

अच्युतप्रन्थमालायाः (क) विभागे १२शं कुसुमम्

माध्यन्दिनशाखीयं

शतपथब्राह्मणम्

[सप्तमतश्चतुर्दशकण्डीन्ः]

(द्वितीयो भागः)

तच्च

सर्वतन्त्रस्वतन्त्राणामान्नायविद्यावताराणां तत्रभवतां सुगृहीतनामधेयानां

महामहोपाध्यपण्डितप्रवरश्रीविद्याधरशर्मणामन्तेवासिना

वेदाचार्येण मिश्रोपाह्वपण्डित-

श्रीवंशीधरशास्त्रिणा

सम्पादितम्

प्रकाशनस्थानम्—

अच्युतग्रन्थमालाकार्यालयः, काशी ।

प्रथमावृत्तिः १०००]

संवत् १९९७

[मूल्यम्- ॥ १५॥]

प्रकाशक:—
श्रेष्ठिप्रवरः श्रीगौरीशङ्करगोयनकाः
अच्युतग्रन्थमालाकार्यालयः
काशी

मुद्रकः—नारायण राजाराम सोमणः
श्रीलक्ष्मीनारायण प्रेस
काशी

प्राक्कथनम्

प्रसिद्धाश्चत्वारो वेदाः, शाखाश्च प्रसिद्धाः सङ्ख्यया महाभाष्यादौ—
 “एकशतमध्वर्युशाखाः, सहस्रवर्त्मा सामवेदः, नवधाथर्वणो वेदः, एकविंशतिधा
 बाह्वृच्यम्” इति । नामानि चोपलभ्यन्ते कतिचित् । तत्र यजुर्वेदो द्विधा शुक्लः
 कृष्णश्चेति । कृष्णयजुर्वेदस्य षडशीतिशाखाः । शुक्लस्य पञ्चदश । पूर्वत्र
 एकशतमित्यस्य एकाधिकं शतम् . (१०१) इत्यर्थः । ताश्च माध्यन्दिन-कण्व-
 तित्तिरि-हिरण्यकेशि-सत्याषाढ-बौधायनापस्तम्बप्रभृतयश्चरणव्यूह-बौधायनादिगृह्यसूत्रेषूप-
 लभ्यन्ते । एतासु शाखासु काश्चन शुक्लस्य काश्चन कृष्णस्य । अथ को
 वेदः ? काः शाखाः ? प्राधान्येनालौकिकैरुपायैः पुरुषार्थान् यो वेदयति स
 वेदः । प्रासङ्गिकतयाऽऽध्यात्मिकाधिदैविकाधिभौतिकानि तत्त्वानि बोधयतीत्यपि
 वेदस्य वेदत्वम् । स च वेदः केनापि रूपेण एक एवासीदिति पुराणेषु दृश्यते ।
 न च तस्य क्रमः काप्युपलभ्यते । ऋग्यजुःसाम्नां पृथग्गणानुद्धृत्य चतस्रः संहिता
 भगवता वेदव्यासेन संगृहीता इति तु लभ्यत एव । अतोऽनुमीयते पूर्वं कमप्येकं
 विषयमवलम्ब्य तस्य विधिः, ततस्तस्य प्रशंसा, ततस्तत्रेतिर्कृतव्यता, फलम्, तत्रैव
 विधेयधर्मविनियुक्तानामृग्यजुःसाम्नां शिष्यबुद्धौ पदार्थप्रतिबिम्बनार्थं दृष्टान्ता
 इत्यादिविषयक्रमेण वा देवतास्तुतिक्रमेण वा मन्त्रब्राह्मणात्मकस्य वेदस्य पिण्डितः
 पाठ आसीदिति दधिमथनादिव तक्रनवनीतविभागो जातः । एवं सति मन्त्रब्राह्मणयो-
 रुभयोरपि नित्यत्वं नितरां सिद्धयति । एवं मन्त्रसमुदायात् पृथक् समुद्धृते ऋगादि-
 मन्त्रगणेष्वशिष्टं ब्राह्मणमपि तत्तन्मन्त्रलिङ्गैः पृथक् संगृहीतम् । ततस्तद्विभाजक-
 षिषिंशचैर्यावद्भिः पदवर्णवाक्यस्वरभेदैरुच्चारितैर्विनियुक्तैर्जसैः स्मृतैर्वा विहित-
 कर्मापूर्वसाधकता सगुणा भवति तावद्भिः पाठैः कल्पान्तरीयैरीश्वरीयसङ्केतविषयैः
 शाखाभेदः स्वतपोवलेन दृष्टः । येन यस्याः शाखाभेदो दृष्टस्तेन तस्या एव प्रव्रज्जनमपि
 कृतमिति तस्यैव नाम्ना प्रसिद्धा सा शाखा । ततस्तच्छिष्यपरम्परायां प्रचलिता
 या शाखा तच्छास्त्रीयास्ते जाताः । अतस्तेषां स्वशास्त्रीय एव विधिः, पाठः, क्रिया,
 क्रमश्चेत्यादिरपूर्वसाधक इति तथैवानुष्ठीयतेऽद्यापि तत्तच्छास्त्रीयैः ।

तत्र यजुषां माध्यन्दिनशाखा प्रधानभूतेति नात्र विवादः । तथा हि ‘इमन्देवाः’
 इति (यजु० ९ । ४०) राज्याभिषेकमन्त्रे ‘एष वोऽमी राजा’ इति सामान्यतः सर्वनाम्ना

पाठो माध्यन्दिनशाखायाम् । ‘एष वः कुरवो राजा’, ‘एष पञ्चालो राजा’ इत्यूहविवरण-
रूपेण काण्वशाखायाम् । ‘एष वो भरतो राजा’ इति तैत्तिरीयशाखायाम्, ‘एष ते जनते
राजा’ इति काठकादौ । तथा च सामान्यविशेषयोरभेदेऽपि व्याप्यव्यापकभावस्याऽ-
वश्यंभावात् सामान्यपाठस्य व्यापकत्वात् प्रधानभूता माध्यन्दिनसंहिता, तदनुसारित्वाद्
ब्राह्मणमपि प्रधानं तस्याः । किञ्चेदं ब्राह्मणम् ‘हिङ्कृत्यान्वाह’ इति साम विधत्ते ।
‘नासामा यज्ञोऽस्ति’ इति सामहीनस्य वैगुण्यं प्रतिपादयति, हिङ्कारपूर्वकमेव साम-
गानमिति च नियच्छति । प्रकृतकर्मोपयोगिनमौद्गात्रमपि स्वयमेव विशदं विधत्ते
नान्यदपेक्षत इति । एवं तत्प्रकरणे हौत्रमपि स्वयं विधत्ते । तस्मात् समग्राङ्गोपदेशः
प्रकृतियागेषु माध्यन्दिनीयशतपथविहितेषु ।

इदं शतपथब्राह्मणं माध्यन्दिनशाखायाः । सा च शाखा प्रधानतया सर्ववेदशाखासु,
प्रकृतिभूतानामिष्टिपशुसोमानां प्रयोगसमवेतार्थस्मारकाणां मन्त्राणां साकल्येन पाठमन्त्रत्वात् ।
तद्विधायकत्वादिदं ब्राह्मणमपि प्रधानम् । समग्राङ्गोपदेशकं चेदमेव ब्राह्मणम् । अन्यानि
तु परिशिष्टरूपाण्येवेति प्रतिभाति, तेषामेतदवशिष्टविधायकत्वात् । तथाहि—
इष्टिषु दर्शपूर्णमासेष्टी प्रधानभूते, तयोरुपक्रमे शालाप्रवेशमारभ्य आचमनादि-
क्रियाकलापस्य सयुक्तिं सदृष्टान्तं सेतिकर्तव्यतं सप्रयोजनं च विधायकत्वात् । तत्र
‘व्रतमुपैष्यन्... अप उपस्पृशति’ इति विधायकं वाक्यम् । ‘लिङ्गं लेट्’ (पा० सू०
३।४।७) इति स्पृशति इत्यस्य लेङन्तत्वात् । आहवनीयगार्हपत्ययोर्मध्ये प्राङ्मुखस्तिष्ठ-
न्निति इतिकर्तव्यता । ‘तद्यदप उपस्पृशति’ इत्यादि युक्तिः । ततोऽपि प्रशस्तिः । ‘मेध्यो
भूत्वा’ इत्यादि प्रयोजनम् । एवं ‘सोऽग्निमेवाभीक्ष्माणो व्रतमुपैति’ इति व्रतग्रहण
विधिः । ‘अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि’ इति उपक्रमः । तत्रैव ‘अथ संस्थिते विसृजते’
इत्यादिना उपसंहारोऽपि दर्शितः । अन्ये ब्राह्मणग्रन्थाः कर्मारम्भभूतमाचमनादिकं
नाधिकुर्वते । नापि स्वस्मिन् विहितानां कर्मणां समग्राण्यङ्गान्युपदिशन्ति, किन्तु
साकाङ्क्षाण्येव दृश्यन्ते । आग्रावैष्णवाद् द्वादशकपालादारभ्य ऐतरीये ब्राह्मणे कर्माणि
दृश्यन्ते । ताण्ड्ये महाब्राह्मणे गवामयनादिकं प्रथमं दृश्यते । तत्रापि न समग्राङ्गो-
पदेश इति हेतोस्तत्र प्रकृतियागा अपेक्ष्यन्ते । ते च माध्यन्दिनीये इति समायातौ
तस्यैव प्राधान्यम् । अत्र तु इष्टिमात्रस्य प्रकृतिभूता दर्शपूर्णमासेष्टिः साङ्गोपाङ्गा
प्रथमकाण्डे विहिता । यस्या मन्त्राः संहितायां प्रथमाध्यायस्य पञ्चमकण्डिकात् आरभ्य
द्वितीयाध्यायस्याष्टाविंशतिकण्डिकापर्यन्तम् । ‘अग्ने व्रतपते व्रतं चरिष्यामि’ इति
प्रतिज्ञापूर्वकं पठित्वा द्वितीयाध्यायस्याष्टाविंशतितमायां कण्डिकायाम् ‘अग्ने व्रतपते व्रतम्-

चारिषम्' इत्युपसंहृताः । एवमस्मिन् ब्राह्मणे पृथक् पृथक् क्रियासु विनियुक्ता व्याख्याताः समर्थिता निदर्शिताश्च मन्त्राः । प्रथमकाण्डान्ते उपसंहारश्चैवम् । 'अथ व्रतं विसृजते' इदमहं य एवास्मि सोऽस्मि' इति प्रतीकमादाय 'तदु खलु पुनर्मानुषो भवति तस्मादिदमहं य एवास्मि सोऽस्मीत्येवं व्रतं विसृजेत' इति । एवं सोमयागानां प्रकृतिभूतोऽग्निष्टोमः । तस्य च मन्त्रा माध्यन्दिनसंहितायाश्चतुर्थध्यायमारम्याष्टमाध्यायस्य द्वात्रिंशत्काण्डिकपर्यन्तं साङ्गोपाङ्गाः क्रमशः पठिताः । स एवास्मिन् ब्राह्मणे तृतीयकाण्डे शालीप्रवेशमारभ्य प्रपञ्चितः । ततस्तस्यैव विकृतिभूता ज्योतिष्टोमादयो निदर्शिताश्चतुर्थपञ्चमकाण्डयोः । किं बहुना, सर्वे प्रकृतियागा अत्रैव विहिताः श्रूयन्ते । अतः प्रधानताऽस्य स्वतः सिद्धा ।

• ननु शताध्यायवत्त्वादन्वर्थनामधेयं प्रथमशास्त्रीयं चेति काण्वशतपथब्राह्मणं कथं न प्रधानमिति चेत्, न; सापेक्षत्वाद् व्युत्क्रमत्वाच्चेति । तत्र हि—'स यद्वा इतश्चेतश्च सम्भरति' इत्युपक्रमो दृश्यते । तत्र 'स' इति पदमधिकृतं कर्तारमपेक्षते । न चात्राधिकृतः कर्ता इति पूर्वोक्तहेतुभिः सिद्धप्रधानत्वं माध्यन्दिनं पाठमपेक्षते । तत्र हि व्रतमुपैष्यन्निति कर्ताऽधिक्रियते । अधिकृत एव स इति पराभ्रष्टुं योग्य इति सापेक्षता । काण्वेऽपि शतपथे द्वितीयकाण्डादौ व्रतमुपैष्यन्निति दृश्यते । अतस्तस्यैव परामर्श इति चेत्, सर्वादीनां पूर्वपरामर्शकत्वस्यैव प्रसिद्धत्वान्न परपरामर्शित्वम् । ननु कथमन्यग्रन्थस्थस्तच्छब्दोऽन्यग्रन्थस्थं व्रतमुपेतारं कर्तारं परामृशेदिति चेत्, सजातीयत्वेनैकार्यविधायकत्वेन व्याप्यव्यापकभावात् । शतपथत्वेन समानत्वेऽपि कथं व्याप्यव्यापकभाव इति चेत्, मा भूत्परिमाणकृतो व्याप्यव्यापकभावः, प्रधानकृतस्त्वस्त्येव । सापेक्षमसमर्थं निरपेक्षं समर्थमिति न्यायेन निरपेक्षस्य माध्यन्दिनस्य प्राधान्यात्, पूर्वोक्तहेतुभिश्च । ननु

“याज्ञवल्क्यस्य शिष्यास्ते कण्ववैधेयशौलिनः ।

मध्यन्दिनश्च शौपेयी विदर्ग्वश्चाप्यं उद्गलः ॥

ताम्रायणश्च वात्स्यश्च तथा गाल्वशैषिरौ^{१२} ।

आर्त्तवी च तथा पर्णी वीरणी सपरायणः ॥

इत्येते वाजिनः प्रोक्ता दश पञ्च च संस्मृताः” (वायुपु० अ० ६१)

इति शुक्लयजुःशाखाप्रवर्तकेषु कण्वस्य प्रथमपाठात् प्रथमा कण्वशाखा । तच्छास्त्रीयं ब्राह्मणमपि प्राथम्यात् कथन्न प्रधानमिति चेत्, प्राथम्यादुपविशतु प्रथमासने, न तु क्रमिककर्मकलापबोधने । ननु काण्वे एव क्रमिकः कर्मकलापः । तत्र हि प्रथमं

संभारसंपादनम् , पुनरग्न्याधानं प्रतिपाद्यते । नह्यग्न्याधानमन्तरेण किमपि वैदिकं कर्म कर्तुं शक्यते, अनधिकारित्वात् । अतः काण्वब्राह्मणस्य प्राधान्यमिति चेत्, तदपि न बलवत्तरं साधनम् । आधाने पवमानेष्टिर्विधीयते । सा च दर्शपूर्णमासविकृतिः । विकृतौ च समग्राह्योपदेशाभावात् प्रकृतिसापेक्षता । तथा चाधाने स्मृतिविषयीभूते सापेक्षतया बलादुपस्थिता दर्शपौर्णमासेष्टिः प्रथमा सम्पद्यते क्रियाकलापबुभुत्सुहृदयारोहणायेति तदुपक्रम्य प्रवर्तमानं माध्यन्दिनीयमेव ब्राह्मणं प्रधानम् । नहि व्याप्यव्यापकभावमवलम्ब्य वेदस्यैकत्वमेकवाक्यत्वमेककर्मविधायकत्वमेकापूर्वसाधकत्वं च कर्मणां सेत्स्यति । यथा खलु त्रयाणां दर्शयागानां त्रयाणां पौर्णमासयागानां भिन्नकालिकानामपि साह्योपाज्ञानामेकापूर्वसाधकता, तथैव हौत्राध्वर्यवोद्गात्रविनियुक्तानामृग्यजुःसाम्नामेककर्मसंपादकत्वम्, तथैव ब्राह्मणानां मिलित्वैव कर्मकलापविधायकत्वमिति सिद्धं कस्यचित् समग्राह्योपदेशकत्वं कस्यचिदवशिष्टप्रतिपादकत्वमिति सिद्धो व्याप्यव्यापकभावः ।

अथ कीदृक्स्वरूपा देवताऽभिमताऽस्मिन् शतपथे ? मूर्तिमती पञ्चभूतात्मिका दृश्यत एव सूर्यादिबिम्बस्था नारायणमूर्तिश्चन्द्रादिमण्डलस्था च चेतना । ननु 'भूम्यै स्वाहा, 'अन्तरिक्षाय स्वाहा' इत्यादौ जडानामपि पदार्थानामुद्देश्यत्वेन देवतात्वं प्रतीयते तत्कथं चेतनावत्त्वमिति चेत्, पुराणपुरुषस्य व्यापकस्य यज्ञाधिष्ठानुर्मुहाभाग्यत्वात् प्रत्येकव्यक्तिगत्वेन तत्तद्रव्यव्यक्तिधिष्ठातृत्वात् तदभिमानि पृथक् पृथक् देवता चेतना एव । यथा खलु मनुष्यादीनां शरीरस्य जडत्वेऽपि तदधिष्ठानुर्जीवस्य चेतनत्वेन शरीरस्यापि चेतनाभिमानिता, एवं भूम्यादीनामभिमानिनी देवता चेतना इति ध्येयम् । ननु यदि मूर्तिमती देवता तर्हि हविरादिसम्प्रदानार्थमाहूताऽपि स्वाहेति समर्पितं हविः कथं न स्वीकुरुते ? यदि स्वीकुरुतेऽदृश्या महेश्वर्यवती, तर्हि समकालमनेकेषु देशेषु सत्सु यागेषु न शक्नोति सा सर्वत्र गन्तुम् । यत्रैव सा न गच्छेत्तत्रैव वैगुण्यम् । यागवैगुण्यात् फलवैगुण्यम् । फलवैगुण्यात्तद्धोधकवेदाप्रामाण्यमिति महती कष्टपरम्परा । न कापि कष्टपरम्परा, व्यापिका देवता द्रव्यमात्रेषु व्याप्ता स्वकीयायां प्रियायां संज्ञायामपि व्याप्ता । संज्ञासंज्ञिनोश्चाभेदात् संज्ञामयी देवता कर्मकाले मन्त्रोच्चारणस्यावश्यकत्वादुपस्थितैव । ननु संज्ञायाः शब्दरूपत्वात् शब्दस्य च गुणत्वात् गुणस्य द्रव्यसमवेतत्वात् कथमन्यत्रगामित्वम् इति चेत्, न; शब्दो द्रव्यं देशान्तरगामित्वात् आघातजनकत्वात् । सति पटहप्रणादे हृदयकम्पादेस्ताकिंकैरपि अनुभूयमानत्वात् । एवं सिद्धे शब्दस्य द्रव्यत्वे नित्यत्वं नानोपायैः साध्यते मीमांसकैर्वैयाकरणैः । वेदान्तिभिश्च व्यावहारिकनित्यत्वं स्वीकृतमेवेति शक्नोति नानादेशानुपस्थातुं मन्त्र-

मयी चेतना देवता यज्ञकर्मणि । नैतावता सूर्यादीनां तैजसी चेतना सूर्यमण्डलवर्तिनी
भूर्तिरपलपितुं शक्यते प्रत्यक्षत्वात् । यथा भूलोके भौमं शरीरं तथा द्युलोके तैजसं
शरीरं भवितुमर्हति, लोकत्वात् । भोगायतनशरीरं विनाऽदृष्टकार्ययोजन्यजनकभावानुप-
पत्तेः । यद्यत्कार्यं तत्तददृष्टजन्यमिति व्याप्तेः सिध्यति नानारूपवती देवता । यज्ञादौ
कर्मणि तु शब्दमय्या एव भावना कर्तव्या तद्द्वारैवेष्टफलसिद्धिरिति नियमात् ।
अतएव जैमिनिना सिद्धान्तितमन्यथयति श्रीहर्षः—

‘विश्वरूपकलनादुपपन्नं तस्य जैमिनिमुनिवमुदीये ।

विग्रहं मखभुजामसहिष्णुर्व्यथतां मदशनिं स निनाय ॥ (नै. ५।३९) ।

एवं हि दार्शनिकाः सिद्धान्ताः स्वसरणिसंशोधनाय प्रसरन्ति । यथा तार्किकैः
सुवर्णादेः पदार्थजातस्य प्रतिज्ञातसप्तपदार्थान्तर्गतद्रव्याणां नवत्वरक्षायै युक्त्या तेजसि
कृतेऽप्यन्तर्भावे नापलपितुं शक्यते गुरुत्वं तेजस्यविद्यमानमपि । वस्तुतः संयुक्त-
द्रव्यं सुवर्णादिकम् । एवं विग्रहवतोऽपि पुरुहूतादेः स्वनिग्रहपरिहाराय पुरुहूत-
मयत्वस्वीकारेऽपि न पुरुहूतवाच्यत्वतिरस्कारः, वाच्यवाचकयोर्भेदस्य सर्वलोकवेदप्रसिद्ध-
त्वात् । यत्रापि शब्दस्य शब्द एव वाच्यः ‘त्रेस्त्रयः’ (पा. सू. ७।१।५३) इत्यादौ भेदः
सिद्ध एव, अर्थभेदात् । एवं चास्तु याज्ञिकेऽवसरे जैमिनीयः सिद्धान्तः फलदायकः ।
पुरुहूतादीनां पुरुरूपत्वे साधिते तु रूपवतामपि तेषां कथं न चाक्षुषविषयतेति
निग्रहापत्तिः । अतस्तथाभावनाः । शब्दो हि प्रथमा प्रतिमा देवतानाम् । तस्य
तादात्म्यरूपेण तादात्म्यं भावनीयमित्येव तात्पर्यम् । अत एव “इन्द्रो वज्रेण वृत्रस्य
शिरः”, “वज्रहस्तः पुरन्दरः”, “अपां फेनेन नमुचेः शिरः” इत्यादिप्रकरणस्थं
ब्राह्मणं संवदति ।

ननु ‘उर्वशी हाप्सरा ऐडं पुरुरवमकायत’ ‘जनमेजयं पारीक्षितम्’
इत्यादिभिः प्रतीयते प्रत्यासन्नोऽयं वेदः इति चेत्, न; अनादीनीमानि नामानि ।
प्रतिकल्पं तादृशनामवतां दर्शनात् । तथाहि देवीभागवतोक्तः परीक्षितः सप्तविंश-
तितमकलियुगस्य । श्रीमद्भागवतस्य तु अष्टाविंशतितमकलियुगस्येति । सूर्य-
वंशेऽपि जनमेजयस्त्रेतादावासीत् । देवीभागवतप्रामाण्येन यस्य समयः कोटि-
भ्य उपरितनः सिध्यति, दृश्यतामवताराध्याये श्रीरामचन्द्रस्य समयः । तस्मात्पूर्व-
कालिकः सः । एवं ‘स्यू’ शब्दः केतुमालीयभाषासु सूच्यां प्रसिद्धः । किमेतावता भाषाभ्यो
वेदे शब्दा आगता इति कुकल्पना क्रियते, न कदापि । नेपालेऽपि स्यूशब्देन सूची

गृह्यते । 'विष्णोः सूरसि' (शु० य० ५ । ३०) इत्यादित एव वेदात् प्रसृताः सर्वे शब्दास्तासु तासु भाषासु यत्र तत्र प्रसिद्धाः । कः खलु विषयो न दर्शितो ब्राह्मणेषु । विशेषतः प्रकृतशतपथे । शतपथत्वं च न केवलमस्य शताध्यायवत्त्वेनैव । अपि तु शतशो विषयप्रतिपादनमार्गदर्शनेनापि । तथाहि सर्वाणि विधिवाक्यानि पठ्यन्तेऽत्र । अत एव श्रौतसूत्राणां खनिः । तथैवानुक्रमदर्शनेन सर्वानुक्रमणिकानाम् । स्वाध्यायप्रशंसादिनिदर्शनेन स्मृतीनाम् । तदश्वमेधस्याश्वमेधत्वम्, तद्वेदस्य वेदत्वम्, इत्यादिविवृतित्व्याकृतेर्व्याकरणस्य । क्वचित् संज्ञाशब्दानां निर्वचनात् देवतास्वरूपनिर्वचनाच्च निरुक्तस्यापि खनिरेव । अत्र 'एका च मे तिस्रश्च मे' इति विषमाङ्कसंकलनया 'चतस्रश्च मे' इत्यादि समाङ्कसंकलनया 'एकयाऽस्तुवत' इत्यादिस्थलेषु च संख्येयगणनया गणितमूलभूतो योगो दर्शितः । ग्रहनक्षत्रादिवर्णनेन ज्योतिर्विज्ञानं दर्शितम् । वृत्रोदाहरणनिदर्शनेन नमुचिवधनिदर्शनेन समुद्रमथनादिनिदर्शनेन च पुराणेतिहासानामाकरभूतमिदं ब्राह्मणम् । लौकिकान्यपि संख्यातीतानि विज्ञानानि दृश्यन्ते प्रासङ्गिकानि, ग्रन्थविस्तारभयपरिहारायत्र नोदाह्रियन्ते । दृश्यन्तां पुस्तकावलोकनरसिकैर्विषयसूच्यां प्रकरणशीर्षकेषु च ।

अस्मिन् ब्राह्मणे उदात्तानुदात्तौ द्वावेव स्वरौ न स्वरान्तरम् । यकारस्य जकारोच्चारणम्, पकारस्य खकारोच्चारणम्, अनुस्वारस्य ँकारोच्चारणम्, पदादिस्थवकारस्य द्विववकारोच्चारणम्, रेफस्योप्-ऋकारैः संयुक्तस्य रेकारोच्चारणम्, लकारस्योप्-संयुक्तस्य लेकारोच्चारणम्, माध्यन्दिनसंहितावदेव भवति । विसर्गेण्वङ्गुलिप्रक्षेपणं तु न क्रियते । यत्र द्वयोरक्षरयोस्त्रयाणां वाऽनुदात्तता तत्र सर्वाण्यप्यक्षराणि हस्तेन कण्ठेन च अनुदात्तानि उच्चारणीयानि ।

कृष्णयजुर्ब्राह्मणेऽपि त्रयः स्वराः सन्ति । ब्राह्मणान्तरेषु स्वराणामभाव एव ।

सामवेदे गाने मध्यम-गान्धार-ऋषभ-षड्ज-धैवत-निषाद-पञ्चमेति क्रमेण सप्त स्वराः क्रियन्ते । तत्र मध्यमे हस्तो रिक्त एव स्थाप्यते । गान्धारे अङ्गुष्ठेन तर्जन्या मध्यं पर्व स्पृश्यते । ऋषभेऽङ्गुष्ठेन मध्यमाङ्गुलिमध्यपर्व, षड्जेऽनामिकामध्यपर्व, धैवते कनिष्ठामध्यपर्व, निषादे कनिष्ठामूलम्, पञ्चमे तर्जन्यग्रं स्पृश्यते ।

यस्य वर्णस्योपरि एतच्चिह्नं तस्य दीर्घमुच्चारणं तर्जनीमध्यस्पर्शो हस्तस्य तिर्यक्करणं च भवति ।

यत्र—एतद्दण्डसदृशं चिह्नं तत्र तर्जनीमारभ्य कनिष्ठिकापर्यन्तं स्पृशेत् ।

यत्र ^उ एतच्चिह्नं भवेत् तत्र पूर्ववत् तर्जनीमारभ्य कनिष्ठान्तं कनिष्ठामारभ्य तर्जनीं यावत् स्पृष्ट्वा मध्यमामन्तः क्षिपेत् ब्राह्मतीर्थसंस्पृष्टां कुर्यादिति ।

यत्र ^क एतच्चिह्नं भवेत् तत्र मध्यमामग्रमारभ्य मूलं यावत् स्पृशेत् ।

यत्र वर्णस्योपरि ९ लिखितं स्यात्तत्र तर्जनीमूलमारभ्य अग्रं यावत् स्पृशेत् ।

विरामे विसर्गं सानुनासिकमुच्चरेत् । अनुनासिकस्य चोच्चारणं ङकारतुल्यं भवति । दीर्घमृकारं रे इत्युच्चरेत् । ऋकारस्य च रे इत्युच्चारणं षकारहकारयोर्योगे विधेयम् । सामसंहितायां मध्यम-गान्धार-ऋषभास्त्रयं एव स्वराः क्रमेण स्वरितो-दात्तानुदात्ता भवन्ति ।

अत्र वैदिकानां सौकर्यार्थं दर्शपूर्णमासादिवेदिनिर्माणप्रकार उच्यते—

तत्र दर्शपूर्णमासवेदिनिर्माणप्रकारः—

गार्हपत्यमध्यादाहवनीयस्य मध्यपर्यन्तं मध्येऽन्तरमष्टौ, एकादश, द्वादश वा प्रक्रमाः । गार्हपत्यमध्यं केन्द्रत्वेन परिकल्प्य सार्धत्रयोदशाल्गुलमितरज्ज्वा वृत्तं कार्यम् । इदं गार्हपत्याग्नेः स्थानम् । आहवनीयस्थानमायामतो विस्तारतश्च हस्तमितम् । गार्हपत्याहवनीयान्तरस्य द्वादशपदपरिमितत्वपक्षे तदन्तरस्य षड्दस्तात्मकत्वात् षड्दस्तां तदीयपष्ठभागेन हस्तात्मकेन संयोज्य अर्थात् सप्तहस्तां रज्जुं गृहीत्वा तस्या अन्तयोः पाशौ कृत्वा, मध्ये च तृतीये तृतीये भागे चिह्नं कृत्वा, एकं पाशं गार्हपत्यमध्यशङ्कौ आसज्य द्वितीयपाशमाहवनीयमध्यशङ्कौ आसज्जयेत् । रज्जु-मध्यवर्तिनोर्द्वयोश्चिह्नयोः पश्चिमचिह्नस्थाने रज्जुं गृहीत्वा दक्षिणत आकर्षयेत्, यत्र तच्चिह्नं पतति तत्र तच्चिह्नं कृत्वा तस्मात्स्थानाद् उत्तरतः सार्धनवाङ्गुलव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः । शङ्कुस्थानं केन्द्रत्वेन परिकल्प्य यवाधिकोनविंशत्यङ्गुलमितरज्ज्वा वृत्तं कार्यम् । वृत्तमध्ये केन्द्रसंलग्ना परिधिपूर्वभागमादाय परिधिपश्चिमं यावत्सरल-रेखा कार्या । रेखात् उत्तरभागस्य त्यागः कार्यः । वृत्तस्य दक्षिणार्धं दक्षिणाग्नि-स्थानम् । पूर्वोक्तयोश्चिह्नयोः पूर्वचिह्नस्थाने रज्जुं गृहीत्वा उत्तरत आकर्षणे यत्र चिह्नं पतति तदुत्तरस्थानम् । आहवनीयमध्यशङ्कुसकाशात् पश्चिमतस्त्वरन्विव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः । आहवनीयप्राचीशङ्कुसकाशात् सार्धरन्विव्यवहिते देशे दक्षिणत उत्तरतश्च शङ्कुर्देयः । चतुर्षु कोणस्थशङ्कुषु सूत्रार्पणाद् विषमचतुरस्रं भवति । प्राची-शङ्कुमारभ्य पश्चिमशङ्कुपर्यन्तं कोणद्वयवेष्टनेन सूत्रं प्रदेयम् । तत्सूत्रार्धपरिमितेन सूत्रेण प्राचीशङ्कुमारभ्य दक्षिणकोणस्थशङ्कुवेष्टनेन दक्षिणतः, उत्तरकोणस्थशङ्कुवेष्टनेन

उत्तरतश्च शङ्कुर्देयः । ताभ्यां शङ्कुभ्यां पूर्वाधचतुर्थीशेन वेदिमध्ये सङ्ग्रहौ कार्यौ* ।
द्वादशाङ्गुलं पदम् । अष्टयवमङ्गुलम् । चतुर्विंशत्यङ्गुलो हस्तः । (का० शु० प०
१।२६-३०) इति ।

चातुर्मास्यवेदिनिर्माणप्रकारः—

चातुर्मास्ययागे पूर्वस्यां दिशि वेदिद्वयं निर्मातव्यम् । तत्र दक्षिणस्यां प्रति-
प्रस्थातुः, उत्तरस्यामध्वर्योः । प्रतिप्रस्थातुर्वेदिदशपूर्णमासवद्भवति । अत्र गार्हपत्य-
दक्षिणाग्नी न भवतो नाप्युत्करः । अध्वर्योर्वेदिरपि दर्शपूर्णमासवदेव भवति परन्तु
तत्र पूर्वपश्चिमयोर्देव्यं सप्तरलिमितं षडरलिमितं वा भवति । विस्तारस्तु दर्शपूर्ण-
मासवदेव । अत्र संग्रहौ न भवतः । आहवनीयस्थाने द्वात्रिंशदङ्गुलदीर्घा तावद्विस्तारा
समचतुरस्रा चतुरङ्गुलोच्चा उत्तरवेदिः कर्तव्या । तन्मध्ये प्रादेशदीर्घा तावद्विस्तारा
एकाङ्गुलोच्चा नाभिर्भवति । पश्चाद्भागे उभयोर्वेद्योरन्तरालं प्रादेशमितं भवति । उत्करो
दर्शपूर्णमासवत्पूर्ववृत्तीये वेद्या वहिर्भवति । स च षडङ्गुलवृत्तभ्रामणेन द्वादशाङ्गुलवृत्तो
द्व्यङ्गुलखातश्च निष्पाद्यः । उत्करात्पूर्वस्यां दिशि द्वात्रिंशदङ्गुलमितं देशं त्यक्त्वा द्वात्रिंश-
दङ्गुलदीर्घस्तावद्विस्तारोऽष्टाङ्गुलषडङ्गुलान्यतरपरिमाणखातवान् चात्वालनामको गतो
निष्पादनीयः । अध्वर्युवेदेः पश्चिमदिशि अरलिद्वयं मुक्त्वा गार्हपत्यखरः ४१
अथवा ४८ अङ्गुलमितहस्तेन दर्शपूर्णमासवत् संपादनीयः । दक्षिणामिखरश्च
पश्चिमवितृतीये देशे दक्षिणस्यां दिशि गार्हपत्यात् सपादहस्तद्वयमितमन्तरालं त्यक्त्वा
संपादनीयः । दक्षिणान्तेः पश्चिमदिशि द्व्यङ्गुलमितमन्तरालं मुक्त्वा प्रतिप्रस्थातृवेदि-
मध्यस्य समानसूत्रा प्राकृती वेदिः सभ्यावसथ्यगार्हपत्यदक्षिणामिसंग्रहोत्कराहवनीययुता
कार्या । प्राकृत्या एतद्वेद्याः संबन्धिनो दक्षिणामिर्हस्तमितमन्तरालं मुक्त्वा दक्षिणस्यां
दिशि दक्षिणामिमध्यसमसूत्रा पितृयज्ञवेदिदशपूर्णमासवत् कार्या । इयं वेदिर्दक्षि-
णस्यां त्र्यरलिविस्तारा उत्तरस्यां चतुररलिविस्तारा त्र्यरलिदीर्घा मध्ये दक्षिणामियुता
भवति । अत्र गार्हपत्याहवनीयसंग्रहोत्करा न भवन्ति । एवमुत्तरस्यां दिशि चतुष्पथे
वा त्र्यम्बकेष्ट्यर्थे प्राकृती वेदिराहवनीययुता प्रकृतिवत् कार्या । इयं वेदिरुत्तरस्यां
दिशि त्र्यरलिविस्तारा दक्षिणस्यां चतुररलिविस्तारा त्र्यरलिदीर्घा भवति । गार्हपत्य-
दक्षिणामिसंग्रहोत्कराणामभावोऽत्रेति ।

सौमिकवेदिनिर्माणप्रकारः—

आदौ यागयोग्यां भूमिं निश्चित्य तत्र पश्चिमभागे द्वादशभिर्दशभिर्वा अरलिभिः

परिमितं चतुरस्रं मण्डपमनुदग्वारं प्राग्वंशं पञ्चहस्तमितैश्चतुर्भिः स्तम्भैर्युतं सर्वत उपरि
 न्न समाच्छादितं निर्मिमीते । उपरि दक्षिणोत्तरं तृणबलिकादिनिधानम् । अयं मण्डपः
 प्राचीनवंशशब्देन विमितशब्देन च व्यपदिश्यते । प्राचीनः प्रागग्रो बंशो मध्यबलो
 यस्येति । अरलिद्वयविस्ताराणि द्वाराणि सर्वत्र । विमितस्य पूर्वस्मादन्ताद् द्व्यरलि-
 व्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः स आहवनीयमध्यः । आहवनीयस्थानमायामतो विस्तारतश्च
 हस्तमितम् । तस्मात्पश्चात् सप्तरलिव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः स गार्हपत्यमध्यः । तत्र
 सार्धत्रयोदशाङ्गुलमितरज्ज्वा वृत्तं कार्यं स गार्हपत्यः । चतुरङ्गुलविस्तारा द्वादशाङ्गुलो-
 त्सेष्वा मेखलाः सर्वत्र । आहवनीयमध्यशङ्कोरारभ्य गार्हपत्यमध्यं यावद्वर्तमानस्य
 भूभागस्य सप्तरलिपरिमितत्वात् सप्तरलिपरिमितां रज्जुं गृहीत्वा तदीयसप्तमभागेन
 अरण्यात्मकेन संयोज्य, अर्थादष्टहस्तां रज्जुं गृहीत्वा तस्या अन्तयोः पाशौ कृत्वा
 मध्ये च तृतीये तृतीये भागे चिह्नं कृत्वा एकं पाशं गार्हपत्यमध्यशङ्कौ आसज्य
 द्वितीयपाशमाहवनीयमध्यशङ्कौ आसज्येत् । रज्जुमध्यवर्तिनोर्द्वयोश्चिह्नयोः पश्चिमस्थाने
 रज्जुं गृहीत्वा दक्षिणत आकर्षयेत् । यत्र तच्चिह्नं पतति तत्र तच्चिह्नं कृत्वा तस्मा-
 त्स्थानादुत्तरतः सार्धनवाङ्गुलव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः । शङ्कुस्थानं केन्द्रत्वेन परि-
 कल्प्य यवाधिकोनविंशत्यङ्गुलमितरज्ज्वा वृत्तं कार्यम् । वृत्तमध्ये केन्द्रसंलग्ना
 परिधिपूर्वभांगमादाय परिधिपश्चिमं यावत् सरलरेखा कार्या । रेखात उत्तरस्य भागस्य
 त्यागः कार्यः । वृत्तस्य दक्षिणार्धं दक्षिणामिस्थानम् । पूर्वोक्तयोश्चिह्नयोः पूर्वचिह्नस्थाने
 रज्जुं गृहीत्वा उत्तरत आकर्षणे यत्र तच्चिह्नं पतति स उत्तरमध्यः । तत्र त्र्यङ्गुलेन
 भ्रमणं कार्यम्, एकाङ्गुलो गर्तश्च कार्यः । आहवनीयमध्यशङ्कोः पश्चात् त्र्यरलिव्यव-
 हिते देशे शङ्कुर्देयः । तस्मादक्षिणत उत्तरतश्च द्व्यरलिव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयौ,
 ते श्रोणी । आहवनीयपूर्वशङ्कोर्दक्षिणत उत्तरतश्च सार्धारलि-सार्धारलिव्यवहिते देशे
 शङ्कुर्देयौ तावसौ । चतुर्षु कोणस्थशङ्कुषु सूत्रार्पणाद्विषमचतुरस्रं भवति । वेदे-
 र्दक्षिणकोणमारभ्य दक्षिणपार्श्वे द्वात्रिंशदङ्गुले देशे शङ्कुर्देयः स सङ्ग्रहमध्यः । तत्र
 एकोनविंशत्यङ्गुलमितकर्कटेन वेदिमध्येऽर्धवृत्तं कार्यम्, स सङ्ग्रहः । एवमुत्तर-
 तोऽपि सङ्ग्रहः कार्यः । त्र्यङ्गुलखाता वेदिः । अखातौ सङ्ग्रहौ मतौ ।
 गार्हपत्यस्योत्तरेऽवकाशं विहाय गार्हपत्यवत्सभ्यायतनं कर्तव्यम् । एवमाहवनीयस्यो-
 त्तरे आवसथ्यायतनं गार्हपत्यवत् । अयमेव प्राकृतिको विहारः । विशेषस्तु गार्हपत्य-
 मध्यशङ्कोरुदक् सार्धद्व्यरलिव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः स खरस्य मध्यः । तत्र चतु-
 र्विंशत्यङ्गुलमितं द्व्यङ्गुलोत्सेधं चतुरस्रं मृदा कुर्यात् स खर इत्युच्यते । एवमेवा-

हनीयस्योत्तरतो द्वितीयः स्वरः कर्तव्यः । विमितस्य पश्चादुत्तरतश्च पञ्चारलिपरिमितं परिवृतद्वयं कर्तव्यम् । तत्रैकं पत्नीशाला, अपरं दीक्षास्नानस्थानम्, धर्मपात्रपाकस्थानं च । परिवृतद्वयेऽपि उत्तरे द्वारं कार्यम् । विमितपूर्वद्वारमध्यशङ्कोः सकाशात् पूर्वस्यां दिशि द्विपदात्मकप्रक्रमत्रयव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः सोऽन्तःपात्यः । सोमे द्विपद-प्रक्रमेणैव मानम् । पदं तु दशाङ्गुलम्, द्वादशाङ्गुलम्, पञ्चदशाङ्गुलं वेति । दशाङ्गुल-पदपक्षे सदोमानमरलिनैव कार्यम् । अन्तःपात्यादक्षिणत उत्तरतश्च पञ्चदशसु पञ्चदशसु प्रक्रमेषु शङ्कु देयौ, ते महावेदेः श्रोणी । अन्तःपात्यशङ्कोः सकाशात् पूर्वस्यां दिशि द्विपदात्मकषट्त्रिंशत्प्रक्रमव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः, तस्मादक्षिणत उत्तरतश्च द्वादशसु द्वादशसु प्रक्रमेषु शङ्कु देयौ, तावंसौ । अन्तःपात्यशङ्कोः पूर्वस्यां दिशि द्विपदात्मक-सार्धप्रक्रमव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः, स सदसः पश्चिमप्रान्तः । तस्मादक्षिणत उत्तर-तश्च नवारलिव्यवहिते देशे शङ्कु देयौ, ते सदसः श्रोणी । सदसः पश्चिमशङ्कोः पुरस्तान्नवारलि-नवारलिव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः, स सदसः पूर्वप्रान्तः । तस्मा-दक्षिणत उत्तरतश्च नवारलिव्यवहिते देशे शङ्कु देयौ, तावंसौ सदसः । सदसः पश्चिमे पूर्वे च द्वारे कार्ये । अन्तःपात्यात्पूर्वस्यां दिशि षट्सु प्रक्रमेषु शङ्कुर्देयः, तस्मादक्षिणतः पञ्चारलिव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः, तदौदुम्बरीस्थानम् । षट्प्रक्रमान्ते निहितशङ्कोः पूर्वस्यां दिशि एकविंशत्यङ्गुले शङ्कुर्देयः, तदक्षिणत एकोनत्रिंशदधिक-शताङ्गुलेषु शङ्कुर्देयः, स प्रशास्तृधिष्ण्यमध्यः । एवं पृष्ठ्यात उत्तरतो नवाङ्गुले शङ्कुर्देयः स होतृधिष्ण्यमध्यः । वेदिमध्ये वर्तमाना प्राचीरेखा पृष्ठ्या । तस्मा-दुत्तरतः षट्त्रिंशदङ्गुलान्तरालाश्चत्वारः शङ्कवो निखेयाः । ते ब्राह्मणाच्छंसि-पोतृ-नेष्टृच्छावाकधिष्ण्यानां मध्याः । शङ्कुषु अष्टादशाङ्गुलानि चतुरस्राणि चतुरङ्गुलोच्चानि स्थण्डिलानि मृदा कर्तव्यानि, ते धिष्ण्या उच्यन्ते । यूपावट-देशात्पश्चमतः पदं त्यक्त्वा शङ्कुर्देयः, तस्मात्पश्चमतः पञ्चारलिव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः, तस्मादक्षिणत उत्तरतश्च सार्धद्वयरलि-सार्धद्वयरलिव्यवहिते देशे शङ्कु देयौ, ते उत्तरवेदेः श्रोणी । एवं पूर्वस्मार्दसौ । इयं दशपद्योत्तरवेदिः कार्या सा च चतुरङ्गुलोच्चा हस्तोन्नता वा । उत्तरवेदेः पश्चात् पदद्वयात्मकप्रक्रमव्यवहिते देशे हविर्धानपूर्वद्वारमध्ये शङ्कुर्देयः । तस्मात्पश्चाद्दशसु प्रक्रमेषु पश्चिमद्वारमध्यशङ्कुः । द्वारशङ्कोर्दक्षिणे उत्तरे च पदद्वयात्मकपञ्च-पञ्चप्रक्रमव्यवहिते देशे शङ्कुचतुष्टयं देयम् । एवं कृते दशप्रक्रममितश्चतुरस्रश्चतुस्तम्भो हविर्धानमण्डपः संपद्यते । हविर्धान-मण्डपे समप्रमाणानि चत्वारि कोष्ठकानि भावयित्वा आग्नेयकोष्ठस्य मध्ये चतुर्विंशत्य-

ङ्गुलमितं समचतुरस्रं प्रकल्प्य तस्य चतुर्षु कोणप्रान्तेषु प्रादेशमात्रविस्तारान् प्रादेशा-
न्तरालान्बाहुमात्रनिम्नान् गर्तान् खनेत् । तेषामुपरि वारणानि फलकानि भूसंलग्नानि स्थपु-
टयेत् । एते गर्ता उपरवशब्देन व्यपदिश्यन्ते । हविर्धानस्य वायव्यकोणादुत्तरे समसूत्रतया
पदद्वयात्मकचतुःप्रक्रमव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः । स आग्नीध्रीयस्य नैऋत्यकोणः ।
तस्मादुत्तरतः पश्चारत्नव्यवहिते देशे शङ्कुर्देयः स आग्नीध्रीयस्य वायव्यकोणः । तयोः
शङ्कवोराज्वेन पुरस्तात् पश्चारत्नव्यवहिते देशे शङ्कू देयौ । तौ आग्नेयैशानणौ ।
पश्चारत्नपरिमितं चतुरस्रमाग्नीध्रीयं कार्यम् । तस्य दक्षिणे पूर्वे च द्वारे कर्तव्ये ।
एवमेव दक्षिणे आग्नीध्रीयस्य समसूत्रतया मार्जालीयागारं पूर्वद्वारवर्जमुदग्द्वारमाग्नी-
ध्रीयवत्कर्तव्यम् । उभयोर्मध्ये ऽष्टादशाङ्गुलपरिमितौ धिष्ण्यौ कर्तव्यौ । महावेदेरुत्तरां-
सात्तुर्दक्षं त्रिंशदङ्गुले शङ्कुर्देयः । तस्मात्प्रत्यक् चतुस्त्रिंशदङ्गुलव्यवहिते देशे शङ्कु-
र्देयः स चात्वालमध्यः । द्वात्रिंशदङ्गुलपरिमितश्चतुरस्रश्चात्वालः कार्यः । उत्तरांसात्पश्चाद्
द्वादशसु प्रक्रमेषु पृष्ठवाया उत्तरतश्च चतुर्दशसु प्रक्रमेषु उत्तरमध्यः । तत्र षडङ्गुलेन
भ्रमणं कार्यम्, चतुरङ्गुलो गर्तश्च कार्यः । चात्वालादुत्तरतः पूर्वद्वारं पश्चारत्नमितं
शामित्रम् । हविर्धानमण्डपस्योपरि च्छदिस्रयेण, सदसो नवभिश्छदिभिर्रुदगग्नैराच्छा-
दनम् । सदोमण्डपे कोणेषु स्तम्भचतुष्टयम् । महावेद्या अवशिष्टांशस्य आच्छादनं
भवेन्न वा । उत्तरवेद्यास्तु आच्छादनं क्रियते । सदोहविर्धानयोः परितोऽपि च्छादनम् ।
व्यङ्गुलखाता महावेदिः ।

अयं सौमिकवेदिनिर्माणप्रकारस्तृतीयकाण्डेऽत्रैव विहितः । एवमन्योऽपि पैतृ-
क्यादिवेदिनिर्माणप्रकारस्तत्र तत्रोक्तो बोध्यः । इत्थमनेकविधानां विधिमन्त्रार्थवाद-
निषेधादीनामाकरोऽयं ग्रन्थः । तत्र विधिः—प्रमाणान्तराज्ञातफलवति कार्त्तव्यं पूर्वमप्रवृत्तं
पुरुषं यः प्रवर्तयति स विधिरित्युच्यते । अत एव प्रवर्तना, प्रेरणा, प्रैष इत्यादयो
विधेः पर्यायशब्दाः । अज्ञातज्ञापकोऽप्रवृत्तप्रवर्तकश्च विधिरिति च न्यायविदः ।
स च लोके आचार्यादिपुरुषनिष्ठोऽभिप्रायविशेषः । लोके हि आचार्यादिः स्वशिष्यं
भृत्यं वा कचित्कर्मणि प्रेरयितुमिच्छन् लिङ्घटितं वाक्यमुच्चारयति तच्छ्रुत्वा च
शिष्यादिः तस्मिन् कार्ये झटिति प्रवर्तते प्रवृत्तश्च केनचित्पृष्ठ आचार्यप्रेरितोऽह-
मिदं करोमि इति वदति सोऽपि आचार्यादिरहमेनमस्मिन्कार्ये प्रवर्तयामि इति
अभिमानुते अनेन व्यवहारेण आचार्यादिप्रेरकनिष्ठोऽभिप्रायविशेष एव विधि-
प्रेरणादिशब्दाभिधेय इत्यवगम्यते । वेदे च स धर्मविशेषो विध्यादिशब्दनिष्ठ
एवेति वेदस्यापौरुषेयत्वमभिदधतां मीमांसकानां सिद्धान्तः । ईश्वरकर्तृकत्वं तु

वेदस्याङ्गीकुर्वतां नैयायिकादीनां मते ईश्वरेच्छैव स इति सिद्धयति । तत्तत्क्रिया-
जन्यमपूर्वमेव नियोगशब्दाभिधेयं विधिशब्दवाच्यं मन्यन्ते मीमांसैकदेशिनः प्राभा-
कराः । विधेयधात्वर्थादिनिष्ठमिष्टसाधनत्वमेव विधिरिति मण्डनमिश्रप्रभृतयः केचित् ।
वैयाकरणा अपि मण्डनमिश्राशयमेवानुरुन्धते ।

इष्टसाधनत्वम्, बलवदनिष्ठाननुबन्धित्वम्, कृतिसाध्यत्वम् इति त्रितयमपि विधिः
इत्यपि केचन नैयायिकाः । एवं प्रेरणादिपदार्थस्य लिङ्बोधस्यैव मुख्यतो विधि-
त्वेऽपि तदुघटितवाक्यस्य विधिरिति व्यवहारः क्रियते लोके वेदे च । तादृशो
विधिश्चतुर्विधः । उत्पत्तिविधिः, विनियोगविधिः, प्रयोगविधिः, अधिकारविधिश्चेति ।

तत्रोत्पत्तिविधिः—

येन विधिना इदं कर्म कर्तव्यम् इत्यवबोध्यते स उत्पत्तिविधिः । उत्पत्तिरत्रा-
ज्ञातज्ञापनम्, एतद्वाक्याभावे प्रमाणान्तरेण केनापि एतत्कर्मस्वरूपं नावगमितम्, अतश्च
अनैनैव विधिना कर्मस्वरूपं कर्तव्यतया अवबोध्यत इति कर्मस्वरूपमात्रबोधकस्य विधे-
रुत्पत्तिविधिरिति व्यवहारः । यथा—‘अग्निहोत्रं जुहुयात्’, सोमेन यजेत’ इत्यादयः ।

विनियोगविधिः—

उत्पन्नस्य कर्मणः अर्थात् प्रमाणान्तरेणावगतस्य द्रव्यदेवतादेर्वा लोकावगतस्य
अन्याङ्गतो बोधको विधिर्विनियोगविधिः । यथा—‘दध्ना जुहोति’ अत्र लोका-
वगतस्य दध्नः अग्निहोत्राङ्गत्वमनेन विधिना बोध्यत इति, अयं विधिर्विनियोग-
विधिरित्युच्यते । एवं ‘यदग्नये च प्रजापतये च सायं जुहोति’ इत्यादावपि लोका-
वगताग्न्यादिदेवताया होमाङ्गत्वमवगम्यत इत्ययमपि विधिर्विनियोगविधिरित्युच्यते ।
विनियोगोऽङ्गत्वबोधनम्, तत्सम्बन्धी विधिर्विनियोगविधिरित्यर्थः ।

प्रयोगविधिः—

दर्शपूर्णमासादिप्रकरणेषु पृथक् पृथक् श्रुतानां प्रधानविधीनामङ्गविधीनां च
एकवाक्यतासम्पादनेन अनुष्ठानस्य यथावत्सिद्धये यो विधिः कल्प्यते स प्रयोग-
विधिः । यथा—दर्शपूर्णमासप्रकरणे एव ‘दर्शपूर्णमासाभ्यां स्वर्गकामो यजेत’ इति
प्रधानविधिः श्रूयते, तत्रैव ‘समिधो यजति’ इत्यादयोऽङ्गविधयोऽपि । तेषां क्रमेणा-
नुष्ठानसिद्धये ‘समिदाद्यङ्गविशिष्टाभ्यां दर्शपूर्णमासाभ्यां स्वर्गं सम्पादयेत्’ इति
यो विधिः कल्प्यते स प्रयोगविधिः । प्रयोगोऽनुष्ठानम्, तद्वोदधको विधिः प्रयोगविधिः ।

अधिकारविधिः—

विहितस्य कर्मणः फलसम्बन्धो येन विधिना बोध्यते सोऽधिकारविधिः ।

अधिकारः फलभोक्तृत्वम्, तत्सम्बन्धबोधको विधिरधिकारविधिरित्यर्थः । यथा—
‘अग्निहोत्रं जुहुयात् स्वर्गकामः’ इति । यः स्वर्गं कामयते स तत्सम्पादनाय अग्नि-
होत्रहोमं कुर्यादिति । एवं च अस्य कर्मण इदं फलमिति यो विधिर्बोधयति
सोऽधिकारविधिरिति फलितम् । स विधिः पुनस्त्रिविधः—अपूर्वविधिः, नियमविधिः,
परिसंख्याविधिश्चेति ।

एतद्विधिप्रवृत्तेः पूर्वं यः पदार्थः प्रमाणान्तरेण सर्वथाऽज्ञातः तादृशार्थबोधको
विधिरपूर्वविधिः । यथा ‘व्रीहीन् प्रोक्षति’, ‘अग्निहोत्रं जुहोति’ इत्यादिः । अत्र हि
एतद्विध्यभावे प्रोक्षणादि केनापि प्रमाणान्तरेण न प्राप्तं तादृशमर्थमवबोधयत्येव विधिः ।

नियमविधिः—

एतद्विधिप्रवृत्त्यभावेऽपि विधेयार्थस्य यत्र विकल्पेन (पाक्षिकतया) प्राप्तिः
तत्र यः प्राप्यमाणस्य अप्राप्तांशः तादृशांशप्रापको विधिर्नियमविधिः । यथा ‘व्रीही-
नवहन्ति’ अत्र एतद्विध्यभावेऽपि अवहननस्य प्रमाणान्तरेण प्राप्तिरस्ति । कथ-
मिति चेत् ? ‘यदानेयोऽष्टाकपालः पुरोडाशः पौर्णमास्याममायां चाच्युतो भवति’ इति
वाक्येन पुरोडाशद्रव्यको यागो विहितः, तेनैव पुरोडाशसम्पादनमर्थप्राप्तम् । पुरो-
डाशश्च पिष्टपिण्डरूपः, पिष्टानि च तण्डुलैः सम्पाद्यानि, तण्डुलाश्च विमुक्ततुषा व्रीहय
उच्यन्ते, वितुषीभावश्च अवहननेन सम्पाद्यते, एवं च अवहननमन्तरा वितुषी-
भावस्यासम्भवाद् अवहननं पुरोडाशान्यथानुपपत्तिरूपया अर्थोपत्त्या अन्वयव्यति-
रेकाभ्यां चावगम्यत एव । तथापि अवघातस्य वितुषीभावसाधनत्वेनैव प्राप्तेर्वक्त-
व्यत्वाद् वितुषीभावसाधनानां नखविदलनादीनामपि प्राप्तिः कदाचिद् भवतीति, तत्पक्षे
अवहननस्य प्राप्तिर्नास्ति । अतश्च अवहननस्य पाक्षिकी एव प्राप्तिरिति । नखविदलन-
दशायां या अप्राप्तिरस्ति तादृशाप्राप्तांशपूरकत्वाद् विधिरयं नियमविधिरित्युच्यते ।
नियमोऽप्राप्तांशपूरणम्, तद्बोधको विधिर्नियमविधिरित्यर्थः ।

परिसंख्याविधिः—

उभयोः साधनयोः प्राप्तौ इतरव्यावृत्तिफलको विधिः परिसंख्याविधिः ।
परिसंख्या व्यावृत्तिः तद्बोधको विधिः परिसंख्याविधिरित्यर्थः । यथा—‘पञ्च
पञ्चनखा भक्ष्याः’ अत्र शशादिपञ्चनखपञ्चकस्य तदतिरिक्तपञ्चनखस्य च भक्ष्यत्वेन
प्राप्तौ सत्यां पञ्चातिरिक्तपञ्चनखभक्षणव्यावृत्तावेव विधेस्तात्पर्यमिति परिसंख्या-

विधिः । शशादीतरपञ्चनखभक्षणव्यावृत्तिरेनेन विधिना क्रियत इति विधिरयं परिसंख्याविधिः । नियमविधेरप्राप्तांशपूर्णं व्यापारः, इतरनिवृत्तिस्तु आर्थिकी । परिसंख्याविधौ नु इतरनिवृत्तिरेव व्यापार इति तयोर्भेदः ।

मन्त्रः—

अनुष्ठेयक्रियादिस्वरूपप्रकाशका मन्त्रा इत्युच्यन्ते । विधिना हि तत्तत्कर्म कर्तव्यतया विहितम् । अनुष्ठेयस्य कर्मणोऽप्रमादायानुष्ठानकाले स्मरणमपि अवश्य-कर्तव्यतया समापतति, तच्च स्मरणं तदर्थबोधकैर्मन्त्रैः क्रियत इति मन्त्राणां प्रयोग-समवेतार्थस्मारकत्वं सिद्धयति ।

यद्यपि उपायान्तरेणापि स्मरणं कर्तुं शक्यते तथापि अन्येनोपायेन स्मरणे कारिते तत्तत्प्रकरणपठिता मन्त्रा निरर्थका भवेयुः । नह्यन्यत् प्रयोजनं तेषामुपपादयितुं शक्यते । अतस्तदानर्थक्यमिया मन्त्रैरेव स्मरणमुपादेयं नान्येनोपायेनेति नियमः क्रियते । नियमस्वरूपं तु नियमविधिस्वरूपनिरूपणावसरे निरूपितम् । ते च मन्त्रा अनेक-प्रभेदभिन्ना अपि प्राधान्येन चातुर्विध्यभाजः । करणमन्त्रः, क्रियमाणानुवादिमन्त्रः, अनुमन्त्रणमन्त्रः, जपमन्त्रश्चेति । तत्र पूर्वं मन्त्रमुक्त्वा मन्त्रान्ते यत्र कर्म क्रियते स करणमन्त्रः, यथा—याज्यापुरोऽनुवाक्यादयः । तत्र हि यदेवताकं हविरग्नौ प्रक्षेप्तु-मिष्यते तदेवताकां याज्यां पठित्वा याज्यान्ते वषट्कारे कृते हविरग्नौ प्रक्षिप्यते । अतः प्रक्षेपपूर्वभावित्वात् मन्त्रोऽयं करणमन्त्र इत्युच्यते ।

क्रियमाणानुवादी मन्त्रः—

यत्र मन्त्रोच्चारणकाल एव कर्म क्रियते स क्रियमाणानुवादी मन्त्रः क्रियमाणस्य कर्मणोऽनुवादकरणात् । यथा—यूपपरिव्याणमन्त्रः । स हि त्रिवृता रशनया अध्वर्युणा यूपे परिवेष्ट्यमाने तत्काल एव 'युवा सुवासा' इति मन्त्रोऽध्वर्युणा पठ्यते । अतः क्रियमाणकर्मसमकालमेव मन्त्रपाठात् मन्त्रोऽयं क्रियमाणानुवादी उच्यते ।

अनुमन्त्रणमन्त्रः—

हविःप्रक्षेपाद्यनन्तरं यो मन्त्रः पठ्यते सोऽनुमन्त्रणमन्त्रः । यथा—'एको मम एका तस्य योऽस्मान् द्वेष्टि यं च वयं द्विष्मः त्विषिमान् भूयासम्' इति । स हि अध्वर्युणा हविःप्रक्षेपे कृते स्वेनापि 'इदमग्नये न मम' इति उद्देश्यत्यागरूपे यागेऽनु-ष्ठिते समनन्तरमेव यजमानेन पठ्यते । अतः अनु यागानन्तरं मन्त्र्यते उच्चार्यते इत्यनु-मन्त्रणमन्त्र इति व्युत्पत्त्याऽनुमन्त्रणमन्त्रत्वमस्य ।

जपमन्त्रः—

• केवलमदृष्टार्थमपि जपरूपत्वेन ये पठन्ते ते जपमन्त्राः । 'मयीदमिति यंज-
'मानो जपति' इत्येवमादिः । अत्र पूर्वोक्तानां त्रयाणां प्रयोगसमवेतार्थस्मारकविधया
दृष्टार्थत्वम् । अन्तिमस्य तु केवलमदृष्टार्थत्वमिति केषाञ्चिन्मितम् । जपमन्त्रस्यापि
अर्थस्मारकविधमेव प्रयोजनवत्त्वमिति केचित् । एतेषामृग्यजुःसामरूपेण पुनस्तै-
विध्यम् । तत्र पादबद्धा अर्थात् छन्दोबद्धा मन्त्रा ऋचः, प्रशिष्टतया संहितारूपेण
पठिता मन्त्रा यजूंषि, ऋचामुपरि क्रियमाणो गीतिविशेषः साम इत्युच्यते ।

अर्थवादः—

विधिसमीपे विधेयार्थस्तावकतया प्रवृत्तं वाक्यमर्थवादः । विधिर्हि यं कञ्चनार्थं
विदधाति तत्र पुरुषाणां प्रवृत्तिसिद्धये तद्विषयिणीं स्तुतिमपेक्षते । अर्थवादश्च
तादृशमर्थं स्तौति । यथा लोके इयं गौः क्रेतव्येत्युक्ते तावन्मात्रेण पुरुषाणां प्रवृत्तिर्न
जायते, इयं बहुक्षीरा जीवदपत्या साध्वी इत्यादिस्तुतौ कृतायां समनन्तरमेव प्रवृत्ति-
र्जायते पुरुषाणाम् । वेदेऽपि विधिमात्रेण पुरुषाणां प्रवृत्त्यनुदयात् तत्सिद्ध्यर्थं
स्तुत्या कयाचन भाव्यम् । तादृशी स्तुतिरर्थवादेन क्रियते । एवं निषेधस्थलेऽपि
निषेधार्थात् पुरुषाणां निवृत्तिसिद्धये निषेधोऽपि निषेध्यस्य निन्दाभिलषति ।
सा निन्दा च तत्सहितेनार्थवादेन क्रियते । एवं च अर्थवादस्य विधिसन्निहितस्य
प्रवृत्तिजनकत्वम्, निषेधसन्निहितस्य निवृत्तिजनकत्वमिति भेदोऽपि फलितः । अस्य च
चातुर्विध्यमुपलभ्यते वेदे निन्दा-प्रशंसा-परकृति-पुराकल्पभेदात् । निन्दाप्रशंसयोः
स्वरूपमधुनैवोपवर्णितम् । यत्रैककर्तृकमुपाख्यानं श्रूयते सा परकृतिः । यत्र त्वनेक-
कर्तृकमुपाख्यानं स पुराकल्पः । इतोऽप्यधिकतया भेदा उपात्ता भ्रष्ट्यादौ—

“हेतुर्निर्वचनं निन्दा प्रशंसा संशयो विधिः

परक्रिया पुराकल्पो • व्यवधारणकल्पना ।

उपमानं दशैते तु विधयो ब्राह्मणस्य तु” इति । •

ते च भेदाः पूर्वोक्तेषु चतुर्ष्वेवान्तर्भूताः ॥

वस्तुतस्तु अर्थवादानां स्तुतिनिन्दान्यतरबोधकत्वेनैव फलवत्त्वस्याप्यङ्गीकरणीय-
तया स्तुतिनिन्दान्यतरबोधकं वाक्यमर्थवाद इति लक्षणमनुगम्य तेषां द्वैविध्याङ्गी-
करणमेवोचितं प्रतीयते ।

अन्थेऽस्मिन् मुख्यतया यागो विहितो होमो दानञ्च ।

तत्र यागो नाम—

देवतोद्देशेन अग्नौ प्रक्षेपविशिष्टो द्रव्यत्यागो यागः । सर्वत्र हि यजति-चोदना-
चोदितस्थले अर्थात् 'सोमेन यजेत' इत्यादौ यजिघात्वर्थः कश्चित्प्रतीयते । तस्मिन्नेवं
वाक्ये तदुद्देशेन किञ्चिद् द्रव्यमपि विधीयते । वाक्यान्तरेण च देवताया अपि
विधानमस्ति । तत्र तां देवतामुद्दिश्य तस्य द्रव्यस्य यस्यागः 'इदमिन्द्राय
न मम' इत्यादिरूपो मानसिकव्यापारः स एव यागपदार्थः । स च त्यागरूपत्वा-
द्यजमानेनैव कर्तव्यो न तु ऋत्विगादिभिः । तेषां यजमानद्रव्ये स्वत्वाभावेन त्याग-
करणेऽसामर्थ्यात् ।

ते च यागाः प्रकृतिभूता विकृतिभूताश्च सन्ति । तत्र यस्य कर्मणः
सन्निधाने तदपेक्षितं सर्वमप्यङ्गजातं पठितम् अन्यतश्चाङ्गापेक्षा नास्ति सा प्रकृतिः ।
अथवा यतो विकृतिरङ्गानि गृह्णाति सा प्रकृतिः । यथा दर्शपूर्णमासौ । तत्र हि
अन्वाधानादिब्राह्मणतर्पणान्तानि सर्वाण्यङ्गानि स्वसन्निधान एवाग्न्यान्तानि । नान्यतो-
ऽङ्गान्यागच्छन्ति । अस्मादेव सर्वास्विष्टिषु धर्मा अतिदेशेन गच्छन्ति, अतो दर्श-
पूर्णमासयागः सर्वासामिष्टीनां प्रकृतिरुच्यते । इयं प्रकृतिर्द्विधा मूलप्रकृतिः, अवान्तर-
प्रकृतिश्च । यत्कर्म सर्वथा स्वाङ्गविषये कर्मान्तरं नापेक्षते स्वापेक्षितसर्वाङ्गविशिष्टमेव
पठितं सा मूलप्रकृतिरित्युच्यते । यथा दर्शपूर्णमासादिः । यत्तु कर्म स्वाङ्गविषये
किञ्चित्कर्मान्तरमपेक्षते साऽवान्तरप्रकृतिरित्युच्यते । यथाऽग्नीषोमीयः पशुः । अयं च
प्रयाजानुयाजौद्यङ्गविषये दर्शपूर्णमासावपेक्षते । सवनीयादीनां पशुयागानां यूपादिविषये

१ प्रयाजाः—समिधो यजति, तनूनपातं यजति, इडो यजति, बर्हिर्यजति, स्वाहाकारं यजति
इति पञ्चभिर्वाक्यैर्विहिताः समिदादिसंज्ञकाः पञ्च यागाः प्रयाजा इत्युच्यन्ते । इमे च दर्शपूर्ण-
मासप्रकरणे पठितास्तदङ्गभूताः । तत्र दर्शपूर्णमासयोः पञ्चैव प्रयाजाः । विकृतौ क्वचिन्नैव प्रयाजा
इज्यन्ते । 'एकादशप्रयाजान् यजति' इत्यादिना संख्याधिक्यमपि यत्र विहितं तत्र एतेषामेव पञ्चा-
नामाङ्क्या संख्याधिक्यं संपादनीयम् । अत्र समिद्, तनूनपाद्, इट्, बर्हिः इति चत्वारि चतुर्णां
प्रयाजानां नामधेयानि तानि च तन्नामकदेवतासम्बन्धं निमित्तीकृत्यैव प्रवृत्तानि । अत एव तादृशेषु
चतुर्षु प्रयाजेषु समिदादयः क्रमेण देवताः, पञ्चमे परप्रयाजे यक्ष्यमाणदेवतानां स्वाहाम्रिमित्यादि-
नामसंकीर्तनात् ता एव देवताः । यत्र तु संख्याधिक्यं तत्र देवताभेदः ।

२ अनुयाजाः—दर्शपूर्णमासयागे त्रयोऽनुयाजाः । अत्र समिदादिवत् न त्रयाणां नाम श्रुतं
किन्तु मन्त्रवर्णबोध्याया एव देवताया अत्रापि स्वीकारात्, तन्नाम्नैव बर्हिः, नराशंसः, स्विष्टकृत्,
इति नाम्ना व्यवहियन्ते । इमेऽनुयाजा अपि प्रयाजवद्विकृतौ नवैकादशादिसंख्याधिक्यं भजन्ते
तत्रापि प्रयाजवदेव देवतान्तरं बोध्यम् ।

अर्पणा भवति । तत्र तिस्रो मूलप्रकृतयः—दर्शपूर्णमासौ, अग्निहोत्रम्, अग्निष्टोमसंस्थाको ज्योतिष्टोमश्च । एषु च न कुतश्चित्कर्मणोऽङ्गान्यतिदिश्यन्ते ।

• विकृतिः—यत्र कानिचिदेवाङ्गानि पठितानि इतराणि तु अपेक्षितानि अन्यत आनीयन्ते सा विकृतिः । यथा ‘सौर्यं चरुं निर्वपेद् ब्रह्मवर्चसकामः’ इति विहिता सौर्येष्टिः । तत्र हि स्वसन्निधाने न समप्राज्ञोपदेशः किन्तु ‘प्रयाजे प्रयाजे कृष्णलं जुहोति’ इत्यादिकतिपयानामेवाङ्गानाम् । इतराणि तु दर्शपूर्णमासत एवानीयन्ते ।

त्यक्तस्य हविषो विहितदेशे. आहवनीयादौ यः प्रक्षेपः स होम इत्युच्यते । स द्विविधः प्रधानहोमः, अङ्गहोमश्चेति । ‘अग्निहोत्रं जुहोति’ इत्यादयः प्रधानहोमाः तत्तत्फलोद्देशेन विहिताः । तत्र न प्रक्षेपमात्रं धात्वर्थः किन्तु प्रक्षेपः, उद्देशः, त्याग इति त्रितयमपि ।

यद्यपि एतदंशत्रयं यागेऽप्यविशिष्टं देवतोद्देशेन द्रव्यत्यागस्य प्रक्षेपविशिष्टस्यैव यागपदार्थत्वात्, होमेऽपि देवतोद्देश्यकद्रव्यत्यागस्य सत्त्वात् । तथापि त्रयाणां-मंशानां समप्राधान्यं होमस्थले, यागस्थले तु प्रक्षेपस्याङ्गत्वम्, इतरयोः समप्राधान्यमिति विशेषः । अयमेव प्रक्षेपो यागाङ्गभूतोऽङ्गहोम इत्युच्यते । अयमेव प्रभेदः सूत्रकारेण जैमिनिना ‘यजतिचोदना द्रव्यदेवताक्रियं समुदायं कृतार्थत्वात्’, ‘तदुक्ते श्रवणाज्जुहोतिरासेचनाधिकः स्यात्’ (जै० सू० ४।२।२८, २९) इति सूत्राभ्यां प्रकटीकृतः । ‘यज्ञं व्याख्यास्यामः,’ ‘द्रव्यं देवतात्यागः’ (का० श्रौ० सू० १।२।१, २) इति कात्यायनोऽपि ।

अत्राङ्गत्वनिर्णायकानि श्रुति-लिङ्ग-वाक्य-प्रकरण-स्थान-समाख्या रूपाणि षट् प्रमाणान्युक्तानि, तान्यपि सुखावबोधाय प्रसङ्गत उदाह्रियन्ते ।

तत्र श्रुतिर्नाम—

अङ्गत्वबोधने प्रमाणान्तरापेक्षां विना स्वातन्त्र्येण यः समर्थः शब्दः स श्रुतिरित्युच्यते । इयं श्रुतिस्त्रिविधा—विधात्री, अभिधात्री, विनियोक्त्री चेति । तत्र यः प्रवर्तनारूपविधिबोधकः शब्दः स विधात्रीत्युच्यते । ‘स च लिङ्-लेट्-लोट्-तव्य-प्रत्ययादिः, तस्यैव हि विधायकत्वं शास्त्रकारैरभिमतं यथा-यजेत, यजानि, यष्ट्यमित्यादि ।

• शक्त्या स्वार्थमिधायकः शब्दः अभिधात्रीत्युच्यते । यथा—‘व्रीहीनवहन्ति’ इत्यत्र व्रीहिपदं सतुषद्रव्यव्रीहिरूपस्वार्थमिधायकम् । यद्यपि इयं श्रुतिर्लिङ्गप्रमाणेऽन्तर्भूतै-वाभाति शब्दगतस्यार्थप्रतिपादनसामर्थ्यस्यैव लिङ्गत्वात्, तथापि मन्त्रघटकीभूतपदानां यत् सामर्थ्यं तल्लिङ्गमित्युच्यते । विधिवाक्यगतस्य तस्यैव सामर्थ्यस्य श्रुतिवृत्तिमिति

बोध्यम् । अङ्गत्वबोधने या प्रमाणान्तरं नापेक्षते सा विनियोक्त्री श्रुतिस्तृतीया यथा—‘दध्ना जुहोति’ इत्यत्र दधिपदोत्तरं तृतीया श्रूयते सा च ‘कर्तृकरणयोस्तृतीया’ (पा० सू० २।३।१८) इत्यनेन करणत्वे कर्तृत्वे च विहिता । करणत्वं च, साधकतमं करणम्’ (पा० सू० १।४।४२) इत्यनेन यत्क्रियानिर्वृत्तौ अन्तरङ्गं साधनं तदेवोच्यते । एवं च दध्नेति तृतीयया श्रुतमात्रया स्ववाक्योपात्तहोमं प्रति स्वप्रकृत्यर्थस्य दध्नः साधकतमत्वरूपकरणत्वं बोध्यते । नात्र प्रमाणान्तरमपेक्ष्यते । तच्च करणत्वमेव अङ्गत्वापरपर्यायम् इति व्यवह्रियते । इयं द्वितीयातृतीयादिविभक्तिः श्रुतिरित्युच्यते । अत एव ‘निरपेक्षो रयः श्रुतिः’ इति लक्षणमुक्तं मीमांसकैः । इयं विभक्तिरूपा श्रुतिः । अत्र सत्यपि सर्वासां विभक्तीनां विभक्तित्वे समाने न सर्वासां श्रुतित्वम्, किन्तु द्वितीया-तृतीया-चतुर्थी-पञ्चमी-सप्तमीरूपाणां पञ्चानामेव विभक्तीनां श्रुतित्वम् । षष्ठ्यास्तु सम्बन्धमात्रबोधिकाया न श्रुतित्वम् । प्रथमाविभक्तेस्तु केषाञ्चिन्मते श्रुतित्वं केषाञ्चिन्मते न । अत्र द्वितीयाश्रुतेरुदाहरणं ‘व्रीहीन् प्रोक्षति’ इति । तृतीयाश्रुतेः ‘दध्ना जुहोति’, ‘व्रीहिभिर्यजेत’ इत्यादि । चतुर्थीश्रुतेः ‘विप्राय गां ददाति’, ‘आत्रेयाय हिरण्यं ददाति’ इत्यादि । पञ्चमीश्रुतेः ‘अग्नेस्तृणान्यपचिनोति’, ‘धान्याद्वा वारयति’ इत्यादि (लोके) । सप्तमीश्रुतेः—यदाहवनीये जुहोति’, ‘पदे जुहोति’ इत्यादि ।

कर्मषष्ठ्या अपि अङ्गत्वं केचनेच्छन्ति यथा ‘दध्नेन्द्रियकामस्य जुहुयात्’ इत्यत्र इन्द्रियकामस्येति द्वितीयार्थे षष्ठी । दध्ना इन्द्रियं भावयेदिति हि तदर्थः । श्रुतेरस्या विनियोक्त्या अन्ये अपि द्वे विधे स्तः समानाभिधानरूपा, एकपदरूपा चेति । तत्र यः शब्दः प्रकृतिप्रत्ययाद्यात्मना अविभाज्यः सन् अनेकधर्मविशिष्टः तत्तद्वर्मावच्छिन्नत्व-पुरस्कारेणानेकमर्थमभिदधाति स समानाभिधानश्रुतिरित्युच्यते । यथा ‘रामेण’ इत्यत्र रामप्रातिपदिकोत्तरं श्रूयमाणा एकैव विभक्तिः सा च विभागानर्हा, परन्तु तत्र विभक्तित्वम्, एकवचनत्वम्, पुंलिङ्गत्वमिति धर्मत्रयमस्ति । तत्र विभक्तित्वधर्मपुरस्कारेण करणत्वं ब्रूते, एकवचनत्वधर्मपुरस्कारेण एकत्वम्, पुंलिङ्गत्वपुरस्कारेण च पुंस्त्वमभिधेते । एतेषां त्रयाणामर्थानामभिधायक एक एव शब्दः समान एवेति समानाभिधानश्रुतिरित्युच्यते । एवं यजेतेत्याद्याख्यातस्थलेऽपि बोध्यम् । तत्रापि लिङ्त्वावच्छिन्नेन तेन प्रवर्तनायाः, आख्यातत्वावच्छिन्नेन तेन आर्थीभावनायाः, एकत्वावच्छिन्नेन एकत्वसंख्यायाश्च बोधनात् । अनेकेषामर्थानामभिधायकस्य शब्दस्य समानत्वात् समानाभिधानश्रुतिरिति ।

यत्प्रकृतिप्रत्ययरूपेण एकं पदं सत् प्रकृत्यात्मना कञ्चिदर्थम्, प्रत्ययात्मना च कञ्चिदर्थमवबोधयति सा एकपदश्रुतिः । यथा 'यजेत' इत्यत्र प्रकृत्या यागोऽभिधीयते, प्रत्ययेन च एकत्वम् । तत्र एकत्वात्मिकायाः संख्याया यागाङ्गत्वं तदेकपदश्रुत्या । इयं समानपदश्रुतिरित्यपि कचिदभिधीयते । अत्र 'विनियोक्या' एव श्रुतेस्त्रिविधया अङ्गत्वे प्रामाण्यम् । इतरयोस्तु प्रकारान्तरेण प्रामाण्यमङ्गीकृतं मीमांसकैः । इयं च श्रुतिरङ्गत्वबोधिका पूर्वमीमांसायां द्वितीयेऽध्याये निरूपिता । अन्या च काचित्पञ्चमाध्यायगोचरा । साऽनुष्ठेयपदार्थानां क्रमबोधिका । 'अथ ततः प्रथमं कृत्वा परिवीय' इत्येवमादिरूपा यथा—'अथैष ज्योतिः', 'ततो होतारं वृणीते, 'वषट्कर्तुः प्रथममक्षः', 'वेदं कृत्वा वेदिं करोति', मूषं परिवीय सवनीयं पशुपुपाकरोति, अत्र पूर्वं किञ्चिदनुष्ठाय अनन्तरं कर्तव्यत्वेन बोधनीये पदार्थे 'अथ' 'ततः' इत्यादिशब्दः प्रयुक्तः । एवं च आनन्तर्यक्रमरूपबोधको थः शब्दः स श्रुतिपदवाच्यः पाञ्चमिकः । अतश्च तृतीयाध्यायनिरूपिता श्रुतिरङ्गत्वबोधिका । पञ्चमाध्यायगता चानन्तर्यरूपक्रमबोधिकेत्यवगन्तव्यम् ।

लिङ्गम्—

तत्तत्पदार्थगतं सामर्थ्यं लिङ्गमित्युच्यते । तथा चोक्तं 'सामर्थ्यं सर्वभावानां लिङ्गमित्यभिधीयते' । एवं च यस्य यत्सामर्थ्यं तल्लिङ्गम् । यथा खनित्रस्य मृत्वनने सामर्थ्यम्, कुठारस्य वृक्षच्छेदने सामर्थ्यमित्यादि ।

तच्च द्विधा विभक्तं शब्दगतम्, पदार्थपदार्थगतं चेति । पदार्थगतं सामर्थ्यं च अनन्तरोदाहृतम् । शब्दगतं सामर्थ्यं च तत्तदर्थप्रकाशनरूपं यथा—'अग्निर्मूर्द्धादिवः' (शु० य० ३।१२) इति मन्त्रः अग्निं प्रकाशयति । 'इमं मे वरुण, (शु० य० २।११) इति मन्त्रो वरुणं प्रकाशयति । एवं च तत्तत्पदार्थगतं स्वमर्थमालोच्य तत्तत्कार्ये तेषां तेषां यो विनियोगः क्रियते स लिङ्गात् । यथा खनित्रस्य खननसामर्थ्यं पर्यालोच्य खनने विनियोगः क्रियते । यथा वा 'हस्तेनावद्यति' इत्यत्र हस्तस्य कठिनद्रव्यावदान एव सामर्थ्यमवगम्य चरुपुरोडाशरूपहविरवदानं एव विनियोगः क्रियते न तु मांसाद्यवदानेऽपि । एवं 'स्वधितिनावद्यति' इत्यत्र स्वधितेः सामान्यतोऽवदानाङ्गत्वश्रवणेऽपि मांसावदाने एव तस्य सामर्थ्यं दृष्ट्वा तत्रैव तस्याङ्गत्वं प्रकल्प्यते न तु चरुपुरोडाशाद्यवदानेऽपि । इदमेवार्थगतं लिङ्गमित्युच्यते ।

शब्दगतं तु लिङ्गमर्थप्रकाशनरूपसामर्थ्यं पूर्वमुक्तम् । तेन तत्तन्मन्त्राणां तेषु तेषु

१ अवदानं नाम समुदायरूपेण तत्तद्यागसिद्धये सम्पादितानां हविषां सुवहस्तादिना हवनार्थं युद्धहणं तदुच्यते ।

कार्येषु अङ्गत्वं बोध्यते । यथा 'बर्हिर्देवसदनं दामि' (मै० सं० १।१२) इति मन्त्रस्य बर्हिर्लवनप्रकाशकत्वरूपं सामर्थ्यं बुद्ध्वा अनेन मन्त्रेण दर्शपूर्णमासाङ्गभूतबर्हिर्लवनं कर्तव्यमिति बर्हिर्लवने विनियुज्यते । एवं सत्यपि लिङ्गस्य द्वैविध्ये शब्दगतस्यैवं सामर्थ्यस्य लिङ्गत्वमित्यभिप्रयन्त्यर्थसंग्रहकारादयः सामर्थ्यं सर्वशब्दानां लिङ्गमित्यभिधीयत इति वाक्यमुदाहरन्तः । परन्तु शब्दगतार्थगतयोरुभयोरेव सामर्थ्ययोर्लिङ्गत्वं ग्रन्थकारैरुक्तं तदेव युक्तमित्युत्पश्यामः ।

वाक्यम्—

'समभिग्याहारो वाक्यम्' इति सामान्यतो वाक्यलक्षणं कथयन्ति । समभिग्याहारश्च एकस्मिन्वाक्ये अङ्गित्वेन अङ्गत्वेन च अभिमतयोः पदार्थयोरुपादानं यथा— 'औदुम्बरो यूपो भवति' इत्यत्र यूपः अङ्गित्वेनाभिमतः, औदुम्बरत्वं चाङ्गत्वेन । तयोरौदुम्बरोऽयूपो भवतीत्येकस्मिन्वाक्ये सहोपादनमेव वाक्यम् । अत्र च लक्षणे अङ्गत्वबोधकद्वितीया-तृतीयाद्यभावे सतीति निवेशनीयम्, अन्यथा 'दध्ना जुहोति' इति श्रुतिविनियोगस्थानेऽपि वाक्यविनियोगः प्रसज्येत । यद्यप्यत्रापि समभिग्याहारोऽस्त्येव तथापि तत्र दध्नेति तृतीयाविभक्तेः श्रवणात् तस्याश्च श्रुतिरूपत्वात् श्रुतेश्च सर्वापेक्षया प्रचलत्वात् प्रधानेन व्यपदेशो भवतीति न्यायेन श्रुतेरेवोदाहरणमिदं न तु वाक्यस्य । एवं च श्रुतिवाक्यस्थलयोरुभयत्रापि एकवाक्योपादानरूपसमभिग्याहारसत्त्वेऽपि तत्र यदि द्वितीया-तृतीयादिसंयोगस्तदा श्रुत्या विनियोगः, तदभावे तु वाक्यीयो विनियोग इति ध्येयम् । यत्तु 'एकतिङ् वाक्यम्' इत्यपि वाक्यस्य लक्षणं क्रियते वैयाकरणैः, 'पदसमूहो वाक्यम्' इति तु नैयायिकाः, तत्सर्वमर्थावबोधकस्य लौकिकस्य वाक्यस्य लक्षणम्, न तत्राङ्गाङ्गिभावावबोधनमस्ति । पूर्वोक्तं तु वाक्यमङ्गत्वबोधकप्रमाणेष्वन्तर्गतं मीमांसकैरभिधीयते ।

एकवाक्यम्—

एकवाक्यस्य लक्षणम्—“अर्थैकत्वादेकं वाक्यं साकाङ्क्षञ्चेद्विभागे स्यात्” (जै० सू० २।१।४६) इति जैमिनिनोक्तम्, 'तस्यायमर्थः—वाक्यत्वेनाभिमतानां पदसमूहानां मध्ये एकस्य द्वयोस्त्रयाणां वा ततो विभागे यदि पदान्तराणि साकाङ्क्षान्येवावतिष्ठन्ते न कञ्चनार्थमबोधयितुं शक्नुवन्ति, सर्वाणि पदानि मिलितानि च सन्ति एकमेवार्थमवबोधयन्ति तदेकं वाक्यमिति, यथा 'देवस्य त्वा० गृह्णामि' (शु. य. १. १०) अत्र सर्वाणि पदानि मिलित्वा निर्वापरूपमेकमर्थं प्रतिपादयन्ति । देवस्यत्वेत्यादिनिर्वपामीत्यन्तेषु पदेषु मध्ये कस्यापि पदस्य विभागे सति इतराणि पदानि साकाङ्क्षान्येव सन्ति.

न च कञ्चनार्थमवबोधयन्ति समुदितान्येव हि निर्वापरूपार्थप्रतिपादकानि ।
 *अतः साकाङ्क्षत्वे सति एकार्थप्रतिपादकत्वरूपमेकवाक्यत्वं सर्वैरपि शास्त्रकारै-
 रङ्गीक्रियते ।

प्रकरणम्—

‘उभयाकाङ्क्षाप्रकरणम्’ उभयोरङ्गभावेन अङ्गित्वभावेन चाभिमतयोर्वस्तुनोर्या
 परस्पराकाङ्क्षा सा प्रकरणमित्युच्यते । तथा हि दर्शपूर्णमासप्रकरणे—‘आग्नेयोऽष्टा-
 कपालः पुरोडाशः, इत्यादिवाक्यैराग्नेयादयो यागा विहिताः, तेषां च ‘दर्शपूर्णमासाभ्यां
 स्वर्गकामो यजेत’ इति वाक्येन स्वर्गरूपफलार्थत्वमवगमितम् । दर्शपूर्णमासशब्दवाच्यैराग्ने-
 यादिभिर्यागैः स्वर्गं सम्पादयेदिति । तेषां च आकाङ्क्षा उदेति कथं स्वर्गः सम्पादनीय
 इति । यथा हि लोके कुठारेण छिनचीत्येतावदुक्ते यो नाम छेदनप्रकारं न जानाति
 तस्य आकाङ्क्षोदेति कथमनेन कुठारेण द्वैधीभावः सम्पादयितुं शक्यत इति तद्वदत्रापि ।
 अत्र लोके कुठारं हस्ताभ्यामुद्यम्य कुठाराग्रभागं काष्ठोपरि पातयेत्, एवं बहुवारं
 निपातने कृते द्वैधीभावः सम्पद्यत इति वक्तव्यं भवति । एवमुक्ते तत्प्रकारमभिज्ञाय
 तथैव कुर्वन्पुरुषः काष्ठे द्वैधीभावरूपं फलं प्राप्नोति । एवं कथमेभिः स्वर्गः सम्पादयितुं
 शक्यत इत्याकाङ्क्षायामुदितायामन्वाधानादीनि ब्राह्मणतर्पणान्तान्यङ्गानि एवमेवा-
 नुष्ठेयानि; एवमनुष्ठितेषु तेषु तैरुपकृता आग्नेयादयो यागाः स्वर्गरूपं फलं जनयन्ति
 इत्युक्ते अन्वाधानादीन्यङ्गान्यनुष्ठातुमुद्यतः पुरुषो यथोक्तमनुतिष्ठन् तदुपकृतैर्दर्शपूर्ण-
 मासयागैः स्वर्गरूपं फलं प्राप्नोति । अतश्च दर्शपूर्णमासयागानां कथंभावाकाङ्क्षयाः
 सत्त्वाद् अन्वाधानादीनां क्रियाणां प्रयोजनाकाङ्क्षयाश्च सत्त्वाद् उभयाकाङ्क्षा वर्तते ।
 अनया चोभयाकाङ्क्षया परस्परं सम्बन्धो भवति । अन्वाधानादिभिरङ्गकलापैर्दर्शपूर्ण-
 मासोपकारं भावयेत् । तदुपकृतैर्दर्शपूर्णमासयागैः स्वर्गं सम्पादयन्ति । एवं च या
 दर्शपूर्णमासयागानामन्वाधानादीनां च कर्मणां परस्पराकाङ्क्षा सैवोभयाकाङ्क्षारूपं
 प्रकरणं तेन च उभयेषामङ्गाङ्गिभावः सिद्ध्यति । इदं च प्रकरणं द्वेधा कथ्यते
 मीमांसकैः—महाप्रकरणम्, अवान्तरप्रकरणं चेति । तत्र प्रधानयागस्य तदङ्गानां च या
 परस्परमुपकार्योपकारकभावविषयिणी आकाङ्क्षा सा महाप्रकरणमित्युच्यते यथा—
 दर्शपूर्णमासप्रयाजयोः परस्पराकाङ्क्षा । दर्शपूर्णमासाः प्रधानानि प्रयाजाश्चाङ्गानि, तेषां
 च याकाङ्क्षा सा महाप्रकरणम् । तदङ्गानां च या परस्परमाकाङ्क्षा सा अवान्तर-
 प्रकरणम् । यथा—प्रयाजा दर्शपूर्णमासाङ्गभूताः तेषां तदङ्गानामभिक्रमणादीनां च या-
 ऽऽकाङ्क्षा साऽवान्तरप्रकरणम् । अभिक्रमणं नाम—प्रयाजहोमकाले एकैकामाहुतिं

प्रति किञ्चित् किञ्चिदग्रे पदनिक्षेपणरूपं गमनम् । इतिकर्तव्यता नाम—कथमिदं कर्तव्यमित्याकारिका याऽऽकाङ्क्षा सोच्यते । ‘पचेत्’ इत्युक्ते कथमहं पचेयमित्याकाङ्क्षोदेति अस्या एवेतिकर्तव्यतायाः कथम्भावाकाङ्क्षा, इत्थम्भावाकाङ्क्षा, प्रकरण-विशेषाकाङ्क्षा इत्यादिव्यवहार इति ।

स्थानम्—

अन्यतराकाङ्क्षा स्थानम् । अङ्गत्वेनाङ्गित्वेन च सम्बन्धयोग्ययोः पदार्थयोरन्यतरस्य स्वापेक्षितोपकारकलाभेन उपकार्यलाभेन वा निवृत्ताकाङ्क्षत्वे सति अन्यतरस्य तादृशाकाङ्क्षासत्त्वे इतरस्यापि आकाङ्क्षामुत्थाप्य यः परस्परं सम्बन्धः स स्थानमित्युच्यते । यथा—‘अग्नये कृत्तिकाभ्यः पुरोडाशमष्टाकपालं निर्वपेत् स्वर्गकामः’ इत्यनेन काचनेष्टिः नक्षत्रेष्टिसंज्ञका विहिता । सा च औषधद्रव्यका दर्शपूर्णमासविकृतिः । तस्याश्च साध्याकाङ्क्षायां स्ववाक्योपात्तं स्वर्गादिकं साध्यत्वेनान्वेति । साधनाकाङ्क्षायां समानपदोपात्तो धात्वर्थः करणत्वेनान्वेति । तत इतिकर्तव्यताकाङ्क्षोदेति । उदितायां च तस्यां तच्छामकत्वेन स्वप्रकृतिभूताद् दर्शपूर्णमासयागात् प्रयाजादयो धर्मा अतिदिश्यन्ते । यद्यपि सौर्ययागसन्निधावपि उपहोमसंज्ञकाः केचन होमाः पठिताः । ते च सौर्ययागेन सह इतिकर्तव्यतया सम्बद्धं शक्नुवन्ति । तथापि सौर्ययागो न तान् प्रथमतः स्वाकाङ्क्षाशामकत्वेन परिगृह्णाति, तेषां प्रथमतया स्वसन्निधावेव पठितत्वेन ततः पूर्वं कचिदपि तैरुपकाराजननात्, स्वापेक्षितोपकारजननेऽनिश्चितत्वात् निश्चिततया कृतोपकाराणि प्रयाजादीनि प्राकृतान्येव स्वोपकारजनकत्वेनापेक्षन्ते, तेषां तु प्रकृतानुपकारसम्पादनेन कृतार्थत्वाद् आकाङ्क्षा विनिवृत्ता । शान्ताकाङ्क्षाणामपि तेषां पुनराकाङ्क्षामुत्थाप्य सौर्ययागेन साकं सम्बन्धः सम्पाद्यते । अतश्च सौर्ययागस्य साकाङ्क्षत्वात् प्रयाजादीनां च निराकाङ्क्षत्वाद् अन्यतराकाङ्क्षैव वर्धति, नोभयाकाङ्क्षा इति विकृतिप्राकृताङ्गयोर्थोऽङ्गाङ्गिभावेन सम्बन्धः सोऽन्यतराकाङ्क्षारूपस्थानप्रमाणेनैव । एवं प्राकृताङ्गसम्बन्धेन विनिवृत्ताकाङ्क्षायां प्रकृत्यां तस्याः पुनराकाङ्क्षामुत्थाप्य स्वसन्निधिपठिताङ्गैः साकं यः सम्बन्धः क्रियते सोऽप्यन्यतराकाङ्क्षयैव । विकृतिसन्निधौ पठितान्युपहोमादीनि अनन्यप्रयोजनानि स्वप्रयोजनलाभार्थं विकृतिसम्बन्धमपेक्षन्ते । विकृतिस्तु प्राकृतैरङ्गैर्निराकाङ्क्षा तिष्ठति । एवं निराकाराकाङ्क्षया प्रकृत्या सह साकाङ्क्षाणामुपहोमानां विकृतेराकाङ्क्षामुत्थाप्य यः सम्बन्धः सोऽप्यन्यतराकाङ्क्षारूपस्थानप्रमाणेन ।

एवं च यत्राङ्गाङ्गिनोरुभयोरपि स्वारसिकैवाङ्क्षा प्रकरणम् । यत्र तु द्वयो-

रन्यतरत्र प्रकारान्तरेण शान्ताकाङ्क्षत्वम्, अन्यतरस्य च साकाङ्क्षत्वम्, तत्र यो निरा-
काङ्क्षस्यापि आकाङ्क्षामुत्थाप्य इतरेण सम्बन्धः स स्थानमिति । इदमेव च क्रम
इत्यप्युच्यते । इदमङ्गत्वग्राहकेषु प्रमाणेषु पञ्चमं प्रमाणम् । इदमेव सादेश्यमित्युच्यते ।
सादेश्यं च समानदेशवत्त्वम् । समानदेशश्च पाठतोऽपि संभवत्तनुष्ठानतोऽपि । अत
इदं पाठसादेश्यमनुष्ठानसादेश्यमिति द्विधा विभक्तम् । तत्र पाठतः सादेश्यं यथा 'दैव्याय
कर्मणे शुन्धद्ध्वं देवयज्यायै' (शु० य० १।) इति मन्त्रः सान्नाय्ययागसन्निधौ पठित इति
कृत्वा सान्निध्यपाठात् सान्नाय्यपात्राङ्गं भवति । अनुष्ठानेन ययोः पदार्थयोरेकस्मिन्काले
एकस्मिन्देशे वाऽनुष्ठानं तयोरङ्गाङ्गिभावोऽनुष्ठानसादेश्यात् । यथा सोमयागाङ्ग-
भूतोऽग्नीषोमीयपशुयागो द्वितीयदिनकर्तव्यस्य सोमक्रमस्य सन्निधौ पठितः, तथापि
तत्र पाठे औपवसथ्याख्ये चतुर्थेऽहनि अनुष्ठानं तस्य विहितम्, तद्दिनकर्तव्यताङ्गमध्ये
उपाकरणनियोजनादयः पदार्थाः पठिताः, तेषां च तद्दिन एवानुष्ठानं कर्तव्यम् । तस्मिन्नेव
च दिनेऽग्नीषोमीयः पशुरनुष्ठेय इति तेषां पदार्थानामग्नीषोमीयपशुयागाङ्गत्वमनुष्ठान-
सादेश्यात् समानदेशोऽनुष्ठानात् । अत्र देशशब्देन कालोऽभिधीयते एकस्मिन्काले
चतुर्थेऽहनीति यावत् । पाठसादेश्यमपि द्विधा विभक्तम्—यथाक्रमपाठः, सन्निधिपाठ-
श्चेति । यथाक्रमपाठः—प्रथमं पठितस्य यागस्य प्रथमपठितो मन्त्रोऽङ्गम् । द्वितीयं
पठितस्य यागस्य द्वितीयपठितो मन्त्रोऽङ्गमित्येवं रीत्या । सन्निधिपाठस्तूदाहृत एव ।

समाख्या—

इदमङ्गत्वबोधने षष्ठं प्रमाणम् । समाख्या संज्ञा । सा च यौगिकी गृह्यते तया-
ऽप्यङ्गत्वं बोध्यते । यथा—आध्वर्यवम्, औद्गात्रम्, हौत्रमित्यादिसंज्ञया तत्तद्भाग-
पठितेषु मन्त्रेषु पदार्थेषु वाऽध्वर्यादीनां कर्तृतयाऽङ्गत्वम् । रूढसंज्ञा तु लिङ्गेऽन्त-
र्भवति इति । अलं विस्तरेण ।

अस्मिन् संस्करणे पाठकसुखाय वर्णाः स्थूलाः सुस्पष्टा योजिताः । काण्डादौ
काण्डप्रतिपाद्या विषयाः समुल्लिखिताः । अध्यायादौ तद्विषयाः । प्रकरणादौ प्राकर-
णिका विषयाः शीर्षिके लिखिताः । भूमिकाविस्तारहेतुर्विषयानुक्रमणिका च पृथङ्
निवेशिता । अतः पूर्वं प्रतिज्ञातादपि विस्तारादनावश्यकतया विरम्यते ।

मन्येऽनेन संस्करणेन पाठकानां स्यादेव विशेषलाभ इति । एवं विश्वेश्वर-
कृपया समाप्तमुद्रणस्यास्य ग्रन्थस्य सम्पादनकार्ये विषयसूची-काण्डिकासूचीनिर्माणादौ
च यदस्मत्प्रियशिष्येण गोयनकासंस्कृतमहाविद्यालयेऽच्युतप्रन्थमालासहायकसम्पादकेन
वेदाचार्येण श्रीवंशीधरशर्मणा सुबहुपरिश्रान्तमुपकृतं च तत्सर्वथा प्रशंसनीयम् ।

अतस्तस्मै सकलकल्याणास्पदायाशीःपरम्परां प्रयुञ्जे । अथ च प्रार्थये भगवन्तं यज्ञ-
पुरुषमेतादृशकार्योद्यतं श्रीगौरीशङ्करगोयनकाश्रेष्ठिनं सपुत्रमायुष्मन्तं करोत्विति ।
अन्ततो विबुधवरानधीतिनश्च सानुनयमभ्यर्थये—ग्रन्थमिमं यथावदुपयुज्य सफल-
यन्तु सम्पादकीयं परिश्रमं वर्धयन्तु च प्रकाशयितुरतुलमुत्साहमिति ।

काशी
वसन्तपञ्चमी
१९२७

}

श्रीविद्याधरशर्मा
(महामहोपाध्यायः)

* श्रीगुरुः शरणम् *

सम्पादकीयम्

इह खलु सम्पादनीयेषु धर्मार्थकाममोक्षाख्येषु चतुर्षु पुरुषार्थेषु प्रथमो धर्म एवेतरमूलस्तम्भतया समाद्रियते धार्मिकप्रवरैः । सोऽयं धर्मा वेदप्रतिपाद्य इति वेद एव सर्वस्वं नामास्तिकधुरन्धराणीम् । वेदशब्दो हि विद्वातोः करणार्थं घञ्प्रत्यये कृते निष्पद्यते । वेद्यन्ते धर्मादिपुरुषार्थचतुष्टयोपाया येन स वेद इति । सायणाचार्य-स्त्वाह 'इष्टप्रप्त्यनिष्टपरिहारयोरलौकिकमुपायं यो ग्रन्थो वेदयति स वेदः' इति ।

तथा च स्मर्यते—

“प्रत्यक्षेणानुमित्या वा यस्तूपायो न ब्रुष्यते ।

एनं विदन्ति वेदेन तस्माद् वेदस्य वेदता ॥” इति ।

इत्थं हि प्रत्यक्षादिभिरन्यैश्च प्रमाणैर्योऽर्थो नावगम्यते स्वर्गादिरूपश्रेयःसाधनी-भूतं तमर्थं यः शब्दसमुदाय आवेदयति स एव वेदशब्दार्थ इति प्रत्येतव्यम् ।

तत्र 'मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्' इति हि अद्यावधि प्रसिद्धिरस्ति । तत्र सन्ति बहूनि प्रमाणि तेषु कानिचिदिह निर्दिश्यन्ते—

‘मन्त्रब्राह्मणमित्याहुः’ (बौ० गृ० २।६।२) । ‘आम्नायः पुनर्मन्त्राश्च ब्राह्मणानि च’ (‘कौ० सू० १।३) । ‘मन्त्रब्राह्मणं वेद इत्याचक्षते’ (बौ० गृ० २।६।३) ।

‘मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनामधेयम्’ (आप० श्रौ० सू० २४।१।३१। सत्या० श्रौ० सू० १।१।७। कात्यायन परि० प्र० सू० । बौधा० गृ० सू० २।६।३) ।

‘त्रिगुणं पठ्यते यत्र मन्त्रब्राह्मणयोः सह ।

यजुर्वेदः स विज्ञेयः शेषाः शाखान्तराः स्मृताः ॥’ (च० व्यू०) ।

‘ब्राह्मणं ब्रह्मसंघाते वेदभागे नपुंसकम्’ (मे० को०) । इत्यादिवचनैर्बहु-भिराचार्यैर्ब्राह्मणभागस्य वेदत्वमेवाङ्गीकृतम् ।

अत एव ‘तच्चोदकेषु मन्त्राख्या’ (‘पू० मी० २।१।३२) इति मन्त्रलक्षणमा-चक्षणास्य जैमिनिमुनेः ‘शेषे ब्राह्मणशब्दः’ (पू० मी० २।१।३३) इति ब्राह्मणलक्षणे मन्त्रभागादवशिष्टे वेदैकदेशे ब्राह्मणशब्द इत्यर्थकं ‘शेषे’ पदं सङ्गच्छते । अतस्तन्मतेऽप्यु-भयोरेव वेदत्वम् । अन्यथा ‘शेषे’ पदं व्यर्थं स्यात् ।

‘मन्त्रब्राह्मणयोरुर्वेदशब्दं महर्षयः’ (षड्गुरुशिष्यः) ।

‘मन्त्रब्राह्मणात्मकत्वं तावद्वेदस्यादुष्टं लक्षणम्’ इति सायणः ।

‘मन्त्रब्राह्मणयोर्वेदनाम प्रोक्तमृगादिषु’ (शु० नी० ४।२७१) ।

‘विधिमन्त्रयोरैकार्थ्यमैकशब्द्यात्’ (पू० मी० २।१।३०) । विधिब्राह्मणम्,
तेन विधिमन्त्रयोरैकार्थता सिद्धा । ‘आम्नायस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्था-
नाम्’ (पू० मी० १।२।१) इत्यर्थवादखण्डनात्मकपूर्वपक्षसूत्रेऽपि जैमिनिमहर्षिणाः
ब्राह्मणस्य वेदत्वं निर्दिष्टम्, यतोऽर्थवादः प्राधान्येन ब्राह्मणस्यैव विषयः ।

तथा च जैमिनिसूत्राणां प्रख्यातव्याख्याता तत्र भवान् शबरस्वाम्यप्याह—
‘मन्त्राश्च ब्राह्मणं च वेदः’ (पू० मी० १।२।३३) । अथ च ‘वेदोऽखिलो धर्ममूलम्’
(मनु० २।६) इति वचनात्सकलस्य वेदस्य धर्ममूलता निर्दिष्टा । धर्मस्य लक्षणं च—
‘चोदनालक्षणोऽर्थो धर्मः’ इत्यादि । ‘अष्टवर्षं ब्राह्मणमुपनयीत’ ‘अहरहः सन्ध्यामुपा-
सीत’ ‘स्वर्गकामो यजेत’ इत्यादिविधिवाक्यान्त्येव चोदना । मन्त्रभागे तु केवलं
प्रार्थनैव दृश्यते न विधयः । विधीनां तु ब्राह्मणभागे एव सत्तास्ति । ‘धर्मं जिज्ञा-
समानानां प्रमाणं परमं श्रुतिः’ (मनु० २।१३) इति मनुवचने श्रुतिशब्देन ब्राह्मण-
भागस्यैव ग्रहणं धर्मस्य तस्मिन्नेव सत्त्वात् । अनेनापि ब्राह्मणभागस्य वेदत्वं सिद्धम् ।
‘ब्राह्मणे तूदात्तानुदात्तौ भाषिकस्वारौ’ (प्र० परि० ८) इति ब्राह्मणे स्वरविधानाद्
ब्राह्मणभागस्य वेदत्वं सिध्यति । स्वरनियमश्च वेद एव, तथा चोक्तम्—‘स्वरसंस्कार-
योश्छन्दसि नियमः’ (शु० प्राति० १।१) । अत एव मन्त्रभागो ब्राह्मणभागश्चो-
भावेव वेदशब्देनोच्येते प्राक्तनैर्विद्वद्भिर्गृह्येते च ।

तत्र मन्त्रभागे यथार्थवेदस्य प्राधान्यमेवं ब्राह्मणभागे माध्यन्दिनीयशतपथब्राह्मण-
स्यैव प्राधान्यम् । कथं चास्य प्रधानता इति तु श्रीगुरुचरणैः प्राक्तन्ये दर्शितमेव ।

ऋग्यजुःसामाथर्वभेदेन वेदस्य चातुर्विध्यं प्रसिद्धम् । एवं चतुर्धा विभक्ता अपि
वेदा बहुशाखाभिन्नाः सन्ति । तथा चाह भगवान् पतञ्जलिः—

‘एकशतमध्वर्युशाखाः’ सहस्रवर्त्मा सामवेदः, एकविंशतिधा बाह्वृच्यं नवधा-
थर्वणो वेदः’ (म० भा० पस्पशा०) इति ।

‘सहस्राध्वा सामवेदो यजुरेकशताध्वकम् ।

एकविंशत्यध्वयुक्तमृगवेदमृषयो विदुः ॥

नवाध्वाऽथर्वणोऽन्ये तु प्राहुः पञ्चदशाध्वकम्’ (षड्गुरुशिष्यः) ।

तथा च—

एकविंशतिभेदेन ऋग्वेदं कृतवान् पुरा ।

शाखानां तु शतेनाथ यजुर्वेदमथाकरोत् ॥

सामवेदं सहस्रेण शाखानां च विभेदतः ।

आथर्वणमथो वेदं विभेद नवकेन तु ॥

(कूर्मपुरा० ४९।५१-५२)

इत्यनेन तु केषाञ्चिन्मतेऽथर्ववेदस्य पञ्चदशशाखावत्त्वमपि सिध्यति । एवं प्रतिवेदं बहुशाखानां नामानि ग्रन्थान्तरेषु श्रूयन्ते तासु कतिचिदेवोपलभ्यन्ते कतिचिच्च कालवशाद्विनष्टाः ।

एवं प्रतिशाखं ब्राह्मणं भवेदिति न्यायेनानुमीयते यद् बहूनि ब्राह्मणान्यासन् तेषु कतिचिदिह निर्दिश्यन्ते—

उपलभ्यमानानि ब्राह्मणानि—

तत्रगर्वदे—

(१) ऐतरेयब्राह्मणम्—अत्र ब्राह्मणे अष्टौ पञ्चिकाः, चत्वारिंशदध्यायाः, पञ्चाशीत्युत्तरद्विशतं खण्डाः सन्ति । तत्रादितः पञ्चिकाषट्के सोमयागनिरूपणम् । अवशिष्टे पञ्चिकाद्वये च राज्याभिषेककथनम् ।

• (२) शाङ्खायनब्राह्मणम्—अत्र त्रिंशदध्यायाः सन्ति ।

अस्यैव कौपीतकीतिनामान्तरं केचन मन्यन्ते । केचिच्च तस्य पृथगस्तित्वं स्वीकुर्वन्ते ।

यजुर्वेदे—

(१) माध्यन्दिनीयशतपथब्राह्मणम्—शतं पन्थानो यस्येति व्युत्पत्त्याऽस्य शतपथाभिधेयता । के च ते पन्थान इति जिज्ञासायां पथिशब्दस्यात्राध्यायपरत्वमङ्गीकार्यम् । अस्ति हस्मिन्नध्यायशतकम् । अत्र चतुर्दशकाण्डानि, शतमध्यायाः, अष्टषष्टिः (६८) प्रपाठकाः, अष्टात्रिंशदुत्तरचतुःशतं (४३८) ब्राह्मणानि, चतुर्विंशत्युत्तरषट्शताधिकसप्तसहस्रं (७६२४) कण्डिकाश्च सन्ति । तत्र प्रथमकाण्डे—दर्शपूर्णमासयागः । द्वितीयकाण्डे—अग्निहोत्रम्, पिण्डपितृयज्ञः, दाक्षायणयज्ञः, नवान्नेष्टिः, चातुर्मास्यानि च । तृतीयचतुर्थकाण्डयोः—सोमयागः । पञ्चमकाण्डे—वाजपेयराजसूयौ । षष्ठादिदशमान्त (६-१०) काण्डेषु चयनम् । एकादशे—पशुबन्धः, पञ्चमहायज्ञाः, मित्रविन्देष्टिः, दर्शपूर्णमासादिशेषश्च । द्वादशे—द्वादशाहसत्रम्, संवत्सरसत्रम्, सौत्रामणी च । त्रयोदशे—अश्वमेधः, पुरुषमेधः, सर्वमेधः, पितृमेधश्च । चतुर्दशे—प्रवर्ग्यः, बृहदारण्यकं च ।

(२) काण्वशतपथब्राह्मणम्—अत्र सप्तदश काण्डानि, चतुरधिकमेकशतम् (१०४) अध्यायाः, पञ्चत्रिंशदधिकचतुःशतं (४३५) ब्राह्मणानि, षडुत्तराष्टशताधिकषट्सहस्राणि (६८०६) कण्डिकाश्च विद्यन्ते ।

अत्रापि माध्यन्दिनीयशतपथोक्ता एव विषयाः किञ्चिद्व्यत्ययेन प्रतिपादिताः । यथा प्रथमकाण्डे—अग्निहोत्रम्, पिण्डपितृयज्ञः, दाक्षायणयज्ञः, चातुर्मास्यानि । द्वितीयकाण्डे—दर्शपूर्णमासेष्टिः । तृतीयकाण्डे—अग्निहोत्रार्थवादः, दर्शपूर्णमासार्थवादः । चतुर्थकाण्डे—सोमयागः । पञ्चमकाण्डे—सोमयागशेषः । षष्ठकाण्डे—

वाजपेयः । सप्तमकाण्डे—राजसूयः । अष्टमकाण्डे—उखासम्भरणम् । नवमादि-
द्वादशान्तकाण्डेषु—वयनम् । त्रयोदशे काण्डे—आधानकालः, पथिकृत्, शंयुवाकः,
पत्नीसंयाजाः, पशुद्वयः । चतुर्दशे—सौत्रमणी । पञ्चदशे—अश्वमेधः । षोडशे—
प्रवर्ग्यः । सप्तदशे—बृहदारण्यकम् ।

(३) तैत्तिरीयब्राह्मणम्—अत्र त्रीण्यष्टकानि, कचिदष्टकस्थाने काण्डशब्दोऽपि
प्रयुक्तः । अष्टाविंशतिः प्रपाठकाः, त्रिपञ्चाशदुत्तरत्रिंशत् (३५३) अनुवाकाश्च सन्ति ।

सामवेदे—

(१) ताण्ड्यब्राह्मणम्—अत्र पञ्चविंशतिः प्रपाठकाः, सप्तचत्वारिंशदधिकत्रिंशत्
(३४७) खण्डाश्च वर्तन्ते । सायणाचार्यस्तु प्रपाठकस्थानेऽध्यायशब्दं प्रयुक्तवान् ।
अस्मिन् ह्यग्निष्टोमसंस्थाकं ज्योतिष्टोममारभ्य सहस्रसंवत्सरपर्यन्ताः सर्वे सोमयागाः
प्रतिपादिताः ।

(२) षड्विंशत्रा०—अत्र पञ्च प्रपाठकाः, अष्टाचत्वारिंशत् खण्डाश्च सन्ति ।

(३) मन्त्रब्राह्म०—अस्मिन्द्वौ प्रपाठकौ, षोडश खण्डाश्च सन्ति ।

(४) दैवतब्राह्म०—अस्मिन्नयः खण्डाः, द्विषष्टिः कण्डिकाश्च सन्ति । अत्र
विशेषतश्छन्दसामेव वर्णनम् ।

(५) आर्षेयब्रा०—अत्र त्रयः प्रपाठकाः, द्व्यशीतिः खण्डाश्च सन्ति । अस्मि-
न्ब्राह्मणे साम्नामार्पानुक्रमणी ।

(६) सामविधानब्रा०—अत्र त्रयः प्रपाठकाः, पञ्चविंशतिः खण्डाश्च सन्ति ।
अस्मिन्नभिचारादिकर्मणां वर्णनम् ।

(७) संहितोपनिषद्ब्राह्म०—अत्रैकः प्रपाठकः पञ्च खण्डाश्च ।

(८) वंशब्राह्म०—अत्र खण्डत्रयमस्ति । तत्र सामवेदाचार्याणां वंशपर-
म्परा निरूपिता ।

(९) जैमिनीयब्राह्म०—अत्र द्व्यशीत्युत्तरैकादशशतं (११८२) खण्डा विद्यन्ते ।
अस्यैव तलवकारब्राह्मणमित्यपि नामान्तरम् ।

(१०) जैमिनीयार्षेयब्रा०—अत्र चतुरंशीतिः खण्डाः सन्ति ।

अथर्ववेदे—

(१) गोपथब्राह्मणम्—अत्रास्ति पूर्वभाग उत्तरभागश्चेतिभागद्वयम् । पूर्वभागे
पञ्च प्रपाठकाः, उत्तरभागे च षट् प्रपाठकाः सन्ति । 'तत्र गोपथः शतप्रपाठकं ब्राह्मण-
मासीत् । तस्यावशिष्टे द्वे ब्राह्मणे पूर्वमुत्तरं च' (आ० च०) अनेन त्वनुमीयते
यद्ब्राह्मणमिदं पुरा बृहदासीत् ।

ग्रन्थान्तरेषु नामत उपलभ्यमानानि ब्राह्मणानि यथा—

(१) चरकब्राह्मणम् । (२) श्वेताश्वरब्रा० । (३) काठकब्रा० । (४) मैत्रायणीयब्रा० । (५) जाबालब्रा० । (६) खाण्डिकेयब्रा० । (७) औखेयब्रा० । (८) हारिद्रविकब्रा० । (९) आह्वरकब्रा० । (१०) कङ्कतिब्रा० । (११) गालवब्रा० । (१२) तुम्बरुब्रा० । (१३) आरुणेयब्रा० । (१४) पैङ्गायनिब्रा० । (१५) सौलभब्रा० । (१६) शैलालिब्रा० । (१७) पराशरब्रा० । (१८) माषशराविब्रा० । (१९) कापेयब्रा० । (२०) अन्वाख्यानब्रा० । (२१) भाल्ल-
विब्रा० । (२२) शाट्यायनब्रा० । (२३) कालवविब्रा० । (२४) रौरुकिब्रा० ।

एतेषां ब्राह्मणानां ग्रन्थान्तरेषु नामान्येव श्रूयन्ते । आकृतितरुवेतानि नोपलभ्यन्ते ।
एवमन्यान्यपि बहूनि ब्राह्मणान्यासन्नित्यनुमीयते ।

*सम्पूर्णमिदं माध्यन्दिनीयं शतपथब्राह्मणमद्यावधि स्थानद्वय एव मुद्रितम् ।
अजमेरनगर्या जर्मनप्रदेशे च ।

तत्र पुस्तकद्वये बह्व्योऽक्षन्तव्या अशुद्धयो दरीदृश्यन्ते । अतोऽच्युतग्रन्थमाला-
व्यवस्थापकैः संशुद्धं संस्करणं प्रकाशयितुमेतत्सम्पादनकार्यं मत्सतीर्थ्यो वेदाचार्यः
श्रीचन्द्रधरशर्मा नियोजितः । स चास्य प्रथमभागं सम्पाद्य द्वितीयभागारम्भ एव
पञ्चत्वं गतः । पूर्ववत्कार्यं संचालयितुं कृतमतिना मयास्य शोधनसमये पुस्तक-
चतुष्टयात्सहाय्यमलायि ।

तत्र प्रथममादर्शपुस्तकं हस्तलिखितमतिप्राचीनं च पं० श्रीमदमरनाथशास्त्रिणाम् ।
द्वितीयं हस्तलिखितमस्मदाराध्यश्रीगुरुचरणानाम् ।
तृतीयं लिपजिग् (जर्मन) नगरे मुद्रितम् ।
चतुर्थम् अजमेरनगर्या मुद्रितम् ।

प्रणतयः

यैराबाल्याच्छुक्रशावक इवाहं स्नेहालालितः पालितोऽध्यापितश्च येषां चाशि-
षैवैतत्सम्पादनकार्यक्षमोऽभवत् तेषामाराध्यचरणानां सर्वतन्त्रस्वतन्त्राणां साक्षाद्दे-
मूर्तीनां विद्वन्मूर्द्धन्यानां महामहोपाध्यायादिविविधविरुद्भाजामस्मद्गुरूणां पण्डित-
प्रवरश्रीविद्याधरशर्मगौडमहोदयानां चरणसरोरुहेषु सादरं सविनयं च समर्पयामि
प्रभतिततोः ।

कृतज्ञता

यैरतिप्राचीनहस्तलिखितादर्शपुस्तकप्रदानेनानुगृहीतस्तेषां पण्डितप्रवरश्रीमदमर-
नाथदीक्षितमहोदयानां कृते च चिरकृतज्ञतां प्रकटयामि ।

धन्यवादाः

ये च मध्ये मध्ये स्वसम्मतिप्रदानेनोपकृतवन्तस्तेभ्योऽच्युतग्रन्थमाला-विश्व-
नाथपुस्तकालययोरध्यक्षेभ्यः साहित्याचार्यपण्डितप्रवरश्रीकृष्णपन्तशास्त्रिभ्यो वितराभिं
धन्यवादानेकान् । .

यत्र तत्रोपलब्धान् पाठभेदीनधो निवेश्य दुरूहस्थलेषु च टिप्पणमपि संयोज्याऽत्र
प्रतीकनिर्दिष्टानां तत्तद्वेदस्थमन्त्राणां स्थानसङ्केतश्चाधो निवेश्य प्रकाश्यतेऽयं माध्यन्दि-
नीयशतपथब्राह्मणद्वितीयभागः ।

माध्यन्दिनीयशतपथब्राह्मणकण्डिकानामकाराद्यनुक्रमणिका चान्ते निवेशिता, या
चाद्यावधि कुत्रापि न मुद्रितासीत् । अत आंशासे सर्वमेवैद्वद्बुपयोगि सम्पत्स्यते,
स्वाध्यायशीलेभ्यो वैदिकधर्मावलम्बिभ्यः ।

एवं भूयांसमायासमङ्गीकृत्य सविशेषावधानं संशोधितेऽप्यत्र ग्रन्थे मदीवालप-
मतिदोषाद् दृष्टिदोषादक्षरयोजकमुद्रकादिदोषाद्वा यत्र कचिदुपलब्धा अशुद्धीरुपेक्षमाणा
गुणैकपक्षपातिनो विपश्चिद्व्यर्था मात्सर्य्यमुत्सार्य्य स्वयमेवात्र नयनार्पणयासमङ्गीकृत्य
वेदसुधासौहित्यं भजन्तः करिष्यन्त्येव मामकीनं परिश्रमं सफलमिति सुदृढमवधारयन्
प्रसादयामि स्वतः प्रकाशं शाश्वतं श्रीवेदपुरुषमनेन व्यापारेणेति निवेदयति—

अधिकाशि
महाशिवरात्रिः १९९७ }
सोमवासरः

म० म० पण्डितप्रवरश्रीविद्याधरशर्मणामन्तेवासी
वेदाचार्यः श्रीबंशीधरमिश्रगौडः

माध्यन्दिनीयशतपथब्राह्मणाद्वितीयभागः

विषयसूची

—❁—

सप्तमं काण्डम्

प्रथमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—गार्हपत्यचयनम्—तत्र गार्हपत्यचित्तिस्थाने पतितानां तृणपर्णादीनां पलाशशाखयापसारणम्, तत्स्थाने क्षारमृत्तिकानिपातनम्, सिकंतानिवापः, एकविंशत्या परिश्रिद्धिः परिश्रयणम्, एकविंशत्येष्टकामिष्ययनम्, तत्रोक्त्याग्नेः स्थापनादि च ।

द्वितीयब्राह्मणे—प्रजापतिशरीरविश्लेषप्रतिपादनादि । गार्हपत्यस्य त्रिचित्ति-
त्वमेकचितित्वं वा, चितिधिष्ण्याद्यर्थवादश्च ।

द्वितीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—आख्यायिकया प्रयोजनप्रतिपादनपुरःसरं नैर्ऋत्यां तिसृणां नैर्ऋतीष्टकानामुपधानम्, शिक्यादीनां प्रक्षेपः, शालाद्वार्यो-
पस्थानञ्चेति ।

द्वितीयब्राह्मणे—औदुम्बरे सीरेऽनडुहां योजनम्, क्षेत्रकर्षणम्, अनडुहां
सीराद्विमोचनम्, तेषां दानञ्चेति ।

तृतीयब्राह्मणे—कुशस्तम्बोपधानम्, अभिहोमादिकम्, कुशस्तम्बोपरि
पञ्चगृहीताज्यहोमश्च ।

चतुर्थब्राह्मणे—कर्षणक्रमेण सीतासूदकप्रक्षेपः, सर्वौषधवपनश्च ।

तृतीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—सामिचित्ये क्रतौ सोमक्रयणकालविधानम्,
आतिथ्येष्टिः, आहवनीयपरिश्रितोऽभिमन्त्रणम्, तत्र पुष्करपर्णोपधानम्, लोरोष्ट-
कोपधानम्, उत्तरवेदिनिर्माणम्, इष्टकाप्रोक्षणश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—आनडुहे चर्मणि प्रथमंचितीष्टकानामुपधानादि, इष्टकाप्रोक्ष-
णम्, अग्निक्षेत्राश्वरोहणादि च ।

चतुर्थाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—अग्निग्रहणम्, सत्यसामगानम्, कुशस्तम्ब-
पुष्करपर्णोपधानम्, रुक्मसुवर्णपुरुषोपधानम्, सर्पनामभिरुपस्थानम्, पञ्चगृहीताज्य-
होमः, दक्षिणोत्तरतः सचोरुपधानश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—स्वयमातृणादूर्वेष्टकाद्वियजूरेतःसिन्विश्वज्योतिर्ऋतव्याषाढेष्ट-
कोपधानम् ।

पञ्चमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—कूर्मोपधानम्, तस्य दक्षिमघुघृतैरभ्यङ्ग-
नम्, कूर्मस्य कम्पनम्, उल्लखलमुसलोपधानम्, उखोपधानम्, तत्राज्येन होमश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—उखायां पशुशीर्षाणामुपधानम्, पशुशीर्षेषु सुवर्णशकल-
प्रक्षेपः, पशुशीर्षाणां स्थापनक्रमः, चित्याग्नेरुपस्थानम्, अपस्येष्टकानामुपधानञ्च ।

सप्तमं काण्डं समाप्तम् ।

अष्टमं काण्डम्

प्रथमाध्यायस्य प्रथमद्वितीयब्राह्मणयोः—प्राणभृत्संज्ञकेष्टकोपधानम्, तासां
संख्या च ।

तृतीयब्राह्मणे—प्राणभृच्छब्दनिर्वचनम्, तत्स्तुतिश्च ।

चतुर्थब्राह्मणे—प्राणभृदिष्टकानिधानस्थानादिनिरूपणम् ।

द्वितीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—द्वितीयायां चितावश्विनीलोकमृष्टाणा-ऋत-
व्येष्टकोपधानम्, पुरीषावापश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—द्वितीयस्यां चितौ वैश्वदेवीष्टकोपधानम् ।

तृतीयचतुर्थब्राह्मणयोः—द्वितीयस्यां चितौ प्राणभृदपस्या-वयस्या-लोक-
मृष्टोपधानम् ।

तृतीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—तृतीयस्याश्चितेश्वयनम्—तत्र स्वयमातृ-
णादिश्येष्टकोपधानम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—तृतीयस्यां चितौ विश्वज्योतिर्ऋतव्याप्राणभृदिष्टकोपधानम् ।

तृतीयब्राह्मणे—तृतीयस्यां चितौ छन्दस्येष्टकोपधानादि ।

चतुर्थब्राह्मणे—बालखिल्या-लोकमृष्टोपधानम्, पुरीषावापश्च ।

चतुर्थाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—चतुर्थचितेश्वयनम्—तत्र जङ्घामात्र्या-
दिस्तोमेष्टकोपधानम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—चतुर्थ्यां चितौ स्पृतर्तव्येष्टकोपधानम् ।

तृतीयब्राह्मणे—सृष्टीष्टकोपधानम्, लोकमृष्टोपधानञ्च ।

चतुर्थब्राह्मणे—स्तोमचित्यर्थवादः ।

पञ्चमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—पञ्चम्याश्चितैश्चयनम्—तत्रासपत्नेष्टकोप-
भानम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—पञ्चम्यां चितौ छन्दस्येष्टकोपधानम्, तदर्थवादश्च ।

तृतीयचतुर्थब्राह्मणयोः—पञ्चम्यां चितौ स्तोमेष्टकोपधानम्, तदुपधानस्थान
निरूपणम्, पुरीषावापश्च ।

षष्ठाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—नाकसत्पञ्चचूडेष्टकोपधानम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—छन्दस्येष्टकोपधानादिकम् ।

तृतीयब्राह्मणे—गार्हपत्यचयनम्, तत्पशंसा च ।

सप्तमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—ऋतव्या विश्वज्योतिः स्वयमातृणाविक-
र्ण्यश्चवादः ।

द्वितीयब्राह्मणे—लोकस्पृणेष्टकोपधानम्, इष्टकापरिमाणञ्च ।

तृतीयब्राह्मणे—इष्टकासु पुरीषनिवापः, स्वयमातृणा—विकर्ण्यपधानञ्च ।

चतुर्थब्राह्मणे—पञ्चम्याश्चितेः सुवर्णशकलसहस्रेण प्रोक्षणम्, पुरीषेणा-
च्छादनञ्च ।

अष्टमं काण्डं समाप्तम् ।

नवमं काण्डम्

प्रथमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—शतरुद्वियहोमः निरूपणम्, तत्र होमफलम्,
हवनीयद्रव्यम्, होमाधिकरणीभूतं साधनम्, होमाधारभूतं स्थानञ्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—चित्याग्नेः परिषेकः, मण्डूकादियुक्तवेणुनामिक्षेत्रे विकर्षणा-
दिकञ्च ।

द्वितीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—औपवसथ्यदिवसकर्तव्यतानिरूपणम्, यज-
मानस्य वाग्विसर्जनम्, अध्वर्योराज्यग्रहणम्, चित्यारोहणम्, तत्र होमादिविधिः,
प्रवर्ग्योत्सादनं च ।

द्वितीयब्राह्मणे—प्रवर्ग्योत्सादनानन्तरं सञ्चिते इष्टकासमूहे स्थापनायाऽग्निं प्रणेतुं
तावच्छालाद्वार्ये पञ्चगृहीताज्यहोमः, षोडशगृहीताज्यहोमः, औदुम्बरसमिदाधानञ्च ।

तृतीयब्राह्मणे—अग्निमणयनम्, प्रतिप्रस्थातृकर्तृकोऽध्वर्यादीनां प्रैषः । अपति-
स्थजपादि च ।

तृतीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—वैश्वानरपुरोडाशहोमः, मारुतपुरोडाशहोमः, तदधिश्रयणासादने, समिदाधानम्, पूर्णाहुतिहोमश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—वसोर्धाराहोमः, तत्प्रशंसा, ग्रहहोमश्च ।

तृतीयब्राह्मणे—यज्ञक्रतुहोमः, अयुग्मस्तोमहोमः, युग्मस्तोमहोमः, वयोहोमः, नामग्रहहोमः, करुपहोमः, वसोर्धाराहोमस्याऽर्थवादश्च ।

चतुर्थब्राह्मणे—वाजप्रसवीयहोमः, पार्थहोमः, यजमानाभिषेकश्च ।

चतुर्थाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—राष्ट्रभृद्दोमः, तदर्थवादः, रथशिरसि पञ्च-
गृहीताज्यहोमश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—वातहोमादिः, रथस्याऽश्वानां दानश्च ।

तृतीयब्राह्मणे—धिण्यचयनविधिः ।

चतुर्थब्राह्मणे—अग्नियोजनाख्यं कर्म, अग्निविमोचनश्च ।

पञ्चमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—पयोव्रतादिमीमांसा ।

द्वितीयब्राह्मणे—चित्युपस्थानम् ।

नवमं काण्डं समाप्तम् ।

दशमं काण्डम्

प्रथमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—चित्याग्नेः संवत्सररूपत्वम्, तस्यै प्राजापत्या-
त्मना स्तुतिः, स्तोत्रशस्त्रस्तुतिश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—चितिसम्पत्तयः—पूर्वं महाव्रतयज्ञे सहप्रयुक्तानि अग्निचयन-
महाव्रतसाममहदुक्कशस्त्राणि त्रीण्यपि पक्ष्याकाराणि अधिदेवं पृथिव्यन्तरिक्ष-
क्षुलोकात्मकानि, अध्यात्मं मनःप्राणवाग्भूपाणि इति, ज्योतिष्टोमयज्ञ एवैतेषां त्रयाणां
सम्पादनप्रकारकथनश्च ।

तृतीयब्राह्मणे—प्रजापतेर्मर्त्याधृताद्विकृत्स्नशरीरसम्पादकत्वेन स्तुतिः ।

चतुर्थब्राह्मणे—प्रजापतेर्मरणधर्मकस्थूलशरीरगतमज्जादिरूपत्वेन हिरण्यरूप-
त्वेन देवतानामन्नरूपत्वेन च स्तुतिः, पक्षिमक्षणवर्जनं व्रतश्च ।

पञ्चमब्राह्मणे—अग्निचयनकर्मणोऽभ्याधानाभ्याधेयहविरग्निहोत्रदर्शपौर्णमासेष्टि-
पशुचातुर्मास्यसोमाध्वराजसूयादिसर्वयज्ञात्मकत्वप्रतिपादनम्, यज्ञवीर्याणां मीमांसा च ।

द्वितीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—चित्याग्नेः पक्षिरूपत्वप्रतिपादनम् . तत्पक्ष-
पुच्छयोः परिमाणकथनश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—चित्याग्नेः सप्तपुरुषपरिमाणत्वनिरूपणम्, पक्षपुच्छयोश्चाऽर-
न्निवितस्तिपरिमाणत्वप्रतिपादनम् ।

तृतीयब्राह्मणे—प्राकृतस्य सप्तविधाभेदैर्वैकृतेष्वन्त्यस्यैकशतविधाभेदश्च वेदि-
मानम्, तत्रेति कर्तव्यता च ।

चतुर्थब्राह्मणे—एकशतविधस्याऽग्नेः सर्वकामरूपत्वेन आदित्यात्मना स्तुतिः,
तस्य सप्तविधप्राकृताग्निसंख्यया सम्पत्तिप्रकारः, सप्तविधस्य चैकशतविधसंख्यया
सम्पत्तिश्च ।

पञ्चमब्राह्मणे—चित्याग्नेः कालप्रतिपादनम्, चितिपुरीषमीमांसा च ।

षष्ठब्राह्मणे—प्रजापतेः प्रकारान्तरेणैकशतसंख्याकत्वम्, सप्तविधाग्निना
सम्पत्तिः, अधिदैवाधियज्ञाध्यात्मत्रयविषये संवत्सरचित्याग्निरुपुरुषाणां पञ्चविधत्वम्,
चयनस्यामृतत्वप्राप्तिःफलश्च ।

तृतीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—चित्याग्नेः चक्षुरादिसप्तावयवानां छन्दोमयत्वम्,
गायत्र्यादिसप्तच्छन्दसां वीर्यरूपत्वेन स्तुतिश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—वेदवादिप्रश्नोत्तराभ्यां शिरोग्नीवादीनां छन्दोमयत्वनिरूपणम् ।

तृतीयब्राह्मणे—धीरमहाशालनाम्नोर्महर्ष्योः प्रश्नप्रतिवचनाभ्यामग्नेः सर्वदेवता-
समष्टिरूपप्राणवाय्वात्मकत्वप्रतिपादनम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—बहुविधैः प्रश्नप्रतिवचनैः पुरुषस्याऽर्करूपतया स्तुतिः ।

पञ्चमब्राह्मणे—यजुषो विधायकब्राह्मणयोर्निर्वचनम्—तत्राधिदैवाध्यात्मभेदे-
नार्थप्रतिपादनम्, मन्त्रब्राह्मणप्रसङ्गादुपनिषदः स्तुतिः, तत्स्वरूपनिर्वचनादि, यजुषा-
मुपांश्वनुष्ठानप्रतिपादनश्च ।

चतुर्थाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—आहवनीयाम्निरूपप्रजापतेश्चित्याग्निमन्त्रत्वेन
परिकल्प्य तयोर्भोक्तृभोग्ययोरभिचित्ययोर्द्वन्द्वस्याकार्यमहाव्रतोकथनामभिर्ऋग्यजुः-
सामवेदत्रयपरिभाषासिद्धैर्व्यवहार्यत्वेन स्तुतिः, रुक्मपुरुषयोरिष्टकापुरीषचित्योश्चित्या-
हवनीययोश्चेन्द्राग्न्यात्मना स्तुतिः, प्रजापतिरूपाहवनीयस्य तत्र ह्ययमानमहाव्रतीयग्रह-
रसस्य यद् द्वन्द्वं सम्पद्यते तस्याकार्यव्रतोकथनामभिर्व्यपदेश्यत्वम्, कलाभिः सप्त-
दशात्मकस्य चित्यामिरूपस्य प्रजापतेः सोमयागोऽन्नं तयोरधिदैवमादित्यचन्द्रात्मना,
अध्यात्मं प्राणात्मात्मना च स्तुतिः, त्रिष्वपि स्थानेष्वर्क्यादिनामत्रयप्रतिपाद्यत्वश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—अग्नेरिष्टकानां च संवत्सरतदवयवाहोरात्रमुहूर्तात्मकत्वप्रति-
पादनम्, मन्त्ररूपत्वप्रतिपादनश्च ।

तृतीयब्राह्मणे—संवत्सररूपप्रजापतेर्भूत्यन्तकरूपत्वम्, तद्रूपोपासनस्य फलम्, अग्निचयनस्यामृतलक्षणं फलम्, परिश्रियजुष्मतीलोक्मृष्टेष्टकानां संख्या च ।

चतुर्थब्राह्मणे—संवत्सररूपामेः, तदवयवानां च सहस्ररूपत्वेनोपासनम् ; तत्फलञ्च ।

पञ्चमब्राह्मणे—व्यष्टिरूपाग्निविषयोपासना, वाय्वादित्यसंवत्सराणामग्नित्वप्रतिपादनञ्च ।

पञ्चमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—त्रयीमयादित्येऽग्न्युपासना ।

द्वितीयब्राह्मणे—सूर्यमण्डलार्चिःपुरुषत्रयस्याधिदैवाधियज्ञाध्यात्मपरत्वेनार्थप्रतिपादनम्, तत्राधिदैवमयमर्थः—चयनगतवृहदुक्थमहात्रतामित्रयं क्रमेण मण्डलार्चिः—पुरुषरूपत्वेनोपासनीयमिति, अधियज्ञमयमर्थः—चयनगतरुक्मपुष्करपर्णहिरण्यपुरुषाणां मण्डलादित्रयम्, एवं दक्षिणाग्निगतशुक्लकृष्णवर्णतदन्तर्वर्तिपुरुषाणां मण्डलादित्रयरूपत्वेनोपासनमिति । लोचने हि शुक्लरूपं कृष्णरूपं चास्ति तदन्तर्वर्ती पुरुषश्च दृश्यते, एतत्प्रसङ्गेन सव्यलोचनगतपुरुषस्य मिथुनत्वसम्पादनम्, अथ पुरुषस्य मृत्युत्वमुपजीव्यम्, मृत्युगतैकत्वबहुत्वान्तिकदूरत्वमीमांसा, तस्यैव पुरुषस्य बहुधोपासनम्, तत्फलञ्च ।

तृतीयब्राह्मणे—सकलपुरुषवर्तिमनोवाक्प्राणचक्षुःश्रोत्रकर्माग्नितृप्तिसम्प्राद्यचित्याग्निविषयोपासनानिरूपणम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—भूम्यादिलोकत्रयादित्यनक्षत्रच्छन्दःसंवत्सरात्मनां चित्याग्निरूपत्वेनोपासना, 'विद्यया तदारोहन्ति' (क० १६) इत्यादिना केवलकर्मनिन्दापुरःसरं विद्याप्रशंसा च ।

पञ्चमब्राह्मणे—चित्याग्नेः सर्वदिग्भिमुखत्वनिरूपणम्, पृथक् शिरसो निरूहणाभावश्च ।

षष्ठाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—वैश्वानरविद्यानिरूपणम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—पुरुषस्याग्निविधत्तार्कविधत्त्वोक्थविधत्वनिरूपणम् ।

तृतीयब्राह्मणे—शाण्डिल्यविद्याप्रतिपादनम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—अश्वावयवेषु विराडवयवोपासना ।

पञ्चमब्राह्मणे—'नैवेह किञ्चनाम आसीत्, इत्यादिना उपास्यहिरण्यगर्भस्वरूपप्रतिपादनम्, 'अथ वंशः' इत्यग्निहस्यविद्याप्रवर्तकर्षिप्रवाहप्रतिपादनम् ।

एकादशं काण्डम्

प्रथमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—अग्न्याधानकालनिरूपणम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—दर्शपूर्णमासाहुतिसंख्याविशेषकथनम् ।

तृतीयब्राह्मणे—पौर्णमासयागे दर्शयागे च हविषो विधानम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—दर्शयागे पुरस्ताच्चन्द्रदर्शनप्रायश्चित्तेष्टिनिरूपणम् ।

पञ्चमब्राह्मणे—पश्चाच्चन्द्रदर्शने नैमित्तिकेष्टिः ।

षष्ठब्राह्मणे—दर्शपूर्णमासयोः सर्वात्मकलक्षणवैराजपदप्राप्तिसाधनतां वक्ष्यन् तदुपोद्घातत्वेनाख्यायिकया सृष्टिप्रतिपादनम्, पञ्च प्रयाजा द्वावाज्यभागौ स्विष्ट-
कृदिडा त्रयोऽनुयाजाश्चत्वारः पत्नीसंयाजा इति षोडशाहुतीनां सर्वसाधारणत्वम् ।

सप्तमब्राह्मणे—दर्शपूर्णमासयोर्ब्रजोपायनविषयकमीमांसा ।

अष्टमब्राह्मणे—व्रतमुपेयुषो यजमानस्य हविरुपब्रुवंस्तस्मिन्निष्कयणहेतुतां दर्श-
पूर्णमासस्य प्रतिपादयितुमाख्यायिकया यज्ञोत्पत्तिकथनम् ।

द्वितीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—पुरुषस्य जन्मत्रयप्रतिपादनम्, सामिघेनी-
प्रशंसा च ।

द्वितीयब्राह्मणे—याज्यानुवाक्ययोश्छन्दोविशेषत्वविधानपूर्वकं स्तवनम् ।

तृतीयब्राह्मणे—आधारौ स्तोतुमाख्यायिकया तत्सृष्टिप्रतिपादनम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—दर्शपूर्णमासनामात्मना आधारौ स्तोप्यन् अधिदैवाध्यात्म-
भेदेन दर्शपूर्णमासप्रतिपादनम् ।

पञ्चमब्राह्मणे—दर्शपूर्णमासयागयोरश्वमेधात्मना स्तुतिः ।

षष्ठब्राह्मणे—यज्ञशरीरावयवत्वेन प्रणीतादीनामनुष्ठेयपदार्थानामधियज्ञाध्यात्म-
भेदेन सम्पत्तिकथनम् ।

सप्तमब्राह्मणे—यज्ञादीनां संवत्सराध्यात्मनोपासनं विधायैतद्वैशिष्ट्येन दर्शपूर्ण-
मासयागस्य विशिष्टफलसाधनताप्रतिपादनम् ।

तृतीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—अग्निहोत्रावयवोपासनाप्रकारत्वप्रदर्शनम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—अग्निहोत्रे मिथुनत्वप्रदर्शनम् ।

तृतीयब्राह्मणे—आख्यायिकापूर्वकं ब्रह्मचारिधर्मनिरूपणम् ।

चतुर्थाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—प्रश्नप्रतिवचनाभ्यां दर्शपूर्णमासकर्मण एव
सर्वोत्पत्तिनिमित्तत्वेन स्तुतिः ।

द्वितीयब्राह्मणे—प्रयाजादियागेषु सुगादानप्रभृतिहोमान्तधर्माणां विचारः ।

तृतीयब्राह्मणे—मित्रविन्देष्टिः—तत्राधिकारिविशेषप्रदर्शनम्, तत्रादौ त्रिय उत्पत्तिः, उत्पन्नायाश्च तस्या दैवेरभिधानम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—दाहविपतनादिदोषदुष्टस्यापि हविषः समृद्धिः ।

पञ्चमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—दर्शपूर्णमासविकृतिभूतचातुर्मास्यादीनां प्रशंसा, तत्राग्निमन्थनसद्भावात्तत्साधनभूतयोररण्योरश्वत्थविकृतित्वसाधनम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—चातुर्मास्ययाजिन आत्मयाजित्वं देवयाजित्वं वेति द्वैविध्यं दर्शयितुं तत्रत्यैर्यागैः शरीरावयवकरूपनमाख्यायिकया ।

तृतीयब्राह्मणे—मश्नप्रतिवचनाभ्यामग्निहोत्रस्य सर्वदेवतातृप्तिरत्त्वप्रतिपादनम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—‘तं होपनिन्ये’ इत्यनेन पूर्वब्राह्मणे उपनयनस्य प्रस्तुतत्वात्तद्दर्शनरूपणम् ।

पञ्चमब्राह्मणे—आख्यायिकापूर्वकं शतातिरात्राख्यसत्रविधानम् ।

षष्ठब्राह्मणे—यावज्जीवमनुष्ठेयानां पञ्चमहायज्ञानां निरूपणम्, तेषां च महासत्रत्वविधानम् ।

सप्तमब्राह्मणे—ब्रह्मयज्ञस्वाध्याये पुरुषाणामादरातिशयं जनयितुं तस्य प्रशंसा ।

अष्टमब्राह्मणे—आख्यायिकया व्याहृत्युत्पत्तिकथनम् ।

नवमब्राह्मणे—अश्वदाभ्याख्ययोः सोमग्रहयोर्विधितस्या तयोरात्मवागादिरूपतया समुच्चित्यानुष्ठानम् ।

षष्ठाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—आख्यायिकया समिदाधानादीनां वनस्पत्यादिरूपफलसाधनताकथनम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—आख्यायिकयाऽग्निहोत्राहुतिप्राशस्त्यप्रतिपादनम् ।

तृतीयब्राह्मणे—आख्यायिकयाऽग्निहोत्रदर्शपूर्णमासादियागदेवतानां तत्त्वतः प्राणशब्दाभिधेयपरमात्मरूपताप्रतिपादनम् । १

सप्तमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—पशुबन्धप्रशंसा, दर्शपूर्णमासवन्नित्यं प्रतिसंवत्सरमेष्टव्यपशुयागविधानम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—पशुबन्धस्येष्टिविधत्वं सोमविधत्वं चेति द्वैविध्यप्रदर्शनम्, षड्दोतृहोमविधानञ्च ।

तृतीयब्राह्मणे—बहुसारस्य यूपस्य पशुविरोधित्वनिरूपणम्, अरूपसारस्य पशुसमृद्धिकरणत्वप्रतिपादनञ्च ।

चतुर्थब्राह्मणे—यूपपरिमाणम् , आज्यभागयोरवश्यकर्तव्यता, पञ्चवयवपाक-
विषयको विधिविशेषः, वपावदानस्य पञ्चावतत्त्वप्रकारश्च ।

अष्टमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—अग्निहोत्रे कर्मणि मह इत्युपस्थानदार्ढ्याय
कर्तव्यनिमित्तविधानमाख्यायिकया ।

द्वितीयब्राह्मणे—आहवनीयात्पाक् प्रकृते औत्तरवेदिकेऽग्नौ पशुयागः कर्तव्य
इति विधातुमग्रेराहितादिभेदेन चतुर्विधत्वप्रदर्शनम् ।

तृतीयब्राह्मणे—पशोः प्रजापतिः सूर्य इन्द्राग्नीति देवतात्रयप्रतिपादनम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—आख्यायिकापूर्वकं पशुप्रायश्चित्ततया स्पृत्याख्यहोमविधानम् ।

एकादशं काण्डं समाप्तम् ।

द्वादशं काण्डम्

प्रथमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—द्वादशाहे सोपपत्तिकदीक्षाक्रमनिरूपणम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—द्वादशाहस्याह्नां कल्पसिः ।

तृतीयब्राह्मणे—द्वादशाहह्नां कल्पस्यर्थवादः ।

चतुर्थब्राह्मणे—द्वादशाहस्य संवत्सरात्मना स्तुतिः ।

द्वितीयाध्यायस्य प्रथमद्वितीयब्राह्मणयोः—संवत्सरसत्रस्याहःकल्पितः ।

तृतीयब्राह्मणे—दशरात्रनिरूपणम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—संवत्सरस्याभिष्टवात्मना स्तुतिः ।

तृतीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—संवत्सरस्याभिष्टवात्मना स्तुतिः ।

द्वितीयब्राह्मणे—संवत्सरसत्रस्याहःकल्पितः ।

तृतीयब्राह्मणे—संवत्सरादिदीक्षापक्षः ।

चतुर्थब्राह्मणे—ज्योतिष्टोमे उद्गात्राद्यन्वारम्भः ।

पञ्चमब्राह्मणे—सोमादीनां नित्यत्वम् ।

चतुर्थाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—अग्निहोत्रप्रायश्चित्तनिरूपणम्, तत्र दोह्यमा-
नाया अग्निहोत्र्या गोरुपवेशने शब्दकरणे च प्रायश्चित्तम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—अग्निहोत्र्या लोहितादिदुहने प्रायश्चित्तम् ।

तृतीयब्राह्मणे—गार्हपत्याद्यनुगमने प्रायश्चित्तम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—अग्निहोत्रे अन्यन्तरसंसर्गादौ प्रायश्चित्तम् ।

पञ्चमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—मृताग्निहोत्रेति कर्तव्यता ।

द्वितीयब्राह्मणे—मृताग्निहोत्रौर्ध्वदेहिककृत्यम् ।

षष्ठाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—ज्योतिष्टोमप्रायश्चित्तम् ।

सप्तमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मण —सौत्रामणीहविस्तत्राख्यायिका ।

द्वितीयब्राह्मणे—सौत्रामण्यामधिकारनिरूपणम्, सुराद्रव्याणां क्रयः, पशु-
पुरोडाशादिविधानञ्च ।

तृतीयब्राह्मणे—सुरानिर्माणप्रकारः, सुरापावनप्रकारः, पयोग्रहग्रहणम्, सुरा-
ग्रहग्रहणञ्च ।

अष्टमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—पयोग्रहाणां सुराग्रहाणां च होमो भक्षणं
च विकल्पेन ।

द्वितीयब्राह्मणे—सौत्रामणीप्रशंसा ।

तृतीयब्राह्मणे—आसन्दीनिधानम्, सामगानम्, यजमानाभिषेकञ्च ।

नवमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—सौत्रामणीशेषः ।

द्वितीयब्राह्मणे—अवभृथेष्टिः । आदित्यश्चरुनिर्वापश्च ।

तृतीयब्राह्मणे—सौत्रामण्यर्थवादः ।

द्वादशं काण्डं समाप्तम् ।

त्रयोदशं काण्डम्

प्रथमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—ब्रह्मौदनपचनम्, तद्दानम्, तत्प्राशनञ्च ।
अश्वमेधस्योत्पत्तिः, तत्फलञ्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—अश्वरशनादानम्, तस्याः परिमाणम्, अश्वस्य बन्धन-
प्रोक्षणादि च ।

तृतीयब्राह्मणे—सहस्रमाहुतयः ।

चतुर्थब्राह्मणे—सावित्रीष्टीनां विधानम् ।

पञ्चमब्राह्मणे—सोमे गाथागानम् ।

षष्ठब्राह्मणे—अश्वकर्णे जपः, धृतिहोमश्च ।

सप्तमाष्टमब्राह्मणयोः—औद्ग्रभणहोमः ।

नवमब्राह्मणे—अध्वर्युकर्तृकजपः ।

द्वितीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—आज्यसक्तुधानालाजहोमः, सर्वरात्रश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—पर्यङ्ग्यपशुनिरूपणम् ।

तृतीयब्राह्मणे—उद्गातृगानप्रशंसा ।

चतुर्थब्राह्मणे—ग्राम्यपश्वालम्भः, आरण्यपशूनामत्सर्गश्च ।

पञ्चमब्राह्मणे—पश्वेकादशिनी ।

षष्ठब्राह्मणे—अश्वमेधिकस्याश्वस्य नियोजनाञ्जनमणिवन्धनादि ।

सप्तमब्राह्मणे—अश्वस्य ब्रोकषणादि ।

अष्टमब्राह्मणे—मृतस्याश्वस्य परिक्रमणादि ।

नवमब्राह्मणे—अध्वर्यादीनां कुमारीभिः सह संवादः ।

दशमब्राह्मणे—अश्वशरीरे सूचीभिर्वितोदः ।

एकादशब्राह्मणे—महिमानौ ग्रहौ परिपशव्याहुती च ।

तृतीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—अश्वमेधप्रशंसा, अश्वस्यावदानस्थान-
निरूपणञ्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—वपाप्रचारः ।

तृतीयब्राह्मणे—यूपैकविंशतिः ।

चतुर्थब्राह्मणे—अश्वस्य लोहितश्रपणादि ।

पञ्चमब्राह्मणे—अश्वमेधेनापमृत्युनिरासः ।

षष्ठब्राह्मणे—अश्वस्तोमीयारूयहोमः ।

सप्तमब्राह्मणे—अश्वमेधस्य यौगिकानां द्वादशनाम्नां प्रदर्शनम् ।

अष्टमब्राह्मणे—अश्वे रोगादिनाभिभूते प्रायश्चित्तम् ।

चतुर्थाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—अश्वमेधारम्भकालः, तत्रत्येतिकर्तव्यता, ब्रह्मोदनपाकः, निष्कविमोक्तः, चतसृणां यजमानपत्नीनामागमनम्, यजमानस्य बाबा-
ताया ऊर्वोन्तराले शयनादिकम्, आग्नेयीष्टिः, पौष्णीष्टिश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—सावित्र्य इष्टयः, तत्रत्येतिकर्तव्यता, पारिप्लवशंसनम्, गाथागानञ्च ।

तृतीयब्राह्मणे—अध्वर्यादीनां सौवर्णेषु कूर्चेषूपवेशनम्, पारिप्लवस्य प्रति-
गरः, यजमानस्य स्तुतिश्च ।

चतुर्थब्राह्मणे—यूपकाष्ठनिरूपणम्, संवत्सरादिपक्षेण दीक्षाद्यनुष्ठानक्रमश्च ।

पञ्चमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—सवनीयाः पशवः, चातुर्मास्यपशवश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—संवादः, ऋत्विजां पञ्चप्रतिवचनानि च ।

तृतीयब्राह्मणे—वषाहोमः, एकविंशतिः सवनीयाः पशवश्च ।

चतुर्थब्राह्मणे—प्रत्युतु षण्णां षण्णां पशुनामालम्भः ।

षष्ठाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—पुरुषमेधयागफलम्, तत्रत्या अह्नां संस्था च ।

द्वितीयब्राह्मणे पुरुषमेधार्थानर्वचनम्, ब्राह्मणादीनामष्टाचत्वारिंशत्संख्यका-
नामग्निष्ठे यूप्ते नियोजनादि, नियुक्तानां तेषां पुरुषसूक्तेन ब्रह्मद्वारा स्तुतिः, ब्राह्मणा-
दीनामुत्सर्गः, पुरुषमेधान्ते वानप्रस्थाश्रमस्वीकृतेर्वैकरूपकत्वनिरूपणञ्च ।

सप्तमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—सर्वमेधः—तत्रादौ तस्योत्पत्तिः, तत्रत्याहः-
संस्था च ।

अष्टमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—पितृमेधः—तत्रादौ इमंशानशब्दार्थः, तस्या-
लम्भकालः, भूमिजोषणादि च ।

द्वितीयब्राह्मणे—तस्य परिश्रिद्धिः परिश्रयणम्, पलाशशाखया व्युद्वहनम्,
वलीवर्दनियोजनम्, चतुःसीताकर्पणम्, वलीवर्दविमोक्षश्च ।

तृतीयब्राह्मणे—तत्र सर्वौषधीनां वपनम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—शङ्कुनिखननम्, अपामार्गमार्जनञ्च ।

त्रयोदशं काण्डं समाप्तम् ।

चतुर्दशं काण्डम्

प्रथमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—घर्मोपक्रमः—तत्राख्यायिका, रात्रित्रयं याव-
द्भूताचरणञ्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—प्रवर्ग्यः—महावीरसंश्रान्तार्थं सम्भाराः, तन्निर्माणप्रकारः,
तेषां गते सादनम्, धूपनम्, श्रपणञ्च ।

तृतीयचतुर्थब्राह्मणयोः—महावीरसंस्काराः । पात्रासादनम्, महावीरप्रोक्ष-
णम्, स्थूणानिखननम्, सम्प्राडासन्दीस्थापनम्, महावीराञ्जनम्, अङ्गारैस्तदाच्छादनम्,
धवित्रैराधवनम्, उपस्थानञ्च ।

द्वितीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—रौहिणहोमः, रज्ज्वादानम्, गोग्राहानम्,
वत्सोत्सर्गः, गोदोहनम्, विप्रुषामभिमन्त्रणम्, महावीरेषु अजापयस आसेकश्च ।

द्वितीयब्राह्मणे—प्रवर्ग्यानुष्ठानम्, वातनामजपः, महावीरे घृतासेकः, शकलैरा-
ज्यहोमः, रौद्रिणहोमादि च ।

तृतीयाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—प्रवर्ग्योत्सादनाख्यं कर्म ।

द्वितीयब्राह्मणे—धर्मभेदे प्रायश्चित्तम् प्रवर्ग्यप्रशंसा च ।

चतुर्थध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—कोऽसौ पाप्मा मृत्युः, कुतो वा तस्योद्भवः,
केन वा तस्यातिक्रमणम्, कथं चेत्यादिनिरूपणमाख्यायिकया ।

द्वितीयब्राह्मणे—ज्ञानकर्मणोः स्तुत्यर्थं तत्फलभूतस्य प्रजापतेर्जगत्सर्जनस्थिति-
संहारेषु स्वातन्त्र्यविभूतिवर्णनेन फलोत्कर्षवर्णनम् ।

तृतीयब्राह्मणे—पाङ्क्तज्ञानकर्मभ्यां केवलज्ञानेन वा अद्यमानत्वेन सृष्टस्यान्न-
भूतस्य जगत उपासनार्थं विभागेन सप्तबानिरूपणम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—उक्तस्यैव प्रतिपत्तिसौकर्यार्थं नाम-रूप-कर्मात्मत्वेनोपसंहारः ।

पञ्चमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—अविद्याविषयमेवात्मत्वेनोपगतवन्तं गार्ग्यं
तद्विपरीतात्मदर्शिनमजातशत्रुं सिद्धान्तवादिनं चोपस्थाप्य आख्यायिकाप्रदर्शनम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—प्राणोपनिषदो व्याख्यानम् ।

तृतीयब्राह्मणे—ब्रह्मण उपाधिभूतयोर्मूर्तामूर्तयोः कार्यकरणाध्यात्माधिदैवतयोः
विभागप्रदर्शनम् ।

चतुर्थब्राह्मणे—प्रस्तुताया ब्रह्मविद्याया अङ्गत्वेन सन्यासविधानार्थं याज्ञवल्क्य-
मैत्रेयीसंवादरूपाऽऽख्यायिका ।

पञ्चमब्राह्मणे—उक्तस्याध्यायद्वयस्यार्थोपसंहारः, आचार्यपरम्पराक्रमरूपवंश-
कथनञ्च ।

षष्ठाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—तत्त्वज्ञाने आगमोपपत्त्योरावश्यकत्वप्रतिपादनम्
तत्र ब्रह्मविद्यास्तुत्यर्थाऽऽख्यायिका ।

द्वितीयब्राह्मणे—बन्धनं विना ततो विश्लेषायोगान्मुमुक्षोः सप्रयोजकबन्ध-
ज्ञानार्थत्वेन ग्रहातिग्रहलक्षणाहन्धनान्मृत्योरेतिमुक्तिकथनमाख्यायिकया ।

तृतीयब्राह्मणे—कर्मफलानां संसारत्वप्रदर्शनायैव भुज्ययाज्ञवल्क्यसंवादः ।

चतुर्थब्राह्मणे—ससंन्यासात्मज्ञानविषयकथनं कडोडयाज्ञवल्क्यसंवादेन ।

पञ्चमब्राह्मणे—आत्मविषये, उपस्तयाज्ञवल्क्यसंवादः ।

षष्ठब्राह्मणे—अनात्मभूतानां सर्वेषां पदार्थानां कथनम् ।

सप्तमब्राह्मणे—ब्रह्मलोकानामन्तरतमं सूत्रं दर्शयितुमुद्दालकयाज्ञवल्क्यसंवादः ।

अष्टमब्राह्मणे—अशनायादिविनिमुक्तस्य निरुपाधिकस्य साक्षादपरोक्षात्सर्वान्तस्य ब्रह्मणो वर्णनम् । तत्र गार्गीयाज्ञवल्क्यसंवादः ।

नवमब्राह्मणे—ब्रह्मणो नियन्तव्यदेवताभेदसंकोचविकासद्वारेणाधिगन्तव्यस्य साक्षादपरोक्षत्वस्य निरूपणम् । तत्र शाकल्ययाज्ञवल्क्यसंवादः ।

दशमब्राह्मणे—उक्तस्यैव ब्रह्मणः प्राणाद्यधिष्ठात्रीषु वाय्वादिदेवतासु ब्रह्मदृष्टिद्वारा निरूपणम् ।

एकादशब्राह्मणे—पूर्वोक्तैः साधनैर्ज्ञेयस्य ब्रह्मणो जगदादिद्वारा ज्ञानम् ।

सप्तमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—प्रस्तुतस्य ब्रह्मणो देहादिव्यतिरिक्तशुद्धस्वयम्प्रकाशनतिशयानन्दस्वभावलक्षणस्य प्रदर्शनम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—उक्तस्यात्मनोऽङ्गेभ्यः संप्रमोक्षणस्य विस्तरेणोपपादनम् ।

तृतीयब्राह्मणे—आत्मज्ञाने आगमेनाधिगतस्यामृतत्वसाधनत्वस्य तर्केणापि प्रतिपादनम्, याज्ञवल्क्यकाण्डस्याचार्यपरम्परोपदेशश्च ।

अष्टमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—(सर्वोपनिषदर्थस्य ब्रह्मण उत्तरसम्बन्धार्थमनुवादः) सर्वोपास्तिसाधनमोकार इति कथनम् ।

द्वितीयब्राह्मणे—दमदानदयानां सकलब्रह्मोपासनाङ्गत्वेन प्रतिपादनम् ।

तृतीयब्राह्मणे—कृतोपासनस्य योगिनोऽन्तकाले प्रार्थना ।

चतुर्थब्राह्मणे—हृदयस्य ब्रह्मत्वेनोपसनम् ।

पञ्चमब्राह्मणे—हृदयारूयस्य ब्रह्मणः सत्यत्वेनोपासनम् ।

षष्ठब्राह्मणे—सत्यस्य ब्रह्मणः प्रथमजत्वप्रतिपादनम् ।

अष्टमाध्यायस्य सप्तमब्राह्मणे—विद्युद्ब्रह्मेत्युपासनविधानम् ।

अष्टमब्राह्मणे—मन उपाधिविशिष्टस्य ब्रह्मण उपास्तिनिरूपणम् ।

नवमब्राह्मणे—तस्यैव ब्रह्मणो बाह्यमयधेनुसम्बन्धेनोपासनम् ।

दशमब्राह्मणे—वैश्वानराग्न्युपाधिकस्य ब्रह्मण उपासनम् ।

एकादशब्राह्मणे—ज्याचितस्तप्यमानस्य तापे तप इति दृष्टिः ।

द्वादशब्राह्मणे—एतत्प्रकरणस्थानां सर्वेषामुपासनानां गतिकथनम्, अश्रुतफलोपासनानां ब्रह्मलोकफलकथनञ्च ।

त्रयोदशब्राह्मणे—वि रमिति गुणद्वयविशिष्टाक्षप्राणोपाधिकब्रह्मोपासनं विशिष्टफलकम् ।

चतुर्दशब्राह्मणे—उक्तस्य ब्रह्मण उक्थादिगुणपूगविशिष्टत्वेनोपासनम्, प्राणस्य पालकगुणत्वेनोपासनञ्च ।

पञ्चदशब्राह्मणे—सर्वोपाध्युपसंहारिगायत्र्युपाधिकब्रह्मोपासनम्, गायत्र्युप-
स्थानञ्च ।

नवमाध्यायस्य प्रथमब्राह्मणे—विहितस्य केवलस्य कर्मणस्त्वत्सहितस्य च
ज्ञानस्य निषिद्धयोश्च तयोः क्रमेण दक्षिणोदगधोमार्गकथनम् ।-

द्वितीयब्राह्मणे—ज्येष्ठत्वश्रेष्ठत्वादिगुणविशिष्टप्राणोपासनम् ।

तृतीयब्राह्मणे—श्रीमन्थारुख्यं कर्म—तत्र समयः, अधिकारी, आज्यहोमः,
संस्तवस्य मन्थारुख्यौदुम्बरपात्रे व्यागः, हस्तेन मन्थाभिमर्शनम्, मन्थस्थद्रव्यस्य
हस्ते ग्रहणम्, तस्य प्राशनम्, आचमनम्, हस्तप्राक्षलनम्, शयनम्, प्रातरादित्योप-
स्थानञ्च ।

चतुर्थब्राह्मणे—विशिष्टपुत्रार्थिनः पुत्रमन्थारुख्यं कर्म-तत्रादौ पुत्रोत्पत्तिहेतुनो
रेतसः स्तुतिः, । प्रमादाद्रेतःपाते प्रायश्चित्तम्, ऋतुकालाभिगमनविधानम्, दम्पत्योः
परस्परं वशीकरणोपायः, गर्भाधानेतिकर्तव्यता, जातकर्म, आयुष्यकर्म, सकलस्यापि
वेदस्याध्यापकपरम्परानिरूपणञ्चेति ।

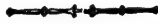
चतुर्दशं काण्डं समाप्तम् ।

अथ शुक्लयजुर्वेदीयमाध्यन्दिनशास्त्रीयं

ॐ शतपथब्राह्मणम् ॐ

हांस्तेघटं * नाम सप्तमं काण्डम् ।

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः — गार्हपत्यचयनम्, निर्ऋतिचयनम्,
अग्निक्षेत्रसंस्कारः, दर्भस्तम्बोपधानादि, सोमक्रयः, पुष्करपर्णोपधानम्,
रुक्मोपधानम्, स्वयमातृणोपधानाद्यपस्यासादनान्तम् ।

[गार्हपत्यचितिस्थाने पतितानां तृणपर्णादीनामपसारणादि]

॥ ॐ ॥ गार्हपत्यं चेष्ट्यन्नपलाशशाखया † व्युदू-
हति । अवस्यति हैतद्यद् गार्हपत्यं चिनोति य उ वै के
चाग्निचितोऽस्यामेव तेऽवसितास्तद्यद्व्युदूहस्यवसितानेव
तद्व्युदूहति नेदुवसितानद्व्यवस्यानीति ॥ १ ॥ 'अपेते
वीत वि च सर्पतात' ऽइति । अप चैवेत वि चेत व्यु च

* एतस्य सप्तमकाण्डस्याभिधानं 'हस्तिघटम्' इति । कवित्पुस्तके 'हस्तिषट्' इत्यपि दृश्यते,
तल्लेखकप्रमादजमेवेति ध्येयम् ।

† गार्हपत्यचितेः स्थाने मध्यादारभ्य प्रतिदिशं प्रादक्षिण्येन पलाशशाखया पतितं तृणपर्णा-
दिनिरसनं व्युदूहनमित्युच्यते । (का० श्रौ० सू० १७. १. ३ ।)

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ४५ ।

सर्पतात ऽडृत्येतद्य ऽउदरसर्पिणस्तानेतदाह 'येऽत्र स्तथ
पुराणा ये च नूतना' ऽडृति येऽत्र स्तथ सनातना ये
चाधुनातना ऽडृत्येतत् ॥२॥ 'अदाद्यमोऽवसानं पृथिव्या'
ऽडृति । यमो ह वा ऽअस्या ऽअवसानस्येष्टे स ऽएवास्मा-
ऽअस्यामवसानं ददाति ॥ ३ ॥ 'अक्रान्निमं पितरो लोक-
मस्मा' ऽडृति । क्षत्रं वै यमो विशः पितरो यस्मा ऽउ वै
क्षत्रियो विशा संविद्वानोऽस्यामवसानं ददाति . तत्सुदत्तं
तथो हास्मै क्षत्रं व्यमो विशा पितृभिः संविद्वानोऽस्या-
मवसानं ददाति ॥ ४ ॥ पलाशशाखया व्युदूहति । ब्रह्म
वै पलाशो ब्रह्मणैव तदुवसिताव्युदूहति मन्त्रेण ब्रह्म वै
मन्त्रो ब्रह्मणैव तदुवसिताव्युदूहति तामुदीचीमुदस्यति
॥ ५ ॥ * अथोषान्निवपति । अयं वै लोको गार्हपत्यः
पशव ऽउषा ऽअस्मिँस्तल्लोके पशून् दधाति तस्मादिमेऽस्मिँ-
ल्लोके पशवः ॥ ६ ॥ † यद्वेवोषान्निवपति † । प्रजापतिः
प्प्रजा ऽअसृजत ता नानोल्वा ऽअसृजत ता न समजानत
सोऽकामयत सञ्जानीरन्निति ताः समानोल्वा ऽअकरोत्ता-
सामूषानुल्वमकरोत्ताः समजानत तस्मादुप्येतर्हि समा-
नोल्वाः समेव जानते देवैः समानोल्वोऽसानीत्यु वै यजते
यो यजते तद्यदूषान्निवपति देवैरेव तत्समानोल्वो भवति
॥ ७ ॥ 'संज्ञानमसी'ति । समजानत ह्येतेन 'कामधरण-

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ४५ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ४५ ।
(३) शु० य० सं० अ० १२ क० ४५ ।

* अत्र शतम् ४०० ।

† का० श्रौ० सू० १७. १. ४ ।

(४) शु० य० सं० अ० १२ क० ४६ । (५) शु० य० सं० अ० १२ क० ४६ ।

मि'ति पशवो वा ऽउषाः पशवः कामधरणं 'मयि ते कामधरणं भूयादिति मयि ते पशवो भूयासुरित्येतत्तैः सर्वं गार्हपत्यं प्रच्छादयति योनिर्वै गार्हपत्या चितिरुल्ब-
मूषाः सर्वा तद्योनिमुल्बेन प्रच्छादयति ॥ ८ ॥ अथ सिकता ‡ निवपति । अग्नेरेतद्वैश्वानरस्य भस्म यत्सिकता अग्निमु वा ऽएतं वैश्वानरं चेष्ट्यद्भवति न वा ऽअग्निः स्वं भस्मातिदहत्यनतिदाहाय ॥ ९ ॥ यद्वेव सिकता निवपति । अग्नेरेतद्वैश्वानरस्य रेतो यत्सिकता ऽअग्निमु वा-
ऽएतं वैश्वानरं चेष्ट्यद्भवति न वा ऽअरेतस्कात्किञ्चन विक्रियतेऽस्माद्रेतसोऽधि विक्रियाता ऽइति ॥ १० ॥ 'अग्नेर्भस्मास्यग्नेः पुरीषमसी'ति । यातयाम वा ऽअग्नेर्भस्मायातयाम्भन्यः सिकता ऽअयातयाममेवैनदेतत्करोति ताभिः सर्वं गार्हपत्यं प्रच्छादयति योनिर्वै गार्हपत्या चिती रेतः सिकताः सर्वस्यां तद्योनौ रेतो दधाति ॥ ११ ॥ अथैनं परिश्रिञ्चिः परिश्रयति । योनिर्वै परिश्रित ऽइदमेवैतद्रेतः सित्तं योऽया परिगृह्णाति तस्माद्योन्या रेतः सित्तं परिगृह्यते ॥ १२ ॥ यद्वेवैनं * परिश्रिञ्चिः परिश्रयति । अयं वै लोको गार्हपत्य ऽआपः परिश्रित ऽइमं तं लोकमद्भिः परितनोति समुद्रेण हैनं तत्परितनोति सर्वतस्तस्मादिमं लोकः सर्वतः समुद्रः पृथ्व्येति दक्षि-

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ४६ ।

‡ का० श्रौ० सू० १७. १. ६ ।

(२) शु० य० सं० अ० १२ क० ४६ ।

* का० श्रौ० सू० १७. १. ७ ।

णावृत्तस्मादिमं लोकं दक्षिणावृत्तमुद्रं पश्येति खातेन
 तस्मादिमं लोकं खातेन समुद्रं पश्येति ॥ १३ ॥ 'चित्तं
 स्थे'ति । चिनोति ह्येनाः 'परिचित्तं स्थे'ति परि ह्येना-
 दिच्चनो'त्युद्धचित्तं श्रयद्धमि'त्युद्धाः उपदधदाह तस्मा-
 दूद्ध एव समुद्रो विजतेऽथ यत्तिरश्चीरुपदध्यात्सकृद्धै-
 वेदः सर्वः समुद्रो निर्म्मज्ज्यान्न सादयत्यसन्ना ह्यापो न
 सुददोहसाधिवदति ॥ १४ ॥ अस्थीनि वै परिश्रितः ।
 प्राणः सुददोहा न वा ऽअस्थिषु प्राणोऽस्त्येकेन यजुषा *
 बह्वीरिष्टका ऽउपदधात्येकं ह्येतद्रूपं यदापोऽथ यद्
 बह्वथः परिश्रितो भवन्ति बह्वथो ह्यापः ॥ १५ ॥ तद्वै
 योनिः परिश्रितः । उल्बमूषा रेतः सिकता बाह्याः परि-
 श्रितो भवन्त्यन्तर ऽउषा बाह्या हि योनिरन्तरमुल्बं बाह्य-
 ऽउषा भवन्त्यन्तराः सिकता बाह्यं ह्युल्बमन्तरः रेत-
 ऽएतेऽबभ्यो वै जायमानो जायते तेऽबभ्य ऽएवैनमेतज्जनयति
 ॥ १६ ॥ अथैनमतदिच्चनोति । इदमेवैतद्रेतः सिक्तं विक-
 रोति तस्माद्योनौ रेतः सिक्तं विक्रियते ॥ १७ ॥ स
 चतस्रः प्राचीरुपदधाति । द्वे पश्चात्तिरश्च्यौ द्वे पुरस्तात्त-
 द्याश्चतस्रः प्राचीरुपदधाति । स ऽआत्मा तद्यत्ताश्चतस्रो
 भवन्ति चतुर्विधो ह्ययमात्माथ ये पश्चात्ते सक्थ्यौ ये
 पुरस्तात्तौ बाहू यत्र वा ऽआत्मा तदेव शिरः ॥ १८ ॥ तं वा-

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ४६ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ४६ ।

(३) शु० य० सं० अ० १२ क० ४६ ।

* आप० श्रौ० सू० १६. १३. १० ।

.ऽएतम् । अत्र पक्षपुच्छवन्तं विकरोति यादृग्वै योनौ रेतो
विक्रियते तादृग्जायते तद्यदेतमत्र पक्षपुच्छवन्तं विकरोति
तस्मादेषोऽमुत्र पक्षपुच्छवाजायते ॥ १९ ॥ तं वै
पक्षपुच्छवन्तमेव सन्तम् । न पक्षपुच्छवन्तमिव पश्यन्ति
तस्माद्योनौ गर्भं न यथारूपं पश्यन्त्यथैनममुत्र पक्ष-
पुच्छवन्तं पश्यन्ति तस्माज्जातं गर्भं यथारूपं पश्यन्ति
॥ २० ॥ स * चतस्रः पूर्वा ऽउपदधाति । आत्मा
ह्येवाऽग्रे सम्भवतः सम्भवति दक्षिणत ऽउदङ्ङासीन ऽउत्त-
राङ्घ्यां प्रथमामुपदधाति तथो हास्येषोऽब्भ्यात्ममेवा-
ग्निश्चितो भवति ॥ २१ ॥ 'अयः सो ऽअग्निः । यस्मि-
न्सोममिन्द्रः सुतं दध' ऽइत्ययं वै लोको गार्हपत्य-
ऽआपः सोमः सुतोऽस्मिस्तल्लोकेऽप ऽइन्द्रोऽधत्त 'जठरे
वावशान' ऽइति मध्यं वै जठरः 'सहस्रियं वाजमत्यं
न सप्तिमि'त्यापो वै सहस्रियो वाजः 'सर्वान्सन्तस्तूयसे
जातवेद' ऽइति चितः संश्चीयसे जातवेद ऽइत्येतत्
॥ २२ ॥ 'अग्ने यत्ते दिवि वर्च' ऽइति । आदित्यो वा-
ऽअस्य दिवि वर्चः पृथिव्यामित्ययमग्निः 'पृथिव्यां
व्यदोषधीष्वप्स्वा यजत्रे'ति य ऽएवौषधिषु चाप्सु चाग्नि-
स्तमेतदाह 'येनान्तरिक्षमुर्वाततन्धे'ति वायुः स 'त्वेषः
स भानुरर्णवो नृचक्षा' ऽइति महान्स भानुरर्णवो

* का० श्री० सू० १०. १. ८ ।

- (१) शु० य० सं० अ० १२. क० ४७ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ४७ ।
(३) शु० य० सं० अ० १२ क० ४७ । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० ४७ ।
(५) शु० य० सं० अ० १२ क० ४८ । (६) शु० य० सं० अ० १२ क० ४८ ।
(७) शु० य० सं० अ० १२ क० ४८ । (८) शु० य० सं० अ० १२ क० ४८ ।

नृचक्षा ऽदृत्येतत् ॥ २३ ॥ 'अग्ने दिवो ऽअर्णमच्छा जिगा-
सी'ति । आपो वा ऽअस्य दिवोऽर्णस्ता ऽएष धूमेनाच्छैः
'त्यच्छा देवाँः ॥ ऽऊचिषे धिष्ण्या य' ऽदृति प्राणा वै देवा
धिष्ण्यास्ते हि सर्वा धिय ऽइष्णन्ति 'या रोचने परस्ता-
त्सूर्यस्य याश्चावस्तादुपतिष्ठन्त ऽआप' ऽदृति रोचनो
ह नामैष लोको यत्रैष ऽएतत्तुपति तद्याश्चैतं परेणापो
याश्चावरेण ता ऽएतदाह ॥ २४ ॥ 'पुरीष्यासो ऽअग्नय'
ऽदृति । पशव्यासोऽग्नय ऽदृत्येतत्प्रावणेभिः सज्जो-
षस' ऽदृति प्रायणरूपं प्रायणं ह्येतदग्नेर्ब्रह्मर्हपत्यो
'जुषन्तां व्यजमद्ब्रह्मोऽनमीवा ऽदृषो महीरि'ति जुषन्तां
व्यजमद्ब्रह्मोऽनशनाया ऽदृषोमहीरित्येतत् ॥ २५ ॥ नानो-
पदधाति । ये नाना कामा ऽआत्मस्तास्तदधाति सकृत्सा-
दयत्येकं तदात्मानं करोति सूददोहसाधिवदति प्राणो
वै सूददोहाः प्राणैर्नैवैनमेतत्सन्तनोति सन्दधाति ॥ २६ ॥
अथ जघनेन परीत्य । * उत्तरतो दक्षिणासीनोऽपरयो-
र्दक्षिणामग्र ऽउपदधातीडांमग्ने पुरुदःसः सनिं गोरि'ति
पशवो वा ऽदृडा पशूनामेवास्मा ऽएतामाशिषमाशास्ते
'शश्वत्तमः हवमानाय साधे'ति यजमानो वै हवमानः

- (१) शु० य० सं० अ० १२ क० ४९ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ४९ ।
(३) शु० य० सं० अ० १२ क० ४९ ।
(४) शु० य० सं० अ० १२ क० ५० । (५) शु० य० सं० अ० १२ क० ५० ।
(६) शु० य० सं० अ० १२ क० ५० ।

* का० श्रौ० सू० १७. १. ११ ।

- (७) शु० य० सं० अ० १२ क० ५१ । (८) शु० य० सं० अ० १२ क० ५१ ।

‘स्यान्नः सूनुस्तनयो विजावे’ति प्रजा वै सूनु‘र्रेमे सा ते
 सुमतिर्बर्भृत्वस्मे’ ऽइत्याशिषमाशास्ते ॥ २७ ॥ अथो-
 त्तराम् । ‘अयं ते योनिर्ऋत्विजो यतो जातो ऽअरोचथा’
 ऽइत्ययं ते योनिर्ऋतव्यः सनातनो यतो जातो-
 ऽदीप्यथा ऽइत्येतत्तं जानन्नग्न ऽआरोहाथा नो वर्द्धया
 रयिमि’ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ २८ ॥ सक्थ्याव-
 स्येते । ते नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोह-
 साधिवदति नाना हीमे सक्थ्यौ द्वे भवतो द्वे हीमे
 सक्थ्यौ पश्चादुपदधाति पश्चाद्धीमे सक्थ्यावग्राभ्याथं
 स॥स्पृष्टे भवत ऽएवः हीमे सक्थ्यावग्राभ्याथं स॥स्पृष्टे
 ॥ २९ ॥ अथ तेनैव पुनः परीत्य । * दक्षिणत ऽउद-
 ङ्ङासीनः पूर्वयोरुत्तरामग्न ऽउपदधाति ‘चिदसि तया
 देवतयाङ्गिरस्वदध्रुवा सीदे’त्यथ दक्षिणां ‘परिचिदसि तया
 देवतयाङ्गिरस्वदध्रुवा सीदे’ति ॥ ३० ॥ बाहू ऽअस्येते । ते
 नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसाधिवदति
 नाना हीमौ बाहू द्वे भवतो द्वौ हीमौ बाहू पूर्वार्द्ध-
 ऽउपदधाति पुरस्ताद्धीमौ बाहू ऽअग्राभ्याथं स॥स्पृष्टौ स वा-
 ऽइतीमा ऽउपदधातीतीमे ऽइतीमे तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा
 ॥ ३१ ॥ अष्टाविष्टका † ऽउपदधाति । अष्टाक्षरा गायत्री

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ५१ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ५२ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १२ क० ५२ । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० ५० ।

* का० श्रौ० सू० १७. १. १२ ।

(५) शु० य० सं० अ० १२ क० ५३ । (६) शु० य० सं० अ० १२ क० ५३ ।

† का० श्रौ० सू० १७. १. १६ ।

गायत्रोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चि-
नोति पञ्चकृत्वः सादयति पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संव-
त्सरः संवत्सरोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैन-
मेतच्चिनोत्यष्टाविष्टकाः पञ्चकृत्वः सादयति तत्रयोदश
त्रयोदश मासाः . संवत्सरस्त्रयोदशाग्नेश्चितिपुरीषाणि
यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ ३२ ॥ अथ
* लोकमृणामुपदधाति । तस्याऽऽपरि बन्धुस्तिस्त्रः पूर्वास्त्रि-
वृदग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चिनोति
दशोत्तरास्तासामुपरि बन्धुर्द्वे वाग्नेऽथ दशाथैकामेवः हि
चितिं चिन्वन्ति तास्त्रयोदश सम्पद्यन्ते तस्योक्तो बन्धुः
॥ ३३ ॥ ताऽऽभ्यऽएकविंशतिः सम्पद्यन्ते । द्वादश
मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रयऽइमे लोकाऽअसावादित्यऽएक-
विंशोऽमुं तदादित्यमस्मिन्नग्नौ प्रतिष्ठापयति ॥ ३४ ॥
एकविंशतिर्वैव परिश्रितः । द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रय-
ऽइमे लोकाऽअयमग्निरमुतोऽध्येकविंशऽइमं तदग्नि-
ममुष्मिन्नादित्ये प्रतिष्ठापयति तद्यदेता एवमुपदधा-
त्येतावेवैतद्व्योऽव्यस्मिन्प्रतिष्ठापयति तावेतावन्न्योऽ-
न्न्यस्मिन्प्रतिष्ठितौ तौ वा एतावत्र द्वावेकविंशौ
सम्पादयत्यत्र ह्येवमौ तदोभौ भवतऽआहवनीयश्च
गार्हपत्यश्च ॥ ३५ ॥ अथ † पुरीषं निवपति । तस्योपरि
बन्धुस्तच्चात्वालवेलायाऽआहरत्यग्निरेष यच्चात्वालस्तथो

* का० श्रौ० सू० १७. १. १७ ।

† का० श्रौ० सू० १७. १. १८ ।

हास्यैतदाग्नेयमेव भवति सा समम्बिला स्यात्तस्योक्तो
 वन्धुः ॥ ३६ ॥ व्याममात्री भवति । व्याममात्रो वै पुरुषः
 पुरुषः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निरात्मसम्भितां तद्योनिं
 करोति परिमण्डला भवति परिमण्डला हि योनिरथो-
 ऽअयं वै लोको गार्हपत्यः परिमण्डल उ वा ऽअयं लोकः
 ॥ ३७ ॥ अथैनौ * सन्निवपति । संज्ञामेवाबध्यामेतत्करोति
 'समितः सङ्कल्पेथां, सं वां मनां'सि सं व्रताग्ने त्वं
 पुरीष्यो, भवतं नः समनसावि'ति शमयत्येवैनावेतदुहिः
 सायै यथा नाह्योऽन्यः हिंस्याताम् ॥ ३८ ॥ चतुर्भिः
 सन्निवपति । तद्ये चतुष्पादाः पशवस्तैरेवाबध्यामेतत्संज्ञां
 करोत्यथो ऽअन्नं वै पशवोऽन्नेनैवाबध्यामेतत्संज्ञां
 करोति ॥ ३९ ॥ तां न रिक्तामवेक्षेत नेद्रिक्तामवेक्षा ऽडुति
 यद्रिक्तामवेक्षेत ग्रसेत हैनम् ॥ ४० ॥ अथास्यां सिकता-
 ऽआवपति । अग्नेरेतद्वैश्वानरस्य रेतो यत्सिकता ऽअग्नि-
 मेवास्यामेतद्वैश्वानरः रेतो भूतः सिञ्चति सा † समम्बिला
 स्यात्तस्योक्तो वन्धुः ॥ ४१ ॥ अथैनां विमुञ्चति । अप्र-
 दाहाय यद्धि युक्तं न विमुच्यते प्र तदह्यत एतद्वा-
 एतद्युक्ता रेतोऽभार्षीदेतमग्निं तमत्राजीजनदथापरं धत्ते
 योषा वा ऽउखा तस्माद्यदा योषा पूर्वः रेतः प्रजन-
 यत्यथापरं धत्ते ॥ ४२ ॥ 'मातेर्व पुत्रं पृथिवी पुरीष्यमि'ति ।

* का० श्रौ० सू० १७. १. १९ ।

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ५७-६० ।

† का० श्रौ० सू० १७. १. २१ ।

(२) शु० य० सं० अ० १२ क० ६१ ।

मातेव पुत्रं पृथिवी पशव्यमित्येतदग्निं 'स्वे योनावभा-
 रुखे'त्यग्निं स्वे योनावभार्षादुखेत्येतत्तां विश्वेदेवैर्ऋतुभिः
 संविदानः प्रजापतिर्विश्वकर्मा विमुञ्चति तृत्वो वै विश्वे
 देवास्तदेनां विश्वेदेवैर्ऋतुभिः संविदानः प्रजापतिर्विश्व-
 कर्मा विमुञ्चति तामुत्तरतोऽग्नेर्निदधात्यरत्निमात्रे तस्योक्तो
 बन्धुः ॥ ४३ ॥ अथास्यां पयः ऽआनयति । एतद्वा-
 ऽएतद्वेतो धत्तेऽथ पयो धत्ते योषा वा ऽउखा तस्माद्यदा
 योषा रेतो धत्तेऽथ पयो धत्तेऽधराः सिकता भवन्त्युत्तरं
 पयोऽधरः हि रेत ऽउत्तरं पयस्तन्मद्व्य ऽआनयति यथा
 तत्प्रतिपुरुषशीर्षमुपदद्यात् ॥ ४४ ॥ (A)

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[प्रजापतिशरीरविश्लेषप्रतिपादनादि]

प्रजापतिः प्रजा ऽअसृजत । स प्रजाः सृष्ट्वा
 सर्वमाजिमित्वा व्यस्रक्षत तस्माद्विस्रस्तात्प्राणो मद्व्यत-
 ऽउदक्रामदुथास्माद्वीर्यमुदक्रामत्तस्मिन्नुत्क्रान्तेऽपद्यत त-
 स्मात्पन्नादुन्नमस्रवद्यच्चक्षुरद्व्यशेत तस्मादस्यान्नमस्रवन्नो
 हेह तर्हि का चन प्रतिष्ठास ॥ १ ॥ ते देवा ऽअब्रुवन् ।
 न वा ऽद्वृतोऽन्या प्रतिष्ठास्तीममेव पितरं प्रजापतिः
 संस्करवाम सैव नः प्रतिष्ठा भविष्यतीति ॥ २ ॥ तेऽग्नि-

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ६१ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ६१ ।

एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राप्युपलभ्यन्ते यथा— कठ० सं० १६; २; कपि० २५. २;
 मै० सं० ११. ५. ११; तै० सं० ४. २. ४ ।

मब्रुवन् । न वा ऽद्वितोऽन्या प्रतिष्ठास्ति त्वयीमं पितरं
 प्रजापतिः संस्करवाम सैव नः प्रतिष्ठा भविष्यतीति किं
 मे ततो भविष्यतीति ॥ ३ ॥ तेऽब्रुवन् । अन्नं वा ऽयं
 प्रजापतिस्त्वन्नमुखा ऽएतदन्नमदाम त्वन्नमुखानां न ऽएषो
 ऽन्नमसदिति तथेति तस्माद्देवा ऽअग्निमुखा ऽअन्नमदन्ति
 यस्यै हि कस्यै च देवतायै जुहत्यन्नावेव जुहत्यग्निमुखा हि
 तद्देवा ऽअन्नमकुर्वत ॥ ४ ॥ स योऽस्मात्प्राणो मध्यत-
 ऽउदुकामत् । अयमेव स वायुर्द्योऽयं पवतेऽथ यदस्माद्वीर्य-
 मुदुकामदसौ स ऽआदित्योऽथ यदस्मादन्नमस्रवद्यदेव संव-
 त्सरेऽन्नं तत्तत् ॥ ५ ॥ तं देवा ऽअग्नौ प्रावृजन् । तद्य ऽएनं
 प्रवृक्तमग्निरारोह्य ऽएवास्मात्स प्राणो मध्यत ऽउदुकामत्स-
 ऽएवैनः स ऽआपद्यत तमस्मिन्नदधुरथ यदस्माद्वीर्य-
 मुदुकामत्तदस्मिन्नदधुरथ यदस्मादन्नमस्रवत्तदस्मिन्नद-
 धुस्तः सर्वं कृत्स्नः संस्कृत्योर्द्धमुदश्रयस्तद्यं तमुदश्रयन्निमे
 स लोकाः ॥ ६ ॥ तस्यायमेव लोकः प्रतिष्ठा । अथ
 योऽस्मिँल्लोकेऽग्निः सोऽस्यावाङ् प्राणोथास्यान्तरिक्षमा-
 त्माथ योऽन्तरिक्षे वायुर्द्योऽएवायमात्मान्प्राणः सोऽस्य
 स द्यौरेवास्य शिरः सूर्याचन्द्रमसौ चक्षुषी यच्चक्षुरद्व्यंशेत
 स चन्द्रमास्तस्मात्स मीलिततरोऽन्नः हि तस्मादु-
 स्रवत् ॥ ७ ॥ तद्देवा वै सा प्रतिष्ठा । यां तद्देवाः
 समस्कुर्वन्तसैवेयमद्यापि प्रतिष्ठा सो ऽएवाप्स्यतोऽधि
 भविता ॥ ८ ॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्रः सत । अयमेव
 स योऽयमग्निश्चीयते तद्यदेपोखा रिक्ता शेते पुरा प्रव-

र्जनाद्यथैव तत्प्रजापतिरुत्क्रान्ते प्राण ऽउत्क्रान्ते वीर्ये,
 स्रुतेऽन्ने रिक्तोऽशयदेतदस्य तद्रूपम् ॥ ९ ॥ तामग्नौ प्रवृ-
 णक्ति । यथैवैनमदो देवाः प्रावृजँस्तद्य एनां प्रवृक्ता-
 मग्निरारोहति य ऽएवास्मात्स प्राणो मद्ध्यत ऽउदुका-
 मत्स ऽएवैनः स ऽआपद्यते तमस्मिन्दधात्यथ यदुक्मं
 प्रतिमुच्य बिभर्ति यदेवाऽस्माद्वीर्यमुदुकामत्तदस्मि-
 न्दधात्यथ याः समिध ऽआदधाति यदेवास्मादन्न
 मस्त्रवत्तदस्मिन्दधाति ॥ १० ॥ [अर्धप्रपाठकः ५४ ॥] ता
 वै सायं प्रातरादधाति । अहश्च हि तद्वात्रेदश्चा-
 न्नमस्त्रवत्तान्येतानि सर्वस्मिन्नेव संवत्सरे स्युः संवत्सरो
 हि स प्रजापतिर्यस्मात्तान्युदुकामँस्तदस्मिन्ने-
 तत्सर्वस्मिन्नेव सर्वं दधाति यस्मिन्न्हास्यै * तदतो
 न कुर्व्यान्न हास्य तस्मिन्नेतद्व्यान्नासंवत्सरभृतस्येक्षकेण
 च न भवितुव्यमिति ह स्माह वामकक्षायणो नेदिमं
 पितरं प्रजापतिं विच्छिद्यमानं पश्यानीति तः संवत्सरे सर्वं
 कृत्स्नः संस्कृत्योद्धमुच्छ्रयति यथैवैनमदो देवा ऽउदुश्र-
 यन् ॥ ११ ॥ तस्य गार्हपत्य ऽएवायं लोकः । अथ यो
 गार्हपत्येऽग्निर्य ऽएवायमस्मिँल्लोकेऽग्निः सोऽस्य सोऽथ
 यदन्तराहवनीयं च गार्हपत्यं च तदन्तरिक्षमथ य ऽआग्नी-
 धीयेऽग्निर्य ऽएवायमन्तरिक्षे वायुः सोऽस्य स ऽआह-
 वनीय ऽएव द्यौरथ य ऽआहवनीयेऽग्निस्तौ सूर्याचन्द्र-
 मसौ सौऽस्यै ऽआत्मैव ॥ १२ ॥ तस्य शिर ऽएवाहव-

नीयः । अथ य आहवनीयेऽग्निर्गर्ह्यऽएवायः शीर्ष-
 ष्प्राणः सोऽस्य स तद्यत्स पक्षपुच्छवाद्भवति पक्षपुच्छ-
 वान्मह्ययः शीर्षष्प्राणश्चक्षुः शिरो दक्षिणं श्रोत्रं दक्षिणः
 पक्षऽउत्तरं श्रोत्रमुत्तरः पक्षः प्राणो मध्यमात्मा वाक्पुच्छं
 प्रतिष्ठ्वा तद्यत्प्राणा वाचान्नं जग्ध्वा प्रतितिष्ठन्ति तस्मा-
 * त्प्राणानां वाक्पुच्छं प्रतिष्ठ्वा ॥ १३ ॥ अथ यदन्तरा-
 हवनीयं च गार्हपत्यं च । सऽआत्माथ यऽआग्नीध्रीये-
 ऽग्निर्गर्ह्यऽएवायमन्तरात्सन्प्राणः सोऽस्य सऽप्रतिष्ठैवास्य
 गार्हपत्योऽथ यो गार्हपत्येऽग्निः सोऽस्यावाङ् प्राणः ॥ १४ ॥
 तदः द्वौके त्रिचितं चिन्वन्ति । त्रयो वाऽइमेऽवाञ्च
 प्राणाऽइति न तथा कुर्यादिति ते रेचयन्त्येकविंश-
 सम्पदमथोऽनुष्टुप्सम्पदमथो बृहतीसम्पदं ये तथा
 कुर्वन्त्येकं ह्येवैतद्रूपं व्योनिरेव प्रजातिरेव यदेतेऽवाञ्च
 प्राणा यद्धि मूत्रं करोति यत्पुरीषं प्रैव तज्जायते ॥ १५ ॥
 अथातः सम्पदेव । एकविंशतिरिष्टका नव यजूंषि
 तत्रिंशत्सादनं च सूददोहाश्च तद् द्वात्रिंशद् द्वात्रिंशद-
 क्षराऽनुष्टुप्सैषाऽनुष्टुप् ॥ १६ ॥ एकविंशतिर्वैव परिश्रितः ।
 यजुर्द्वाविंशं व्युद्बुहनस्य यजुरूषाश्च यजुश्च सिकताश्च
 यजुश्च पुरीषं च यजुश्च चतुर्विंशं संनिवपति विमु-
 श्रति पञ्चमेन ततस्त्रिभिरियं द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप्सैषा-
 नुष्टुप् ॥ १७ ॥ अथैते द्वे यजुषी । सोऽनुष्टुबेव वाग्वा-
 ऽनुष्टुसद्यदिदं द्वयं वाचो रूपं दैवं च मानुषं चोच्चैश्च

शनैश्च तदेते द्वे ॥ १८ ॥ ता वा ऽएतास्तिस्त्रोऽनुष्टुभः ।
 चित् ऽएष गार्हपत्यस्तद्यदेता ऽअत्र तिस्रोऽनुष्टुभः
 सम्पादयन्त्यत्र ह्येवेमे तदा सर्वे लोका भवन्ति ततोऽन्यत-
 रां द्वात्रिंशदक्षरामनुष्टुभमाहवनीयः हरन्ति स ऽआह-
 वनीयः सा द्यौस्तच्छिरोऽथेहान्यतरा परिशिष्यते स
 गार्हपत्यः सा प्रतिष्ठा स ऽउ ऽअयं लोकः ॥ १९ ॥
 अथ ये ऽएते द्वे यजुषी । एतत्तद्यदन्तराहवनीयं च गार्ह-
 पत्यं च तदन्तरिक्षः स ऽआत्मा तद्यत्ते द्वे भवतस्त-
 स्ममादेतत्तनीयो यदन्तराहवनीयं च गार्हपत्यं च
 तस्मामादेषां लोकानामन्तरिक्षलोकस्तन्निष्ठः ॥ २० ॥
 सैषा त्रेधाविहिता वागनुष्टुप् । तामेषोऽग्निः प्राणो
 भूत्वानुसञ्चरति य ऽआहवनीयेऽग्निः स प्राणः
 सोऽसावादित्योऽथ य ऽआग्नीध्रीयेऽग्निः स व्यानः स-
 ऽउ ऽअयं वायुर्ध्वोऽयं पवतेऽथ यो गार्हपत्येऽग्निः स-
 ऽउदानः स ऽउ ऽअयं ध्वोऽयमस्मिंल्लोकेऽग्निरेवं विद्ध
 वाव सर्वा वाचः सर्व प्राणः सर्वमात्मानः संस्कुरुते ॥ २१ ॥
 सैषा बृहत्येव । ये वै द्वे द्वात्रिंशतौ द्वात्रिंशदेव तदुथैते द्वे
 यजुषी तच्चतुस्त्रिंशदग्निरेव पञ्चत्रिंशो नाक्षराच्छन्दो व्ये-
 त्येकस्मान्न द्वाब्भ्यां स ऽउद्वचक्षरस्तत्पदत्रिंशत्पदत्रिं-
 शदक्षरा बृहतीं बृहतीं वा ऽएष सञ्चितोऽभिसम्पद्यते
 यादृग्वै योनौ रेतः सिच्यते तादृग्जायते तद्यदेतामत्र
 बृहतीं करोति तस्मामादेष सञ्चितो बृहतीमभिसम्पद्यते
 ॥ २२ ॥ तदाहुः । यदयं लोको गार्हपत्योऽन्तरिक्षं

धिष्ण्या द्यौराहवनीयोऽन्तरिक्षलोकः ऽउ ऽअस्माल्लोका-
 दनन्तर्हितोऽथ कस्माद् गार्हपत्यं चित्त्वाहवनीयं चिनो-
 त्यथ धिष्ण्यानिति सह हवैमावग्रे लोकावासतुस्तयो-
 र्विद्यतोऽन्तरेणाकाशः ऽआसीत्तदन्तरिक्षमभवद्दीक्षः हैत-
 न्नाम ततः पुरान्तरा वा ऽइदमीक्षमभूदिति तस्मा-
 दन्तरिक्षं तद्यद् गार्हपत्यं चित्त्वाहवनीयं चिनोत्येतौ
 ह्यग्रे लोकावसृज्येतामथ प्रत्येत्य धिष्ण्यान्निवपति कर्मण-
 ऽएवानन्तरयायाथो ऽअन्तयोर्वाव संस्क्रियमाणयोर्मध्यः
 संस्क्रियंते ॥ २३ ॥

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

[नैर्ऋतीष्टकाहरणादि]

अथातो * नैर्ऋतीर्हरन्ति । एतद्वै देवा गार्हपत्यं
 चित्त्वा समारोहन्नयं वै लोको गार्हपत्यः ऽइममेव तं
 लोकः संस्कृत्य समारोहंस्ते तम ऽएवानतिदृश्यमपश्यन्
 ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् । उप तज्जानीत यथेदं तमः पाप्मान-
 मपहनामहा ऽइति तेऽब्रुवँश्चेतयद्धमिति चितिमिच्छ-
 तेति वाव तदब्रुवँस्तदिच्छत यथेदं तमः पाप्मानमपहना-
 महां ऽइति ॥ २ ॥ ते चेतयमानाः । एता ऽदृष्टका ऽअप-
 श्रयन्नैर्ऋतीस्ता ऽउपादधत ताभिस्तत्तमः पाप्मानमपाग्नत

पाप्मा वै निर्ऋतिस्तद्यदेताभिः पाप्मानं निर्ऋतिमपाग्नत,
तस्मादेता नैर्ऋत्यः ॥ ३ ॥ तद्वा एतत्क्रियते । यद्देवाः
ऽअकुर्वन्निदं नु तत्तमः स पाप्मा देवैरेवापहतो यत्स्वेत-
त्करोति यद्देवाः ऽअकुर्वन्तत्करवाणीत्यथो य एव पाप्मा
या निर्ऋतिस्तमेताभिरपहते तद्यदेताभिः पाप्मानं निर्ऋति-
मपहते तस्मादेता नैर्ऋत्यः ॥ ४ ॥ यद्वेता नैर्ऋतीर्हरन्ति ।
प्रजापतिं विश्वस्तं यत्र देवाः समस्कुर्वन्तमुखायां योनौ
रेतो भूतमसिश्चन्त्योनिर्वा ऽउखा तस्मा एताऽऽ संवत्सरे
प्रतिष्ठाऽऽ समस्कुर्वन्निममेव लोकमयं वै लोको गार्हपत्य-
स्तस्मिन्नेनं प्राजनयन्तस्य यः पाप्मा यः श्लेष्मा यदुल्वं
यज्जरायु तदस्यैताभिरपाग्नन्तद्यदस्यैताभिः पाप्मानं निर्ऋ-
तिमपाग्नन्तस्मादेता नैर्ऋत्यः ॥ ५ ॥ तथैवैतद्यजमानः ।
आत्मानमुखायां योनौ रेतो भूतः सिञ्चति योनिर्वा ऽउखा
तस्मा एताऽऽ संवत्सरे प्रतिष्ठाऽऽ संस्करोतीममेव लोकमयं
वै लोको गार्हपत्यस्तस्मिन्नेनं प्राजनयति तस्य यः पाप्मा यः
श्लेष्मा यदुल्वं यज्जरायु तदस्यैताभिरपहन्ति तद्यदस्यैताभिः
पाप्मानं निर्ऋतिमपहन्ति तस्मादेता नैर्ऋत्यः ॥ ६ ॥
पादमात्र्यो भवन्ति । अधस्पन्दमेव तत्पाप्मानं निर्ऋतिं
कुरुतेऽलक्षणा भवन्ति यद्वै नास्ति तदलक्षणमसन्तमेव
तत्पाप्मानं निर्ऋतिं कुरुते तुषपक्वा भवन्ति नैर्ऋता वै तुषा
नैर्ऋतैरेव तन्नैर्ऋतं कर्म करोति कृष्णा भवन्ति कृष्णः
हि तत्तम ऽआसीदुथो कृष्णा वै निर्ऋतिः ॥ ७ ॥ ताभि-
रेतां दिशं व्यन्ति । एषा वै नैर्ऋती दिङ् नैर्ऋत्यामेव तद्दिशि

निर्ऋतिं दधाति स यत्र स्वकृतं वेरिणः श्वभ्रप्रदरो वा
 स्यात्तदेना ऽउपदङ्ग्याद्यत्र वा ऽअस्या ऽअवदीर्घ्यते यत्र
 वास्या ऽओषधयो न जायन्ते निर्ऋतिर्हास्यै तद्गृह्णाति नैर्ऋत-
 ऽएव तद् भूमेर्निर्ऋतिं दधाति ताः पराचीर्लोकभाजः कृत्वो-
 पदधाति ॥८॥ 'असुन्वन्तमयजमानमिच्छे'ति । यो वै न
 सुनोति न यजते तं निर्ऋतिर्ऋच्छति 'स्तेनस्येत्यामन्विहि
 तस्करस्ये'ति स्तेनस्य चेत्यामन्विहि तस्करस्य चेत्येतदुथो
 यथा स्तेनस्तस्करः प्रलायमेत्येवं प्रलायमिहीत्यन्यमस्म-
 दिच्छ सा त' ऽइत्येत्यनित्थं विद्वाःसमिच्छेत्येतन्नमो देवि
 निर्ऋते तुभ्यमस्ति'ति नमस्कारेणैवैनामपहते ॥ ९ ॥
 'नमः सु ते निर्ऋते तिग्मतेज' ऽइति । तिग्मतेजा वै
 निर्ऋतिस्तस्या ऽएतन्नमस्करोत्ययस्मयं विचृता बन्धमेत-
 मि'त्ययस्मयेन ह वै तं बन्धेन निर्ऋतिर्बध्नाति यं
 बध्नाति 'यमेनं त्वं यम्या संविदानेत्यग्निर्वै यम ऽइयं
 यम्याब्ध्याः हीदः सर्वं यतमाब्ध्यां त्वः संविदाने-
 त्येतदुत्तमे नाके ऽअधि रोहयैनमि'ति स्वर्गो वै लोको
 नाकः स्वर्गो लोके यजमानमधिरोहयेत्येतत् ॥ १० ॥
 'यस्यास्ते घोर ऽआसञ्जुहोमी'ति । घोरा वै निर्ऋति-
 स्तस्या ऽएतदासञ्जुहोति यत्तदेवत्यं कर्म करोत्येषां

- (१) शु० य० सं० अ० १२ क० ६२ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ६२ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १२ क० ६२ । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० ६२ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १२ क० ६३ । (६) शु० य० सं० अ० १२ क० ६३ ।
 (७) शु० य० सं० अ० १२ क० ६३ । (८) शु० य० सं० अ० १२ क० ६३ । (९)
 शु० य० सं० अ० १२ क० ६४ ।

बन्धानामवसर्जनाये'ति यैर्बन्धैर्बद्धो भवति 'यां त्वा जनो
भूमिरिति प्रमृन्दत' ऽद्वितीयं वै भूमिरस्यां वै स भवति
यो भवति 'निर्ऋतिं त्वाहं परिवेद विश्रवत' ऽद्विती निर्ऋति-
रिति त्वाहं परिवेद सर्वत ऽद्वितीयेतदियं वै निर्ऋतिरियं
वै तं निरर्पयति यो निर्ऋच्छति तद्यथा वै ब्रूयादसा-
वामुष्यायणोऽसि वेद त्वा मा मा हिंस्रीरित्येवमेतदाह
नतराथं हि विदित ऽआमन्त्रितो हिनस्ति ॥ ११ ॥ नो-
पस्पृशति । पाप्मा वै निर्ऋतिर्नेत्पाप्माना सथंस्पृशा-
ऽद्विती न सादयति प्रतिष्ठा वै सादनं नेत्पाप्मानं
प्रतिष्ठापयानीति न सूददोहसाधिवदति प्राणो वै सूददोहा
नेत्पाप्मानं प्राणेन सन्तनवानि सन्दधानीति ॥ १२ ॥
ता हैके परस्तादर्वाचीरुपदधति । पाप्मा वै निर्ऋतिर्नेत्पा-
प्मानं निर्ऋतिमन्ववायामेति न तथा कुर्यात्पराची-
रेवोपदध्यात्पराश्रमेव तत्पाप्मानं निर्ऋतिमपहते ॥ १३ ॥
तिस्र ऽद्विष्टका ऽउपदधाति । त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्याव-
त्यस्य मात्रा तावतैव तत्पाप्मानं निर्ऋतिमपहते ॥ १४ ॥
अथासन्दीथ * शिष्यः । रुक्मपाशमिण्ड्वे तत्पराद्धं न्य-
स्यति नैर्ऋतो वै पाशो निर्ऋतिपाशादेव तत्प्रमुच्यते
'यं ते देवी निर्ऋतिरा बयन्ध पाशं ग्रीवास्वविचृत्यमि'-
त्यनेवं विदुषा हाविचृत्यस्तं ते विष्याम्यायुषो न मद्ध्या-

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ६४ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ६४ ।

(३) शु० य० सं० अ० १२ क० ६४ ।

* का० श्रौ० सू० १७. २. ३ ।

(४) शु० य० सं० अ० १२ क० ६५ । (५) शु० य० सं० अ० १२ क० ६५ ।

दि'त्यग्निर्वा ऽआयुस्तस्यैतन्मद्व्यं व्यञ्चितो गार्हपत्यो भव-
त्यचित ऽआहवनीयस्तस्माद्यदि युवाग्निं चिनुते यदि
स्थविर ऽआयुषो न मद्भ्यादित्येवा'हाथैतं पितुर्मद्वि
प्रसूत' ऽइत्यन्नं वै पितुरथैतदन्नमद्वि प्रमुक्त ऽइत्येत-
त्रिष्टुब्भिर्वज्जो वै त्रिष्टुब्बज्जेणैव तत्पाप्मानं निर्ऋति-
मपहते ॥ १५ ॥ तिस्रः ऽइष्टका भवन्ति । आसन्दी
शिव्यः रुक्मपाशः ऽइष्टे तदष्ट्रावष्ट्राक्षरा गायत्री गाय-
त्रोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैव तत्पाप्मानं
निर्ऋतिमपहते ॥ १६ ॥ अथान्तरेणोदचमसं * निनयति ।
वज्जो वा ऽआपो वज्जेणैव तत्पाप्मानं निर्ऋतिमन्तर्द्धत्ते-
'नमो भूत्यै येदं चकारे'त्युपोत्तिष्ठन्ति भूत्यै वा ऽएतदग्रे
देवाः कर्म्मार्कुर्वन्त तस्या ऽएतन्नमोऽकुर्वन्भुज्या ऽउ-
ऽएवायमेतत्कर्म्म कुरुते तस्या ऽएतन्नमस्करोत्यप्रतीक्ष-
मायन्त्यप्रतीक्षमेव तत्पाप्मानं निर्ऋतिं जहति ॥ १७ ॥
प्रत्येत्याग्निमुपतिष्ठते । एतद्वा ऽएतदयथायथं करोति
यदग्नौ सामिचित ऽएतां दिशमेति तस्मा ऽएवैतन्नि-
हुतेऽहिंसायै ॥ १८ ॥ † यद्वेवोपतिष्ठते । अयं वै लोको
गार्हपत्यः प्रतिष्ठा वै गार्हपत्यः ऽइयमु वै प्रतिष्ठायै-
तदुपथमिवैति यदेतां दिशमेति तद्यदुपतिष्ठत ऽइमामेवै-
तत्प्रतिष्ठामभिप्रत्यैत्यस्यामेवैतत्प्रतिष्ठायां प्रतितिष्ठति

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ६५ ।

* का० श्रौ० सू० १७. २. ४ ।

(२) शु० य० सं० अ० १२ क० ६५ ।

† का० श्रौ० सू० १७. २. ५ ।

॥ १९ ॥ 'निवेशनं संगमनो वसूनामिति । निवेशनो ह्ययं लोकः संगमनो वसूनां 'विश्वेवा रूपाभिचष्टे शचीभिरिति' सर्वाणि रूपाण्यभिचष्टे शचीभि रित्येतद्देव इव सविता सत्यधर्मेन्द्रो न तस्थौ समरे पथीनामिति यथैव यजु-
स्तथा बन्धुः ॥ २० ॥ (A)

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

—+—

[प्रायणेष्टिः]

(तत्र प्रायणीयहविषः प्रचारः, सीरोपादानभूतवृक्षविशेषविधानादिकञ्च)

अथ प्रायणीयं निर्वपति । तस्य हविष्कृता वाचं विसृजते वाचं विसृज्य स्तम्बयजुर्हरति स्तम्बयजुर्हत्वा पूर्वेण परिग्रहेण परिगृह्य लिखित्वाह हर त्रिरिति हरति त्रिराग्नीद्धः ॥ १ ॥ प्रत्येत्य प्रायणीयेन प्रचरति । प्रायणीयेन प्रचर्य सीरं श्युनक्त्येतद्वा ऽएनं देवाः संस्करिष्यन्तः पुरस्तादुन्नेन समर्द्धयँस्तथैवैनमयमेतत्संस्करिष्यन्पुरस्तादुन्नेन समर्द्धयति सीरं भवति सेरः हैतद्यत्सीरमिरामेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥ २ ॥ औदुम्बरं भवति । उर्वै रस ऽउदुम्बर ऽउज्जैवैनमेतद्रसेन समर्द्धयति मौञ्जं परिसीर्य त्रिवृत्तस्योक्तो बन्धुः ॥ ३ ॥ * सोऽग्ने-

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ६६ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ६६ ।

(३) शु० य० सं० अ० १२ क० ६६ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा का० श० ९. १. १; कठ० सं० १६. १२; कपि० सं० २१. ३; मै० सं० ११. ७. १२; तै० सं० ४. २. ५ ।

* का० श्रौ० सू० १७. २. १० ।

.र्दक्षिणांशं श्रोणिम् । जघनेन तिष्ठन्नुत्तरस्याऽस्य
पुरस्ताद्युज्यमानमभिमन्त्रयते 'सीरा युञ्जन्ति कवयो
युगा वितन्वते पृथगिति' ये विद्वांसस्ते कवयस्ते सीरं
च युञ्जन्ति युगानि च वितन्वते पृथग्धीरा देवेषु सुम्न-
ये'ति यज्ञो वै सुम्नं धीरा देवेषु यज्ञं तन्वाना ऽदृत्येतत्
॥ ४ ॥ 'युनक्ति सीरा वियुगा तनुद्धमि'ति । युञ्जन्ति हि
सीरं वियुगानि तन्वन्ति 'कृते योनौ वपतेह बीजमिति'
बीजाय वा ऽएषा योनिष्क्रियते यत्सीता यथा ह वा-
ऽअयोनौ रेतः सिञ्चेदेवं तद्यदकृष्टे वपति 'गिरां च श्रुष्टिः
सभरा ऽअसन्न' ऽदृति वागै गीरन्नं श्रुष्टि'न्नेदीय-
ऽदृत्सृण्वः पक्वमेयादि'ति यदा वा ऽअन्नं पच्यतेऽथ तत्सृ-
ण्वयोपचरन्ति द्वाब्भ्यां स्युनक्ति गायत्र्या च त्रिष्टुभा च
तस्योक्तो बन्धुः ॥ ५ ॥ स दक्षिणमेवाग्रे युनक्ति । अथ स-
व्यमेवं देवत्रेतरथा मानुषे षड्गवं भवति द्वादशगवं वा चतु-
र्विंशतिगवं वा संवत्सरमेवाभिसम्पदम् ॥६॥ अथैनं विकृ-
षति । अन्नं वै कृषिरेतद्वा ऽअस्मिन्देवाः संस्करिष्यन्तः
पुरस्तादन्नमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतत्संस्करिष्यन्पुरस्तादन्नं
दधाति ॥ ७ ॥ स वा ऽआत्मानमेव * विकृषति । न
पक्षपुच्छान्यात्मैस्तदन्नं दधाति यदु वा ऽआत्मन्नं
धीयते तदात्मानमवति तत्पक्षपुच्छान्यथ यत्पक्षपुच्छेषु

(१) शु० सं० अ० १२ क० ६७ । (२) शु० सं० अ० १२ क० ६७ । (३) शु०
सं० अ० १२ क० ६८ । (४) शु० सं० अ० १२ क० ६८ । (५) शु० सं० अ० १२ क०
६८ । (६) शु० सं० अ० १२ क० ६८ ।

* का० श्रौ० सू० १७. २. ११ ।

नैव तदात्मानमवति न पक्षपुच्छानि ॥ ८ ॥ स दक्षि-
णाद्धेनानेह । अन्तरेण परिश्रितः प्राचीं प्रथमां सीतां
कृषति 'शुनः सु फाला विकृषन्तु भूमिः शुनं कीनाशा-
ऽअभियन्तु बाहैरिति शुनः शुनमिति यद्वै समृद्धं
तच्छुनः समर्द्धयत्येवैनामेतत् ॥ ९ ॥ अथ जघनाद्धेनो-
दीचीम् । 'धृतेन सीता मधुना समज्यतामिति यथैव
यजुस्तथा बन्धुर्विश्वेदेवैरनुमता मरुद्भिरिति विश्वे च वै
देवा मरुतश्च वर्षस्येशत 'ऽऊर्जस्वती पयसा पिन्वमाने'ति
रसो वै पयः ऽऊर्जस्वती रसेनान्नेन पिन्वमानेत्येतद-
स्मान्सीते पयसाभ्याववृत्स्वेत्यस्मान्सीते रसेना-
भ्याववृत्स्वेत्येतत् ॥ १० ॥ अथोत्तराद्धेन प्राचीम् ।
लाङ्गलं पवीरवदिति लाङ्गलः रयिमदित्येतत्सुशैवः
सोमपित्सर्वित्यन्नं वै सोमस्तदुद्रपति गामविं प्रफुल्ल्य
च पीवरीं प्रस्थावद्रथवाहणमित्येतद्धि सर्वः सीतोद्वपति
॥ ११ ॥ अथ पूर्वाद्धेन * दक्षिणाम् । 'कामं कामदुधे धुक्ष्व
मित्राय वरुणाय च । इन्द्रायाश्शिवुभ्यां पूष्णे प्रजाभ्य-
ऽओषधीभ्यः' ऽहुति सर्वदेवत्या वै कृषिरेताभ्यो देव-
ताभ्यः सर्वान्कामान्धुक्ष्वेत्येतदित्यग्रे कृषत्यथेति अथे-
त्यथेति तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा ॥ १२ ॥ चतस्रः सीता

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ७० । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ७० ।
(३) शु० य० सं० अ० १२ क० ७० । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० ७० । (५)
शु० य० सं० अ० १२ क० ७१ । (६) शु० य० सं० अ० १२ क० ७१ । (७) शु० य०
सं० अ० १२ क० ७१ । (८) शु० य० सं० अ० १२ क० ७२ । (९) शु० य० सं०
अ० १२ क० ६९ ।

* 'दक्षिणा' इति पाठः 'क' पुस्तके ।

यजुषा कृषति । तद्यच्चतसृषु दिक्ष्वन्नं तदस्मिन्नेतद्दधाति
तद्वै यजुषाद्धा वै तद्यद्यजुरद्धो तद्यदिमा दिशः ॥ १३ ॥
अथात्मानं विकृषति । तद्यदेव संवत्सरेऽन्नं तदस्मिन्ने-
तद्दधाति तूष्णीमनिरुक्तं वै तद्यत्तूष्णीं सर्वं वा ऽअनि-
रुक्तः सर्वेणैवास्मिन्नेतदुन्नं दधातीत्यग्रे कृषत्यथेति
अथेत्यथेति तदक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा ॥ १४ ॥ तिस्रस्तिस्त्रः
सीताः कृषति । त्रिवृदग्निर्यवानग्निर्यवावत्यस्य मात्रा
तावतैवास्मिन्नेतदुन्नं दधाति ॥ १५ ॥ द्वादश सीता-
स्तूष्णीं कृषति । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्नि-
र्यवानग्निर्यवावत्यस्य मात्रा तवतैवास्मिन्नेतदुन्नं दधाति
॥ १६ ॥ ता ऽउभय्यः षोडश सम्पद्यन्ते । षोडशकलः
प्रजापतिः प्रजापतिरग्निरात्मसम्मितमेवास्मिन्नेतदुन्नं
दधाति यदु वा ऽआत्मसम्मितमुन्नं तदवति तन्न हिनस्ति
यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति ॥ १७ ॥ यद्वै न
विकृषति । एतद्वा ऽअस्मिन्देवाः संस्करिष्यन्तः पुरस्ता-
त्प्राणानदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतत्संस्करिष्यन्पुरस्तात्प्राणान्द-
धाति लेखा भवन्ति लेखासु हीमे प्राणाः ॥ १८ ॥
* चतस्रः सीता यजुषा कृषति । तद्य ऽइमे शीर्षश्चत्वारो
निरुक्ताः प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति तद्वै यजुषाद्धा वै
तद्यद्यजुरद्धो तद्यदिमे शीर्षेन्द्रप्राणाः ॥ १९ ॥ यद्वैवात्मानं
विकृषति । य ऽएवेमेऽन्तरात्मन्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति
तूष्णीं को हि तद्वेद यावन्त ऽइमेऽन्तरात्मन्प्राणाः

॥ २० * अथैनान्विमुञ्चति । आप्त्वा तं कामं व्यस्मै
 कामायैनान्व्युङ्क्ते 'विमुञ्च्यद्धमग्न्या' ऽदृत्यग्न्या हैते
 देवत्रा 'देवयाना' ऽदृति दैव७ ह्येभिः कर्म करोत्यगन्म
 तमसस्पाारमस्येत्यशनाया वै तमोऽगन्मास्या ऽशनायायै
 पारमित्येतैज्योतिरापामेति ज्योतिर्ह्याप्नोति यो देवान्यो
 यज्ञमथैनानुदीचः प्राचः प्रसृजति तस्योक्तो बन्धुस्ता-
 नद्धर्षवे ददाति स हि तैः करोति ताँस्तु दुक्षिणानां
 कालेऽनुदिशेत् ॥ २१ ॥ (B)

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १०८ ॥

[आत्ममध्ये कुशगुच्छोपधानादि]

अथ † दर्भस्तम्बमुपदधाति । एतद्वै देवा ऽओष-
 धीरुपादधत तथैवैतद्यजमान ऽओषधीरुपधत्ते ॥ १ ॥ यद्वेव
 दर्भस्तम्बमुपदधाति । जायत ऽएष ऽएतद्यच्चीयते स-
 ऽएष सर्वस्मा ऽअन्नाय जायत ऽउभयम्वेतदुन्नं व्यद्दर्भा-
 ऽआपश्च ह्येता ऽओषधयश्च या वै वृत्राद्वीभत्समाना-

* का० श्रौ० सू० १७. २. १९ ।

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ७३ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ७३ ।

(३) शु० य० सं० अ० १२ क० ७३ । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० ७३ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श्रौ० ११. २; कठ० १६. १३;
 कपि० २५. ४; मै० सं० ११. ७. १३; तै० सं० ४. २. ६ ।

† कुशस्तम्बमुपदधाति मध्ये तूष्णीम् (का० श्रौ० सू० १७. ३. १) ।

.ऽआपो धन्व दृभन्त्य ऽउद्रायँस्ते दर्भा ऽअभवन्त्यदृभन्त्य-
 ऽउद्रायँस्तस्माद्दर्भास्ता हैताः शुद्धा मेढ्या ऽआपो
 वृत्राभिप्रक्षरिता यद्दर्भा यदु दर्भास्तेनौषधय ऽउभये-
 नैवैनमेतदुन्नेन प्रीणाति ॥ २ ॥ सीतासमरे । वाग्वै
 सीता समरः प्राणा वै सीतास्तासामयः समयो वाचि
 वै प्राणेभ्योऽन्नं धीयते मद्ध्यतो मद्ध्यत ऽएवास्मिन्नेत-
 दन्नं दधाति तूष्णीमनिरुक्तं वै तद्यत्तूष्णीं सर्वं वा-
 ऽअनिरुक्तः सर्वेणैवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥ ३ ॥ अथैन-
 मभिजुहोति । जायत ऽएष ऽएतद्यच्चीयते स ऽएष
 सर्वस्मा ऽअन्नाय जायते सर्वस्यो ऽअस्यैष रसो यद्राज्यमपां
 च ह्येष ऽओषधीनां च रसोऽस्यैवैनमेतत्सर्वस्य रसेन
 प्रीणाति यावानु वै रसस्तावानात्मानेनैवैनमेतत्सर्वेण
 प्रीणाति पञ्चगृहीतेन पञ्चचितिकोऽग्निः पञ्चर्तवः संव-
 त्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा तावतै-
 वैनमेतदुन्नेन प्रीणाति ॥ ४ ॥ यद्वैवैनमभिजुहोति । एतद्वै
 यत्रैतं प्राणा ऽऋषयोऽग्रेऽग्निः समस्कुर्वन्तदस्मिन्नेतं पुर-
 स्ताद्भागमकुर्वन्त तस्मात्पुरस्ताद्भागस्तद्यदभिजुहोति य-
 ऽएवास्मिन्स्ते प्राणा ऽऋषयः पुरस्ताद्भागमकुर्वन्त तानेवै-
 तत्प्रीणात्याज्येन पञ्चगृहीतेन तस्योक्तो बन्धुः ॥ ५ ॥ यद्वैवै-
 नमभिजुहोति । एतद्वै याज्येतस्मिन्नग्नौ रूपाण्युपधास्य-
 इभवति यान्स्तोमान्यानि पृष्ठानि यानि च्छन्दांसि
 तेभ्य ऽएतं पुरस्ताद्भागं करोति ताज्येवैतत्प्रीणात्याज्येन
 पञ्चगृहीतेन तस्योक्तो बन्धुः ॥ ६ ॥ यद्वैवैनमभिजुहोति ।

एतद्वै देवा ऽबिभयुर्दीर्घं वा ऽइदं कर्म यद्वै न ऽइममिह
 रक्षाथंसि नाष्ट्रा न हव्युरिति त ऽएतामेतस्य कर्मणः
 पुरस्तात्सथंस्थामपश्यँस्तमत्रैव सर्वः समस्थापयन्नत्रा-
 चिद्वँस्तथैवैनमयमेतदुत्रैव सर्वः सथंस्थापयत्यत्र चिनोति
 ॥ ७ ॥ 'सजूरुब्द' ऽइति चितिः । 'अयैवोभिरि'ति पुरीषः
 'सजूरुषा' ऽइति चितिः 'रुणीभिरि'ति पुरीषः 'सजोषसा-
 वशिष्वने'ति चितिर्द्वैः 'सोभिरि'ति पुरीषः 'सजूः सूर'
 ऽइति चितिः 'रेतशेने'ति पुरीषः 'सजुर्वैश्वानर' ऽइति
 चितिः 'रिड्ये'ति पुरीषः 'धृतेने'ति चितिः 'स्वे'ति पुरीषः
 'हेति' चितिः ॥ ८ ॥ त्रयोदशैता व्याहृतयो भवन्ति ।
 त्रयोदश मासाः संवत्सरस्त्रयोदशान्नेश्चितिपुरीषाणि यावा-
 नग्निर्ग्यावत्यस्यमात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चिनोत्याज्येन जुहो-
 त्यग्निरेष यदुज्यमग्निमेवैतच्चिनोति पञ्चगृहीतेन पञ्चचिति-
 कोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्याव-
 त्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेतच्चिनोत्पूङ्गमुद्रगृह्ण जुहोत्पूङ्गं
 तदग्निं चितिभिश्चिनोति ॥ ९ ॥ (C)

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

- (१) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ । (६) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ ।
 (७) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ । (८) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ ।
 (९) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ । (१०) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ ।
 (११) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ । (१२) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ ।
 (१३) शु० य० सं० अ० १२ क० ७४ ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ९. १. ३ ।

[कर्षणक्रमेण सीतासूदकप्रक्षेपः]

अथोदचमसान्निनयति * । एतद्वै देवा ऽअब्रुवँश्चे-
तयद्धूमिति चितिमिच्छतेति वाव. तदब्रुवँस्ते चेतयमाना
ववृष्टिमेव चितिमपश्यँस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेत-
द्दधाति ॥ १ ॥ उदचमसा भवन्ति । आपो वै ववृष्टिर्वृ-
ष्टिमेवास्मिन्नेतद्दधात्यौदुम्बरेण चमसेन तस्योक्तो बन्धु-
श्चतुःस्रक्तिना चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्य ऽएवास्मिन्ने-
तद्दिग्भ्यो ववृष्टिं दधाति ॥ २ ॥ त्रींस्त्रीनुदचमसान्नि-
नयति । त्रिवृदग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवा-
स्मिन्नेतद्दृष्टिं दधाति ॥ ३ ॥ द्वादशोदचमसान्कृष्टे निन-
यति । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ग्यावानग्नि-
र्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतद्दृष्टिं दधाति ॥ ४ ॥
स वै कृष्टे निनयति । तस्मात्कृष्टाय वर्षति स यत्कृष्ट-
ऽएव निनयेन्नाकृष्टे कृष्टायैव वर्षेन्नाकृष्टायथ यदकृष्ट-
ऽएव निनयेन्न कृष्टेऽकृष्टायैव वर्षेन्न कृष्टाय कृष्टे चाकृष्टे-
च निनयति तस्मात्कृष्टाय चाकृष्टाय च वर्षति ॥ ५ ॥
त्रीन्कृष्टे† चाकृष्टे च निनयति । त्रिवृदग्निर्ग्यावानग्निर्ग्या-
वत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतद्दृष्टिं दधाति ॥ ६ ॥
यद्वेवोदचमसान्निनयति । एतद्वा ऽअस्मिन्देवाः संस्करि-
ष्यन्तः पुरस्तादुपो दधुस्तथैवास्मिन्नयमेतत्संकरिष्यन्पुर-
स्तादुपो दधाति ॥ ७ ॥ त्रींस्त्रीनुदचमसान्निनयति । त्रिवृ-

* का० श्रौ० सू० १७. ३. ३ ।

† का० श्रौ० सू० १७. ३. ४, ५ ।

दग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावित्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदपो दधाति ॥ ८ ॥ द्वादशोदचमसान्कृष्टे निनयति । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावित्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदपो दधाति ॥ ९ ॥ स वै कृष्टे निनयति । प्राणेषु तदपो दधाति स यत्कृष्ट एव निनयेन्नाकृष्टे प्राणेष्वेवापः स्युर्नेतरस्मिन्नात्मन्नथ यदकृष्ट एव निनयेन्न कृष्टेऽआत्मन्नेवापः स्युर्न प्राणेषु कृष्टे चाकृष्टे च निनयति तस्मादिमाऽउभयत्रापः प्राणेषु चार्त्तमँश्च ॥ १० ॥ त्रीन्कृष्टे चाकृष्टे च निनयति । त्रिवृदग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावित्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदपो दधाति ॥ ११ ॥ पञ्चदशोदचमसान्निनयति । पञ्चदशो वै बृज्-एतेनैवास्यैतत्पञ्चदशेन बृज्जेण सर्वं पाप्मानमपहन्ति ॥ १२ ॥ अथ * सर्वौषधं वपति । एतद्वै देवाऽअब्रुवँश्चेतयद्धमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्ते चेतयमानाऽअन्नमेव चितिमपश्यँस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतदधाति ॥ १३ ॥ सर्वौषधं भवति । † सर्वमेतदन्नं यत्सर्वौषधः सर्वमेवास्मिन्नेतदन्नं दधाति तेषामेकमन्नमुद्धरेत्तस्य नाशनीयाद्यावज्जीवमौदुम्बरेण चमसेन तस्योक्तो बन्धुश्चतुःस्रक्तिना चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्यऽएवास्मिन्नेतदिग्भ्योऽन्नं दधात्यनुष्टुब्भिर्बपति वाग्वाऽअनुष्टुब्वाचो वाऽअन्नमद्यते ॥ १४ ॥ तिसृभिस्तिसृभिर्ऋग्भिर्बपति । त्रिवृदग्निर्ध्यावा-

* का० श्रौ० सू० १७. ३. ६ ।

† 'सर्वमेव तदन्नम्' इति 'ख-ग' पुस्तकयोः ।

नग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदुन्नं दधाति ॥ १५ ॥
 द्वादशभिर्ऋग्भिः कृष्टे वपति । द्वादशमासाः संवत्सरः
 संवत्सरोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्ने-
 तदुन्नं दधाति ॥ १६ ॥ स वै कृष्टे वपति । तस्मात्कृष्टे-
 ऽन्नं पच्यते * स यत्कृष्ट एव वपेन्नाकृष्टे कृष्ट एवान्नं
 पच्येत नाकृष्टेऽथ यदकृष्ट एव वपेन्न कृष्टेऽकृष्ट-
 एवान्नं पच्येत न कृष्टे कृष्टे चाकृष्टे च वपति
 तस्मात्कृष्टे चाकृष्टे चान्नं पच्यते ॥ १७ ॥ तिसृभिः
 कृष्टे चाकृष्टे च वपति । त्रिवृद्भिर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य
 मात्रा तावतैवास्मिन्नेतदुन्नं दधाति ॥ १८ ॥ यद्वेव सर्वौषधं
 वपति । एतद्वा एनं देवाः संस्करिष्यन्तः पुरस्तात्सर्वेण
 भेषजेनाभिषज्यँस्तथैवैनमयमेतत्संस्करिष्यन्पुरस्तात्सर्वेण भे-
 षजेन भिषज्यति ॥ १९ ॥ सर्वौषधं भवति । सर्वमेतद्भेषजं
 यत्सर्वौषधः सर्वेणैवैनमेतद्भेषजेन भिषज्यति ॥ २० ॥
 तिसृभिस्त्रिभिर्ऋग्भिर्वपति । त्रिवृद्भिर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्य-
 स्य मात्रा तावतैवैनमेतद्भिषज्यति ॥ २१ ॥ द्वादशभि-
 र्ऋग्भिः कृष्टे † वपति । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो-
 ऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्भि-
 षज्यति ॥ २२ ॥ स वै कृष्टे वपति । प्राणाँस्तद्भिषज्यति-
 स यत्कृष्ट एव वपेन्नाकृष्टे प्राणानेव भिषज्येन्नेतर-
 मात्मानमथ यदकृष्ट एव वपेन्न कृष्ट एवात्मानमेव

* 'यत्कृष्टे' इति 'ख-ग' पुस्तकयोः ।

† का० श्रौ० सू० १७. ३. ८ ।

भिषज्येन्न प्राणान्कृष्टे चाकृष्टे च वपति प्राणाँश्च तदा-
 र्मानं च भिषज्यति ॥ २३ ॥ तिसृभिः कृष्टे चाकृष्टे च
 वपति । त्रिवृद्भिर्ग्यावानभिर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैन-
 मेतद्विषज्यति ॥ २४ ॥ पञ्चदशोदचमसान्निनयति ।
 पञ्चदशभिर्ऋग्भिर्वपति तत्त्रिंशत्त्रिंशदक्षरा विराड्वि-
 राडु कृत्स्नमन्नः सर्वमेवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति ॥ २५ ॥
 'या ऽओषधीः पूर्वा जाताः । देवेभ्यस्त्रियुगं पुरे'त्यृतवो
 वै देवास्तेभ्य ऽएतास्त्रिः पुरा जायन्ते वसन्ता प्राबृषि
 शरदि 'मनै नु बभ्रूणामहमि'ति सोमो वै बभ्रुः सौम्या-
 ऽओषधय ऽओषधः पुरुषः शतं धामानी'ति यदिदुः
 शतायुः शतार्धः शतवीर्यं ऽएतानि हास्य तानि 'शतं
 धामानि सप्त चे'ति य ऽएवेमे सप्त शीर्षेन्प्राणास्ताने-
 तदाह ॥ २६ ॥ 'शतं वो ऽअम्ब धामानि । सहस्रमुत वो
 रुह ऽडुति यदिदुः शतधा च सहस्रधा च विरूढा
 'ऽअर्धो शतक्रत्वो यूयमिमं मे ऽअगदं कृते'ति यमिमं
 भिषज्यामीत्येतत् ॥ २७ ॥ ता ऽएता ऽएकव्याख्यानाः ।
 एतमेवाभि यथैतमेव भिषज्येदेतं पारयेत्ता ऽअनुष्टुभो
 भवन्ति वाग्वा ऽअनुष्टुब्वागु सर्वं भेषजः सर्वेणैवैन-
 मेतद्भेषजेन भिषज्यति ॥ २८ ॥ अथातो निरुक्तानिरुक्ता-
 नामेव । यजुषा द्वावनद्वाहौ युनक्ति तूष्णीमितराज्यजुषा
 चतस्रः सीताः कृषति तूष्णीमितरास्तूष्णीं दर्भस्तम्ब-

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० ७५ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ७५ ।

(३) शु० य० सं० अ० १२ क० ७५ । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० ७६ ।

(५) शु० य० सं० अ० १२ क० ७६ ।

•मुपदधाति यजुषाभिजुहोति तूष्णीमुदचमसान्निनयति
यजुषा वपति ॥ २९ ॥ प्रजापतिरेषोऽग्निः । उभयस्वेतत्प्र-
जापतिर्निरुक्तश्चानिरुक्तश्च परिमितश्चापरिमितश्च तद्य-
द्यजुषा करोति यदेवास्य निरुक्तं परिमितः रूपं तदस्य
तेन संस्करोत्यथ यत्तूष्णीं यदेवास्यानिरुक्तमपरिमितः
रूपं तदस्य तेन संस्करोति स ह वा ऽएतः सर्वं
कृत्स्नं प्रजापतिं संस्करोति य ऽएवं विद्वानेतदेवं
करोति बाह्यानि रूपाणि निरुक्तानि भवन्त्यन्तराण्यनि-
रुक्तानि पशुरेष यदग्निस्तस्मात्पशोर्बाह्यानि रूपाणि निरु-
क्तानि भवन्त्यन्तराण्यनिरुक्तानि ॥ ३० ॥ (D)

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[सोमक्रयादि]

चितो गार्हपत्यो भवति । अचित ऽआहवनीयोऽथ
राजानं क्रीणात्ययं वै लोको गार्हपत्यो द्यौराहवनीयोऽथ
योऽयं वायुः पवत ऽएष सोम ऽएतं तदिमौ लोकावन्तरेण
दधाति तस्मादेष ऽइमौ लोकावन्तरेण पवते ॥ १ ॥
यदेव चिते गार्हपत्ये । अचित ऽआहवनीयेऽथ राजानं
क्रीणात्यात्मा वा ऽअग्निः प्राणः सोम ऽआत्मस्तत्प्राणं
मद्ध्यतो दधाति तस्मादयमात्मन्प्राणो मद्ध्यतः ॥ २ ॥

यद्वेव चिते गार्हपत्ये । अचित ऽआहवनीयेऽथ राजानं .
 क्रीणात्यात्मा वा ऽअग्नी रसः सोम ऽआत्मानं तद्रसेना-
 नुषजति तस्मादयमान्तमेवात्मा रसेनानुषक्तः ॥ ३ ॥
 राजानं क्रीत्वा पर्व्युह्य । अथास्मा ऽआतिथ्यः हविर्नि-
 र्वपति तस्य * हविष्कृता वाचं विसृजतेऽथ वा ऽएत-
 द्यतिषजत्यद्वरकर्म चाग्निकर्म च कर्मणः समानतायै
 समानमिदं कर्मासदिति ॥ ४ ॥ यद्वेव व्यतिषजति ।
 आत्मा वा ऽअग्निः प्राणोऽद्वर ऽआत्मस्तत्प्राणं मद्ध्यतो
 दधाति तस्मादयमात्मन्प्राणो मद्ध्यतः ॥ ५ ॥ यद्वेव
 व्यतिषजति । आत्मा वा ऽअग्नी रसोऽद्वर ऽआत्मानं
 तद्रसेनानुषजति तस्मादयमान्तमेवात्मा रसेनानुषक्तो-
 ऽथाहवनीयस्यार्द्धमैति ॥ ६ ॥ तद्वैके । उभयत्रैव † पला-
 शशाखया व्युदूहन्त्युभयत्र वै चिनोतीति न तथा
 कुर्यादवस्यति वाव गार्हपत्येनोर्द्धं ऽएवाहवनीयेनं रोहति
 तस्मात्तथा न कुर्यात् ॥ ७ ॥ अथ गार्हपत्य ऽएवोषान्नि-
 वपति । नाहवनीयेऽयं वै लोको गार्हपत्यः पशव ऽऊषा-
 ऽअस्मिँस्तल्लोके पशून् दधाति तस्मादिमेऽस्मिँल्लोके पशवः
 ॥ ८ ॥ अथाहवनीय ऽएवं पुष्करपर्णमुपदधाति । न
 गार्हपत्य ऽआपो वै पुष्करपर्णं द्यौराहवनीयो दिवि तदपो
 दधात्युभयत्र सिकता निवपति रेतो वै सिकता ऽउभयत्र
 वै विक्रियते तस्माद्वेतसोऽधि विक्रियाता ऽइति ॥ ९ ॥
 ता नाना मन्त्राभ्यां निवपति । मनुष्यलोको वै गार्हपत्यो

* शु० य० सं० १. १५. ३ ।

† का० श्रौ० सू० १७. १. ३ ।

देवलोक् ऽआहवनीयो नानो वा ऽएतद्यद्वैवं च मानुषं
 च द्राघीयसा मन्त्रेणाहवनीये निवपति हूसीयसा गार्हपत्ये
 द्राघीयो हि देवायुषः हूसीयो मनुष्यायुषः स पूर्वाह्न
 परिशिश्नद्भ्यो गार्हपत्ये सिकता निवपति रेतो वै सिकता-
 ऽअस्मद्देतसोऽधीमा विक्रियान्ता ऽइति ॥ १० ॥ तदाहुः ।
 यद्योनिः परिशिश्नतो रेतः सिकता ऽअथ पूर्वाह्न परिशिश्नद्भ्यो
 गार्हपत्ये . सिकता निवपति कथमस्यैतद्रेतोऽपरासिक्तं
 परिगृहीतं भवतीत्युत्वं वा ऽऊषास्तद्यदूषान्पूर्वान्निव-
 पत्येतेनो हास्यैतदुल्बेन रेतोऽपरासिक्तं परिगृहीतं भव-
 त्यथाहवनीये परिशिश्नतोऽभिमन्त्रयते तस्योक्तो बन्धुरथ
 सिकता निवपति रेतो वै सिकता ऽएतयो ऽअस्यैतद्यो-
 न्या रेतोऽपरासिक्तं परिगृहीतं भवति ॥ ११ ॥ अथा-
 हवनीय * ऽएवाप्यानवतीब्ध्यामभिमृशति । न गार्ह-
 पत्येऽयं वै लोको गार्हपत्यः स्वर्गो लोकः ऽआहवनीयो-
 ऽद्धो वा ऽअयमस्मिँल्लोके जातो यजमानः स्वर्गं ऽएव
 लोके प्रजिजनयिषितव्यस्तद्यदाहवनीय ऽएवा-
 प्यानवतीब्ध्यामभिमृशति न गार्हपत्ये स्वर्गं ऽएवैनं
 तल्लोके प्रजनयति ॥ १२ ॥ अथ लोकेष्टका ऽउपदधाति ।
 इमे वै लोका ऽएषोऽग्निर्दिशो लोकेष्टका ऽएषु तल्लोकेषु
 दिशो दधाति तस्मादिमा ऽएषु लोकेषु दिशः ॥ १३ ॥
 बाह्वेनाग्निमाहरति । आसा वा ऽअस्य ता दिशो या-
 ऽएषु लोकेष्वथ या ऽइमाँल्लोकान्परेण दिशस्ता ऽअस्मि-

न्नेतद्दधाति ॥१४॥ [अर्धप्रपाठकः ५३॥] बहिर्वेदेरियं वै वेदिः ।
 आता वा ऽअस्य ता दिशो वा ऽअस्यामथ वा ऽइमां परेण
 दिशस्ता ऽअस्मिन्नेतद्दधाति ॥ १५ ॥ यद्वेव * लोकेष्टका-
 ऽउपदधाति । प्रजापतेर्विस्वस्तस्य सर्वा दिशो रसोऽनु व्य-
 क्षरत्तं व्यत्र देवाः समस्कुर्वन्तदस्मिन्नेताभिर्ल्लोकेष्टका-
 भिस्तः रसमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति ॥ १६ ॥ बा-
 ह्येनाग्निमाहरति । आतो वा ऽअस्य स रसो य ऽएषु
 लोकेष्वथ य ऽइमाँल्लोकान्पराङ्मुखोऽत्यक्षरत्तमस्मिन्नेत-
 द्दधाति ॥ १७ ॥ बहिर्वेदेरियं वै वेदिः । आतो वा ऽअस्य
 स रसो योऽस्यामथ य ऽइमां पराङ्मुखोऽत्यक्षरत्तमस्मि-
 न्नेतद्दधाति ॥ १८ ॥ स्पेयनाहरति । वृज्जो वै स्फ्यो
 वीर्यं वै वृज्जो वित्तिरियं वीर्येण वै वित्तिं विन्दते ॥ १९ ॥
 स पुरस्तादाहरति । 'मा मा हिःसीजनिता यः पृथि-
 व्या' ऽइति प्रजापतिर्वै पृथिव्यै जनिता मा मा हिः-
 सीत्प्रजापतिरित्येतद्यो वा दिवः सत्यधर्मा व्यानङ्ति'ति
 यो वा दिवः सत्यधर्मा सृजतेत्येतद्य'इच्चापश्चन्द्राः
 प्रथमो जजाने'ति मनुष्या वा ऽआपश्चन्द्रा यो मनुष्या-
 न्प्रथमोऽसृजतेत्येतत्कस्मै देवार्यं हविषा विधेमे'ति
 प्रजापतिर्वै कस्तस्मै हविषा विधेमेत्येतत्तामाहृत्यान्तरेण
 परिश्रित ऽआत्मन्नुपदधाति स यः प्राच्यां दिशि रसोऽ-
 त्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथो प्राचीमेवास्मिन्नेतद्दिशं दधा-

* का० श्रौ० सू० १०. ३. ११, १२ ।

(१) शु० य० सं० अ० १२ क० १०२ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० १०२ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १२ क० १०२ । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० १०२ ।

.ति ॥ २० ॥ अथ दक्षिणतः । 'अब्भ्यावर्त्तस्व पृथिवि
 यजेन पयसा सहे'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुर्वपां ते ऽअ-
 ग्निरिषितो ऽअरोहद्दि'ति यद्वै किञ्चास्याऽं सास्यै वपा
 तामग्निरिषित ऽउपादीप्तो रोहति तामाहृत्यान्तरेण पक्ष-
 सन्धिमात्मन्नुपदधाति स यो दक्षिणायां दिशि रसोऽत्यक्षर-
 त्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथो दक्षिणामेवास्मिन्नेतद्दिशं दधाति
 ॥ २१ ॥ अथ पश्चात् । 'अग्ने यत्ते शुक्रं यच्चन्द्रं यत्पूतं
 यच्च यज्ञियमि'तीयं वा ऽअग्निरस्यै तदाह 'तदेवेब्भ्यो
 भरामसी'ति तदस्मै दैवाय कर्मणे हराम ऽद्वृत्येतत्तामा-
 हृत्यान्तरेण पुच्छसन्धिमात्मन्नुपदधाति स यः प्रतीच्यां
 दिशि रसोऽत्यक्षरत्तमस्मिन्नेतद्दधात्यथो प्रतीचीमेवा-
 स्मिन्नेतद्दिशं दधाति स न सम्प्रति पश्चादाहरेन्नेद्यज-
 पथाद्रसमाहराणीतीत ऽइवाहरति ॥ २२ ॥ अथोत्तरतः ।
 'दुषमूर्जमहमित ऽआदमि'तीषमूर्जमहमित ऽआदद ऽद्वृ-
 त्येतद्दृतस्य योनिमि'ति सत्यं वा ऽऋतः सत्यस्य
 योनिमित्येतद्महिषस्य धारामित्यग्निर्वै महिषः स हीदुं
 जातो महान्तस्वैमैष्णा'दु मा गोषु विशत्वा तनूष्वित्यात्मा
 वै तनूरा मा गोषु चात्मनि च विशत्स्वित्येतज्जहामि
 सेदिमनिराममीवामि'ति सिकताः प्रद्धसयति तथैव

- (१) शु० य० सं० अ० १२ क० १०३ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० १०३ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १२ क० १०४ । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० १०४ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १२ क० १०५ । (६) शु० य० सं० अ० १२ क० १०५ ।
 (७) शु० य० सं० अ० १२ क० १०५ । (८) शु० य० सं० अ० १२ क० १०५ ।
 (९) शु० य० सं० अ० १२ क० १०५ ।

सेदि॒र्य्या॒निरा॒ ग्रामी॒वा ता॒मेत॒स्यां दि॒शि द॒धाति॒ तस्मा॒-
 दे॒त॒स्यां दि॒शि प्र॒जा ऽअ॒शना॒युका॒स्तामा॒हृत्या॒न्तरेण॑
 पक्ष॑सन्धि॒मात्स॒न्नुप॒दधाति॑ स य ऽउ॒दीच॒च्यां दि॒शि र॒सो-
 ऽत्य॑क्षर॒त्तम॒स्मिन्नेत॒द्दधा॒त्यथो ऽउ॒दीची॒मेवा॒स्मिन्नेत॒द्दि॒शं
 द॒धाति॑ ॥ २३ ॥ ता ऽए॒ता दि॒शः । ताः स॒र्वत॑ ऽउ॒प-
 द॒धाति॑ स॒र्वत॑स्त॒द्दि॒शो द॒धाति॑ त॒स्मात्स॒र्वतो॑ दि॒शः
 स॒र्वतः॑ स॒मीचीः॑ स॒र्वत॑स्त॒त्समी॒चीर्दि॒शो द॒धाति॑ त॒स्मा-
 त्स॒र्वतः॑ स॒मीच॒च्यो दि॒शस्ता॑ ना॒नोप॒दधाति॑ ना॒ना सा॒द-
 यति॑ ना॒ना सू॒ददो॒हसा॒धिव॑दति॒ नाना॑ हि दि॒शस्ति॒ष्ट-
 न्नुप॒दधाति॑ ति॒ष्ठन्ती॒व हि दि॒शोऽथो॑ ति॒ष्ठन्वै वी॒र्य्य-
 व॒त्तरः॑ ॥ २४ ॥ ता ऽए॒ता य॒जुष्म॑त्य ऽदृ॒ष्टकाः॑ । ता-
 ऽआ॒त्स॒न्नेवो॒पद॒धाति॑ न पक्ष॑पुच्छे॒ष्वात्स॒न्नेव॑ य॒जुष्म॑त्य-
 ऽदृ॒ष्टका॑ ऽउ॒पधी॑यन्ते न पक्ष॑पुच्छेषु ॥ २५ ॥ त॒दाहुः॑ ।
 कथ॑मस्यै॒ताः प॒क्वाः श्रु॒ता ऽउ॒पहि॒ता भव॑न्तीति॒ रसो॑ वा-
 ऽए॒ताः स्वयः॑ श्रु॒त ऽउ॒ वै र॒सोऽथो॑ यद्वै कि॒ञ्चैत॒मग्निं॑
 वैश्वान॑रमु॒प नि॒गच्छ॑ति त॒त ए॒व त॒त्पक्वः॑ श्रु॒तमु॒पहितं॑
 भव॑ति ॥ २६ ॥ * अ॒थोत्तर॑वेदिं नि॒वप॑ति । इ॒यं वै वे॒दि-
 र्य्यो॑रुत्तर॑वेदिर्दि॒शो लो॒गेष्ट॒कास्तद्य॑दन्त॒रेण वे॒दिं चोत्तर॑-
 वेदिं च लो॒गेष्ट॒का ऽउ॒पद॒धाती॒मौ त॒ल्लोका॑वन्त॒रेण दि॒शो
 द॒धाति॑ त॒स्मादि॒मौ लो॒काव॑न्त॒रेण दि॒शस्तां॑ ष्यु॒गमा॒त्रीं
 वा स॒र्वतः॑ करो॒ति च॒त्वारि॑ष्ट॒शत्प॑दां वा य॒तर॒था का॒म-
 ये॒ताथ॑ सि॒कता॑ नि॒वप॑ति त॒स्योक्तो॑ ब॒न्धुः ॥ २७ ॥ ता-

उत्तरवेदौ * निवपति । योनिर्वा उत्तरवेदिभ्योनौ तद्वेतः
 सिञ्चति यद्वै योनौ रेतः सिच्यते तत्प्रजनिष्णु भवति
 ताभिः सर्वमात्मानं प्रच्छादयति सर्वस्मिँस्तदात्मन्नेतो
 दधाति तस्मात्सर्वस्मादेवात्मनो रेतः सम्भवति ॥ २८ ॥
 'अग्ने त्वं श्रवो वय' इति । धूमो वा अस्य श्रवो वयः
 स ह्येनममुष्मिँल्लोके श्रावयति 'महि बभ्राजन्ते अर्च्यो
 विभावसविति' महतो बभ्राजन्तेऽर्च्यः प्रभूवसवित्येतद्-
 'बृहद्भानो शवसा वाजमुक्थ्यमि'ति बलं वै शवो बृहद्भानो
 बलेनान्नमुक्थ्यमित्येतद्धासि 'दाशुषे कव' इति यजमानो
 वै दाश्वान्धासि यजमानाय कव इत्येतत् ॥ २९ ॥
 'पावकवर्चाः शुक्रवर्चा' इति । पावकवर्चा ह्येष शुक्रवर्चा-
 'अनूनवर्चा उदियर्षि भानुने'त्यनूनवर्चा उदीप्यसे
 भानुनेत्येतत्पुत्रो मातरा विचरन्नुपावसी'ति पुत्रो ह्येष
 मातरा विचरन्नुपावति 'पृणक्षि रोदसी उभे' इतीमे वै
 द्यावापृथिवी रोदसी ते एष उभे पृणक्ति धूमेनामं ववृष्ट्ये-
 माम् ॥ ३० ॥ 'ऊर्जो नपाज्जातवेदः सुशस्तिभिरिति । ऊर्जो
 नपाज्जातवेदः सुष्टुतिभिरित्येतन्नमन्दस्व धीतिभिर्हित'
 इति दीप्यस्व धीतिभिर्हित इत्येतत्त्वे ईषः सन्दधुर्भूरि-

* का० श्रौ० सू० १७. ३. १५ ।

- (१) शु० य० सं० अ० १२ क० १०६ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० १०६ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १२ क० १०६ । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० १०६ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १२ क० १०७ । (६) शु० य० सं० अ० १२ क० १०७ ।
 (७) शु० य० सं० अ० १२ क० १०७ । (८) शु० य० सं० अ० १२ क० १०७ ।
 (९) शु० य० सं० अ० १२ क० १०८ । (१०) शु० य० सं० अ० १२ क० १०८ ।
 (११) शु० य० सं० अ० १२ क० १०८ ।

वर्षस' ऽइति त्वे ऽइषः सन्दधुर्बहुवर्षस ऽइत्येतच्चित्रोर्तयो
 वामजाता' ऽइति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ ३१ ॥ 'इरज्यन्मग्ने
 प्रथयस्व जन्तुभिरिति । मनुष्या वै जन्तवो दीप्यमानो-
 ऽग्ने प्रथस्व मनुष्यैरित्येतदस्ममे रायो ऽअमर्त्येत्यस्ममे
 रायिं दधदमर्त्येत्येतत्स दर्शतस्य वपुषो विराजसी'ति
 दर्शतस्य ह्येष वपुषो विराजति 'पृणक्षि सानसिं क्रतुमिति
 पृणक्षि सनातनं क्रतुमित्येतत् ॥ ३२ ॥ 'इष्कर्तारमद्ध-
 रस्य प्रचेतसामिति । अद्धरो वै यज्ञः प्रकल्पयितारं
 यज्ञस्य प्रचेतसमित्येतत्क्षयन्तः राधसो मह' ऽइति
 क्षयन्तः राधसि महतीत्येतद्रातिं वामस्य सुभगां मही-
 मिषमिति रातिं वामस्य सुभगां महतीमिषमित्येतद्दधासि
 सानसिः रयिमिति दधासि सनातनः रयमित्येतत्
 ॥ ३३ ॥ 'ऋतावानमिति । सत्यावानमित्येतन्महिषमि-
 त्यग्निर्वै महिषो 'विश्वदर्शतमिति विश्वदर्शतो ह्येषो ऽग्निः
 सुम्न्नाय दधिरे पुरो जना' ऽइति यज्ञो वै सुम्नं यज्ञाय
 वा ऽएतं पुरो दधते 'श्रुत्कपर्णः सप्रथस्तमं त्वा गिरा
 दैव्यं मानुषा युगेत्याश्रुण्वन्तः सप्रथस्तमं त्वा गिरा
 देवं मनुष्या हवामह ऽइत्येतत् ॥ ३४ ॥ स ऽएषोऽग्निरेव

- (१) शु० य० सं० अ० १२ क० १०८ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० १०८
 (३) शु० य० सं० अ० १२ क० १०९ । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० १०९
 (५) शु० य० सं० अ० १२ क० १०९ । (६) शु० य० सं० अ० १२ क० १०९
 (७) शु० य० सं० अ० १२ क० ११० । (८) शु० य० सं० अ० १२ क० ११०
 (९) शु० य० सं० अ० १२ क० ११० । (१०) शु० य० सं० अ० १२ क० ११०
 (११) शु० य० सं० अ० १२ क० १११ । (१२) शु० य० सं० अ० १२ क० १११
 (१३) शु० य० सं० अ० १२ क० १११ । (१४) शु० य० सं० अ० १२ क० १११ ।

वैश्वानरः । एतत्षडृचमारम्भायैवेमाः * सिकता न्युप्य-
न्तेऽग्निमेवास्मिन्नेतद्वैश्वानरः रेतो भूतः सिञ्चिति षडृचेन
षडृतवः संवत्सरः संवत्सरो वैश्वानरः ॥ ३५ ॥ तदाहुः ।
यद्वेतः सिकता ऽउच्च्यन्ते किमासां रेतो रूपमिति
शुक्ला ऽडुति ब्रूयाच्छुक्लः हि रेतोऽथो पृश्नय ऽडुति
पृश्नीव हि रेतः ॥ ३६ ॥ तदाहुः । यदार्द्धः रेतः शुष्काः
सिकता निवपति कथमस्यैता ऽआर्द्धा रेतोरूपं भवन्तीति
रसो वै छन्दांस्यार्द्ध ऽउ वै रसस्तद्यदेनाश्छन्दोभिर्नि-
वपत्येवमु हास्यैता ऽआर्द्धा रेतोरूपं भवन्ति ॥ ३७ ॥
तदाहुः । कथमस्यैता ऽअहोरात्राभ्यामुपहिता भवन्तीति
द्वे वा ऽहोरात्रे शुक्लं च कृष्णं च द्वे सिकते शुक्ला च
कृष्णा चैवमु हास्यैता ऽअहोरात्राभ्यामुपहिता भवन्ति
॥ ३८ ॥ तदाहुः । कथमस्यैता ऽअहोरात्रैः सम्पन्ना-
ऽअन्य्यूना ऽअनतिरिक्ता ऽउपहिता भवन्तीत्यनन्तानि
वा ऽअहोरात्राण्यनन्ताः सिकता ऽएवमु हास्यैता ऽअहो-
रात्रैः सम्पन्ना ऽअन्य्यूना ऽअनतिरिक्ता ऽउपहिता भव-
न्त्यथ कस्मात्समुद्रियं छन्द ऽडुत्यनन्तो वै समुद्रोऽनन्ताः
सिकतास्तस्मात्समुद्रियं छन्दः ॥ ३९ ॥ तदाहुः । कथमस्यैताः
पृथङ् नाना यजुर्भिरुपहिता भवन्तीति मनो वै यजुस्तदिदं
मनो यजुः सर्वाः सिकता ऽअनुविभवत्येवमु हास्यैताः
पृथङ् नाना यजुर्भिरुपहिता भवन्ति ॥ ४० ॥ तदाहुः ।

कथमस्यैताः सर्वैश्छन्दोभिरुपहिता भवन्तीति यदेवैना-
 ऽएतेन षडृचेन निवपति यावन्ति हि सप्तानां छन्दसाम-
 क्षराणि तावन्त्येतस्य षडृचस्याक्षराण्येवमु हास्यैताः
 सर्वैश्छन्दोभिरुपहिता भवन्ति ॥ ४१ ॥ यदेव सिकता
 निवपति । प्रजापतिरेषोऽग्निः सर्वमु ब्रह्म प्रजापतिस्तद्धेतद्
 ब्रह्मण ऽउत्सन्नं यत्सिकता ऽअथ यदनुत्सन्नमिदं तद्यो-
 ऽयमग्निश्चीयते तद्यत्सिकता निवपति यदेव तद् ब्रह्मण-
 ऽउत्सन्नं तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति ता ऽअसंख्याता ऽअप-
 रिमिता निवपति को हि तदेद यावत्तद् ब्रह्मण ऽउत्सन्नः
 स ह वा ऽएतः सर्वं कृत्स्नं प्रजापतिः संस्करोति य-
 ऽएवं विद्वान्सिकता निवपति ॥ ४२ ॥ तदाहुः । कैतासाम-
 संख्यातानां संख्येति द्वे ऽइति ब्रूयाद् द्वे हि सिकते शुक्ला
 च कृष्णा चाथो सप्तविंशतिशतानीति ब्रूयादेतावन्ति
 हि संवत्सरस्याहोरात्राण्यथो द्वे द्वापञ्चाशे शते ऽइत्येता-
 वन्ति ह्येतस्य षडृचस्याक्षराण्यथो पञ्चविंशतिरिति
 पञ्चविंशः हि रेतः ॥ ४३ ॥ ता ऽएता यजुष्मत्य-
 ऽदृष्टकाः । ता ऽआत्मन्नेवोपदधाति न पक्षपुच्छेष्वारम्-
 न्हेव यजुष्मत्य ऽदृष्टका ऽउपधीयन्ते न पक्षपुच्छेषु न
 सादयति नेद्रेतः प्रजातिः स्थापयानीति ॥ ४४ ॥
 अथैना * ऽआप्यानवतीभ्यामभिमृशति । इदमेवैतद्रेतः
 सिक्तमाप्याययति तस्माद्योनौ रेतः सिक्तमाप्यायते
 सौमीभ्यां प्राणो वै सोमः प्राणं तद्रेतसि दधाति

.तस्माद्देतः सित्तं प्राणमभिसम्भवति पुयेद्ध षट्ते
 प्राणान्त्सम्भवेदेषो हैवात्र सुददोहाः प्राणो वै सोमः
 प्राणः सुददोहाः ॥ ४५ ॥ 'आप्यायस्व समेतु ते ।
 विश्वतः सोम ऋष्यमि'ति रेतो वै ऋष्यमाप्यायस्व
 समेतु ते सर्वतः सोम.रेत इत्येतद्भवा वाजस्य सङ्गथ'
 इत्यन्नं वै वाजो भवान्नस्य सङ्गथ इत्येतत्सं ते
 'पयाधंसि समु यन्तु वाजा' इति रसो वै पयोऽन्नं
 वाजाः सं ते रसाः समु यन्त्वन्नानीत्येतत्सं ऋष्या-
 ष्यभिमातिषाह' इति सः रेतोऽधंसि पाप्मसह इत्ये-
 तदाप्यायमानोऽमृताय सोमे'ति प्रजात्यां तदमृतं
 दधाति तस्मात्प्रजातिरमृता 'दिवि इश्रवाँस्युत्तमानि
 धिष्वे'ति चन्द्रमा वा अस्य दिवि श्रव उत्तमः सन्नेन-
 ममुष्मिँल्लोके इश्रावयति द्वाब्ध्यामाप्याययति गायत्र्या च
 त्रिष्टुभा च तस्योक्तो बन्धुः ॥ ४६ ॥ अथातः सम्प-
 देव । चतस्रो लोकेष्टका उपदधाति षट्त्वेन निवपति
 द्वाब्ध्यामाप्याययति तद् द्वादश द्वादश मासाः संव-
 त्सरः संवत्सरोऽग्निर्ष्यावानग्निर्ष्यावत्यस्य मात्रा तावत्त-
 न्नवति ॥ ४७ ॥ (A)

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

- (१) शु० य० सं० अ० १२ क० ११२ । (२) शु० य० सं० अ० १२ क० ११२ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १२ क० ११३ । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० ११३ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १२ क० ११३ । (६) शु० य० सं० अ० १२ क० ११३ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ९. २. १; कठ० सं०
 १६. १४; कपि० सं० २५. ५; मै० सं० ११. ७. १४; तै० सं० ४. २. ७ ।

[आनडुहे चर्मणि प्रथमचितीष्टकानामुपधानादि]

आप्यानवतीब्ध्यामभिमृश्य । प्रत्येत्यातिस्थेन * प्र-
चरत्यातिस्थेन प्रचर्य्य प्रवर्ग्योपसद्बभ्यां प्रचरति प्रवर्ग्यो-
पसद्भ्यां प्रचर्य्यैतां चर्मणि चितिः समवशमयन्ति तद्य-
च्चर्मणि चर्म वै रूपः रूपाणामुपाप्त्यै लोमतो लोम वै रूपः
रूपाणामुपाप्त्यै रोहिते रोहिते ह सर्वाणि रूपाणि सर्वेषां
रूपाणामुपाप्त्या ऽआनडुहेऽग्निरेष यदनड्वानग्निरूपाणा-
मुपाप्त्यै प्राचीनग्रीवे तद्धि देवत्रा ॥ १ ॥ तदग्रेण गार्ह-
पत्यम् । अन्तर्वेद्युत्तरलोम प्राचीनग्रीवमुपस्तृणाति तदेतां
चितिः समवशमयन्त्यथ प्रोक्षति तद्यत्प्रोक्षति शुद्ध-
मेवैतस्मेध्यं करोत्याज्येन तद्धि शुद्धं मेध्यमथो ऽअन-
ब्धारोहाय न हि किञ्चनान्यद्धविराज्येन प्रोक्षन्ति
तूष्णीमनिरुक्तं वै तद्यत्तूष्णीं सर्वं वा ऽअनिरुक्तः
सर्वेणैवैतच्छुद्धं मेध्यं करोत्यथो ऽअनब्धारोहाय न हि
किञ्चनान्यद्धविस्तूष्णीं प्रोक्षन्ति ॥ २ ॥ यद्वेव प्रोक्षति ।
हविर्वा ऽएतत्तदेतदभिघारयति यद्वै हविरब्ध्यक्तं यदभि-
घारितं तज्जुष्टं तन्मेध्यमाज्येनाज्येन हि हविरभिघार-
यन्ति तूष्णीं तूष्णीं हि हविरभिघारयन्ति दर्भैस्ते
हि शुद्धा मेध्या ऽअग्रैरग्रः हि देवानाम् ॥ ३ ॥ तदाहुः ।
यत्प्रथमामेव चितिं प्रोक्षति कथमस्यैष सर्वोऽग्निः
प्रोक्षितो भवति कथं चर्मणि प्रणीतः कथमश्वप्रणीत-

* प्रथमचितेः सिकताप्रच्छादनमारभ्य तस्या आलम्भनान्तं कर्मजातं निष्पाद्य आतिथ्याया
अवशिष्टं यच्छर्पाद्धविरुपन-निष्पवनादि तत आरभ्य उपसदन्तं कर्म कृत्वा अन्तःपात्यस्य
पुरस्ताद्देदिमये प्राग्ग्रीवस्योत्तरलोमश्चर्मणः स्तृतस्योपरि प्रथमचितेः सर्वा इष्टका निदध्यात् ।
(का० श्रौ० सू० ३० १७, ३, १७) ।

. ऽइति यदेवात्र सर्वासां चितीनामिष्टकाः प्रोक्षत्येवमु-
हास्यैष सर्वोऽग्निः प्रोक्षितो भवत्येवं चर्मणि प्रणीत-
ऽएवमश्नवप्रणीत ऽउद्यच्छन्त्येतां चितिम् ॥ ४ ॥ अथा-
हाग्निर्बभ्यः प्रहियमाणेभ्योऽनुब्रूहीति । एतद्वै देवानुप-
प्रैष्यत ऽएतं व्यजं तथ्स्यमानान्नृक्षाथ्सि नाष्ट्रा ऽअजि-
घाथ्सन्न यक्ष्यद्धे न यजं तथ्स्यद्ध ऽइति तेभ्य ऽएता-
नग्नीनेता ऽइष्टका वृज्जान्धुरपवीन्कृत्वा प्राहरँस्तैरेनानस्तृ-
ण्वत तान्स्तृत्वाभयेऽनाष्ट्र ऽएतं व्यजं मतन्वत ॥ ५ ॥
तद्वा ऽएतत्क्रियते । यदेवा ऽअकुर्वन्निदं नु तानि रक्षा-
थ्सि देवैरेवोपहतानि यत्वेतत्करोति यदेवा ऽअकुर्वंस्त-
त्करवाणीत्यथो यदेव रक्षो यः पाप्मा तेभ्य ऽएता-
नग्नीनेता ऽइष्टका वृज्जान्धुरपवीन्कृत्वा प्रहरति
तैरेनान्स्तृणुते तान्स्तृत्वाभयेऽनाष्ट्र ऽएतं व्यजं तनुते
॥ ६ ॥ तद्यदग्निर्बभ्य ऽइति । बहवो ह्येतेऽग्नयो यदेता-
श्चित्तयोऽथ यत्प्रहियमाणेभ्य ऽइति प्र हि हरति ॥ ७ ॥
तद्वैकेऽन्वाहुः । 'पुरीष्यासो ऽअग्नयः प्रावणेभिः सज्जो-
षस' ऽइति प्रायणरूपं न तथा कुर्यादाग्नेयीरेव गायत्रीः
कामवतीरनुब्रूयाद्वा ते वैत्सो मनो यमनुभ्यं ता ऽअङ्गिर-
स्तमाग्निः प्रियेषु धामस्वि'ति ॥ ८ ॥ आग्नेयीरन्वाहुः ।
अग्निरूपाणामुपाप्स्यै कामवतीः कामानामुपाप्स्यै गायत्री-
र्गायित्रोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्वेतो
भूतः सिञ्चति तिस्रस्त्रिवृदग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा

तावतैवैनमेतद्रेतो भूतः सिञ्चति तां सप्त सम्पद्यन्ते
 सह त्रिरनूक्ताब्भ्यां सप्तचितिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः संव-
 त्सरः संवत्सरोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा ताव-
 त्तद्भवत्युपांशश्च वन्वाह रेतो वा ऽअत्र यज्ञ ऽउपांशु वै
 रेतः सिञ्च्यते पश्चादनुब्रुवन्नन्वेति छन्दोभिरैवैतद्यज्ञं
 पश्चादभिरक्षन्नेति ॥ ९ ॥ अथाश्वः शुक्लं पुरस्तान्न-
 यन्ति । एतद्वै देवा ऽअविभयुर्यद्वै न ऽइह रक्षांसि
 नाष्ट्रा न हन्युरिति त एतं ब्रज्जमपश्यन्नमुमेवादित्यमसौ
 वा ऽआदित्य ऽएषोऽश्वस्त एतेन ब्रज्जेण पुरस्ताद्रक्षां-
 सि नाष्ट्रा ऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्रे स्वस्ति समाश्नुवत
 तथैवैतद्यजमान एतेन ब्रज्जेण पुरस्ताद्रक्षांसि नाष्ट्रा-
 ऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्रे स्वस्ति समश्नुत ऽआगच्छन्त्यग्निं
 दक्षिणतः * पुच्छस्य चितिमुपनिदधत्युत्तरतोऽश्वमा-
 क्रमयन्ति ॥ १० ॥ तमुत्तरार्द्धेनाग्नेः । अन्तरेण परिशिञ्चतः
 प्राञ्चं नयन्ति तत्प्राञ्च्यै दिशः पाप्मानमपहन्ति तं दक्षिणा
 तद्दक्षिणायै दिशः पाप्मानमपहन्ति तं प्रत्यञ्चं तत्प्रतीच्यै
 दिशः पाप्मानमपहन्ति तमुदञ्चं तदुदीच्यै दिशः पाप्मा-
 नमपहन्ति सर्वाब्भ्य ऽएवैतद्दिग्भ्यो रक्षांसि नाष्ट्रा ऽअप-
 हत्याथैनमुदञ्चं प्राञ्चं प्रसृजति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ११ ॥
 † तं प्रत्यञ्चं ष्वन्तम् । एतां चितिमवग्रापयत्यसौ
 वा ऽआदित्य ऽएषोऽश्व ऽइमा ऽउ सर्वाः प्रजा
 वा ऽइमा ऽद्वष्टकास्तद्यदवग्रापयत्यसावेव तदादित्य-

* का० श्रौ० सू० १७. ३. २२ ।

† अत्र शतम् ४२००; का० श्रौ० सू० १७. ३. २६ ।

इमाः प्रजा अभिजिघ्रति तस्मादु हैतत्सर्वोऽस्मीति
मन्यते प्रजापतेर्वीर्येण तद्यत्प्रत्यञ्चं स्वन्तमवग्रापयति
प्रत्यङ् ह्येवैष यन्निमाः सर्वाः प्रजा अभिजिघ्रति ॥ १२ ॥
यद्वेवावग्रापयति । असौ वा आदित्य एषोऽश्व इम उ
लोका एताः स्वयमात्तृणास्तद्यदवग्रापयत्यसौवेव तदा-
दित्य इमाँल्लोकान्तसूत्रे समावयते तद्यत्तत्सूत्रमुपरि तस्य
बन्धुः ॥ १३ ॥ यद्वेवावग्रापयति । अग्निर्देवेभ्य उदका-
मत्सोऽपः प्राविशत्ते देवाः प्रजापतिमब्रुवँस्त्वमिममन्विच्छ
स तुभ्यश्च स्वाय पित्र आविर्भविष्यतीति तमश्वः
शुक्रो भूत्वान्वैच्छत्तमद्भ्य उपोदास्तं पुष्करपण्णं विवेद
तमभ्यवेक्षाञ्चक्रे स हैनमुदुवोष तस्मादश्वः शुक्र-
उदुष्टमुख इवाथो ह दुरक्षो भावुकस्तमु वा ऋत्वेव
हिंसित्वेव मेने तः होवाच वरं ते ददामीति ॥ १४ ॥
स होवाच । यस्त्वानेन रूपेणान्विच्छाद्विन्दुदेव त्वा स-
इति स यो हैनमेतेन रूपेणान्विच्छति विन्दुति
हैनं वित्वा हैवैनं चिनुते ॥ १५ ॥ स शुक्रः स्यात् ।
तद्व्येतस्य रूपं व्य एष तपति यदि शुक्रं न विन्देद-
प्यशुक्रः स्यादश्वस्त्वेव स्याद्यश्वं न विन्देदप्यन-
द्वानेव स्यादाग्नेयो वा अनद्वानग्निरु सर्वेषां पाप्म-
नामपहन्ता ॥ १६ ॥ अथातोऽधिरोहणस्यैव । तः
हैके पुरस्तात्प्रत्यञ्चमधिरोहन्ति पश्चाद्वा 'प्राञ्चं
न तथा कुर्यात्पशुरेष यदग्निर्व्यो वै पशुं पुरस्तात्प्रत्य-
ञ्चमधिरोहति विषाणाभ्यां तः हन्त्यथ यः पश्चात्प्राञ्चं

पद्भ्यां तमात्मनैवैनमारोहेद्यं वा ऽआत्मना पशुमारो-
 हन्ति स पारयति स न हिनस्त्युत्तरतो षष्ठः हि कञ्च
 पशुमारोहन्त्युत्तरं ऽएवैनमारोहन्त्यारुह्याग्निमौत्तरवेदिकं
 कर्म कृत्वात्मन्नाग्निं गृहीत ऽआत्मन्नाग्निं गृहीत्वा सत्यः
 साम गायति पुष्करपर्णमुपदधाति तस्यातः ॥ १७ ॥
 अथैतः साये भूतेऽश्वं परिणयन्ति । एतद्वै देवा ऽअवि-
 भयुर्ध्वद्वै न ऽइममिह रक्षांस्ति नाष्ट्रा न हन्युरिति
 तस्मा ऽएतं वृज्जमभिगोप्तारमकुर्वन्नमुमेवादित्यमसौ वा-
 ऽआदित्य ऽएषोऽश्वस्तथैवास्मा ऽअयमेतं वृज्जमभि-
 गोप्तारं करोति ॥ १८ ॥ तं वा ऽउपास्तमयमादित्यस्य
 * परिणयति । एष वा ऽअस्य प्रत्यक्षं दिवा गोप्ता
 भवति रात्रिसाचयान्नु वै रक्षांस्ति रात्र्या ऽएवास्मा
 ऽएतं वृज्जमभिगोप्तारं करोति सर्वतः परिणयति सर्वत-
 ऽएवास्मा ऽएतं वृज्जमभिगोप्तारं करोति त्रिष्कृतः
 परिणयति त्रिवृतमेवास्मा ऽएतं वृज्जमभिगोप्तारं करो-
 त्यथैनमुदञ्चं प्राञ्चं प्रसृजति तस्योक्तो बन्धुरथ स
 पुनर्विप्लययते तस्योपरि बन्धुः ॥ १९ ॥ (B)

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १०५ ॥

* का० श्रौ० सू० १७. ३. २५ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ९. २. २; कठ सं० १६. ११; कपि० २५. २; मे० सं० ११. ७. ११ तै० सं० ४. २. ४ ।

[अग्निग्रहणम्, सत्यसामगानम्, पुष्करपर्णोपधानं च]

आत्सन्नग्निं गृहीते चेष्ट्यन् । आत्सनो वा ऽएतम-
धिजनयति यादृशाद्वै जायते तादृङ्ङेव भवति स यदा-
त्सन्नगृहीत्वाग्निं चिनुयान्मनुष्यादेव मनुष्यं जनयेन्म-
र्त्यान्मर्त्यमनपहतपाप्मनोऽनपहतपाप्मानमथ यदात्सन्न-
ग्निं गृहीत्वा चिनोति तदग्रेरेवाह्व्यग्निं जनयत्यमृतादमृत-
मपहतपाप्मनोऽपहतपाप्मानः ॥ १ ॥ † स गृह्णाति ।
'मयि गृह्णाम्यग्रे ऽअग्निमिति तदात्सन्नेवाग्रेऽग्निं गृह्णाति
'रायस्पोषाय सुप्रजास्त्राय सुवीर्याये'ति तदु सर्वा-
ऽआशिष ऽआत्सन्नगृहीते 'मामु देवताः सचन्तामि'ति
तदु सर्वान्देवानात्सन्नगृहीते तद्यत्किञ्चात्सनोऽधि जनयि-
ष्यन्भवति तत्सर्वमात्सन्नगृहीते स वै तिष्ठन्नात्सन्नग्निं
गृहीत्वानूपविश्य चिनोति पशुरेष यदग्निस्तस्मात्पशुस्ति-
ष्ठन्गवर्भं धित्वानूपविश्य विजायते ॥ २ ॥ अथ सत्यः
‡ साम गायति । एतद्वै देवा ऽअब्रुवन्त्सत्यमस्य मुखं
करवाम ते सत्यं भविष्यामः सत्यं नोऽनुवर्त्यति सत्यो
नः स कामो भविष्यति यत्कामा ऽएतत्करिष्यामह ऽडुति
॥ ३ ॥ त ऽएतत्सत्यः साम पुरस्तादगायन् । तदस्य
सत्यं मुखमकुर्वस्ते सत्यमभवन्त्सत्यमेनानन्ववर्तत सत्य-
ऽएषाँ स कामोऽभवद्यत्कामा ऽएतदकुर्वत ॥ ४ ॥

† का० श्रौ० सू० १७. ३. २७ ।

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० १ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० १ ।

(३) शु० य० सं० अ० १३ क० १ ।

‡ का० श्रौ० सू० १७. ३. २८ ।

तथैवैतद्यजमानः । सत्सत्यः साम पुरस्ताद्वायति तदस्य,
 सत्यं मुखं करोति स सत्यं भवति सत्यमेनमनुवर्त्तते
 सत्योऽस्य स कामो भवति सत्काम एतत्कुरुते ॥ ५ ॥
 तद्यत्तत्सत्यम् । आप एव तद्वापो हि वै सत्यं तस्मा-
 द्येनापो यन्ति तत्सत्यस्य रूपमित्याहुरप एव तदस्य
 सर्वस्याग्रमकुर्वंस्तस्माद्यदैवापो यन्त्यथेदः सर्वं जायते
 यदिदं किञ्च ॥ ६ ॥ अथ * पुष्करपर्णमुपदधाति । योनिर्वै
 पुष्करपर्णं योनिमेवैतदुपदधाति ॥ ७ ॥ यद्वेव पुष्करपर्ण-
 मुपदधाति । आपो वै पुष्करं तासामियं पर्णं यथा ह वा-
 ऽइदं पुष्करपर्णमुप्स्वद्ध्याहितमेवमियमुप्स्वद्ध्याहिता सेयं
 योनिरग्नेरियं ह्यग्निरस्यै हि सर्वोऽग्निश्चीयत ऽइमामे-
 वैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां सत्यादुपदधातीमां तत्सत्ये
 प्रतिष्ठापयति तस्मादियः सत्ये प्रतिष्ठिता तस्माद्विय-
 मेव सत्यमियं ह्येवैषां लोकानामद्धातमाम् ॥ ८ ॥
 'अपां पृष्ठमसि योनिरग्ने'रिति । अपां हीयं पृष्ठं
 योनिर्हीयमग्नेः 'समुद्रमभितः पिन्वमामि'ति समुद्रो
 हीमामभितः पिन्वते 'वर्द्धमानो महान् ॥ ९ ॥ आ च पुष्कर'
 ऽइति वर्द्धमानो महीयस्व पुष्कर ऽइत्येतद्दिवो मात्रया
 वरिष्मणा प्रथस्वेत्यनुविमाष्टर्यसौ वा ऽआदित्य एषो-
 ऽग्निर्नो हैतमन्यो दिवो वरिमा यन्तुमर्हति द्यौर्भूत्वेनं
 यच्छेत्त्येवैतदाह स्वराजोपदधाति स्वाराज्यं ह्यपां

* पुष्करपर्णमुपदधाति स्तब्धे पूर्ववत् (का० श्रौ० सू० १७. ४. १) ।

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० २ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० २ ।

(३) शु० य० सं० अ० १३ क० २ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० २ ।

सादयित्वा सुददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ९ ॥
 अथ † रुक्ममुपदधाति । असौ वा ऽआदित्य ऽएष रुक्म-
 ऽएष हीमाः सर्वाः प्रजा ऽअतिरोचते रोचो ह वै तः
 रुक्म ऽइत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवा ऽअमुमे-
 वैतदादित्यमुपदधाति स हिरण्मयो भवति परिमण्डल-
 ऽएकविंशतिनिर्बाधस्तस्योक्तो बन्धुरधस्तान्निर्बाधमुप-
 दधाति रश्मयो वा ऽएतस्य निर्बाधा ऽअवस्तादु वा-
 ऽएतस्य रश्मयः ॥ १० ॥ तं पुष्करपर्णं ऽउपदधाति ।
 योनिर्वै पुष्करपर्णं योनावेवैनमेतत्प्रतिष्ठापयति ॥ ११ ॥
 यद्वेव पुष्करपर्णं ऽउपदधाति । प्रतिष्ठा वै पुष्करपर्णमियं
 वै पुष्करपर्णमियमु वै प्रतिष्ठा यो वा ऽअस्यामप्रतिष्ठा-
 तोऽपि दूरे सन्नप्रतिष्ठित ऽएव स रश्मिभिर्वा ऽएषो-
 ऽस्यां प्रतिष्ठितोऽस्यामेवैनमेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति
 ॥ १२ ॥ यद्वेव पुष्करपर्णं ऽउपदधाति । इन्द्रो वृत्र-
 हत्वा नास्तृषीति मन्न्यमानोऽपः प्राविशत्ता ऽअब्रवीद्वि-
 भेमि वै पुरं मे कुरुतेति स योऽपां रस ऽआसीत्तमूर्द्ध-
 समुदौहस्तामस्मै पुरमकुर्वस्तद्यदस्मै पुरमकुर्वस्तस्मा-
 त्पुष्करं पुष्करः ह वै तत्पुष्करमित्याचक्षते परोक्षं
 परोक्षकामा हि देवास्तद्यत्पुष्करपर्णं ऽउपदधाति यमे-
 वास्मै तमापो रसः समुदौहन्न्यामस्मै पुरमकु-
 र्वस्तस्मिन्नेवैनमेतत्प्रतिष्ठापयति ॥ १३ ॥ 'ब्रह्म जज्ञानं
 प्रथमं पुरस्तादि'ति । असौ वा ऽआदित्यो ब्रह्माहरहः

† का० ध्रौ० सू० १७. ४. २ ।

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ३ ।

पुरस्ताज्जायते 'वि सीमंतः सुरुचो वेन ऽआवरि'ति मध्यं वै
सीमेमे लोकाः सुरुचोऽसावादित्यो वेनो यद्वै प्रजिजनिष-
माणोऽवेनत्तस्माद्वेनस्तानेष सीमतो मद्ध्यतो विवृण्वन्नु-
देति 'स बुध्न्या ऽउपमा ऽअस्य विष्टा' ऽहुति दिशो वा-
ऽअस्य बुध्न्या ऽउपमा विष्टास्ता ह्येष ऽउपवितिष्टते 'सतश्च
योनिमसतश्च विवरि'तीमे वै लोकाः सतश्च योनिरस-
तश्च यच्च ह्यस्ति यच्च न तदेब्य ऽएव लोकेब्यो जायते
त्रिष्टुभोपदधाति त्रैष्टुभो ह्येष सादयित्वा सूददोहसाधिवदति
तस्योक्तो बन्धुः ॥१४॥ अथ * पुरुषमुपदधाति । स प्रजा-
पतिः सोऽग्निः स यजमानः स हिरण्यमयो भवति ज्योतिर्वै
हिरण्यं ज्योतिरग्निरमृतः हिरण्यममृतमग्निः पुरुषो भवति
पुरुषो हि प्रजापतिः ॥ १५ ॥ यद्वै पुरुषमुपदधाति ।
प्रजापतेर्विस्त्रस्ताऽस्म्या तनूर्म्मद्ध्यत ऽउदक्रामत्तस्यामेनमुत्क्रा-
न्तायां देवा ऽअजहुस्तं यत्र देवाः समस्कुर्वस्तदस्मिन्नेताः
रम्भ्यां तनूं मद्ध्यतोऽदधुस्तस्यामस्य देवा ऽअरमन्त तद्य-
दस्यैतस्याः रम्भ्यायां तन्वां देवा ऽअरमन्त तस्माद्धि
रम्भ्यः हि रम्भ्यः ह वै तद्धिरण्यमित्याचक्षते परोक्षं
परोक्षकामा हि देवास्तथैवास्मिन्नयमेताः रम्भ्यां तनूं
मद्ध्यतो दधाति तस्यामस्य देवा रमन्ते प्राणो वा ऽअस्य
सा रम्भ्या तनूः प्राणमेवास्मिन्नेतं मद्ध्यतो दधाति ॥१६॥
तद रुक्म ऽउपदधाति । असौ वा ऽआदित्य ऽएष रुक्मोऽथ

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ३ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ३ ।

(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ३ ।

* का० श्रौ० सू० १०. ४. ३ ।

• य एष एतस्मिन्मण्डले पुरुषः स एष तमेवैतदुप-
दधाति ॥ १७ ॥ उत्तानमुपदधाति । एतद्वै देवाऽअब्रु-
व्यदि वाऽइमावर्वाश्वाऽउपधास्यामः सर्वमेवेदं प्रधक्ष्यतो
यद्यु पराञ्चौ पराञ्चावेव तप्स्यतो यद्यु सम्म्यञ्चावन्तरेवैता-
वेतज्ज्योतिर्बभविष्यत्यथोऽअन्योऽन्यः हिंसिष्यत-
ऽइति तेऽर्वाश्चमन्यमुपादधुः पराश्चमन्यः स एष
रश्मिभिरर्वाङ् तपति रुक्मः प्राणैरेष ऊर्ध्वः पुरुषः
प्राश्चमुपदधाति प्राङ् ह्येषोऽग्निश्चीयते ॥ १८ ॥ 'हिरण्य-
गर्भः समवर्त्तताग्र' इति । हिस्ण्यगर्भो ह्येष समवर्त्त-
ताग्रे 'भूतस्य जातः पतिरेकऽआसीदित्येष ह्यस्य सर्वस्य
भूतस्य जातः पतिरेकऽआसीत्स दाधार पृथिवीं द्यामु-
तेमामित्येष वै दिवं च पृथिवीं च दाधार 'कस्मै देवाय
हविषा विधेम'ति प्रजापतिर्वै कस्तस्मै हविषा विधेमत्ये-
तत् ॥ १९ ॥ 'द्रप्सश्चस्कन्द पृथिवीमनु द्यामि'ति । असौ
वाऽआदित्यो द्रप्सः स दिवं च पृथिवीं च स्कन्दतीत्य-
मूमितीमा'मिसं च योनिमनु यश्च पूर्वं' इतिमं च
लोकममुं चेत्येतदुथो यच्चेदमेतर्हि चीयते यच्चादः पूर्वम-
चीयतेति 'समानं व्योनिमनु सञ्चरन्तमि'ति समानं
ह्येष एतं व्योनिमनु सञ्चरति 'द्रप्सं जुहोर्म्यनु सप्त होत्रा'
ऽइत्यसौ वाऽआदित्यो द्रप्सो दिशः सप्त होत्राऽअमुं

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ४ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ४ ।
(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ४ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ४ । (५) शु०
य० सं० अ० १३ क० ५ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५ । (७) शु० य० सं०
अ० १३ क० ५ । (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ५ ।

तदादित्यं दिक्षु पप्रतिष्ठापयति ॥ २० ॥ द्वाब्भ्यामुपद-
धाति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य
मात्रा तावतैवैनमेतदुपदधाति त्रिष्टुब्भ्यां त्रैष्टुब्भ्यो ह्येष
सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥ २१ ॥
अथ * साम गायति । एतद्वै देवा एतं पुरुषमुपधाय
तमेतादृशमेवापश्यन्न्यथैतच्छुष्कं फलकम् ॥ २२ ॥ तेऽब्रु-
वन् । उप तज्जानीत यथास्मिन्नपुरुषे वीर्यं दधामेति
तेऽब्रुवँश्चेतयद्धमिति चित्तिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्तदि-
च्छत यथास्मिन्नपुरुषे वीर्यं दधामेति ॥ २३ ॥ ते चेतय-
मानाः । एतस्सामापश्यँस्तदगायँस्तदस्मिन्वीर्यमदधुस्त-
थैवास्मिन्नयमेतदधाति पुरुषे गायति पुरुषे तद्वीर्यं दधाति
चित्रे गायति सर्वाणि हि चित्राण्यग्निस्तमुपधाय न पुर-
स्तात्परीयान्नेन्मायमग्निर्हिनसदिति ॥ २४ ॥ अथ † सर्प-
नामैरुपतिष्ठते । इमे वै लोकाः सर्पास्ते हानेन सर्वेण
सर्पन्ति यदिदं किञ्च सर्वेषामु हैष देवानामात्मा यदग्निस्ते
देवा एतमात्मानमुपधायाविभयुर्यद्वै न इमे लोका-
ऽअनेनात्माना न सर्प्येयुरिति ॥ २५ ॥ त एतानि सर्प-
नामान्यपश्यन् । तैरुपातिष्ठन्त तैरस्मा एइमाँल्लोका-
नस्थापयँस्तैरनमयन्न्यदुनमयँस्तस्मात्सर्पनामानि तथैवै-
तद्यजमानो यत्सर्पनामैरुपतिष्ठत इमानेवास्मा एत-
ल्लोकान्स्थापयतीमाँल्लोकान्नमयति तथो हास्यैत एतेना-

* का० श्रौ० सू० १७. ४. ४ ।

† का० श्रौ० सू० १७. ४. ६ ।

त्सुना न सर्पन्ति ॥ २६ ॥ यद्वेव सर्पनामैरुपतिष्ठते ।
 इमे वै लोकाः सर्पा यद्धि किञ्च सर्पत्येष्वेव तँल्लोकेषु
 सर्पति तद्यत्सर्पनामैरुपतिष्ठते यैवैषु लोकेषु नाष्ट्रा यो
 व्यद्वरो या शिमिदा तदेवैतत्सर्वं शमयति ॥ २७ ॥
 'नमोऽस्तु सर्पेभ्यः । ये के च पृथिवीमनु । येऽन्तरिक्षे
 ये दिवि तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः' ऽइति य एवैषु त्रिषु
 लोकेषु सर्पास्तेभ्य एतन्नमस्करोति ॥ २८ ॥ 'या-
 ऽद्वेषवो यातुधानानामि'ति । यातुधानप्रेषिता हैके दशन्ति
 'ये वा वनस्पतीः रनु । ये वावटेषु शेरते तेभ्यः सर्पेभ्यो
 नमः' ऽइति ये चैव वनस्पतिषु सर्पा ये चावटेषु
 शेरते तेभ्य एतन्नमस्करोति ॥ २९ ॥ 'ये वामी
 रोचने दिवः । ये वा सूर्यस्य रश्मिषु । येषामप्सु सद-
 स्कृतं तेभ्यः सर्पेभ्यो नमः' ऽइति यत्र-यत्रैते
 तदेवैभ्य एतन्नमस्करोति नमो नमः ऽइति यज्ञो वै नमो
 यज्ञेनैवैनानेतन्नमस्कारेण नमस्यति तस्मादु ह नायज्ञियं
 ब्रूयान्नमस्त ऽइति यथा हैनं ब्रूयाद्यज्ञस्त ऽइति तादृक्तत्
 ॥ ३० ॥ त्रिभिरुपतिष्ठते । त्रय ऽइमे लोकाऽअथो त्रिवृद-
 ग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मा एतदि-
 माँल्लोकान्स्थापयत्यथो तावतैवैतदिदं सर्वं शम-
 यति तिष्ठनुपतिष्ठते तिष्ठन्तीव वा ऽइमे लोकाऽअथो
 तिष्ठन्वै वीर्यवत्तरः ॥ ३१ ॥ * अथैनमुपविश्याभिजुहोति

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ६ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ७ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ७ । (४) शु० य० सं० अ० १२ क० ९ ।
 * का० श्रौ० सू० १७. ४. ७ ।

आज्येन पञ्चगृहीतेन तस्योक्तो बन्धुः सर्वतः परिसर्प्यः.
 सर्वाब्भ्य ऽएवैनमेतद्दिग्भ्योऽन्नेन प्रीणाति ॥ ३२ ॥
 यद्वेवैनमभिजुहोति * । एतद्वै देवा ऽएतमात्मानमुपधाया-
 बिभयुर्यद्वै न ऽइममिह रक्षांस्ति नाष्ट्रा न हन्युरिति
 त ऽएतान्नाक्षोग्धान्प्रतिसरानपश्यन्कृणुष्व पाजः
 प्रसितिं न पृथ्वीमिति राक्षोग्धा वै प्रतिसरास्त ऽएतैः
 प्रतिसरैः सर्वाब्भ्यो दिग्भ्यो रक्षांस्ति नाष्ट्रा ऽअपहत्या-
 ऽभयेऽनाष्ट्र ऽएतमात्मानः समस्कुर्वत तथैवैतद्यजमान-
 ऽएतैः प्रतिसरैः सर्वाब्भ्यो दिग्भ्यो रक्षांस्ति नाष्ट्रा-
 ऽअपहत्याऽभयेऽनाष्ट्र ऽएतमात्मानः संस्कुरुते ॥ ३३ ॥
 आज्येन जुहोति । † ब्रजो वा ऽआज्यं ब्रजेणैवैतद्रक्षांस्ति
 नाष्ट्रा ऽअपहन्ति पञ्चगृहीतेन पञ्चचित्तिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः
 संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा ताव-
 तैवैतद्रक्षांस्ति नाष्ट्रा ऽअपहन्त्याग्नेयीभिरग्निर्वै ज्योती
 रक्षोहाग्निनैवैतद्रक्षांस्ति नाष्ट्रा ऽअपहन्ति त्रिष्टुब्भिर्ब्रजो
 वै त्रिष्टुब्ब्रजेणैवैतद्रक्षांस्ति नाष्ट्रा ऽअपहन्ति सर्वतः
 परिसर्प्यः सर्वाब्भ्य ऽएवैतद्दिग्भ्यो रक्षांस्ति नाष्ट्रा-
 ऽअपहन्ति ॥ ३४ ॥ पश्चादग्नेः प्राडासीनः । अथोत्तरतो
 दक्षिणाथ पुरस्तात्प्रत्यङ्मुथ जघनेन परीत्य दक्षिणत-
 ऽउदङ्मुतासीनस्तद्दक्षिणावृत्तद्धि ‡ देवत्राथानुपरीत्य पश्चा-

* का० श्रौ० सू० १७. ४. ७ ।

(१) जु० य० सं० अ० १३ क० ८-१२; ऋ० सं० ४. ४. १ ।

† तैत्तिरीयकेऽपि घृतस्य बज्ररूपत्वम्प्रसिद्धम् (तै० सं० ६. २. २. ७) ।

‡ का० श्रौ० सू० १७. ४. ८-१० ।

.त्प्राडासीनस्तथो हास्यैतत्प्रागेव कर्म कृतं भवति ॥ ३५ ॥
 अथ * स्नुचा ऽउपदधाति । बाहू वै स्नुचौ बाहू ऽएवा-
 स्मिन्नेतत्प्रतिदधाति ते यस्नुचौ भवतः स्नुचौ हि बाहू-
 ऽइदमेव † कपुत्सलमयं दण्डो द्वे भवतो द्वौ हीमौ बाहू
 पाश्र्वत ऽउपदधाति पाश्र्वतो हीमौ बाहू ॥ ३६ ॥ कार्ष्म-
 र्श्यमयी ‡ दक्षिणत ऽउपदधाति । एतद्वै देवा ऽअवि-
 भयुर्ष्वद्वै नो यज्ञं दक्षिणतो रक्षांशसि नाष्ट्रा न हव्युरिति
 त ऽएतः रक्षोहणं वृनस्पतिमपश्यन्कार्ष्मर्ष्यं त ऽएतेन
 वृनस्पतिना दक्षिणतो रक्षांशसि नाष्ट्रा ऽअपहत्याभये-
 ऽनाष्ट्र ऽएतं व्यज्रमलब्धवत तथैवैतद्यजमान ऽएतेन वृनस्प-
 तिना दक्षिणतो रक्षांशसि नाष्ट्रा ऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्र-
 ऽएतं व्यज्रं तनुत ऽआज्येन पूर्णा भवति वृज्जो वा ऽआज्यं
 वृज्जेणैवैतदक्षिणतो रक्षांशसि नाष्ट्रा ऽअपहन्ति ॥ ३७ ॥
 अथौदुम्बरीमुत्तरत ऽउपदधाति § । ऊर्वै रस ऽउदुम्बर-
 ऽऊर्जमेवास्मिन्नेतद्रसं दधाति दध्ना पूर्णा भवति रसो
 वै दुधि रसमेवास्मिन्नेतद्वधाति ॥ ३८ ॥ यद्वेव स्नुचा-
 ऽउपदधाति । प्रजापतेर्विस्वस्तस्याग्निस्तेज ऽआदाय दक्षि-
 णाकर्षत्सोऽत्रोदरमद्यत्कृष्टोदरमत्तस्मात्कार्ष्मर्ष्योऽथास्येन्द्र-
 ऽओज ऽआदायोदङ्गुदत्कामत्स ऽउदुम्बरोऽभवत् ॥ ३९ ॥
 तावब्रवीत् । उप मेतं प्रति म ऽएतद्धत्तं स्येन मे युवमुद-

* का० श्रौ० सू० १७. ४. ११ ।

† 'क पुच्छलम्' इति 'ख-ग' पुस्तकयोः ।

‡ का० श्रौ० सू० १७. ४. १२ ।

§ का० श्रौ० सू० १७. ४. १३ ।

क्रमिष्टमिति ताब्भ्यां वै नौ सर्वमन्नं प्रयच्छेति तौ वै मा
बाहू भूत्वा प्रपद्येथामिति तथेति ताब्भ्यां वै सर्वमन्नं
प्रायच्छत्तावेनं बाहू भूत्वा प्रापद्येतां तस्माद्बाहुब्भ्यामेवान्नं
क्रियते बाहुब्भ्यामद्यते बाहुब्भ्यां हि स सर्वमन्नं प्रायच्छत्
॥ ४० ॥ स कार्मर्ष्यमयीं दक्षिणतः ऽउपदधाति । 'अग्नेष्ट्वी'
तेजसा सादयामी'ति यदेवास्य तदग्निस्तेजः ऽआदाय दक्षि-
णाकर्षत्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यग्निर्मूर्द्धा दिवः ककुदि'त्येष-
ऽउ सोऽग्निर्गायत्र्या गायत्रोऽग्निर्ष्यावानग्निर्ष्यावत्यस्य मात्रा
तावतैवैनामेतदुपदधाति घृतेन पूष्णा भवत्याग्नेयं वै घृतं
स्वेनैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन प्रीणाति ॥ ४१ ॥ अथौ-
दुम्बरीमुत्तरतः * ऽउपदधाति । 'इन्द्रस्य त्वौजसा साद-
यामी'ति यदेवास्य तदिन्द्रः ऽओजः ऽआदायोदङ्हुदक्रा-
मत्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति 'भुवो यज्ञस्य रजसश्च नेतेत्येष-
ऽउ स इन्द्रः सा यदाग्नेर्यग्निकर्म ह्यथ यत्त्रिष्टुप्त्रैष्टुभो
हीन्द्रः ऽऐन्द्राभोऽग्निर्ष्यावानग्निर्ष्यावत्यस्य मात्रा तावतै-
वैनामेतदुपदधातीन्द्राग्नी वै सर्वे देवाः सर्वदेवत्योऽग्नि-
र्ष्यावानग्निर्ष्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनामेतदुपदधाति दध्ना
पूष्णा भवत्यैन्द्रं वै दधि स्वेनैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन
प्रीणाति ॥ ४२ ॥ तावस्यैताविन्द्राग्नी ऽएव बाहू ।
तावेनं तेजसा च वीर्येण च सह प्रपद्येते स सम्प्रत्युरः

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० १३ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० १४ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ४. १३ ।

(३) शु० य० सं० अ० १३ क० १४ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० १५ ।

पुरुषमाकाशश्च यन्नाभ्याप्नोति तदालिख्यैने ऽऽपदधात्येष
 हैतयोर्लोकः ॥४३॥ [अर्धप्रपाठकः ४३॥] ते हैके तिरश्च्या
 ऽऽपदधति । तिर्य्यञ्चौ वा ऽइमौ बाहू ऽइति न तथा कुर्ष्या-
 त्प्राच्यावेवोपदध्यात्प्राङ् ह्येषोऽग्निश्चयीयतेऽथो ऽएवं द्वे
 बाहू द्वीर्ष्यवत्तरौ ते नानोपदधाति नाना सादयति नाना
 सुददोहसाधिवदति नाना हीमौ बाहू ॥ ४४ ॥ तदाहुः ।
 नैतस्य पुरुषस्य बाहू कुर्ष्यादेतौ वा ऽअस्य बाहू ये-
 ऽएते स्रुचौ नेदतिरेचयानीति स वै कुर्ष्यादेवैतौ वा-
 ऽअस्य बाहू ऽअश्वेते स्रुचावथो ऽएतौ पक्षावथो यान्त्ये-
 तस्मिन्नग्नौ रूपाण्युपधास्यन्भवति यान्स्तोमान्यानि
 पृष्टानि यानि च्छन्दांस्येतयोरेव सा संस्कृतिरेतयोर्वृद्धि-
 स्तस्मादु कुर्ष्यादेवैतस्य पुरुषस्य बाहू ॥ ४५ ॥ (A)

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[स्वयमातृणोष्टकोपधानादि]

स्वयमातृणामुपदधाति । इयं द्वै स्वयमातृणोमा-
 मेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां पुरुषादुपदधात्यन्नं द्वै स्वय-
 मातृणोयं द्वै स्वयमातृणोयमु वा ऽअन्नमस्यां हि सर्व-
 मन्नं पच्यतेऽनन्तर्हितमेवास्मादेतदन्नं दधात्युत्तरामुत्तर-
 मेवास्मादेतदन्नं दधाति ॥ १ ॥ यद्वेव स्वयमातृणामुप-

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १. ३. ३, ४; कठ० सं० १६. १५, १६; कपि० २५. ६; मै० सं० ११. ७. १५; तै० सं० ४. २. ८ ।

दुधाति । प्राणो वै स्वयमातृण्णा प्राणो ह्येवैतस्वयमात्मन-
 ऽआतृन्ते प्राणमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां पुरुषादुप-
 दधाति प्राणो वै स्वयमातृण्येयं वै स्वयमातृण्येयमु वै
 प्राणो यद्धि किञ्च प्राणीयं तत्सर्वं विभर्त्यनन्तर्हितमे-
 वास्मादेत्प्राणं दधात्युत्तरामुत्तरमेवास्मादेत्प्राणं दधाति
 ॥ २ ॥ यद्वेव स्वयमातृण्णामुपदधाति । प्रजापतिं विस्रस्तं
 देवता ऽआदाय व्युदक्रामँस्तासु व्युत्क्रामन्तीषु प्रति-
 ष्णामभिपद्योपाविशत् ॥ ३ ॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्र-
 सत । अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ या सा
 प्रतिष्ठैषा सा प्रथमा स्वयमातृण्णा तद्यदेतामत्रोपदधाति
 यदेवास्यैषात्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेतामत्रो-
 पदधाति ॥ ४ ॥ तां वै प्रजापतिनोपदधाति । प्रजापति-
 ह्येवैतस्वयमात्मनः प्रत्यधत्त 'द्रुवासी'ति स्थिरासीत्ये-
 तदथो प्रतिष्ठितासीति 'धरुणे'ति प्रतिष्ठा वै धरुण-
 'माँस्तृता विश्वकर्म्मणे'ति प्रजापतिर्वै विश्वकर्म्मा तेनास्तृ-
 तासीत्येतन्मा त्वाँ समुह् ऽउद्वधीन्मा सुपर्णं ऽइति
 रुक्मो वै समुहः पुरुषः सुपर्णस्तौ त्वा मोदधिष्ठामित्येत-
 'द्वव्यथमाना पृथिवीं ददहे'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः
 ॥ ५ ॥ 'प्रजापतिष्ठा सादयत्वि'ति । प्रजापतिर्हेतां प्रथमां
 चितिमपश्यदपां पृष्टे समुहस्येमन्नि'त्यपाः हीयं पृष्टः

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० १६ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० १६ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० १६ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० १६ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १३ क० १६ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० १७ ।
 (७) शु० य० सं० अ० १३ क० १७ ।

समुद्स्य * हीयमेम 'व्यचस्वतीं प्रथस्वतीमि'ति व्यच-
स्वती च हीयं प्रथस्वती च 'प्रथस्व पृथिव्यसी'ति
प्रथस्व पृथिवी चासीत्येतत् ॥ ६ ॥ 'भूरसी'ति । भूर्हीयं
'भूमिरसी'ति भूमिर्हीयं मदितिरसी'तीयं वा ऽअदिति-
रियः हीदः सर्वं ददते 'विश्वधाया' ऽइत्यस्याः हीदः
सर्वः हितं 'विश्वस्य भुवनस्य धर्त्री'ति सर्वस्य भुव-
नस्य धर्त्रीत्येतत्पृथिवीं व्यच्छ पृथिवीं दृढह पृथिवीं
मा हिदसीरित्यात्मानं व्यच्छात्मानं दृढहात्मानं मा हिद-
सीरित्येतत् ॥ ७ ॥ 'विश्वस्मै प्राणायापानाय । व्या-
नायोदानाये'ति प्राणो वै स्वयमातृणा सर्वस्मा ऽउ
वा ऽएतस्मै प्राणः 'प्रतिष्ठायै चरित्राये'तीमे वै लोकाः
स्वयमातृणा ऽइम ऽउ लोकाः प्रतिष्ठा चरित्रमग्नि-
ष्टोभिपात्वि'त्यग्निष्टोभिगोपायत्तित्येतत् 'मह्यो स्वस्त्ये'ति
महत्या स्वस्त्येत्येतच्छर्द्धिषा शन्तमेने'ति यच्छर्द्धिः श-
न्तमं तेनेत्येतत्सादयित्वा सुददोहसाधिवदति तस्योक्तो
बन्धुरथ † साम गायति तस्योपरि बन्धुः ॥ ८ ॥
तदाहुः । कथमेष पुरुषः स्वयमातृणयानभिनिहितो भव-

* 'हीयमेव' इति पाठो 'ज' पुस्तके ।

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० १७ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० १७
(३) शु० य० सं० अ० १३ क० १८ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० १८
(५) शु० य० सं० अ० १३ क० १८ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० १८
(७) शु० य० सं० अ० १३ क० १८ । (८) शु० य० सं० अ० १३ क० १८
(९) शु० य० सं० अ० १३ क० १९ । (१०) शु० य० सं० अ० १३ क० १९
(११) शु० य० सं० अ० १३ क० १९ । (१२) शु० य० सं० अ० १३ क० १९
(१३) शु० य० सं० अ० १३ क० १९ ।

† का० श्रौ० सू० १७. ४. १६ ।

तीत्यन्नं वै स्वयमातृणा प्राणः स्वयमातृणानभि-
 निहितो वै पुरुषोऽन्नेन च प्राणेन च ॥ ९ ॥ अथ * दूर्वे-
 ष्टकामुपदधाति । पशवो वै दूर्वेष्टका पशूनेवैतदुपदधाति
 तथैरदोऽग्निरनन्तर्हितैः पशुभिरुपैत्त एते तानेवैतदुप-
 दधाति तामनन्तर्हितां स्वयमातृणायाऽउपदधातीयं
 वै स्वयमातृणानन्तर्हितास्तदस्यै पशून् दधात्युत्तरामुत्तरा-
 स्तदस्यै पशून् दधाति ॥ १० ॥ यद्वेव दूर्वेष्टकामुपदधाति ।
 प्रजापतेर्विस्वस्तस्य यानि लोमान्यशीयन्त ताऽइमा-
 ऽओषधयोऽभवन्नथास्मात्प्राणो मद्ध्यतऽउदक्रामत्तस्मि-
 न्नुत्क्रान्तेऽपद्यत ॥ ११ ॥ सोऽब्रवीत् । अयं वाव माऽधू-
 र्वादिति यदब्रवीदधूर्वाङ्मेति तस्माद्धूर्वा धूर्वा ह वै तां
 दूर्वेत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्तदेतत्क्षत्रं
 प्राणो ह्येष रसो लोमान्यन्याऽओषधय एतामुपद-
 धत्सुर्वाऽओषधीरुपदधाति ॥ १२ ॥ तं यत्र देवाः
 समस्कुर्वन् । तदस्मिन्नेतं प्राणः रसं मद्ध्यतोऽदधुस्त-
 थैवास्मिन्नयमेतद् दधाति तामनन्तर्हितां स्वयमातृणाया-
 ऽउपदधातीयं वै स्वयमातृणानन्तर्हितास्तदस्याऽओष-
 धीर्दधात्युत्तरामुत्तरास्तदस्याऽओषधीर्दधाति सा स्या-
 त्समूला साग्रा कृत्स्नतायै यथा स्वयमातृणायामुपहिता
 भूमिं प्राप्नुयादेवमुपदध्यादस्यां ह्येवैता जायन्तऽइमामनु
 प्ररोहन्ति ॥ १३ ॥ 'क्राण्डात्क्राण्डात्प्ररोहन्ती । पुरुषः
 पुरुषस्पर्श' इति क्राण्डात्क्राण्डाद्ध्येषा पर्वणः-पर्वणः प्ररो-

ह'त्येवां नो दूर्वे प्रतनु सहस्रेण शतेन चे'ति यथैव
यजुस्तथा बन्धुः ॥ १४ ॥ 'यो शतेन प्रतनोषि । सहस्रेण
विरोहसी'ति शतेन ह्येषा प्रतनोति सहस्रेण विरोहति
'तस्यास्ते देवीष्टके विधेम हविषा वयमि'ति यथैव यजु-
स्तथा बन्धुर्द्वाब्भ्यामुपदधाति तस्योक्तो बन्धुः सादयित्वा
सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥ १५ ॥ अथ *
द्वियजुषमुपदधाति । इन्द्राग्नी ऽअकामयेतां स्वर्गं लोक-
मियावेति तावेतामिष्टकामपश्यतां द्वियजुषमिमामेव तामुपा-
दधातां तामुपधायास्यै प्रतिष्ठायै स्वर्गं लोकमैतां तथैवैतद्य-
जमानो यद् द्वियजुषमुपदधाति येन रूपेण यत्कर्म कृत्वे-
न्द्राग्नी स्वर्गं लोकमैतां तेन रूपेण तत्कर्म कृत्वा स्वर्गं
लोकमयानीति सा यद् द्वियजुर्नाम द्वे ह्येतां देवते ऽअपश्यतां
यद्वेव द्वियजुषमुपदधाति यजमानो वै द्वियजुः ॥ १६ ॥
तदाहुः । यदसावेव यजमानो योऽसौ हिरण्यमयः
पुरुषोऽथ कतमदस्येदुः रूपमिति देवो वा ऽअस्य स-
ऽआत्मा मानुषोऽयं तद्यत्स हिरण्यमयो भवत्यमृतं वा ऽअस्य
तद्रूपं देवरूपममृतः हिरण्यमथ यदियं मृदुः कृता भवति
मानुषः ह्यस्येदुः रूपः ॥ १७ ॥ स यदमुमेवोपदध्यात् ।
नेमामपशिष्यात्क्षिप्त्रे हास्माल्लोकाद्यजमानः प्त्रेयादथ
यदिमामपशिनष्टि यदेवास्येदं मानुषः रूपं तद-
स्यैतदुपशिनष्टि तथो हानेनान्मना सर्वमायुरेति ॥ १८ ॥

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० २० । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० २१ ।
(३) शु० य० सं० अ० १३ क० २१ ।
* का० श्रौ० सू० १७. ४. २० ।

स यन्नानूपदध्यात् । न हैतं दैवमात्मानमनुप्रजानीया-
दथ यदनूपदधाति तथो हैतं दैवमात्मानमनुप्रजानाति
तामनन्तर्हितां दूर्वेष्टकाया उपदधाति पशवो वै
दूर्वेष्टका यजमानं तत्पशुषु प्रतिष्ठापयति ॥ १९ ॥ त-
दाहुः । कथमस्यैतावात्मानौ प्राणेन सन्ततावव्यव-
च्छिन्नौ भवत इति प्राणो वै स्वयमातृणा प्राणो दूर्वेष्टका
यजमानो द्वियजुः स यदनन्तर्हिताः स्वयमातृणायै
दूर्वेष्टकामुपदधाति प्राणेनैव तत्प्राणः सन्तनोति सन्द-
धात्यथ यदनन्तर्हितां दूर्वेष्टकायै द्वियजुषमुपदधाति
प्राणो वै दूर्वेष्टका यजमानो द्वियजुरेवमु हास्यैतावात्मानौ
प्राणेन सन्ततावव्यवच्छिन्नौ भवतः ॥ २० ॥ 'यास्ते-
ऽग्ने सूर्ये रुचः । या वो देवाः सूर्ये रुच' इति रुचः
रुचमित्यमृतत्वं वै रुग्मृतत्वमेवास्मिन्नेतदधाति द्वाभ्या-
मुपदधाति तस्योक्तो बन्धुरथो द्वयः ह्येवैतद्रूपं मृचापश्च
सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥ २१ ॥
अथ * रेतःसिचा उपदधाति । इमौ वै लोकौ रेतः-
सिचाविमौ ह्येव लोकौ रेतः सिञ्चत इतो वा अयमूर्ध्वः
रेतः सिञ्चति धूमः सामुत्र ववृष्टिर्भवति तामसावमुतो
ववृष्टिं तदिमा अन्तरेण प्रजाः प्रजायन्ते तस्मादिमौ
लोकौ रेतःसिचौ ॥ २२ ॥ 'विराड्ज्योतिरधारयति'ति । अयं
वै लोको विराट् स इममग्निं ज्योतिर्धारयति 'स्वराड्-

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० २२, २३ ।

* का० श्रौ० सू० १७, ४, २२ ।

(२) शु० य० सं० अ० १३ क० २४ । (३) शु० य० सं० अ० १३ क० २४ ।

.ज्योतिरधारयद्वि'त्यसौ वै लोकोऽस्वराद् सोऽमुमादित्यं
ज्योतिर्धारयति विराद् च हेमौ लोकौ स्वराद् च नानोप-
दधाति नाना हीमौ लोकौ सकृत्सादयति समानं तत्करोति
तस्मादु हानयोर्लोकयोरन्ताः समायन्ति ॥ २३ ॥
यद्वेव रेतःसिचाऽउपदधाति । आण्डौ वै रेतःसिचौ
यस्य ह्याण्डौ भवतः सऽएव रेतः सिञ्चति विराड्ज्यो-
तिरधारयत्स्वराड्ज्योतिरधारयद्विति विराद् च हेमावाण्डौ
स्वराद् च तावेतज्योतिर्धारयतो रेतऽएव * प्रजापतिमेव
नानोपदधाति नाना हीमावाण्डौ सकृत्सादयति समानं
तत्करोति तस्मात्समानसम्बन्धनौ तेऽनन्तर्हिते द्वियजुष-
ऽउपदधाति यजमानो वै द्वियजुरनन्तर्हितौ तद्यजमाना-
दाण्डौ दधाति ॥ २४ ॥ अथ † विश्वज्ज्योतिषमुपदधाति ।
अग्निर्वै प्रथमा विश्वज्ज्योरिग्निर्ह्येवास्मिँल्लोके विश्वं ज्योति-
रग्निमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां रेतःसिग्भ्यामुप-
दधातीमौ वै लोकौ रेतःसिचावनन्तर्हितं तदाब्भ्यां
लोकाब्भ्यामग्निं दधात्यन्तरेवोपदधात्यन्तरेव हीमौ लोका-
वग्निः ॥ २५ ॥ यद्वेव विश्वज्ज्योतिषमुपदधाति । प्रजा
वै विश्वज्ज्योतिः प्रजा ह्येव विश्वज्ज्योतिः प्रजननमेवै-
तदुपदधाति तामनन्तर्हितां रेतःसिग्भ्यामुपदधात्याण्डौ
वै रेतःसिचावनन्तर्हितां तदाण्डाब्भ्यां प्रजातिं दधात्यन्त-
रेवोपदधात्यन्तरेव ह्याण्डौ प्रजाः प्रजायन्ते ॥ २६ ॥

* 'प्रजापतिमेव' इति 'क' पुस्तके ।

† का० श्रौ० सू० १५. ४. २३ ।

‘प्रजापतिश्चा सादयत्स्विति । प्रजापतिर्ह्येतां प्रथमां चिति-
मपश्यत्पृष्ठे पृथिव्या ज्योतिष्मतीमिति पृष्ठे ह्ययं
पृथिव्यै ज्योतिष्मानग्निः ॥ २७ ॥ ‘विश्वस्मै प्राणाय-
पनाय । व्यानाये’ति प्राणो वै विश्वज्योतिः सर्वस्मा-
ऽउ वा ऽएतस्मै प्राणो विश्वज्ज्योतिर्यच्छेति सर्वं
ज्योतिर्यच्छेतदग्निष्टेऽधिपतिरित्यग्निमेवास्या ऽअधिपतिं
करोति सादयित्वा सुददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः
॥ २८ ॥ अथर्त्तव्ये ऽउपदधाति * । ऋतव ऽएते
यदृतव्ये ऽऋतुनेवैतदुपदधाति ‘मधुश्च माधवश्च वास-
न्तिकावृतू’ ऽइति नामनी ऽएनयोरेते नामभ्यामेवैने ऽएत-
दुपदधाति द्वे ऽइष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतुः सकृत्सा-
दयत्येकं तदृतुं करोति ॥ २९ ॥ तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति ।
संवत्सर ऽएषोऽग्निरिम् ऽउ लोकाः संवत्सरस्तस्यायमेव
लोकः प्रथमा चितिरयमस्य लोको वसन्त ऽऋतुस्त-
द्यदेते ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैते ऽआत्मनस्तदस्मिन्ने-
तत्प्रतिदधाति तस्मादेते ऽअत्रोपदधाति ॥ ३० ॥ यद्वैते-
ऽअत्रोपदधाति । प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सर ऽउ प्रजापति-
स्तस्य प्रतिष्ठैव प्रथमा चितिः प्रतिष्ठो ऽस्य वसन्त-
ऽऋतुस्तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैते ऽआत्मनस्तद-
स्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते ऽअत्रोपदधाति ते ऽअन-

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० २४ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० २४ ।
(३) शु० य० सं० अ० १३ क० २४ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ४. २४ ।

(४) शु० य० सं० अ० १३ क० २५ ।

न्तर्हि ते विश्वज्योतिष ऽउपदधाति प्रजा वै विश्वज्योतिर-
 नन्तर्हि तास्तत्प्रजा ऽऋतुब्भ्यो दधाति तस्मात्प्रजा-
 ऽऋतूनेवानुप्रजायन्त ऽऋतुभिर्ह्येव गव्ये सन्तः सम्पश्य-
 न्त्यृतुभिर्जातम् ॥ ३१ ॥ अथाषाढामुपदधाति * । इयं
 वा ऽअषाढे मामेवैतदुपदधाति तां पूर्वार्द्धे ऽउपदधाति
 प्रथमा हीयमसृज्यत ॥ ३२ ॥ सा यदुषाढा नाम । देवा-
 ऽश्चासुराश्चोभये प्राजापत्या ऽअस्पृक्षन्त ते देवा ऽएता-
 मिष्टकामपश्यन्नषाढामिमामेव तामुपादधत तामुपधाया-
 सुरान्त्संपत्नान् भ्रातृव्यान्स्मात्सर्वस्मादसहन्त यदुसहन्त
 तस्मादुषाढा तथैवैतद्यजमान ऽएतामुपधाय द्विषन्तं
 भ्रातृव्यमस्मात्सर्वस्मात्सहते ॥ ३३ ॥ यद्वेवाषाढामुप-
 दधाति । वाग्वा ऽअषाढा वाचैव तद्देवा ऽअसुरान्त्संपत्ना-
 न् भ्रातृव्यान्स्मात्सर्वस्मादसहन्त तथैवैतद्यजमानो
 वाचैव द्विषन्तं भ्रातृव्यमस्मात्सर्वस्मात्सहते वाचमेव
 तद्देवा ऽउपादधत तथैवैतद्यजमानो वाचमेवोपधत्ते ॥ ३४ ॥
 सेयं वामभृत् । प्राणा वै वामं व्यद्धि किञ्च प्राणीयं तत्सर्वं
 विभर्ति तेनेयं वामभृद्वाग्घ त्वेव वामभृत्प्राणा वै वामं
 वाचि वै प्राणेब्भ्योऽन्नं धीयते तस्माद्वाग्वामभृत् ॥ ३५ ॥
 त ऽएते सर्वे प्राणा यदुषाढा । तां पूर्वार्द्धे ऽउपदधाति
 पुरस्तात्तत्प्राणान्दधाति तस्मादिमे पुरस्तात्प्राणास्तान्ना-
 न्ययां यजुष्मत्येष्टकया पुरस्तात्प्रत्युपदध्यादेतस्यां चित्तौ
 नेत्प्राणानपिदधानीति ॥ ३६ ॥ यद्वपस्याः पञ्च पुरस्तादु-

पदधाति । अन्नं वा ऽआपोऽनपिहिता वा ऽअन्नेन प्राणा-
स्तामनन्तर्हितामृतव्याब्भ्यामुपदधात्पृथुषु तद्वाचं प्रतिष्ठि-
पयति सेयं वायुतुषु प्रतिष्ठिता वदति ॥ ३७ ॥ तदाहुः ।
यत्प्रजा विश्वज्योतिर्वाग्वाढाथ कस्मादन्तरेणर्त्तव्ये ऽउप-
दधातीति संवत्सरो वा ऽऋतव्ये संवत्सरेण तत्प्रजाब्भ्यो
वाचमन्तर्द्धाति तस्मात्संवत्सरवेलायां प्रजा वाचं प्रवदन्ति
॥ ३८ ॥ 'अषाढासि सहमाने'ति । असहन्त ह्येतया देवा-
ऽअसुरा'न्सहस्वारातीः सहस्व पृतनायत' ऽइति यथैव
यजुस्तथा बन्धुः 'सहस्रवीर्यासि सा मा जिह्वे'ति स्र्व
वै सहस्रः सर्ववीर्यासि सा मा जिह्वेत्येतत्सादयित्वा
सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ३९ ॥ तदाहुः ।
कस्मादभिसव्यमातृणमभ्या ऽइष्टका ऽउपधीयन्ते प्रा-
च्यऽएता ऽइति * द्वे वै योनी ऽइति ब्रूयाद्देवयोनिरभ्यो
मनुष्ययोनिरभ्यः प्राचीनप्रजनना वै देवाः प्रती-
चीनप्रजनना मनुष्यास्तद्यदेताः प्राचीरुपदधाति देव-
योनेरेवैतद्यजमानं प्रजनयति ॥ ४० ॥ (B)

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ।

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ८५ ॥

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० २६ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० २६ ।
(३) शु० य० सं० अ० १३ क० २६ ।

* 'द्वौ वै' इति 'क' पाठः ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ९. ४. १; कठसं० १६. १५, १६; मै० सं० ११. ७. १५, १६; तै० सं० ४. २. ८, ९ ।

[कूर्मादीनामुपधानादि]

कूर्म्ममुपदधाति । रसो वै कूर्म्मो रसमेवैतदुपदधाति
 यो वै स ऽएषां लोकानामप्सु प्रविद्धानां पराङ् रसोऽत्य-
 क्षरत्स ऽएष कूर्म्मस्तमेवैतदुपदधाति यावानु वै रसस्ता-
 वानात्मा स ऽएष ऽइम ऽएव लोकाः ॥ १ ॥ तस्य
 यदुधरं कपालम् । अयं स लोकस्तत्प्रतिष्ठितमिव
 भवति प्रतिष्ठित ऽइव ह्ययं लोकोऽथ यदुत्तरं सा
 द्यौस्तद् व्यवर्णहीतान्तमिव भवति व्यवर्णहीतान्तेव हि
 द्यौरथ यदन्तरा तदन्तरिक्षं स ऽएष ऽइम ऽएव लोका-
 ऽइमानेवैतल्लोकानुपदधाति ॥ २ ॥ तमभ्यनक्ति * । दग्ना
 मधुना घृतेन दुधि हैवास्य लोकस्य रूपं घृतमन्तरिक्षस्य
 मद्धमुष्य स्वेनैवैनमेतद्रूपेण समर्द्धयत्यथो दुधि हैवास्य
 लोकस्य रसो घृतमन्तरिक्षस्य मद्धमुष्य स्वेनैवैनमेतद्रसेन
 समर्द्धयति ॥ ३ ॥ 'मधुं वाता ऽऋतायत' ऽइति । यां
 वै देवतामृगभ्यनूक्ता यां यजुः सैव देवता सक्सो
 देवता तद्यजुस्तद्धैतन्मद्धेवैष त्रिचो रसो वै मधु रस-
 मेवास्मिन्नेतदुपदधाति गायत्रीभिस्तिसृभिस्तस्योक्तो बन्धुः
 ॥ ४ ॥ स यत्कूर्म्मो नाम । एतद्वै रूपं कृत्वा प्रजापतिः
 प्रजा ऽअसृजत यदसृजताकरोत्तद्यदकरोत्तस्मात्कूर्म्मः
 कश्यपो वै कूर्म्मस्तस्मादाहुः सर्वाः प्रजाः काश्यप्य
 ऽइति ॥ ५ ॥ स यः स कूर्म्मो ऽसौ स ऽआदित्यः । अमुमेवै-

* का० श्रौ० सू० १७. ४. २७ ।

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० २७ ।

तदादित्यमुपदधाति तं पुरस्तात्प्रत्यञ्चमुपदधात्यमुं तदा-
 दित्यं पुरस्तात्प्रत्यञ्चं दधाति तस्मादसावादित्यः पुरस्ता-
 त्प्रत्यङ् धीयते दक्षिणतोऽषाढायै वृषा वै कूर्मो
 योषाषाढा दक्षिणतो वै वृषा योषामुपशेतेऽरन्निमात्रेऽरन्नि-
 मात्राद्धि वृषा योषामुपशेते सैषा सर्वासामिष्टकानां
 महिषी यदुषाढेतस्यै दक्षिणतः सन्तसर्वासामिष्टकानां
 दक्षिणतो भवति ॥ ६ ॥ यद्वेव कूर्ममुपदधाति । प्राणो वै
 कूर्मः प्राणो हीमाः सर्वाः प्रजाः करोति प्राणमेवैतदु-
 दधाति तं पुरस्तात्प्रत्यञ्चमुपदधाति पुरस्तात्प्रत्यञ्चं
 प्राणं दधाति तस्मात्पुरस्तात्प्रत्यङ् प्राणो धीयते पुरुष-
 मब्ध्यावृत्तं यजमाने तत्प्राणं दधाति दक्षिणतोऽषाढायै
 प्राणो वै कूर्मो वागषाढा प्राणो वै वाचो वृषा प्राणो
 मिथुनम् ॥ ७ ॥ * 'अपां गर्भंन्स्तीदे'ति † । एतद्वापां
 गर्भिष्टं खत्रैष एतत्तपति 'मा त्वा सूर्योऽभिताप्सी-
 न्माग्निर्वैश्वानर' इति मैव त्वा सूर्यो हिंस्रीन्मो
 ऽअग्निर्वैश्वानर इत्येतदृच्छन्नपन्नाः प्रजाऽअनुवीक्षस्वे-
 तीमा वै सर्वाः प्रजा या इमा इष्टकास्ताऽअरिष्टा-
 ऽअनार्ताऽअनुवीक्षस्वेत्येतदनु त्वा दिव्या वृष्टिः
 सचतामि'ति यथैवेन दिव्या वृष्टिरनुसचेतैवमेतदाह
 ॥ ८ ॥ अथैनमेजयति । 'त्रीन्समुद्रान्तमसृपस्त्वर्गानि'

* अत्र शतम् ४२०० ।

† का० श्रौ० सू० १७. ५. १ ।

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० ३० । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ३० ।
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ३० । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ३० ।
 (५) शु० य० सं० अ० १३ क० ३१ ।

सीमे वै त्रयः समुद्राः स्वर्गा लोकास्तानि च कूर्मो भूत्वा-
 नुसः ससर्पापापतिर्वृषभ इष्टकानामित्यपाथ द्वेष
 पतिर्वृषभ इष्टकानाम्पुरीषं वसानः सुकृतस्य लोक'
 इति पशवो वै पुरीषं पशून्वसानः सुकृतस्य लोक
 इत्येतत्तत्र गच्छ यत्र पूर्वं परेता' इति तत्र गच्छ
 यत्रैतेन पूर्वं कर्मणयुरित्येतत् ॥ ९ ॥ 'मही द्यौः पृथिवी
 च न' इति । महती द्यौः पृथिवी च न इत्येतद्दिमं व्यञ्जं
 मिमिक्षतामितीमं व्यञ्जमवतामित्येतत्पिपृतां नो भरी-
 मभिरिति विभृतां नो भरीमभिरित्येतद् व्यापृथिव्ययोत्तम-
 योपदधाति व्यावापृथिव्यो हि कूर्मः ॥ १० ॥ त्रिभिरुपद-
 धाति । त्रय इमे लोका इत्यथो त्रिवृदग्निर्यवानग्निर्यवा-
 त्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुपदधाति त्रिभिरब्भ्यनक्ति तत्पद-
 तस्योक्तो बन्धुरवका इधस्ताद्भवन्त्यवका उपरिष्ठादापो-
 वा इवका अपामेवैनमेतन्मद्व्यतो दधाति सादयित्वा
 सुददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः ॥११॥ अथोलूखलमु-
 सले उपदधाति* । विष्णुरकामयतान्नादः स्यामिति स एत-
 इष्टके अपश्यदुलूखलमुसले ते उपधात्त ते उपधाया-
 न्नादोऽभवत्तथैवैतद्यजमानो यदुलूखलमुसले उपदधाति
 येन रूपेण यत्कर्म कृत्वा विष्णुरन्नादोऽभवत्तेन रूपेण
 तत्कर्म कृत्वा न्नादोऽसानीति तदेत्सर्वमन्नं यदुलूखल-

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ३१ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ३१ ।

(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ३१ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ३२ ।

(५) शु० य० सं० अ० १३ क० ३२ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ३२ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ५. ३ ।

मुसले ऽउल्लखलमुसलाब्भ्याऽ॥ ह्येवान्नं क्रियत ऽउल्ल-
 खलमुसलाब्भ्यामद्वयते ॥ १२ ॥ ते रेतःसिचोर्वेलयो-
 पदधाति । पृष्ठयो वै रेतःसिचौ मद्ध्यमु पृष्ठयो मद्ध्यत-
 ऽएवास्मिन्नेतदन्नं दधात्युत्तरे ऽउत्तरमेवास्मादेतदन्नं
 दधात्यरत्निमात्रे ऽरत्निमात्राद्ध्यन्नमद्वयते ॥ १३ ॥ प्रादेशमात्रे
 भवतः । प्रादेशमात्रो वै गव्भोः विष्णुरन्नमेतदात्मसम्मि-
 मेवास्मिन्नेतदन्नं दधाति यदु वा ऽआत्मसम्मिन्नमन्नं तद-
 वति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति
 ॥ १४ ॥ औदुम्बरे भवतः । ऊर्ग्वै रस ऽउदुम्बर ऽऊर्ज-
 मेवास्मिन्नेतद्रसं दधात्यथो सर्व ऽएते वनस्पतयो यदुदुम्बर-
 ऽएते ऽउपदधत्सर्वाङ्गवनस्पतीनुपदधाति रेतःसिचोर्वेलयेमे
 वै रेतःसिचावनयोस्तद्वनस्पतीन्दधाति तस्मादनयोर्वन-
 स्पतयश्चतुस्तक्ति भवति चतस्रो वै दिशः सर्वासु
 तद्दिक्षु वनस्पतीन्दधाति तस्मात्सर्वासु दिक्षु वनस्पतयो
 मध्ये सङ्गृहीतं भवत्युल्लखलरूपतायै ॥ १५ ॥ यद्वेवोल्लखल-
 मुसले ऽउपदधाति । प्रजापतेर्विस्त्रस्तात्प्राणो मद्ध्यत ऽउद-
 चिक्रमिषत्तन्नेनायुह्यात्तस्मात्प्राणोऽन्नेन गृहीतो यो ह्येवा-
 न्नमत्ति स प्राणिति ॥ १६ ॥ प्राणे गृहीते । अस्मादन्नमुद-
 चिक्रमिषत्तत्प्राणेनायुह्यात्तस्मात्प्राणेनान्नं गृहीतं यो ह्येव
 प्राणिति सोऽन्नमत्ति ॥ १७ ॥ एतयोरुभयोर्यगृहीतयोः ।
 अस्मादूर्गुदचिक्रमिषत्तामेताब्भ्यामुभाब्भ्यामयुह्यात्तस्मादे-
 ताब्भ्यामुभाब्भ्यामूर्ग्यगृहीता यो ह्येवान्नमत्ति स प्राणिति
 तमूर्जयति ॥ १८ ॥ ऊर्जि गृहीतायाम् । अस्मादेते ऽउभे

ऽउदचिक्रमिषतां ते ऽऊर्जागृह्णात्तस्मादेते ऽउभे ऽऊर्जा
 गृहीते यथं ह्येवोर्जयति स प्राणिति सोऽन्नमत्ति ॥ १९ ॥
 ताव्येताव्यव्योऽव्येन गृहीतानि । तान्यन्योऽन्येन
 गृहीत्वात्मन्प्रापादयत तदेतदन्नं प्रपद्यमानः सर्वे देवा
 ऽअनुप्रापद्यन्तान्नजीवनः हीदः सर्वम् ॥ २० ॥ तदेष
 श्लोकोऽबभ्युक्तः । तद्वै स प्राणोऽभवदिति तद्धि स
 प्राणोऽभवद्महा भूत्वा प्रजापतिरिति महान्हि स तद-
 भवद्यदेनमेते देवाः प्रापद्यन्त भुजो भुजिष्या वित्वेति
 प्राणा वै भुजोऽन्नं भुजिष्या ऽएतत्सर्वं वित्वेत्येतद्यत्प्राणा-
 न्प्राणयत्पुरीत्यात्मा वै पूर्व्वद्वै प्राणान्प्राणयत्तस्मात्प्राणा
 देवा ऽअथ यत्प्रजापतिः प्राणयत्तस्मादु प्रजापतिः प्राणो
 यो वै स प्राण ऽएषा सा गायत्र्यथ यत्तदन्नमेष स
 विष्णुर्देवताथ या सोमं स ऽउदुम्बरः ॥ २१ ॥ सोऽब्र-
 वीत् । अयं वाव मा सर्वस्मात्पाप्मन ऽउदभार्षीदिति
 यदब्रवीदुदभार्षीन्मेति तस्मादुदुम्भर ऽउदुम्भरो ह वै
 तमुदुम्बर ऽइत्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवा-
 ऽउरु मे करदिति तस्मादुरुकरमुरुकरः ह वै तदुलूखल-
 मित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवाः सैषा सर्वेषां
 प्राणानां व्योनिर्व्यदुलूखलः शिरो वै प्राणानां व्योनिः
 ॥ २२ ॥ तत्प्रादेशमात्रं भवति । प्रादेशमात्रमिव हि
 शिरश्चतुःस्रक्ति भवति चतुःस्रक्तीव हि शिरो मध्ये
 सङ्गृहीतं भवति मध्ये सङ्गृहीतमिव हि शिरः ॥ २३ ॥
 तं व्यत्र देवाः समस्कुर्वन् । तदस्मिन्नेतत्सर्वं मद्भ्यतोऽदधुः

प्राणमन्नमूर्जं तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति रेतःसिचोर्वैलया
 पृष्ठयो वै रेतःसिचौ मद्ध्यमु पृष्ठयो मद्ध्यत ऽएवास्मि-
 न्नेतत्सर्वं दधाति ॥ २४ ॥ 'विष्णोः कर्माणि पश्यते'ति ।
 वीर्यं वै कर्म विष्णोर्वीर्याणि पश्यतेत्येतद्यतो ब्रूतानि
 पस्पश' ऽइत्यन्नं वै व्रतं व्यतोऽन्नं स्पाशयाञ्चक्र ऽइत्येत
 'दिन्द्रस्य युज्यः सखे'तीन्द्रस्य ह्येष युज्यः सखा द्विदेवत्ययो-
 पदधाति द्वे ह्यलूलखलमुसले सकृत्सादयति समानं तत्करोति
 समानं ह्येतदन्नमेव सादयित्वा सुददोहसाधिवदति
 तस्योक्तो बन्धुः ॥ २५ ॥ अथोखामुपदधाति * । योनिर्वा-
 ऽउखा योनिमेवैतदुपदधाति तामुलूलखल ऽउपदधात्यन्तरिक्षं
 वा ऽउलूलखलं व्यद्वै किञ्चास्या ऽऊर्द्धमन्तरिक्षमेव तन्मद्ध्यं
 वा ऽअन्तरिक्षं मद्ध्यतस्तद्योनिं दधाति तस्मात्सर्वेषां
 भूतानां मद्ध्यतो योनिरपि वनस्पतीनाम् ॥ २६ ॥ यद्वेवो-
 खामुपदधाति । यो वै स प्रजापतिर्व्यत्सं सतैषा
 सोखेमे वै लोका ऽउखेमे लोकाः प्रजापतिस्तामुलूलखल-
 ऽउपदधाति तदेनमेतस्मिन्त्सर्वास्मिन्प्रतिष्ठापयति प्राणे-
 ऽन्नऽऊर्ज्यथो ऽएतस्मादेवैनमेतत्सर्वस्मादनन्तर्हितं दधाति
 ॥ २७ ॥ अथोपशयां पिष्ट्वा । लोकभाजमुखां कृत्वा
 पुरस्तादुखाया ऽउपनिवपत्येष हैतस्यै लोकस्तथो हास्येषा-
 नन्तरिता भवति ॥ २८ ॥ तदाहुः । कथमस्यैषा पक्वा
 श्रुतोपहिता भवतीति यदेव यजुष्कृता तेनाथो यद्वै किञ्चै-

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ३३ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ३३ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ३३ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ५. ४ ।

त॒माग्निं॑ वै॒श्वान॒रमु॒पनि॒गच्छ॑ति त॒त ऽए॒व त॒त्पक्कः॑ श्रु॒तमु॒-
प॒हितं॑ भवति ॥ २९ ॥ 'ध्रु॒वासि ध॒रुणे'ति । त॒स्योक्तो॑
ब॒न्धुरि॒तो 'जज्ञे॑ प्र॒थम॑मे॒भ्यो योनि॑भ्यो ऽअ॒धि जा॒तवे॑दा'
ऽइ॒त्येते॑भ्यो हि योनि॑भ्यः प्र॒थमं॑ जा॒तवे॑दा ऽअ॒जाय॑त 'स
गा॒यत्र्या॑ त्रि॒ष्टुभा॒नुष्टु॒भा च॑ दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं ब॒हतु॑
प्र॒जान॑न्नि॒त्येतै॒र्वा ऽए॒ष छ॒न्दोभि॑र्दे॒वेभ्यो॑ ह॒व्यं ब॒हति॑
प्र॒जान॑न् ॥ ३० ॥ 'ई॒षे रा॒ये र॒मस्व । स॒हसे॑ द्यु॒म्न-
ऽउ॒र्जे ऽअ॒पत्या॒ये'त्येत॑स्मै स॒र्वस्मै॑ र॒मस्वे॒त्ये'त॑त्स॒म्प्राड॑सि
स्व॒राड॑सी'ति स॒म्प्राट् च॒ ह्येष॑ स्व॒राट् च॒ 'सा॒रस्व॑तौ
त्वे॒त्सौ प्रा॒वता॑मि'ति म॒नो वै स॒रस्वा॒न्वाक् स॒रस्व॑त्येतौ
सा॒रस्व॑ता ऽउ॒त्सौ तौ॒ त्वा प्रा॒वता॑मित्येतद् द्वा॒भ्यामु॒प-
द॑धाति त॒स्योक्तो॑ ब॒न्धुर॑थो द्र॒य॒श्च ह्ये॒वैत॑द्रूपं मृ॒च्चाप॑श्च
सा॒दयि॑त्वा सू॒ददो॑हसा॒धिव॑दति त॒स्योक्तो॑ ब॒न्धुः ॥ ३१ ॥ *
अ॒थैना॑मभि॒जुहो॑ति । ए॒तद्वा ऽअ॒स्यामे॑तत्पूर्वः रेतः॑ सि॒क्तं
भ॒वति॑ सि॒क्तास्त॑दे॒तद॑भि॒करो॑ति त॒स्माद्यो॒नौ रेतः॑ सि॒क्तम॑-
भि॒क्रिय॑त ऽआ॒ज्येन॑ जुहोति स्तु॒वेण॑ स्वा॒हाका॑रेण
द्वा॒भ्यामा॒ग्नेयी॑भ्यां गा॒यत्री॑भ्यां त॒स्योक्तो॑ ब॒न्धुः ॥ ३२ ॥
'अ॒ग्ने यु॒क्ष्वा हि॒ ये त॒व । यु॒क्ष्वा हि॒ दे॒वहू॑तमा॒नि'ति
यु॒क्त॒वती॑भ्यामि॒दमे॒वैत॑द्यो॒नौ रेतो॑ यु॒नक्ति॑ त॒स्माद्यो॒नौ
रेतो॑ यु॒क्तं न॑ नि॒ष्पद्य॑ते ॥ ३३ ॥ स॒ यदि॑ सं॒वत्स॒रभृ॑तः

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ३४ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ३४ ।

(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ३४ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ३५ ।

(५) शु० य० सं० अ० १३ क० ३५ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ३५ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ५. ५ ।

(७) शु० य० सं० अ० १३ क० ३६, ३७ ।

स्यात् । अथाभिजुहुयात्सर्वं वै तद्यत्संवत्सरभृतः
 सर्वं तद्यदभिजुहोत्यथ यद्यसंवत्सरभृतः स्यादुपैव
 तिष्ठेतासर्वं वै तद्यदसंवत्सरभृतोऽसर्वं तद्यदुपति-
 ष्ठतेऽभित्वेव जुहुयात् ॥ ३४ ॥ पशुरेष यदग्निः । सोऽत्रैव
 सर्वः कृत्स्नः संस्कृतस्तस्यावाङ् प्राणः स्वयमातृणा श्रोणी
 द्वियजुः पृष्ठयो रेतःसिचौ कीकसा विश्वज्योतिः ककुद-
 मृतव्ये ग्रीवा ऽअषाढा शिरः कूर्मो ये कूर्मो प्राणा ये
 शीर्षप्राणास्ते ते ॥ ३५ ॥ तं वा ऽएतम् । इत् ऽऊर्द्धं
 प्राञ्चं चिनोत्यसौ वा ऽआदित्यं ऽएषोऽग्निरमुं तदादित्य-
 मित् ऽऊर्द्धं प्राञ्चं दधाति तस्मादसावादित्यं ऽइत् ऽऊर्द्धः
 प्राङ् धीयते ॥ ३६ ॥ अथैनं प्रसलव्यावर्त्तयति । अमुं
 तदादित्यं प्रसलव्यावर्त्तयति तस्मादसावादित्यं ऽइमाँल्लो-
 काप्रसलव्यनुपस्येति ॥ ३७ ॥ उदरमुखा । योनिरुलूखल-
 मुत्तरोखा भवत्यधरमुलूखलमुत्तरं ह्युदरमधरा योनिः
 शिश्रं मुसलं तद् वृत्तमिव भवति वृत्तमिव हि शिश्रं
 तदक्षिणत ऽउपदधाति दक्षिणतो वै वृषा योषामुपशेते
 यदु पशोः संस्कृतस्यान्नं तद्दूर्वेष्टका तस्य वा ऽएतस्यो-
 त्तरोऽर्द्धं ऽउदाहिततरो भवति पशुरेष यदग्निस्तस्मात्पशोः
 सुहितस्योत्तरः कुक्षिरुन्नततरो भवति ॥ ३८ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ९. ४. १; कठ० सं० ३. २. ३; कपि० सं० १६. १६. ३९. ३; मै० सं० ११. ७. १६; तै० सं० ४. २. ९ ।

[उखायां पशुशीर्षोपधानादि]

पशुशीर्षाण्युपदधाति । पशवो वै पशुशीर्षाणि पशून्-
 वैतदुपदधाति तादृगुखायामुपदधातीमे वै लोका ऽउखा
 पशवः पशुशीर्षाण्येषु तल्लोकेषु पशून्दधाति तस्मादिम-
 ऽएषु लोकेषु पशवः ॥ १ ॥ यद्वेवोखायाम् । योनिर्वा-
 ऽउखा पशवः पशुशीर्षाणि योनौ तत्पशून्प्रतिष्ठापयति
 तस्मादद्यमानाः पच्यमानाः पशवो न क्षीयन्ते योनौ
 ह्येनादप्रतिष्ठापयति ॥ २ ॥ यद्वेव पशुशीर्षाण्युपदधाति ।
 या वै ताः श्रिय ऽएतानि तानि पशुशीर्षाण्यथ यानि
 तानि कुसिन्धाद्वेतास्ताः पञ्च चितयस्तद्यास्ताः पञ्च चितय-
 ऽइमे ते लोकास्तथे त ऽइमे लोका ऽएषा सोखा तद्यदु-
 खायां पशुशीर्षाण्युपदधात्येतैरेव तच्छीर्षभिरेतानि कुसि-
 न्धानि सन्दधाति ॥ ३ ॥ तान्पुरस्तात्प्रतीच ऽउपदधाति ।
 एतद्वै यत्रैतान्प्रजापतिः पशूनालिप्सत त ऽआलिप्स्यमाना-
 ऽउदचिक्रमिषंस्तादृग्राणेषु समग्रह्यात्तान्प्राणेषु संगृह्य
 पुरस्तात्प्रतीच ऽआत्मन्नधत्त ॥ ४ ॥ तद्वा ऽएतत्क्रियते ।
 यदेवा ऽअकुर्वन्निदं न्वस्मात्ते पशवो नोच्चिक्रमिषन्ति
 यत्वेतत्करोति यदेवा ऽअकुर्वस्तत्करवाणीत्यथो प्राणेष्वे-
 वैनानेतत्संगृह्य पुरस्तात्प्रतीच ऽआत्मन्धत्ते ॥ ५ ॥ यद्वेव
 पशुशीर्षाण्युपदधाति । प्रजापतिर्वा ऽइदमग्र ऽआसीदेक-
 ऽएव सोऽकामयतान्नः सृजेय प्रजायेयेति स प्राणेभ्य-
 ऽएवाधि पशून्निरमिमीत मनसः पुरुषं चक्षुषोऽश्श्वं
 प्राणाद्वाथ श्रोत्राद्विं वाचोऽजं तद्यदेनान्प्राणेभ्योऽधि-

निरमिमीत तस्मादाहुः प्राणाः पशव इति मनो वै प्राणानां प्रथमं तद्यन्मनसः पुरुषं निरमिमीत तस्मादाहुः पुरुषः प्रथमः पशूनां वीर्यवत्तम इति मनो वै सर्वे प्राणा मनसि हि सर्वे प्राणाः प्रतिष्ठितास्तद्यन्मनसः पुरुषं निरमिमीत तस्मादाहुः पुरुषः सर्वे पशव इति पुरुषस्य ह्येवैते सर्वे भवन्ति ॥ ६ ॥ तदेतदुन्नः सृष्ट्वा । पुरस्तात्प्रत्यगात्मन्नधत्त तस्माद्यः कश्चान्नः सृजते पुरस्तादेवैनत्प्रत्यगात्मन्धत्ते तद्वा उखायामुदरं वा उखोदरे तदुन्नं दधाति ॥ ७ ॥ अथैषु हिरण्यशकलाहप्रत्यस्यति । प्राणा वै हिरण्यमथ वा एतेभ्यः पशुभ्यः संज्ञप्यमानेभ्य एव प्राणा उत्क्रामन्ति तद्यद्धिरण्यशकलान्प्रत्यस्यति प्राणानेवैष्वेतद्दधाति ॥ ८ ॥ सप्त प्रत्यस्यति । सप्त वै शीर्षन्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधात्यथ यदि पञ्च पशवः स्युः पञ्चैव कृत्वः सप्त—सप्त प्रत्यस्येत्पञ्च वा एतान्पशूनुपदधाति सप्त—सप्त वा एकैकस्मिन्पशौ प्राणास्तदेषु सर्वेषु प्राणान्दधाति ॥ ९ ॥ तद्वैकेऽपि । यद्येकः पशुर्भवति पञ्चैव कृत्वः सप्त—सप्त प्रत्यस्यन्ति पञ्च वा एतान्पशूनुपदधाति सप्त—सप्त वा एकैकस्मिन्पशौ प्राणास्तदेषु सर्वेषु प्राणान्दध्म इति न तथा कुर्यादेतस्मिन्वै पशौ सर्वेषां पशूनां रूपं तद्यदेतस्मिन्प्रत्यस्यति तदेवैषु सर्वेषु प्राणान्दधाति ॥ १० ॥ मुखे * प्रथमं प्रत्यस्यति । 'सर्म्यक्स्रवन्ति सरितो न धेना' इत्यन्नं

* का० श्रौ० सू० १७, ५, ७ ।

(१) जु० य० सं० अ० १३ क० ३८ ।

वै धेनास्तदिदुः सम्म्यङ् मुखमभिसत्त्वत्यन्तर्हृदा
मनसा पूयमाना' ऽद्वित्यन्तर्वै हृदयेन मनसा सतान्नं
पूतं च्य ऽऋजुस्तस्य 'घृतस्य धारा ऽअभिचाकशीमी'ति
या ऽएवैतस्मिन्नग्नावाहुतीर्होष्यन्भवति ता ऽएतदाह
'हिरण्ययो वेतसो मद्ध्ये ऽअग्नेरि'ति य ऽएवैष हिरण्यमयः
पुरुषस्तमेतदाह ॥ ११ ॥ * 'ऋचे त्वे'तीह । प्राणो वा-
ऽऋक्प्राणेन ह्वर्चति 'रुचे त्वे'तीह प्राणो वै रुक् प्राणेन
हि रोचतेऽथो प्राणाय हीदः सर्वः रोचते 'भासे त्वे'तीह
'ज्योतिषे त्वे'तीह भास्वती हीमे ज्योतिष्मती चक्षुषी
'ऽअभूदिदं विश्वस्य भुवनस्य वाजिनमग्नेर्वैश्वानरस्य चे'ती-
'हाग्निज्योतिषा ज्योतिष्मान्नुक्मो वर्चसा वर्चस्वानि'तीह
विश्ववतीभ्यां विश्वः हि श्रोत्रम् ॥ १२ ॥ [अर्धप्रपाठकः
५० ॥] अथ पुरुषशीर्षमुदगृह्णाति । मह्यत्येवैनदेतत्संहस्रदा-
ऽअसि सहस्राय त्वे'ति सर्वं वै सहस्रः सर्वस्य दातासि
सर्वस्मै त्वेत्येतत् ॥ १३ ॥ अथैनानुपदधाति । पुरुषं प्रथमं
पुरुषं तद्वीर्येणाप्त्वा दधाति मद्ध्ये पुरुषमभित ऽद्वितरान्य-
शून्पुरुषं तत्पशूनां मद्ध्यतोऽत्तारं दधाति तस्मात्पुरुष ऽएव
पशूनां मद्ध्यतोऽत्ता ॥ १४ ॥ अश्वं † चाविं चोत्तरतः ।

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ३८ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ३८ ।

(३) शु० य० सं० अ० १३. ३८ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ५. ८-१४ ।

(४) शु० य० सं० अ० १३ क० ३९ । (५) शु० य० सं० अ० १३ क० ३९ ।

(६) शु० य० सं० अ० १३ क० ३९ । (७) शु० सं० अ० १३ क० ३९ । (८) शु० सं०
अ० १३ क० ३९ ।

(९) शु० य० सं० अ० १३ क० ४० । (१०) शु० य० सं० अ० १३ क० ४० ।

† 'गात्या' इति 'क' पाठः । ‡ का० श्रौ० सू० १७. ५. १५, १६ ।

एतस्यां तद्दिश्येतौ पशू दधाति तस्मादेतस्यां दिश्येतौ।
 पशू भूयिष्ठौ ॥ १५ ॥ गां चाजं च दक्षिणतः । एतस्यां
 तद्दिश्येतौ पशू दधाति तस्मादेतस्यां दिश्येतौ पशू भूयिष्ठौ
 ॥ १६ ॥ पयसि पुरुषमुपदधाति । पशवो वै पयो यजमानं
 तत्पशुषु प्रतिष्ठापयत्यादित्यं गवर्भं पयसा समङ्गधी-
 त्यादित्यो वा ऽएष गवर्भो यत्पुरुषस्तं पयसा समङ्गधी-
 त्येतत्सहस्रस्य प्रतिमां विश्वरूपमिति 'पुरुषो वै
 सहस्रस्य प्रतिमा पुरुषस्य ह्येव सहस्रं भवति 'परिवृङ्गधि
 हरसा माभिमथंस्था' ऽइति पथ्येनं वृङ्गद्व्यर्चिषा मैनः
 हिंसरीरित्येतच्छतायुषं कृणुहि चीयमान' ऽइति पुरुषं
 तत्पशूनां शतायुं करोति तस्मात्पुरुष एव पशूनां
 शतायुः ॥ १७ ॥ अथोत्तरतोऽश्वम् । 'वार्तस्य जूतिमि'ति
 वातस्य वा ऽएष जूतिर्ष्वदश्वो 'वरुणस्य नाभिमि'ति
 वारुणो ह्यश्वोऽश्वं जज्ञानः सरिरस्य मद्ध्य' ऽइत्यापो वै
 सरिरमप्सुजा ऽउ वा ऽअश्वः 'शिशुं नदीनां हरिमद्रि-
 बुध्नमि'ति गिरिर्वा ऽअद्दिर्गिर्बुध्ना ऽउ वा ऽआपोऽग्ने
 मां हिंसरीः परमे व्योमन्नितीमे वै लोकाः परमं
 व्योमैषु लोकेष्वेनं मा हिंसरीरित्येतत् ॥ १८ ॥ अथ
 दक्षिणतो गाम् । 'अजंस्वमिन्दुमरुमि'ति सोमो वा

* का० श्रौ० सू० १७. ५. १७ ।

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० ४१ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ४१ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ४१ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ४१ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १३ क० ४२ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ४३ । (७) शु०
 य० सं० अ० १३ क० ४२ । (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ४२ । (९) शु० य० सं०
 अ० १३ क० ४२ । (१०) शु० य० सं० अ० १३ क० ४३ ।

ऽइन्दुः स हैष सोमोऽजस्रो यद्वौर्भुर्ण्युमि'ति भर्तार-
 मित्येत'दग्निमीडे पूर्वचित्तिं नमोभिरित्याग्नेयो वै गौः
 पूर्वचित्तिमिति प्राञ्चं ह्यग्निमुद्धरन्ति प्राञ्चमुपचरन्ति
 'स पर्वभिर्ऋतुशः कल्पमान' ऽइति यद्वा ऽएष
 चीयते तदेष पर्वभिर्ऋतुशः कल्पते 'गां मां हिं-
 सीरदिति विराजमि'ति विराड्वै गौरन्नं वै विराडन्नमु
 गौः ॥ १९ ॥ अथोत्तरतोऽविम् । 'वरूत्रां त्वंष्टु-
 वरूणस्य नाभिमि'ति वारुणी च हि त्वाष्ट्री चावि'रुविं
 जज्ञानां रजसः परस्ममादिति श्रोत्रं वै परः रजो
 दिशो वै श्रोत्रं दिशः परः रजो 'मही साहस्त्रीम-
 सुरस्य मायामि'ति महती साहस्त्रीमसुरस्य माया-
 मित्येत'दग्ने मां हिंसी परमे व्योमन्निती'मे वै लोकाः
 परमं व्योमैषु लोकेष्वेन मा हिंसीरित्येतत् ॥ २० ॥
 अथ दक्षिणतोऽजम् । 'यो ऽअग्निर्भेरद्व्यजायते'त्य-
 ग्निर्वा ऽएषोऽग्नेरद्व्यजायत 'शोकार्त्थि'व्यया ऽउत वा
 दिवस्परी'ति यद्वै प्रजापतेः शोकादजायत तद्विवश्च
 पृथिव्यै च शोकादजायत 'येन प्रजा विश्वकर्मा
 जजाने'ति वाग्वा ऽअजो वाचो वै प्रजा विश्वकर्मा
 जजान 'तमग्ने हेडः परि ते वृणक्ति'ति यथैव यजुस्तथा

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० ४३ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ४३
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ४३ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ४३
 (५) शु० य० सं० अ० १३ क० ४४ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ४४
 (७) शु० य० सं० अ० १३ क० ४४ । (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ४४
 (९) शु० य० सं० अ० १३ क० ४५ । (१०) शु० य० सं० अ० १३ क० ४५
 (११) शु० य० सं० अ० १३ क० ४५ । (१२) शु० य० सं० अ० १३ क० ४५ ।

बन्धुः ॥ २१ ॥ त एते पशवः । तान्नानोपदधाति
 नाना सादयति नाना सूददोहसाधिवदति नाना ह्येते
 पशवः ॥ २२ ॥ अथ पुरुषशीर्षमभिजुहोति । आहुतिर्वै
 यज्ञः पुरुषं तत्पशूनां व्यज्रियं करोति तस्मात्पुरुष एव
 पशूनां व्यजते ॥ २३ ॥ यद्वै नदभिजुहोति । शीर्षस्तद्वीर्यं
 दधात्याज्येन जुहोति वृज्रो वा आज्यं वीर्यं वै वृज्रो
 वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति स्रुवेण वृषा वै स्रुवो वीर्यं वै
 वृषा वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति स्वाहाकारेण वृषा वै
 स्वाहाकारो वीर्यं वै वृषा वीर्यमेवास्मिन्नेतद्दधाति
 त्रिष्टुभा वृज्रो वै त्रिष्टुब्बीर्यं वै वृज्रो वीर्यं त्रिष्टुब्बीर्य-
 णैवास्मिन्नेतद्वीर्यं दधाति ॥ २४ ॥ स वा अर्द्धं च मनुद्रुत्य
 स्वाहाकरोति । अस्थि वा ऋगिदं तच्छीर्षकपालं विहाप्य
 यदिदमन्तरतः शीष्णो वीर्यं तदस्मिन्दधाति ॥ २५ ॥
 अथोत्तरमर्द्धं च मनुद्रुत्य * स्वाहाकरोति । इदं तच्छीर्ष-
 कपालः सन्धाय यदिदमुपरिष्ठाच्छीष्णो वीर्यं तद-
 स्मिन्दधाति ॥ २६ ॥ 'चित्रं देवानामुदगादनीकमि'ति ।
 असौ वा आदित्य एष पुरुषस्तदेतच्चित्रं देवानामुदेत्य-
 नीकं 'चक्षुर्मित्रस्य वरुणस्याग्नेरि'त्युभयेषां हैतद्देवमनु-
 ष्याणां चक्षुराप्त्रा द्यावापृथिवी अन्तरिक्षमि'त्युद्यन्वा-
 एष इमाँल्लोकानांपूरयति 'सूर्य आत्मा जगतस्तस्थु-
 षश्चेत्येष ह्यस्य सर्वस्यात्मा यच्च जगद्यच्च तिष्ठति

* का० श्रौ० सू० १७. ५. १८ ।

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ४६ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ४६ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ४६ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ४६ ।

॥ २७ ॥ अथोत्सर्गेरूपतिष्ठते । एतद्वै यत्रैतान्प्रजापतिः
 पशूनालिप्सत त आलिप्स्यमाना असोचँस्तेषामेतैरु-
 त्सर्गेः शुचं पाप्मानमपाहँस्तथैवैषामयमेतदेतैरुत्सर्गेः
 शुचं पाप्मानमपहन्ति ॥ २८ ॥ तद्वैके । यं—यमेव
 पशुमुपदधति तस्य—तस्य शुचमुत्सृजन्ति नेच्छुचं पाप्मा-
 नमबभ्युपदधामहा ऽइति ते ह ते शुचं पाप्मानमबभ्यु-
 पदधति याथं हि पूर्वस्य शुचमुत्सृजन्ति तामुत्तरेण
 सहोपदधति ॥ २९ ॥ विपरिक्राममु हैक ऽउपतिष्ठन्ते ।
 ऊर्द्धाथं शुचमुत्सृजाम ऽइति ते ह ते शुचं पाप्मानमनु-
 यन्त्यूर्द्धां ह्येतेन कर्मणैस्त्वूर्द्धामु शुचमुत्सृजन्ति ॥ ३० ॥
 बाह्येनैवाग्निमुत्सृजेत् । इमे वै लोका ऽएषोऽग्निरेबभ्यस्त-
 लोकेबभ्यो बहिर्द्धा शुचं दधाति बहिर्वेदीयं वै वेदिरस्यै
 तद्वहिर्द्धा शुचं दधात्युदङ् तिष्ठन्नेतस्याथं ह दिश्येते
 पशवस्तद्यत्रैते पशवस्तदेवैष्वेतच्छुचं दधाति ॥ ३१ ॥
 पुरुषस्य * प्रथममुत्सृजति । तद्वै हि प्रथममुपदधातीम-
 म्मां हिंस्रीर्द्विपादं पशुमिति द्विपादा ऽएष पशुर्धत्पुरुषस्तं
 मा हिंस्रीरित्येतत्सहस्राक्षो मेधाय चीयमानः ऽइति
 हिरण्यशकलैर्वा ऽएष सहस्राक्षो मेधायेत्यन्नायेत्येतद्भूमयुं-
 पशुममेधमग्ने जुषस्वेति किम्पुरुषो वै मयुः किम्पुरुषमग्ने
 जुषस्वेत्येतत्तेन चिन्वानस्तन्वो निषीदेत्यात्मा वै तनु-

* का० श्रौ० सू० १७. ५. १९ ।

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ४७ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ४७ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ४७ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ४७ ।

स्तेन चिन्वान् ऽआत्मानं संस्करुष्वेत्येतन्मयुन्ते
 शुगच्छतु यं द्विष्मस्तं ते शुगच्छत्वि'ति तन्मयौ च शुचं
 दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिँश्च ॥ ३२ ॥ अथाश्वस्य ।
 'इमं मा हिंसीरेकशफं पशुमि'त्येकशफो वा ऽएष पशु-
 र्व्यदुश्वस्तं मा हिंसीरित्येतत्कनिक्रदं वाजिनं वाजि-
 नेष्वि'ति कनिक्रदो वा ऽएष वाज्यु वाजिनेषु 'गौर-
 मारण्यमनु ते दिशामी'ति तदस्मै गौरमारण्यमनुदि-
 शति 'तेन चिन्वानस्तन्वो निषीदे'ति तेन चिन्वान्-
 ऽआत्मानं संस्करुष्वेत्येतद्गौरं ते शुगच्छतु यं द्विष्मस्तं
 ते शुगच्छत्वि'ति तद्गौरे च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि
 तस्मिँश्च ॥ ३३ ॥ अथ गोः । 'इमं साहस्रं शतधार-
 मुत्समि'ति साहस्रो वा ऽएष शतधार ऽउत्सो यद्गौर्व्य-
 च्यमानं सरिरस्य मद्ध्य' ऽइतीमे वै लोकाः सरिरमुपजी-
 व्यमानमेषु लोकेष्वित्येतद्घृतं दुर्हानामदिति जनाये'ति
 घृतं वा ऽएषादितिर्जनाय दुहे'ऽमे मां हिंसीः परमे
 व्योमन्नि'तीमे वै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेनं
 मा हिंसीरित्येतद् 'गवयमारण्यमनु ते दिशामी'ति
 तदस्मै गवयमारण्यमनुदिशति 'तेन चिन्वानस्तन्वो
 निषीदे'ति तेन चिन्वान् ऽआत्मानं संस्करुष्वेत्येतद्-

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० ४७ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ४८
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ४८ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ४८
 (५) शु० य० सं० अ० १३ क० ४८ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ४८
 (७) शु० य० सं० अ० १३ क० ४९ । (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ४९
 (९) शु० य० सं० अ० १३ क० ४९ । (१०) शु० य० सं० अ० १३ क० ४९
 (११) शु० य० सं० अ० १३ क० ४९ । (१२) शु० य० सं० अ० १३ क० ४९ ।

‘गवयं ते शुगृच्छतु यं द्विष्मस्तं ते शुगृच्छत्वि’ति तद्
 गवये च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि तस्मिँश्च ॥ ३४ ॥
 अथावेह । ‘इममूष्णाशुमि’त्यूष्णावलमित्येतद्दुरुणस्य नाभि
 मि’ति वारुणो ह्यविस्त्वंचं पशूनां द्विपदां चतुष्पदामि’
 त्युभयेषां हेष पशूनां त्वद्विपदां च चतुष्पदां च
 ‘त्वष्टुँ प्रजानां प्रथमं जनित्रमि’त्येतद्ध त्वष्टा प्रथमः
 रूपं द्विचक्राग्ने मा हिंसीह परमे व्योमन्नितीमे
 वै लोकाः परमं व्योमैषु लोकेष्वेन मा हिंसीरित्येत-
 ‘दुष्ट्रमारण्यमनु ते दिशामी’ति तदस्मा ऽदुष्ट्रमारण्य-
 मनुदिशति ‘तेन चिन्वानस्तन्वो निषीदे’ति तेन चिन्वान-
 ऽआत्मानं संस्करुष्वेत्येतद्दुष्ट्रं ते शुगृच्छतु यं द्विष्मस्तं
 ते शुगृच्छत्वि’ति तदुष्ट्रे च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि
 तस्मिँश्च ॥ ३५ ॥ अथाजस्य । ‘अजो ह्यग्नेरजनिष्ट
 शोकादि’ति यद्वै प्रजापतेह शोकादजायत तदग्नेह शोका-
 दजायत ‘सो ऽपश्यज्जनितामग्र’ ऽइति प्रजापतिर्वै
 जनिता सोऽपश्यत्प्रजापतिमग्र ऽइत्येतत्तेन देवो देवता-
 मग्रमायन्नि’ति वाग्वा ऽअजो वाचो वै देवा देवता-
 मग्रमायन्तेन ‘रोहमायन्नूप मेद्ध्यास’ ऽइति स्वर्गो वै

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० ४९ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५०
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५० । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५०
 (५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५० । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५०
 (७) शु० य० सं० अ० १३ क० ५० । (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ५०
 (९) शु० य० सं० अ० १३ क० ५० । (१०) शु० य० सं० अ० १३ क० ५१
 (११) शु० य० सं० अ० १३ क० ५१ । (१२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५१
 (१३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५१ ।

लोको रोहस्तेन स्वर्गं लोकमायन्नूप मेद्ध्यास ऽइत्येतच्छर-
 भमारण्यमनु ते दिशामी'ति तदस्मै शरभमारण्यमनु-
 दिशति 'तेन चिन्वानस्तन्वो निषीदे'ति तेन चिन्वान-
 ऽआत्मानः संस्करुष्वेत्येतच्छरभं ते शुगृच्छतु यं द्विष्मस्तं
 ते शुगृच्छत्वि'ति तच्छरभे च शुचं दधाति यं च द्वेष्टि
 तस्मिँश्च ॥ ३६ ॥ तदाहुः । यां वै तत्प्रजापतिरेतेषां
 पशूनां शुचं पाप्मानमपाहँस्त ऽएते पञ्च पशवो-
 ऽभवँस्त ऽएत ऽउत्क्रान्तमेधा ऽअमेद्ध्या ऽअयज्ञियास्तेषां
 ब्राह्मणो नाश्नीयात्तानेतस्यां दिशि दधाति तस्मादेतस्यां
 दिशि पर्जन्यो न वर्षुको यत्रैते भवन्ति ॥ ३७ ॥
 प्रत्येत्याग्निमुपतिष्ठते * । एतद्वा ऽएतदुपथायथं करोति
 यदग्नौ सामिचिते बहिर्वेद्येति तस्मा ऽएवैतन्निहुते-
 ऽहिहसाया ऽआग्नेय्याग्नय ऽएवैतन्निहनुते गायत्र्या
 † गायत्रोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मा-
 ऽएतन्निहनुतेऽनिरुक्तया सर्वं वा ऽअनिरुक्तः सर्वेणैवास्मा-
 ऽएतन्निहनुते यविष्टवत्यैतद्धास्य प्रियं धाम यद्यविष्ट-
 ऽइति यद्वै जात ऽइदः सर्वमयुवत तस्माद्यविष्टः ॥ ३८ ॥
 'त्वं र्ष्यविष्ट दाशुष' ऽइति । यजमानो वै दाश्वान्नूँह
 पाही'ति मनुष्या वै नरः शृणुधी गिर' ऽइति शृणु

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५१ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५१ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५१ ।

॥ का० श्रौ० सू० १७. ६. १ ।

† 'गायत्र्यो' इति 'ग' पाठः ।

(४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५२ । (५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५२ ।
 (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५२ ।

न ऽइमाथं स्तुतिमित्येतद्रक्षां तोकमुतस्मने'ति प्रजा वै
 तोकः रक्ष प्रजां चारमानं चेत्येतत् ॥ ३९ ॥ आरु-
 ह्याग्निं जघनेन स्वयमातृणां परीत्यापस्या ऽउपद-
 धाति । आप ऽएता यदपस्या ऽअथ वा ऽएतेऽभ्यः
 पशुऽभ्यः ऽआप ऽउत्क्रान्ता भवन्ति तद्यदपस्या ऽउप-
 दधात्येष्वेवैतत्पशुष्वपो दधात्यनन्तर्हिताः पशुऽभ्यः ऽउप-
 दधात्यनन्तर्हितास्तत्पशुऽभ्योऽपो दधाति पञ्च-पञ्चो-
 पदधाति पञ्च ह्येते पशवः सर्वत ऽउपदधाति सर्वत-
 ऽएवैष्वेतदपो दधाति ॥ ४० ॥ तथाः पञ्चदश पूर्वाः ।
 ता ऽअपस्या वृज्जो वा ऽआपो वृज्जः पञ्चदशस्तस्माद्ये-
 नापो यन्त्यपैव तत्र पाप्मानं गन्ति वृज्जो ह्यैव तस्या-
 र्द्धस्य पाप्मानमपहन्ति तस्माद्वर्षत्यप्रावृतो ब्रजेदयं मे
 वृज्जः पाप्मानमपहनदिति ॥ ४१ ॥ अथ याः पञ्चोत्तराः ।
 ताश्छन्दस्याः पशवो वै छन्दाथस्यन्नं पशवोऽन्नमु पशो-
 र्माथंसमथ वा ऽएतेऽभ्यः पशुऽभ्यो माथंसान्युत्क्रा-
 न्तानि भवन्ति तद्यच्छन्दस्या ऽउपदधात्येष्वेवैतत्पशुषु माथं-
 सानि दधात्यनन्तर्हिताः पशुऽभ्यः ऽउपदधात्यनन्तर्हि-
 तानि तत्पशुऽभ्यो माथंसानि दधात्यन्तरा ऽअपस्या
 भवन्ति वाह्याश्छन्दस्या ऽअन्तरा ह्यापो वाह्यानि माथं-
 सानि ॥ ४२ ॥ तदाहुः । यदिमा ऽआप ऽएतानि
 माथंसान्यथ क त्वक् क लोमेत्यन्नं वाव पशोस्त्वगन्नं
 लोम तद्यच्छन्दस्या ऽउपदधाति सैव पशोस्त्वक्कलोमाथो

यान्न्यमून्युखायामजलोमानि तानि लोमानि बाह्योखा
 भवत्यन्तराणि पशुशीर्षाणि बाह्यानि हि लोमान्यन्तर-
 ऽआत्मा यदीतरेण यदीतरेणेति ह स्माह शाण्डिल्यः
 सर्वानेव वयं कृत्स्नाह्यपशून्सँस्कुर्म ऽद्विति ॥ ४३ ॥
 यद्वेवापस्या ऽउपदधाति * । प्रजापतेर्विस्वस्तादाप ऽआयँ-
 स्तास्वितास्वविशद्यद्विशत्तस्माद्विद्वशतिस्ता ऽअस्याङ्गु-
 लिब्भ्योऽङ्गुल्यस्त्रवन्नन्तो वा ऽअङ्गुलयोऽन्तत ऽएवास्मात्ता-
 ऽआप ऽआयन् ॥ ४४ ॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्वः
 सत । अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ या ऽअस्मात्ता-
 ऽआप ऽआयन्नेतास्ता ऽअपस्यास्तद्यदेता ऽउपदधाति या-
 ऽएवास्मात्ता ऽआप ऽआयँस्ता ऽअस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति
 तस्मादेता ऽअत्रोपदधाति ॥ ४५ ॥ 'अपां त्वेमन्त्सादया-
 मी'ति । वायुर्वा ऽअपामेम यदा ह्येवैष ऽइतश्चेतश्च
 वात्यथापो यन्ति वायौ तांसादयति ॥ ४६ ॥ 'अपां
 त्वोन्नन्त्सादयामी'ति । ओषधयो वा ऽअपामोन्न यत्र
 ह्याप ऽउन्दन्त्यस्तिष्ठन्ति तदोषधयो जायन्त ऽओषधिषु
 तांसादयति ॥ ४७ ॥ 'अपां त्वा भस्मन्त्सादयामी'ति ।
 अब्रं वा ऽअपां भस्माब्रे तांसादयति ॥ ४८ ॥
 'अपां त्वा ज्योतिषि सादयामी'ति । विद्युद्वा ऽअपां ज्योति-
 र्विद्युति तांसादयति ॥ ४९ ॥ 'अपां त्वायने सादया-

* का० धौ० सू० १७. ६. २ ।

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ ।

मी'ति । इयं वा ऽअपामयनमस्यां ह्यापो यन्त्यस्यां
तां सादयति तद्या ऽअस्यैतेऽभ्यो रूपेऽभ्य ऽआप-
ऽआयँस्ता ऽअस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यथो ऽएतान्येवास्मिन्नेत-
द्रूपाणि दधाति ॥ ५० ॥ 'अर्णवे त्वा सद्ने सादयामी'ति ।
प्राणो वा ऽअर्णवः प्राणे तां सादयति ॥ ५१ ॥ 'समुद्दे
त्वा सद्ने सादयामी'ति । मनो वै समुद्दो मनसो वै
समुद्दाद्वाचांभ्या देवास्त्रयीं विद्यां निरखनँस्तदेष श्लोको-
ऽभ्युक्तो ये समुद्धान्निरखनन्देवास्तीक्ष्णाभिरुद्भिभिः
सुदेवो ऽअद्य तद्विद्याद्यत्र निर्वपणं दधुरिति मनः समुद्दो
वाक्तीक्ष्णाद्भिस्त्रयी विद्या निर्वपणमेतदेष श्लोकोऽभ्युक्तो
मनसि तां सादयति ॥ ५२ ॥ 'सरिरे त्वा सद्ने
सादयामी'ति । वाग्वै सरिरं वाचि तां सादयति
॥ ५३ ॥ 'अपां त्वा क्षये सादयामी'ति । चक्षुर्वा ऽअपां
क्षयस्तत्र हि सर्वदैवापः क्षियन्ति चक्षुषि तां
सादयति ॥ ५४ ॥ 'अपां त्वा सधिषि सादयामी'-
ति । श्रोत्रं वा ऽअपां सधिः श्रोत्रे तां सादयति
तद्या ऽअस्यैतेऽभ्यो रूपेऽभ्य ऽआपऽआयँस्ता ऽअस्मि-
न्नेतत्प्रतिदधात्यथो ऽएतान्येवास्मिन्नेतद्रूपाणि दधाति
॥ ५५ ॥ 'अपां त्वा सद्ने सादयामी'ति । द्यौर्वा-
ऽअपां सद्नं दिवि ह्यापः सन्ना दिवि तां

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ ।
(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ ।
(५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ ।

सादयति ॥ ५६ ॥ 'अपां त्वा सधुस्थे सादयामीति ।
 अन्तरिक्षं वा ऽअपां सधुस्थमन्तरिक्षे तां सादयति
 ॥ ५७ ॥ 'अपां त्वा योनौ सादयामीति । समुद्रो वा-
 ऽअपां योनौ समुद्रे तां सादयति ॥ ५८ ॥ 'अपां त्वा
 पुरीषे सादयामीति । सिकता वा ऽअपां पुरीषे सिकतासु
 तां सादयति ॥ ५९ ॥ 'अपां त्वा पाथसि सादयामीति ।
 अन्नं वा ऽअपां पाथोऽन्ने तां सादयति तद्या ऽअस्यै-
 तेऽभ्यो रूपेऽभ्य ऽआप ऽआयस्ता ऽअस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यथो-
 ऽएतान्येवास्मिन्नेतद्रूपाणि दधाति ॥ ६० ॥ 'गायत्रेण
 त्वा च्छन्दसा सादयामि । त्रैष्टुभेन त्वा च्छन्दसा
 सादयामि जागतेन त्वा च्छन्दसा सादयाम्यानुष्टुभेन
 त्वा च्छन्दसा सादयामि पाङ्क्तेन त्वा च्छन्दसा सादया-
 मीति तद्या ऽअस्यैतेऽभ्यश्छन्दोऽभ्य ऽआप ऽआयस्ता-
 ऽअस्मिन्नेतत्प्रतिदधात्यथो ऽएतान्येवास्मिन्नेतच्छन्दा-
 सि दधाति ॥ ६१ ॥ ता ऽएता ऽअङ्गुलयः । ताः
 सर्वतः ऽउपदधाति सर्वतो हीमा ऽअङ्गुलयो तेषूपद-
 धात्यन्तेषु हीमा ऽअङ्गुलयश्चतुर्द्वोपदधाति चतुर्द्वा
 हीमा ऽअङ्गुलयः पञ्च-पञ्चोपदधाति पञ्च-पञ्च हीमा
 ऽअङ्गुलयो नानोपदधाति नाना हीमा ऽअङ्गुलयः

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ ।

(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ ।

(५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५३ ।

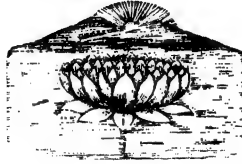
सकृत्सादयति समानं तत्करोति तस्मात्समानसम्बन्धनाह ॥ ६२ ॥ (B)

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥ कण्डिकासंख्या १०० ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

† हस्तिघटं नाम सप्तमं काण्डं समाप्तम् ॥ ७ ॥

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ९. ५. १-४; कठ० सं० १६. १६-१८; कपि० सं० २५. ८, ९; मै० सं० ११. ७. १७, १८; तै० सं० ४. २. ९, ३. १ ।

† अस्मिन्काण्डे कण्डिकासंख्या ॥ ३९८ ॥

अथ चितिनामाष्टकं काण्डम्

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः— प्राणभृत्संज्ञकेष्टकोपधानम्, आश्विनी-
ष्टकोपधानादि, स्वयमातृणाद्युपधानम्, विश्वज्योतिर्ऋतव्याद्युपधा-
नम्, स्तोमभागाद्युपधानम्, स्तोमचित्यर्थवादः, असपत्नाद्युप-
धानम्, ऋतव्याद्यर्थवादादि, इष्टकाप्रमाणम्, पुरीषनिवा-
पादि, सुवर्णशकलसहस्रेण प्रोक्षणादिकं चेति ।

[प्राणभृत्संज्ञकेष्टकोपधानम्]

ॐ ॥ प्राणभृत ऽउपदधाति । प्राणा वै प्राणभृतः
प्राणानेवैतदुपदधाति ताः प्रथमायां चिता ऽउपदधाति
पूर्वार्द्धे ऽएषोऽग्नेर्यत्प्रथमा चितिः पुरस्तात्तत्प्राणान्द-
धाति तस्मादिमे पुरस्तात्प्राणाः ॥ १ ॥ ता दश-
दशोपदधाति । दश वै प्राणा यदु वा ऽअपि बहु-
कृत्वो दश-दश दशैव तत्पञ्चकृत्वो दश-दशोपदधाति
पञ्च वा ऽएतान्पशूनुपदधाति दश-दश वा ऽएकैकस्मि-
न्पशौ प्राणास्तदेषु सर्वेषु प्राणान्दधात्यनन्तर्हिताः पशु-
बभ्य ऽउपदधात्यनन्तर्हितास्तत्पशुबभ्यः प्राणान्दधाति
सर्वत ऽउपदधाति सर्वत ऽएवैष्वेतत्प्राणान्दधाति ॥ २ ॥
यद्वेव प्राणभृत ऽउपदधाति । प्रजापतेर्विस्त्रस्तात्प्राणा-
ऽउदक्रामन्देवता भूत्वा तानब्रवीदुप मेत प्रति म-
ऽएतद्धत येन मे यूयमुदक्रमिष्टेति स वै तदुन्न-
सृजस्व यत्ते वयं पश्यन्त ऽउपवसामेति ते वा ऽउभये

‘सृजामहा ऽइति तथेति ते प्राणाश्च प्रजापतिश्चै-
तदुन्नमसृजन्तैताः प्राणभृतः ॥ ३ ॥ स * पुरस्तादुप-
दधाति । ‘अयं पुरो भुव’ ऽइत्यग्निर्वै पुरस्तद्यत्तमाह पुर-
ऽइति प्राञ्च ७ ह्यग्निमुद्धरन्ति प्राञ्चमुपचरन्त्यथ यद्भुव-
ऽइत्याहाग्निर्वै भुवोऽग्नेर्हीदः सर्वं भवति प्राणो हाग्नि-
र्भूत्वा पुरस्तात्तस्थौ तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ ४ ॥ ‘तस्यै
प्राणो भौवायन’ ऽइति । प्राणं तस्माद्द्रूपादग्नेर्निरमिमीत
‘वसन्तः प्राणायन’ ऽइति वसन्तमृतुं प्राणान्निरमिमीत
‘गायत्री वासन्ती’ति गायत्रीं छन्दो वसन्तादृतोर्निर-
मिमीत ‘गायत्र्यै गायत्रमि’ति गायत्र्यै छन्दसो गायत्रः
साम निरमिमीत ‘गायत्रादुपांशुरिति गायत्रात्साम्मन-
ऽउपांशुं ग्रहं निरमिमीतोपांशोस्त्रिवृदित्युपांशो-
र्ग्रहास्त्रिवृतं स्तोमं निरमिमीत ‘त्रिवृतो रथन्तरमि’ति
त्रिवृत स्तोमाद्रथन्तरं पृष्ठं निरमिमीत ॥ ५ ॥ ‘वसिष्ठ-
ऽऋषिरिति । प्राणो वै वसिष्ठ ऽ ऋषिर्ब्रह्म नु श्रेष्ठस्तेन
वसिष्ठोऽथो यद्रस्तुतमो वसति तेनो ऽएव वसिष्ठः
‘प्रजापतिर्गृहीतया त्वये’ति प्रजापतिसृष्ट्या त्वयेत्येत-
त्प्राणं गृह्णामि प्रजाब्ज्य’ ऽइति प्राणं पुरस्तात्प्रा-

* का० श्रौ० सू० १७. ६ ३ ।

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४
(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४
(५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४
(७) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४ । (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४
(९) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४ । (१०) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४
(११) शु० य० सं० अ० १३ क० ५४ ।

पादयत नानोपदधाति ये नानाकामाः प्राणे
 ताँस्तद्वधाति सकृत्सादयत्येकं तत्प्राणं करोत्यथ
 यन्नाना सादयेत्प्राणः ह विच्छिन्द्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका
 यजुः सादनः सूददोहास्तत्रिवृत्रिवृदग्निर्व्यावानग्निर्व्याव-
 त्यस्य मात्रा तावत्तत्कृत्वोपदधाति ॥ ६ ॥ अथ दक्षि-
 णतः । 'अयं दक्षिणा विश्वकर्म्म'त्ययं वै वायुर्विश्वकर्म्मा
 योऽयं पवत ऽएष हीदः सर्वं करोति तद्यत्तमाह
 दक्षिणेति तस्मादेष दक्षिणैव भूयिष्ठं वाति मनो ह
 वायुर्भूत्वा दक्षिणतस्तस्तथौ तदेव तद्रूपमुपदधाति ॥ ७ ॥
 * 'तस्य मनो वैश्वकर्म्मणमि'ति । मनस्तस्माद्रूपाद्वायो-
 र्त्रिरमिमीत 'ग्रीष्मो मानस' ऽइति ग्रीष्ममृतुं मनसो
 निरमिमीत 'त्रिष्टुब्ग्रैष्मी'ति त्रिष्टुभं छन्दो ग्रीष्मा-
 दृतोर्त्रिरमिमीत 'त्रिष्टुभः स्वारमि'ति त्रिष्टुभश्छन्दसः
 स्वारः साम निरमिमीत 'स्वारादन्तर्यामि' ऽइति
 स्वारात्साम्नोऽन्तर्यामिं ग्रहं निरमिमीत 'न्तर्यामात्पञ्च-
 दश' ऽइत्यन्तर्यामाद् ग्रहात्पञ्चदशं स्तोमं निरमि-
 मीत 'पञ्चदशाद् बृहदि'ति पञ्चदशास्ततोमाद् बृहत्पृष्ठं
 निरमिमीत ॥ ८ ॥ 'भरद्वाज ऽऋषिरि'ति । मनो वै
 भरद्वाज ऽऋषिरन्नं वाजो यो वै मनो बिभर्त्ति सोऽन्नं

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ ।

* अथ शतम् ४३०० ॥

(२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ ।

(४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ । (५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ ।

(६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ । (७) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ ।

(८) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ । (९) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ ।

‘वाजं भरति तस्मान्मनो भरद्वाज ऽऋषिः प्रजापति-
गृहीतया त्वये’ति प्रजापतिसृष्ट्या त्वयेत्येतन्मनो
गृह्णामि प्रजाबन्धु’ ऽहुति मनो दक्षिणतः प्रापादयत
नानोपदधाति ये नानाकामा मनसि ताँस्तदधाति सकृ-
त्सादयत्येकं तन्मनः करोत्यथ यन्नाना सादयेन्मनो ह
विच्छिन्द्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका तस्योक्तो बन्धुः ॥ १ ॥ (A)

‘प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अथ † पश्चात् । ‘अयं पश्चाद्विश्वव्यचा’ ऽहुत्यसौ
वा ऽआदित्यो विश्वव्यचा यदा ह्येवैष ऽउदेत्यथेदः
सर्वं व्यचो भवति तद्यत्तमाह पश्चादिति तस्मादेतं
प्रत्यञ्चमेव यन्तं पश्यन्ति चक्षुर्हादित्यो भूत्वा पश्चा-
त्तस्थौ तदेव तद्द्रूपमुपदधाति ॥ १ ॥ ‘तस्य चक्षुर्वै-
श्वव्यचसमि’ति । चक्षुस्तस्माद्द्रुपादादित्यान्निरमिमीत-
‘वैर्षाश्चाक्षुष्य’ ऽहुति वर्षा ऽऋतुं चक्षुषो निरमिमीत
‘जगती वर्षा’ति जगतीं छन्दो वर्षाबन्धु ऽऋतोन्निरमिमीत
‘जगत्या ऽऋक्सममि’ति जगत्यै छन्दस ऽऋक्समः
साम निरमिमीत ‘वर्सर्माच्छुक्र’ ऽइत्यृक्समात्साम्नः शुक्रं

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५५ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० १०. १. १; कठ० सं० १६. १९; कपि० सं० २५. ९; मै० सं० ११. ७. १९; तै० सं० ४. ३. २ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ६. ४ ।

(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६ ।

(५) शु० य० सं० अ० १३. ५६ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६ ।

(७) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६ । (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६ ।

ग्रहं निरमिमीत 'शुक्रात्सप्तदश' ऽइति शुक्राद् ग्रहात्सप्त-
 दशत्वं स्तोमं निरमिमीत 'सप्तदशाद्वैरूपमि'ति सप्तदशा-
 त्तोमाद्वैरूपं पृष्ट्वं निरमिमीत ॥ २ ॥ 'जमदग्निर्ऋषि-
 रि'ति । चक्षुर्वै जमदग्निर्ऋषिर्ब्रह्मदेनेन जगत्पश्यत्यथो
 मनुते तस्माच्चक्षुर्जमदग्निर्ऋषिः 'प्रजापतिगृहीतया
 त्वये'ति प्रजापतिमृष्टया त्वयेत्येतच्चक्षुर्गृह्णामि 'प्रजाबभ्य'
 ऽइति चक्षुः पश्चात्प्रापादयत * नानोपदधाति ये
 नानाकामाश्चक्षुषि तांस्तदधाति सकृत्सादयत्येकं
 तच्चक्षुः करोत्यथ यन्नाना सादयेच्चक्षुर्ह विच्छिन्त्यात्सैषा
 त्रिवृदिष्टका तस्योक्तो बन्धुः ॥ ३ ॥ अथोत्तरतः ।
 'इदमुत्तरात्स्वरि'ति दिशो वा ऽउत्तरात्तद्यत्ता ऽआहोत्तरा-
 दित्युत्तरा ह्यस्मात्सर्वस्मादिशोऽथ यत्स्वरित्याह स्वर्गो
 हि लोको दिशः श्रोत्रं ह दिशो भूत्वोत्तरतस्तस्थौ
 तदेव तद्द्रूपमुपदधाति ॥ ४ ॥ 'तस्यं श्रोत्रं सौवमि'ति ।
 श्रोत्रं तस्माद्द्रूपादिग्भ्यो निरमिमीत 'शरच्छ्रोत्री'ति शर-
 दमृतुं श्रोत्रान्निरमिमीतानुष्टुप्शरदीत्यनुष्टुभं छन्दः
 शरद् ऽऋतोन्निरमिमीतानुष्टुभं ऽऐडमि'त्यनुष्टुभश्छन्दस-
 ऽऐडः साम निरमिमीतैर्ऋतमन्थीत्यैडात्साम्नो मन्थिनं
 ग्रहं निरमिमीत 'मन्थिने ऽएकविंश' ऽइति मन्थिनो

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६
 (३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६
 (५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५६ । * 'यन्त' इति 'ख' पुस्तके ।
 (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ । (७) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७
 (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ । (९) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७
 (१०) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ । (११) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७
 (१२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ ।

• ग्रहादेकविंशत्यं स्तोमं निरमिमी'तैकविंशद्वा द्वैराजमि'त्ये-
कविंशत्स्तोमाद्वैराजं पृष्टं निरमिमीत ॥ ५ ॥ 'विश्वामि-
मित्र ऽऋषि'ति । श्रोत्रं वै विश्वामित्र ऽऋषिर्यदेनेन
सर्वतः शृणोत्यथो यदस्मै सर्वतो मित्रं * भवति तस्माच्छ्रोत्रं
विश्वामित्र ऽऋषिः 'प्रजापतिर्हीतया त्वये'ति प्रजापति-
सृष्टया त्वयेत्येतच्छ्रोत्रं यद्धामि प्रजाबभूव' ऽहुति
श्रोत्रमुत्तरतः प्रापादयत नानोपदधाति ये नानाकामाः
श्रोत्रे ताँस्तदधाति सकृत्सादयत्येकं तच्छ्रोत्रं करोत्यथ
यन्नाना सादयेच्छ्रोत्रं ह विच्छिन्द्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका
तस्योक्तो बन्धुः ॥ ६ ॥ अथ मद्ध्ये । 'इयमुपरि मति-
रि'ति चन्द्रमा वा ऽउपरि तद्यत्तमाहोपरीत्युपरि हि
चन्द्रमा ऽअथ यन्मतिरित्याह वाग्वै मतिर्वाचा हीदः सर्वं
मनुते वाग्य चन्द्रमा भूत्वोपरिष्टात्तस्थौ तदेव तद्द्रूपमुप-
दधाति ॥ ७ ॥ 'तस्यै वाङ्मात्ये'ति । वाचं तस्माद्द्रूपा-
च्चन्द्रमसो निरमिमीत 'हेमन्तो वाँच्य' ऽहुति हेमन्तमृतुं
वाचो निरमिमीत 'पङ्क्तिर्हेमन्ती'ति पङ्क्तिं छन्दो
हेमन्तादृतोन्निरमिमीत 'पङ्क्त्यै निधनवदि'ति पङ्क्त्यै
छन्दसो निधनवत्साम निरमिमीत 'निधनवत्तं ऽआग्रयण'
ऽहुति निधनवतः साम्न ऽआग्रयणं ग्रहं निरमिमी'ता-

(१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ ।

* 'ते भवति' इति 'ख' पाठः ।

(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ ।

(५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५७ । (६) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ ।

(७) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ । (८) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ ।

(९) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ । (१०) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ ।

ग्रयणात्त्रिणवन्नयस्त्रिंशवि'त्याग्रयणाद् ग्रहात्त्रिणवन्न-
यस्त्रिंशौ स्तोमौ निरमिमीत त्रिणवन्नय'स्त्रिंशब्ध्याथं
शौकरैर्वते' ऽहुति त्रिणवन्नयस्त्रिंशब्ध्याथं स्तोमाब्ध्याथं
शौकरैर्वते पृष्ठे निरमिमीत ॥ ८ ॥ 'विश्वकर्म ऽऋषि-
रिति । वाग्वै विश्वकर्मर्षिर्वाचा हीदः सर्वं कृतं तस्मा-
द्वाग्विश्वकर्मर्षिः 'प्रजापतिगृहीतया त्वये'ति प्रजापति-
सृष्ट्या त्वयेत्येतद्वाचं गृह्णामि प्रजाभ्य' ऽहुति वाच-
मुपरिष्टात्प्रापादयत नानोपदधाति ये नानाकामा वाचि
तास्तदधाति सकृत्सादयत्येकां तद्वाचं करोत्यथ यन्नाना
सादयेद्वाचः ह विच्छिन्यात्सैषा त्रिवृदिष्टका तस्योक्तो
बन्धुः ॥ ९ ॥ एतद्वै तदुन्नम् । यत्तत्प्राणाश्च प्रजापति-
श्चासृजन्तैतावान् नवै सर्वो यज्ञो-यज्ञ ऽउ देवानामन्नम्
॥ १० ॥ ता दश दशोपदधाति । दशाक्षरा विराड्विराड्
कृत्स्नमन्नः सर्वमेवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति सर्वत-
ऽउपदधाति सर्वत ऽएवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं दधाति ता
हैता विराज ऽएताप्राणाद्विबभ्रति यत्प्राणाद्विबभ्रति
तस्मात्प्राणभूतः ॥ ११ ॥ (B)

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ । (२) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ ।
(३) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ ।
(५) शु० य० सं० अ० १३ क० ५८ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १० १. १; कठ०
सं० १६. १९; कपि० २५. ९; मै० सं० ११. ७. १९; तै० सं० ४. ३. २ ।

[प्राणभृच्छब्दनिर्वचनम्, तत्स्तुतिश्च]

तदाहुः । किं प्राणाः किं प्राणभृत इति प्राणा
 एव प्राणा अङ्गानि प्राणभृत्यङ्गानि हि प्राणान्विवर्धति
 प्राणास्तेव प्राणा अन्नं प्राणभृदन्नं हि प्राणाद्विभर्ति
 ॥ १ ॥ तदाहुः । कथमस्यैताः सर्वाः प्राजापत्या
 भवन्तीति यदेव सर्वास्वाहं प्रजापतिगृहीतया त्वयेत्येवमु
 हास्यैताः सर्वाः प्राजापत्या भवन्ति ॥ २ ॥ तदाहुः ।
 यद् * ग्रहाय गृहीताय स्तुवतेऽथ शःसत्यथ कस्मात्पुरस्ताद्
 ग्रहाणामृचश्च सामानि चोपदधातीति सथंस्था वै
 कर्मणोऽन्वीक्षितव्यर्चा वै प्रतिपदा ग्रहो गृह्यत ऋचि
 साम गीयते तदस्यैतद्यत्पुरस्ताद् ग्रहाणामृचश्च सामानि
 चोपदधात्यथ यदुपरिष्ठाद् ग्रहाणां स्तुतशस्त्रे भवत-
 स्तदस्यैतद्यदुपरिष्ठाद् ग्रहाणां स्तोमोऽश्च पृष्ठानि
 चोपदधाति ॥ ३ ॥ तदाहुः । यदेतत्त्रयः सह क्रियते ग्रह-
 स्तोत्रः शस्त्रमुपहितं भवतीति यद्वा स्तोत्रं चोपदधाति कथम-
 स्यात्त्रापि शस्त्रमुपहितं भवतीति यद्वा स्तोत्रं तच्छस्त्रं
 वासु ह्येव स्तुवते ता ऽउ एवानुशःसत्येवमु हास्या-
 त्रापि शस्त्रमुपहितं भवति ॥ ४ ॥ तदाहुः । यद्यथा पितुः
 पुत्रमेवं त्रीणि प्रथमाद्याहाथ कस्माद्वक्सामयोः सङ्क्रा-
 मतीति साम वा ऋचः पतिस्तद्यत्त्रापि यथा पितुः
 पुत्रमेव ब्रूयाद्यथा पतिः सन्तं पुत्रं ब्रूयात्तादृक्तस्मा-
 द्वक्सामयोः सङ्क्रामति कस्मादु त्रिः सन्तनोतीति पितरं

* 'ग्रहाय' इति 'ग' पुस्तके ।

पुत्रं पौत्रं ताँस्तत्सन्तनोति तस्मादु तेभ्य ऽएक ऽएव
 ददाति ॥ ५ ॥ तद्याः पुरस्तादुपदधाति । ताः प्राणभृ-
 तोऽथ याः पश्चात्ताश्चक्षुर्भृतस्ता ऽअपानभृतोऽथ
 या दक्षिणतस्ता मनोभृतस्ता ऽउ व्यानभृतोऽथ या-
 ऽउत्तरतस्ताः श्रोत्रभृतस्ता ऽउदानभृतोऽथ या मध्ये ता
 वाग्भृतस्ता ऽउ समानभृतः ॥ ६ ॥ तदु ह चरकाद्दर्शवः ।
 अद्या ऽएवापानभृतो व्यानभृत ऽउदानभृतः समानभृत-
 श्चक्षुर्भृतो मनोभृतः श्रोत्रभृतो वाग्भृत ऽइत्युपदधाति
 न तथा कुर्वाद्यहैव रेचयन्त्यत्रो ऽएवैतानि सर्वाणि
 रूपाण्युपधीयन्ते ॥ ७ ॥ स वै पुरस्तादुपधाय । पश्चादु-
 पदधाति प्राणो हापानो भूत्वाङ्गुल्यग्रेभ्य ऽइति
 सञ्चरत्यपान ऽउ ह प्राणो भूत्वाङ्गुल्यग्रेभ्य ऽइति
 सञ्चरति तद्यत्पुरस्तादुपधाय पश्चादुपदधात्येतावेवैतत्प्राणौ
 सन्तनोति सन्दधाति तस्मादेतौ प्राणौ सन्ततौ संहितौ
 ॥८॥ अथ दक्षिणत ऽउपधाय । उत्तरत ऽउपदधाति व्यानो
 होदानो भूत्वाङ्गुल्यग्रेभ्य ऽइति सञ्चरत्युदान ऽउ ह
 व्यानो भूत्वाङ्गुल्यग्रेभ्य ऽइति सञ्चरति तद्यद्दक्षिणत-
 ऽउपधायोत्तरत ऽउपदधात्येतावेवैतत्प्राणौ सन्तनोति सन्द-
 धाति तस्मादेतौ प्राणौ सन्ततौ संहितौ ॥ ९ ॥ अथ
 या मध्य ऽउपदधाति । स प्राणस्ता रेतःसिचोर्बेलयोप-
 दधाति पृष्टयो वै रेतःसिचौ मध्यमु पृष्टयो मध्यत-
 ऽएवास्मिन्नेतत्प्राणं दधाति सर्वत ऽउपदधाति सर्वत-
 ऽएवास्मिन्नेतत्प्राणं दधात्यथो ऽएवः हैष गुदः प्राणः

‘समन्तं नाभिं प॒र्य्वक्नोऽनु॒चीश्च॑ ति॒रश्चीश्चो॑पदधाति
त॒स्मादि॒मेऽन्व॑श्च॒श्च ति॒र्य्यश्च॑श्चा॒त्म॒प्राणाः॑ स॒ऽऽस्पृष्टा-
ऽउ॒पद॑धाति प्रा॒णाने॒वैत॑स्सन्तनोति स॒न्द॑धाति त॒स्मादि॒मे
प्रा॒णाः स॒न्तताः॑ स॒द॒हिताः॑ ॥ १० ॥ (C)

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[प्राणभृदिष्टकानिधानस्थानादि]

ता हैके पुरुषमुपाप्योपदधति । एष वै प्राणस्तमेता
विभ्रति यत्प्राणं विभ्रति तस्मात्प्राणभृत इति न तथा
कुर्ष्यादेशोऽहैव प्राणो य एष हिरण्मयः पुरुषस्तस्य त्वय-
मात्मा यावदिदमभ्ययमग्निर्विहितस्तद्यद्वास्यैता अङ्गं ना-
भिप्राप्नुयुः प्राणो हास्य तदङ्गं नाभिप्राप्नुयाद्यदु वै प्राणोऽ-
ङ्गं नाभिप्राप्नोति शुष्यति वा वै तन्म्लायति वा तस्मा-
देना परिशिश्त्स्वेवोपाप्योपदध्यादथ या मध्य उपदधति
ताभिरस्येष आत्मा पूर्णस्ता उ एवैतस्मादुनन्तर्हिताः
॥ १ ॥ तदाहुः । यदयं पुरो भुवोऽयं दक्षिणा विश्वकर्मायं
पश्चाद्विश्वव्यचा इदमुत्तरात्स्वरियमुपरि मतिरिति
सम्प्रति दिशोऽभ्यनूच्यन्तेऽथ कस्मादेना अक्षण्या-
देशेषूपदधातीति प्राणा वै प्राणभृतस्ता यत्सम्प्रति दिश-
उपदध्यात्प्रागपः हैवायं प्राणः सञ्चरेदथ यदेना एवम-
भ्यनूक्ताः सतीरक्षण्यादेशेषूपदधाति तस्मादयं प्रागपं
प्राणः सन्नक्षण्या सर्वाण्यङ्गानि सर्वमात्मानमनुसञ्चरति
॥ २ ॥ स एष पशुर्ष्वदग्निः । सोऽत्रैव सर्वः कृत्स्नः

संस्कृतस्तस्य याः पुरस्तादुपदधाति तौ बाहू ऽअथ याः पश्चात्ते सक्थ्यावथ या मद्ध्य ऽउपदधाति स ऽआत्मा ता रेतःसिचोर्वेलयोपदधाति पृष्टयो वै रेतःसिचौ मद्ध्यमु पृष्टयो मद्ध्यतो ह्ययमात्मा सर्वत ऽउपदधाति सर्वतो ह्ययमात्मा ॥ ३ ॥ तदाहुः । यत्पूर्वेषु गणेष्वेकैकं स्तोम-मेकैकं पृष्टमुपदधात्यथ कस्मादुत्र द्वौ स्तोमौ द्वे पृष्टे-ऽउपदधातीत्यात्मा वा ऽअस्यैष ऽआत्मानं तदङ्गानां ज्येष्ठं वरिष्ठं वीर्यवत्तमं करोति तस्मादयमात्माङ्गानां ज्येष्ठो वरिष्ठो वीर्यवत्तमः ॥ ४ ॥ तदाहुः । कथमस्यै-षोऽग्निः सर्वः कृत्स्न ऽदृष्टकायामिष्टकायां संस्कृतो भवतीति मज्जा यजुरस्थीष्टका मांसः सादनं त्वक्सूददोहा लोम पुरीषस्य यजुरन्नं पुरीषमेवमु हास्यैषो-ऽग्निः सर्वः कृत्स्न ऽदृष्टकायामिष्टकायां संस्कृतो भवति ॥ ५ ॥ स ऽएष सार्वायुषोऽग्निः । स यो हैतमेवः सार्वायुषमग्निं वेद सर्वः हैवायुरेति ॥ ६ ॥ अथातः समञ्चनप्रसारणस्यैव । सञ्चितः हैके समञ्चनप्रसारणे-नेत्यभिमृशन्ति पशुरेष यदग्निर्व्यदा वै पशुरङ्गानि सं-चाञ्चति प्र च सारयत्यथ स तैर्वीर्यं करोति ॥ ७ ॥ 'संवत्सरोऽसि । परिवत्सरोऽसीदावत्सरोऽसीद्वत्सरोऽसि वत्सरोऽसि । उषसस्ते कल्पन्तामहोरात्रास्ते कल्पन्तामर्द्ध-मासस्ते कल्पन्तां मासास्ते कल्पन्तामृतवस्ते कल्पन्तां संवत्सरस्ते कल्पताम् । प्रेत्या ऽएत्यै संचाञ्च प्र च

‘सारय । सुप०र्णचिदसि तया देवतयाङ्गिरस्वद् ध्रुवः सीदे’ति
॥ ८ ॥ अपि ह स्माह शाट्ट्यायनिः । स्फोटतोर्हैकः
पक्षयोरुपशुश्रावैतेनाभिमृष्टस्य तस्मादेनमेतेनाब्भ्येव
मृशेदिति ॥ ९ ॥ अथ ह स्माह स्वर्जिन्नाग्नजितः ।
नग्नजिद्धा गन्धारः प्राणो वै समञ्चनप्रसारणं व्यस्मि-
न्वाऽङ्गे प्राणो भवति तत्संचाञ्चति प्र च सारयति
सञ्चितमेवैनं बहिष्ठादुब्भ्यन्यात्तदस्मिन्प्राणः समञ्च-
नप्रसारणं दधाति तथा संचाञ्चति प्र च सारयतीति
तदुहैव समञ्चनप्रसारणं व्यत्स तदुवाच राज्ञ्यबन्धुरिव
त्वेव तदुवाच यन्नु शतङ्कृत्वोऽथो सहस्रं * बहिष्ठादुब्भ्ये-
न्युर्न वै तस्मिन्स्ते प्राणं दद्ध्युर्व्यो वाऽआत्मन्प्राणः स-
ऽएव प्राणस्तद्यत्प्राणभूतऽउपदधाति तदस्मिन्प्राणः
समञ्चनप्रसारणं दधाति तथा संचाञ्चति प्र च सारय-
त्यथ लोकम्पृणेऽउपदधात्यस्याऽऽ सक्त्यां तयोरुपरि
बन्धुः पुरीषं निवपति तस्योपरि बन्धुः ॥ १० ॥ (D)

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

[द्वितीयायां चितावश्विनीष्टकोपधानम्]

द्वितीयां चितिमुपदधाति । एतद्वै देवाः प्रथमां
चितिं चित्त्वा समारोहन्नयं वै लोकः प्रथमा चित्तिरिममेव

* ‘बहिष्ठादभ्यन्नुः’ इति ‘ग’ पुस्तके ।

(D) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० शा० १०. २. ३, ४ ।

तल्लोकः संस्कृत्य समारोहन् ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् । चेतय-
 द्धमिति चित्तिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्नित् ऽउद्धमिच्छतेति
 ते चेतयमाना ऽएतां द्वितीयां चित्तिमपश्यन्त्युद्ध-
 पृथिव्या ऽअर्वाचीनमन्तरिक्षात्तेषामेष लोकोऽद्भुव ऽइवा-
 प्रतिष्ठित ऽइव मनस्यासीत् ॥ २ ॥ तेऽश्विनावब्रुवन् ।
 युवं वै ब्रह्माणौ भिषजौ स्थो युवन्न ऽइमां द्वितीयां
 चित्तिमुपधत्तमिति किं नौ ततो भविष्यतीति युवमेव
 नोऽस्या ऽअग्निचित्याया ऽअद्धर्ष्यु भविष्यथ ऽइति तथेति
 तेऽभ्य ऽएतामश्श्वनौ द्वितीयां चित्तिमुपाधत्तां तस्मादाहुर-
 श्श्वनावेव देवानामद्धर्ष्यु ऽइति ॥ ३ ॥ स ऽउपदधाति ।
 'ध्रुवक्षितिर्द्ध्रुवयोनिर्द्ध्रुवासी'ति यद्वै स्थिरं व्यत्प्रतिष्ठितं तद्
 ध्रुवमथ वा ऽएषामेष लोकोऽद्भुव इवाप्रतिष्ठित ऽइव मन-
 स्यासीत्तमेवैतत्स्थिरं ध्रुवं कृत्वा प्रत्यधत्तां 'ध्रुवं व्योनिमा-
 सीद साधुये'ति स्थिरं व्योनिमासीद साधुयेत्येतदुख्यस्य
 केतुं प्रथमं जुषाणेत्ययं वा ऽअग्निरुख्यस्तस्यैष प्रथमः
 केतुर्ष्वत्प्रथमा चित्तिस्तं जुषाणेत्येतदश्विनाद्धर्ष्यु साद-
 यतामिह त्वेत्यश्श्वनौ ह्यद्धर्ष्यु ऽउपाधत्ताम् ॥ ४ ॥ 'कुला-
 यिनी घृतवती पुरन्धरि'ति । कुलायमिव वै द्वितीया
 चित्तिः 'स्योने सीद सदन पृथिव्या' ऽइति पृथिवी वै
 प्रथमा चित्तिस्तस्यै शिवे स्योने सीद सदन ऽइत्येतदभि

(१) शु० य० सं० अ० २७ क० ४५ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० १ ।

(३) शु० य० सं० अ० १४ क० १ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० १ ।

(५) शु० य० सं० अ० १४ क० २ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० २ ।

• त्वा रुद्वा वृसवो गृणन्त्वित्येतास्त्वा देवता ऽअभिगृण-
 न्त्वित्येतदिमा ब्रह्म पीपिहि सौभगायेतीमा ब्रह्माव
 सौभगायेत्येतदश्शिवनाद्धर्ष्य सादयतामिह त्वेत्यश्शिवनौ-
 ह्यद्धर्ष्य ऽउपाधत्ताम् ॥ ५ ॥ 'स्वैर्दक्षैर्दक्षपितेह सीदे'ति ।
 स्वेन द्वीर्ष्येणेह सीदेत्येतद्देवानां सुम्ने बृहते रणायेति
 देवानां सुम्नाय महते रणायेत्येतत्पितेवैधि सूनव-
 ऽआ सुशेवेति यथा पिता पुत्राय स्योनः सुशेव ऽएवः
 सुशेवैधीत्येतत्स्वावेशां तद्वा संविशस्वेत्यात्मा वै तनुः
 स्वावेशेनात्मना संविशस्वेत्येतदश्शिवनाद्धर्ष्य सादयतामिह
 त्वेत्याश्विनौ ह्यद्धर्ष्य ऽउपाधत्ताम् ॥ ६ ॥ 'पृथिव्याः
 पुरीषमसी'ति । पृथिवी वै प्रथमा चित्तिस्तस्या ऽएत-
 त्पुरीषमिव यद् द्वितीयाप्सोर्नामेति रसो नामेत्येतत्तां
 त्वा विश्वे ऽअभिगृणन्तु देवा ऽइति तां त्वा सर्वेऽभिगृ-
 णन्तु देवा ऽइत्येतत्स्तोमपृष्ट्वा घृतवतीह सीदे'ति
 यान्स्तोमानस्यां तं स्यमानो भवति तैरेषा स्तोमपृष्ट्वा
 'प्रजावदस्मे द्रविणायजस्वे'ति प्रजावदस्मे द्रविणमाय-
 जस्वेत्येतदश्शिवनाद्धर्ष्य सादयतामिह त्वेत्यश्शिवनौ
 ह्यद्धर्ष्य ऽउपाधत्ताम् ॥ ७ ॥ ता ऽएता दिशः । ता रेतः-

- (१) शु० य० सं० अ० १४ क० २ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २
 (३) शु० य० सं० अ० १४ क० २ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ३
 (५) शु० य० सं० अ० १४ क० ३ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ३
 (७) शु० य० सं० अ० १४ क० ३ । (८) शु० य० सं० अ० १४ क० ३
 (९) शु० य० सं० अ० १४ क० ४ । (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० ४
 (११) शु० य० सं० अ० १४ क० ४ । (१२) शु० य० सं० अ० १४ क० ४
 (१३) शु० य० सं० अ० १४ क० ४ । (१४) शु० य० सं० अ० १४ क० ५

सिचोर्वेलयोपदधातीमे वै रेतःसिचावनयोस्तद्दिशो दधा-
ति तस्मादनयोर्दिशः सर्वतऽउपदधाति सर्वतस्तद्दिशो
दधाति तस्मात्सर्वतो दिशः सर्वतः समीचीः सर्वतस्त-
त्समीचीर्दिशो दधाति तस्मात्सर्वतः समीच्च्यो दिशस्ता-
नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोहसाधिवदति
नाना हि दिशः ॥ ८ ॥ अथ पञ्चमीं दिश्यामुपदधाति ।
ऊर्द्धा ह सा दिक्सा या सोर्द्धा दिगसौ स ऽआदित्योऽ-
मुमेवैतदादित्यमुपदधाति तामन्तरेण दक्षिणां दिश्या-
मुपदधात्यमुं तदादित्यमन्तरेण दक्षिणां दिशं दधाति
तस्मादेषोऽन्तरेण दक्षिणां दिशमेति ॥ ९ ॥ 'अदि-
त्यास्त्वा पृष्टे सादयामी'ति । इयं वा ऽअदितिरस्या-
मेवैनमेतत्प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापय'त्यन्तरिक्षस्य धर्त्रीं विष्ट-
म्भनीं दिशामधिपत्नीं भुवनानामि'त्यन्तरिक्षस्य ह्येष धर्ता
विष्टम्भनो दिशामधिपतिर्भुवनाना'मूर्ध्निर्दृप्तो ऽअपामसी'-
ति रसो वा ऽऊर्मि'र्विश्वकर्म त ऽऋषिर्'ति प्रजापतिर्वै-
विश्वकर्म प्रजापतिस्त्वष्टासीत्येत'दश्विनाद्ध्वर्यु सादयता-
मिह त्वे'त्यश्विनौ ह्यद्ध्वर्यु ऽउपाधत्ताम् ॥ १० ॥ यद्वेवैता-
ऽआश्विनीरुपदधाति । प्रजापतिं विस्वस्तं देवता ऽआदाय
व्युदक्रामस्तस्य यदूर्ध्वं प्रतिष्ठाया ऽअवाचीनं मद्ध्यात्तदस्या-
श्विनावादायोत्क्रम्यातिष्ठताम् ॥ ११ ॥ तावब्रवीत् । उप

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ४ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ५ ।

(३) शु० य० सं० अ० १४ क० ५ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ५ ।

(५) शु० य० सं० अ० १४ क० ५ ।

मेतं प्रति म ऽएतद्धत्तं येन मे युवमुदकमिष्टमिति किं
नौ ततो भविष्यतीति युवद्देवत्यमेव म ऽएतदात्मनो
भविष्यतीति तथेति तदस्मिन्नेतदश्विनौ प्रत्यधत्ताम्
॥ १२ ॥ तद्या ऽएताः पञ्चाशिवृत्त्यः । एतदस्य तदात्म-
नस्तद्यदेता ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैता ऽआत्मनस्त-
दस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेता ऽअत्रोपदधाति ॥ १३ ॥
‘ध्रुवक्षितिर्ध्रुवयोनिर्ध्रुवासी’ति । यद्वै स्थिरं व्यत्प्रतिष्ठितं
तद् ध्रुवमथ वा ऽअस्यैतदस्थिरमिवाद्भुवमिवात्मन ऽआसी-
त्तदेवैतत्स्थिरं ध्रुवं कृत्वा प्रत्यधत्ताम् ॥ १४ ॥ ‘कुलायिनी
धृतवती पुरन्धरि’ति । कुलायमिव वा ऽअस्यैतदात्मनः
‘स्वैर्दक्षैर्दक्षपितेह सीदे’त्यदक्षयतामेवास्यैतदात्मनः ‘पृथि-
व्याः पुरीषमसी’ति पुरीषसंहितमिव वा ऽअस्यै-
तदात्मनो रेतःसिचोर्वेलया पृष्टयो वै रेतःसिचौ
पृष्टिसाचयमिव वा ऽअस्यैतदात्मनः सर्वत ऽउपदधाति
सर्वतो ह्यस्यैतदश्विनावात्मनः प्रत्यधत्ताम् ॥ १५ ॥
अथर्तव्ये ऽउपदधाति * । ऋतव ऽएते यदृतव्ये
ऽऋतूनेवैतदुपदधाति ‘शुक्रश्च शुचिश्च ग्रैष्मावृतू’ ऽइति
नामनी ऽएनयोरेते नामभ्यामेवैने ऽएतदुपदधाति द्वे
ऽदृष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतुः सकृत्सादयत्येकं तदृतुं
करोति ॥ १६ ॥ तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति । संवत्सर ऽएषोऽग्नि-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ५ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ५ ।

(३) शु० य० सं० अ० १४ क० ५ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ५ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ८. १६ ।

(५) शु० य० सं० अ० १४ क० ६ ।

रिम॒ ऽउ लो॒काः सं॒वत्सर॑स्त॒स्य य॒दूर्ध्वं॑ पृथि॒व्या ऽअ॒र्वाची॑-
 नमन्त॒रिक्षा॑त्तद॒स्यैषा॑ द्वितीया चि॒तिस्त॒द्वस्य॑ ग्रीष्म॒ ऽऋतु॑-
 स्तद्य॒देते॑ ऽअ॒त्रोप॑दधाति य॒दे॒वास्यै॑ते॒ ऽआ॒त्मन॑स्त॒दस्मिन्ने॑-
 तत्प्र॒तिद॑धाति त॒स्मादे॑ते॒ ऽअ॒त्रोप॑दधाति ॥ १७ ॥
 य॒द्वैवै॑ते॒ ऽअ॒त्रोप॑दधाति । प्र॒जाप॑तिरेषोऽग्निः॒ संवत्सर॑-
 ऽउ प्र॒जाप॑तिस्त॒स्य य॒दूर्ध्वं॑ प्रति॒ष्ठाया॑ ऽअ॒वाची॑नं म॒ह्या-
 त्तद॒स्यैषा॑ द्वितीया चि॒तिस्त॒द्वस्य॑ ग्रीष्म॒ ऽऋतु॑स्तद्य॒देते॑-
 ऽअ॒त्रोप॑दधाति य॒दे॒वास्यै॑ते॒ ऽआ॒त्मन॑स्त॒दस्मिन्ने॑तत्प्र॒ति-
 द॑धाति त॒स्मादे॑ते॒ ऽअ॒त्रोप॑दधाति ॥ १८ ॥

[अर्धप्रपाठकः ॥५७॥]

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥ (A)

[द्वितीयस्यां चितौ वैश्वदेवीष्टकोपधानम्]

अ॒थ वै॒श्वदे॒वीरु॑प॒दधा॑ति । एषा वै सा द्वितीया
 चि॒तिर्षा॒मेभ्य॑स्त॒दश्श्व॑ना ऽउपा॒धत्तां॑ ता॒मुप॑धायेद॒ः
 स॒र्वम॑भवतां य॒दिदं॑ किञ्च ॥ १ ॥ ते दे॒वा ऽअ॒ब्रुवन् ।
 अश्श्व॑नौ वा ऽइ॒द॒ः स॒र्वम॑भूतामुप तज्जानीत यथा
 वय॑मिहाप्य॒सामे॑ति तेऽब्रुवँश्चे॒तय॑द्धमि॒ति चि॒तिमि॑च्छतेति
 वाव तद॑ब्रुवँस्तदिच्छत यथा वय॑मिहाप्य॒सामे॑ति ते चे॒त-
 यमा॑ना ऽए॒ता ऽइ॒ष्टका॑ ऽअ॒पश्श्व॑वै॒श्वदे॒वीः ॥ २ ॥
 तेऽब्रुवन् । अश्श्व॑नौ वा ऽइ॒द॒ः स॒र्वम॑भूतामश्श्व॑भ्यामे॒वा-

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. २. १; कठ० १७. १, १०; कपि० २५. १०, ९; मै० सं० ११. ८. १, १२; तै० सं० ४. ३. ४, १ ।

• शिश्वनोश्चितिमनूपदधामहा ऽइति तेऽशिश्वब्भ्यामेवाशिश्व-
नोश्चितिमनूपादधत तस्मादेतामाशिश्वनी चितिरित्याचक्षते
तस्माद्यथैव पूर्वासामुदर्कं ऽएवमेतासामशिश्वब्भ्याः॥१॥ ह्येवा-
शिश्वनोश्चितिमनूपादधत ॥३॥ यद्वेव वैश्वदेवीरुपदधाति ।
ये वै ते विश्वे देवा ऽएतां द्वितीयां चितिमपश्यन्ते त
ऽएतेन रसेनोपायस्त ऽएते तानेवैतदुपदधाति ता ऽएताः
सर्वाः प्रजास्ता रेतःसिचोर्वेलयोपदधातीमे वै रेतः-
सिचावनयोस्तत्प्रजा दधाति तस्मादनयोः प्रजाः
सर्वत ऽउपदधाति सर्वतस्तत्प्रजा दधाति तस्मात्सर्वतः
प्रजा दिश्या ऽअनूपदधाति दिक्षु तत्प्रजा दधाति
तस्मात्सर्वासु दिक्षु प्रजाः ॥ ४ ॥ यद्वेव * वैश्वदेवीरु-
पदधाति । प्रजापतेर्विस्त्रस्तात्सर्वाः प्रजा मद्ध्यत ऽउद-
क्रामन्नेतस्या ऽअधि योनेस्ता ऽएनमेतस्मिन्नात्मनः
प्रतिहिते प्रापद्यन्त ॥ ५ ॥ स यः स प्रजापतिर्व्यस्र-
सत । अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ या ऽअस्मात्ताः
प्रजा मद्ध्यत ऽउदक्रामन्नेतास्ता वैश्वदेव्य ऽदृष्टकास्त-
द्यदेता ऽउपदधाति या ऽएवास्मात्ताः प्रजा मद्ध्यत-
ऽउदक्रामन्ता ऽअस्मिन्नेतत्प्रपादयति रेतःसिचोर्वेलया
पृष्टयो वै रेतःसिचौ मद्ध्यमु पृष्टयो मद्ध्यत ऽएवा-
स्मिन्नेताः प्रजाः प्रपादयति सर्वत ऽउपदधाति सर्वत-
ऽएवास्मिन्नेताः प्रजाः प्रपादयति ॥ ६ ॥ यद्वेव वैश्व-
देवीरुपदधाति । एतद्वै प्रजापतिरेतस्मिन्नात्मनः प्रति-

हितेऽकामयत प्रजाः सृजेय प्रजायेयेति स ऽऋतुभिरद्भिः
 प्राणैः संवत्सरेणाश्विबभ्यां सयुग्भूत्वेताः प्रजाः
 प्राजनयत्यैवैतद्यजमान एताभिर्देवताभिः सयुग्भूत्वेताः
 प्रजाः प्रजनयति तस्मादु सर्वास्वेव सजूः सजूरि-
 स्यनुवर्त्तते ॥ ७ ॥ 'सजूर्ऋतुभिरिति । तदृतूप्राजन-
 यदृतुभिर्वै सयुग्भूत्वा प्राजनयत्सजूर्विधाभिरित्यापो
 वै विधा ऽअग्निर्हीदः सर्वं विहितमग्निर्वै सयुग्भूत्वा
 प्राजनयत्सजूर्देवैरिति तद्देवान्प्राजनयद्यद्देवा ऽइत्या-
 चक्षते 'सजूर्देवैर्वयोनाधैरिति प्राणा वै देवा वयोनाधाः
 प्राणैर्हीदः सर्वं वयुनं नद्धमथो च्छन्दांसि वै देवा
 वयोनाधाश्छन्दोभिर्हीदः सर्वं वयुनं नद्धं प्राणैर्वै सयु-
 ग्भूत्वा प्राजनयदग्नये त्वा वैश्वानरायेति संवत्सरो वा-
 ऽअग्निर्वैश्वानरः संवत्सरेण वै सयुग्भूत्वा प्राजनयदश्वि-
 नाद्धर्ष्य सादयतामिह त्वेत्यश्विबभ्यां वै सयुग्भूत्वा
 प्राजनयत् ॥ ८ ॥ 'सजूर्वसुभिरिति । दक्षिणतः तद्वसू-
 न्प्राजनयत्सजूं रुदैरिति पश्चात्तद्वृहान्प्राजनयत्सजूं-
 रादित्यैरित्युत्तरतस्तदादित्यान्प्राजनयत्सजूर्विश्वैर्देवैरित्यु-
 परिष्टात्तद्विश्वान्देवान्प्राजनयत्ता वै समानप्रभृतयः
 समानोदका नाना मर्त्यतस्ता यत्समानप्रभृतयः समा-

- (१) शु० य० सं० अ० १४ क० ७ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ७
 (३) शु० य० सं० अ० १४ क० ७ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ७
 (५) शु० य० सं० अ० १४ क० ७ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ७
 (७) शु० य० सं० अ० १४ क० ७ । (८) शु० य० सं० अ० १४ क० ७
 (९) शु० य० सं० अ० १४ क० ७ । (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० ७

नोदक्काः समानीभिर्हि देवताभिः पुरस्ताच्चोपरिष्टाच्च
सयुग्भूत्वा प्राजनयदुथ यन्नाना मद्ध्यतोऽज्ञया ऽअन्न्या हि
प्रजा मद्ध्यतः प्राजनयत् ॥ १ ॥ (B)

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[द्वितीयस्यां चितौ प्राणभृदपस्या-छन्दस्या-वयस्वेषकोपधानम्]

अथ * प्राणभृत ऽउपदधाति । एतद्वै देवा ऽअब्रुवँ-
श्चेतयद्धमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्ते चेतयमाना
वायुमेव चितिमपश्यँस्तामस्मिन्नदधुस्तथैवास्मिन्नयमेत-
दधाति ॥ १ ॥ प्राणभृत ऽउपदधाति । प्राणो वै वायुर्वा-
युमेवास्मिन्नेतदधाति रेतःसिचोर्वेलयेमे वै रेतःसिचा-
वनयोस्तद्वायुं दधाति तस्मादनयोर्वायुः सर्वत ऽउपदधाति
सर्वतस्तद्वायुं दधाति तस्मात्सर्वतो वायुः सर्वतः समीचीः
सर्वतस्तत्सम्भ्यञ्च वायुं दधाति तस्मात्सर्वतः सम्भ्यङ्
भूत्वा सर्वाब्भ्यो दिग्भ्यो वाति दिश्या ऽअनुपदधाति
दिक्षु तद्वायुं दधाति तस्मात्सर्वासु दिक्षु वायुः ॥ २ ॥
यद्वेव प्राणभृत ऽउपदधाति । आस्वेवैतत्प्रजासु प्राणान्द-
धाति ता ऽअनन्तर्हिता वैश्वदेवीब्भ्य ऽउपदधात्यनन्तर्हि-
तास्तत्प्रजाब्भ्यः प्राणान्दधाति 'प्राणं मे पाह्यपानं मे पाहि
व्याजं मे पाहि चक्षुर्म ऽउव्व्या विभाहि श्रोत्रं मे श्लोक-

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. २. २; कठ०
१७. १; कपि० २५. १; मं० सं० ११. ८. १; तै० सं० ४. ३. ४ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ८. २० ।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ८ ।

ये'त्येता॒ने॒वास्वेत॒त्कलृ॒प्तान्प्रा॒णान्दधा॒ति ॥ ३ ॥ अ॒थाप॒स्या-
 ऽउ॒पद॒धाति । एतद्वै दे॒वा ऽअब्रु॒वँश्चेत॒यद्ध॒मिति चि॒ति-
 मि॒च्छते॒ति वाव तद॒ब्रुवँस्ते चे॒त॒यमा॒ना वृ॒ष्टिमे॒व
 चि॒तिम॒प॒श्यँस्ता॒मस्मिन्न॒दधु॒स्तथै॒वास्मिन्न॒यमे॒तद्दधा॒ति ॥ ४ ॥
 अप॒स्या † ऽउ॒पद॒धाति । आ॒पो वै वृ॒ष्टिर्वृ॒ष्टिमे॒वा-
 स्मिन्ने॒तद्दधा॒ति रे॒तःसि॒चोवृ॒लये॒मे वै रे॒तःसि॒चा-
 व॒नयो॒स्तद्वृ॒ष्टिं दधा॒ति त॒स्माद॒नयो॒र्वर्ष॒ति सर्व॒त ऽउ॒प-
 दधा॒ति सर्व॒तस्तद्वृ॒ष्टिं दधा॒ति त॒स्मात्सर्व॒तो वर्ष॒ति
 सर्व॒तः स॒मीचीः सर्व॒तस्त॒त्समी॒चीं वृ॒ष्टिं दधा॒ति
 त॒स्मात्सर्व॒तः स॒म्यङ् भू॒त्वा स॒र्वाब्भ्यो दिग्भ्यो वर्ष॒ति
 वा॒य॒व्या ऽअ॒नु॒पद॒धाति वा॒यौ तद्वृ॒ष्टिं दधा॒ति त॒स्माद्यां
 दि॒शं वा॒युरे॒ति तां दि॒शं वृ॒ष्टि॒रन्वे॒ति ॥ ५ ॥ यद्वे॒वाप॒स्या-
 ऽउ॒पद॒धाति । ए॒ष्वे॒वैत॒त्प्रा॒णेष्व॒पो दधा॒ति ता ऽअ॒नन्त-
 र्हि॒ताः प्रा॒णभृ॒द्भ्य ऽउ॒पद॒धात्य॒नन्तर्हि॒तास्त॒त्प्रा॒णेष्व॒पो
 दधा॒त्यथो ऽअ॒न्नं वा ऽआ॒पोऽनन्तर्हि॒तं त॒त्प्रा॒णेष्व॒पोऽन्नं
 दधा॒त्यपः पि॒न्वौष॒धीर्जि॒न्व द्वि॒पाद॒व च॒तुष्पा॒त्पाहि
 दि॒वो वृ॒ष्टि॒मे॒रये॒त्येता॒ ऽए॒वैष्वे॒तत्कलृ॒प्ता ऽअ॒पो दधा॒ति
 ॥ ६ ॥ अ॒थ छ॒न्द॒स्या ऽउ॒पद॒धाति । एतद्वै दे॒वा ऽअब्रु॒-
 वँश्चे॒त॒यद्ध॒मिति चि॒तिमि॒च्छते॒ति वाव तद॒ब्रुवँस्ते चे॒त॒-
 यमा॒नाः प॒शूने॒व चि॒तिम॒प॒श्यँस्ता॒मस्मिन्न॒दधु॒स्तथै॒वास्मि-
 न्न॒यमे॒तद्दधा॒ति ॥ ७ ॥ ‡ छ॒न्द॒स्या ऽउ॒पद॒धाति । प॒श॒वो

† का० श्रौ० सू० १७. ८. २१ ।

(१) जु० य० सं० अ० १४ क० ८ ।

‡ का० श्रौ० सू० १७. ८. २२ ।

वै छन्दां॑सि पशूने॒वास्मिन्ने॒तद्दधाति॑ सर्व॒त ऽउ॒प॒द॒धाति॑
 सर्व॒तस्त॒त्पशून्॒दधाति॑ त॒स्मात्सर्व॒तः पश॒वोऽप॒स्था ऽअनु॒
 प॒द॒धात्य॑प्सु त॒त्पशून्प्रति॑ष्ठ्वापयति त॒स्माद्य॒दा वृष॑त्यथ
 पश॒वः प्र॒तिति॑ष्ठन्ति ॥ ८ ॥ यद्वे॒व छन्द॑स्या ऽउ॒प॒
 द॒धाति॑ । प्र॒जाप॒तेर्वि॒घ्नस्ता॒त्पश॒व ऽउ॒द॒क्रामँ॑श्छन्दां॑सि
 भू॒त्वा ता॒न्गाय॑त्री च॒छन्दो॑ भू॒त्वा व॒यसा॑प्नोत्तद्य॒द्वाय॒
 न्या॑प्नोदेत्तद्धि छन्द॑ ऽआ॒शिष्ट॑ः सा त॒द्धृत्वा प्र॒जा॒
 प॒तिरे॒ताप॑शून्व॒यसा॑प्नोत् ॥ ९ ॥ 'मूर्द्धा व॒य' ऽइति॑ ।
 प्र॒जाप॒तिर्वै मूर्द्धा॑ स व॒योऽभ॒वत्प्र॒जाप॒तिश्छन्द॑ ऽइति॑
 प्र॒जाप॒तिरे॒व च॒छन्दो॑ऽभवत् ॥ १० ॥ 'क्षत्रं व॒य' ऽइति॑ ।
 प्र॒जाप॒तिर्वै क्ष॒त्रः स व॒योऽभ॒व'न्म॒यन्दं॑ छन्द॑ ऽइति॑
 यद्वा ऽअ॒निरु॑क्तं तन्म॒यन्द॑म॒निरु॑क्तो वै प्र॒जाप॒तिः प्र॒जा॒
 प॒तिरे॒व च॒छन्दो॑ऽभवत् ॥ ११ ॥ 'विष्ट॑म्भो व॒य' ऽइति॑ ।
 प्र॒जाप॒तिर्वै विष्ट॑म्भः स व॒योऽभ॒व'दधि॑प॒तिश्छन्द॑ ऽइति॑
 प्र॒जाप॒तिर्वा ऽअ॒धिप॒तिः प्र॒जाप॒तिरे॒व च॒छन्दो॑ऽभवत् ॥ १२ ॥
 'वि॒श्व॒क॒र्मा व॒य' ऽइति॑ । प्र॒जाप॒तिर्वै वि॒श्व॒क॒र्मा स
 व॒योऽभ॒व'त्प॒रमे॑ष्ठी च॒छन्द॑ ऽइ॒त्यापो॑ वै प्र॒जाप॒तिः
 प॒रमे॑ष्ठी ता हि प॒रमे॑ स्था॒ने ति॑ष्ठन्ति प्र॒जाप॒तिरे॒व
 प॒रमे॑ष्ठी च॒छन्दो॑ऽभवत् ॥ १३ ॥ ता॒नि वा ऽए॒तानि॑ ।
 च॒त्वारि॑ व॒यां॑सि च॒त्वारि॑ च॒छन्दां॑सि त॒दष्टा॑वद्वाक्षरा

- (१) शु० य० सं० अ० १४ क० ९ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ९ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १४ क० ९ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ९ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १४ क० ९ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ९ ।
 (७) शु० य० सं० अ० १४ क० ९ ।

गायत्र्येषा वै सा गायत्री या तद्भूत्वा प्रजापतिरेतान्प-
 शून्वयसाप्नोत्तस्माज्जीर्णं पशुं वयसास ऽइत्याचक्षते
 तस्मादु सर्वास्वेव वयो-वय ऽइत्यनुवर्त्ततेऽथ येऽस्मात्ते
 पशव ऽउदक्रामन्नेते ते पञ्चदशोत्तरे वज्रो वै पशवो वज्रः
 पञ्चदशस्तस्माद्यस्य पशवो भवन्त्यपैव स पाप्मानः ह ते
 वज्रो हैव तस्य पाप्मानमपहन्ति तस्माद्यां काश्च दिशं
 पशुमानेति वज्रविहताथं हैव तामन्वेति ॥ १४ ॥ (C)

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

‘वस्तो वय’ ऽइति । वस्तं वयसाप्नोद्विलं छन्द
 ऽइत्येकपदा वै विविलं छन्द ऽएकपदा ह भूत्वाजा ऽउच्चक्रमुः
 ॥ १ ॥ ‘वृष्णिर्वय’ ऽइति । वृष्णि वयसाप्नो‘द्विशालं
 छन्द’ ऽइति द्विपदा वै विशालं छन्दो द्विपदा ह भूत्वा
 वय ऽउच्चक्रमुः ॥ २ ॥ ‘पुरुषो वय’ ऽइति । पुरुषं
 वयसाप्नो‘तन्द्रं छन्द’ ऽइति पङ्क्तिर्वै तन्द्रं छन्दः
 पङ्क्तिर्ह भूत्वा पुरुषा ऽउच्चक्रमुः ॥ ३ ॥ ‘व्याघ्रो वय’
 ऽइति । व्याघ्रं वयसाप्नो‘दुनाधृष्टं छन्द’ ऽइति विराड् वा
 ऽअनाधृष्टं छन्दोऽन्नं वै विराडन्नमना धृष्टं विराड्
 भूत्वा व्याघ्रा ऽउच्चक्रमुः ॥ ४ ॥ ‘सिंहो वय’ ऽइति ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. २. ३, कठ०
 १७. १, २, कपि० २५, १०. २९, १; मै० सं० ११. ८. २; तै० सं० ४. ३. ४।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ९।
 (३) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ९।
 (५) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ९।
 (७) शु० य० सं० अ० १४ क० ९। (८) शु० य० सं० अ० १४ क० ९।

सिंहं वयसाप्नोच्छदिच्छन्द' ऽइत्यतिच्छन्दा वै छदि-
 श्छन्दः सा हि सर्वाणि च्छन्दाथंसि छादयत्यतिच्छन्दा
 ह भूत्वा सिंहो ऽउच्चक्रमुरथातो निरुक्तानेव पशून्निरु-
 क्तानि च्छन्दाथंस्युपदधाति ॥ ५ ॥ 'पण्डवाद् वय' ऽइति ।
 पण्डवाहं वयसाप्नोद्बृहतीच्छन्द' ऽइति बृहती ह भूत्वा
 पण्डवाह ऽउच्चक्रमुः ॥ ६ ॥ 'उक्षा वय' इति । उक्षाणं
 वयसाप्नोत्ककुब्बच्छन्द' ऽइति ककुब्भ भूत्वोक्षाण-
 ऽउच्चक्रमुः ॥ ७ ॥ 'ऋषभो वय' ऽइति । ऋषभं वयसाप्नो-
 'त्सतोबृहती च्छन्द' ऽइति सतोबृहती ह भूत्वर्षभा-
 ऽउच्चक्रमुः ॥ ८ ॥ 'अनङ्गान्वय' ऽइति । अनङ्गाहं
 वयसाप्नोत्पङ्क्तिश्छन्द' ऽइति पङ्क्तिर्ह भूत्वानङ्गाह-
 ऽउच्चक्रमुः ॥ ९ ॥ 'धेनुर्वय' ऽइति । धेनुं वयसाप्नो-
 'जगती च्छन्द' ऽइति जगती ह भूत्वा धेनुव ऽउच्चक्रमुः
 ॥ १० ॥ 'न्यविर्वय' ऽइति । न्यविं वयसाप्नो'त्रिष्टुप्छन्द'
 ऽइति त्रिष्टुब्भ भूत्वा न्यवय ऽउच्चक्रमुः ॥ ११ ॥
 'दित्यवाङ् वय' ऽइति । दित्यवाहं वयसाप्नो'द्विराद् छन्द'
 ऽइति विराड् भूत्वा दित्यवाह ऽउच्चक्रमुः ॥ १२ ॥

- (१) शु० य० सं० अ० १४ क० ९ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ९
 (३) शु० य० सं० अ० १४ क० ९ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ९
 (५) शु० य० सं० अ० १४ क० ९ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ९
 (७) शु० य० सं० अ० १४ क० ९ । (८) शु० य० सं० अ० १४ क० १०
 (९) शु० य० सं० अ० १४ क० १० । (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० १०
 (११) शु० य० सं० अ० १४ क० १० । (१२) शु० य० सं० अ० १४ क० १०
 (१३) शु० य० सं० अ० १४ क० १० । (१४) शु० य० सं० अ० १४ क० १०
 (१५) शु० य० सं० अ० १४ क० १० ।

‘पञ्चाविर्वय’ ऽइति । पञ्चाविं वयसाप्नोद्वायत्री च्छन्द’-
 ऽइति गायत्री ह भूत्वा पञ्चावय ऽउच्चक्रमुः ॥ १३ ॥
 ‘त्रिवत्सो वय’ ऽइति । त्रिवत्सं वयसाप्नोद्दुष्णिक्छन्द’-
 ऽइत्युष्णिग्घ भूत्वा त्रिवत्सा ऽउच्चक्रमुः ॥ १४ ॥ ‘तुर्ष्व-
 वाहं वय’ ऽइति । तुर्ष्ववाहं वयसाप्नोदनुष्टुप्छन्द’-
 ऽइत्यनुष्टुप्भ भूत्वा तुर्ष्ववाह ऽउच्चक्रमुः ॥ १५ ॥ एते
 वै ते पशवः । याँस्तत्प्रजापतिर्वयसाप्नोत्स वै पशुं प्रथम-
 माहाथ वयोऽथ छन्दो वयसा च ह्येनाँश्छन्दसा च
 परिगत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत तथैवैनानयमेतद्वयसा चैव
 छन्दसा च परिगत्यात्मन्धत्त ऽआत्मन्कुरुते ॥ १६ ॥
 स ऽएष पशुर्धदग्निः । सोऽत्रैव सर्वः कृत्स्नः संस्कृतस्त-
 स्य याः पुरस्तादुपदधाति शिरोऽस्य ता ऽअथ या
 दक्षिणतश्चोत्तरतश्च स ऽआत्माथ याः पश्चात्तत्पुच्छः
 ॥ १७ ॥ स वै पुरस्तादेवाग्र ऽउपदधाति । शिरो हि
 प्रथमं जायमानस्य जायतेऽथ दक्षिणत ऽउपधायोत्तरत-
 ऽउपदधाति सार्द्धमयमात्मा जायाता ऽइत्यथ पश्चा-
 त्पुच्छश्च ह्यन्ततो जायमानस्य जायते ॥ १८ ॥ तद्यानि
 वृषिष्ठानि च्छन्दाश्सि । ये स्थविर्षिष्ठः पशवस्तान्मृद्धय-
 ऽउपदधाति मृद्धं तत्प्रति पशुं वृषिष्ठं करोति तस्मा-
 न्मृद्धं प्रति पशुर्वृषिष्ठोऽथ ये वीर्ष्यवत्तमाः पशवस्तान्द-
 क्षिणत ऽउपदधाति दक्षिणं तद्वर्द्धं पशोर्वीर्ष्यवत्तरं करोति

- (१) शु० य० सं० अ० १४ क० १० । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० १० ।
 (३) शु० य० सं० अ० १४ क० १० । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० १० ।
 (५) शु० य० सं० अ० १४ क० १० । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० १० ।

तस्माद्दक्षिणोऽर्द्धः पशोर्वीर्यवत्तरः ॥ १९ ॥ पूर्वार्द्धं
च जघनार्द्धं चाणिष्ठौ करोति । यदुहामूश्चतस्त्र*स्तेनैता-
ऽअणिष्ठा ऽअथ यदिह ह्रसिष्ठान्पशूनुपदधाति तेनो-
ऽएता ऽअणिष्ठाः पूर्वार्द्धं च तज्जघनार्द्धं च पशोरणिष्ठौ
करोति तस्मात्पूर्वार्द्धश्च जघनार्द्धश्च पशोरणिष्ठौ
तस्मात्पूर्वार्द्धेन च जघनार्द्धेन च पशुरुच्च तिष्ठति सञ्च
विशत्यथ लोकम्पृणे ऽउपदधात्यस्याऽ सक्तयां तयोरुपरि
बन्धुः पुरीषं निवपति तस्योपरि बन्धुः ॥ २० ॥ (D)

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[तृतीयायां चितौ स्वयमावृण्णा-दिश्येष्टकोपधानम्]

तृतीयां चितिमुपदधाति । एतद्वै देवा द्वितीयां
चितिं चित्वा समारोहन्त्यदूर्द्धं पृथिव्या ऽअर्वाचीन-
मन्तरिक्षात्तदेव तत्संस्कृत्य समारोहन् ॥ १ ॥ तेऽ-
ब्रुवन् । चेतयद्धमिति चितिमिच्छतेति वाव तद-
ब्रुवन्नित ऽऊर्द्धमिच्छतेति ते चेतयमाना ऽअन्तरिक्ष-
मेव बृहतीं तृतीयां चितिमपश्यंस्तेऽभ्य ऽएष
लोकोऽच्छन्दयत् ॥ २ ॥ त इन्द्राम्नी ऽअब्रुवन् । युवं

* 'स्तेनैना' इति 'ग' पुस्तके ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा- का० शं० १०. १. १; कठ० सं० १९. १९; कपि० सं० २५. ९; मै० सं० ११. ७. १९; तै० सं० ४. ३. २ ।

† 'ऽच्छन्दयत्' इति 'क-ख' पुस्तकयोः ।

न ऽइमां तृतीयां चि॒तिमु॒पधत्त॑मि॒ति किं नौ त॒तो भवि॑-
 ष्यतीति यु॒वमे॒व नः श्रे॑ष्ठौ भविष्यथ ऽइति तथेति ते॒बभ्य॑-
 ऽएतामिन्द्राग्नी तृतीयां चि॒तिमु॒पाधत्तां त॒स्मादाहु॑रिन्द्राग्नी-
 ऽए॒व दे॒वानां॑ श्रे॒ष्ठविति ॥ ३ ॥ स वा ऽइन्द्राग्नि॑बभ्या-
 मु॒पद॒धाति । वि॒श्वक॑र्मणा सादयतीन्द्राग्नी च वै वि॒श्व-
 क॑र्मा चैतां तृतीयां चि॒तिम॒पश्यँ॑स्त॒स्मादिन्द्राग्नि॑बभ्या-
 मु॒पद॒धाति वि॒श्वक॑र्मणा सादयति ॥ ४ ॥ शु॒द्धे॒वेन्द्राग्नि॑-
 ब॒भ्यामु॒पद॒धाति । वि॒श्वक॑र्मणा सादयति प्र॒जाप॑तिं वि॒स्वस्तं
 दे॒वता ऽआ॒दाय व॒युद॒क्रामँ॑स्त॒स्येन्द्राग्नी च वि॒श्वक॑र्मा
 च म॒द्धथ॑मा॒दायो॑र॒क्रम्या॑तिष्ठन् ॥ ५ ॥ ता॒नब्र॑वीत् । उ॒प
 मे॒त प्॒रति म ऽए॒तद्ध॑त्त येन मे यू॒यमु॒दक्र॑मिष्टेति किं
 नस्त॒तो भवि॑ष्यतीति यु॒ष्मद्दे॒वत्य॑मे॒व म ऽए॒तदा॑त्मनो
 भवि॑ष्यतीति तथेति त॒दस्मिन्ने॒तदिन्द्राग्नी च वि॒श्वक॑र्मा
 च प्र॒त्यद॑धुः ॥ ६ ॥ * त॒द्यैषा म॒द्ध्यमा॑ स्वयमातृणा ।
 ए॒तद॑स्य त॒दात्म॑नस्त॒द्यदे॒ताम॒त्रोप॑द॒धाति । शु॒दे॒वास्यैषा॑
 त्म॑नस्त॒दस्मिन्ने॒तत्प्र॑तिद॒धाति त॒स्मादे॒ताम॒त्रोप॑द॒धाति
 ॥ ७ ॥ 'इन्द्राग्नी ऽअ॒व्यथ॑मानाम् । इ॒ष्टकां दृ॒ष्ट॒हंतं
 रु॒धुवमि॑ति य॒थैव य॒जुस्त॒था व॒न्धुः 'पृ॒ष्ठेन॑ द्या॒वापृ॑थि॒वी-
 ऽअ॒न्तरि॑क्षं च वि॒बाध॑स' ऽइति पृ॒ष्ठेन॑ ह्येषा द्या॒वापृ॑थि॒वी-
 ऽअ॒न्तरि॑क्षं च वि॒बाध॑ते ॥ ८ ॥ † 'वि॒श्वक॑र्मा त्वा साद-

* अत्र शतम् ४४०० ॥

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० ११ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ११ ।

† का० श्रौ० सू० १७. ९. १ ।

३) शु० य० सं० अ० १४ क० १२ ।

यत्वि'ति । वि३श्व॒क॒र्म्म॒ ह्येतां॑ तृतीयां चि॒ति॒म॒श्च॒य'दन्त॑-
रि॒क्ष॒स्य॒ पृ॒ष्ठे॒ ऋ॒च॒स्व॒तीं॑ प्र॒थ॒स्व॒ती॒मि॒त्यन्त॑रि॒क्ष॒स्य॒
ह्ये॒त॒त्पृ॒ष्ठं॒ ऋ॒च॒स्व॒त्प्र॒थ॒स्व'दन्त॑रि॒क्षं॒ श्व॒च्छा॒न्त॒रि॒क्षं॒ दृ॒ढ॒हा॒-
न्त॒रि॒क्षं॒ मा॒ हि॒ऽसी॒रि॒त्यात्मा॑न् श्व॒च्छा॒त्मा॑न् दृ॒ढ॒हा॒त्मा॑न्
मा॒ हि॒ऽसी॒रि॒त्येत॑त् ॥ ९ ॥ 'वि३श्व॒स्मै॒ प्रा॒ण॒ाया॒पा॒नाय॑ ।
ऋ॒या॒ना॒यो॒दा॒नाये॑ति प्रा॒णो वै॒ स्व॒य॒मा॒तृ॒ण्णा स॒र्व॒स्मा॒-
ऽउ॒ वा॒ ऽए॒त॒स्मै॒ प्रा॒णः॑ 'प्र॒ति॒ष्ठा॒यै॒ च॒रि॒त्रा॒ये॒ती॒मे॒ वै
लो॒काः॑ स्व॒य॒मा॒तृ॒ण्णा॒ ऽइ॒म॒ ऽउ॒ लो॒काः॑ प्र॒ति॒ष्ठा॒ च॒रि॒त्रं
'वा॒यु॒ष्ठा॒भि॒पा॒त्वि'ति॒ वा॒यु॒ष्ठा॒भि॒गो॒पा॒य॒त्वि॒त्येत॑'ऽम॒ह्य॑ स्व॒-
स्त्ये॒ति॒ म॒ह॒त्या॒ स्व॒स्त्ये॒त्येत॑'छर्दि॒षा॒ श॒न्त॒मे॒ने॒ति॒ य॒च्छर्दि॑
श॒न्त॒मं॒ ते॒ने॒त्येत॑त्सा॒दयि॒त्वा॒ सु॒द॒दो॒ह॒सा॒धिव॑दति त॒स्यो॒क्तो
ब॒न्धु॒रथ॑ सा॒म गाय॑ति त॒स्यो॒परि॑ ब॒न्धुः॑ ॥ १० ॥ अ॒थ
दि॒श्या॒ ऽउ॒प॒द॒धाति॑ । दि॒शो॒ वै दि॒श्या॒ दि॒श॒ ऽए॒वै॒तदु॒प॒-
द॒धाति॑ त॒द्या॒भि॒रदो॑ वा॒यु॒र्दि॒ग्भि॒रन॑न्तर्हि॒ताभि॒रुपै॑त्ता॒ ऽए॒ता॒स्ता॒-
ऽए॒वै॒तदु॒प॒द॒धाति॑ ता॒ ऽउ॒ ऽए॒वा॒मुः॑ पु॒र॒स्ता॒द्ब॒र्भ॒स्त॒म्बं॒ च
लो॒गे॒ष्ट॒का॒श्चो॒प॒द॒धा॒त्यसौ॑ वा॒ ऽआ॒दि॒त्य॒ ऽए॒ता॒ ऽअ॒मुं त॒दा॒-
दि॒त्यं॒ दि॒क्ष्व॒हति॑ दि॒क्षु॒ चि॒नो॒ति॒ ता य॒त्तत्रै॒व स्यु॑र्ब॒हि॒र्द्धा॑
त॒त्स्यु॑र्ब॒हि॒र्द्धो॑ वा॒ ऽए॒त॒द्यो॒ने॒रग्नि॑क॒र्म्म॒ य॒त्पु॒रा पु॒ष्कर॑प॒ण्णा॒त्ता
य॒दि॒हा॒हृ॒त्यो॒प॒द॒धाति॑ त॒दे॒ना यो॒नौ पु॒ष्कर॑प॒ण्णे॒ प्र॒ति॒ष्ठा॒पय॑ति
त॒थो॒ है॒ता॒ ऽअ॒ब॒हि॒र्द्धा॑ भ॒वन्ति॑ ता॒ ऽअ॒न॒न्तर्हि॑ताः स्व॒य॒-

- (१) शु० य० सं० अ० १४ क० १२ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० १२ ।
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० १२ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० १२ ।
(५) शु० य० सं० अ० १४ क० १२ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० १२ ।
(७) शु० य० सं० अ० १४ क० १२ ।

मातृण्णाया ऽउपदधात्यन्तरिक्षं वै मद्ध्यमा स्वयमातृण्णा-
 नन्तर्हितास्तदन्तरिक्षाद्दिशो दधात्युत्तरा ऽउत्तरास्तदन्त-
 रिक्षाद्दिशो दधाति रेतःसिचोर्वेलयेमे वै रेतःसिचा-
 वनयोस्तद्दिशो दधाति तस्मादनयोर्दिशः सर्वत ऽउपदधाति
 सर्वतस्तद्दिशो दधाति तस्मात्सर्वतो दिशः सर्वतः समीचीः
 सर्वतस्तत्समीचीर्दिशो दधाति तस्मात्सर्वतः समीच्च्यो
 दिशः ॥ ११ ॥ यद्वेव * दिश्या ऽउपदधाति । छन्दांस्सि
 वै दिशो गायत्री वै प्राची दिक् त्रिष्टुब्दक्षिणा जगती
 प्रतीच्यनुष्टुबुदीची पङ्क्तिरूर्द्धा पशवो वै छन्दांस्स्य-
 न्तरिक्षं मद्ध्यमा चितिरन्तरिक्षे तत्पशून् दधाति तस्मादनन्त-
 रिक्षायतनाः पशवः ॥ १२ ॥ यद्वेव दिश्या ऽउपदधाति ।
 छन्दांस्सि वै दिशः पशवो वै छन्दांस्स्यन्नं पशवो
 मद्ध्यं मद्ध्यमा चितिर्मध्यतस्तदन्नं दधाति ता ऽअनन्त-
 र्हिताः स्वयमातृण्णाया ऽउपदधाति प्राणो वै स्वयमातृ-
 ण्णानन्तर्हितं तत्प्राणादन्नं दधात्युत्तरा ऽउत्तरं तत्प्राणा-
 दन्नं दधाति रेतःसिचोर्वेलया पृष्टयो वै रेतःसिचौ
 मद्ध्यमु पृष्टयो मद्ध्यत ऽएवास्मिन्नेतदन्नं दधाति सर्वत-
 ऽउपदधाति सर्वत ऽएवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥ १३ ॥
 'राङ्ग्यसि प्राची दिक् । बिराडसि दक्षिणा दिक्सम्प्राडसि
 प्रतीची दिक्स्वराडस्युदीची दिग्धिपत्न्यसि बृहती
 दिगिति नामाद्यासामेतानि नामग्राहमेवैना ऽएतदुप-

दधाति ता नानोपदधाति नाना सादयति नाना सूददोह-
साधिवदति ता नाना हि दिशः ॥ १४ ॥ (A)

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११५ ॥

[तृतीयायां चितौ विश्वज्योतिर्ऋतव्येष्टकोपधानम्]

अथ * विश्वज्योतिषमुपदधाति । वायुर्वै मद्ध्यमं
विश्वज्योतिर्वायुर्ह्येवान्तरिक्षलोके विश्वं ज्योतिर्वायुमेवैत-
दुपदधाति तामनन्तर्हितां दिश्याभ्यऽउपदधाति दिक्षु
तद्वायुं दधाति तस्मात्सर्वासु दिक्षु वायुः ॥ १ ॥ यद्वेव विश्व-
ज्योतिषमुपदधाति । प्रजा वै विश्वज्योतिः प्रजा ह्येव
विश्वं ज्योतिः प्रजननमेवैतदुपदधाति तामनन्तर्हितां
दिश्याभ्यऽउपदधाति दिक्षु तत्प्रजा दधाति तस्मा-
त्सर्वासु दिक्षु प्रजाः ॥ २ ॥ 'विश्वकर्मा त्वा सादय-
त्वि'ति । विश्वकर्मा ह्येतां तृतीयां चितिमपश्य'दन्त-
रिक्षस्य पृष्ठे ज्योतिष्मतीमि'त्यन्तरिक्षस्य ह्ययं पृष्ठे
ज्योतिष्माद्वायुः ॥ ३ ॥ 'विश्वस्मै प्राणायापानाय ।
व्यानाये'ति प्राणो वै विश्वज्योतिः सर्वस्माऽउ वा-
ऽएतस्मै प्राणो 'विश्वं ज्योतिर्व्यच्छेति सर्वं ज्योतिर्व्य-

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ३. १; कठ०
सं० १७. ३; कपि० २६. २; मै० सं० ११. ८. ३; तै० सं० ४. ३. ८ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ९. २ ।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १४ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० १४ ।
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० १४ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० १४ ।

च्छेत्स्येतुर्द्वायुष्टेऽधिपतिरिति वायुमेवास्या ऽअधिपतिं
 करोति सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः
 ॥ ४ ॥ * अथर्त्तव्या ऽउपदधाति । ऋतुव ऽएते षट्पदव्या-
 ऽऋतुनेवैतदुपदधाति 'नभश्च नभस्यश्च वार्षिकावृतू' ऽइति
 नामनी ऽएनयोरेते नामभ्यामैवैने ऽएतदुपदधाति द्वे-
 ऽद्वष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतुः सकृत्सादयत्येकं तदृतुं
 करोत्यवकासूपदधात्यवकाभिः प्रच्छादयत्यापो वा ऽअ-
 वका ऽअपस्तदेतस्मिन्नृतौ दधाति तस्मादेतस्मिन्नृतौ
 भूयिष्टं वर्षति ॥ ५ ॥ † अथोत्तरे । 'इषेश्चोर्जश्च
 शारदावृतू' ऽइति नामनी ऽएनयोरेते नामभ्यामैवैने-
 ऽएतदुपदधाति द्वे ऽद्वष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतुः
 सकृत्सादयत्येकं तदृतुं करोत्यवकासूपदधात्यापो वा-
 ऽअवका ऽअपस्तदेतस्यर्त्तोः पुरस्तादधाति तस्मादेतस्यर्त्तोः
 पुरस्ताद्वर्षति नोपरिष्टात्प्रच्छादयति तस्मान्न तथेवो-
 परिष्टाद्वर्षति ॥ ६ ॥ तद्यदेता ऽअत्रोपदधाति । संव-
 त्सर ऽएषोऽग्निरिम् ऽउ लोकाः संवत्सरस्तस्यान्तरिक्ष-
 मेव मध्यमा चितिरन्तरिक्षमस्य वर्षाशरदावृतू तद्यदेता-
 ऽअत्रोपदधाति षट्पदवास्यैता ऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रति-
 दधाति तस्मादेता ऽअत्रोपदधाति ॥ ७ ॥ षट्पदैता-
 ऽअत्रोपदधाति । प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सर ऽउ

* का० श्रौ० सू० १७. ९. ५ ।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १५ ।

† का० श्रौ० सू० १७. ९. ७ ।

(२) शु० य० सं० अ० १४ क० १६ ।

प्रजापतिस्तस्य मद्ध्यमेव मद्ध्यमा चितिर्मद्ध्यमस्य वर्षा-
शरदावृत् तद्यदेता ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैता ऽआ-
त्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेता ऽअत्रोपदधाति
॥ ८ ॥ ता वा ऽएताः । चतस्र ऽऋतव्या मद्ध्यमायां
चिता ऽउपदधाति द्वे-द्वे ऽद्वितरासु चितिषु चतुष्पादा
वै पशवोऽन्तरिक्षं मद्ध्यमा चितिरन्तरिक्षे तत्पशुन्दधाति
तस्मादन्तरिक्षायतनाः पशवः ॥ ९ ॥ यद्वेव चतस्रः ।
चतुष्पादा वै पशवोऽन्नं पशवो मद्ध्यं मद्ध्यमा चितिर्म-
द्ध्यतस्तदन्नं दधाति ॥ १० ॥ यद्वेव चतस्रः । चतुरक्षरं
वा ऽअन्तरिक्षं द्व्यक्षरा ऽद्वितराश्चितयस्तद्यावदन्तरिक्षं
तावत्तत्कृत्वोपदधाति ॥ ११ ॥ यद्वेव चतस्रः । पशुरेष
यदग्निर्मद्ध्यं तत्प्रति पशुं वरिष्ठं करोति तस्मान्मद्ध्यं
प्रतिपशुर्वरिष्ठः ॥ १२ ॥ ता वा ऽएताः । चतस्र-
ऽऋतव्यास्तासां विश्वज्योतिः पञ्चमी पञ्च दिश्या-
स्तद्विंश-द्विंशक्षरा विराडन्नं विराणमद्ध्यं मद्ध्यमा चिति-
र्मद्ध्यतस्तदन्नं दधाति ता ऽअनन्तर्हिताः स्वयमातृणाया-
ऽउपदधाति प्राणो वै स्वयमातृणानन्तर्हितं तत्प्राणादन्नं
दधात्युत्तरा ऽउत्तरं तत्प्राणादन्नं दधाति ॥ १३ ॥ अथ
प्राणभूत ऽउपदधाति । प्राणा वै प्राणभूतः प्राणा-
नेवैतदुपदधाति ता दुश भवन्ति दुश वै प्राणाः पूर्वाद्धि-
ऽउपदधाति पुरस्ताद्धीमे प्राणा 'ऽआयुर्मे पाहि ज्यो-
तिर्मे वच्छे'ति प्राणो वै ज्योतिः प्राणं मे वच्छेत्येवैतदाह

ता ऽअनन्तर्हिता ऽऋतव्यावभ्य ऽउपदधाति प्राणो वै वायुर्ऋतुषु तद्वायुं प्रतिष्ठापयति ॥ १४ ॥ (B)

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[तृतीयायां चितौ छन्दस्येष्टकोपधानम्]

अथ * छन्दस्या ऽउपदधाति । पशवो वै छन्दांश्च-
स्यन्तरिक्षं मद्ध्यमा चितिरन्तरिक्षे †तत्पशून् दधाति तस्मा-
दन्तरिक्षायतनाः पशवः ॥ १ ॥ यद्वेव छन्दस्यां ऽउप-
दधाति । पशवो वै छन्दांश्चस्यन्नं पशवो मद्ध्यं मद्ध्यमा
चितिर्मध्यतस्तदन्नं दधाति ॥ २ ॥ ता द्वादश-द्वाद-
शोपदधाति । द्वादशाक्षरा वै जगती पशवो वै जगत्यन्तरिक्षं
मद्ध्यमा चितिरन्तरिक्षे तत्पशून् दधाति तस्मादन्तरिक्षा-
यतनाः पशवः ॥ ३ ॥ यद्वेव द्वादश-द्वादश । द्वादशाक्षरा
वै जगती पशवो वै जगत्यन्नं पशवो मद्ध्यं मद्ध्यमा
चितिर्मध्यतस्तदन्नं दधाति ता ऽअनन्तर्हिताः प्राणभृद्भ्य-
ऽउपदधात्यनन्तर्हितं तत्प्राणेभ्योऽन्नं दधात्युत्तरा ऽउत्तरं
तत्प्राणेभ्योऽन्नं दधाति ॥ ४ ॥ 'मा च्छन्द' ऽहुति ।
अयं वै लोको मायः हि लोको मितु ऽइव 'प्रमो
च्छन्द' ऽहुत्यन्तरिक्षलोको वै प्रमान्तरिक्षलोको ह्यस्मा-

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ३. ३; कठ० १७. १०; कपि० २६. ९; मै० सं० ११. ८. १२, १२; तै० सं० ४. ४. ११ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ९. ९ ।

† 'तत्पशून्' इति 'ग' पुस्तके ।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ ।

ल्लोकात्प्रमित ऽइव 'प्रतिमां च्छन्द' ऽइत्यसौ वै लोकः
 प्रतिमैष ह्यन्तरिक्षलोके प्रतिमित ऽइ'वाँस्त्रीवयश्छन्द'-
 ऽइत्यन्नमस्त्रीवयस्तद्यद्देशु लोकेष्वन्नं तदस्त्रीवयोऽथो
 यदेब्भ्यो लोकेब्भ्योऽन्नं स्रवति तदस्त्रीवयोऽथातो
 निरुक्तान्येव छन्दांस्स्युपदधाति ॥ ५ ॥ 'पङ्क्तिश्छन्दः ।
 उष्णिक्छन्दो बृहती च्छन्दोऽनुष्टुप्छन्दो विराट् छन्दो
 गायत्री च्छन्दस्त्रिष्टुप्छन्दो जगती च्छन्द' ऽइत्येतानि
 निरुक्तानि विराडष्टमानि च्छन्दांस्स्युपदधाति 'पृथिवी
 च्छन्दोऽन्तरिक्षं छन्द' ऽइति यान्येतद्देवत्यानि च्छन्दांस्सि
 तान्येवैतदुपदधा'त्यग्निर्देवता वातो देवतेत्येता वै देवता-
 श्छन्दांस्सि तान्येवैतदुपदधाति ॥ ६ ॥ स वै निरुक्तानि
 चानिरुक्तानि चोपदधाति । स यत्सर्वाणि निरुक्तान्युपा-
 धास्यदुन्तवज्ज्ञानमभविष्यदुक्षेप्यत हाथ यत्सर्वाण्यनिरु-
 क्तानि परोऽक्षः हान्नमभविष्यन्न हैनदुद्रक्ष्यंश्चन निरु-
 क्तानि चानिरुक्तानि चोपदधाति तस्मान्निरुक्तमन्नमद्यमानं
 न क्षीयते ॥ ७ ॥ तानि वा ऽएतानि । त्रीणि द्वादशा-
 न्युपदधाति तत्षट्त्रिंशत्षट्त्रिंशदक्षरा बृहत्पेषा वै सा
 बृहती यां तद्देवा ऽअन्तरिक्षं बृहतीं तृतीयां चितिम-
 पश्यँस्तस्या ऽएतस्यै देवा ऽउत्तमाः ॥ ७ ॥ यद्देवैता-
 ऽइष्टका ऽउपदधाति । प्रजापतेर्विस्रस्तात्सर्वाणि भूतानि
 सर्वा दिशोऽनु व्युदक्रामन् ॥ ९ ॥ स यः स प्रजापति-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ ।

(३) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ ।

(५) शु० य० सं० अ० १४ क० १८ ।

व्यस्रसत । अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ
 याज्ञ्यस्मात्तानि भूतानि व्युदक्रामन्नेतास्ता ऽदृष्टकास्त-
 द्यदेता ऽउपदधाति यान्येवास्मात्तानि भूतानि व्युद-
 क्रामँस्तान्यस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति ॥ १० ॥ तथा दश
 प्रथमा ऽउपदधाति । स चन्द्रमास्ता दश भवन्ति
 दशाक्षरा विराडन्नं विराडन्नमु चन्द्रमा ऽअथ या-
 ऽउत्तराः षट्त्रिंशदर्द्धमासाश्च ते मासाश्चचतुर्विं-
 शतिर्द्धमासा द्वादश मासाश्चचन्द्रमा वै संवत्सरः
 सर्वाणि भूतानि ॥ ११ ॥ तं यत्र देवाः समस्कुर्वन् ।
 तदस्मिन्नेतानि सर्वाणि भूतानि मद्ध्यतोऽदधुस्तथैवा-
 स्मिन्नयमेतदधाति ता ऽअनन्तर्हिता ऽऋतव्याभ्य-
 ऽउपदधात्यृतुषु तत्सर्वाणि भूतानि प्रतिष्ठापयति ॥ १२ ॥ (८)

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[तृतीयस्यां चितौ बालखिल्योपधानम्]

अथ * बालखिल्या ऽउपदधाति । प्राणा वै बाल-
 खिल्याः प्राणानेवैतदुपदधाति ता यद्बालखिल्या नाम
 यद्वा ऽउर्वरयोरसम्भिन्नं भवति खिल ऽद्विति वै तदाचक्षते
 बालमात्रादु हेमे प्राणा ऽअसम्भिन्नास्ते यद्बालमात्रा-
 दुसम्भिन्नास्तस्माद्बालखिल्याः ॥ १ ॥ स वै सप्त पुरस्ता-

(८) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ३. ३; कठ०
 सं० १७. ३; कपि० सं० २९, २; मै० सं० ११. ८. ३; तै० सं० ४. ३. ६ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ९. ११, १४ ।

दुपदुधाति । सप्त पञ्चात्तद्याह सप्त पुरस्तादुपदुधाति शु-
 ऽएवेमे सप्त पुरस्तात्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति ॥ २ ॥
 अथ याह सप्त पञ्चात् । एषा मेवैतत्प्राणानामेतान्प्राणा-
 न्प्रति प्रतीककरोति तस्माद्यदेभिरन्नमत्ति तदेतैरत्येति
 ॥ ३ ॥ यद्वेव सप्त पुरस्तादुपदुधाति । सप्त वा ऽइमे
 पुरस्तात्प्राणाश्चत्वारि दोर्वाहवाणि शिरो ग्रीवा यदूर्द्ध्वं
 नाभेस्तत्सप्तममङ्गेऽङ्गे हि प्राण एते वै सप्त पुरस्तात्प्रा-
 णास्तानस्मिन्नेतद्दधाति ॥ ४ ॥ अथ याह सप्त पञ्चात् ।
 सप्त वा ऽइमे पञ्चात्प्राणाश्चत्वार्यूर्ध्ववृष्टीवानि द्वे प्रतिष्ठे
 यदुवाङ्नाभेस्तत्सप्तममङ्गेऽङ्गे हि प्राण एते वै सप्तपञ्चा-
 त्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति ॥ ५ ॥ 'मूर्द्धासि राट् । ध्रुवासि
 धरुणा धर्त्र्यसि धरणी । यन्त्री राडयन्त्यसि यमनी
 ध्रुवासि धरित्री'त्येतानेवास्मिन्नेतद् ध्रुवात्प्राणान्यच्छति
 ॥ ६ ॥ यद्वेव बालखिल्या ऽउपदुधाति । एतद्वै देवा
 बालखिल्याभिरेवेमाँल्लोकान्तसमयुरितश्चोर्द्ध्वानमुतश्चत्वाच-
 स्तथैवैतद्यजमानो बालखिल्याभिरेवेमाँल्लोकान्तस्यातीत-
 श्चोर्द्ध्वानमुतश्चत्वाचह ॥ ७ ॥ मूर्द्धासि राडितीमं
 लोकमरोहन् । ध्रुवासि धरुणेत्यन्तरिक्षलोकं धर्त्र्यसि
 धरणीत्यमुं लोकमायुषे त्वा बृर्चसे त्वा कृष्यै त्वा
 क्षेमाय त्वे'ति चत्वारश्चतुष्पादाः पशवोऽन्नं पशवस्त-
 ऽएतैश्चतुर्भिश्चतुष्पादैः पशुभिरेतेनान्नेनामुष्मिँल्लोके
 प्रत्यतिष्ठंस्तथैवैतद्यजमान एतैश्चतुर्भिश्चतुष्पादैः

पशुभिरेतेनान्नेनामुष्मिँल्लोके प्रतितिष्ठति ॥ ८ ॥ स स
 पुराड्वि रोहः । इयमु वै प्रतिष्ठिता ते देवा ऽइमां
 प्रतिष्ठामभिप्रत्यायँस्तथैवैतद्यजमान ऽइमां प्रतिष्ठामभि-
 प्रत्यैति ॥ ९ ॥ यन्त्री राडित्यमुं लोकमरोहन् । यन्त्यसि
 यमनीत्यन्तरिक्षलोकं ध्रुवासि धरित्रीतीमं लोकमिषे
 त्वोर्जं त्वा रय्यै त्वा पोषायत्वे'ति चत्वारश्चतुष्पादाः
 पशवोऽन्नं पशवस्तु ऽएतैश्चतुर्भिश्चतुष्पादैः पशुभिरेते-
 नान्नेनास्मिँल्लोके प्रत्यतिष्ठँस्तथैवैतद्यजमान ऽएतैश्च-
 तुर्भिश्चतुष्पादैः पशुभिरेतेनान्नेनास्मिँल्लोके प्रतितिष्ठति
 ॥ १० ॥ अथातः संस्कृतिरेव । या ऽअमूरेकादशेष्टका-
 ऽउपदधाति योऽसौ प्रथमोऽनुवाकस्तदन्तरिक्षः स-
 ऽआत्मा तद्यत्ता ऽएकादश भवन्त्येकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप्-
 त्रैष्टुभमन्तरिक्षमथ या ऽउत्तराः षष्टिः स वायुः स
 प्रजापतिः सोऽग्निः स यजमानः ॥ ११ ॥ तद्याः पुरस्ता-
 दुपदधाति । शिरोऽस्य तास्ता दश भवन्ति दश वै प्राणाः
 प्राणा ऽउ वै शिरः पूर्वार्द्धं ऽउपदधाति पुरस्ताद्धीदः शिरः
 ॥ १२ ॥ अथ या दक्षिणतः । यदूर्ध्वं मद्धयादवाचीनः
 शीर्ष्णस्तदस्य ता ऽअथ याः पश्चाद्यदूर्ध्वं प्रतिष्ठाय-
 ऽअवाचीनं मद्धयात्तदस्य ताः प्रतिष्ठैवोत्तरतः ॥ १३ ॥
 तद्याः सप्त पुरस्ताद्बालखिल्या ऽउपदधाति । य ऽएवेमे
 सप्त पुरस्तात्प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति ता ऽअनन्तर्हिता-
 ऽएताब्भ्यो दशब्भ्य ऽउपदधात्यनन्तर्हितास्तच्छीर्ष्णः

प्राणान्दधाति ॥ १४ ॥ अथ याः सप्त पश्चात् । य-
ऽएवेमे सप्त पश्चात् प्राणास्तानस्मिन्नेतद्दधाति ता ऽअन्त-
र्हिता ऽएताब्भ्यो द्वादशब्भ्य ऽउपधात्यनन्तर्हितास्तदा-
त्मनः प्राणान्दधाति स ऽएष वायुः प्रजापतिरस्मिँस्त्रै-
ष्टुभेऽन्तरिक्षे समन्तं पृथ्वीस्तद्यत्तृतीयां चितिमुप-
दधाति वायुं चैव तदन्तरिक्षं च संस्कृत्योऽपधत्तेऽथ
लोकम्पृणे ऽउपधात्यस्याऽऽ स्रक्त्यां तयोरुपरि बन्धुः
पुरीषं निवपति तस्योपरि बन्धुः ॥ १५ ॥ (D)

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

[चतुर्थ्यां चितौ स्तोमेष्वकोपधानम्]

चतुर्थीं चितिमुपदधाति । एतद्वै देवास्तृतीयां चितिं
चित्वा समारोहन्नन्तरिक्षं वै तृतीया चितिरन्तरिक्षमेव
तत्संस्कृत्य समारोहन् ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् । चेतयद्भूमिति
चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्नित ऽऊर्द्धमिच्छतेति ते
चेतयमाना ऽएतां चतुर्थीं चितिमपश्यन्त्यूर्द्धमन्तरिक्षा-
दर्वाचीनं दिवस्तेषामेष लोकोऽद्भुव ऽइवाप्रतिष्ठित ऽइव
मनस्यासीत् ॥ २ ॥ ते ब्रह्माब्रुवन् । त्वामिहोपदधामहा-
ऽइति किं मे ततो भविष्यतीति त्वमेव नः श्रेष्ठं

(D) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ३. ४; कठ०
सं० १७. ३। कपि० सं० २९. २; मै० सं० ११. ८. ३; तै० सं० ४. ३. ६।

भविष्यसीति तथेति तेऽत्र ब्रह्मोपादधत तस्मादाहु-
 ब्रह्मैव देवानां श्रेष्ठमिति तदेतया वै चतुर्थ्या चित्येमे
 द्यावापृथिवी विष्टब्धे ब्रह्म वै चतुर्थी चितिस्तस्मादाहु-
 ब्रह्मणा द्यावापृथिवी विष्टब्धे ऽहुति स्तोमानुपदधाति
 प्राणा वै स्तोमाः प्राणा ऽउ वै ब्रह्म ब्रह्मैवैतदुपदधाति
 ॥ ३ ॥ यद्वेव स्तोमानुपदधाति । एतद्वै देवाः प्रजापति-
 मब्रुवँस्वामिहोपदधामहा ऽहुति तथेति स वै नाब्रवीत्किं
 मे ततो भविष्यतीति यदु ह किञ्च प्रजापतिर्देवेष्वीषे
 किमस्माकं ततो भविष्यतीत्येवोचुस्तस्मादु हैतद्यत्पिता
 पुत्रेष्विच्छते किमस्माकं ततो भविष्यतीत्येवाहुरथ यत्पुत्राः
 पितरि तथेत्येवाहैवः हि तदग्रे प्रजापतिश्च देवाश्च
 समवदन्त स्तोमानुपदधाति प्राणा वै स्तोमाः प्राणा-
 ऽउ वै प्रजापतिः प्रजापतिमेवैतदुपदधाति ॥ ४ ॥
 यद्वेव स्तोमानुपदधाति । ये वै ते प्राणा ऽऋषय ऽएतां
 चतुर्थी चितिमपश्यन्त्ये त ऽएतेन रसेनोपायँस्त ऽएते
 तानेवैतदुपदधाति स्तोमानुपदधाति प्राणा वै स्तोमाः
 प्राणा ऽउ वा ऋषय ऽऋषीनेवैतदुपदधाति ॥ ५ ॥
 यद्वेव स्तोमानुपदधाति । प्रजापतिं विस्त्रस्तं देवता-
 ऽआदाय व्युदक्रामँस्तस्य यदूर्ध्वं मद्ध्यादवाचीनः शीर्ष्ण-
 स्तदस्य वायुरादायोत्क्रम्यातिष्ठदेवताश्च भूत्वा संवत्सर-
 रूपाणि च ॥ ६ ॥ तमब्रवीत् । उप मेहि प्रति म ऽएत-
 द्देहि येन मे त्वमुदक्रमीरिति किं मे ततो भविष्यतीति
 त्वद्देवत्यमेव म ऽएतदारमनो भविष्यतीति तथेति तद-

स्मिन्नेतद्वायुः प्रत्यदधात् ॥ ७ ॥ तथा ऽएता ऽअष्टा-
दश प्रथमाः । एतदस्य तदात्मनस्तद्यदेता ऽअत्रोपद-
धाति यदेवास्यैता ऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति
तस्मादेता ऽअत्रोपदधाति स्तोमानुपदधाति प्राणा वै
स्तोमाः प्राणा ऽउ वै वायुर्वायुमेवैतदुपदधाति ॥ ८ ॥
* स पुरस्तादुपदधाति । 'आशुस्त्रिवृदि'ति य ऽएव
त्रिवृत्स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाहाशुरित्येष हि
स्तोमानामाशिष्ठोऽथो वायुर्वा ऽआशुस्त्रिवृत्स ऽएषु त्रिषु
लोकेषु वर्त्तते तद्यत्तमाहाशुरित्येष हि सबेषां भूतानामा-
शिष्ठो वायुर्ह भूत्वा पुरस्तात्तस्थौ तदेव तद्द्रूपमुपदधाति
॥ ९ ॥ 'भान्तः पञ्चदश' ऽइति । य ऽएव पञ्चदश
स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाह भान्त ऽइति वृजो वै
भान्तो वृजः पञ्चदशोऽथो चन्द्रमा वै भान्तः पञ्चदशः
† स पञ्चदशाहाभ्यापूर्यते पञ्चदशापक्षीयते तद्यत्तमाह
भान्त ऽइति भाति हि चन्द्रमाश्चन्द्रमा ह भूत्वा दक्षिण-
तस्तस्थौ तदेव तद्द्रूपमुपदधाति ॥ १० ॥ 'व्योमा
सप्तदश' ऽइति । य ऽएव सप्तदश स्तोमस्तं तदुपदधाति
तद्यत्तमाह व्योमेति प्रजापतिर्वै व्योमा प्रजापतिः
सप्तदशोऽथो संवत्सरो वाव व्योमा सप्तदशस्तस्य द्वादश
मासाः पञ्चत्तवस्तद्यत्तमाह व्योमेति व्योमा हि संव-

* का० श्रौ० सू० १७. १०. ६-१० ।

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।

† 'स च पुर' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

त्सरः संवत्सरो ह भूत्वोत्तरतस्तस्थौ तदेव तद्द्रूपमुपदधाति
 ॥ ११ ॥ 'धरुण ऽएकविंश' ऽइति । य ऽएवैकविंश
 स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाह धरुण ऽइति प्रतिष्ठा
 वै धरुणः प्रतिष्ठैकविंशोऽथो ऽअसौ वाऽ आदित्यो
 धरुण ऽएकविंशस्तस्य द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रय-
 ऽइमे लोका ऽअसावेवादित्यो धरुण ऽएकविंशस्तद्यत्त-
 माह धरुण ऽइति यदा ह्येवैषोऽस्तमेत्यथेदः सर्वं ध्रियत-
 ऽआदित्यो ह भूत्वा पश्चात्तस्थौ तदेव तद्द्रूपमुपदधात्यथ
 संवत्सररूपाण्युपदधाति ॥ १२ ॥ [अर्धप्रपाठकः ५३ ॥] 'प्रतू-
 र्त्तिरष्टादश' ऽइति । य ऽएवाष्टादश स्तोमस्तं तदुपधात्यथो
 संवत्सरो वाव प्रतूर्त्तिरष्टादशस्तस्य द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवः
 संवत्सरऽएव प्रतूर्त्तिरष्टादशस्तद्यत्तमाह प्रतूर्त्तिरिति संव-
 त्सरो हि सर्वाणि भूतानि प्रतिरिति तदेव तद्द्रूपमुपदधाति
 ॥ १३ ॥ 'तपो नवदश' ऽइति । य ऽएव नवदश स्तोमस्तं
 तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव तपो नवदशस्तस्य द्वादश
 मासाः षडृतवः संवत्सरऽएव तपो नवदशस्तद्यत्तमाह
 तप ऽइति संवत्सरो हि सर्वाणि भूतानि तपति तदेव
 तद्द्रूपमुपदधाति ॥ १४ ॥ 'अभीवर्त्तः सविंश' ऽइति ।
 य ऽएव सविंश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वा-
 ऽअभीवर्त्तः सविंशस्तस्य द्वादशमासाः सप्तर्त्तवः संवत्सर-
 ऽएवाभीवर्त्तः सविंशस्तद्यत्तमाहाभीवर्त्त ऽइति संवत्सरो
 हि सर्वाणि भूताण्यभिवर्त्तते तदेव तद्द्रूपमुपदधाति ॥ १५ ॥

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।

‘वृच्चो द्वाविंश’ ऽडुति । य ऽएव द्वाविंश स्तोमस्तं
तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव वृच्चो द्वाविंशस्तस्य द्वादश
मासाः सप्तर्त्तवो द्वे ऽअहोरात्रे संवत्सर ऽएव वृच्चो
द्वाविंशस्तद्यत्तमाह वृच्च ऽडुति संवत्सरो हि सर्वेषां
भूतानां वृच्चस्वितमस्तदेव तद्द्रूपमुपदधाति ॥ १६ ॥
‘सम्भरणस्त्रयोविंश’ ऽडुति य ऽएव त्रयोविंश
स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव सम्भरणस्त्रयो-
विंशस्तस्य त्रयोदश मासाः सप्तर्त्तवो द्वे ऽअहोरात्रे
संवत्सर ऽएव सम्भरणस्त्रयोविंशस्तद्यत्तमाह सम्भरण-
ऽडुति संवत्सरो हि सर्वाणि भूतानि सम्भृतस्तदेव
तद्द्रूपमुपदधाति ॥ १७ ॥ ‘योनिश्चतुर्विंश’ ऽडुति । य ऽएव
चतुर्विंश स्तोमस्तं तदुपधात्यथो संवत्सरो वाव योनिश्च-
तुर्विंशस्तस्य चतुर्विंशतिरर्द्धमासास्तद्यत्तमाह योनिरिति
संवत्सरो हि सर्वेषां भूतानां योनिस्तदेव तद्द्रूपमुपदधाति
॥ १८ ॥ ‘गर्भाः पञ्चविंश’ ऽडुति । य ऽएव पञ्चविंश
स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव गर्भाः पञ्च-
विंशस्तस्य चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः संवत्सर ऽएव गर्भाः
पञ्चविंशस्तद्यत्तमाह गर्भा ऽडुति संवत्सरो ह त्रयोदशो
मासो गर्भो भूत्वर्चूङ्प्रविशति तदेव तद्द्रूपमुपदधाति
॥ १९ ॥ ‘ओजस्त्रिणव’ ऽडुति । य ऽएव त्रिणव स्तोमस्तं
तदुपदधाति तद्यत्तमाहौज ऽडुति वृज्जो वा ऽओजो वृज्ज-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।

(३) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।

(५) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।

ख्रिणवोऽथो संवत्सरो वा ऽओजख्रिणवस्तस्य चतुर्विंश-
 तिरर्द्धमासा द्वे ऽअहोरात्रे संवत्सर ऽएवौजख्रिणवस्तद्यत्त-
 माहौज ऽइति संवत्सरो हि सर्वेषां भूतानामोजस्वितमस्त-
 देव तद्द्रूपमुपदधाति ॥ २० ॥ 'क्रतुरेकत्रिंश' ऽइति । य-
 ऽएवैकत्रिंश स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव क्रतु-
 रेकत्रिंशस्तस्य चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः षडृतवः संवत्सर ऽएव
 क्रतुरेकत्रिंशस्तद्यत्तमाह क्रतुरिति संवत्सरो हि सर्वाणि
 भूतानि करोति तदेव तद्द्रूपमुपदधाति ॥ २१ ॥ 'प्रतिष्ठा
 त्रयस्त्रिंश' ऽइति । य ऽएव त्रयस्त्रिंश स्तोमस्तं
 तदुपदधाति तद्यत्तमाह प्रतिष्ठेति प्रतिष्ठा हि त्रयस्त्रिं-
 शोऽथो संवत्सरो वाव प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंशस्तस्य चतुर्विं-
 शतिरर्द्धमासाः षडृतवो द्वे ऽअहोरात्रे संवत्सर ऽएव
 प्रतिष्ठा त्रयस्त्रिंशस्तद्यत्तमाह प्रतिष्ठेति संवत्सरो हि
 सर्वेषां भूतानां प्रतिष्ठा तदेव तद्द्रूपमुपदधाति ॥ २२ ॥
 'ब्रध्नस्य विष्टपं चतुस्त्रिंश' ऽइति । य * ऽएव चतुस्त्रिं-
 श स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव ब्रध्नस्य विष्टपं
 चतुस्त्रिंशस्तस्य चतुर्विंशतिरर्द्धमासाः सप्तर्त्तवो द्वे-
 ऽअहोरात्रे संवत्सर ऽएव ब्रध्नस्य विष्टपं चतुस्त्रिंशस्तद्य-
 त्तमाह ब्रध्नस्य विष्टपमिति स्वाराज्यं वै ब्रध्नस्य विष्टपथं
 स्वाराज्यं चतुस्त्रिंशस्तदेव तद्द्रूपमुपदधाति ॥ २३ ॥ 'नाकः
 षट्त्रिंश' ऽइति । य ऽएव षट्त्रिंश स्तोमस्तं तदुप-
 दधात्यथो संवत्सरो वाव नाकः षट्त्रिंशस्तस्य चतु-

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।

* 'ऽएते' इति 'ग' पुस्तके ।

(३) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।

विंशतिरर्द्धमासा द्वादश मासास्तद्यत्तमाह नाक ऽइति
न हि तत्र गताय कस्मै च नाकं भवत्यथो संवत्सरो वाव
नाकः संवत्सरः स्वर्गो लोकस्तदेव तद्द्रूपमुपदधाति ॥ २४ ॥
‘विवर्त्तोऽष्टाचत्वारिंशः’ ऽइति । य ऽएवाष्टाचत्वारिंश
स्तोमस्तं तदुपदधात्यथो संवत्सरो वाव विवर्त्तोऽष्टाच-
त्वारिंशस्तस्य षड्विंशतिरर्द्धमासास्त्रयोदश मासाः
सप्तर्त्तवो द्वे ऽअहोरात्रे तद्यत्तमाह विवर्त्त ऽइति संवत्स-
राद्धि सर्वाणि भूतानि विवर्त्तन्ते तदेव तद्द्रूपमुपदधाति
॥ २५ ॥ ‘धर्त्रं चतुष्टोम’ ऽइति । य ऽएव चतुष्टोम
स्तोमस्तं तदुपदधाति तद्यत्तमाह धर्त्रमिति प्रतिष्ठा वै
धर्त्रं प्रतिष्ठा चतुष्टोमोऽथो वायुर्वाव धर्त्रं चतुष्टोमः स-
ऽआभिश्चतसृभिर्दिग्भिः स्तुते तद्यत्तमाह धर्त्रमिति
प्रतिष्ठा वै धर्त्रं वायुरु सर्वेषां भूतानां प्रतिष्ठा तदेव
तद्द्रूपमुपदधाति स वै वायुमेव प्रथममुपदधाति वायु-
मुत्तमं वायुनैव तदेतानि सर्वाणि भूतान्युभयतः परि-
गृह्णाति ॥ २६ ॥ ता वा ऽएताः । अष्टादशेष्टका ऽउप-
दधाति । तौ द्वौ त्रिवृतौ प्राणो वै त्रिवृद्वायुरु प्राणो
वायुरेषा चितिः ॥ २७ ॥ यद्वेवाष्टादश । अष्टादशो वै
संवत्सरो द्वादश मासाः पञ्चऽर्त्तवः संवत्सर ऽएव
प्रजापतिरष्टादशः प्रजापतिरग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा
तावत्तत्कृत्वोपदधाति ॥ २८ ॥ (A)

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

(१) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २३ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ४. १; कठ०
सं० १७. ४; कपि० सं० २९. ३; मै० सं० ११. ८. ४; तै० सं० ४. ३. १ ।

[चतुर्थ्यां चितौ स्पृतेष्टकोपधानम्]

अथ स्पृत ऽउपदधाति । एतद्वै प्रजापतिरेतस्मि-
न्नात्मनः प्रतिहिते सर्वाणि भूतानि गर्भ्यभवत्ताड्यस्य
गर्भं ऽएव सन्ति पाप्मना मृत्युरगृह्णात् ॥ १ ॥ स देवा-
नब्रवीत् । युष्माभिः सहेमानि सर्वाणि भूतानि पाप्मनो
मृत्यो स्पृणवानीति किं नस्ततो भविष्यतीति ष्वृणीद्ध-
मित्यब्रवीत्तं भागो नोऽस्त्वित्येकेऽब्रुवन्नाधिपत्यं नोऽस्त्व-
ित्येके स भागमेकेभ्यः कृत्वाधिपत्यमेकेभ्यः सर्वाणि
भूतानि पाप्मनो मृत्योरस्पृणोद्यदुस्पृणोत्तस्मात्स्पृतस्तथैवै-
तद्यजमानो भागमेकेभ्यः कृत्वाधिपत्यमेकेभ्यः सर्वाणि
भूतानि पाप्मनो मृत्यो स्पृणोति तस्मादु सर्वास्वेव
स्पृतः स्पृतमित्यनुवर्त्तते ॥ २ ॥ 'अग्नेर्भागोऽसि * ।
दीक्षाया ऽआधिपत्यमि'ति वाग्वै दीक्षामये भागं कृत्वा
वाच ऽआधिपत्यमकरोद् 'ब्रह्म स्पृतं त्रिवृत्स्तोम' ऽइति
ब्रह्म प्रजानां त्रिवृता स्तोमेन पाप्मना मृत्योरस्पृणोत्
॥ ३ ॥ 'इन्द्रस्य भागोऽसि । विष्णोराधिपत्यमि'तीन्द्राय
भागं कृत्वा विष्णव ऽआधिपत्यमकरोत्क्षत्रं स्पृतं
पञ्चदश स्तोम' ऽइति क्षत्रं प्रजानां पञ्चदशेन स्तोमेन
पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥ ४ ॥ 'नृक्षसां भागोऽसि ।
धातुराधिपत्यमि'ति देवा वै नृक्षसो देवेभ्यो भागं

* का० श्रौ० सू० १७. १०. ११-१५ ।

- (१) शु० य० सं० अ० १४ क० २४ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २४ ।
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० २४ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २४ ।
(५) शु० य० सं० अ० १४ क० २४ ।

कृत्वा धात्र ऽआधिपत्यमकरो'ज्जनित्रं स्पृतः सप्तदश
 स्तोम' ऽइति विड् वै जनित्रं विशं प्रजानां सप्तदशेन
 स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥५॥ 'मित्रस्य भागोऽसि ।
 वरुणस्याधिपत्यमि'ति प्राणो वै मित्रोऽपानो वरुणः
 प्राणाय भागं कृत्वापानायाधिपत्यमकरो'हिवो वृष्टिर्वात
 स्पृत ऽएकविंश स्तोम' ऽइति वृष्टिं च वातं च प्रजा-
 नामेकविंशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥ ६ ॥
 † 'वसूनां भागोऽसि । रुद्राणामाधिपत्यमि'ति वसुभ्यो
 भागं कृत्वा रुद्रेभ्य ऽआधिपत्यमकरो'चतुष्पात्स्पृतं
 चतुर्विंश स्तोम' ऽइति चतुष्पात्प्रजानां चतुर्विंशेन
 स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥ ७ ॥ 'आदित्यानां
 भागोऽसि । मरुतामाधिपत्यमि'त्यादित्येभ्यो भागं कृत्वा
 मरुद्भ्य ऽआधिपत्यमकरो'द्वर्भा स्पृताः पञ्चविंश स्तोम'
 ऽइति गर्भाद्भ्यः प्रजानां पञ्चविंशेन स्तोमेन पाप्मनो
 मृत्योरस्पृणोत् ॥ ८ ॥ 'अदित्यै भागोऽसि । पूष्ण ऽआधि-
 पत्यमि'तीयं वा ऽअदितिरस्यै भागं कृत्वा पूष्ण ऽआधि-
 पत्यमकरो'द्वोज स्पृतं त्रिणव स्तोम' ऽइत्योजः प्रजानां
 त्रिणवेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥ ९ ॥
 'देवस्य सवितुर्भागोऽसि । बृहस्पतेराधिपत्यमि'ति देवाय

- (१) शु० य० सं० अ० १४ क० २४ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २४
 (३) शु० य० सं० अ० १४ क० २५ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २५
 (५) शु० य० सं० अ० १४ क० २५ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० २५
 (७) शु० य० सं० अ० १४ क० २५ । (८) शु० य० सं० अ० १४ क० २५
 (९) शु० य० सं० अ० १४ क० २५ । (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० २६

सवित्रे भागं कृत्वा बृहस्पतय ऽआधिपत्यमकरोत्स-
मीचीर्द्दिश स्पृताश्चतुष्टोम स्तोम' ऽइति सर्वा दिशः
प्रजानां चतुष्टोमेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥ १० ॥
'यवानां भागोऽसि । अयवानामाधिपत्यमि'ति पूर्वपक्षा वै
यवा ऽअपरपक्षा ऽअयवास्ते हीदः सर्वं स्युवते चायुवते च
पूर्वपक्षेभ्यो भागं कृत्वापरपक्षेभ्य ऽआधिपत्यमकरोत्प्रजा
स्पृताश्चतुश्चत्वारिंश स्तोम' ऽइति सर्वाः प्रजाश्चतु-
श्चत्वारिंशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणोत् ॥ ११ ॥
'ऋभूणां भागोऽसि । विश्वेषां देवानामाधिपत्यमि'-
त्यृभुभ्यो भागं कृत्वा विश्वेभ्यो देवेभ्य ऽआधि-
पत्यमकरोद्भूतं स्पृतं त्रयस्त्रिंश स्तोम' ऽइति सर्वाणि
भूतानि त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेन पाप्मनो मृत्योरस्पृणो
त्तथैवैतद्यजमानः सर्वाणि भूतानि त्रयस्त्रिंशेन स्तोमेन
पाप्मनो मृत्यो स्पृणोति ॥ १२ ॥ ता वा ऽएताः । दशे-
ष्टका ऽउपदधाति दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्द्दिश दिशो
दिशोऽग्निर्द्दिश प्राणाः प्राणा ऽअग्निर्व्यावानग्निर्व्यावित्यस्य
मात्रा तावतैव तदेतानि सर्वाणि भूतानि पाप्मनो मृत्यो
स्पृणोति ॥ १३ ॥ अथर्त्तव्ये ऽउपदधाति * । ऋतव-
ऽएते षट्त्तव्ये ऽऋतुनेवैतदुपदधाति 'संहश्च सहस्यश्च
हैमन्तिकावृतू ऽइति नामनी ऽएनयोरेते नामभ्यामेवैने-

- (१) शु० य० सं० अ० १३ क० २६ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २६ ।
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० २६ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २६ ।
(५) शु० य० सं० अ० १४ क० २७ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० २७ ।

* का० श्रौ० सू० १५. १०. १६ ।

ऽएतदुपदधाति द्वे ऽदृष्टके भवतो द्वौ हि मासावृतुः
सकृत्सादयत्येकं तद्वृतुं करोति ॥ १४ ॥ तद्यदेते ऽअत्रो-
पदधाति । संबत्सर ऽएषोऽग्निरिम ऽउ लोकाः संबत्सर-
स्तस्य यदूर्ध्वमन्तरिक्षादर्वाचीनं दिवस्तदस्यैषा चतुर्थी
चितिस्तद्वस्य हेमन्त ऽऋतुस्तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति
यदेवास्यैते ऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते-
ऽअत्रोपदधाति ॥ १५ ॥ यद्वैते ऽअत्रोपदधाति । प्रजाप-
तिरेषोऽग्निः संबत्सर ऽउ प्रजापतिस्तस्य यदूर्ध्वं मध्याद-
वाचीनः शीर्ष्णस्तदस्यैषा चतुर्थी चितिस्तद्वस्य हेमन्त-
ऽऋतुस्तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैते ऽआत्मनस्तद-
स्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते ऽअत्रोपदधाति ॥ १६ ॥ (B)

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[चतुर्थ्यां चितौ सृष्टीष्टकोपधानम्]

अथ † सृष्टीरुपदधाति । एतद्वै प्रजापतिः सर्वाणि
भूतानि पाप्मनो मृत्योर्मुक्त्वा कामयत प्रजाः सृजेय
प्रजायेयेति ॥ १ ॥ स प्राणानब्रवीत् । युष्माभिः सहेमाः
प्रजाः प्रजनयानीति ते वै केन स्तोष्यामह ऽहुति
मया चैव युष्माभिश्चेति तथेति ते प्राणैश्चैव प्रजापतिना
चास्तुवत यदु ह किञ्च देवाः कुर्वते स्तोमेनैव तत्कुर्वते

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ४. २; कठ० १७. ४; कपि० २९. ३; मै० सं० ११. ८. ५; तै० सं० ४. ३. ९ ।

† का० श्रौ० सू० १७. १०. १७ ।

यज्ञो वै स्तोमो यज्ञेनैव तत्कुर्वते तस्मादु सर्वास्वेवास्तुव-
तास्तुवतेत्यनुवर्त्तते ॥ २ ॥ 'एकयास्तुवतेति' । वाग्वा-
ऽएका वाचैव तदस्तुवत 'प्रजाऽअधीयन्ते'ति प्रजा-
ऽअत्राधीयन्त 'प्रजापतिरधिपतिरासीद्'िति प्रजापतिरत्रा-
धिपतिरासीत् ॥ ३ ॥ 'तिसृभिरस्तुवतेति' । त्रयो वै
प्राणाः प्राणऽउदानो व्यानस्तैरेव तदस्तुवत 'ब्रह्मा-
सृज्यते'ति ब्रह्मात्रासृज्यत 'ब्रह्मणस्पतिरधिपतिरासीद्'िति
ब्रह्मणस्पतिरत्राधिपतिरासीत् ॥ ४ ॥ 'पञ्चभिरस्तुवतेति' ।
यऽएवेमे मनः पञ्चमाः प्राणास्तैरेव तदस्तुवत
'भूतान्यसृज्यन्ते'ति भूतान्यत्रासृज्यन्त 'भूतानां पतिर-
धिपतिरासीद्'िति भूतानां पतिरत्राधिपतिरासीत् ॥ ५ ॥
'सप्तभिरस्तुवतेति' । यऽएवेमे सप्त शीर्षन्प्राणास्तैरेव
तदस्तुवत 'सप्त ऋषयोऽसृज्यन्ते'ति सप्तर्षयोऽत्रासृ-
ज्यन्त 'धाताधिपतिरासीद्'िति धातात्राधिपतिरासीत् ॥ ६ ॥
'नवभिरस्तुवतेति' । नव वै प्राणाः सप्त शीर्षन्नवाञ्चौ
द्वौ तैरेव तदस्तुवत 'पितरोऽसृज्यन्ते'ति पितरोऽत्रासृज्य-
'न्तादितिरधिपत्यासीद्'ित्यदितिरत्राधिपत्यासीत् ॥ ७ ॥ *

- (१) शु० य० सं० अ० १४ क० २८ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २८
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० २८ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २८
(५) शु० य० सं० अ० १४ क० २८ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० २८
(७) शु० य० सं० अ० १४ क० २८ । (८) शु० य० सं० अ० १४ क० २८
(९) शु० य० सं० अ० १४ क० २८ । (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० २८
(११) शु० य० सं० अ० १५ क० २८ । (१२) शु० य० सं० अ० १४ क० २९
(१३) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (१४) शु० य० सं० अ० १४ क० २९
(१५) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ ।

‘एकादशभिरस्तुवते’ति । दश प्राणा ऽआत्मैकादशस्तेनैव
तदस्तुवत ऽऋतवोऽसृज्यन्ते’त्यृतवोऽत्रासृज्यन्तार्त्तवा-
ऽअधिपतय ऽआसन्नि’त्यार्त्तवा ऽअत्राधिपतय ऽआसन्
॥ ८ ॥ ‘त्रयोदशभिरस्तुवते’ति । दश प्राणा द्वे प्रतिष्ठे
ऽआत्मा त्रयोदशस्तेनैव तदस्तुवत ‘मासा ऽअसृज्यन्ते’ति
मासा ऽअत्रासृज्यन्त ‘संवत्सरोऽधिपतिरासीद्’ति संव-
त्सरोऽत्राधिपतिरासीत् ॥ ९ ॥ ‘पञ्चदशभिरस्तुवते’ति ।
दश हस्त्या ऽअङ्गुलयश्चत्वारि दोर्बाह्वाणि यदूर्ध्वं नाभे-
स्तत्पञ्चदशं तेनैव तदस्तुवत ‘क्षत्रमसृज्यते’ति क्षत्रमत्रा-
सृज्यतेन्द्रोऽधिपतिरासीद्’तीन्द्रोऽत्राधिपतिरासीत् ॥ १० ॥
‘सप्तदशभिरस्तुवते’ति । दश पाद्या ऽअङ्गुलयश्चत्वार्यूर्ध्व-
वर्ष्ठीवानि द्वे प्रतिष्ठे यदुवाङ्नाभेस्तत्सप्तदशं तेनैव तदस्तु-
वत ‘ग्राम्याः पशवोऽसृज्यन्ते’ति ग्राम्याः पशवोऽत्रासृ-
ज्यन्त ‘बृहस्पतिरधिपतिरासीद्’ति बृहस्पतिरत्राधिपति-
रासीत् ॥ ११ ॥ ‘नवदशभिरस्तुवते’ति । दश हस्त्या-
ऽअङ्गुलयो नव प्राणास्तैरेव तदस्तुवत ‘शूद्राव्यावसृज्येता-
मि’ति शूद्राव्यावत्रासृज्येता‘महोरात्रे ऽअधिपत्नी ऽआस्ता-

- (१) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ ।
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ ।
(५) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ ।
(७) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (८) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ ।
(९) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ ।
(११) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ । (१२) शु० य० सं० अ० १४ क० २९ ।
(१३) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० । (१४) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० ।
(१५) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० ।

मि'त्यहोरात्रे ऽअत्राधिपत्नी ऽआस्ताम् ॥ १२ ॥ 'एकविंशत्यास्तुवते'ति । दश हस्त्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या-
 ऽआत्मैकविंशस्तेनैव तदस्तुवतैकशफाः पशवोऽसृज्य-
 न्ते'त्येकशफाः पशवोऽत्रासृज्यन्त 'वृरुणोऽधिपतिरासीद्'ति
 वृरुणोऽत्राधिपतिरासीत् ॥ १३ ॥ 'त्रयोविंशत्यास्तुव-
 ते'ति । दश हस्त्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या द्वे प्रतिष्ठे-
 ऽआत्मा त्रयोविंशस्तेनैव तदस्तुवत 'क्षुद्राः पशवोऽसृ-
 ज्यन्ते'ति क्षुद्राः पशवोऽत्रासृज्यन्त 'पूषाधिपतिरासी-
 द्'ति पूषात्राधिपतिरासीत् ॥ १४ ॥ 'पञ्चविंशत्यास्तुव-
 ते'ति । दश हस्त्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्याश्चत्वार्यङ्गा-
 न्यात्मा पञ्चविंशस्तेनैव तदस्तुवतारण्यः पशवोऽसृज्य-
 न्ते'त्यारण्यः पशवोऽत्रासृज्यन्त 'वायुरधिपतिरासीद्'ति
 वायुरत्राधिपतिरासीत् ॥ १५ ॥ 'सप्तविंशत्यास्तुव-
 ते'ति । दश हस्त्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्याश्चत्वार्यङ्गानि द्वे
 प्रतिष्ठे ऽआत्मा सप्तविंशस्तेनैव तदस्तुवत 'द्यावापृ-
 थिवी व्यैतामि'ति द्यावापृथिवी ऽअत्र व्यैतां ब्रह्मसो
 रुद्रा ऽआदित्या ऽअनुव्यायन्ति'ति ब्रह्मसो रुद्रा ऽआदित्या-
 ऽअत्रानुव्यायन्त ऽएवाधिपतय ऽआसन्ति'ति त ऽउ-

- (१) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० ।
 (३) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० । (४) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० ।
 (५) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० ।
 (७) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० । (८) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० ।
 (९) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० । (१०) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० ।
 (११) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० । (१२) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० ।
 (१३) शु० य० सं० अ० १४ क० ३० ।

एवात्राधिपतय ऽआसन् ॥ १६ ॥ 'नवविंशत्यास्तुव-
ते'ति । दश हस्त्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या नव प्राणा-
स्तैरेव तदस्तुवत 'वनस्पतयोऽसृज्यन्ते'ति वनस्पतयो-
ऽत्रासृज्यन्त 'सोमोऽधिपतिरासीद्दि'ति सोमोऽत्राधिपति-
रासीत् ॥ १७ ॥ 'एकत्रिंशतास्तुवते'ति । दश हस्त्या-
ऽअङ्गुलयो दश पाद्या दश प्राणा ऽआत्मैकत्रिंशस्ते-
नैव तदस्तुवत 'प्रजा ऽअसृज्यन्ते'ति प्रजा ऽअत्रासृज्यन्त
'यवाश्चायवाश्चाधिपतय ऽआसन्'ति पूर्वपक्षापरपक्षा-
एवात्राधिपतय ऽआसन् ॥ १८ ॥ 'त्रयस्त्रिंशतास्तुव-
ते'ति । दश हस्त्या ऽअङ्गुलयो दश पाद्या दश प्राणा
द्वे प्रतिष्ठे ऽआत्मा त्रयस्त्रिंशस्तेनैव तदस्तुवत 'भूता-
न्त्यशाम्यन्निति' सर्वाणि भूतान्यत्राशाम्यन्प्रजापतिः
परमेष्ठ्यधिपतिरासीद्दि'ति प्रजापतिः परमेष्ठ्यत्राधि-
पतिरासीत् ॥ १९ ॥ ता वा एताः । सप्तदशेष्टका-
ऽउपदधाति सप्तदशो वै संवत्सरे प्रजापतिः स प्रज-
नयिता तदेतेन वै सप्तदशेन संवत्सरेण प्रजापतिना
प्रजनयित्रैताः प्रजाः प्राजनयद्यत्राजनयदसृजत तद्य-
दसृजत तस्मात्सृष्टयस्ताः सृष्टात्मन्प्रापादयत तथैवैतद्य-
जमान एतेन सप्तदशेन संवत्सरेण प्रजापतिना प्रजन-

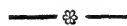
- (१) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१ । (२) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१ ।
(३) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१ । (४) शु० य० सं० अ० १३ क० ३१ ।
(५) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१ । (६) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१ ।
(७) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१ । (८) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१ ।
(९) शु० य० सं० अ० १४ क० ३१ ।

यि॒त्रै॒ताः प्र॒जाः प्र॒जन॑यति ताः सृष्ट्वा॒त्मन्प्र॒पाद॑यते रेतः-
सि॒चोर्बे॒लया पृष्ट॒यो वै रेतः॑सि॒चौ म॒द्ध्यमु पृष्ट॒यो म॒द्ध्यत॑-
ऽए॒वास्मिन्ने॒ताः प्र॒जाः प्र॒पाद॑यति सर्व॒त ऽउ॒पद॑धाति
सर्व॒त ऽए॒वास्मिन्ने॒ताः प्र॒जाः प्र॒पाद॑यति ॥ २० ॥ (C)

चतु॒र्था॒ध्याये तृती॑यं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १०५ ॥

[स्तोमचित्यर्थवादः]

अथातोऽन्वावृ॒तम् । त्रिवृ॒द्धतीं पुर॒स्तादु॒पद॑धात्येक-
वि॒दश॒वतीं पञ्चा॒त्पञ्च॑दश॒वतीं दक्षि॑णतः स॒प्तद॑श॒वती-
मु॒त्तर॑तः ॥ १ ॥ एतद्वै प्र॒जाप॑तिम् । त्रिवृ॒द्धत्यामु॒पहि॑तायां
पञ्च॑दश॒वत्यां मृ॒त्युर॑सीददिमा॒म॒त ऽउ॒पधा॑स्यते तम॒त्र
ग्रही॑ष्यामीति तं प्रा॒पश्य॑त्तं प्र॒ख्याय॑ परि॒क्रम्यै॑कवि॒दश॒वती
मु॒पाध॑त्तैकवि॒दश॒वतीं मृ॒त्युरा॑गच्छत्पञ्च॑दश॒वतीमु॒पाध॑त्त
पञ्च॑दश॒वतीं मृ॒त्युरा॑गच्छत्स॒प्तद॑श॒वतीमु॒पाध॑त्त सोऽत्रै॒व
मृ॒त्युं न्य॑करोदु॒त्रामो॑हयत्तथै॒वैत॑द्य॒जमा॑नोऽत्रै॒व स॒र्वान्पा॑-
प्स॒मनो॑ निकरोत्य॒त्र मो॑हयति ॥ २ ॥ अथो॒त्तराः । त्रिवृ॒-
द्धत्यामे॒व त्रिवृ॒द्धतीम॑नूपद॑धात्येकवि॒दश॒वत्यामे॑कवि॒दश॒वतीं
पञ्च॑दश॒वत्यां स॒प्तद॑श॒वतीं स॒प्तद॑श॒वत्यां पञ्च॑दश॒वतीं

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ४. ३; कठ० सं० १७. ५; कपि० सं० २६. ४; मै० सं० ११. ८. ६; तै० सं० ४. ३. १० ।

ता यदेवं व्यतिहारमुपदधाति तस्मादक्षण्या स्तोमीया-
 ऽअथो यदेते स्तोमा ऽअतोऽन्यथानुपूर्वं तस्माद्वेवाक्षण-
 यास्तोमीया ऽअथो ऽएवं देवा ऽउपादधतेतरथासुरास्ततो
 देवा ऽअभवन्परासुरा भवत्यात्मना परास्य द्विषन्भू-
 तव्यो भवति य ऽएवं वेद ॥ ३ ॥ स ऽएष पशुर्ष्यदग्निः ।
 सोऽत्रैव सर्वः कृत्स्नः संस्कृतस्तस्य त्रिवृद्वत्यावेव शिरस्ते
 यत्त्रिवृद्वत्यौ भवतस्त्रिवृद्धि शिरो द्वे भवतो द्विकपालः
 हि शिरः पूर्वार्द्धं ऽउपदधाति पुरस्ताद्धीदः शिरः ॥ ४ ॥
 प्रतिष्ठैकविंशवत्यौ । ते यदेकविंशवत्यौ भवतः
 प्रतिष्ठौ द्वेकविंशो द्वे भवतो द्वन्द्वः हि प्रतिष्ठौ पश्चा-
 द्दुपदधाति पश्चाद्धीयं प्रतिष्ठौ ॥ ५ ॥ बाहू पञ्चदशवत्यौ ।
 ते यत्पञ्चदशवत्यौ भवतः पञ्चदशौ हि बाहू द्वे भवतो
 द्वौ हीमौ बाहू पाश्चर्वत ऽउपदधाति पाश्चर्वतो हीमौ बाहू
 ॥ ६ ॥ अन्नः सप्तदशवत्यौ । ते यत्सप्तदशवत्यौ भवतः
 सप्तदशं ह्यन्नं द्वे भवतो द्वयक्षरं ह्यन्नं ते ऽअनन्तर्हिते
 पञ्चदशवतीब्भ्यामुपदधात्यनन्तर्हितं तद्बाहुब्भ्यामन्नं
 दधाति बाह्वे पञ्चदशवत्यौ भवतोऽन्तरे सप्तदशवत्यौ
 बाहुब्भ्यां तदुभयतोऽन्नं परिगृह्णाति ॥ ७ ॥ अथ या मद्ध्य-
 ऽउपदधाति । स ऽआत्मा ता रेतःसिचोर्वेलयोपदधाति
 पृष्टयो वै रेतःसिचौ मद्ध्यमु पृष्टयो मद्ध्यतो ह्ययमात्मा
 सर्वत ऽउपदधाति सर्वतो ह्ययमात्माथ यदतोऽन्यदुति-
 र्क्तं तद्यद्वै देवानामतिरिक्तं छन्दांसि तानि तद्यानि
 तानि छन्दांसि पशवस्ते तद्ये ते पशवः पुण्यास्ता

लक्ष्म्यस्तद्यास्ताः पुण्यया लक्ष्म्योऽसौ सऽआदित्यः स-
 ऽआसामेष दक्षिणतः ॥ ८ ॥ ता हैकेऽनन्तर्हिताः । त्रिवृद्धती-
 ष्म्यामुपदधाति जिह्वा हनू ऽइति वृदन्तो याश्चतुर्दश ते
 हनू याः षट् सा जिह्वेति न तथा कुर्यादिति ते रेचयन्ति
 यथा पूर्वयोर्हन्वोरपरे हनू ऽअनूपदक्ष्याद्यथा पूर्वस्यां जिह्वा-
 यामपरां जिह्वामनूपदक्ष्यात्तादृक्तद्यत्राहैव शिरस्तदेव हनू
 तज्जिह्वा ॥ ९ ॥ अस्मिन्नु हैकेऽवान्तरदेश ऽउपदधाति ।
 असौ वा ऽआदित्य ऽएता ऽअमुं तदादित्यमेतस्यां दिशि
 दध्म ऽइति न तथा कुर्यादन्न्यानि वाव तानि कर्माणि
 यैरेतमत्र दधाति ॥ १० ॥ दक्षिणतऽउ हैक ऽउपदधाति ।
 तदेताः पुण्यया लक्ष्मीर्दक्षिणतो दध्मह ऽइति तस्मा-
 द्यस्य दक्षिणतो लक्ष्म भवति तं पुण्यलक्ष्मीक ऽइत्या-
 चक्षत ऽउत्तरतस्त्रिया ऽउत्तरतऽआयतना हि स्त्री तत्त-
 र्कृतमेव पुरस्तात्त्रैवैना ऽउपदक्ष्याद्यत्राहैव शिरस्तदेव हनू
 तज्जिह्वाऽथैताः पुण्यया लक्ष्मीर्मुखतो धत्ते तस्माद्यस्य
 मुखे लक्ष्म भवति तं पुण्यलक्ष्मीक ऽइत्याचक्षते ॥ ११ ॥
 सैषा ब्रह्मचितिः । यद् ब्रह्मोपादधत तस्माद् ब्रह्मचितिः
 सा प्रजापतिचितिर्षत्प्रजापतिमुपादधत तस्मात्प्रजा-
 पतिचितिः सर्षिचितिर्षदृषीनुपादधत तस्मादृषिचितिः
 सा वायुचितिर्षद्वायुमुपादधत तस्माद्वायुचितिः सा
 स्तोमचितिर्षत्स्तोमानुपादधत तस्मात्स्तोमचितिः सा
 प्राणचितिर्षत्प्राणानुपादधत तस्मात्प्राणचितिरतो यतम-
 देव कतमच्च विद्यात्तेन हैवांस्यैषार्षेयवती बन्धुमती चितिर्भ-

वत्त्यथ लोकम्पृणे ऽउपदधात्यस्याऽऽ सक्त्यां तयोरुपरि
बन्धुः पुरीषं निवपति तस्योपरि बन्धुः ॥ १२ ॥ (D)

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

[पञ्चम्यां चितावसपलेष्टकोपधानम्]

पञ्चमीं चितिमुपदधाति । एतद्वै देवाश्चतुर्थीं चितिं
चित्वा समारोहन्त्यदूर्द्धमन्तरिक्षादर्वाचीनं दिवस्तदेव
तत्संस्कृत्य समारोहन् ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् । चेतयद्भूमिति
चित्तिमिच्छतेति वाव तदब्रुवन्नित ऽऊर्द्धमिच्छतेति ते
चेतयमाना दिवमेव विराजं पञ्चमीं चितिमपश्यंस्तेऽभ्य-
ऽएष लोको*ऽच्छदयत् ॥ २ ॥ तेऽकामयन्त । असपत्नमिमं
लोकमनुपबाधं कुर्वीमहीति तेऽब्रुवन्नप तज्जानीत यथेमं
लोकमसपत्नमनुपबाधं करवामहा ऽइति तेऽब्रुवँश्चेतयद्भु-
मिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्तदिच्छत यथेमं लोक-
मसपत्नमनुपबाधं करवामहा ऽइति ॥ ३ ॥ ते चेतयमानाः ।
एता ऽदृष्टका ऽअपश्यन्नसपत्नास्ता ऽउपादधत ताभिरेतं
लोकमसपत्नमनुपबाधमकुर्वत तद्यदेताभिरेतं लोकमस-
पत्नमनुपबाधमकुर्वत तस्मादेता ऽअसपत्नास्तथैवैतद्य-
जमानो यदेता ऽउपदधात्येतमेवैतल्लोकमसपत्नमनुपबाधं
कुरुते सर्वत ऽउपदधाति सर्वत ऽएवैतदेतं लोकमसपत्न-

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ४. ४ ।

* 'ऽच्छन्दयत्' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

मनुपबाधं कुरुते परार्द्धं ऽउपदधाति सर्वमेवैतदेतं लोक-
मसपत्नमनुपबाधं कुरुते ॥ ४ ॥ अथ विराज ऽउप-
दधाति । एषा वै सा विराज्यां तद्देवा विराजं पञ्चमीं
चित्तिमपश्यँस्ता दश-दशोपदधाति दशाक्षरा विराद्वि-
राडेषा चितिः सर्वत ऽउपदधाति यो वा ऽएकस्यां
दिशि विराजति न वै स विराजति यो वाव सर्वासु
दिक्षु विराजति स ऽएव विराजति ॥ ५ ॥ यद्वे-
वैता * ऽअसपत्ना ऽउपदधाति । एतद्वै प्रजा-
पतिमेतस्मिन्नात्मनः प्रतिहिते सर्वतः पाप्मोपाय-
तत स ऽएता ऽदृष्टका ऽअपश्यदसपत्नास्ता ऽउपाधत्त
ताभिस्तं पाप्मानमपाहत पाप्मा वै सपत्नस्तद्यदेता-
भिः पाप्मानः सपत्नमपाहत तस्मादेता ऽअस-
पत्नाः ॥ ६ ॥ तद्वा ऽएतत्क्रियते । यद्देवा ऽअकुर्वन्निदं
न्विमः स पाप्मा नोपयतते यत्वेतत्करोति यद्देवा-
ऽअकुर्वन्तत्करवाणीत्यथो य एव पाप्मा यः सपत्नस्त-
मेताभिरुपहते तद्यदेताभिः पाप्मानः सपत्नमपहते
तस्मादेता ऽअसपत्नाः सर्वत ऽउपदधाति सर्वत ऽएवै-
तत्पाप्मानः सपत्नमपहते परार्द्धं ऽउपदधाति सर्वस्मा-
देवैतदात्मनः पाप्मानः सपत्नमपहते ॥ ७ ॥ स पुरस्ता-
दुपदधाति । 'अग्ने जाताः प्रणुदा नः सपत्नानि'ति यथैव
यजुस्तथा बन्धुरथ पश्चात्सहसा जानान्प्रणुदा नः
सपत्नानि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ ८ ॥ सा या

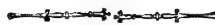
* का० श्री० सू० १७. ११. १-३ ।

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० १ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० २ ।

पुरस्तादग्निः सा । या पश्चादग्निः साग्निनैव तत्पुरस्ता-
 त्पाप्मानमपाहताग्निना पश्चात्तथैवैतद्यजमानोऽग्निनैव पुर-
 स्तात्पाप्मानमपहतेऽग्निना पश्चात् ॥ ९ ॥ अथ दक्षि-
 णतः । 'षोडशी स्तोमोऽञ्जो हविणमि'त्येकादशाक्षरा
 वै त्रिष्टुप्त्रैष्टुभमन्तरिक्षं चतस्रो दिश एष एव
 वज्रः पञ्चदशस्तस्यासावेवादित्यः षोडशी वज्रस्य भर्ता
 स एतेन पञ्चदशेन वज्रेणैतया त्रिष्टुभा दक्षिणतः
 पाप्मानमपाहत तथैवैतद्यजमान एतेन पञ्चदशेन वज्रे-
 णैतया त्रिष्टुभा दक्षिणतः पाप्मानमपहते ॥ १० ॥
 अथोत्तरतः । 'चतुश्चत्वारिंश स्तोमो वज्रो हविण-
 मि'ति चतुश्चत्वारिंशदक्षरा वै त्रिष्टुप्त्रैष्टुभो वज्रः
 स एतेन चतुश्चत्वारिंशेन वज्रेणैतया त्रिष्टुभोत्तरतः
 पाप्मानमपाहत तथैवैतद्यजमान एतेन चतुश्चत्वारिंशेन
 वज्रेणैतया त्रिष्टुभोत्तरतः पाप्मानमपहते ॥ ११ ॥ अथ
 मध्ये । 'अग्नेः पुरीषमसी'ति ब्रह्म वै चतुर्थी चितिरग्निरु वै
 ब्रह्म तस्या एतत्पुरीषमिव यत्पञ्च 'म्यप्सो नामे'ति तस्यो-
 क्तो बन्धुः ॥ १२ ॥ तां प्राचीं तिरश्चीमुपदधाति । एतद्धै-
 तया प्रजापतिः पाप्मानो मूलमवृश्चत्तथैवैनयायमेतत्पा-
 प्मनो मूलं वृश्चति दक्षिणतो दक्षिणत उद्यामो हि
 वज्रोऽन्तरेण दक्षिणां दिश्यामुद्यामाय ह तमवकाशं करोति
 ॥ १३ ॥ सा या पुरस्तात्प्राणः सा । या पश्चादपानः

सा प्राणेनैव तत्पुरस्तात्पाप्मानमपाहतापानेन पश्चात्त-
थैवैतद्यजमानः प्राणेनैव पुरस्तात्पाप्मानमपहतेऽपानेन
पश्चात् ॥ १४ ॥ अथ ये ऽअभितः । तौ बाहू स योऽ-
स्याभितः पाप्मासीद् बाहुभ्यां तमपाहत तथैवैतद्यज-
मानो योऽस्याभितः पाप्मा भवति बाहुभ्यामेव तम-
पहते ॥ १५ ॥ अन्नं पुरीषवती । स योऽस्योपरिष्ठात्पा-
प्मासीदुन्नेन तमपाहत तथैवैतद्यजमानो योऽस्योपरिष्ठा-
त्पाप्मा भवत्यन्नेनैव तमपहते ॥ १६ ॥ स यद्ध वा-
ऽएवंवित्राणिति । योऽस्य पुरस्तात्पाप्मा भवति तं तेना-
पहतेऽथ यदपानिति तेन तं व्यः पश्चादथ यद्बाहुभ्यां
कुर्म कुरुते तेन तं व्योऽभितोऽथ यदन्नमत्ति तेन तं व्य-
ऽउपरिष्ठात्सर्वदा ह वा ऽएवंवित्राप्मानमपहतेऽपि
स्वपँस्तस्मादेवं विदुषः पापं न कीर्तयेन्नेदस्य पाप्मासा-
नीति ॥ १७ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

अथ छन्दुस्या ऽउपदधाति । एतद्वै प्रजापतिः
पाप्मनो मृत्योर्मुक्त्वान्नमैच्छत्तस्मादु हैतदुपतापी
वृसीयान्भूत्वान्नमिच्छति तस्मिन्नाशः सन्तेऽन्नमिच्छ-
ति जीविष्यतीति तस्मै देवा ऽएतदुन्नं प्राय-
च्छन्नेताश्छन्दुस्याः पशवो वै छन्दाथ्स्यन्नं पशवस्ता-

न्यस्ममा ऽअच्छदयँस्तानि यदस्ममा ऽअच्छदयँस्तस्माच्छ-
 न्दाथंसि ॥ १ ॥ ता दश * दशोपदधाति । दशाक्षरा
 विराड् विराडु कृत्स्नमन्नं सर्वमेवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं
 दधाति सर्वत ऽउपदधाति सर्वत ऽएवास्मिन्नेतत्कृत्स्नमन्नं
 दधाति ॥ २ ॥ 'एवँश्छन्द' ऽइति । अयं वै लोक ऽएव-
 श्छन्दो 'वरिवँश्छन्द' ऽइत्यन्तरिक्षं वै वरिवश्छन्दः 'शम्भू-
 श्छन्द' ऽइति द्यौर्वै शम्भूश्छन्दः 'परिभूश्छन्द' ऽइति
 दिशो वै परिभूश्छन्द 'ऽआच्छच्छन्द' ऽइत्यन्नं वा ऽआच्छ-
 च्छन्दो 'मनँश्छन्द' ऽइति प्रजापतिर्वै मनश्छन्दो 'व्यँच-
 श्छन्द' ऽइत्यसौ वा ऽआदित्यो व्यचश्छन्दः ॥ ३ ॥
 'सिन्धुश्छन्द' ऽइति । प्राणो वै सिन्धुश्छन्दः 'समुहँ-
 श्छन्द' ऽइति मनो वै समुहश्छन्दः 'सरिरं छन्द' ऽइति
 वाग्वै सरिरं छन्दः 'ककुप्छन्द' ऽइति प्राणो वै ककुप्छन्द-
 'स्त्रिकुप्छन्द' ऽइत्युदानो वै त्रिकुप्छन्दः 'काव्यं
 छन्द' ऽइति त्रयी वै विद्या काव्यं छन्दो ऽइकुपं छन्द-
 ऽइत्यापो वा ऽअङ्कुपं छन्दो 'ऽक्षरँपङ्क्तिश्छन्द' ऽइत्यसौ वै
 लोको ऽक्षरपङ्क्तिश्छन्दः 'पदपङ्क्तिश्छन्द' ऽइत्ययं वै लोकः

* का० श्रौ० सू० १०. ११. ५ ।

- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ ।
 (७) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ ।
 (९) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ ।
 (११) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (१२) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ ।
 (१३) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (१४) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ ।
 (१५) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ ।

पदुपङ्क्तिश्छन्दो 'विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः' ऽइति दिशो
 वै विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः 'क्षुरो बभ्रजश्छन्द' ऽइत्यसौ वा-
 ऽआदित्यः क्षुरो बभ्रजश्छन्द 'ऽआच्छच्छन्दः प्रच्छच्छन्द'-
 ऽइत्यन्नं वा ऽआच्छच्छन्दोऽन्नं प्रच्छच्छन्दः ॥ ४ ॥
 'सँस्यच्छन्द' ऽइति । रात्रिवै सँस्यच्छन्दो 'वियच्छन्द'-
 ऽइत्यहवै वियच्छन्दो 'बृहच्छन्द' ऽइत्यसौ वै लोको
 बृहच्छन्दो 'रथन्तरं छन्द' ऽइत्ययं वै लोको रथन्तरं छन्दो
 'निकायश्छन्द' ऽइति वायुवै निकायश्छन्दो 'विवधश्छन्द-
 ऽइत्यन्तरिक्षं वै विवधश्छन्दो 'गिरिश्छन्द' ऽइत्यन्नं वै
 गिरिश्छन्दो 'बभ्रजश्छन्द' इत्यग्निवै बभ्रजश्छन्दः 'सथंस्तु-
 प्छन्दोऽनुष्टुप्छन्द' ऽइति वागेव सथंस्तुप्छन्दो वागनुष्टु-
 प्छन्द 'ऽएवश्छन्दो वृरिवश्छन्द' ऽइति तस्योक्तो बन्धुः
 ॥ ५ ॥ 'वयश्छन्द' ऽइति । अन्नं वै वयश्छन्दो 'वयस्कृ-
 च्छन्द' ऽइत्यग्निवै वयस्कृच्छन्दो 'विष्पद्वाश्छन्द' ऽइत्यसौ
 वै लोको विष्पद्वाश्छन्दो 'विशालं छन्द' ऽइत्ययं वै लोको
 विशालं छन्दः 'छदिश्छन्द' ऽइत्यन्तरिक्षं वै छदिश्छन्दो

- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ४ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ ।
 (७) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ ।
 (९) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ । (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ ।
 (११) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ । (१२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ ।
 (१३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ । (१४) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ ।
 (१५) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ । (१६) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ ।
 (१७) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ । (१८) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ ।

‘दूरोहणं छन्द’ ऽइत्यसौ वा ऽआदित्यो दूरोहणं छन्द-
स्तन्द्रं छन्द’ ऽइति पङ्क्तिर्वै तन्द्रं छन्दो‘ऽङ्गाङ्गं छन्द’
ऽइत्यापो वा ऽअङ्गाङ्गं छन्दः ॥ ६ ॥ तद्याः पुरस्तादु-
पदधाति । प्राणस्तासां प्रथमा व्यानो द्वितीयोदानस्तृ-
तीयोदानश्चतुर्थी व्यानः पञ्चमी प्राणः षष्ठी प्राणः
सप्तमी व्यानोऽष्टम्युदानो नवमी यजमान ऽएवात्र
दशमी सः ऽएष यजमान ऽएतस्यां विराज्यद्व्यूढः प्रति-
ष्ठितः, प्राणमभ्यामर्वाचीश्च पराचीश्चोपदधाति तस्मा-
दिमे प्राणा ऽअर्वाञ्चश्च पराञ्चश्च ॥ ७ ॥ अथ या
दक्षिणतः । अग्निस्तासां प्रथमा वायुर्द्वितीयादित्यस्तृतीया-
दित्यश्चतुर्थी वायुः पञ्चम्यग्निः षष्ठ्यग्निः सप्तमी
वायुरष्टम्यादित्यो नवमी यजमान ऽएवात्र दशमी सः
ऽएष यजमान ऽएतस्यां विराज्यद्व्यूढः प्रतिष्ठितो देवता-
मभ्यामर्वाचीश्च पराचीश्चोपदधाति तस्मादेते देवा-
ऽअर्वाञ्चश्च पराञ्चश्च ॥ ८ ॥ अथ याः पश्चात् । अयं
लोकस्तासां प्रथमान्तरिक्षं द्वितीया द्यौस्तृतीया द्यौश्च-
तुर्थ्यन्तरिक्षं पञ्चम्ययं लोकः षष्ठ्ययं लोकः सप्तम्य-
न्तरिक्षमष्टमी द्यौर्नवमी यजमान ऽएवात्र दशमी सः
ऽएष यजमान ऽएतस्यां विराज्यद्व्यूढः प्रतिष्ठितो लोक-
मभ्यामर्वाचीश्च पराचीश्चोपदधाति तस्मादिमे
लोका ऽअर्वाञ्चश्च पराञ्चश्च ॥ ९ ॥ अथ या ऽउत्तरतः ।

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ ।
(३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५ ।

ग्रीष्मस्तासां प्रथमा वर्षा द्वितीया हेमन्तस्तृतीया हेमन्त-
 श्चतुर्थी वर्षा पञ्चमी ग्रीष्म षष्ठी ग्रीष्म सप्तमी
 वर्षा ऽअष्टमी हेमन्तो नवमी यजमान ऽएवात्र दशमी स-
 ऽएष यजमान ऽएतस्यां विराज्यद्व्यद्वद्व प्रतिष्ठित-
 ऽऋतुमय्यामवर्चाश्च पुराचीश्चोपदधाति तस्मादेत-
 ऽऋतवोऽवर्जश्च पुराज्चश्च ॥ १० ॥ अथ पुनरेव । या
 पुरस्तादुपदधाति प्राणास्ते ता दश भवन्ति दश वै प्राणा
 पूर्वार्द्धे ऽउपदधाति पुरस्ताद्धीमे प्राणा ॥ ११ ॥ अथ या
 दक्षिणतः । एतास्ता देवता ऽअग्निश्च पृथिवी च वायु-
 श्चान्तरिक्षं चादित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाश्च नक्षत्राणि
 चान्नं चापश्च ॥ १२ ॥ अथ या पश्चात् । दिशस्ता-
 श्चतस्रो दिशश्चतस्रोऽवान्तरदिश ऽऊर्द्धा च येन च
 ॥ १३ ॥ अथ या ऽउत्तरतः । मासास्ते वासन्तिकौ द्वौ
 ग्रेष्मौ द्वौ वार्षिकौ द्वौ शारदौ द्वौ हेमन्तिकौ द्वौ ॥ १४ ॥
 अथ पुनरेव । या प्रथमा दशदयः स लोको या द्विती-
 यान्तरिक्षं तद्या तृतीया द्यौः सेममेव लोकं प्रथमया
 दशतारोहन्नन्तरिक्षं द्वितीयया दिवं तृतीयया तथैवैतद्य-
 जमान ऽइममेव लोकं प्रथमया दशता रोहत्यन्तरिक्षं
 द्वितीयया दिवं तृतीयया ॥ १५ ॥ स स पुराङ्गि रोहः ।
 इयमु वै प्रतिष्ठता ते देवा ऽइमां प्रतिष्ठामभिप्रत्यायै-
 स्तथैवैतद्यजमान ऽइमां प्रतिष्ठामभिप्रत्यैत्यथ योत्तमा

दशदयः स लोकस्तस्माद्यथैव प्रथमायै दशतः प्रभृ-
तिरेवमुत्तमायै समानः१५ ह्येतद्यदेते दशतावयमेव लोकः
॥ १६ ॥ ता वा एताः । चत्वारिंशद्विष्टकाश्चत्वारिं-
शद्यजूंषि तदशीतिरन्नमशीतिस्तद्यदेतदाह तदस्मा-
ऽअन्नमशीतिं कृत्वा प्रयच्छति तेनैनं प्रीणाति ॥ १७ ॥ (B)

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[पञ्चम्यां चितौ स्तोमभागेष्टकोपधानम्]

अथ स्तोमभागा ऽउपदधाति । एतद्वै प्रजापते-
रेतदन्नमिन्द्रोऽबभ्यद्ध्यायत्सोऽस्मादुदचिक्रमिषत्तमब्रवीत्क-
थोत्क्रामसि कथा मा जहासीति स वै मेऽस्यान्नस्य रसं
प्रयच्छेति तेन वै मा सह प्रपद्यस्वेति तथेति तस्मा-
ऽएतस्यान्नस्य रसं प्रायच्छतेनैनः सह प्रापद्यत ॥ १ ॥
स यः स प्रजापतिः । अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ
यत्तदन्नमेतास्ताश्छन्दस्या ऽअथ यः सोऽन्नस्य रस-
ऽएतास्ता * स्तोमभागा अथ यः स ऽइन्द्रोऽसौ स-
ऽआदित्यः स ऽएष ऽएव स्तोमो यद्धि किञ्च स्तुवत-
ऽएतमेव तेन स्तुवन्ति तस्मा ऽएतस्मै स्तोमायैतं भागं
प्रायच्छतद्यदेतस्मै स्तोमायैतं भागं प्रायच्छत्तस्मात्स्तो-
मभागाः ॥ २ ॥ 'रश्मिर्नो सत्याय सत्यं जिह्वे'ति ।
एष वै रश्मिरन्नः रश्मिरेतं च तद्दसं च सन्धायात्म-

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ५. २ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ११. ९ ।

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ६ ।

ऋप्रपादयते 'प्रेतिना धर्मणा धर्मं जिह्वे'त्येष वै प्रेतिरन्नं
 प्रेतितरेतं च तदसं च सन्धायात्मऋप्रपादयतेऽद्वित्या दिवा
 दिवं जिह्वे'त्येष वाऽद्वितिरन्नमद्वितितरेतं च तदसं च
 सन्धायात्मऋप्रपादयते तद्यद्यदेतद्वाह तच्च तदसं च सन्धा-
 यात्मऋप्रपादयतेऽमुनादो जिन्वादोऽस्यमुष्मै त्वाधिपतिनो-
 ज्जोर्जं जिन्वे'ति त्रेधाविहितास्त्रेधाविहितं ह्यन्नम् ॥ ३ ॥
 यद्वेव स्तोमभागाऽउपदधाति । एतद्वै देवा विराजं चितिं
 चित्वा समारोहंस्तेऽब्रुवँश्चेतयद्धमिति चितिमिच्छतेति
 वाव तदब्रुवँस्ते चेतयमाना नाकमेव स्वर्गं लोकमपश्य-
 स्तमुपादधत स यः स नाकः स्वर्गो लोकऽएतास्ता
 स्तोमभागास्तद्यदेताऽउपदधाति नाकमेवैतत्स्वर्गं लोक-
 मुपधत्ते ॥ ४ ॥ तद्यास्तिस्रः प्रथमाः । अयः स लोको
 या द्वितीयाऽअन्तरिक्षं तद्यास्तृतीया द्यौः सा याश्चतुर्थ्यः
 प्राची सा दिग्याः पञ्चम्यो दुक्षिणा सा याः षष्ठ्यः
 प्रतीची सा याः सप्तम्यऽउदीची सा ॥ ५ ॥ ता वा-
 ऽएताः । एकविंशतिरिष्टकाऽइमे च लोका दिशश्चेमे
 च वै लोका दिशश्च प्रतिष्टेमे च लोका दिशश्चैकविं-
 शस्तस्मादाहुः प्रतिष्टैकविंश इति ॥ ६ ॥ अथ या-
 ऽअष्टाविष्टकाऽअतियन्ति । साष्टाक्षरा गायत्री ब्रह्म
 गायत्री तद्यत्तद् ब्रह्मैतत्तद्यदेतन्मण्डलं तपति तदेतस्मिन्ने-
 कविंशे प्रतिष्टायां प्रतिष्ठितं तपति तस्मान्नावप-

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ६ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ६ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ७ ।

द्यते ॥ ७ ॥ तद्धैके * । वेषश्च्रीः 'क्षत्राय क्षत्रं जिह्वे'ति
त्रिंशत्तमीमुपदधाति त्रिंशदक्षरा विराड्विराडेष्वा चित्ति-
रिति न तथा कुर्वादिति ते रेचयन्त्येकविंशसम्पदमथो
गायत्रीसम्पदमथो ऽइन्द्र लोको हैष यैषान्यूना विराडि-
न्द्राय ह त ऽइन्द्रलोके द्विषन्तं भ्रातृव्यं प्रत्युद्यामिनं
कुर्वन्तीन्द्रमिन्द्रलोकास्तुदन्ते यजमानो वै स्वे यज ऽइन्द्रो
यजमानाय ह ते यजमानलोके द्विषन्तं भ्रातृव्यं
प्रत्युद्यामिनं कुर्वन्ति यजमानं यजमानलोकास्तुदन्ते यं वा-
ऽएतमग्निमाहुरन्त्येष ऽएव यजमान ऽआयतनेनैष ऽउ-
ऽएवात्र त्रिंशत्तमी ॥ ८ [अर्धप्रपाठकः ५४॥] (C)

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

ता ऽअषाढायै वेलयोपदधाति । वाग्वा ऽअषाढा
रस ऽएष वाचि तद्दसं दधाति तस्मात्सर्वेषामङ्गानां
वाचैवान्नस्य रसं विजानाति ॥ १ ॥ यद्वेवाषाढायै । इयं
वा ऽअषाढासावादित्य स्तोमभागा ऽअमुं तदादित्यमस्यां
प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठापयति ॥ २ ॥ यद्वेवाषाढायै । इयं वा-
ऽअषाढा हृदयं स्तोमभागा ऽअस्यां तद्धृदयं मनो
दधाति तस्मादस्यां हृदयेन मनसा चेतयते सर्वत-
ऽउपदधाति सर्वतस्तद्धृदयं मनो दधाति तस्माद-
स्यां सर्वतो हृदयेन मनसा चेतयतेऽथो पुण्या

* का० श्री० सू० १७. ११. ११ ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा - का० शं० १०. ५. ३; कठ०
१७. ७; कपिष्ठ० २६, ६; मै० सं० ११. ८. ८; तै० सं० ४. ४. १ ।

हैता लक्ष्म्यस्ता ऽएतत्सर्वतो धत्ते तस्माद्यस्य सर्वतो
 लक्ष्म भवति तं पुण्यलक्ष्मीक ऽइत्याचक्षते ॥ ३ ॥
 अथैनाऽपुरीषेण प्रच्छादयति । अन्नं वै पुरीषः रस-
 ऽएष तमेतत्तिरः करोति तस्मात्तिरः ऽइवान्नस्य रसः
 ॥ ४ ॥ यद्वेव पुरीषेण । अन्नं वै पुरीषः रस ऽएषोऽन्नं च
 तद्दसं च सन्तनोति सन्दधाति ॥ ५ ॥ यद्वेव पुरीषेण ।
 हृदयं वै स्तोमभागाऽपुरीतत्पुरीषः हृदयं तत्पुरीतता
 प्रच्छादयति ॥ ६ ॥ यद्वेव पुरीषेण । संवत्सरः ऽएषोऽग्निस्त-
 मेतच्चित्तिपुरीषैर्व्यावर्त्तयति तद्याश्चतस्रः प्रथमाश्चि-
 तयस्ते चत्वारः ऽऋतवोऽथ स्तोमभागा ऽउपधाय पुरीषं निव-
 पति सा पञ्चमी चितिः स पञ्चमः ऽऋतुः ॥ ७ ॥ तदाहुः ।
 यल्लोकम्पृणान्ता ऽअन्याश्चिचतयो भवन्ति नात्र लोक-
 म्पृणामुपदधाति कात्र लोकम्पृणेत्यसौ वा ऽआदित्यो
 लोकम्पृणैष ऽउ ऽएषा चितिः सैषा स्वयं लोकम्पृणा
 चित्तिरथ यदुत ऽऊर्द्धमा पुरीषात्सा षष्ठी चितिः स
 षष्ठः ऽऋतुः ॥ ८ ॥ अथ पुरीषं निवपति । तत्र विकर्णी
 च स्वयमातृणां चोपदधाति हिरण्यशकलैः प्रोक्षत्यग्निम-
 बभ्यादधाति सा सप्तमी चितिः स सप्तमः ऽऋतुः ॥ ९ ॥
 ता ऽउ वै षडेव । यद्धि विकर्णी च स्वयमातृणा च
 षष्ठ्या ऽएव तच्चित्तेः ॥ १० ॥ ता ऽउ वै पञ्चैव ।
 यजुषान्यासु पुरीषं निवपति तूष्णीमत्र तेनैषा न
 चित्तिरथो लोकम्पृणान्ता ऽअन्याश्चिचतयो भवन्ति नात्र
 लोकम्पृणामुपदधाति तेनो ऽएवैषा न चितिः ॥ ११ ॥ ता-

ऽउ वै तिस्र ऽएव । अयमेव लोकः प्रथमा चित्तिर्द्यौ-
रुत्तमाथ या ऽएतास्तिस्त्रस्तदन्तरिक्षं तद्वा ऽइदमेक-
मिवैवान्तरिक्षं ता ऽएवं तिस्र ऽएवं पञ्चैवः षडेवः
सप्त ॥ १२ ॥ (D)

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

[नाकसत्पञ्चचूडेष्टकोपधानम्]

नाकसद ऽउपदधाति । देवा वै नाकसदोऽत्रैष
सर्वोऽग्निः संस्कृतः स ऽएषोऽत्र नाकः स्वर्गो लोकस्त-
स्मिन्देवा ऽअसीदँस्तद्यदेतस्मिन्नाके स्वर्गे लोके
देवा ऽअसीदँस्तस्माद्देवा नाकसदस्तथैवैतद्यजमानो
यदेता ऽउपदुधात्येतस्मिन्नेवैतन्नाके स्वर्गे लोके सीदति
॥ १ ॥ यद्वेव नाकसद * ऽउपदुधाति । एतद्वै देवा ऽएतं
नाकं^१ स्वर्गं लोकमपश्यन्नेता स्तोमभागास्तेऽब्रुवन्नप
तज्जानीत यथास्मिन्नाके स्वर्गे लोके सीदामेति तेऽ-
ब्रुवँश्चेत्यद्धमिति चित्तिमिच्छतेति वाव तद्ब्रुवँस्तदिच्छत
यथास्मिन्नाके स्वर्गे लोके सीदामेति ॥ २ ॥ ते चेत-
यमानाः । एता ऽदृष्ट्वा ऽअपश्यन्नाकसदस्ता ऽउपा-
दधतं ताभिरेतस्मिन्नाके स्वर्गे लोकेऽसीदँस्तद्यदेताभि-
रेतस्मिन्नाके स्वर्गे लोकेऽसीदँस्तस्मादेता नाकसद-

(D) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १०. ५. ४ ।

* का० श्रौ० सू० १७. १२. १ ।

स्तथैवैतद्यजमानो यदेता ऽउपदुधात्येतस्मिन्नेवैतन्नाके
 स्वर्गे लोके सीदति ॥ ३ ॥ दिक्षूपदधाति । दिशो वै
 स नाकः स्वर्गो लोकः स्वर्गं ऽएवैना ऽएतल्लोके
 सादयत्पृतव्यानां वेलया संवत्सरो वा ऽऋतव्याः
 संवत्सरः स्वर्गो लोकः स्वर्गं ऽएवैना ऽएतल्लोके साद-
 यत्यन्तस्तोमभागमेष वै स नाकः स्वर्गो लोकस्तस्मि-
 न्नेवैना ऽएतत्प्रतिष्ठापयति ॥ ४ ॥ स पुरस्तादुपदधाति ।
 'राइर्यसि प्राची दिगि'ति राज्ञी ह नामैषा प्राची 'दि-
 र्वसवस्ते देवा ऽअधिपतय' ऽइति वसवो हैतस्यै दिशो
 देवा 'ऽअधिपतयोऽग्निर्हेतीनां प्रतिधत्तंत्य'ग्निर्हेवात्र हेतीनां
 प्रतिधत्ता 'त्रिवृत्त्वा स्तोमः पृथिव्याऽथ इश्रयत्वि'ति
 त्रिवृता हैषा स्तोमेन पृथिव्याऽथ श्रि'तार्ज्यमुक्थम-
 व्यथायै स्तब्भ्नात्वि'त्याज्येन हैषोक्थेनाव्यथायै पृथि-
 व्याऽथ स्तब्धा 'रथन्तरः साम प्रतिष्ठित्या ऽअन्त-
 रिक्ष' ऽइति रथन्तरेण हैषा साम्ना प्रतिष्ठितान्त-
 रिक्ष 'ऽऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेष्वि'ति प्राणा वा ऽऋषयः
 प्रथमजास्तद्धि ब्रह्म प्रथमजं 'दिवो मात्रया वरिम्णा
 प्रथन्वि'ति यावती यौस्तावती वरिम्णा प्रथ-
 न्वित्ये'तद्विधत्ता चायमधिपतिश्चे'ति वाक्च तौ मनश्च

- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १० ।
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १० ।
 (५) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० १० ।
 (७) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० १० ।
 (९) शु० य० सं० अ० १५ क० १० ।

तौ हीद॑ स॒र्वं विधा॑रयत॒स्ते त्वा स॒र्वे संवि॑दाना ना॒कस्य
 पृ॒ष्ठे स्वर्गे॑ लोके य॒जमानं॑ च सादयन्त्वि॒ति यथै॒व
 य॒जुस्तथा॑ ब॒न्धुः ॥ ५ ॥ अ॒थ दक्षि॑णत॒ः । 'बि॒राड॑सि
 दक्षि॑णा दि॒गि॒ति बि॒राड॑ न॒ामैषा दक्षि॑णा दि॒ग्मुद्गा॑स्ते
 दे॒वा ऽअ॒धिप॑तय' ऽइति रु॒द्रा है॒तस्यै दि॒शो दे॒वा 'ऽअ॒धि॒
 प॑तय ऽइन्द्रो हे॒तीनां॑ प्र॒तिध॑त्ते॒तीन्द्रो है॒वात्र हे॒तीनां॑
 प्र॒तिध॑त्ता 'प॒ञ्चद॑श॒स्त्वा स्तोमः॑ पृथि॒व्याऽऽश्रय॑त्वि॒ति
 प॒ञ्चद॑शेन है॒षा स्तोमे॑न पृथि॒व्याऽऽश्रिता॑ प्र॒ ऽउ॒ग॒
 मु॒क्त्यम॑व्यथायै स्तब्ध॒नात्वि॒ति प्र॒ ऽउ॒गेन है॒षोक्त्ये॒ना॒
 व्यथायै॑ पृथि॒व्याऽऽस्तब्धा॑ 'बृ॒हत्साम॑ प्र॒तिष्ठि॑त्या॒
 ऽअ॒न्तरि॑क्ष' ऽइति बृ॒हता है॒षा साम्ना॑ प्र॒तिष्ठि॑ता॒
 न्तरि॑क्ष ऽऋषय॒स्त्वा प्रथ॑म॒जा दे॒वेष्वि॒ति तस्यो॑क्तो ब॒न्धुः
 ॥ ६ ॥ अ॒थ प॒ञ्चात् । 'स॒म्प्राड॑सि प्र॒तीची दि॒गि॒ति
 स॒म्प्राड॑ न॒ामैषा प्र॒तीची दि॒ग्गादि॑त्यास्ते दे॒वा ऽअ॒धि॒
 प॑तय' ऽइत्यादि॒त्या है॒तस्यै दि॒शो 'दे॒वाः ऽअ॒धिप॑तयो
 व॒रुणो हे॒तीनां॑ प्र॒तिध॑त्ते॒ति व॒रुणो है॒वात्र हे॒तीनां॑ प्र॒ति॒
 ध॑त्ता 'स॒प्तद॑श॒स्त्वा स्तोमः॑ पृथि॒व्याऽऽश्रय॑यत्वि॒ति
 स॒प्तद॑शेन है॒षा स्तोमे॑न पृथि॒व्याऽऽश्रिता॑ 'मै॒रुत्व॑ती॒

- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० १० । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ११
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ११ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ११
 (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ११ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ११
 (७) शु० य० सं० अ० १५ क० ११ । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० ११
 (९) शु० य० सं० अ० १५ क० १२ । (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० १२
 (११) शु० य० सं० अ० १५ क० १२ । (१२) शु० य० सं० अ० १५ क० १२
 (१३) शु० य० सं० अ० १५ क० १२ ।

यमुक्थमव्यथायै स्तब्भ्नात्वि'ति मरुत्वतीयेन हैषो-
 क्थेनाव्यथायै पृथिव्याऽऽ स्तब्धा 'वैरूपः सामं प्र-
 तिष्ठित्या ऽअन्तरिक्ष' ऽइति वैरूपेण हैषा साम्ना
 प्रतिष्ठितान्तरिक्ष ऽऋषयस्त्वा प्रथमजा देवष्विति
 तस्योक्तो बन्धुः ॥ ७ ॥ अथोत्तरतः । 'स्वराडस्युदीची
 दिगिति स्वराड नमैषोदीची दिङ् 'मरुतस्ते देवा-
 ऽअधिपतय' ऽइति मरुतो हैतस्यै दिशो देवा ऽअधि-
 पतयः 'सोमो हेतीनां प्रतिधत्ते'ति सोमो हैवात्र हेतीनां
 प्रतिधत्तेकविदशस्त्वा स्तोमः पृथिव्याऽऽ इश्रयत्वि'त्ये-
 कविदशेन हैषा स्तोमेन पृथिव्याऽऽ इश्रता 'निष्केव-
 ल्यमुक्थमव्यथायै स्तब्भ्नात्वि'ति निष्केवल्येन हैषो-
 क्थेनाव्यथायै पृथिव्याऽऽ स्तब्धा 'वैराजः सामं
 प्रतिष्ठित्या ऽअन्तरिक्ष' ऽइति वैराजेन हैषा साम्ना
 प्रतिष्ठितान्तरिक्ष ऽऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेष्विति
 तस्योक्तो बन्धुः ॥ ८ ॥ अथ मध्ये । 'अधिपत्यसि
 बृहती दिगित्यधिपत्नी ह नमैषा बृहती 'दिग्विदश्वे ते
 देवा ऽअधिपतय' ऽइति विदश्वे हैतस्यै दिशो देवा-
 ऽअधिपतयो 'बृहस्पतिर्हेतीनां प्रतिधत्ते'ति बृहस्पति-

- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० १२ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १२
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० १३ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १३
 (५) शु० य० सं० अ० १५ क० १३ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० १३
 (७) शु० य० सं० अ० १५ क० १३ । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० १३
 (९) शु० य० सं० अ० १५ क० १३ । (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० १४
 (११) शु० य० सं० अ० १५ क० १४ । (१२) शु० य० सं० अ० १५ क० १४ ।

हैवात्र हेतीनां प्रतिधर्त्ता 'त्रिणवत्त्रयस्त्रिंशौ त्वा स्तोमौ
 पृथिव्याऽं श्रयतामि'ति त्रिणवत्त्रयस्त्रिंशब्ध्याऽं
 हैषा स्तोमाब्ध्यां पृथिव्याऽं श्रिता वैश्वदेवाग्निमारुते-
 ऽउक्थे ऽअव्यथायै स्तब्धनीतामि'ति वैश्वदेवाग्निमारुता-
 ब्ध्याऽं हैषोक्थाब्ध्यामव्यथायै पृथिव्याऽं स्तब्धा
 'शाकुरैर्वते सामनी प्रतिष्ठित्या ऽअन्तरिक्ष' ऽइति
 शाकुरैर्वताब्ध्याऽं हैषा सामब्ध्यां प्रतिष्ठितान्तरिक्ष-
 'ऽऋषयस्त्वा प्रथमजा देवेष्वि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ९ ॥
 एतावान्वै सर्वो यज्ञः । यज्ञ ऽउ देवानामात्मा यज्ञमेव
 तद्देवा ऽआत्मानं कृत्वैतस्मिन्नाके स्वर्गे लोकेऽसीदँस्तथै-
 वैतद्यजमानो यज्ञमेवात्मानं कृत्वैतस्मिन्नाके स्वर्गे लोके
 सीदति ॥ १० ॥ अथ * पञ्चचूडा ऽउपदधाति । यज्ञो
 वै नाकसदो यज्ञ ऽउ ऽएव पञ्चचूडास्तद्य ऽइमे चत्वार-
 ऽऋत्विजो गृहपतिपञ्चमास्ते नाकसदो होत्राः पञ्चचूडा-
 ऽअतिरिक्तं वै तद्यद्गोत्रा यदु वा ऽअतिरिक्तं चूडः स
 तद्यत्पञ्चातिरिक्तास्तस्मात्पञ्चचूडाः ॥ ११ ॥ यद्वेव
 नाकसत्पञ्चचूडा ऽउपदधाति । आत्मा वै नाकसदो मिथुनं
 पञ्चचूडा ऽअर्द्धमु हैतदात्मनो यन्मिथुनं यदा वै सह
 मिथुनेनाथ सर्वोऽथ कृत्स्नः कृत्स्नतायै ॥ १२ ॥ यद्वेव
 नाकसत्पञ्चचूडा ऽउपदधाति । आत्मा वै नाकसदः
 प्रजा पञ्चचूडा ऽअतिरिक्तं वै तदात्मनो यत्प्रजा यदु

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० १४ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १४ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० १४ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १४ ।

* का० श्रौ० सू० १.७. १२. २१ ।

वा ऽअतिरिक्तं चूडः स तद्यत्पञ्चातिरिक्तास्तस्मात्पञ्च-
 चूडाः ॥ १३ ॥ यद्वेव नाकसत्पञ्चचूडा ऽउपदधाति । दिशो
 वै नाकसदो दिश ऽउ ऽएव पञ्चचूडास्तद्या ऽअमुष्मा-
 दादित्यादर्वाच्च्यः पञ्च दिशस्ता नाकसदो याः पराच्च्यस्ताः
 पञ्चचूडा ऽअतिरिक्ता वै ता दिशो या ऽअमुष्मादादि-
 त्यात्पराच्च्यो यदु वा ऽअतिरिक्तं चूडः स तद्यत्पञ्चाति-
 रिक्तास्तस्मात्पञ्चचूडाः ॥ १४ ॥ यद्वेव पञ्चचूडा ऽउपद-
 धाति । एतद्वै देवा ऽअविभयुर्यद्वै न ऽइमाँल्लोकानुपरि-
 ष्टादृक्षाँसि नाष्ट्रा न ह्न्युरिति त ऽएतानेषां लोका-
 नामुपरिष्टाद्गोसृनकुर्वत य ऽएते हेतयश्च प्रहेतयश्च
 तथैवैतद्यजमान ऽएतानेषां लोकानामुपरिष्टाद्गोसृङ्कुरुते
 य ऽएते हेतयश्च प्रहेतयश्च ॥ १५ ॥ स पुरस्तादुपद-
 धाति । 'अयं पुरो हरिकेश' ऽइत्यग्निर्वै पुरस्तद्यत्तमाह
 पुर ऽइति प्राञ्च ७ ह्यग्निमुद्धरन्ति प्राञ्चमुपचरन्त्यथ
 यद्धरिकेश ऽइत्याह हरिरिव ह्यग्निः 'सूर्यरश्मिरि'ति
 सूर्यस्येव ह्यग्ने रश्मयस्तस्य रथगत्सश्च रथौजाश्च
 सेनानीग्रामण्या'विति वासन्तिकौ तावृत्तौ 'पुञ्जिकस्थला
 च क्रतुस्थला चाप्सरसावि'ति दिक् चोपदिशा चेति ह
 स्माह माहिथिः सेना च तु ते समितिश्च 'दङ्क्ष्णवः
 पशवो हेतिः पौरुषेयो बधः प्रहेतिरि'ति यद्वै सेनायां च

- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० १५ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १५ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० १५ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १५ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १५ क० १७ ।

समि^१तौ चर्त्तयन्ते ते 'द^२ङ्क्ष्णवः पशवो हेतिः पौरुषेयो
वधः प्रहेतिरि^३ति यदुद्वयोऽद्वयं घ्नन्ति स पौरुषेयो
वधः प्रहेतिस्तेऽब्भ्यो नमो ऽअस्ति^४ति तेऽब्भ्य ऽएव
नमस्करोति 'ते नो मृडयन्ति^५ति त ऽएवास्मै मृडयन्ति
'ते यं द्विष्मो य^६श्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्म' ऽइति
यमेव द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधात्यमुमेषां
जम्भे दधामीति ह ब्रूयाद्यं द्विष्यात्ततोऽह तस्मिन्न
पुनरस्त्यपि तन्नाहियेत स्वयं निर्दिष्टो ह्येव स यमेवं
विद्वेष्टि ॥ १६ ॥ अथ दक्षिणतः । 'अयं दक्षिणा विश्वक-
र्मन्त्य^७यं वै वायुर्विश्वकर्म्मो योऽयं पवत ऽएष हीदः
सर्वं करोति तद्यत्तमाह दक्षिणेति तस्मादेष दक्षिणैव
भूयिष्टं वाति 'तस्य रथस्वनश्च रथेचित्रश्च सेनानीग्रा-
मणयावि^८ति ग्रैष्मौ तावतू मेनका च सहजज्ञा चाप्सर-
सावि^९ति दिक्चोपदिशा चेति ह स्माह माहिस्थिरिमे तु
ते द्यावापृथिवी 'यार्तुधाना हेती रक्षांश्चि^{१०}ति प्रहेतिरि^{११}ति
यातुधाना हैवात्र हेती रक्षांश्चि^{१२}ति प्रहेतिस्तेऽब्भ्यो
नमो ऽअस्ति^{१३}ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ १७ ॥ अथ पश्चात् ।
'अयं पश्चाद्विश्वव्यचा' ऽइत्यसौ वा ऽआदित्यो विश्व-
व्यचा यदा ह्येवैष ऽउदेत्यथेदः सर्वं व्यचो भवति तद्य-

- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० १५ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १५ ।
(३) शु० य० सं० अ० १५ क० १५ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १५ ।
(५) शु० य० सं० अ० १५ क० १६ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० १६ ।
(७) शु० य० सं० अ० १५ क० १६ । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० १६ ।
(९) शु० य० सं० अ० १५ क० १७ । (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० १८ ।

त्तमाह पश्चादिति तस्मादेतं प्रत्यञ्चमेव युतं पश्यन्ति
 'तस्य रथप्रोतश्चासमरथश्च सेनानीग्रामण्यावि'ति
 वार्षिकौ तावृतू 'प्रम्लोचन्ती चानुम्लोचन्ती चाप्सरसा-
 वि'ति दिक्चोपदिशा चेति ह स्माह माहिथिरहोरात्रे तु
 ते ते हि प्र च म्लोचतोऽनु च म्लोचतो 'व्याघ्रा
 हेतिः सर्पाः प्रहेतिरिति व्याघ्रा हैवात्र हेतिः सर्पाः
 प्रहेतिस्तेभ्यो नमो ऽस्ति'ति तस्योक्तो बन्धुः
 ॥ १८ ॥ अथोत्तरतः । 'अयमुत्तरात्संख्यद्वसुरिति यज्ञो वा-
 ऽउत्तरात्तद्यत्तमाहोत्तरादित्युत्तरतः ऽउपचारो हि यज्ञोऽथ
 यत्संख्यद्वसुरित्याह यज्ञः हि संख्यन्तीतीदं वसिति
 'तस्य तार्क्ष्यश्चारिष्टनेमिश्च सेनानीग्रामण्यावि'ति
 शारदौ तावृतू 'विश्ववाची च घृताची चाप्सरसावि'ति
 दिक्चोपदिशा चेति ह स्माह माहिथिर्वेदिश्च तु ते
 सुक्व वेदिरेव विश्ववाची सुगृता'र्च्यापो हेतिर्वातः
 प्रहेतिरित्यापो हैवात्र हेतिर्वातः प्रहेतिरतो ह्येवोणो
 वात्यतः शीतस्तेभ्यो नमो ऽस्ति'ति तस्योक्तो बन्धुः
 ॥ १९ ॥ अथ मध्ये । 'अयमुपर्यर्वाग्वसुरिति पर्जन्यो
 वा ऽउपरि तद्यत्तमाहोपरीत्युपरि हि पर्जन्योऽथ यद-
 र्वाग्वसुरित्याहातो ह्यर्वाग्वसु वृष्टिरन्नं प्रजाभ्यः प्रदीयते

- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० १७ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १७
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० १६ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १७
 (५) शु० य० सं० अ० १५ क० १८ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० १८
 (७) शु० य० सं० अ० १५ क० १८ । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० १८
 (९) शु० य० सं० अ० १५ क० १८ । (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० १९

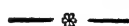
‘तस्य सेनजिच्च सुषेणश्च सेनानीग्रामणयावि’ति हैम-
 न्तिकौ तावृतु ‘ऽउर्वशी च पूर्वचित्तिश्चाप्सरसावि’ति
 दिक्चोपदिशा चेति ह स्माह माहिस्थिराहुतिश्च तु ते
 दक्षिणा ‘चावस्फूर्जन्हेतिर्विद्युत्प्रहेतिरित्यवस्फूर्जन्हेवात्र
 हेतिर्विद्युत्प्रहेतिस्तेर्भ्यो नमो ऽअस्तिवति’ तस्योक्तो
 बन्धुः ॥ २० ॥ एते वै ते हेतयश्च प्रहेतयश्च । याँस्त-
 देवा ऽएषां लोकानामुपरिष्ठाद्भोतृनकुर्वताथ यास्ताः प्रजा-
 ऽएते ते सेनानीग्रामणयोऽथ यत्तन्निमथुनमेतास्ता-
 ऽअप्सरसः सर्व एव तदेवाः कृत्स्ना भूत्वा सह
 प्रजया सह मिथुनेनैतस्मिन्नाके स्वर्गे लोकेऽसीदँस्तथैवै-
 तयजमानः सर्व एव कृत्स्नो भूत्वा सह प्रजया सह
 मिथुनेनैतस्मिन्नाके स्वर्गे लोके सीदति ॥ २१ ॥
 * ता वा एताः । दशेष्टका ऽउपदधाति दशाक्षरा
 विराड्विराडेष्वा चितिस्ता ऽउ वै पञ्चैव द्वे-द्वे ह्युपदधाति
 ता हैता ऽअग्नेराशिषस्ता ऽउत्तमायां चिता ऽउपदधात्यन्त-
 ऽएषोऽग्नेर्यदुत्तमा चित्तिरन्ततस्तदग्नेराशिषो निराह पञ्च
 भवन्ति पञ्च हि यज्ञ ऽआशिषोऽथैने ऽअन्तरा पुरीषं
 निवपत्यग्नी हैतौ यदेते ऽदृष्टके नेदिमावग्नी सःशोचात-
 ऽइत्यथो ऽअन्नं वै पुरीषमन्नेनैवाभ्यामेतत्संज्ञां करोति
 ॥ २२ ॥ अथातोऽन्वावृतम् । पुरस्तादुपधाय दक्षिणतः
 पश्चादुत्तरतो मध्य ऽउपदधात्यथोत्तराः पुरस्तादेवाग्र-

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० १९ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० १९ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० १९ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० १९ ।

* अत्र शतम् ४६०० ॥

ऽउपधाया दक्षिणतऽउत्तरतो मद्ध्ये पश्चादुपदधात्यवस्ता-
त्प्रपदनो ह स्वर्गो लोकऽएतद्वै देवा इमाल्लोकान्तस्सर्वतः
समपिधायावस्तात्स्वर्गं लोकं प्रापद्यन्त तथैवैतद्यजमान-
इमाल्लोकान्तस्सर्वतः समपिधायावस्तात्स्वर्गं लोकं
प्रपद्यते ॥ २३ ॥ (A)

षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[छन्दस्येष्टकोपधानम्]

छन्दस्याऽउपदधाति । अत्रैष सर्वोऽग्निः संस्कृतः
सऽएषोऽत्र श्रियमैच्छन्नो हैपोऽतः पुरा तस्मा-
ऽअलमास यच्छ्रियमधारयिष्यत्तस्मादिदमप्येतर्ह्याहुर्न वा-
ऽएषोऽलं श्रियं धारणाय राज्याय वा ग्रामणीत्थाय
वेति तस्मै देवाऽएतां श्रियं प्रायच्छन्नेताश्छन्दस्याः
पशवो वै छन्दांस्यन्नं पशवोऽन्नमु श्श्रीः ॥ १ ॥ त्रिचा-
न्युपदधाति । त्रिवृद्वै पशुः पिता माता पुत्रोऽथो गर्भ-
ऽउल्बं जराव्यथो त्रिवृद्वाऽअन्नं कृषिर्वृष्टिर्वीजमेकै-
वातिच्छन्दा भवत्येका ह्येव सा सर्वाणि च्छन्दांस्यति
सा या सा श्श्रीर्महत्तदुक्थं तद्यत्तन्महदुक्थमेतास्ता-
श्छन्दस्याः ॥ २ ॥ तस्य शिरो गायत्र्यः । आत्मा
त्रिष्टुभोऽनूकं जगत्यः पशौ पङ्क्तयोऽथैतासां ककुभां
चत्वारि-चत्वार्यक्षराण्यदायातिच्छन्दस्युपदधाति सा सा-

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. १. १; कठ० सं० १७. ८, ९; कपिष्ठ० २६. ७, ८; मै० सं० ११. ८. ९, १०; तै० सं० ४. ४. २, ३ ।

तिच्छन्दा ऽएव भवति गायत्र्य ऽद्वितराः सम्पद्यन्ते
 सैव गायत्र्यशीतिर्या बृहत्त्यः सा बार्हती या ऽउष्णिहः
 सौष्णिह्यथ यद्वशो यदर्द्धर्चो यदैन्द्रान्नं यदावपनं तदुति-
 च्छन्दा ऽअथ यन्नदो यत्सूददोहा यत्पदनुषङ्गा यत्किं-
 चात्रानुष्टुप्कर्मिणं तदनुष्टुभः ॥ ३ ॥ प्रतिष्ठा द्विपदाः ।
 एतावद्वै महदुक्थं महदुक्थं इश्रीः सर्वामेवास्मा ऽएतां
 देवाः शिश्रयं प्रायच्छंस्तथैवास्मा ऽअयमेतां सर्वांश्च
 शिश्रयं प्रयच्छति ॥ ४ ॥ यद्वेव छन्दुस्या ऽउपदधाति ।
 एतद्वै देवा ऽएतं नाकं स्वर्गं लोकमपश्यन्नेता स्तोम-
 भागास्तस्मिन्नविशंस्तेषां विशतां प्रजापतिरुत्तमोऽविशत्स
 यः स प्रजापतिरेतास्ताश्छन्दुस्याः ॥ ५ ॥ तस्य शिरो
 गायत्र्यः । ता यद्गायत्र्यो भवन्ति गायत्र्यः हि शिरस्तिस्त्रो
 भवन्ति त्रिवृद्धि शिरः पूर्वार्द्धं ऽउपदधाति पुरस्ताद्धीदः
 शिरः ॥ ६ ॥ उरस्त्रिष्टुभः । ता रेतःसिचोर्वेलयोप-
 दधाति पृष्टयो वै रेतःसिचा ऽउरो वै प्रति पृष्टयः
 ॥ ७ ॥ श्रोणी जगत्यः । स यावति पुरस्तात्स्वयमातृ-
 ण्णायै त्रिष्टुभ ऽउपदधाति तावति पश्चाज्जगतीर्यो
 वा ऽअयं मध्ये प्राणस्तदेषा स्वयमातृणा यावत्यु वा-
 ऽएतस्मात्प्राणात्पुरस्तादुरस्तावति पश्चाच्छ्रोणी ॥ ८ ॥
 सक्थ्यावनुष्टुभः । ता ऽअनन्तर्हिता जगतीभ्य ऽउप-
 दधात्यनन्तर्हिते तच्छ्रोणिभ्यां सक्थ्यौ दधाति ॥ ९ ॥
 पर्शवो बृहत्त्यः । कीकसाः ककुभः सोऽन्तरेण त्रिष्टुभश्च
 ककुभश्च बृहतीरुपदधाति तस्मादिमा ऽउभयत्र पर्शवो

बद्धाः क्रीकसासु च जत्रुषु च ॥ १० ॥ ग्रीवा ऽउष्णिहः ।
ता ऽअनन्तर्हिता गायत्रीढ्य ऽउपदधात्यनन्तर्हितास्त-
च्छीष्णो ग्रीवा दधाति ॥ ११ ॥ पक्षौ पङ्क्तयः । ता
यत्पङ्क्तयो भवन्ति पाङ्क्तौ हि पक्षौ पाश्चर्वत ऽउपदधाति
पाश्चर्वतो हीमौ पक्षौ यद्वर्षीयश्छन्दस्तदक्षिणत ऽउपदधाति
दक्षिणं तदूर्ध्वं पशोर्वीर्यवत्तरं करोति तस्मादक्षिणोऽर्धः
पशोर्वीर्यवत्तरः ॥ १२ ॥ उदरमतिच्छन्दाः । पशवो वै
छन्दाः स्यन्नं पशव ऽउदरं वा ऽअन्नमत्युदरः हि वा-
ऽअन्नमत्ति तस्माद्यदोदरमन्नं प्राप्नोत्यथ तज्जग्धं व्यातया-
मरूपं भवति तद्यदेषा पशूश्छन्दाः स्यन्ति तस्मादत्ति-
च्छन्दा ऽअत्तिच्छन्दा ह वै तामतिच्छन्दा ऽइत्याचक्षते
परोक्षं परोक्षकामा हि देवाः ॥ १३ ॥ योनिः पुरीषवती ।
ते सः स्पृष्टे ऽउपदधाति सः स्पृष्टे ह्युदरं च योनिश्च
पुरीषसद्वहिते भवतो मांसं वै पुरीषं मांसेन वा-
ऽउदरं च योनिश्च सद्वहिते पूर्वातिच्छन्दा भवत्यपरा
पुरीषवत्युत्तरं ह्युदरमधरा योनिः ॥ १४ ॥ ते प्राच्या-
ऽउपदधाति । प्राङ् ह्येषोऽग्निश्चयीयतेऽथो प्राग्वै प्राच-
ऽउदरं प्राची योनिर्बहि स्तोमभागः हृदयं वै स्तोमभागा
हृदयमु वा ऽउत्तममथोदरमथ योनिः ॥ १५ ॥ ते दक्षिणतः
स्वयमातृणाया ऽउपदधाति । अथ प्रथमायां चिता-
ऽउत्तरतः स्वयमातृणाया ऽउदरं च योनिं चोपदधाति
यो वा ऽअयं मध्ये प्राणस्तदेषा स्वयमातृणैतस्य
तत्प्राणस्योभयत ऽउदरं च योनिं च दधाति तस्मा-

देतस्य प्राणस्योभयत ऽउदरं च योनिश्च ॥ १६ ॥ प्रतिष्ठा
द्विपदाः । ता यद् द्विपदा भवन्ति द्वन्द्वः हि प्रतिष्ठा
तिस्रो भवन्ति त्रिवृद्धिं प्रतिष्ठा पञ्चादुपदधाति
पञ्चाद्वीयं प्रतिष्ठा ॥ १७ ॥ सोऽस्यैष सुकृत ऽआत्मा ।
तद्यस्य हैतमेवः सुकृतमात्मानं कुर्वन्त्येतः ह स
सुकृतमात्मानमभिसम्भवत्यथ यस्य हैतमतोऽन्यथा कुर्व-
न्ति दुष्कृतः ह तस्यात्मानं कुर्वन्ति स ह स दुष्कृत-
मेवात्मानमभिसम्भवति ॥ १८ ॥ तदेते सामनिधने-
ऽअभ्युक्ते । अक्रौ देवानां परमे व्योमन्नर्क्स्य देवाः
परमे व्योमन्नित्येतद्वै देवानां विशतां प्रजापतिरुत्तमोऽ-
विशत्तस्मादाहाक्रौ देवानां परमे व्योमन्नित्यथ यदा-
हार्क्स्य देवाः परमे व्योमन्नित्ययं वा ऽअग्निरर्क्स्यै-
तदुत्तमायां चितौ सर्वे देवा विष्टास्तस्मादाहार्क्स्य देवाः
परमे व्योमन्निति ॥ १९ ॥ (B)

षष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या १०८ ॥

[गार्हपत्येष्टकोपधानम्]

गार्हपत्यमुपदधाति । एतद्वै देवाः प्राप्य राद्वेवा-
मन्यन्त तेऽब्रुवन्केनेदमरात्स्मेति गार्हपत्येनैवेत्यब्रुव-
न्गार्हपत्यं वै चित्वा समारुह्य प्रथमां चितिमपश्याम

प्रथमायै द्वितीयां द्वितीयायै तृतीयां तृतीयायै चतुर्थीं
चतुर्थ्यै पञ्चमीं पञ्चम्याऽइदमिति ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् ।
उप तज्जानीत यथेयमस्मास्वेव राद्धिरसदिति तेऽब्रु-
वँश्चेतयद्धमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्तदि-
च्छत यथेयमस्मास्वेव राद्धिरसदिति ॥ २ ॥ ते चेत-
यमानाः । एतदपश्यन्निहेममाहृत्योपदधामहाऽइति
तमिहाहृत्योपादधत तस्मिन्न्वयवदन्त वसवः पुरस्ताद्ब्रु-
दक्षिणतऽआदित्याः पश्चान्न्मरुतऽउत्तरतो विश्वे देवा-
ऽउपरिष्ठादिहोपदधामेहोपदधामेति ॥ ३ ॥ तेऽब्रुवन् ।
मद्ध्यऽएवोपदधामहै स नो मद्ध्यऽउपहितः सर्वेषां
भविष्यतीति तं मद्ध्यऽउपादधत तदेतां राद्धिमात्स-
न्नदधत मद्ध्यतो मद्ध्यतऽएवैतदेतां राद्धिमात्सन्नदधत
तथैवैतद्यजमानो यद्गार्हपत्यमुपदधात्येतामेवैतद्वाद्धिमात्स-
न्धत्ते मद्ध्यतो मद्ध्यतऽएवैतदेतां राद्धिमात्सन्धत्ते
॥ ४ ॥ यद्वेव गार्हपत्यमुपदधाति । अन्नं वै गार्हपत्योऽ-
त्तायमग्निश्चितोऽत्रऽएवैतदन्नमपिदधाति मद्ध्यतो मद्ध्यत-
ऽएवास्मिन्नेतदन्नं दधाति ॥ ५ ॥ यद्वेव गार्हपत्यमुपद-
धाति । वेदिर्वै देवलोकोऽथ वाऽएष बहिर्वेदि चितो
भवति तं अग्निहाहृत्योपदधाति तदेनं वेदौ देवलोके
प्रतिष्ठापयति ॥ ६ ॥ यद्वेव गार्हपत्यमुपदधाति । योनिर्वै
पुष्करपर्णमथ वाऽएष बहिर्योनि चितो भवति बहिर्द्धौ
वाऽएतद्योनेरग्निकर्म यत्पुरा पुष्करपर्णात्तं अग्निहा-
हृत्योपदधाति तदेनं योनौ पुष्करपर्णं प्रतिष्ठापयति

तथो हैषोऽबहिर्द्धा भवत्यष्टाविष्टका ऽउपदधाति
तस्योक्तो बन्धुस्तं वा ऽएतैरेव यजुर्भिरेतयावृता चिनोति
यो ह्येवासौ स ऽएवायं तमेवैतदाहृत्येहोपदधाति ॥ ७ ॥
अथ पुनश्चिन्तिमुपदधाति । एतद्वै देवा गार्हपत्यं चित्वा
तस्मिन् राद्धिं नापश्यन्त्योनिर्वै गार्हपत्या चित्तिरेषो वै योने
राद्धिर्ष्वहेतः प्रजातिस्तस्यामेतस्यां योनौ रेतः प्रजातिं
नापश्यन् ॥ ८ ॥ तेऽब्रुवन् । उप तज्जानीत यथास्यां
योनौ रेतः प्रजातिं दुधामेति तेऽब्रुवँश्चेतयद्धमिति चिति-
मिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्तदिच्छत यथास्यां योनौ रेतः
प्रजातिं दुधामेति ॥ ९ ॥ ते चेतयमानाः । एतां पुन-
श्चिन्तिमपश्यँस्तामुपादधत तदेतस्यां योनौ रेतः प्रजाति-
मदधुर्मन्त्र्यतो मन्त्र्यत ऽएवैतदेतस्यां योनौ रेतः
प्रजातिमदधुस्तथैवैतद्यजमानो यत्पुनश्चिन्तिमुपदधात्येत-
स्यामेवैतयोनौ रेतः प्रजातिं दधाति मन्त्र्यतो मन्त्र्यत-
ऽएवैतदेतस्यां योनौ रेतः प्रजातिं दधाति ॥ १० ॥
तां ह्यैके जघनार्द्धं ऽउपदधति । जघनार्द्धाद्वै रेतः
सिच्यते पुच्छसन्धौ पुच्छाद्वै रेतः सिच्यत ऽइति न
तथा कुर्ष्याद्वहिर्द्धा ह ते योने रेतः प्रजातिं दधति ये तथा
कुर्वन्ति मन्त्र्य ऽएवोपदध्यात्तत्सम्प्रति योनौ रेतः प्रजातिं
दधाति ॥ ११ ॥ अष्टाविष्टका ऽउपदधाति । अष्टाक्षरा
गायत्री गायत्रोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैन-
मेतदेतो भूतः सिञ्चति पञ्चकृत्वः सादयति पञ्च-
चित्तिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ध्या-

वानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्देतोभूतः६ सिञ्चत्यष्टा-
विष्टकाः६ पञ्चकृत्वः६ सादयति तत्रयोदश त्रयोदश
मासाः६ संवत्सरस्त्रयोदशाम्नेश्चितिपुरीषाणि यावानग्निर्ग्या-
वत्यस्य मात्रा तावत्तद्भवति ॥ १२ ॥ यद्वेव * पुनश्चित्ति-
मुपदधाति । एतद्वा ऽएतदुयथायथं करोति यदाहव-
नीयाद् गार्हपत्यमुत्तरं चिनोति तद्यत्पुनश्चित्तिमुपदधाति
य ऽएवायमग्निश्चितस्तमेवैतदाहृत्यास्योपरिष्टान्पुनश्चित्च-
नोति तद्यच्चितः६ सन्तं पुनश्चिनोति तस्मात्पुनश्चितिः६
॥ १३ ॥ तद्धैके । जघनाद्धं गार्हपत्यमुपदधाति पूर्वार्द्धं
पुनश्चित्तिमाहवनीयश्च वा ऽएतौ गार्हपत्यश्चैवं वा-
ऽएतावमी ऽडुति न तथा कुर्यादयं वै लोको गार्हपत्यो
द्यौराहवनीय ऽउत्तरो वा ऽअसावस्यै तस्मादेनामुत्तरा-
मेवोपदध्यात् ॥ १४ ॥ यद्वेव गार्हपत्यं च पुनश्चित्तिं
चोपदधाति । वेदिश्च हैते ऽअग्नेरुत्तरवेदिश्चाथ ये-
ऽअमू पूर्वं निवपत्यङ्कुरस्य ते ऽअथ हैते ऽअग्नेस्तद्यदेते-
ऽउपधायाग्निं निदधाति वेदौ चैवैनमेतदुत्तरवेदौ च
प्रतिष्ठापयति ॥ १५ ॥ यद्वेव पुनश्चित्तिमुपदधाति ।
पुनर्ग्यज्ञो हैष ऽउत्तरा हैषा देवयज्या पुनर्ग्यज्ञमेवैतदु-
पधत्त ऽउत्तरामेव देवयज्यामुप हैनं पुनर्ग्यज्ञो नमति
॥ १६ ॥ यद्वेव पुनश्चित्तिमुपदधाति । यं वै तं प्राणा-
ऽऽषयोऽग्नेऽग्निः६ समस्कुर्वन्तस ऽएष तमेवैतत्पुनश्चित्च-
नोति तद्यच्चितः६ सन्तं पुनश्चिनोति तस्माद्वेव

पुनश्चिच्चतिः ॥ १७ ॥ 'येन ऽऋषयस्तपसा सत्रमाय-
न्ति'ति । अमुनेतदृषीना'हेन्धाना ऽअग्निः१ स्वराभ्रन्त'
ऽइतीन्धाना ऽअग्निः१ स्वर्गं लोकमाह्रन्त ऽइत्येतत्तस्मि-
न्नहं निदधे नाके ऽअग्निमि'ति स्वर्गो वै लोको नाको
'यमाहुर्मनव स्तीर्णबर्हिषमि'ति ये विद्वाः१ सस्ते मनव
स्तीर्णबर्हिषमिति सर्वदा हैव स स्तीर्णबर्हिः ॥ १८ ॥
'तं पत्नीभिरनुगच्छेम देवाः । पुत्रैर्भ्रातृभिरुत वा हिर-
ण्यैरि'त्येतैनैः सव्वेणानुगच्छेमेत्येतन्नाकं गृह्णानाः
सुकृतस्य लोक ऽइति स्वर्गो वै लोको नाकः स्वर्गं
लोकं गृह्णानाः सुकृतस्य लोक ऽइत्येतत्तृतीये पृष्ठे-
ऽअधि रोचने दिव' ऽइत्येतद्ध तृतीयं पृष्ठद्वयं रोचनं
दिवो यत्रैष ऽएतत्तपति ॥ १९ ॥ 'आ वाचो मद्भ्यमरुह-
द्भुरण्युरि'ति । एतद्ध वाचो मद्भ्यं यत्रैष ऽएतच्ची-
यते भुरण्युरिति भर्त्तंत्येतदयमग्निः सत्पतिश्चेकितान'-
ऽइत्ययमग्निः सतां पतिश्चेतयमान ऽइत्येतत्पृष्ठे
पृथिव्या निहितो द्रविद्युतदि'ति पृष्ठे पृथिव्या निहितो
दीप्यमान ऽइत्येतदधस्पर्दुं कृणुतां ये पृतन्युव'
ऽइत्यधस्पर्दुं कुरुताः१ सर्वान्पाप्मन ऽइत्येतत् ॥ २० ॥
'अयमग्निर्वीरतमो वयोधा' ऽइति । अयमग्निर्वीर्यवत्तमो

- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० ४९ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ४९ ।
(३) शु० य० सं० अ० १५ क० ४९ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ४९ ।
(५) शु० य० सं० अ० १५ क० ५० । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ५० ।
(७) शु० य० सं० अ० १५ क० ५० । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० ५१ ।
(९) शु० य० सं० अ० १५ क० ५१ । (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० ५१ ।
(११) शु० य० सं० अ० १५ क० ५१ । (१२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५१ ।

वयोधा ऽदृत्येतत्सहस्रियो द्योततामप्रयुच्छन्नि'ति सह-
 स्त्रियो दीप्यतामप्रमत्त ऽदृत्येतद्विभ्राजमानः सरि-
 रस्य मद्ध्य' ऽदृतीमे वै लोकाः सरिरं दीप्यमान ऽएषु
 लोकेष्वित्येतदुप प्रयाहि दिव्यानि धामे'त्युप प्रयाहि
 स्वर्गं लोकमित्येतत् ॥ २१ ॥ 'सम्प्रच्छयवद्धमुप सम्प्र-
 याते'ति । अमूनेतदृषीनाह समेनं प्रच्छयवद्धमुप चैनं
 सम्प्रयाते'त्यग्ने पथो देवयानान्कृणुद्धमि'ति यथैव यजु-
 स्तथा बन्धुः पुनः कृण्वाना पितरा युवाने'ति ब्राक्च वै
 मनश्च पितरा युवाना ब्राक्च मनश्चैतावग्नी 'ऽअन्वा-
 तात्सीत्त्वयि तन्तुमेतमि'ति योऽसावृषिभिस्तन्तुस्ततस्त-
 मेतदाह ॥ २२ ॥ 'उद्बुध्यस्वाग्ने प्रतिजागृहि त्वमि'ति ।
 इममेतदग्निमाहोच्चैनं बुध्यस्व प्रति चैनं जागृहीती-
 ष्ठापूर्ते सः सृजेथामयं चे'ति यथैव यजुस्तथा बन्धु-
 'रस्मिन्संधुस्थे ऽअद्भ्युत्तरस्मिन्नि'ति यौर्वा ऽउत्तरः
 संधुस्थं 'विश्वे देवा यजमानश्च सीदते'ति तद्विश्वेदेवैः
 सह यजमानः सादयति ॥ २३ ॥ 'येन ब्रह्मसि सहस्रम् ।
 येनाग्ने सर्ववेदसमि'त्येतद्धास्य प्रतिज्ञाततमं धाम येन
 सहस्रं ब्रह्मति येन सर्ववेदसं तेनेमं र्यज्ञं नो नय स्वर्देवेषु

- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० ५२ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५२ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५२ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ५३ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ५३ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ५३ ।
 (७) शु० य० सं० अ० १५ क० ५३ । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० ५४ ।
 (९) शु० य० सं० अ० १५ क० ५४ । (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० ५४ ।
 (११) शु० य० सं० अ० १५ क० ५४ । (१२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५५ ।
 (१३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५५ ।

गन्तव' ऽइति तेन न ऽइमं ख्यज्ञं नय स्वर्गं लोकं देवेषु
गन्तव ऽइत्येतदयं ते योनिर्ऋत्विज्य ऽइति तस्योक्तो बन्धु-
रष्टाविष्टका ऽउपदधाति तस्यो ऽएवोक्तः ॥ २४ ॥ (C)

षष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

[ऋतव्या-स्वयमातृणा-विकर्ण्यर्थवादः]

ऋतव्या ऽउपदधाति । ऋतव ऽएते यदृतव्या-
ऽऋतूनेवैतदुपदधाति तदेतत्सर्वं यदृतव्याः संवत्सरो वा-
ऽऋतव्याः संवत्सर ऽइदः सर्वमिदमेवैतत्सर्वमुपधा-
त्यथो प्रजननमेतत्संवत्सरो वा ऽऋतव्याः संवत्सरः
प्रजननं प्रजननमेवैतदुपदधाति ॥ १ ॥ यद्वेवर्त्तव्या-
ऽउपदधाति । क्षत्रं वा ऽऋतव्या विश ऽइमा ऽइतरा-
ऽइष्टकाः क्षत्रं तद्विश्वत्तारं दधाति ताः सर्वासु चिति-
षुपदधाति सर्वस्यां तद्विशि क्षत्रमत्तारं दधाति ॥ २ ॥
यद्वेवर्त्तव्या ऽउपदधाति । संवत्सर ऽएषोऽग्निः स-
ऽऋतव्याभिः सहितः संवत्सरमेवैतदृतुभिः सन्तनोति
सन्दधाति ता वै नाना प्रभृतयः समानोदक्ता ऽऋतवो
वा ऽअसृज्यन्त ते सृष्ट्वा नानैवासन् ॥ ३ ॥ तेऽब्रुवन् ।
न वा ऽइत्थः सन्तः शक्ष्यामः प्रजनयितुः रूपैः समा-
यामेति त ऽएकैकमृतुः रूपैः समायँस्तस्मादेकैकस्मि-
न्नृतौ सर्वेषामृतूनां रूपं ता यन्नाना प्रभृतयो नाना

ह्यसृज्यन्ताथ यत्समानोदर्का रूपैर्हि समायन् ॥ ४ ॥
 स ऽउपदधाति । 'तपश्च तपस्यश्च शैशिरावृतु'
 ऽइति नामनी ऽएनयोरेते नामब्ध्यामेवैने ऽएतदुपद-
 धात्यसौ वा ऽआदित्यस्तपस्तस्मादेतावृतु ऽअनन्तर्हितौ
 तद्यदेतस्मादेतावृतु ऽअनन्तर्हितौ तस्मादेतौ तपश्च तप-
 स्यश्च ॥ ५ ॥ 'अग्नेरन्तः श्लेषोऽसी'ति । संवत्सर-
 ऽएषोऽग्निः स ऽऋतव्याभिः सहितः संवत्सरमेवैतद्वृ-
 तुभिः सन्तनोति सन्दधाति 'कैलेपां द्यावापृथिवी कल्प-
 न्तामाप ऽओषधय' ऽइतीदमेवैतत्सर्वमृतुभिः कल्पयति
 'कल्पन्तामग्नयः पृथङ् मम ज्यैष्ठ्याय सव्रता' ऽइत्यग्नयो
 हैते पृथग्यदेता ऽइष्टकास्ते यथानयोर्ऋत्वोज्यैष्ठ्याय
 कल्परन्नेवमेतदाह 'ये ऽअग्नयः समनसोऽन्तरा द्यावा-
 पृथिवी ऽइमे' ऽइति यथैव यजुस्तथा बन्धुः 'शैशिरा-
 वृतु ऽअभिकल्पमाना ऽइन्द्रमिव देवा ऽअभिसंविश-
 न्तिव'ति यथेन्द्रं देवा ऽअभिसंविष्टा ऽएवमिमावृतु
 ज्यैष्ठ्यायाभिसंविशन्तिवत्येतद् द्वे ऽइष्टके भवतो द्वौ हि
 मासावृतुः सकृत्सादयत्येकं तद्वृतुं करोति ॥ ६ ॥ तद्य-
 देते ऽअत्रोपदधाति । संवत्सर ऽएषोऽग्निरिम ऽउ
 लोकाः संवत्सरस्तस्य द्यौरेव पञ्चमी चित्तिद्यौरस्य शिशिर-
 ऽऋतुस्तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैते ऽआत्मनस्त-

- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० ५७ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५७ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५७ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ५७ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ५७ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ५७ ।

दस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते ऽअत्रोपदधाति ॥ ७ ॥
यद्वेवैते ऽअत्रोपदधाति । प्रजापतिरेषोऽग्निः संवत्सर-
ऽउ प्रजापतिस्तस्य शिर ऽएव पञ्चमी चितिः शिरोऽ-
स्य शिशिर ऽऋतुस्तद्यदेते ऽअत्रोपदधाति यदेवास्यैते-
ऽआत्मनस्तदस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेते ऽअत्रोप-
दधाति ॥ ८ ॥ स पुरस्तात्स्वयमातृणायै च विश्वज्यो-
तिषश्चर्तुर्व्ये ऽउपदधाति । द्यौर्वा ऽउत्तमा स्वयमातृ-
ण्णादित्य ऽउत्तमा विश्वज्योतिरर्वाचीनं तद्विश्वच्चादि-
त्याच्चर्तुन्दधाति तस्मादर्वाचीनमेवात ऽऋतवोऽथो प्रजन-
नमेतदर्वाचीनं तद्विश्वच्चादित्याच्च प्रजननं दधाति तस्मा-
दर्वाचीनमेवातः प्रजायते स्थितः हैवातः पराक्प्रजननं
स्यावन्तो ह्येव सनाग्रे देवास्तावन्तो देवाः ॥ ९ ॥ अथ
प्रथमायै स्वयमातृणायै । प्रथमायै च विश्वज्योतिष-
ऽउपरिष्ठादृतुर्व्ये ऽउपदधातीयं वै प्रथमा स्वय-
मातृण्णाग्निः प्रथमा विश्वज्योतिः*रितस्तदूर्ध्वानृतुन्दधाति
तस्मादित ऽऊर्ध्वा ऽऋतवोऽथो प्रजननमेतदितस्तदूर्ध्वं
प्रजननं दधाति तस्मादित ऽऊर्ध्वमेव प्रजायते ॥ १० ॥
ता न व्यूहेत् । नेदृतून्व्यूहानीति यो वै म्मिग्रत-
ऽऋतवो ह तस्मै व्युह्यन्ते तस्माद्यत्रैव प्रथमे ऽउप-
दधाति तत्सर्वा ऽउपदध्यात् ॥ ११ ॥ अथो ऽहमे वै
लोका ऽऋतव्याः । इमास्तल्लोकानूर्ध्वाँश्चितिभिश्चिनो-
त्यथो क्षत्रं वा ऽऋतव्याः क्षत्रं तदूर्ध्वं चितिभिश्चिनो-

* 'रितस्तदूर्ध्वा' इति 'क-घ' । 'स्तदूर्ध्वा' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

त्यथो संवत्सरो वा ऽऋतव्याः संवत्सरं तदूर्ध्वं चिति-
 भिश्चिनोति ता नान्यया यजुष्मत्येष्टकयोपरिष्ठादभ्यु-
 पदक्ष्यान्नेत्क्षत्रं विशाभ्युपदधानीति ॥ १२ ॥ ता हैता-
 ऽएव सँख्यान्यः । एतद्वै देवा ऽऋतव्याभिरेवेमाँल्लोका-
 न्तसमयुरितश्चोर्द्ध्वानमुतश्चार्वाचस्तथैवैतद्यजमान ऽऋत-
 व्याभिरेवेमाँल्लोकान्तसँख्यातीतश्चोर्द्ध्वानमुतश्चार्वाचः ॥ १३ ॥
 तदु ह चरकाद्धर्षवः । अन्या ऽएव सँख्यानीरित्युपदधाति
 न तथा कुर्यादित्यहैव रेचयन्त्येता ऽउ ऽएव सँख्यान्यः
 ॥ १४ ॥ अथ विश्वज्योतिषमुपदधाति । आदित्यो
 वा ऽउत्तमा विश्वज्योतिरादित्यो ह्येवामुष्मिँल्लोके वि-
 श्वज्योतिरादित्यमेवैतदुपदधाति ॥ १५ ॥ यद्वेव विश्व-
 ज्योतिषमुपदधाति । प्रजा वै विश्वज्योतिः प्रजा
 ह्येव विश्वज्योतिः प्रजननमेवैतदुपदधाति ॥ १६ ॥
 स पुरस्तात्स्वयमातृणायै * विश्वज्योतिषमुपदधाति ।
 यौर्वा ऽउत्तमा स्वयमातृणादित्य ऽउत्तमा विश्व-
 ज्योतिरर्वाचीनं तद्विव ऽआदित्यं दधाति तस्मा-
 देषोऽर्वाचीनमेवातस्तपत्यथो प्रजननमेतदर्वाचीनं तद्वि-
 वः प्रजननं दधाति तस्मादर्वाचीनमेवातः प्रजायते
 ॥ १७ ॥ अथ प्रथमायै स्वयमातृणायै । उपरिष्ठाद्वि-
 श्वज्योतिषमुपदधातीयं वै प्रथमा स्वयमातृणाग्निः
 प्रथमा विश्वज्योतिरितस्तदूर्ध्वमग्निं दधाति तस्मादित-
 ऽऊर्ध्वोऽग्निर्हीप्यतेऽथो प्रजननमेतदितस्तदूर्ध्वं प्रजननं

दधाति तस्मादित ऽऊर्द्धमेव प्रजायते ॥ १८ ॥ अथ
मद्ध्यमायै स्वयमातृणायै । उपरिष्ठाद्विश्वज्योतिष-
मुपदधात्यन्तरिक्षं वै मद्ध्यमा स्वयमातृणा वायु-
र्मद्ध्यमा विश्वज्योतिरन्तरिक्षे तद्वायुं दधाति तस्मा-
दयमन्तरिक्षे वायुः ॥ १९ ॥ तादृयेतानि ज्योतींषि ।
तद्यदेता ऽएवमुपदधात्येतादृयेतज्योतींषि सम्म्यञ्चि
दधाति तस्मादित ऽऊर्द्धोऽग्निर्दीप्यतेऽर्वाङ्सावादित्य-
स्तपत्यन्तरिक्षेऽयं तिर्यङ् वायुः पवते ॥ २० ॥
'परमेष्ठी त्वा सादयस्वि'ति । परमेष्ठी ह्येतां पञ्चमीं
चितिमपश्य'द्विष्टृष्टे ज्योतिष्मतीमि'ति दिवो ह्यसौ पृष्टे
ज्योतिष्मानादित्यः ॥ २१ ॥ 'विश्वस्मै प्राणायानाय ।
व्यानाये'ति प्राणो वै विश्वज्योतिः सर्वस्मा ऽउ वा-
ऽएतस्मै प्राणो 'विश्वज्योतिर्यच्छे'ति सर्वं ज्योतिर्य-
च्छेत्येत'सूर्यस्तेऽधिपतिरि'ति सूर्यमेवास्या ऽअधिपतिं
करोति सादयित्वा सूददोहसाधिवदति तस्योक्तो बन्धुः
॥ २२ ॥ ता हैता ऽएव सँश्याह्यः । एतद्वै देवा विश्व-
ज्योतिर्भिरेवेमाँल्लोकान्समयुरितश्चोर्द्धानमुतश्चार्वाचस्तथै-
वैतद्यजमानो विश्वज्योतिर्भिरेवेमाँल्लोकान्सँश्यातीत-
श्चोर्द्धानमुतश्चार्वाचः ॥ २३ ॥ तदु ह चरकाद्ध्यवः ।

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ५८ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५८ ।

(३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५८ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ५८ ।

(५) शु० य० सं० अ० १५ क० ५८ ।

अन्या ऽएव सँख्यानीरित्युपदधाति न तथा कुर्यादित्यहैव
रेचयन्त्येता ऽउ ऽएव सँख्यान्यह ॥ २४ ॥ (A)

सप्तमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[लोकम्पृणेषुकोपधानम्, इष्टकाप्रमाणं च]

अथ लोकम्पृणामुपदधाति । असौ वा ऽआदित्यो
लोकम्पृणेषु हीमाँल्लोकान्पूरयत्यमुमेवैतदादित्यमुप-
दधाति तां सर्वासु चितिषूपदधातीमे वै लोका-
ऽएताश्चितयोऽमुं तदादित्यमेषु लोकेषु दधाति तस्मा-
देष सर्वेभ्य ऽएवैभ्यो लोकेभ्यस्तपति ॥ १ ॥ यद्वै
* लोकम्पृणामुपदधाति । क्षत्रं वै लोकम्पृणणा विश-
ऽइमा ऽइतरा ऽइष्टकाः क्षत्रं तद्विश्रयत्तारं दधाति तां
सर्वासु चितिषूपदधाति सर्वस्यां तद्विशि क्षत्रमत्तारं दधा-
ति ॥ २ ॥ सैषैकैव भवति । एकस्थं तत्क्षत्रमेकस्थां
श्रियं करोत्यथ या द्वितीया मिथुनं तदर्द्धमु हैतदा-
त्मनो यन्मिथुनं यदा वै सह मिथुनेनाथ सर्वोऽथ
कृत्स्नः कृत्स्नताया ऽएकेन यजुषा बह्वीरिष्टका ऽउपद-
धाति क्षत्रं तद्वीर्येणात्त्यादधाति क्षत्रं विशो वीर्यवत्तरं
करोत्यथेतराः पृथङ् नाना यजुर्भिरुपदधाति विशं
तत्क्षत्रादवीर्यतरां करोति पृथग्वादिनीं नाना चेतसम्
॥ ३ ॥ स वा ऽअस्यां सत्तयां प्रथमे ऽउपदधाति ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. २. १; कठ०
१७. १०; कपिष्ठ० २६. ९; मै० सं० ११. ८. १२; तै० सं० ४. ४. ११ ।

* का० श्रौ० सू० १७. १२. २४ ।

अमुं तदादित्यमेतस्यां दिशि दधात्यथेतस्तस्मादुतोऽ-
 नुपश्यैत्यथेतस्तस्मादुतोऽनुपश्यैत्यथेतस्तस्मादुतोऽनुपश्यै-
 त्यथातस्तस्मादुतोऽनुपश्यैति ॥ ४ ॥ स यद्यत्रैव प्रथमे-
 ऽउपदधाति । तदुत्तमे ऽअनूपदङ्ग्यात्सकृद्भैवासावादित्य-
 ऽइमाँल्लोकान्पश्यैत्यनातिप्रच्यवेतातिहृत्य पूर्वं ऽउत्तमे-
 ऽअनूपदधात्यमुं तदादित्यमिमाँल्लोकानतिप्रच्ययावयति
 तस्मादसावादित्य ऽइमाँल्लोकानसंस्थितो दक्षिणा-
 वृत्पुनः-पुनरनुपश्यैति ॥ ५ ॥ 'लोकं पृण च्छिदं
 पृणे'ति । लोकं च पूरय च्छिदं च पूरयेत्येतदुभौ
 सीदं ब्रुवा त्वमित्यथो सीद स्थिरा त्वं प्रतिष्ठितेत्येत-
 दिन्द्राग्नी त्वा बृहस्पतिरस्मिन्न्योनावसीषदग्निं तीन्द्राग्नी
 च त्वा बृहस्पतिश्चास्मिन्न्योनौ प्रत्यतिष्ठिपन्नित्येतद-
 नुष्टुभा वाग्वा ऽअनुष्टुब्बाग्निन्द्र * ऽइन्द्रो लोकम्पृणा न
 सादयत्यसन्नो ह्येष सूददोहसाधिवदति प्राणो वै
 सूददोहाः प्राणेनैवैनमेतत्सन्तनोति सन्दधाति ॥ ६ ॥
 तदाहुः । कथमेषा लोकम्पृणायातयाम्नी भवतीत्यसौ
 वा ऽआदित्यो लोकम्पृणायातयामा वा ऽएषोऽथो वाग्वै
 लोकम्पृणायातयाम्न्यु वै वाक् ॥ ७ ॥ [अर्धप्रपाठकः ५५॥]
 स वै यजुष्मतीरुपधाय । लोकम्पृणया प्रच्छादयत्यन्नं वै
 यजुष्मत्य ऽइष्टका ऽआत्मा लोकम्पृणान्नं तदात्मना परि-
 दधाति तस्मादन्नमात्मना परिहितमात्मैव भवति ॥ ८ ॥ स

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ५९ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ५९ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ५९ ।

* 'वाग्निन्द्र' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

वा ऽआत्सन्नेव । यजुष्मतीरुपदधाति न पक्षपुच्छेष्वार्त्तमस्त-
 दन्नं दधाति यदु वा ऽआत्सन्नं धीयते तदात्मान-
 मवति तत्पक्षपुच्छाव्यथ यत्पक्षपुच्छेषु नैव तदात्मा-
 नमवति न पक्षपुच्छानि ॥ ९ ॥ उभयीर्यजुष्मतीश्च
 लोकम्पृणाश्चात्सन्नपदधाति । तस्मादयमात्मा द्वि-
 गुणो बहुलतर इव लोकम्पृणा ऽएव पक्षपुच्छेषु
 तस्मात्पक्षपुच्छानि तनीयाथसीवानूचीश्च तिरश्ची-
 श्चात्सन्नपदधात्यस्थीनि वा ऽदृष्टकास्तस्मादिमाव्य-
 श्वश्चि च तिर्यश्चि चात्सन्नस्थीनि पराचीरेव पक्षपुच्छेषु
 न हि किञ्चन पक्षपुच्छेषु तिर्यगस्थ्यस्ति तद्वैतदेव
 चित्तस्य चाचितस्य च विज्ञानमेवमेव चित्त इतरथा चित् ॥
 १० ॥ स वै स्वयमातृणां लोकम्पृण्या प्रच्छादयति ।
 प्राणो वै स्वयमातृणादित्यो लोकम्पृणा प्राणं तदादित्येन
 समिन्धे तस्मादयमुष्णः प्राणस्तया सर्वमात्मानं प्रच्छा-
 दयति सर्वं तदात्मानमादित्येन समिन्धे तस्मादयः
 सर्वं ऽएवात्सोष्णस्तद्वैतदेव जीविष्यतश्च मरिष्यतश्च
 विज्ञानमुष्ण ऽएव जीविष्यज्जीतो मरिष्यन् ॥ ११ ॥
 स यस्यां सक्त्यां प्रथमे ऽउपदधाति । ततो दशभि-
 र्दशभिः सञ्छादयन्नैत्या स्वयमातृणायै स तेनैव दक्षिणा-
 वृजघनेन स्वयमातृणां सञ्छादयन्नेत्यानूक्याया ऽअथ
 पुनरेत्य तमवधिः सञ्छादयति ॥ १२ ॥ आत्मानमग्रे
 सञ्छादयति । आत्मा ह्येवाग्रे सम्भवतः सम्भवरथ
 दक्षिणं पक्षमथ पुच्छमथोत्तरं तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्राथो-

एवं वा ऽअसावादित्य ऽइमौल्लोकान्दक्षिणावृदनुपम्यैति
 ॥ १३ ॥ स ऽएष प्राण ऽएव यल्लोकम्पृणा । तथा सर्वमा-
 त्मानं प्रच्छादयति सर्वस्मिंस्तदात्मप्राणं दधाति तद्य-
 द्वास्यैषाङ्गं नाभिप्राप्नुयात्प्राणो हास्य तदङ्गं नाभि-
 प्राप्नुयाद्यदु वै प्राणोऽङ्गं नाभिप्राप्नोति शुष्यति
 वा वै तद्म्लायति वा तस्मादेनः सर्वमेवैतया प्रच्छा-
 दयेत् ॥ १४ ॥ स वा ऽआत्मन ऽएवाधि पक्षपुच्छानि
 चिनोति । आत्मनो ह्येवाङ्गानि प्ररोहन्त्यथ * यत्पर-
 स्तादव्याचीरुपदङ्ख्याद्यथान्यत ऽआहृत्याङ्गं प्रतिदद्धयात्ता-
 दृक्तत् ॥ १५ ॥ न भिन्नां न कृष्णामुपदङ्ख्यात् । आर्च्छति
 वा ऽएषा या भिद्यत ऽआर्त्तमेतद्द्रूपं यत्कृष्णं नेदार्त्त-
 मात्मानमभिसंस्करवा ऽइति नाभिन्नां परास्येन्नेदुनार्त्त-
 मात्मनो बहिर्द्धा कर्वाणीति धिष्णेभ्यः प्रतिसंख्याय
 या विराजमतिरिच्येरन्नोत्तरामुद्भवेयुस्तद्वै खलु ता-
 ऽआर्च्छन्ति ता भित्तोत्कर ऽउत्किरेदुत्करो वा ऽअति-
 रिक्तस्य प्रतिष्ठा तद्यत्रातिरिक्तस्य प्रतिष्ठा तदेवैना-
 ऽएतत्प्रतिष्ठापयति ॥ १६ ॥ अथात ऽइष्टकामात्राणामेव ।
 पादमात्रीः प्रथमायाश्चोत्तमायाश्च चित्योरुपदङ्ख्यात्प्रतिष्ठा
 वै पादो यो वै पादः स हस्त उर्वस्थमात्रयो वर्षिष्ठाः
 स्युर्न ह्यूर्वस्थात्किञ्चन वर्षीयोऽस्थ्यस्ति त्रयालिखित-
 वत्यस्तिस्त्रिंशत्तयः स्युस्त्रिवृतो हीमे लोका ऽअपरिमिता-
 लिखिते द्वे रसो हैते चिती ऽअपरिमित ऽउ वै रसः

स॒र्वास्त्वेव॒ त्र्यालिखित॒वत्यः॑ स्युः॑ स॒र्वे ह्येवेमे॒ लोका॑स्त्रिवृतः॑
 ॥ १७ ॥ अथा॒त ऽदृष्ट॑कानामेवाव॒पन॑स्य । यां का॒ञ्च
 य॒जुष्मती॑मिष्टकां विद्या॒त्तां म॒द्ध्यमा॑यां चि॒ता ऽउ॒पद॑द्ध्या-
 दन्त॒रिक्षं॑ वै म॒द्ध्यमा॑ चि॒तिरन्त॑रिक्षमु॒ वै स॒र्वेषां॑ भूता-
 नामाव॒पन॑म॒थो ऽअ॒न्नं वै य॒जुष्मत्य॑ ऽदृष्ट॑का ऽउ॒दुरं
 म॒द्ध्यमा॑ चि॒तिरु॒दरे॑ तद॒न्नं द॑धाति ॥ १८ ॥ तदाहुः॑ ।
 नोप॑द॒द्ध्यान्ने॒दतिरे॒चयानी॑ति स वा ऽउ॒पैव॑ दं॒क्ष्यात्कामे॑-
 ष्यो वा ऽए॒ता ऽदृष्ट॑का ऽउ॒पधी॑यन्ते न वै क॒ामानाम॑ति-
 रिक्तम॑स्ति स वै नैवो॒पद॑द्ध्यादेताव॒द्वा ऽए॒तद्देवा॑-
 ऽअकुर्वन् ॥ १९ ॥ (B)

सप्तमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[इष्टकासु पुरीषनिवापः, स्वयमातृणा-विकर्ण्युपधानं च]

अथ पुरीषं निवपति । मा॒थ्सं॑ वै पुरीषं मा॒थ्सै॒नैवै-
 नमे॒तत्प्र॒च्छाद॑यतीष्टका ऽउ॒पाधा॑यास्तीष्टका ऽअ॒स्थि
 त॒न्मा॒थ्सैः॑ स॒ञ्छाद॑यति ॥ १ ॥ स वै स्वयमातृ॒णाय॑-
 माव॑पति । प्रा॒णो वै स्वयमातृ॒णान्नं॑ पुरीषं प्रा॒णे तद॒न्नं
 द॑धाति तेन स॒र्वमा॒त्मानं॑ प्र॒च्छाद॑यति त॒स्माद्यत्प्रा॒णेऽन्नं॑
 धी॒यते * तत्स॒र्वमा॒त्मानम॑वति स॒र्वमा॒त्मानम॑नु॒व्येति॑ ॥ २ ॥
 न स्वयमातृ॒णाय॑माव॒पेदित्यु॑ हैक ऽआहुः॑ । प्रा॒णः
 स्वयमातृ॒णा ने॒त्प्रा॒णानपि॑दधानीति स वा ऽए॒व व॒पेद॒न्नेन॑
 वै प्रा॒णा वि॒ष्टब्धा॑ यो वा ऽअ॒न्नं ना॒त्ति सं वै त॒स्य प्रा॒णा

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. २. २ ।

* 'तत्सर्वम्' इति 'क-घ' । 'सर्वम्' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

रोहन्ति तद्यस्य ह तथा कुर्वन्ति यथा शुष्का सूष्मी
 सुषिरैवहः ह सोऽमुष्मिँल्लोके सम्भवति तस्मात्स्वयमा-
 तृण्णायामैव वपेत् ॥ ३ ॥ स्वयमातृण्णायामोप्य । अनु-
 क्यया सञ्छादयन्नेत्या परिशिश्नद्भ्यः स तेनैव दक्षिणा-
 वृजघनेन स्वयमातृण्णाऽऽ सञ्छादयन्नेत्या पुनरनूक्ययै
 ॥ ४ ॥ आत्मानमग्रे सञ्छादयति । आत्मा ह्येवाग्रे
 सम्भवतः सम्भवत्यथ दक्षिणं पक्षमथ पुच्छमथोत्तरं
 तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा ॥ ५ ॥ स ऽएष प्राण ऽएव
 यत्पुरीषम् । तेन सर्वमात्मानं प्रच्छादयति सर्वस्मिँस्त-
 दात्मन्प्राणं दधाति तद्यद्धास्यैतदङ्गं नाभिप्राप्नुयात्प्रा-
 णो हास्य तदङ्गं नाभिप्राप्नुयाद्यदु वै प्राणोऽङ्गं ना-
 भिप्राप्नोति शुष्यति वा वै तन्म्लायति वा तस्मादेनहः
 सर्वमेवैतेन प्रच्छादयेत् ॥ ६ ॥ 'इन्द्रं विश्वा ऽअवी-
 वृधन्ति'ति । इन्द्रः हि सर्वाणि भूतानि वर्द्धयन्ति
 'समुद्द्व्यचसं गिर' ऽइति महिमानमस्यैतदाह 'रथी-
 तमैः रथीनामि'ति रथितमो ह्येष रथिनां 'बाजानां
 सत्पतिं पतिमि'त्यन्नं वै बाजा ऽअन्नानां सत्पतिं पति-
 मित्येतदैन्द्रयानुष्टुभा निवपत्यैन्द्रः हि पुरीषं तदेतद-
 र्द्धमग्रेर्वत्पुरीषमर्द्धमैष्टकम् ॥ ७ ॥ तदाहुः । यत्सर्वैश्छ-
 न्दोभिः सर्वाभिर्देवताभिरिष्टका ऽउपदधात्यथैतदेकयैक-
 देवत्यया निवपति कथमेतदर्द्धमग्रेरितिन्द्रो वै सर्वान्देवा-

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ६१ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ६१ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ६१ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ६१ ।

अप्रतिप्रतिस्तद्यदैनद्रया निवपति तेनैतदर्द्धमग्रेरथ यदनुष्टुभा
 वाग्वा ऽअनुष्टुब्वागु सर्वाणि च्छन्दाऽसि तेनो ऽएवार्द्धम्
 ॥ ८ ॥ अथ * विकर्णीं च स्वयमातृणां चोपदधाति ।
 वायुर्वै विकर्णीं द्यौरुत्तमा स्वयमातृणा वायुं च तद् दिवं
 चोपदधात्युत्तमे ऽउपदधात्युत्तमे हि वायुश्च द्यौश्च सऽस्पृष्टे
 सऽस्पृष्टे हि वायुश्च द्यौश्च पूर्वा विकर्णीमुपदधात्यर्वा-
 चीनं तद्विवो वायुं दधाति तस्मादेषोऽर्वाचीनमेवातः
 पवते ॥ ९ ॥ यद्वेव विकर्णीमुपदधाति । यत्र वा ऽअदोऽ-
 श्वं चितिमवग्रापयन्ति तदसावादित्य ऽइमाँल्लोकान्सूत्रे
 समावयते तद्यत्तस्सूत्रं वायुः स स यः स वायुरेषा सा
 विकर्णी तद्यदेतामुपदधात्यसावेव तदादित्य ऽइमाँल्लोकान्सूत्रे
 समावयते ॥ १० ॥ यद्वेव विकर्णीं च स्वयमातृणां चोप-
 दधाति । आयुर्वै विकर्णीं प्राणः स्वयमातृणायुश्च तत्प्राणं
 चोपदधात्युत्तमे ऽउपदधात्युत्तमे ह्यायुश्च प्राणश्च
 सऽस्पृष्टे सऽस्पृष्टे ह्यायुश्च प्राणश्च पूर्वामुत्तरां
 विकर्णीमुपदधात्यायुषा तत्प्राणमुभयतः परिगृह्णाति ॥ ११ ॥
 'प्रोथदुश्श्वो न यवसे । अविष्यश्यदा महः संवरणाद्व्य-
 स्थात् । आदस्य वातो ऽअनुवाति शोचिरध स्म ते व्रजनं
 कृष्णमस्ती'ति यदा वा ऽएतस्य वातोऽनुवाति शोचिरथैतस्य

* "प्रच्छाद्य पुरीषेण विकर्णीस्वयमातृणो शक्रे संस्पृष्टे छिद्रे 'प्रोथदुश्' इत्युत्तरां विकर्णी-
 मायोद्वेति स्वयमातृणाम्" (का० श्रौ० सू० १७. १२. २५) ।

† 'मेवातः' इति 'क-व' । मेव वातः' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ६२ ।

वज्रजं कृष्णं भवति त्रिष्टुभोपदधाति त्रैष्टुभो हि वायुराम्ने-
 ष्याग्निकर्म ह्यनिरुक्तयानिरुक्तो हि वायुरथ यद्वात इत्याह
 वातो हि वायुः ॥ १२ ॥ * अथ स्वयमातृणामुपदधाति ।
 'आयोष्ठा सदने सादयामी'त्येष वा ऽआयुस्तस्यैतत्सदन-
 'मवत' इत्येष हीदः सर्वमवति छायायामित्येतस्य हीदः
 सर्व 'छायायां' समुद्रस्य हृदय' इति समुद्रस्य हेतद्धृ-
 दयः 'रश्मीवर्ती भास्वतीमि'ति रश्मिवती हि द्यौर्भा-
 स्व'त्यां या द्यां भास्या पृथिवीमोर्वन्तरिक्षमि'त्येव' ह्येष-
 ऽइमाँल्लोकानाभाति ॥ १३ ॥ 'परमेष्ठी त्वा सादयत्वि'ति ।
 परमेष्ठी हेतां पञ्चमीं चितिमपश्यत् ॥ १४ ॥ यद्वेव परमे-
 ष्ठिनोपदधाति । प्रजापतिं विस्वस्तं देवता ऽआदाय
 व्युदक्रामस्तस्य परमेष्ठी शिर ऽआदायोत्क्रम्यातिष्ठत्
 ॥ १५ ॥ तमब्रवीत् । उप मेहि प्रति म एतद्धेहि येन
 मे त्वमुदक्रमीरिति किं मे ततो भविष्यतीति त्वद्देवत्यमेव
 म एतदात्मनो भविष्यतीति तथेति तदस्मिन्नेतत्परमेष्ठी
 प्रत्यदधात् ॥ १६ ॥ तद्यैषोत्तमा स्वयमातृणाम् । एतदस्य
 तदात्मनस्तद्यदेतामत्रोपदधाति यदेवास्यैषात्मनस्तदस्मि-
 न्नेतत्प्रतिदधाति तस्मादेतामत्रोपदधाति ॥ १७ ॥ 'दिव-

* अत्र शतम् ४७०० ॥

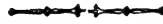
- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० ६३ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ६३ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १५ क० ६३ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ६३ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १५ क० ६३ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ ।
 (७) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ ।

स्पृष्ट्वे व्यचस्वतीम्प्रथस्वतीमिति । दिवो ह्येतत्पृष्ट्वं व्य-
चस्वत्प्रथस्वदिवं 'व्यच्छं दिवं दृढह दिवं मा हिदसीरि'त्या-
त्मानं व्यच्छात्मानं दृढहात्मानं मा हिदसीरित्येतत् ॥१८॥
विश्वस्मै प्राणायामाय । व्यानायोदानायेति प्राणो
वै स्वयमातृणा सर्वस्मा ऽउ वा ऽएतस्मै प्राणः 'प्रति-
ष्ठाये चरित्राये'तीमे वै लोकाः स्वयमातृणा ऽइम ऽउ
लोकाः प्रतिष्ठा चरित्रः 'सूर्यस्त्वाभिपात्वि'ति सूर्य-
स्त्वाभिगोपायत्वित्येतद्भ्रमह्यो स्वस्त्ये'ति महत्या स्वस्त्येत्ये-
तच्छर्हिषा शन्तमेने'ति यच्छर्हिः शन्तमं तेनेत्येतत् ॥१९॥
नानोपदधाति । नाना हि वायुश्च द्यौश्च सकृत्सादयति
समानं तत्करोति समानं ह्यायुश्च प्राणश्च ते वा-
ऽउभे ऽएव शर्करे भवत ऽउभे स्वयमातृणे समानं
ह्येवायुश्च प्राणश्चाथैने सूददोहसाधिवदति प्राणो वै
सूददोहाः प्राणेनैवैने ऽएतत्सन्तनोति सन्दधाति ॥ २० ॥
'तां ऽअस्य सूददोहस' ऽइति । आपो वै सूदोऽन्नं दोहः
'सोर्मथं इश्रीणन्ति पृश्नय' ऽइत्यन्नं वै पृश्नि 'जन्मन्देवाना-
मि'ति संवत्सरो वै देवानां जन्म 'विशं' ऽइति यज्ञो वै
विशो यज्ञे हि सर्वाणि भूतानि विष्टानि 'त्रिष्वी' रोचने

- (१) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ । (२) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ ।
(३) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ । (४) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ ।
(५) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ । (६) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ ।
(७) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ । (८) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ ।
(९) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ । (१०) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ ।
(११) शु० य० सं० अ० १५ क० ६४ ।

दिव' ऽद्विती सवनानि वै त्रीणि रोचनानि सवनान्येतदाहा-
नुष्टुभा वाग्वा ऽअनुष्टुब्बागु सर्वे प्राणा वाचा चैवैने-
ऽएतत्प्राणेन च सन्तनोति सन्दधाति सा वा ऽएषैका
सती सूददोहाः सर्वा ऽद्विष्टका ऽअनुसञ्चरति प्राणो वै
सूददोहास्तस्मादयमेक ऽएव प्राणः सन्तसर्वाण्यङ्गानि
सर्वमात्मानमनुसञ्चरति ॥ २१ ॥ (C)

सप्तमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[पञ्चम्याश्रितः सुवर्णशकलसहस्रेण प्रोक्षणम्, पुरीषेणाच्छादनं च]

अथ स्वयमातृण्णासु सामानि गायति । इमे वै
लोकाः स्वयमातृण्णास्ता ऽएताः शर्करास्ता देवा ऽउपधा-
यैतादृशीरेवापश्यन्त्यथैताः शुष्काः शर्कराः ॥ १ ॥ तेऽब्रु-
वन् । उप तज्जानीत यथेषु लोकेषु रसमुपजीवनं दधामेति
तेऽब्रुवँश्चेतयद्भूमिति चितिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्त-
दिच्छत यथेषु लोकेषु रसमुपजीवनं दधामेति ॥ २ ॥
ते चेतयमानाः । एतानि सामान्यपश्यँस्तान्यगायँस्तैरेषु
लोकेषु रसमुपजीवनमदधुस्तथैवैतद्यजमानो यदेतानि
सामानि गायत्येष्वेवैतल्लोकेषु रसमुपजीवनं दधाति ॥ ३ ॥
स्वयमातृण्णासु गायति । इमे वै लोकाः स्वयमातृण्णा-
ऽएष्वेवैतल्लोकेषु रसमुपजीवनं दधाति ॥ ४ ॥ स वै

(C) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श्र० ११. १२. ३ ;
कठ० १०. १०; कपिष्ठ० २६. ९; मै० सं० ११. ८. १, १४; तै० सं० ४. ४. ५ ।

‘भू॒र्भुवः॑ स्वरि॑ति । ए॒ता॒सु व॒या॒हृति॑षु गायति भू॒रिति॑
 वा ऽअ॒यं लो॒को भुव॑ ऽइत्यन्तरिक्षलोकः॑ स्वरि॑त्यसौ
 लोकः ऽए॒ष्वे॒वैत॒ल्लो॒केषु॑ र॒समु॑पजीवनं दधाति ॥ ५ ॥ तानि
 वै ना॒ना प्र॒स्तावा॑नि । समा॒न॒निध॑नानि तानि यन्ना॒ना
 प्र॒स्तावा॑नि ना॒ना ह्य॒पश्य॑न्नथ यत्समा॒न॒निध॑नाद्ये॒का ह्ये॒व
 यज्ञ॑स्य प्र॒तिष्ठै॑कं निध॒नं स्वर्गं॑ ऽए॒व लो॒स्तस्मा॑त्स्व॒र्ज्यो-
 ति॑र्निध॒नानि ॥ ६ ॥ अ॒थैनः॑ हिरण्यशकलैः॑ प्रोक्षति ।
 अत्रै॑ष स॒र्वोऽग्निः॑ सं॒स्कृत॑स्तस्मिन्दे॒वा ऽए॒तद॑मृतः॑ रू॒प-
 मु॒त्तम॑मदधुस्तथै॒वास्मि॑न्नयमे॒तद॑मृतः॑ * रू॒पमु॒त्तमं॑ दधाति
 ॥ ७ ॥ यद्वे॒नैनः॑ हिरण्यशकलैः॑ † प्रोक्षति । ए॒तद्वा-
 ऽअस्मि॑न्नदोऽ॒मुं पु॒रस्ता॑द्द॒म्यां त॒नूं म॒ह्यतो॑ दधाति
 रू॒मं च पु॒रुषं॑ चाथैनमे॒तत्सर्व॑मे॒वोप॑रि॒ष्टाद्द॒म्यया॑ त॒न्वा
 प्र॒च्छा॑दयति ॥ ८ ॥ द्वा॒ब्भ्यां—द्वा॒ब्भ्यां॑ श॒ता॒ब्भ्याम् ।
 द्वि॒पाद्य॑ज॒मानो य॒ज॒मानोऽग्नि॑र्या॒वानग्नि॑र्या॒वत्य॑स्य मा॒त्रा
 ता॒वतै॒वास्मि॑न्ने॒तद॑मृतः॑ रू॒पमु॒त्तमं॑ दधाति प॒ञ्चकृ॑त्वः॑ प॒ञ्च-
 चि॒तिकोऽग्निः॑ प॒ञ्चर्त्त॑वः॑ सं॒वत्स॑रः॑ सं॒वत्स॑रोऽग्नि॑र्या॒वान-
 ग्नि॑र्या॒वत्य॑स्य मा॒त्रा ता॒वतै॒वास्मि॑न्ने॒तद॑मृतः॑ रू॒पमु॒त्तमं॑
 दधाति स॒हस्रे॑ण स॒र्वं वै स॒हस्र॑ः स॒र्वेणै॒वास्मि॑न्ने॒तद॑मृतः॑
 रू॒पमु॒त्तमं॑ दधाति ॥ ९ ॥ प॒ञ्चाद॑ग्रे प्राङ् ति॒ष्ठन् ।
 अ॒थोत्त॑रतो दक्षि॒णाथ॑ पु॒रस्ता॑त्प्र॒त्यङ्म॑थ जघ॒नेन॑ षरी॒त्य

* ‘रूपमुपतमुम्’ इति ‘क’ पुस्तके ।

† “पुरुषाग्निहोमवत्तिष्ठन्नि प्रोक्षति हिरण्यशकलसहस्रेण शते द्वे-द्वे प्रक्रियति सहस्रस्येति प्रतिमन्त्रं सहस्रस्येति प्रतिमन्त्रम्” (का० श्रौ० सू० १७. १२. २६) ।

दक्षिणत ऽउदङ् तिष्ठैस्तद्दक्षिणावृत्तद्धि देवत्राथानुपरीत्य
 पश्चात्प्राङ् तिष्ठैस्तथो हास्यैतत्प्रागेव कर्म कृतं भवति
 ॥ १० ॥ 'सहस्रस्य प्रमासि । सहस्रस्य प्रतिमासि
 सहस्रस्योन्मासि साहस्रोऽसि सहस्राय त्वे'ति सर्वं वै
 सहस्रं सर्वमसि सर्वस्मै त्वेत्येतत् ॥ ११ ॥ अथातश्चि-
 तिपुरीषाणामेव मीमांसा । अयमेव लोकः प्रथमा
 चितिः पशवः पुरीषं व्यत्प्रथमां चितिं पुरीषेण प्रच्छादयतीमं
 तल्लोकं पशुभिः प्रच्छादयति ॥ १२ ॥ अन्तरिक्षमेव
 द्वितीया चितिः । व्याथंसि पुरीषं व्यद् द्वितीयां चितिं
 पुरीषेण प्रच्छादयत्यन्तरिक्षं तद्वयोभिः प्रच्छादयति
 ॥ १३ ॥ द्यौरेव तृतीया चितिः । नक्षत्राणि पुरीषं व्यत्तृतीयां
 चितिं पुरीषेण प्रच्छादयति दिवं तन्नक्षत्रैः प्रच्छादयति
 ॥ १४ ॥ यज्ञ एव चतुर्थी चितिः । दक्षिणाः पुरीषं
 व्यच्चतुर्थीं चितिं पुरीषेण प्रच्छादयति यज्ञं तद्दक्षिणाभिः
 प्रच्छादयति ॥ १५ ॥ यजमान एव पञ्चमी चितिः ।
 प्रजा पुरीषं व्यत्पञ्चमीं चितिं पुरीषेण प्रच्छादयति यजमानं
 तत्प्रजया प्रच्छादयति ॥ १६ ॥ स्वर्ग एव लोकः षष्ठी
 चितिः । देवाः पुरीषं व्यत्षष्ठीं चितिं पुरीषेण प्रच्छादयति
 स्वर्गं तल्लोकं देवैः प्रच्छादयति ॥ १७ ॥ अमृतमेव
 सप्तमी चितिः । तामुत्तमामुपदधात्यमृतं तदस्य सर्वस्यो-
 त्तमं दधाति तस्मादस्य सर्वस्यामृतमुत्तमं तस्माद्देवा-

ऽअनन्तर्हितास्तस्मादु तेऽमृता ऽइत्यधिदेवतम् ॥ १८ ॥
 अथाह्यात्मम् । वैवेयं प्रतिष्ठा यश्चायमवाङ् प्राणस्तत्प्रथमा
 चित्तिर्माथ्सं पुरीषं यत्प्रथमां चित्तिं पुरीषेण प्रच्छादयत्ये-
 तदस्य तदात्मनो माथ्सैः सञ्छादयतीष्टका ऽउपधायास्थी-
 ष्टका ऽअस्ति तन्माथ्सैः सञ्छादयति नाधस्तात्सञ्छा-
 दयति तस्मादिमे प्राणा ऽअधस्तादुसञ्छन्ना ऽउप-
 रिष्टात्तु प्रच्छादयत्येतदस्य तदात्मन ऽउपरिष्टान्माथ्सैः
 सञ्छादयति तस्मादस्यैतदात्मन ऽउपरिष्टान्मा-
 थ्सैः सञ्छन्नं नावकाशते ॥ १९ ॥ यदूर्ध्वं प्रति-
 ष्ठाया ऽअवाचीनं मद्ध्यात् । तद् द्वितीया चित्ति-
 र्माथ्सं पुरीषं यद् द्वितीयां चित्तिं पुरीषेण प्रच्छादय-
 त्येतदस्य तदात्मनो माथ्सैः सञ्छादयतीष्टका ऽउपधाया-
 स्थीष्टका ऽअस्ति तन्माथ्सैः सञ्छादयति पुरीष ऽउप-
 दधाति पुरीषेण प्रच्छादयत्येतदस्य तदात्मन ऽउभयतो
 माथ्सैः सञ्छादयति तस्मादस्यैतदात्मन ऽउभयतो
 माथ्सैः सञ्छन्नं नावकाशते ॥ २० ॥ मध्यमेव तृतीया
 चितिः । यदूर्ध्वं मद्ध्यादवाचीनं ग्रीवाभ्यस्तच्चतुर्थी
 चित्तिर्ग्रीवा ऽएव पञ्चमी चितिः शिर ऽएव षष्ठी चितिः
 प्राणा ऽएव सप्तमी चितिस्तामुत्तमामुपदधाति प्राणाँस्तदस्य
 सर्वस्योत्तमान्दधाति तस्मादस्य सर्वस्य प्राणा ऽउत्तमाः
 पुरीष ऽउपदधाति माथ्सं वै पुरीषं * माथ्सं तत्प्राणा-

न्प्रतिष्ठापयति नोपरिष्ठात्प्रच्छादयति तस्मादिमे
प्राणा उपरिष्ठादुसञ्चन्नाह ॥ २१ ॥ (D)

सप्तमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥ कण्डिकासंख्या १०९॥

. इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

* चित्तिनामाष्टमं कण्डं समाप्तम् ॥ ८ ॥

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. २. ४ ।

* अस्मिन्कण्डे कण्डिकासंख्या ४३७ ।

अथ सञ्चितीनाम नवमं काण्डम्

अस्मिन् काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः— शतरुद्रियहोमविधानम्, चित्यपरिषेकः,
वसोर्धाराहोमः, वाजप्रसवीयहोमः राष्ट्रभृद्वोमादि, धिण्यचयनम्,
पुनश्चितिः, चित्युपस्थानं चेति ।

[शतरुद्रियहोमः]

ॐ ॥ अथातः शतरुद्रियं * जुहोति । अत्रैष स्रवोऽ-
ग्निः संस्कृतः स ऽएषोऽत्र रुद्रो देवता तस्मिन्देवा ऽएत-
दमृतः रूपमुत्तममदधुः स ऽएषोऽत्र दीप्यमानोऽति-
ष्ठदुन्नमिच्छमानस्तस्माद्देवा ऽअभिभयुर्ध्वै नोऽयं न
हि^१स्यादिति ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् । अन्नमस्मै सम्भराम
तेनैनः शमयामेति तस्मा ऽएतदुन्नः समभरञ्छान्तदेवत्यं
तेनैनमशमयँस्तद्वदेत देवमेतेनाशमयँस्तस्माच्छान्तदे-
वत्यः शान्तदेवत्यः ह वै तच्छतरुद्रियमित्याचक्षते परोक्षं
परोक्षकामा हि देवास्तथैवास्मिन्नयमेतदमृतः रूपमुत्तमं
दधाति स ऽएषोऽत्र दीप्यमानस्तिष्ठत्यन्नमिच्छमान-
स्तस्मा ऽएतदुन्नः सम्भरति शान्तदेवत्यं तेनैनः
शमयति ॥ २ ॥ जर्तिलैर्जुहोति । जायत ऽएष ऽएतद्य-

* शतरुद्रियहोम उत्तरपक्षस्याऽपरस्या^१ स्वत्वां परिश्रित्स्वर्कपणेनाऽर्ककाष्ठेन शातयन्
सन्ततं जर्तिलमिभ्रान् गवेधुकासकूनजाक्षीरमेके तिष्ठन्नुद्ध 'नमस्त' इत्यध्यायेन (का० श्रौ०
सू० १८. १. १) ।

चीयते स ऽएष सर्वस्मा ऽअन्नाय जायत ऽउभयमेतदुन्नं
 ख्यज्जर्तिला खच्च ग्याम्भ्यं खच्चारण्यं खदुह तिलास्तेन
 ग्याम्भ्यं खदुकृष्टे पच्यन्ते तेनारण्यमुभयेनैवैनमेतदन्नेन
 प्रीणाति ग्याम्भ्येण चारण्येन च ॥३॥ अर्कपण्णेन जुहोति ।
 अन्नमर्क्योऽन्नेनैवैनमेतत्प्रीणाति ॥ ४ ॥ परिश्रित्सु जुहोति ।
 अग्नय ऽएते यत्परिश्रितस्तथो हास्येता ऽअग्निमत्येवाहु-
 तयो हुता भवन्ति ॥ ५ ॥ यद्वैतच्छतरुद्दियं जुहोति ।
 प्रजापतेर्विस्वस्तादेवता ऽउदक्रामस्तमेक ऽएव देवो नाज-
 हान्मन्युरेव सोऽस्मिन्नन्तर्विततोऽतिष्ठत्सोऽरोदीत्तस्य
 यान्यश्श्रूणि प्रास्कन्दस्ताड्यस्मिन्मन्यौ प्रत्यतिष्ठन्त-
 ऽएव शतशीर्षा रुद्रः समभवत्सहस्राक्षः शतेषुधिरथ या-
 ऽअन्या विष्णुषोऽपतस्ता ऽअसङ्ख्याता सहस्राणीमाँल्लोकान-
 नुप्राविशस्तद्यदुदितात्समभवत्तस्माद्गुहाः सोऽयुः शत-
 शीर्षा रुद्रः सहस्राक्षः शतेषुधिरधिज्यधन्वा प्रतिहितायि
 भीषयमाणोऽतिष्ठदुन्नमिच्छमानस्तस्माद्देवा ऽअविभयुः
 ॥ ६ ॥ ते प्रजापतिमब्रुवन् । अस्माद्वै विभीमो यद्वै
 नोऽयं न हि ऽस्यादिति सोऽब्रवीदुन्नमस्मै सम्भरत
 तेनैनः शमयतेति तस्मा ऽएतदुन्नः समभरञ्छतरुद्दियं
 तेनैनमशमयँस्तद्यदेतः शतशीर्षाणः रुद्रमेतेनाशमयँस्त-
 स्माच्छतशीर्षरुद्रशमनीयः शतशीर्षरुद्रशमनीयः ह वै
 तच्छतरुद्दियमित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवा-
 स्तथैवास्मा ऽअयमेतदुन्नः सम्भरति शतरुद्दियं तेनैनः

शमयति ॥ ७ ॥ गवेधुकासक्तुभिर्जुहोति । यत्र वै सा
 देवता विस्वस्ताशयत्ततो गवेधुकाः समभवन्त्स्वेनैवैनमेत-
 न्नागेन स्वेन रसेन प्रीणाति ॥ ८ ॥ अर्कपण्णेन जुहोति ।
 एतस्य वै देवस्याशयादर्कः समभवत्स्वेनैवैनमेतन्नागेन
 स्वेन रसेन प्रीणाति ॥ ९ ॥ परिश्रित्सु जुहोति । लोमानि
 वै परिश्रित्तो न वै लोमसु विषं न किञ्चन हिनस्त्युत्तराद्धेऽ-
 ग्नेरुदङ् तिष्ठञ्जुहोत्येतस्याथ ह दिश्येतस्य देवस्य गृहाः
 स्वायामेवैनमेतद्दिशि तत्प्रीणाति स्वायां दिश्यवयजते
 ॥ १० ॥ स वै जानुदग्घ्ने प्रथमथ स्वाहाकरोति ।
 अध ऽइव वै तद्यजानुदग्घ्नमध ऽइव तद्यद्यं लोक-
 स्तद्य ऽइमं लोकः रुद्वाः प्राविशंस्तस्तत्प्रीणाति
 ॥ ११ ॥ अथ नाभिदग्घ्ने । मध्यमिव वै तद्यन्नाभिदग्घ्नं
 मध्यमिवान्तरिक्षलोकस्तद्येऽन्तरिक्षलोकः रुद्वाः प्रावि-
 शंस्तस्तत्प्रीणाति ॥ १२ ॥ अथ * मुखदग्घ्ने । उपरीव वै
 तद्यन्मुखदग्घ्नमुपरीव तद्यदसौ लोकस्तद्येऽमुं लोकः
 रुद्वाः प्राविशंस्तस्तत्प्रीणाति स्वाहाकारेणान्नं वै स्वाहा-
 कारोऽन्नेनैवैनानेतत्प्रीणाति ॥ १३ ॥ 'नमस्ते रुद् मध्यव'
 ऽइति । य ऽएवास्मिन्सोऽन्तर्मन्युर्विततोऽतिष्ठत्तस्मा-
 ऽएतन्नमस्करोत्युतो त ऽइषवे नमो बाहुभ्यामुत ते नम'
 ऽइतीष्ट्वा च हि बाहुभ्यां च भीषमाणोऽतिष्ठत् ॥ १४ ॥
 स ऽएष क्षत्रं देवः । यः स शतशीर्षा समभवद्विश-

* 'मुखदग्घ्न । उड' इति 'ग-ज' पु० । 'मुखदग्घ्ने । उ' इति 'क-घ' पुस्तकयोः ।

(१) शु० य० सं० अ० १६ क० १ । (२) शु० य० सं० अ० १६ क० १

ऽइम ऽइतरे ये विष्णुद्भ्यः समभवँस्तस्मा ऽएतस्मै
क्षत्रायैता विश ऽएतं पुरस्तादुद्धारमुदहरन्त्य ऽएष प्रथमोऽ-
नुवाकस्तेनैनमप्रीणँस्तथैवास्मा ऽअयमेतं पुरस्तादुद्धार-
मुद्धरति तेनैनं प्रीणाति तस्मादेष ऽएकदेवत्यो भवति
रौद्र ऽएतं ह्येतेन प्रीणाति ॥ १५ ॥ चतुर्दशैतानि
यजूंषि भवन्ति त्रयोदश मासाः संवत्सरः प्रजापति-
श्चतुर्दशः प्रजापतिरग्निर्व्यावानग्निर्व्यावत्यस्य मात्रा ताव-
तैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति नमो नम ऽइति यज्ञो वै नमो
यज्ञेनैवैनमेतन्नमस्कारेण नमस्यति तस्मादु ह नायजियं
ब्रूयान्नमस्त ऽइति यथा हैनं ब्रूयाद्यज्ञस्त ऽइति तादृ-
क्त ॥ १६ ॥ अथ द्वन्द्विभ्यो जुहोति । नमोऽमुष्मै
चामुष्मै चेति तद्यथा वै ब्रूयादसौ त्वं च न ऽएष
च मा हिंसिष्वमित्येवमेतदाह नतरां हि विदित-
ऽआमन्त्रितो हिनस्ति ॥ १७ ॥ 'नमो हिरण्यबाहवे ।
सेनाय्ये दिशां च पतये नम' ऽइत्येष ऽएव हिरण्यबाहुः
सेनानीरेष दिशां पतिस्तद्यत्किञ्चात्रैकदेवत्यमेतमेव तेन प्री-
णाति क्षत्रमेव तद्विशयपि भागं करोति तस्माद्यद्विशस्तस्मि-
न्क्षत्रियोऽपि भागोऽथ या ऽअसङ्ख्याता सहस्राणी-
माल्लोकाननुप्राविशन्नेतास्ता देवता याव्य ऽएतज्जुहोति
॥ १८ ॥ अथ जातेभ्यो जुहोति । एतानि ह जातान्येते रुद्रा-
ऽअनुप्रविविशुष्यत्रयत्रैते तदेवैनानेतत्प्रीणात्यथो ऽएव
हैतानि रुद्राणां जातानि देवानां वै विधामनु मनुष्यास्त-

स्ममादु हेमानि मनुष्याणां जातानि यथाजातमेवैनाने-
तत्प्रीणाति ॥ १९ ॥ तेषां वा ऽउभयतो नमस्कारा * ऽअन्ये ।
अन्यतरतो नमस्कारा ऽअन्ये ते ह ते घोरतरा ऽअशा-
न्तरा य ऽउभयतो नमस्कारा ऽउभयत ऽएवैनानेतद्यज्ञेन
नमस्कारेण शमयति ॥ २० ॥ स वा ऽअशीत्यां च
स्वाहाकरोति । प्रथमे चानुवाके ऽथाशीत्यामथाशीत्यां च
यानि चोद्भूतानि यजुष्यवतानेभ्यो ऽन्नमशीतयो ऽन्नेनै-
वैनानेतत्प्रीणाति ॥ २१ ॥ अथैतानि यजुषि जपति ।
‘नमो वः किरिकेभ्य’ ऽइत्येतद्वास्य प्रतिज्ञाततमं धाम
यथा प्रियो वा पुत्रो हृदयं वा तस्माद्यत्रैतस्माद्देवा-
च्छङ्केत तदेताभिर्व्याहृतिभिर्जुहुयादुप हैवैतस्य देवस्य प्रियं
धाम गच्छति तथो हैनमैष देवो न हिनस्ति ॥ २२ ॥
‘नमो वः किरिकेभ्य’ ऽइति । एते हीदः सर्वं कुर्वन्ति
‘देवानाः हृदयेभ्य’ ऽइत्यग्निर्वायुरादित्य ऽएतानि ह तानि
देवानाः हृदयानि ‘नमो विचिन्वत्केभ्य’ ऽइत्येते हीदः
सर्वं विचिन्वन्ति ‘नमो विक्षिणत्केभ्य’ ऽइत्येते वै तं
विक्षिणन्ति यं विचिक्षीषन्ति ‘नमः ऽआनिर्हतेभ्य’
ऽइत्येते ह्येभ्यो लोकेभ्यो ऽनिर्हताः ॥ २३ ॥ अथोत्तराणि
जपति । ‘द्रापे ऽअन्धसस्पत’ ऽइत्येष वै द्रापिरेष वै तं
द्रापयति यं दिद्रापयिषत्यन्धसस्पत ऽइति सोमस्य पत-

* ‘ऽअन्ये । ऽन्य’ इति ‘ग-ज’ पु० । ‘ऽअन्ये । अन्य’ इति ‘क-घ’ पुस्तकयोः ।

- (१) शु० य० सं० अ० १६ क० ४६ । (२) शु० य० सं० अ० १६ क० ४६ ।
(३) शु० य० सं० अ० १६ क० ४६ । (४) शु० य० सं० अ० १६ क० ४६ ।
(५) शु० य० सं० अ० १६ क० ४६ । (६) शु० य० सं० अ० १६ क० ४७ ।

ऽइत्येतद्दृष्टिं नीललोहितेति नामानि चास्यैतानि रूपाणि
च नामग्राहमेवैनमेतत्प्रीणात्त्यासां प्रजानामेषां पशूनां
मा भेर्मा रोद्धो च न किञ्चनाममदि'ति यथैव यजुस्तथा
बन्धुः ॥ २४ ॥ स ऽएष क्षत्रं देवः । तस्मा ऽएतस्मै
क्षत्रायैता विशोऽमुं पुरस्तादुद्धारमुदहरन्त्योऽसौ प्रथमोऽ-
नुवाकोऽथास्मा ऽएतमुपरिष्टादुद्धारमुदहरंस्तेनैनमप्री-
णंस्तथैवास्मा ऽअयमेतमुपरिष्टादुद्धारमुद्धरति तेनैनं
प्रीणाति तस्मादुप्येष ऽएकदेवत्यो भवति रौद्र ऽएवैतं
ह्येवैतेन प्रीणाति ॥ २५ ॥ ससैतानि यजूंषि भवन्ति । सप्त-
चित्तिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्यवानग्नि-
र्यवित्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुन्नेन प्रीणाति तान्युभया-
न्येकविंशतिः सम्पद्यन्ते द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रय ऽइमे
लोका ऽअसावादित्य ऽएकविंश ऽएतामभिसम्पदम्
॥ २६ ॥ अथावतानाञ्जुहोति । एतद्वा ऽएनान्देवा ऽएते-
नान्नेन प्रीत्वाथैषामेतैरवतानैर्द्धनूँष्यवातन्वँस्तथैवैनानय-
मेतदेतेनान्नेन प्रीत्वाथैषामेतैरवतानैर्द्धनूँष्यवतनोति न
ह्यवततेन धनुषा कञ्चन हिनस्ति ॥ २७ ॥ तद्वै सहस्र-
योजन ऽइति । एतद्ध परमं दूरं यत्सहस्रयोजनं तद्यदेव
परमं दूरं तदेवैषामेतद्धनूँष्यवतनोति ॥ २८ ॥ यद्वेवाह
सहस्रयोजन ऽइति । अयमग्निः सहस्रयोजनं न ह्येत-
स्मादिति नेत्यन्यत्परमस्ति तद्यदग्नौ जुहोति तदेवैषां
सहस्रयोजने धनूँष्यवतनोति ॥ २९ ॥ 'असैङ्ख्याता

सहस्राणि । अस्मिन्महृत्यर्णव' ऽइति यत्र-यत्र ते
तदेवैषामेतद्धनूँष्यवतनोति ॥ ३० ॥ दुशैतानवताना-
ञ्जुहोति । दुशाक्षरा विराड्विराडभिर्दश दिशो-दिशोऽभिर्दश
प्राणाः प्राणा ऽअग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैषा-
मेतद्धनूँष्यवतनोति ॥ ३१ ॥ अथ * प्रत्यवरोहाञ्जुहोति ।
एतद्वा ऽएतदिमाँल्लोकानित ऽऊर्द्धो रोहति स स पराड्वि
रोह ऽइयमु वै प्रतिष्ठा ते देवा ऽइमां प्रतिष्ठामभिप्रत्या-
यँस्तथैवैतद्यजमान ऽइमां प्रतिष्ठामभिप्रत्यैति ॥ ३२ ॥
यद्वेव प्रत्यवरोहति । एतद्वा ऽएनानेतत्प्रीणन्नन्ववैति
तत ऽएवैतदारमानमपोद्धरते जीवात्त्वै तथो हानेनात्मना
सर्वमायुरेति ॥ ३३ ॥ यद्वेव प्रत्यवरोहति । एतद्वा ऽएत-
देतान्नुद्धानित ऽऊर्द्धान्प्रीणाति तान्पुनरमुतोऽर्वाचः
॥ ३४ ॥ 'नमोऽस्तु रुद्देभ्यो ये दिवी'ति । तद्येऽमुष्मिँल्लोके
रुद्वास्तेभ्य ऽएतन्नमस्करोति 'येषां वर्षमिषव' ऽइति
वर्षः ह तेषामिषवो वर्षेण ह ते हिंसन्ति यं जिहिंस-
सिषन्ति ॥ ३५ ॥ 'नमोऽस्तु रुद्देभ्यो येऽन्तरिक्ष' ऽइति ।
तद्येऽन्तरिक्षलोके रुद्वास्तेभ्य ऽएतन्नमस्करोति 'येषां
व्रात ऽइषव' ऽइति व्रातो ह तेषामिषवो व्रातेन ह ते
हिंसन्ति यं जिहिंससिषन्ति ॥ ३६ ॥ 'नमोऽस्तु रुद्देभ्यो

* प्रतिष्ठोमं प्रत्यवरोहान् जुहोति प्रमाणेषु नमोऽस्त्विति प्रतिमन्त्रम् (का० श्रौ० सू०

१८. १. ५।

- (१) शु० य० सं० अ० १६ क० ६४ । (२) शु० य० सं० अ० १६ क० ६४ ।
(३) शु० य० सं० अ० १६ क० ६५ । (४) शु० य० सं० अ० १६ क० ६५ ।
(५) शु० य० सं० अ० १६ क० ६६ ।

ये पृथिव्यामि'ति । तद्येऽस्मिँल्लोके रुद्रास्तेभ्य एतन्न-
मस्करोति 'येषामन्नमिषव' इत्यन्नः ह तेषामिषवोऽन्नेन
ह ते हिंसन्ति यं जिहिंसिषन्ति ॥ ३७ ॥ 'तेभ्यो दश
प्राचीः । दश दक्षिणा दश प्रतीचीर्दशोदीचीर्दशोर्द्धा' इति
* दश-दशेति दशाक्षरा विराड्विराडभिर्दश दिशो दिशोऽभिर्दश
प्राणाः प्राणाऽअग्निर्यवानग्निर्यवात्यस्य मात्रा
तावतैवैनानेतदन्नेन प्रीणाति ॥ ३८ ॥ यद्वेवाह दश-
दशेति । दश वाऽअञ्जलेरङ्गुलयो दिशि-दिश्येवैभ्य-
एतदञ्जलिं करोति तस्मादु हैतज्जीतोऽञ्जलिं करोति
'तेभ्यो नमोऽस्तिव'ति तेभ्य एव नमस्करोति
'ते नो मृडयन्तिव'ति त एवास्मै मृडयन्ति 'ते यं
द्विष्मो यश्च नो द्वेष्टि तमेषां जम्भे दध्म' इति यमेव
द्वेष्टि यश्चैनं द्वेष्टि तमेषां जम्भे दधात्यमुमेषां जम्भे
दधामीति ह ब्रूयाद्यं द्विष्यात्ततोऽह तस्मिन्न पुनरस्त्यपि
तन्नादियेत स्वयं निर्दिष्टो ह्येव स यमेवं विद्वेष्टि
॥ ३९ ॥ त्रिष्कृत्वः प्रत्यवरोहति । त्रिवृदग्निर्यवान-
ग्निर्यवात्यस्य मात्रा तावतैवैनानेतदन्नेन प्रीणाति
स्वाहाकारेणान्नं वै स्वाहाकारोऽन्नेनैवैनानेतत्प्रीणाति
त्रिरित् ऽऊर्द्धो रोहति तत्पद् तस्योक्तो बन्धुः ॥ ४० ॥
यद्वेव त्रिष्कृत्वः प्रत्यवरोहति । त्रिर्हि कृत्व ऽऊर्द्धो रोहति

* 'दश दशेति' पाठोऽयं 'ग-ज' पुस्तकयोर्नास्ति ।

- (१) शु० य० सं० अ० १६ क० ६६ । (२) शु० य० सं० अ० १६ क० ६६ ।
(३) शु० य० सं० अ० १६ क० ६६ । (४) शु० य० सं० अ० १६ क० ६६ ।
(५) शु० य० सं० अ० १६ क० ६६ ।

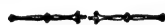
तद्यावत्कृत्व ऽऊर्द्ध्वं रोहति तावत्कृत्वः प्रत्यवरोहति ॥४१॥
 अथ तदर्कपण्णं * चात्वाले प्रास्यति । एतद्वा ऽएनेनैत-
 द्दौहं कर्म करोति तदेतदशान्तं तदेतत्तिरः करोति नेदि-
 दमशान्तं कश्चिदभितिष्ठान्तं नेद्धिनसदिति तस्माच्चात्वाले
 यद्वेव चात्वालेऽग्निरेष यच्चात्वालस्तथो हैनदेषोऽग्निः
 सन्दहत्यथातः सम्पदेव ॥ ४२ ॥ तदाहुः । कथमस्यैतच्छ-
 तरुद्वियः संवत्सरमग्निमाप्नोति कथः संवत्सरेणाग्निना
 सम्पद्यत ऽइति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतान्येतच्छ-
 तरुद्वियमथ त्रिंशदथ पञ्चत्रिंशत्ततो यानि षष्टिश्च
 त्रीणि च शतानि तावन्ति संवत्सरस्याहानि तत्संवत्सरस्या-
 हान्याप्नोत्यथ यानि त्रिंशत्त्रिंशद्मासस्य रात्र्यस्त-
 द्मासस्य रात्रीराप्नोति तदुभयानि संवत्सरस्याहोरात्रा-
 ण्याप्नोत्यथ यानि पञ्चत्रिंशत्स त्रयोदशो मासः स-
 ऽआत्मा त्रिंशदात्मा प्रतिष्ठा द्वे प्राणा द्वे शिर ऽएव
 पञ्चत्रिंशमेतावाङ्गैः संवत्सर ऽएवमु हास्यैतच्छतरुद्वियः
 संवत्सरमग्निमाप्नोत्येवः संवत्सरेणाग्निना सम्पद्यत ऽएता-
 वत्य ऽउ वै † शाण्डिलेऽग्नौ मद्ध्यतो यजुष्मत्य ऽइष्टका-
 ऽउपधीयन्तेऽग्नयो हैते पथृग्यदेता ऽइष्टका ऽएवमु
 हास्यैतेऽग्नयः पृथक् शतरुद्वियेणाभिहुता भवन्ति ॥ ४३ ॥
 तदाहुः । कथमस्यैतच्छतरुद्वियं महदुक्थमाप्नोति

* “उत्तरवेदिनिचयार्थं यत्र भूप्रदेशे सृदं खनति स प्रदेशश्चात्वाल उच्यते”
 (का० श्रौ० सू० १८. १. ६) ।

† शाण्डिलेऽग्नौ = शाण्डिलदृष्टेऽग्नौ मध्यवेद्यां षट्युत्तरशतत्रयसङ्ख्या यजुष्मत्य इष्टका
 उपधीयन्त इत्यर्थः ।

कथं महतोक्थेन सम्पद्यत ऽइति याज्ञ्यमुनि पञ्चविंश-
शतिर्यजूंष्यभितोऽशीतीः स पञ्चविंशः ऽआत्मा यत्र
वाऽ आत्मा तदेव शिरस्तत्पक्षपुच्छान्यथ या ऽअशीतयः
सैवाशीतीनामाप्तिरशीतिभिर्हि महदुक्थमाख्यायतेऽथ यदू-
र्द्धमशीतिभ्यो यदेवादो महत ऽउक्थस्योर्द्धमशीतिभ्य-
ऽएतदस्य तदेवमु हास्यैतच्छतरुद्वियं महदुक्थमाप्नोत्येवं
महतोक्थेन सम्पद्यते ॥ ४४ ॥ (A)

• प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[चित्याग्नः परिषेकादि-विधिः]

अथैनमतः * परिषिञ्चति । एतद्वा ऽएनं देवाः
शतरुद्वियेण शमयित्वाथैनमेतद्भूय ऽएवाशमयँस्तथैवैनमय-
मेतच्छतरुद्वियेण शमयित्वाथैनमेतद्भूय ऽएव शमयति
॥ १ ॥ अद्भिः परिषिञ्चति । शान्तिर्वा ऽआपः शमयत्ये-
वैनमेतत्सर्वतः परिषिञ्चति सर्वत ऽएवैनमेतच्छमयति
त्रिष्वृत्तः परिषिञ्चति त्रिवृदग्निर्यवानग्निर्यवावत्यस्य मात्रा
तावतैवैनमेतच्छमयति ॥ २ ॥ यद्वेवैनं परिषिञ्चति । इमे
वै लोका ऽएषोऽग्निरिमँस्तल्लोकानद्भिः परितनोति समुद्गेण

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ३. १; कठ०
१०. ११, १२, १६ कपिष्ठ० २७. १, २, ६; मै० सं० ११. ९. २, ३, ९; तै० सं० ४.
५. ९, २, ९ ।

* अग्नीत् दक्षिणपक्षस्याऽपरसन्धिसमीपवर्तिन्यात्मभागेऽग्निं निधाय, तत् आरभ्य 'अश्म-
नूर्जम्' इति मन्त्रेणाऽग्निं प्रदक्षिणं सपक्षपुच्छं जलधारया परितः सिञ्चतीति (का० श्रौ० सू०
१८. २. १) ।

† 'मेवमेत' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

हैनौस्तत्परितनोति सर्वतस्तस्मादिमँल्लोकान्तस्वर्तः समुद्ः
 पृथ्वेति दक्षिणावृत्तस्मादिमँल्लोकान्दक्षिणावृत्तसमुद्ः पृथ्वेति
 ॥ ३ ॥ अग्नीत्परिषिञ्चति । अग्निरेष यदाग्नीद्धो नो वा-
 ऽआत्मात्मानः हिनस्त्यहिःसाया ऽअश्मनोऽह्यश्मनो
 ह्यापः प्रभवन्ति निकक्षान्निकक्षाद्वापः प्रभवन्ति
 दक्षिणान्निकक्षादक्षिणाद्धि निकक्षादापः प्रभवन्ति ॥ ४ ॥
 'अश्मन्ब्रूजं पर्वते शिश्रयाणामि'ति । अश्मनि वा ऽएषो-
 र्वपर्वतेषु शिश्रता यदापोऽद्भ्यः ऽओषधीब्भ्यो वनस्पतिब्भ्यो-
 ऽअधि सम्भृतं पयः ऽडुत्येतस्माद्धयेतत्सर्वस्मादधि
 सम्भृतं पयःस्तान्नं ऽडुषमूर्जं धत्त मरुतः सहराणा'
 ऽडुति मरुतो वै वर्षस्येशतेऽश्मँस्ते क्षुँदि'ति निदधाति *
 तदुश्मनि क्षुधं दधाति तस्मादुश्मानाद्योऽथो स्थिरो वा-
 ऽअश्मा स्थिरा क्षुस्तिथरः ऽएव तस्तिथरं दधाति 'मयि
 तं ऽऊर्गि'त्यपादत्ते तदात्मन्ब्रूजं धत्ते तथा द्वितीयं तथा
 तृतीयम् ॥ ५ ॥ निधायोदहरणं त्रिविपल्ययते । एतद्वा-
 ऽएनमेतल्लघूयतीव यदेनः समन्तं पृथ्वेति तस्मा ऽएवै-
 तन्निहतेऽहिःसायै ॥ ६ ॥ यद्वेव विपल्ययते । एतद्वा-
 ऽएनमेतदन्ववैति तत् ऽएवैतदात्मानमपोद्धरते जीवात्त्वै
 तथो हानेनात्मना सर्वमायुरेति ॥ ७ ॥ † त्रिविपल्ययते ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० १ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० १ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १७ क० १ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० १ ।

* का० श्रौ० सू० १८. २. २ ।

(५) शु० य० सं० अ० १७ क० १ ।

† का० श्रौ० सू० १८. २. ३ ।

त्रिर्हि कृत्वः पश्येति तद्यावत्कृत्वः पश्येति तावत्कृत्वो
 विपल्ययते ॥ ८ ॥ अथ तमश्मानमुदहरणेऽवधाय । एतां
 दिशः हरन्त्येषा वै नैर्ऋती दिङ् नैर्ऋत्यामेव तदिशि
 शुचं दधाति ॥ ९ ॥ एतद्वा ऽएनं देवाः । शतरुद्वयेण
 चाद्भिश्च शमयित्वाथास्यैतेन शुचं पाप्मानमपाङ्मस्तथै-
 वैनमयमेतच्छतरुद्वयेण चाद्भिश्च शमयित्वाथास्यैतेन शुचं
 पाप्मानमपहन्ति ॥१०॥ बाह्येनाग्निः हरति । इमे वै लोका-
 ऽएषोऽग्निरेबभ्यस्तल्लोकेबभ्यो बहिर्द्धा शुचं दधाति बहिर्वेदीयं
 वै वेदिरस्यै तद् बहिर्द्धा शुचं दधाति ॥११॥ [अर्धप्रपाठकः ५५॥]
 स * वेदेर्दक्षिणायाऽंश्चोणौ । प्राङ् तिष्ठन् दक्षिणा निरस्यति
 'यं द्विष्मस्तं ते शुशृच्छत्वि'ति यमेव द्वेष्टि तमस्य शुशृ-
 च्छत्यमुं ते शुशृच्छत्वि'ति ह ब्रूयाद्यं द्विष्यात्ततो ह तस्मिन्न
 पुनरस्त्यपि तन्नादियेत स्वयं निर्दिष्टो ह्येव स यमेवं विद्वेष्टि
 यदि न भिद्येत भेत्तवै ब्रूयाद्यद्वा ह्येव † स भिद्यतेऽथ तः
 शुशृच्छति यं द्वेष्ट्यप्रतीक्षमायन्त्यप्रतीक्षमेव तच्छुचं
 पाप्मानं जहति ॥ १२ ॥ प्रत्येत्येष्टका धेनूः कुरुते ।
 एतद्वा ऽएनं देवाः शतरुद्वयेण चाद्भिश्च शमयित्वा
 शुचमस्य पाप्मानमपहत्य प्रत्येत्येष्टका धेनूरकुर्वत
 तथैवैनमयमेतच्छतरुद्वयेण चाद्भिश्च शमयित्वा शुचमस्य
 पाप्मानमपहत्य प्रत्येत्येष्टका धेनूः कुरुते ॥१३॥ आसीनः

* कुम्भेऽग्निं कृत्वा दक्षिणस्यां वेदिशोणौ प्राङ् तिष्ठन् दक्षिणाऽस्यति 'यं द्विष्म' इति
 (का० श्रौ० सू० १८. २. ४) ।

(१) शु० य० सं० अ० १० क० १ ।

† 'अभिषते' इति 'क' पुस्तके ।

कुर्वीतेत्यु हैक ऽआहुः । आसीनो वै धेनुं दोग्धीति तिष्ठँ-
स्त्वेव कुर्वीतेमे वै लोका ऽएषोऽग्निस्तिष्ठन्तीव वा ऽइमे लोका-
ऽअथो तिष्ठन्नै वीर्यवत्तरः ॥१४॥ उदङ् प्राङ् * तिष्ठन् ।
पुरस्ताद्वा ऽएषा प्रतीची यजमानं धेनुरुपतिष्ठते दक्षि-
णतो वै प्रतीचीं धेनुं तिष्ठन्तीमुपसीदन्ति ॥ १५ ॥
स यत्राभ्याप्नोति । तदभिमृश्यैतद्यजुर्जपती'मा मे ऽअग्न-
ऽदृष्टका धेनवः सन्त्वित्यग्निर्हैतासां धेनुकरणस्येष्टे तस्मा-
देतावतीनां देवतानामग्निमेवामन्त्रयत 'ऽएकं न दश
चान्तश्च परार्द्धश्चेत्येष हावराद्ध्यो भूमा यदेका च दश
चाथ हैष परार्द्ध्यो भूमा यदुन्तश्च परार्द्धश्चावरार्द्धतश्चैवैना-
ऽएतत्परार्द्धतश्च परिगृह्य देवा धेनूरकुर्वत तथैवैना ऽअय-
मेतदवरार्द्धतश्चैव परार्द्धतश्च परिगृह्य धेनुः कुरुते तस्मा-
दपि नादियेत बह्वीः कर्तुममुत्र वा ऽएष ऽएता ब्रह्मणा
यजुषा बह्वीः कुरुतेऽथ यत्सन्तनोति कामानेव तत्सन्तनोति
॥ १६ ॥ यद्वेष्टका धेनुः कुरुते । वाग्वा ऽअयमग्निर्वाचा
हि चितः स यदाहैका च दश चान्तश्च परार्द्धश्चेति
वाग्वा ऽएका वाग्दश वागन्तो वाक्परार्द्धो वाचमेव तद्देवा
धेनुमकुर्वत तथैवैतद्यजमानो वाचमेव धेनुं कुरुतेऽथ
यत्सन्तनोति वाचमेव तत्सन्तनोत्येता 'मे ऽअग्न ऽदृष्टका
धेनवः सन्त्वमुत्रामुष्मिल्लोक ऽदृत्येतद्वा ऽएना ऽअस्मिल्लोके
धेनुः कुरुतेऽथैना ऽएतदमुष्मिल्लोके धेनुः कुरुते तथो

* का० श्री० सू० १८. २. ९ ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० २ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० २ ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० २ ।

हैनमेता ऽउभयोर्लोकयोर्बुञ्जन्यस्मिँश्चामुष्मिँश्च ॥ १७ ॥
 'ऋतव स्थे'ति । ऋतवो ह्येता 'ऽऋतावृध' ऽइति स-
 त्यवृध ऽइत्येतद्वृत्तुष्टा स्थ ऽऋतावृध' ऽइत्यहोरात्राणि
 वा ऽदृष्टका ऽऋतुषु वा ऽअहोरात्राणि तिष्ठन्ति 'घृतश्चुतो
 मधुश्चुत' ऽइति तदेना घृतश्चुतश्च मधुश्चुतश्च कुरुते
 ॥ १८ ॥ 'विराजो नामे'ति । एतद्वै देवा ऽएता दृष्टका
 नामभिरुपांहयन्त यथा-यथैना ऽएतदाचक्षते ता ऽएनान-
 बभ्युपावर्त्तन्ताथ लोकस्पृणा ऽएव पराच्च्यस्तस्थुरहित-
 नाम्भ्यो निमेमिहत्त्यस्ता विराजो नामाकुर्वत ता ऽएनान-
 बभ्युपावर्त्तन्त तस्माद्दश-दशेष्टका ऽउपधाय लोकस्पृण-
 याभिमन्त्रयते तदेना विराजः कुरुते दशाक्षरा हि विराद्
 'कामदुग्धाऽअक्षीयमाणा' ऽइति तदेनाः कामदुग्धा ऽअक्षी-
 यमाणाः कुरुते ॥ १९ ॥ अथैनं विकर्षति । मण्डुकेनावकया
 वेतसशाखयैतद्वा ऽएनं देवाः शतरुद्वियेण चाद्भिश्च
 शमयित्वा शुचमस्य पाप्मानमपहृत्याथैनमेतद्भूय ऽएवा-
 शमयँस्तथैवैनमयमेतच्छतरुद्वियेण चाद्भिश्च शमयित्वा
 शुचमस्य पाप्मानमपहृत्याथैनमेतद्भूय ऽएव शमयति सर्वतो
 विकर्षति सर्वत ऽएवैनमेतच्छमयति ॥ २० ॥ यद्वै न
 विकर्षति । एतद्वै यत्रैतं प्राणा ऽऋषयोग्नेऽग्निः
 समस्कुर्वन्तमद्भिरवोक्षँस्ता ऽआपः समस्कन्दँस्ते मण्डुका-

- (१) शु० य० सं० अ० १७ क० ३ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ३ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १७ क० ३ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ३ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १७ क० ३ । (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ३ ।

ऽअभवन् ॥ २१ ॥ ताः प्रजापतिमब्रुवन् । यद्वै नः कम-
भूदवाक्त्तदगादिति सोऽब्रवीदेष व ऽएतस्य वनस्पतिर्वे-
त्तिति वेत्तु संवेत्तु सोऽह वै तं वेतस ऽइत्याचक्षते परोक्षं
परोक्षकामा हि देवा ऽअथ यदब्रुवन्नवाङ् नः कमगादिति
ता ऽअवाक्ता ऽअभवन्नवाक्ता ह वै ता ऽअवका ऽइत्याचक्षते
परोक्षं परोक्षकामा हि देवास्ता हैतास्त्रय्य ऽआपो यन्म-
ण्डूकोऽवका वेतसशाखैताभिरेवैनमेतत्त्रयीभिरद्भिः शम-
यति ॥ २२ ॥ यद्वैवैनं विकर्षति । जायत ऽएष ऽएत-
यच्चीयते स ऽएष सर्वस्मा ऽअन्नाय जायते सर्वमेतदन्नं
यन्मण्डूकोऽवका वेतसशाखा पशवश्च ह्येता ऽआपश्च
वनस्पतयश्च सर्वेणैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति ॥ २३ ॥ * मण्डू-
केन पशूनाम् । तस्मान्मण्डूकः पशूनामनुपजीवनीयतमो
यातयामा हि सोऽवकाभिरपां तस्मादवका ऽअपामनुप-
जीवनीयतमा यातयाम्भ्यो हि ता वेतसेन वनस्पतीनां
तस्माद्वेतसो वनस्पतीनामनुपजीवनीयतमो यातयामा
हि सः ॥ २४ ॥ तानि वदंशे प्रवक्ष्य । दक्षिणाह्नेनाग्ने-
रन्तरेण परिश्रितः प्रागग्रे विकर्षति 'समुद्स्य त्वावक-
याग्ने परिब्रूयामसि । पावको ऽअस्मब्भ्यः शिवो भवे'ति
समुद्दियाभिस्त्वादभिः शमयाम ऽइत्येतत् ॥ २५ ॥ अथ
जघनाह्नेनोदक् । 'हिमस्य त्वा जरायुणाग्ने परिब्रूयया-
मसि । पावको ऽअस्मब्भ्यः शिवो भवे'ति यद्वै शीतस्य

* "मण्डूकावकावेतसशाखा वेणौ बद्ध्वाऽवकर्षति मन्त्रकृष्टवत्समुद्स्य त्वेति प्रत्यक्षम्"
का० श्रौ० सू० १८. २. १० ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ४ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ५ ।

प्रशीतं तद्धिमस्य जरायु शीतस्य त्वा प्रशीतेन शमयाम-
 ऽडृत्येतत् ॥ २६ ॥ अथोत्तरार्द्धेन प्राक् । 'उप ज्मन्नुप-
 वेतसेऽवतर नदीष्व । अग्ने पित्तमपामसि मण्डूकि
 ताभिरागहि सेमन्नो यज्ञं पावकवर्णः शिवङ्कधी'ति
 यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ २७ ॥ * अथ पूर्वार्द्धेन दक्षिणा ।
 'अपामिदन्ययनः समुद्स्य निवेशनम् । अन्यस्ते-
 ऽस्मत्तपन्तु हेतयः पावको ऽस्मभ्यः शिवो भवे'ति
 यथैव यजुस्तथा बन्धुरित्यग्रे विकर्षत्यथेति । अथेत्यथेति
 तदक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा ॥ २८ ॥ आत्मानमग्रे विकर्षति ।
 आत्मा ह्येवाग्रे सम्भवतः सम्भवत्यथ दक्षिणं पक्षमथ
 पुच्छमथोत्तरं तदक्षिणावृत्तद्धि देवत्रा ॥ २९ ॥ अबभ्यात्सं †
 पक्षपुच्छानि विकर्षति । अबभ्यात्समेव तच्छान्तिं धत्ते
 परस्तादर्वाक्परस्तादेव तदर्वाचीं शान्तिं धत्ते 'ऽग्ने पावक
 रोचिषे'ति दक्षिणं पक्षः 'स नैः पावक दीदिव' ऽडृति
 पुच्छं 'पावक्या यश्चित्तयन्त्या कृपे'त्युत्तरं पावकं पावक-
 मिति यद्वै शिवः शान्तं तत्पावकः शमयत्येवैनमेतत् ॥३०॥
 सप्तभिर्विकर्षति । सप्तचित्तिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः संवत्सरः
 संवत्सरोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतद्विक-
 र्षति तं वदःशमुत्करे न्यस्य ॥३१॥ अथैनः सामभिः परि-

(१०) शु० य० सं० अ० १७ क० ६ ।

* अत्र शतम् ४८०० ॥

(२) शु० य० सं० अ० १७ क० ७ ।

† का० श्रौ० सू० १८. २. ११ ।

(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ८ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ९ ।

(५) शु० य० सं० अ० १७ क० १० ।

गायति । अत्रैष सर्वोऽग्निः संस्कृतस्तस्मिन्देवा ऽएतदमृतं
 रूपमुत्तममदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतदमृतं रूपमुत्तमं दधाति
 सामानि भवन्ति प्राणा वै सामान्यमृतमु वै प्राणा-
 ऽअमृतमेवास्मिन्नेतद्रूपमुत्तमं दधाति सर्वतः परिगायति
 सर्वतः ऽएवास्मिन्नेतदमृतं रूपमुत्तमं दधाति ॥३२॥ यद्वे-
 वैनं सामभिः परिगायति । एतद्वै देवा ऽअकामयन्ता-
 न्स्थिकमिममृतमात्मानं कुर्वीमहीति तेऽब्रुवन्नप तज्जा-
 नीत यथेममात्मानमनस्थिकममृतं कर्वामहा ऽइति
 तेऽब्रुवँश्चेत्यद्धमिति चित्तिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्त-
 दिच्छत यथेममात्मानमनस्थिकममृतं कर्वामहा ऽइति
 ॥ ३३ ॥ ते चेतयमानाः । एतानि सामाह्यपश्यँस्तैरेनं
 पृथ्व्यायँस्तैरेतमात्मानमनस्थिकममृतमकुर्वत तथैवैतद्यज-
 मानो यदेनं सामभिः परिगायत्येतमेवैतदात्मानमन-
 स्थिकममृतं कुरुते सर्वतः परिगायति सर्वतः ऽएवैतदेतमा-
 त्मानमनस्थिकममृतं कुरुते तिष्ठन्गायति तिष्ठन्तीव वा ऽइमे
 लोका ऽअथो तिष्ठद्भवै वीर्यवत्तरो हिङ्कृत्य गायति तत्र हि
 सर्वं कृत्स्नं साम भवति ॥ ३४ ॥ * गायत्रं पुरस्ता-
 द्गायति । अग्निर्वै गायत्रमग्निमेवास्यैतच्छिरः करोत्यथो
 शिर ऽएवास्यैतदनस्थिकममृतं करोति ॥ ३५ ॥ रथन्तरं
 † दक्षिणे पक्षे । इयं वै रथन्तरमियमु वा ऽएषां लोकानां
 रसतमोऽस्याऽऽ हीमे सर्वे रसा रसन्तमः ह वै

तद्दूथन्तरमित्याचक्षते परोक्षं परोक्षकामा हि देवा-
 ऽइमामेवास्यैतदक्षिणं पक्षं करोत्यथो दक्षिणमेवास्यैतत्प-
 क्षमनस्थिकममृतं करोति ॥ ३६ ॥ बृहदुत्तरे पक्षे ।
 द्यौर्वै बृहद् द्यौर्हि बर्हिष्ठा दिवमेवास्यैतदुत्तरं पक्षं
 करोत्यथो ऽउत्तरमेवास्यैतत्पक्षमनस्थिकममृतं करोति
 ॥ ३७ ॥ वामदेव्यमात्मन् । प्राणो वै वामदेव्यं वायुरु-
 प्राणः संवेषामु हैष देवानामात्मा यद्वायुर्वायुमेवास्यै-
 तदात्मानं करोत्यथो ऽआत्मानमेवास्यैतदनस्थिकममृतं
 करोति ॥ ३८ ॥ यज्ञायज्ञियं * पुच्छे । चन्द्रमा वै
 यज्ञायज्ञियं यो हि कश्च यज्ञः सन्तिष्ठत ऽएत-
 मेव तस्याहुतीनाथं रसोऽप्येति तद्यदेतं यज्ञो-यज्ञोऽ-
 प्येति तस्माच्चन्द्रमा यज्ञायज्ञियं चन्द्रमसमेवास्यैतत्पुच्छं
 करोत्यथो पुच्छमेवास्यैतदनस्थिकममृतं करोति ॥ ३९ ॥
 अथ प्रजापतेर्हृदयं गायति । असौ वा ऽआदित्यो
 हृदयं श्लक्ष्ण ऽएष श्लक्ष्णः हृदयं परिमण्डल ऽएष
 परिमण्डलः हृदयमात्मगायत्यात्महि हृदयं निकक्षे
 निकक्षे हि हृदयं दक्षिणे निकक्षेऽतो हि हृदयं नेदीय-
 ऽआदित्यमेवास्यैतद्धृदयं करोत्यथो हृदयमेवास्यैतदन-
 स्थिकममृतं करोति ॥ ४० ॥ प्रजासु च प्रजापतौ च
 गायति । तद्यत्प्रजासु गायति तत्प्रजासु हृदयं दधात्यथ
 यत्प्रजापतौ गायति तदग्नौ हृदयं दधाति ॥ ४१ ॥ यद्वेव
 प्रजासु च प्रजापतौ च गायति । अयं वा ऽअग्निः

प्रजाश्च प्रजापतिश्च तद्यदग्नौ गायति तदेव प्रजासु
च प्रजापतौ च हृदयं दधाति ॥ ४२ ॥ ता हैता ऽअमृ-
तेष्टकाः । ता ऽउत्तमा ऽउपदधात्यमृतं तदस्य सर्व-
स्योत्तमं दधाति तस्मादस्य सर्वस्यामृतमुत्तमं नाह्योऽ-
द्धर्ष्योर्गायेदिष्टका वा ऽएता विचितो ह स्याद्यदुह्योऽ-
द्धर्ष्योर्गायेत् ॥ ४३ ॥ (B)

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

[चित्यारोहणम्, तत्र होमादि-विधिः, प्रवर्ग्योत्सादनं च]

* उपवसथीयेऽहंप्रातरुदित ऽआदित्ये । वाचं
विसृजते वाचं विसृज्य पञ्चगृहीतमाज्यं गृहीते तत्र पञ्च
हिरण्यशकलाङ्गप्रास्यत्यथैतत्त्रयं समासितं भवति दुधि
मधु घृतं पात्र्यां वा स्थाल्यां वोरुविल्यां तदुपरिष्टाद्-
वर्भमुष्टिं निदधाति ॥ १ ॥ † अथाग्निमारोहति । 'नमस्ते
हरसे शोचिषे नमस्ते ऽअस्त्वर्चिष' इत्यत्रैष सर्वोऽग्निः
संस्कृतः स ऽएषोऽत्र तस्मा ऽअलं व्यद्विष्यस्याद्यं
जिहिषसिषेयमु वा ऽएष हिनस्ति हरसा वैनः शोचिषा
वार्चिषा वा हिनस्ति तथो हैनमेष ऽएतैर्न हिन'स्त्यन्यास्ते-
ऽअस्मत्तपन्तु हेतयः पावको ऽअस्मब्भ्यः शिवो भवे'ति

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ३. ३; कठ०
१०. १७, कपिष्ठ० २८. १, मै० सं० ११. १०. १; तै० सं० ४. ६, १ ।

* का० श्रौ० सू० १८. ३. ३ ।

† का० श्रौ० सू० १८. ३. ४ ।

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ११ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ११ ।

यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ २ ॥ आरुह्याग्निं स्वयमा-
तृष्णां व्याधारयति । आज्येन पञ्चगृहीतेन तस्योक्तो
बन्धुः ॥ ३ ॥ स्वयमातृष्णां व्याधारयति । प्राणः स्वयमा-
तृष्णा प्राणे तदुन्नं दधाति ॥ ४ ॥ यद्वेव स्वयमातृष्णां *
व्याधारयति । उत्तरवेदिर्हैषाग्नेरथ याममूं पूर्वा व्याधा-
रयत्यङ्गुरस्य साथ हैषाग्नेस्तामेतद् व्याधारयति ॥ ५ ॥
पश्यैस्तत्र हिरण्यं व्याधारयति । प्रत्यक्षं वै तद्यत्पश्यति
प्रत्यक्षः सोत्तरवेदिः प्रास्ता ऽएवेह भवन्ति परोक्षं
वै तद्यत्प्रास्ताः परोक्षमियमुत्तरवेदिः ॥ ६ ॥ स्वाहा-
कारेण तां व्याधारयति । प्रत्यक्षं वै तद्यत्स्वाहाकारः
प्रत्यक्षः सोत्तरवेदिर्वेदकारेणैसां परोक्षं वै तद्यद्वेदकारः
परोक्षमियमुत्तरवेदिराज्येनाज्येन ह्युत्तरवेदिं व्याधारयन्ति
पञ्चगृहीतेन पञ्चगृहीतेन ह्युत्तरवेदिं व्याधारयन्ति व्यतिहारं
व्यतिहारं ह्युत्तरवेदिं व्याधारयन्ति ॥ ७ ॥ 'नृषदे वेडि'-
ति । प्राणो वै नृषमनुष्या नरस्तद्योऽयं मनुष्येषु प्राणोऽ-
ग्निस्तमेतत्प्रीणा'त्यप्सुषदे वेडि'ति योऽप्स्वग्निस्तमेत-
त्प्रीणाति 'वर्हिषदे वेडि'ति यः ऽओषधिष्वग्निस्तमेतत्प्री-
णाति 'वर्नसदे वेडि'ति यो वृनस्पतिष्वग्निस्तमेत-
त्प्रीणाति 'स्वर्विदे वेडि'त्ययमग्निः स्वर्विदिममेवैतदग्निं
प्रीणाति ॥ ८ ॥ यद्वेवाह । नृषदे वेडप्सुषदे वेडित्यस्यै

* का० श्रौ० सू० १८. ३. ५ ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० १२ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० १२ ।

(३) शु० य० सं० अ० १७ क० २ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० १२ ।

(५) शु० य० सं० अ० १७ क० १२ ।

वैताड्यग्नेर्नामानि तान्नयेत्तृप्रीणाति तानि हविषा
 देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता
 न सा यस्यै न गृह्यतेऽथो ऽएतानेवैतदग्नीनस्मिन्नग्नौ
 नामग्राहं दधाति ॥ ९ ॥ पञ्चैता ऽआहुतीर्जुहोति ।
 पञ्चचित्तिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ध्यावान-
 ग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुन्नेन प्रीणाति ॥ १० ॥
 अथैनः * समुक्षति । दध्ना मधुना घृतेन जायत ऽएष-
 ऽएतद्यच्चीयते स ऽएष सर्वस्मा ऽअन्नाय जायते
 सर्वस्वेतदन्नं व्यद्धि मधु घृतः सर्वेणैवैनमेतदुन्नेन
 प्रीणाति सर्वतः समुक्षति सर्वत ऽएवैनमेतत्सर्वेणान्नेन
 प्रीणाति ॥ ११ ॥ यद्वैवैनः समुक्षति । अत्रैष सर्वोऽ-
 ग्निः संस्कृतस्तस्मिन्देवा ऽएतद्रूपमुत्तममदधुस्तथैवा-
 स्मिन्नयमेतद्रूपमुत्तमं दधात्यन्नं वै रूपमेतदु परममन्नं
 व्यद्धि मधु घृतं तद्यदेव परमः रूपं तदस्मिन्नेतदुत्तमं
 दधाति सर्वतः समुक्षत्यपि बाह्येन परिशि्रतः सर्वत-
 ऽएवास्मिन्नेतद्रूपमुत्तमं दधाति दग्धैस्ते हि शुद्धा
 मेक्ष्या ऽअग्नैरग्रः हि देवानाम् ॥ १२ ॥ यद्वैवैनः समु-
 क्षति । एतद्वै यत्रैतं प्राणा ऽऋषयोऽग्रेऽग्निः समस्कु-
 र्वस्तदस्मिन्नदोऽमुं पुरस्ताद्भागमकुर्वतादः सजूरब्दीय-
 मथास्मिन्नेतः सञ्चित ऽउपरिष्टाद्भागमकुर्वत तद्यत्समु-
 क्षति य ऽएवास्मिन्नेस्ते प्राणा ऽऋषयः सञ्चित ऽउपरि-
 ष्टाद्भागमकुर्वत तानेवैत्तृप्रीणाति दध्ना मधुना घृतेन

तस्योक्तो बन्धुः ॥ १३ ॥ 'ये देवा देवानाम् । यज्ञिया यज्ञियानामि'ति देवा ह्येते देवानां यज्ञिया ऽउ यज्ञियानां 'संवत्सरीणमुप भागमासत' ऽहुति संवत्सरीणं ह्येत ऽएतं भागमुपासते 'ऽहुतादो हविषो यज्ञे ऽअस्मिन्'त्यहुतादो हि प्राणाः 'स्वयं पिबन्तु मधुनो घृतस्ये'ति स्वयमस्य पिबन्तु मधुनश्च घृतस्य चेत्येतत् ॥ १४ ॥ 'ये देवा देवेषु । अधि देवत्वमायन्नि'ति देवा ह्येते देवेष्वधि देवत्वमायन्त्ये ब्रह्मणः पुर ऽएतारो ऽअस्येत्ययमग्निर्ब्रह्म तस्यैते पुर ऽएतारो 'येभ्यो न ऽऋते पवते धाम किञ्चने'ति न हि प्राणेभ्य ऽऋते पवते धाम किञ्चन 'न ते दिवो न पृथिव्या ऽअधि स्तुष्वि'ति नैव ते दिवि न पृथिव्यां स्वदेव प्राणभृत्स्मिंस्त ऽहुत्येतत् ॥ १५ ॥ द्वाभ्यां समुक्षति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यावानग्निर्यावित्यस्य मात्रा तावतैर्वैनमेतत्समुक्षति ॥ १६ ॥ अथ * प्रत्यवरोहति । 'प्राणदां ऽअपानदा' ऽहुति सर्वे हैते प्राणा योऽयमग्निश्चितः स यदेतामन्त्रात्मनः परिदां न वदेतात्र हैवास्येष प्राणान्त्वृज्जीताथ यदेतामन्त्रात्मनः परिदां वदते तथो हास्येष प्राणान्न वृङ्क्ते 'प्राणदां ऽअपानदा

- (१) शु० य० सं० अ० १७ क० १३ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० १३ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १७ क० १३ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० १३ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १७ क० १४ । (६) शु० य० सं० अ० १७ क० १४ ।
 (७) शु० य० सं० अ० १७ क० १४ । (८) शु० य० सं० अ० १७ क० १४ ।

* का० श्रौ० सू० १८. ३. ७ ।

- (९) शु० य० सं० अ० १७ क० १५ । (१०) शु० य० सं० अ० १७ क० १५ ।

व्यानदा वच्चोदा वरिवोदा' ऽइत्येतद्वा मेऽसीत्येवैतदा-
 'हान्न्यास्ते ऽअस्मत्तपन्तु हेतयः पावको ऽअस्मभ्यः शिवो
 भवे'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ १७ ॥ प्रत्येत्य प्रव-
 ग्ग्योपसद्भ्यां प्रचरति । प्रवग्ग्योपसद्भ्यां प्रचर्याथास्मै
 व्रतं वार्द्धव्रतं वा प्रयच्छत्यथ प्रवग्ग्योपसद्भ्यामथ प्रव-
 ग्ग्यमुत्सादयत्याप्त्वा तं कामं व्यस्मै कामायैनं प्रवृणक्ति
 ॥ १८ ॥ तं वै परिष्यन्द ऽउत्सादयेत् । ततो वा ऽएष
 शुशुचानो भवति तं व्यदस्यामुत्सादयेदिमामस्य शुशु-
 च्छेद्यदुप्सूत्सादयेदुपोऽस्य शुशुच्छेद्यथ यत्परिष्यन्द-
 ऽउत्सादयति तथो ह नैवापो हिनस्ति नेमां व्यदहाप्सु
 न प्रास्यति तेनापो न हिनस्त्यथ यत्समन्तमापः परियन्ति
 शान्तिर्वा ऽआपस्तेनो ऽइमां न हिनस्ति तस्मात्परिष्यन्द-
 ऽउत्सादयेत् ॥ १९ ॥ अग्नौ त्वेवोत्सादयेत् । इमे वै
 लोका ऽएषोऽग्निरापः परिशिश्नस्तं व्यदग्ना ऽउत्सादयति
 तदेवैनं परिष्यन्द ऽउत्सादयति ॥ २० ॥ यद्वेवाग्ना ऽउत्सा-
 दयति इमे वै लोका ऽएषोऽग्निरग्निर्वायुरादित्यस्तदेते
 प्रवग्ग्याः स यद्व्यन्त्राग्नेरुत्सादयेदेतास्तद्देवान्बहिर्द्वेभ्यो
 लोकेभ्यो दद्ध्याद्यथ यदग्ना ऽउत्सादयत्येतानेवैतद्देवानेषु
 लोकेषु दधाति ॥ २१ ॥ यद्वेवाग्ना ऽउत्सादयति । शिर-
 ऽएतद्यज्ञस्य यत्प्रवग्ग्यं ऽआत्मायमग्निश्चितः स यद-
 न्न्यन्त्राग्नेरुत्सादयेद्बहिर्द्धास्माच्छिरो दद्ध्याद्यथ यदग्ना-
 ऽउत्सादयत्यात्मानमेवास्यैतत्संस्कृत्य शिरः प्रतिदधाति

॥ २२ ॥ स्वयमातृणया स॒ऽऽस्पृष्टं प्रथमं प्रव॒र्ग्यमुत्सा-
दयति । प्राण॑ स्वयमातृणा शिर॑ प्रव॒र्ग्य ऽआत्माय-
मग्नि॑श्चिच्चत॑ शिरश्च तदात्मानं च प्राणेन सन्तनोति
स॒न्दधा॑त्युत्साद्य प्रव॒र्ग्यं यथा तस्योत्सादनम् ॥ २३ ॥ (A)

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११० ॥

[प्रवर्ग्योत्सादनविधिः]

प्रत्येत्याग्निं प्रहरिष्यन् । आहुतीश्च जुहोति समिधश्चा-
दधात्येतद्वा ऽएनं देवा ऽएष्यन्तं पुरस्तादुन्नेनाप्रीणन्नाहुति-
भिश्च समिद्भिश्च तथैवैनमयमेतदेष्यन्तं पुरस्तादुन्नेन
प्रीणात्याहुतिभिश्च समिद्भिश्च स वै पञ्चगृहीतं गृहीते
तस्योक्तो बन्धुः ॥ १ ॥ अथ षोडशगृहीतं गृहीते ।
षोडशकलः प्रजापतिः प्रजापतिरग्निरात्मसम्मितेनैवैन-
मेतदुन्नेन प्रीणाति यद्वा ऽआत्मसम्मितमन्नं तदवति
तन्न हिनस्ति यद् भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो न तदवति
समाश्रया॑ स्तुचि गृहीते समानो हि स यमेतत्प्रीणाति
वैश्वकर्म्मणा॑ब्भ्यां जुहोति विश्वकर्म्माय॑मग्निस्तमेवैतत्प्री-
णाति तिस्र ऽआहुतीर्जुहोति त्रिवृदग्निर्ध्यावानग्निर्ध्या-
वत्यस्य माम्ना तावतैवैनमेतदुन्नेन प्रीणाति ॥ २ ॥ अथ

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ४. १;
कठ० १७. १७; कपिष्ठ० २८. १; मै० सं० ११. १०. १; तै० सं० ४. ६. १ ।

समिध ऽआदधाति । यथा तर्पयित्वा परिवेविष्यात्तादृक्त-
दौदुम्बर्यो भवन्त्यूर्गे रस ऽउदुम्बर ऽऊर्जेवैनमेतदसेन
प्रीणात्यार्हा भवन्त्येतद्वै वनस्पतीनामनार्त्त जीवं व्युदाहं
तद्यदेव वनस्पतीनामनार्त्त जीवं तेनैनमेतत्प्रीणाति घृते
न्युत्ता भवन्त्याग्नेयं वै घृतं स्वेनैवैनमेतद् भागेन स्वेन रसेन
प्रीणाति सर्वां रात्रिं वसन्ति तत्र हि ता रसेन सम्पद्यन्ते
तिस्रः समिध ऽआदधाति त्रिवृदग्निर्यवानग्निर्यवावत्यस्य
मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति ॥३॥ यद्वैता ऽआहुती-
र्जुहोति । एतद्वा ऽएनं देवा ऽएष्यन्तं पुरस्तादन्नेन सम-
स्कुर्वन्नेताभिराहुतिभिस्तथैवैनमयमेतदेष्यन्तं पुरस्तादन्नेन
संस्करोत्येताभिराहुतिभिः ॥ ४ ॥ स वै पञ्चगृहीतं गृहीते ।
पञ्चधाविहितो वा ऽअयः शीर्षन्प्राणो मनो वाक् प्राण-
श्चक्षुः श्रोत्रमेतमेवास्मिन्नेतत्पञ्चधाविहितः शीर्षन्प्राणं
दधात्यग्निस्तिग्मेन शोचिषेति तिग्मवत्या शिर ऽएवास्यै-
तया स ऽश्शयति तिग्मतायै ॥ ५ ॥ अथ षोडशगृहीतं
गृहीते । अष्टौ प्राणा ऽअष्टावङ्गान्येतामभि सम्पदः
समान्यां स्तुचि गृहीते समाने ह्येवास्मन्नङ्गानि च
प्राणाश्च भवन्ति नाना जुहोत्यङ्गेभ्यश्च तत्प्राणेभ्यश्च
विधृतिं करोति वैश्वकर्म्मणाभ्यां जुहोति विश्वकर्म्मा-
यमग्निस्तमेवैतत्संस्करोति तिस्रः ऽआहुतीर्जुहोति त्रिवृ-
दग्निर्यवानग्निर्यवावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन संस्क-
रोति सप्तदशभिर्ऋग्भिः सप्तदशः प्रजापतिः प्रजापति-

रग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्संस्करोत्ये-
कविंशतिगृहीतेन द्वादश मासाः पञ्चत्तवस्त्रय ऽइमे
लोका ऽअसावादित्य एकविंश ऽएतामभिसम्पदम्
॥ ६ ॥ यद्वैवैताः समिध ऽआदधाति । एतद्वा ऽएनं देवाः
सर्वं कृत्स्नः संस्कृत्याथैनमेतेनान्नेनाप्प्रीणन्नेताभिः समि-
द्धिस्तथैवैनमयमेतत्सर्वं कृत्स्नः संस्कृत्याथैनमेतेनान्नेन
प्प्रीणात्येताभिः समिद्धिरौदुम्बर्व्यो भवन्त्यार्हा घृते न्युक्ताः
सर्वाः सान्निं वसन्ति तस्योक्तो बन्धुर्दुदेर्नमुत्तरां नयेन्द्रेमं
प्रतरान्नय, यस्य कुम्भो गृहे हविरिति * यथैव यजुस्तथा
बन्धुस्तिस्रः समिध ऽआदधाति त्रिवृदग्निर्ग्यावानग्निर्ग्या-
वत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति तिस्र ऽआहुती-
र्जुहोति तत्पद् तस्योक्तो बन्धुः ॥ ७ ॥ (B)

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[अप्रतिरथजपादि]

अथातः सम्प्रेष्यति । उद्यच्छेधमुपयच्छोपयमनी-
रग्नये प्रहियमाणायानुब्रूहग्नीदेकस्फ्ययानूदेहि ब्रह्म-
न्नप्रतिरथं जपेति ॥ १ ॥ एतद्वै देवानुपप्रेष्यतः । एतं
व्यजं तथंस्यमानान्दक्षिणतोऽसुरा रक्षाथंसि नाष्ट्रा-
ऽअजिषाः सन्न यक्ष्यद्धे न यजं तथंस्यद्ध ऽइति ॥ २ ॥
ते देवा ऽइन्द्रमब्रुवन् । त्वं वै नः श्रेष्ठो बलिष्ठो वीर्यव-

(१) शु० य० सं० अ० १५ क० ५०—५२ ।

* 'यथा यजुः' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. ४. १ ।

तमोऽसि त्वमिमानी रक्षां॑सि प्रतियतस्वेति तस्य वै मे
 ब्रह्म द्वितीयमस्ति॒वति॒ तथेति॒ तस्मै वै बृहस्पतिं॑ द्वितीय-
 मकुर्वन्ब्रह्म वै बृहस्पतिस्त इन्द्रेण चैव बृहस्पतिना
 च दक्षिणतोऽसुरान्नक्षां॑सि नाष्ट्राऽअपहत्याभयेऽ-
 नाष्ट्र एतं व्यज्जमतन्वत ॥ ३ ॥ तद्वा एतत्क्रियते ।
 यद्देवाऽअकुर्वन्निदन्तु तानि रक्षां॑सि देवैरेवापहतानि
 यत्स्वेतत्करोति यद्देवाऽअकुर्वन्स्तत्करवाणीत्यथो इन्द्रेण
 चैवैतद् बृहस्पतिना च दक्षिणतोऽसुरान्नक्षां॑सि नाष्ट्रा-
 ऽअपहत्याभयेऽनाष्ट्र एतं व्यज्जं तनुते ॥ ४ ॥ स यः स-
 इन्द्रः । एष सोऽप्रतिरथोऽथ * यः स बृहस्पतिरेष
 स ब्रह्मा तद्यद् ब्रह्माप्रतिरथं जपतीन्द्रेण चैवैतद् बृहस्पतिना
 च दक्षिणतोऽसुरान्नक्षां॑सि नाष्ट्राऽअपहत्याभयेऽ-
 नाष्ट्र एतं व्यज्जं तनुते तस्माद् ब्रह्माप्रतिरथं जपति
 ॥ ५ ॥ 'आशुः शिशानो वृषभो न भीम' † इति ।
 ऐन्द्र्योऽभिरूपा द्वादश भवन्ति द्वादश मासाः संवत्सरः संव-
 त्सरोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैतदक्षिणतोऽ-
 सुरान्नक्षां॑सि नाष्ट्राऽअपहन्ति त्रिष्टुब्भिर्बज्रौ वै
 त्रिष्टुब्जैरेवैतदक्षिणतोऽसुरान्नक्षां॑सि नाष्ट्राऽअप-
 हन्ति ता द्वाविंशतिर्गायत्र्यः सम्पद्यन्ते तदाग्नेर्यो
 भवन्त्यग्निकर्म हि ॥ ६ ॥ ‡ अथैनमुद्यच्छति । 'उदु

* का० श्रौ० सू० १८. ३. १७ ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ३३ ।

† 'क' पुस्तके 'इत्यैन्द्र्यो' इति पाठो लभ्यते ।

‡ का० श्रौ० सू० सं० अ० १८. ३. १८ ।

त्वां वि॒श्वे दे॒वा ऽअ॒ग्ने भ॒रन्तु चि॒त्तिभि॒रिति॑ त॒स्योक्तो
बन्धुः ॥ ७ ॥ अ॒थाभि॒प्प्रय॑न्ति । ‘प॒ञ्च दि॒शो दै॒वीर्य॑ज॒-
मव॑न्तु दे॒वीरि॑ति दे॒वाश्चा॒सुरा॑श्चो॒भये प्रा॒जाप॑त्या
दि॒क्ष्वस्पर्द्ध॑न्त ते दे॒वा ऽअ॒सुरा॑णां दि॒शो ऽवृ॑ज्जत तथै॒वै-
तय॑ज॒मानो द्वि॑पतो ब॒भ्रातृ॑व्यस्य दि॒शो वृ॑ड्क्ते दै॒वीरि॑ति
तदे॒ना दै॒वीः कुरु॑ते य॒ज्ञमव॑न्तु दे॒वीरि॑ति य॒ज्ञमि॒मव॑न्तु
दे॒वीरि॑त्येत॒‘द॒पाम॑तिं दु॒र्मम॑तिं बा॒धमा॑ना ऽडु॒त्यश॑नाया वा-
ऽअ॒मन्नि॑रश॒नायाम॑पबा॒धमा॑ना ऽडु॒त्येत॑‘द्रा॒यस्पो॑षे य॒ज्ञ-
प॑तिमाभ॒जन्ती॑रिति र॒म्यां च पो॑षे च य॒ज्ञप॑तिमाभ॒जन्ती-
रि॑त्येत॒‘द्रा॒यस्पो॑षे ऽअ॒धि य॒ज्ञो ऽअ॒स्थादि॑रिति र॒म्यां च
पो॑षे चा॒धि य॒ज्ञो ऽअ॒स्थादि॑त्येतत् ॥ ८ ॥ ‘स॒मिद्वे ऽअ॒मा-
व॑धि मा॒महा॑न’ ऽडु॒ति । य॒ज॒मा॒नो वै मा॒महा॑न ‘उ॒क्थ-
प॑त्र’ ऽडु॒त्युक्थ॑ानि ह्येत॒स्य प॒त्रा‘णी॒ड्य’ ऽडु॒ति य॒ज्ञिय-
ऽडु॒त्ये‘त॒द्रु॒भीत’ इति धा॒रित ऽडु॒त्येत॑‘त्त॒सं घ॑र्मं परि॒-
गृ॒ह्याय॑जन्ते’ति त॒स्रश्च ह्येत॑ं घ॒र्मं परि॑गृ॒ह्याय॑जन्तो‘र्जा
य॑ज्ञम॒यज॑न्त दे॒वा’ ऽडु॒त्यूर्जा ह्येत॑ं य॒ज्ञम॒यज॑न्त दे॒वाः
॥ ९ ॥ ‘दै॒व्याय॑ ध॒र्त्रे जो॒ष्ट्र’ ऽडु॒ति । दै॒वो ह्येष॑ ध॒र्ता
जो॑षयि॒तृ॒तमो ‘दै॒वश्श्रीः श्री॑मनाः श॒त॒प॒या’ ऽडु॒ति

- (१) शु० य० सं० अ० १६ क० ५३ । (२) शु० य० सं० अ० १६ क० ५४ ।
(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ५४ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ५४ ।
(५) शु० य० सं० अ० १७ क० ५५ । (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ५५ ।
(७) शु० य० सं० अ० १७ क० ५५ । (८) शु० य० सं० अ० १७ क० ५५ ।
(९) शु० य० सं० अ० १७ क० ५५ । (१०) शु० य० सं० अ० १७ क० ५५ ।
(११) शु० य० सं० अ० १७ क० ५६ । (१२) शु० य० सं० अ० १७ क० ५६ ।
(१३) शु० य० सं० अ० १६ क० ५६ ।

देवश्श्रीर्ह्येष श्रीमनाः शतपयाः 'परिगृह्य देवा यज्ञमा-
यन्त्रि'ति परिगृह्य ह्येतं देवा यज्ञमायन्देवा देवेभ्यो-
ऽअद्धर्ष्यन्तो ऽअस्थुरित्यद्धरो वै यज्ञो देवा देवेभ्यो
यज्ञियन्तोऽस्थुरित्येतत् ॥ १० ॥ 'वीतः हविः शमितः
शमिता यजद्ध्या' ऽइति । इष्टः स्विष्टमित्येतत्तुरीयो
यज्ञो यत्र हव्यमेतीत्यद्धर्ष्युः पुरस्ताद्यजूंषि जुपति
होता पश्चादृचोऽङ्वाह ब्रह्मा दक्षिणतोऽप्रतिरथं जपत्येष-
ऽएव तुरीयो यज्ञस्ततो वाका ऽआशिषो नो जुषन्तामिति
ततो नो वाकाश्चाशिषश्च जुषन्तामित्येतत् ॥ ११ ॥
'सूर्यरश्मिर्हरिकेशः पुरस्तात् । सविता ज्योतिरुदयाँ-
ऽअजस्रमिति'त्यसौ वा ऽआदित्य ऽएषोऽग्निः स ऽएष
सूर्यरश्मिर्हरिकेशः पुरस्तात्सवितैतज्योतिरुद्यच्छत्यजस्र-
'तस्य पूषा प्रसवे याति विद्वानिति पशवो वै पूषा त-
ऽएतस्य प्रसवे प्रेरते 'सर्पश्शयन्विश्वश्वा भुवनानि गोपा'
ऽइत्येष वा ऽइदः सर्वः सम्पश्यत्येष ऽउ ऽएवास्य
सर्वस्य भुवनस्य गोप्ता ॥ १२ ॥ तद्या ऽअमुष्मादादि-
त्यादर्वाच्च्यः पञ्चदिशः । ता ऽएतद्देवा ऽअसुराणाम-
वृजताथो ता ऽएवैतत्समारोहंस्ता ऽउ ऽएवैतद्यजमानो
द्विषतो भ्रातृव्यस्य वृङ्क्तेऽथो ता ऽएवैतत्समारो-
हत्यथो ऽएतद्वा ऽएताभिर्देवा ऽआतः सम्प्राप्नुवन्त-

- (१) शु० य० सं० अ० १७ क० ५६ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ५६ ।
(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ५६ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ५७ ।
(५) शु० य० सं० अ० १७ क० ५७ । (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ५८ ।
(७) शु० य० सं० अ० १७ क० ५८ । (८) शु० य० सं० अ० १७ क० ५८ ।

थैवाभिरयमेतदातः सम्प्राप्नोति ॥ १३ ॥ अथाश्मानं *
 पृश्निमुपदधाति । असौ वा ऽआदित्योऽश्मा पृश्नि-
 रमुमेवैतदादित्यमुपदधाति पृश्निर्भवति रश्मिभिर्हि मण्डलं
 पृश्नि तमन्तरेणाहवनीयं च गार्हपत्यं चोपदधात्ययं वै लोको
 गार्हपत्यो द्यौराहवनीय ऽएतं तदिमौ लोकावन्तरेण दधाति
 तस्मादेष ऽइमौ लोकावन्तरेण तपति ॥ १४ ॥ आग्नीद्धवे-
 लायाम् । अन्तरिक्षं वा ऽआग्नीद्धमेतं तदन्तरिक्षे दधाति
 तस्मादेषोऽन्तरिक्षायतनो व्यद्धे व्यद्धे ह्येष ऽइतः
 ॥ १५ ॥ स ऽएष प्राणः । प्राणमेवैतदात्मन्धत्ते तदे-
 तदायुरायुरेवैतदात्मन्धत्ते तदेतदन्नमायुर्ह्येतदन्नमु वा-
 ऽआयुरश्मा भवति स्थिरो वा ऽअश्मा स्थिरं तदायुः
 कुरुते पृश्निर्भवति पृश्नीव ह्यन्नः ॥ १६ ॥ स ऽउप-
 दधाति । 'विमान ऽएष दिवो मध्य ऽआस्त' ऽइति
 विमानो ह्येष दिवो मध्य ऽआस्त 'ऽआपंप्रिवान्नोदसी-
 ऽअन्तरिक्षमि'त्युच्यन्वा ऽएष ऽइमाँल्लोकानांपूरयति 'स
 विश्वाचीरभिचष्टे घृताचीरि'ति सूचश्चैतद्वेदीश्चा'हा-
 न्तरा पूर्वमपरं च केतुमि'त्यन्तरेमं च लोकममुं चेत्ये-
 तदथो यच्चेदुमेतर्हि चीयते यच्चादः पूर्वमचीयतेति ॥ १७ ॥
 'उक्षा समुद्रो ऽअरुणः सुपर्ण' ऽइति । उक्षा ह्येष समुद्रोऽ-
 रुणः सुपर्णः 'पूर्वस्य योनिं पितुराविवेशे'ति पूर्वस्य

* का० श्रौ० सू० १८. ३. २० ।

- (१) शु० य० सं० अ० १७ क० ५९ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ५९ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १७ क० ५९ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ५९ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १७ क० ६० । (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ६० ।

ह्येष ऽएतं ख्योनिं पितुराविशति 'मृच्छे दिवो निहितः
 पृश्निरश्मे'ति मृच्छे ह्येष दिवो निहितः पृश्निरश्मा
 'विचक्रमे रजसस्पात्यन्ता'विति विक्रममाणो वा ऽएष-
 ऽएषां लोकानामन्तान्न्याति ॥ १८ ॥ द्वाब्भ्यामुपदधाति * ।
 द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा
 तावतैवैनमेतदुपदधाति त्रिष्टुब्भ्यां त्रैष्टुभो ह्येष न
 सादयत्यसन्नो ह्येष न सुददोहसाधिवदति प्राणो वै
 सुददोहाः प्राण ऽएष किं प्राणे प्राणं दद्ध्यामिति तं
 निधाय यथा न नश्येत् ॥ १९ ॥ † अथोपातिर्यन्ति । 'इन्द्रं
 विश्वा ऽअवीवृधन्नि'ति तस्योक्तो 'बन्धु'र्देवहूँर्यज्ञ ऽआ च
 वक्षत्सुम्नहूर्यज्ञ ऽआ च वक्षदिति देवहूँश्चैव यज्ञः
 सुम्नहूँश्च 'यक्षदग्निर्देवो देवाँर ऽआ च वक्षदिति
 यक्षश्चैवाग्निर्देवो देवाना च बहत्वित्येतत् ॥ २१ ॥ 'वाजं-
 स्यमा प्रसवः । उद्ग्राभेणोदग्रभीत् । अधा सपत्न्या-
 निन्द्रो मे निग्राभेणाधराँर ऽअकरि'ति यथैव यजुस्तथा
 बन्धुः ॥ २१ ॥ 'उद्ग्राभं च निग्राभं च ब्रह्म देवा-
 ऽअवीवृधन् । अधा सपत्न्यानिन्द्राग्नी मे विषूची ना-
 न्व्यस्यतामि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ २२ ॥ तद्या-
 ऽअमुष्मादादित्यादूर्द्धाश्चतस्रो दिशः । ता ऽएतद्देवा-

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ६० । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ६० ।

* का० श्रौ० सू० १८. ३. २२ ।

† 'अथोपातिर्यन्ति' इति 'ग-ज' पुस्तकयोर्दृश्यते ।

(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ६१ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ६२ ।

(५) शु० य० सं० अ० १७ क० ६२ । (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ६३ ।

(७) शु० य० सं० अ० १७ क० ६४ ।

ऽअसुखणामवृञ्जताथो ता ऽएवैतत्समारोहंस्ता ऽउ ऽएवै-
तद्यजमानो द्विषतो बभ्रातृव्यस्य वृङ्क्तेऽथो ता ऽएवै-
तत्समारोहत्यथो ऽएतद्वा ऽएताभिर्देवा ऽआतः सम्प्रा-
प्नुवँस्तथैवाभिरयमेतदातः सम्प्राप्नोति ॥ २३ ॥ अथा-
ग्निमारोहन्ति * । 'क्रमद्धमग्निना नाकमि'ति स्वर्गो वै
लोको नाकः क्रमद्धमनेनाग्निनैतत् स्वर्गं लोकमित्येत-
'दुख्यः हस्तेषु विबभ्रत' इत्युख्यत्वेत ऽएतः हस्तेषु
विबभ्रति 'दिवस्पृष्टत्वे स्वर्गत्वा मिश्रा देवेभिराद्धमि'ति
दिवस्पृष्टत्वे स्वर्गं लोकं गत्वा मिश्रा देवेभिराद्धमित्येतत्
॥ २४ ॥ 'प्राचीमनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानि'ति । प्राची वै
दिग्गमेः स्वामनु प्रदिशं प्रेहि विद्वानित्येत'दग्नेरग्ने
पुरो ऽअग्निर्भवेहे'त्यस्य त्वमग्नेरग्ने पुरोऽग्निर्भवेहेत्येत-
'द्विश्वा ऽआशा दीद्यानो विभाही'ति सर्वा ऽआशा दीप्य-
मानो विभाहीत्येत'दूर्जं नो धेहि द्विपदे चतुष्पद' इत्या-
शिषमाशास्ते ॥ २५ ॥ 'पृथिव्या ऽअहम् । उदन्तरिक्ष-
मारुहमन्तरिक्षादिवमारुहमि'ति गार्हपत्याज्याग्नीद्धीयमा-
गच्छन्त्याग्नीद्धीयादाहवनीयं 'दिवो नाकस्य पृष्टात्स्व-
ज्योतिरगामहमि'ति दिवो नाकस्य पृष्टात्स्वर्गं लोकम-
गामहमित्येतत् ॥ २६ ॥ 'स्वर्ग्यन्तो नापेक्षन्ते । आ द्या

* का० श्रौ० सू० १८. ४. १ ।

- (१) शु० य० सं० अ० १७ क० ६५ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ६५ ।
(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ६५ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ६६ ।
(५) शु० य० सं० अ० १७ क० ६६ । (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ६६ ।
(७) शु० य० सं० अ० १७ क० ६७ । (८) शु० य० सं० अ० १७ क० ६७ ।
(९) शु० य० सं० अ० १७ क० ६८ । (१०) शु० य० सं० अ० १७ क० ६८ ।

रोहन्ति रोदसी' ऽइति न हैव तेऽपेक्षन्ते ये स्वर्गं लोकं
 ख्यन्ति 'यज्ञं ख्ये विश्वतोधारः सुविद्वांऽसो वितेनिर'
 ऽइत्येष ऽएव यज्ञो विश्वतोधार ऽएत ऽउ ऽएव सुवि-
 द्वांऽसो य ऽएतं वितन्वते ॥ २७ ॥ 'अग्ने प्रेहि प्रथमो
 देवयतामि'ति । इममेतदग्निमाह त्वमेषां प्रेहि प्रथमो देवय-
 तामिति 'चक्षुर्देवानामुत मर्त्यानामि'त्युभयेषां हैतद्देवमनु-
 ष्याणां चक्षुः'रियक्षमाणा भृगुभिः सजोषा' इति यजमाना
 भृगुभिः सजोषा ऽइत्येतत्स्वर्ग्यन्तु यजमानाः स्वस्ती'ति स्वर्गं
 लोकं ख्यन्तु यजमानाः स्वस्तीत्येतत् ॥ २८ ॥ तद्या ऽअमुष्मि-
 ल्लोके पञ्च दिशः । ता ऽएतद्देवा ऽअसुराणामवृञ्जताथो ता-
 ऽएवैतत्समारोहंस्ता ऽउ ऽएवैतद्यजमानो द्विषतो बभ्रातृ-
 ळ्यस्य वृङ्क्तेऽथो ता ऽएवैतत्समारोहत्यथो ऽएतद्वा ऽएता-
 मिहंवा ऽआतः सम्प्राप्नुवँस्तथैवाभिरयमेतद्वातः सम्प्रा-
 प्नोति ॥ २९ ॥ अथैनमभिजुहोति । एतद्वा ऽएनं देवा-
 ऽईयिवांऽसमुपरिष्ठादुन्नेनाप्प्रीणन्नेतयाहुत्या तथैवैनमय-
 मेतदीयिवांऽसमुपरिष्ठादुन्नेन प्प्रीणात्येतयाहुत्या कृष्णायै
 शुक्लवत्सायै पयसा रात्रिर्वै कृष्णा शुक्लवत्सा तस्या-
 ऽअसावादित्यो वत्सः स्वेनैवैनमेतद्भागेन स्वेन रसेन प्प्रीणा-
 त्युपरि धार्यमाण ऽउपरि हि स यमेतत्प्रीणाति दोहनेन
 दोहनेन हि पयः प्रदीयते ॥ ३० ॥ यद्वैवैनमभिजुहोति ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ६९ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ६९ ।

(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ६९ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ६९ ।

(५) शु० य० सं० अ० १७ क० ६९ ।

शिर ऽएतद्यज्ञस्य यदग्निः प्राणः पयः शीर्षस्तत्प्राणं
 दधाति यथा * स्वयमातृणामभिप्रश्नरेदेवमभिजुहुया-
 त्प्राणः स्वयमातृणा रस ऽएष शिरश्च तत्प्राणं च
 रसेन सन्तनोति सन्दधाति 'नक्तोपासा समनसा
 विरूपे' ऽइति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ३१ ॥ 'अग्ने सहस्रा-
 क्षे'ति । हिरण्यशकलैर्वा ऽएष सहस्राक्षः 'शतमूर्द्धन्नि'ति
 यददः शतंशीर्षा रुदोऽसृज्यत 'शतं ते प्राणाः सहस्रं
 व्याना' ऽइति शतः हैव तस्य प्राणाः सहस्रं व्याना
 यः शतशीर्षा 'त्वः साहस्रस्य राय ऽईशिष' ऽइति
 त्वः सर्वस्यै रय्या ऽईशिष ऽइत्येतत्तस्मै ते विधेम
 वाजाय स्वाहे'त्येष वै वाजस्तमेतत्प्रीणाति ॥ ३२ ॥
 द्वाभ्यामभिजुहोति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्यवान-
 ग्निर्यवित्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदभिजुहोति ॥ ३३ ॥ अथैनं
 † निदधाति । 'सुपण्णोऽसि गरुत्मानि'त्येतद्वा ऽएनमदो
 विकृत्या सुपण्णं गरुत्मन्तं विकरोति तः सुपण्णं गरुत्मन्तं
 चिनोति तः सुपण्णं गरुत्मन्तं कृत्वान्ततो निदधाति 'पृष्टे
 पृथिव्याः सीद । भासान्तरिक्षमापृण ज्योतिषा दिव-
 मुत्तमान तेजसा दिश ऽउद्द्हे'त्येव ७१ ह्येष ऽएतत्सर्वं

* का० श्रौ० सू० १८. ४. २ ।

- (१) शु० य० सं० अ० १७ क० ७० । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ७१ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १७ क० ७१ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ७१ ।
 (५) शु० य० सं० अ० १७ क० ७१ । (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ७१ ।

† का० श्रौ० सू० १८. ४. ४ ।

- (७) शु० य० सं० अ० १७ क० ७२ । (८) शु० य० सं० अ० १७ क० ७२ ।

करोति ॥ ३४ ॥ 'आजुह्वानं सुप्रतीकं पुरस्तादि'ति । आजुह्वानो नः सुप्रतीकः पुरस्तादित्येतदग्रे स्वं योनि-
मोसीद साधुये'त्येष वा ऽअस्य स्वो योनिस्तः साङ्का-
सीदेत्येतदस्मिन्सधस्थे ऽअद्ध्यत्तरस्मिन्नि'ति यौर्वा ऽउत्तरः
सधस्थं 'विश्वे देवा यजमानश्च सीदते'ति तद्विश्वैर्देवैः
सह यजमानः सादयति द्वाब्भ्यां निदधाति तस्योक्तो
बन्धुर्वषट्कारेण तस्योपरि बन्धुः ॥ ३५ ॥ अथास्मिन्स-
मिध ऽआदधाति । एतद्वा ऽएनं देवा ऽईयिवाऽसमुपरि-
ष्टादन्नेनाप्प्रीणन्तसमिद्भिश्चाहुतिभिश्च तथैवैनमयमेत-
दीयिवाऽसमुपरिष्टादन्नेन प्रीणाति समिद्भिश्चाहुति-
भिश्च ॥ ३६ ॥ स वै * शमीमयीं प्रथमामादधाति ।
एतद्वा ऽएष ऽएतस्यामाहुत्याऽहुतायां प्रादीप्यतोदज्ज-
लत्तस्माद्देवा ऽअविभयुर्यद्वै नोऽयं न हिऽस्यादिति त-
ऽएताऽशमीमपश्यँस्तथैनमशमयँस्तद्यदेनः शम्भ्या-
शमयँस्तस्माच्छमी तथैवैनमयमेतच्छम्भ्या शमयति शान्त्या-
ऽएव न जग्ध्यै ॥ ३७ ॥ 'ताऽसवितुर्वरेण्यस्य । चित्रा-
माहं ष्वृणे सुमतिं विश्वजज्ञ्याम् । यामस्य कण्वो ऽअदु-
हस्प्रपीनाऽसहस्रधारां प्रयसा महीं गामि'ति कण्वो हैनां
ददर्श सा हास्मै सहस्रधारा सर्वाङ्कामान्दुहे तथैवैत-
यजमानाय सहस्रधारा सर्वान्कामान्दुहे ॥ ३८ ॥ अथ

- (१) शु० य० सं० अ० १७ क० ७३ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ७३
(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ७३ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ७३

* का० श्रौ० सू० १८. ४. ६ ।

† 'यदेत' इति 'ग' पुस्तके ।

- (५) शु० य० सं० अ० १७ क० ७४ ।

वैकङ्कतीमादधाति । तस्या ऽउक्तो वन्धुर्विधेम ते परमे
जन्मन्नम् ऽइति द्यौर्वा ऽअस्य परमं जन्म 'विधेम स्तोमै-
रवरे सधुस्थ' ऽइत्यन्तरिक्षं वा ऽअवरहः सधुस्थं 'व्यस्ममा-
द्योनेरुदारिथा यजे तमि'त्येष वा ऽअस्य स्वो योनिस्तं
व्यज ऽइत्येतत्प्र त्वे हवींशपि जुहुरे समिद्ध' ऽइति यदा
वा ऽएष समिद्धतेऽथैतस्मिन्हवींशपि प्रजुहति ॥ ३९ ॥
अथौदुम्बरीमादधाति । ऊर्गवै रस ऽउदुम्बर ऽऊर्जैर्वैनमेत-
द्दसेन प्रीणाति कर्णकवती भवति पशवो वै कर्णकाः
पशुभिरेवैनमेतदुन्नेन प्रीणाति यदि कर्णकवती न विन्दे-
दधिद्वप्समुपहत्यादद्यात्तद्यदधिद्वप्सु ऽउपतिष्ठते तदेव
पशुरूपं 'प्रेद्धो ऽअग्ने दीदिहि पुरो न' ऽइति विराजा दधा-
त्यन्नं विराडुन्नेनैवैनमेत्प्रीणाति तिस्रः समिध ऽआदधाति
त्रिवृदग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैर्वैनमेतदुन्नेन प्री-
णाति ॥४०॥ [अर्धप्रपाठकः४०॥] अथाहुतीर्जुहोति * । यथा
परिविष्यानुपाययेत्तादृक्त्सुवेण पूर्वं लुचोत्तरा'मग्ने तम-
द्याश्वं न स्तोमैः क्रतुं न भद्दः हृदिस्पृशम् । ऋद्ध्यामा
त ऽओहैरिति यस्ते हृदिस्पृक्स्तोमस्तं त ऽऋद्ध्यासमि-
त्येतत्पङ्क्त्या जुहोति पञ्चपदा पङ्क्तिः पञ्चचितिकोऽग्निः
पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा
तावतैर्वैनमेतदुन्नेन प्रीणाति ॥ ४१ ॥ अथ वैश्वकर्मणी

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ७५ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ७५ ।

(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ७५ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ७६ ।

* का० श्रौ० सू० १८. ४. ८ ।

(५) शु० य० सं० अ० १७ क० ७६ । (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ७७ ।

जुहोति । विश्वकर्मयमग्निस्तमेवैतत्प्रीणाति 'चित्तिं जुहोमि
मनसा घृतेने'ति चित्तमेवां जुहोमि मनसा च घृतेन चेत्येत-
'यथा देवा ऽइहागमन्त्रि'ति यथा देवा ऽइहागच्छानित्ये-
त'द्वीतिहोत्रा ऽऋतावृध' ऽइति सत्यवृध ऽइत्येतत्पत्ये
विश्वस्य भूमनो जुहोमि विश्वकर्मण' ऽइति योऽस्य
सर्वस्य भूतस्य पतिस्तस्मै जुहोमि विश्वकर्मण-
ऽइत्येतद्विशवाहादाभ्यः हविरिति सर्वदेवाक्षितः
हविरित्येतत् ॥ ४२ ॥ अथ † पूर्णाहुतिं जुहोति । सर्व-
मेतद्यत्पूर्णः सर्वेणैवैनमेतत्प्रीणाति ॥ ४३ ॥ 'सप्त ते-
ऽग्ने समिध' ऽइति । प्राणा वै समिधः प्राणा ह्येतः
समिन्धते 'सप्त जिह्वा' ऽइति यानमुन्तसप्त पुरुषानेकं
पुरुषमकुर्वन्तेषामेतदाह 'सप्त ऽऋषय' ऽइति सप्त हि त-
ऽऋषय ऽआसन्सप्त धाम प्रियाणि'ति छन्दाः स्येतदाह
छन्दाः सित्वा ऽअस्य सप्त धाम प्रियाणि 'सप्त होत्राः
सप्तधा त्वा यजन्ती'ति सप्त ह्येतः होत्राः सप्तधा
यजन्ति 'सप्त योनीरिति चितीरेतदाहापृणस्वे'त्या
प्रजायस्वेत्येतद् 'घृतेने'ति रेतो वै घृतः रेत ऽएवैतद्देषु
लोकेषु दधाति 'स्वाहे'ति यज्ञो वै स्वाहाकारो यज्ञियमे-

- (१) शु० य० सं० अ० १७ क० ७८ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ७८ ।
(३) शु० य० सं० अ० १७ क० ७८ । (४) शु० य० सं० अ० १७ क० ७८ ।
(५) शु० य० सं० अ० १७ क० ७८ ।

† "पूर्णाहुतिं जुहोति सप्त इति" का० श्रौ० सू० १८. ४. ९ ।

- (६) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९ । (७) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९ ।
(८) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९ । (९) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९ ।
(१०) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९ । (११) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९ ।
(१२) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९ । (१३) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९ ।
(१४) शु० य० सं० अ० १७ क० ७९ ।

वैतदिदुः सकृत्सर्वं करोति ॥ ४४ ॥ सप्त सप्तेति ।
 सप्तचित्तिकोऽग्निः सप्तर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽग्निर्ग्या-
 वानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्प्रीणाति तिस्रः ऽआहु-
 तीर्जुहोति त्रिवृदग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैन-
 मेतदुन्नेन प्रीणाति तिस्रः समिधः ऽआदधाति तत्पट्
 तस्योक्तो बन्धुः ॥ ४५ ॥ तिष्ठन्तसमिधः ऽआदधाति ।
 अस्थीनि वै समिधस्तिष्ठन्तीव वा ऽअस्थीन्यासीन-
 ऽआहुतीर्जुहोति मांशंसानि वा ऽआहुतयः ऽआसतः ऽइव
 वै मांशसाध्यन्तराः समिधो भवन्ति बाह्या ऽआहुतयोऽ-
 न्तराणि ह्यस्थीनि बाह्यानि मांशंसानि ॥ ४६ ॥ अथातः
 सम्पदेव । पट् पुरस्ताज्जुहोति षड्पुर्णिष्ठात्षड्भिराश्मनः
 पृश्नेर्ग्यन्ति द्वाब्भ्यामश्मानं पृश्निमुपदधाति चतुर्भिर्ग्या-
 ग्नेर्ग्यन्ति पञ्चभिरग्निमारोहन्ति तदेकां न त्रिंशदुहोति-
 रेव त्रिंशत्तमी द्वाब्भ्यामग्निं निदधाति तद् द्वात्रिंशद्
 द्वात्रिंशदक्षरानुष्टुप्सैषानुष्टुप् ॥ ४७ ॥ तद्या ऽअमू-
 स्तिस्त्रोऽनुष्टुभः । गार्हपत्ये सम्पादयन्ति तासामेता-
 मत्रैकामाहरन्ति तद्यदेतामत्राहरन्त्यत्रैष सप्तोऽग्निः
 संस्कृतः स ऽएषोऽत्र तस्मै नालमासीद्यदन्नमात्स्यत्
 ॥ ४८ ॥ सोऽग्निमब्रवीत् । त्वयान्नमदानीति तथेति
 तस्माद्यदैवैतमत्राहरन्त्येषोऽलमन्नायालमाहुतिर्भ्यो भ-
 वति ॥ ४९ ॥ अथो ऽआहुः । प्रजापतिरेवैतं प्रियं पुत्र-
 मुरस्याधत्त ऽहुतिः स यो हैतदेवं वेदा हैवं प्रियं पुत्र-
 मुरसि धत्ते ॥ ५० ॥ यद्वैतमत्राहरन्ति । याद्वै तान्तसप्त

पुरुषानेकं पुरुषमकुर्वन्नयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ ग्रामेषां
तामूर्द्धांश्च शिश्रयः रसः समुदौहन्नेष स यमेतमत्राग्नि-
माहरन्ति तद्यदेतमत्राहरन्ति यैवैतेषां सप्तानां पुरुषाणां
श्श्रीर्यो रसस्तमेतदूर्द्धः समुदूहन्ति तदस्यैतच्छिरऽआत्मा-
यमग्निश्चितऽआत्मा मेवास्यैतत्संस्कृत्य शिरः प्रति-
दधाति ॥ ५१ ॥ (C)

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[वैश्वानरमारुतयोर्होमविध्यादि]

अथातो * वैश्वानरं जुहोति । अत्रैष सर्वोऽग्निः
संस्कृतः स ऽएषोऽत्र वैश्वानरो देवता तस्मा ऽएतद्ध-
विर्जुहोति तदेनः हविषा देवतां करोति यस्यै वै देव-
तायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न गृह्यते द्वादश-
कपालो द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरो वैश्वानरः
॥ १ ॥ यद्वैतं वैश्वानरं जुहोति । वैश्वानरं वा ऽएतमग्निं
जनयिष्यन्नभवति तमदः पुरस्तादीक्षणीयायां रेतो
भूतः सिञ्चति यादृग्वै योनौ रेतः सिञ्च्यते तादृग्जायते
तद्यत्तत्र वैश्वानरः रेतो भूतः सिञ्चति तस्मादयमिह
वैश्वानरो जायत ऽउपांशु तत्र भवति रेतो वै तत्र यज्ञ-

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. ४. २;
कठ० सं० १८. ३. ५; १८. ४; कपिष्ठ० २८. ३. ५; २८. ४; मै० सं० ११. १०. ४, ६;
तै० सं० ४. ६. ३, ५ ।

* का० श्रौ० सू० १६. ४. १६-१९ ।

ऽऽपांशु वै रेतः सिच्यते निरुक्तऽइह निरुक्तः हि
 रेतो जातं भवति ॥ २ ॥ * स यः स वैश्वानरः । इमे
 स लोकाऽइयमेव पृथिवी विश्वमग्निर्नरोऽन्तरिक्षमेव
 विश्वं वायुर्नरो द्यौरेव विश्वमादित्यो नरः ॥ ३ ॥ ते
 ये तऽइमे लोकाः । इदं तच्छिरऽइदमेव पृथिव्यो-
 पधयः इमश्श्रूणि तदेतद्विश्वं वागेवाग्निः स नरः
 सोपरिष्ठादस्य भवत्युपरिष्ठाद्भ्यस्याऽअग्निः ॥ ४ ॥ इद-
 मेवान्तरिक्षम् । तस्मादेतदलोमकमलोमकमिव ह्यन्तरिक्षं
 तदेतद्विश्वं प्राणऽएव वायुः स नरः स मध्येनास्य
 भवति मध्येन ह्यन्तरिक्षस्य वायुः ॥ ५ ॥ शिरऽएव
 द्यौः । नक्षत्राणि केशास्तदेतद्विश्वं चक्षुरेवादित्यः स
 नरस्तदवस्ताच्छीर्णो भवत्यवस्ताद्धि दिवऽआदित्य-
 स्तदस्यैतच्छिरो वैश्वानरऽआत्मायमग्निश्चितऽआत्मा-
 नमेवास्यैतत्संस्कृत्य शिरः प्रतिदधाति ॥ ६ ॥ अथ
 मारुताञ्जुहोति । प्राणा वै मारुताः प्राणानेवास्मिन्नेत-
 द्दधाति वैश्वानरः हुत्वा शिरो वै वैश्वानरः शीर्षस्तत्प्रा-
 णान्दधाति ॥ ७ ॥ एकऽएष भवति । एकमिव हि
 शिरः सप्तेतरे सप्तकपाला यदु वाऽअपि बहुकृत्वः सप्त-
 सप्त सप्तैव तच्छीर्षण्येव तत्सप्त प्राणान्दधाति ॥ ८ ॥
 निरुक्तऽएष भवति । निरुक्तमिव हि शिरोऽनिरुक्ताऽइतरेऽ-
 निरुक्ताऽइव हि प्राणास्तिष्ठन्नेतं जुहोति तिष्ठतीव हि
 शिरऽआसीनऽइतरानासतऽइव हि प्राणाः ॥ ९ ॥ तद्यौ

प्रथमौ मारुतौ जुहोति । इमौ तौ प्राणौ तौ मद्ध्ये
 वैश्वानरस्य जुहोति मद्ध्ये हीमौ शीर्ष्णः प्राणौ ॥ १० ॥
 अथ यौ द्वितीयौ । इमौ तौ तौ समन्तिकतरं जुहोति
 समन्तिकतरमिव हीमौ प्राणौ ॥ ११ ॥ अथ यौ तृतीयौ ।
 इमौ तौ तौ समन्तिकतरं जुहोति समन्तिकतरमिव हीमौ
 प्राणौ बागेवारण्येऽनुच्यः सोऽरण्येऽनुच्यो भवति बहु
 हि वाचा घोरं निगच्छति ॥ १२ ॥ यद्वेव वैश्वानरमारुताञ्जु-
 होति । क्षत्रं वै वैश्वानरो विप्रमारुताः क्षत्रं च तद्विशं
 च करोति वैश्वानरं पूर्वं जुहोति क्षत्रं तत्कृत्वा विशं
 करोति ॥ १३ ॥ एक एष भवति । एकस्थं तत्क्षत्र-
 मेकस्थांश्च विश्रयं करोति बहवऽद्वितरे विशि तद्भूमानं
 दधाति ॥ १४ ॥ निरुक्त एष भवति । निरुक्तमिव हि
 क्षत्रमनिरुक्ताऽद्वितरेऽनिरुक्तेव हि विद् तिष्ठन्नेतं जुहोति
 तिष्ठतीव हि क्षत्रमासीनऽद्वितरानास्तऽइव हि विद्
 ॥ १५ ॥ तं वा एतम् । पुरोऽनुवाक्यवन्तं याज्यवन्तं
 वषट्कृते सुचा जुहोति हस्तेनैवेतरानासीनः स्वाहाकारेण
 क्षत्रायैव तद्विशं कृतानुकरामनुवर्त्मानं करोति ॥ १६ ॥
 तदाहुः । कथमस्यैते पुरोऽनुवाक्यवन्तो याज्यवन्तो वष-
 ट्कृते सुचा हुता भवन्तीत्येतेषां वै सप्तपदानां मारुतानां
 यानि त्रीणि प्रथमानि पदानि सा त्रिपदा गायत्री
 पुरोऽनुवाक्याथ यानि चत्वार्युत्तमानि सा चतुष्पदा
 त्रिष्टुब्याज्येदमेव * कपुत्सलमयं दण्डः स्वाहाकारो

वषट्कार एवमु हास्यैते पुरोऽनुवाक्यवन्तो याज्यवन्तो
वषट्कृते सुचा हुता भवन्ति ॥ १७ ॥ तद्यं प्रथमं दक्षि-
णतो मारुतं जुहोति । याऽ सप्त प्राच्यऽ स्रवन्ति ताऽ स
स सप्तकपालो भवति सप्त हि ता याऽ प्राच्यऽ स्रवन्ति
॥ १८ ॥ अथ यं प्रथममुत्तरतो जुहोति । ऋतवऽ स स
सप्तकपालो भवति सप्त हृतवऽ ॥ १९ ॥ अथ यं द्वितीयं
दक्षिणतो जुहोति । पशवऽ स स सप्तकपालो भवति
सप्त हि ग्याम्याऽ पशवस्तमन्तर्हितं पूर्वस्माज्जुहोत्यप्सु
तत्पशून्प्रतिष्ठापयति ॥ २० ॥ अथ यं द्वितीयमुत्तरतो
जुहोति । सप्त ऽच्छयऽ स स सप्तकपालो भवति सप्त
हि सप्तर्षयस्तमनन्तर्हितं पूर्वस्माज्जुहोत्यृतुषु तदृषीन्प्रति-
ष्ठापयति ॥ २१ ॥ अथ यं तृतीयं दक्षिणतो जुहोति ।
प्राणाऽ स स सप्तकपालो भवति सप्त हि शीर्षेन्प्राणा-
स्तमनन्तर्हितं पूर्वस्माज्जुहोत्यनन्तर्हितोऽस्तच्छीर्ष्णऽ प्राणा-
न्दधाति ॥ २२ ॥ अथ यं तृतीयमुत्तरतो जुहोति ।
छन्दाथंसि स स सप्तकपालो भवति सप्त हि चतुरुत्त-
राणि छन्दाथंसि तमनन्तर्हितं पूर्वस्माज्जुहोत्यनन्तर्हितानि
तदृषिभ्यश्छन्दाथंसि दधाति ॥ २३ ॥ अथ याऽ सप्त
प्रतीच्यऽ स्रवन्ति । सोऽरण्येऽनुच्यऽ स सप्तकपालो
भवति सप्त हि ता याऽ प्रतीच्यऽ स्रवन्ति सोऽस्यै-
षोऽवाङ् प्राण एतस्य प्रजापतेऽ सोऽरण्येऽनुच्यो भवति
तिर *ऽइव वै तद्यदरण्यं तिर *ऽइव तद्यदवाङ् प्राणस्तस्मा-

द्य ऽएतासां नदीनां पिबन्ति रिप्प्रतरा शपन्तरा ऽआहनस्य-
 वादितरा भवन्ति तद्यद्यदेतदाहेदं मारुता ऽडुति तदस्मा-
 ऽअन्नं कृत्वापिदधाति तेनैनं प्रीणाति ॥ २४ ॥ स यः स
 वैश्वानरः । असौ स ऽआदित्योऽथ ये ते मारुता रश्म-
 यस्ते ते सप्त सप्तकपाला भवन्ति सप्त-सप्त हि मारुता गणाः
 ॥ २५ ॥ स * जुहोति । 'शुक्रं ज्योतिश्च चित्रं ज्योतिश्च
 सत्यं ज्योतिश्च ज्योतिष्माँश्चे'ति नामान्येषामेतानि मण्ड-
 लमेवैतत्संस्कृत्याथास्मिन्नेतान् रश्मीन्नामग्राहं प्रतिद-
 धाति ॥ २६ ॥ (A)

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[वसोर्धाराहोमः]

अथातो † वसोर्द्धारां जुहोति । अत्रैष सर्वोऽग्निः
 संस्कृतः स ऽएषोऽन्नं वसुस्तस्मै देवा ऽएता धारां प्रागृ-
 ण्णस्तथैनमप्रीणंस्तद्यदेतस्मै वसव ऽएता धारां प्रागृण्णस्त-
 स्मादेनां वसोर्द्धारेत्याचक्षते तथैवास्मा ऽअयमेतां धारां
 प्रगृह्णाति तथैनं प्रीणाति ॥ १ ॥ यद्वैतां वसोर्द्धारां

* का० श्रौ० सू० १८. ४. २२ ।

(१) शु० य० सं० अ० १७ क० ८० ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ५ १; कसं०
 १८. ६; कपिष्ठ० २८. ६; मै० सं० ११. ११. १; तै० सं० ४. ६, ५ ।

† यजमान आज्यं संस्कृत्यार्थपरिमाणया महत्यौदुम्बर्या सुचा महता सुवेण पञ्चवारं
 गृहीतमाज्यमरण्येऽनूच्य पुरोडाशोऽधिकरणं तदुरि सन्ततमविच्छिन्नधारं यथा भवति तथा वसो-
 र्धाराख्यामाहुतिं जुहोति । घृतेऽग्निप्राप्ते सति 'वाजश्च' (१८. १-२९) इत्यादिहोममन्त्रा-
 रम्भः का० ऽष्टाभिरनुवाकैर्वाजश्चेत्यादि-वेदस्वाहान्तैरेकोनविंशत्कण्डिकात्मकैः (म. भा.) ।

जुहोति । अभिषेकऽएवास्यैषऽएतद्वाऽएनं देवाः सर्वं
 कृत्स्नः संस्कृत्याथैनमेतैः कामैरब्भ्यषिञ्चन्नेतया वसो-
 ह्वारया तथैवैनमयमेतत्सर्वं कृत्स्नः संस्कृत्याथैनमेतैः
 कामैरभिषिञ्चत्येतया वसोह्वारयाज्येन पञ्चगृहीतेनौदुम्बर्या
 स्नुचा तस्योक्तो बन्धुः ॥ २ ॥ वैश्वानरः हुत्वा । शिरो
 वै वैश्वानरः शीर्ष्णो वाऽअन्नमद्यतेऽथो शीर्षतो वा-
 ऽअभिषिञ्च्यमानोऽभिषिञ्च्यते मारुतान्हुत्वा प्राणा वै
 मारुताः प्राणैरु वाऽअन्नमद्यतेऽथो प्राणेषु वाऽअभि-
 षिञ्च्यमानोऽभिषिञ्च्यते ॥ ३ ॥ तद्वाऽअरण्येऽनुच्ये ।
 वाग्वाऽअरण्येऽनुच्यो वाचो वाऽअन्नमद्यतेऽथो वाचा
 वाऽअभिषिञ्च्यमानोऽभिषिञ्च्यते तदेतत्सर्वं वसु सर्वं
 ह्येते कामाः सैषा वसुमयी धारा यथा क्षीरस्य वा सर्पिषो
 वैवमारम्भायैवेयमाज्याहुतिर्ह्यते तद्यदेषा वसुमयी धारा
 तस्मादेनां वसोह्वारित्याचक्षते ॥ ४ ॥ सऽआह । * इदं
 च मऽइदं च मऽइत्यनेन च त्वा प्रीणाम्यनेन चानेन
 च त्वाभिषिञ्चाम्यनेन चेत्येतदुथोऽइदं च मे देहीदं च
 मऽइति सा यद्वैषा धाराभिं प्राप्नुयादुथैतद्यजुः प्रति-
 पद्येत ॥ ५ ॥ एतद्वाऽएनं देवाः । एतेनान्नेन प्रीत्वैतैः
 कामैरभिषिञ्च्येतया वसोह्वारयाथैनमेतादृक्कामानयाचन्त
 तेऽब्भ्यऽइष्टः प्रीतोऽभिषिक्तऽएतादृक्कामान्प्रायच्छत्तथै-
 वैनमयमेतदेतेनान्नेन प्रीत्वैतैः कामैरभिषिञ्च्येतया वसोह्वार-
 याथैनमेतान्कामान्याचते तस्माऽइष्टः प्रीतोऽभिषिक्त-

ऽएतान्कामान्प्रयच्छति द्वौ-द्वौ कामौ सँशुनक्तुयव्य-
वच्छेदाय यथा * व्योकसौ सँशुञ्ज्यादेवं व्यजेन कल्प-
न्तामिति ॥ ६ ॥ एतद्वै देवा ऽअब्रुवन् । केनेमान्कामा-
न्प्रतिग्रहीष्याम ऽइत्यात्मनैवेत्यब्रुवन्न्यज्ञो वै देवानामात्मा
यज्ञ ऽउ ऽएव यजमानस्य स यदाह यजेन कल्पन्तामित्या-
त्मना मे कल्पन्तामित्येवैतदाह ॥ ७ ॥ [काण्डस्यार्धम् २०१ ॥]
द्वादशसु कल्पयति । द्वादश मासाः संवत्सरः संवत्सरोऽग्नि-
र्यावानग्निर्यावत्स्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणात्यथो
तावतैवैनमेतदन्नेनाभिषिञ्चति चतुर्दशसु कल्पयत्यष्टासु
कल्पयति दशसु कल्पयति त्रयोदशसु कल्पयति ॥ ८ ॥
अथाद्धेन्द्राणि जुहोति । सर्वमेतद्यदद्धेन्द्राणि सर्वेणैवैन-
मेत्प्रीणात्यथो सर्वेणैवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ ९ ॥ अथ ग्रहा-
ञ्जुहोति । यज्ञो वै ग्रहा यजेनैवैनमेतदन्नेन प्रीणात्यथो
यजेनैवैनमेतदन्नेनाभिषिञ्चति ॥ १० ॥ (B)

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ९४ ॥

[वसोर्धाराहोमस्यार्थवादः]

अथैतान्नयज्ञक्रतूञ्जुहोति । ‘अग्निश्च मे घर्मश्च
म’ ऽइत्येतैरेवैनमेतद्यज्ञक्रतुभिः प्रीणात्यथो ऽएतैरेवैन-

* व्योकसौ विभिन्नदेशस्थावाचार्यावित्यर्थः ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. ५. २ ।

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० २२ ।

मेतज्जद्यक्रतुभिरभिषिञ्चति ॥ १ ॥ अथायुज *स्तोमाञ्जु-
होति । एतद्वै देवाः सर्वान्कामानाप्लवायुग्भि स्तोमैः स्वर्गं
लोकमायँस्तथैवैतद्यजमानः सर्वान्कामानाप्लवायुग्भि
स्तोमैः स्वर्गं लोकमेति ॥ २ ॥ तद्वै त्रयस्त्रिंशदिति ।
अन्तो वै त्रयस्त्रिंशोऽयुजांस्तोमानामन्तत एव
तद्देवाः स्वर्गं लोकमायँस्तथैवैतद्यजमानोऽन्तत एव
स्वर्गं लोकमेति ॥ ३ ॥ अथ † युग्मतो जुहोति । एतद्वै
छन्दांस्त्यब्रुवन्न्यातयामा वा ऽअयुज स्तोमा युग्मभिर्वयं
स्तोमैः स्वर्गं लोकमयामेति तानि युग्मभि स्तोमैः स्वर्गं
लोकमायँस्तथैवैतद्यजमानो युग्मभि स्तोमैः स्वर्गं
लोकमेति ॥ ४ ॥ तद्वा ऽअष्टाचत्वारिंशदिति । अन्तो
वा ऽअष्टाचत्वारिंशो युग्मतांस्तोमानामन्तत एव
तच्छन्दांसि स्वर्गं लोकमायँस्तथैवैतद्यजमानोऽन्तत एव
स्वर्गं लोकमेति ॥ ५ ॥ स ऽआह । ‘एका च मे ति-
स्रश्च मे, चतस्रश्च मेऽष्टौ च म’ इति यथा वृक्षः
रोहन्नुत्तरामुत्तरांशां शाखां समालम्बः रोहेत्तादृक्तद्यद्देव
स्तोमाञ्जुहोत्यन्नं वै स्तोमा ऽअन्नेनैवैनमेतदभिषिञ्चति
॥ ६ ॥ अथ ‡ व्रयांस्तु जुहोति । पशवो वै व्रयांस्तु

* एकामादाय द्वितीयां विहाय तृतीयामादाय चतुर्थः विहाय परित्यक्तसमसंख्याकेनात्तविषम-
संख्याकेन ‘एका च म’ इत्यादि मन्त्रेणायुग्मस्तोमाञ्जुहुयात् । अयुग्मस्तोमहोमैः सर्वकामा-
वाप्तिरिति भावः ।

† ‘चतस्रश्च मे’ इत्यनया कण्डिकया युग्मस्तोमाञ्जुहोति । तद्यथा—प्रथमं चतस्र इत्येतां संख्या-
मादाय चतुरस्तरत्वेन स्थितान् युग्मान् स्तोमान् अष्टाचत्वारिंशत्पर्यन्ताञ्जुहुयात् । युग्मस्तोमहोमैः
स्वर्गप्राप्तिरित्यर्थः ।

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० २४, २५ ।

‡ ‘अयिष्व, पष्ठवाद् च’ आभ्यां कण्डिकाभ्यां विहितो होमो वयोहोम इत्युच्यते” ।

पशुभिरेवैनमेतदुन्नेन प्रीणात्यथो पशुभिरेवैनमेतदुन्नेना-
 भिषिञ्चति ॥ ७ ॥ अथ * नामग्राहं जुहोति । एतद्वै
 देवाः सर्वान्कामानाप्त्वाथैतमेव प्रत्यक्षमप्रीणँस्तथैवैत-
 द्यजमानः सर्वान्कामानाप्त्वाथैतमेव प्रत्यक्षं प्रीणाति
 'वाजाय स्वाहा प्रसवाय स्वाहे'ति नामान्यस्यैतानि
 नामग्राहमेवैनमेतत्प्रीणाति ॥ ८ ॥ त्रयोदशैतानि नामानि
 भवन्ति । त्रयोदश मासाः संवत्सरस्त्रयोदशाग्नेश्चिति-
 पुरीषाणि यावानग्निर्भूयावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतत्प्रीणाति
 यद्वेव नामग्राहं जुहोति नामग्राहमेवैनमेतदभिषिञ्चति
 ॥ ९ ॥ अथाह । 'इयं ते राणिमन्त्राय यन्तासि यमन ऽऊर्जं त्वा
 ववृष्ट्यै त्वा प्रजानां त्वाधिपत्याये'त्यन्नं वा ऽऊर्गन्नं ववृष्टि-
 रुन्नेनैवैनमेतत्प्रीणाति ॥ १० ॥ यद्वेवाह । 'इयं ते राणिम-
 न्त्राय यन्तासि यमन ऽऊर्जं त्वा ववृष्ट्यै त्वा प्रजानां
 त्वाधिपत्याये'तीदं ते राज्यमभिषिक्तोऽसीत्येतन्मित्रस्य
 त्वं यन्तासि यमन ऽऊर्जं च नोऽसि ववृष्ट्यै च नोऽसि
 प्रजानां च न ऽआधिपत्यायासीत्युपब्रुवत ऽएवैनमेतदेतस्मै
 नः सर्वस्मा ऽअस्येतस्मै त्वा सर्वस्मा ऽअब्यपिचाम-
 हीति तस्मादु हेतुं मानुषः राजानमभिषिक्तमुपब्रुवते
 ॥ ११ ॥ अथ † कल्पाज्जुहोति । प्राणा वै कल्पाः प्राणा-
 नेवास्मिन्नेतद्दधा'स्यायुर्ध्वजेनै कल्पतां प्राणो यजेन

* "वाजाय स्वाहा" इत्यनेन विहितो होमो नामग्राह इत्युच्यते ।

† 'आयुर्ध्वजेन' इति मन्त्रे कल्पतामिति लिङ्गात् मन्त्रोऽयं कल्पहोमे विनियुज्यते ।

(१) शु० य० सं० अ० १८. क० २८ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० २८ ।

(३) शु० य० सं० अ० १८ क० २९ ।

कल्पतामि'त्येतानेवास्मिन्नेतत् क्लृप्ताङ्गप्राणान्दधाति ॥१२॥
 द्वादश कल्पाञ्जुहोति । द्वादश मासाः संवत्सरः संव-
 त्सरोऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैवास्मिन्नेतत्
 क्लृप्ताङ्गप्राणान्दधाति यद्वेव कल्पाञ्जुहोति प्राणा वै
 कल्पाऽअमृतमु वै प्राणाऽअमृतेनैवैनमेतदभिषिञ्चति
 ॥ १३ ॥ अथाह । 'स्तोमश्च यजुश्च ऽऋक्च साम च बृहच्च
 रथन्तरञ्चे'ति त्रयी हैषा विद्यान्नं वै त्रयी विद्यान्नेनैवैन-
 मेतत्प्रीणात्यथो ऽअन्नेनैवैनमेतदभिषिञ्चति 'स्वर्हेवा-
 ऽअग्रेमामृता ऽअभूमे'ति स्वर्हि गच्छत्यमृतो हि भवति
 'प्प्रजापतेः प्रजा ऽअभूमे'ति प्रजापतेर्हि प्रजा भवति
 'वेदं स्वाहे'ति वषट्कारो हैष परोक्षं व्यद्वेदकारो वषट्का-
 रेण वा वै स्वाहाकारेण वा देवेभ्योऽन्नं प्रदीयते तदेनमे-
 ताब्ध्यामुभाभ्यां प्रीणाति वषट्कारेण च स्वाहाकारेण
 चाथो ऽएताब्ध्यामेवैनमेतदुभाभ्यामभिषिञ्चत्यत्र तांश्च
 सुचमनुप्रास्यति यदत्राज्यलिसं तन्नेद्वहिर्द्विभेरसदिति
 ॥ १४ ॥ तस्यै वा ऽएतस्यै वसोद्धारायै । द्यौरेवात्माभ्रमूधो
 विद्युस्तनो धारैव धारा दिवोऽधि गामागच्छति ॥ १५ ॥
 तस्यै गौरेवात्मा । ऊध ऽएवोध स्तन स्तनो धारैव धारा
 गोरधि यजमानम् ॥ १६ ॥ तस्यै यजमान ऽएवात्मा ।
 बाहुरूधः सुक्स्तनो धारैव धारा यजमानादुधि देवान्देवे-
 ब्योऽधि गां गोरधि यजमानं तदेतदनन्तमक्षर्यं देवाना-

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० २९ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० २९ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १८ क० २९ । (४) शु० य० सं० अ० १८ क० २९ ।

म॒न्नं प॒रिप्ल॑वते स यो है॒तदे॒वं वेदै॒वः है॒वास्यै॒तदन॑न्त॒मक्ष॑-
 व्य॒म॒न्नं भ॑वत्य॒थातः॑ स॒म्पदे॒व ॥ १७ ॥ त॒दाहुः॑ । कथ॒म-
 स्यै॒षा व॒सोर्द्धा॑रा सं॒वत्सर॑म॒ग्निमाप्नो॑ति कथ॒ः सं॒वत्सरे॑णा-
 ग्नि॒ना स॒म्पद्य॑त ऽहु॒ति षष्टि॑श्च ह वै त्रीणि च श॒तान्ये॒षा
 व॒सोर्द्धा॑राथ षडथ प॒ञ्चत्रिं॑शत्ततो या॒नि षष्टि॑श्च त्रीणि च
 श॒तानि ता॒वन्ति सं॒वत्सर॑स्या॒हानि तत्सं॒वत्सर॑स्या॒हान्या॑-
 प्नोत्य॒थ या॒नि षट् षड् वा ऽऋ॒तव॑स्त॒दृतू॒नाथ॑ रात्रीराप्नोति
 तदु॒भया॒नि सं॒वत्सर॑स्याहोरा॒त्राण्य॑माप्नोत्य॒थ या॒नि प॒ञ्चत्रिं॑-
 शत्स॒ त्रयो॑दशो मा॒सः स ऽआ॒त्मा त्रिं॑शदा॒त्मा प्र॑तिष्ठा
 द्वे प्रा॒णा द्वे शि॒र ऽए॒व प॒ञ्चत्रिं॑शमे॒तावा॑न्वै सं॒वत्सर॑-
 ऽए॒वमु॒ हास्यै॒षा व॒सोर्द्धा॑रा सं॒वत्सर॑म॒ग्निमाप्नो॑त्ये॒वः
 सं॒वत्सरे॑णाग्नि॒ना स॒म्पद्य॑त ऽए॒ताव॑त्य ऽउ वै शा॒ण्डि॒लेऽग्नौ॑
 म॒ह्यतो॒ यजु॑ष्म॒त्य ऽहु॑ष्टका ऽउ॒पधी॑यन्तेऽग्नयो है॒ते
 पृथ॑ग्य॒देता ऽहु॑ष्टका ऽए॒वमु॒ हास्यै॒तेऽग्नयः॑ पृथ॒ग्व॒सोर्द्धा॑-
 र॒याभि॑हु॒ता भ॑वन्ति ॥ १८ ॥ त॒दाहुः॑ । कथ॒मस्यै॒षा व॒सो-
 र्द्धा॑रा म॒हदु॒क्थमा॑प्नोति कथं म॒हतो॒क्थेन॑ स॒म्पद्य॑त ऽहु॒त्ये-
 त॒स्या ऽए॒व व॒सोर्द्धा॑रायै या॒नि न॒व प्र॑थ॒मानि॑ य॒जूंषि॑
 तत् त्रि॒वृच्छि॒रोऽथ॑ या॒न्यष्टा॑च॒त्वारि॑ंशत्तौ चतुर्विं॑शौ
 प॒क्षाव॑थ या॒नि प॒ञ्चविं॑शतिः स प॒ञ्चविं॑श ऽआ॒त्माथ॑
 या॒न्येक॑विं॒शति॑स्त॒देक॑विं॒शं पु॒च्छम॑थ या॒नि त्रय॑स्त्रिं॒शत्स॑
 व॒शोऽथ॑ या॒ ऽअ॒शीत॑यः सै॒वाशी॑तीनामा॒प्तिर॒शीति॑भिर्हि
 म॒हदु॒क्थमा॑ख्यायतेऽथ यदूर्ध्व॑म॒शीति॑भ्यो यदे॒वादो॑ म॒हत॑-
 ऽउ॒क्थस्यो॑र्ध्वम॒शीति॑भ्य ऽए॒तद॑स्य तदे॒वमु॒ हास्यै॒षा

वसोद्धारा महदुक्थमाप्नोत्येवं महतोक्थेन सम्प-
द्यते ॥ १९ ॥ (C)

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[वाजप्रसवीयहोमः, पार्थहोमः, यजमानाभिषेकश्च]

अथातो * वाजप्रसवीयं जुहोति । अन्नं वै वाजोऽन्न-
प्रसवीयः हास्यैतदुन्नेमेवास्मा ऽएतेन प्रसौति ॥ १ ॥
एतद्वा ऽएनं देवाः । एतेनान्नेन प्रीत्वैतैः कामैरभिषिच्यैतया
वसोद्धारयाथैनमेतद्भूय ऽएवाप्पीणस्तथैवैनमयमेतदेतेना-
न्नेन प्रीत्वैतैः कामैरभिषिच्यैतया वसोद्धारयाथैनमेतद्भूय-
ऽएव प्रीणाति ॥ २ ॥ यद्वैतद्वाजप्रसवीयं जुहोति ।
अभिषेकं ऽएवास्यैष ऽएतद्वा ऽएनं देवा ऽएतेनान्नेन
प्रीत्वैतैः कामैरभिषिच्यैतया वसोद्धारयाथैनमेतद्भूय-
ऽएवाब्ध्यषिञ्चस्तथैवैनमेयमेतदेतेनान्नेन प्रीत्वैतैः कामै-
रभिषिच्यैतया वसोद्धारयाथैनमेतद्भूय ऽएवाभिषिञ्चति
॥ ३ ॥ सर्वोषधं भवति । सर्वमेतदुन्नं व्यत्सर्वोषधः सर्वे-
णैवैनमेतदुन्नेन प्रीणात्यथो सर्वेणैवैनमेतदुन्नेनाभिषिञ्चति
तेषामेकमुन्नमुद्धरेत्तस्य नाश्नीयाद्यावज्जीवमौदुम्बरेण चम-
सेनौदुम्बरेण क्षुवेण तयोरुक्तो बन्धुश्चतुःसूक्ती भवत-

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ५. २;
कठ० १८. ११, १२; कपिष्ठ० २८. ११; २९. १; मै० सं० ११. ११. ६; तै०
सं० ४. ७. ६, ९-११ ।

* 'वाजस्यनु' इत्यारभ्य 'पयः पृथिव्याम्' (शु० य० सं० अ० १८. क० ३०-३६)
इत्यन्तैर्मन्त्रैः प्रतिमन्त्रम्विहितो होमो वाजप्रसवीय इत्युच्यते ।

श्चतस्रो वै दिशः सर्वाभ्यः ऽएवैनमेतद्दिग्भ्योऽन्नेन प्रीणा-
त्यथो सर्वाभ्यः ऽएवैनमेतद्दिग्भ्योऽन्नेनाभिषिञ्चति ॥ ४ ॥
यद्वेवैतद्वाजप्रसवीयं जुहोति । एता ह देवताः सुता-
ऽएतेन सवेन येनैतत्सोष्यमाणो भवति ता ऽएवैतत्प्रीणाति
ता ऽअस्मा ऽङ्ष्टाः प्रीता ऽएतः सवमनुमन्यन्ते
ताभिरनुमतः सूयते यस्मै वै राजानो राज्यमनुमन्यन्ते स
राजा भवति न स यस्मै न तद्यदग्नौ जुहोति तदग्निम-
भिषिञ्चत्यथ यदेताभ्यो देवताभ्यो जुहोति तदु तान्दे-
वान्प्रीणाति य ऽएतस्य सवस्येशते ॥ ५ ॥ अथ वा-
ऽएतत्पार्थान्यपि * जुहोति । एतद्वै देवा ऽअकामयन्ता-
त्रैव सर्वैः सवैः सूयेमहीति तेऽत्रैव सर्वैः सवैरसूयन्त
तथैवैतद्यजमानोऽत्रैव सर्वैः सवैः सूयते ॥ ६ ॥ तद्यानि
पार्थानि । तानि राजसूयस्य वाजप्रसवीयं तद्यत्तानि
जुहोति तद्वाजसूयेन सूयतेऽथ यानि चतुर्दशोत्तराणि ततो
यानि सप्त पूर्वाणि तानि वाजपेयस्य वाजप्रसवीयं तद्यत्तानि
जुहोति तद्वाजपेयेन सूयतेऽथ यानि सप्तोत्तराणि तान्य-
ग्नेस्तद्यत्तानि जुहोति तदग्निसवेन † सूयते ॥ ७ ॥ स वै
राजसूयस्य पूर्वाणि जुहोति । अथ वाजपेयस्य राजा वै
राजसूयेनेष्टा भवति सम्म्राट्वाजपेयेन राज्यमु वा ऽअग्नेऽथ
साम्म्राज्यं तस्माद्वाजपेयेनेष्टा न राजसूयेन यजेत प्रत्य-
वरोहः स यथा सम्म्राट् सत्राजा स्यात्तादृक् ॥ ८ ॥
अग्नेरुत्तमानि जुहोति । सर्वे हैते स वा यदग्निसवः सर्वैः

* का० श्रौ० सू० १८. ५. १५ ।

† 'सूयते' इति 'ग' पुस्तके ।

हैतदभिसवेन सुतो भवति राजा च सम्म्राट् च तस्मा-
दग्नेरुत्तमानि जुहोति ॥ ९ ॥ अथैनं कृष्णाजिनेऽभिषि-
ञ्चति । यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञऽएवैनमेतदभिषिञ्चति
लोमतश्छन्दांस्सि वै लोमानि च्छन्दः स्वेवैनमेतदभिषि-
ञ्चत्युत्तरतस्तस्योपरि बन्धुः प्राचीनग्रीवे तद्धि देवन्ना
॥ १० ॥ तः हैके दक्षिणतोऽग्नेरभिषिञ्चन्ति । दक्षिणतो
वाऽअन्नस्योपचारस्तदेनमन्नस्यार्द्धादभिषिञ्चाम ऽइति न
तथा कुर्ष्यादेषा वै दिक्पितृणां क्षिप्त्रे हैतां दिशं प्रैति यं
तथाभिषिञ्चन्ति ॥ ११ ॥ आहवनीय ऽउ हैकेऽभिषि-
ञ्चन्ति । स्वर्गो वै लोकऽआहवनीयस्तदेनऽ स्वर्गे
लोकेऽभिषिञ्चाम ऽइति न तथा कुर्ष्याद्वैवो वाऽअस्यैष-
ऽआत्मा मनुषोऽयमनेन हास्य ते मर्त्येनात्मनैतं दैवमा-
त्मानमनुप्रसजन्ति यं तथाभिषिञ्चन्ति ॥ १२ ॥ उत्तरत-
ऽएवैनमभिषिञ्चेत् । एषा होभयेषां देवमनुष्याणां दिग्यदु-
दीची प्राची स्वायामेवैनमेतद्दिश्यायत्तं प्रतिष्ठितमभि-
षिञ्चति न वै स्वऽआयतने प्रतिष्ठितो रिष्यति ॥ १३ ॥
आसीनं भूतमभिषिञ्चेत् । आस्त ऽइव वै भूतस्तिष्ठन्तं
बुभूषन्तं तिष्ठतीव वै बुभूषन्वस्ताजिने पुष्टिकाममभिषि-
ञ्चेत्कृष्णाजिने ब्रह्मवर्चसकाममुभयोरुभयकामं तदुत्तरतः
पुच्छस्योत्तरलोम प्राचीनग्रीवमुपस्तृणाति ॥ १४ ॥
आस्पृष्टं * परिश्रितः । तद्यत्कृष्णाजिनमास्पृष्टं परिश्रितो
भवति तथो हास्यैष दैवऽआत्मा कृष्णाजिनेऽभिषिक्तो

भवत्यथ यदेनमन्वारब्धमग्निं तिष्ठन्तमभिषिञ्चति तथो
 हैतस्मद्दैवादभिषेकान्न व्यवच्छिद्यते ॥ १४ ॥ अग्नौ †
 हुत्वाथैनमभिषिञ्चति । दैवो वा ऽअस्यैष ऽआत्मा
 मानुषोऽयं देवा ऽउ वा ऽअग्रेऽथ मनुष्यास्तस्मादग्नौ
 हुत्वाथैनं तस्यैव परिशिष्टेनाभिषिञ्चत्यत्र तथ सुवमनु-
 प्रास्यति ॥ १६ ॥ अथैनं दक्षिणं बाहुमनुपर्ष्यावृत्त्याभिषि-
 ञ्चति । 'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो
 हस्ताभ्याम्' सरस्वत्यै वाचो यन्तुर्धन्त्रेणाग्नेः साम्राज्येना-
 भिषिञ्चामी'ति वाग्वै सरस्वती तस्या ऽइदं सर्वं धन्त्रः
 सवितृप्रसूत ऽएवैनमेतदनेन सर्वेण सरस्वत्यै वाचो
 यन्तुर्धन्त्रेणाग्नेः साम्राज्येनाभिषिञ्चत्यत्र तं चममनु-
 प्रास्यति यदत्र विलितं तन्नेद्वहिर्द्वाग्नेरसदिति ॥ १७ ॥
 तं वै मध्ये पार्थानामभिषिञ्चति । संवत्सरो वै पार्थानि
 संवत्सरस्यैवैनमेतन्मध्यत ऽआदधाति षट् पुरस्ताज्जुहोति
 षड्पुर्णिष्ठात्षड्वा ऽऋतव ऽऋतुभिरेवैनमेतत्सुषुवाणमुभयतः
 परिगृह्णाति बृहस्पतिः पूर्वेषामुत्तमो भवतीन्द्र ऽउत्तरेषां
 प्रथमो ब्रह्म वै बृहस्पतिः क्षत्रमिन्द्रो ब्रह्मणा चैवैनमेतत्क्षत्रेण
 च सुषुवाणमुभयतः परिगृह्णाति ॥ १८ ॥ (D)

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

† कां. श्री० सू० १८. ५. ९ ।

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ३७ ।

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— कां. श० ११. ५. ३;

कठ० सं० १८. १३; कपिष्ठ० २९. २; मै० सं० १२. १. १; तै० सं० ४. ७. १२ ।

[राष्ट्रभूदोमः]

अथातो राष्ट्रभूतो जुहोति । राजानो वै राष्ट्रभूतस्ते
हि राष्ट्राणि बिभ्रत्येता ह देवताः सुता ऽएतेन सवेन
येनैतत्सोष्यमाणो भवति ता ऽएवैतत्प्रीणाति ता ऽअस्मा-
ऽइष्टाः प्रीता ऽएतः सवमनुमन्यन्ते ताभिरनुमतः
* स्तूयते यस्मै वै राजानो राज्यमनुमन्यन्ते स राजा भवति
न स यस्मै न तद्यद्राजानो राष्ट्राणि बिभ्रति राजान-
ऽउ ऽएते देवास्तस्मादेता राष्ट्रभूतः ॥ १ ॥ यद्वैता †
राष्ट्रभूतो जुहोति । प्रजापतेर्विस्वस्ताहिमथुनाद्युदक्राम-
गन्धर्वाप्सरसो भूत्वा तानि रथो भूत्वा पृथ्व्यगच्छत्तानि
परिगत्यात्सन्नधत्तात्सन्नकुरुत तथैवैनान्ययमेतत्परिगत्या-
त्सन्नधत्त ऽआत्सन्नकुरुते ॥ २ ॥ स यः स प्रजापतिर्व्यसृष्टः
सत । अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ याव्यस्मात्तानि
मिथुनान्युदक्रामन्नेतास्ता देवता याव्य ऽएतज्जुहोति
॥ ३ ॥ गन्धर्वाप्सरोब्भ्यो जुहोति । गन्धर्वाप्सरसो हि
भूत्वोदक्रामन्नथो गन्धेन च वै रूपेण च गन्धर्वाप्सरस-
श्चरन्ति तस्माद्यः कश्च मिथुनमुपस्पृष्टैति गन्धं चैव स
रूपं च कामयते ॥ ४ ॥ मिथुनानि जुहोति । मिथुनाद्वा-
ऽअधि प्रजातिर्व्यो वै प्रजायते स राष्ट्रं भवत्यराष्ट्रं वै स
भवति यो न प्रजायते तद्यन्मिथुनानि राष्ट्रं बिभ्रति
मिथुना ऽउ ऽएते देवास्तस्मादेता राष्ट्रभूत ऽआज्येन
द्वादशगृहीतेन ता ऽउ द्वादशैवाहुतयो भवन्ति तस्योक्तो

* 'स्तूयते' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

† का० श्रौ० सू० १८. ५. १६ ।

बन्धुः ॥ ५ ॥ पु६से पूर्वस्मै जुहोति । अथ स्त्रीबभ्यः पुमांश्च सं तद्वीर्येणात्यादधात्येकस्मा ऽइव पु६से जुहोति बह्वीबभ्य ऽइव स्त्रीबभ्यस्तस्मादप्येकस्य पु६सो बह्व्यो जाया भवन्त्युभाभ्यां वषट्कारेण च स्वाहाकारेण च पु६से जुहोति स्वाहाकारेणैव स्त्रीबभ्यः पुमांश्चमेव तद्वीर्येणात्यादधाति ॥ ६ ॥ 'ऋताषाडृतधामे'ति । * सत्यसात्स त्यधामेत्येतदग्निर्गन्धर्वस्तस्यौषधयोऽप्सरसः' ऽइत्यग्निर्ह गन्धर्व ऽओषधिभिरप्सरोभिर्मिमथुनेन सहोच्चक्राम 'मुदो नामेत्यौषधयो वै मुदः' ऽओषधिभिर्हीदः सर्वं मोदते 'स न ऽइदं ब्रह्म क्षत्रं पातु तस्मै स्वाहा वाद् ताबभ्यः स्वाहे'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ७ ॥ 'संहित' ऽइति । असौ वा-
 ऽआदित्यः संहित ऽएष ह्यहोरात्रे सन्दधाति 'विश्वसा-
 मे'त्येष ह्येव सर्वः साम 'सूर्यो गन्धर्वस्तस्य मरीचयोऽप्सर-
 रसः' ऽइति सूर्यो ह गन्धर्वो मरीचिभिरप्सरोभिर्मिमथुनेन सहोच्चक्रामायुवो नामेत्यायुवाना ऽइव हि मरीचयः प्लवन्ते 'स न ऽइदं ब्रह्म क्षत्रं पाति'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ८ ॥ 'सुषुम्ण' ऽइति । सुयज्ञिय ऽइत्येतत्सूर्यरश्मि-
 रि'ति सूर्यस्येव हि चन्द्रमसो रश्मयश्चन्द्रमा गन्धर्वस्तस्य

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ३८ ।

* 'सत्यसात्' इति 'ग' पुस्तके ।

- (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ३८ । (३) शु० य० सं० अ० १८ क० ३८ ।
 (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ३८ । (५) शु० य० सं० अ० १८ क० ३९ ।
 (६) शु० य० सं० अ० १८ क० ३९ । (७) शु० य० सं० अ० १८ क० ३९ ।
 (८) शु० य० सं० अ० १८ क० ३९ । (९) शु० य० सं० अ० १८ क० ३९ ।
 (१०) शु० य० सं० अ० १८ क० ४० । (११) शु० य० सं० अ० १८ क० ४० ।
 (१२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४० ।

नक्षत्राण्यप्सरस' ऽइति चन्द्रमा ह गन्धर्वो नक्षत्रैरप्सररो-
भिर्मिथुनेन सहोच्चक्राम 'भेकुरयो नामे'ति भाकुरयो ह
नामैते भा० हि नक्षत्राणि कुर्वन्ति 'स न ऽइदं ब्रह्म क्षत्रं
पात्वि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ९ ॥ 'इषिर' ऽइति । क्षिप्र-
ऽइत्येत'द्विश्वव्यचा' ऽइत्येष हीदः सर्वं व्यचः करोति
'वातो गन्धर्वस्तस्यापो ऽअप्सरस' ऽइति वातो ह गन्धर्वोऽ-
द्विरप्सररोभिर्मिथुनेन सहोच्चक्रामोर्जो नामेत्यापो
वा ऽऊर्जोऽद्भ्यो ह्यूर्जायते 'स न ऽइदं ब्रह्म क्षत्रं पात्वि'ति
तस्योक्तो बन्धुः ॥ १० ॥ 'भुज्युः सुपर्ण' ऽइति । यज्ञो
वै भुज्युर्ध्वज्ञो हि सर्वाणि भूतानि भुनक्ति 'यज्ञो गन्ध-
र्वस्तस्य दक्षिणा ऽअप्सरस' ऽइति यज्ञो ह गन्धर्वो दक्षि-
णाभिरप्सररोभिर्मिथुनेन सहोच्चक्राम 'स्तावा नामे'ति
दक्षिणा वै स्तावा दक्षिणाभिर्हि यज्ञ स्तूयतेऽथो यो वै
कश्च दक्षिणां ददाति स्तूयत ऽएव स 'स न' ऽइदं
ब्रह्म क्षत्रं पात्वि'ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ ११ ॥ [अर्धप्रपाठकः ४८॥]
'प्रजापतिर्विश्वकर्म्म'ति । प्रजापतिर्वै विश्वकर्म्मा स हीदः
सर्वमकरो'मनो गन्धर्वस्तस्य ऽऋक्सामान्यप्सरस' ऽइति
मनो ह गन्धर्वः ऽऋक्सामैरप्सररोभिर्मिथुनेन सहोच्चक्रा-

- (१) शु० य० सं० अ० १८ क० ४० । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४०
(३) शु० य० सं० अ० १८ क० ४१ । (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ४१
(५) शु० य० सं० अ० १८ क० ४१ । (६) शु० य० सं० अ० १८ क० ४१
(७) शु० य० सं० अ० १८ क० ४१ । (८) शु० य० सं० अ० १८ क० ४२
(९) शु० य० सं० अ० १८ क० ४२ । (१०) शु० य० सं० अ० १८ क० ४२
(११) शु० य० सं० अ० १८ क० ४२ । (१२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४३
(१३) शु० य० सं० अ० १८ क० ४३ ।

‘मेष्ट्यो नामे’रवृक्सामानि वा ऽएष्ट्य ऽवृक्सामैर्ह्याशासत-
 ऽइति नोऽस्तिवर्थं नोऽस्तिवति ‘स न ऽइदं ब्रह्म क्षत्रं
 पात्वि’ति तस्योक्तो बन्धुः ॥ १२ ॥ अथ रथशीर्षे जुहोति ।
 एष वै स सव ऽएतद्वै तत्सूयते यमस्मै तमेता देवताः
 सवमनुमन्यन्ते याभिरनुमतः सूयते यस्मै वै राजानो
 राज्यमनुमन्यन्ते स राजा भवति न स यस्मै नाज्येन
 पञ्चगृहीतेन ता ऽउ * पञ्चैवाहुतयो हुता भवन्ति तस्योक्तो
 बन्धुः ॥ १३ ॥ शीर्षतः । शीर्षतो वा ऽअभिषिच्यमानोऽभिषि-
 च्यत ऽउपरि धार्यमाण ऽउपरि हि स यमेतदभिषिञ्चति
 समानेन मन्त्रेण समानो हि स यमेतदभिषिञ्चति सर्वतः
 परिहारः सर्वत ऽएवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ १४ ॥ यद्वेव
 रथशीर्षे † जुहोति । असौ वा ऽआदित्य ऽएष रथ-
 ऽएतद्वै तद्रूपं कृत्वा प्रजापतिरेतानि मिथुनानि परि-
 गत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत तथैवैनान्ययमेतत्परिगत्यात्म-
 न्धत्त ऽआत्मन्नकुरुत ऽउपरि धार्यमाण ऽउपरि
 हि स य ऽएतानि मिथुनानि परिगत्यात्मन्नधत्ता-
 त्मन्नकुरुत समानेन मन्त्रेण समानो हि स य ऽएतानि
 मिथुनानि परिगत्यात्मन्नधत्तात्मन्नकुरुत सर्वतः परिहारः
 सर्वतो हि स य ऽएतानि मिथुनानि परिगत्यात्मन्नधत्ता-
 त्मन्नकुरुत ॥ १५ ॥ ‘स नो भुवनस्य पते प्रजापत’ ऽइति ।
 भुवनस्य ह्येष पतिः प्रजापतिर्यस्य त ‘ऽउपरि गृहा यस्य

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ४३ । (२) शु० य० सं० अ० १७ क० ४३ ।

* ‘क’ पुस्तके ‘पञ्चैवाहुतयो भवन्ति’ इत्येव लभ्यते ।

† का० श्रौ० सू० १८. ५. १७ ।

(३) शु० य० सं० अ० १८ क० ४४ । (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ४४ ।

वेहे'त्युपरि च ह्येतस्य गृहा ऽइह चा'स्मै ब्रह्मणेऽस्मै
क्षत्राये'त्ययं वा ऽअग्निर्ब्रह्म च क्षत्रं च 'महि शर्म यच्छ
स्वाहे'ति महच्छर्म यच्छ स्वाहेत्येतत् ॥ १६ ॥ (A)

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[वातहोमादि]

अथ † वातहोमाञ्जुहोति । इमे वै लोका ऽएषोऽ-
ग्निर्वायुर्वातहोमा ऽएषु तल्लोकेषु वायुं दधाति तस्मा-
दयमेषु लोकेषु वायुः ॥ १ ॥ ब्राह्मेनाग्निमाहरति । आतो
वा ऽअस्य स वायुर्ग्य ऽएषु लोकेष्वथ य ऽइमाँल्लोकान्परेण
वायुस्तमस्मिन्नेतदधाति ॥ २ ॥ बहिर्वेदेरियं वै वेदिः ।
आतो वा ऽअस्य स वायुर्ग्योऽस्यामथ य ऽइमां परेण
वायुस्तमस्मिन्नेतदधाति ॥ ३ ॥ अञ्जलिना । न ह्येतस्ये-
तीवाभिपत्तिरस्ति स्वाहाकारेण जुहोति ह्यधोऽधो धुर-
मसौ वा ऽआदित्य ऽएष रथोऽर्वाचीनं तदादित्याद्वायुं
दधाति तस्मादेषोऽर्वाचीनमेवातः पवते ॥ ४ ॥ 'समु-
होऽसि नभस्वानि'ति । असौ वै लोकः समुहो नभस्वा-
'नार्हदाँनुरि'त्येष ह्यार्हं दुदाति तद्योऽमुष्मिँल्लोके वायु-
स्तमस्मिन्नेतदधाति 'शर्मभूर्मयोभुरभि मा वाहि स्वाहे'ति

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ४४ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४४ ।

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ६ १; कठ०
१८. ४; कपिष्ठ० २९. ३; मै० सं० ११. १२. २; तै० सं० ३. ४, ७ ।

† का० श्रौ० सू० १८. ६. १ ।

(३) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५ । (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५ ।

(५) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५ ।

शिवः स्योनोऽभि मा बाहीत्येतत् ॥ ५ ॥ 'मारुतोऽसि
 मरुतां गण' ऽहुति । अन्तरिक्षलोको वै मारुतो मरुतां
 गणस्तद्योऽन्तरिक्षलोके वायुस्तमस्मिन्नेतद्दधाति 'शम्भू-
 र्मर्मयोभूरभि मा बाहि स्वाहे'ति शिवः स्योनोऽभि मा
 बाहीत्येतत् ॥ ६ ॥ 'अवस्यूरसि दुवस्वानिति । अयं वै
 लोकोऽवस्यूर्द्वस्वास्तद्योऽस्मिंल्लोके वायुस्तमस्मिन्नेतद्दधाति
 'शम्भूर्मर्मयोभूरभि मा बाहि स्वाहे'ति शिवः स्योनोऽभि
 मा बाहीत्येतत् ॥ ७ ॥ त्रिभिर्जुहोति । त्रय ऽइमे लोका-
 ऽअथो त्रिवृदग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैव तदेषु
 लोकेषु वायुं दधाति ॥ ८ ॥ यद्वेव वातहोमाज्जुहोति ।
 एतमेवैतद्रथं स्युनक्त्येतद्वै देवा ऽएतदः रथः सर्वेभ्यः
 कामेभ्योऽयुञ्जत युक्तेन समश्नवामहा ऽहुति तेन युक्तेन
 सर्वाङ्कामान्तसमाश्नुवत तथैवैतद्यजमान ऽएतदः रथः
 सर्वेभ्यः कामेभ्यो युङ्क्ते युक्तेन समश्नवा ऽहुति तेन
 युक्तेन सर्वाङ्कामान्तसमाश्नुते ॥ ९ ॥ वातहोमैर्भुनक्ति ।
 प्राणा वै वातहोमाः प्राणैरेवैनमेतद्युनक्ति त्रिभिर्भुनक्ति
 त्रयो वै प्राणाः प्राण ऽउदानो व्यानस्तैरेवैनमेतद्युन-
 क्त्यधोऽधो धुरमधोऽधो हि धुरं योग्यं स्युञ्जन्ति
 हस्ताभ्यां हस्ताभ्यां हि योग्यं युञ्जन्ति विपरिक्रामं
 विपरिक्रामः हि योग्यं युञ्जन्ति ॥ १० ॥ स दक्षि-
 णायुग्यमेवाग्रे युनक्ति । अथ सव्यायुग्यमथ
 दक्षिणाप्रष्टिमेवं देवत्रैतरथा मानुषे तं नाभियुञ्ज्या-

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५ । (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ४५ ।

न्नेद्युक्तमभियुनजानीति ब्राह्मणं तु दद्याद्युक्तेन भुनजा-
 ऽहुति तमुपख्येव हरन्त्याद्धर्षोरावसथादुपरि ह्येष तमद्धर्षवे
 ददाति स हि तेन करोति तं तु दक्षिणानां कालेऽनुदि-
 शेत् ॥ ११ ॥ अथ रुङ्मतीर्जुहोति * । अत्रैष सर्वोऽग्निः
 संस्कृतः स ऽएषोऽत्र रुचमैच्छत्तस्मिन्देवा ऽएताभी
 रुङ्मतीभी रुचमदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतदधाति ॥ १२ ॥
 यद्वेव रुङ्मतीर्जुहोति । प्रजापतेर्विस्वस्ताद्रुगुदक्रामत्तं यत्र
 देवाः समस्कुर्वन्तदस्मिन्नेताभी रुङ्मतीभी रुचमदधुस्त-
 थैवास्मिन्नयमेतदधाति ॥ १३ ॥ 'यस्ते ऽअग्ने सूर्ये रुचः ।
 या वो देवाः सूर्ये रुचो, रुचं नो धेहि ब्राह्मणेष्वि'ति
 रुचः रुचमित्यमृतत्वं वै रुगमृतत्वमेवास्मिन्नेतदधाति
 तिस्र ऽआहुतीर्जुहोति त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा
 तावतैवास्मिन्नेतद्रुचं दधाति ॥ १४ ॥ अथ वारुणीं जुहोति ।
 अत्रैष सर्वोऽग्निः संस्कृतः स ऽएषोऽत्र वारुणो देवता
 तस्मा ऽएतद्धविर्जुहोति तदेनः हविषा देवतां करोति
 यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा यस्यै न
 गृह्यते वारुण्यर्चा स्वेनैवैनमेतदात्मना स्वया देवतया
 प्रीणाति ॥ १५ ॥ यद्वेव वारुणीं जुहोति । प्रजापतेर्विस्वस्ता-
 † द्वीर्ष्यमुदक्रामत्तं यत्र देवाः समस्कुर्वन्तदस्मिन्नेतया द्वीर्ष्य-
 मदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतदधाति वारुण्यर्चा क्षत्रं वै वारुणो
 द्वीर्ष्यं वै क्षत्रं द्वीर्ष्येणैवास्मिन्नेतद्वीर्ष्यं दधाति ॥ १६ ॥ 'तत्त्वां

* अत्र शतम् ५१०० ॥

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ४६-४८ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४९ ।

† "व्रीर्यमु" इति 'क' पुस्तके ।

यामि ब्रह्मणा वृन्दमान' ऽइति । तत्त्वा याचे ब्रह्मणा वृन्दमान-
 ऽइत्येत'त्तदुंशास्ते यजमानो हविर्बिभरि'ति तदयमाशास्ते
 यजमानो हविर्बिभरित्येत'दुहेडेमानो वरुणेह बोधी'त्य-
 क्रुद्धन्नो वरुणेह बोधीत्येत'दुरुशैः स मा न ऽआयुः
 प्रमोषीरि'त्यात्मानः परिदुं वदते ॥ १७ ॥ अथार्काश्चमे-
 धयोः सन्ततीर्जुहोति । अयं वा ऽअग्निरर्कोऽसावादित्योऽ-
 श्वमेधस्तौ सृष्टौ नानैवास्तां तौ देवा ऽएताभिराहु
 तिभिः समतन्वन्त्समदधुस्तथैवनावयमेतदेताभिराहुतिभिः
 सन्तनोति सन्दधाति ॥ १८ ॥ 'स्वर्णं घर्मः स्वाहे'ति ।
 असौ वा ऽआदित्यो घर्मोऽमुं तदादित्यमस्मिन्नग्नौ प्रति-
 ष्ठापयति ॥ १९ ॥ 'स्वर्णार्कः स्वाहे'ति । अयमग्निरर्कः ऽइमं
 तदग्निसमुष्मिन्नादित्ये प्रतिष्ठापयति ॥ २० ॥ 'स्वर्णं
 शुक्रः स्वाहे'ति । असौ वा ऽआदित्यः शुक्रस्तं पुनरमुञ्च
 दधाति ॥ २१ ॥ 'स्वर्णं ज्योतिः स्वाहे'ति । अयमग्नि-
 ज्योतिस्तं पुनरिह दधाति ॥ २२ ॥ 'स्वर्णं सूर्यः स्वाहे'ति ।
 असौ वा ऽआदित्यः सूर्योऽमुं तदादित्यमस्य सर्वस्योत्तमं
 दधाति तस्मादेषोऽस्य सर्वस्योत्तमः ॥ २३ ॥ पञ्चैता-
 ऽआहुतीर्जुहोति । पञ्चचित्तिकोऽग्निः पञ्चर्तवः संवत्सरः
 संवत्सरोऽग्निर्यवानग्निर्यवत्यस्य मात्रा तावतैवनावेतत्स-
 न्तनोति सन्दधाति ॥ २४ ॥ यद्वेवाह । 'स्वर्णं घर्मः स्वाहा

- (१) शु० य० सं० अ० १८ क० ४९ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ४९ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १८ क० ४९ । (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ५० ।
 (५) शु० य० सं० अ० १८ क० ५० । (६) शु० य० सं० अ० १८ क० ५० ।
 (७) शु० य० सं० अ० १८ क० ५० । (८) शु० य० सं० अ० १८ क० ५० ।

स्वर्णार्कः स्वाहेत्यस्यैवैतान्यग्नेर्ब्रामानि तान्येतत्प्रीणाति
तानि हविषा देवतां करोति यस्यैवै देवतायै हविर्गृह्यते
सा देवता न सा यस्यै न गृह्यतेऽथो ऽएतानेवैतदग्नीन-
स्मिन्नग्नौ नामग्राहं दधाति ॥ २५ ॥ पञ्चैता ऽआहु-
तीर्जुहोति । पञ्चचित्तिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः
संवत्सरोऽग्निर्व्यावानग्निर्व्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदग्नेन
प्रीणाति ॥ २६ ॥ अथाऽत ऽआहुतीनामेवावपनस्य । यां
काञ्च ब्राह्मणवतीमाहुतिं विद्यात्तामेतस्मिन्काले जुहु-
यात्कामेभ्यो वा ऽएतः रथं ऋङ्क्ते तद्यां
काञ्चात्राहुतिं जुहोत्यातां तां सतीञ्जुहोति ॥ २७ ॥
तदाहुः । न जुहुयान्नेदतिरेचयानीति स वै जुहुयादेव
कामेभ्यो वा ऽएता ऽआहुतयो ह्वयन्ते न वै कामानाम-
तिरिक्तमस्ति ॥ २८ ॥ (B)

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[धिष्ण्यनिवापः]

अथ प्रत्येत्य * धिष्ण्यानां काले धिष्ण्यान्निवपति ।
अग्नय ऽएते यद्धिष्ण्या ऽअग्नीनेवैतच्चिनोति ता ऽएता
विंशः क्षत्रमयमग्निश्चितः क्षत्रं च तद्विंशं च करोत्यमुं
पूर्वं चिनोत्यथेमान् क्षत्रं तत्कृत्वा विंशं करोति ॥ १ ॥
एक ऽएष भवति । एकस्थं तत्क्षत्रमेकस्थांश्च शिश्त्र्यं

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श्रौ० ११. ६. २; कठ०
१८. १४, १५, १८; कपिष्ठ० २९. ३, ४; मै० सं० ११. १२. ३; तै० सं० ४. ७. १२, १३।

* का० श्रौ० सू० १८. ६. ७।

करोति बहव ऽद्वितरे विशि तद्भूमानं दधाति ॥ २ ॥
 पञ्चचितिक ऽएष भवति । एकचितिका ऽद्वितरे क्षत्रं
 तद्वीर्येणात्यादधाति क्षत्रं विशो वीर्यवत्तरं करोत्यूर्ध्वमेतं
 चिनोति क्षत्रं तदूर्ध्वं चितिभिश्चिनोति तिरश्च ऽद्वित-
 रान्क्षत्राय तद्विशमधस्तादुप*निखादिनीं करोति ॥ ३ ॥
 ऽउभाब्भ्यां व्यजुष्मत्या च लोकम्पृण्या चैतं चिनोति ।
 लोकम्पृण्यैवेमाक्षत्रमेव तद्वीर्येणात्यादधाति क्षत्रं विशो
 वीर्यवत्तरं करोति विशं क्षत्रादवीर्यतराम् ॥ ४ ॥ स
 यदिमाँल्लोकम्पृण्यैव चिनोति क्षत्रं । वै लोकम्पृणा क्षत्रं
 तद्विश्रयत्तारं दधात्युभयाँश्चिनोत्यद्वरस्य चाग्नेश्चाद्वरस्य
 पूर्वानथामेस्तस्योक्तो बन्धुर्य्य-यमेवाद्वरधिष्यं निवपति तं-
 तं चिनोत्याग्नीद्धीयं प्रथमं चिनोति तः हि प्रथमं
 निवपति दक्षिणत ऽउदङ्ङासीनस्तस्योक्तो बन्धुः ॥ ५ ॥
 तस्मिन्नष्टाविष्टका ऽउपदधाति । अष्टाक्षरा गायत्री
 गायत्रोऽग्निर्व्यावानग्निर्व्यावत्यस्य मात्रा तावन्तमेवैनमेत-
 चिनोति तासामश्मा पृश्निर्नवमो नव वै प्राणाः सप्त
 शीर्षन्नवाञ्चौ द्वौ तानेवास्मिन्नेतदधाति यश्चित्तेऽग्निर्नि-
 धीयते स दशमो दश वै प्राणा मद्ध्यमाग्नीद्धं मद्ध्य-
 तस्तत्प्राणान्दधाति मद्ध्ये ह वा ऽएतत्प्राणाः सन्त ऽद्विति
 चेति चात्मानमनुव्युच्चरन्ति ॥ ६ ॥ एकविंशतिः
 होत्रीय ऽउपदधाति । एकविंशतिर्वै परिश्चितस्त-
 स्योक्तो बन्धुरेकादश ब्राह्मणाच्छ्रस्य ऽएकादशाक्षरा वै

त्रिष्टुप्त्रैष्टुभ ऽइन्द्र ऽऐन्द्रो ब्राह्मणाच्छ्रस्यष्टावष्टा-
 वितरेषु तस्योक्तो बन्धुः ॥७॥ षण्णमार्जालीये । षड्वा ऽऋतव-
 ऽऋतवः पितरस्तः हैतमृतवः पितरो दक्षिणतः पृथ्वीहिरे
 स ऽएषामेष दक्षिणतः स वा ऽद्वितीयमुपदधातीती-
 मानित्यमुं विशं तत्क्षत्रमभिसम्मुखां करोति ॥ ८ ॥
 अथैनाहपरिद्विश्रद्भिः परिद्विश्रयति । आपो वै परिद्विश्रतोऽ-
 द्विरैवैनास्तत्परितनोति स वै पृथ्वेव निदधाति क्षत्रः
 हैता ऽअपां याः खातेन यन्त्यथ हैता विशो यानीमानि
 वृथोदकानि स यदमुं खातेन परिद्विश्रयति क्षत्रे तत्क्षत्रं
 दधाति क्षत्रं क्षत्रेण परिद्विश्रयत्यथ यदिमान्पृथ्वेव निदधाति
 विशि तद्विशं दधाति विशा विशं परिद्विश्रयति तेषां वै
 यावत्य ऽएव यजुष्मत्यस्तावत्यः परिद्विश्रतो यावत्यो
 ह्येवामुष्य यजुष्मत्यस्तावत्यः परिद्विश्रतः क्षत्रायैव तद्विशं
 कृतानुकरामनुवर्त्मानं करोति ॥ ९ ॥ अथैषु पुरीषं
 निवपति । तस्योक्तो बन्धुस्तूष्णीमनिरुक्ता हि विडुथा-
 ग्रीषोमीयस्य पशुपुरोडाशमनुदिशामवेष्टीर्निर्वपति दिश-
 ऽएषोऽग्निस्तावभ्य ऽएतानि हवीःषि निर्वपति तदेना
 हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा
 देवता न सा यस्यै न गृह्यते पञ्च भवन्ति पञ्च हि
 दिशः ॥ १० ॥ तदाहुः । दशहविषमेवैतामिष्टिं निर्वपेत्सा
 सर्वस्तोमा सर्वपृष्टा सर्वाणि च्छन्दांसि सर्वा दिशः
 सर्व ऽऋतवः सर्वमेतदयमग्निस्तदेनः हविषा देवतां
 करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते सा देवता न सा

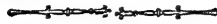
यस्यै न गृह्यते दुश भवन्ति दुशाक्षरा विराड्विराडग्निर्दश
 दिशो-दिशोऽग्निर्दश प्राणाः प्राणाऽअग्निर्यवानग्निर्यवा-
 वत्स्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुन्नेन प्रीणाति ॥ ११ ॥
 तत् त्वै देवस्वामेव । एतानि हवींषि निर्वपेदेता ह देवताः
 सुताऽएतेन सवेन येनैतत्सोष्यमाणो भवति ताऽएवै-
 तत्प्रीणाति ताऽअस्माऽइष्टाः प्रीताऽएतः सवमनु-
 मन्यन्ते ताभिरनुमतः सूयते यस्मै वै राजानो राज्य-
 मनुमन्यन्ते स राजा भवति न स यस्मै न तद्यदेता
 देवताः सुताऽएतेन सवेन यद्वैनमेता देवताऽएतस्मै
 सवाय सुवते तस्मादेता देवस्वः ॥ १२ ॥ ता वै
 द्विनाम्न्यो भवन्ति । द्विनामा वै सवेन सुतो भवति
 यस्मै वै सवाय सूयते येन वा सवेन सूयते तदस्य
 द्वितीयं नाम ॥ १३ ॥ अष्टौ भवन्ति । अष्टाक्षरा गायत्री
 गायत्रोऽग्निर्यवानग्निर्यवावत्स्यस्य मात्रा तावतैवैनमेतदुन्नेन
 प्रीणाति ॥ १४ ॥ तदाहुः । नैतानि हवींषि निर्व्व-
 पेन्नेदतिरेचयानीति तानि वै निर्व्वपेदेव कामेभ्यो वा एतानि
 हवींषि निरुप्यन्ते न वै कामानामतिरिक्तमस्ति यद्वै
 किञ्च पशुपुरोडाशमनु हविर्निरुप्यते पशावेव स मद्ध्यतो
 मेधो धीयतऽउभयानि निर्व्वपत्यद्वरस्य चाग्नेश्चाद्वरस्य
 पूर्व्वमथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुरुच्चैः पशुपुरोडाशो भवत्यु-
 पांश्चश्वेतानीष्टिर्ह्यनुब्रूहि प्रेष्येति पशुपुरोडाशस्याहानु-
 ब्रूहि यजेत्येतेषामिष्टिर्हि समानः स्विष्टकृत्समानीडेष्टा दे-

वता भवन्त्यसमवहितं स्विष्टकृते ॥ १५ ॥ अथैनं
पूर्वाभिषेकेणाभिमृशति । 'सविता त्वा सवानां सुवता-
मेष वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजे'ति
ब्राह्मणानेवापोद्धरत्यनाद्यान्करोति ॥ १६ ॥ (C)

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

काण्डिकासंख्या ॥ ९७ ॥

[अग्नियोजनं कर्म, अग्निविमोचनञ्च]

अथ प्रातः * प्रातरनुवाकमुपाकरिष्यन् । अग्निं
युनक्ति युक्तेन समश्नवा ऽहुति तेन युक्तेन सर्वाङ्गामा-
न्तसमश्नुते तं वै पुरस्तात्सर्वस्य कर्मणो युनक्ति तद्य-
त्किञ्चात ऽऊर्द्ध्वं क्रियते युक्ते तत्सर्वं समाधीयते ॥ १ ॥
परिधिषु युनक्ति । अग्नय ऽएते यत्परिधयोऽग्निभिरेव
तदग्निं युनक्ति ॥ २ ॥ स मद्ध्यमं परिधिमुपस्पृश्य ।
एतद्यजुर्जपत्यग्निं यूनज्मि शवसा घृतेने'ति बलं वै
शवोऽग्निं युनज्मि बलेन च घृतेन चेत्येतदिव्यं
सुपण्णं वयसा बृहन्तमिति दिव्यो वा ऽएष सुपण्णो
वयसो बृहन्धूमेन 'तेन वयं गमेम ब्रध्नस्य विष्टप्य
स्वो रुहाणा ऽअधि नाकमुत्तममिति स्वर्गो वै लोको

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० ११. ६. ३ ।

* का० श्रौ० सू० १८. ६. १६ ।

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ५१ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ५१ ।

(३) शु० य० सं० अ० १८ क० ५१ ।

यस्यै न गृह्यते दश भवन्ति दशाक्षरा विराड्विराडग्निर्दश
 दिशो-दिशोऽग्निर्दश प्राणाः प्राणाऽअग्निर्यवानग्निर्यवा-
 वत्स्य मात्रा तावतैवैनमेतदुन्नेन प्रीणाति ॥ ११ ॥
 तत् त्वै देवस्वामेव । एतानि हवींषि निर्वपेदेता ह देवताः
 सुताऽएतेन सवेन येनैतत्सोष्यमाणो भवति ताऽएवै-
 तत्प्रीणाति ताऽअस्माऽइष्टाः प्रीताऽएतः सवमनु-
 मन्यन्ते ताभिरनुमतः सूयते यस्मै वै राजानो राज्य-
 मनुमन्यन्ते स राजा भवति न स यस्मै न तद्यदेता
 देवताः सुताऽएतेन सवेन यद्वैनमेता देवताऽएतस्मै
 सवाय सुवते तस्मादेता देवस्वः ॥ १२ ॥ ता वै
 द्विनाम्न्यो भवन्ति । द्विनामा वै सवेन सुतो भवति
 यस्मै वै सवाय सूयते येन वा सवेन सूयते तदस्य
 द्वितीयं नाम ॥ १३ ॥ अष्टौ भवन्ति । अष्टाक्षरा गायत्री
 गायत्रोऽग्निर्यवानग्निर्यवावत्स्य मात्रा तावतैवैनमेतदुन्नेन
 प्रीणाति ॥ १४ ॥ तदाहुः । नैतानि हवींषि निर्व्व-
 पेन्नेदतिरेचयानीति तानि वै निर्व्वपेदेव कामेभ्यो वा एतानि
 हवींषि निरुप्यन्ते न वै कामानामतिरिक्तमस्ति यद्वै
 किञ्च पशुपुरोडाशमनु हविर्निरुप्यते पशावेव स मद्ध्यतो
 मेधो धीयतऽउभयानि निर्व्वपत्यद्धरस्य चाग्नेश्चाद्धरस्य
 पूर्व्वमथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुरुच्चैः पशुपुरोडाशो भवत्यु-
 पांश्चवेतानीष्टिर्ह्यनुब्रूहि प्रेष्येति पशुपुरोडाशस्याहानु-
 ब्रूहि यजेत्येतेषामिष्टिर्हि समानः स्विष्टकृत्समानीडेष्टा दे-

वता भवन्त्यसमवहितं स्विष्टकृते ॥ १५ ॥ अथैनं
पूर्वाभिषेकेणाभिमृशति । 'सर्विता त्वा सवानां सुवता-
मेष वोऽमी राजा सोमोऽस्माकं ब्राह्मणानां राजे'ति
ब्राह्मणानेवापोद्धरत्यनाद्यान्करोति ॥ १६ ॥ (C)

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

काण्डिकासंख्या ॥ ९७ ॥

[अग्नियोजनं कर्म, अग्निविमोचनञ्च]

अथ प्रातः * प्रातरनुवाकमुपाकरिष्यन् । अग्निं
युनक्ति युक्तेन समश्नवा ऽहुति तेन युक्तेन सर्वाङ्गामा-
न्तसमश्नुते तं वै पुरस्तात्सर्वस्य कर्मणो युनक्ति तद्य-
त्किञ्चात ऽऊर्द्धं क्रियते युक्ते तत्सर्वं समाधीयते ॥ १ ॥
परिधिषु युनक्ति । अग्नय ऽएते यत्परिधयोऽग्निभिरेव
तदग्निं युनक्ति ॥ २ ॥ स मद्ध्यमं परिधिमुपस्पृश्य ।
एतद्यजुर्जपत्यग्निं य्वुनज्मि शवसा घृतेने'ति बलं वै
शवोऽग्निं युनज्मि बलेन च घृतेन चेत्येतदिव्यो
सुपण्णं वयसा बृहन्तमि'ति दिव्यो वा ऽएष सुपण्णो
वयसो बृहन्धूमेन 'तेन वयं गमेम ब्रध्नस्य विष्टप'त्य-
स्वो रुहाणा ऽअधि नाकमुत्तममि'ति स्वर्गो वै लोको

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा-- का० श० ११. ६. ३ ।

* का० श्रौ० सू० १८. ६. १६ ।

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ५१ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ५१ ।

(३) शु० य० सं० अ० १८ क० ५१ ।

नाकस्तेन वयं गमेम ब्रध्नस्य बिष्टृपथं स्वर्गं लोकं
 रोहन्तोऽधिनाकमुत्तममित्येतत् ॥ ३ ॥ अथ दुक्षिणे ।
 'इमौ ते पक्षावज्रौ पतत्रिणौ याब्भ्यां रक्षांस्थ-
 पथंस्थग्ने । ताब्भ्यां पतेम सुकृतामु लोकं यत्र ऽष्टषयो
 जग्मुः प्रथमजाः पुराणा' ऽदृत्यमूनेतदृषीनाह ॥ ४ ॥
 अथोत्तरे । 'इन्दुर्दक्षः श्येनः ऽक्रतावा हिरण्यपक्षः
 शकुनो भुरण्युरित्यमृतं वै हिरण्यममृतपक्षः शकुनो
 भर्तेत्येतन्महान्तसधस्थे ध्रुव ऽआ निषत्तो नमस्ते-
 ऽअस्तु मा मा हिंस्री' रित्यात्मनः परिदां वदते ॥ ५ ॥
 तद्यन्मद्वयमं यजुः । स ऽआत्माथ ये ऽअभितस्तौ
 पक्षौ तस्मात्ते पक्षवती भवतः पक्षौ हि तौ ॥ ६ ॥
 त्रिभिर्युनक्ति । त्रिवृदग्निर्यावानग्निर्यावत्यस्य मात्रा
 तावतैवैनमेतद्युनक्ति ॥ ७ ॥ अथ राजानमभिषुत्याग्नौ
 जुहोति । एष वै स सव ऽएतद्वै तत्सूयते यमस्मै तमेता
 देवताः सवमनुमन्यन्ते याभिरनुमतः सूयते यस्मै वै
 राजानो राज्यमनुमन्यन्ते स राजा भवति न स यस्मै
 न तद्यदग्नौ जुहोति तदग्निमभिषिञ्चति सोऽस्यैष देव-
 ऽआत्मा सोमाभिषिक्तो भवत्यमृताभिषिक्तोऽथ भक्षयति
 तदात्मानमभिषिञ्चति सोऽस्यायमात्मा सोमाभिषिक्तो
 भवत्यमृताभिषिक्तः ॥ ८ ॥ अग्नौ हुत्वाथ भक्षयति ।
 दैवो वा ऽअस्यैष ऽआत्मा मानुषोऽयं देवा ऽउ वा-

ऽअग्रेऽथ मनुष्यास्तस्मादग्नौ हुत्वाथ भक्षयति ॥ ९ ॥
 अथैनं विमुञ्चति । आप्त्वा तं कामं व्यस्मै कामायैनं
 व्युङ्क्ते यज्ञायज्ञियं स्तोत्रमुपाकरिष्यन्स्वर्गो वै लोको
 यज्ञायज्ञियमेतस्य वै गत्या ऽएनं व्युङ्क्ते तदाप्त्वा तं
 कामं व्यस्मै कामायैनं व्युङ्क्ते ॥१०॥ तं वै पुरस्तात्स्तोत्रस्य
 विमुञ्चति । स यदुपरिष्ठात्स्तोत्रस्य विमुञ्चेत्पराङ् हैतद्
 स्वर्गं लोकमतिप्प्रणश्येदथ यत्पुरस्तात्स्तोत्रस्य विमुञ्चति
 तत्सम्प्रति स्वर्गं लोकमाप्त्वा विमुञ्चति ॥ ११ ॥ परि-
 धिषु विमुञ्चति । परिधिषु ह्येनं व्युनक्ति यत्र वाव योग्यं
 व्युञ्जन्ति तदेव तद्विमुञ्चन्ति ॥१२॥ स सन्ध्योरुपस्पृश्य ।
 * एते यजुषी जपति तथा द्वे यजुषी व्रीहपरिधीननुविभवतो
 'दिवो मूर्द्धासि पृथिव्या नाभिरि'ति दक्षिणे 'विश्वस्य
 मूर्द्धन्नधि तिष्ठसि श्श्रत' ऽइत्युत्तरे मूर्द्धवतीर्भ्यां मूर्द्धा
 ह्यस्यैषोऽप्सुमतीर्भ्यामग्रेतद्वैश्वानरस्य स्तोत्रं यज्ञा-
 यज्ञियं शान्तिर्वा ऽआपस्तस्मादप्सुमतीर्भ्याम् ॥ १३ ॥
 द्वाभ्यां विमुञ्चति । द्विपाद्यजमानो यजमानोऽग्निर्ध्यावान-
 ग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैर्वैनमेतद्विमुञ्चति त्रिभिर्धुनक्ति
 तत्पञ्च पञ्चचित्तिकोऽग्निः पञ्चर्त्तवः संवत्सरः संवत्सरोऽ-
 ग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावत्तद्ववति ॥ १४ ॥ तद्
 हैके । प्रायणीय ऽएवातिरात्रे युञ्जन्त्युदयनीये विमु-
 ञ्चन्ति सत्स्थारूपं वा ऽएतद्यद्विमोचनं किं पुरा

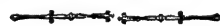
* 'एते यजुषी' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

(१) शु० य० सं० अ० १६ क० ५४ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ५५ ।

सथंस्तथायै सथंस्थारूपं कुर्यामेति न तथा कुर्यादुहरहर्वा-
 ऽएष यजस्तायतेऽहरहः सन्तिष्ठतेऽहरहरेनथं स्वर्गस्य
 लोकस्य गत्यै युङ्क्तेऽहरहरेनेन स्वर्गं लोकं गच्छति
 तस्मादुहरहरेव युज्यादुहरहर्विमुञ्चेत् ॥ १५ ॥ अथो यथा
 प्रायणीयेऽतिरात्रे । सामिधेनीरनुच्य ब्रूयादुदयनीय-
 ऽएवातोऽनुवक्तास्मीति तादृक्तस्मादुहरहरेव युज्यादुहर-
 हर्विमुञ्चेत् ॥ १६ ॥ तद्धैतच्छाण्डिल्यः । कङ्कतीयेऽभ्योऽ-
 हरहः कर्म प्रदिश्य प्रवव्राजाहरहरेव वो युनजान-
 हरहर्विमुञ्चानिति तस्मादुहरहरेव युज्यादुहरहर्वि-
 मुञ्चेत् ॥ १७ ॥ (D)

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

[पयोव्रतादिमीमांसा]

अथातः पयोव्रतायै । पयोव्रतो दीक्षितः स्यादे-
 वेऽभ्यो ह वा ऽअमृतमपचक्राम ॥ १ ॥ ते होचुः ।
 श्रमेण तपसेदमन्विच्छामेति तच्छ्रमेण तपसाऽवैच्छंस्ते
 दीक्षित्वा पयोव्रता ऽअभवन्नेतद्वै तपो यो दीक्षित्वा
 पयोव्रतोऽसत्तस्य घोषमाशुश्श्रुबुः ॥ २ ॥ ते होचुः ।
 नेदीयो वै भवति भूयस्तप ऽउपायामेति ते व्रीन्स्त-
 नानुपेयुस्तत्पराददृशुः ॥ ३ ॥ ते होचुः । नेदीयो

(D) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० शं० ११. ६. ४;
 कठ० १८. १४, १५, १८; कपिष्ठ० २९. ३. ४; मै० सं० ११. १२. ३; तै०
 सं० ४. ५. १२, १३ ।

वै भवति भूयस्तप ऽउपायामेति ते द्वौ स्तना ऽउपेयुस्त-
 न्नेदीयसः पराददृशुः ॥ ४ ॥ ते होचुः । नेदीयो वै
 भवति भूयस्तप ऽउपायामेति त ऽएकः स्तनमुपेयुस्तदु-
 धिजगाम न त्वभिपत्तुः शेकुः ॥ ५ ॥ ते होचुः । अधि
 वा ऽअगन्न त्वभिपत्तुः शक्नुमः सर्वं तप ऽउपायामेति
 त ऽउपवसथेऽनाशकमुपेयुरेतद्वै सर्वं तपो यदुनाशक-
 स्तस्मादुपवसथे नाश्नीयात् ॥ ६ ॥ तत्प्रातरभिपद्य ।
 अभिषुत्याग्नावजुह्वस्तदग्नावमृतमदधुः सर्वेषामु हैष देवा-
 नामात्मा यदग्निस्तद्यदग्नावमृतमदधुस्तदात्मन्नमृतमदधत त-
 तो देवा ऽअमृता ऽअभवन् ॥ ७ ॥ तद्यत्तदमृतः सोमः
 सः । तदद्यापि यजमानः श्रमेण तपसाद्विवच्छति स
 दीक्षित्वा पयोव्रतो भवत्येतद्वै तपो यो दीक्षित्वा पयो-
 व्रतोऽसत्तस्य घोषमाशृणोतीत्यहे क्रय ऽहुति ॥ ८ ॥ स
 त्रीन्स्तनानुपैति । तत्परापश्यति स द्वौ स्तना ऽउपैति
 तन्नेदीयसः परापश्यति स ऽएकः स्तनमुपैति तदुधि-
 गच्छति न त्वभिपत्तुः शक्नोति स ऽउपवसथेऽनाश-
 कमुपैत्येतद्वै सर्वं तपो यदुनाशकस्तस्मादुपवसथे नाश्नी-
 यात् ॥ ९ ॥ तत्प्रातरभिपद्य । अभिषुत्याग्नौ जुहोति
 तदग्नावमृतं दधात्यथ भक्षयति तदात्मन्नमृतं धत्ते सोऽ-
 मृतो भवत्येतद्वै मनुष्यस्यामृतत्वं व्यत्सर्वमायुरेति तथो
 हानेनात्मना सर्वमायुरेति ॥ १० ॥ अग्नौ हुत्वाथ भक्ष-
 यति । देवो वा ऽअस्यैष ऽआत्मा मानुषोऽयं देवा ऽउ
 वा ऽअग्रेऽथ मनुष्यास्तस्मादग्नौ हुत्वाथ भक्षयति

॥ ११ ॥ अथातः समिष्टयजुषामेव मीमांसा । देवा-
श्चासुराश्चोभये प्राजापत्याः प्रजापतेः पितुर्दायमुपे-
युर्वाचमेव सत्यानृते सत्यं चैवानृतं च त उभय एव
सत्यमवदन्नभयेऽनृतं ते ह सदृशं वदन्तः सदृशा एवासुः
॥ १२ ॥ ते देवा उतस्सृज्यानृतः । सत्यमन्वालेभिरेऽ-
सुरा उ होतृसृज्य सत्यमनृतमन्वालेभिरे ॥ १३ ॥ तद्धेदुः
सत्यमीक्षाश्चक्रे । यदसुरेष्वस देवा वा उतस्सृज्यानृतः
सत्यमन्वालेप्सत हुन्त तदयानीति तद्देवानाजगाम
॥ १४ ॥ अनृतमु हेक्षाश्चक्रे । यद्देवेष्वसासुरा वा-
उतस्सृज्य सत्यमनृतमन्वालेप्सत हुन्त तदयानीति
तदसुरानाजगाम ॥ १५ ॥ ते देवाः । सर्वः सत्यमव-
दन्त्सर्वमसुराऽनृतं ते देवाऽआसक्ति सत्यं वदन्त-
ऽएषावीरतरा इवासुरनाढ्यतरा इव तस्मादु हैतद्य-
ऽआसक्ति सत्यं वदत्येषावीरतर इवैव भवत्यनाढ्यतर-
इव स ह त्वेवान्ततो भवति देवा ह्येवान्ततो भवन्
॥ १६ ॥ अथ हासुराः । आसक्त्यनृतं वदन्त उष-
इव पिपिसुराढ्या इवासुस्तस्मादु हैतद्य उआसक्त्यनृतं
वदत्यूष इवैव पितृत्याढ्य इव भवति परा ह त्वेवा-
न्ततो भवति परा ह्यसुराऽअभवन् ॥ १७ ॥ तद्यत्तत्स-
त्यम् । त्रयी सा विद्या ते देवाऽअब्रुवन् यज्ञं कृत्वेदुः
सत्यं तनवामहा इति ॥ १८ ॥ ते दीक्षणीयान्निरवपन् ।
तदु हासुराऽअनुबुबुधिरे यज्ञं वै कृत्वा तद्देवाः सत्यं

तद्वते प्प्रेत तदाहरिष्यामो यदस्माकं तत्रेति तस्य
 समिष्टयजुरहुतमासाथाजग्मुस्तस्मात्तस्य यज्ञस्य समि-
 ष्टयजुर्न जुहति ते देवा ऽअसुराऽप्रतिदृश्य समुल्लुप्य
 यज्ञमन्यक्तुं दद्विरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनः प्प्रेयुः ॥ १९ ॥
 तेषु प्प्रेतेषु । प्रायणीयं निरवपँस्तदु हासुरा ऽअन्वेव
 बुबुधिरे तस्य * शंम्योरुक्तमासाथाजग्मुस्तस्मात्स यज्ञः
 शंस्वन्तस्ते देवा ऽअसुरान्प्रतिदृश्य समुल्लुप्य यज्ञ-
 मन्यदेव क्तुं दद्विरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्प्रेयुः
 ॥ २० ॥ तेषु प्प्रेतेषु । राजानं क्रीत्वा पर्युह्याथास्मा-
 ऽआतित्यः हविर्निरवपँस्तदु हासुरा ऽअन्वेव बुबुधिरे
 तस्येडोपहृतासाथाजग्मुस्तस्मात्स यज्ञ ऽइडान्तस्ते देवा-
 ऽअसुराऽप्रतिदृश्य समुल्लुप्य यज्ञमन्यदेव क्तुं दद्विरेऽ-
 न्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्प्रेयुः ॥ २१ ॥ तेषु प्प्रेतेषु ।
 उपसदोऽतन्वत ते तिस्र एव सामिधेनीरनूच्य
 देवता एवायजन्न प्रयाजान्नानुयाजानुभयतो यज्ञस्योद-
 सादयन्भूयिष्ठः हि तत्रात्वरन्त तस्मादुपसत्सु तिस्र-
 एव सामिधेनीरनूच्य देवता एव यजति न प्रयाजा-
 न्नानुयाजानुभयतो यज्ञस्योत्सादयति ॥ २२ ॥ त ऽउप-
 वसथेऽग्नीषोमीयं पशुमालेभिरे । तदु हासुरा ऽअन्वेव
 बुबुधिरे तस्य समिष्टयजूंष्यहुतान्यासुरथाजग्मुस्त-
 स्मात्तस्य पशोः समिष्टयजूंषि न जुहति ते देवा-
 ऽअसुरान्प्रतिदृश्य समुल्लुप्य यज्ञमन्यदेव क्तुं दद्विरेऽ-

* 'शंम्योरुक्तम्' इति 'ग-ज' पुस्तकयोर्दृश्यते ।

न्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्रेयुः ॥ २३ ॥ तेषु प्रेतेषु ।
 प्रातः-प्रातः सवनमतन्वत तदु हासुरा ऽअन्वेव बुबुधिरे
 तस्यैतावत्कृतमास यावत्प्रातःसवनमथाजग्मुस्ते देवा-
 ऽअसुरान्प्रति दृश्य समुल्लुप्य यज्ञमन्यदेव कर्तुं
 दद्मिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्रेयुः ॥ २४ ॥ तेषु
 प्रेतेषु । माध्यन्दिनः सवनमतन्वत तदु हासुरा ऽअ-
 न्वेव बुबुधिरे तस्यैतावत्कृतमास यावन्माध्यन्दिनमथा-
 जग्मुस्ते देवा ऽअसुरान्प्रतिदृश्य समुल्लुप्य यज्ञमन्यदेव
 कर्तुं दद्मिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्रेयुः ॥ २५ ॥ तेषु
 प्रेतेषु । सवनीयेन पशुनाचरँस्तदु हासुरा ऽअन्वेव
 बुबुधिरे तस्यैतावत्कृतमास यावदेतस्य पशोः क्रियतेऽ-
 थाजग्मुस्ते देवा ऽअसुरान्प्रतिदृश्य समुल्लुप्य यज्ञमन्य-
 देव कर्तुं दद्मिरेऽन्यद्वै कुर्वन्तीति पुनरेव प्रेयुः ॥ २६ ॥
 तेषु प्रेतेषु । तृतीयसवनमतन्वत तत्समस्था*पयन्यत्स-
 मस्थापयँस्तत्सर्वं सत्यमाप्नुवँस्ततोऽसुरा ऽअपपुष्पुविरे
 ततो देवा ऽअभवन्परासुरा भवत्यात्मना परास्य
 द्विषन्भातृव्यो भवति य ऽएवं वेद ॥ २७ ॥ ते देवा-
 ऽअब्रुवन् । ये न ऽइमे यज्ञाः सामि सथंस्थिता यानि-
 मान्विजहतोऽगामोप तज्जानीत यथेमान्तसथंस्थापयामेति
 तेऽब्रुवँश्चेतयद्धमिति चित्तिमिच्छतेति वाव तदब्रुवँस्तदि-
 च्छत यथेमान्यज्ञान्तसथंस्थापयामेति ॥ २८ ॥ ते चेतय-
 मानाः । एतानि समिष्टयजूथ्यपश्यँस्तान्यजुहवुस्तैरेता-

न्यज्ञान्तसमस्थापयन्त्यत्समस्थापयँस्तस्मात्संस्थितयजू-
 ंष्यथ यत्समयजँस्तस्मात्समिष्टयजूंषि ॥ २९ ॥ ते
 वा ऽएते नव यज्ञाः । नवैतानि समिष्टयजूंषि तद्य-
 देतानि जुहोत्येतानेवैतद्यज्ञान्तसंस्थापयत्युभयानि जुहो-
 त्यद्धरस्य चाग्नेश्चाद्धरस्य पूर्वाण्यथाग्नेस्तस्योक्तो
 बन्धुः ॥ ३० ॥ द्वे * ऽअग्नेर्जुहोति । द्विपाद्यजमानो
 यजमानोऽग्निर्यवानग्निर्यवावत्यस्य मात्रा तावतैवैतद्यज्ञः
 संस्थापयतीष्टो यज्ञो भृगुभिरिष्टो ऽअग्निराहुतः पिपत्तु
 न' ऽहुति ॥ ३१ ॥ तान्युभयान्येकादश सम्पद्यन्ते । एकाद-
 शाक्षरा त्रिष्टुब्बीर्यं त्रिष्टुब्बीर्यमेवैतद्यज्ञमभिसम्पादयति
 ॥ ३२ ॥ यद्वेवैकादश । एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुप्त्रैष्टुभ-
 ऽहुन्द्र ऽहुन्द्रो यज्ञस्यात्मेन्द्रो देवता तद्य ऽएव यज्ञस्यात्मा या
 देवता तस्मिन्नेवैतद्यज्ञमन्ततः प्रतिष्ठापयति ॥ ३३ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ५० ॥] समिष्टयजूंषि हुत्वावभृथं व्यन्ति ।
 अवभृथादुदेत्योदयनीयेन चरित्वानूबन्ध्यस्य पशुपुरोडाश-
 मनु देविकानां हवींषि निर्वपति ॥ ३४ ॥ एतद्वै
 प्रजापतिः । प्राप्य राद्धेवामन्यत स दिक्षु प्रतिष्ठायैदं
 सर्वं दुधद्विदुधदतिष्ठद्विदुधदतिष्ठत्तस्माद्धाता तथै-
 वैतद्यजमानो दिक्षु प्रतिष्ठायैदं सर्वं दुधद्विदुधदतिष्ठति
 ॥ ३५ ॥ यद्वेवैतानि हवींषि निर्वपति । दिश ऽएषोऽ-
 ग्निस्ता ऽउ ऽएवामूहं पुरस्ताद्बर्भस्तम्बं च लोगेष्टका-

श्चोपदधाति ताः प्राणभृतः प्रथमायां चितौ सर्वे
द्वितीया सर्वा तृतीया सर्वा चतुर्थ्यथ पञ्चम्यै चितेर-
सपत्ना नाकसदः पञ्चचूडास्ता ऽऊर्द्धा ऽउत्क्रामन्त्य-
ऽआर्यस्ताब्भ्यः प्रजापतिरविभेत्सर्वं वा ऽइदमिमाः प्रा-
च्योऽत्येष्यन्तीति ता धाता भूत्वा पर्यगच्छतासु
प्रत्यतिष्ठत् ॥ ३६ ॥ स यः स धातासौ स ऽआदित्यः ।
अथ यत्तद्दिशां परमं क्रान्तमेतत्तद्यस्मिन्नेष ऽएतत्प्र-
तिष्ठितस्तपति ॥ ३७ ॥ स यः स धातायमेव स
धात्रः । द्वादशकपालः पुरोडाशो द्वादशकपालो द्वादश मासाः
संवत्सरः संवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्द्धाताथ यत्त-
द्दिशां परमं क्रान्तमेतानि तानि पूर्वाणि हवींष्यनुमत्यै
चरुं राकायै चरुः सिनीवालयै चरुः कुहूयै चरुस्तद्य-
देतानि निर्वपति यदेव तद्दिशां परमं क्रान्तं तस्मिन्ने-
वैनमेतत्प्रतिष्ठापयति तः सर्वं जुहोत्येतस्यैव कृत्स्नतायै
॥ ३८ ॥ ता वा ऽएता देव्यः । दिशो ह्येताश्छन्दाश्सि
वै दिशश्छन्दाश्सि देव्योऽथैष कः प्रजापतिस्तद्यदे-
व्यश्च कश्च तस्मादेविकाः पञ्च भवन्ति पञ्च हि
दिशः ॥ ३९ ॥ तदाहुः । नैतानि हवींषि निर्वपेन्नेद-
तिरेचयानीति तानि वै निर्वपेदेव कामेभ्यो वा ऽएतानि
हवींषि निरुप्यन्ते न वै कामानामरिक्तमस्ति यद्वै
किञ्च पशुपुरोडाशमनु हविर्निरुप्यते पशावेव स मद्ध्यतो
मेधो धीयत ऽउभयानि निर्वपत्यद्धरस्य चाग्नेश्चाद्धरस्य
पूर्वमथाग्नेस्तस्योक्तो बन्धुरुच्चैः पशुपुरोडाशो भवत्युपा१८-

इश्वेतानीष्टिर्हनुब्रूहि प्रेष्येति पशुपुरोडाशस्याहानुब्रूहि
यजेत्येतेषामिष्टिर्हि समानः स्विष्टकृत्समानीडा ॥ ४० ॥
तस्य वा ऽएतस्य पशोः । जुहति समिष्टयजूंष्यब्भ्य-
वयन्ति हृदयशूलेनावभृथः सथंस्था ह्येष पशुर्हृदय-
शूलेन चरित्वा ॥ ४१ ॥ प्रत्येत्य वैश्वकर्मणानि
जुहोति । विश्वानि कर्मण्ययमग्निस्तान्यस्यान्न
सर्वाणि कर्माणि कृतानि भवन्ति तान्येतत्प्रीणाति
तानि हविषा देवतां करोति यस्यै वै देवतायै हविर्गृह्यते
सा देवता न सा यस्यै न गृह्यतेऽथो विश्वकर्म्यामग्नि-
स्तमेवैतत्प्रीणाति ॥ ४२ ॥ यद्वेव * वैश्वकर्मणानि जुहोति ।
प्रायणं च हाग्नेरुदयनं च सावित्राणि प्रायणं वैश्व-
कर्मणान्युदयनः स यत्सावित्राण्येव जुहुयान्न वैश्वकर्म-
णानि यथा प्रायणमेव कुर्यान्नोदयनं तादृक्तदथ यद्वैश्व-
कर्मणान्येव जुहुयान्न सावित्राणि यथोदयनमेव कुर्यान्न
प्रायणं तादृक्तदुभयानि जुहोति प्रायणं च तदुदयनं
च करोति ॥ ४३ ॥ अष्टावमुनि भवन्ति । एवमिमानि
तद्यथा प्रायणं तथोदयनं करोति स्वाहाकारोऽमीषां
नवमो भवत्येवमेषां तद्यथा प्रायणं तथोदयनं करोत्या-
हुतिरमीषां दशमी भवत्येवमेषां तद्यथा प्रायणं तथोदयनं
करोति सन्ततां तत्राहुतिं जुहोति रेतो वै तत्र यज्ञो
रेतसोऽविच्छेदाय त्वेवेणह स्वाहाकारं निरुक्तः हि रेतो
जातं भवति ॥ ४४ ॥ 'यद्राकूतात् । समसुस्रोद्धृदो वा

मनसो वा सम्भृतं चक्षुषो वेत्येतस्ममाद्ध्येतत्सर्वस्ममादुग्रे
 कर्म समभवत्तदनु प्रेतं सुकृतासु लोकं यत्र ऋषयो
 जग्मुः प्रथमजाः पुराणा' ऽइत्यमूनेतदृषीनाह ॥ ४५ ॥
 'एतः सधस्थम् । परि ते ददामी'ति स्वर्गो वै लोकः
 सधस्थस्तदेनः स्वर्गाय लोकाय परिददाति 'यमावहाच्छेव-
 धिं जातवेदाः । अन्वागन्ता यज्ञपतिर्वो ऽअत्र तः स्म जानीत
 परमे व्योमन्नि'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः ॥ ४६ ॥ 'एतं
 जानार्थं । परमे व्योमन्देवाः सधस्था विद् रूपमस्य । यदा
 गच्छात्पथिभिर्देवानैरिष्टापूर्त्तं कृणवाथाविरस्मा' ऽइति
 यथैव यजुस्तथा बन्धुः रुद्रबुद्धयस्वाग्ने, येन ब्रह्सी'ति तयोरुक्तो
 बन्धुः ॥ ४७ ॥ 'प्रस्तरेण परिधिना । स्तुचा वेद्या च बर्हिषा ।
 ऋचेमं यज्ञं नो नय स्वर्देवेषु गन्तव' ऽइत्येतैर्नो यज्ञस्य
 रूपैः स्वर्गं लोकं गमयेत्येतत् ॥ ४८ ॥ 'यद्दत्तं यत्परा-
 दानम् । यत्पूर्त्तं यदाश्च दक्षिणाः । तदग्निर्वैश्वकर्मणः
 स्वर्देवेषु नो दधद्'ति यच्चैव सम्प्रति दद्यो यज्ञासम्प्रति
 तन्नोऽयमग्निर्वैश्वकर्मणः स्वर्गे लोके दधात्वित्येतत्
 ॥ ४९ ॥ 'यत्र धारा ऽअनपेताः । मधोर्घृतस्य च याः ।
 तदग्निर्वैश्वकर्मणः स्वर्देवेषु नो दधद्'ति यथैव यजु-
 स्तथा बन्धुः ॥ ५० ॥ अष्टौ वैश्वकर्मणानि जुहोति ।
 अष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यावानग्निर्यावत्त्यस्य

- (१) शु० य० सं० अ० १८ क० ५८ । (२) शु० य० सं० अ० १८ क० ५९ ।
 (३) शु० य० सं० अ० १८ क० ५९ । (४) शु० य० सं० अ० १८ क० ६१, ६० ।
 (५) शु० य० सं० अ० १८ क० ६२ । (६) शु० य० सं० अ० १८ क० ६३ ।
 (७) शु० य० सं० अ० १८ क० ६४ । (८) शु० य० सं० अ० १८ क० ६५ ।

मात्रा तावतैवैनमेतदन्नेन प्रीणाति ॥ ५१ ॥ वैश्वकर्म्म-
णानि हुत्वा नाम करोति । यदा वै सर्वं कृत्स्नो जातो
भवत्यथ नाम कुर्वन्त्यत्र वा ऽएष सर्वं कृत्स्नो
जातो भवति ॥ ५२ ॥ नाम कृत्वाथैनमुपतिष्ठते । सर्वेण
वा ऽएष ऽएतमात्मना चिनोति स यदेतामत्रात्मनः
परिदां न वदेतात्र हैवास्येष ऽआत्मानं वृज्जीताथ यदे-
तामत्रात्मनः परिदां वदते तथो हास्येष ऽआत्मानं
न वृङ्क्ते 'ये ऽअग्नयं पाञ्चजन्या ऽअस्यां पृथिव्यामधि ।
तेषामसि त्वमुत्तमः प्र नो जीवातवे सुवे'ति ये के
चाग्नयः पञ्चचितिका ऽअस्यां पृथिव्यामधि तेषामसि
त्वः सत्तमः प्रो ऽअस्मान् जीवनाय सुवेत्येतदनुष्टुभा
वाग्वा ऽअनुष्टुब्बागु सर्वाणि च्छन्दांसि सर्वैरेवास्मा ऽएत-
च्छन्दोभिर्निर्द्भुत ऽउपस्थायाग्निः समारोह्य निर्म्मत्थोद-
वसानीयया यजते ॥ ५३ ॥ * अथ मैत्रावरुण्या पयस्यया
यजते । देवत्रा वा ऽएष भवति य ऽएतत्कर्म करोति
दैवमेतन्निमथुनं यन्निमत्रावरुणौ स यदेतयानिष्ठा मानुष्यां
चरेत्प्रत्यवरोहः स यथा दैवः सन्मानुषः स्यात्तादृक्तदुथ
यदेतया मैत्रावरुण्या पयस्यया यजते दैवमेवैतन्निमथुन-
मुपेत्येतयेष्वा कामं व्यथा प्रतिरूपं चरेत् ॥ ५४ ॥ यद्वै-
तया मैत्रावरुण्या पयस्यया यजते । प्रजापतेर्विस्वस्ताद्रेतः
परापतत्तं व्यत्र देवाः समस्कुर्वन्तदस्मिन्नेतया मैत्रा-

वरुणया पयस्यया रेतोऽदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्दधाति ॥५५॥
 स यः स प्रजापतिर्व्यस्रः सत । अयमेव स योऽयमग्नि-
 श्चीयतेऽथ यदस्मात्तद्रेतः परापतदेषा सा पयस्या
 मैत्रावरुणी भवति प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ प्राणोदानाऽउ
 वै रेतः सिक्तं विकुरुतः पयस्या भवति पयो हि रेतो
 यज्ञो भवति यज्ञो ह्येव यज्ञस्य रेतऽउपाश्वशु भवत्युपाश्वशु
 हि रेतः सिच्यतेऽन्ततो भवत्यन्ततो हि रेतो धीयते ॥५६॥
 तस्यै वाजिनेन चरन्ति । तस्मिन्दक्षिणां दधाति तूपरौ
 मिथुनौ दद्यादित्य*भ्याज्ञायेनैव मय्यऽहुति ह स्माह
 माहित्थिः सूवत्यु ह्येषाग्निचितऽआहुतिः सोमाहुतिर्यु-
 मनिष्टके जुहोति ॥ ५७ ॥ स स्वयमातृणा ऽएवो-
 पदधीत । इमे वै लोकाः स्वयमातृणा ऽइमऽउ लोका-
 ऽएषोऽग्निश्चितः ॥ ५८ ॥ ऋतव्या ऽएवोपदधीत ।
 संवत्सरो वा ऽऋतव्याः संवत्सरऽएषोऽग्निश्चितः
 ॥ ५९ ॥ विश्वज्ज्योतिष ऽएवोपदधीत । एता वै
 देवता विश्वज्ज्योतिष ऽएताऽउ देवता ऽएषोऽ-
 ग्निश्चितः ॥ ६० ॥ पुनश्चित्तिमेवोपदधीत । पुनर्यज्ञो
 ह्येष ऽउत्तरा ह्येषा देवयज्या पुनर्यज्ञमेवैतदुपधत्तऽउत्तरा-
 मेव देवयज्यामुप हैनं पुनर्यज्ञो नमतीति न तथा कुर्याद्यो
 वाव चितेऽग्निर्निधीयते तामेवेष्टकामेष सर्वोऽग्निरभि-
 सम्पद्यते तद्यदग्नौ जुहोति तदेवास्य यथा सर्वस्मिञ्छा-
 ण्डिलेऽग्नौ सञ्चिते पक्षपुच्छवत्याहुतयो हुताः स्युरेवमस्यैता-

ऽआहुतयो हुता भवन्ति ॥ ६१ ॥ सर्वाणि वा ऽएष
भूतानि । सर्वान्देवाङ्गवर्मा भवति योऽग्निं विभर्ति स
योऽसंवत्सरभृतं चिनुत ऽएतानि ह स सर्वाणि भूतानि
गुर्भं भूतं निर्हते यो ह्येव मानुषं गुर्भं निर्हन्ति
तन्वेव परिचक्षतेऽथ किं ख्य ऽएतं देवो ह्येष नासंवत्सर-
भृतस्यर्त्विजा भवितव्यमिति ह स्माह वात्स्यो
नेदस्य देवरेतस्य निर्हण्यमानस्य मेद्यसानीति ॥ ६२ ॥
पुणमास्यमन्तमं चिन्वीतेत्याहुः । पुणमास्या वा ऽअन्तमा
गुर्भा जाता जीवन्तीति स यद्यसंवत्सरभृते महदुक्थः
शःसेदृगशीतीः शःसेदुसर्वं वै तद्यदुसंवत्सरभृतोऽसर्वं
तद्यदृगशीतयो द्विकृष्टं त्वेनः स भूयो द्विकर्षेद्यदि चैव
संवत्सरभृतः स्याद्यदि चासंवत्सरभृतः सर्वमेव महदुक्थः
शःसेत् ॥ ६३ ॥ अथ ह शाण्डिल्यायनः प्राच्यां
जगाम । तः ह दैयाम्पातिरुवाच शाण्डिल्यायन कथ-
मग्निश्चेतव्यो ग्लायामोऽह संवत्सरभृतायाग्निमु चिकी-
षामह ऽहुति ॥ ६४ ॥ स होवाच । * कामन्वा ऽएनः
स चिन्वीत येन पुरा संवत्सरं भृतः स्यात्तु ह्येव तं
भृतः सन्तश्चिनुत ऽहुति ॥ ६५ ॥ कामस्वेवैनः स
चिन्वीत । यः संवत्सरमभिषविष्यन्त्स्यादेश वा ऽएनं
प्रत्यक्षमन्नेन विभर्त्येताभिराहुतिभिः ॥ ६६ ॥ कामस्वे-
वैनः स चिन्वीत । यः संवत्सरमग्निहोत्रं जुहुया-
द्विभर्ति वा ऽएनमेष योऽग्निहोत्रं जुहोति ॥ ६७ ॥

* 'कामं न्वा' इति 'ग-ज' पुस्तकयोः ।

कामस्वेवैनं स चिन्वीत । यं संवत्सरं जातं स्या-
त्प्राणो वा ऽअग्निस्तमेतद्विभर्त्यथ ह वै रेतं सिक्तं
प्राणोऽन्ववरोहति तद्विन्दते तद्यज्जातं-जातं विन्दते
तस्माज्जातवेदास्तस्मादुप्येवंवित्कामः सद्योभूतं चि-
न्वीत यदु ह वा ऽएवंवित्पिबति वा पाययति वा
तदेवास्य यथा सर्वस्मिञ्छाणिडलेऽग्नौ सञ्चिते पक्ष-
पुच्छवत्याहुतयो हुताः स्युरेवमस्यैता ऽआहुतयो हुता
भवन्ति ॥ ६८ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

—*—

[चित्युपस्थानम्]

इन्द्र ऽएतत्सप्तर्चमपश्यत् । न्यूनस्याप्त्या ऽअति-
रिक्तस्यानतिरिक्त्यै व्यृद्धस्य समृद्ध्या ऽअथ ह वा ऽईश्व-
रोऽग्निं चित्वा किञ्चिदौरितमापत्तोर्वि वा हलितोर्व्यद्वा यद्वा
ह वा ऽएतच्छयापर्णं सायकायनं शुश्रावाथ हैतत्कर्मो-
पदधर्ष ॥ १ ॥ सैषा त्रयस्य समृद्धिः । अग्नेः समृद्धिर्ब्योऽ-
ग्निं चिनुते तस्य समृद्धिर्ब्योऽग्निं चिनोति तस्य समृद्धिः
॥ २ ॥ * तद्यदेतेनोपतिष्ठते । यदेवास्यात्र विद्वान्वा-
विद्वान्वाति वा रेचयति न वाब्ध्यापयति तदेवास्यैतेन

(A) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० ११. ७ १; कठ० १८. १४, १५. १८; कपिष्ठ० २९. ३, ४; मै० सं० ११. १२. ३; तै० सं० ७. १२, १३ ।

* का० श्रौ० सू० १७. ७. १, २ ।

सर्वमाप्तं भवति यदस्य किञ्चानाप्तं य ऽउ तस्यामनुष्ठु-
 ब्भृचि कामोऽत्रैव तमाप्नोत्यथो ऽएतस्मादेवैतत्कर्मणो
 रक्षांस्ति नाष्ट्रा ऽअपहन्ति नो हैनमनुव्याहारिण
 स्तृण्वते तस्मादुप्येवंवित्कामं परस्मा ऽअग्निं चिनुया-
 दीश्वरो ह श्रेयान्भूवितोः ॥ ३ ॥ 'वार्त्रहर्त्याय शवसे ।
 सहदानुं पुरुहूत क्षियन्तमि'ति वार्त्रघ्नीभ्यां प्रथमा-
 भ्यामुपतिष्ठत ऽएतद्वै देवा वृत्रं पाप्मानः हत्वापह-
 तपाप्मान ऽएतत्कर्मकुर्वत तथैवैतद्यजमानो वृत्रं
 पाप्मानः हत्वापहतपाप्मैतत्कर्म कुरुते ॥ ४ ॥ 'द्वि न-
 ऽइन्द्र मृधो जहि । मृगो न भीमः कुचरो गिरिष्ठा'
 ऽइति वृध्नीभ्यां द्वितीयाभ्यामेतद्वै देवा मृधः
 पाप्मानः हत्वापहतपाप्मान ऽएतत्कर्मकुर्वत तथैवैतद्य-
 जमानो मृधः पाप्मानः हत्वापहतपाप्मैतत्कर्म कुरुते
 ॥ ५ ॥ 'वैश्वानरो न ऽऊतये । पृष्टो दिवि पृष्टो-
 ऽअग्निः पृथिव्यामि'ति वैश्वानरीभ्यां तृतीया-
 भ्यामेतद्वै देवा वैश्वानरेण पाप्मानं दग्ध्वापहत-
 पाप्मान ऽएतत्कर्मकुर्वत तथैवैतद्यजमानो वैश्वानरेण
 पाप्मानं दग्ध्वापहतपाप्मैतत्कर्म कुरुते ॥ ६ ॥ 'अश्व्याम
 तं काममग्ने तवोती'ति । एकया कामवत्यैतद्वै देवाः षडृचेन
 पाप्मानमपहत्यैकया कामवत्यैकधान्ततः सर्वान्कामाना-

त्सन्नकुर्वत तथैवैतद्यजमानः षडृचेन पाप्मानमपहत्यै-
 कया कामवत्यैकधान्ततः सर्वान्क्रामानात्मन्कुस्ते ॥ ७ ॥
 सप्तर्चं भवति । सप्तचित्तिकोऽग्निः सप्तर्चवः सप्त
 दिशः सप्त देवलोकाः सप्त स्तोमाः सप्त पृष्ठानि
 सप्त छन्दाश्सि सप्त ग्राम्भ्याः पशवः सप्तारण्याः
 सप्त शीर्षन्प्राणा यत्किञ्च सप्तविधमधिदेवतमद्व्यात्मं
 तदेनेन सर्वमाप्नोति ताऽअनुष्टुभमभिसम्पद्यन्ते द्वाग्वा-
 ऽअनुष्टुब्वाचैवास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चानासम् ॥ ८ ॥
 अष्टर्चैर्नोपतिष्ठेतेत्यु हैकऽआहुः । वयं ते ऽअद्य ररिमा
 हि काममिति द्वितीयया कामवत्या सप्तपूर्वास्तदष्टा-
 षष्टाक्षरा गायत्री गायत्रोऽग्निर्यवानग्निर्यवत्यस्य मात्रा
 तावतैवास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चानासमथो ऽएवः
 समं देवते भजेते ऽडुति न तथा कुर्यादेता वाव सप्ता-
 ष्टावनुष्टुभो भवन्ति स योऽष्टर्चं कामोऽत्रैव तमाप्नोति
 ॥ ९ ॥ ऐन्द्राग्नीभिरुपतिष्ठते । ऐन्द्राग्नोऽग्निर्यवानग्निर्य-
 वत्यस्य मात्रा तावतैवास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चा-
 नासमिन्द्राग्नी वै सर्वे देवाः सर्वदेवत्योऽग्निर्यवानग्नि-
 र्यवत्यस्य मात्रा तावतैवास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चा-
 नासम् ॥ १० ॥ तद्वैके । कर्मणः कर्मण ऽएवैतां प्रतिपदं
 कुर्वतेऽपहतपाप्मान ऽएतत्कर्म करवामहा ऽडुति पुरीषवतीं
 चितिं कृत्वोपतिष्ठेतेत्यु हैकऽआहुस्तत्र हि सा सर्वा
 कृत्स्ना भवतीति स यथा कामयेत तथा कुर्यादिति नु
 चयनस्याथातोऽचयनस्य ॥ ११ ॥ त्रयो ह वै समुद्गाः ।

अग्निर्ध्वजुषां महाव्रतः सांम्नां महदुक्थमृचां स य-
 ऽएतानि परस्मै करोत्येतान्ह स समुद्राञ्छोषयते ताञ्छु-
 ष्यतोऽन्वस्य छन्दांस्ति शुष्यन्ति छन्दांस्स्यनुलोको
 लोकमन्वात्मात्मानमनु प्रजा पशवः स ह इव-इव ऽएव
 पापीयाद्भवति य ऽएतानि परस्मै करोति ॥ १२ ॥
 अथ य ऽएतान्यकृत्वा । परस्मा ऽअपि सर्वैरन्यैर्ध्व-
 जक्रतुभिर्ध्वजयेदेतेभ्यो हैवास्य समुद्देभ्यश्छन्दांस्ति
 पुनराप्यायन्ते छन्दांस्स्यनु लोको लोकमन्वात्मात्मान-
 मनु प्रजा पशवः स ह इव-इव ऽएव इश्रेयान्भवति
 य ऽएतानि परस्मै न करोत्यथैष ह वा ऽअस्य दैवोऽ-
 मृत ऽआत्मा स य ऽएतानि परस्मै करोत्येतः ह स
 दैवमात्मानं परस्मै प्रयच्छत्यथ शुष्क ऽएव स्थाणुः
 परिशिष्यते ॥ १३ ॥ तद्धैके । कृत्वा कुर्वते वा प्रति वा
 कारयन्त ऽएषा प्रायश्चित्तिरिति न तथा कुर्याद्यथा
 शुष्कं स्थाणुमुदकेनाभिषिञ्चेत्तादृक्तपूयेद्वा वै स वि-
 वा म्रित्येन्नैतस्य प्रायश्चित्तिरस्तीत्येव विद्यात् ॥ १४ ॥
 अथ ह स्माह शाण्डिल्यः । तुरो ह कावषेयः कारोत्यां
 देवेभ्योऽग्निं चिकाय तः ह देवाः पप्रच्छुर्मुने यदलोक्या-
 मग्निचित्यामाहुरथ कस्मादचैषीरिति ॥ १५ ॥ स
 होवाच । किं नु लोक्यं किमलोक्यमात्मा वै यजस्य
 यजमानोऽङ्गान्मृत्विजो यत्र वा ऽआत्मा तदङ्गानि
 यत्रो ऽङ्गानि तदात्मा यदि वा ऽऋत्विजोऽलोका
 भवन्त्यलोक ऽउ तर्हि यजमान ऽउ भये हि समानलोका

भवन्ति दक्षिणासु त्वेव न संवदितव्यः संवादेनैव
त्विजो ऽलोका ऽद्विति ॥ १६ ॥ (B)

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥ कण्डिकासंख्या ॥१०७॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

† सञ्चितिनाम नवमं काण्डं समाप्तम् ॥ ९ ॥

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा-का० श० ११. ७, २; मे० सं० ११. १३. ११ ।

† अस्मिन् काण्डे कण्डिकासंख्या ॥ ४०२ ॥

अथाऽग्निरहस्यं *नाम दशमं काण्डम्

अस्मिन्काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः— चित्तिसम्पत्तयः, चयनस्य सर्वयज्ञात्मना
स्तुतिः, चित्यस्य पक्षपुच्छविचारः, सप्तविधाद्येकशतविधाग्नेर्वेदिमानादि,
चयनकालादेर्विचारः, चित्याग्नेश्छन्दोभिः सहावयवसम्पत्तिः, संव-
त्सरादिमुहूर्तपर्यन्तं चयनसम्पत्तिः, यजुष्मतीलोकम्पृणानां सङ्ख्या,
उपनिषद्दूषेणाग्न्युपासना, मनःसृष्टिविषयकविचारादि, अग्नेः
• सर्वतोमुखत्वम्, सम्प्रदायप्रवर्तकार्षिवंशकथनं, चेति ।

[चित्याग्नेः सम्बत्सररूपत्वम्, तस्य प्राजापत्यात्मना स्तुतिः,
स्तोत्रशस्त्रस्तुतिश्च]

ॐ ॥ अग्निरेष पुरस्ताच्चीयते । संवत्सर उपरि-
ष्टान्महदुक्थः शस्यते प्रजापतेर्विस्वस्तस्याग्रहः रसोऽग-
च्छत् ॥ १ ॥ स यद् स प्रजापतिर्व्यस्रहःसत । संवत्सरहः
सोऽथ यान्न्यस्य तानि पृषाणि व्यस्रहःसन्ताहोरात्राणि
तानि ॥ २ ॥ स यद् स संवत्सरहः प्रजापतिर्व्यस्रहःसत ।
अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ यान्न्यस्य तान्न्यहोरा-
त्राणि पृषाणि व्यस्रहःसन्तेष्टका एव तास्तद्यदेता-

* षष्ठादि-काण्डचतुष्टयेन प्रतिपादितकर्मणो भावनोपयोगितया अनुष्ठानाङ्गोपयुक्त-
कर्मप्रतिपादकतया च सर्वशेषत्वादस्य काण्डस्याऽग्निरहस्यमिति संज्ञा । रहसि भवं रहस्यम्,
अग्निविषयं रहस्यज्ञानमित्यर्थः । तत्र अग्निशब्देन आहवनीयाधिकरणं सप्तपुरुषाद्येकशत-
पुरुषपरिमितं चित्तं क्षेत्रमभिधीयते 'इष्टकाग्निग्निं चिनोतीति श्रुतेः' तथाऽग्निमारोहति अग्निं
प्रोक्षतीति च आरोहणप्रोक्षणे स्थलस्यैवोच्येते, तस्य चित्याग्नेरुपरि निधीयमान आहवनीयोऽग्नि-
स्तत्कर्म च अग्निशब्देनोच्यते । तद्विषयं पूर्वमनुक्तमग्निमानादिकं तद्रहस्यं च ध्यानभागेऽस्मिन्
काण्डे वक्ष्यत इति अग्निरहस्यमिति नामधेयं युक्तम् । (सा० भा०)

ऽउपदुधाति यान्नयेवास्य तान्न्यहोरात्राणि पर्वाणि व्यस्रक्ष-
 सन्त तान्न्यस्मिन्नेतत्प्रतिदधाति तदेतदुत्रैव यजुश्चित्त-
 मन्नाप्तम् ॥ ३ ॥ अथ योऽस्य सोऽग्रक्ष रसोऽगच्छत् ।
 महत्तदुक्थं तमस्य तक्ष रसमृक्सामाभ्यामनु यन्ति तद्यत्तत्र
 यजुः पुरस्तादेत्यभिनेतैव तदेति यथादो मेऽमुत्रैकं
 तद्वाहरिष्यामीत्येवं तद्यजुः पुरस्तादेति तक्ष संवत्सर ऽआप्सु-
 वन्ति ॥ ४ ॥ तमद्भ्यर्गुर्ग्रहेण गृह्णाति । यद् गृह्णाति तस्मिन्माद्
 ग्रहस्तस्मिन्नुद्गाता महाव्रतेन रसन्दधाति सर्वाणि हैतानि
 सामानि यन्महाव्रतं तदस्मिन्त्सर्वैः सामभी रसन्दधाति
 तस्मिन्नुद्गाता महतोक्थेन रसन्दधाति सर्वा हैता ऽऋचो
 यन्महदुक्थं तदस्मिन्त्सर्वाभिर्ऋग्भी रसन्दधाति ॥ ५ ॥
 ते यद्वा स्तुवते यदानुशक्षसति । अथास्मिन्नेतं वृषदकृते
 जुहोति तदेनमेष रसोऽप्येति न वै महाव्रतमिदक्ष स्तुतः
 शेत ऽइति पश्यन्ति नो महदिदमुक्थमित्यग्निमेव पश्य-
 न्त्यात्मा ह्यग्निस्तदेनमेते ऽउभे रसो भूत्वापीत ऽऋक्च
 साम च तदुभे ऽऋक्सामे यजुरपीतः ॥ ६ ॥ स ऽएष
 मिथुनोऽग्निः । प्रथमा च चित्तिर्द्वितीया च तृतीया च
 चतुर्थी चाथ पञ्चम्यै चित्तेर्ष्यश्चित्तेऽग्निर्निधीयते
 तन्मिथुनं मिथुन ऽउ ऽएवायमात्मा ॥ ७ ॥ अङ्गुष्ठा-
 ऽइति पुमांशः । अङ्गुलय ऽइति स्त्रियः कर्णाविति
 पुमांशौ भ्रुवाविति स्त्रिया ऽओष्ठाविति पुमांशौ
 नासिके ऽइति स्त्रियौ दुन्ता ऽइति पुमांशौ जिह्वेति
 स्त्री सर्व ऽएव मिथुनः सोऽनेन मिथुनेनात्मनैतं मिथुन-

मग्निमप्येति ॥ ८ ॥ एषात्रापीति६ । अप्यहैवमिथुन-
ऽइत्थ६ ह त्वेवापि मिथुनो वागेवेयँ ष्योऽयमग्निश्चितो
वाचा हि चीयतेऽथ यश्चितेऽग्निर्निधीयते स प्राणः
प्राणो वै वाचो ऋषा प्राणो मिथुनं वाग्देवायमात्माथ
यऽआत्मप्राणस्तन्मिथुनः सोऽनेन मिथुनेनात्मनैत-
न्मिथुनमग्निमप्येति ॥ ९ ॥ एषोऽअत्रापीति६ । न ह वा
ऽअस्यापुत्रतायै का चन शङ्का भवति यऽएवमेतौ
मिथुनवात्मानश्चाग्निश्च वेदान्नः ह त्वेवायमात्मा-
दक्षिणां वनुते यो न ऽआत्मेति ह्यप्यृषिणाभ्युक्तम्
॥ १० ॥ तदिदमन्नञ्जग्धुन्देधा भवति । यदस्यामृतमृद्धं
तन्नाभेरुद्धैः प्राणैरुच्चरति तद्वायुमप्येत्यथ यन्मर्त्य-
म्पराक् तन्नाभिमर्त्येति तद्द्वयम्भूत्वेमामप्येति मुञ्चश्च
पुरीषश्च तद्यदिमामप्येति योऽयमग्निश्चितस्तन्तदप्ये-
त्यथ यद्वायुमप्येति यश्चितेऽग्निर्निधीयते तन्तदप्येत्येषो
ऽएवात्रापीति६ ॥ ११ ॥ (A)

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[चितिसम्पत्तयः]

प्रजापतिरिमल्लोकानैप्सत् । स ऽएतं वयोविध-
मात्मानमपश्यदग्निन्तं व्यधत् तेनेमल्लोकमाप्नोत्स
द्वितीयं वयोविधमात्मानमपश्यन्महाव्रतन्तद्वधत् ते-

नान्तरिक्षमाप्नोत्स तृतीयं वयोविधमात्मानमपश्यन्मह-
दुक्कथं तद्व्यधत्त तेन दिवमाप्नोत् ॥ १ ॥ अयं वाव लोक
ऽएषोऽग्निश्चितः । अन्तरिक्षम्महाव्रतं द्यौर्महदुक्कथं
तस्मादेतानि सर्वाणि सहोपेयादग्निम्महाव्रतम्महदुक्कथः
सह हीमे लोका ऽअसृज्यन्त तद्यदग्निः प्रथमश्चीयतेऽ-
यत् ॥ ह्येषाँल्लोकानाम्प्रथमोऽसृज्यतेत्यधिदेवतम् ॥ २ ॥
अथाह्यात्मम् । मन ऽएवाग्निः प्राणो महाव्रतं वाङ्म-
महदुक्कथन्तस्मादेतानि सर्वाणि सहोपेयात्सह हि मनः
प्राणो वाक्तद्यदग्निः प्रथमश्चीयते मनो हि प्रथम-
म्प्राणानाम् ॥ ३ ॥ आत्मैवाग्निः । प्राणो महाव्रतं वाङ्म-
महदुक्कथन्तस्मादेतानि सर्वाणि सहोपेयात्सह ह्यात्मा
प्राणो वाक्तद्यदग्निः प्रथमश्चीयत ऽआत्मा हि प्रथमः
सम्भवतः सम्भवति ॥ ४ ॥ शिर ऽएवाग्निः । प्राणो
महाव्रतमात्मा महदुक्कथन्तस्मादेतानि सर्वाणि सहो-
पेयात्सह हि शिरः प्राण ऽआत्मा तद्यदग्निः प्रथम-
श्चीयते शिरो हि प्रथमञ्जायमानस्य जायते तस्मा-
द्यत्रैतानि सर्वाणि सह क्रियन्ते महदेवोक्कथमातमां
ख्यायत ऽआत्मा हि महदुक्कथम् ॥ ५ ॥ तदाहुः । यदे-
तानि सर्वाणि सह दुरुपापानि कैतेषामुपाप्तिरिति
ज्ज्योतिष्टोम ऽएवाग्निष्टोमे ज्ज्योतिष्टोमेनैवाग्निष्टोमेन
यजेत ॥ ६ ॥ तस्य वा ऽएतस्य ज्ज्योतिष्टोमस्याग्नि-
ष्टोमस्य । त्रिवृद्धिष्पवमानं तद् व्रतस्य शिरः पञ्च-
दशसप्तदशा ऽउत्तरौ पवमानौ तौ पक्षौ पञ्चदशः होतु-

राज्यः सप्तदशं पृष्ठमेकविंशं व्यज्ञायज्ञियं तत्पुच्छम्
॥ ७ ॥ तयोर्वा ऽएतयोः । पञ्चदशसप्तदशयोर्द्वात्रिं-
शस्तोत्रियास्ततो याः पञ्चविंशतिः स पञ्चविंश
ऽआत्मा याः सप्तातिर्यन्ति ताः परिमादः पशवो हैताः
पशवः परिमाद ऽएतावद्द्वै महाव्रतन्तदेतदुत्रैव महाव्रतमा-
प्नोति ॥ ८ ॥ अथ होता सप्त छन्दाश्च शंसति ।
चतुरुत्तराण्येकैर्वा नि विराडष्टमानि तेषां तिस्रश्चाशीतयो-
ऽक्षराणि पञ्च चत्वारिंशच्च ततो या ऽअशीत्यः सैवा-
शीतीनामाप्तिरशीतिभिर्हि महदुक्थमाख्यायतेऽथ यानि
पञ्चचत्वारिंशत्ततो यानि पञ्चविंशतिः स पञ्चविंश
ऽआत्मा यत्र वा ऽआत्मा तदेव शिरस्तत्पक्षपुच्छा-
व्यथ यानि विंशतिस्तदावपनमेतावद्द्वै महदुक्थन्तदेत-
दुत्रैव महदुक्थमाप्नोति तानि वा ऽएतानि सर्वाणि
ज्योतिष्टोम ऽएवाग्निष्टोम ऽआप्यन्ते तस्मादु ज्योति-
ष्टोमेनैवाग्निष्टोमेन यजेत ॥ ९ ॥ (B)

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[प्रजापतेर्मर्त्यामृतादि-कृत्स्नशरीरसम्पादकत्वेन स्तुतिः]

प्रजापतिः प्रजा ऽअसृजत । स ऽऊर्द्ध्वेभ्य ऽएव
प्राणेभ्यो देवानसृजत येऽवाञ्च प्राणास्तेभ्यो मर्त्याः
प्रजा ऽअथोर्द्ध्वमेव मृत्युमप्रजाभ्योऽत्तारमसृजत ॥ १ ॥

तस्य ह प्रजापतेः । अर्द्धमेव मर्त्यमासीदर्द्धममृतन्तद्यदस्य
मर्त्यमासीत्तेन मृत्योरविभेत्स विबभ्यदिमाम्प्राविशद्
द्वयम्भूत्वा मृचापश्च ॥ २ ॥ स मृत्युर्देवानब्रवीत् । क्व नु
सोऽभूद्यो नोऽसृष्टेति त्वद्विबभ्यदिमाम्प्राविक्षदिति सोऽब्र-
तीत्तं वा ऽअन्विच्छाम तद् सम्भराम न वा ऽअहं तद् हि-
सिष्यामीति तन्देवा ऽअस्याऽअधि समभरद्यदस्याप्स्वा-
सीत्ता ऽअपद् सम्भरन्नथ यदस्यान्ताम्मृदं तदुभयद्
सम्भृत्य मृदश्चापश्चेष्टकामकुर्वन्तस्मादेतदुभयमिष्टका
भवति मृचापश्च ॥ ३ ॥ तदेता वा ऽअस्य ताः । पञ्च
मर्त्यास्तत्रव ऽआसँल्लोम त्वङ्ङ्माथ्समस्थि मज्जाथैता
ऽअमृता मनो वाक्प्राणश्चक्षुः श्रोत्रम् ॥ ४ ॥ स यद्
स प्रजापतिः । अयमेव स योऽयमग्निश्चीयतेऽथ या
ऽअस्य ताः पञ्च मर्त्यास्तन्व ऽआसन्नेतास्ताः पुरीष-
चितयोऽथ या ऽअमृता ऽएतास्ता ऽइष्टकाचितयः ॥ ५ ॥ ते
देवा ऽअब्रुवन् । अमृतमिमं करवामेति तस्यैताब्ध्याममृताब्ध्या-
न्तनुब्ध्यामेताम्मर्त्यान्तनुम्परिगृह्यामृतामकुर्वन्निष्टकाचिति-
ब्ध्याम्पुरीषचितिन्तथा द्वितीयान्तथा तृतीयान्तथा चतुर्थीम्
॥ ६ ॥ अथ पञ्चमीञ्चितिमुपधाय । पुरीषन्निवपति तत्र विकर्णी-
श्च स्वयमातृणाञ्चोपदधाति हिरण्यशकलैः प्रोक्षत्यग्नि-
मब्ध्यादधाति सा सप्तमी चितिस्तदमृतमेवमस्यैताब्ध्याम-
मृताब्ध्यान्तनुब्ध्यामेताम्मर्त्यान्तनुम्परिगृह्यामृतामकुर्वन्निष्ट-
काचितिब्ध्याम्पुरीषचितिं ततो वै प्रजापतिरमृतोऽभवत्तथैवै-
तद्यजमान ऽएतममृतमात्मानङ्कृत्वा सोऽमृतो भवति ॥ ७ ॥

ते वै देवास्तन्नाविदुः । यद्येनः सर्वं वाकुर्वन्न वा सर्वं
 व्यद्यति वारेचयन्न वाभ्यापयँस्त ऽएतामृचमपश्यन्न्धा-
 मच्छदग्निरिन्द्रो ब्रह्मा देवो बृहस्पतिः सचेतसो विश्वे-
 देवा यज्ञमप्रावन्तु नः शुभ' ऽइति ॥ ८ ॥ तस्या
 ऽअस्त्येवाग्नेयम् । अस्त्यैन्द्रमस्ति वैश्वदेवन्तद्यदस्या
 ऽआग्नेयं व्यदेवैतस्याग्नेराग्नेयन्तदस्य तेन समस्कुर्वन्त्यदैन्द्रं
 तदैन्द्रेण यद्वैश्वदेवन्तद्वैश्वदेवेन तमत्रैव सर्वङ्कृत्स्नः
 समस्कुर्वन् ॥ ९ ॥ * तद्यदेतयोपतिष्ठते । यदेवास्यान्न
 विद्वान्नाविद्वान्नाति वा रेचयति न वाभ्यापयति
 तदेवास्यैतया सर्वमाप्नोति यदस्य किञ्चानाप्तमनुष्टुब्धा-
 मच्छद्भवति वाग्वा ऽअनुष्टुब्वाग्धामच्छद्वाचैवास्य तदा-
 प्नोति यदस्य किञ्चानाप्तम्पुरीषवतीञ्चितिङ्कृत्वोपतिष्ठे-
 तेत्यु हैक ऽआहुस्तत्र हि सा सर्वा कृत्स्ना भवतीति
 ॥ १० ॥ तदु वा ऽआहुः । यविष्टवत्यैवोपतिष्ठेतैतद्धास्य
 प्रियन्धाम यद्यविष्ट ऽइति तद्यदस्य प्रियन्धाम तेनास्य
 तदाप्नोति यदस्य किञ्चानाप्तमाग्नेय्याग्निकर्म हि
 गायत्र्या गायत्रोऽग्निर्ग्रावानग्निर्ग्रावत्यस्य मात्रा तावतै-
 वास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चानाप्तमनिरुक्तया सर्वं
 वा ऽअनिरुक्तः सर्वेणैवास्य तदाप्नोति यदस्य किञ्चा-
 नाप्तं . 'त्वं यविष्टे दाशुष' ऽइति तस्योक्तो बन्धुः

(१) शु० य० सं० अ० १८ क० ७६ ।

* "एष च त्वं यविष्टेति चित्योपस्थानम्" (का० श्रौ० सू० १७. ६. १) ।

(२) शु० य० सं० अ० १८ क० ७७ ।

पुरीषवतीञ्चितिङ्कृत्वोपतिष्ठेत तत्र हि सा सर्वा कृत्स्ना
भवति ॥ ११ ॥ (C)

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[प्रजापतेर्मरणधर्मकस्थूलशरीरगतमज्जादिरूपत्वेन हिरण्यरूपत्वेन
देवानामन्नरूपत्वेन च स्तुतिः, पक्षिभक्षणवर्जनं व्रतञ्च]

उभयः हैतदुग्रे प्रजापतिरास । मर्त्यञ्चैवामृतञ्च
तस्य प्राणा ऽएवामृता ऽआसुः शरीरम्मर्त्यः स ऽएतेन
कर्मणैतयावृतैकधाजरममृतमात्मानमकुरुत तथैवैतयज-
मान ऽउभयमेव भवति मर्त्यञ्चैवामृतञ्च तस्य प्राणा
ऽएवामृता भवन्ति शरीरम्मर्त्यः स ऽएतेन कर्मणैतया
वृतैकधाजरममृतमात्मानङ्कुरुते ॥ १ ॥ स प्रथमाञ्चिति-
ञ्चिनोति । सा हास्यैषा प्राण ऽएव तद्द्वै तदमृतममृतः
हि प्राणः सैषामृतचित्तिरथ पुरीषन्निवपति तद्धास्यै-
तन्मज्जैव तद्द्वै तन्मर्त्यम्मर्त्यो हि मज्जा तदेतस्मिन्नमृते
प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृतम्भवति ॥ २ ॥ द्वितीया-
ञ्चितिञ्चिनोति । सा हास्यैषापान ऽएव तद्द्वै तदमृत-
ममृतं ह्यपानः सैषामृतचित्तिस्तदेतन्मर्त्यमुभयतोऽमृतेन
परिगृह्णाति तेनास्यैतदमृतम्भवत्यथ पुरीषन्निवपति तद्धा-
स्यैतदुस्थ्येव तद्द्वै तन्मर्त्यम्मर्त्यं ह्यस्ति तदेतस्मिन्न-
मृते प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृतम्भवति ॥ ३ ॥ तृतीया-
ञ्चितिञ्चिनोति । सा हास्यैषा व्यान ऽएव तद्द्वै

(C) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० १२. १. १;
मं० सं० ११. १२. ११; तै० सं० १. ५. ११, १; ऋ० सं० ६८. २ ।

तदमृतममृतः हि व्यानः सैषामृतचितिस्तदेतन्नम-
 र्त्यमुभयतोऽमृतेन परिगृह्णाति तेनास्यैतदमृतम्भवत्यथ पुरीष-
 न्निवपति तद्धास्यैतत्स्त्रावैव तद्वै तन्नमर्त्यम्मर्त्यः हि
 स्त्राव तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृत-
 म्भवति ॥ ४ ॥ चतुर्थीञ्चितिञ्चिनोति । सा हास्यैषो-
 दान एव तद्वै तदमृतममृतं ह्युदानः सैषामृतचिति-
 स्तदेतन्नमर्त्यमुभयतोऽमृतेन परिगृह्णाति तेनास्यैतदमृत-
 म्भवत्यथ पुरीषन्निवपति तद्धास्यैतन्मांसमेव तद्वै
 तन्नमर्त्यम्मर्त्यः हि मांसं तदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठाप-
 यति तेनास्यैतदमृतम्भवति ॥ ५ ॥ पञ्चमीञ्चिति-
 ञ्चिनोति । सा हास्यैषा समान एव तद्वै तदमृतममृतः
 हि समानः सैषामृतचितिस्तदेतन्नमर्त्यमुभयतोऽमृतेन
 परिगृह्णाति तेनास्यैतदमृतम्भवत्यथ पुरीषन्निवपति
 तद्धास्यैतन्नमेद एव तद्वै तन्नमर्त्यम्मर्त्यः हि मेदस्तदे-
 तस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृतम्भवति ॥ ६ ॥
 षष्ठीञ्चितिञ्चिनोति । सा हास्यैषा बागेव तद्वै तदमृतम-
 मृतः हि बाक्वसैषामृतचितिस्तदेतन्नमर्त्यमुभयतोऽमृतेन
 परिगृह्णाति तेनास्यैतदमृतम्भवत्यथ पुरीषन्निवपति तद्धा-
 स्यैतदसृगेव त्वगेव तद्वै तन्नमर्त्यम्मर्त्यं ह्यसृङ्मर्त्या
 त्वक्कदेतस्मिन्नमृते प्रतिष्ठापयति तेनास्यैतदमृतम्भवति
 ॥ ७ ॥ ता वा एताः । षड्विंशकाचितयः षट् पुरीष-
 चितयस्तद् द्वादश द्वादश मासाः सँवत्सरः सँवत्सरो-
 ऽग्निर्ध्यावानग्निर्ध्यावत्यस्य मात्रा तावतैव तत्प्रजापतिरेक-

धाज॒रम॒मृत॒मात्मान॑मकुरुत तथै॒वैतद्य॑जमान ऽए॒कधाज॒र-
म॒मृत॒मात्मान॑ङ्कुरुते ॥ ८ ॥ अ॒थ वि॒क॒र्णी॒श्च स्व॑यमातृ॒ण्णा-
ञ्चो॒पधा॑य । हि॒रण्य॑शकलैः प्रो॒क्षत्य॑ग्नि॒मब्ध्या॑दधाति रू॒प-
मे॒व तत्प्र॑जापतिर्हि॒रण्ण॑म॒यम॑न्तत ऽआ॒त्म॒नोऽकुरु॑त तद्य-
दन्त॑तस्त॒स्मादि॑दम॒न्त्यमा॑त्म॒नो रू॒पन्त॑स्मादाहुर्हि॒रण्ण॑म॒यः
प्र॑जापतिरिति तथै॒वैतद्य॑जमानो रू॒पमे॒व हि॒रण्ण॑म॒यम॑न्तत
ऽआ॒त्म॒नः कुरु॑ते तद्यदन्त॑तस्त॒स्मादि॑दम॒न्त्यमा॑त्म॒नो रू॒पं
त॒स्माद्ये चै॒तद्विदु॑र्ये च न हि॒रण्ण॑म॒योऽग्नि॑चिदमु॒ष्मिँल्लो॑के
स॒म्भव॑तीत्ये॒वाहुः ॥ ९ ॥ तद्धै॒तच्छा॑ण्डि॒ल्यश्च॑ सा॒प्तरथ॑-
वा॒ह॒णिश्च॑ । आ॒चार्या॑न्ते॒वासि॑नौ व॒यूदा॑ते रू॒पमे॒वास्यै॑त-
दिति॑ ह स्माह शा॒ण्डि॒ल्यो लो॒मा॒नीति॑ सा॒प्तरथ॑वा॒ह॒णिः
॥ १० ॥ स॒ हो॒वाच॑ शा॒ण्डि॒ल्यः । रू॒पं वा॒व लो॒मव॑द्रू॒प-
म॒लो॒मकः॑ रू॒पमे॒वास्यै॑तदिति॑ तद्वै तत्तथा यथा तच्छा-
ण्डि॒ल्य ऽउ॒वाच॑ स॒ञ्चिते॑ऽग्निः प्र॒णीय॑ते प्र॒णीता॑दूर्ध्वः
स॒मिध॑ ऽआहु॒तय॑ ऽइति॑ हूयन्ते ॥ ११ ॥ प्रा॒णेन॑ वै दे॒वा
ऽअ॒न्नम॑दन्ति । अ॒ग्निरु॑ दे॒वाना॑म्प्रा॒णस्त॒स्मात्प्रा॑ग्दे॒वेभ्यो॑
जुह॑ति प्रा॒णेन॑ हि दे॒वा ऽअ॒न्नम॑दन्त्यपा॒नेन॑ मनु॒ष्या
ऽअ॒न्नम॑दन्ति त॒स्मात्प्र॑त्य॒ङ्ङ्मनु॑ष्ये॒ष्वन्न॑न्धीयतेऽपा॒नेन॑
हि मनु॒ष्या ऽअ॒न्नम॑दन्ति ॥ १२ ॥ तदाहुः । न
व॒यसो॑ऽग्नि॒चिद॑श्नीयाद्व॒यो वा ऽए॒ष रू॒पम्भव॑ति योऽग्नि-
ञ्चि॒नुत॑ ई॒श्वर॑ ऽआ॒र्त्तिमा॑त्तो॒स्तस्मा॑न्न व॒यसो॑ऽग्नि॒चिद॑-
श्नीया॑दिति॑ तद्वै का॒ममे॒वैवं॑विद॒श्नीया॑दग्ने॒र्वा ऽए॒ष रू॒प-
म्भव॑ति योऽग्नि॒ञ्चिनु॑ते स॒र्वं वा ऽइ॒दम॑ग्ने॒न्नः स॒र्वं म

ऽइदमन्नमित्येवैवद्विद्विद्यादिति ॥ १३ ॥ तदाहुः । कि-
न्तदग्नौ क्रियते येन यजमानः पुनर्मृत्युमपजयतीत्यग्निर्वा
ऽएष देवता भवति योऽग्निश्चिनुतेऽमृतमु वा ऽअग्निः
श्रीर्देवाः श्रियङ्गच्छति यशो देवा यशो ह भवति य
ऽएवैवेद ॥ १४ ॥ (D)

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[अग्निचयनस्य अग्न्याधेयादिसर्वयज्ञात्मकत्वम्]

सर्वे हैते यज्ञा योऽयमग्निश्चितः । स यत्पशुमा-
लभते तदग्न्याधेयमथ यदुखां सम्भरति तान्यग्न्याधे-
यहवींष्यथ यदीक्षते तदग्निहोत्रमथ यदीक्षितः समि-
धावादुधाति ते ऽअग्निहोत्राहुती ॥ १ ॥ ते वै सायम्प्रातरा-
दधाति । सायम्प्रातर्ह्यग्निहोत्राहुती जुहति समानेन मन्त्रेण
समानेन हि मन्त्रेणाग्निहोत्राहुती जुहत्यथ यद्वनीवाहन-
श्च भस्मनश्चाब्ध्यवहरणन्तौ दर्शपूर्णमासावथ यद्गार्हपत्य-
श्चिनोति तानि चातुर्मास्यावथ यदूर्द्ध्वगार्हपत्यादा
सर्वौषधात्ता ऽदृष्टयोऽथ यदूर्द्ध्वः सर्वौषधात्प्राचीनश्चिति-
व्यस्ते पशुबन्धा य ऽएवैतेषु यज्ञेषु विष्णुकूमास्ते विष्णु-
कूमा यज्जप्यन्तद्वात्सप्त्रम् ॥ २ ॥ सौम्योऽद्धरः प्रथमा-
चितिः । यत्प्राचीनः सवेव्यो राजसूयो द्वितीया वाज-
पेयस्तृतीयाश्वमेधश्चतुर्थ्यग्निसवः पञ्चमी यैश्चितः

सामभिः परिगायति तन्महाव्रतमथ यत्तत्रोद्गातुः पुरस्ता-
 ज्जप्यन्तच्छतरुद्रियं वसोद्धारा महदुक्थमथ यदूर्द्धः
 सामब्ध्यः प्राचीनं वसोद्धारायै यदेव तत्र होतुः पुरस्ता-
 ज्जप्यन्तत्तदथ यदूर्द्धं वसोद्धारायै ते गृहमेधा ऽएतावन्तो
 वै सर्वे यज्ञास्तानग्निनाप्नोति ॥ ३ ॥ अथातो यज्ञवीर्या-
 णामेव । सायम्प्रातर्ह वा ऽअमुष्मिँल्लोकेऽग्निहोत्रहुदश्नाति
 तावती ह तस्मिन्मयज्ञ ऽऊर्गर्द्धमासेऽर्द्धमासे दर्शपूर्णमा-
 सयाजी चतुर्षु-चतुर्षु मासेषु चातुर्मास्ययाजी षट्सु
 षट्सु पशुबन्धयाजी संवत्सरे संवत्सरे सोमयाजी
 शते-शते संवत्सरेष्वग्निचित्काममश्नाति कामन्न तद्धै-
 तव्यावच्छतुः संवत्सरास्तावदमृतमनन्तमपर्यन्तः स
 यो हैतदेवं वेदैवः हैवास्यैतदमृतमनन्तमपर्यन्तम्भवति
 तस्य यदुपीषीकयेवोपहृत्यात्तदेवास्यामृतमनन्तमपर्यन्त-
 म्भवति ॥ ४ ॥ (E)

प्रथमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

[चित्याग्नेः पक्षिरूपत्वम्, तत्पक्षपुच्छयोः प्रमाणं च]

प्रजापतिः स्वर्गल्लोकमजिगाथंसत् । सर्वे वै
 पशवः प्रजापतिः पुरुषोऽश्वो गौरविरजः स ऽएतै रूपैर्ना-
 शक्नोत्स ऽएतं वयोविधमात्मानमपश्यदग्निन्तं व्यधत्

सोऽनुपसमुह्यानुपाधयोदपिपतिषत्स नाशक्वनोत्स ऽउपस-
मुह्योपाधयोदपतत्तस्मादुप्येतर्हि वयाथंसि यदैव पक्षा
ऽउपसमूहन्ते यदा पत्राणि विस्तृजन्तेऽथोत्पतितुः
शक्नुवन्ति ॥ १ ॥ तँवा ऽअङ्गुलिभिर्मिममीते । पुरुषो वै
यज्ञस्तेनेदः सर्वस्मितन्तस्यैषावमा मात्रा यदङ्गुलयस्त-
द्यास्यावमा मात्रा तामस्य तदाप्नोति तयैनन्तन्मिममीते
॥ २ ॥ चतुर्विंशत्याङ्गुलिभिर्मिममीते । चतुर्विंशत्यक्षरा वै
गायत्री गायत्रोऽग्निर्ग्यावानग्निर्ग्यावत्यस्य मात्रा तावतैवैन-
न्तन्मिममीते ॥ ३ ॥ स चतुरङ्गुलमेवोभयतोऽन्तरत ऽउप-
समूहति । चतुरङ्गुलमुभयतो बाह्यतो व्युदूहति तद्यावदे-
वोपसमूहति तावद्व्युदूहति तन्नाहैवातिरेचयति नो
कनीयः करोति तथा पुच्छस्य तथोत्तरस्य पक्षस्य ॥ ४ ॥
अथ निष्णामौ पक्षयोः करोति । निष्णामौ हि वयसः
पक्षयोर्भवतो वितृतीये वितृतीये हि वयसः पक्षयोर्निष्णामौ
भवतोऽन्तरे वितृतीयेऽन्तरे हि वितृतीये वयसः पक्षयोर्नि-
ष्णामौ भवतः स चतुरङ्गुलमेव पुरस्तादुदूहति चतुरङ्गुलम्प-
श्चादुपसमूहति तद्यावदेवोदूहति तावदुपसमूहति तन्नाहैवा-
तिरेचयति नो कनीयः करोति ॥ ५ ॥ स तस्मिन्निष्णामे ।
एकामिष्टकामुपदधाति तद्येयं वयसः पततो निष्णामादेका
नाद्युपशेते तान्तत्करोत्यथो ऽइदम् ॥ ६ ॥ अथ वक्त्रौ
पक्षौ करोति । वक्त्रौ हि वयसः पक्षौ भवतः स चतु-
रङ्गुलमेव पश्चादुदूहति चतुरङ्गुलम्पुरस्तादुपसमूहति
तद्यावदेवोदूहति तावदुपसमूहति तन्नाहैवातिरेचयति

नो कनीयः करोति ॥ ७ ॥ अथ रूपमुत्तमङ्करोति ।
 अत्रैष सर्वोऽग्निः संस्कृतस्तस्मिन्देवा एतद्रूपमुत्तम-
 मदधुस्तथैवास्मिन्नयमेतद्रूपमुत्तमन्दधाति स सहस्र-
 मृज्ज्वालिलिखिता ऽदृष्टकाः करोति सहस्रमित्यालिखिताः
 सहस्रमित्यालिखिताः ॥ ८ ॥ अथ पञ्चमीश्चितिमुपधाय ।
 त्रेधाग्निं विमिमीते स मध्यमे वितृतीये सहस्रमृज्ज्वालिलिखिता
 ऽदृष्टका ऽउपदधाति तद्यानीमानि वयसः प्रत्यश्च शीर्ष्णं
 ऽआपुच्छादृजुनि लोमानि तानि तत्करोति ॥ ९ ॥ अथ सहस्र-
 मित्यालिखिता दक्षिणत ऽउपदधाति । तद्यानीमानि वयसो
 दक्षिणतो वक्त्राणि लोमानि तानि तत्करोति ॥ १० ॥
 अथ सहस्रमित्यालिखिता ऽउत्तरत ऽउपदधाति । तद्या-
 नीमानि वयस ऽउत्तरतो वक्त्राणि लोमानि तानि तत्करोति
 सहस्रेण सर्वं वै सहस्रं सर्वेणैवास्मिन्नेतद्रूपमुत्तमन्द-
 धाति त्रिभिः सहस्रैस्त्रिवृदग्निर्गवानग्निर्गवावित्यस्य मात्रा
 तावतैवास्मिन्नेतद्रूपमुत्तमन्दधाति ॥ ११ ॥ (A)

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

चित्यग्नेः सप्तपुरुषप्रमाणत्वम्, पक्षपुच्छयोश्चरत्नि-वितस्तिप्रमाणत्वम्]

यान्त्वै तान्तसप्त पुरुषान् । एकम्पुरुषमकुर्वन्तस्
 प्रजापतिरभवत्स प्रजा ऽअसृजत स प्रजाः सृष्ट्वोर्द्ध
 ऽउदक्रामत्स एतँलोकमगच्छद्यत्रैष एतत्तपति नो ह
 तर्ह्यन्य एतस्मादुत्र यज्ञिय ऽआस तन्देवा यज्ञेनैव

यष्टुमद्वियन्त ॥ १ ॥ तस्मादेतदृषिणाभ्यनूक्तम् ।
 'यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवा, ऽहुति यज्ञेन हि तँयज्ञमयजन्त
 'देवास्तानि धर्माणि प्रथमान्यासन्नि'ति ते हि धर्माः
 प्रथमेऽक्रियन्त 'ते ह नाकम्महिमानः सचन्ते'ति स्वर्गो
 वै लोको नाको देवा महिमानस्ते देवाः स्वर्गलोकः
 सचन्त ये तँयज्ञमयजन्तित्येतत् ॥ २ ॥ 'यत्र पूर्वं
 साध्याः सन्ति देवा' ऽहुति । प्राणा वै साध्या देवास्त
 ऽएतमग्न्यः ऽएवमसाधयन्नेतदेव बुभूषन्तस्तऽऽऽवाप्ये-
 तर्हि साधयन्ति पश्चेदुमन्यदभवद्यजत्रममर्त्यस्य भुवनस्य
 भूनेति पश्चाद्वाहैवेदुमन्यद्यजियमास यत्किञ्चामृतम् ॥ ३ ॥
 ॥ ३ ॥ सुपण्णो ऽअङ्ग सवितुर्गरुत्मान् । पूर्वं जातः स
 ऽऽऽस्यानु धर्मेति प्रजापतिर्वै सुपण्णो गरुत्मानेषु
 सवितैतस्य प्रजापतिरनु धर्ममित्येतत् ॥ ४ ॥ स वै
 सप्तपुरुषो भवति । सप्तपुरुषो ह्ययम्पुरुषो यच्चत्वार
 ऽआत्मा त्रयः पक्षपुच्छानि चत्वारो हि तस्य पुरुषस्यात्मा
 त्रयः पक्षपुच्छानि ॥ ५ ॥ तँवा ऽऽद्द्वाहुना पुरुषेण
 मीमीते । पुरुषो वै यजस्तेनेदः सर्वस्मितन्तस्यैषा परमा
 मात्रा यदुद्वाहुस्तद्यास्य परमा मात्रा तामस्य तदाप्नोति
 तथैनन्तस्मिमीते तत्रोप यत्प्रपदेनाभ्युच्छितो भवति
 तत्परिश्चित्तिराप्नोति तस्मादु बाह्येनैव लेखात्परिश्चित्ति-
 त्त्यः खनेत् ॥ ६ ॥ अथ पक्षयोररत्नी ऽऽपादधाति ।

(१) शु० य० सं० अ० ३१ क० १६ । (२) शु० य० सं० अ० ३१ क० १६ ।
 (३) शु० य० सं० अ० ३१ क० १६ । (४) शु० य० सं० अ० ३१ क० १६ ।

पक्षयोस्तद्वीर्यन्दधाति बाहू वै पश्वौ बाहुभ्यामु वा ऽअन्न-
मद्यतेऽन्नायैव तमवकाशङ्करोति तद्यत्पक्षयोररत्नी ऽउपा-
दधात्यरत्निमात्राद्व्यन्नमद्यते ॥ ७ ॥ अथ पुच्छे वितस्ति-
मुपादधाति । प्रतिष्ठायान्तद्वीर्यन्दधाति प्रतिष्ठा वै
पुच्छः हस्तो वितस्तिर्हस्तेन वा ऽअन्नमद्यतेऽन्नायैव
तमवकाशङ्करोति तद्यत्पुच्छे वितस्तिमुपादधात्यन्न ऽएवैन-
न्तर्प्रतिष्ठापयति तद्यत्तत्र कनीय ऽउपादधात्यन्ने ह्येवैन-
न्तर्प्रतिष्ठापयत्यथो ऽएतावद्वा ऽइदस्मितम्भवत्येतावदिद-
न्तद्यदेवस्मिमीत ऽएतस्यैवाप्स्यै ॥ ८ ॥ (B)

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[प्राकृतस्य सप्तविधाग्नेर्वैकृतस्यैकशतविधाग्नेश्च वेदिमानम्]

या वा ऽइयँवेदिः सप्तविधस्य । एषा वेदेस्माञ्चा
स देवयजनमद्व्यवसाय पूर्वया द्वारा पत्नीशालम्प्रपद्य
गार्हपत्यायोद्धत्यावोक्षति गार्हपत्यस्योद्धतात्सप्त प्राचः
प्रक्रमान्प्रक्रमति ततः प्राञ्चं वयामं विमिमीते तस्य
मद्व्य ऽआहवनीयायोद्धत्यावोक्षति पूर्वाद्धावयामस्य
त्रीन्प्राचः प्रक्रमान्प्रक्रमति स वेद्यन्तः ॥ १ ॥ *
ते वा ऽएते । वयामैकादशाः प्रक्रमा ऽअन्तरा वेद्यन्तश्च
गार्हपत्यञ्चैकादशाक्षरा त्रिष्टुब्जत्रिष्टुब्जीर्यन्त्रिष्टुब्जत्रे-

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १२. २, २; क०
सं० २. ३. २३ ॥

* अथवातम् ५२०० ।

णैवैतद्वीर्येण यजमानः पुरस्ताद्यज्ञमुखाद्रक्षांशं नाष्ट्रा
 ऽपहन्ति ॥ २ ॥ सैषा वेदेर्योनिः । एतस्यै वै योनेर्देवा
 वेदिम्प्राजनयन्नथ य ऽएष ऋष्यामः सा गार्हपत्यस्य
 योनिरेतस्यै वै योनेर्देवा गार्हपत्यम्प्राजनयन्गार्हपत्यादा-
 हवनीयम् ॥ ३ ॥ स वेद्यन्तात् । षट्त्रिंशत्प्रक्रमाम्प्राचीं
 वेदिं विमिमीते त्रिंशत्तम्पश्चात्तिरश्चींश्चतुर्विंशति-
 म्पुरस्तात्तन्नवतिः सैषा नवतिप्रक्रमा वेदिस्तस्यां सप्त-
 विधमग्निं विदधाति ॥ ४ ॥ तदाहुः । कथमेष सप्तविध
 ऽएतया वेद्या सम्पद्यते ऽइति दश वा ऽइमे पुरुषे प्राणा-
 इच्छत्वार्यङ्गान्न्यात्मा पञ्चदश ऽएवन्द्वितीय ऽएवन्तृतीये
 षट्सु पुरुषेषु नवतिरथैकः पुरुषोऽत्येति पाङ्क्तो वै पुरुषो
 लोम त्वङ्ङ्मांसमस्ति मज्जा पाङ्क्तो ऽइयं वेदिश्चतस्रो
 दिश ऽआत्मा पञ्चम्येवमेष सप्तविध ऽएतया वेद्या सम्प-
 द्यते ॥ ५ ॥ तद्वैके । उत्तरा विधा विधास्यन्त ऽएताँश्च
 प्रक्रमानेतश्च ऋष्यामनुवर्द्धयन्ति योनिमनुवर्द्धयाम
 ऽइति न तथा कुर्यान्न वै जातङ्गुर्भं योनिरनुवर्द्धते
 यावद्वायव्यो नावन्तर्गुर्भो भवति तावदेव योनिर्वर्द्धत
 ऽएतावत्यु वा ऽअत्र गुर्भस्य वृद्धिः ॥ ६ ॥ ते ये ह तथा
 कुर्वन्ति । एतः ह ते पितरम्प्रजापतिः सम्पदश्च्याव-
 यन्ति त ऽइष्ट्वा प्रापीयांशो भवन्ति पितरः हि प्रजा-
 पतिः सम्पदश्च्यावयन्ति सा यावत्येषा सप्तविधस्य
 वेदिस्तावतीश्चतुर्दश कृत्व ऽएकशतविधस्य वेदिं विमि-
 मीते ॥ ७ ॥ अथ षट्त्रिंशत्प्रक्रमां रज्जुम्मिमीते ।

तां॑ सप्तधा समस्यति तस्यै॑ त्रीन्भागान्प्राच ऽउप-
 दुधाति निःसृजति चतुर॑ ॥ ८ ॥ अथ त्रिंशत्प्रकूमा-
 म्मिमीते । तां॑ सप्तधा समस्यति तस्यै॑ त्रीन्भागान्पश्चा-
 दुपदुधाति निःसृजति चतुर॑ ॥ ९ ॥ अथ चतुर्विंशति-
 प्रकूमाम्मिमीते । तां॑ सप्तधा समस्यति तस्यै॑ त्रीन्भा-
 गान्पुरस्तादुपदुधाति निः सृजति चतुर ऽहुति नु वेदि-
 विमानम् ॥ १० ॥ अथाग्नेर्विधाः । अष्टाविंशतिः प्राञ्चः
 पुरुषा ऽअष्टाविंशतिस्तिर्य्यञ्चः स ऽआत्मा चतुर्दश पुरुषा
 दक्षिणः पक्षश्चतुर्दशोत्तरश्चतुर्दश पुच्छश्चतुर्दशारत्नीन्दु-
 क्षिणे पक्षः ऽउपदुधाति चतुर्दशोत्तरे चतुर्दश वितस्तीः
 पुच्छः ऽहुति न्वष्टानवतेः पुरुषाणाम्मात्रा साधिमाना-
 नाम् ॥ ११ ॥ अथ त्रिपुरुषां॑ रुज्जुम्मिमीते । तां॑
 सप्तधा समस्यति तस्यै॑ चतुरो भागानात्मन्नुपदुधाति
 त्रीन्पक्षपुच्छेषु ॥ १२ ॥ अथारत्निमात्रीम्मिमीते । तां॑
 सप्तधा समस्यति तस्यै॑ त्रीन्भागान्दक्षिणे पक्षः ऽउप-
 दुधाति त्रीनेवोत्तरे निःसृजति चतुर॑ ॥ १३ ॥ अथ
 वितस्तिमात्रीम्मिमीते । तां॑ सप्तधा समस्यति तस्यै॑
 त्रीन्भागान्पुच्छः ऽउपदुधाति निःसृजति चतुर ऽएवमेष
 ऽएकशतविधः ऽएतया वेद्या सम्पद्यते ॥ १४ ॥ तदाहुः ।
 यत्त्रयोदश पुरुषा ऽअतियन्ति कथमेते सम्पदो न च्छ्यवन्त
 ऽहुति या वा ऽएतस्य सप्तमस्य पुरुषस्य सम्पत्सैवैतेषां॑
 सर्वेषां॑ सम्पत् ॥ १५ ॥ अथो ऽआहुः । प्रजापतिरेवा-
 त्मानं विधाय तस्य यत्र-यत्र न्यूनमासीत्तदेतैः समा-

पूरयत तेनो ऽएवापि सम्पन्न ऽडुति ॥ १६ ॥ तद्धैके । एक-
विधम्प्रथमं विदधत्यथैकोत्तरमापरिमितविधान्न तथा
कुर्यात् ॥ १७ ॥ सप्तविधो वा ऽअग्ने प्रजापतिसृज्यत ।
स ऽआत्मानं विदधान ऽऐत्स ऽएकशतविधेऽतिष्ठत् स
योऽर्वाचीनः सप्तविधाद्विधत् ऽएतः ह स पितरम्प्रजा-
पतिं विच्छिनत्ति स ऽइष्ट्वा पापीयान्भवति यथा श्रेयाथ्सः
हिंसित्वाथ य ऽएकशतविधमतिविधत्तेऽस्मात्स सर्व-
स्माद्बहिर्द्धा निष्पद्यते सर्वमु हीदुम्प्रजापतिस्तस्मादु
सप्तविधमेव प्रथमं विदधीताथैकोत्तरमैकशतविधादेकशत-
विधन्तु नातिविदधीत नाहैतम्पितरम्प्रजापतिं विच्छिनत्ति
नो ऽअस्मात्सर्वस्माद्बहिर्द्धा निष्पद्यते ॥ १८ ॥ (C)

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[एकशतविधस्याग्रेरादित्यात्मना स्तुतिः, तस्य प्राकृताग्नि-
सङ्ख्यया सम्पत्तिप्रकारादिश्च]

सँवत्सरो वै प्रजापतिः । अग्निरु सर्वे कामाः
सोऽयः सँवत्सरः प्रजापतिरकामयताग्निः सर्वाङ्कामा-
नात्मानमभिसञ्चिन्वीयेति स ऽएकशतधात्मानं व्यधत्त
स ऽएकशतधात्मानं विधायाग्निः सर्वाङ्कामानात्मानम-
भिसमचिनुत स सर्वे कामा ऽअभवत्तस्मान्न कश्चन
बहिर्द्धा कामोऽभवत्तस्मादाहुः सँवत्सरः सर्वे कामा
ऽडुति न ह सँवत्सरात्कश्चन बहिर्द्धा कामोऽस्ति ॥ १ ॥

(C) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा — का० श० १२. २. ३ ।

तथैवैतद्यजमानः । एकशतधात्मानं विधायाम्निः सर्वा-
 न्कामानात्मानमभिसञ्चिनुते स सर्वं कामा भवति
 तस्मान्न कश्चन वहिर्द्धा कामो भवति ॥ २ ॥ स यः
 स सँवत्सरोऽसौ स ऽआदित्यः । स ऽएष ऽएकशत-
 विधस्तस्य रश्मयः शतं विधा ऽएष ऽएवैकशततमो य
 ऽएष तपत्यस्मिन्सर्वस्मिन्प्रतिष्ठितस्तथैवैतद्यजमान
 ऽएकशतधात्मानं विधायाम्निन्सर्वस्मिन्प्रतितिष्ठति
 ॥ ३ ॥ अथ वा ऽएकशतविधः । सप्तविधमभिसम्पद्यत
 ऽएकशतधा वा ऽअसावादित्यो विहितः सप्तसु देवलोकेषु
 प्रतिष्ठितः सप्त वै देवलोकाश्चतस्रो दिशश्च य ऽइमे
 लोका ऽएते वै सप्त देवलोकास्तेष्वेष प्रतिष्ठितस्तथैवैतद्य-
 जमान ऽएकशतधात्मानं विधाय सप्तसु देवलोकेषु
 प्रतितिष्ठति ॥ ४ ॥ यद्वैकशतविधः । सप्तविधमभि-
 सम्पद्यत ऽएकशतधा वा ऽअसावादित्यो विहितः सप्तस्व-
 तुषु सप्तसु स्तोमेषु सप्तसु पृष्ठेषु सप्तसु छन्दःसु
 सप्तसु प्राणेषु सप्तसु दिक्षु प्रतिष्ठितस्तथैवैतद्य-
 जमान ऽएकशतधात्मानं विधायैतस्मिन्सर्वस्मिन्प्रतिति-
 ष्ठति ॥ ५ ॥ यद्वैकशतविधः । सप्तविधमभिसम्पद्यत
 ऽएकशतधा वा ऽअसावादित्यो विहितः सप्ताक्षरे ब्रह्म-
 प्रतिष्ठितः सप्ताक्षरं वै ब्रह्मर्गित्येकमक्षरं व्यजुरिति
 द्वे सामेति द्वे ऽअथ यदतोऽन्यद्ब्रह्मैव तद्व्यक्षरं वै
 ब्रह्म तदेतत्सर्वं सप्ताक्षरम्ब्रह्म तस्मिन्नेष प्रतिष्ठित-
 स्तथैवैतद्यजमान ऽएकशतधात्मानं विधाय सप्ताक्षरे

ब्रह्मन्प्रतितिष्ठति ॥ ६ ॥ तस्मादु सप्तभिः सप्तभिः
परिश्रयन्ति । तस्मादेकशतविधः सप्तविधमभिसम्प-
द्यतेऽथ वै सप्तविधऽएकशतविधमभिसम्पद्यते ॥ ७ ॥
सप्तविधो वाऽअग्रे प्रजापतिरसृज्यत । सऽएतमेक-
शतधात्मानं विहितमपश्यत्प्राणभृत्सु पञ्चाशदिष्टकाः पञ्चा-
शद्यजूंषि तच्छतः सादनञ्च सुददोहाश्चैकशततमे
तत्समानः सादयित्वा हि सुददोहसाधिवदति सऽएते-
नैकशतविधेनात्मनेमाञ्जितिमजयदिमां व्यष्टिं व्याञ्जुत
तथैवैतद्यजमानऽएतेनैकशतविधेनात्मनेमाञ्जितिञ्जयतीमां
व्यष्टिं व्यञ्जुत एवमु सप्तविधऽएकशतविधमभि-
सम्पद्यते स यऽएवैकशतविधः स सप्तविधो यः सप्त-
विधः सऽएकशतविधऽइति नु विधानाम् ॥ ८ ॥ (D)

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

कण्डिकासंख्या ॥ ९४ ॥

[चित्याग्नेः कालविध्यादि]

अथातश्चयनस्यैव । अन्तरोपसदौ चिनोत्येतद्वै देवा
ऽअविभयुर्ष्वद्वै न ऽइममिह रक्षांषि नाष्ट्रा न हव्यु-
रिति तऽएताः पुरोऽपश्यन्नुपसदऽइमानेव लोकानिमे
वै लोकाः पुरस्ताः प्रापद्यन्त ताः प्रपद्याभयेऽनाष्ट्रऽए-
तमात्मानः समस्कुर्वत तथैवैतद्यजमानऽएताः पुरः प्रपद्या-

भयेऽनाष्ट्रः ऽएतमात्मानं संस्क्रुते ॥ १ ॥ यद्वेवान्तरो-
 पसदौ चिनोति । एतद्वै देवा ऽअविभयुर्षद्वै न ऽइम-
 मिह रक्षांस्सि नाष्ट्रा न हन्युरिति त ऽएतान्वज्जान-
 पश्यन्नुपसदो वज्रा वा ऽउपसदस्तान्प्रापद्यन्त तान्प्रप-
 द्याभयेऽनाष्ट्रः ऽएतमात्मानं समस्कुर्वत तथैवैतद्यजमान
 ऽएतान्वज्जान्प्रपद्याभयेऽनाष्ट्रः ऽएतमात्मानं संस्क्रुते
 ॥ २ ॥ एतदु ह यजे तपः । यदुपसदस्तपो वा ऽउप-
 सदस्तद्यत्तपसि चीयते तस्मात्तापश्चितस्तद्वै यावदेवो-
 पसद्भिश्चरन्ति तावत्प्रवर्ग्येण सँवत्सरमेवोपसद्भिश्चरन्ति
 सँवत्सरम्प्रवर्ग्येण ॥ ३ ॥ अहोरात्राणि वा ऽउपसदः ।
 आदित्यः प्रवर्ग्योऽमुन्तदादित्यमहोरात्रेषु प्रतिष्ठाप-
 यति तस्मादेषोऽहोरात्रेषु प्रतिष्ठितः ॥ ४ ॥ अथ यदि
 चतुर्विंशतिः । चतुर्विंशतिर्वा ऽअर्द्धमासा ऽअर्द्धमासा
 ऽउपसदः ऽआदित्यः प्रवर्ग्योऽमुन्तदादित्यमर्द्धमासेषु
 प्रतिष्ठापयति तस्मादेषोऽर्द्धमासेषु प्रतिष्ठितः ॥ ५ ॥
 अथ यदि द्वादश । द्वादश वै मासा मासा ऽउपसदः
 ऽआदित्यः प्रवर्ग्योऽमुन्तदादित्यममासेषु प्रतिष्ठापयति
 तस्मादेष मासेषु प्रतिष्ठितः ॥ ६ ॥ अथ यदि षट् ।
 षड्वा ऽऋतव ऽऋतव ऽउपसदः ऽआदित्यः प्रवर्ग्यो-
 ऽमुन्तदादित्यमृतुषु प्रतिष्ठापयति तस्मादेष ऽऋतुषु
 प्रतिष्ठितः ॥ ७ ॥ अथ यदि तिस्रः । त्रयो वा ऽइमे
 लोका ऽइमे लोका ऽउपसदः ऽआदित्यः प्रवर्ग्योऽमुन्तदा-
 दित्यमेषु लोकेषु प्रतिष्ठापयति तस्मादेष ऽएषु लोकेषु

प्रतिष्ठितः ॥ ८ ॥ अथातश्चितिपुरीषाणामेव मीमांसा ।
मासम्प्रथमा चितिम्मसिम्पुरीषमेतावान्वासन्तिक ऽऋतौ
कामस्तद्यावान्वासन्तिक ऽऋतौ कामस्तन्तत्सर्वमात्मान-
मभिसञ्चिनुते ॥ ९ ॥ मासन्दितीया । मासम्पुरीषमेता-
वान्ग्रैष्म ऽऋतौ कामस्तद्यावान्ग्रैष्म ऽऋतौ कामस्त-
न्तत्सर्वमात्मानमभिसञ्चिनुते ॥ १० ॥ मासन्तृतीया ।
मासम्पुरीषमेतावान्वार्षिक ऽऋतौ कामस्तद्यावान्वार्षिक
ऽऋतौ कामस्तन्तत्सर्वमात्मानमभिसञ्चिनुते ॥ ११ ॥ मास-
श्चतुर्थी । मासम्पुरीषमेतावाञ्छारदु ऽऋतौ कामस्तद्यावा-
ञ्छारदु ऽऋतौ कामस्तन्तत्सर्वमात्मानमभिसञ्चिनुते ॥ १२ ॥
अथ पञ्चम्यै चितेः । असपत्ना विराजश्च प्रथमाहमुप-
दधाति स्तोमभागा ऽएकैकामन्वहन्ताः सकृत्सादयति
सकृत्सूददोहसाधिवदति तूष्णीम्मासं स्तोमभागा-
पुरीषमभिहरन्त्येतावान्हैमन्तिक ऽऋतौ कामस्तद्यावान्है-
मन्तिक ऽऋतौ कामस्तन्तत्सर्वमात्मानमभिसञ्चिनुते
॥ १३ ॥ मासः षष्ठी । मासम्पुरीषमेतावाञ्छैशिरु ऽऋतौ
कामस्तद्यावाञ्छैशिरु ऽऋतौ कामस्तन्तत्सर्वमात्मानमभि-
सञ्चिनुत ऽएतावान्त्रै द्वादशसु मासेषु कामः षट्सृत्वेषु
तद्यावान्द्वादशसु मासेषु कामः षट्सृत्वेषु तन्तत्सर्वमा-
त्मानमभिसञ्चिनुते ॥ १४ ॥ अथ त्रीण्यहान्युपातिरन्ति ।
यदुहः शतरुद्वियञ्जुहोति यदुहरूपवसथो यदुहः प्रसुतस्तद्यत्ते-
ष्वहःसूपसदा चरन्ति तानि तस्य मासस्याहोरात्राण्यथ
वृत्प्रवर्ग्येण तदु तस्मिन्नुतावादित्यम्प्रतिष्ठापयत्येतावान्त्रै

त्रयोदशसु मासेषु कामः सप्तस्वृतुषु तद्यावाँस्त्रयोदशसु
 मासेषु कामः सप्तस्वृतुषु तन्तत्सर्वमात्मानमभिस-
 च्चिनुते ॥ १५ ॥ स सँवत्सरम्प्रसुतः स्यात् । सर्वं वै
 सँवत्सरः सर्वमेकशतविधः सर्वेणैव तत्सर्वमाप्नोति यदि
 सँवत्सरत्र शक्नुयाद्विश्वजिता सर्वपृष्टेनातिरात्रेण यजेत
 तस्मिन्तत्सर्ववेदसुन्दव्यात्सर्वं वै विश्वजित्सर्वपृष्टोऽतिरात्रः
 सर्वः सर्ववेदसः सर्वमेकशतविधः सर्वेणैव तत्सर्व-
 माप्नोति ॥ १६ ॥ (E)

द्वितीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[प्रजापतेः प्रकारान्तरेणैकशतसंख्याकत्वादिविधानम्]

सँवत्सरो वै प्रजापतिरेकशतविधः । तस्याहोरात्रा-
 ण्यर्द्धमासा मासा ऽऋतवः षष्टिर्मासस्याहोरात्राणि मासि
 वै सँवत्सरस्याहोत्राण्यप्यन्ते चतुर्विंशतिरर्द्धमासा-
 स्त्रयोदश मासास्त्रय ऽऋतवस्ताः शतं विधाः सँवत्सर
 ऽएवैकशततमी विधा ॥ १ ॥ स ऽऋतुभिरेव सप्तविधः ।
 षडृतवः सँवत्सर ऽएव सप्तमी विधा तस्यैतस्य सँवत्स-
 रस्यैतत्तेजो य ऽएष तपति तस्य रश्मयः शतं विधा
 मण्डलमेवैकशततमी विधा ॥ २ ॥ स दिग्भिरेव सप्तविधः ।
 ये प्राच्यान्दिशि रश्मयः सैका विधा ये दक्षिणायाथं सैका
 ये प्रतीच्याथं सैका य ऽउदीच्याथं सैका य ऽऊर्द्धायाथं

सैका षेऽवाच्यां सैका मण्डलमेव सप्तमी विधा ॥ ३ ॥
तस्यैतस्य परस्तात्कामप्रो लोकः । अमृतं वै कामप्रममृत-
मेवास्य तत्परस्तात्तद्यत्तदमृतमेतत्तद्यदेतदधिर्दीप्यते ॥ ४ ॥
तदेतद्ब्रसुचित्रः राधः । तदेष सविता विभक्ताभ्यः
प्रजाभ्यो विभजत्यप्योषधिभ्योऽपि वनस्पतिभ्यो
भूय इव ह त्वेकाभ्यः प्रयच्छति कनीय इवैकाभ्य-
स्तद्याभ्यो भूयः प्रयच्छति ता ज्योक्तमाजीवन्ति
याभ्यः कनीयः कनीयस्ताः ॥ ५ ॥ तदेतदृचाभ्युक्तम् ।
‘विभक्तारः हवामहे वसोश्चित्रस्य राधसः । सवितारन्नृच-
क्षसमि’ति तदेतत्सर्वमायुर्दीर्घमनन्तः हि तद्यदिदमाहु-
र्दीर्घन्तः आयुरस्तु सर्वमायुरिहीत्येष ते लोक एतत्ते-
ऽस्त्विति हैवैतत् ॥ ६ ॥ पश्यन्ती ब्राह्मवदति । तदेतदे-
कशतविधेन वैवाप्तव्यः शतायुतया वा य एवैकशतविधं
विधत्ते यो वा शतं वर्षाणि जीवति स हैवैतदमृतमाप्नोति
तस्माद्ये चैतद्विदुर्ध्वं च न लोकक्या शतायुतेत्येवाहुस्त-
स्मादु ह न पुरायुषः स्वकामी प्रेयादलोकक्यः हैत एव वा
लोका यदहोरात्राण्यर्द्धमासा मासा ऋतवः संवत्सरः
॥ ७ ॥ तद्येऽर्वाग्विदः शेषेषु वर्षेषु प्रयन्ति । अहोरात्रेषु
ते लोकेषु सज्ज्यन्तेऽथ ये परोविदः शेषवर्वाक्चत्वारिद-
शेषवर्द्धमासेषु तेऽथ ये परश्चत्वारिदः शेषवर्वाक्षष्टेषु मासेषु
तेऽथ ये परः षष्टेष्वर्वागशीतेष्वृतुषु तेऽथ ये परोऽशीते-
ष्वर्वाक्शतेषु संवत्सरे तेऽथ य एव शतं वर्षाणि यो वा

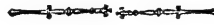
भूयाथ्सि जीवति स हैवैतदमृतमाप्नोति ॥ ८ ॥ बहुभिर्ह
 वै यज्ञैः । एकमहरेका रात्रिर्मिता स य एवैकशतविधं
 विधत्ते यो वा शतं वर्षाणि जीवति स हैवैनदद्धातमामा-
 प्नोत्येष वा एकशतविधं विधत्ते य एनदः सँवत्सरं
 विभर्ति तस्मादेनदः सँवत्सरभृतमेव चिन्वीतेत्यधि-
 देवतम् ॥ ९ ॥ अथाधियज्ञम् । यानमूनेकशतमुद्रद्वाहून्पुरु-
 षान्निमीते स विधैकशतविधः स चितिभिरेव सप्तविधः
 षडृतव्यवत्यश्चितयोऽग्निरेव सप्तमी विधा ॥ १० ॥
 स उ वा ऽडुष्टकैकशतविधः । याः पञ्चाशत्प्र-
 थमा ऽडुष्टका याश्चोत्तमास्ताः शतं विधा ऽअथ या
 ऽएतदुन्तरेणैष्टका ऽउपधीयन्ते सैवैकशततमी विधा
 ॥ ११ ॥ स उ ऽएव यजुस्तेजाः । यजुरेकशतविधो यानि
 पञ्चाशत्प्रथमानि यजूंषि यानि चोत्तमानि ताः शतं
 विधा ऽअथ याज्ञ्येतदुन्तरेण यजूंषि विक्रयन्ते सैवैक-
 शततमी विधैवमु सप्तविध एकशतविधो भवति स यः
 शतायुतायाङ्कामो य एकशतविधे सप्तविधेन हैव
 तमेव विदाप्नोति ॥ १२ ॥ एवं वाव सवै यज्ञाः । एकशत-
 विधा ऽअग्निहोत्रादग्निभर्यजुर्भिभः पदैरक्षरैः कर्मभिः
 सामभिः स यः शतायुतायाङ्कामो य एकशतविधे यः
 सप्तविधे यज्ञेन-यज्ञेन हैव तमेव विदाप्नोतीत्यु एवाधि-
 यज्ञम् ॥ १३ ॥ अथाद्यात्मम् । पञ्चेमाश्चतुर्विधा ऽअङ्गु-
 लयो द्वे कल्कुषी दोरदः सफलकश्चाक्षश्च तत्पञ्चविधः शति-
 रेवमिमानीतराण्यङ्गानि ताः शतं विधा ऽआत्मैवैकशततमी

विधोक्तः सप्तविधतायै ॥ १४ ॥ स ऽउ ऽएव प्राणतेजाः ।
 प्राणैकशतविधोऽन्वङ्गमङ्गेऽङ्गे हि प्राणः स यः शतायु-
 तायाङ्कामो य ऽएकशतविधे यः सप्तविधे यः सर्वेषु यज्ञेषु
 विद्यया हैव तमेवंविदाप्नोति सर्वैर्हि यज्ञैरात्मानः सम्पन्नं
 विदे ॥ १५ ॥ त्रीणि वा ऽइमानि पञ्चविधानि । सर्वत्सरोऽग्निः
 पुरुषस्तेषाम्पञ्चविधा ऽअन्नम्पानं श्रीज्योतिरमृतं यदेव
 सर्वत्सरोऽन्नन्तदन्नं व्या ऽआपस्तत्पानः रात्रिरेव श्रीः
 श्रियाऽहैतद्वाङ्मयाऽ सर्वाणि भूतानि सर्वसन्त्यहज्योति-
 रादित्योऽमृतमित्यधिदेवतम् ॥ १६ ॥ अथाधियज्ञम् । यदेवा-
 ग्नावन्नमुपधीयते तदन्नं व्या ऽआपस्तत्पानम्परिश्रित एव
 श्रीस्तद्धि रात्रीणां रूपं यजुष्मन्त्यो ज्योतिस्तद्धिह्याऽ
 रूपमग्निरमृतन्तद्ध्यादित्यस्य रूपमित्यु ऽएवाधियज्ञम्
 ॥ १७ ॥ अथाध्यात्मम् । यदेव पुरुषोऽन्नन्तदन्नं व्या ऽआप-
 स्तत्पानमस्थीन्येव श्रीस्तद्धि परिश्रिताऽ रूपम्मज्जानो
 ज्योतिस्तद्धि यजुष्मन्तीनां रूपम्प्राणोऽमृतन्तद्ध्यग्ने
 रूपम्प्राणोऽग्निः प्राणोऽमृतमित्यु वा ऽआहुः ॥ १८ ॥
 अन्नाद्वा ऽअशनाया निवर्त्तते । पानात्पापासां श्रियै पाप्मा
 ज्योतिषस्तमोऽमृतामृत्युर्नि ह वा ऽअस्मादेतानि
 सर्वाणि वर्त्तन्तेऽप पुनर्मृत्युञ्जयति सर्वमायुरेति य एव
 वेद तदेतदमृतमित्येवामुत्रोपासीतायुरितीह प्राण ऽइति
 हैक ऽउपासते प्राणोऽग्निः प्राणोऽमृतमिति वदन्तो न तथा
 विद्यादुद्धवं वै तद्यत्प्राणस्तन्ते विष्याम्यायुषो न मद्ध्यादि'ति-

ह्यपि यजुषाब्भ्युक्तन्तस्ममादेनदमृतमित्येवामुत्रोपासीतायु-
रितीह तथो ह स सर्वमायुरेति ॥ १९ ॥ (F)

द्वितीयाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[गायत्र्यादि-सप्तच्छन्दसां वीर्यरूपत्वेन स्तुतिः]

प्राणो गायत्री । चक्षुरुष्णिग्वागनुष्टुम्भनो बृह-
तीऽश्रोत्रम्पङ्क्तिर्य एवायम्प्रजननः प्राण एष
त्रिष्टुब्ध योऽयमवाङ् प्राण एष जगती तानि वा
एतानि सप्त च्छन्दांसि चतुरुत्तराण्यग्नौ क्रियन्ते
॥ १ ॥ प्राणो गायत्रीति । तद्य एव प्राणस्य महिमा
यद्द्वीर्यन्तदेतत्सहस्रम्प्राणस्यैवैतद्द्वीर्यंयद्व्यस्य चिन्वतः
प्राण उक्क्रामेत्त एवैषोऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य
रूपेण सहस्रमेष गायत्रीः सञ्चितो भवति ॥ २ ॥
चक्षुरुष्णिगिति । तद्य एव चक्षुषो महिमा यद्द्वीर्य-
न्तदेतत्सहस्रञ्चक्षुष एवैतद्द्वीर्यंयद्व्यस्य चिन्वतश्चक्षु-
रुक्क्रामेत्त एवैषोऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य रूपेण सहस्र-
मेष उऽष्णिग्वाङ् सञ्चितो भवति ॥ ३ ॥ वागनुष्टुभिति ।
तद्य एव वाचो महिमा यद्द्वीर्यन्तदेतत्सहस्रं वाच
एवैतद्द्वीर्यंयद्व्यस्य चिन्वतो वागुक्क्रामेत्त एवैषो-
ऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य रूपेण सहस्रमेषोऽनुष्टुम्भः सञ्चितो

भवति ॥४॥ मनो बृहतीति । तद्य ऽएव मनसो महिमा
यद्वीर्यन्तदेतत्सहस्रमनस ऽएवैतद्वीर्यं यद्व्यस्य चिन्व-
तो मन ऽउत्क्रामेत्तत ऽएवैषोऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य रूपेण
सहस्रमेष बृहतीः सञ्चितो भवति ॥५॥ श्रोत्रम्पङ्क्तिरिति ।
तद्य ऽएव श्रोत्रस्य महिमा यद्वीर्यन्तदेतत्सहस्रं श्रो-
त्रस्यैवैतद्वीर्यं यद्व्यस्य चिन्वतः श्रोत्रमुत्क्रामेत्तत ऽएवैषो-
ऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य रूपेण सहस्रमेष पङ्क्तीः सञ्चितो
भवति ॥ ६ ॥ यऽएवायम्प्रजननः प्राणः । एष त्रिष्टुबिति
तद्य ऽएवैतस्य प्राणस्य महिमा यद्वीर्यन्तदेतत्सहस्रमेत-
स्यैवैतत्प्राणस्य वीर्यं यद्व्यस्य चिन्वतः ऽएष प्राण ऽआलु-
ब्धेत्तत ऽएवैषोऽग्निर्न चीयेतैतेनैवास्य रूपेण सहस्रमेष
त्रिष्टुभः सञ्चितो भवति ॥ ७ ॥ अथ योऽयमवाङ्
प्राणः । एष जगतीति तद्य ऽएवैतस्य प्राणस्य महिमा
यद्वीर्यन्तदेतत्सहस्रमेतस्यैवैतत्प्राणस्य वीर्यं यद्व्यस्य
चिन्वतः ऽएष प्राण ऽआलुब्धेत्तत ऽएवैषोऽग्निर्न चीये-
तैतेनैवास्य रूपेण सहस्रमेष जगतीः सञ्चितो भवति
॥ ८ ॥ तानि वा ऽएतानि । सप्त च्छन्दांसि चतुरक्त-
राण्युद्ध्योऽद्ध्यस्मिन्प्रतिष्ठितानि सप्तेमे पुरुषे प्राणा
ऽअन्योऽन्यस्मिन्प्रतिष्ठितास्तद्यावन्तमेव विच्छन्दसाङ्गण-
मन्वाह च्छन्दसश्छन्दसो हैवास्य सोऽनूक्तो भवति स्तुतो
वा शस्तो वोपहितो वा ॥ ९ ॥ (E)

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[वेदवादिप्रश्नोत्तराभ्यां शिरोग्रीवादीनां छन्दोमयत्वनिरूपणम्]

तदाहुः । किञ्छन्दः का देवताग्नेः शिर इति
 गायत्री च्छन्दोऽग्निर्देवता शिरः ॥ १ ॥ किञ्छन्दः ।
 का देवता ग्रीवा इत्युष्णिग्वक्छन्दः सविता देवता ग्रीवाः
 ॥ २ ॥ किञ्छन्दः । का देवतानूकमिति बृहती च्छन्दो
 बृहस्पतिर्देवतानूकम् * ॥ ३ ॥ किञ्छन्दः । का देवता
 पक्षाविति बृहद्द्रथन्तरे च्छन्दो व्यावापृथिवी देवते पक्षौ ॥ ४ ॥
 किञ्छन्दः का देवता मद्ध्यमिति त्रिष्टुप्छन्द इन्द्रो
 देवता मद्ध्यम् ॥ ५ ॥ किञ्छन्दः । का देवता इथ्रोणी
 इति जगती च्छन्द आदित्यो देवता इथ्रोणी ॥ ६ ॥
 किञ्छन्दः । का देवता यस्मादिदुम्प्राणाद्वृतेः सिच्यत
 इत्यतिच्छन्दाश्छन्दः प्रजापतिर्देवता ॥ ७ ॥ किञ्छन्दः ।
 का देवता योऽयमवाङ् प्राण इति यज्ञायज्ञियञ्छन्दो
 वैश्वानरो देवता ॥ ८ ॥ किञ्छन्दः । का देवतोरु इत्य-
 नुष्टुप्छन्दो विश्वे देवा देवतोरु ॥ ९ ॥ किञ्छन्दः ।
 का देवताष्टीवन्ताविति पङ्क्तिश्छन्दो मरुतो देवताष्टी-
 वन्तौ (A) ॥ १० ॥ किञ्छन्दः । का देवता प्रतिष्टे इति
 द्विपदा च्छन्दो विष्णुर्देवता प्रतिष्टे ॥ ११ ॥ किञ्छन्दः ।
 का देवता प्राणा इति विच्छन्दाश्छन्दो वायुर्देवता
 प्राणाः ॥ १२ ॥ किञ्छन्दः । का देवतोनातिरिक्तानीति
 न्यूनाक्षरा च्छन्द आपो देवतोनातिरिक्तानि सैषात्म-

* अनुकशब्दस्य पक्षयोर्मध्यदेहस्य सन्धिः ।

पुच्छमध्ययोश्च सन्धिरित्यर्थः ॥

(A) ऋग्वन्तौ जानुप्रदेशावित्यर्थः । सा० भा० ॥

विद्यैवैतन्मयो हैवैता देवता ऽएतमात्मानमभिसम्भवति न
हात्रान्या लोक्क्यतायाऽआशीरस्ति ॥ १३ ॥ (B)

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[धीरमहाशालनाम्नोर्महर्ष्योः प्रश्नप्रतिवचनाभ्यामग्नेः सर्व-
देवतासमष्टिरूपप्राणवाय्वात्मकत्वप्रतिपादनम्]

धीरो ह शातपण्येयः । महाशालञ्जालमुपोत्ससाद
तः होवाच किम्मा विद्द्वानुपोदसद ऽइत्यग्निं वेदेति *
कमग्निं वेत्थेति वाचमिति यस्तमग्निं वेद किं स
भवतीति वाग्मी भवतीति होवाच नैनं वाग्जहातीति
॥ १ ॥ वेत्थाग्निमिति होवाच । किमेव मा विद्द्वानुपोदसद
ऽइत्यग्निं वेदेति कमग्निं वेत्थेति चक्षुरिति यस्तमग्निं
वेद किं स भवतीति चक्षुष्मान्भवतीति होवाच नैनञ्च-
क्षुर्जहातीति ॥ २ ॥ वेत्थाग्निमिति होवाच । किमेव मा
विद्द्वानुपोदसद ऽइत्यग्निं वेदेति कमग्निं वेत्थेति मन ऽइति
यस्तमग्निं वेद किं स भवतीति मनस्वी भवतीति होवाच
नैनम्मनो जहातीति ॥ ३ ॥ वेत्थाग्निमिति होवाच ।
किमेव मा विद्द्वानुपोदसद ऽइत्यग्निं वेदेति कमग्निं
वेत्थेति श्रोत्रमिति यस्तमग्निं वेद किं स भवतीति
श्रोत्रवान्भवतीति होवाच नैनं श्रोत्रञ्जहातीति ॥ ४ ॥
वेत्थाग्निमिति होवाच । किमेव मा विद्द्वानुपोदसद

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा— का० श० १२. ३. २ ।

* सर्वत्र प्रश्नप्रतिवचनसमाप्तिद्योतका इतिशब्दाः ।

ऽइत्यग्निं वेदेति कमग्निं वेत्थेति य ऽएतत्सर्वमग्निस्तं
 वेदेति तस्मिन्होक्तऽउपावरुरोहाधीहि भोस्तमग्निमिति
 ॥ ५ ॥ स होवाच । प्राणो वाव सोऽग्निर्व्यदा वै पुरुषः
 स्वपिति प्राणन्तर्हि वागप्येति प्राणश्चक्षुः प्राणम्मनः
 प्राणश्च श्रोत्रं व्यदा प्रबुध्यते प्राणादेवाधि पुनर्जायन्त-
 ऽइत्यव्यात्मम् ॥ ६ ॥ अथाधिदेवतम् । या वै सा वाग्-
 ग्निरेव स यत्तच्चक्षुरसौ स ऽआदित्यो यत्तन्मन ऽएष
 स चन्द्रमा यत्तच्छ्रोत्रन्दिश ऽएव तदुथ यः स प्राणो-
 ऽयमेव स वायुर्व्योऽयम्पवते ॥ ७ ॥ यदा वा ऽअग्निर-
 नुगच्छति । वायुन्तर्ह्यनुद्वाति तस्मादेनमुदवासीदि-
 त्याहुर्वायुश्च ह्यनुद्वाति यदादित्योऽस्तमेति वायुन्तर्हि
 प्रविशति वायुश्चन्द्रमा वायौ दिशः प्रतिष्ठिता वायो-
 रेवाधि पुनर्जायन्ते स यदैवं विदस्माल्लोकात्प्रैति वाचैवा-
 ग्निमप्येति चक्षुषादित्यम्मनसा चन्द्रश्च श्रोत्रेण दिशः
 प्राणेन वायुः स ऽएतन्मय ऽएव भूत्वैतासान्देवतानां-
 ष्यां ष्याङ्गामयते सा भूत्वेलयति ॥ ८ ॥ (M)

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अनेकैः प्रश्नप्रतिवचनैः पुरुषस्यार्करूपत्वेन स्तुतिः]

श्वेतकेतुर्हारुणोयः । यक्ष्यमाण ऽआस तः ह पितो-
 वाच कानृत्विजोऽवृथा ऽइति स होवाचायन्वेव मे वैश्शवा-

(१) “अग्निर्वाग्भूत्वा मुखं प्राविशद्” इति श्रुतेः । ऐ० उ० २ । ४ ।

(M) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्राऽप्युपलभ्यन्ते यथा—का० श० १२, ३, ३

वसव्यो होतेति तद् ह पप्रच्छ वेत्थ ब्राह्मण वैश्रवा-
सव्य ॥ १ ॥ चत्वारि महान्ती३ ऽइति । वेद भो३
ऽइति होवाच वेत्थ चत्वारि महताम्महान्ती३ ऽइति
वेद भो३ ऽइति होवाच वेत्थ चत्वारि व्रतानी३ ऽइति वेद
भो३ ऽइति होवाच वेत्थ चत्वारि व्रतानां व्रतानी३ ऽइति
वेद भो३ ऽइति होवाच वेत्थ चत्वारि क्वयानी३
ऽइति वेद भो३ ऽइति होवाच वेत्थ चत्वारि क्वयाना-
ङ्क्वयामी३ इति वेद भो३ इति होवाच वेत्थ चतुरोऽर्का३ निति
वेद भो३ ऽइति होवाच वेत्थ चतुरोऽर्काणामर्का३ निति-
वेद भो३ ऽइति होवाच ॥ २ ॥ वेत्थार्कमिति । अथ वै
नो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्कपण्णे ऽइत्यथ वै नो भवान्व-
क्ष्यतीति वेत्थार्कपुण्णे ऽइत्यथ वै नो भवान्वक्ष्यतीति
वेत्थार्ककोश्यावित्यथ वै नो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्कस-
मुद्रावित्यथ वै नो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्कधाना ऽइत्यथ
वै नो भवान्वक्ष्यतीति वेत्थार्कण्टीलामित्यथ वै नो भवा-
न्वक्ष्यतीति वेत्थार्कमूलमित्यथ वै नो भवान्वक्ष्यतीति
॥ ३ ॥ स ह वै यत्तदुवाच । वेत्थ चत्वारि महान्ति
वेत्थ चत्वारि महताम्महान्तीत्यग्निर्महँस्तस्य महतो
महदोषधयश्च वनस्पतयश्च तद्धस्यान्नं वायुर्महँस्तस्य
महतो. महदुपस्तद्धस्यान्नमादित्यो महँस्तस्य महतो
महच्चन्द्रमास्तद्धस्यान्नम्पुरुषो महँस्तस्य महतो मह-
त्पशवस्तद्धस्यान्नमेताद्व्येव चत्वारि महान्त्येतानि चत्वारि

महता॒मम॒हान्त्ये॒व च॒त्वारि॒ ब्र॒तान्न्ये॒तानि॒ च॒त्वारि॒ ब्र॒तानां॑
 ब्र॒तान्न्ये॒तान्न्ये॒व च॒त्वारि॒ क्वयान्न्ये॒तानि॒ च॒त्वारि॒ क्वयानां॑
 क्वयान्न्ये॒त॒ए॒व च॒त्वारोऽर्का॑ ऽए॒ते च॒त्वारोऽर्का॑णामर्काः
 ॥ ४ ॥ अ॒थ ह॒ वै य॒त्तदु॒वाच॒ वे॒त्थार्क॑मि॒ति पु॒रुषः॑ ह॒ैव
 तदु॒वाच॒ । वे॒त्थार्क॑प॒ण्णं ऽडु॒ति क॒ण्णो॑ ह॒ैव तदु॒वाच॒ वे॒त्था॒
 र्क॑पु॒ष्पे इ॒त्य॒ऽक्षिणी॑ ह॒ैव तदु॒वाच॒ वे॒त्थार्क॑को॒श्या॒विति॑ ना॒सिके॑
 ह॒ैव तदु॒वाच॒ वे॒त्थार्क॑स॒मुद्रा॒वित्यो॑ष्ठौ ह॒ैव तदु॒वाच॒ वे॒त्थार्क॑
 धा॒ना ऽडु॒ति दु॒न्तान्॑ह॒ैव तदु॒वाच॒ वे॒त्थार्क॑ष्ठी॒लामि॒ति
 जिह्वा॑ऽह॒ैव तदु॒वाच॒ वे॒त्थार्क॑मू॒लमित्य॑न्नः ह॒ैव तदु॒वाच॒
 स॒ ऽए॒षोऽग्नि॑र॒क्रो॑ य॒त्पुरु॑षः स॒ यो है॒तमे॒वम॒ग्निम॑र्क॒
 म्पुरु॑षमु॒पास्ते॒ऽयम॑ह॒मग्नि॑र॒क्रो॑ऽस्मि॒ति वि॒द्यया॑ है॒वास्यै॒ष
 ऽआ॒त्म॒न्नग्नि॑र॒र्कश्चि॒तो भ॒वति॑ ॥ ५ ॥ (A)

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[यजुषो विधायकब्राह्मणयोर्निर्वचनम्]

(तत्राधिदैवाध्यात्मभेदेनार्थप्रतिपादनम्, उपनिषदः स्तुतिः, तत्स्वरूप-
 निर्वचनादि, उपांश्वनुष्ठानप्रतिपादनं च)

अयं॑ वा॒व य॒जुष्यो॑ऽय॒म्प॒वते॑ । ए॒ष हि॒ य॒न्ने॒वेदः॑
 स॒र्व॒ञ्जन॑यत्येतं॒ स्य॒न्तमि॒दम॒नु प्र॒जाय॑ते त॒स्माद्वा॒युरे॒व
 य॒जुः ॥ १ ॥ अ॒यमे॒वाका॑शो॒ जूः । य॒दिद॒मन्तरि॑क्षंमे॒तच्छ्रु॑
 ह्याका॑शम॒नु ज॒वते॑ त॒देत॒द्यजु॑र्वा॒युश्चान्तरि॑क्षञ्च॒ यच्च॑ जूश्च
 त॒स्माद्य॒जुरे॒ष ए॒व य॒देष॑ ह्ये॒ति त॒देत॒द्यजु॑र्वा॒क्वसा॒मयोः॑

प्रतिष्ठितमृक्कसामे बहतस्तस्मात्समानैरेवाद्धर्षुर्ग्रहैः
 कर्म करोत्यन्यान्यन्यानि स्तुतशस्त्राणि भवन्ति यथा
 पूर्वाभ्यां स्यत्वापराभ्यान्धावयेत्तादृक्तत् ॥ २ ॥ अग्नि-
 रेव पुरः । अग्निः हि पुरस्कृत्येमां प्रजा उपसत
 आदित्य एव चरणं व्यदा ह्येष उपदेत्यथेदः सर्वश्चरति
 तदेतद्यजुः सपुरश्चरणमधिदेवतम् ॥ ३ ॥ अथाद्ध्यात्मम् ।
 प्राण एव यजुः प्राणो हि यन्नेवेदः सर्वजनयति
 प्राणं व्यन्तमिदमनु प्रजायते तस्मात्प्राण एव यजुः
 ॥ ४ ॥ अयमेवाकाशो जूः । योऽयमन्तरात्मन्नाकाश
 एतं ह्याकाशमनु जवते तदेतद्यजुः प्राणश्चाकाशश्च
 यच्च जूश्च तस्माद्यजुः प्राण एव यत्प्राणो ह्येति ॥ ५ ॥
 अन्नमेव यजुः । अन्नेन हि जायतेऽन्नेन जवते तदेतद्यजु-
 रन्ने प्रतिष्ठितमन्नं बहति तस्मात्समान एव प्राणेऽन्य-
 दन्यदन्नन्धीयते ॥ ६ ॥ मन एव पुरः । मनो हि
 प्रथमप्राणानाञ्चक्षुरेव चरणञ्क्षुषा ह्ययमात्मा चरति
 तदेतद्यजुः सपुरश्चरणमधिदेवतश्चाद्ध्यात्मञ्च प्रतिष्ठितः स
 यो हैतदेवं यजुः सपुरश्चरणमधिदेवतश्चाद्ध्यात्मञ्च प्रति-
 ष्ठितं वेद ॥ ७ ॥ अरिष्टो हैवानार्त्तः । स्वस्ति यज्ञस्यो-
 दृचमश्नुतेऽथो स्वानां श्रेष्ठः पुर एता भवत्यन्नादोऽधि-
 पतिर्य एव वेद ॥ ८ ॥ य उप हैव्विदं स्वेषु प्रतिप्रति-

(१) 'ज' पुस्तके 'स्यत्वा' इत्यत्र 'स्यन्त्वा' इति पाठो दृश्यते । स तु न समीचीनः, 'स्यन्दू' प्रसवणे इत्यस्मात्, क्त्वा प्रत्यये, उदित्वादिङभावपक्षे 'क्त्वि स्कन्दि स्यन्दोः' (पा० ६।४।३१) इति नकारलोपात् ।

* अत्र शतम् ५३०० ।

(२) 'ज' पुस्तके 'ऽथो' नास्ति ।

ब्रुभूषति न हैवालम्भार्थेऽभ्यो भवत्यथ य एवैतमनु-
 भवति यो वै तमनु भार्यान्बुभूषति स हैवालम्भा-
 र्थेऽभ्यो भवति ॥ ९ ॥ तदेतज्येष्टुम्ब्रह्म । न ह्येतस्मा-
 र्किञ्चन ज्यायोऽस्ति ज्येष्टो ह वै श्रेष्ठः स्वानाम्भवति
 य एव वेद ॥ १० ॥ तदेतद्ब्रह्मापूर्वमपरवत् । स यो
 हैतदेवम्ब्रह्मापूर्वमपरवद्देव न हास्मात्कुञ्चन श्रेयान्तस-
 मानेषु भवति श्रेयाथंसः श्रेयाथंसो हैवास्मादपरपुरुषा
 जायन्ते तस्माद्योऽस्माज्ज्यायान्तस्यादिशोऽस्मात्पूर्वा
 ऽइत्युपासीत तथो हैनन्न हिनस्ति ॥ ११ ॥ तस्य वा
 एतस्य यजुषः । रस एवोपनिषत्तस्माद्यावद्भमात्रेण
 यजुषाङ्कर्ष्यर्गहङ्ग्यतीति स ऽउभे स्तुतशस्त्रे ऽनुविभव-
 त्युभे स्तुतशस्त्रे ऽनुव्यश्नुते तस्माद्यावद्भमात्रेऽइवा-
 न्नस्य रसः सर्वमन्नमवति सर्वमन्नमनुव्येति ॥ १२ ॥
 तृप्तिरेवास्य गतिः । तस्माद्यदुन्नस्य तृप्यत्यथ स गत
 ऽइव मद्यत ऽआनन्द एवास्य विज्ञानमात्मानन्दोऽत्मानो
 हैव सर्वे देवाः सा हैषैव देवानामद्धाविद्या स ह स न
 मनुष्यो य एवंब्रिह्मेवानाथ हैव स एकः ॥ १३ ॥ एतद्ध
 स्म वै तद्विद्वान्प्रियव्रतो रौहिणायन ऽआह । वायुं वान्त-
 मानन्दुस्त ऽआत्मेतो वा ब्राहीतो वेति स ह स्म तथैव
 वाति तस्माद्यान्देवेष्वाशिषमिच्छेदेतेनैवोपतिष्ठेतानन्दो व
 ऽआत्मासौ मे कामः स मे समृद्ध्यतामिति सः हैवास्मै
 स काम ऽऋद्ध्यते यत्कामो भवत्येताथ ह वै तृप्तिमेताङ्ग-
 तिमेतमानन्दमेतमात्मानमभिसम्भवति य एव वेद

॥ १४ ॥ तदेतद्यजुरुपा०श्चनिरुक्तम् । प्राणो वै यजु-
रुपा०श्चायतनो वै प्राणस्तद्य एनन्निर्बुवन्तम्ब्रूयाद-
निरुक्तान्देवतान्निरवोचत्प्राण एनः हास्यतीति तथा हैव
स्यात् ॥ १५ ॥ तस्य ह यो निरुक्तमाविर्भावं वेद ।
आविर्भवति कीर्त्या यशसोपा०शु यजुषाद्वर्ष्युर्ग्रहङ्गृह्णाति
गृहीतः सन्न एआविर्भवत्युपा०शु यजुषाग्निश्चिनोति
चितः सञ्चित एआविर्भवत्युपा०शु यजुषा हविर्निर्वपति
श्रुतन्निष्ठितमाविर्भवत्येवं व्यक्तिस्रोपा०शु करोति कृत-
न्निष्ठितमाविर्भवति तस्य ह य एतमेवन्निरुक्तमाविर्भावं
वेदाविर्भवति कीर्त्या यशसा ब्रह्मवर्चसेन क्षिप्रऽउ हैवा-
विदङ्गच्छति स ह यजुरेव भवति यजुषैनमाचक्षते ॥१६॥(B)

तृतीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

[प्रजापतेर्भोक्तृत्वमाहवनीयरूपत्वम्, रुक्मपुरुषयोरिन्द्राग्न्या-
त्मना स्तुत्यादिकञ्च]

प्रजापतिं विस्वस्तम् । यत्र देवाः समस्कुर्वन्तमुखायां
अग्नौ रेतो भूतमसिञ्चयन्निर्वा एउखा तस्मा एत-
त्सर्वत्सरेऽन्नः समस्कुर्वन्त्योऽयमग्निश्चितस्तदात्मना पर्य-
दधुस्तदात्मना परिहितमात्मैवाभवत्तस्मादन्नमात्मना परि-
हितमात्मैव भवति ॥ १ ॥ तथैवैतद्यजमानः । आत्मा-

नमुखायां व्योनीं रेतो भूतः सिञ्चति योनिर्वा ऽउखा
 तस्मा ऽएतत्सँवत्सरेऽन्नः संस्करोति योऽयमग्निश्चित-
 स्तदात्मना परिदधाति तदात्मना परिहितमात्मैव भवति
 तस्मादुन्नमात्मना परिहितमात्मैव भवति ॥ २ ॥ तन्नि-
 दधाति । बौषडिति बौगिति वा ऽएष षडितीदः षट्चिति-
 कमन्नङ्कृत्वास्मा ऽअपिदधात्यात्मसम्मितं व्यदु वा
 ऽआत्मसम्मितमन्नन्तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति
 तद्यत्कनीयो न तदवति ॥ ३ ॥ स ऽएष ऽएवार्कः । यमे-
 तमन्नाग्निमाहुरन्ति तस्यैतदन्नङ्क्यं व्योऽयमग्निश्चित-
 स्तदुक्क्यं व्यजुष्टः ऽएष ऽएव महाँस्तस्यैतदन्नं व्रतन्तन्म-
 हाव्रतः सामतः ऽएष ऽउ ऽएवोक्तस्यैतदन्नन्थन्तदुक्क्य-
 मृतस्तदेतदेकः स त्रेधा कुर्यायते ॥ ४ ॥ अथेन्द्राग्नी
 वा ऽअसृज्येताम् । ब्रह्म च क्षत्राग्निरेव ब्रह्मेन्द्रः
 क्षत्रन्तौ सृष्टौ नानैवास्तान्तावब्रूतान्न वा ऽइत्थः सन्तौ
 शक्यावः प्रजाः प्रजनयितुमेकः रूपमुभावसावेति तावेकः
 रूपमुभावभवताम् ॥ ५ ॥ तौ यौ ताविन्द्राग्नी । एतौ
 तौ रुक्मश्च पुरुषश्च रुक्मः ऽएवेन्द्रः पुरुषोऽग्निस्तौ
 हिरण्यमयौ भवतो ज्ज्योतिर्वै हिरण्यज्ज्योतिरिन्द्राग्नी
 ऽअमृतः हिरण्यममृतमिन्द्राग्नी ॥ ६ ॥ तावेताविन्द्राग्नी
 ऽएव चिन्वन्ति । यद्धि किञ्चैष्टुकमग्निरेव तत्तस्मात्त-
 दग्निना पचन्ति यद्धि किञ्चाग्निना पचन्त्यग्निरेव तदुथ
 यत्पुषिषः स ऽइन्द्रस्तस्मात्तदग्निना न पचन्ति नेदग्नि-
 रेवासन्नेन्द्र ऽइति तस्मादेताविन्द्राग्नी ऽएव चितौ ॥ ७ ॥

अथ यश्चित्तेऽग्निर्निधीयते । तदेकः रूपमुभौ भवतस्त-
स्मात्तावेतेनैव रूपेणमाः प्रजाः प्रजनयतः सैषैकैवेष्ट-
काग्निरेव तामेष सर्वोऽग्निरभिसम्पद्यते सैवेष्टकासम्पत्त-
देतदेकमेवाक्षरं बौगिति तदेष सर्वोऽग्निरभिसम्पद्यते
सैवाक्षरसम्पत् ॥ ८ ॥ तद्धैतत्पश्यन्नृषिरबभ्यनूवाद । भूत-
म्भविष्यत्प्रस्तौमि महद्ब्रह्मैकमक्षरम्बहु ब्रह्मैकमक्षरमित्ये-
तद्धैवाक्षरः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतान्यभिसम्पद्यन्ते
तदेतद्ब्रह्म च क्षत्राग्निरेव ब्रह्मेन्द्रः क्षत्रमिन्द्राग्नी वै
विश्वे देवा विदु विश्वे देवास्तदेतद्ब्रह्म क्षत्रं विद्
॥ ९ ॥ एतद्ध स्म वै तद्विद्वाञ्छयापणः सायका-
यन् ऽआह । यद्वै मऽइदङ्गर्म समाप्स्यत ममैव
प्रजा सुल्लवानां राजानोऽभविष्यन्मम ब्राह्मणा
मम वैश्या यत्तु मऽएतावत्कर्मणः समापि तेन
मऽउभयथा सुल्लवान्प्रजातिरेक्षयतऽइति स ऽएष
ऽएव श्श्रीरेष यश ऽएषोऽन्नादः ॥ १० ॥ एतद्ध वै तच्छा-
ण्डिल्यः । वामकक्षायणाय प्रोच्योवाच श्रीमान्यशस्व्य-
न्नादो भविष्यसीति श्श्रीमान्ह वै यशस्व्यन्नादो भवति
य ऽएवं वेद ॥ ११ ॥ स ऽएषोऽग्निः प्रजापतिरेव । ते
देवा ऽएतमग्निम्प्रजापतिः संस्कृत्याथास्मा ऽएतत्संव-
त्सरेऽन्नः समस्कुर्वन् य ऽएष महाव्रतीयो ग्रहः B ॥ १२ ॥
तमद्धर्म्युग्रहेण गृह्णाति । यद्गृह्णणाति तस्माद् ग्रहस्त-

B कात्यायनमहर्षिणापि महाव्रतैकनियतग्रहणं सूत्रितम्, 'महाव्रतमग्निष्टोमः' 'प्राजापत्य
उपालम्भ्यः' 'यहं गृह्णाति "विन ऽइन्द्र" वाचस्पतिं विश्वकर्मन्निति" वा', का० श्री० सू० अ०
१३ । कं० २ सू० २१, २२, २३ ।

स्मिन्नुद्गाता महाव्रतेन रसन्दधाति सर्वाणि हैतानि
 सामानि यन्महाव्रतन्तदस्मिन्त्सर्वैः सामभी रसन्दधाति
 तस्मिन्न्होता महतोक्वथेन रसन्दधाति सर्वा हैता ऽऋचो
 यन्महदुक्वथदस्मिन्त्सर्वाभिर्ऋग्भी रसन्दधाति ॥ १३ ॥
 ते यदा स्तुवते यदानुशंसति । अथास्मिन्नेतं
 वृषदकृते जुहोति वौगिति वा ऽएष षड्वितीदहः षड्विधमन्न-
 इकृत्वास्मा ऽअपिदधात्यात्मसम्मितं अथ दु वा ऽआत्मसम्मि-
 तमन्नन्तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति तद्यत्कनीयो
 न तदवति ॥ १४ ॥ स ऽएष ऽएवार्क्षः । योऽयमग्नि-
 श्चित्तस्तस्यैतदन्नद्वयमेष महाव्रतीयो ग्रहस्तदुक्वथं अथ जुष्ट
 ऽएष ऽएव महास्तस्यैतदन्नं व्रतन्तन्महाव्रतः सामत
 ऽएष ऽउ ऽएवोक्तस्यैतदन्नं* थन्तदुक्वथमृक्तस्तदेतदेकहः
 स त्रेधा कुर्यायते ॥ १५ ॥ स ऽएष सँवत्सरः प्रजापति-
 रग्निः । तस्यार्द्धमेव सावित्राण्यर्द्धं वैश्वकर्म्मणाह्यष्टा-
 वेवास्य कलाः सावित्राण्यष्टौ वैश्वकर्म्मणान्यथ यदेत-
 दुन्तरेण कर्म्म क्रियते स ऽएव सप्तदशः प्रजापतिर्व्यो
 वै कला मनुष्याणामक्षरन्तद्देवानाम् ॥ १६ ॥ तद्वै
 लोमेति द्वे ऽअक्षरे । त्वगिति द्वे ऽअसृगिति द्वे मेद
 ऽइति द्वे माथंसमिति द्वे स्नावेति द्वे ऽअस्थीति द्वे
 मज्जेति द्वे ताः षोडश कला ऽअथ य ऽएतदुन्तरेण प्राणः
 सञ्चरति स ऽएव सप्तदशः प्रजापतिः ॥ १७ ॥ तस्मा
 ऽएतस्मै प्राणाय । एताः षोडश कला ऽअन्नमभिह-

रन्ति ता यदानभिहर्तुन्धियन्तेऽथैता ऽएव जग्ध्वोत्क्रामति
तस्मादु हैतदुशिशिषतस्तृप्रमिव भवति प्राणैर्यमानस्य
तस्मादु हैतदुपतापी कृश ऽइव भवति प्राणैर्हि जग्धो
भवति ॥ १८ ॥ तस्मा ऽएतस्मै सप्तदशाय प्रजापतये ।
एतत्सप्तदशमन्नं समस्कुर्वन्त्य ऽएष सौम्योऽङ्कुरोऽथ
या ऽअस्य ताः षोडश कला ऽएते ते षोडशऽर्त्विजस्त-
स्मान्न सप्तदशमृत्विजङ्कुर्वीत नेदतिरेचयानीत्यथ य
ऽएवात्र रसो या ऽआहुतयो हूयन्ते तदेव सप्तदशमन्नम्
॥ १९ ॥ ते यदा स्तुवते यदानुशंसति । अथास्मिन्नेतं
वृषदकृते जुहोति बौगिति वा ऽएष षड्तिदः षड्विध-
मन्नङ्कृत्वास्मा ऽअपिधात्यात्मसम्मितं यदु वा ऽआत्म-
सम्मितमन्नन्तदवति तन्न हिनस्ति यद्भूयो हिनस्ति तद्य-
त्कनीयो न तदवति ॥ २० ॥ स ऽएष ऽएवाक्कः । योऽय-
मग्निश्चितस्तस्यैतदन्नङ्क्यमेष सौम्योऽङ्कुरस्तदुक्क्यं
यजुष्टः ऽएष ऽएव महास्तस्यैतदन्नं व्रतन्तश्महाव्रतः
सामतः ऽएष ऽउ ऽएवोक्कस्तस्यैतदन्नन्तदुक्क्यमृक्तस्तदेत-
देकः स त्रेधा रख्यायते स ऽएतेनान्नेन सहोर्द्धः ऽउदक्कामत्स
यः स ऽउदक्कामदसौ स ऽआदित्योऽथ येन तेनान्नेन सहोद-
क्कामदेष स चन्द्रमाः ॥ २१ ॥ स ऽएष ऽएवाक्को य ऽएष
तपति । तस्यैतदन्नङ्क्यमेष चन्द्रमास्तदुक्क्यं यजुष्टः
ऽएष ऽएव महास्तस्यैतदन्नं व्रतन्तश्महाव्रतः सामतः ऽएष

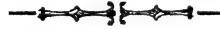
(१) “षोडशर्त्विजो ब्रह्मोद्गातृ-होत्रध्वर्यु-ब्राह्मणाच्छेष्टसि-प्रस्तोतृ-मंत्रावरुण-प्रतिप्रस्थातृ-
पोतृ-प्रतिहर्त्रच्छावाक-नेष्ट्रनीतृ-सुब्रह्मण्य-प्रावस्तदुन्नेतृन् वृणीते” का० श्रौ० सू० ७. १. ७ ।

ऽउ ऽएवोक्वत्स्यैतदुन्नन्थन्तदुक्वथमृक्तस्तदेतदेकः स
 त्रेधा ख्यायत ऽइत्यधिदेवतम् ॥ २२ ॥ अथाह्यात्मम् ।
 प्राणो वा ऽअर्कस्तस्यान्नमेव क्वयन्तदुक्वथं यजुषः
 प्राण ऽएव महस्तस्यान्नमेव व्रतन्तमहाव्रतः सामतः
 प्राण ऽउ ऽएवोक्वत्स्यान्नमेव थन्तदुक्वथमृक्तस्तदेतदेकः
 स त्रेधा ख्यायते स ऽएष ऽएवैषोऽधिदेवतमयमह्या-
 त्मम् ॥ २३ ॥ (B)

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १०९ ॥

सँवत्सरो वै प्रजापतिरग्निः । सोमो राजा चन्द्रमाः
 स ह स्वयमेवात्मानमप्रोचे यजवचसे राजस्तम्बायनाय
 यावन्ति वाव मे ज्योतींषि तावत्यो मऽडुष्टका इति
 ॥ १ ॥ तस्य वा ऽएतस्य सँवत्सरस्य प्रजापतेः । सप्त
 च शतानि विंशतिश्चाहोरात्राणि ज्योतींषि ता ऽडु-
 ष्टकाः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि परिश्रुतः षष्टिश्च
 त्रीणि च शतानि यजुष्मत्यः सोऽयः सँवत्सरः प्रजा-
 पतिः सर्वाणि भूतानि ससृजे यच्च प्राणि यच्चाप्राणमु-
 भयान्देवमनुष्यान्तस सर्वाणि भूतानि सृष्ट्वा रिरिचान् ऽइव
 मेने स मृत्योर्बिभयाश्चकार ॥ २ ॥ स हेक्षाश्चक्रे । कथ-

न्वहमिमनि सर्वाणि भूतानि पुनरात्मन्नावपेय पुनरात्म-
 न्दधीय कथन्वहमेवैषां सर्वेषाम्भूतानाम्पुनरात्मा
 स्यामिति ॥ ३ ॥ स द्वेधात्मनं व्यौहत् । षष्टिश्च
 त्रीणि च शतान्यन्यतरस्येष्टका ऽअभवन्नेवमन्यतरस्य
 स न व्योप्नोत् ॥ ४ ॥ त्रीनात्मनोऽकुरुत । तिस्र-
 स्तिस्रोऽशीतय ऽएकैकस्येष्टका ऽअभवन्त्स नैव व्यो-
 प्नोत् ॥ ५ ॥ चतुर ऽआत्मनोऽकुरुत । अशीतिशते-
 ष्टकान्त्स नैव व्योप्नोत् ॥ ६ ॥ पञ्चात्मनोऽकुरुत ।
 चतुश्चत्वारिंशदशतमेकैकस्येष्टका ऽअभवन्त्स नैव
 व्योप्नोत् ॥ ७ ॥ षडात्मनोऽकुरुत । विंशतिशतेष्ट-
 कान्त्स नैव व्योप्नोन्न सप्तधा व्यभवत् ॥ ८ ॥
 अष्टावात्मनोऽकुरुत । नवतीष्टकान्त्स नैव व्योप्नोत्
 ॥ ९ ॥ नवात्मनोऽकुरुत । अशीतीष्टकान्त्स नैव व्योप्नोत्
 ॥ १० ॥ दशात्मनोऽकुरुत । द्वासप्ततीष्टकान्त्स नैव
 व्योप्नोन्नैकादशधा व्यभवत् ॥ ११ ॥ द्वादशात्मनो-
 ऽकुरुत । षष्टीष्टकान्त्स नैव व्योप्नोन्न त्रयोदशधा
 व्यभवन्न चतुर्दशधा ॥ १२ ॥ पञ्चदशात्मनोऽकुरुत ।
 अष्टाचत्वारिंशदिष्टकान्त्स नैव व्योप्नोत् ॥ १३ ॥ षोड-
 शात्मनोऽकुरुत । पञ्चचत्वारिंशदिष्टकान्त्स नैव व्यो-
 प्नोन्न सप्तदशधा व्यभवत् ॥ १४ ॥ अष्टादशात्मनो-
 ऽकुरुत । चत्वारिंशदिष्टकान्त्स नैव व्योप्नोन्नैकान्न
 विंशतिधा व्यभवत् ॥ १५ ॥ विंशतिमात्मनो-
 ऽकुरुत । षट्त्रिंशदिष्टकान्त्स नैव व्योप्नोन्नैक-

विदःशतिधा व्यभवन्न द्वाविदःशतिधा न त्रयोविदः-
 शतिधा ॥ १६ ॥ चतुर्विदःशतिमात्मनोऽकुरुत । त्रिदःश-
 दिष्टकान्तसोऽत्रातिष्ठत पञ्चदशे व्यूहे तद्यत्पञ्चदशे व्यू-
 हेऽतिष्ठत तस्मात्पञ्चदशापूर्व्यमाणस्य रूपाणि पञ्च-
 दशापक्षीयमाणस्य ॥ १७ ॥ अथ यच्चतुर्विदःशतिमा-
 त्मनोऽकुरुत । तस्माच्चतुर्विदःशत्यर्द्धमासः सँवत्सरः
 स एतैश्चतुर्विदःशत्या त्रिदःशदिष्टकैरात्मभिर्न व्यभवत्स
 पञ्चदशाह्नो रूपाण्यपश्यदात्मनस्तन्वो मुहूर्त्तोल्लोक-
 म्पृणाः पञ्चदशैव रात्रेस्तद्यन्मुहु त्रायन्ते तस्मान्मुहूर्त्ता
 ऽअथ यत्क्षुदाः सन्त ऽहमल्लोकानापूरयन्ति तस्माल्लो-
 कम्पृणाः ॥ १८ ॥ एष वा ऽइदं सर्वम्पचति । अहोरात्रैर-
 र्द्धमासैर्मासैर्ऋतुभिः सँवत्सरेण तदमुना पक्वमयम्पचति
 पक्वस्य पक्तेति ह स्माह भारद्वाजोऽग्निममुना हि
 पक्वमयम्पचतीति ॥ १९ ॥ तानि सँवत्सरे । दश च
 सहस्राण्यष्टौ च शतानि समपद्यन्त सोऽत्रातिष्ठत दशसु
 च सहस्रेष्वष्टासु च शतेषु ॥ २० ॥ अथ सर्वाणि भूतानि
 पूर्वैक्षत् । स त्रयामेव विद्यायां सर्वाणि भूतान्यपश्य-
 दुज्ञा हि सर्वेषाञ्छन्दसामात्मा सर्वेषां स्तोमानां सर्वे-
 षाम्प्राणानां सर्वेषां देवानामेतद्वा ऽअस्त्येतद्व्यमृतं व्य-
 द्यमृतन्तद्व्यस्त्येतदु तद्यन्मर्त्यम् ॥ २१ ॥ स ऽपेक्षत
 प्रजापतिः । त्रयां वाव विद्यायां सर्वाणि भूतानि हुन्त
 त्रयीमेव विद्यामात्मानमभिसंस्करवा ऽहुति ॥ २२ ॥ स
 ऽऋचो व्यौहत् । द्वादश बृहतीसहस्राण्येतावत्यो हऽर्चो

याः प्रजापतिसृष्ट्यास्तास्त्रिंशत्तमे व्यूहे पङ्क्तिष्वतिष्ठन्त
ता यत्रिंशत्तमे व्यूहेऽतिष्ठन्त तस्मात्रिंशन्मासस्य
रात्रयोऽथ यत्पङ्क्तिषु तस्मात्पाङ्क्तः* प्रजापतिस्ताऽअष्टा-
शतः शतानि पङ्क्तयोऽभवन् ॥ २३ ॥ अथेतरो वेदौ
व्यौहत् । द्वादशैव बृहतीसहस्राण्यष्टौ यजुषाश्चत्वारि
साम्नामेतावद्वैतयोर्वेदयोर्ब्रह्मप्रजापतिसृष्टन्तौ त्रिंशत्तमे
व्यूहे पङ्क्तिष्वतिष्ठेतान्तौ यत्रिंशत्तमे व्यूहेऽतिष्ठेतान्त-
स्मात्रिंशन्मासस्य रात्रयोऽथ यत्पङ्क्तिषु तस्मात्पाङ्क्तः
प्रजापतिस्ताऽअष्टाशतमेव शतानि पङ्क्तयोऽभवन्
॥ २४ ॥ ते सर्वे त्रयो वेदाः । दृश च सहस्राण्यष्टौ च
शतान्यशीतीनामभवन्त्स मुहूर्त्तेन-मुहूर्त्तेनैवाशीतिमाप्नो-
न्मुहूर्त्तेन-मुहूर्त्तेनाशीतिः समपद्यत ॥ २५ ॥ सऽएषु
त्रिषु लोकेषु खायाम् । योनौ रेतो भूतमात्मानमसिञ्च
च्छन्दोमयं स्तोममयम्प्राणमयन्देवतामयन्तस्यार्द्धमासे
प्रथमऽआत्मा समस्क्रियत दुवीयसि परो दुवीयसि
परः सँवत्सरऽएव सर्वः कृत्स्नः समस्क्रियत
॥ २६ ॥ तद्यत्परिश्चितमुपाधत्त । तद्वात्रिमुपाधत्त
तदनु पञ्चदश मुहूर्त्तान्मुहूर्त्ताननु पञ्चदशाशीतीरथ यद्य-
जुष्मतीमुपाधत्त तदहुरुपाधत्त तदनु पञ्चदश मुहूर्त्तान्-
मुहूर्त्ताननु पञ्चदशाशीतीरेवमेतान्त्रयीं विद्यामात्मन्नाव-
पतात्सन्नकुरुत सोऽत्रैव सर्वेषाम्भूतानामात्माभवच्छन्दोमय
स्तोममयः प्राणमयो देवतामयः सऽएतन्मयऽएव

* पाङ्क्तं नाम पञ्चसंख्यावत्त्वम्, पञ्चपदा पङ्क्तिरिति संख्यासाम्यात् प्रजापतेर्लोकमन्वङ्मा-
सास्थिमजात्मानः पञ्चचितय इति षष्ठे प्रतिपादितम् । (१) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः 'नाशो'.

ऽउदक्क्रामत्स यः स ऽउदक्क्रामदंष स चन्द्रमाः
 ॥ २७ ॥ तस्यैषा प्रतिष्ठा । य ऽएष तपत्येतस्मा-
 देवाद्ध्यचीयतैतस्मिन्नध्यचीयतात्मन ऽएवैनन्तन्निर्मि-
 मीतात्मनः प्राजनयत् ॥ २८ ॥ स यदग्निश्चेष्ट्यमाणो
 दीक्षते । यथैव तत्प्रजापतिरेषु त्रिषु लोकेषुखायां ख्योनौ
 रेतो भूतमात्मानमसिञ्चदेवमेवैष ऽएतदात्मानमुखायां
 ख्योनौ रेतो भूतः सिञ्चति च्छन्दोमयं स्तोममयम्प्राण-
 मयन्देवतामयन्तस्यार्द्धमासे प्रथमं ऽआत्मा संस्क्रियते दुवी-
 पसि परो दवीयसि परः सँवत्सर ऽएव सर्वः कृत्स्नः संस्क्रि-
 यते ॥ २९ ॥ तद्यत्परिश्चितमुपधत्ते । तद्वात्रिमुपधत्ते तदनु
 पञ्चदश मुहूर्त्तान्मुहूर्त्ताननु पञ्चदशाशीतीरथ यद्यजुष्मती-
 मुपधत्ते तदहुरुपधत्ते तदनु पञ्चदश मुहूर्त्तान्मुहूर्त्ताननु पञ्च-
 दशाशीतीरेवमेतान्त्रयीं विद्यामात्मन्नावपत ऽआत्मन्कुरुते
 सोऽत्रैव सर्वेषाम्भूतानामात्मा भवति च्छन्दोमय स्तोम-
 मयः प्राणमयो देवतामयः स ऽएतन्मय ऽएव भूत्वोर्द्ध
 ऽउत्क्रामति ॥ ३० ॥ तस्यैषा प्रतिष्ठा । य ऽएष तपत्ये-
 तस्मादेवाधिचीयत ऽएतस्मिन्नधिचीयत ऽआत्मन ऽएवै-
 नन्तन्निर्मितीत ऽआत्मनः प्रजनयति स यदैवंविदस्माल्लो-
 कात्प्रैत्यथैतमेवात्मानमभिसम्भवति च्छन्दोमयं स्तोमम-
 यम्प्राणमयन्देवतामयः स ऽएतन्मय ऽएव भूत्वोर्द्ध ऽउत्क्रा-
 मति य ऽएवं विद्वानेतत्कर्म कुरुते यो वैतदेवं वेद ॥ ३१ ॥ (E)

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[संवत्सररूपप्रजापतेर्मृत्युवन्तरूपत्वम् , तद्रूपोपासनस्य फलम् ,
अग्निचयनस्यामृतलक्षणं फलं , परिश्रित्यनुष्मती-
लोकम्पृणेषुकानां संख्या च]

एष वै मृत्युर्ष्वसंवत्सरः । एष हि मर्त्यानामहो-
रात्राब्ध्यामायुः क्षिणोत्यथ स्मियन्ते तस्मादेष ऽएव
मृत्युः स यो हैतम्मृत्युः संवत्सरं वेद न हास्यैष पुरा
जरसोऽहोरात्राब्ध्यामायुः क्षिणोति सर्वः हैवायुरेति
॥ १ ॥ एष ऽउ ऽएवान्तकः । एष हि मर्त्यानामहोरा-
त्राब्ध्यामायुषोऽन्तङ्गच्छत्यथ स्मियन्ते तस्मादेष ऽएवा-
न्तकः स यो हैतमन्तकम्मृत्युः संवत्सरं वेद न हास्यैष
पुरा जरसोऽहोरात्राब्ध्यामायुषोऽन्तङ्गच्छति सर्वः हैवा-
युरेति ॥ २ ॥ ते देवाः । एतस्मादुन्तकान्मृत्योः
संवत्सरात्प्रजापतेर्विभयाञ्चक्कुर्यद्वै नोऽयमहोरात्राब्ध्या-
मायुषोन्तन्न गच्छेदिति ॥ ३ ॥ त ऽएतान्यज्ञकृतैस्तेनिरे ।
अग्निहोत्रन्दशपूर्णमासौ चातुर्मास्यानि पशुबन्धः सौ-
म्यमद्धरन्त ऽएतैर्यज्ञकृतुभिर्यजमानानामृतत्वमानशिरे ४
ते हाप्यग्निञ्चिक्वियरे । ते ऽपरिमिता ऽएव परिश्रित
ऽउपदधुरपरिमिता यजुष्मतीरपरिमिता लोकम्पृणा
यथेदमप्येतर्ह्येक ऽउपदधतीति देवा ऽअकुर्वन्निति ते ह नै-
वामृतत्वमानशिरे ॥ ५ ॥ तेऽर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुः ।
अमृतत्वंमवरुर्हसमानास्तान्ह प्रजापतिरुवाच न वै मे
सर्वाणि रूपाण्युपधत्ताति वैव रेचयथ न वाब्ध्यापयथ
तस्मान्नामृता भवथेति ॥ ६ ॥ ते होचुः । तेभ्यो वै

नस्त्वमेव तद् ब्रूहि यथा ते सर्वाणि रूपाण्युपदुधामेति ॥७॥
 स होवाच । षष्टिश्च त्रीणि च शतानि परिश्रित उउप-
 पधत्त षष्टिश्च त्रीणि च शतानि यजुष्मतीरधि षट्त्रिं-
 शतमथ लोकमृणा दश च सहस्राण्यष्टौ च शतान्युप-
 धत्ताथ मे सर्वाणि रूपाण्युपधास्यथाथामृता भविष्य-
 थेति ते ह तथा देवा उउपदधुस्ततो देवा ऽअमृता ऽआसुः
 ॥ ८ ॥ स मृत्युर्देवानब्रवीत् । इत्थमेव सर्वे मनुष्या
 ऽअमृता भविष्यन्त्यथ को मह्यम्भागो भविष्यतीति ते
 होचुर्नातोऽपरः कश्चन सह शरीरेणामृतोऽसद्यदैवत्वमेत-
 म्भागः हरासा ऽअथ व्यावृत्य शरीरेणामृतोऽसद्योऽमृतो-
 ऽसद्विद्यया वा कर्मणा वेति यद्वै तदब्रुवन्विद्यया वा
 कर्मणा वेत्येषा हैव सा विद्या यदग्निरेतदु हैव तत्कर्म
 यदग्निः ॥ ९ ॥ ते य एवमेतद्विदुः । ये वैतत्कर्म
 कुर्वते मृत्वा पुनः सम्भवन्ति ते सम्भवन्त एवामृतत्वं
 मभिसम्भवन्त्यथ य एवन्न विदुर्ये वैतत्कर्म न कुर्वते
 मृत्वा पुनः सम्भवन्ति त एतस्यैवान्नस्पुनः पुनर्भवन्ति
 ॥ १० ॥ स यदग्निश्चिनुते । एतमेव तदन्तकम्मृत्युः
 सँवत्सरम्प्रजापतिमग्निमाप्नोति यन्देवा ऽआप्नुवन्नेत-
 मुपधत्ते यथैवैनमदो देवा ऽउपादधत ॥ ११ ॥ परिश्रि-
 त्तिरेवास्य रात्रीराप्नोति । यजुष्मतीभिरहान्यर्द्धमासान्मा-
 सानृतुँल्लोकमृणाभिर्मुहूर्तान् ॥ १२ ॥ तद्याः परिश्रितः ।
 रात्रिलोकास्ता रात्रीणामेव साप्तिः क्रियते रात्रीणाम्प्रतिमा
 ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै

त्रीणि च शतानि सैवत्सरस्य रात्रयस्तासामेकविंशतिङ्गार्ह-
 पत्ये परिश्रयति द्वाब्भ्यान्नाशीतिन्धिष्णयेषु द्वे ऽएक-
 षष्टे शते ऽआहवनीये ॥ १३ ॥ अथ यजुष्मन्त्यहं दर्भ-
 स्तम्बो लोकेष्टकाः पुष्करपर्णः रुक्मपुरुषौ सुचौ स्वय-
 मातृणा द्वेष्टका द्वियजू रेतः सिचौ विश्वज्योतिर्ऋत-
 व्ये ऽअषाढा कूर्मः ऽउलूखलमुसले ऽउखा पुञ्च पशुशी-
 र्षाणि पुञ्चदशापस्याः पुञ्च छन्दस्याः पुञ्चाशत्प्राणभृतस्ता
 द्वाभ्यान्नं शतम्प्रथमा चितिः ॥ १४ ॥ [अर्धप्रपाठः ४५] अथ
 द्वितीया । पुञ्चाश्चिन्न्यो द्वे ऽऋतव्ये पुञ्च वैश्वदेव्यः
 पुञ्च प्राणभृतः पुञ्चापस्या ऽएकया न विंशतिर्वयस्यास्ता
 ऽएकचत्वारिंशद्वितीया चितिः ॥ १५ ॥ अथ तृतीया ।
 स्वयमातृणा पुञ्च दिश्या विश्वज्योतिश्चतस्रः ऽऋ-
 तव्या दश प्राणभृतः षट्त्रिंशच्छन्दस्याश्चतुर्दश बाल-
 खिल्यास्ता ऽएकसप्ततिस्तृतीया चितिः ॥ १६ ॥ अथ
 चतुर्थी । अष्टादश प्रथमा ऽअथ द्वादशाथ सप्तदश
 ताः सप्तचत्वारिंशच्चतुर्थी चितिः ॥ १७ ॥ अथ
 पञ्चमी । पुञ्चासप्तदशचत्वारिंशद्विराज ऽएकया न
 त्रिंशत्स्तोमभागाः पुञ्च नाकसदः पुञ्च पुञ्चचूडा ऽएक-
 त्रिंशच्छन्दस्या ऽअष्टौ गार्हपत्या चितिरष्टौ पुनश्चिति-
 र्ऋतव्ये विश्वज्योतिर्विमर्णी च स्वयमातृणा चाश्मा
 पृश्निर्धश्चितेऽग्निर्निधीयते ता ऽअष्टात्रिंशदः शत-
 म्पञ्चमी चितिः ॥ १८ ॥ ताः सर्वाः पुञ्चभिर्न चत्वारि
 शतानि । ततो याः षष्टिश्च त्रीणि च शतान्यहर्लोकास्ता

ऽअहन्नामेव साप्तिः क्रियते ऽहन्नाम्प्रतिमा ताः षष्टिश्च
 त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च
 शतानि सँवत्सरस्याहान्न्यथ याः षट्त्रिंशत्पुरीषन्तासां
 षट्त्रिंशी ततो याश्चतुर्विंशतिरर्द्धमासलोकास्ता
 ऽअर्द्धमासानामेव साप्तिः क्रियते ऽर्द्धमासानाम्प्रतिमाथ
 या द्वादश मासलोकास्ता मासानामेव साप्तिः क्रियते
 मासानाम्प्रतिमा ता ऽउ द्वे-द्वे सहर्तुलोका ऽऋतूनाम-
 शून्यतायै ॥ १९ ॥ अथ या लोकमृणाः । मुहूर्तलो-
 कास्ता मुहूर्तानामेव साप्तिः क्रियते मुहूर्तानाम्प्रतिमा ता
 दुश च सहस्राण्यष्टौ च शतानि भवन्त्येतावन्तो हि
 सँवत्सरस्य मुहूर्तास्तासामेकविंशतिर्गार्हपत्य ऽउपदधाति
 द्वाभ्यान्नाशीतिन्धिष्ण्येष्ववाहवनीय ऽद्वतरा ऽएतावन्ति
 वै सँवत्सरस्य रूपाणि तान्न्यस्यात्राप्तान्न्युपहितानि
 भवन्ति ॥ २० ॥ तद्वैके । आहवनीय ऽएवैतां सम्पदमा-
 पिपयिषन्त्यन्ये वा ऽएतेऽग्नयश्चिताः किमन्यत्रोपहि-
 ता ऽइह सम्पश्येमेति न तथा कुर्याद्दश वा ऽएतानग्नी-
 श्चिनुते ऽष्टौधिष्ण्ययानाहवनीयश्च गार्हपत्यञ्च तस्मादा-
 हुर्विराडग्निरिति दुशाक्षरा हि विराट् तानु सर्वाणिकमिवै-
 वाचक्षतेऽग्निरित्येतस्य ह्येवैतानि सर्वाणि रूपाणि यथा
 सँवत्सरस्याहोरात्राण्यर्द्धमासा मासा ऽऋतव ऽएवंमस्यै-
 तानि सर्वाणि रूपाणि ॥ २१ ॥ ते ये ह तथा कुर्वन्ति
 एतानि हास्य ते रूपाणि बहिर्द्धा कुर्वन्त्यथो पापवस्यस-
 कुर्वन्ति क्षत्राय विशम्प्रतिप्रतिनीम्प्रत्युद्यामिनीमाग्नी-

क्षीये वा ऽअश्मानम्पृश्निमुपदधात्यथ तद् सम्पश्यति
 किमुतद् सम्पश्यन्नितरा न सम्पश्येद्येनैव निर्ऋतिम्पा-
 प्मानमपहते स ऽएकादशः ॥ २२ ॥ तदाहुः । कथमु-
 ता ऽअत्र न सम्पश्यतीति न ह्येना ऽअभिजुहोत्याहुत्या
 वा ऽदृष्टका सर्वा कृत्स्ना भवतीति ॥ २३ ॥ तदाहुः ।
 कथमस्यैता ऽअनतिरिक्ता ऽउपहिता भवन्तीति द्वीर्यं
 वा ऽअस्यैता ऽअनतिरिक्तं वै पुरुषं द्वीर्यः स ह वा
 ऽएतद् सर्वङ्कृत्स्नम्प्रजापतिः संस्करोति य ऽएवं विद्वाने-
 तत्कर्म कुरुते यो वैतदेवं वेद ॥ २४ ॥ (A)

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[संवत्सररूपानेः, तदवयवानाञ्च सहस्ररूपत्वेनोपासनम्, तत्फलञ्च]

प्रजापतिं वै प्रजाः सृजमानम् । पाप्मा मृत्युरभि-
 परिजघान स तपोऽतप्यत सहस्रः सँवत्सरान्पाप्मानं
 विजिहासन् ॥१॥ तस्य तपस्तेपानस्थ । एब्भ्यो लोमगर्तंभ्य
 ऽउद्ध्वानि ज्योतींष्यायँस्तद्यानि तानि ज्योतींष्येतानि
 तानि नक्षत्राणि यावन्त्येतानि नक्षत्राणि तावन्तो लोम-
 गर्ता यावन्तो लोमगर्तास्तावन्तः सहस्रसँवत्सरस्य मुहूर्त्ताः
 ॥ २ ॥ स सहस्रतमे सँवत्सरे । सर्वोऽत्यपवत स यः
 सोऽत्यपवतायमेव स वायुर्योऽयम्पवतेऽथ यन्तम्पाप्मान-
 मत्यपवतेदन्तच्छरीरङ्क ऽउ तस्मै मनुष्यो यः सहस्र-
 सँवत्सरमवरुन्धीत विद्या ह वा ऽएवंवित्सहस्रसँवत्सर-

मवर्तुद्धे ॥ ३ ॥ सर्वा ऽएवैता ऽदृष्टकाः साहस्रीरुपासीत ।
 रात्रिसहस्रेण रात्रिसहस्रेणैकैकामपरिद्विश्रतः सम्पन्नामुपा-
 सीताहःसहस्रेणाहःसहस्रेणैकैकामहर्भाजमर्द्धमाससहस्रेणा-
 र्द्धमाससहस्रेणैकैकामर्द्धमासभाजम्माससहस्रेण माससहस्रे-
 णैकैकाम्मासभाजमृतुसहस्रेण ऽर्तुसहस्रेणैकैकामृतुभाजम्मुहूर्-
 त्सहस्रेण मुहूर्त्तसहस्रेणैकैकामुहूर्त्तभाजः सँवत्सरसहस्रेण
 सँवत्सरन्ते य ऽएतमेवमग्निः सँवत्सरेण सम्पन्नं विदुः
 सहस्रतमी७ हास्य ते कलां विदुरथ य ऽएनमेवन्न विदुर्न
 हास्य ते सहस्रतमीञ्चन कलां विदुरथ य ऽएवैवं वेद यो
 वैतत्कर्म कुरुते स हैवैतः सर्वङ्कृत्स्नम्प्राजापत्यमग्नि-
 माप्नोति यम्प्रजापतिराप्नोत्तस्मादेवंवित्तप ऽएव तप्प्येत
 यदु ह वा ऽएवंवित्तपस्तप्प्यत ऽआमैथुनात्सर्वः हास्य
 तत्स्वर्गलोकमभिसम्भवति ॥ ४ ॥ तदेतदृचाब्भ्युक्तम् ।
 'न मृषाश्चान्तं व्यदुवन्ति देवा' ऽद्विति न हैवैवं विदुषः
 किञ्चन मृषाश्चान्तम्भवति तथो हास्यैतत्सर्वन्देवा
 ऽअवन्ति ॥ ५ ॥ (B)

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[व्यष्टिरूपाग्निविषयोपासना]

अथादेशा ऽउपनिषदाम् । वायुरग्निरिति ह शाकाय-
 निन ऽउपासत ऽआदित्योऽग्निरित्यु हैक ऽआहुरथ ह
 स्ममाह इश्रौमत्यो वा हालिङ्गवो वा वायुरेवाग्निस्तस्माद्य-

(१) ऋ० सं० अ० २, अ० ४ व० १२ ।

(B) एतद्ब्राह्मणस्था विषया अन्यत्रापि समुपलभ्यन्ते यथा—का० श० १२. ४. ४ ।

दै॒वाद्ब॒र्धु॒रुत्त॒म॒ङ्क॒र्म॒ करो॒त्य॒थै॒त॒मे॒वा॒प्प्ये॒ती॒ति ॥ १ ॥
 शा॒ठ्या॒य॒नि॒रु॒ ह॒ स्म॒मा॒ह । सँ॒व॒त्स॒र॒ ऽए॒वा॒ग्नि॒स्त॒स्य॒ व॒स॒न्तः
 शि॒रो ग्री॒ष्म॒मो दु॒क्षि॒णः प॒क्षो व॒र्षा ऽउ॒त्तरः शर॒द्व॒तु॒र्म॒-
 ऋ॒त्य॒मा॒त्मा हे॒म॒न्त॒शि॒शि॒रा॒वृ॒त॒ पु॒च्छ॒म्प्र॒ति॒ष्ट्वा वा॒ग॒ग्निः प्रा॒णो
 वा॒यु॒श्च॒क्षु॒रादि॒त्यो म॒न॒श्च॒न्द्र॒माः श्रो॒त्र॒न्दि॒श ऽआ॒पो मि॒थु॒-
 न॒न्त॒पः प्र॒ति॒ष्ट्वा मा॒साः प॒र्वा॒ण्य॒र्द्ध॒मा॒सा ना॒द्व्योऽहो॒-
 रा॒त्राणि॒ र॒ज॒त॒सु॒व॒र्णा॒नि प॒न्ना॒णि स॒ ऽए॒व॒न्दे॒वा॒न॒प्प्ये॒ती॒ति
 सँ॒व॒त्स॒रोऽग्नि॒रि॒त्यु है॒व वि॒द्या॒दे॒त॒म॒यो भ॒व॒ती॒ति त्वे॒व
 वि॒द्यात् ॥ २ ॥ चे॒ल॒क ऽउ॒ ह॒ स्म॒मा॒ह शा॒ण्डि॒ल्या॒य॒नः ।
 इ॒म॒ ऽए॒व लो॒का॒स्ति॒सूः स्व॒य॒मा॒तृ॒ण॒व॒त्य॒श्चि॒त॒यो य॒ज॒मा॒न॒-
 श्च॒तु॒र्थी स॒र्वे का॒माः प॒ञ्च॒मी॒माँश्च॒ लो॒का॒न्त॒सं॒स्कु॒र्व॒ ऽआ॒-
 र॒मा॒नञ्च॒ स॒र्वाँश्च॒ का॒मा॒नि॒त्ये॒व वि॒द्या॒दि॒ति ॥ ३ ॥ (८)

चतुर्थाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

[त्रयीमयादित्येऽग्न्युपासना]

त॒स्य वा॒ ऽए॒त॒स्या॒ग्नेः । वा॒गे॒वो॒प॒नि॒ष॒द्वा॒चा हि
 ची॒य॒त ऽऋ॒चा य॒जु॒षा सा॒म्ने॒ति नु॒ दै॒व्या॒ऽथ य॒ज्ञ॒मा॒नु॒ष्या
 वा॒चाहे॒तीदु॒ङ्क॒रु॒ते॒तीदु॒ङ्क॒रु॒ते॒ति त॒दु ह॒ त॒या ची॒य॒ते ॥ १ ॥ सा
 वा॒ ऽए॒षा वा॒क्त्रे॒धा॒वि॒हि॒ता । ऋ॒चो य॒जूं॒षि सा॒मा॒नि
 ते॒नाग्नि॒स्त्रे॒धा॒वि॒हि॒त ऽए॒तेन॒ हि त्र॒ये॒ण ची॒य॒तेऽप्य॒है॒व-

न्त्रेधाविहितऽइत्थं ह त्वेवापि त्रेधाविहितो षुदस्मिन्-
 त्रेधाविहिताऽदृष्टकाऽउपधीयन्ते पुत्रास्मन्य स्त्रीनास्मन्यो
 नपुंसकनास्मन्यत्रेधाविहिताऽन्युऽएवेमानि पुरुषस्याङ्गानि
 पुत्रामानि स्त्रीनामानि नपुंसकनामानि ॥ २ ॥ * सो-
 ऽयमात्मा त्रेधाविहित एव । सोऽनेन त्रेधाविहितेना-
 त्मनैतन्त्रेधाविहितन्दैवममृतमाप्नोति ताऽउ सर्वाऽदृष्टका
 ऽदृष्टेवाचक्षते नेष्टक ऽदृति नेष्टकमिति वाचो रूपेण
 ब्राग्ध्येवैतत्सर्वं ऋत्स्त्री पुमान्नपुंसकं वाचा ह्येवैतत्सर्व-
 माप्सन्तस्मादेना 'ऽअङ्गिरस्वद्ध्रुवा सीदे'त्येव सर्वाः साद-
 यति नाङ्गिरस्वद्ध्रुवः सीदेति नाङ्गिरस्वद्ध्रुवः सीदेति
 वाचं ह्येवैतां संस्कुरुते ॥ ३ ॥ सा या सा ब्रागसौ स
 ऽआदित्यः । स ऽएष मृत्युस्तद्यत्किञ्चार्वाचीनमादित्या-
 त्सर्वन्तन्मृत्युनाप्सतः स यो हैनमतोऽर्वाचीनश्चिनुते
 मृत्युना हैनः स ऽआप्सश्चिनुते मृत्यवे ह स ऽआत्मा-
 नमपिदधात्यथ य ऽएनमत ऽऊर्द्धश्चिनुते स पुनर्मृत्यु-
 मपजयति विद्यया ह वा ऽअस्यैषोऽत ऽऊर्द्धश्चितो
 भवति ॥ ४ ॥ सा वा ऽएषा वाक्त्रेधाविहिता । ऋचो
 यजूंषि सामानि मण्डलमेव ऽर्चोऽर्चिचः सामानि पुरुषो
 यजूंष्यथैतदमृतं ऋदेतदर्चिर्दीप्यत ऽइदन्तत्पुष्करपर्णन्त-
 यत्पुष्करपर्णमुपधायाग्निश्चिनोत्येतस्मिन्नेवैतदमृत ऽऋङ्-

मयं व्यजुर्मयः साममयमात्मानः संस्क्रुते सोऽमृतो
भवति ॥ ५ ॥ (D)

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[सूर्यमण्डलार्चिःपुरुषत्रयस्याधिदैवाधियज्ञाध्यात्मपरत्वेनार्थप्रतिपादनम्]

यदेतद्मण्डलन्तपति । तन्महदुक्थन्ता ऽऋचः स
ऽऋचाँल्लोकोऽथ यदेतदर्चिर्दूर्दीप्यते तन्महाव्रतन्तानि
सामामि स साम्नाँल्लोकोऽथ य ऽएष ऽएतस्मिन्मण्डले
पुरुषः सोऽग्निस्तानि यजूंषि स यजुषाँल्लोकः ॥ १ ॥ सैषा
त्रय्येव विद्या तपति । तद्वैतदप्यविद्वांश्च ऽआहुस्त्रयी
वा ऽएषा विद्या तपतीति वाग्यैव तत्पश्यन्ती वदति
॥ २ ॥ स ऽएष ऽएव मृत्युः । य ऽएष ऽएतस्मिन्मण्डले
पुरुषोऽथैतदमृतं यदेतदर्चिर्दीप्यते तस्मान्मृत्युर्न म्रि-
यतेऽमृते ह्यन्तस्तस्माद् न दृश्यतेऽमृते ह्यन्तः ॥ ३ ॥
तदेष इल्लोको * भवति । अन्तरमृत्योरमृतमित्यवरं
हेतुमृत्योरमृतमृत्यावमृतमाहितमित्येतस्मिन्हि पुरुष
ऽएतद्मण्डलमप्रतिष्ठितन्तपति मृत्युर्विवस्वन्तं वस्त ऽद्वित्यसौ
वा ऽआदित्यो विवस्वानेष ह्यहोरात्रे विवस्ते तमेष वस्ते
सर्वतो ह्येनेन परिवृतो मृत्योरात्मा विवस्वतीत्येतस्मिन्हि
मण्डल ऽएतस्य पुरुषस्यात्मैतदेष इल्लोको भवति ॥ ४ ॥
तयोर्वा ऽएतयोः । उभयोरेतस्य चार्चिष ऽएतस्य च

(D) एतद्ब्राह्मणस्या विषया अन्यत्रापि समुपलभ्यन्ते यथा—का० श० १२. ५. १ ।

* श्लोकः—मन्त्रः पादबद्धत्वसाम्यात् ।

“अद्वौ वा एष आत्मनो यत्पत्नी”ति तैत्तिरीयश्रुतेः ॥

पुरुषस्यैतन्मण्डलमप्रतिष्ठा । तस्माद्महदुक्थमपरस्मै न
 शशंसेन्नेदेतामप्रतिष्ठाञ्छिनदा ऽदृत्येतां ह स प्रतिष्ठा-
 ञ्छिन्ते यो महदुक्थमपरस्मै शशसति तस्मादुक्थश-
 सम्भूयिष्ठमपरिचक्षते प्रतिष्ठाञ्छिन्नो हि भवतीत्यधि-
 देवतम् ॥ ५ ॥ अथाधियज्ञम् । यदेतन्मण्डलन्तपत्ययः स
 रुक्मोऽथ यदेतदर्चिर्दीप्यत ऽइदन्तत्पुष्करपर्णमापो ह्येताः
 आपः पुष्करपर्णमथ य ऽएष ऽएतस्मिन्मण्डले पुरुषो-
 ऽयमेव स योऽयं हिरण्मयः पुरुषस्तदेतदेवैतत्तयः
 सैस्कृत्येहोपधत्ते तद्यज्ञस्यैवानु सस्थामूर्द्धमुत्क्रामति
 तदेतमप्येति य ऽएष तपति तस्मादग्निन्नाद्रियेत परि-
 हन्तुममुत्र ह्येष तदा भवतीत्यु ऽएवाधियज्ञम् ॥ ६ ॥
 अथाह्यात्मम् । यदेतन्मण्डलन्तपति यश्चैष रुक्म
 ऽइदन्तच्छुक्कलमक्षन्नथ यदेतदर्चिर्दीप्यते यच्चैतत्पुष्करप-
 र्णमिदन्तत्कृष्णमक्षन्नथ य ऽएष ऽएतस्मिन्मण्डले पुरुषो
 यश्चैष हिरण्मयः पुरुषोऽयमेव स योऽयन्दक्षिणेऽक्ष-
 न्पुरुषः ॥ ७ ॥ स ऽएष ऽएव लोकस्पृणा । तामेष
 सर्वोऽग्निरभिसम्पद्यते तस्यैतन्मिथुनं योऽयः सव्ये-
 ऽक्षन्पुरुषोऽर्द्धमु हैतदात्मनो यन्मिथुनं यदा वै सह
 मिथुनेनाथ सर्वोऽथ कृत्स्नः कृत्स्नतायै तद्यत्ते द्वे भवतो
 द्वम्बः हि मिथुनम्प्रजननन्तस्माद्द्वे द्वे लोकस्पृणे ऽउप-
 धीयेते तस्मादु द्वाब्भ्यान्द्वाब्भ्याञ्चितिम्प्रणयन्ति ॥ ८ ॥
 स ऽएष ऽएवेन्द्रः । योऽयन्दक्षिणेऽक्षन्पुरुषोऽथेयमिन्द्राणी
 ताब्भ्यान्देवा ऽएतां विधृतिमकुर्वन्नासिकान्तस्माज्जायाया

ऽअन्ते नाशनीयाद्द्वीर्षवाहहास्ममाज्जायते द्वीर्षवन्तमु
 ह सा जनयति यस्या ऽअन्ते नाशनाति ॥ ९ ॥ तदेतदेवव्रतः
 राजन्न्यबन्धवो मनुष्याणामनुतमाङ्गोपायन्ति तस्मादु
 तेषु द्वीर्षवान्जायतेऽमृतवाका वयसां साक्षिप्रश्येनञ-
 नयति ॥ १० ॥ तौ हृदयस्याकाशम्प्रत्यवेत्य । मिथुनी-
 भवतस्तौ यदा मिथुनस्यान्तङ्गच्छतोऽथ हैतत्पुरुषः
 स्वपिति तद्यथा हैवेदस्मानुषस्य मिथुनस्यान्तङ्गत्वासंबिदु-
 ऽइव भवत्येवः हैवैतदसंबिदु ऽइव भवति हैवः ह्येतन्मि-
 थुनम्परमो ह्येष ऽआनन्दः ॥ ११ ॥ तस्मादेवंवित्स्वप्न्यात् ।
 लोक्कयः हैते ऽएव तदेवते मिथुनेन प्रियेण धाम्ना
 समर्द्धयति तस्मादु ह स्वपन्तन्धुरेव न बोधयेन्नेदेते देवते
 मिथुनीभवन्त्यौ हिनसानीति तस्मादु हैतत्सुषुपुषः
 श्लेष्मणमिव मुखम्भवत्येते ऽएव तदेवते रेतः सिञ्चत-
 स्तस्माद्रेतस ऽइदः सर्वाः सम्भवति यदिदङ्किञ्च ॥ १२ ॥
 स ऽएष ऽएव मृत्युः । य ऽएष ऽएतस्मिन्मण्डले पुरुषो
 यश्चायन्दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तस्य हैतस्य हृदये पादावतिहतौ
 तौ हैतदाच्छिद्योत्क्रामति स यदोत्क्रामत्यथ हैतत्पुरुषो
 म्म्रियते तस्मादु हैतत्प्रेतमाहुराच्छेद्यस्येति ॥ १३ ॥ एष
 ऽउ ऽएव प्राणः । एष हीमाः सर्वाः प्रजाः प्रणयति
 तस्यैते प्राणाः स्वाः स यदा स्वपित्यथैनमेते प्राणाः
 स्वा ऽअपियन्ति तस्मात्स्वाप्ययः स्वाप्ययो ह वै तः
 स्वप्न ऽइत्याचक्षते परोऽक्षम्परोऽक्षकामा हि देवाः ॥ १४ ॥
 स ऽएतैः सुप्तः । न कस्य चन वेद न मनसा सङ्कल्प-

यति* न वाचान्नस्य रसं विजानाति न प्राणेन गन्धं
 विजानाति न चक्षुषा पश्यति न श्रोत्रेण शृणोत्येतत्
 ह्येते तदापीता भवन्ति स एष एकः सन्प्रजासु बहुधा
 व्याविष्टस्तस्मादेका सती लोकमृणा सर्वमग्निमनु-
 विभवत्यथ षट्के एव तस्मादेका ॥ १५ ॥ तदाहुः ।
 एको मृत्युर्बहुवा ३ इत्येकश्च बहवश्चेति ह ब्रूयाद्यदुहा-
 सावमुत्र तेनैकोऽथ यदिह प्रजासु बहुधा व्याविष्टस्तेनो
 बहवः ॥ १६ ॥ तदाहुः । अन्तिके मृत्युर्दूरा ऽह्यन्तिके
 च दूरे चेति ह ब्रूयाद्यदुहायमिहाह्यात्मन्तेनान्तिकेऽथ
 यदसावमुत्र तेनो दूरे ॥ १७ ॥ तदेष इल्लोको भवति ।
 अन्ने भात्यपश्चितो रसानाथं संक्षरेऽमृत ऽह्यति यदेत-
 न्मण्डलन्तपति तदन्नमथ य एष एतस्मिन्मण्डले
 पुरुषः सोऽत्ता स एतस्मिन्नन्नेऽपश्चितो भातीत्यधि-
 देवतम् ॥ १८ ॥ अथाह्यात्मम् । इदमेव शरीरमन्नमथ
 योऽयन्दक्षिणेऽक्षन्पुरुषः सोऽत्ता स एतस्मिन्नन्नेऽप-
 श्चितो भाति ॥ १९ ॥ तमेतमग्निरित्यद्धर्यव ऽउपासते ।
 यजुरित्येष हीदः सर्वं व्युनक्ति सामेति च्छन्दोगा एतस्मिन्-
 न्हीदः सर्वं समानमुक्त्वथमिति बह्वृचा † एष हीदः
 सर्वमुत्थापयति यातुरिति यातुविद एतेन हीदः
 सर्वं व्यतं विषमिति सर्पाः सर्प ऽह्यति सर्पविद
 ऽऊर्गिति देवा रयिरिति मनुष्या मायेत्यसुराः स्वधेति
 पितरो देवजन ऽह्यति देवजनविदो रूपमिति गन्धर्वा

* सङ्कल्पोऽध्यवसायः ।

† बहव ऋचो येषां ते बह्वृचा ऋग्वेदिनः ।

गन्धऽइत्यप्सरसस्तं व्यथा यथोपासते तदेव भवति
तद्धैनान्भूत्वावति तस्मादेतमेवंद्वित्सर्वैरैतैरुपासीत सर्वदः
हैतद्भवति सर्वदः हैनमेतद्भूत्वावति ॥ २० ॥ स
ऽएष त्रीष्टकोऽग्निः । ऋगेका यजुरेका सामैका
तद्याङ्काश्चात्रऽर्चोपदधाति रुक्मऽएव तस्याऽआय-
तनमथ यां व्यजुषा पुरुषऽएव तस्याऽआयतनमथ याथ
साम्ना पुष्करपर्णमेव तस्याऽआयतनमेवन्त्रीष्टकः
॥ २१ ॥ ते वा ऽएते । उभे ऽएष च रुक्मऽएतच्च
पुष्करपर्णमेतम्पुरुषमपीत ऽउभे हृक्वसामे यजुरपीत
ऽएवम्वेकेष्टकः ॥ २२ ॥ स ऽएष ऽएव मृत्युः । य ऽएष
ऽएतस्मिन्मण्डले पुरुषो यश्चायन्दक्षिणेऽक्षन्पुरुषः स
ऽएष ऽएवंविदऽआत्मा भवति स यदैवंविदस्माह्लोका-
त्प्रैत्यथैतमेवात्मानमभिसम्भवति सोऽमृतो भवति मृत्यु-
र्हस्यात्मा भवति ॥ २३ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ९१ ॥

[सकलपुरुषवर्त्तिमनोवाक्प्राणचक्षुःश्रोत्रकर्माग्निवृत्तिसम्पाद्य-
चित्याग्निविषयोपासनाकथनम्]

नेव वा ऽइदमग्रेऽसदासीन्नेव सदासीत् । आसीदिव
वा ऽइदमग्रे नेवासीत्तद्ध तद्मन ऽएवास ॥ १ ॥ तस्मा-

देतदृषिणाब्भ्यनूक्तम् । नासदासीन्नो सदासीत्तदानी-
 मिति नैव हि सङ्गमनो नेवासत् ॥ २ ॥ तदिदम्मनः
 सृष्टमाविरबुभूषत् । निरुक्ततरम्मूर्त्ततरन्तदात्मानमन्वै-
 च्छत्तत्तपोऽतप्यत तत्प्रामूर्च्छत्तत्षट्त्रिंशतः सहस्राण्य-
 पश्यदात्मनोऽग्नीनर्क्षान्मनोमयान्मनश्चितस्ते मनसैवा-
 धीयन्त मनसाचीयन्त मनसैषु ग्रहा ऽअगृह्यन्त मनसा-
 स्तुवत मनसा शःसन्न्यत्किञ्च यज्ञे कर्म क्रियते यत्किञ्च
 यज्ञियङ्कर्म मनसैव तेषु तन्मनोमयेषु मनश्चित्सु मनो-
 मयमक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि भूतानि मनसा सङ्कल्पयन्ति
 तेषामेव सा कृतिस्तानेवादधति ताँश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहा-
 न्गृह्णन्ति तेषु स्तुवते तेषु शःसन्त्येतावती वै मनसो
 विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावन्मनः षट्त्रिंशत्सहस्रा-
 ण्यग्नयोऽर्क्षास्तेषामेकैक एव तावान्न्यावानसौ पूर्वं
 ॥ ३ ॥ तन्मनो वाचमसृजत् । सेयं वाक्प्रसृष्टाविर-
 बुभूषन्निरुक्ततरा मूर्त्ततरा सात्मानमन्वैच्छत्सा तपोऽ-
 तप्यत सा प्रामूर्च्छत्सा षट्त्रिंशतः सहस्राण्यपश्य-
 दात्मनोऽग्नीनर्क्षान्वाङ्मयान्वाक्चितस्ते वाचैवाधीयन्त
 वाचाचीयन्त वाचैषु ग्रहा ऽअगृह्यन्त वाचास्तुवत वाचाशः-
 सन्न्यत्किञ्च यज्ञे कर्म क्रियते यत्किञ्च यज्ञियङ्कर्म
 वाचैव तेषु तद्वाङ्मयेषु वाक्चित्सु वाङ्मयमक्रियत तद्य-
 त्किञ्चेमानि भूतानि वाचा वदन्ति तेषामेव सा कृति-
 स्तानेवादधति ताँश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहान्गृह्णन्ति तेषु
 स्तुवते तेषु शःसन्त्येतावती वै वाचो विभूतिरेतावती

विसृष्टिरेतावती वाक्षट्त्रिंशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्तेषामेकैक एव तावान्न्यावानसौ पूर्वः ॥ ४ ॥ सा वाक्प्रमाणमसृजत । सोऽयम्प्राणः सृष्टः साविरबुभूषन्निरुक्ततरो मूर्त्ततरः स आत्मानमन्वैच्छत्स तपोऽतप्यत स प्रामूर्च्छत्स षट्त्रिंशतः सहस्राण्यपश्यदात्मनोऽग्नीनर्कान्प्राणमयान्प्राणचितस्ते प्राणेनैवाधीयन्त प्राणेनाचीयन्त प्राणेनैषु ग्रहा अगृह्यन्त प्राणेनास्तुवत प्राणेनाशःसन्न्यत्किञ्च यज्ञे कर्म क्रियते यत्किञ्च यज्ञियङ्कर्म प्राणेनैव तेषु तत्प्राणमयेषु प्राणचित्सु प्राणमयमक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि भूतानि प्राणेन प्राणन्ति तेषामेव सा कृतिस्तानेवादधति तांश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहान्गृह्णन्ति तेषु स्तुवते तेषु शःसन्त्येतावती वै प्राणस्य विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावान्प्राणः षट्त्रिंशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्तेषामेकैक एव तावान्न्यावानसौ पूर्वः ॥ ५ ॥ स प्राणश्चक्षुरसृजत । तदिदञ्क्षुः सृष्टमाविरबुभूषन्निरुक्ततरम्मूर्त्ततरन्तदात्मानमन्वैच्छत्तत्तपोऽतप्यत तत्प्रामूर्च्छत्तत्षट्त्रिंशतःसहस्राण्यपश्यदात्मनोऽग्नीनर्कांश्चक्षुर्मयंश्चक्षुश्चितस्ते चक्षुषैवाधीयन्त चक्षुषाचीयन्त चक्षुषेषु ग्रहा अगृह्यन्त चक्षुषास्तुवत चक्षुषाशःसन्न्यत्किञ्च यज्ञे कर्म क्रियते यत्किञ्च यज्ञियङ्कर्म चक्षुषैव तेषु तच्चक्षुर्मयेषु चक्षुश्चित्सु चक्षुर्मयमक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि भूतानि चक्षुषा पश्यन्ति तेषामेव सा कृतिस्तानेवादधति तांश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहान्गृह्णन्ति तेषु स्तुवते तेषु शःसन्त्येता-

वती वै चक्षुषो विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावच्चक्षुः षट्-
 त्रिंशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्तेषामेकैक एव तावान्यावा-
 नसौ पूर्वः ॥ ६ ॥ तच्चक्षुः श्रोत्रमसृजत । तदिदं श्रो-
 त्रं सृष्टमाविरबुभूषन्निरुक्ततरम्मूर्त्ततरन्तदात्मानमन्वैच्छ-
 त्तत्तपोऽतप्यत तत्प्रामूर्च्छत्तत्षट्त्रिंशतः सहस्राण्यप-
 श्रयदात्मनोऽग्नीनर्काञ्छ्रोत्रमयाञ्छ्रोत्रचितस्ते श्रोत्रेणैवा-
 धीयन्त श्रोत्रेणाचीयन्त श्रोत्रेणैषु ग्रहा ऽअगृह्यन्त
 श्रोत्रेणास्तुवत श्रोत्रेणाशःसन्न्यत्किञ्च यज्ञे कर्म
 क्रियते यत्किञ्च यज्ञियङ्कर्म श्रोत्रेणैव तेषु तच्छ्रोत्रमयेषु
 श्रोत्रचित्सु श्रोत्रमयमक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि भूतानि
 श्रोत्रेण शृण्वन्ति तेषामेव सा कृतिस्तानेवादधति
 तांश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहान्गृह्णन्ति तेषु स्तुवते तेषु शःस-
 न्त्येतावती वै श्रोत्रस्य विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावच्छ्रोत्रं
 षट्त्रिंशत्सहस्राण्यग्नयोऽर्कास्तेषामेकैक एव तावा-
 न्यावानसौ पूर्वः ॥ ७ ॥ तच्छ्रोत्राङ्कर्मसृजत । तत्प्रा-
 णानभिसममूर्च्छदिमः सन्देधमन्नसन्देहमकृत्स्नं वै कर्म-
 ऽत्तं प्राणेभ्योऽकृत्स्ना ऽउ वै प्राणा ऽऋते कर्मणः
 ॥ ८ ॥ तदिदङ्कर्म सृष्टमाविरबुभूषत् । निरुक्ततरम्मूर्त्त-
 तरन्तदात्मानमन्वैच्छत्तत्तपोऽतप्यत तत्प्रामूर्च्छत्तत्षट्-
 त्रिंशतः सहस्राण्यपश्रयदात्मनोऽग्नीनर्कान्कर्ममया-
 न्कर्मचितस्ते कर्मणैवाधीयन्त कर्मणाचीयन्त कर्मणैषु
 ग्रहा ऽअगृह्यन्त कर्मणास्तुवत कर्मणाशःसन्न्यत्किञ्च
 यज्ञे कर्म क्रियते यत्किञ्च यज्ञियङ्कर्म कर्मणैव तेषु

तत्कर्ममयेषु कर्मचित्सु कर्ममयमक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि
भूतानि कर्म कुर्वते तेषामेव सा कृतिस्तानेवादधति ताँश्चि-
न्वन्ति तेषु ग्रहान्गृह्णन्ति तेषु शङ्सन्त्येतावती वै कर्मणो
विभूतिरेतावती विसृष्टिरेतावत्कर्म षट्त्रिंशत्सहस्राण्य-
ग्रयोऽर्कास्तेषामेकैक एव तावान्न्यावानसौ पूर्वः ॥ ९ ॥
तत्कर्ममाग्निमसृजत । आविस्तरां वा ऽअग्निः कर्मणः
कर्मणा ह्येनञ्जनयन्ति कर्मणेन्धते ॥ १० ॥ सोऽयमग्निः
सृष्टः ऽआविरबुभूषत् । निरुक्ततरो मूर्त्ततरः स ऽआत्मा-
नमन्वैच्छत्स तपोऽतप्यत स प्रामूर्च्छत्स षट्त्रिंशतः सह-
स्राण्यपश्यदात्मनोऽग्नीनर्कानग्निमयानग्निचितस्तेऽग्नि-
नैवाधीयन्ताग्निनाचीयन्ताग्निनैषु ग्रहा ऽअगृह्यन्ताग्निना-
स्तुवताग्निनाशङ्सन्यत्किञ्च यज्ञे कर्म क्रियते यत्किञ्च
यज्ञियङ्कर्ममाग्निनैव तेषु तदग्निमयेष्वग्निचित्स्वग्निमय-
मक्रियत तद्यत्किञ्चेमानि भूताग्र्यग्निमिन्धते तेषामेव सा
कृतिस्तानेवादधति ताँश्चिन्वन्ति तेषु ग्रहान्गृह्णन्ति
तेषु स्तवते तेषु शङ्सन्त्येतावती वा ऽअग्नेर्विभूतिरे-
तावती विसृष्टिरेतावानग्निः षट्त्रिंशत्सहस्राण्यग्रयो-
ऽर्कास्तेषामेकैक एव तावान्न्यावानसौ पूर्वः ॥ ११ ॥ ते
हैते विद्याचित एव । तान्हैतानेवंविदे सर्वदा सर्वाणि
भूतानि चिन्वन्त्यपि स्वपते विद्यया हैवैत एवंब्रिदश्चिता
भवन्ति ॥ १२ ॥ (A)

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[भूम्यादिलोकत्रयादित्यनक्षत्रछन्दःसंवत्सरात्माचित्याग्नि-
विषयोपासनाप्रतिपादनम्]

अयं वाव लोकः ऽएषोऽग्निश्चितः । तस्याप ऽएव
परिश्रुतो मनुष्या यजुष्मत्य ऽदृष्टकाः पशवः सुददोहा
ऽओषधयश्च वनस्पतयश्च पुरीषमाहुतयः समिधोऽग्नि-
ह्लोकम्पृणा तद्वा ऽएतत्सर्वमग्निमेवाभिसम्पद्यते तत्सर्वोऽग्नि-
ह्लोकम्पृणामभिसम्पद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकम्पृ-
णामेनम्भूतमेतत्सर्वमभिसम्पद्यते ॥ १ ॥ अन्तरिक्षः ह्रस्वेवै-
षोऽग्निश्चितः । तस्य द्यावापृथिव्योरेव सन्धिः परिश्रुतः
परेण हान्तरिक्षं द्यावापृथिवी सन्धत्तस्ताः परिश्रुतो
व्याधंसि यजुष्मत्य ऽदृष्टका वर्षाः सुददोहा मरीचयः
पुरीषमाहुतयः समिधो वायुह्लोकम्पृणा तद्वा ऽएतत्सर्वं
वायुमेवाभिसम्पद्यते तत्सर्वोऽग्निह्लोकम्पृणामभिसम्पद्यते
स यो हैतदेवं वेद लोकम्पृणामेनम्भूतमेतत्सर्वमभिसम्प-
द्यते ॥ २ ॥ द्यौर्ह्रस्वेवैषोऽग्निश्चितः । तस्याप ऽएव
परिश्रुतो यथा ह वा ऽइदङ्कोशः समुब्जितः ऽएवमिमे
लोका ऽअप्स्वन्तस्तद्या ऽइमाँल्लोकाः परेणापस्ताः परि-
श्रुतो देवा यजुष्मत्य ऽदृष्टका यदेवैतस्मिँल्लोकेऽन्न-
न्तत्सुददोहा नक्षत्राणि पुरीषमाहुतयः समिधो ऽआदित्यो
लोकम्पृणा तद्वा ऽएतत्सर्वमादित्यमेवाभिसम्पद्यते तत्स-
र्वोऽग्निह्लोकम्पृणामभिसम्पद्यते स यो हैतदेवं वेद
लोकम्पृणामेनम्भूतमेतत्सर्वमभिसम्पद्यते ॥ ३ ॥ आदित्यो
ह्रस्वेवैषोऽग्निश्चितः । तस्य दिशः ऽएव परिश्रुतस्ताः

षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै
 त्रीणि च शताभ्यादित्यन्दिशः समन्तम्परियन्ति रश्मयो
 यजुष्मत्य ऽष्टकास्ताः षष्टिश्चैव त्रीणि च शतानि
 भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतान्यादित्यस्य
 रश्मयस्तद्यत्परिश्रित्सु यजुष्मतीः प्रत्यर्पयति रश्मीः
 स्तद्दिक्षु प्रत्यर्पयत्यथ यदन्तरा दिशश्च रश्मीश्च
 तत्सुदोहा ऽथ यद्दिक्षु च रश्मिषु चान्नन्तर्पुरीषन्ता
 ऽआहुतयस्ताः समिधोऽथ यद्दिश ऽहुति च रश्मय ऽहुति
 चाख्यायते तल्लोकम्पृणा तद्द्वा ऽएतत्सर्वन्दिश ऽहुति
 चैव रश्मय ऽहुति चारव्यायते तत्सर्वोऽग्निर्लोकम्पृणा-
 मभिसम्पद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकम्पृणामेनम्भूत-
 मेतत्सर्वमभिसम्पद्यते ॥ ४ ॥ नक्षत्राणि ह त्वेवैषोऽग्नि-
 श्चिचतः । तानि वा ऽएतानि सप्तविंशतिर्नक्षत्राणि
 सप्तविंशतिः सप्तविंशतिर्होपनक्षत्राण्येकैकन्नक्षत्रमनु-
 पतिष्ठन्ते तानि सप्त च शतानि विंशतिश्चाधि
 षट्त्रिंशत्ततो ग्रानि सप्त च शतानि विंशतिश्चेष्टका
 ऽएव ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि परिश्रितः
 षष्टिश्च त्रीणि च शतानि यजुष्मत्योऽथ ग्रान्यधि
 षट्त्रिंशत्स त्रयोदशो मासः स ऽआत्मा त्रिंशदात्मा
 प्रतिष्ठं द्वे प्राणा द्वे शिर ऽएव षट्त्रिंशयौ तद्यत्ते
 द्वे भवतो द्व्यक्षरः हि शिरोऽथ यदन्तरा नक्षत्रे तत्सुद-
 दोहा ऽथ यन्नक्षत्रेष्वन्नन्तर्पुरीषन्ता ऽआहुतयस्ताः
 समिधोऽथ यन्नक्षत्राणीत्याख्यायते तल्लोकम्पृणा तद्द्वा

ऽएतत्सर्वं नक्षत्राणीत्येवाख्यायते तत्सर्वोऽग्निर्लोकम्पृणा-
 मभिसम्पद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकम्पृणामेनम्भूत-
 मेतत्सर्वमभिसम्पद्यते ॥ ५ ॥ ता वा ऽएताः । एकविं-
 शतिर्बृहत्त्य ऽएकविंशो वै स्वर्गो लोको बृहती स्वर्गो
 लोकस्तदेष स्वर्गल्लोकमभिसम्पद्यत ऽएकविंशश्च स्तोमं
 बृहतीश्च च्छन्दाः ॥ ६ ॥ छन्दाथंसि ह स्वेवैषोऽग्निश्चितः
 तानि वा ऽएतानि सप्त्त च्छन्दाथंसि चतुरुत्तराणि
 त्रिचानि तेषाथं सप्त्त च शतानि विंशतिश्च-
 क्षराण्यधि षट्त्रिंशत्ततो यानि सप्त्त च शतानि
 विंशतिश्चेष्टका ऽएव ताः षष्टिश्च त्रीणि च
 शतानि परिश्रितः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि यजुष्म-
 त्योऽथ यान्यधि षट्त्रिंशत्स त्रयोदशो मासः स
 ऽआत्मा त्रिंशदात्मा प्रतिष्ठा द्वे प्राणा द्वे शिर ऽएव
 षट्त्रिंशद्यौ तद्यत्ते द्वे भवतो द्व्यक्षरः हि शिरः ॥ ७ ॥
 तस्यै वा ऽएतस्यै षट्त्रिंशदक्षरायै बृहत्यै यानि दश
 प्रथमान्यक्षराणि सा दशाक्षरैकपदाऽथ यानि विंशतिः
 सा विंशत्यक्षरा द्विपदाऽथ यानि त्रिंशत्सा त्रिंशदक्षरा
 विराडथ यानि त्रयस्त्रिंशत्सा त्रयस्त्रिंशदक्षराथ यानि
 चतुस्त्रिंशत्सा चतुस्त्रिंशदक्षरा स्वराडथ यत्सर्वैश्छन्दो-
 भिरयमग्निश्चितस्तदुतिच्छन्दास्ता ऽउ सर्वा ऽहुष्टका
 ऽएवेष्टकेति त्रीण्यक्षराणि त्रिपदा गायत्री तेनैष गायत्रो-
 ऽग्निर्मृदाप ऽहुति त्रीण्यक्षराणि त्रिपदा गायत्री तेनो
 ऽएवैष गायत्रोऽथ यदन्तरा च्छन्दसी तत्सुददोहा ऽअथ

यच्छन्दः स्वन्नन्तत्पुरीषन्ता ऽआहुतयस्ताः समिधोऽथ
यच्छन्दांसीत्याख्यायते तल्लोकम्पृणा तद्द्वा ऽएतत्सर्व-
च्छन्दांसीत्येवाख्यायते तत्सर्वोऽग्निर्लोकम्पृणामभिस-
म्पद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकम्पृणामेनम्भूतमेत-
त्सर्वमभिसम्पद्यते ॥ ८ ॥ ता वा ऽएताः । एकविंशति-
र्बृहत्स्य ऽएकविंशो वै स्वर्गो लोको बृहती स्वर्गो लोक-
स्तदेष स्वर्गल्लोकमभिसम्पद्यत ऽएकविंशश्च स्तोमम्बृह-
तीश्च च्छन्दः ॥ ९ ॥ सँवत्सरो ह त्वेवैषोऽग्निश्चितः । तस्य
रात्रय ऽएव परिश्रितस्ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि
भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि सँवत्सरस्य
रात्रयोऽहानि यजुष्मस्य ऽदृष्टकास्ताः षष्टिश्चैव त्रीणि
च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि
सँवत्सरस्याहान्यथ या ऽअमूः षट्त्रिंशद्विष्टका ऽअति-
यन्ति यः स त्रयोदशो मास ऽआत्मार्षमासाश्च ते
मासाश्च चतुर्विंशतिरर्द्धमासा द्वादश मासा ऽअथ
यदन्तराहोरात्रे तत्सूददोहा ऽअथ यदहोरात्रेण्वन्नन्तत्पुरी-
षन्ता ऽआहुतयस्ताः समिधोऽथ यदहोरात्राणीत्याख्या-
यते तल्लोकम्पृणा तद्द्वा ऽएतत्सर्वमहोरात्राणीत्येवाख्यायते
तत्सर्वोऽग्निर्लोकम्पृणामभिसम्पद्यते स यो हैतदेवं वेद
लोकम्पृणामेनम्भूतमेतत्सर्वमभिसम्पद्यते ॥ १० ॥ ता वा
ऽएताः । एकविंशतिर्बृहत्स्य ऽएकविंशो वै स्वर्गो
लोको बृहती स्वर्गो लोकस्तदेष स्वर्गल्लोकमभिसम्पद्यत
ऽएकविंशश्च स्तोमम्बृहतीश्च च्छन्दः ॥ ११ ॥ आत्मा ह

त्वेवैषोऽग्निश्चितः । तस्यास्थीन्येव परिश्रितस्ताः
षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै
त्रीणि च शतानि पुरुषस्यास्थीनि मज्जानो यजुष्मत्य
ऽदृष्टकास्ताः षष्टिश्चैव त्रीणि च शतानि भवन्ति
षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शतानि पुरुषस्य मज्जानोऽथ
या ऽअमूः षट्त्रिंशद्विष्टका ऽअतियन्ति यः स त्रयोदशो
मास ऽआत्मा प्राणः स तस्य त्रिंशदात्मद्विधाः प्रति-
ष्ठायान्द्वे प्राणेषु द्वे शीर्षद्वे तद्यत्ते द्वे भवतो
द्विकपालः हि शिरोऽथ खेनेमानि पर्वाणि सन्ततानि
तत्सूददोहा ऽअथैतत्त्रयं खेनायमात्मा प्रच्छन्नो लोम-
त्त्वञ्चात्समिति तत्पुरीषं व्यत्तिष्वति ता ऽआहुतयो
यदश्नाति ताः समिधोऽथ यदास्मेत्याख्यायते तल्लोकम्पृणा
तद्द्वा ऽएतत्सर्वमास्मेत्येवाख्यायते तत्सर्वोऽग्निर्ल्लोकम्पृ-
णामभिसम्पद्यते स यो हैतदेवं वेद लोकम्पृणामेनम्भूत-
मेतत्सर्वमभिसम्पद्यते ॥ १२ ॥ ता वा ऽएताः । एकविं-
शतिर्बृहत्त्य ऽएकविंशो वै स्वर्गो लोको बृहती स्वर्गो
लोकस्तदेष स्वर्गल्लोकमभिसम्पद्यत ऽएकविंशश्च स्तोम-
म्बृहतीश्च च्छन्दः ॥ १३ ॥ सर्वाणि ह त्वेव भूतानि ।
सर्वे देवा ऽएषोऽग्निश्चितः ऽआपो वै सर्वे देवाः सर्वाणि
भूतानि ता हैता ऽआप ऽएवैषोऽग्निश्चितस्तस्य नाव्या
एव परिश्रितस्ताः षष्टिश्च त्रीणि च शतानि भवन्ति
षष्टिश्च ह वै त्रीणि च शताक्यादित्यन्नाव्याः समन्त-
म्परियन्ति नाव्या ऽउ ऽएव यजुष्मत्य ऽदृष्टकास्ताः

षष्टिश्चैव त्रीणि च शतानि भवन्ति षष्टिश्च ह वै त्रीणि
च शताद्यादित्यन्नाव्या ऽअभिक्षरन्त्यथ यदन्तरा नाव्ये
तत्सूददोहा ऽअथ या ऽअमूः षट्त्रिंशद्विष्टका ऽअतियन्ति
यः स त्रयोदशो मास ऽआत्मायमेव स योऽयः हिरण्मयः
पुरुषः ॥ १४ ॥ तस्यैते प्रतिष्ठे । रुक्मश्च पुष्कर-
पर्णश्चापश्चादित्यमण्डलश्च सुचौ बाहू ताविन्द्राग्नी
द्वे स्वयमातृणे ऽइयश्चान्तरिक्षश्च तिस्रो विश्वज्योतिष
एता देवता ऽअग्निर्वायुरादित्य एता ह्येव देवता
विश्वज्योतिर्द्वादशर्त्तव्याः स संवत्सरः स ऽआत्मा
पञ्च नाकसदः पञ्च पञ्चचूडाः स यज्ञस्ते देवा
ऽअथ यद्विकर्णी च स्वयमातृणा चाश्मा पृश्नि-
र्यश्चित्तेऽग्निर्निधीयते सा पञ्चत्रिंशी लोकमृणायै
यजुः षट्त्रिंशी सोऽस्यैष सर्वस्यान्तमेवात्मा स ऽएष
सर्वासामपाम्मक्ष्ये स ऽएष सर्वैः कामैः सम्पन्न ऽआपो वै
सर्वे कामाः स ऽएषोऽकामः सर्वकामो न ह्येतद्कस्य चन
कामः ॥ १५ ॥ तदेष इलोको भवति । विद्यया तदा-
रोहन्ति यत्र कामाः परागताः ॥ न तत्र दुक्षिणा यन्ति
नाविद्वाथ्सस्तपस्विन ऽहुति न हैव तँल्लोकन्दुक्षिणाभिर्न
तपसानेवंविदश्नुत एवंविदाथ हैव स लोकः ॥ १६ ॥
अब्ध्रम्पुरीषम् । चन्द्रमा ऽआहुतयो नक्षत्राणि समिधो
यच्चन्द्रमा नक्षत्रे वसत्याहुतिस्तत्समिधि वसत्येतदु वा
ऽआहुतेरन्नमेषा प्रतिष्ठा तस्मादाहुतिर्न क्षीयत एत-
क्ष्यस्या ऽअन्नमेषा प्रतिष्ठ्वाथ यदेवा ऽहुत्याख्यायते

तल्लोकम्पृणा तद्द्वा ऽएतत्सर्वन्देवा ऽदृष्ट्येवाख्यायते ॥ १७ ॥
 तदेतद्द्वाभ्युक्तम् । विश्वे देवा ऽअनु तत्ते यजुर्गुरिति
 सर्वाणि ह्यत्र भूतानि सर्वे देवा यजुरेव भवन्ति तत्सर्वो-
 ऽग्निर्लोकम्पृणामभिसम्पद्यते स यो हैतदेवं वेद लोक-
 म्पृणामेनम्भूतमेतत्सर्वमभिसम्पद्यते ॥ १८ ॥ ता वा ऽएताः ।
 एकविंशतिर्बृहत्य ऽएकविंशो वै स्वर्गो लोको बृहती
 स्वर्गो लोकस्तदेष स्वर्गल्लोकमभिसम्पद्यत ऽएकविंशश्च
 स्तोमम्बृहतीश्च च्छन्दः ॥ १९ ॥ (E)

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[चित्याग्नेः सर्वदिग्भिमुखत्वम्, पृथक् शिरसो निरुहणाभावश्च]

कुश्रिर्ह वाजश्चवसोऽग्निश्चिक्वये । तः होवाच
 सुश्चवाः कौण्ड्यो गौतम यदग्निमचैषीः प्राञ्चमेनमचैषीः
 प्रत्यञ्चमेनमचैषीर्न्यञ्चमेनमचैषीरुत्तानमेनमचैषीः ॥ १ ॥
 यद्यहैनम्प्राञ्चमचैषीः । यथा पराच ऽआसीनाय पृष्ठतो-
 ऽन्नाद्यमुपाहुरेत्तादृक्ते ते हविः प्रतिग्रहीष्यति ॥ २ ॥
 यद्यु वा ऽएनम्प्रत्यञ्चमचैषीः कस्मादस्य तर्हि पश्चा-
 त्पुच्छमकार्षीः ॥ ३ ॥ यद्यु वा ऽएनन्यञ्चमचैषीः । यथा
 नीचः शयानस्य पृष्ठेऽन्नाद्यम्प्रतिष्ठापयेत्तादृक्तेनैव ते
 हविः प्रतिग्रहीष्यति ॥ ४ ॥ यद्यु वा ऽएनमुत्तानम-
 चैषीः । न वा ऽउत्तानं वयः स्वर्गल्लोकमभिवहति न स्वा

स्वर्गल्लोकमभिवक्षत्यस्वर्ग्यं ऽउ ते भविष्यतीति ॥ ५ ॥
स होवाच प्राञ्चमेनमचैषम्प्रत्यञ्चमेनमचैषन्न्यञ्चमेनमचैष-
मुत्तानमेनमचैषः सर्वा ऽअनुदिश ऽएनमचैषमिति ॥ ६ ॥
स यत्प्राञ्चम्पुरुषमुपदधाति । प्राञ्च्यौ स्त्रुचौ तत्प्राङ्
चीयतेऽथ यत्प्रत्यञ्चङ्कूर्ममुपदधाति प्रत्यञ्चि पशु-
शीर्षाणि तत्प्रत्यङ् चीयतेऽथ यन्न्यञ्चङ्कूर्ममुपदधाति
न्न्यञ्चि पशुशीर्षाणि नीचीरिष्टकास्तन्न्यङ् चीयतेऽथ
यदुत्तानम्पुरुषमुपदधात्युत्ताने स्त्रुचा ऽउत्तानमुलूखलमुत्ता-
नामुखान्तदुत्तानञ्चचीयतेऽथ यत्सर्वा ऽअनुदिशः
परिसर्पमिष्टका ऽउपदधाति तत्सर्वतश्चीयते ॥ ७ ॥
[अर्धप्रपाठकः ३८] अथ ह कोषा धावयन्तः । नि-
रूढशिरसमग्निमुपाधावयाञ्चक्नुस्तेषां हैक ऽउवाच
श्रीर्वै शिरः श्रियमस्य निरौहीत्सर्वज्ज्यानिज्ज्यास्यत
ऽइति स ह तथैवास ॥ ८ ॥ अथ हैक ऽउवाच । प्राणा
वै शिरः प्राणानस्य निरौहीत्क्षिप्तेऽमुल्लोकमेष्यतीति स
ऽउ ह तथैवास ॥ ९ ॥ ऊर्द्धो वा ऽएष ऽएतच्छीयते ।
यद्दर्भस्तम्बो लोकेष्टकाः पुष्करपर्णाः रुक्मपुरुषौ स्त्रुचौ
स्वयमातृणा दूर्वेष्टका द्वियजू रेतःसिचौ विश्वज्योति-
र्ह्यतव्ये ऽअषाढा कूर्मोऽथ हास्यैतदेव प्रत्यक्षतमां
शिरो यश्चित्तेऽग्निर्निधीयते तस्मान्न निरूहेत् ॥ १० ॥ (F)

पञ्चमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

[वैश्वानरविद्या]

अथ हैतेऽरुणे । औपवेशौ समाजग्मुः सत्ययज्ञः
 पौलुषिर्महाशालो जाबालो बुडिल ऽआश्वतराश्व-
 रिन्द्रद्युम्नो भाल्लवेयो जनः शार्कराक्ष्यस्ते ह वैश्वानरे
 समासत तेषां ह वैश्वानरे न समियाय ॥ १ ॥ ते
 होचुः । अश्वपतिर्वा ऽअयङ्कैकेयः सम्प्रति वैश्वानरं
 वेद तङ्गच्छामेति ते हाश्वपतिङ्कैकेयमाजग्मुस्तेभ्यो ह
 पृथगावसथान्पृथगपचितीः पृथक्वसाहस्त्रान्सोमान्प्रोवाच
 ते ह प्रातरसंविदाना ऽएव समित्पाणयः प्रतिचक्रमिर
 ऽउप त्वायामेति ॥ २ ॥ स होवाच । यन्नु भगवन्तो-
 ऽनूचाना ऽअनूचानपुत्राः किमिदमिति ते होचुर्वैश्वानरः
 ह भगवान्सम्प्रति वेद तन्नो ब्रूहीति स होवाच सम्प्रति
 स्तु न्वा ऽअहं वैश्वानरं वेदाभ्याधत्त समिध ऽउपेता
 स्थेति ॥ ३ ॥ स होवाचारुणमौपवेशिम् । गौतम कन्त्वं
 वैश्वानरं वेत्थेति पृथिवीमेव राजन्निति होवाचोमिति
 होवाचैष वै प्रतिष्ठु वैश्वानर ऽएतः हि वै त्वम्प्रतिष्ठुं
 वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्त्वम्प्रतिष्ठितः प्रजया पशुभिरसि
 यो वा ऽएतम्प्रतिष्ठुं वैश्वानरं वेदाप पुनर्मृत्युञ्जयति
 सर्वमायुरेति पादौ त्वा ऽएतौ वैश्वानरस्य पादौ तेऽम्ला-
 स्यतां यदि ह नागमिष्य ऽइति पादौ तेऽविदितावभवि-
 ष्यतां यदि ह नागमिष्य ऽइति वा ॥ ४ ॥ अथ होवाच
 सत्ययज्ञस्पौलुषिम् । प्राचीनयोग्य कन्त्वं वैश्वानरं
 वेत्थेत्यप ऽएव राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष वै

रयिर्वैश्वानरः एतद् हि वै त्वद् रयिं वैश्वानरं वेत्थ
तस्मात्त्वद् रयिमान्पुष्टिमानसि यो वा एतद् रयिं
वैश्वानरं वेदाप पुनर्मृत्युञ्जयति सर्वमायुरेति वस्तिस्त्वा
एष वैश्वानरस्य वस्तिस्त्वाहास्यद्यदि ह नागमिष्य इति
वस्तिस्तेऽविदितोऽभविष्यद्यदि ह नागमिष्य इति वा
॥ ५ ॥ अथ होवाच महाशालञ्जाबालम् । औपमन्यव
कन्त्वं वैश्वानरं वेत्थेत्याकाशमेव राजन्निति होवाचोमिति
होवाचैष वै बहुलो वैश्वानरः एतद् हि वै त्वम्बहुलं
वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्त्वम्बहुः प्रजया पशुभिरसि यो वा
एतम्बहुलं वैश्वानरं वेदाप पुनर्मृत्युञ्जयति सर्वमायु-
रेत्यात्मा त्वा एष वैश्वानरस्यात्मा त्वाहास्यद्यदि ह
नागमिष्य इत्यात्मा तेऽविदितोऽभविष्यद्यदि ह नाग-
मिष्य इति वा ॥ ६ ॥ अथ होवाच बुडिलमाश्व-
तराश्वम् । वैयाग्रपथ कन्त्वं वैश्वानरं वेत्थेति वायुमेव
राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष वै पृथग्वर्त्मा वैश्वानरः
एतद् हि वै त्वम्पृथग्वर्त्मानं वैश्वानरं वेत्थ तस्मा-
त्त्वाम्पृथग्रथश्चेणयोऽनुयान्ति यो वा एतम्पृथग्वर्त्मानं
वैश्वानरं वेदाप पुनर्मृत्युञ्जयति सर्वमायुरेति प्राणस्त्वा
एष वैश्वानरस्य प्राणस्त्वाहास्यद्यदि ह नागमिष्य
इति प्राणस्तेऽविदितोऽभविष्यद्यदि ह नागमिष्य इति
वा ॥ ७ ॥ अथ होवाचेन्द्रद्युम्नम्भाल्लवेयम् । वैयाग्रपथ
कन्त्वं वैश्वानरं वेत्थेत्यादित्यमेव राजन्निति होवाचोमिति
होवाचैष वै सुततेजा वैश्वानरः एतद् हि वै त्वद् सुत-

तेजसं वैश्वानरं वेत्थ तस्मात्तवैष सुतोऽद्यमानः पच्य-
मानोऽक्षीयमाणो गृहेषु तिष्ठति यो वा एतः सुततेजसं
वैश्वानरं वेद्वाप पुनर्म्मृत्युञ्जयति सर्वमायुरेति चक्षुस्त्वा
एतद्द्वैश्वानरस्य चक्षुस्त्वाहास्यद्यदि ह नागमिष्य इति
चक्षुस्तेऽविदितमभविष्यद्यदि ह नागमिष्य इति वा ॥८॥
अथ होवाच जनः शार्ङ्गराक्ष्यम् । सायवस कन्त्वं वैश्वान-
रं वेत्थेति दिवमेव राजन्निति होवाचोमिति होवाचैष
वा ऽअतिष्ठौ वैश्वानर एतः हि वै त्वमतिष्ठौ वैश्वान-
रं वेत्थ तस्मात्त्वः समानान्तितितिष्ठसि यो वा एत-
मतिष्ठौ वैश्वानरं वेद्वाप पुनर्म्मृत्युञ्जयति सर्वमायुरेति
मूर्द्धा त्वा एष वैश्वानरस्य मूर्द्धा त्वाहास्यद्यदि ह नाग-
मिष्य इति मूर्द्धा तेऽविदितोऽभविष्यद्यदि ह नागमिष्य
इति वा ॥ ९ ॥ तान्होवाच । एते वै यूयम्पृथग्वैश्वान-
नरास्त्रिद्व्याऽसः पृथगन्नमघस्त प्रादेशमात्रमिव ह वै देवाः
सुविदिता ऽअभिसम्पन्नास्तथा तु व एनाह्वक्ष्यामि यथा
प्रादेशमात्रमेवाभिसम्पादयिष्यामीति ॥ १० ॥ स होवाच ।
मूर्द्धानमुपदिशन्नेष वा ऽअतिष्ठौ वैश्वानर ऽइति
चक्षुषी ऽउपदिशन्नुवाचैष वै सुततेजा वैश्वानर ऽइति ना-
सिके ऽउपदिशन्नुवाचैष वै पृथग्वर्त्मा वैश्वानर ऽइति
मुख्यमाकाशमुपदिशन्नुवाचैष वै बहुलो वैश्वानर ऽइति
मुख्या ऽअप ऽउपदिशन्नुवाचैष वै रयिवैश्वानर ऽइति
च्छुबुकमुपदिशन्नुवाचैष वै प्रतिष्ठौ वैश्वानर ऽइति स
एषोऽग्निर्वैश्वानरो यत्पुरुषः स यो हैतमेवमग्निं वैश्वान-

नरम्पुरुषविधम्पुरुषेऽन्तः प्रतिष्ठितं वेदाप पुनर्मृत्युञ्जयति
सर्वमायुरेति न हास्य ब्रुवाणश्च न वैश्वानरो हिनस्ति ॥११॥(A)

षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[पुरुषस्याग्निविधार्कविधोक्थविधत्वनिरूपणम्]

द्वयं वा ऽइदमत्ता चैवाद्यञ्च । तद्यदोभयः समा-
गच्छत्यत्तैवारूपायते नाद्यम् ॥ १ ॥ स वै यः सोऽत्ताग्नि-
रेव सः । तस्मिन्न्यत्किञ्चाब्भ्यादुधत्याहितय ऽएवास्य
ता ऽआहितयो ह वै ता ऽआहुतय ऽइत्याचक्षते परो-
ऽक्षम्परोऽक्षकामा हि देवाः ॥ २ ॥ आदित्यो वा ऽअत्ता ।
तस्य चन्द्रमा ऽएवाहितयश्चचन्द्रमसः॑ ह्यादित्य ऽआ-
दुधतीत्यधिदेवतम् ॥ ३ ॥ अथाह्यात्मम् । प्राणो वा
ऽअत्ता तस्यान्नमेवाहितयोऽन्नः॑ हि प्राण ऽआदुधतीति
न्वेग्रेः॑ ॥ ४ ॥ अथार्कस्य । अग्निर्वा ऽअर्कस्तस्याहुतय
ऽएव कमाहुतयो ह्यग्नये कम् ॥ ५ ॥ आदित्यो वा
ऽअर्कः॑ । तस्य चन्द्रमा ऽएव कञ्चन्द्रमा ह्यादित्याय
कमित्यधिदेवतम् ॥ ६ ॥ अथाह्यात्मम् । प्राणो वा ऽअर्क-
स्तस्यान्नमेव कमन्नः॑ हि प्राणाय कमिति न्वेवार्कस्य
॥ ७ ॥ अथोक्थस्य । अग्निर्वा ऽउक्थस्तस्याहुतय ऽएव
थमाहुतिभिर्ह्यग्निरुत्तिष्ठति ॥ ८ ॥ आदित्यो वा ऽउक् ।
तस्य चन्द्रमा ऽएव थञ्चन्द्रमसा ह्यादित्य ऽउत्तिष्ठतीत्य-

धिदेवतम् ॥ ९ ॥ अथाह्यात्मम् । प्राणो वा ऽउक्त्वत-
स्यान्नमेव थमन्नेन हि प्राण ऽउत्तिष्ठतीति न्वेवोक्त्वथस्य
स ऽएषोऽग्निविधोऽर्कविध ऽउक्त्वथविधो यत्पुरुषः स यो
हैतमेवमग्निविधमर्कविधमुक्त्वथविधम्पुरुषमुपास्ते विदुषो
हैवास्यैवम्भ्रातृव्यो म्म्लायति ॥ १० ॥ प्राणेन वा ऽअ-
ग्निर्दीप्यते । अग्निना वायुर्वायुनादित्य ऽआदित्येन
चन्द्रमाश्चन्द्रमसा नक्षत्राणि नक्षत्रैर्विद्युदेतावती वै दी-
प्तिरस्मिँश्च लोकेऽमुष्मिँश्च सर्वाऽं हैतान्दीप्तिन्दीप्यते-
स्मिँश्च लोकेऽमुष्मिँश्च य ऽएवं वेद ॥ ११ ॥ (B)

षष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[शाण्डिल्यविद्याप्रतिपादनम्]

सत्यम्ब्रह्मेत्युपासीत । अथ खलु कृतुमयोऽयम्पुरुषः
स यावत्कतुरयमस्माल्लोकात्प्रैत्येवङ्कतुर्हामुँल्लोकम्प्रेत्या-
भिसम्भवति ॥ १ ॥ स ऽआत्मानमुपासीत । मनोमयम्प्रा-
णशरीरम्भारूपमाकाशात्मानङ्कामरूपिणम्मनोजवसः सत्य-
सङ्कल्पः सत्यधृतिः सर्वगन्धः सर्वरसः सर्वा ऽअनु दिशः
प्रभूतः सर्वमिदमब्भ्याप्तमवाक्कमनादरं यथा व्रीहिर्वा
यवो वा श्यामाको वा श्यामाकतण्डुलो वैवमयमन्तरात्म-
न्पुरुषो हिरण्मयो यथा ज्योतिरधूममेवज्ज्यायान्दिवो
ज्यायानाकाशाज्यायानस्यै पृथिव्यै ज्यायान्सर्वेभ्यो
भूतेभ्यः स प्राणस्यात्मैष स ऽआत्मैतमित ऽआत्मानम्प्रे-

त्याभिसम्भविष्यामीति यस्य स्यादद्धा न विचिकित्सा-
स्तीति ह स्माह शाण्डिल्य ऽएवमेतदिति ॥ २ ॥ (E)

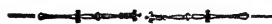
षष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अश्वस्योपासनम्]

उषा वा ऽअश्वस्य मेढ्यस्य शिरः । सूर्यश्चक्षु-
र्वातः प्राणो व्यात्तमग्निर्वैश्वानरः सँवत्सर ऽआत्मा-
श्वस्य मेढ्यस्य द्यौष्पृष्टमन्तरिक्षमुदरमृथिवी पाजस्य-
न्दिशः पाश्वे ऽअवान्तरदिशः पशव ऽऋतवोऽङ्गानि
मासाश्चार्द्धमासाश्च पर्वण्यहोरात्राणि प्रतिष्ठा नक्षत्रा-
ण्यस्थीनि नभो माथ्सान्यवृद्धयः सिकताः सिन्धवो
गुदा यकृच्च क्लोमानश्च पर्वता ऽओषधयश्च वनस्पतयश्च
लोमाद्युद्युपूर्वाद्धौ निम्ल्लोचजघनाद्धौ यद्विजृम्भते तद्वि-
द्योतते यद्विधूनुते तस्तनयति यश्मेहति तद्वर्षति
वागेवास्य वागहर्वा ऽअश्वम्पुरस्तादमहिमान्वजायत तस्य
पूर्वं समुद्रे योनी रात्रिरेनम्पश्चान्महिमान्वजायत तस्या-
परे समुद्रे योनिरेतौ वा ऽअश्वम्महिमानावभितः
सम्बभूवतुर्हयो भूत्वा देवानवहद्वाजी गन्धर्वानर्वासुरा-
नश्वो मनुष्यान्तसमुद्रं ऽएवास्य बन्धुः समुद्रो
योनिः ॥ १ ॥

षष्ठाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[अर्काश्वमेधोपासना, विद्यासंप्रदायप्रवर्तकमुनिवंशकथनञ्च]

नैवेह किञ्चनाग्र ऽआसीत् । मृत्युनैवेदमावृतमासीद-
 शनाययाशनाया हि मृत्युस्तद्मनोऽकुरुतात्मन्वी स्यामिति
 सोऽर्चन्नचरत्तस्यार्चत ऽआपोऽजायन्तार्चते वै मे कमभूदिति
 तदेवाकर्क्यस्यार्कत्वङ्कः ह वा अस्मै भवति य ऽएव-
 मेतदुक्क्यस्यार्कत्वं वेद ॥ १ ॥ आपो वा ऽअर्कः । तद्य-
 दपाथं शर ऽआसीत्तत्समहन्यत सा पृथिव्यभवत्त-
 स्यामश्वात्म्यत्तस्य इश्रान्तस्य तप्तस्य तेजो रसो निर-
 वर्त्तताग्निः ॥ २ ॥ स त्रेधात्मानं व्यकुरुत । आदित्य-
 न्तृतीयं वायुन्तृतीयः स ऽएष प्राणस्त्रेधाविहितस्तस्य
 प्राची दिक्कशरोऽसौ चासौ चेर्मावथास्य प्रतीची
 दिक्कपुच्छमसौ चासौ च सक्थ्यौ दक्षिणा चोदीची
 च पाश्चै व्यौष्टृष्टमन्तरिक्षमुदरमियमुरः स ऽएषोऽप्सु
 प्रतिष्ठितो यत्र क्व चैति तदेव प्रतितिष्ठत्येवं विद्वान्
 ॥ ३ ॥ सोऽकामयत । द्वितीयो म ऽआत्मा जायेतेति
 स मनसा वाचस्मिथुनः समभवदशनायामृत्युस्तद्यद्रेत
 ऽआसीत्स सँवत्सरोऽभवन्न ह पुरा ततः सँवत्सर ऽआस
 तमेतावन्तङ्कालमबिभर्ष्यावान्तसँवत्सरस्तमेतावतः कालस्य
 परस्तादसृजत तज्जातमभिव्याददात्स भाणकरोत्सैव
 वागभवत् ॥ ४ ॥ स ऽऐक्षत । यदि वा ऽइममभिमथंस्ये
 कनीयोऽन्नङ्गरिष्य ऽइति स तथा वाचा तेनात्मनेदः सर्वम-
 सृजत यदिदङ्किञ्चो यजूंषि सामानि च्छन्दांस्ति
 यज्ञान्प्रजाम्पशून्तस्य देवासृजत तत्तदुत्तुमद्भियत सर्वं वा

ऽअत्तीति तदुदितेरदितित्वः सर्वस्यात्ता भवति सर्वमस्यान्न-
 म्भवति य ऽएवमेतदुदितेरदितित्वं वेद ॥ ५ ॥ सोऽकामयत ।
 भूयसा यजेन भूयो यजेयेति सोऽश्राम्म्यत्स तपोऽतप्प्यत
 तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य यशो वीर्यमुदक्कामत्प्राणा वै यशो
 वीर्यन्तत्प्राणेषूत्क्रान्तेषु शरीरं श्रयितुमर्ह्यत तस्य
 शरीर ऽएव मन ऽआसीत् ॥ ६ ॥ सोऽकामयत । मेढ्यम्म
 ऽइदुं स्यादात्मन्व्यनेन स्यामिति ततोऽश्श्वः समभवद्य-
 दश्श्वत्तन्मेढ्यमभूदिति तदेवाश्श्वमेधस्याश्श्वमेधत्त्वमेष ह
 वा ऽअश्श्वमेधं वेद य ऽएनमेवं वेद ॥ ७ ॥ तमनवरुद्धेवाम-
 न्यत । तः सँवत्सरस्य परस्तादात्मन ऽआलभत पशून्दे-
 वताब्भ्यः प्रत्यौहत्तस्मात्सर्वदेवत्यम्प्रोक्षितम्प्राजापत्यमाल-
 भन्त ऽएष वा ऽअश्श्वमेधो य ऽएष तपति तस्य सँवत्सर
 ऽआत्मायमग्निर्ऋस्तस्येमे लोका ऽआत्मानस्तावेतावर्का-
 श्वमेधौ सो पुनरेकैव देवता भवति मृत्युरेवाप पुनर्मृ-
 त्युञ्जयति नैनम्मृत्युराप्नोति मृत्युरस्यात्मा भवति सर्व-
 मायुरेत्येतासान्देवतानामेको भवति य ऽएवं वेद ॥ ८ ॥
 अथ वदः । समानमा साजीवीपुत्रात्साजीवीपुत्रो माण्डू-
 कायनेर्माण्डूकायनिर्माण्डव्यान्माण्डव्यः कौत्सात्कौ-
 त्सो माहित्येर्माहित्थिर्वामकक्षायणाद्द्वामकक्षायणो वात्स्या-
 द्द्वत्स्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कुशश्रेः कुशिश्रर्षज्ञवचसो
 राजस्तम्बायनाद्यज्ञवचा राजस्तम्बायनस्तुरात्कावषेयात्तुरः

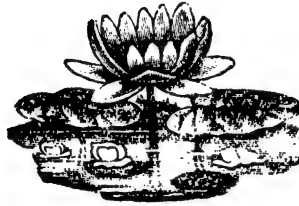
कावषेयः प्रजापतेः प्रजापतिर्ब्रह्मणो ब्रह्म स्वयम्भु
ब्रह्मणे नमः ॥ ९ ॥

षष्ठाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥ कण्डिकासंख्या ॥७५॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

† अग्निरहस्यं नाम दशमं काण्डं समाप्तम् ॥ १० ॥

अथाष्टाध्यायीनामैकादशङ्काण्डम्

अस्मिन्काण्डे प्रतिपादनीया विषयाः—अग्न्याधानकालः, दर्शपूर्णमास-
दाक्षायणयज्ञयोरनुष्ठानावधिः, दाक्षायणयज्ञः, पथिकृदिष्टिः, अभ्युदय-
दृष्टेष्टिः, दर्शपूर्णमासार्थवादः, प्रयाजानुयाजानुमन्त्रणम्, इडा-
स्विष्टकृत्-सूक्तवाक-शंयुवाक-पत्नीसंयाज-वेद्यालम्भ-समिष्ट-
यजुः-प्रधानयागादिविषयोऽर्थवादः, अग्निहोत्रार्थवादः,
ब्रह्मचारिकर्तव्यम्, मित्रविन्देष्टिः, हविषः समृद्धिः, चातु-
र्मास्यार्थवादः, पञ्च महायज्ञाः, स्वाध्यायप्रशंसा,
प्रायश्चित्तम्, अंश्वदाम्यग्रहौ, आध्यात्मिकविद्या,
पशुबन्धप्रशंसा, हविर्यज्ञविधिसवविध-
योर्लक्षणम्, पङ्क्तुतारहोमः

[यज्ञादीनां संवत्सराद्यात्मना निरूपणम्]

॥ ॐ ॥ सँवत्सरो * वै यज्ञः प्रजापतिः † । तस्यै-
तद्द्वारं वयदमावास्या ‡ चन्द्रमा ऽएव द्वारपिधानः ॥ १ ॥

* संवत्सरात्मकस्तत्साध्यत्वात् । संवत्सरस्यापि 'द्वादशमासाः पञ्चर्तवो हेमन्तशिशिरयोः
समासेन तावत्संवत्सरः प्रजापतिः' इति सप्तदशावयवत्वसाम्यात् प्रजापतेस्तस्य च तादात्म्यं
यथा—'आदित्यो यूषः' इत्यत्र तेजःसारूप्याद् यूषस्यादित्यात्मना स्तुतिरेवमत्रापि संख्यासारूप्यात्
स्तुतिरेव मन्तव्या ।

† आ श्रावयेत्यादि सप्तदशक्षरसाध्यत्वाद्यज्ञस्य प्रजापतित्वम् । तथा च तैत्तिरीयसंहितायाम्—
“आ श्रावयेति चतुरक्षरमस्तु श्रौषडिति चतुरक्षरं यजेति द्यक्षरं ये यजामह इति पञ्चाक्षरं
द्यक्षरो वषट्कार एष वै सप्तदशः प्रजापतिः” (ते० सं० का० १ प्र० ६ अनु० ११)

‡ अमेत्ययं शब्दः सहस्रब्दायै वर्तते, प्रतिपदादितिष्ठिषु मध्ये यस्यां तिथौ अमा सूर्येण सह
चन्द्रो वसति सामावास्या । अमापूर्वाद्विसेः 'ऋहलोर्ण्यत्' इति ण्यत् ।

यद्वा—वसुशब्दाभिधेय इन्द्रः साक्षाद्यपानार्थं देवैः सह यस्यां तिथौ वसतीत्यमावास्या ।
तथा च तैत्तिरीयसंहिताम्—

“अमा वै नोऽयं वसु वसतीन्द्रो हि देवानां वसु तदमावास्याया अमावास्यत्वम्”

स योऽमावास्यायामग्नी ऽआधत्ते । यथा विवृतायान्द्वारि
 द्वारा पुरम्प्रपद्येत स तत ऽएव स्वर्गंल्लोकमियादेवन्तद्योऽ-
 मावास्यायामाधत्ते ॥ २ ॥ अथ यो नक्षत्र ऽआधत्ते ।
 यथापिहितायान्द्वार्यद्वारा पुरम्प्रपित्सेत्स जिह्मः पुरः स्या-
 देवन्तद्यो नक्षत्र ऽआधत्ते तस्मान्न नक्षत्र ऽआदधीत ॥ ३ ॥
 यदहरेवैषः । न पुरस्तान्न पश्चाद्दृश्येत तदहुरुपवसे-
 तर्हि ह्येष ऽइमंल्लोकमागच्छति तस्मिन्निह वसति ॥ ४ ॥
 सर्वे देवा वसन्ति । सर्वाणि भूतानि सर्वा देवताः सर्व
 ऽऋतवः सर्वे स्तोमाः सर्वाणि पृष्ठानि सर्वाणि
 च्छन्दाश्सि ॥ ५ ॥ सर्वेषु ह वा ऽअस्य देवेषु । सर्वेषु भू-
 तेषु सर्वासु देवतासु सर्वेष्वृतुषु सर्वेषु स्तोमेषु सर्वेषु
 पृष्ठेषु सर्वेषु च्छन्दःस्वग्नी ऽआहितौ भवतो योऽमा-
 वास्यायामाधत्ते तस्मादमावास्यायामेवाग्नी ऽआदधीत
 ॥ ६ ॥ याऽसौ वैशाखस्यामावास्या तस्यामादधीत सा
 रोहिण्यया सम्पद्यत ऽआत्मा वै प्रजा पशवो रोहिण्यया-
 त्मह्येवैत्प्रजायाम्पशुषु प्रतितिष्ठत्यमावास्या वा ऽअ-
 ग्न्याधेयरूपन्तस्मादमावास्यायामेवाग्नी ऽआदधीत पौर्ण-
 मास्यामह्वारभेतामावास्यायान्दीक्षेत ॥ ७ ॥

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

(१) सुष्ठु अर्ज्यते शोमनेनार्जनेन गम्यत इति वा स्वर्गः—सर्वजनाभिलषणीयं दुःखा-
 सम्भिन्नं कर्मफलमित्यर्थः । तथा बाहुः—

यच्च दुःखेन सम्भिन्नं न च प्रस्तमनन्तरम् ।

अभिलाषोपनीतं च तत्सुखं स्वःपदास्पदम् ॥ (तन्त्रवा०)

(२) लोक्यत इति लोकः ।

(३) विशाखानक्षत्रयुक्ता पौर्णमासी यस्मिन्मासि स वैशाखः ।

[दर्शपूर्णमासाहुतिसंख्याविशेषकथनम्]

घ्नन्ति वा ऽएतद्यज्ञम् । यदेनन्तन्वते यन्वेव राजा-
नमभिषुण्वन्ति तत्तद्घ्नन्ति यत्पशुः संज्ञपयन्ति विशा-
सति तत्तद्घ्नन्त्युल्लखलमुसलाब्ध्यान्दृषदुपलाब्ध्यां हवि-
र्व्यजद्घ्नन्ति ॥ १ ॥ तद् हत्वा यज्ञम् । अग्नौवेव
यो नो रेतो भूतः सिञ्चत्यग्निर्वै योनिर्व्यजस्य स ततः
प्रजायते तद्दश ता ऽआहुतीः सम्पादयेद्याभ्यो वषट्-
क्रियते ॥ २ ॥ अयं वै यज्ञो योऽयम्पवते । सोऽयमेक
ऽइवैव पवते सोऽयम्पुरुषेऽन्तः प्रविष्टो दशधाविहितः स
ऽएवङ्बलप्सैः प्राणैरग्नेर्व्योनेरधिजायते सैषा दशाक्षरा
विराट् सैषा सम्पत्स यज्ञः ॥ ३ ॥ अथो ऽअपि नव स्युः ।
तन्न्यूनां विराजङ्करोति प्रजननाय न्यूनाद्वा ऽइमाः
प्रजाः प्रजायन्ते सैषा सम्पत्स यज्ञः ॥ ४ ॥ अथो
ऽअप्येकातिरिक्ता स्यात् । सा प्रजापतिमभ्यतिरिच्यते
सैषा सम्पत्स यज्ञः ॥ ५ ॥ अथो ऽअपि द्वे ऽअतिरिक्ते
स्याताम् । द्वन्द्वं वै मिथुनम्प्रजननम्मिथुनमेवैतत्प्रजननङ्-
क्रियते सैषा सम्पत्स यज्ञः ॥ ६ ॥ अथो ऽअपि तिस्रोऽ-
तिरिक्ताः स्युः । द्वन्द्वमह मिथुनम्प्रजननमथ यजायते
तत्तृतीयः सैषा सम्पत्स यज्ञः ॥ ७ ॥ अथो ऽअपि
चतस्रोऽतिरिक्ताः स्युः । तद्यथैकैवञ्चतस्रस्रयो वा ऽइमे
लोकास्तदिमानेव लोकाँस्तिसृभिराप्नोति प्रजापतिर्वा
ऽअतीमाँल्लोकाँश्चतुर्थस्तत्प्रजापतिमेव चतुर्थ्याप्नोति सैषा
सम्पत्स यज्ञः ॥ ८ ॥ स यद्वाब्ध्यामूनन्तदूनम् । सोऽयज्ञो

यत्पञ्चभिरतिरिक्तन्तदुतिरिक्तः सोऽयजः सैषैव दशत्यधि
 सम्पदेषा विदशत्यामेषा सहस्रात् ॥ ९ ॥ आजिं वा ऽएते
 धावन्ति । ये दर्शपूर्णमासाब्भ्यां व्यजन्ते स वै पञ्चदश वर्षाणि
 यजेत तेषाम्पञ्चदशानां वर्षाणान्त्रीणि च शतानि षष्टिश्च
 पौर्णमास्यश्चामावास्याश्च त्रीणि च वै शतानि षष्टिश्च
 सँवत्सरस्य रात्रयस्तद्वात्रीराप्नोति ॥ १० ॥ अथापराणि
 पञ्चदशैव वर्षाणि यजेत । तेषाम्पञ्चदशानां वर्षाणान्त्रीणि
 चैव शतानि षष्टिश्च पौर्णमास्यश्चामावास्याश्च त्रीणि
 च वै शतानि षष्टिश्च सँवत्सरस्याहानि तदुहान्याप्नोति
 तद्वै सँवत्सरमाप्नोति ॥ ११ ॥ मर्त्या ह वा ऽअग्रे देवा
 ऽआसुः । स यदैव ते सँवत्सरमापुरथामृता ऽआसुः
 सर्वं वै सँवत्सरः सर्वं वा ऽअक्षय्यमेतेनो हास्याक्षय्यः
 सुकृतम्भवत्यक्षय्यो लोकः ॥ १२ ॥ स ऽआजिसृतामेकः ।
 य ऽएवं विद्वाँस्त्रिदशतं वर्षाणि यजेत तस्मादु त्रिदशत-
 मेव वर्षाणि यजेत यद्यु दाक्षायणयज्ञी स्यादुथो ऽअपि
 पञ्चदशैव वर्षाणि यजेतात्र ह्येव सा सम्पत्सम्पद्यते
 द्वे हि पौर्णमास्यौ यजते द्वे ऽअमावास्ये ऽअत्रो ऽएव
 खलु सा सम्पद्भवति ॥ १३ ॥

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[पौर्णमासयागे दर्शयागे च हविषो विधानम्]

पौर्णमासेनेष्ट्वा । इन्द्राय विमृधेऽनुनिर्वपति तेन
 यथेष्टैथवं व्यजत ऽआमावास्येनेष्ट्वादित्यै चरुमनुनिर्वपति

तेन यथेष्ट्यैवं श्रजते ॥ १ ॥ स यत्पौर्णमासेनेष्ट्वा ।
 इन्द्राय विमृधेऽनुनिर्वपतीन्द्रो वै यज्ञस्य देवताथैतदग्नी-
 षोमीयम्पौर्णमासः हविर्भवति तत्र नेन्द्राय त्वेति
 किञ्चन क्रियत एतेनो हास्यैतत्सेन्द्रः हविर्भवत्येतेन
 सेन्द्रो यज्ञोऽथ यद्विमृधे त्वेति सर्वा ऽउ हि मृधो नाष्टाः
 पौर्णमासेन हन्ति ॥ २ ॥ अथ यदामावास्येनेष्ट्वा ।
 अदित्यै चरुमनुनिर्वपत्येष वै सोमो राजा देवानामन्नं
 श्रजन्द्रमाः स यत्रैष एतां रात्रिन्न पुरस्तान्न पश्चा-
 ददृशे तेनैतदुनद्धेव हविर्भवति तेनाप्रतिष्ठितमियं वै
 पृथिव्यदितिः सेयमद्धा सेयम्प्रतिष्ठितैतेनो हास्यैतदुद्धेव
 हविर्भवत्येतेन प्रतिष्ठितमेतन्न तद्यस्मादनुनिर्वपत्यथ
 यस्मान्नानुनिर्वपेत् ॥ ३ ॥ स यत्पौर्णमासेनेष्ट्वा । इन्द्राय
 विमृधेऽनुनिर्वपति सेन्द्रो मे यज्ञोऽसदिति सर्वो वै यज्ञ
 ऽइन्द्रस्यैव स यत्सर्वो यज्ञ ऽइन्द्रस्यैवैतेनो हास्यैतत्सेन्द्रः
 हविर्भवत्येतेन सेन्द्रो यज्ञः ॥ ४ ॥ अथ यदामा-
 वास्येनेष्ट्वा । अदित्यै चरुमनुनिर्वपत्यामावास्यं वा
 ऽअनुनिर्वाप्यम्पौर्णमासेन वा ऽइन्द्रो वृत्रमहँस्त-
 स्मा एतद्वृत्रजघ्नुषे देवा एतद्धविरनुनिरवपश्यदामा-
 वास्यङ्किमनुनिर्वाप्येऽनुनिर्वपेदिति तस्मान्नानुनिर्वपेत्
 ॥ ५ ॥ स यत्पौर्णमासेनेष्ट्वा । अथाह्यद्धविरनुनिर्व-
 पत्यामावास्येनेष्ट्वाथान्यद्धविरनुनिर्वपति द्विषन्तः ह स
 बभ्रातृव्यम्प्रत्युच्छ्रयतेऽथ यः पौर्णमासेनैव पौर्णमासीं
 श्रजत ऽआमावास्येनामावास्यामसपत्ना हैवास्यानुपवाधा

श्रीर्भवति ॥ ६ ॥ पौर्णमासेन वै देवाः । पौर्णमासीं
 खजमाना ऽआमावास्येनामावास्यां क्षिप्त्र ऽएव पाप्मान-
 मपाग्नत क्षिप्त्रे प्राजायन्त स यो हैवं विद्वान्पौर्णमा-
 सेनैव पौर्णमासीं खजत ऽआमावास्येनामावास्यां क्षिप्त्र
 ऽएव पाप्मानमपहते क्षिप्त्रे प्राजायते स यद्यनुनिर्वपेह-
 द्यादक्षिणान्नादक्षिणः हविः स्यादिति ह्याहुर्दर्शपूर्णमास-
 योद्धैवैषा दक्षिणा यदन्वाहार्य * ऽइति न्वनुनिर्वाप्य-
 स्याथाभ्युदितस्य ॥ ७ ॥

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[दर्शयागे पुरस्ताच्चन्द्रदर्शनप्रायश्चित्तेष्टिः]

तद्धैके दृष्टोपवसन्ति । श्वो नोदेतेत्यब्भ्रस्य वा हे-
 तोरनिर्ज्ञाय वाथोतोपवसन्त्यथैनमुताभ्युदेति स यद्य-
 गृहीतः हविरब्भ्युदियात्प्रज्ञातमेव तदेषैव व्रतचर्या यत्पूर्वे-
 द्युर्दुग्धन्दुधि हविरातश्चनन्तत्कुर्वन्ति प्रति प्रमुञ्चन्ति
 वत्सास्तान्पुनरपाकुर्वन्ति ॥ १ ॥ तानपराहे पण्णशाख्या-
 पाकरोति । तद्यथैवादः प्रज्ञातमामावास्यः हविरेवमेव त-
 द्यद्यु व्रतचर्या वा नोदाशसेत गृहीतं वा हविरब्भ्युदि-
 यादितरथो तर्हि कुर्यादेतानेव तण्डुलान्सुफलीकृतान्कृत्वा
 स येऽणीयाथ्सस्तानग्नये † द्वात्रेऽष्टाकपालम्पुरोडाशथं

* अन्वाहरति—यज्ञसम्बन्धिदोषजातं परिहरति—अनेनेति अन्वाहार्यो नाम ऋत्विग्भोजनोय
 ओदनः सा० भा० ।

† 'निरुप्तं व्रताशक्तौ वा प्रथं तण्डुलान्विभज्य मध्यमानग्नये दात्रे, स्थविष्ठानिन्द्राय प्रदात्रे,
 दधनि चरुमणिष्ठान्विणवे शिपिष्ठाय शृते चरुम्' (का० श्रौ० सू० २५. ४. ३८)

श्रपयति ॥ २ ॥ अथ यत्पूर्वेद्युः । दुग्धन्दुधि तदिन्द्राय
प्रदात्तेऽथ तदानीन्दुग्धे विष्णवे शिपिविष्टायैतौस्तण्डुला-
ज्जृते चरुः॥ श्रपयति चरुह्येव स यत्र क्व च तण्डु-
लानावपन्ति ॥ ३ ॥ तद्यदेवम्भवति । एष वै सोमो
राजा देवानामन्नं व्यचचन्द्रमास्तमेतदुपैत्सीत्तमपारात्सीत्त-
मस्मा ऽअग्निर्द्वाता ददातीन्द्रः प्रदाता प्रयच्छति तम-
स्मा इन्द्राग्नी यज्ञन्दत्तस्तेनेन्द्राग्निबभ्यान्दत्तेन यजेन
यजतेऽथ यद्विष्णवे शिपिविष्टायैति यज्ञो वै विष्णु-
रथ यच्छिपिविष्टायैति यमुपैत्सीत्तमपारात्सीत्तच्छिपितमिव
यज्ञस्य भवति तस्माच्छिपिविष्टायैति तत्रो यच्छक्नुया-
त्तद्दद्यान्नादक्षिणः हविः स्यादिति ह्याहुरथ यदैव नोदि-
यादथोपवसेत् ॥ ४ ॥

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[पश्चाच्चन्द्रदर्शने नैमित्तिकेष्टिः]

अद्यामावास्येति मज्ज्यमान ऽउपवसति । अथैष
पश्चाद्दृशे सहैष दिव्यः श्वा स यजमानस्य पशुन-
बभ्यवेक्षते तदपशव्यः॥ स्यादुप्रायश्चित्तिकृत ऽएत-
स्मादु हैतद्भीषावचन्द्रमसादिति ॥ १ ॥ छायामुपसर्पन्ति ।
एतेनो हैतदुपतपदाचक्षते श्वलुचितमित्येतमु हैवैतदा-
चक्षते ॥ २ ॥ शशश्चान्द्रमस ऽहुति । चन्द्रमा वै सोमो
देवानामन्नन्तम्पौर्णमास्यामभिषुण्वन्ति सोऽपरपक्षेऽप
ऽओषधीः प्रविशति पशवो वा ऽअप ऽओषधीरदन्ति

तदेनमेतां रात्रिम्पशुभ्यः सन्नयति ॥ ३ ॥ सोऽयमा-
 वास्येति । मृज्यमानऽउपवसत्यथैष पश्चाद्दृशे तद्यजमानो
 यजपथादेति तदाहुः कथङ्कुर्व्यादित्वा यजपथाद्यजेताः
 न यजेताः इति यजेत हैव न ह्यन्यदपक्वक्रमणम्भवति
 इवः इव ऽएवैष ज्यायानुदेति स ऽआमावास्यविधेनैव-
 द्वाथेष्टिमनुनिर्वपति तदहैवैव इवो वा * ॥ ४ ॥ तस्यै
 त्रीणि हवींषि भवन्ति । अग्नये पथिकृतेऽष्टाकपाल-
 म्पुरोडाशमिन्द्राय वृत्रघ्न ऽएकादशकपालमग्नये वैश्वान-
 नराय द्वादशकपालम्पुरोडाशम् ॥ ५ ॥ स यदग्नये
 पथिकृते निर्वपति । अग्निर्वै पथः कर्ता स यस्मा-
 देवादो यजमानो यजपथादेति तमेनमग्निः पुन्थानमापा-
 दयति ॥ ६ ॥ अथ यदिन्द्राय वृत्रघ्ने । पाप्मा वै वृत्रो यो
 भूतेर्वारयित्वा तिष्ठति कल्याणात्कर्मणः साधोस्तमेतदिन्द्रे-
 णैव वृत्रघ्ना पाप्मानं वृत्रः हन्ति तस्मादिन्द्राय वृत्रघ्ने
 ॥ ७ ॥ अथ यदग्नये वैश्वानराय । द्वादशकपालम्पुरोडाश-
 म्निर्वपति यत्र वा ऽइन्द्रो वृत्रमहँस्तमग्निना वैश्वानरेण
 समदहत्तदस्य सर्वम्पाप्मानं समदहत्तथो ऽएवैष ऽएत-
 दिन्द्रेणैव वृत्रघ्ना पाप्मानं वृत्रः हत्वा तमग्निना
 वैश्वानरेण सन्दहति तदस्य सर्वम्पाप्मानं सन्दहति स
 यो हैवं विद्वानेतयेष्ट्या यजते न हास्याल्पश्च न पाप्मा
 परिशिष्यते ॥ ८ ॥ तस्यै सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति ।

* “पश्चाद्भ्युद्गच्छ आमावास्येनेष्ट्वा तदहैवैव श्वो वामये पथिकृत इन्द्राय वृत्रघ्न एकादश-
 कपालो वैश्वानरश्च” का० श्रौ० सू० २५. ४. ४४ ।

उपा॒ंशु दे॒वता यज॑ति या॒ऽ काम॑यते ता याज्ज्यानुवाक्याऽ
करोत्येवमाज्यभागावेव॒ऽ संख्या॑ज्ये ॥ ९ ॥ तिसृधन्व-
न्दुक्षिणान्ददाति । धन्वना वै इ॒श्वान॑म्बाधन्ते तदेतमेवै-
तद्बाधते यत्तिसृधन्वन्दुक्षिणान्ददाति ॥ १० ॥ दण्डन्दु-
क्षिणान्ददाति । दण्डेन वै इ॒श्वान॑म्बाधन्ते तदेतमेवैतद्बाधते
यदण्डन्दुक्षिणान्ददात्येषा न्वादिष्टा दुक्षिणा दद्यात्स्वेवास्या-
मुप्यन्यथा ऽद्वि॒तरा दुक्षिणास्तासां व्य॒त्सम्प॑येत सा है॒षा
पश॑व्येष्टिस्तयाप्यनवभ्युदृष्टो यजेतैव ॥ ११ ॥

प्रथमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[आख्यायिकया सृष्टिप्रतिपादनम्]

आपो ह वा ऽइदमग्रे सलिलमेवास । ता
ऽअकामयन्त कथन्नु प्रजायेमहीति ता ऽअश्राम्भ्यंस्ता-
स्तपोऽतप्यन्त तासु तपस्तप्यमानासु हिरण्मयमाण्डः
सम्बभूवाजातो ह तर्हि सँवत्सर ऽआस तदिदुः हि-
रण्मयमाण्डं व्यावत्सँवत्सरस्य बेलो तावत्पर्यप्लवत
॥ १ ॥ ततः सँवत्सरे पुरुषः समभवत् । स प्रजापति-
स्तस्मादु सँवत्सर ऽएव स्त्री वा गौर्वा बृडवा वा द्विजा-
यते सँवत्सरे हि प्रजापतिरजायत स ऽइदुः हिरण्मय-
माण्डं व्यरुजन्नाह तर्हि का चन प्रतिष्टास तदेन-
मिदमेव हिरण्मयमाण्डं व्यावत्सँवत्सरस्य बेलोसीत्ता-
वद्विभ्रत्पर्यप्लवत ॥ २ ॥ स सँवत्सरे व्याजिहीर्षत् ।
स भूरिति व्याहरत्सेयम्पृथिव्यभवद्भुव ऽद्विति तदिदमन्त-

रिक्षमभवत्स्वरिति सासौ द्यौरभवत्तस्मादु सँवत्सर एव
 कुमारो व्याजिहीर्षति सँवत्सरे हि प्रजापतिर्व्याहरत्
 ॥३॥ स वा एकाक्षरद्वयक्षराण्येव । प्रथमं बृदन्प्रजापति-
 रवदत्तस्मादेकाक्षरद्वयक्षराण्येव प्रथमं बृदन्कुमारो ब्रूदति
 ॥ ४ ॥ तानि वा एतानि । पञ्चाक्षराणि तान्पञ्चऽर्त्तुन-
 कुरुत त इमे पञ्चऽर्त्तवः स एवमिमाँल्लोकान्जातान्त्सँव-
 त्सरे प्रजापतिरबभ्युदतिष्टुत्तस्मादु सँवत्सर एव कुमार
 उदतिष्टासति सँवत्सरे हि प्रजापतिरुदतिष्टुत् ॥ ५ ॥
 स सहस्रायुर्जने । स यथा नद्यै पारम्परापश्येदेव ७
 स्वस्यायुषः पारम्पराचक्रव्यौ ॥ ६ ॥ सोऽर्च्चञ्छ्राम्यँश्चचार
 प्रजाकामः । स आत्मन्येव प्रजातिमधत्त स आस्ये-
 नैव देवानसृजत ते देवा दिवमभिपद्यासृज्यन्त तद्देवानान्दे-
 वत्वं व्यदिवमभिपद्यासृज्यन्त तस्मै ससृजानाय दिवे-
 वास तद्देव देवानान्देवत्वं व्यदस्मै ससृजानाय दिवे-
 वास ॥ ७ ॥ अथ योऽयमवाङ् प्राणः । तेनासुरान-
 सृजत त इमामेव पृथिवीमभिपद्यासृज्यन्त तस्मै ससृ-
 जानाय तम इवास ॥ ८ ॥ सोऽवेत् । पाप्मानं ब्रा-
 ह्मणसृक्षि यस्मै मे ससृजानाय तम इवाभूदिति ताँस्तत
 एव पाप्मनाविद्धत्ते तत एव पराभवँस्तस्मादाहुर्नै-
 तदस्ति यद्देवासुरं व्यदिदमन्वाख्याने त्वदुद्यत इति
 हासे त्वत्ततो ह्येव तान्प्रजापतिः पाप्मनाविद्धत्ते तत एव
 पराभवन्निति ॥ ९ ॥ तस्मादेतद्दृषिणाबभ्यनूक्तम् । न
 त्वं व्युत्से कतमच्चनाहर्त्त तेऽमिञ्चो मघवन्कञ्चनास्ति

मायेत्सा ते षानि बुद्धान्याहुर्बाध्य शत्रुन्न नु पुरा युयुत्स
 ऽहुति ॥ १० ॥ स यदस्मै देवान्तसृजानाय । द्विवेवास
 तदहरकुरुताथ यदस्मा ऽसुरान्तसृजानाय तम ऽइवास
 ताथं रात्रिमकुरुत ते ऽअहोरात्रे ॥ ११ ॥ स ऽऐक्षत
 प्रजापतिः । सर्वं वा ऽअत्सारिषं य्य ऽइमा देवता ऽअसृ-
 क्षीति स सर्वत्सरोऽभवत्सर्वत्सरो ह वै नामैतद्यत्सँवत्सर
 ऽहुति स यो हैवमेतत्सँवत्सरस्य सर्वत्सरत्वं वेद यो हैन-
 म्पाप्मा मायया त्सरति न हैनः सोऽभिभवत्यथ यमभि-
 चरत्यभि हैवैनम्भवति य ऽएवमेतत्सँवत्सरस्य सर्वत्सरत्वं
 वेद ॥ १२ ॥ स ऽऐक्षत प्रजापतिः । इमं वा ऽआत्मनः
 प्रतिमामसृक्षि यत्सँवत्सरमिति तस्मादाहुः प्रजापतिः
 सँवत्सर ऽहुत्यात्मनो ह्येतम्प्रतिमामसृजत यद्वेव चतुरक्षरः
 सँवत्सरश्चतुरक्षरः प्रजापतिस्तेनो हैवास्यैष प्रतिमा
 ॥ १३ ॥ ता वा ऽएताः प्रजापतेरधि देवता ऽअसृज्यन्ता-
 ग्निरिन्द्रः सोमः परमेष्ठी प्राजापत्यः ॥ १४ ॥ ताः
 सहस्रायुषो जजिरे । ता यथा नद्यै पारम्परापश्येदेवथ
 स्वस्यायुषः पारम्पराचकल्युः ॥ १५ ॥ ता ऽअर्चन्त्यः
 श्राम्भ्यन्तश्चेरुः । तत ऽएतम्परमेष्ठी प्राजापत्यो यज्ञम-
 पश्यद्यद्दर्शपूर्णमासौ ताब्भ्यामयजत ताब्भ्यामिष्टाकाम-
 यताहुर्मेवेदः सर्वथं स्यामिति स ऽआपोऽभवद्वापो वा
 ऽइदः सर्वन्ता यत्परमे स्थाने तिष्ठन्ति यो हीहाभि-
 खनेदप ऽएवाभिविन्देत्परमाद्वा ऽएतत्स्थानाद्वर्षति यद्वि-
 स्तस्मात्परमेष्ठी नाम ॥ १६ ॥ स परमेष्ठी प्रजापति-

म्पितरमब्रवीत् । कामप्त्रं वा ऽअहं व्यज्रमदर्शन्तेन त्वा
 याजयानीति तथेति तमयाजयत्स ऽइष्ट्वाकामयताहुमेवेदः
 सर्वं स्यामिति स प्राणोऽभवत्प्राणो वा ऽइदः सर्वमयं
 वै प्राणो योऽयम्पवते स प्रजापतिस्तस्य दृष्टिर्ब्रह्मदेव
 वेदेत्थाद्वातीति यद्वै किञ्च प्राणि स प्रजापतिः स यो
 ह वैमेताम्प्रजापतेर्दृष्टिं वेदाविरिव हैव भवति ॥ १७ ॥

स प्रजापतिरिन्द्रस्पृष्टमब्रवीत् । अनेन त्वा कामप्त्रेण
 यज्ञेन याजयानि येन मामिदुम्परमेष्टुयीयजदिति तथेति
 तमयाजयत्स ऽइष्ट्वाकामयताहुमेवेदः सर्वं स्यामिति
 स वागभवद्वाग्वा ऽइदः सर्वन्तस्ममादाहुरिन्द्रो वागिति
 ॥ १८ ॥ [अर्धप्रपाठकः] स ऽइन्द्रोऽग्नीषोमौ बभ्रातरा-
 वब्रवीत् । अनेन वाङ्कामप्त्रेण यज्ञेन याजयानि येन
 मामिदुम्पिता प्रजापतिर्ययीयजदिति तथेति तावयाजय-
 त्ताविष्ट्वाकामयेतामावमेवेदः सर्वं स्यावेति तयोरन्नादु
 ऽएवान्न्यतरोऽभवदुन्नमन्न्यतरोऽन्नादु ऽएवाग्निरभवदन्नः
 सोमोन्नादश्च वा ऽइदः सर्वमन्नश्च ॥ १९ ॥ ता वा
 ऽएताः । पञ्च देवता ऽएतेन कामप्त्रेण यज्ञेनायजन्त
 ता यत्कामा ऽअयजन्त स ऽआबभ्यः कामः समाह्वयत
 यत्कामो ह वा ऽएतेन यज्ञेन यजते सोऽस्मै कामः
 समृद्ध्यते ॥ २० ॥ त ऽइष्ट्वा प्राचीन्दिशमपश्यन् ।
 ताम्प्राचीमेवाकुर्वत् सेयम्प्राच्येव दिक्तस्मादिमाः प्रजाः
 प्राच्यः सर्पन्ति प्राचीं ह्येतामकुर्वतोपैनामितः कुर्वी-
 महीति तामूर्जमकुर्वतेमाह्लूर्जम्पश्येमेति सासौ यौरभवत्

॥ २१ ॥ अथ दक्षिणान्दिशमपश्यन् । तान्दक्षिणामेवा-
कुर्वत सेयन्दक्षिणैव दिक्तस्मदादु दक्षिणत एव दक्षिणा
ऽउपतिष्ठन्ते दक्षिणतोऽब्भ्यवाजन्ति दक्षिणां ह्येतामकुर्वतो-
पैनामितः कुर्वीमहीति तँल्लोकमकुर्वतेमङ्खलु लोकम्पश्येमे-
ति तदिदमन्तरिक्षमभवदेष वै लोकः सा यथा हैवेयम्प्रति-
ष्ठाविरस्मिँल्लोके पृथिव्येवमु हैवैषा प्रतिष्ठाविरमु-
ष्मिँल्लोक इदमन्तरिक्षः स यदिह सन्नमुँल्लोकन्न पश्यति
तस्मादाहुः परोऽक्षमसौ लोक इति ॥ २२ ॥ अथ
प्रतीचीन्दिशमपश्यन् । तामाशामकुर्वत तस्माद्यत्प्राङ्
सृत्वा बिन्दुत एतामेव तेन दिशमेत्याशां ह्येतामकुर्व-
तोपैनामितः कुर्वीमहीति तां श्रियमकुर्वतेमाङ्खलु श्रिय-
म्पश्येमेति सेयम्पृथिव्यभवच्छीर्षा इयन्तस्माद्योऽस्यै
भूयिष्टं बिन्दते स एव श्रेष्ठो भवति ॥ २३ ॥ अथो-
दीचीन्दिशमपश्यन् । तामपोऽकुर्वतोपैनामितः कुर्वीमहीति
तन्धर्ममकुर्वत धर्मो वा आपस्तस्माद्यदेमँल्लोकमाप
ऽआगच्छन्ति सर्वमेवेदं यथा धर्मम्भवत्यथ यदा वृष्टि-
र्भवति बलीयानेव तर्ह्यबलीयस आदत्ते धर्मो ह्यापः
॥ २४ ॥ ता वा एताः । एकादश देवताः पञ्च प्रयाजा
द्वावाज्यभागौ स्विष्टकृत्तृयोऽनुयाजाः ॥ २५ ॥ ता एका-
दशाहुतयः । एताभिर्वा आहुतिभिर्देवा इमँल्लोका-
नजयन्तेता दिशस्तथो एवैष एताभिराहुतिभिरिमाँल्लो-
काञ्जयत्येता दिशः ॥ २६ ॥ चतस्रोऽवान्तरदिशः ।
त एव चत्वारः पत्नीसंख्याजा अवान्तरदिशो वै

दे॒वाश्च॑तुर्भि॒र्भ॒ः प॒त्नीसं॑ख्याजैर॒जय॑न्न॒वान्तर॑दि॒शः ऽउ ऽए॒वैष॑
 ए॒तैर्ज॑यति ॥ २७ ॥ अथे॒डा । अ॒न्नाद्य॑मे॒वैत॑या दे॒वा
 ऽअ॒जयँ॑स्तथो ऽए॒वैष॑ ऽए॒तया॑न्नाद्यमे॒व ज॑यत्येषा नु
 दे॒वत्रा॑ दर्श॒पूर्ण॑मा॒सयो॑ः सम्पत् ॥ २८ ॥ अ॒था॒ह्या॒त्मम् ।
 प॒ञ्चमे॑ पुरुषे प्रा॒णा ऽमृ॑ते च॒क्षुर्भ्या॑न्त॒ ऽए॒व प॒ञ्च प्र॑याजा
 च॒क्षुषी॑ ऽआ॒ज्यभा॑गौ ॥ २९ ॥ अ॒यमे॒वावा॑ङ् प्रा॒णः
 स्वि॒ष्टकृ॑त् । स यत्त॒मब्भ्य॑र्द्धे ऽइ॒वे॒तरा॑भ्य ऽआ॒हुति॑भ्यो
 जु॒होति॑ त॒स्मादे॒तस्मात्प्रा॑णात्स॒र्वे प्रा॑णा बी॒भत्सन्ते॑ऽथ
 य॒स्त्वि॒ष्टकृ॑ते स॒र्वेषा॑थ॒ हवि॑षाथ॒ सम॑वद्यति त॒स्माद्य॑त्किञ्चे॒-
 मा॒न्प्रा॑णाना॒पद्य॑त ऽए॒तमे॒व तत्स॑र्व॒ः स॒म॒वैति॑ ॥ ३० ॥ त्री॒णि
 शि॒श्नानि॑ । त॒ ऽए॒व त्रयो॑ऽनु॒याजा॑ः स॒ योऽयं॑ वृ॒षि॒ष्टो-
 ऽनु॒याज॑स्त॒दिदं॑ वृ॒षि॒ष्टमि॒व शि॒श्नन्तं॑ वा ऽअ॒न॒वान॑न्यजे॒-
 दित्या॑हुस्तथो हा॒स्यैत॑द॒मृद्ध॑म्भ॒वती॑ति ॥ ३१ ॥ स॒ वै स॑कृ॒द-
 वा॒न्यात् । ए॒कथं॑ ह्ये॒तस्य॑ प॒र्वथ॑ य॒दप॑र्व॒कथं॑ स्यात्प्र॒तृणं॑
 वै॒व ति॒ष्टे॒ल्लम्बे॑त वा त॒स्मादे॒तदु॒च्च ति॒ष्टति॑ प॒द्यते॑ च
 त॒स्मात्स॑कृ॒दवा॒न्यात् ॥ ३२ ॥ द्वौ॑ वा॒हू द्वौ॑ ऽऊ॒रू ।
 त॒ ऽए॒व च॑त्वार॒ः प॒त्नीसं॑ख्याजा॒ः प्र॑ति॒ष्टाय॑मे॒व प्रा॑ण ऽइ॒डा
 य॒त्तान्ना॑ग्नौ जु॒होति॑ य॒त्सा प्र॑दग्धे॒व त॒स्माद॑य॒मन॑व॒तृणः॑
 प्रा॒णः ॥ ३३ ॥ अ॒स्थे॒व या॒ज्यानु॒वाक्क॑याः । मा॒थ्स॒ह
 ह॒विस्त॑न्मि॒तञ्छ॒न्दो य॒द्याज्यानु॒वाक्क॑यास्त॒स्मादु॑ स॒माव॑न्त्ये॒-
 वा॒स्थीनि॑ मे॒द्यत॑श्च कृ॒श्यत॑श्च भ॒वन्त्य॑थ य॒ज्ञ्य ऽइ॒व
 च ह॒विर्गृ॑ह्णाति क॒नीय॑ ऽइ॒व च त॒स्मादु॑ मा॒थ्सान्॑त्ये॒व
 मे॒द्यतो॑ मे॒द्यन्ति॑ मा॒थ्सानि॑ कृ॒श्यत॑ः कृ॒श्यन्ति॑ ते॒नैते॑न

यजेन याङ्गामयते देवतान्तां यजति यस्यै हविर्भवति
॥ ३४ ॥ ता वा ऽएताः । अनपोद्धार्या ऽआहुतयो भवन्ति
स यद्धैतासामपोद्धरेद्यथैकमङ्गः शृणीयात्प्राणं वा निर्ह-
णयादेवन्तदङ्ग्याङ्ग्येव हवींष्युप चाहियन्तेऽप च हियन्ते
॥ ३५ ॥ ता वा ऽएताः । षोडशाहुतयो भवन्ति षोडशकलो
वै पुरुषः पुरुषो यजस्तस्मात्षोडशाहुतयो भवन्ति ॥ ३६ ॥

प्रथमाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

[व्रतोपायनमीमांसा]

तद्वा ऽअदो व्रतोपायन ऽउच्यते । यदि नाश्नाति
पितृदेवत्यो भवति यद्यु ऽअश्नाति देवानत्यश्नातीति
तदारण्यमश्नीयादिति तत्र स्थापयन्ति ॥ १ ॥ स यदि
ग्राम्या ऽओषधीरश्नाति । पुरोडाशस्य मेधमश्नाति
यदारण्या ऽओषधीरश्नाति बर्हिषो मेधमश्नाति यदि
वानस्पत्यमश्नातीद्धमस्य मेधमश्नाति यदि पयः पिबति
सानाढ्यस्य चाज्यस्य च मेधमश्नाति यद्यपः पिबति
प्रणीतानाम्मेधमश्नाति यदि नाश्नाति पितृदेवत्यो
भवति ॥ २ ॥ तदाहुः । किमयनमिति स्वयः हैवैते रात्री
ऽअग्निहोत्रञ्जुहुयात्स यद्धुत्वा प्राश्नाति तेनापितृदेवत्यो
भवत्याहुतिर्वा ऽएषा स यदेवैतामात्मन्नाहुतिञ्जुहोति तेनो
ऽएतेषाम्मेधानान्नाश्नाति ॥ ३ ॥ एते ह वै रात्री । सर्वा
रात्रयः समवयन्ति या ऽआपूर्व्यमाणपक्षस्य रात्रयस्ताः
सर्वाः पौर्णमासीं समवयन्ति या ऽअपक्षीयमाणपक्षस्य

रात्रयस्ताऽ सर्वा ऽअमावास्याऽ समवयन्ति स यो हैवं
 विद्वान्स्वयमुपवसथे जुहोति सर्वदा हैवास्य स्वयः
 हुतम्भवति ॥ ४ ॥

प्रथमाध्याये सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

[आख्यायिकया यज्ञोत्पत्तिकथनम्]

देवाश्च वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्याऽ पस्पृ-
 धिरे ततोऽसुरा अतिमानेनैव कस्मिन्नु वयञ्जुहुयामेति
 स्वेष्वेवास्येषु जुह्वतश्चेरुस्तेऽतिमानेनैव पराबभूवुस्तस्मा-
 न्नातिमद्भ्येत पराभवस्य हैतन्मुखं व्यदतिमानः ॥ १ ॥
 अथ देवाः । अन्योऽन्यस्मिन्नेव जुह्वतश्चेरुस्तेऽभ्यः
 प्रजापतिरात्मानम्प्रददौ यज्ञो हैषा मास यज्ञो हि देवा-
 नामन्नम् ॥ २ ॥ स देवेभ्य ऽआत्मानम्प्रदाय । अथै-
 तमात्मानः प्रतिमामसृजत यद्यज्ञन्तस्मादाहुः प्रजापति-
 र्यज्ञ ऽइत्यात्मनो ह्येतम्प्रतिमामसृजत ॥ ३ ॥ स ऽएतेन
 यज्ञेन । देवेभ्य ऽआत्मानन्निष्क्रीणीत स यद्रूतमुपैति
 यथैव तत्प्रजापतिर्देवेभ्य ऽआत्मानम्प्रायच्छदेवमेवैष
 ऽएतद्देवेभ्य ऽआत्मानम्प्रयच्छति तस्मादु संव्यत
 ऽएवैताऽ रात्रिश्चिचरिषेद्यथा हविषा चरेदेवः हविर्ह्येष
 देवानाम्भवति ॥ ४ ॥ अथ यद्यज्ञन्तनुते । यज्ञेनैवैतद्देवेभ्य
 ऽआत्मानन्निष्क्रीणीते यथैव तत्प्रजापतिर्निष्क्रीणीतैवमथ
 यद्धविर्निर्वपति हविषैवैतद्यज्ञन्निष्क्रीणाति हविरनुवाक्य-

यानुवाक्कयामवदानेनावदानं याज्ज्यया याज्ज्यां वषट्कारेण
वषट्कारमाहुत्या तस्याहुतिरेवानिष्क्रीता भवति ॥ ५ ॥
स यथाग्रप्रशीर्णो वृक्षः । एवमस्यैष यज्ञो भवत्याहुति-
मेवाह्वाहृष्येण निष्क्रीणाति तद्यदेतद्धीनं व्यज्ञस्याह्वा-
हुरति तस्मादन्वाहृष्यो नमैवमु हास्यैष सर्व एव
यज्ञो निष्क्रीतो भवत्येष ह वै यजमानस्यामुष्मिल्लोक
ऽआत्मा भवति यद्यज्ञ स ह सर्वतनूरेव यजमानोऽमु-
ष्मिल्लोके सम्भवति य एव विद्वान्निष्क्रीत्या यजते ॥ ६ ॥

प्रथमाध्याये अष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

[पुरुषजन्मत्रयप्रतिपादनम्, सामिधेनीप्रशंसाच]

त्रिह वै पुरुषो जायते । एतन्वेव मातुश्चाधि-
पितुश्चाग्रे जायतेऽथ यं व्यज्ञ उपनमति स यद्यजते
तद्वितीयजायतेऽथ यत्र स्मियते यत्रैनमग्नावभ्यादुधति
स यत्ततः सम्भवति तत्तृतीयजायते तस्मात्त्रिः पुरुषो
जायत इत्याहुः ॥ १ ॥ ता वा एताः । एकादश
सामिधेनीरन्वाह दश वा इमे पुरुषे प्राणा ऽआत्माका-
दशो यस्मिन्नेते प्राणाः प्रतिष्ठिता एतावाह्वै पुरुषस्तदेन-
इकृत्स्नजनयत्यथ यदूर्ध्वः सामिधेनीभ्यः सा प्रतिष्ठा
तदेनजनयित्वा प्रतिष्ठापयति ॥ २ ॥ नव प्रसवस्य

(१) सम्यगिध्यते ज्वालयतेऽग्निर्याभिर्ऋग्मिस्ताः सामिधेन्यः 'प्र वो वाजा अभिषव,
(तै० ब्रा० ३।५।२।१) इत्याद्या एकादश ।

व्याहृतयः । नवेमे पुरुषे प्राणास्तदेनन्दितीयञ्जनय-
 त्याश्चावणस्पत्याश्चावणः सा प्रतिष्टुथ षडेवादः
 सृष्ट्वौ जन्मोद्यते तदेनन्तृतीयञ्जनयति पत्नीसंख्याजा
 एव तत्र प्रतिष्टा ॥ ३ ॥ त्रिर्हि वै पुरुषो जायते ।
 एवमेवैनमेतद्यज्ञात्त्रिर्जनयति तासामेकादशानान्त्रिः प्रथमा-
 मद्वाह त्रिरुत्तमाम् ॥ ४ ॥ ताः पञ्चदश सामिधेन्न्यः ।
 द्वावाधारौ पञ्च प्रयोजा ऽड्डा त्रयोऽनुयाजाः सूक्त-
 वाक् इच्च शम्भ्योर्वाक् इच्च तास्त्रयोदशाहुतयोऽथ षडेवादः
 पत्नीसंख्याजेषु सम्प्रगृह्णाति समिष्टयजुश्च ॥ ५ ॥ ताः
 पञ्चदशाहुतयः । तासाम्पञ्चदशानामाहुतीनामेता ऽअनु-
 वाक्या ऽएताः पञ्चदश सामिधेन्न्य ऽएतासामनुवाक्या-
 नामेता याज्या य ऽएवात्र मन्त्रो यो निगदस्तद्याज्यारूप-
 मेतेनो हास्येता ऽआहुतयोऽनुवाक्यवत्यो भवन्त्येताभिः
 सामिधेनीभिरेताभिराहुतिभिरेता ऽअनुवाक्या याज्यवत्य-
 श्चाहुतिर्मत्यश्च भवन्ति ॥ ६ ॥

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

(१) वहेः कश्चिद्देशमारभ्य देशान्तरपर्यन्तं समन्त्रकमाज्यधारया आहरणमाधारः ।

(२) प्रकर्षेण इज्यन्ते देवता एभिस्ते प्रयाजाः “समिधो यजति, तनूनपातं यजति, इडो यजति, बर्हिर्यजति, स्वाहा यजति” (तै० सं० २।६।१) इति प्रयाजाः ।

(३) इज्यते अनयेति व्युत्पत्त्या ‘ये यजामहे’ इति पूर्विका वषट्कारान्ता हविःप्रदानार्था ऋक् याज्याश्चन्देनोच्यते ।

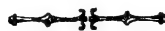
(४) पुरः यागात्पूर्वं देवतामनुकलयितुं या ऋक् अनुच्यते सा पुरोऽनुवाक्या अनुवाक्या इति चोच्यते ।

(५) ‘वत्य०’ इति ‘ज’ पुस्तके ।

[याज्यानुवाक्ययोश्छन्दोविशेषत्वविधानपूर्वकं स्तवनम्]

गायत्रीमनुवाक्यामन्वाह । त्रिपदा वै गायत्री त्रय
ऽइमे लोका ऽइमानेवैतल्लोकान्देवाः प्रत्यष्टापयन् ॥ १ ॥
अथ त्रिष्टुभा यजति । चतुष्पदा वै त्रिष्टुप्चतुष्पादाः
पशवस्तत्पशूनेवैतद्देशु लोकेषु प्रतिष्ठितेषु देवाः प्रत्यष्टा-
पयन् ॥ २ ॥ द्वयक्षरो वषट्कारः । द्विपादौ पुरुषस्तत्पुरुष-
मेवैतद्विपादमेषु पशुषु प्रतिष्ठितेषु देवाः प्रत्यष्टापयन् ॥ ३ ॥
सोऽयन्दिपात्पुरुषः । पशुषु प्रतिष्ठित एवमेवैष एत-
ल्लोकान्प्रतिष्टापयति लोकेषु प्रतिष्ठितेषु पशून्प्रतिष्टापयति
पशुषु प्रतिष्ठितेष्व्वात्मानम्प्रतिष्टापयत्येवमेष पुरुषः पशुषु
प्रतिष्ठितो य एव विद्वान्यजते ॥ ४ ॥ अथ वषट्कृते
जुहोति । एष वै वषट्कारो य एष तपति स एष
मृत्युस्तदेनमुपरिष्टान्मृत्योः संस्करोति तदेनमतो जनयति
स एतन्मृत्युमतिमुच्चयते यज्ञो वा ऽअस्यात्मा भवति
तथज एव भूत्वैतन्मृत्युमतिमुच्चयत एतेनो हास्य सर्वे
यज्ञकृतव एतन्मृत्युमतिमुक्ताः ॥ ५ ॥ * अथ ग्रामेता-
माहुतिञ्जुहोति । एषा ह वा ऽअस्याहुतिरमुष्मिँल्लोक
ऽआत्मा भवति स यदैवंविदस्माल्लोकात्प्रैत्यथैनमेपाहुति-
रेतस्य पृष्ठे सत्याह्वयत्येहं वै त ऽइहात्मास्मीति तथ-
दाहयति तस्मादाहुतिर्नाम ॥ ६ ॥

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[आधारौ स्तोतुमाख्यायिकया तत्सृष्टिप्रतिपादनम्]

ब्रह्म वा ऽइदमग्र्य ऽआसीत् । तद्देवानसृजत तद्देवान्सृष्ट्वैषु लोकेषु व्यारोहयदस्मिन्नेव लोकेऽग्निं वायुमन्तरिक्षे दिव्येव सूर्यम् ॥ १ ॥ अथ येऽत ऽऊर्द्धा लोकाः । तथा ऽअत ऽऊर्द्धा देवतास्तेषु ता देवता व्यारोहयत्स यथा हैवेम ऽआविर्ल्लोका ऽइमाश्च देवता ऽएवमु हैव त ऽआविर्ल्लोकास्ताश्च देवता येषु ता देवता व्यारोहयत् ॥ २ ॥ अथ ब्रह्मैव परार्द्धमगच्छत् । तत्परार्द्धं त्वैक्षत कथन्विमाल्लोकान्प्रत्यवेयामिति तद्द्वाभ्यामेव प्रत्यवैद्रूपेण चैव नाम्ना च स यस्य कस्य च नामास्ति तन्नाम यस्यो ऽअपि नाम नास्ति यद्देद रूपेणेदुः रूपमिति तद्रूपमेतावद्वा ऽइदं स्यावद्रूपञ्चैव नाम च ॥ ३ ॥ ते हैते ब्रह्मणो महती ऽअब्धे । स यो हैते ब्रह्मणो महती ऽअब्धे वेद महद्देवाब्धम्भवति ॥ ४ ॥ ते हैते ब्रह्मणो महती यक्षे । स यो हैते ब्रह्मणो महती यक्षे वेद महद्देव यक्षम्भवति तयोरन्यतरज्यायो रूपमेव यद्यपि नाम रूपमेव तत्स यो हैतयोज्यायो वेद ज्यायान्ह तस्मान्भवति यस्मान्ज्यायान्बुभूषति ॥ ५ ॥ मर्त्या ह वा ऽअग्रे देवा ऽआसुः । स यदैव ते ब्रह्मणा-पुरथामृता ऽआसुः स यस्मिनस ऽआधारयति मनो वै रूपस्मनसा हि वेदेदुः रूपमिति तेन रूपमाप्नोत्यथ यं वाच ऽआधारयति वाग्वै नाम वाचा हि नाम गृह्णाति तेनो नामाप्नोत्येतावद्वा ऽइदं सर्वं स्यावद्रूपञ्चैव

नाम च तत्सर्वमाप्नोति सर्वं वा ऽअक्षय्यमेतेनो हास्या-
क्षय्यः सुकृतम्भवत्यक्षय्यो लोकः ॥ ६ ॥ तद्वा ऽअदु-
ऽआग्नेय्यामिष्ट्वा ऽउच्यते । यथा तदृषिभ्यो यज्ञः प्रारो-
चत तं व्यथातन्वत तद्यज्ञन्तन्वानानृषीन्गन्धर्वा ऽउप-
निषेदुस्ते ह स्म सन्निदधतीदं वा ऽअत्यरीरिचन्निदमून-
मकून्निति स यदैषां व्यज्ञः सन्तस्तथैनाँस्तद्दर्शयाञ्चक्रु-
रिदं वा ऽअत्यरीरिचतेदमूनमकून्तेति ॥ ७ ॥ स यदतिरेच-
याञ्चक्रुः । यथा गिरिरेवन्तदासाथ यदूनञ्चक्रुर्गर्भथा
श्शव्भ्राः प्रदरा एवन्तदास ॥ ८ ॥ स यत्र शंखोराह ।
तदभिमृशति 'यज्ञं नमश्च त ऽउप च यज्ञस्य शिवे
सन्तिष्टस्व स्विष्टे मे सन्तिष्टस्वे'ति स यदतिरेचयति
तन्नमस्कारेण शमयत्यथ यदूनङ्करोत्युप चेति तेन तदून्यू-
नम्भवति यज्ञस्य शिवे सन्तिष्टस्वेति यद्वै यज्ञस्यान्यूना-
तिरिक्तन्तच्छिवन्तेन तदुभयः शमयति स्विष्टे मे सन्तिष्ट-
स्वेति यद्वै यज्ञस्यान्यूनातिरिक्तन्तस्त्विष्टन्तेनो तदुभयः
शमयत्येवमु हास्येतेन यज्ञेनान्यूनातिरिक्तेनैवेष्टम्भवति
य ऽएवं विद्वानेवमभिमृशति तस्मादेवमेवाभिमृशेत्ते
ह ते गन्धर्वा ऽआसुः शूर्पं व्यवमान्कषिरुद्वालवान्धा-
नान्तर्बान् ॥ ९ ॥

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[दर्शपूर्णमासनामात्मना आधारस्तुतिः, अधिदेवमध्यात्ममेदेन
दर्शपूर्णमासप्रतिपादनञ्च]

एष वै पूर्णमाह । य ऽएष तपत्यहरहर्ह्येष पूर्णो-
ऽथैष ऽएव दुर्शो यच्चन्द्रमा ददृश ऽइव ह्येष ॥ १ ॥
अथो ऽइतरथाहुः । एष ऽएव पूर्णमा यच्चन्द्रमा ऽएतस्य
ह्यनु पूरणम्पौर्णमासीत्याचक्षतेऽथैष ऽएव दुर्शो य एष
तपति ददृश ऽइव ह्येष ॥ २ ॥ इयमेव पूर्णमाह ।
पूण्येव हीयमसावेव द्यौर्दुर्शो ददृश ऽइव ह्यसौ द्यौः ॥ ३ ॥
रात्रिरेव पूर्णमाह । पूण्येव हीयः रात्रिरहरेव दुर्शो
ददृश ऽइव हीदमहरेषा नु देवञ्चा दर्शपूर्णमासयोर्मी-
माशंसा ॥ ४ ॥ अथाह्यात्मम् । उदान ऽएव पूर्णमा
ऽउदानेन ह्यम्पुरुषः पूर्यत ऽइव प्राण ऽएव दुर्शो
ददृश ऽइव ह्यम्प्राणस्तदेतावन्नादुश्चान्नप्प्रदुश्च दर्श-
पूर्णमासौ ॥ ५ ॥ प्राण ऽएवान्नाहुः । प्राणेन हीदमन्न-
मद्यत ऽउदान ऽएवान्नप्प्रदु ऽउदानेन हीदमन्नम्प्रदीयते स
यो हैतावन्नादुश्चान्नप्प्रदुश्च दर्शपूर्णमासौ वेदान्नादो हैव
भवति प्र हास्मा ऽअन्नाद्यन्दीयते ॥ ६ ॥ मन ऽएव
पूर्णमाह । पूर्णमिव हीदममनो वागेव दुर्शो ददृश ऽइव
हीयं वाक्तदेतावह्यात्मम्प्रत्यक्षन्दर्शपूर्णमासौ स यदु-
पवसथे व्रतोपायनीयमश्नाति तेनैतावह्यात्मम्प्रत्यक्षन्द-
र्शपूर्णमासौ प्रीणाति यज्ञेन प्रातर्ह्येवो ॥ ७ ॥ तदाहुः । यन्न
पूर्णमासायेति हविर्गृह्यते न दुर्शयेति हविर्गृह्यते न पूर्ण-
मासायानुब्रूहि न दुर्शायानुब्रूहि न पूर्णमासं श्वज न दुर्श

व्यजेत्यथ केनास्य दर्शपूर्णमासाविष्टौ भवत इति स
 यम्नस आघारयति मनो वै पूर्णमास्तेन पूर्णमासं
 व्यजेत्यथ यं वाच आघारयति वाग्वै दर्शस्तेनो दर्श
 व्यजत्येतेनो हास्य दर्शपूर्णमासाविष्टौ भवतः ॥ ८ ॥
 तद्वैके । चरु निर्वपन्ति पौर्णमास्यां सरस्वतेऽमावास्या-
 यां सरस्वत्या एतत्प्रत्यक्षन्दर्शपूर्णमासौ यजामह इति
 वृद्धन्तस्तदु तथा न कुर्यान्नमनो वै सरस्वान्वाक्सरस्वती
 स यदेवैतावाघारावाघारयति तदेवास्य दर्शपूर्णमासाविष्टौ
 भवतस्तस्मादेतौ चरु न निर्वपेत् ॥ ९ ॥ तदाहुः ।
 आगूर्त्ती वा एष भवति यो दर्शपूर्णमासाभ्यां व्यजते
 पौर्णमासेन हीष्ट्वा वेदामावास्येन यक्ष्य इत्यामावास्ये-
 नेष्ट्वा वेद पुनः पौर्णमासेन यक्ष्य इति स आगूर्त्येवा-
 मुल्लोकमेति यदामुल्लोकमेति कथमनागूर्त्ती भवतीति स
 यदेवैता उभयत्राघारावाघारयति तदेवास्य दर्शपूर्णमासौ
 सन्तिष्ठेते स स स्थितयोरेव दर्शपूर्णमासयोरथामुल्लो-
 कमेति तथानागूर्त्ती भवति ॥ १० ॥

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११९ ॥

[दर्शपूर्णमासयोरश्वमेधात्मना स्तुतिः]

अपि ह वा एतर्हि । देवेभ्योऽश्वमेधमालभन्ते
 तदाहुः प्राकृतोऽश्वमेध इतीतर इन्नूनः स तद्वा एष

ऽएवाश्वमेधो यच्चन्द्रमाः ॥ १ ॥ तदाहुः । पदे पदेऽ-
श्वस्य मेध्यस्याहुतिञ्जुहोतीति स यत्सायम्प्रातरग्निहोत्र-
ञ्जुहोति द्वे सायमाहुती जुहोती द्वे प्रातस्ताश्चतस्र
ऽआहुतयश्चतुष्पादा ऽअश्वस्तदस्य पदे पद ऽएवाहुति-
र्हुता भवति ॥ २ ॥ तदाहुः । विवृत्तेऽश्वस्येष्टिर्निर्वपती-
त्येष वै सोमो राजा देवानामन्नं यच्चन्द्रमाः स यत्रैष
ऽएतां रात्रिन् पुरस्तान्न पश्चाद्दृशे तदिमँल्लोकमाग-
च्छति सोऽस्मिँल्लोके विवर्त्तते ॥ ३ ॥ स यदामावास्येन
यजते । विवृत्त ऽएवास्यैतदिष्टिर्निर्वपत्यथ यत्पौर्ण-
मासेन यजतेऽश्वमेधमेवैतदालभते तमालभ्य देवेभ्यः
प्रयच्छति सँवत्सरे वा ऽद्वतरमश्वमेधमालभन्त ऽएष
वै मासः परिप्लवमानः सँवत्सरङ्करोति तदस्य सँव-
त्सरे सँवत्सर ऽएवाश्वमेध ऽआलब्धो भवति ॥ ४ ॥
तं वा ऽएतम् । मासि मास्येवाश्वमेधमालभन्ते स
यो हैवं विद्वानग्निहोत्रञ्च जुहोति दर्शपूर्णमासाभ्याञ्च
यजते मासि मासि हैवास्याश्वमेधेनेष्टम्भवत्येतदु हास्या-
ग्निहोत्रञ्च दर्शपूर्णमासौ चाश्वमेधमभिसम्पद्येते ॥ ५ ॥

द्वितीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[प्रणीतादीनां यज्ञशरीरावयवत्वेन सम्पत्तिकथनम्]

शिरो ह वा ऽएतद्यज्ञस्य यत्प्रणीताः । स यत्प्र-
णीताः प्रणयति शिर ऽएवैतद्यज्ञस्य संस्करोति स

विद्याच्छिरऽएव म ऽएतत्संस्क्रियत ऽइति ॥ १ ॥ प्राण
 ऽएवास्येद्धम् । प्राणेन हीदः सर्वमिदं अत्रप्राणभृन्नि-
 मिषद्यदेजति स विद्यादहमेवैष ऽइद्धम् ऽइति ॥ २ ॥
 अनूकमेवास्य सामिधेयः । तस्मात्ता ब्रूयात्सन्तन्वन्निव
 मेऽनुब्रूहीति सन्ततमिव हीदमनूकम्मनश्चैवास्य वाक्क्वा-
 धारौ सरस्वाँश्च सरस्वती च स विद्यामनश्चैव मे
 वाक्क्वाधारौ सरस्वाँश्च सरस्वती चेति ॥ ३ ॥ पञ्च
 प्रयाजाः । इम ऽएवास्य ते शीर्षणयाः पञ्च प्राणा
 मुखमेवास्य प्रथमः प्रयाजो दक्षिणा नासिका द्वितीयः
 सव्यो नासिका तृतीयो दक्षिणः कर्णश्चतुर्थः सव्यः
 कर्णः पञ्चमोऽथ यच्चतुर्थे प्रयाजे समानयति तस्मा-
 दिदं श्रोत्रमन्तरतः सन्तृणञ्चक्षुषी ऽआज्यभागौ
 स विद्याच्चक्षुषी ऽएव म ऽएताविति ॥ ४ ॥ अथ
 य ऽआग्नेयः पुरोडाशः । अयमेवास्य स दक्षि-
 णोऽर्द्धो हृदयमेवास्योपांशुयाजः स यत्तेनोपा-
 ंशु चरन्ति तस्मादिदं ह्रदेव हृदयम् ॥ ५ ॥ अथ
 योऽग्नीषोमीयः पुरोडाशः । अयमेवास्य स ऽउत्त-
 रोऽर्द्धः ऽएन्द्रं वा सान्नायमन्तरां समेवास्य
 स्विष्टकृद्दिषम्प्राशिन्नम् ॥ ६ ॥ स यत्प्राशिन्नमवयति ।
 यथैव तत्प्रजापतेराविद्धन्निरकृन्तन्नेवमेवैतस्यैतद्यद्वेष्टितं
 अद्यथितं अद्वरुण्यन्तन्निष्कृन्तन्ति स विद्यायथैव तत्प्र-
 जापतेराविद्धन्निरकृन्तन्नेवमेव म ऽइदं अद्यद्वेष्टितं अद्यथितं
 अद्वरुण्यन्तन्निष्कृन्तन्तीति ॥ ७ ॥ उदरमेवास्येडा ।

तद्यथैवाद ऽहुडायाथं समवद्यन्त्येवमेवेदं विश्वरूपमन्न-
मुदरे समवधीयते ॥ ८ ॥ त्रयोऽनुयाजाः । इम ऽएवास्य
तेऽवाञ्चस्त्रयः प्राणा बाहू ऽएवास्य सूक्तवाकश्च शंस्योर्वा-
कश्च चत्वारः पत्नीसंख्याजाश्चतस्रो वै प्रतिष्ट्वा ऽऊरू
द्वावष्टीवन्तौ द्वौ पादावेवास्य समिष्टयजुः ॥ ९ ॥ ता
ऽएकविंशतिराहुतयः । द्वावाधारौ पञ्च प्रयाजा द्वावा-
ज्यभागावाग्नेयः पुरोडाशस्तद्दुशाग्नीषोमीय ऽउपाथं-
शुयाजोऽग्नीषोमीयः पुरोडाशोऽग्निः स्विष्टकृदिडा त्रयो-
ऽनुयाजाः सूक्तवाकश्च शंस्योर्वाकश्चाथ यदेवादुः पत्नी-
संख्याजेषु सम्प्रगृह्णाति समिष्टयजुश्च ॥ १० ॥ ता
ऽएकविंशतिराहुतयः । द्वादश वै मासाः सँवत्सरस्य
पञ्चऽर्त्तवस्त्रयो लोकास्तद्विंशतिरेष ऽएवैकविंशो य
ऽएष तपति सैषा गतिरेषा प्रतिष्ट्वा तदेताङ्गतिमेताम्प्रति-
ष्ट्वाङ्गच्छति ॥ ११ ॥ तद्ध स्मैतदारुणिराह । अर्द्धमासशो
वा ऽअहममुनादित्येन स लोको भवामि तामहन्दर्श-
पूर्णमासयोः सम्पदं वेदेति ॥ ११ ॥ तदाहुः । आत्म-
याजी श्रेयाश्चन्देवयाजी इत्यात्मयाजीति ह ब्रूयात्स
ह वा ऽआत्मयाजी यो वेदेदस्मेऽनेनाङ्गः संस्क्रियत
ऽइदस्मेऽनेनाङ्गमुपधीयत ऽइति स यथाहिस्त्वचो नि-
र्मुच्येतैवमस्मान्मर्त्याच्छरीरात्पाप्मनो निर्मुच्यते
स ऽऋङ्मयो यजुर्मयः साममय ऽआहुतिमयः स्वर्गल्लो-
कमभिसम्भवति ॥ १३ ॥ अथ ह स देवयाजी यो वेद ।
देवानेवाहुमिदं यजे देवान्त्सपर्यामीति स यथा श्रेयसे

पापीयान्बलिः हुरेद्वैश्यो वा राज्ञे बलिः हुरेदेवः स स
ह न तावन्तल्लोकञ्जयति यावन्तमितरः ॥ १४ ॥

द्वितीयाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

[दर्शपूर्णमासयागस्य विशिष्टफलसाधनताप्रतिपादनम्]

संवत्सरो यज्ञः । स यो ह वै संवत्सरो यज्ञ उडुति
वेदान्ते हैवास्य संवत्सरस्येष्टम्भवत्यथो यत्किञ्च संवत्सरे
क्रियते सर्वः हैवास्य तदाप्तमवरुद्धमभिजितम्भवति
॥ १ ॥ ऋतव ऽऋत्विजः । स यो ह वा ऽऋतव ऽऋत्विज
उडुति वेदान्ते हैवास्यऽर्तूनामिष्टम्भवत्यथो यत्किञ्चऽनुषु
क्रियते सर्वः हैवास्य तदाप्तमवरुद्धमभिजितम्भवति ॥ २ ॥
मासा हवींषि । स यो ह वै मासा हवींषीति वेदान्ते
हैवास्य मासानामिष्टम्भवत्यथो यत्किञ्च मासेषु क्रियते
सर्वः हैवास्य तदाप्तमवरुद्धमभिजितम्भवति ॥ ३ ॥
अर्द्धमासा हविष्पात्राणि । स यो ह वा ऽअर्द्ध-
मासा हविष्पात्राणीति वेदान्ते हैवास्यार्द्धमासानामि-
ष्टम्भवत्यथो यत्किञ्चार्द्धमासेषु क्रियते सर्वः हैवास्य
तदाप्तमवरुद्धमभिजितम्भवति ॥ ४ ॥ अहोरात्रे परि-
वेष्टी । स यो ह वा ऽअहोरात्रे परिवेष्टी उडुति
वेदान्ते हैवास्याहोरात्रयोरिष्टम्भवत्यथो यत्किञ्चाहोरात्रयोः
क्रियते सर्वः हैवास्य तदाप्तमवरुद्धमभिजितम्भवति
॥ ५ ॥ इयमेव प्रथमा सामिधेनी । अग्निर्द्वितीया वायु-

स्तृतीयान्तरिक्षञ्चतुर्थी यौष्पञ्चम्यादित्यः षष्ठी चन्द्रमाः
 सप्तमी मनोऽष्टमी बाङ्गवमी तपो दशमी ब्रह्मैकाद-
 शयेता हि वा ऽइदं सर्वं समिन्धत ऽएताभिरिदं
 सर्वं समिद्धन्तस्मात्सामिधेन्यो नाम ॥ ६ ॥ स वै त्रिं
 प्रथमामन्वाह । स यत्प्रथममन्वाह प्राचीन्तेन दिशञ्ज-
 यति यद्वितीयन्दक्षिणान्तेन दिशञ्जयति यत्तृतीयमूर्द्धा-
 मेव तेन दिशञ्जयति ॥ ७ ॥ त्रिर्वैवोत्तमामन्वाह । स
 यत्प्रथममन्वाह प्रतीचीन्तेन दिशञ्जयति यद्वितीयमुदी-
 चीन्तेन दिशञ्जयति यत्तृतीयमिमामेव तेन प्रतिष्ठा-
 ञ्जयत्येवमु हाभिरिमल्लोकाञ्जयत्येता दिशः ॥ ८ ॥ ऋत-
 मेव पूर्वं ऽआधारः । सत्यमुत्तरोऽव ह वा ऽऋतसत्ये
 रुन्द्रेथो यत्किञ्चर्त्तसत्याब्भ्याञ्ज्यः सर्वं हैव तज्जयति
 ॥ ९ ॥ त्विषिरेव प्रथमं प्रयाजं । अपचितिर्द्वितीयो
 यशस्तृतीयो ब्रह्मवर्चसञ्चतुर्थोऽन्नाद्यम्पञ्चमः ॥ १० ॥
 स प्रथमम्प्रयाजमनुमन्त्रयेत् । त्विषिमान्भूयासमित्य-
 पचितिमान्भूयासमिति द्वितीयं व्यशस्वी भूयासमिति
 तृतीयम्ब्रह्मवर्चसी भूयासमिति चतुर्थमन्नादो भूयास-
 मिति पञ्चमन्त्विषिमान्ह वा ऽअपचितिमान्यशस्वी
 ब्रह्मवर्चस्यन्नादो भवति य ऽएवमेतद्वेद ॥ ११ ॥ एतद्ध-
 स्म वै तद्विद्वानाह । श्वेतकेतुरारुणोऽह कः स्वदेवा-
 परीषु महनागमिवाभिसःसारन्दिदृक्षितारो य ऽएवमेत-
 त्प्रयाजानां व्यशो वेदितेति ॥ १२ ॥ भूतमेव पूर्वं ऽआज्य-
 भागः । भविष्यदुत्तरोऽव ह वै भूतञ्च भविष्यञ्च

रुद्धेऽथो यत्किञ्च भूतेन च भविष्यता च ज्व्यः
सर्वः हैव तज्जयति ॥ १३ ॥ ब्रह्माग्नेयः पुरोडाशः ।
स यो ह वै ब्रह्माग्नेयः पुरोडाश इति वेदाव ह ब्रह्म
रुद्धेऽथो यत्किञ्च ब्रह्मणा ज्व्यः सर्वः हैव तज्जयति
॥ १४ ॥ क्षत्रमुपांशुयाजः । स यो ह वै क्षत्रमुपांशु-
शुयाज इति वेदाव ह क्षत्रः रुद्धेऽथो यत्किञ्च क्षत्रेण
ज्व्यः सर्वः हैव तज्जयति तद्यदुपांशुयाजकुर्वन्त्येके
नैके तस्मादुच्चैश्चोपांशु च क्षत्रायाचक्षते ॥ १५ ॥
विदुत्तरः पुरोडाशः । स यो ह वै विदुत्तरः पुरो-
डाश इति वेदाव ह विशः रुद्धेऽथो यत्किञ्च
विशा ज्व्यः सर्वः हैव तज्जयति तद्यदाग्नेयश्च पुरोडाश
ऽउपांशुयाजश्च पूर्वो भवतस्तस्मादुभे ब्रह्म च क्षत्रञ्च
विशि प्रतिष्ठिते ॥ १६ ॥ राष्ट्रः सान्नाय्यम् । स यो ह वै
राष्ट्रः सान्नाय्यमिति वेदाव ह राष्ट्रः रुद्धेऽथो यत्किञ्च
राष्ट्रेण ज्व्यः सर्वः हैव तज्जयति तद्यत्सन्नयन्त्येके
नैके तस्माद्राष्ट्रः सञ्चैति वि च ॥ १७ ॥ तपः स्विष्ट-
कृत् । स यो ह वै तपः स्विष्टकृदिति वेदाव ह तपो रुद्धेऽ-
थो यत्किञ्च तपसा ज्व्यः सर्वः हैव तज्जयति
॥ १८ ॥ लोकः प्राशिन्नम् । स यो ह वै लोकः प्राशि-
न्नमिति वेदाव ह लोकः रुद्धेऽथो यत्किञ्च लोकेन ज्व्यः
सर्वः हैव तज्जयति नो ह लवेन लोकाद्व्यथते लवेन ह
वा ऽअमुष्मिँल्लोके लोकाद्व्यथन्तेऽथ य ऽएवं वेद न ह
बहु चन पापङ्कृत्वा लोकाद्व्यथते ॥ १९ ॥ श्रद्धेडा ।

स यो ह वै श्रद्धेडेति वेदाव ह श्रद्धाऽथ रुद्धेऽथो यत्किञ्च
श्रद्धया जस्यः सर्वः हैव तज्जयति ॥ २० ॥ अशनिरेव
प्रथमोऽनुयाजः । हादुनिर्द्वितीयऽउल्कुषी तृतीयः ॥ २१ ॥
स प्रथममनुयाजमनुमन्त्रयेत् । अशन्यमुञ्जहीति यन्दि-
ष्याद्वादुन्यमुञ्जहीति द्वितीयमुल्कुष्यमुञ्जहीति तृतीयम्
॥ २२ ॥ स य एष क्षिप्रस्मिन्प्रयते । अशनिर्ह तमनुयाजो
हन्त्यथ यो विस्त्रवन्मिश्र इव हादुनिर्ह तमनुयाजो
हन्त्यथ योऽभ्युष्टमिश्र इवोल्कुषी ह तमनुयाजो हन्ति
॥ २३ ॥ सैषा यज्ञमेनिः । एतया वै मेन्या देवाऽअ-
सुरान्पराभावयाञ्चकुस्तथो एवैवद्विद्यजमानः पाप्मान-
न्दिषन्तम्भ्रातृव्यम्पराभावयति ॥ २४ ॥ स यदनुयाजान्तो
यज्ञः स्यात् । अशन्यन्तः स्याद्वादुन्यन्तऽउल्कुष्यन्त-
स्तस्माद्वै देवानां यज्ञ इदुडान्तो वैव शंखवन्तो वा
॥ २५ ॥ प्रयाजैर्वै देवाः । स्वर्गलोकमायँस्तानसुराऽअन्वा-
जिगाथँस्ताननुयाजैः प्रत्यौहँस्तद्यदनुयाजा इज्यन्ते
पाप्मानमेव तद्दिषन्तम्भ्रातृव्यं यजमानः प्रत्यूहति
॥ २६ ॥ प्राणा वै प्रयाजाः । अपानाऽअनुयाजास्तस्मा-
त्प्रयाजाः प्राञ्चो ह्वयन्ते तद्धि प्राणरूपप्रत्यञ्चोऽनुयाजा-
स्तदपानरूपमेता ह वै दर्शपूर्णमासयोरुपसदो यदनुयाजा-
स्तस्मात्तऽउपसद्रूपेण प्रत्यञ्चो ह्वयन्ते ॥ २७ ॥ सथंस्था
सूक्तवाकः । स यो ह वै सथंस्था सूक्तवाक इति वेदाव
ह सथंस्थाऽथ रुद्धेऽथो यत्किञ्च सथंस्थया जस्यः
सर्वः हैव तज्जयति गच्छति वयसः सथंस्थाम् ॥ २८ ॥

प्रतिष्ठा शैश्वोर्वाकः । स यो ह वै प्रतिष्ठा शैश्वोर्वाकः
 ऽइति वेदाव ह प्रतिष्ठाऽऽ रुद्धेऽथो यत्किञ्च प्रतिष्ठया
 जस्यः सर्वः हैव तज्जयति गच्छति प्रतिष्ठाम् ॥ २९ ॥
 ते देवाः । एतात्पत्नीसंख्याजान्पञ्चात्पय्योहन्त मिथुनमे-
 वैतदुपरिष्ठाददधत प्रजात्यै तद्यत्पत्नीसंख्याजा ऽइज्यन्ते
 मिथुनमेवैतदुपरिष्ठाद्धत्ते प्रजात्यै देवानां ह वै प्रजाति-
 मनु प्रजायते मिथुनेन मिथुनेन ह प्रजायते य एवमेत-
 द्वेद ॥ ३० ॥ अन्नः समिष्टयजुः । स यो ह वा
 ऽअन्नः समिष्टयजुरिति वेदाव हान्नः रुद्धेऽथो यत्किञ्चा-
 न्नैन जस्यः सर्वः हैव तज्जयति ॥ ३१ ॥ सवँत्सरो यज-
 मानः । तमृतवो याजयन्ति वसन्त ऽआग्नीद्धस्तस्माद्व-
 सन्ते दावाश्चरन्ति तद्ध्यग्निरूपङ्ग्रीष्मोऽद्धर्युस्तप्त ऽइव
 वै ग्रीष्मस्तप्तमिवाद्धर्युर्भिष्वक्रामति वर्षा ऽउद्गाता तस्मा-
 द्यदा बलवद्वर्षति साम्न ऽइवोपब्दिः विक्रयते शरद्व-
 ह्ना तस्माद्यदा सस्यम्पच्यते ब्रह्मण्यवत्यः प्रजा
 ऽइत्याहुर्हेमन्तो होता तस्माद्धेमन्वषट्कृताः पशवः सीद-
 न्येता ह वा ऽएनन्देवता याजयन्ति स यद्येनमैषावीरा
 याजयेयुरेता एव देवता मनसा ह्यायेदेता हैवैनन्देवता
 याजयन्ति ॥ ३२ ॥ अथ हैषैव तुला । यदक्षिणो वेद्यन्तः
 स यत्साधु करोति तदन्तर्वेद्यथ यदसाधु तद्वहिवेदि
 तस्मादक्षिणं वेद्यन्तमधिसृश्येवासीत तुलायां ह वा
 ऽअमुष्मिँल्लोक ऽआदधति यतरद्यस्यति तदुन्वेष्यति
 यदि साधु वासाधु वेत्यथ य एव वेदास्मिन्हैव लोके

तुलामारोहत्यत्यमुष्मिँल्लोके तुलाधानमुच्यते साधुकृत्या
हैवास्य यच्छति न पापकृत्या ॥ ३३ ॥ [अर्धं प्रपाठकः ५२]

द्वितीयाध्याये सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[अग्निहोत्रावयवोपासनाप्रकारः]

वाग्ध वा ऽएतस्याग्निहोत्रस्याग्निहोत्री * । मन
ऽएव वत्सस्तदिदम्नश्च वाक्च समानमेव सन्नानेव
तस्मात्समान्या रुज्वा वत्सश्च मातरश्चाभिदधति तेज
ऽएव श्रद्धा सत्यमाज्यम् ॥ १ ॥ तद्धैतज्जनको वैदेहः ।
याज्ञवल्क्यम्प्रच्छ वेत्थाग्निहोत्रं व्याज्ञवल्क्याऽइति वेद
सम्प्राडिति किमिति पय ऽएवेति ॥ २ ॥ यत्पयो न स्यात् ।
केन जुहुया ऽइति व्रीहियवाब्भ्यामिति यद्व्रीहियवौ न स्याता-
ङ्केन जुहुया ऽइति या ऽअह्या ऽओषधय ऽइति यदन्या
ऽओषधयो न स्युः केन जुहुया ऽइति या ऽआरण्या
ऽओषधय ऽइति यदारण्या ऽओषधयो न स्युः केन जुहुया
ऽइति वानस्पत्येनेति यद्वानस्पत्यन्न स्यात्केन जुहुया
ऽइत्यग्निरिति यद्रापो न स्युः केन जुहुया ऽइति ॥ ३ ॥
स होवाच । न वा ऽइह तर्हि किञ्चनासीदुथैतदुह्यतैव
सत्यं श्रद्धायामिति वेत्थाग्निहोत्रं व्याज्ञवल्क्य धेनुशत-
न्ददामीति होवाच ॥ ४ ॥ तदुप्येते इल्लोकाः । किं

* अग्निहोत्रमिति कर्मनामधेयम् । अग्नये होत्रं होमोऽस्मिन्निति तद्व्युत्पत्तिः । उपचारात्
तदर्थं पयोऽप्यग्निहोत्रम्, तस्य दोग्ध्रो धेनुरप्यग्निहोत्रोत्पद्यते ।

स्विद्विद्वान्प्रवसत्यग्निहोत्री गृहेभ्यः कथं स्विदस्य
 काव्यङ्कथः सन्ततो ऽअग्निभिरिति कथं स्विदस्यानप-
 प्प्रोषितम्भवतीत्येवैतदाह ॥ ५ ॥ यो जविष्टो भुवनेषु ।
 स विद्वान्प्रवसन्निवदे तथा तदस्य काव्यन्तथा सन्ततो
 ऽअग्निभिरिति मन ऽएवैतदाह मनसैवास्यानपप्प्रोषितम्भ-
 वतीति ॥ ६ ॥ यत्स दूरम्परेत्य । अथ तत्र प्रमा-
 दयति कस्मिन्न्सास्य हुताहुतिर्गृहे ग्रामस्य जुह्वतीति
 यत्स दूरम्परेत्याथ तत्र प्रमादयति कस्मिन्नस्य साहुतिर्हुता
 भवतीत्येवैतदाह ॥ ७ ॥ यो जागार भुवनेषु । विश्वा
 जातानि योऽविभः तस्मिन्न्सास्य हुताहुतिर्गृहे ग्रामस्य
 जुह्वतीति प्राणमेवैतदाह तस्मादाहुः प्राण ऽएवाग्नि-
 होत्रमिति ॥ ८ ॥

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अग्निहोत्रे मिथुनत्वदर्शनम्]

यो ह वा ऽअग्निहोत्रे । षण्मिथुनानि वेद मिथु-
 नेन मिथुनेन ह प्रजायते सर्वाभिः प्रजातिभिर्ब्रजमा-
 नश्च पत्नी च तदेकस्मिन्मिथुनन्तस्मादस्य पत्नीवदग्निहो-
 त्रं स्यादेतन्मिथुनमुपाप्नवानीति वत्सश्चाग्निहोत्री च
 तदेकस्मिन्मिथुनन्तस्मादस्य पुवँत्साग्निहोत्री स्यादेतन्मिथु-
 नमुपाप्नवानीति स्थाली चाङ्गाराश्च तदेकस्मिन्मिथुनं सुक्वच
 सुवश्च तदेकस्मिन्मिथुनमाहवनीयश्च समिच्च तदेकस्मिन्मिथुन-
 माहुतिश्च स्वाहाकारश्च तदेकस्मिन्मिथुनमेतानि ह वा

ऽअग्निहोत्रे षण्णिमथुनानि तानि य ऽएवं वेद मिथुनेन
मिथुनेन ह प्रजायते सर्वाभिः प्रजातिभिः ॥ १ ॥

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[प्रसङ्गतः आख्यायिकया ब्रह्मचारिधर्मप्रतिपादनम्]

ब्रह्म वै मृत्यवे प्रजाः प्रायच्छत् । तस्मै ब्रह्मचारिणमेव न प्रायच्छत्सोऽब्रवीदस्तु मह्यमप्येतस्मिन्भाग इति यामेव रात्रिः समिधन्नाहुराता इति तस्माद्याथ रात्रिम्ब्रह्मचारी समिधन्नाहुरत्यायुष एव तामवदाय वसति तस्माद्ब्रह्मचारी समिधमाहरेन्नेदायुषोऽवदाय वसानीति ॥ १ ॥ दीर्घसत्रं वा एष उतैति । यो ब्रह्मचर्यमुपैति स यामुपयन्तसमिधमादधाति सा प्रायणीया याऽस्नास्यन्त्सोदयनीयाथ याऽअन्तरेण सत्या एवास्य ता ब्राह्मणो ब्रह्मचर्यमुपयन् ॥ २ ॥ चतुर्द्धा भूतानि प्रविशति । अग्निम्पदा मृत्युम्पदाचार्यम्पदात्मन्येवास्य चतुर्थः पादः परिशिष्यते ॥ ३ ॥ स यदग्नये समिधमाहुरति । य एवास्याग्नौ पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति तः संस्कृत्यात्मन्धत्ते सऽएनमाविशति ॥ ४ ॥ अथ यदात्मानन्दरद्रीकृत्येव । अहीर्भूत्वा भिक्षते य एवास्य मृत्यौ पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति तः संस्कृत्यात्मन्धत्ते सऽएनमाविशति ॥ ५ ॥ अथ यदाचार्यवचसङ्करोति । यदाचार्याय कर्म करोति य एवास्याचार्यं पादस्तमेव तेन परिक्रीणाति तः संस्कृत्यात्मन्धत्ते

स ऽएनमाविशति ॥ ६ ॥ न ह वै स्नात्वा भिक्षेत ।
 अप ह वै स्नात्वा भिक्षाञ्जयत्यप ज्ञातीनामशनायामप
 पितृणां स ऽएवं विद्राक्ष्यस्या ऽएव भूयिष्ठं श्लाघेत
 ताम्भिक्षेतेत्याहुस्तल्लोक्क्यमिति स यद्यक्याम्भिक्षितव्यान्न
 विन्देदपि स्वामेवाचार्यजायाम्भिक्षेताथो स्वाम्मातरन्नैनः
 सप्तस्यभिक्षितातीयात्तमेवं विद्राक्ष्यसमेवश्चरन्तः सर्वे
 वेदा ऽआविशन्ति यथा ह वा ऽअग्निः समिद्धो रोचत
 ऽएवः ह वै स स्नात्वा रोचते य ऽएवं विद्वान्ब्रह्म-
 चर्यश्चरति ॥ ७ ॥

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

[आख्यायिकया दर्शपूर्णमासयोः सर्वोत्पत्तिहेतुत्वकथनम्]

उद्दालको हारुणिः । उदीच्यारुवृतो धावयाञ्चकार
 तस्य निष्कः ऽउपाहित ऽआसैतद्ध स्मम वै तत्पूर्वेषां वृत्ता-
 नान्धावयतामेकधनमुपाहितम्भवत्युपवल्हाय बिभ्यतान्ता-
 रुहोदीच्यानाम्ब्राह्मणान्भीर्विवेद ॥ १ ॥ कौरुपाञ्चालो वा
 ऽअयम्ब्रह्मा ब्रह्मपुत्रः । यद्वै नोऽयमर्द्धन्न पर्व्यादुदीत
 हुन्तैनम्ब्रह्मोद्यमाह्वयामहा ऽइति केन वीरेणेति स्वैदायनेनेति
 शौनको ह स्वैदायन ऽआस ॥ २ ॥ ते होचुः । स्वैदायन
 त्वया वीरेणेमम्प्रतिसंख्यतामहा ऽइति स होवाचोपात्र
 खलु रमताहुन्वेन वेदानीति तः हाभिप्प्रपेदे तः हाभि-
 प्रपन्नमभ्युवाद स्वैदायनाः ऽइति होऽ गौतमस्य पुत्रे-

तीतरः प्रतियुश्राव तः ह तत एव प्रष्टुन्दद्रे ॥ ३ ॥
 स वै गौतमस्य पुत्रं वृत्तो जनन्धावयेत् । यो दर्शपूर्ण-
 मासयोरष्टौ पुरस्तादाज्यभागान्विद्यात्पञ्च मद्ध्यतो हवि-
 र्भागान्वद् प्राजापत्यानष्टा उपरिष्टादाज्यभागान् ॥ ४ ॥
 स वै गौतमस्य पुत्रं वृत्तो जनन्धावयेत् । यस्तद्दर्शपूर्ण-
 मासयोर्विद्याद्यस्मादिमाः प्रजा अदुन्तका जायन्ते
 यस्मादासाञ्जायन्ते यस्मादासाम्प्रभिद्यन्ते यस्मादासां
 सन्तिष्टन्ते यस्मादासाम्पुनरुत्तमे वयसि सर्व एव
 प्रभिद्यन्ते यस्मादुधर एवाग्ने जायन्तेऽथोत्तरे यस्मादु-
 णीयाथ्स एवाधरे प्रथीयाथ्स उत्तरे यस्माद्वथ्स्रा
 वृषीयाथ्सो यस्मात्समा एव जम्भ्याः ॥ ५ ॥ स वै
 गौतमस्य पुत्रं वृत्तो जनन्धावयेत् । यस्तद्दर्शपूर्णमासयो-
 र्विद्याद्यस्मादिमाः प्रजा लोमशा जायन्ते यस्मादासा-
 म्पुनरिव श्मश्रूण्यौपक्ष्याणि दुर्वीरिणानि जायन्ते
 यस्माच्छीर्षण्येवाग्ने पलितो भवत्यथ पुनरुत्तमे वयसि
 सर्व एव पलितो भवति ॥ ६ ॥ स वै गौतमस्य पुत्रं
 वृत्तो जनन्धावयेत् । यस्तद्दर्शपूर्णमासयोर्विद्याद्यस्मा-
 त्कुमारस्य रेतः सिक्तं सम्भवति यस्मादस्य मद्ध्यमे
 वयसि सम्भवति यस्मादस्य पुनरुत्तमे वयसि न सम्भ-
 वति ॥ ७ ॥ यो गायत्रीं हरिणीम् । ज्योतिष्पक्षां
 व्यजमानं स्वर्गलोकमभिवहन्तीं विद्यादिति तस्मै ह
 निष्कम्प्रदावनूचानः स्वैदायनासि सुवर्णं वाव सुवर्ण-
 विदे ददतीति तः होपगुह्य निश्चक्राम तः ह पप्रच्छुः

किमिवैष गौतमस्य पुत्रोऽभूदिति ॥ ८ ॥ स होवाच ।
 यथा ब्रह्मा ब्रह्मपुत्रो मूर्द्धास्य विपतेद्य एनमुपवल्हेतेति ते
 ह तत एव विप्रेयुस्तः ह तत एव समित्पाणिः प्रति-
 चक्रम उत त्वायानीति किमद्व्येष्यमाण इति श्रानेव
 मा प्रश्नान्प्राक्षीस्तानेव मे विब्रूहीति स होवाचा-
 नुपेतयैव त एनान्ब्रवाणीति ॥ ९ ॥ तस्मा उ हैतदु-
 वाच । द्वावाधारौ पञ्च प्रयाजा आग्नेय आज्यभागोऽ-
 ष्टम एतेऽष्टौ पुरस्तदाज्यभागाः सौम्य आज्य-
 भागो हविर्भाणाम्प्रथमो हविर्हि सोम आग्नेयः
 पुरोडाशोऽग्नीषोमीय उपधांशुर्याजोऽग्नीषोमीयः पुरो-
 डाशोऽग्निः स्विष्टकृदेते पञ्च मन्व्यतो हविर्भागाः ॥१०॥
 प्राशिन्नश्चेडा च । यच्चाग्नीध आदुधाति ब्रह्मभागो
 यजमानभागोऽन्वाहार्य एते षट् प्राजापत्यास्त्रयोऽनुया-
 जाश्चत्वारः पत्नीसंख्याजाः[†] समिष्टयजुरष्टममेतेऽष्टा
 उपरिष्टाद्वाज्यभागाः ॥ ११ ॥ अथ यदपुरोऽनुवाक्यकाः
 प्रयाजा भवन्ति । तस्मादिमाः प्रजा अदन्तका जाय-
 न्तेऽथ यत्पुरोऽनुवाक्यवन्ति हवींषि भवन्ति तस्मादासा-
 आयन्तेऽथ यदपुरोऽनुवाक्यका अनुयाजा भवन्ति तस्मा-
 दासाम्प्रभिद्यन्तेऽथ यत्पुरोऽनुवाक्यवन्तः पत्नीसंख्याजा
 भवन्ति तस्मादासां सन्तिष्टन्तेऽथ यदपुरोऽनुवाक्यकाः

(१) उपांशु इज्यते इति उपांशुयाजः । एवमुपांशुजपश्च “जिह्वोष्ठौ चालयेत् किञ्चिद्
 देवतागतमानसः । निजश्रवणयोग्यः स्यादुपांशु म जपः स्मृतः ॥” इति स्मृत्युक्तः

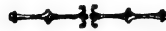
(२) प्राशिन्नं ब्रह्मणो भागः ।

† पत्नीष्वेवताका दर्शपूर्णमासाङ्गमूताश्चत्वारो यागविशेषाः पत्नीसंख्याजाः ।

समिष्टयजुर्भवति तस्मादासाम्पुनरुत्तमे वयसि सर्व एव
 प्रभिद्यन्ते ॥ १२ ॥ * अथ यदनुवाक्यामनूच्य ।
 याज्यया यजति तस्मादधर एवाग्ने जायन्तेऽथोत्तरेऽथ
 यज्ञायत्रीमनूच्य त्रिष्टुभा यजति तस्मादुणीयाथंस
 एवाधरे प्रथीयाथंस उत्तरेऽथ यत्प्राञ्चावाघारावाघार-
 यति तस्माद्दुष्ट्रा वर्षीयाथंसोऽथ यत्सच्छन्दसावेव सं-
 ष्वाज्ये भवतस्तस्मात्समा एव जम्भ्याः ॥ १३ ॥ अथ
 यद्वर्हिस्तृणाति । तस्मादिमाः प्रजा लोमशा जायन्तेऽथ
 यत्पुनरिव प्रस्तरथं^A स्तृणाति तस्मादासाम्पुनरिव इम्म-
 श्रूण्यौपपक्ष्याणि दुर्ब्वीरिणानि जायन्तेऽथ यत्केवल-
 मेवाग्ने प्रस्तरमनुप्रहरति तस्माच्छीर्षण्येवाग्ने पलितो
 भवत्यथ यत्सर्वमेव बहिरनुप्रहरति तस्मात्पुनरुत्तमे
 वयसि सर्व एव पलितो भवति ॥ १४ ॥ अथ यद्वाज्य-
 हविषः प्रयाजा भवन्ति । तस्मात्कुमारस्य रेतः सितन्न
 सम्भवत्युदकमिवैव भवत्युदकमिव ह्याज्यमथ यन्मन्त्र्ये
 यज्ञस्य दद्ध्ना पुरोडाशेनेति चरन्ति तस्मादस्य मन्त्र्यमे
 वयसि सम्भवति द्रुप्सीवैव भवति द्रुप्सीव हि रेतोऽथ
 यद्वाज्यहविष एवानुयाजा भवन्ति तस्मादस्य पुनरुत्तमे
 वयसि न सम्भवत्युदकमिवैव भवत्युदकमिव ह्याज्यम्
 ॥ १५ ॥ वेदिरेव गायत्री । तस्यै येऽष्टौ पुरस्ताद्वाज्यभागाः
 स दक्षिणः पक्षो येऽष्टौ उपरिष्टाद्वाज्यभागाः स

ऽउत्तरः पक्षः सैषा गायत्री हरिणी ज्योतिष्पक्षा यजमानश्च
स्वर्गलोकमभिवहति य एवमेतद्वेद ॥ १६ ॥

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[सुगादानप्रकारः]

अथातः सुचोरादानस्य । तद्धैतदेके कुशला मध्य-
माना दक्षिणेनैव जुहुमादुदते सव्येनोपभृतन्न तथा
कुर्वाद्यो हैनन्तत्र ब्रूयात्प्रतिप्रतिन्वा ऽअयमद्धर्षुर्ध्वज-
मानस्य द्विषन्तभ्रातृव्यमकत्प्रत्युद्यामिनमितीश्वरो ह
तथैव स्यात् ॥ १ ॥ इत्थमेव कुर्वात् । उभाभ्यामेव
पाणिभ्याञ्जुहुम्परिगृह्योपभृत्यधिनिदद्यात्तस्य नोपमीमांश-
सास्ति तत्पशव्यमायुष्यन्ते ऽअसदशित्रयन्नाददीत ते *
यत्सदशित्रयेदुयोगक्षेमो यजमानमृच्छेत्तस्मादुसदशि-
त्रयन्नाददीत ॥ २ ॥ अथातोऽतिक्रमणस्य । वृजेण ह
वा ऽअन्योऽद्धर्षुर्ध्वजमानस्य पशून्विधमति वृजेण
हास्मा ऽअन्य ऽउपसमूहत्येष ह वा ऽअद्धर्षुर्वृजेण
यजमानस्य पशून्विधमति य ऽआश्रावयिष्यन्दक्षिणेना-
तिक्रामति सव्येनाश्राव्याथ हास्मा ऽएष ऽउपसमूहति
य ऽआश्रावयिष्यन्तसव्येनातिक्रामति दक्षिणेनाश्राव्येष
हास्मा ऽउपसमूहति ॥ ३ ॥ अथातो धारणस्य । तद्धै-
तदेके कुशला मन्त्र्यमानाः प्रगृह्य बाहू सुचौ धारयन्ति
न तथा कुर्वाद्यो हैनन्तत्र ब्रूयाच्छ्रुलौ न्वा ऽअयमद्ध-

र्धुर्बाहुः ऽअकृतः शूलबाहुर्भविष्यतीतीश्वरो ह
 तथैव स्यादथ हैष मध्यमः प्राणस्तस्मादु तमुपन्य-
 च्येवैव धारयेत् * ॥ ४ ॥ अथातः ऽआश्रावणस्य ।
 षड्ढ वा ऽआश्रावितानि न्यक्तिर्धुर्द्विः कृपणम्बहिः-
 श्रयन्तःश्रि ॥ ५ ॥ एतद्ध वै न्यक् । योऽयमुच्चैरा-
 दाय शनैर्निदधाति स यमिच्छेत्पापीयान्स्यादिति
 तस्योच्चैरादाय शनैर्निदध्यात्तेन स पापीयाद्भवति ॥ ६ ॥
 अथ हैतत्तिर्धुक् । योऽयं व्यावतैवादत्ते तावता निदधाति
 स यमिच्छेन्नैव श्रेयान्स्यान्न पापीयानिति तस्य व्यावतै-
 वादुदीत तावता निदध्यात्तेन स नैव श्रेयान्न पापीया-
 न्भवति ॥ ७ ॥ अथ हैतदूर्ध्वम् । योऽयः शनैरादायो-
 चैर्निदधाति स यमिच्छेच्छ्रेयान्स्यादिति तस्य शनैरादायो-
 चैर्निदध्यात्तेन स श्रेयान्भवति ॥ ८ ॥ अथ हैतत्कृपणम् ।
 योऽयमणु दीर्घमस्वरमाश्रावयति यो हैनन्तत्र ब्रूयात्कृप-
 णन्वा ऽअयमद्धर्धुर्ध्वजमानमकहिषतो बभ्रातृव्यस्योपा-
 वसायिनमितीश्वरो ह तथैव स्यात् ॥ ९ ॥ अथ हैतद्ध-
 हिःश्रि । योऽयमपव्यादायौष्टा ऽउच्चैस्वरमाश्रावयति
 श्रिर्वै स्वरो बाह्यतः ऽएव तच्छ्रियन्धत्तेऽशनायुको भवति
 ॥ १० ॥ अथ हैतदन्तःश्रि । योऽयः सन्धायौष्टा ऽउच्चैः
 स्वरवदाश्रावयति श्रिर्वै स्वरोऽन्तरतः ऽएव तच्छ्रियन्ध-
 त्तेऽन्नादो भवति ॥ ११ ॥ स वै मन्द्रमिवोरसि । परास्त-
 बभ्योभयतो बार्हतमुच्चैरन्ततो निदध्यात्तस्य नोपमीमांश-

सास्ति तत्पशव्यमायुष्यम् ॥ १२ ॥ अथातो होमस्य ।
तद्धैतदेके कुशला मन्त्यमानाः प्राचीं स्नुचमुपावहृत्य
हुत्वा पर्षाहृत्योपभृत्यधिनिदधति न तथा कुर्याद्यो
हैनन्तत्र ब्रूयादनुयुवन्वा ऽअयमद्धर्ष्यर्ष्यजमानमकहि-
षतो बभ्रातृव्यस्यान्ववसायिनमितीश्वरो ह तथैव स्यात्
॥ १३ ॥ पार्श्वत ऽउ हैके । स्नुचमुपावहृत्य हुत्वा
पर्षाहृत्योपभृत्यधिनिदधति न तथा कुर्याद्यो हैनन्तत्र
ब्रूयादुतीर्त्थेन न्वा ऽअयमद्धर्षुराहुतीः प्रारौत्सीत्सं वा
शरिष्यते घुणिर्वा भविष्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यात्
॥ १४ ॥ इत्थमेव कुर्यात् । प्राचीमेव स्नुचमुपावहृत्य
हुत्वा तेनैवाधिहृत्योपभृत्यधिनिदध्यात्तस्य नोपमीमां-
सास्ति तत्पशव्यमायुष्यम् ॥ १५ ॥ प्रदग्धाहुतिर्ह वा
ऽअन्नयोऽद्धर्षुः । आहुतीर्हान्न्यः सन्तर्प्यत्येष ह वै
प्रदग्धाहुतिरद्धर्ष्योऽयमाज्यः हुत्वावदानानि जुहो-
त्येतः ह वै तददृश्यमाना वागभ्युवाद प्रदग्धाहुतिर्वा
ऽअयमद्धर्षुरित्यथ हैना ऽएष सन्तर्पयति योऽयमाज्यः
हुत्वावदानानि जुहोत्यथ पुनरन्तत ऽआज्येनाभिजुहोत्येष
हैनाः सन्तर्पयति तासां सन्तृप्तानान्देवा हिरण्मयाँश्च-
मसान्पूरयन्ते ॥ १६ ॥ तदु होवाच याज्ञवल्क्यः । यद्वा
ऽउपस्तीर्ष्यावदायाभिघारयति तदेवैनाः सन्तर्पयति
तासां सन्तृप्तानान्देवा हिरण्मयाँश्चमसान्पूरयन्तेऽय-
स्तूणगृहपतीनां ह वै शौल्ब्यायनोऽद्धर्षुरास ॥ १७ ॥ स

होवाच । इदमहेदः सत्रङ्कुशपशवल्पाज्यमथायङ्गह-
पतिरस्मीति मन्व्यत ऽहुति ॥ १८ ॥ स होवाच ।
अद्धर्षवा वै नोऽवकुक्ष ऽएते वै ते स्तुचौ ये त्वः सँवत्स-
रन्नाशक ऽआदातुं ष्यद्वै त्वाहुमेतयोरनुशिष्याम्प्र प्रजया
पशुभिर्जायेथा ऽअभि स्वर्गल्लोकं बहेरिति ॥ १९ ॥ स
होवाच । उप त्वयानीति स होवाचात्र वाव खल्लवर्हसि
यो नः सँवत्सरेऽद्धर्षुरभूरनुपेतायैव त ऽएनद्रवाणीति
तस्मा ऽउ हैतदेव स्तुचोरादानमुवाच यदेतद्व्याख्याम
तस्मादेवंविदमेवाद्धर्षुर्बुर्वीत नानेवंविदम् ॥ २० ॥

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या १०४ ॥

[मित्रविन्देष्टिः]

प्रजापतिर्वै प्रजाः सृजमानोऽतप्यत । तस्माच्छ्र-
न्तात्तेपानाच्छीरुदक्कामत्सा दीप्यमाना बभ्राजमाना
लेलायन्त्यतिष्ठन्तान्दीप्यमानाम्भ्राजमानाँल्लेलायन्तीन्देवा
ऽअबभ्यध्यायन् ॥ १ ॥ ते प्रजापतिमब्रुवन् । हुनामेमा-
मेदुमस्या ददामहा ऽहुति स होवाच स्त्री वा ऽएषा
यच्छीर्णं वै स्त्रियङ्घ्नन्त्युत त्वा ऽअस्या जीवन्त्या ऽएवा-
ददत ऽहुति ॥ २ ॥ तस्या ऽअग्निरन्नाद्यमादत्त । सोमो
राज्यं वरुणः साम्राज्यमिमित्रः क्षत्रमिन्द्रो बलम्बृहस्पति-

वर्द्धवर्चसः सविता राष्ट्रम्पूषा भगः सरस्वती
 पुष्टिन्वष्टा रूपाणि ॥ ३ ॥ सा प्रजापतिमब्रवीत् ।
 आ वै म ऽइदुमदिषतेति स होवाच यज्ञेनैनाहुपुनर्या-
 चस्वेति ॥ ४ ॥ सैतान्दशहविषमिष्टिमपश्यत् । आग्ने-
 यमष्टाकपालम्पुरोडाशः सौम्यञ्चरुं वारुणन्दशकपालम्पु-
 रोडाशम्मैत्रञ्चरुमैन्द्रमेकादशकपालम्पुरोडाशम्बार्हस्पत्यञ्चरुः
 सावित्रन्द्वादशकपालं वाष्टाकपालं वा पुरोडाशम्पौष्णञ्चरुः
 सारस्वतञ्चरुन्वाष्ट्रन्दशकपालम्पुरोडाशम् * ॥ ५ ॥ ताने-
 तयानुवाक्ययान्ववदत् । अग्निः सोमो वरुणो मित्र
 ऽइन्द्रो बृहस्पतिः सविता यः सहस्री ॥ पूषा नो गोभिरवसा
 सरस्वती त्वष्टा रूपाणि समनक्तु यज्ञैरिति ते प्रत्युपा-
 तिष्यन्त ॥ ६ ॥ तानेतया याज्यया । परस्तात्प्रतिलोम-
 म्प्रत्यैत्वष्टा रूपाणि ददती सरस्वती पूषा भगः सविता
 मे ददातु ॥ बृहस्पतिर्द्ददिन्द्रो बलम्मे मित्रः क्षत्रं वरुणः
 सोमो ऽअग्निरिति ते पुनर्हानायाद्वियन्त ॥ ७ ॥ सैतानु-
 पहोमानपश्यत् । अग्निरन्नादोऽन्नपतिरन्नाद्यमस्मिन्मन्त्रे
 मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादायाग्निरुदक्कामत्पुनरस्या
 ऽअन्नाद्यमददात् ॥ ८ ॥ सोमो राजा राजपतिः । राज्य-
 मस्मिन्मन्त्रे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय सोम
 ऽउदक्कामत्पुनरस्यै राज्यमददात् ॥ ९ ॥ वरुणः स-
 म्माद् सम्मादपतिः साम्नाज्यमस्मिन्मन्त्रे मयि दधातु
 स्वाहेत्याहुतिमेवादाय वरुण ऽउदक्कामत्पुनरस्यै साम्ना-

ज्यमददात् ॥ १० ॥ मित्रं क्षत्रं क्षत्रपतिः । क्षत्रम-
स्मिन्न्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय मित्रं ऽउद-
क्रामत्पुनरस्यै क्षत्रमददात् ॥ ११ ॥ इन्द्रो बलम्बलपतिः ।
बलमस्मिन्न्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादयेन्द्रं ऽउद-
क्रामत्पुनरस्यै बलमददात् ॥ १२ ॥ बृहस्पतिर्ब्रह्म ब्रह्म-
पतिः । ब्रह्मवर्चसमस्मिन्न्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुति-
मेवादाय बृहस्पतिरुदक्रामत्पुनरस्यै ब्रह्मवर्चसमददात्
॥ १३ ॥ सविता राष्ट्रं राष्ट्रपतिः । राष्ट्रमस्मिन्न्यज्ञे
मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय सवितोदक्रामत्पुनरस्यै
राष्ट्रमददात् ॥ १४ ॥ पूषा भगम्भगपतिः । भगमस्मि-
न्न्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय पूषोदक्रामत्पुन-
रस्यै भगमददात् ॥ १५ ॥ सरस्वती पुष्टिम्पुष्टिपतिः ।
पुष्टिमस्मिन्न्यज्ञे मयि दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय
सरस्वत्युदक्रामत्पुनरस्यै पुष्टिमददात् ॥ १६ ॥ त्वष्टा
रूपाणां रूपकृद्रूपपतिः । रूपेण पशूनस्मिन्न्यज्ञे मयि
दधातु स्वाहेत्याहुतिमेवादाय त्वष्टोदक्रामत्पुनरस्यै रूपेण
पशूनददात् ॥ १७ ॥ ता वा ऽएताः । दश देवता दश
हवींषि दशाहुतयो दश दुक्षिणौ दशन्दशिनी विराट्
श्रीर्विराट् श्रियाँ हैतद्विराज्यन्नाद्ये प्रतितिष्ठति ॥ १८ ॥
तस्यै पञ्चदश सामिधेन्यो भवन्ति । उपाथंशु देवता
यजति पञ्च प्रयाजा भवन्ति त्रयोऽनुयाजा ऽएकः समि-

ष्टयजुः * पुष्टिमन्तावाज्ज्यभागावग्निना रयिमश्नवत्पो-
षमेव दिवे दिवे । यशसं वीरवत्तमम् ॥ 'गैयस्फानो ऽअमीवहा
वसुवित्पुष्टिर्वर्द्धनः । सुमित्रः सोम नो भवे'ति सहस्र-
वत्यौ सँध्याज्ज्ये 'नू नो रास्व सहस्रवत्तोकवत्पुष्टिमद्वसु
द्युमदग्ने सुवीर्यं वर्षिष्टुमनुपक्षितम्' ॥ 'उत् नो ब्रह्म-
न्नविष ऽउक्वथेषु देवहूतमः । शन्नः शोचा मरुद्वधोऽग्ने
सहस्रसातम' ऽइति ॥ १९ ॥ तां हैताङ्गोतमो राहू-
गणः । विदाञ्चकार सा ह जनकं वैदेहमप्रत्युत्ससाद तां
हाङ्गजिद्व्राह्मणेष्वन्वियेष तामु ह याज्ञवल्क्ये विवेद स
होवाच सहस्रम्भो याज्ञवल्क्य दद्यो यस्मिन्वयन्त्वयि
मिन्नविन्दामन्वविदामेति विन्दते मिन्नः राष्ट्रमस्य भव-
त्यप पुनर्म्मृत्युञ्जयति सर्वमायुरेति य ऽएवं विद्वानेतयेष्ट्या
यजते यो वै तदेवं वेद ॥ २० ॥

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[हविषः समृद्धिः]

अथातो हविषः समृद्धिः । षड् वै ब्रह्मणो द्वारोऽ-
ग्निर्बायुरापश्चन्द्रमा विद्युदादित्यः ॥ १ ॥ स य
ऽउपदग्धेन हविषा यजते । अग्निना ह स ब्रह्मणो
द्वारेण प्रतिपद्यते सोऽग्निना ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्य
ब्रह्मणः सायुज्यः सलोकताञ्जयति ॥ २ ॥ अथ यो

* प्रधानयागादौ सम्यग् इष्टा देवता इज्यन्ते अनेन स होमः मन्त्रश्च समिष्टयजुः ।

(१) ऋ० सं० १. १. ११ (२) ऋ० सं० १. ६. २११ (३) ऋ० सं० ३. १. १३ ।
(४) ऋ० सं० ३. १. १३ ।

विपतितेन हविषा यजते । वायुना ह स ब्रह्मणो द्वारेण
 प्रतिपद्यते स वायुना ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्य ब्रह्मणः
 सायुज्यः सलोकताञ्जयति ॥ ३ ॥ अथ योऽश्रुतेन
 हविषा यजते । अद्भिर्ह स ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्यते
 सोऽद्भिर्ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्य ब्रह्मणः सायुज्यः
 सलोकताञ्जयति ॥ ४ ॥ अथ यऽउपरक्तेन हविषा यजते ।
 चन्द्रमसा ह स ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्यते स चन्द्रमसा
 ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्य ब्रह्मणः सायुज्यः सलोकता-
 ञ्जयति ॥ ५ ॥ अथ यो लोहितेन हविषा यजते । विद्युता
 ह स ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्यते स विद्युता ब्रह्मणो
 द्वारेण प्रतिपद्य ब्रह्मणः सायुज्यः सलोकताञ्जयति
 ॥ ६ ॥ अथ यः सुश्रुतेन हविषा यजते । आदित्येन ह
 स ब्रह्मणो द्वारेण प्रतिपद्यते स आदित्येन ब्रह्मणो
 द्वारेण प्रतिपद्य ब्रह्मणः सायुज्यः सलोकताञ्जयति
 सैषा हविषः समृद्धिः स यो हैवमेतां हविषः समृद्धिं
 वेद सर्वसमृद्धेन हैवास्य हविषेष्टम्भवति ॥ ७ ॥ अथातो
 यज्ञस्य समृद्धिः । यद्वै यज्ञस्य न्यूनम्प्रजननमस्य तदथ
 यदतिरिक्तम्पशव्यमस्य तदथ यत्सङ्कसुकंश्चिन्त्रया
 अस्य तदथ यत्सम्पन्नं स्वर्ग्यमस्य तत् ॥ ८ ॥ स यदि
 मन्थेत । न्यूनम्मे यज्ञेऽभूदिति प्रजननम् एतत्प्रजनिष्य
 इत्येव तदुपासीत ॥ ९ ॥ अथ यदि मन्थेत । अतिरि-
 क्तम्मे यज्ञेऽभूदिति पशव्यम् एतत्पशुमान्भविष्यामी-
 त्येव तदुपासीत ॥ १० ॥ अथ यदि मन्थेत । सङ्कसुकम्मे यज्ञेऽ-

भूदिति विश्रयै म ऽएतदा मा इश्रीस्तेजसा यशसा ब्रह्म-
वर्चसेन परिवृता गमिष्यतीत्येव तदुपासीत ॥ ११ ॥
अथ यदि मृष्येत । सम्पन्नस्मै यज्ञेऽभूदिति स्वर्ग्यस्म
ऽएतत्स्वर्गलोको भविष्यामीत्येव तदुपासीत सैषा यज्ञस्य
समृद्धिः स यो हैवमेतां यज्ञस्य समृद्धिं वेद सर्वसमृद्धेन
हैवास्य यज्ञेनेष्टम्भवति ॥ १२ ॥

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

[अरण्योरश्वत्थविकृतित्वविधानमाख्यायिकया]

उर्वशी हाप्सराः । पुरुरवसमैडञ्चकमे तद्व ह बिन्दु-
मानोवाच त्रिः स्म माहो वैतसेन * दण्डेन हतादकामाऽ
स्म मा निपद्यासै मो स्म त्वा नग्नन्दर्शमेष वै न
स्त्रीणामुपचार ऽइति ॥ १ ॥ सा हास्मिञ्ज्योगुवास ।
अपि हास्माद्गर्भिभण्ण्यास तावज्योग्घास्मिन्नुवास ततो
ह गन्धर्वाः समूदिरे ज्योग्वा ऽइयमुर्वशी मनुष्येष्व-
वात्सीदुपजानीत यथेयम्पुनरागच्छेदिति तस्यै हावि-
द्वर्धुरणा शयन ऽउपबद्धास ततो ह गन्धर्वा ऽअन्यतर-
मुरणम्प्रमेथुः ॥ २ ॥ सा होवाच । अवीर ऽइव बत
मेऽजन ऽइव पुत्रः हरन्तीति द्वितीयम्प्रमेथुः सा ह
तथैवोवाच ॥ ३ ॥ अथ हायमीक्षाञ्चक्रे । कथन्तु तद-

* वैतस इति पुंस्प्रजननस्य नाम । तथाहि “शेषो वैतस इति पुंस्प्रजननस्य” वैतसो
वितस्तं भवति, (निरु० अ० ३ पा० ४ ख० २१) ।

वीरङ्कथमजनन्त्स्यद्यत्राहत्स्यामिति स नग्म
 ऽएवानूत्पपात चिरन्तन्मेने यद्वासः पृथ्व्यास्यत ततो ह
 गन्धर्वा विद्युतजनयाश्चक्रुस्तं यथा दिवैवन्नगमन्ददर्श ततो
 हैवेयन्तिरोबभूव पुनरैमीत्येत्तिरोभूतात्स स ऽआह्वया जल्प-
 न्कुरुक्षेत्रः समया चचारान्यतः प्लक्षेति विसवती तस्यै
 हाह्वयन्तेन बव्राज तद्ध ता ऽअप्सरस ऽआतयो भूत्वा
 परिपुप्लुविरे ॥ ४ ॥ तद् हेयं ज्ञात्वोवाच । अयं वै स
 मनुष्यो यस्मिन्नहमवात्समिति ता होचुस्तस्मै वा
 ऽआविरसामेति तथेति तस्मै हाविरासुः ॥ ५ ॥ तात्
 हायं ज्ञात्वाभिपरोवाद । 'हये जाये मनसा तिष्ठ घोरे
 वचात्सि मिश्रा कृणवावहै नु ॥ न नौ मन्त्रा ऽअनु-
 दितास ऽएते मयस्करन्परतरे चनाहन्नि'त्युप नु रम सन्नु
 वदावहा ऽडुति हैवैनान्तदुवाच ॥ ६ ॥ तद् हेतरा प्र-
 त्युवाच । 'किमेता वचा कृणवा त्वाहम्प्राक्कमिषमुष-
 सामग्नियेव ॥ पुरुरवः पुनरस्तम्परेहि दुरापना वात ऽइवा-
 हुमस्मि'ति न वै त्वन्तदकरोर्यदहमब्रवन्दुरापा वा
 ऽअहन्त्वयैतर्ह्यस्मि पुनर्गृह्णानिहीति हैवैनन्तदुवाच ॥ ७ ॥
 अथ हायम्परिद्यून ऽउवाच । 'सुदेवो ऽअद्य प्रपतेदना-
 वृत्परावतम्परमाङ्गन्तवा ऽउ ॥ अधा शयीत निऋतेरु-
 पस्थेऽधैनं वृका रभसासो ऽअद्युरिति सुदेवोऽद्योद्वा
 बद्धनीत प्रवा पतेत्तदेनं वृका वा श्वानो वाद्युरिति
 तदुवाच ॥ ८ ॥ तद् हेतरा प्रत्युवाच । 'पुरुरवो

(१) ऋ० सं० अष्ट० ८ अ० ५ व० १ । (२) ऋ० सं० अष्ट० ८ अ० ५ व० १ ।

(३) ऋ० सं० अष्ट० ८ अ० ५ वर्ग ३ । (४) ऋ० सं० अष्ट० ८ अ० ५ वर्ग ३ ।

मा मृथा मा प्रपप्तो मा त्वा वृकासो ऽअशिवास ऽउ-
 क्षन् ॥ न वै स्त्रैणानि सख्यानि सन्ति सालावृकाणां
 हृदयान्येतेति मैतदावृथा न वै स्त्रैणः सख्यमस्ति पुनर्गृहा-
 निहीति हैवैनन्तदुवाच ॥ ९ ॥ 'यद्विरूपाचरम् । मर्त्येण्व-
 वसः रात्रीः शरदश्चतस्रः ॥ घृतस्य स्तोकः सकृदह
 ऽआश्रान्तादेवेदन्तातृपाणा चरामी'ति तदेतदुक्तप्रत्यु-
 क्तम्पञ्चदशर्चं बहृचाः प्राहुस्तस्यै ह हृदयमाव्यया-
 चकार ॥ १० ॥ सा होवाच । सँवत्सरतमीथं रात्रिमा-
 गच्छतात्तन्म ऽएकाथं रात्रिमन्ते शयितासे जात ऽउ ते-
 ऽयन्तर्हि पुत्रो भवितेति स ह सँवत्सरतमीथं रात्रिमाज-
 गामेद्धिरण्यविमितानि ततो हैनमेकमूचुरेतत्प्रपद्यस्वेति
 तद्वास्मै तामुपप्रजिग्युः ॥ ११ ॥ सा होवाच । गन्धर्वा
 वै ते प्रातर्ब्रन्दतास्तं वृणासा ऽइति तं वै मे त्वमेव
 वृणीष्वेति युष्माकमेवैकोऽसानीति ब्रूतादिति तस्मै
 ह प्रातर्गन्धर्वा ब्रन्ददुः स होवाच युष्माकमेवैकोऽ-
 सानीति ॥ १२ ॥ ते होचुः । न वै सा मनुष्येण्वग्ने-
 र्यज्ञिया तनूरस्ति युयेष्वास्माकमेकः स्यादिति तस्मै
 ह स्थाल्यामोप्याग्निम्प्रददुरनेनेष्वास्माकमेको भवि-
 ण्यसीति तच्च ह कुमारश्चादायवत्राज सोऽरण्य ऽएवा-
 ग्निन्निधाय कुमारेणैव ग्राममेयाय पुनरैमीत्येत्तिरोभूतं
 ख्योऽग्निरश्नत्थन्तं ख्या स्थाली शमीन्ताथं स ह पुन-
 र्गन्धर्वानियाय ॥ १३ ॥ ते होचुः । सँवत्सरश्चातुष्पादय-

मोदन्मपच स एतस्यैवाश्वत्थस्य तिस्रस्तिस्वः समिधो
 घृतेनाश्वज्य समिद्धतीभिर्घृतवतीभिर्नृगिभिरब्भ्याधत्तात्स
 यस्ततोऽग्निर्जनिता स एव स भवितेति ॥ १४ ॥ ते
 होचुः । परोऽक्षमिव वा एतदाश्वत्थीमेवोत्तरारणिङ्कु-
 रूष्व शमीमयीमधरारणिः स यस्ततोऽग्निर्जनिता स
 एव स भवितेति ॥ १५ ॥ ते होचुः । परोऽक्षमिव वा
 एतदाश्वत्थीमेवोत्तरारणिङ्कुरूष्ववाश्वत्थीमधरारणिः स
 यस्ततोऽग्निर्जनिता स एव स भवितेति ॥ १६ ॥ स आश्व-
 त्थीमेवोत्तरारणिश्चक्रे । आश्वत्थीमधरारणिः स यस्ततो-
 ऽग्निर्जज्ञे स एव स आस तेनेष्ट्वा गन्धर्वाणामेक आस
 तस्मादाश्वत्थीमेवोत्तरारणिङ्कुर्वीताश्वत्थीमधरारणिः स
 यस्ततोऽग्निर्जायते स एव स भवति तेनेष्ट्वा गन्धर्वाणा-
 मेको भवति ॥ १७ ॥

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[चातुर्मास्ययाजिनो द्वैविध्यं दर्शयितुं तत्रत्यैर्यागैः शरीरावयवकल्पनम्]

प्रजापतिर्ह चातुर्मास्यैरात्मानं विदधे । स इममेव
 दुक्षिणम्बाहुं वैश्वदेवः हविरकुरुत तस्यायमेवाङ्गुष्ठ आ-
 ग्नेयः हविरिदुः सोम्यमिदुः सावित्रम् ॥ १ ॥ स वै
 वृषिष्टुः पुरोडाशो भवति । तस्मादियमासां वृषिष्टेदुः
 सारस्वतमिदुम्पौष्णमथ य एष उपरिष्टाद्धस्त-
 स्य सन्धिस्तन्मारुतमिदं वैश्वदेवन्दोर्वावापृथिवीयन्तद्वा

ऽअनिरुक्तम्भवति तस्मात्तदुनिरुक्तम् ॥ २ ॥ अयमेव
दक्षिण ऽऊरुर्वरुणप्रघासाः । तस्य यानि पञ्च हवींषि
समायीनि * ता ऽइमाः पञ्चाङ्गुलयः कुल्पावेवैन्द्राग्नेः
हविस्तद्वै द्विदेवत्यम्भवति तस्मादिमौ द्वौ कुल्पाविदुं वारुण-
मिदुस्मारुतमुनूकङ्गायस्तद्वा ऽअनिरुक्तम्भवति तस्मात्त-
दुनिरुक्तम् ॥ ३ ॥ मुखमेवास्यानीकवतीष्टिः । मुख-
हि प्राणानामनीकमुरः सान्तपनीयोरसा हि समिव
तप्प्यत ऽउदरङ्गहमेधीया प्रतिष्टा वा ऽउदरम्प्रतिष्टित्या
ऽएव शिश्नान्येवास्य कूडिनः हविः शिश्नैर्हि कक्रीडती-
वायमेवावाङ् प्राण ऽआदित्येष्टिः ॥ ४ ॥ अयमेवोत्तर ऽऊरु-
र्महाहविः तस्य यानि पञ्च हवींषि समायीनि ता
ऽइमाः पञ्चाङ्गुलयः कुल्पावेवैन्द्राग्नेः हविस्तद्वै द्विदेवत्य-
म्भवति तस्मादिमौ द्वौ कुल्पाविदुस्माहेन्द्रमिदुं वैश्व-
कर्मणन्तद्वा ऽअनिरुक्तम्भवति तस्मात्तदुनिरुक्तमथ
यदिदुमन्तरुदरे तत्पितृयज्ञस्तद्वा ऽअनिरुक्तम्भवति तस्मा-
त्तदुनिरुक्तम् ॥ ५ ॥ अयमेवोत्तरो बाहुः शुनासीरीयम् ।
तस्य यानि पञ्च हवींषि समायीनि ता ऽइमाः पञ्चाङ्गु-
लयोऽथ य ऽएष ऽउपरिष्टाद्धस्तस्य सन्धिस्तच्छुनासीरी-
यमिदुं वायव्यन्दोः सौख्यन्तद्वा ऽअनिरुक्तम्भवति
तस्मात्तदुनिरुक्तम् ॥ ६ ॥ तानि वा ऽएतानि । चातु-
र्मास्यानि † त्रिषन्धीनि ‡ द्विसमस्तानि तस्मादि-

* पर्वचतुष्टयसञ्चारीणि ।

† चतुर्षु चतुर्षु मासेषु क्रियमाणानि चातुर्मास्यानि वैश्वदेव-वरुणप्रघास-साकमेध-शुना-
सीरीयाख्यानि चत्वारि पर्वाणि ।

‡ त्रयः सन्धयोऽन्तरालकालाश्चत्वारो मासा येषु तानि त्रिषन्धीनि ।

मानि पुरुषस्याङ्गानि त्रिषन्धीनि द्विसमस्तानि तेषां वै चतुर्णान्द्वयोस्त्रीणि त्रीणि हवींश्वनिरुक्तानि भवन्ति द्वे द्वे द्वयोः ॥७॥ [अर्थः प्रपाठकः ॥५६॥] तेषां वै चतुर्ष्वग्निम्मन्थन्ति । तस्माच्चतुर्भिर्भरद्गैरायुते द्वयोः प्रणयन्ति तस्माद्द्वाब्ध्यामेत्येवमु ह प्रजापतिश्चातुर्मास्यैरात्मानं विदधे तथो ऽएवैवंविद्यजमानश्चातुर्मास्यैरात्मानं विदधे ॥८॥ तदाहुः सर्वगायत्रं वैश्वदेवः हविः स्यात्सर्वत्रैष्टुभं वरुणप्रघासाः सर्वजागतम्महाहविः सर्वानुष्टुभः शुनासीरीयश्चतुष्टोमस्याप्त्या ऽद्विति तदु तथा न कुर्याद्यत्वा ऽएताव्यभिसम्पद्यन्ते तेनैवास्य स काम ऽउपाप्सो भवति ॥ ९ ॥ तानि वा ऽएतानि । चातुर्मास्यानि द्वाषष्टानि त्रीणि शतानि बृहत्याः सम्पद्यन्ते तदेभिः संवत्सरश्च महाव्रतश्चाप्नोत्यथो द्विप्रतिष्टो वा ऽअयं यजमानो यजमानमेवैतत्स्वर्गे लोक ऽआयातयति प्रतिष्टापयति ॥ १० ॥

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[प्रश्नप्रतिवचनैरग्निहोत्रहोमस्य सर्वदेववृत्तिकरत्वप्रतिपादनम्]

शौचेयो ह प्राचीनयोग्यः । उद्दालकमारुणिमाजगाम ब्रह्मोद्यमग्निहोत्रं विविदिषिष्यामीति ॥ १ ॥ स होवाच । गौतम का तेऽग्निहोत्री को वत्सः किमुपसृष्टा किः संख्योजनङ्किन्दुह्यमानङ्किन्दुग्धङ्किमाहियमाणङ्किमधिश्रतङ्किमवज्योत्यमानङ्किमद्भिः प्रत्यानीतङ्किमुद्रास्यमानङ्किमुद्रा-

सितक्लिमुन्नीयमानक्लिमुन्नीतक्लिमुद्यतक्लिं हियमाणक्लिन्नि-
 गृहीतम् ॥ २ ॥ कां स॒मिध॒मा॒दधा॒सि का पूर्वाहुतिः
 किमुपासीषदः किमपैक्षिष्टाः कोत्तराहुतिः ॥ ३ ॥ किं
 हुत्वा प्रकम्पयसि । किं स्तुचम्परिमृज्य कूर्चे न्यमार्जिः
 किन्दितीयम्परिमृज्य दक्षिणतो हस्तमुपासीषदः किम्पूर्व-
 म्प्राशीः किन्दितीयक्लिमुत्सृज्यापाः किं स्तुच्यपऽआनीय
 निरौक्षीः किन्दितीयक्लिन्तृतीयमेतान्दिशमुदौक्षीः किञ्ज-
 घनेनाहवनीयमपो न्यनैषीः किं समतिष्ठिपो यदि वा
 ऽएतद्विद्वानग्निहोत्रमहौषीरथ ते हुतं व्यद्यु वा ऽअविद्वा-
 नहुतमेव त इति ॥ ४ ॥ स होवाच । इद्वै मे मानव्य-
 ग्निहोत्री वायव्यो वत्सः सजरूपसृष्टा विराट् संव्यो-
 जनमाश्विनन्दुह्यमानं वैश्वदेवन्दुग्धं वायव्यमाहियमाण-
 माग्नेयमधिश्रितमैन्द्राग्नमवज्योत्यमानं वारुणमज्जि
 प्रत्यानीतं वायव्यमुद्रास्यमानन्यावापृथिव्यमुद्रासितमा-
 श्विनमुन्नीयमानं वैश्वदेवमुन्नीतमहादेवायोद्यतं वाय-
 व्यं हियमाणं वैष्णवन्निगृहीतम् ॥ ५ ॥ अथ यां
 समिधमादधामि । आहुतीनां सा प्रतिष्ठा या
 पूर्वाहुतिर्देवास्तया प्रैषं व्यदुपासीषदम्बार्हस्पत्यन्तद्यदपैक्षि-
 षीमश्चामुश्च लोकौ तेन समिधां व्योत्तराहुतिर्मा-
 न्तया स्वर्गे लोकेऽधाम् ॥ ६ ॥ अथ यद्धुत्वा प्रकम्पयामि ।
 वायव्यन्तद्यत्स्तुचम्परिमृज्य कूर्चे न्यमार्जिषमोषधिवन-
 स्पतीस्तेनाप्रैषं यद्वितीयम्परिमृज्य दक्षिणतो हस्तमुपा-
 सीषदम्पितृस्तेनाप्रैषं व्यद्वर्षम्प्राशिषम्मन्तेनाप्रैषं व्यद्वि-

तीयम्प्रजान्तेनाथ यदुत्सृज्यापाम्पशूस्तेनाप्रैषं व्यस्तुच्च्यप
 ऽआनीय निरौक्षिषः सर्पदेवजनास्तेनाप्रैषं व्यद्वितीय-
 ज्ञन्धर्वाप्सरसस्तेनाथ यत्तृतीयमेतान्दिशमुदौक्षिषः स्व-
 र्गस्य लोकस्य तेन द्वारं व्यवारिषं व्यजघनेनाहवनीय-
 मपो ह्यनैषमस्मै लोकाय तेन वृष्टिमदां व्यत्समति-
 ष्टिपं व्यत्पृथिव्या ऽऊनन्तत्तेनापूपुरमित्येतन्नौ भगवन्त्स-
 हेति होवाच ॥ ७ ॥ शौचेयो जप्सः । प्रक्ष्यामि त्वेव
 भगवन्तमिति पृच्छैव प्राचीनयोग्येति स होवाच यस्मिन्-
 न्काल ऽउद्धृतास्तेऽग्नयः स्युरुपावहतानि पात्राणि होष्य-
 न्तस्या ऽअथ त ऽआहवनीयोऽनुगच्छेद्वेत्थ तद्भयं व्यदुन्न
 जुह्वतो भवतीति वेदेति होवाच पुरा चिरादस्य ज्येष्ठः
 पुत्रो म्म्रियेत यस्यैतदुविदितं स्याद्विद्याभिस्त्वेवाहुमता-
 रिषमिति किं विदितङ्गा प्रायश्चित्तिरिति प्राण ऽउदान-
 मप्यगादिति गार्हपत्य ऽआहुतिञ्जुहुयाः सैव प्राय-
 श्चित्तिर्न तदागः कुर्वीत्येतन्नौ भगवन्त्सहेति होवाच
 ॥ ८ ॥ शौचेयो जप्सः । प्रक्ष्यामि त्वेव भगवन्तमिति
 पृच्छैव प्राचीनयोग्येति स होवाच यत्र त ऽएतस्मिन्नेव
 काले गार्हपत्योऽनुगच्छेद्वेत्थ तद्भयं व्यदुन्न जुह्वतो भव-
 तीति वेदेति होवाच पुरा चिरादस्य गृहपतिर्म्म्रियेत
 यस्यैतदुविदितं स्याद्विद्याभिस्त्वेवाहुमतारिषमिति किं
 विदितङ्गा प्रायश्चित्तिरित्युदानः प्राणमप्यगादित्याहव-
 नीय ऽआहुतिञ्जुहुयाः सैव प्रायश्चित्तिर्न तदागः कुर्वी-
 त्येतन्नौ भगवन्त्सहेति होवाच ॥ ९ ॥ शौचेयो जप्सः ।

प्रक्षयामि त्वेव भगवन्तमिति पृच्छैव प्राचीनयोग्येति
स होवाच यत्र त एतस्मिन्नेव कालेऽन्वाहार्यपचनो-
ऽनुगच्छेद्वेत्थ तद्भयं व्यदुत्र जुह्वतो भवतीति वेदेति होवाच
पुरा चिरादस्य सर्वे पशवो म्मियेरन्यस्यैतद्विदितं
स्याद्विद्याभिस्त्वेवाहुमतारिषमिति किं विदितङ्गा प्रायश्चित्ति-
रिति व्यानऽउदानमप्यगादिति गार्हपत्यऽआहुति-
ञ्जुहुयां सैव प्रायश्चित्तिर्न तदागः कुर्वीत्येतन्नौ भग-
वन्त्सहेति होवाच ॥ १० ॥ शौचेयो ज्ञप्तः । प्रक्षयामि
त्वेव भगवन्तमिति पृच्छैव प्राचीनयोग्येति स होवाच
यत्र त एतस्मिन्नेव काले सर्वेऽग्नयोऽनुगच्छेयुर्वेत्थ तद्भयं
व्यदुत्र जुह्वतो भवतीति वेदेति होवाच पुरा चिरादस्या-
दायादङ्कुलं स्याद्यस्यैतद्विदितं स्याद्विद्याभिस्त्वेवाहु-
मतारिषमिति किं विदितङ्गा प्रायश्चित्तिरिति पुरा चिराद-
ग्निम्मथित्वा यान्दिशं वातो वायात्तान्दिशमाहवनीय-
मुद्धृत्य वायुव्यामाहुतिञ्जुहुयां स विद्यां समृद्ध-
म्मेऽग्निहोत्रः सर्वदेवत्यं वायुं ह्येव सर्वाणि भूतान्य-
पियन्ति वायोः पुनर्विसृज्यन्ते सैव प्रायश्चित्तिर्न
तदागः कुर्वीत्येतन्नौ भगवन्त्सहेति होवाच ॥ ११ ॥
शौचेयो ज्ञप्तः । प्रक्षयामि त्वेव भगवन्तमिति
पृच्छैव प्राचीनयोग्येति स होवाच यत्र त एत-
स्मिन्नेव काले निवाते सर्वेऽग्नयोऽनुगच्छेयुर्वेत्थ तद्भयं
व्यदुत्र जुह्वतो भवतीति वेदेति होवाचाप्रियमेवास्मि-
ल्लोके पश्येताप्रियममुष्मिन्न्यस्यैतद्विदितं स्याद्विद्या-

भिस्त्वेवाहुमतारिषमिति किं विदितङ्का प्रायश्चित्तिरिति
 पुरा चिरादग्निम्मथित्वा प्राञ्चमाहवनीयमुद्धृत्य जघनेना-
 हवनीयमुपविश्याहुमेवैनत्पिबेयः स विद्याऽं समृद्धस्मे-
 ऽग्निहोत्रः सर्वदेवस्यम्ब्राह्मणऽं ह्येव सर्वाणि भूतान्न्य-
 पियन्ति ब्राह्मणात्पुनर्विष्टज्यन्ते सैव प्रायश्चित्तिर्न
 तद्गाः कुर्वीयेत्यथ वा ऽअहुमेतन्नावेदिषमिति होवाच
 ॥ १२ ॥ शौचेयो ज्ञप्सः । इमानि समित्काष्ठान्गुपायानि
 भगवन्तमिति स होवाच यदेवन्नावक्ष्यो मूर्द्धा ते व्यपति-
 ष्यदेह्युपेहीति तथेति तः होपनिन्ये तस्मै हैताऽं
 शोकतरां व्याहृतिमुवाच यत्सत्यन्तस्मादु सत्यमेव
 वदेत् ॥ १३ ॥

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[उपनयनधर्मनिरूपणम्]

ब्रह्मचर्यमागामित्याह । ब्रह्मण ऽएवैतदात्मानन्नि-
 वेदयति ब्रह्मचार्यसानीत्याह ब्रह्मण ऽएवैतदात्मानम्प-
 रिददात्यथैनमाह को नामासीति प्रजापतिर्वै कः प्राजा-
 पत्यमेवैनन्तत्कृत्वोपनयते ॥ १ ॥ अथास्य हुस्तङ्गहाति ।
 इन्द्रस्य ब्रह्मचार्यस्यग्निराचार्यस्तवाहुमाचार्यस्तवासावि-
 त्येते वै श्रेष्ठे बलिष्ठे देवते ऽएताभ्यामेवैनं श्रेष्ठंभ्या-
 म्बलिष्ठंभ्यान्देवताभ्याम्परिददाति तथा हास्य ब्रह्म-
 चारी न काञ्चनार्त्तिमार्च्छति न स य ऽएवं वेद ॥ २ ॥
 अथैनम्भूतेभ्यः परिददाति । प्रजापतये त्वा परिददामि

देवाय त्वा सवित्रे परिददामीत्येते वै श्रेष्ठे वृषिष्ठे देवते
 एताब्भ्यामेवैनं श्रेष्ठ्वाब्भ्यां वृषिष्ठ्वाब्भ्यान्देवताब्भ्याम्प-
 रिददाति तथा हास्य ब्रह्मचारी न काञ्चनात्तिमाच्छति
 न स य एव वेद ॥ ३ ॥ अद्भ्यस्त्रौषधीभ्यः परिददा-
 मीति । तदेनमद्भ्यश्चौषधिभ्यश्च परिददाति द्यावा-
 पृथिवीभ्यान्त्वा परिददामीति तदेनमाब्भ्यान्द्यावापृथिवी-
 भ्याम्परिददाति ययोरिदं सर्वमधि विद्भ्येवभ्यस्त्वा भूते-
 भ्यः परिददाम्यरिष्ट्या ऽहुति तदेनः सर्वेभ्यो भूतेभ्यः
 परिददात्यरिष्ट्यै तथा हास्य ब्रह्मचारी न काञ्चनात्तिमाच्छति
 न स य एव वेद ॥४॥ * ब्रह्मचार्यसीत्याह । ब्रह्मण
 एवैनन्तर्परिददात्यपोऽशानेत्यमृतं वा ऽआपोऽमृतमशा-
 नेत्येवैनन्तदाह कर्म कुर्विति वीर्यं वै कर्म वीर्य-
 कुर्वित्येवैनन्तदाह समिधमाधेहीति समित्स्वार्मान-
 न्तेजसा ब्रह्मर्चसेनेत्येवैनन्तदाह मा सुषुप्त्वा ऽहुति मा
 मृथा ऽहुत्येवैनन्तदाहापोऽशानेत्यमृतं वा ऽआपोऽमृतम-
 शानेत्येवैनन्तदाह तदेनमुभयतोऽमृतेन परिगृह्णाति तथा
 हास्य ब्रह्मचारी न काञ्चनात्तिमाच्छति न स य एव
 वेद ॥ ५ ॥ अथास्मै सावित्रीमन्वाह† । तां ह स्मैता-
 म्पुरा सँवत्सरं ऽन्वाहुः सँवत्सरसम्मिता वै गृभ्मां
 प्रजायन्ते जात एवास्मिँस्तद्वाचन्दद्धम ऽहुति ॥ ६ ॥
 अथ षट्सु मासेषु । षड्वा ऽऋतवः सँवत्सरस्य सँवत्सर-
 सम्मिता वै गृभ्मां प्रजायन्ते जात एवास्मिँस्तद्वा-

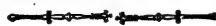
* अत्रशतम् ५८०० ।

† पा० शृ० सू० २. ३. ३ ।

चन्दद्धम ऽइति ॥ ७ ॥ अथ चतुर्विंशत्यहे । चतुर्विंश-
 शतिर्वै सँवत्सरस्यार्द्धमासाः सँवत्सरसम्मिता वै गृर्भाः
 प्रजायन्ते जातः ऽएवास्मिँस्तद्वाचन्दद्धम ऽइति ॥ ८ ॥
 अथ द्वादशाहे । द्वादश वै मासा सँवत्सरस्य सँवत्सरस-
 म्मिता वै गृर्भाः प्रजायन्ते जातः ऽएवास्मिँस्तद्वाच-
 न्दद्धम ऽइति ॥ ९ ॥ अथ षडहे । षड्वा ऽऋतवः सँवत्स-
 रस्य सँवत्सरसम्मिता वै गृर्भाः प्रजायन्ते जातः ऽएवा-
 स्मिँस्तद्वाचन्दद्धम ऽइति ॥ १० ॥ अथ त्र्यहे । त्रयो वा
 ऽऋतवः सँवत्सरस्य सँवत्सरसम्मिता वै गृर्भाः प्रजायन्ते
 जातः ऽएवास्मिँस्तद्वाचन्दद्धम ऽइति ॥ ११ ॥ तदपि त्रिलोक-
 ज्ञायन्ति । आचार्ष्यो गृर्भो भवति हस्तमाधाय दक्षिण-
 न्तृतीयस्याथ स जायते सावित्र्या सह ब्राह्मण ऽइति
 सद्यो ह त्वाव ब्राह्मणायानुब्रूयादाग्नेयो वै ब्राह्मणः
 सद्यो वा ऽअग्निर्जायते तस्मात्सद्य ऽएव ब्राह्मणायानु-
 ब्रूयात् ॥ १२ ॥ तां हैतामेके । सावित्रीमनुष्टुभमन्वा-
 हुर्वाग्वा ऽअनुष्टुप्सदस्मिन्वाचन्दद्धम ऽइति न तथा
 कुर्याद्यो हैनन्तत्र ब्रूयादान्वा ऽअयमस्य वाचमदित
 मुको भविष्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यात्तस्मादेताङ्गाय-
 त्रीमेव सावित्रीमनुब्रूयात् ॥ १३ ॥ अथ हैके दक्षिणतः ।
 तिष्ठते वासीनाय वान्वाहुर्न तथा कुर्याद्यो हैनन्तत्र
 ब्रूयाद्बुल्वन्वा ऽअयमिममजीजनत बुल्वो भविष्यतीती-
 श्वरो ह तथैव स्यात्तस्मात्पुरस्तादेव प्रतीचे समीक्ष-
 माणायानुब्रूयात् ॥ १४ ॥ तां वै पच्छोऽन्वाह । त्रयो वै

प्राणाः प्राण उदानो व्यानस्तानेवास्मिँस्तद्दधात्यथा-
 र्द्धर्द्धशो द्वौ वा इमौ प्राणौ प्राणोदानावेव प्राणोदानावे-
 वास्मिँस्तद्दधात्यथ कृत्स्नामेको वा अयम्प्राणः कृत्स्न एव
 प्राणमेवास्मिँस्तत्कृत्स्नन्दधाति ॥ १५ ॥ तदाहुः । न
 ब्राह्मणम्ब्रह्मचर्यमुपनीय मिथुनश्चरेद्बभौ वा एष भवति
 यो ब्रह्मचर्यमुपैति नेदिमम्ब्राह्मणं विषिक्ताद्रेतसो जनया-
 नीति ॥ १६ ॥ तदु वा आहुः । काममेव चरेद्बभौ वा
 इमाः प्रजा दैव्यश्चैव मानुष्यश्च ता वा इमा
 मानुष्यः प्रजाः प्रजननात्प्रजायन्ते छन्दांसि वै
 दैव्यः प्रजास्तानि मुखतो जनयते तत एतज्जनयते
 तस्मादु काममेव चरेत् ॥ १७ ॥ तदाहुः । न ब्रह्मचारी
 सन्मद्धश्नीयादोषधीनां वा एष परमो रसो यन्मधु
 नेदन्नाद्यस्यान्तर्गच्छानीत्यथ ह स्माह श्वेतकेतुरारुणेयो
 ब्रह्मचारी सन्मद्धश्नैव वा एतद्विद्यायै शिष्टं
 यन्मधु स तु रसो यस्येदृक्किशष्टमिति यथा ह वा अक्रुचं
 वा यजुर्वा साम वाभिर्व्याहरेत्तादृक्तय एव विद्वाब्ब्रह्मचारी
 सन्मद्धश्नाति तस्मादु काममेवाश्नीयात् ॥ १८ ॥

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[शतातिरात्राख्यसत्रविधानमाख्यायिकया]

देवाः अर्द्धान्स्वर्गल्लोकं व्यतः । असुरास्तमसा-
 न्तरदधुस्ते होचुर्न वा अस्यान्येन सत्रादपघातोऽस्ति
 हुन्त सत्रमासामहा इति ॥ १ ॥ ते शताग्निष्टोमः

सत्रमुपेयुः । ते यावदासीनः परापश्येत्तावतस्तमोऽपागन्-
 तैवमेव शतोक्थ्येन यावत्तिष्ठन्परापश्येत्तावतस्तमोऽपा-
 गन्त ॥ २ ॥ ते होचुः । अप वाव तमो हन्महे न त्वेव
 सर्वमिव हन्त प्रजापतिम्पितरम्प्रत्ययामेति ते प्रजापति-
 म्पितरम्प्रतीत्योचुरसुरा वै नो भगव ऽऊर्द्धान्स्वर्गल्लोकं
 व्यतस्तमसान्तरदधुः ॥ ३ ॥ ते शताग्निष्टोमः सत्रमुपैम ।
 ते यावदासीनः परापश्येत्तावतस्तमोऽपाहन्महेवमेव शतो-
 क्थ्येन यावत्तिष्ठन्परापश्येत्तावतस्तमोऽपाहन्महि प्र
 नो भगवच्छाधि यथासुरास्तमोऽपहत्य सर्वम्पाप्मानमप-
 हत्य स्वर्गल्लोकम्प्रज्ञास्याम ऽहुति ॥ ४ ॥ स होवाच ।
 असर्वकृतुभ्यां वै यज्ञाभ्यामगन्त यदग्निष्टोमेन चो-
 क्थ्येन च शतातिरात्रः सत्रमुपेत तेनासुरास्तमोऽपहत्य
 सर्वम्पाप्मानमपहत्य स्वर्गल्लोकम्प्रज्ञास्यथेति ॥ ५ ॥ ते
 शतातिरात्रः सत्रमुपेयुः । तेनासुरास्तमोऽपहत्य सर्वम्पा-
 प्मानमपहत्य स्वर्गल्लोकम्प्रजजुस्तेषामर्वाक्पञ्चाशेष्ण्वेवाहः-
 स्वहरभि रात्रिसामानि परीयू रात्रिमभ्यहःसामानि
 ॥ ६ ॥ ते होचुः । अमुहाम वै न प्रजानीमो हन्त
 प्रजापतिमेव पितरम्प्रत्ययामेति ते प्रजापतिमेव पितर-
 म्प्रतीत्योचुरहन्नो रात्रिसामानि रात्र्यामहन्नो भवन्ति नः ॥
 विपश्चिद्यज्ञान्मुग्धान्विद्वान्धीरोऽनुशाधि न ऽहुति ॥ ७ ॥
 तान्हेतदुपजगौ । महाहिमिव वै हृदाद्वलीयानन्ववेत्य ॥
 अनुत्त स्वादास्थानात्ततः सत्रन्न तायत ऽहुति ॥ ८ ॥
 आश्विनं वै वः शस्यमानम् । प्रातरनुवाकमास्थानादनुत्त

यमास्तथानादनुद्धन्धीराः सन्तो ऽअधीरवत् ॥ प्रशास्त्रा तमुपेत
शनैरुप्रतिशङ्कसतेति ॥ ९ ॥ ते होचुः । कथन्नु भगवः
शस्तङ्कथमप्रतिशस्तमिति स होवाच यत्र होताश्चिवनः
शङ्कसन्नाग्नेयस्य कृतोर्गायत्रस्य च्छन्दसः पारङ्गच्छात्त-
त्प्रतिप्रस्थाता वसतीवरीः परिहृत्य मैत्रावरुणस्य हवि-
र्द्धानयोः प्रातरनुवाकमुपाकुरुतादुच्चैर्होता शङ्कसति शनै-
रितरो जञ्जप्यमान ऽइवान्वाह तन्न वाचा वाचमप्रत्येति न
च्छन्दसा च्छन्दः ॥ १० ॥ परिहिते प्रातरनुवाके । यथा-
यतनमेवोपाश्वन्तर्यार्थमौ हुत्वा द्रोणकलशे पवित्रम्प्र-
पीड्य निदधाति तिरोहयैश्चरित्वा प्रत्यश्च प्रतिपरेत्य
तिरोहयानेव भक्षयाद्धा ऽअथानुपूर्वं व्यज्ञपुच्छः सथं-
स्थाप्य य ऽऊर्द्धा ऽअन्तर्यार्थमाद्गहास्तान्गृहीत्वा वि-
ष्णुषां होमं हुत्वा सन्तनिश्च बहिष्पवमानेन स्तुत्वा-
हरेव प्रतिपद्याद्धा ऽइति ॥ ११ ॥ तदेतेऽभि इल्लोकाः ।
चतुर्विधः सैन्धवैर्युक्तैर्द्धीरा व्यजहुस्तमः ॥ विद्वांसो ये
शतकृतुदेवाः सत्रमतन्वतेति ॥ १२ ॥ चत्वारो ह्यत्र
युक्ता भवन्ति । द्वौ होतारौ द्वावद्धर्षु पवेर्धु शक्वेव हनूनि
कल्पयन्नह्नोरन्तौ व्यतिषजन्त धीराः ॥ न दानवा यजि-
यन्तन्तुमेषां विजानीमो विततम्मोहयन्ति नः ॥ पूर्वस्याहः
परिशिषन्ति कर्म तदुत्तरेणाभिवितन्वतेऽह्ना ॥ दुर्विज्ञान-

(१) “अनन्तर्गभिर्णिं साग्रं कौशं द्विदलमेव च ।

प्रादेशमात्रं विज्ञेयं पवित्रं यत्र कुत्रचित्” ॥ (कर्मप्र०)

“कुक्षौ समावप्रशीर्णाप्रावनन्तर्गमौ” (का० धौ० सू० २, ३, ३०)

(२) अभिषवे ग्रहणे च पतितानां गोमविन्दनां ग्रहणाशक्त्यान् तत्प्रत्यवायपरिहाराय
पृतहोमस्य विपुद्धोम इति संज्ञा ।

क्लाव्यन्देवतानाथं सोमाः सोमैर्व्यतिषक्ताः प्लवन्ते ॥
समानान्तसदमुक्षन्ति ह्यान्काष्टभृतो यथा ॥ पूर्णान्परि-
स्रुतः कुम्भाञ्जनमेजयसादन ऽदृत्यसुररक्षसान्यपेयुः ॥१३॥

पञ्चमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[पञ्चमहायज्ञानां महासत्रत्वप्रतिपादनम्]

पञ्चैव महायज्ञाः * । तादृशेव महासत्राणि भूत-
यज्ञो मनुष्ययज्ञः पितृयज्ञो देवयज्ञो ब्रह्मयज्ञ इति
॥ १ ॥ अहरहर्भूतेभ्यो बलिः हरेत् । तथैतम्भूतयज्ञः
समाप्नोत्यहरहर्दद्यादोदपात्रात्तथैतम्भूतयज्ञः समाप्नो-
त्यहरहः स्वधाकुर्यादोदपात्रात्तथैतम्भूतयज्ञः समाप्नोत्य-
हरहः † स्वाहाकुर्यादुकाष्टात्तथैतन्देवयज्ञः समाप्नोति
॥२॥ अथ ब्रह्मयज्ञः । स्वाध्यायो वै ब्रह्मयज्ञस्तस्य वा ऽएतस्य
ब्रह्मयज्ञस्य वागेव जुहूर्मन ऽउपभृच्चक्षुर्द्वेवा मेधा स्रुवः
सत्यमवभृथः स्वर्गो लोकः ऽउदुयनं ध्यावन्तः ह वा ऽइमा-
मृथिवीं वित्तेन पूर्णान्दुदँल्लोकञ्जयति त्रिस्तावन्तञ्जयति
भूयाथं सञ्चाक्षय्यं यः ऽएवं विद्वानहरहः स्वाध्यायमधीते
तस्मात्स्वाध्यायोऽद्व्येतव्यः ॥ ३ ॥ पय ऽआहुतयो ह
वा ऽएता देवानाम् । यद्वचः स यः ऽएवं विद्वानृचोऽहरहः
स्वाध्यायमधीते पय ऽआहुतिभिरेव तद्देवाँस्तर्पयति त

* “अथातः पञ्च महायज्ञाः” पा० गृ० सू० का० २ क० ९ सू० १ ।

† “अहरहः स्वाहा कुर्यादज्ञाभावे केनचिदाकाष्टादेवेभ्यः पितृभ्यो मनुष्येभ्यश्चोदपात्रात्”
पा० गृ० सू० २. ९. १६ ।

ऽएनन्तृप्तास्तर्पयन्ति योगक्षेमेण प्राणेन रेतसा सर्वा-
 त्मना सर्वाभिः पुण्याभिः सम्पद्भिर्घृतकुल्या मधु-
 कुल्याः पितृन्स्वधा ऽअभिवहन्ति ॥ ४ ॥ आज्याहुतयो
 ह वा ऽएता देवानाम् । यद्यजूंषि स य ऽएवं विद्वा-
 न्यजूंष्यहरहः स्वाध्यायमधीत ऽआज्याहुतिभिरेव
 तद्देवाँस्तर्पयति त ऽएनन्तृप्तास्तर्पयन्ति योगक्षेमेण
 प्राणेन रेतसा सर्वात्मना सर्वाभिः पुण्याभिः सम्पद्भि-
 र्घृतकुल्या मधुकुल्याः पितृन्स्वधा ऽअभिवहन्ति ॥ ५ ॥
 सोमाहुतयो ह वा ऽएता देवानाम् । यत्सामानि स य
 ऽएवं विद्वान्सामान्यहरहः स्वाध्यायमधीते सोमाहुति-
 भिरेव तद्देवाँस्तर्पयति त ऽएनन्तृप्तास्तर्पयन्ति योग-
 क्षेमेण प्राणेन रेतसा सर्वात्मना सर्वाभिः पुण्याभिः
 सम्पद्भिर्घृतकुल्या मधुकुल्याः पितृन्स्वधा ऽअभिवहन्ति
 ॥ ६ ॥ मेद ऽआहुतयो ह वा ऽएता देवानाम् । यदथर्वा-
 ङ्गिरसः स य ऽएवं विद्वानथर्वाङ्गिरसोऽहरहः स्वाध्याय-
 मधीते मेद ऽआहुतिभिरेव तद्देवाँस्तर्पयति त ऽएनन्तृप्ता-
 स्तर्पयन्ति योगक्षेमेण प्राणेन रेतसा सर्वात्मना सर्वाभिः
 पुण्याभिः सम्पद्भिर्घृतकुल्या मधुकुल्याः पितृन्स्वधा
 ऽअभिवहन्ति ॥ ७ ॥ मङ्गाहुतयो ह वा ऽएता देवानाम् । यद-
 नुशासनानि * विद्या † वाकोवाक्यमितिहासपुराणङ्गाथा

* अनुशिष्यन्ते—व्युत्पाद्यन्ते एभिरित्यनुशासनानि-व्याकरणनिरुक्तादीनि षडङ्गानि ।

† न्यायमीमांसादयः ।

(१) उक्तिप्रत्युक्तिरूपं प्रकरणं वाकोवाक्यम् ।

नाराशं॑स्य॒ स य॒ ऽएवं॑ वि॒द्वाननु॑शा॒सनानि॑ वि॒द्या वा॒कोवा॒-
क्वय॑मिति॒हास॑पुराण॒ङ्गाथा॑ नाराशः॒सीरि॑त्य॒हरहः॑ स्वा॒ध्याय॑म॒-
धी॑ते म॒द्धाहु॑ति॒भिरे॒व त॒द्दे॒वाँस्त॑र्पयति त॒ ऽए॒नन्तृ॑प्तास्त॑र्पय॒-
न्ति॒ योग॑क्षेमे॒ण प्रा॑णेन॒ रेत॑सा स॒र्वात्मा॑ना स॒र्वाभिः॑ पु॒ण्ण्याभिः॑
सम्प॒न्निर्ग॑र्धृतकु॒ल्या मधु॑कु॒ल्याः पि॒तृन्स्वधा॑ ऽअ॒भिव॑हन्ति
॥ ८ ॥ त॒स्य वा॒ ऽए॒तस्य॑ ब्र॒ह्मय॑ज्ञस्य । च॒त्वारो॑ वषट्कारा
य॒द्वातो॑ वा॒ति य॒द्विद्यो॑तते य॒त्स्तन॑यति य॒दव॑स्फूर्जति त॒स्मा-
दे॒वंवि॒द्वाते॑ वा॒ति वि॒द्योत॑माने स्तन॒यत्य॑वस्फूर्ज॒त्यधी॑यीतै॒व
वषट्कारा॑णाम॒च्छम्बट्कारा॑याति ह॒ वै पु॒नर्मृ॑त्यु॒मुच्य॑ते
ग॒च्छति॑ ब्र॒ह्मणः॑ सा॒त्मता॑ं स चे॒दपि॑ प्र॒बल॑मिव न
शक्नु॑याद॒प्येक॑न्दे॒वप॑दम॒धीयी॑तै॒व त॒था भू॑ते॒भ्यो न
ही॑यते ॥ ९ ॥

पञ्चमाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११२ ॥

[स्वाध्यायप्रशंसा]

अ॒थातः॑ स्वा॒ध्याय॑प्रशं॒सा । प्रि॒ये स्वा॒ध्याय॑प्रव॒-
च॑ने भवतो यु॒क्तम॑ना भवत्य॒परा॑धी॒नोऽह॑र॒हर्त्थान्त्सा॑धयते
सुखं॑ स्वपि॒ति पर॑मचि॒कित्स॑क॒ ऽआ॑त्म॒नो भव॑तीन्द्रि॒य॒-
सं॒ख्यम॑श्चै॒कारा॑म॒ता च॑ प्र॒ज्ञावृ॑द्धिर्ध॒शो लो॑कप॒क्तिः प्र॒ज्ञा
वृ॒द्धिमा॑ना चतु॒रो ध॒र्माब्ज॑ब्राह्म॒णम॑भि॒निष्पा॑दयति ब्राह्म॒-
ण्य॑स्प॒तिरूप॑च॒र्या ध॒शो लो॑कप॒क्तिर्लोकः॑ प॒च्यमा॑न-

इच्चतुर्भिर्द्धर्मैर्ब्राह्मणभुनक्त्यर्चया च दानेन चाज्येतया
चावक्ष्यतया च ॥ १ ॥ ये ह वै के च इश्रमाः । इमे
द्यावापृथिवी ऽअन्तरेण स्वाध्यायो हैव तेषाम्परमता काष्ठा
य ऽएवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते तस्मात्स्वाध्यायोऽध्ये-
तव्यः ॥ २ ॥ यद्यद्ध वा ऽअयञ्छन्दसः । स्वाध्यायमधीते
तेन तेन हैवास्य यज्ञकृतुनेष्टम्भवति य ऽएवं विद्वान्स्वा-
ध्यायमधीते तस्मात्स्वाध्यायोऽध्येतव्यः ॥ ३ ॥ यदि ह
वा अप्यबभ्यक्तः । अलङ्कृतः सुहितः सुखे शयने
शयानः स्वाध्यायमधीत ऽआ हैव स नखाग्रेभ्यस्तप्यते
य ऽएवं विद्वान्स्वाध्यायमधीते तस्मात्स्वाध्यायोऽध्ये-
तव्यः ॥ ४ ॥ मधु ह वा ऽऋचः । घृतः ह सामाज्य-
मृतं यजूर्धंषि यद्ध वा ऽअयं वाकोवाक्वयमधीते क्षीरौ-
दनमांशौदनौ हैव तौ ॥ ५ ॥ मधुना ह वा ऽएष देवाँ-
स्तर्पयति । य ऽएवं विद्वानृचोऽहरहः स्वाध्यायमधीते त
ऽएनन्तृप्तास्तर्पयन्ति सर्वैः कामैः सर्वेभोगैः ॥ ६ ॥
घृतेन ह वा ऽएष देवाँस्तर्पयति । य ऽएवं विद्वान्सामा-
न्यहरहः स्वाध्यायमधीते त ऽएनन्तृप्तास्तर्पयन्ति सर्वैः
कामैः सर्वेभोगैः ॥ ७ ॥ अमृतेन ह वा ऽएष देवाँस्तर्प-
यति । य ऽएवं विद्वान्यजूर्धंष्यहरहः स्वाध्यायमधीते त
ऽएनन्तृप्तास्तर्पयन्ति सर्वैः कामैः सर्वेभोगैः ॥ ८ ॥ क्षीरौ-
दनमांशौदनाभ्यां ह वा ऽएष देवाँस्तर्पयति ।
य ऽएवं विद्वान्वाकोवाक्वयमितिहासपुराणमित्यहरहः स्वा-
ध्यायमधीते त ऽएनन्तृप्तास्तर्पयन्ति सर्वैः कामैः सर्वै-

ऋभोगैः ॥ ९ ॥ यन्ति वा ऽआपः । एत्यादित्य ऽएति
चन्द्रमा यन्ति नक्षत्राणि यथा ह वा ऽएता देवता नेयुर्न
कुर्युरेवः हैव तदहर्ब्राह्मणो भवति यदहः स्वाध्यायन्ना-
धीते तस्मात्स्वाध्यायोऽद्व्येतद्व्यस्तस्मादप्ष्वचं वा यजु-
र्वा साम वा गाथां वा कुंव्यां वाभिव्याहरेद्रूतस्याव्य-
वच्छेदाय ॥ १० ॥

पञ्चमाध्याये सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

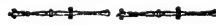

[आख्यायिकया व्याहृत्युत्पत्तिकथनम्]

प्रजापतिर्वा ऽइदमग्र ऽआसीत् । एक ऽएव सोऽका-
मयत स्यामप्रजायेयेति सोऽश्राम्यत्स तपोऽतप्यत
तस्माच्छ्रान्तात्तेपानात्त्रयो लोका ऽअसृज्यन्त पृथिव्यन्त-
रिक्षन्थौः ॥ १ ॥ स ऽइमाँस्त्रील्लोकानभितताप । तेभ्य-
स्तप्तेभ्यस्त्रीणि ज्योतींष्यजायन्ताग्निर्ष्वोऽयम्पवते सूर्यः
॥ २ ॥ स ऽइमानि त्रीणि ज्योतींष्यभितताप । तेभ्य-
स्तप्तेभ्यस्त्रयो वेदा ऽअजायन्ताग्नेर्ऋग्वेदो वायोर्षजु-
र्वेदः सूर्यात्सामवेदः ॥ ३ ॥ स इमाँस्त्रीन्वेदानभितताप ।
तेभ्यस्तप्तेभ्यस्त्रीणि शुक्लाण्यजायन्त भूरित्पृग्वेदा-
द्भुव ऽहुति यजुर्वेदात्स्वरिति सामवेदात्तदृग्वेदेनैव होत्रम-
कुर्वत यजुर्वेदेनाद्धर्षवः सामवेदेनोद्गीथं ऋदेव त्रयै-
र्वियायै शुक्लान्तेन ब्रह्मत्वमथोच्चक्राम ॥ ४ ॥ ते देवाः
प्रजापतिमब्रुवन् । यदि न ऋक्तो वा यजुष्टो वा सामतो
वा यज्ञो ह्यलेक्तेनैनम्भिषज्येमेति ॥ ५ ॥ स होवाच ।

यद्वृक्तो भूरिति चतुर्गृहीतमाज्यङ्गहीत्वा गार्हपत्ये जुहवथ
यदि यजुष्टो भुव ऽहुति चतुर्गृहीतमाज्यङ्गहीत्वाग्नीद्धीये
जुहवथान्वाहार्षपचनेवा हविर्षज्ञे यदि सामतुः स्वरिति
चतुर्गृहीतमाज्यङ्गहीत्वाहवनीये जुहवथ यद्यु ऽअविज्ञा-
तमसस्तर्वाण्यनुद्भुत्याहवनीये जुहवथ तद्ग्वेदेनैव ऽग्वेद-
भिर्भषज्यति यजुर्वेदेन यजुर्वेदुः सामवेदेन सामवेदुः स
यथा पूर्वेणा पूर्वं सन्दद्धयादेवुः हैव स सन्दधाति य ऽएता-
भिर्भिषज्यत्यथ यो हातोऽन्येन भिषज्यति यथा
शीर्णेन शीर्णुः सन्धिस्तेद्यथा वा शीर्णे गरमभिनि-
दद्धयादेवन्तत्तस्मादेवंविदमेव ब्रह्माणकुर्वीत नानेवंविदम्
॥ ६ ॥ तदाहुः । यदृचा होत्रङ्क्रियते यजुषाङ्कर्षवः
साम्नोद्गीथोऽथ केन ब्रह्मत्वमित्यनया त्रया विद्य-
येति ह ब्रूयात् ॥ ७ ॥

पञ्चमाध्यायेऽष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

[अंश्वदाभ्ययोर्ग्रहयोरात्मवागादिरूपतया समुचित्यानुष्ठानम्]

प्रजापतिर्ह वा ऽएष यदङ्शुः । सोऽस्यैष ऽआत्मैवात्मा
ह्ययम्प्रजापतिर्वागेवादाभ्यः स यदङ्शुङ्गहीत्वादाभ्यङ्ग-
ह्वात्त्यात्मानमेवास्यैतत्संस्कृत्य तस्मिन्नेतां वाचम्प्रतिष्ठा-
पयति ॥ १ ॥ अथ मनो ह वा ऽअङ्शुः । वागदाभ्यः
प्राण ऽएवाऽङ्शुरुदानोऽदाभ्यश्चक्षुरेवाऽङ्शुः श्रोत्रमदा-

बभ्यस्तद्यदेतौ ग्रहौ गृह्णन्ति सर्वत्वायैव कृत्स्नतायै ॥ २ ॥
 अथ देवाश्च ह वा ऽअसुराश्च । उभये प्राजापत्या
 ऽअस्पृष्टन्त त ऽएतस्मिन्नेव यज्ञे प्रजापतावस्पृष्टन्ता-
 स्माकमयथं स्यादस्माकमयथं स्यादिति ॥ ३ ॥ ततो
 देवाः । अर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्त ऽएतद्गृहन्ददृशुरेत-
 मदाबभ्यन्तमगृह्णत ते सवनानि प्रावृहन्त ते सर्वं व्यज्ञः
 समवृजतान्तरायन्नसुरान्यज्ञात् ॥ ४ ॥ ते होचुः । अदभाम
 वा ऽएनानिति तस्मादुदाबभ्यो न वै नोऽदभन्निति तस्मा-
 दुदाबभ्यो वाग्वा ऽअदाबभ्यः सेयमदब्धा वाक्तस्मा-
 द्वेवादाबभ्य ऽएवः ह वै द्विषतो बभ्रातृव्यस्य सर्वं
 व्यज्ञः संवृङ्क्त ऽएवन्दिषन्तम्भ्रातृव्यः सर्वस्माद्यज्ञा-
 न्निर्भजति बहिर्द्धा करोति य ऽउ ऽएवमेतद्वेद ॥ ५ ॥ स
 येनैव पात्रेणाथंशुङ्गह्णाति । तस्मिन्नेव पात्रे निग्राबभ्या-
 बभ्योऽप ऽआनीय तस्मिन्नेतानःशुन्त्यह्णाति A ॥६॥ 'उपया-
 मगृहीतोऽसि । अग्नये त्वा गायत्रच्छन्दसङ्गह्णामी'ति गायत्र-
 म्प्रातःसवनन्तुप्रातःसवनम्प्रवृहन्तीन्द्राय त्वा त्रिष्टुप्छन्द-
 सङ्गह्णामी'ति त्रैष्टुभम्माध्यन्दिनः सवनन्तन्माध्यन्दिनः
 सवनम्प्रवृहति 'विश्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जगच्छन्दसङ्ग-
 ह्णामी'ति जागतन्तृतीयसवनन्तृतीयसवनम्प्रवृहत्य'नुष्टु-
 प्सेऽभिगर' ऽइति यद्वा ऽऊर्द्धः सवनेभ्यस्तदनुष्टुभन्त-

(१) अभिषोतव्यस्य सोमस्य सेवनीया आपो निग्राभ्या उच्यन्ते ।

(A) का० श्रौ० सू० अ० १२ क० ५ सू० १६ ।

(२) शु० य० वे० सं० अ० ८ क० ४७ । (३) शु० य० वे० सं० अ० ८ क० ४७ ।

(४) शु० य० वे० सं० अ० ८ क० ४७ । (५) शु० य० वे० सं० अ० ८ क० ४७ ।

देवैतत्प्रवृहति तन्नाभिषुणोति वृजो वै ग्रावा वागदाब्भ्यो
 नेदृजेण वाचः हिनसानीति ॥ ७ ॥ अदशुनेवाधूनोति^B ।
 'वेत्रेशीनान्त्वा पत्सन्नाधूनोमि कुकूननानान्त्वा पत्सन्ना-
 धूनोमि भन्दनानान्त्वा पत्सन्नाधूनोमि मदिन्तमानान्त्वा
 पत्सन्नाधूनोमि मधुन्तमानान्त्वा पत्सन्नाधूनोमी'त्येता
 वै देवीरापस्तद्याश्चैव देवीरापो याश्चेमा मानुष्यस्ता-
 भिरेवास्मिन्नेतदुभयीभी रसन्दधाति ॥ ८ ॥ 'शुकून्त्वा
 शुक्क ऽआधूनोमी'ति । शुक्कं ह्येतच्छुक्क ऽआधूनो'त्यहो रूपे
 सूर्यस्य रश्मिष्विति तदहश्चैवैनमेतद्रूपे सूर्यस्य च
 रश्मिष्वधाधूनोति ॥ ९ ॥ 'ककुभः रूपं वृषभस्य रोचते
 बृहदि'ति । एतद्वै ककुभः रूपं वृषभस्य रोचते बृहद्य ऽएष
 तपति 'शुकूः शुक्कस्य पुरोगाः सोमः सोमस्य पुरोगा' ऽइति
 तच्छुक्कमेवैतच्छुक्कस्य पुरोगाङ्करोति सोमः सोमस्य पुरो-
 गां 'र्यते सोमादाब्भ्यन्नाम जागृवि तस्मै त्वा गृहामी'त्ये-
 तद्ध वा ऽअस्यादाब्भ्यन्नाम जागृवि यद्वाक्तद्वाचमेवैत-
 द्वाचे गृह्णाति ॥ १० ॥ अथोपनिष्कृम्य जुहोति* । 'तस्मै
 ते सोम सोमाय स्वाहे'ति तत्सोममेवैतत्सोमाय जुहोति
 तथो वाचमग्नौ न प्रवृणक्त्यथ हिरण्यमभिष्वनित्य-

(B) का० श्रौ० सू० १२. ५. १९ ।

(१) शु० य० वे० सं० अ० ८ क० ४८ । (२) शु० य० वे० सं० अ० ८ क० ४८ ।

(३) शु० य० वे० सं० अ० ८ क० ४८ । (४) शु० य० वे० सं० अ० ८ क० ४९ ।

(५) शु० य० वे० सं० अ० ८ क० ४९ । (६) शु० य० वे० सं० अ० ८ क० ४९ ।

* "तस्मै त इति जुहोति" का० श्रौ० सू० १२. ५. २ ।

(७) शु० य० वे० सं० अ० ८ क० ४९ ।

सावेव बन्धुस्तस्य तावतीरेव दक्षिणा यावतीरदशोः *
 ॥ ११ ॥ अथाश्वशून्पुनरप्यर्जति † । 'उशिक्स्वन्देव सो-
 माग्नेः प्रियम्पाथोऽपीहि वशी त्वन्देव सोमेन्द्रस्य प्रिय-
 म्पाथोऽपीह्यस्मत्सखा त्वन्देव सोम विश्वेषान्देवाना-
 म्प्रियम्पाथोऽपीही'ति सवनानि वा ऽअदः प्रवृहति
 तान्येवैतत्पुनराप्याययत्ययातयामानि करोति तैरयातया-
 मैर्यजन्तन्वते ॥ १२ ॥

पञ्चमाध्याये नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

[आरूपायिकया समिदाधानादीनां वनस्पत्यादिरूपफलप्राप्ति-
 साधनताकथनम्]

भृगुर्ह वै वारुणिः । वरुणम्पितरं विद्ययातिमेने तद्ध
 वरुणो विद्वाश्चकाराति वै मा विद्यया मन्न्यत ऽहुति ॥ १ ॥
 स होवाच । प्राङ् पुत्रक व्रजतात्तत्र यत्पश्येस्तद्दृष्ट्वा दक्षिणा
 व्रजतात्तत्र यत्पश्येस्तद्दृष्ट्वा प्रत्यग्व्रजतात्तत्र यत्पश्येस्तद्दृष्ट्वा
 दग्व्रजतात्तत्र यत्पश्येस्तद्दृष्ट्वैतयोः पूर्वयोरुत्तरमन्ववान्तरदेशं
 व्रजतात्तत्र यत्पश्येस्तन्म ऽआचक्षीथा ऽहुति ॥ २ ॥ स
 ह तत ऽएव प्राङ् प्रवव्राज । इदु पुरुषैः पुरुषान्पर्व-
 ण्येषाम्पर्वशः संवत्रश्चम्पर्वशो विभजमानानिदन्तवेदम्-

* 'अदश्वदक्षिणा' का० श्रौ० सू० १२. ५. २२ ।

† का० श्रौ० सू० १२. ५. २१ ।

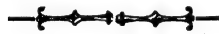
(१) शु० य० वे० सं० अ० ८ क० ५० ।

मेति स होवाच भीष्मम्बत भोः पुरुषान्वा ऽएतत्पुरुषाः
 पर्वाण्येषाम्पर्वशः संवत्त्रिंशत्पर्वशो व्यभक्षतेति ते होचु-
 रित्थं वा ऽइमेऽस्मान्मुष्मिँल्लोकेऽसचन्त तान्वय-
 मिदुमिह प्रतिसचामहा ऽइति स होवाचास्तीह प्राय-
 श्चितीश्रित्यस्तीति काति पिता ते वेदेति ॥ ३ ॥ स
 ह तत ऽएव दक्षिणा प्रवव्राज । इदु पुरुषैः पुरुषान्पर्वा-
 ण्येषाम्पर्वशः सङ्कर्त्तम्पर्वशो विभजमानानिदन्तवेदम्भ-
 मेति स होवाच भीष्मम्बत भोः पुरुषान्वा ऽएतत्पुरुषाः
 पर्वाण्येषाम्पर्वशः सङ्कर्त्तम्पर्वशो व्यभक्षतेति ते होचु-
 रित्थं वा ऽइमेऽस्मान्मुष्मिँल्लोकेऽसचन्त तान्वयमिदु-
 मिह प्रतिसचामहा ऽइति स होवाचास्तीह प्रायश्चि-
 तीश्रित्यस्तीति काति पितैव ते वेदेति ॥ ४ ॥ स ह तत
 ऽएव प्रत्यङ् प्रवव्राज । इदु पुरुषैः पुरुषास्तूष्णी-
 मासीनास्तूष्णीमासीनैरद्यमानान्तस होवाच भीष्म-
 म्बत भोः पुरुषान्वा ऽएतत्पुरुषास्तूष्णीमासीनास्तूष्णीमा-
 सीना ऽअदन्तीति ते होचुरित्थं वा ऽइमेऽस्मान्मुष्मिँल्लो-
 केऽसचन्त तान्वयमिदुमिह प्रतिसचामहा ऽइति स
 होवाचास्तीह प्रायश्चितीश्रित्यस्तीति काति पितैव ते
 वेदेति ॥ ५ ॥ स ह तत ऽएवोदङ् प्रवव्राज । इदु पुरुषैः
 पुरुषानाकून्दयत ऽआकून्दयद्भिरद्यमानान्तस होवाच भी-
 ष्मम्बत भोः पुरुषान्वा ऽएतत्पुरुषा ऽआकून्दयत ऽआ-
 कून्दयन्तोऽदन्तीति ते होचुरित्थं वा ऽइमेऽस्मान्मु-

ष्मिँल्लोकेऽसचन्त तान्त्वयमिदुमिह प्रतिसचामहा ऽइति
 स होवाचास्तीह प्रायश्चित्तीश्रित्यस्तीति क्राति पितैव
 ते वेदेति ॥ ६ ॥ स ह तत ऽएवैतयोऽ पूर्वयोऽ । उत्तर-
 मन्ववान्तरदेशम्प्रववाजेदु स्त्रियौ कल्याणीश्चातिकल्या-
 णीश्च ते ऽअन्तरेण पुरुषऽ कृष्णऽ पिङ्गाक्षो दण्डपाणि-
 स्तस्थौ तऽ हैनन्दृष्ट्वा भीर्विवेद स हेत्य संविवेश तऽ ह
 पितोवाचाधीष्ण्व स्वाध्यायङ्कस्मान्नु स्वाध्यायन्नाधीष ऽइति
 स होवाच किमद्धयेष्ये न किञ्चनास्तीति तद्ध वरुणो
 विदुश्चकाराद्रयेग्वा ऽइति ॥ ७ ॥ स होवाच । याज्ञै-
 तत्प्राच्यान्दिश्यद्राक्षीऽ पुरुषैऽ पुरुषान्पर्वण्येषाम्पर्वशऽ
 संवत्रश्चम्पर्वशो विभजमानानिदन्तवेदम्ममेति वनस्पतयो
 वै ते ऽअभूवन्त्स यद्वनस्पतीनां॑ समिधमादुधाति तेन
 वनस्पतीनवरुद्धे तेन वनस्पतीनाँल्लोकञ्जयति ॥ ८ ॥
 अथ यानेतदक्षिणायान्दिश्यद्राक्षीऽ । पुरुषैऽ पुरुषान्पर्व-
 ण्येषाम्पर्वशऽ सङ्कर्त्तम्पर्वशो विभजमानानिदन्तवेदम्म-
 मेति पशवो वै ते ऽअभूवन्त्स यत्पयसा जुहोति तेन
 पशूनवरुद्धे तेन पशूनाँल्लोकञ्जयति ॥ ९ ॥ अथ यानेतत्प्रती-
 च्यान्दिश्यद्राक्षीऽ । पुरुषैऽ पुरुषाँस्तूष्णीमासीनाँस्तूष्णी-
 मासीनैरद्यमानानोषधयो वै ता ऽअभूवन्त्स यत्तृणेनाव-
 ज्योतयति तेनौषधीरवरुद्धे तेनौषधीनाँल्लोकञ्जयति ॥ १० ॥
 अथ यानेतदुदीच्यान्दिश्यद्राक्षीऽ । पुरुषैऽ पुरुषानाकक्र-
 न्दुयत ऽआकक्रन्दुयद्भिरद्यमानानापो वै ता ऽअभूवन्त्स

यदप॑ः प्रत्यान॒यति ते॒नापोऽवरु॑न्दे ते॒नापोऽल्लोक॑ञ्जयति
॥ ११ ॥ अ॒थ ये ऽए॑ते । स्त्रियाव॒द्राक्षी॑ः क॒ल्याणी॑ञ्चाति-
क॒ल्याणी॑ञ्च सा या क॒ल्याणी॑ सा इ॒श्रद्धा॑ स यत्पूर्वा-
माहु॑तिञ्जुहोति तेन इ॒श्रद्धाम॑वरुन्दे तेन इ॒श्रद्धा॑ञ्जयत्यथ
याति॑क॒ल्याणी॑ सा इ॒श्रद्धा॑ स यदुत्तरा॑माहुतिञ्जुहोति
तेना॒इ॒श्रद्धाम॑वरुन्दे तेना॒इ॒श्रद्धा॑ञ्जयति ॥ १२ ॥ अ॒थ य॒ ऽए॑ने ।
सोऽन्तरेण॑ पुरुष॑ः कृष्ण॑ः पि॒ङ्गाक्षो॑ दण्ड॑पाणिर॒स्था-
त्क्रो॑धो वै सोऽभू॑त्स यत्सु॒च्यप॑ ऽआनी॒य निन॑यति तेन
क्क्रो॑धम॒वरु॑न्दे तेन क॒क्रो॒धञ्ज॑यति स य॒ ऽए॑वं वि॒द्वान-
ग्नि॑होत्रञ्जुहोति तेन स॒र्वञ्ज॑यति स॒र्वम॑वरुन्दे ॥ १३ ॥

षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[आख्यायिकयाग्निहोत्राहुतिप्राशस्त्यप्रतिपादनम्]

जन॑को ह वै वैदेह॑ः । ब्राह्मणैर्द्धा॒वय॑द्भिः स॒माज॑गाम
इ॒श्वेत॑केतुनारुणे॒येन॑ सोमशुष्मेण॑ सा॒त्यय॑ज्ञिना याज्ञ-
वल्क्येन॑ तान्॒होवाच॑ कथ॒ङ्कथ॑मग्निहोत्रञ्जुहो॒थेति॑ ॥ १ ॥ स
होवाच । इ॒श्वेत॑केतुरारुणे॒यो घ॑र्म॒वेव॑ सम्प्राडहम॒जस्रौ॑
यश॑सा वि॒ष्प॒न्दमा॑नाव॒न्न्योऽन्न्य॑स्मिञ्जुहोमीति कथन्त-
दित्यादित्यो वै घ॑र्मस्त॒ः साय॑मग्नौ जुहोम्यग्निर्वै घ॑र्म-
स्त॒म्प्रा॒तरा॑दित्ये जुहोमीति कि॒ः स॒ भव॑ति य॒ ऽए॒वञ्जु॑होत्य-
जस्र॑ ऽए॒व इ॒श्रया॑ यश॑सा भवत्येतयोश्च दे॒वत॑योः सायु॒ज्य॑ः
स॒लोक॑ताञ्जयतीति ॥ २ ॥ अ॒थ हो॑वाच सोमशुष्मः सा॒त्य-
य॑ज्ञिः । ते॒ज ऽए॒व सम्प्रा॑डहन्ते॒जसि॑ जुहोमीति कथन्त-

दित्यादित्यो वै तेजस्तद् सायमग्नौ जुहोम्यग्निर्वै तेजस्त-
 म्प्रातरादित्ये जुहोमीति किं स भवति य एवञ्जुहोतीति
 तेजस्वी यशस्व्यन्नादो भवत्येतयोश्चैव देवतयोऽसायुज्यः
 सलोकताञ्जयतीति ॥ ३ ॥ अथ होवाच याज्ञवल्क्यः ।
 यदहमग्निमुद्धराम्यग्निहोत्रमेव तदुद्यच्छाम्यादित्यं वा
 ऽअस्तं व्यन्तः सर्वे देवा ऽअनुयन्ति ते म एतमग्नि-
 मुद्धृतन्दृष्टोपावर्तन्तेऽथाहम्पात्राणि निर्णिज्ज्योपवाप्या-
 ग्निहोत्रीन्दोहयित्वा पश्यन्पश्यतस्तर्पयामीति त्वन्ने-
 दिष्टं याज्ञवल्क्याग्निहोत्रस्यामीमांशंसिष्टा धेनुशतन्ददा-
 मीति होवाच न त्वेवैनयोस्त्वमुत्क्रान्तिन्न गतिन्न प्रति-
 ष्टान्न तृप्तिन्न पुनरावृत्तिन्न लोकम्प्रत्युत्थायिनमित्युक्त्वा
 रुथमास्थाय प्रधावयाञ्चकार ॥ ४ ॥ ते होचुः । अति वै
 नोऽयः राजन्न्यबन्धुरवादीद्धन्तैनम्ब्रह्मोद्यमाह्वयामहा ऽइति
 स होवाच याज्ञवल्क्यो ब्राह्मणा वै वयं स्मो राज-
 न्न्यबन्धुरसौ यद्यमुं वयञ्जयेम कमजैष्मेति ब्रूयामाथ
 यद्यसावस्माञ्जयेद्ब्राह्मणान् राजन्न्यबन्धुरजैषीदिति नो ब्रू-
 युर्मेदमादद्वमिति तद्धास्य जजुरथ ह याज्ञवल्क्यो रुथ-
 मास्थायानुप्रधावयाञ्चकार तद् हान्वाजगाम स होवा-
 चाग्निहोत्रं याज्ञवल्क्य वेदितुमिहोत्रं सम्म्राडिति
 ॥ ५ ॥ ते वा एते ऽआहुती हुते ऽउत्क्रामतः । ते
 ऽअन्तरिक्षमाविशतस्ते ऽअन्तरिक्षमेवाहवनीयङ्कुर्वीते वायुः
 समिधम्मरीचीरेव शुक्क्रामाहुतिन्ते ऽअन्तरिक्षन्तर्पयतस्ते
 तत ऽउत्क्रामतः ॥ ६ ॥ ते दिवमाविशतः । ते दिवमेवा-

हवनीयङ्कुर्वाते ऽआदित्यः समिधञ्चन्द्रमसमेव शुक्क्रा-
माहुतिन्ते दिवन्तर्पयतस्ते तत ऽआवर्त्तेते ॥ ७ ॥ ते
ऽइमामाविशतः । ते ऽइमामेवाहवनीयङ्कुर्वाते ऽअग्निः
समिधमोषधीरेव शुक्क्रामाहुतिन्ते ऽइमान्तर्पयतस्ते तत
ऽउत्क्रामतः ॥ ८ ॥ ते पुरुषमाविशतः । तस्य सुखमेवाह-
वनीयङ्कुर्वाते जिह्वाथं समिधमन्नमेव शुक्क्रामाहुतिन्ते
पुरुषन्तर्पयतः स य ऽएवं विद्वानश्नात्यग्निहोत्रमेवास्य
हुतम्भवति ते तत ऽउत्क्रामतः ॥ ९ ॥ [अर्धः प्रपाठकः ॥ ५१ ॥]
ते स्त्रियमाविशतः । तस्या ऽउपस्थमेवाहनीयङ्कुर्वाते धार-
काथं समिधन्धारका ह वै नामैषैतया ह वै प्रजापतिः
प्रजा धारयाञ्चकार रेत ऽएव शुक्क्रामाहुतिन्ते स्त्रियन्तर्पयतः
स य ऽएवं विद्वान्निमथुनमुपैत्यग्निहोत्रमेवास्य हुतम्भवति
यस्ततः पुत्रो जायते स लोकः प्रत्युत्थाव्येतदग्निहोत्रं
याज्ञवल्क्य नातः परमस्तीति होवाच तस्मै ह याज्ञवल्क्यो
वृरन्ददौ स होवाच कामप्रश्न ऽएव मे त्वयि याज्ञवल्क्यास
दिति ततो ब्रह्मा जनक ऽआस ॥ १० ॥

षष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[आख्यायिकयाऽग्निहोत्रदर्शपूर्णमासादियागदेवतानां तत्त्वतः प्राण-
शब्दाभिधेयपरमात्मरूपताप्रतिपादनम्]

जनको ह वैदेहः । बहुदक्षिणेन यज्ञेनेजे स ह
गवाथं सहस्रमवरुन्धन्नुवाचैता वो ब्राह्मणा यो ब्रह्मिष्ठः
स ऽउदजतामिति ॥ १ ॥ स होवाच याज्ञवल्क्यः ।

(१) ब्रह्मिष्ठः ।

अर्वाचीरेता ऽइति ते होचुस्त्व॑ स्विन्नो याज्ञवल्क्य
 ब्रह्मिष्ठोऽसी३ ऽइति स होवाच नमोऽस्तु ब्रह्मिष्ठाय
 गोकामा ऽएव वय॑ स्म ऽइति ॥ २ ॥ ते होचुः । को न
 ऽइमम्प्रक्ष्यतीति स होवाच विदग्धः शाकल्योऽहमिति
 तः ह प्रतिख्यायोवाच त्वा॑ स्विच्छाकल्य ब्राह्मणा
 ऽउल्मुकावक्ष्यणमकूता३ ऽइति ॥ ३ ॥ स होवाच ।
 कति देवा याज्ञवल्क्येति त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री
 च सहस्रेत्योमिति होवाच कस्येव देवा याज्ञवल्क्येति
 त्रयस्त्रिंशदित्योमिति होवाच कस्येव देवा याज्ञवल्क्येति
 त्रय ऽइत्योमिति होवाच कस्येव देवा याज्ञवल्क्येति द्वावि-
 त्योमिति होवाच कस्येव देवा याज्ञवल्क्येत्येक्यर्द्ध ऽइत्यो-
 मिति होवाच कस्येव देवा याज्ञवल्क्येत्येक ऽइत्योमिति
 होवाच कतमे ते त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री च सह-
 स्त्रेति ॥ ४ ॥ स होवाच । महिमान ऽएवैषामेते त्रयस्त्रिंश-
 शत्वेव देवा ऽइति कतमे ते त्रयस्त्रिंशदित्यष्टौ वसव
 ऽएकादश रुद्रा द्वादशादित्यास्त ऽएकत्रिंशदिन्द्रश्चैव
 प्रजापतिश्च त्रयस्त्रिंशाविति ॥ ५ ॥ कतमे वसव
 ऽइति । अग्निश्च पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षश्चादित्यश्च
 यौश्च चन्द्रमाश्च नक्षत्राणि चैते वसव ऽएते हीदः
 सर्वं वासयन्ते ते यदिदः सर्वं वासयन्ते तस्माद्वसव
 ऽइति ॥ ६ ॥ कतमे रुद्रा ऽइति । दुशमे पुरुषे प्राणा-
 ऽआत्मैकादशस्ते यदास्माद्मर्त्याच्छरीरादुत्क्रामन्त्यथ रोद-

यन्ति तद्यद्रोदयन्ति तस्मादुद्रा ऽइति ॥ ७ ॥ कतम
 ऽआदित्या ऽइति । द्वादश मासाः सँवत्सरस्यैत ऽआदित्या
 ऽएते हीदः सर्वमादुदाना यन्ति ते यदिदः सर्वमादुदाना
 यन्ति तस्मादादित्या ऽइति ॥ ८ ॥ कतम ऽइन्द्रः
 कतमः प्रजापतिरिति । स्तनयित्नुरेवेन्द्रो यज्ञः प्रजा-
 पतिरिति कतम स्तनयित्नुरित्यशनिरिति कतमो यज्ञ
 ऽइति पशव ऽइति ॥ ९ ॥ कतमे ते त्रयो देवा ऽइति ।
 इम ऽएव त्रयो लोका ऽएषु हीमे सर्वे देवा ऽइति कतमौ
 तौ द्वौ देवावित्यन्नश्चैव प्राणश्चेति कतमोऽद्वयर्द्ध ऽइति
 योऽयम्पवत ऽइति यदस्मिन्निदः सर्वमद्वयाद्धर्नोत्तेना-
 द्वयर्द्ध ऽइति कतम ऽएको देव ऽइति प्राण ऽइति
 ॥ १० ॥ स होवाच । अनतिप्रश्रयाम्मा देवतामत्यप्राक्षीः
 पुरेतिस्थ्यै मरिष्यसि न तेऽस्थीनि चन गृहान्प्राप्स्य-
 न्तीति स ह तथैव ममार तस्य हाप्यन्यन्मन्यमानाः
 परिमोषिणोऽस्थीन्यपजहुस्तस्मान्नोपवादी स्यादुत ह्येवं-
 वित्परो भवति ॥ ११ ॥

षष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

[पशुबन्धप्रशंसा]

पशुबन्धेन*यजते । पशवो वै पशुबन्धः स यत्पशु-
 बन्धेन यजते पशूमानसानीति तेन गृहेषु † यजेत

(१) 'यदस्मिन्निदः सर्वमद्वयाद्धर्नोत्तेनाद्वयर्द्ध ऽइति' इति पाठः 'य' 'ज' पुस्तकयोर्नास्ति ।

* पशुर्वध्यते यज्ञार्थं यस्मिन्कर्मणि स पशुबन्धाख्यो यागः ।

उद्भिदा यजेतेतिवयजिसमानाधिकृतत्वायागनामधेयम् ॥

† का० श्रौ० सू० ६. १. ३. ।

पशुन्बद्धना ऽहुति तेन सुयवसे A यजेत सुय-
वसे पशुन्बद्धना हुति जीर्ष्यन्ति ह वै जुह्वतो
यजमानस्याग्नयोऽग्नीर्जीर्ष्यतोऽनु यजमानो यजमानम-
नु गृहाश्च पशवश्च ॥ १ ॥ * स यत्पशुबन्धेन यजते ।
अग्नीनेवैतत्पुनर्णवान्कुरुतेऽग्नीनाम्पुनर्णवतामनु यज-
मानो यजमानमनु गृहाश्च पशवश्चायुष्यो ह वा ऽअस्यैष
ऽआत्मनिष्कूयणो भवति मांसीयन्ति B ह वै जुह्वतो
यजमानस्याग्नयस्ते यजमानमेव ह्वयन्ति यजमानः
सङ्कल्पयन्ति पचन्ति वा ऽअन्येष्वग्निषु वृथा मांस्स-
मथैतेषान्नातोऽन्या मांसाशा विद्यते यस्यो चैते भवन्ति
॥ २ ॥ स यत्पशुबन्धेन यजते । आत्मानमेवैतन्निष्क्री-
णीते वीरेण वीरं वीरो हि पशुर्वीरो यजमान ऽएतदु ह वै
परममन्नाद्यं व्यन्मांस्सः स परमस्यैवान्नाद्यस्यात्ता भवति
तं वै सँवत्सरो नानीजानमतीयादायुर्वै सँवत्सर आयुरेवैतद-
मृतमात्मन्धत्ते ॥ ३ ॥

सप्तमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[पशुबन्धस्येष्टिविधत्वम्, सोमविधत्वञ्च]

हविर्ध्वजविधो ह वा ऽअन्यः पशुबन्धः । सववि-
धोऽन्यः स हैष हविर्ध्वजविधो यस्मिन्ब्रतमुपनयति

(A) शोभनानि यवसानि तृणानि यस्मिन्नुतौ स कालः सुयवसः ।

* शतम् ५९०० ।

(B) मांसीयन्ति = मांसं खादितुमिच्छन्ति ।

(१) “ब्रतोपायन-प्रणीताज्यभाग-भागावदान-पूर्णपात्र-विष्णुकमान् कुर्याद्विवर्यविधे”

(का० श्रौ० सू० १. २. ४)

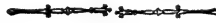
यस्मिन्नपहं प्रणयति यस्मिन्नपूर्णपात्रन्नियति यस्मि-
 न्निष्णुक्कमान्क्रमयत्यथ हैष सवविधो यस्मिन्नेतानि
 न विक्रयन्ते ॥ १ ॥ तदाहुः । इष्टिः पशुबन्धा महायज्ञा
 ऽहुति महायज्ञ ऽहुति ह ब्रूयादिष्टिं वै तर्हि पशुबन्ध-
 मकव्येनमकृक्षथा ऽहुत्येनम्ब्रूयात् ॥ २ ॥ तस्य प्रयाजा
 ऽएव प्रातःसवनम् । अनुयाजास्तृतीयसवनम्पुरोडाश
 ऽएव माध्यन्दिनः सवनम् ॥ ३ ॥ तद्वैके । वपायाथं
 हुतायान्दक्षिणा नयन्ति तदु तथा न कुर्याद्यो हैनन्तत्र
 ब्रूयाद्वर्हिर्द्धा इवा ऽअयम्प्राणेभ्यो दक्षिणा ऽअनैषीन्न
 प्राणानददक्षदन्धो वा स्वामो वा बधिरो वा पक्षहतो वा
 भविष्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यात् ॥ ४ ॥ इत्थमेव
 कुर्यात् । पुरोडाशेडायामेवोपहूतायान्दक्षिणा नयेदैनद्रो वा
 ऽअयम्मध्यतः प्राण ऽइममेवैतदैन्द्रम्मध्यतः प्राणान्दक्षिणा-
 भिर्दक्षयत्यैन्द्रं वै माध्यन्दिनः सवनम्माध्यन्दिने वै सवने
 दक्षिणा नीयन्ते तस्मात्पुरोडाशेडायामेवोपहूतायान्दक्षिणा
 नयेत् ॥ ५ ॥ तदाहुः । अद्धर्ष्यो यदीक्षितस्य नानवभृथोऽ-
 वकल्पते क्वैनमदिदीक्ष ऽहुत्यावभृथादनूद्दहेयुरद्धर्ष्यश्च
 प्रतिप्रस्थाता च होता च मैत्रावरुणश्च ब्रह्मा चाग्नी-
 द्रश्चैतैर्वा ऽएष षड्होता * तमनुहुत्य षड्होतारञ्जुहोत्ये-
 कामाहुतिङ्कत्वा पञ्च वाज्या द्यौष्पट्टमन्तरिक्षमात्मा-
 ङ्गैर्ष्यज्मृथिवीथं शरीरैः । वाचस्पतेऽच्छिद्रया वाचा-

। षट् होतारो होमनिष्पादका यस्मिन् स षड्होता ।

(१) “षड्होतारं पञ्चशहीतं मनसानुद्वल्य जुहोत्येकामाहुतिं पञ्च वा” (का० श्रौ०
 सू० ६. १. १३)

च्छिद्रया जुह्वा दिवि देवावृधः होत्रामैरयत्स्वाहे'ति
 सैव दीक्षा ॥ ६ ॥ तदाहुः । अद्ध्र्यो यद्दीक्षितस्य नान-
 वभृथोऽवकल्पते क्वैनमवभृथमवनेष्यसीति स यद्धृदय-
 शूलैः चरन्ति स हैवैतस्यावभृथः ॥ ७ ॥ मधुको ह
 स्ममाह पैङ्ग्यः । विसोमेन वा ऽएके पशुबन्धेन यजन्ते
 ससोमेनैके दिवि वै सोम ऽआसीत्तद्गायत्री वयो भूत्वा-
 हरत्तस्य यत्पर्णमुच्छिद्यत तत्पर्णस्य पर्णत्वमिति न्वा
 ऽएतद्ब्राह्मणमुद्यते विसोमेन वा ऽएके पशुबन्धेन यजन्ते
 ससोमेनैके स हैष विसोमेन पशुबन्धेन यजते योऽन्य-
 म्पालाशाद्युपङ्कुरुतेऽथ हैष ससोमेन पशुबन्धेन यजते यः
 पालाशं व्युपङ्कुरुते तस्मात्पालाशमेव व्युपङ्कुरीति ॥ ८ ॥

सप्तमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[बहुसारस्य यूपस्य पशुविरोधित्वम्, अल्पसारस्य पशुसमृद्धिकरत्वञ्च]

स य ऽएष बहुसारः । स हापशव्यस्तस्मात्तादृ-
 शम्पशुकामो यूपन्न कुर्वीताथ य ऽएष फल्गुप्रासहः स
 ह पशव्यस्तस्मात्तादृशम्पशुकामो यूपङ्कुरीति ॥ १ ॥ अथ
 यस्यैतद्वक्त्रस्य सतः । शूल ऽइवाग्रम्भवति स ह कपोती
 नाम स यो ह तादृशं व्युपङ्कुरुते पुरा हायुषोऽमुल्लोक-
 मेति तस्मात्तादृशमायुष्कामो यूपन्न कुर्वीति ॥ २ ॥ अथ
 य ऽएष ऽआनतः । उपरिष्ठादुपनतो मध्ये सोऽशनायै
 रूपः स यो ह तादृशं व्युपङ्कुरुतेऽशनायुका हास्य भार्या

भवन्ति तस्मात्तादृशमन्नाद्यकामो यूपन्न कुर्वीताथ य
ऽएष ऽआनत ऽउपरिष्ठादुपनतो मध्ये सोऽन्नाद्यस्य रूप-
न्तस्मात्तादृशमन्नाद्यकामो यूपङ्कुर्वीत ॥ ३ ॥

सप्तमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[यूपप्रमाणम्]

स यत्पशुना यक्ष्यमाणः । एकारत्निं यूपङ्कुरुत
ऽइममेव तेन लोकञ्जयत्यथ यद्द्वयरत्निमन्तरिक्षलोक-
मेव तेन जयत्यथ यद्भयरत्निन्दिममेव तेन जयत्यथ
यच्चतुररत्निन्दिश ऽएव तेन जयति स वा ऽएष त्रयर-
त्निर्वैव चतुररत्निर्वा * पशुबन्धयूपो भवत्यथ योऽत ऽऊर्द्धः
सौम्यस्यैव सोऽद्धरस्य ॥ १ ॥ तदाहुः । यजेदाज्यभागौ
ना३ ऽइति यजेदित्याहुश्चक्षुषी वा ऽएते यज्ञस्य
यदाज्यभागौ किमृते पुरुषश्चक्षुर्बर्ह्यां स्यादिति यावद्वै
भागिनं स्वेन भागधेयेन न निर्बर्जन्त्यनिर्बर्क्तो वै
स तावन्मन्यतेऽथ यदैव तं स्वेन भागधेयेन निर्बर्-
जन्त्यथैव स निर्बर्क्तो मन्यते स यत्रैतद्धोतान्वाहास्त्रा
रक्षः सः सृजतादिति तदेनं स्वेन भागधेयेन निर्बर्-
जति ॥ २ ॥ एतद्वै पशोः संजप्यमानस्य । हृदयः
शुक्लसमवैति हृदयाच्छूलन्त्ये सह हृदयेन पशुं श्रप-
यन्ति पुनः पशुः शुगनुविष्पन्देत पाश्चर्वत ऽएवैनत्काष्टे
प्रतृद्य श्रपयेत् † ॥ ३ ॥ उपस्तृणीत ऽआज्यम् । तत्प-
थिव्यै रूपङ्करोति हिरण्यशकलमवदधाति तदग्ने रूप-

* “त्रयरत्निचतुररत्निर्वा” का० श्रौ० सू० ६. १. ४ ।

† का० श्रौ० सू० ६. ७. १४ ।

ङ्करोति वपामवदधाति तदन्तरिक्षस्य रूपङ्करोति हिरण्य-
शकलमवदधाति तदादित्यस्य रूपङ्करोत्यथ यदुपरिष्ठा-
दभिघारयति तद्विवो रूपङ्करोति सा वा एषा पञ्चावत्ता
वपा भवति पाङ्क्तो यज्ञः^A पाङ्क्तः पशुः^B पञ्चर्त्तवः सँव-
त्सरस्य तस्मात्पञ्चावत्ता वपा भवति ॥ ४ ॥

सप्तमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

[अग्निहोत्रे मह इत्युपस्थानं कर्तव्यनिमित्तं विधातुमाख्यायिका]

तद्यथा ह वै । इदं रथचक्रं वा कौलालचक्रं वा
प्रतिष्ठितङ्कन्देवः हैवेमे लोका ऽअद्भुवा ऽअप्रति-
ष्ठिता ऽआसुः ॥ १ ॥ स ह प्रजापतिरीक्षाश्चक्रे । कथ-
न्निवमे लोका द्रुवाः प्रतिष्ठिताः स्युरिति स ऽएभि-
श्चैव पर्वतैर्नदीभिश्चाममदृहद्वयोभिश्च मरीचि-
भिश्चान्तरिक्षमीमूतैश्च नक्षत्रैश्च दिवम् ॥ २ ॥ स
मह ऽइति व्याहरत् । पशवो वै महस्तस्माद्यस्यैते
बहुवो भवन्ति भुयिष्ठमस्य कुले महीयन्ते बहुवो ह वा
ऽअस्यैते भवन्ति भुयिष्ठः हास्य कुले महीयन्ते तस्मा-
द्यद्येनमायतनाद्वाधेरन्वा प्र वा यापयेयुरग्निहोत्रः हुत्वा
मह ऽइत्युपतिष्ठेत प्रति प्रजया पशुभिस्तिष्ठति नाय-
तनाच्च्यवते ॥ ३ ॥

अष्टमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

(A) धानाकरम्भादिपञ्चद्रव्यसाव्यत्वाद्यज्ञः पाङ्क्तः ।

(B) लोमत्वङ्मांसास्थिमज्जाख्यपञ्चधातुमयत्वात्पशुः पाङ्क्तः ।

[आहितादिभेदेनाग्नेश्चातुर्विध्यम्]

चत्वारो ह वा ऽअग्नयः । आहित ऽउद्धृतः प्रहृतो वि-
हृतोऽयमेव लोक ऽआहितोऽन्तरिक्षलोक ऽउद्धृतो द्यौष्प्र-
हृतो दिशो विहृतोऽग्निरेवाहितो वायुरुद्धृत ऽआदित्यः प्रह-
तश्चन्द्रमा विहृतो गार्हपत्य ऽएवाहित ऽआहवनीय
ऽउद्धृतोऽथ यमेतमाहवनीयात्प्राञ्चम्प्रणयन्ति स प्रह-
तोऽथ यमेतमुदञ्चम्पशुश्रपणायाहुरन्ति यञ्चोपयद्भ्यः
स विहृतस्तस्मात्प्रहाय्येऽग्नौ पशुबन्धेन यजेत ॥ १ ॥

अष्टमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[पशोः प्रजापतिः सूर्य इन्द्राग्नीति देवतात्रयप्रतिपादनम्]

तदाहुः । किन्देवत्स्य ऽएष पशुः स्यादिति प्राजापत्यः
स्यादित्याहुः प्रजापतिर्वा ऽएतमग्नेऽब्ध्यपश्यत्तस्मा-
त्प्राजापत्य ऽएवैष पशुः स्यादिति ॥ १ ॥ अथो ऽअप्या-
हुः । सौर्य ऽएवैष पशुः स्यादिति तस्मादेतस्मिन्नस्त-
मिते पशवो बद्धयन्ते बद्धन्त्येकाग्र्यथागोष्ठमेक ऽउपसमा-
यन्ति तस्मात्सौर्य ऽएवैष पशुः स्यादिति ॥ २ ॥ अथो
ऽअप्याहुः । ऐन्द्राग्न ऽएवैष पशुः स्यादित्येते वै देवते
ऽअब्रह्म्ये देवा यद्यात्तो यजते पार्यत ऽएव यदि महसा
यजते पार्यत ऽएव तस्मादैन्द्राग्न * ऽएवैष पशुः
स्यादिति ॥ ३ ॥ प्राण ऽएव पशुबन्धः । तस्माद्यावज्जी-

* “ऐन्द्राग्नः सौर्यः प्राजापत्यो वा यमिच्छेत्” (का० श्रौ० सू० ६. १. २६)

वति नृस्यान्न्यः पशूनामीष्टे बद्धा ह्यस्मिन्नेते भवन्ति ॥४॥
 स ह प्रजापतिरग्निमुवाच । यजै त्वया त्वा लभा ऽहुति
 नेति होवाच वायुम्ब्रूहीति स ह वायुमुवाच यजै त्वया
 त्वा लभा ऽहुति नेति होवाच पुरुषम्ब्रूहीति स ह पुरुषमुवाच
 यजै त्वया त्वा लभा ऽहुति नेति होवाच पशून्ब्रूहीति स ह
 पशूनुवाच यजै युष्मन्माभिरा वो लभा ऽहुति नेति होचुश्चन्द्र-
 मसम्ब्रूहीति स ह चन्द्रमसमुवाच यजै त्वया त्वा लभा
 ऽहुति नेति होवाचादित्यम्ब्रूहीति स हादित्यमुवाच यजै
 त्वया त्वा लभा ऽहुति तथेति होवाच य ऽउ त ऽएते
 नाचीकमन्त किमु म ऽएतेषु स्यादिति यद्यत्कामयेथा
 ऽहुति तथेति तमालभत सोऽस्यायम्पशुरालब्धः संज्ञप्तोऽ-
 श्वयत्तमेताभिराप्प्रीभिराप्प्रीणात्तद्यदेनमेताभिराप्प्रीभिरा-
 प्प्रीणात्तस्मादुाप्प्रियो नाम तस्मादु पशुः संज्ञप्तम्ब्रूया-
 च्छेतान्नु मुहूर्त्तमिति स यावन्तमश्वमेधेनेष्ट्वा लोकञ्जयति
 तावन्तमेनेन जयति ॥ ५ ॥ तम्प्राची दिक् । प्राणेत्यनु-
 प्राणत्प्राणमेवास्मिँस्तददधात्तन्दुक्षिणा दिग्ग्यानेत्यनु-
 प्राणद्व्यानमेवास्मिँस्तददधात्तम्प्रीची दिगपानेत्यनु-
 प्राणदपानमेवास्मिँस्तददधात्तमुदीची दिगुदानेत्यनुप्राण-
 दुदानमेवास्मिँस्तददधात्तमूर्द्धा दिक्क्समानेत्यनुप्राणत्स-
 मानमेवास्मिँस्तददधात्तस्मादु पुत्रजातमकृत्तनाभिम्पञ्च
 ब्राह्मणान्ब्रूयादित्येनमनुप्राणिनेति * यद्यु तान्न विन्देदुपि

स्वयमेवानुपरिवक्राममनुप्राणण्यात्स सर्वमायुरेत्या हैव
जरायै जीवति ॥ ६ ॥ स प्राणमेवाग्नेरादत्त । तस्मादेष्ट
नानुपद्धमातो नानुपज्वलितो ज्वलत्यात्तो ह्यस्य प्राण
ऽआ ह वै द्विषतो बभ्रातृव्यस्य प्राणन्दत्ते य ऽएवं वेद
॥ ७ ॥ रूपमेव वायोरादत्त । तस्मादेतस्य लेलयत ऽइवैवो-
पश्रृण्वन्ति न त्वेनम्पश्यन्त्यात्तं ह्यस्य रूपमा ह वै
द्विषतो बभ्रातृव्यस्य रूपन्दत्ते य ऽएवं वेद ॥ ८ ॥ चित्त-
मेव पुरुषस्यादत्त । तस्मादाहुर्देवचित्तन्वावतु मा मनुष्य-
चित्तमित्यात्तं ह्यस्य चित्तमा ह वै द्विषतो बभ्रातृव्यस्य
चित्तन्दत्ते य ऽएवं वेद ॥ ९ ॥ चक्षुरेव पशूनामादत्त ।
तस्मादेते चाकश्यमाना ऽइवैव न जानन्त्यथ यद्वैवो-
पजिगृन्त्यथ जानन्त्यात्तं ह्येषाञ्चक्षुरा ह वै द्विषतो
बभ्रातृव्यस्य चक्षुर्दत्ते य ऽएवं वेद ॥ १० ॥ भामेव
चन्द्रमस ऽआदत्त । तस्मादेतयोः सदृशयोः सतोर्नत-
राञ्चन्द्रमा भात्यात्ता ह्यस्य भा ऽआ ह वै द्विषतो
बभ्रातृव्यस्य भान्दत्ते य ऽएवं वेद तद्यदादत्त तस्मा-
दादित्यः ॥ ११ ॥

अष्टमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[पशुप्रायश्चित्ततया स्पृत्याख्यहोमविधानम्]

केशिगृहपतीनामु ह । सम्म्राड्दुघात् शार्दूलो जघान
स ह ससत्रिण आमन्त्रयाञ्चक्रे केह प्रायश्चित्तिरिति
ते होचुर्नेह प्रायश्चित्तिरस्ति खण्डिक ऽएवौद्गारिरस्य

प्रायश्चित्तिं वेद स ऽउ त ऽएतादृक्कचैव कामयतेऽतश्च
 प्रापीय ऽइति ॥ १ ॥ स होवाच । सङ्गहीतर्षुङ्गधि मे
 स्यन्त्स्यामि स यद्यह मे वक्ष्यति समाप्स्यामि यद्यु मा
 मारयिष्यति यज्ञं विकृष्टमनु विक्रक्ष्य ऽइति ॥ २ ॥ स
 ह युक्त्वा ययावाजगाम । तद् ह प्रतिख्यायोवाच युन्वे-
 तान्न्येवाजिनानि मृगेषु भवन्त्यथैषाम्पृष्टीरपिशिर्य पचामहे
 कृष्णाजिनस्मे ग्रीवास्वाबद्धमित्येव मेदुमधृषोऽभ्यव-
 स्यन्तु३ मिति ॥ ३ ॥ नेति होवाच । सम्प्राद्दुघां* वै मे
 भगवद् शार्दूलोऽवधीत्स यद्यह मे वक्ष्यसि समाप्स्यामि
 यद्यु मा मारयिष्यसि यज्ञं विकृष्टमनु विक्रक्ष्य ऽइति
 ॥ ४ ॥ स होवाच । आमन्त्रणीयान्वामन्त्रया ऽइति
 तान्नाहामन्त्र्योवाच यद्यस्मै वक्ष्याम्यमुष्यैवेदुम्प्रजा
 भविष्यति न मम लोकी त्वहम्भविष्यामि यद्यु वा
 ऽअस्मै न वक्ष्यामि ममैवेदुम्प्रजा भविष्यति नामुष्य
 लोकी त्वसौ भविष्यतीति ते होचुर्मा भगवो वोचोऽयं
 बाव क्षत्रियस्य लोक ऽइति स होवाच वक्ष्याम्येवामूर्ध्वं
 रात्रयो भूयस्य ऽइति ॥ ५ ॥ तस्मा ऽउ हैतदुवाच ।
 स्पृतीर्हुत्वान्यामाजतेति ब्रूतात्सा ते सम्प्राद्दुघा
 स्यादिति चन्द्रात्ते मन स्पृणोमि स्वाहा सूर्यात्ते चक्षु
 स्पृणोमि स्वाहा वातात्ते प्राणान्स्पृणोमि स्वाहा दिग्भ्यस्ते
 श्रोत्रं स्पृणोमि स्वाहाऽयस्ते लोहितं स्पृणोमि स्वाहा
 पृथिव्यै ते शरीरं स्पृणोमि स्वाहेत्यथान्यामाजतेति

ब्रूतास्सा ते सम्म्राड्दुघा स्यादिति ततो हैव स ऽउत्स-
साद् कैशिनीरेवेमा ऽअप्येतर्हि प्प्रजा जायन्ते ॥ ६ ॥

अष्टमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥ कण्डिकासंख्या॥१०२॥

इत्यष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अष्टाध्यायीनामैकादशं काण्डं समाप्तम्* ॥ ११ ॥

अथ मध्यमनाम द्वादशं काण्डम्

[अस्मिन्काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः—दीक्षाक्रमः, सत्राणि, पृष्ट्याऽभिष्ट-
स्वरसाम—विषुवन्महाव्रतादिनिरूपणम्' गवामयनम्, अग्निहोत्र-
प्रायश्चित्तम्, मृतकाग्निहोत्रम्, मृतस्यदाहः]

[द्वादशाहे* दीक्षाक्रमः]

॥ ॐ ॥ अयं वै यज्ञो योऽयम्पवते । तमेतु ईप्सन्ति
ये सँवत्सराय दीक्षन्ते तेषाङ्गहृषतिः प्रथमो दीक्षतेऽयं
वै लोको गृहपतिरस्मिन्वै लोक इदं सर्वम्प्रतिष्ठित-
ङ्गहृषता ऽउ वै ससत्रिणः प्रतिष्ठिताः प्रतिष्ठायामेवै-
तत्प्रतिष्ठाय दीक्षन्ते ॥ १ ॥ अथ ब्रह्माणन्दीक्षयति ।
चन्द्रमा वै ब्रह्मा सोमो वै चन्द्रमाः सौम्या ऽओषधय
ऽओषधीस्तदनेन लोकेन सन्दधाति तस्मादेतावन्तरे-
णान्यो न दीक्षेत स युद्धैतावन्तरेणान्यो दीक्षेतौषधी-
स्तदनेन लोकेन नानाकुर्यादुच्छ्रोषुका ह स्युस्तस्मादेता-

* द्वादशाहो द्विविधः सत्रात्मकोऽहीनात्मकश्चेति । तयोर्लक्षणं यथा—‘आसत उपयन्तीति सत्र-
लिङ्गं यजत इत्यहीनस्य’ (का० श्रौ० सू० १२. १. ५.) इति । यस्य उत्पत्तिवाक्ये आसु
धातुः, उपोपसृष्ट इण् धातुर्वा ध्रूयते तत् सत्रम् । यथा—‘द्वादशाहमृद्धिकामा उपेयुः’ ‘देवा ह वै
सत्रमासत’ इति । यजधातुघटितवाक्यविहितत्वमहीनत्वम् । यथा—‘द्वादशाहेन प्रजाकामं
याजयेत्’ इति ।

लक्षणान्तरम्—‘उभयतोऽतिरात्रं सत्रमुपरिग्राह्यहीनस्य’ (का० सू० १२. १. ६) इति ।

अत्र सत्रे अहीने वा योऽहःशब्दो रात्रिशब्दो वा ध्रूयते स सर्वोऽप्यहोरात्रसमुदायवाचकः ।
तेन द्वादशरात्रो द्वादशाह इति समानार्थक एव ।

(१) का० श्रौ० सू० १२. २. १५ ।

वन्तरेणान्यो न दीक्षेत ॥ २ ॥ अथोद्गातारन्दीक्षयति ।
 पर्जन्यो वा ऽउद्गाता पर्जन्यादु वै वृष्टिर्जायते वृष्टि-
 न्तदोषधिभिः सन्दधाति तस्मादेतावन्तरेणान्यो न
 दीक्षेत स यद्वैतावन्तरेणान्यो दीक्षेत वृष्टिन्तदोषधि
 भिर्नानाकुर्ष्यादुवर्षुको ह स्यात्तस्मादेतावन्तरेणान्यो न
 दीक्षेत ॥ ३ ॥ अथ होतारन्दीक्षयति । अग्निर्वै होताधि-
 देवतं वागद्ध्यात्ममन्त्रं वृष्टिरग्निश्च तद्वाचश्चान्नेन सन्दधाति
 तस्मादेतावन्तरेणाग्न्यो न दीक्षेत स यद्वैतावन्तरेणाग्न्यो
 दीक्षेताग्निश्च तद्वाचश्चान्नेन नानाकुर्ष्यादशनायुका ह
 स्युस्तस्मादेतावन्तरेणान्यो न दीक्षेतैताँश्चतुरोऽङ्क्यु-
 र्दीक्षयति ॥ ४ ॥ अथाङ्क्युम्प्रतिप्रस्थाता दीक्षयति ।
 मनो वा ऽअङ्क्युर्वाग्योता मनश्च तद्वाचश्च सन्दधाति
 तस्मादेतावन्तरेणान्यो न दीक्षेत स यद्वैतावन्तरेणान्यो
 दीक्षेत मनश्च तद्वाचश्च नानाकुर्ष्यात्प्रमायुका ह स्युस्त-
 स्मादेतावन्तरेणान्यो न दीक्षेत ॥ ५ ॥ अथ ब्रह्मणे ब्राह्म-
 णाच्छेदसिनन्दीक्षयति । तद हि सोऽन्वथोद्गात्रे प्रस्तोतार-
 न्दीक्षयति तद हि सोऽन्वथ होत्रे मैत्रावरुणन्दीक्षयति तद
 हि सोऽन्वेताँश्चतुरः प्रतिप्रस्थाता दीक्षयति ॥ ६ ॥ अथाङ्क-
 र्यवे प्रतिप्रस्थातारेव्रष्टा दीक्षयति । तद हि सोऽन्वेतेषां
 वै नवानाङ्कलृप्तिमन्वित्रे कल्पन्ते नव वै प्राणाः प्राणा-
 नेवैष्णवेतद्दधाति तथा सर्वमायुर्ष्यन्ति तथो ह न पुरायुषोऽ-

(१) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः 'तदोषधिभ्यः' इति पाठ उपलभ्यते ।

(२) का० श्रौ० सू० १२. २. १६ । (३) का० श्रौ० सू० १२. २. १७

स्माल्लोकात्प्रयन्ति ॥ ७ ॥ अथ ब्रह्मणे पोतारन्दीक्ष-
यति । तद हि सोऽन्वथोद्गात्रे प्रतिहर्त्तारन्दीक्षयति
तद हि सोऽन्वथ होत्रेऽच्छावाकन्दीक्षयति तद
हि सोऽन्वेताँश्चतुरो नेष्टा दीक्षयति ॥ ८ ॥ अथाङ्गर्षवे
नेष्टारमुन्नेता दीक्षयति । तद हि सोऽन्वथ ब्रह्मण
ऽआग्नीद्धन्दीक्षयति तद हि सोऽन्वथोद्गात्रे सुब्रह्मण्या-
न्दीक्षयति तद हि सोऽन्वथ होत्रे ग्रावस्तुतन्दीक्षयति
तद हि सोऽन्वेताँश्चतुर उन्नेता दीक्षयति ॥ ९ ॥
अथोन्नेतारम् । स्नातको वा ब्रह्मचारी वान्यो वा दीक्षितो
दीक्षयति न पूतः पावयेदिति ह्याहुः सैषानुपूर्वदीक्षा
स यत्र हैवं विद्वाँसो दीक्षन्ते दीक्षमाणा हैव ते यज्ञ-
ङ्कल्पयन्ति यज्ञस्य क्लृप्तिमनु सत्रिणां व्योगक्षेमः
कल्पते सत्रिणां व्योगक्षेमस्य क्लृप्तिमन्न्वपि तस्यार्द्धस्य
योगक्षेमः कल्पते यस्मिन्नर्द्धे यजन्ते ॥ १० ॥ तेषां
वा उन्नेतोत्तमो दीक्षते । प्रथमोऽवभृथादुदायतामुदैति
प्राणो वा उन्नेता प्राणमेवैष्वेतदुभयतो दधाति तथा
सर्वमायुर्व्यन्ति तथो ह न पुरायुषोऽस्माल्लोकात्प्र-
यन्ति सैषानुपूर्वदीक्षा स यत्र हैवं विद्वाँसो दीक्षे-
स्तदेव दीक्षेत ॥ ११ ॥

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[द्वादशाहस्याहःकल्पितः]

श्रद्धाया वै देवाः । दीक्षान्निरमिमतादित्यै प्राय-
णीयः * सोमात्क्रयं विष्णोरातिस्थ्यमादित्यात्प्रवर्ग्यः
स्वधाया ऽउपसदोऽग्नीषोमाभ्यामुपवसथमस्माल्लोकात्प्रा-
यणीयमतिरात्रम् ॥ १ ॥ सँवत्सराच्चतुर्विंशमहः । ब्रह्म-
णोऽभिप्लवङ्क्षत्रात्पृष्ठयमग्नेरभिजितमद्भ्यः स्वरसाम्न
ऽआदित्याद्विषुवन्तमुक्ताः स्वरसामान † ऽइन्द्राद्विश्वजि-
तमुक्तौ पृष्ठ्याभिप्लवौ ‡ मित्रावरुणाभ्याङ्गोऽआयुषी वि-
श्वेभ्यो देवेभ्यो दशरात्रन्दिग्भ्यो द्वाशरात्रिकम्पृष्ठ्यः
षडहमेभ्यो लोकेभ्यश्छन्दोमान् ॥ २ ॥ सँवत्सराद्दशम-
महः । प्रजापतेर्महाव्रतः § स्वर्गाङ्गोकादुदयनीयमति-
रात्रन्तदेतत्सँवत्सरस्य जन्म स यो हैवमेतत्सँवत्सरस्य
जन्म वेदा हास्माच्छ्रेयाजायते सात्मा भवति सँवत्सरो
भवति सँवत्सरो भूत्वा देवानप्येति ॥ ३ ॥

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[उक्ताहःकृत्यर्थवादः]

यद्वै दीक्षन्ते । अग्नाविष्णू ऽएव देवते यजन्तेऽ-
ग्नाविष्णू देवते भवन्त्यग्नाविष्णवोः सायुज्यः सलोक-

* प्रकृष्टमयनमारम्भो यत्रेति व्युत्पत्त्या प्रायणीयशब्दो द्वादशाहस्य प्रथमदिनवाचकः ।

† “यज्ञा यज्ञा” (४. ८. १) इत्यस्यां योनावुत्पन्नानि चत्वारि स्वरसंज्ञकानि सामानि येषु
ते स्वरसामानः । ‡ प्रथमोऽग्निष्टोमः ततश्चत्वार उक्थ्याः, पुनः षष्ठोऽग्निष्टोमः, एवं विधस्याहो
षट्कस्य अभिप्लव इति संज्ञा (तै० सं० सा० ७. ४. ११. १७, ऐ० ब्रा० ४. ३१ ।

§ महाव्रतं यज्ञस्यान्तिममहः । महानवर्तिष्ठ अनेन कर्मणा इति महाव्रतम् (तै० ब्रा०
सा० भा० १. २. ६) ।

ताञ्जयन्ति ॥ १ ॥ अथ यत्प्रायणीयेन यजन्ते । अदिति-
 मेव देवतां यजन्तेऽदितिर्देवता भवन्त्यदितेः सायुज्यः
 सलोकताञ्जयन्ति ॥ २ ॥ अथ यत्क्रयेण चरन्ति । सोम-
 मेव देवतां यजन्ते सोमो देवता भवन्ति सोमस्य
 सायुज्यः सलोकताञ्जयन्ति ॥ ३ ॥ अथ यदातिथ्येन
 यजन्ते । विष्णुमेव देवतां यजन्ते विष्णुर्देवता भवन्ति
 विष्णोः सायुज्यः सलोकताञ्जयन्ति ॥ ४ ॥ अथ यत्प्र-
 वग्येण यजन्ते । आदित्यमेव देवतां यजन्तः आदित्यो
 देवता भवन्त्यादित्यस्य सायुज्यः सलोकताञ्जयन्ति
 ॥ ५ ॥ अथ यदुपसदः उपयन्ति । एता एव देवता
 यजन्ते या एता उपसत्स्वेता देवता भवन्त्येतासान्देवता-
 नां सायुज्यः सलोकताञ्जयन्ति ॥ ६ ॥ अथ यदग्नी-
 षोमीयेण पशुना यजन्ते । अग्नीषोमावेव देवते यजन्तेऽ-
 ग्नीषोमौ देवते भवन्त्यग्नीषोमयोः सायुज्यः सलोकता-
 ञ्जयन्ति ॥ ७ ॥ अथ यत्प्रायणीयमतिरात्रमुपयन्ति ।
 अहोरात्रे एव देवते यजन्तेऽहोरात्रे देवते भवन्त्य-
 होरात्रयोः सायुज्यः सलोकताञ्जयन्ति ॥ ८ ॥ अथ
 यच्चतुर्विधशमहरुपयन्ति । सँवत्सरमेव देवतां यजन्ते सँव-
 त्सरो देवता भवन्ति सँवत्सरस्य सायुज्यः सलोकता-
 ञ्जयन्ति ॥ ९ ॥ अथ यदभिप्लवः षडहमुपयन्ति । अर्द्धमा-
 साँश्च मासाँश्च देवता यजन्तेऽर्द्धमासाँश्च मासाँश्च
 देवता भवन्त्यर्द्धमासानाञ्च मासानाञ्च सायुज्यः सलो-
 कताञ्जयन्ति ॥ १० ॥ अथ यत्पृष्ठ्यः षडहमुपयन्ति ।

ऋतूनेव देवता यजन्त ऽऋतवो देवता भवन्त्यृतूनां
 सायुज्यः सलोकताञ्जयन्ति ॥ ११ ॥ अथ यदभिजितमुप-
 यन्ति । अग्निमेव देवतां यजन्ते ऽग्निर्देवता भवन्त्यग्नेः
 सायुज्यः सलोकताञ्जयन्ति ॥ १२ ॥ अथ यत्स्वरसाम्न
 ऽउपयन्ति । अप ऽएव देवता यजन्त ऽआपो देवता भव-
 न्त्यपां सायुज्यः सलोकताञ्जयन्ति ॥ १३ ॥ अथ यद्विषु-
 वन्तमुपयन्ति । आदित्यमेव देवतां यजन्त ऽआदित्यो
 देवता भवन्त्यादित्यस्य सायुज्यः सलोकताञ्जयन्त्युक्ताः
 स्वरसामानः ॥ १४ ॥ अथ यद्विश्वजितमुपयन्ति ।
 इन्द्रमेव देवतां यजन्त ऽइन्द्रो देवता भवन्तीन्द्रस्य
 सायुज्यः सलोकताञ्जयन्त्युक्तौ पृष्ठ्याभिप्लवौ ॥ १५ ॥
 अथ यद्वोऽआयुषी ऽउपयन्ति । मित्रावरुणावेव देवते
 यजन्ते मित्रावरुणौ देवते भवन्ति मित्रावरुणयोः सायु-
 ज्यः सलोकताञ्जयन्ति ॥ १६ ॥ अथ यद्दशरात्रमुप-
 यन्ति । विश्वानेव देवान्देवता * यजन्ते विश्वे देवा
 देवता भवन्ति विश्वेषान्देवानां सायुज्यः सलोकता-
 ञ्जयन्ति ॥ १७ ॥ अथ यद्दशरात्रिकम्पृष्ठ्यः षडहमुपयन्ति ।
 दिश एव देवता यजन्ते दिशो देवता भवन्ति दिशां सायु-
 ज्यः सलोकताञ्जयन्ति ॥ १८ ॥ अथ यच्छन्दोमानुपयन्ति ।
 इमानेव लोकान्देवता यजन्त ऽइमे लोका देवता भव-
 न्त्येषाँल्लोकानां सायुज्यः सलोकताञ्जयन्ति ॥ १९ ॥
 अथ यद्दशमहरुपयन्ति । सँवत्सरमेव देवतां यजन्ते

सँवत्सरो देवता भवन्ति सँवत्सरस्य सायुज्यः सलोकता-
 अयन्ति ॥ २० ॥ अथ यन्महाव्रतमुपयन्ति । प्रजापतिमेव
 देवतां यजन्ते प्रजापतिर्देवता भवन्ति प्रजापतेः सायु-
 ज्यः सलोकताअयन्ति ॥ २१ ॥ अथ यदुदयनीयमतिरा-
 त्रमुपयन्ति । सँवत्सरमेव तदाप्त्वा स्वर्गे लोके प्रति-
 तिष्ठन्ति तान्यदि पृच्छेयुः कामद्य देवतां यजद्धे का
 देवता स्थ कस्यान्देवतायां वसथेत्यत ऽएवैकतमाम्ब्र्यु-
 र्यस्यै तु नेदिष्टुं स्युरेते ह वै सति सद ऽएते हि
 सतीषु देवतासु सीदन्तो यन्ति सत्रसदो हैवेतरे स
 यो हैवं विदुषान्दीक्षितानाम्पापकः सत्रे कीर्त्तयेदेता-
 ञ्भ्यस्त्वा देवताभ्य ऽआवृद्धाम ऽदृत्येनम्ब्र्युः स पापी-
 यान्भवति श्रेयाँस ऽआत्मना ॥ २२ ॥ स ऽएष सँव-
 त्सरस्त्रिमहाव्रतः । चतुर्विंशे महाव्रतं विषुवति महाव्रत-
 म्महाव्रत ऽएव महाव्रतन्तः ह स्मैतम्पूर्वं ऽउपयन्ति त्रिम-
 हाव्रतन्ते तेजस्विन ऽआसुः सत्यवादिनः सःशितव्रता
 ऽअथ य ऽउ हैनमुप्येतर्हि तथोपेयुर्ध्वथामपात्रमुदक
 ऽआसिक्ते विम्भित्येदेवः हैव ते विम्भित्येयुरुपर्धुपयन्ति
 तदेषाँ सत्येन श्रमेण तपसा श्रद्धया यज्ञेनाहुतिभि-
 र्वरुद्धम्भवति ॥ २३ ॥

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[द्वादशाहस्य संवत्सरात्मना स्तुतिः]

पुरुषो वै संवत्सरः । तस्य पादावेव प्रायणीयोऽति-
रात्रः पादाब्भ्यां हि प्रयन्ति तयोर्ध्वच्छुक्कलन्तदह्नो
रूपं व्यत्कृष्णन्तद्वात्रेर्नखाद्येवौषधिवनस्पतीनां रूप-
मरू चतुर्विंशमहरोऽभिप्लवः पृष्ठम्पृष्ठ्यः ॥ १ ॥
अयमेव दुक्षिणो बाहुरभिजित् । इम एव दुक्षिणे त्रयः
प्राणाः स्वरसामानो मूर्द्धा विषुवानिम एवोत्तरे त्रयः
प्राणाः स्वरसामानः ॥ २ ॥ अयमेवोत्तरो बाहुर्विश्व-
जित् । उक्तौ पृष्ठ्याभिप्लवौ याववाश्चौ प्राणौ ते गो-
ऽआयुषी ऽअङ्गानि दशरात्रो मुखम्महाव्रतः हस्तावेवोद-
यनीयोऽतिरात्रो हस्ताब्भ्यां ह्ययन्ति तयोर्ध्वच्छुक्कलन्त-
दह्नो रूपं व्यत्कृष्णन्तद्वात्रेर्नखाद्येव नक्षत्राणां रूपः
स एष संवत्सरोऽध्यात्मप्रतिष्ठितः स यो हैवमेतः
संवत्सरमध्यात्मप्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति प्रजया
पशुभिरस्मिंल्लोकेऽमृतत्वेनामुष्मिन् ॥ ३ ॥

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

[संवत्सरसत्रस्याहःकल्पिर्ब्राह्मणद्वयेन]

समुद्रं वा एते प्रतरन्ति । ये संवत्सराय दीक्षन्ते
तस्य तीर्थमेव प्रायणीयोऽतिरात्रस्तीर्थेन हि प्रस्नान्ति
तद्यत्प्रायणीयमतिरात्रमुपयन्ति यथा तीर्थेन समुद्रम्प्रस्ना-
युस्तादृक्तत् ॥ १ ॥ गाधमेव प्रतिष्ठा चतुर्विंशमहः ।

यथोपपक्षदग्धं वा कण्ठदग्धं वा यतो विश्रम्य प्रस्त्रान्ति
 प्रस्त्रेयोऽभिप्लवः प्रस्त्रेयः पृष्ठ्यः ॥ २ ॥ गाधमेव
 प्रतिष्टाभिजित् । यथोपपक्षदग्धं वा कण्ठदग्धं वा यतो
 विश्रम्योत्क्रामन्त्यूरुदग्ध एव प्रथमः स्वरसामा जानु-
 दग्धो द्वितीयः कुल्फदग्धस्तृतीयो द्वीपः प्रतिष्टा विषु-
 वाङ्कुल्फदग्ध एव प्रथमोऽर्वाक्सामा जानुदग्धो
 द्वितीयः ऊरुदग्धस्तृतीयः ॥ ३ ॥ गाधमेव प्रतिष्टा
 विश्रजित् । यथोपपक्षदग्धं वा कण्ठदग्धं वा यतो
 विश्रम्य प्रस्त्रान्ति प्रस्त्रेयः पृष्ठ्यः प्रस्त्रेयोऽभिप्लवः
 प्रस्त्रेये गोऽआयुषी प्रस्त्रेयो दशरात्रः ॥ ४ ॥ गाधमेव
 प्रतिष्टामहाव्रतम् । यथोपपक्षदग्धं वा कण्ठदग्धं वा
 यतो विश्रम्योत्स्नान्ति तीर्थमेवोदयनीयोऽतिरात्रस्ती-
 र्थेन ह्युत्स्नान्ति तद्यदुदयनीयमतिरात्रमुपयन्ति यथा
 तीर्थेन समुद्रम्प्रस्त्राय तीर्थेनोत्स्नायुस्तादृक्तत् ॥ ५ ॥
 तदाहुः । कति सँवत्सरस्यातिरात्राः कत्यग्निष्टोमाः
 कत्युक्थ्याः कति षोडशिनः कति षडहा ऽहुति द्वावतिरात्रौ
 षट्शतमग्निष्टोमा द्वे चत्वारिंशे शते ऽउक्थ्यानामिति
 नु य ऽउक्थ्यान्स्वरसाम्मन् ऽउपयन्ति ॥ ६ ॥ अथ
 येऽग्निष्टोमान् । द्वादशशतमग्निष्टोमा द्वे चतुस्त्रिंशे
 शते ऽउक्थ्यानान्द्वादश षोडशिनः षष्टिः षडहा ऽहुति
 नु सँवत्सरस्याप्तिः ॥ ७ ॥ द्वादश वै मासाः सँवत्सरस्य ।
 तेषामेतत्तेज ऽइन्द्रियं व्यत्पृष्ठानि तद्यश्मासि मासि
 पृष्ठान्युपयन्ति मासश्च एव तत्सँवत्सरस्य तेज ऽआप्नु-

वन्त्यथ कथन्त्रयोदशस्य मासस्य तेज ऽआप्नुवन्तीत्युप-
रिष्टाद्विषुवतो विश्वजितः सर्वपृष्ठमग्निष्टोममुपयन्त्ये-
वमु त्रयोदशस्य मासस्य तेज ऽआप्नुवन्ति ॥ ८ ॥ एतद्ध-
स्म वै तद्विद्वानाह । श्वेतकेतुरारुणेयः संवत्सराय
न्वा ऽअहन्दीक्षिष्य ऽइति तः ह पितोपेक्ष्योवाच
ब्रेथ न्वायुष्मन्संवत्सरस्य गाधप्प्रतिष्टा ऽइति वेदेति
होवाचैतद्ध तद्विद्वानुवाच ॥ ९ ॥

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

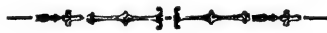
तदाहुः । कस्मादुभयतो ज्योतिषोऽभिप्लवा भव-
न्त्यन्यतो ज्योतिः पृष्ठ्य ऽइतीमे वै लोका ऽअभिप्लवा
ऽउभयतो ज्योतिषो वा ऽइमे लोका ऽअग्निनेतु ऽआदि-
त्येनामुत ऽऋतवः पृष्ठ्योऽन्यतो ज्योतिषो वा ऽऋतव
ऽएष ऽएषाज्ज्योतिर्य ऽएष तपति ॥ १ ॥ देवचक्रे वा
ऽएते पृष्ठ्यप्रतिष्ठिते । यजमानस्य पाप्मानन्तः हती
परिप्लवेते स यो हैवं विदुषान्दीक्षितानाम्पापकः सत्रे
कीर्तयत्येते हास्य देवचक्रे शिरश्छिन्तो दशरात्र ऽउद्धिः
पृष्ठ्याभिप्लवौ चक्रे ॥ २ ॥ तदाहुः । यत्समे ऽएव चक्रे
भवतोऽथैते विषमा स्तोमाः कथमस्यैते समा स्तोमा
ऽउपेता भवन्तीति यदेव षडन्यान्त्यहानि षडन्यानि
तेनेति ब्रूयात् ॥ ३ ॥ पृष्ठ्याभिप्लवौ तन्त्रे कुर्वी-
तेति ह स्माह पैङ्गयः । तयो स्तोत्राणि च शस्त्राणि
च सञ्चारयेदिति स यत्सञ्चारयति तस्मादिमे प्राणा

नाना सन्त ऽएकोतयः समानमूतिमनुसञ्चरन्त्यथ यन्न
 सञ्चारयेत्प्रमायुको यजमानः स्यादेष्ट ह वै प्रमायुको
 योऽन्धो वा बधिरो वा ॥ ४ ॥ नवाग्निष्टोमा मासि
 सम्पद्यन्ते । नव वै प्राणाः प्राणानेवैष्वेतद्दधाति तथा
 सर्वमायुर्व्यन्ति तथो ह न पुरायुषोऽस्माल्लोकात्प्रयन्ति
 ॥ ५ ॥ एकविंशतिरुक्थ्याः । द्वादश वै मासाः सँवत्सरस्य
 पञ्चर्त्तवस्त्रयो लोकास्तद्विंशतिरेष्ट ऽएवैकविंशो य
 ऽएष तपत्येतामभिसम्पदः स ऽएतया सम्पदा मासि
 मासि स्वर्गल्लोकः रोहति मासशः स्वर्गल्लोकः समश्नुत
 ऽएकविंशश्च स्तोमम्बृहतीश्च च्छन्दः ॥ ६ ॥ चतुस्त्रिं-
 शदग्निष्टोमा मासि सम्पद्यन्ते । त्रयस्त्रिंशद्वै देवाः
 प्रजापतिश्चतुस्त्रिंशः सर्वासान्देवतानामाप्या ऽएक
 ऽउक्थ्यः षोडशिमानन्नं वा ऽउक्थ्यो वीर्यः षोडशी
 ॥ ७ ॥ एतेन वै देवाः । वीर्येणान्नेन सर्वान्कामानाम्भु-
 वन्तसर्वान्कामानाश्नुवत तथो ऽएवैष्ट एतेन वीर्येणान्नेन
 सर्वान्कामानाम्भोति सर्वान्कामानश्नुते तस्मात्पृष्ठ्याभि-
 प्लवा ऽउपैवेयात्सँवत्सराय दीक्षित एतस्मै कामाय
 ॥ ८ ॥ अथादित्याश्च ह वा ऽअङ्गिरसश्च । उभये
 प्राजापत्या ऽअस्पृष्ट्वन्त वयम्पूर्वं स्वर्गल्लोकमेष्ट्यामो
 वयम्पूर्वं ऽद्विति ॥ ९ ॥ त ऽआदित्याः । चतुर्भिः स्तोमैश्च-
 तुर्भिः पृष्ट्वैर्लघुभिः सामभिः स्वर्गल्लोकमभ्यप्लवन्त
 षदभ्यप्लवन्त तस्मादभिप्लवाः ॥ १० ॥ अन्वश्च
 ऽइवाङ्गिरसः । सर्वे स्तोमैः सर्वैः पृष्ट्वैर्गुरुभिः सामभिः

स्वर्गल्लोकमस्पृशन्यदस्पृशंस्तस्मात्पृष्ठ्यः ॥ ११ ॥ अभि-
प्लवः षडहः । षड्व्यहानि भवन्त्यभिप्लवः पञ्चाहः
पञ्च ह्यहानि भवन्ति यद्व्येव प्रथममहस्तदुत्तममभिप्ल-
वश्चतुरहश्चत्वारो हि स्तोमा भवन्ति त्रिवृत्पञ्चदशः
सप्तदशः एकविंशः ऽद्वित्यभिप्लवस्त्र्यहस्त्र्यहवृद्धिं ज्योति-
र्गौरायुरभिप्लवो द्व्यहो द्वे द्वेव सामनी भवतो बृह-
द्रथन्तरे ऽएवाभिप्लवः एकाहः एकाहस्यो हि स्तोमैस्तायते
चतुर्णामुक्थ्यानान्द्वादश स्तोत्राणि द्वादश शस्त्राण्यति-
यन्ति सः सप्तमोऽग्निष्टोमः ऽएवमु सप्ताग्निष्टोमाः स-
म्पद्यन्ते ॥ १२ ॥ प्रोतिर्हः कौशाम्बेयः । कौसुविन्दिरुद्वा-
लकः ऽआरुणौ ब्रह्मचर्यमुवास तः हाचार्यः पप्रच्छ कुमार-
कृतिं ते पिता संवत्सरस्याहान्यमन्यतेति ॥ १३ ॥* दशेति
होवाच । दश वा ऽद्विति होवाच दशाक्षरा विराड्वैराजो यज्ञः
॥ १४ ॥ कृतिं त्वेवेति । नवेति होवाच नव वा ऽद्विति होवाच
नव वै प्राणाः प्राणैरु यज्ञस्तायते ॥ १५ ॥ कृतिं त्वेवेति ।
अष्टेति होवाचाष्टौ वा ऽद्विति होवाचाष्टाक्षरा गायत्री
गायत्रो यज्ञः ॥ १६ ॥ कृतिं त्वेवेति । सप्तेति होवाच
सप्त वा ऽद्विति होवाच सप्त च्छन्दाश्चसि चतुरुत्तरा-
णि च्छन्दोभिरु यज्ञस्तायते ॥ १७ ॥ [अर्घः प्रपाठकः
६६] कृतिं त्वेवेति । षड्विति होवाच षड्वा ऽद्विति
होवाच षड्वृतवः संवत्सरः संवत्सरो यज्ञः समान-
मेतदुहर्ष्यप्रायणीयोदयनीयौ ॥ १८ ॥ कृतिं त्वेवेति ।

पञ्चेति होवाच पञ्च वा ऽडुति होवाच पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः
 पशुः पञ्चर्त्तवः सँवत्सरस्य सँवत्सरो यज्ञः समानमेत-
 दुहर्ष्यच्चतुर्विधशमहाव्रते ॥ १९ ॥ कृति त्वेवेति । चत्वारितीति
 होवाच चत्वारि वा ऽडुति होवाच चतुष्पादाः पशवः
 पशवो यज्ञः समानमेतदुहर्ष्यत्पृष्ठ्याभिप्लवौ ॥ २० ॥
 कृति त्वेवेति । त्रीणीति होवाच त्रीणि वा ऽडुति होवाच
 त्रीणि च्छदा०सि त्रयो लोकास्त्रिसवनो यज्ञः समानमेत-
 दुहर्ष्यदभिजिद्विद्विद्वजितौ ॥ २१ ॥ कृति त्वेवेति । द्वे ऽडुति
 होवाच द्वे वा ऽडुति होवाच द्विपाद्वै पुरुषः पुरुषो यज्ञः
 समानमेतदुहर्ष्यस्त्वरसामानः ॥ २२ ॥ कृति त्वेवेति ।
 एकमिति होवाचाहरेवेति तदेतदुहरहरिति सर्वः सँवत्सरः
 सैषा सँवत्सरस्योपनिषत्स यो हैवमेतां सँवत्सरस्योप-
 निषदं वेदा हास्माच्छ्रेयाजायते सात्मा भवति सँवत्सरो
 भवति सँवत्सरो भूत्वा देवानुप्येति ॥ २३ ॥

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[दशरात्रनिरूपणम्]

स वा ऽएष सँवत्सरो बृहतीमभिसम्पन्नः । द्वावाक्ष्य-
 तामहन्ना० षडहौ द्वौ पृष्ठ्याभिप्लवौ गोऽआयुषी दशरात्र-
 स्तत्षट्त्रिंशत्षट्त्रिंशदक्षरा वै बृहती बृहत्या वै देवाः
 स्वर्गे लोकेऽयतन्त बृहत्या स्वर्गल्लोकमाप्नुवँस्तथो ऽएवैष
 ऽएतद्बृहत्यैव स्वर्गे लोके यतते बृहत्या स्वर्गल्लोक-
 माप्नोत्यथ यो बृहत्याङ्गामस्तमेवैतेनैवविद्वरुद्धे ॥ १ ॥

द्वै चतुर्विंशमहः । दशरात्रस्य वै तत्सप्तमं वा नवमं
 वाभिप्लवात्पृष्ठ्यो निर्मितः पृष्ठ्यादभिजिदभिजितः
 स्वरसामानः स्वरसामभ्यो विषुवान्विषुवतः स्वरसामानः
 स्वरसामभ्यो विश्वजिद्विश्वजितः पृष्ठ्यः पृष्ठ्यादभि-
 प्लवोऽभिप्लवाद्गोऽआयुषी गोऽआयुर्भ्यान्दशरात्रः ॥ २ ॥
 अथैतदुहरार्थम् । यन्महाव्रतम्पञ्चविंशो ह्येतस्य स्तोमो
 भवति नाक्षराच्छन्दो व्येत्येकस्मान्न द्वाभ्यान्न स्तोत्रि-
 यया स्तोमः ॥ ३ ॥ अभिप्लवम्पूर्वम्पुरस्ताद्विषुवतः उप-
 यन्ति । पृष्ठ्यमुत्तरम्पुत्रा वा ऽअभिप्लवः पिता पृष्ठ्यस्त-
 स्मात्पूर्ववयसे पुत्राः पितरमुपजीवन्ति पृष्ठ्यमुपरिष्ठा-
 द्विषुवतः पूर्वमुपयन्त्यभिप्लवमुत्तरन्तस्मादुत्तरवयसे पुत्रा-
 न्पितोपजीवत्युप ह वा ऽएनम्पूर्ववयसे पुत्रा जीवन्त्यु-
 पोत्तरवयसे पुत्राजीवति य ऽएवमेतद्वेद ॥ ४ ॥ तदाहुः ।
 यच्चतुर्विंशमहरूपेत्यप्रेयात्कथमनागूर्त्ती भवतीति यदेवादुः
 प्रायणीयमतिरात्रमुपयन्ति तेनेति ब्रूयात् ॥ ५ ॥
 तदाहुः । यद्द्वादश मासाः सँवत्सरस्याथैतदुहरत्येति यद्वै-
 षुवतमवरेषामेताश्चपरेषाश्मित्यवरेषाश्चैव परेषाश्चेति ह ब्रू-
 यादात्मा वै सँवत्सरस्य विषुवानङ्गानि मासा यत्र वा
 ऽआत्मा तदङ्गानि यत्रो ऽअङ्गानि तदात्मा न वा ऽआत्मा-
 ङ्गान्यतिरिच्यते नात्मानमङ्गान्यतिरिच्यन्त एवमु हैत-
 दवरेषाश्चैव परेषाश्च भवति ॥ ६ ॥ अथ ह वा एष
 महासुपर्ण एव यत्सँवत्सरः । तस्य यान्पुरस्ताद्विषु-
 वतः षण्णमासानुपयन्ति सोऽन्यतरः पक्षोऽथ यान्षडु-

परिष्टात्सोऽन्यतराऽआत्मा विषुवान्यत्र वा ऽआत्मा
तत्पक्षौ यत्र वा पक्षौ तदात्मा न वा ऽआत्मा पक्षावति-
रिच्यते नात्मानम्पक्षावतिरिच्येते ऽएवमु हैतदुवरेषा-
श्चैव परेषाश्च भवति ॥ ७ ॥ तदाहुः । यत्पुरस्ताद्विषुवत
ऽऊर्ध्वान्स्तोमाम्पणमासानुपयन्ति षडुपरिष्टादावृत्ताक्क-
थमस्यैत ऽऊर्ध्वा स्तोमा ऽउपेता भवन्तीति यमेवामुमूर्ध्व-
स्तोमन्दशरात्रमुपयन्ति तेनेति ब्रूयाद्देवेभ्यो ह वै महा-
व्रतत्र तस्थे कथमूर्ध्वे स्तोमैर्विषुवन्तमुपागातावृत्तैर्मांमिति
॥ ८ ॥ ते ह देवा ऽऊचुः । उप तं व्यजकृतुञ्जानीत य
ऽऊर्ध्वस्तोमो येनेदमाप्नुवामेति त ऽएतमूर्ध्वस्तोमन्दशरा-
त्रमपश्यन्सँवत्सरो विधन्तस्य यः पृष्ठ्यः षडह ऽऋतवः स
ऽइमे लोकाश्छन्दोमाः सँवत्सरो दशममहस्तेनैनदाप्नुवँस्त-
देभ्योऽतिष्ठुत तिष्ठते ह वा ऽअस्मै महाव्रतं व्य ऽएव-
मेतद्वेदुः ॥ ९ ॥ अथ वा ऽअतोऽहन्नामब्भ्यारोहुः । प्रायणी-
येनातिरात्रेणोदयनीयमतिरात्रमब्भ्यारोहन्ति चतुर्विंशेन
महाव्रतमभिप्लवेन परमभिप्लवम्पृष्ठ्येन परम्पृष्ठ्यमभि-
जिता विश्वजितं स्वरसामभिः परान्स्वरसाम्नोऽथैत-
दहरनब्भ्यारूढं व्यद्वैषुवतमभि ह वै श्रेयांसः रोहति
नैनम्पापीयानब्भ्यारोहति य ऽएवमेतद्वेदुः ॥ १० ॥ अथ वा ऽअ-
तोऽहान्निवाहुः । प्रायणीयोऽतिरात्रश्चतुर्विंशं शयाहे निव-
हति चतुर्विंशमहरमिप्लवायाभिप्लवः पृष्ठ्याय पृष्ठ्योऽ-
भिजितेऽभिजित्स्वरसामब्भ्यः स्वरसामानो विषुवते विषुवा-
न्स्वरसामब्भ्यः स्वरसामानो विश्वजिते विश्वजित्पृष्ठ्याय

पृष्ठ्योऽभिप्लवायाभिप्लवो गोऽआयुर्भ्याङ्गोऽआयुषी
 दशरात्राय दशरात्रो महाव्रताय महाव्रतमुदयनीयायाति-
 रात्रायोदयनीयोऽतिरात्रः स्वर्गाय लोकाय प्रतिष्ठाया
 ऽअन्नाद्याय ॥ ११ ॥ तानि वा ऽएतानि । यज्ञारण्यानि
 यज्ञकृन्तत्राणि तानि शतः शतः रथाहन्त्यान्यन्तरेण तानि
 येऽविद्राक्षं स ऽउपयन्ति यथारण्यान्याम्मुग्धाँश्चरतोऽश-
 नाया वा पिपासा वा पाप्मानो रक्षाँसि संचेरन्नेवः हैवै-
 नानशनाया वा पिपासा वा पाप्मानो रक्षाँसि सचन्तेऽथ
 ये विद्राक्षंसो यथा प्रवाहात्प्रवाहमभयादुभयमेवः हैव ते
 देवतायै देवतामुपसंभ्यन्ति ते स्वस्ति स्वर्गल्लोकः सम-
 श्नुवते ॥ १२ ॥ तदाहुः । कति संवत्सरस्याहानि पराञ्चि
 कृत्यर्वाञ्चीति स यानि सकृत्सकृदुपयन्ति तानि पराञ्च्यथ
 यानि पुनः पुनस्तान्यर्वाञ्च्यर्वाञ्चीति ह त्वेवैनान्युपासीत
 षडहयोर्ह्यवृत्तिमन्वावर्त्तन्ते^१ ॥ १३ ॥

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[संवत्सरस्याभिष्टुवाद्यात्मना स्तुतिर्ब्राह्मणद्वयेन]

पुरुषो वै संवत्सरः । तस्य प्राण ऽएव प्रायणीयोऽ-
 तिरात्रः प्राणेन हि प्रयन्ति वागेवारम्भणीयमहर्वाचा

(१) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः 'यज्ञकृन्तत्राणि' इत्यस्य स्थाने 'यज्ञक्षत्राणि' इति पाठ उपलभ्यते ।

(२) 'संचेरन्नेवः हैवैनानशनाया वा पिपासा वा पाप्मानो रक्षाँसि' एतावान् पाठः 'ग' 'ज' पुस्तकयोर्नास्ति ।

(३) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः 'वर्त्तते' इति पाठोः दृश्यते ।

ह्यारुभन्ते यद्यदारुभन्ते ॥ १ ॥ अयमेव दुक्षिणो हुस्तोऽ-
 भिप्लवः पडहः । तस्येदुमेव प्रथममहस्तस्येदुमेव प्रातः-
 सवनमिदम्माध्यन्दिनः सवनमिदुन्तृतीयसवनङ्गायत्र्या
 ऽआयतने तस्मादियमासां हृसिष्टा ॥ २ ॥ इदुमेव
 द्वितीयमहः । तस्येदुमेव प्रातःसवनमिदम्माध्यन्दिनः
 सवनमिदुन्तृतीयसवनन्त्रिष्टुभ ऽआयतने तस्मादियमस्यै
 वर्षीयसी ॥ ३ ॥ इदुमेव तृतीयमहः । तस्येदुमेव प्रातःसव-
 नमिदम्माध्यन्दिनः सवनमिदुन्तृतीयसवनञ्जगत्या ऽआय-
 तने तस्मादियमासां वर्षिष्टा ॥ ४ ॥ इदुमेव चतुर्थमहः ।
 तस्येदुमेव प्रातःसवनमिदम्माध्यन्दिनः सवनमिदुन्तृतीय-
 सवनं विराज ऽआयतनेऽन्नं वै विराद् तस्मादियमासाम-
 न्नादितमा ॥ ५ ॥ इदुमेव पञ्चममहः । तस्येदुमेव प्रातः-
 सवनमिदम्माध्यन्दिनः सवनमिदुन्तृतीयसवनम्पङ्क्तेराय-
 तने पृथुरिव वै पङ्क्तिस्तस्मादयमासाम्प्रथिष्टः ॥ ६ ॥
 इदुमेव षष्ठमहः । तस्येदुमेव प्रातःसवनमिदम्माध्य-
 न्दिनः सवनमिदुन्तृतीयसवनमतिच्छन्दस ऽआयतने
 तस्मादयमासां वर्षिष्टो गायत्रमेतदहर्भवति तस्मादि-
 दम्फलकं हृसिष्टः स ऽहुतोऽभिप्लवः पडहः स
 ऽइतः स ऽइतः स ऽइतः ऽआत्मा पृष्ठ्यः ॥ ७ ॥ एतद्ध
 स्म वै तद्विद्वानाह पैङ्ग्यः । प्लवन्त ऽइव वा ऽअभि-
 प्लवास्तिष्टृतीव पृष्ठ्य ऽहुति प्लवत ऽइव ह्ययमङ्गैस्ति-
 ष्टृतीवात्मानेति ॥ ८ ॥ शिर ऽएवास्य त्रिवृत् । तस्मा-
 त्तत्तिविधम्भवति त्वगस्थि मस्तिष्कः ॥ ९ ॥ ग्रीवाः

पञ्चदशः । चतुर्दश वा ऽएतासाङ्करूकराणि द्वीर्ध्वम्पञ्च-
दशन्तस्मादेताभिरुण्वीभिः सतीभिर्गुरुम्भारः हरति
तस्माद्ग्रीवाः पञ्चदशः ॥ १० ॥ उरः सप्तदशः । अष्टा-
वन्त्ये जङ्घ्वोऽष्टावन्त्ये ऽउरः सप्तदशन्तस्मादुरः सप्त-
दशः ॥ ११ ॥ उदुरमेकविंशः । विंशतिर्वा ऽअन्तरुदुरे
कुन्तापान्युदुरमेकविंशन्तस्मादुदुरमेकविंशः ॥ १२ ॥
पाश्वे त्रिणवः । त्रयोदशान्याः पश्वस्त्रयोदशान्याः
पाश्वे त्रिणवे तस्मात्पाश्वे त्रिणवः ॥ १३ ॥ अनूकन्त्रय-
स्त्रिंशः । द्वात्रिंशद्वा ऽएतस्य करूकराण्यनूकन्त्रयस्त्रिं-
शन्तस्मादनूकन्त्रयस्त्रिंशः ॥ १४ ॥ अयमेव दक्षिणः
कण्ठोऽभिजित् । यदिदमक्षः शुक्लः स प्रथमः
स्वरसामा यत्कृष्णः स द्वितीयो यन्मण्डलः स तृतीयो
नासिके विषुवान्यदिदमक्षो मण्डलः स प्रथमोऽर्वा-
क्वसामा यत्कृष्णः स द्वितीयो यच्छुक्लः स तृतीयः
॥ १५ ॥ अयमेवोत्तरः कण्ठो विश्वजित् । उक्तौ पृथ्या-
भिप्लवौ याववाञ्चौ प्राणौ ते गोऽआयुषी ऽअङ्गानि दश-
रात्रो मखम्महाव्रतमुदान् ऽएवोदयनीयोऽतिरात्र ऽउदानेन
ह्रियन्ति स ऽएष सँवत्सरोऽद्व्यात्मम्प्रतिष्ठितः स यो
हैवमेतः सँवत्सरमद्व्यात्मम्प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति
प्रजया पशुभिरस्मिँल्लोकेऽमृतत्वेनामुष्मिन् ॥ १६ ॥

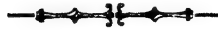
द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

षड्बालाके । इदुन्निवृदेति सर्वमन्योऽन्यमभिसम्प-
 द्यमानम् ॥ कथंस्विद्यज्ञः पुरुषः प्रजापतिरन्योऽन्यन्ना-
 तिरिच्छन्ति ऽएते ॥ १ ॥ यदूर्द्धां स्तोमा ऽअनुयन्ति ।
 यज्ञमभ्यावर्त्तः सामभिः कल्पमानाः ॥ कथंस्वित्ते
 पुरुषमाविशन्ति कथम्प्राणैः सयुजो भवन्ति ॥ २ ॥ प्राय-
 णीयोऽतिरात्रः । चतुर्विंशमहश्चत्वारोऽभिप्लवाः पृष्ठ्य-
 ऽहुत्येते ॥ कथंस्वित्ते पुरुषमाविशन्ति कथम्प्राणैः
 सयुजो भवन्ति ॥ ३ ॥ अभिजिता स्वरसामानः । अभि-
 क्लृप्ता ऽउभयतो विषुवन्तमुपयन्ति ॥ कथंस्वित्ते पुरुष-
 माविशन्ति कथम्प्राणैः सयुजो भवन्ति ॥ ४ ॥ त्रिवृ-
 त्प्रायाः । सप्तदशाभिक्लृप्तास्त्रयस्त्रिंशन्ताश्चतुरुत्तरेण ॥
 कथंस्वित्ते पुरुषमाविशन्ति कथम्प्राणैः सयुजो भव-
 न्तीति ॥ ५ ॥ शिरस्त्रिवृत् । पञ्चदशोऽस्य ग्रीवा ऽउर
 ऽआहुः सप्तदशाभिक्लृप्तम् ॥ एकविंशमुदरङ्गल्पयन्ति
 पादश्वे पशूस्त्रिणवेनाभिक्लृप्ते ॥ ६ ॥ अभिप्लवा ऽउभ-
 यतोऽस्य बाहू । पृष्ठम्पृष्ठ्य ऽहुति धीरा वदन्ति ॥ अनू-
 कमस्य चतुरुत्तरेण सैवत्सरे ब्राह्मणाः कल्पयन्ति ॥ ७ ॥
 कर्णवस्याभिजिद्विश्वजिच्च । अक्ष्याबाहुः स्वरसामाभि-
 क्लृप्ते ॥ नस्यम्प्राणं विषुवन्तमाहुर्गोऽआयुषी प्राणावेता-
 ववाञ्चौ ॥ ८ ॥ अङ्गान्यस्य दशरात्रमाहुः । मुखम्महा-
 व्रतः सैवत्सरे ब्राह्मणाः कल्पयन्ति ॥ सर्वस्तोमः सर्व-
 सामानमेतः सैवत्सरमद्व्यात्मम्प्रविष्टम् ॥ समन्धीर

ऽआत्मना कल्पयित्वा ब्रध्नस्यास्ते विष्टपेऽजात-
शोकः ॥ ९ ॥

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

पुरुषो वै सँवत्सरः । पुरुष ऽइत्येकः सँवत्सर ऽइत्ये-
कमत्र तत्समन्दे वै सँवत्सरस्याहोरात्रे द्वाविमौ पुरुषे प्राणा-
वत्र तत्समन्त्रय ऽऋतवः सँवत्सरस्य त्रय ऽइमे पुरुषे
प्राणा ऽअत्र तत्समञ्चतुरक्षरो वै सँवत्सरश्चतुरक्षरोऽयं
व्यजमानोऽत्र तत्समम्पञ्चऽर्त्तवः सँवत्सरस्य पञ्चमे पुरुषे
प्राणा ऽअत्र तत्समः षडृतवः सँवत्सरस्य षडिमे पुरुषे
प्राणा ऽअत्र तत्समः सप्तऽर्त्तवः सँवत्सरस्य सप्तेमे
पुरुषे प्राणा ऽअत्र तत्समम् ॥ १ ॥ द्वादश वै मासाः
सँवत्सरस्य । द्वादशेमे पुरुषे प्राणा ऽअत्र तत्समन्त्रयोदश
वै मासाः सँवत्सरस्य त्रयोदशेमे पुरुषे प्राणा नाभिस्त्र-
योदश्यत्र तत्समञ्चतुर्विंशतिर्वै सँवत्सरस्यार्द्धमासा-
श्चतुर्विंशोऽयम्पुरुषो विंशत्यङ्गुलिश्चतुरङ्गोऽत्र तत्समः
षड्विंशतिर्वै सँवत्सरस्यार्द्धमासाः षड्विंशोऽयम्पुरुषः
प्रतिष्टे षड्विंश्यावत्र तत्समम् ॥ २ ॥ त्रीणि च
वै शतानि षष्टिश्च । सँवत्सरस्य रात्रयस्त्रीणि च
शतानि षष्टिश्च पुरुषस्यास्थीन्यत्र तत्समन्त्रीणि च वै
शतानि षष्टिश्च सँवत्सरस्याहानि त्रीणि च शतानि
षष्टिश्च पुरुषस्य मज्जानोऽत्र तत्समम् ॥ ३ ॥ सप्त च

वै शतानि वि६शतिश्च । सँवत्सरस्याहोरात्राणि सप्त च
 शतानि वि६शतिश्च पुरुषस्यास्थीनि च मज्जानश्चात्र
 तत्समम् ॥ ४ ॥ दश च वै सहस्राण्यष्टौ च शतानि ।
 सँवत्सरस्य मुहूर्त्ता यावन्तो मुहूर्त्तास्तावन्ति पञ्चदश कृत्वः
 क्षिप्प्राणि यावन्ति क्षिप्प्राणि तावन्ति पञ्चदश कृत्वः एत-
 र्हीणि यावन्त्येतर्हीणि तावन्ति पञ्चदश कृत्वः इदानीनि
 यावन्तीदानीनि तावन्तः पञ्चदश कृत्वः प्राणा यावन्तः
 प्राणास्तावन्तोऽना यावन्तोऽनास्तावन्तो निमेषा यावन्तो
 निमेषास्तावन्तो लोमगर्त्ता यावन्तो लोमगर्त्तास्तावन्ति
 स्वेदायनानि यावन्ति स्वेदायनानि तावन्तः एते स्तोका
 वर्षन्ति ॥ ५ ॥ एतद्ध स्म वै तद्विद्वानाह वार्कलिः ।
 सार्वभौममेघं वर्षन्तं वेदाहुमस्य वर्षस्य स्तोकानिति ॥ ६ ॥
 तदेष श्लोकोऽबभ्युक्तः । श्रमादश्यत्र परिवर्त्तमान-
 स्तिष्ठन्नासीनो यदि वा स्वपन्नपि ॥ अहोरात्राबभ्याम्पुरुषः
 समेन कृति कृत्वः प्राणिति चाप चानितीति ॥ ७ ॥
 तदेष श्लोकः प्रत्युक्तः । शतः शतानि पुरुषः समेनाष्टौ
 शता युन्मिमतन्तद्वदन्ति ॥ अहोरात्राबभ्याम्पुरुषः समेन
 तावत्कृत्वः प्राणिति चाप चानितीति ॥ ८ ॥

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[संवत्सरादि दीक्षापक्षः]

देवा ह वै सहस्रसँवत्सराय दिदीक्षिरे । तेषाम्पञ्च
 शतानि सँवत्सराणाम्पर्ववेतान्न्यासुरथेदः सर्वमेव शश्वाम

ये स्तोमा यानि पृष्ठानि यानि च्छन्दांस्ति ॥ १ ॥ ततो
 देवाः । एतद्यज्ञस्यायातयामापश्यँस्तेनायातयाम्ना या
 वेदे व्यष्टिरासीत्तां व्याश्रुवतायातयामा वा ऽस्य वेदा
 ऽअयातयाम्न्या हास्य त्रया विद्ययास्विज्यङ्कतम्भवति
 य ऽएवमेतद्वेद ॥ २ ॥ तदेतद्यज्ञस्यायातयाम । ओ श्राव-
 यास्तु श्रौषड्यज ये यजामहे वौषडिति तासां वा ऽएता-
 साम्पञ्चानां व्याहृतीनां सप्तदशाक्षराण्यो श्रावयेति
 चतुरक्षरमस्तु श्रौषडिति चतुरक्षरं व्यजेति द्व्यक्षरं व्ये
 यजामह ऽइति पञ्चाक्षरम् ॥ ३ ॥ द्व्यक्षरो वषट्कारः ।
 स ऽएष सप्तदशः प्रजापतिरधिदेवतश्चाद्ध्यात्मश्च प्रति-
 ष्ठितः स यो हैवमेतः सप्तदशम्प्रजापतिमधिदेवतश्चा-
 द्ध्यात्मश्च प्रतिष्ठितं वेद प्रतितिष्ठति प्रजया पशु-
 भिरस्मिँल्लोकेऽमृतत्वेनामुष्मिन् ॥ ४ ॥ ते ह देवा
 ऽउचुः । उप तं व्यज्ञकृतुजानीत यः सहस्रसँवत्सरस्य
 प्रतिमा को हि तस्मै मनुष्यो यः सहस्रसँवत्सरेण
 समाप्नुयादिति ॥ ५ ॥ ते विश्वजितमेव सर्वपृष्ठम् ।
 पृष्ठ्यस्य षडहस्याञ्जसवमपश्यँस्ते हि स्तोमा भवन्ति
 तानि पृष्ठानि तानि च्छन्दांस्ति ॥ ६ ॥ पृष्ठ्यमेव
 षडहम् । द्वादशाहस्याञ्जसवमपश्यँस्ते हि स्तोमा
 भवन्ति तानि पृष्ठानि तानि च्छन्दांस्ति ॥ ७ ॥ द्वाद-
 शाहमेव । सँवत्सरस्याञ्जसवमपश्यँस्ते हि स्तोमा भवन्ति
 तानि पृष्ठानि तानि च्छन्दांस्ति ॥ ८ ॥ सँवत्सरमेव ।
 तापश्चित्तस्याञ्जसवमपश्यँस्ते हि स्तोमा भवन्ति तानि

पृष्टानि तानि च्छन्दांस्ति ॥ ९ ॥ तापश्चित्तमेव । सहस्र-
 सँवत्सरस्याञ्जःसवमपश्यँस्ते हि स्तोमा भवन्ति तानि
 पृष्टानि तानि च्छन्दांस्ति ॥ १० ॥ स वै सँवत्सरन्दीक्षा-
 भिरेति । सँवत्सरमुपसञ्जिः सँवत्सरः सुत्याभिः ॥ ११ ॥
 स यत्सँवत्सरन्दीक्षाभिरेति । पूर्वार्द्धमेव तेन सहस्रसँवत्सर-
 स्यावरुद्धेऽथ यत्सँवत्सरमुपसञ्जिर्मध्यमेव तेन सहस्रसँवत्सर-
 स्यावरुद्धेऽथ यत्सँवत्सरः सुत्याभिरुत्तमार्द्धमेव तेन सहस्र-
 सँवत्सरस्यावरुद्धे ॥ १२ ॥ स वै द्वादश मासान्दीक्षा-
 भिरेति । द्वादशोपसञ्जिद्द्वादश सुत्याभिस्तत्षट्त्रिंशत्षट्-
 त्रिंशदक्षरा वै बृहती बृहत्या वै देवाः स्वर्गे लोकेऽ-
 यतन्त बृहत्या स्वर्गल्लोकमाप्नुवँस्तथो ऽएवैष ऽएतद्बृ-
 हत्यैव स्वर्गे लोके यतते बृहत्या स्वर्गल्लोकमाप्नोत्यथ
 यो बृहत्याङ्गामस्तमेवैतेनैवंविदुवरुद्धे ॥ १३ ॥ तद्वा ऽएतत् ।
 त्रयः सह क्रियतेऽग्निरक्वथम्महुदुक्वथः स यत्सँवत्सर-
 न्दीक्षाभिरेति सँवत्सरमुपसञ्जिस्तेनास्याग्न्यर्क्षावाप्तौ भव-
 तोऽथ यत्सँवत्सरः सुत्याभिरेति तेनो ऽएवास्य महदु-
 क्वथमाप्तम्भवति स वा ऽएष ऽएव सहस्रसँवत्सरस्य
 प्रतिमा यत्तापश्चित्तं ऽएष प्रजानाम्प्रजात्यै यत्ता-
 पश्चित्तः ॥ १४ ॥

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या १३२ ॥

[ज्योतिष्टोमे उद्गात्राद्यन्वारम्भः]

पुरुषः ह नारायणम्प्रजापतिरुवाच । यजस्व यजस्वेति
स होवाच यजस्व यजस्वेति वाव त्वम्मामास्य त्रिरयक्षि
वृसवः प्रातःसवनेनागू रुद्रा माद्धयन्दिनेन सवनेनादि-
त्यास्तृतीयसवनेनाथ मम यज्ञवास्त्वेव यज्ञवास्तावेवाहु-
मास ऽहुति ॥ १ ॥ स होवाच । यजस्वैवाहं वै ते तद्-
क्ष्यामि यथा त ऽउक्त्वथानि मणिरिव सूत्र ऽओतानि
भविष्यन्ति सूत्रमिव वा मणाविति ॥ २ ॥ तस्मा ऽउ
हैतदुवाच । प्रातःसवने बहिष्पवमान ऽउद्गातारमन्वार-
भासै इत्यनोऽसि गायत्रच्छन्दा ऽअनु त्वारभे स्वस्ति
मा सम्पारयेति ॥ ३ ॥ अथ माद्धयन्दिने पवमाने ।
उद्गातारमन्वारभासै सुपण्णोऽसि त्रिष्टुप्छन्दा ऽअनु
त्वारभे स्वस्ति मा सम्पारयेति ॥ ४ ॥ अथ तृतीयसवन
ऽआर्भवे पवमाने । उद्गातारमन्वारभासा ऽऋभुरसि
जगच्छन्दा ऽअनु त्वारभे स्वस्ति मा सम्पारयेति ॥ ५ ॥
अथ सथस्थितेषु सथस्थितेषु सवनेषु जपेः । मयि भर्गो
मयि महो मयि यशो मयि सर्वमिति ॥ ६ ॥ अयं वै
लोको भर्गः । अन्तरिक्षलोको महो द्यौर्ध्वशो येऽन्ये
लोकास्तत्सर्वम् ॥ ७ ॥ अग्निर्वै भर्गः । वायुर्मह ऽआदित्यो
यशो येऽन्ये देवास्तत्सर्वम् ॥ ८ ॥ ऋग्वेदो वै भर्गः ।
यजुर्वेदो महः सामवेदो यशो येऽन्ये वेदास्तत्सर्वम् ॥ ९ ॥
वाग्वै भर्गः । प्राणो महश्चक्षुर्ध्वशो येऽन्ये प्राणास्त-
त्सर्वम् ॥ १० ॥ तद्विद्यात् । सर्वाँल्लोकानात्मन्नाधिषि सर्वेषु

लोकेष्व्वात्मानमधा॑ऽर्वा॑न्देवानात्सन्नधिषि स॒र्वेषु॑ दे॒वे-
 ष्व्वात्मानमधा॑ऽर्वा॑न्वेदानात्सन्नधिषि स॒र्वेषु॑ वेदे॒ष्व्वा-
 त्मानमधा॑ऽर्वा॑न्प्राणानात्सन्नधिषि स॒र्वेषु॑ प्राणे॒ष्व्वा-
 त्मानमधामित्यक्षिता वै लोका ऽअक्षिता देवा ऽअक्षिता
 वेदा ऽअक्षिताः प्राणा ऽअक्षिताः सर्वमक्षिताद्ध वा
 ऽअक्षितमुपसङ्गामत्यप पुनर्म्मृत्युञ्जयति सर्वमायुरेति य
 ऽएवमेतद्वेद ॥ ११ ॥

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[सोमादीनां नित्यत्वम्]

सावि॒त्रः॑ ह॒ स्मैत॑म्पूर्वे पशुमालभन्ते । अथै॒तर्हि॑
 प्राजाप॑त्यं॒ स्यो ह्ये॒व स॒विता स॒ प्रजा॑पतिरिति वृ॒दन्त॑स्त-
 स्मात्स॒द्युष्या॑ग्नी॒स्तेन॑ यजेर॒गृह॑पतेरे॒वाग्नि॑षु य॒येद॒ञ्जा-
 घ॒न्या प॒त्नीः॑ संख्याज॒यन्ति॑ तस्यान्नोऽप्य॒सदिति॑ ते त॒तो
 यदा॑निकामन्दीक्षन्ते ॥ १ ॥ तदु॒ वा ऽआहुः॑ । नाना-
 धि॒ष्या ऽए॒व स्यु॑र्यदि दीक्षित॒स्योप॑त॒पेत्पा॑र्श्वतोऽग्नि॒होत्र-
 जु॒ह्वसे॑त्स य॒द्यग॑दो भ॒वति॑ सः सृ॒ज्यै॒नम्पु॑नरुप॒ह्यन्ते॑
 य॒द्यु म्मि॒त्रय॑ते स्वैरे॒व त॒मग्नि॑भिर्द॒हन्त्य॑श॒वाग्नि॑भिरि॒तरे
 य॒जमा॑ना ऽआस॑त ऽडु॒ति तदु॑है॒वाहि॑ताग्नेः क॒र्म स॒मान-
 धि॒ष्यास्त्वे॒व भ॑वन्ति त॒स्य त॒देव॑ ब्राह्मणं॒ स्यत्पु॑रश्च॒रणे
 ॥ २ ॥ तदाहुः॑ । य॒त्सँव॑त्सराय सँवत्सर॒सदो॑ दीक्षन्ते कथ-
 मेषा॑मग्नि॒होत्र॑म॒नन्तरि॑तम्भ॒वती॑ति व्र॒तेने॑ति ब्रूयात् ॥ ३ ॥

तदाहुः । यत्सँवत्सराय सँवत्सरसदो दीक्षन्ते कथमेषा-
 म्पौर्णमासः हविरनन्तरितम्भवतीत्याज्येन च पुरोडाशेन
 चेति ब्रूयात् ॥ ४ ॥ तदाहुः यत्सँवत्सराय सँवत्सरसदो
 दीक्षन्ते कथमेषाम्पितृयज्ञोऽनन्तरितो भवतीत्यौपासनै-
 रिति ब्रूयात् ॥ ५ ॥ तदाहुः । यत्सँवत्सराय सँवत्सरसदो
 दीक्षन्ते कथमेषामामावास्यः हविरनन्तरितम्भवतीति
 ददध्ना च पुरोडाशेन चेति ब्रूयात् ॥ ६ ॥ तदाहुः ।
 यत्सँवत्सराय सँवत्सरसदो दीक्षन्ते कथमेषामाग्नयणेष्टि-
 रनन्तरिता भवतीति सौम्येन चरुणेति ब्रूयात् ॥ ७ ॥
 तदाहुः । यत्सँवत्सराय सँवत्सरसदो दीक्षन्ते कथमेषा-
 श्चातुर्मास्यान्न्यनन्तरितानि भवन्तीति पयस्ययेति ब्रूयात्
 ॥ ८ ॥ तदाहुः । यत्सँवत्सराय सँवत्सरसदो दीक्षन्ते
 कथमेषाम्पशुबन्धोऽनन्तरितो भवतीति पशुना च पुरो-
 डाशेन चेति ब्रूयात् ॥ ९ ॥ तदाहुः । यत्सँवत्सराय सँव-
 त्सरसदो दीक्षन्ते कथमेषां सोमोऽनन्तरितो भवतीति
 सवनैरिति ब्रूयात् ॥ १० ॥ ते वा ऽएवमेते यज्ञकृतवः ।
 सँवत्सरमुपियन्ति स यो हैवमेतां व्यज्ञकृतूनां सँवत्सरेऽ-
 पीति वेदोप्यस्य स्वर्गे लोके भवति ॥ ११ ॥ सँवत्सरस्य
 समता वेदितव्या । एकम्पुरस्ताद्विषुवतोऽतिरात्रमुपयन्त्ये-
 कमुपरिष्टात्रयः पञ्चाशत्पुरस्ताद्विषुवतोऽग्निष्टोमानुप-
 यन्ति त्रयः पञ्चाशत्मुपरिष्टाद्विंशतिशत्पुरस्ताद्विषुवत्
 ऽउक्क्थ्यान्यहान्युपयन्ति विंशतिशत्मुपरिष्टादिति नु
 य ऽउक्क्थ्यान्त्स्वरसाम्न ऽउपयन्ति ॥ १२ ॥ अथ

येऽग्निष्टोमान् । षट्पञ्चाशतम्पुरस्ताद्विषुवतोऽग्निष्टोमा-
नुपयन्ति षट्पञ्चाशतमुपरिष्टात्सप्तदशः शतम्पुरस्ता-
द्विषुवतः ऽउक्क्थ्यान्युहान्युपयन्ति सप्तदशमुपरिष्टात्षट्
पुरस्ताद्विषुवतः षोडशिनः ऽउपयन्ति षडुपरिष्टात्त्रिंशत-
म्पुरस्ताद्विषुवतः षडहानुपयन्ति त्रिंशतमुपरिष्टादेषा
हास्य समता समेन ह वा ऽअस्याव्यवृद्धेनान्यूनान-
तिरिक्तेनायनेनेतम्भवति य ऽएवमेतद्दे ॥ १३ ॥

तृतीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

[अग्निहोत्रप्रायश्चित्तं ब्राह्मणद्वयेन]

दीर्घसत्रं ह वा ऽएतः ऽउपयन्ति । येऽग्निहोत्र-
अहुत्येतद्वै जरामर्ष्यः सत्रं व्यदग्निहोत्रञ्जरया वा ह्येवा-
स्मान्मुच्यन्ते मृत्युना वा ॥ १ ॥ तदाहुः । यदेतस्य
दीर्घसत्रिणोऽग्निहोत्रअहुतोऽन्तरेणाग्नी युक्तं वा विया-
यात्सं वा चरेयुः किन्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति
कुर्वीत हैव निष्कृतिमपीष्ट्या यजेत तदु तन्नाद्रियेतेमान्वा
ऽएष लोकाननुवितनुते योऽग्नी ऽआधत्ते ॥ २ ॥ तस्या-
यमेव लोको गार्हपत्यः । अन्तरिक्षलोकोऽन्वाहार्यपच-
नोऽसौ लोकः ऽआहवनीयः कामन्वा ऽएषु लोकेषु व्या-
थ्सि युक्तञ्चायुक्तञ्च सञ्चरन्ति स यदि हास्याप्यन्तरेण
ग्रामोऽग्नीन्वियायाद्वै मे का चनार्तिरस्ति न रिष्टिरिति

हैव विद्यात् ॥ ३ ॥ त्रयो ह त्वाव पशवोऽमेद्ध्याह । दुर्वराह
 ऽपेडकः श्वा तेषां व्यद्यधिश्रितेऽग्निहोत्रेऽन्तरेण कश्चि-
 त्सञ्चरेत्किन्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति तद्वैके गार्ह-
 पत्याद्भस्मोपहृत्याहवनीयान्निवपन्तो यन्तीदं विष्णुर्वि-
 चक्रम, ऽदृत्येत्यच्चा यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञेनैव यज्ञमनु-
 सन्तन्मो भस्मनास्य पदमपिवपाम ऽदृति वदन्तस्तदु-
 तथा न कुर्याद्यो हैनन्तत्र ब्रूयादासान्वा ऽअयं व्यज-
 मानस्यावाप्सीत्क्षिप्त्रे परमासानावप्स्यते ज्येष्ठशृङ्गः
 रोत्स्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यात् ॥ ४ ॥ इत्थमेव कुर्यात् ।
 उदस्थालीं वैवोदकमण्डलुं वादाय गार्हपत्यादग्न्य ऽआह-
 वनीयान्निनयन्नियादिदं विष्णुर्विचक्रम ऽदृत्येत्यैवऽच्चा
 यज्ञो वै विष्णुस्तद्यज्ञेनैव यज्ञमनुसन्तनोति यद्वै यज्ञस्य
 रिष्टं व्यदृशान्तमापो वै तस्य सर्वस्य शान्तिरद्भिरेवैन-
 तच्छ्रान्त्या शमयत्येतदेव तत्र कर्म ॥ ५ ॥ तदाहुः ।
 यस्याग्निहोत्रन्दोह्यमानं स्कन्देत्किन्तत्र कर्म का प्राय-
 श्चित्तिरिति स्कन्नप्रायश्चित्तेनाभिमृश्याद्भिरुपनिनीय परि-
 शिष्टेन जुहुयाद्यद्यु नीची स्थाली स्याद्यदि वा भिद्येत
 स्कन्नप्रायश्चित्तेनैवाभिमृश्याद्भिरुपनिनीय यदन्यद्विन्दे-
 तेन जुहुयात् ॥ ६ ॥* अथ यत्र स्कन्नं स्यात् । तदभि-
 मृशेदुस्कन्नधित प्राजनीति यदा वै स्कन्दत्यथ धीयते
 यदा धीयतेऽथ प्रजायते योनिर्वा ऽइयः रेतः पयस्तद-
 स्यां योनौ रेतो दधात्यनुष्ठया हास्य रेतः सितम्प्रजायते

(१) शु० य० सं० ५. १५ । ऋ० सं० १. २. ७ । का० श्रौ० सू० २५. ४. १८ ।

* अत्र घातम् ६१०० ।

य ऽएवमेतद्वेदामुतो वै दिवो वर्षतीहौषधयो वनस्पतयः
 प्रजायन्ते पुरुषाद्रेत स्कन्दति पशुबभ्यस्तत इदं सर्व-
 म्प्रजायते तद्विद्याद्भ्यसी मे प्रजातिरभूद्बहुः प्रजया
 पशुभिर्भविष्यामि श्रेयान्भविष्यामीति ॥ ७ ॥ अथ
 यत्रावभिन्नं स्यात् । तदुदस्थालीं वैवोदकमण्डलुं वा
 निनयेद्यद्वै यज्ञस्य रिष्टं व्यदुशान्तमापो वै तस्य सर्वस्य
 शान्तिरद्भिरेवैनत्तच्छान्त्या शमयति भूर्भुवः स्वरित्येताभि-
 र्व्याहृतिभिरेता वै व्याहृतयः सर्वप्रायश्चित्तीस्तदनेन
 सर्वेण प्रायश्चित्तिङ्कुरुते तानि कपालानि सञ्चित्य यत्र
 भस्मोद्धृतं स्यात्तन्निवपेदेतदेव तत्र कर्म ॥ ८ ॥
 तदाहुः । यस्याग्निहोत्री दोह्यमानोपविशेत्किन्तुत्र कर्म
 का प्रायश्चित्तिरिति तां हैके यजुषोत्थापयन्त्युदस्था-
 देव्यदितिरितीयं वा ऽअदितिरिमांमेवास्मा एतदुत्थाप-
 याम ऽइति वदन्त ऽआयुर्व्यज्ञपतावधादित्यायुरेवास्मिँस्त-
 द्दध्म ऽइति वदन्त ऽइन्द्राय कृण्वती भागमितीन्द्रियमे-
 वास्मिँस्तद्दध्म ऽइति वदन्तो मित्राय वरुणाय चेति
 प्राणोदानौ वै मित्रावरुणौ प्राणोदानावेवास्मिँस्तद्दध्म
 ऽइति वदन्तस्तान्तस्यामाहुत्याम्ब्राह्मणाय दद्याद्यमनब्ध्याग-
 मिष्यन्मन्त्येतां वा ऽएषा पाप्मानं व्यजमानस्य
 प्रतिदृश्योपाविक्षदुर्तिमेवास्मिँस्तत्पाप्मानमप्रतिमुञ्चाम
 ऽइति वदन्तः ॥ ९ ॥ तदुहोवाच याज्ञवल्क्यः । अश्र-
 हधानेभ्यो हैभ्यो गौरपक्कामत्यात्यौ वा ऽआहुतिं

विद्वन्तीत्यमेव कुर्वाद्दण्डेनैवैनां विपिण्योत्थापयेदिति
तद्यथैवाद्दो धावयतोऽश्वो वाश्वतरो वा गदायेत
बलीवद्दो वा युक्तस्तेन दण्डप्रजितेन तोत्रप्रजितेन
यमङ्कानः समीप्सति तः समश्नुत ऽएवमेवैतया
दण्डप्रजितया तोत्रप्रजितया यथं स्वर्गल्लोकः समी-
प्सति तः समश्नुते ॥ १० ॥ अथ होवाचारुणिः । द्यौर्वि
ऽएतस्याग्निहोत्रस्याग्निहोत्रययमेव वत्सो योऽयम्पवत
ऽइयमेवाग्निहोत्रस्थाली न वा ऽएवं विदुषोऽग्निहोत्री
नश्यति क्व ह्यसौ नश्येन्नैवं विदुषोऽग्निहोत्रीवत्सो
नश्यति क्व ह्येष नश्येन्नैवं विदुषोऽग्निहोत्रस्थाली
भियते क्व ह्यीयम्भियेत श्रियो वै पर्जन्यो वर्षति
तद्विद्याच्छ्रेमाणस्मे महिमानमधारयमाणोपाविक्षच्छ्रेयान्भ-
विष्यामीति तामात्सन्न्येव कुर्वीतात्सन्न्येव तच्छ्रिय-
न्धत्त ऽहुति ह स्माहारुणिरेतदेव तत्र कर्म ॥ ११ ॥
तदाहुः । यस्याग्निहोत्री दोह्यमाना वाश्वयेत किन्तत्र
कर्म का प्रायश्चित्तिरिति स्तम्बमाच्छ्रिय ग्रासयेदेत-
देव तत्र कर्म ॥ १२ ॥

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

तदाहुः । यस्याग्निहोत्री लोहितन्दुहीत किन्तत्र
कर्म का प्रायश्चित्तिरिति व्युत्क्रामतेत्युक्त्वा मेक्षणङ्क-
त्वान्वाहार्यपचनम्परिश्रयितवै ब्रूयात्तस्मिन्नेनच्छ्रयि-

त्वा तस्मिँस्तूष्णीञ्जुहुयादुनिरुक्तो वै प्रजापतिः
 प्राजापत्यमग्निहोत्रं सव्वं वा ऽअनिरुक्तन्तदनेन सर्वेण
 प्रायश्चित्तिङ्कुरुते तान्तस्यामाहुत्याम्नाह्मणाय दद्याद्यमन-
 ष्यागमिष्यन्मन्येतार्त्तिं वा ऽएषा पाप्मानं व्यजमानस्य
 प्रतिदृश्य दुहे वा लोहितन्दुह ऽआर्त्तिमेवास्मिँस्तत्पा-
 प्मानम्प्रतिमुञ्चत्यथ यदन्यद्विन्देत्तेन जुहुयादुनात्तेनैव
 तदार्त्तं व्यजस्य निष्करोत्येतदेव तत्र कर्म ॥ १ ॥ तदाहुः ।
 यस्याग्निहोत्रन्दोह्यमानममेक्ष्यमापद्येत किन्तत्र कर्म का
 प्रायश्चित्तिरिति तद्वैके होतव्यम्मन्यन्ते प्रयतमेतन्नै-
 तस्याहोमोऽवकल्पते न वै देवाः कस्माच्चन बीभत्सन्ते
 बीभत्सन्ताऽऽ इ तु देवा ऽइत्थमेव कुर्याद्गार्हपत्यादुष्ण-
 म्भस्म निरुह्य तस्मिन्नेनदुष्णे भस्मँस्तूष्णीन्निनयेदज्जि-
 रुपनिनयत्यज्जिरेनदाप्नोत्यथ यदन्यद्विन्देत्तेन जुहुयादेत-
 देव तत्र कर्म ॥ २ ॥ तदाहुः । यस्याग्निहोत्रन्दोहितम-
 मेक्ष्यमापद्येत किन्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति य ऽएवै-
 तेऽङ्गारा निरूढा येष्वधिश्श्रयिष्यन्नभवति तान्प्रत्युह्य
 तस्मिन्नेनदुष्णे भस्मँस्तूष्णीन्निनयेदज्जिरुपनिनयत्य-
 ज्जिरेनदाप्नोत्यथ यदन्यद्विन्देत्तेन जुहुयादेतदेव तत्र कर्म
 ॥ ३ ॥ तदाहुः । यस्याग्निहोत्रमधिश्श्रतममेक्ष्यमापद्येत
 किन्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति य ऽएवैतेऽङ्गारा
 निरूढा येष्वधिश्श्रतम्भवति तेष्वेनत्तूष्णीञ्जुहुयात्तद्भुत-
 महुतं व्यदुहैनत्तेषु जुहोति तेन हुतं व्यद्वेनास्तेनैवानुगम-

यति तेनाहुतमद्भिरुपनिनयत्यद्भिरेनदाप्नोत्यथ यदव्यद्वि-
न्देत्तेन जुहुयादेतदेव तत्र कर्म ॥ ४ ॥ तदाहुः । यदु-
धिश्श्रतेऽग्निहोत्रे यजमानो म्रियेत किन्तत्र कर्म का
प्रायश्चित्तिरिति तदेवैनदभिपर्याधाय विष्पन्दयेद्यथो
खत्वाहुरेतावती सर्वस्य हविष्यज्ञस्य प्रायश्चित्तिरित्येतदेव
तत्र कर्म ॥ ५ ॥ तदाहुः । यस्याग्निहोत्रं स्तुच्युन्नीतं
स्कन्देत्किन्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति स्कन्नप्रायश्चित्ते-
नाभिमृश्याद्भिरुपनिनीय परिशिष्टेन जुहुयाद्यद्यु नीची
स्तुक् स्याद्यदि वा भिद्येत स्कन्नप्रायश्चित्तेनैवाभिमृश्या-
द्भिरुपनिनीय यत्स्थाल्याम्परिशिष्टं स्यात्तेन जुहुयात्
॥ ६ ॥ तद्धैके । प्रतिपरेत्य यत्स्थाल्याम्परिशिष्टम्भवति
तेन जुहति तदु तथा न कुर्यात्स्वर्ग्यं वा एतद्यदग्नि-
होत्रं स्यो हैनन्तत्र ब्रूयात्प्रति न्वा ऽअयं स्वर्गाहोका-
दुवारुक्षन्नास्येदं स्वर्ग्यमिव भविष्यतीतीश्वरो ह तथैव
स्यात् ॥ ७ ॥ इत्थमेव कुर्यात् । तदेवोपविशेद्यत्स्थाल्या-
म्परिशिष्टं स्यात्तदस्मा ऽउन्नीयाहरेयुस्तद्धैक ऽउपव-
ल्हन्ते हुतोच्छिष्टं वा एतद्यातयाम वा एतन्नैतस्य होत-
व्यमिति तदु तन्नाद्रियेत यदा वा एतदुयातयामाथैनद्ध-
विरातश्चनङ्कुर्वते तस्माद्यत्स्थाल्याम्परिशिष्टं स्यात्त-
दस्मा ऽउन्नीयाहरेयुर्ष्वद्यु तत्र न स्याद्यदन्यद्विन्देत्त-
दग्नावधिश्श्रत्यावज्योत्यापः प्रत्यानीयोद्वास्य तददो
हैवोन्नेष्यामीत्युक्तम्भवत्यथान्न यथोन्नीतमेवास्मा ऽउन्नी-
याहरेयुस्तेन कामजुहुयादेतदेव तत्र कर्म ॥ ८ ॥ तदाहुः ।

यस्याग्निहोत्रं स्तुच्युन्नीतममेद्धमापयेत किन्तत्र कर्म
 का प्रायश्चित्तिरिति तद्वैके होतव्यमन्यन्ते प्रयतमेत-
 न्नैतस्याहोमोऽवकल्पते न वै देवाः कस्माच्चन बीभत्सन्त
 ऽइति तद्वैक ऽउत्सिच्य च्छर्हयन्ति तदु तथा न कुर्याद्यो
 हैनन्तत्र ब्रूयात्परासिञ्चत न्वा ऽअयमग्निहोत्रं क्षिप्तेऽयं
 स्रजमानः परासेक्ष्यत ऽइतीश्वरो ह तथैव स्यादित्यमेव
 कुर्यादाहवनीये समिधमभ्याधायाहवनीयादेवोष्णमभस्म
 निरुह्य तस्मिन्नेनदुष्णणे भस्मस्तूष्णीन्निनेयदद्भिरुप-
 निनयत्यद्विरेनदाप्नोत्यथ यदन्यद्विन्देत्तेन जुहुयादेतदेव
 तत्र कर्म ॥ ९ ॥ तदाहुः । यस्याग्निहोत्रं स्तुच्युन्नीत-
 मुपरिष्टादवर्षेत्किन्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति
 तद्विद्यादुपरिष्टान्मा शुक्रमागन्तुप मान्देवाः प्राभूवज्ज्ञेया-
 न्भविष्यामीति तेन कामञ्जुहुयादेतदेव तत्र कर्म ॥ १० ॥

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[गार्हपत्याद्यनुगमने प्रायश्चित्तम्]

तदाहुः । यत्पूर्वस्यामाहुत्यां हुतायामथाग्निरनुगच्छे-
 त्किन्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति यम्प्रतिवेशः शकलं
 विन्देत्तमभ्यस्याभिजुहुत्याहारौ दारावग्निरिति वृन्दारौ
 दारौ ह्येवाग्निर्यद्यु ऽअस्य हृदयं व्येव लिखेद्विरण्यम-
 भिजुहुयादग्नेर्वा ऽएतद्वेतो यद्विरण्यं स्र ऽउ वै पुत्रः
 स पिता यः पिता स पुत्रस्तस्माद्विरण्यमभिजुहुयादेत-
 देव तत्र कर्म ॥ १ ॥ तदाहुः । यस्याहवनीय ऽउद्धृतः

पुराग्निहोत्रादनुगच्छेत्किन्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति
 गार्हपत्यादेवैनम्प्राञ्चमुद्धृत्योपसमाधायाग्निहोत्रं अहुयात्स य-
 यपि शतमेव कृत्वा पुनः पुनरुद्धृतोऽनुगच्छेद्गार्हपत्यादेवैन-
 म्प्राञ्चमुद्धृत्योपसमाधायाग्निहोत्रञ्जुहुयादेतदेव तत्र कर्म
 ॥२॥ [अर्धः प्रपाठकः ४८] तदाहुः । यस्य गार्हपत्योऽनुगच्छे-
 त्किन्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति तः हैकऽउल्मुकादेव
 निर्म्मन्थन्ति यतो वै पुरुषस्यान्ततो नृश्यति ततो वै स तस्य
 प्रायश्चित्तिमिच्छत ऽहुति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यादु-
 ल्मुकः ह वै वादाय चरेयुरुल्मुकस्य वावव्रश्चमिथमेव
 कुर्यादुल्मुकादङ्गारमादाय तमरणयोरभिविमत्स्थनीयादुप ह
 तङ्काममाप्नोति य ऽउल्मुकमत्थ्य ऽउपो तं व्योऽरण्योरेत-
 देव तत्र कर्म ॥ ३ ॥ तदाहुः । यस्याग्नावग्निमभ्युद्ध-
 रेयुः किन्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरितीश्वरौ वा एतौ
 सम्पद्याशान्तौ यजमानस्य प्रजाञ्च पशूँश्च निर्द्दहस्तद-
 भिमन्त्रयेत् 'समिर्तः सङ्कल्पेथाथं सम्प्रियौ रोचिष्णु
 सुमनस्यमानौ ॥ इषमुर्जमभि संवसानौ ॥ सं वाम्मनाथंसि
 सं व्रता समु चित्तान्न्याकरम् ॥ अग्ने पुरीष्याधिपा भव
 त्वन्न ऽइषमुर्जं व्यजमानाय धेही'ति शान्तिमेवाभ्यामेतद्व-
 दति यजमानस्य प्रजायै पशूनामहिःसायै ॥ ४ ॥ यद्यु-
 ऽअस्य हृदयं व्येव लिखेत् । अग्नयेऽग्निमतेऽष्टाकपाल-
 म्पुरोडाशन्निर्वपेत्तस्यावृत्सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयाद्वाञ्च-
 ग्नावाज्यभागौ विराजौ संव्याज्ये ऽअथैते वाज्यानुवाक्ये

ऽ‘अग्निनाग्निः समिद्ध्यते कविर्गृहपतिर्धुवा ॥ हव्यवाइजु-
 ह्वास्य’ ऽइत्यथ याज्या ‘त्वत्तं हव्ये ऽअग्निना विष्प्रो विष्प्रेण
 सन्तसता ॥ सुखा सुख्या समिद्ध्यस’ ऽइति शान्तिमेवाभ्या-
 मेतद्वदति यजमानस्य प्रजायै पशूनामहिंसाया ऽएत-
 देव तत्र कर्म ॥ ५ ॥ तदाहुः । यस्याहवनीयेऽननुगते
 गार्हपत्योऽनुगच्छेत्किन्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति तद-
 हैके तत ऽएव प्राश्चमुद्धरन्ति प्राणा वा ऽअग्नयः प्राणा-
 नेवास्मा ऽएतदुद्धराम ऽइति वृदन्तस्तदु तथा न कुर्याद्यो
 हैनन्तत्र ब्रूयात्प्राचो व्वा ऽअयं यजमानस्य प्राणान्प्रारौ-
 त्सीन्मरिष्यत्ययं यजमान ऽइतीश्वरो ह तथैव स्यात्
 ॥ ६ ॥ अथ हैके प्रत्यश्चमाहरन्ति । प्राणोदानाविमाविति
 वृदन्तस्तदु तथा न कुर्यात्स्वर्ग्यं वा ऽएतद्यदग्निहोत्रं यो
 हैनन्तत्र ब्रूयात्प्रति व्वा ऽअयत्तं स्वर्गाहोकादवारुक्षन्ना-
 स्येदत्तं स्वर्ग्यमिव भविष्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यात्
 ॥ ७ ॥ अथ हैकेऽन्यद्गार्हपत्यम्मन्थन्ति । तदु तथा न
 कुर्याद्यो हैनन्तत्र ब्रूयादग्नेन्वा ऽअयमग्निं द्विषन्तम्भ्रातृ-
 व्यमजीजनत क्षिप्तेऽस्य द्विषन्भ्रातृव्यो जनिष्यते
 प्रियतमः रोत्स्यतीतीश्वरो ह तथैव स्यात् ॥ ८ ॥ अथ
 हैकेऽनुगमस्यान्यम्मन्थन्ति । तस्याशान्नेयादपि यत्परिशि-
 ष्टमभूत्तदजीजसत नास्य दायादुश्चन परिशेक्ष्यत ऽइती-
 श्वरो ह तथैव स्यात् ॥ ९ ॥ इत्थमेव कुर्यात् । अरण्यो-
 रग्नी समारोहोदङ्गुदवसाय निर्ममत्थ्य जुह्वसेत्तथा ह न

काञ्चन परिचक्षाङ्करोति नवावसानं ऽउ ऽअस्याभितोरात्रः
हुतम्भवति * ॥ १० ॥

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अग्न्यन्तरसंसर्गादौ प्रायश्चित्तम्]

अथ प्रातर्बर्हस्माद्व्युद्धृत्य । गोमयेनालिप्यारण्यो-
रेवाग्नी समारोह्य प्रत्यवस्यति मथित्वा गार्हपत्यमुद्धृत्या-
हवनीयमाहुत्यान्वाहार्यपचनमग्नये पथिकृतेऽष्टाकपाल-
म्पुरोडाशन्निर्वपेत्स्यावृत्ता एव सप्तदश सामिधेनीरनु-
ब्रूयाद्वात्रिंशद्वाज्यभागौ विराजौ संख्याज्ये ऽअथैते याज्या-
नुवाक्ये 'वेत्था हि वेधो ऽअद्धनः पथश्च देवाञ्जसा ॥
अग्ने यज्ञेषु सुकृत'वित्यथ याज्या'देवानामपि पन्थामगह्म
यच्छक्नवाम तदनुप्रवोदुम् ॥ अग्निर्विद्वान्स यजात्सेदु
होता सो ऽअद्वरान्स ऽऋतून्कल्पयाती'त्यग्निर्वै पथिकृत्प-
थामपिनेता स एवैनं यज्ञपथमपिनयत्येतदेव तत्र कर्म
॥ १ ॥ तदाहुः । यस्याग्नयः सः सृज्येरन्निकन्तत्र कर्म
का प्रायश्चित्तिरिति स यदि परस्ताद्दहन्नभीयात्तद्विद्यात्प-
रस्तान्मा शुक्लमागन्तुप मान्देवाः प्राभूवज्ज्ञेयान्भविष्या-
मीति यद्यु ऽअस्य हृदयं व्येव लिखेदग्नये विविचयेऽष्टा-
कपालम्पुरोडाशन्निर्वपेत्स्यावृत्ता एव सप्तदश सामिधेनी-
रनुब्रूयाद्वात्रिंशद्वाज्यभागौ विराजौ संख्याज्ये ऽअथैते

* का० श्रौ० सू० २५. ३. ४-९ ।

(१) ऋ० सं० ४. ५. २१ । (२) ऋ० सं० ७. ५. ३० ।

याज्यानुवाक्ये 'वि ते विष्वग्वातजूतासो ऽअग्ने भामासः
 शुचे शुचयश्चरन्ति ॥ तुविस्म्रक्षासो दिव्या नवग्वा वृना-
 वनन्ति धृषता रुजन्त' इत्यथ याज्या 'त्वाँमग्ने मानुषीरीडते
 विशो होत्राविदं विविचिः रत्नधातमम् ॥ गुहा सन्तः सुभग
 विश्वदर्शतन्तुविष्वणसः सुयजङ्घृतश्चय'मित्यथो ह यो
 द्विषतो ब्रूतव्यादव्याविवृत्सेत तत्काम ऽएतया यजेत
 वि हैवास्माद्वर्त्तत ऽएतदेव तत्र कर्म ॥ २ ॥ यद्वयमितो
 दुहन्नभीयात् । तद्विद्यादभि द्विषन्तम्ब्रूतव्यम्भविष्यामि
 श्श्रेयान्भविष्यामीति यद्यु ऽअस्य हृदयं व्येव लिखेद-
 ग्नये संवर्गायाष्टाकपालम्पुरोडाशन्निर्वपेत्तस्यावृत्ता ऽएव
 सप्तदश सामिधेनीरनुब्रूयाद्वार्घ्यघ्नावाज्यभागौ विराजौ
 संस्थाज्ये ऽअथैते याज्यानुवाक्ये 'परस्यां ऽअधि संवतोऽ-
 वराँ॥ ऽअबभ्यातर ॥ यत्राहमस्मि ताँ॥ ऽअवे'त्यथ
 याज्या 'मा नो ऽअस्मिन्महाधने परावर्भारभूद्यथा ॥ सं
 वर्गः सः रयिञ्जये'त्यथो ह यो द्विषतो ब्रूतव्यात्सं-
 विवृक्षेत तत्काम ऽएतया यजेत सः हैवास्माद्वृक्षेत्
 ऽएतदेव तत्र कर्म ॥ ३ ॥ तदाहुः । यस्य वैद्यतो दुहेत्कि-
 न्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरिति तद्विद्यादुपरिष्टान्मा शुक्-
 मागन्नुप मान्देवाः प्राभूवञ्छ्रेयान्भविष्यामीति यद्यु
 ऽअस्य हृदयं व्येव लिखेदग्नयेऽप्सुमतेऽष्टाकपाल-
 मपुरोडाशन्निर्वपेत्तस्यावृत्ता ऽएव सप्तदश सामिधेनीरनु-

ब्रूयाद्वात्रिंशद्वाज्ज्यभागौ विराजौ संख्याज्ज्ये ऽअथैते याज्ज्या-
 नुवाक्ये 'ऽअप्स्वग्ने सधिष्टव सौषधीरुनुद्धसे ॥ गृभ्मे
 सञ्जायसे पुन'रित्यथ याज्ज्या 'गृभ्मो ऽअस्योषधीनाङ्गृभ्मो
 वनस्पतीनाम् । गृभ्मो विश्वस्य भूतस्याग्ने गृभ्मो
 ऽअपामसी'ति शान्तिमेवाबभ्यामेतद्वदति यजमानस्य
 प्रजायै पशूनामहिंसया ऽएतदेव तत्र कर्म ॥ ४ ॥
 तदाहुः । यस्याग्नयोऽमेद्वैरग्निभिः सःसृज्येरन्कि-
 न्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरित्यग्नये शुचयेऽष्टाकपा-
 लम्पुरोडाशत्रिंशत्तस्यावृत्ता ऽएव सप्तदश सामिधेनी-
 रनुब्रूयाद्वात्रिंशद्वाज्ज्यभागौ विराजौ संख्याज्ज्ये ऽअथैते या-
 ज्ज्यानुवाक्ये 'ऽअग्निः शुचिर्व्रततमः शुचिर्विप्रः शुचिः
 कविः ॥ शुची रोचत ऽआहुत' इत्यथ याज्ज्यो 'दर्शने शुचयस्तव
 शुक्ला भ्राजन्त ईरते ॥ तव ज्योतींष्यर्चय' ऽइति शान्ति-
 मेवाबभ्यामेतद्वदति यजमानस्य प्रजायै पशूनामहिंसया
 ऽएतदेव तत्र कर्म ॥ ५ ॥ तदाहुः । यस्याहवनीयमनुद्धृ-
 तमादित्योऽबभ्यस्तमियात्किन्तत्र कर्म का प्रायश्चित्तिरित्येते
 वै रश्मयो विश्वे देवास्तेऽस्मादपप्रयन्ति तदस्मै ऋ-
 द्यते यस्माद्देवा ऽअपप्रयन्ति तामनु ऋद्वि यश्च वेद
 यश्च न ता ऽउभावाहतुरनुद्धृतमस्याबभ्यस्तमगादिति तत्रेत्थ-
 ङ्कुर्व्याद्धरितः हिरण्यन्दर्भे प्रब्रह्म पश्चाद्धर्तवै ब्रूया-
 त्तदेतस्य रूपङ्कियते य ऽएष तपत्यहर्वा ऽएष तदह्नो

रूपङ्कियते पवित्रन्दर्भाः पवयत्येवैनन्तदुथेद्धममादीप्य
 प्राञ्चः हर्त्तवै ब्रूयाद्ब्राह्मण ऽआर्षेय ऽउद्धरेद्ब्राह्मणो वा
 ऽआर्षेयः सर्वा देवताः सर्वाभिरेवैनन्तद्देवताभिः समर्द्ध-
 यति तमुपसमाधाय प्रतिपरेत्य गार्हपत्य ऽआज्यमधि-
 श्रित्योद्वास्योत्पूयावेक्ष्य चतुर्गृहीतमाज्यङ्गहीत्वा समिध-
 मुपसङ्गह्य प्राडुदाद्रवत्यथाहवनीये समिधमभ्याधाय द-
 क्षिणञ्जान्वाच्य जुहोति विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति
 स यथा ब्राह्मणमावसथवासिनङ्कुद्धं व्यन्तमुक्षवेहुतो-
 पमन्त्रयेतैवमेवैतद्विश्वान्देवानुपमन्त्रयते जानन्ति हैनमुप
 हैनमावर्त्तन्त ऽएतदेव तत्र कर्म ॥ ६ ॥ तदाहुः ।
 यस्याहवनीयमनुद्धृतमादित्योऽभ्युदियात्किन्तत्र कर्म का
 प्रायश्चित्तिरित्येते वै रश्मयो विश्वे देवास्तेऽस्मा-
 दूषिवाथ्सोऽपप्रयन्ति तदस्मै ळ्वृद्धयते यस्माद्देवा
 ऽअपप्रयन्ति तामनु ळ्वृद्धिं यश्च वेद यश्च न ता ऽउभा-
 वाहतुरनुद्धृतमस्याभ्युदगादिति तत्रेत्यङ्कुष्याद्रजतः हिर-
 ण्यन्दर्भे प्रवक्ष्य पुरस्ताद्धर्त्तवै ब्रूयात्तच्चन्द्रमसो रूप-
 ङ्कियते रात्रिर्वै चन्द्रमास्तद्रात्रे रूपङ्कियते पवित्रन्दर्भाः
 पवयत्येवैनन्तदुथेद्धममादीप्याञ्चः हर्त्तवै ब्रूया-
 द्ब्राह्मण ऽआर्षेय ऽउद्धरेद्ब्राह्मणो वा ऽआर्षेयः सर्वा
 देवताः सर्वाभिरेवैनन्तद्देवताभिः समर्द्धयति तमुपसमाधाय
 प्रतिपरेत्य गार्हपत्य ऽआज्यमधिश्रित्योद्वास्योत्पूयावेक्ष्य
 यथागृहीतमाज्यङ्गहीत्वा समिधमुपसङ्गह्य प्राडुदाद्रवत्यथा-
 हवनीये समिधमभ्याधाय दक्षिणञ्जान्वाच्य जुहोति

विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहेति सोऽसावेव बन्धुर्न ह वै
तत्र का चनार्तिर्न रिष्टिर्भवति यत्रैषा प्रायश्चित्तिः
क्रियत एतदेव तत्र कर्म ॥ ७ ॥

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

[मृताग्निहोत्रनिरूपणम्]

तदाहुः । यदेष्ट दीर्घसूत्र्यग्निहोत्रं जुह्वत्प्रवसन्निभ्रयेत
जुहुयुरस्मात् ३ ऽइ ना३ ऽइति तद्वैके होतव्यम्मन्यन्त
ऽआगन्तोरिति तदु तथा न कुर्वादुतस्थानो वा ऽएष
तस्मै यदेनः शवदह्याया ऽइव जुहुयुर्ष्वजाय वा ऽएष
ऽआहुतिभ्यस्तस्थानः स हैनममृष्यमाणस्तृप्त्रः सचते
॥ १ ॥ अथ हैक ऽआहुः । एवमेवान्वाहिता ऽआहूय-
मानाः शयीरन्निति तदु तथा न कुर्वादुतस्थानो वा
ऽएष तस्मै यदेनः शवदह्याया ऽइवेन्धीरन्न्यजाय वा
ऽएष ऽआहुतिभ्यस्तस्थानः स हैनममृष्यमाणस्तृप्त्रः
सचते ॥ २ ॥ अथ हैकेऽरण्योः । अग्नी समारोह्य
निदधति तमाहते निर्मन्थन्ति तदु तथा न कुर्वादुत-
स्थानो वा ऽएष तस्मै यदेनः शवदह्याया ऽइव
निर्मन्थेयुर्ष्वजाय वा ऽएष आहुतिभ्यस्तस्थानः स
हैनममृष्यमाणस्तृप्त्रः सचते ॥ ३ ॥ इत्थमेव कुर्वात् ।
निवान्यवत्सामेष्ट्वै ब्रूयात्तस्यै पयसा जुहुयादात्तं वा

ऽएतत्पयो यन्निवान्न्यवत्साया * ऽआर्त्तमेतदग्निहोत्रं स्व-
 न्मृतस्य तदार्त्तैनैव तदार्त्तन्निष्कृत्य श्रेयान्भवति ॥ ४ ॥
 तदुप्युपमास्ति । यद्द्वौ रथौ मृदितौ समागच्छेताथ
 स्यादेवान्न्यतरः स्यदायेति ॥ ५ ॥ तस्य वा ऽएतस्या-
 ग्निहोत्रस्योपचारः । प्राचीनावीती दोहयति यज्ञोपवीती वै
 देवेभ्यो दोहयत्यथैवम्पितृणाम् ॥६॥ नाङ्गारेण्वधिश्रयति ।
 यद्धाङ्गारेण्वधिश्रयेद्देवत्रा कुर्याद्गार्हपत्यादुष्णम्भस्म दक्षिणा
 निरुह्य तस्मिन्नेनदुधिश्रयति पितृदेवत्यमेवैनत्तत्करोति ॥७॥
 नावज्ज्योतयति नापः प्रत्यानयति । यद्धावज्ज्योतये-
 द्यदपः प्रत्यानयेद्देवत्रा कुर्यान्न त्रिः प्रतिष्टापः हरति
 यत्रिः प्रतिष्टापः हरेद्देवत्रा कुर्यात्सकृदेव निकर्षन्हरति
 पितृदेवत्यमेवैनत्तत्करोति ॥ ८ ॥ नोन्नेष्यामीत्याह । न
 चतुरुन्नयति यद्धोन्नेष्यामीति ब्रूयाद्यच्चतुरुन्नयेद्देवत्रा कुर्या-
 त्सकृदेव तूष्णींश्वक्वपर्ष्यस्यति पितृदेवत्यमेवैनत्तत्करोति
 ॥ ९ ॥ नोपरिष्ठात्समिधमभ्यस्य हरति । यद्धोपरिष्ठा-
 त्समिधमभ्यस्य हरेद्देवत्रा कुर्यादधस्तादुपास्य हरति पितृ-
 देवत्यमेवैनत्तत्करोति ॥ १० ॥ नोत्तरेण गार्हपत्यमेति ।
 यद्धोत्तरेण गार्हपत्यमियाद्देवत्रा कुर्याद्दक्षिणेन गार्हपत्य-
 मेति पितृदेवत्यमेवैनत्तत्करोति ॥ ११ ॥ अथ यान्न्यमु-
 न्युदीचीनाग्राणि तृणानि भवन्ति । दक्षिणाग्राणि तानि
 करोति पितृदेवत्यमेवैनत्तत्करोत्यथाहवनीये समिधमभ्या-
 धाय सव्यञ्जान्वाच्य सकृदेव तूष्णीन्न्यक्वपर्ष्यस्यति

* निवः पाता अन्यः परकीयवत्सो यस्याः । परकीयेण वत्सेन या मृतवत्सा गौर्दुह्यते सा निवान्यवत्सा । “अभिसृश्वार्थाः पिष्ट्वा निवान्यादुग्धे” (का० श्रौ० सु० ५. ८. १८) ।

पितृदेवस्यमेवैनत्तत्करोति नोदिङ्गयति नोपमृष्टे न
 प्राश्नाति नोदुक्षति पितृदेवस्यमेवैनत्तत्करोति ॥ १२ ॥
 तदाहुः । यदेष दीर्घसत्र्यग्निहोत्राद्ब्रह्मत्प्रवसन्निभयेत
 कथमेनमग्निभिः कुर्युरिति तः हैके दग्ध्वाहरन्ति तमा-
 हृतमग्निभिः सङ्घापयन्ति तदु तथा न कुर्याद्यथान्यस्यां
 ऋणौ रेतः सिक्तन्तदन्यस्याम्प्रजिजनयिषेत्तादृक्तदुस्थी-
 न्येतान्न्याहृत्य कृष्णणाजिने न्युप्य पुरुषविधिं विधायो-
 णाभिः प्रच्छाद्याज्ज्येनाभिघार्य तमग्निभिः समुपोषे-
 त्तेनत्वा स्वाद्योनेः प्रजनयतीति ॥ १३ ॥ तः हैके ग्रामा-
 ग्निना दहन्ति । तदु तथा न कुर्यादेष वै विश्वात्क्रव्या-
 दग्निः स हैनमीश्वरः सपुत्रः सपशुः समन्तोः ॥ १४ ॥
 अथ हैके प्रदव्येन दहन्ति । तदु तथा न कुर्यादेष वा
 ऽअशान्तोऽग्निः स हैनमीश्वरः सपुत्रः सपशुम्प्र-
 दग्धोः ॥ १५ ॥ अथ हैक ऽउल्ममुक्क्येन दहन्ति । तदु
 तथा न कुर्यादेष वै रुद्रियोऽग्निः स हैनमीश्वरः सपुत्रः
 सपशुमभिमन्तोः ॥ १६ ॥ अथ हैकेऽन्तरेणाग्नीश्चित्ति-
 श्चिन्वा । तमग्निभिः समुपोषन्त्येतद्वै यजमानस्यायतनं
 ऋदन्तरेणाग्नीनिति तदु तथा न कुर्याद्यो हैनन्तत्र
 ब्रूयान्मद्धे न्वा ऽअयङ्गामस्याशसनमजीजनत
 क्षिप्त्रेऽस्याशसनअनिष्यते प्रियतमः रोत्स्यतीतीश्वरो
 ह तथैव स्यात् ॥ १७ ॥

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[और्ध्वदेहिकनिरूपणम्]

अथ ह स्माह नाको मौद्गल्यः । मरिष्यन्त-
 खेद्यजमानम्मृष्येत यत्रैवास्मा ऽआशसनञ्जोषितं स्यात्त-
 दरुण्योरग्नी समारोह्य निर्म्मथ्य जुह्वद्वसेत्स यदास्मा-
 ल्लोकाद्यजमानः प्रेयात् ॥ १ ॥ अथैनमन्तरेणाग्नीश्चिति-
 ज्चित्वा । तमग्निभिः समुपोषेदिति तद् तथा न कुर्व्यादित-
 स्थानो वा ऽएष तस्मै यदेनः श्वदह्याया ऽइव जुहुयु-
 र्व्यजाय वा ऽएष ऽआहुतिभ्यस्तस्थानः स हैनममृष्य-
 माणस्तृप्सः सचते ॥ २ ॥ इत्थमेव कुर्व्यात् । तिस्र-
 ऽएव स्थालीरेष्ट्वै ब्रूयात्तासु गोमयानि च शुम्बलानि
 चावधाय नाना त्रिष्वग्निषु प्रवृज्यात्ते ये ततः सन्तापा-
 दग्धयो जायेरँस्तैरेनन्दहेयुस्तथाह तैरेव दग्धो भवति नो
 प्रत्यक्षमिव ॥ ३ ॥ तस्मादुप्येतद्विषिणाभ्यनूक्तम् ।
 'यो ऽअग्निंरग्नेरद्व्यजायत शोकात्पृथिव्या ऽउत वा
 दिवस्परि ॥ येन प्रजा विश्वकर्मा जजान तमग्ने हेडः
 परि ते वृणक्तुवि'ति यथऽर्क्त्वा ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥ अथैनं
 विपुरीषङ्कत्वा । अस्याम्पुरीषमप्रतिष्ठापयति पुरीषं वा
 ऽइयन्तत्पुरीष ऽएवैतत्पुरीषन्दधाति या ह वा ऽअस्यैषा
 वृकला सपुरीषा तस्यै ह विदग्धायै सृगालः सम्भवति
 नेत्सृगालः सम्भवदिति तद् तथा न कुर्व्यात्क्षोधुका हास्य
 प्रजा भवति तमन्तरतः प्रक्षाल्याज्येनान्वनक्ति मेद्व्य-
 मेवैनत्तत्करोति ॥ ५ ॥ अथास्य सप्तसु प्राणायतनेषु * ।

सप्त हिरण्यशकलान्प्रत्यस्यति ज्योतिर्वा ऽअमृतः
हिरण्यज्ज्योतिरेवास्मिँस्तदमृतन्दधाति ॥ ६ ॥ अथैन-
मन्तरेणाग्नीश्चित्तिञ्चित्वा । कृष्णाजिनमुत्तरलोम प्राची-
नग्नीवम्प्रस्तीर्य तस्मिन्नेनमुत्तानन्निपाद्य जुहुङ्क्ष्वतेन
पूर्णान्दक्षिणे पाणावादधाति सव्य ऽउपभृतमुरसि
द्रुवाम्मुखेऽग्निहोत्रहवणीन्नासिकयोः सुवौ कर्णयोः प्रा-
शिन्नहुरणे शीर्षश्चमसम्प्रणीताप्रणयनम्पाद्वयोः शूर्पे
ऽउदरे पात्रीं समवत्तधानीम्पृषदाज्यवतीं शिन्नस्यान्ते
शम्यामाण्डयोरन्ते वृषारवावन्वगुलूलश्च मुसलञ्चान्त-
रेणोरु ऽअङ्ग्यानि यज्ञपात्राणि दक्षिणे पाणौ स्फ्यम्
॥ ७ ॥ स ऽएष यज्ञायुधी यजमानः । यथा बिभ्य-
दामोषमतीयादेवमेव योऽस्य स्वर्गे लोको जितो भवति
तमभ्यत्येति तमेते सन्ताप्या ऽअग्नयो यथा पुत्राः
पितरम्प्रोषुषमागतः शिवमुपस्पृशन्त्येवः शिवः हैवैनमु-
पस्पृशन्ति प्र हैवैनङ्कल्पयन्ति ॥ ८ ॥ तं यदि गार्ह-
पत्यः पूर्वः प्राप्नुयात् । तद्विद्यात्प्रतिष्ठ ऽएनमग्निः
पूर्वः प्रापत्प्रतिष्ठास्यति प्रत्येव तेऽस्मिँल्लोके स्थास्यन्ति
येऽस्मात्प्रत्यञ्च ऽइति ॥ ९ ॥ अथ यद्याहवनीयः । तद्वि-
द्यान्मुख्य एनमग्निः पूर्वः प्रापन्मुखतो लोकानजैषी-
न्मुखमेव तेऽस्मिँल्लोके भविष्यन्ति येऽस्मात्प्रत्यञ्च
ऽइति ॥ १० ॥ अथ यद्यन्वाहार्यपचनः । तद्विद्यादन्नादु
एनमग्निः पूर्वः प्रापदन्नमत्स्यत्यन्नमेव तेऽस्मिँल्लोकेऽ-
स्यन्ति येऽस्मात्प्रत्यञ्च ऽइति ॥ ११ ॥ अथ यदि

सर्वे सकृत् । तद्विद्यात्कल्ल्याणँल्लोकमजैषीदित्येतान्य-
स्मिन्निवज्ञानानि ॥ १२ ॥ तां वा ऽएताम् । यजमाना-
त्माहुतिमन्ततो जुहोति स योऽस्य स्वर्गे लोको जितो
भवति तत ऽआहुतिमयोऽमृतः सम्भवति ॥ १३ ॥
अथ यान्यश्ममयानि च मृन्मयानि च भवन्ति ।
तानि ब्राह्मणाय ‡ दद्याच्छवोद्वहुमु ह तस्मन्न्यन्ते यस्तानि
प्रतिग्रह्णन्त्याप ऽएवैनान्यबभ्यवहरेयुरापो वा ऽअस्य
सर्वस्य प्रतिष्ठा तदेनमप्स्वेव प्रतिष्ठापयति ॥ १४ ॥
अथैतामाहुतिजुहोति * । पुत्रो वा बभ्राता वा यो
वान्यो ब्राह्मणः स्याद'स्मात्त्वर्मधि जातोऽसि
त्वदयञ्जायताम्पुनः ॥ असौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहे'त्यनपे-
क्षमेत्याप ऽउपस्पृशन्ति † ॥ १५ ॥

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ९५ ॥

‡ का० श्रौ० सू० २५. ७. ३६ ।

* का० श्रौ० सू० २५. ७. ४० ।

(१) शु० य० सं० ३३. २२ ।

† 'अनपेक्षमेत्योपस्पृशन्त्यपः' (का० श्रौ० सू० २५. ७. ४१)

[ज्योतिष्टोमप्रायश्चित्तम्]

सोमो वै राजा यज्ञः प्रजापतिः । तस्यैतास्तन्वो या
 ऽएता देवता या ऽएता ऽआहुतीर्जुहोति ॥ १ ॥ स यद्य-
 ज्ञस्याच्छेत् । यान्तरप्रति देवताम्मन्येत तामनुसमीक्ष्य जुहु-
 याद्यदि दीक्षोपसत्त्वाहवनीये यदि प्रसुत ऽआग्नीध्रे वि-
 वा ऽएतद्यज्ञस्य पर्व स्रष्टसते यद्ध्वलति सा यैव तर्हि
 तत्र देवता भवति तयैवैतदेवतया यज्ञम्भिषज्यति तया
 देवतया यज्ञम्प्रति सन्दधाति ॥ २ ॥ स यद्येनम्मनसाभि-
 क्ष्यातः । यज्ञो नोपनमेत्परमेष्ठिने स्वाहेति जुहुयात्परमेष्ठी
 हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यज्ञो नमति ॥३॥
 [* काण्डस्यार्धम् २३०] अथ यद्येनं वाचाभिर्व्याहृतः । यज्ञो
 नोपनमेत्प्रजापतये स्वाहेति जुहुयात्प्रजापतिर्हि स तर्हि भव-
 त्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यज्ञो नमति ॥४॥ अथ यस्य
 राजानमच्छेत्वा । नाहुरन्त ऽएयुरन्धसे स्वाहेति जुहुयादन्धो
 हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यज्ञो नमति
 ॥ ५ ॥ अथ यदि सातः । किञ्चिदाप्येत सवित्रे स्वाहेति
 जुहुयात्सविता हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं
 व्यज्ञो नमति ॥ ६ ॥ अथ यदि दीक्षासु । किञ्चिदाप्येत
 विश्वकर्मणे स्वाहेति जुहुयाद्विश्वकर्मा हि स तर्हि
 भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यज्ञो नमति ॥ ७ ॥ अथ
 यदि सोमकूप्यण्याम् । किञ्चिदाप्येत पूष्णो स्वाहेति
 जुहुयात्पूषा हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं
 व्यज्ञो नमति ॥ ८ ॥ अथ यदि कूयायोपोत्थितः । किञ्चि-

दापयेतेन्द्राय च मरुद्भ्यश्च स्वाहेति जुहुयादिन्द्रश्च हि स
 तर्हि मरुतश्च भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो नमति
 ॥९॥ अथ यदि पण्यमानः । किञ्चिदापयेतासुराय स्वाहेति
 जुहुयादसुरो हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं
 व्यजो नमति ॥ १० ॥ अथ यदि क्रीतः । किञ्चिदापयेत
 मित्राय स्वाहेति जुहुयाग्नित्रो हि स तर्हि भवत्यप पाप्मा-
 नः हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ ११ ॥ अथ यदूरावा-
 सन्नः । किञ्चिदापयेत विष्णवे शिपिविष्टाय स्वाहेति
 जुहुयाद्विष्णुर्हि स तर्हि शिपिविष्टो भवत्यप पाप्मानः
 हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ १२ ॥ अथ यदि पथ्युह्य-
 माणः । किञ्चिदापयेत विष्णवे नरन्धिषाय स्वाहेति
 जुहुयाद्विष्णुर्हि स तर्हि नरन्धिषो भवत्यप पाप्मानः
 हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ १३ ॥ अथ यद्यागतः ।
 किञ्चिदापयेत सोमाय स्वाहेति जुहुयात्सोमो हि स
 तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ १४ ॥
 अथ यद्यासन्ध्यामासन्नः । किञ्चिदापयेत वरुणाय स्वाहेति
 जुहुयाद्वरुणो हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं
 व्यजो नमति ॥ १५ ॥ अथ यद्याग्नीद्धगतः । किञ्चिदा-
 पयेताग्नेये स्वाहेति जुहुयादग्निर्हि स तर्हि भवत्यप
 पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ १६ ॥ अथ यदि
 हविर्दानगतः । किञ्चिदापयेतेन्द्राय स्वाहेति जुहुयादिन्द्रो
 हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो नमति
 ॥ १७ ॥ अथ यद्युपावहियमाणः किञ्चिदापयेताथर्वणे

स्वाहेति जुहुयादुथर्वा हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः
हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ १८ ॥ अथ यद्यङ्गुषु न्युप्तः ।
किञ्चिदापद्येत विद्भ्यो देवेभ्यः स्वाहेति जुहुयाद्विद्भ्यो
हि स तर्हि देवा भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो
नमति ॥ १९ ॥ अथ यद्याप्याव्यमानः । किञ्चि-
दापद्येत विष्णवे ऽआप्प्रीतपाय स्वाहेति जुहुयाद्वि-
ष्णुर्हि स तर्ह्याप्प्रीतपा भवत्यप पाप्मानः हत
ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ २० ॥ अथ यद्यभिषूयमाणः ।
किञ्चिदापद्येत यमाय स्वाहेति जुहुयाद्यमो हि स तर्हि
भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ २१ ॥
अथ यदि सम्भ्रयमाणः । किञ्चिदापद्येत विष्णवे स्वाहेति
जुहुयाद्विष्णुर्हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं
व्यजो नमति ॥ २२ ॥ अथ यदि पूयमाणः । किञ्चिदाप-
द्येत वायवे स्वाहेति जुहुयाद्वायुर्हि स तर्हि भवत्यप
पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ २३ ॥ अथ यदि
पूतः । किञ्चिदापद्येत शुक्राय स्वाहेति जुहुयाच्छुक्रो हि स
तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ २४ ॥
अथ यदि क्षीरश्रीः । किञ्चिदापद्येत शुक्राय स्वाहेति
जुहुयाच्छुक्रो हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं
व्यजो नमति ॥ २५ ॥ अथ यदि सक्तुश्रीः । किञ्चिदा-
पद्येत मन्थिने स्वाहेति जुहुयान्मन्थी हि स तर्हि भवत्यप
पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ २६ ॥ अथ यदि
चमसेषूनीतः । किञ्चिदापद्येत विद्भ्यो देवेभ्यः स्वा-

जुहुयाद्विश्श्वे हि स तर्हि देवा भवत्यप पाप्मानः
 हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ २७ ॥ अथ यदि होमायो-
 द्यतः । किञ्चिदापद्येतासवे स्वाहेति जुहुयादुसुर्हि स तर्हि
 भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ २८ ॥
 अथ यदि हूयमानः । किञ्चिदापद्येत रुद्राय स्वाहेति
 जुहुयाद्रुद्रो हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं
 व्यजो नमति ॥ २९ ॥ अथ यद्यब्भ्यावृत्तः । किञ्चिदाप-
 द्येत वाताय स्वाहेति जुहुयाद्वातो हि स तर्हि भवत्यप
 पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ ३० ॥ अथ यदि प्रिति-
 ख्यातः । किञ्चिदापद्येत नृचक्षसे स्वाहेति जुहुयान्नृचक्षा
 हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो
 नमति ॥ ३१ ॥ अथ यदि भक्ष्यमाणः किञ्चिदापद्येत
 भक्षाय स्वाहेति जुहुयाद्भक्षो हि स तर्हि भवत्यप पाप्मा-
 नः हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ ३२ ॥ अथ यदि नाराशः-
 सेषु सन्नः । किञ्चिदापद्येत पितृभ्यो नाराशःसेभ्यः
 स्वाहेति जुहुयात्पितरो हि स तर्हि नाराशःसा भवत्यप
 पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ ३३ ॥ अथ यद्य-
 वभृथायोद्यतः । किञ्चिदापद्येत सिन्धवे स्वाहेति जुहुया-
 र्सिन्धुर्हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो
 नमति ॥ ३४ ॥ अथ यद्यब्भ्यवहियमाणः । किञ्चिदा-
 पद्येत समुद्राय स्वाहेति जुहुयात्समुद्रो हि स तर्हि
 भवत्यप पाप्मानः हत ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ ३५ ॥*

अथ यदि प्रप्लुतः । किञ्चिदापयेत सलिलाय स्वाहेति
जुहुयात्सलिलो हि स तर्हि भवत्यप पाप्मानः हत
ऽउपैनं व्यजो नमति ॥ ३६ ॥ ता वा एताः । चतुस्त्रिं-
शतमाज्याहुतीर्जुहोति त्रयस्त्रिंशद्वै देवाः प्रजापतिश्च-
तुस्त्रिंश एतदु सर्वैर्देवैर्व्यजम्भिषज्यति सर्वैर्देवैर्व्यजम्प्रति
सुन्दधाति ॥ ३७ ॥ ता ब्रह्मैव जुहुयात् । नाब्रह्मा ब्रह्मा वै
यजस्य दक्षिणतः आस्ते ब्रह्मा यजन्दक्षिणतो गोपायति यदि
तु ब्रह्मा न विद्यादपि य एव कश्च विद्यात्स जुहुयाद्ब्र-
ह्माणन्त्वामन्य ब्रह्मणातिसृष्टस्तासां वा एतासां व्याहृ-
तीनाम्बन्धुता वसिष्ठो ह विराजं विदुश्चकार तां हेन्द्रोऽ-
भिदक्ष्यौ ॥ ३८ ॥ स होवाच । ऋषे विराजः ह वै वेत्थ
ताम्मे ब्रूहीति स होवाच किम्मम ततः स्यादिति सर्व-
स्य च ते यजस्य प्रायश्चित्तिम्ब्रूयात् रूपञ्च त्वा
दर्शयेयेति स होवाच यन्नु मे सर्वस्य यजस्य प्रायश्चित्-
तिम्ब्रूयाः किमु स स्याद्यन्तवः रूपन्दर्शयेथा ऽहुति जीव-
स्वर्गः एवास्माल्लोकारप्रेयादिति ॥ ३९ ॥ ततो हैतामृषि-
रिन्द्राय विराजमुवाच । इयं वै विराडिति तस्माद्योऽस्यै
भूयिष्ठैर्लभते स एव श्रेष्ठो भवति ॥ ४० ॥ अथ
हैतामिन्द्र ऽऋषये । प्रायश्चित्तिमुवाचाग्निहोत्रादग्न्य
ऽआ महतः ऽउक्त्वयात्ता ह स्मैताः पुरा व्याहृतीर्वसिष्ठो
एव विदुस्तस्माद्ध स्म पुरा वासिष्ठ एव ब्रह्मा
भवति यतस्त्वेनाऽअप्येतर्हि य एव कश्चाधीते ततोऽ-
प्येतर्हि य एव कश्च ब्रह्मा भवति स ह वै ब्रह्मा

भ॒वितुम॑र्हति स वा ब्र॒ह्मन्नि॒त्याम॑न्त्रितः प्र॒तिशृ॑णुयाद्य॒
ऽए॒वमे॒ता व्य॒ाहृ॒तीर्वे॑द ॥ ४१ ॥

षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

[* सौत्रामणीहविः]

वि॒श्वरूपं॑ वै त्वाष्ट्र॒मिन्द्रोऽह॑न् । तन्त्वष्ट्रा॒ हत॑पुत्रोऽ॒
ब॒भ्यच॑रत्सोऽभिचरणीयम॒पेन्द्रः॑ सोममाहरत्तस्येन्द्रो यज्ञ॒
वेश॑सङ्क॒त्वा प्रा॑स॒हा सोम॑मपिबत्स वि॒ष्वङ् व्य॑च्छे॒
त्तस्येन्द्रि॑यं वी॒र्यम॑ङ्गादङ्गाद॒स्रवत् ॥ १ ॥ तस्या॑क्षि॒बभ्यामे॒व
तेजोऽस्र॑वत् । सोऽज॑ः पशुर॒भवद्भू॑स्मोऽथ यत्प॒क्षम॑ब॒भ्यस्ते
गोधू॑मा यदु॒श्रुब॑भ्यस्तत्कु॒वलम् ॥ २ ॥ ना॒सिका॑ब॒भ्या॒
मे॒वास्य॑ वी॒र्यम॑स्रवत् । सोऽविः॑ पशुर॒भवन्मे॒षोऽथ॑ यच्छ॒ले॒
ष्मण॑स्ता॒ ऽउ॒पवा॑का य॒त्स्नीहा॑ तद्द॒दरम् ॥ ३ ॥ मु॒खा॒
दे॒वास्य॑ ब॒लम॑स्रवत् । स गौः॑ पशुर॒भवद्दृ॒षभोऽथ॑ ये
फे॒नास्ते॑ य॒वा य॒त्स्नेह॑स्तत्क॒र्कन्धु ॥ ४ ॥ श्रो॒त्रादे॒वास्य॑
य॒शोऽस्र॑वत् । तदे॒कश॑फम॒भवदु॒श्वोऽश्व॑तरो गर्ह॒भः ॥ ५ ॥
स्त॒नाब॑भ्यामे॒वास्य॑ शु॒क्रम॑स्रवत् । तत्प॒योऽभ॑वत्पशूनाञ्ज्यो॒-

* सुष्ठु त्रायत इति सुत्रामा तस्येय सौत्रामणी नाम पशुयगः । स च स्वतन्त्रोऽङ्गभूतश्चेति द्विविधः । चयनानन्तरं तदङ्गत्वेनानुष्ठीयमाना सौत्रामण्यङ्गभूता । स्वातन्त्र्येण विहिता च प्रधानभूता । सा नित्या काम्या नैमित्तिकी चेति त्रिविधा । तत्र फलमनुद्दिश्य विहिता नित्या हविर्यज्ञान्तर्गता । सैव च ऋद्धिफलोद्देशेन विधीयमाना काम्या । सोमवमनादिषु निमित्तेष्वप्येषु तदनन्तरमनुष्ठेयतया विहिता नैमित्तिकी । स्वतन्त्रसौत्रामण्यां ब्राह्मणस्यैवाधिकारः । अङ्गभूतायां तु क्षत्रियवैश्यावप्यधिकारिणौ ।

रुरस ऽएवास्य हृदयात्विषिरस्त्रवत्स इश्येनोऽपाष्टिहाभव-
 द्वयसा७० राजा ॥ ६ ॥ नाब्भ्या ऽएवास्य शुषोऽस्त्रवत् ।
 तत्सीसमभवन्नायो न हिरण्यः रेतस ऽएवास्य रूपमस्त्र-
 वत्तत्सुवर्णः हिरण्यमभवच्छिन्नादेवास्य रसोऽस्त्रवत्सा
 परित्नुदभवत्स्निग्धीभ्यामेवास्य भामोऽस्त्रवत्सा सुरा-
 भवदुन्नस्य रसः ॥ ७ ॥ मूत्रादेवास्यौजोऽस्त्रवत् । स
 वृकोऽभवदारण्यनानाम्पशूनाञ्छूतिरूवद्ध्यादेवास्य मङ्गुर-
 स्त्रवत्स ऋग्यग्वोऽभवदारण्यनानाम्पशूना७० राजा लोहिता-
 देवास्य सहोऽस्त्रवत्स सिन्धोऽभवदारण्यनानाम्पशूनामीशः
 ॥ ८ ॥ लोमब्भ्य ऽएवास्य चित्तमस्त्रवत् । ते इयामाका
 ऽअभवँस्त्वच ऽएवास्यापचितरस्त्रवत्सोऽइश्वत्थो वृनस्पति-
 रभवद्गमांश्छेब्भ्य ऽएवास्यार्गमस्त्रवत्स ऽउदुम्बरोऽभवदु-
 स्थिब्भ्य ऽएवास्य स्वधास्त्रवत्स इयग्वोऽभवन्मज्जब्भ्य
 ऽएवास्य भक्षः सोमपीथोऽस्त्रवत्ते व्रीहयोऽभवन्नेवमस्ये-
 न्द्रियाणि व्रीर्ष्याणि ऋयुदक्कामन् ॥ ९ ॥ अथ ह वै तर्हि ।
 नमुचिनैवासुरेण सह चचार स ऽऐक्षत नमुचिरपुनर्वा
 ऽअयमभूदन्तास्येन्द्रियं व्रीर्ष्यः सोमपीथमन्नाद्यः हरा-
 णीति तस्यैतयैव सुरयेन्द्रियं व्रीर्ष्यः सोमपीथमन्नाद्यमह-
 रत्स ह न्यवर्णः शिशये तन्देवा ऽउपसञ्जग्मिरे इष्ट्रेष्टो वै
 नोऽयमभूत्तमिमम्पाप्माविदद्धन्तेमम्भिषज्यामेति ॥ १० ॥
 तेऽइश्वनावब्रुवन् । युवं वै ब्रह्माणौ मिषजौ स्थो
 युवमिमम्भिषज्यतमिति तावब्रूतामस्तु नौ भाग ऽइति
 तेऽब्रुवन् ऽएषोऽजः स वामभाग ऽइति तथेति तस्मा-

दाश्श्वनो धूम्रो भवति ॥ ११ ॥ ते सुरस्वतीमब्रुवन् ।
 त्वं वै भैषज्यमसि त्वमिमिभषज्येति साब्रवीदस्तु मे
 भाग ऽहुति तेऽब्रुवन् ऽएषोऽविः स ते भाग ऽहुति
 तथेति तस्मात्सारस्वतो मेषो भवति ॥ १२ ॥ अथाब्रुवन् ।
 एतावद्वा ऽअस्मिन्नेतर्हि यावदयमृषभोऽस्यैवायमस्तिवति
 तथेति तस्मादैन्द्र ऽऋषभो भवति ॥ १३ ॥ तावद्श्वनौ
 च सुरस्वती च । इन्द्रियं वीर्यं मुचेराहुत्य तदस्मिन्पुन-
 रदधुस्तम्पाप्मनोऽत्रायन्त सुत्रातम्बतैनम्पाप्मनोऽत्रास्म-
 हीति तद्वा सौत्रामण्यभवत्तसौत्रामण्यै सौत्रामणी-
 त्वन्त्रायते सृत्योरात्मानमप पाप्मानः हते य ऽएवमेत-
 त्सौत्रामण्यै सौत्रामणीत्वं वेद त्रयस्त्रिंशदक्षिणा भवन्ति
 त्रयस्त्रिंशद्धि तन्देवता ऽअभिषज्यंस्तस्मादाहुर्भेषजन्दु-
 क्षिणा ऽहुति ॥ १४ ॥

सप्तमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[सुराक्रयादि]

अप वा ऽएतस्मात् । तेज ऽइन्द्रियं वीर्यं ऽक्रामति
 यः सोमोऽतिपवत ऽऊर्ध्वं वावाञ्च वा ॥ १ ॥ तदाहुः ।
 अन्नं वा ऽएतद्ब्राह्मणस्य यत्सोमो न वै सोमेन ब्राह्मणः
 सोमवामी स यो वा ऽअलम्भूत्यै सऋभूतिन्न प्राप्नोति
 यो वालम्पशुर्भ्यः सन्पशून् विन्दते स सोमवामी पशवो
 हि सोम ऽहुति ॥ २ ॥ स ऽएतमाश्श्वनन्धूम्रमालभेत ।

सारस्वतस्मेषमैन्द्रमृषभमश्निवन्नौ वै देवानाम्भिषजौ
 ताबभ्यामेवैनम्भिषज्यति सरस्वती भेषजन्तयैवास्मै भेष-
 जङ्करोतीन्द्र ऽइन्द्रियं वीर्यन्तेनैवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यन्द-
 धाति ॥ ३ ॥ चक्षुर्वा ऽअश्निवन्नौ तेजः । यदाश्निवनो
 भवति चक्षुरेवास्मिन्स्तत्तेजो दधात्यथो श्रोत्रं समानं
 हि चक्षुश्च श्रोत्रञ्च ॥४॥ प्राणः सरस्वती वीर्यम् । यत्सा-
 रस्वतो भवति प्राणमेवास्मिन्स्तद्वीर्यन्दधात्यथो ऽअपानः
 समानः हि प्राणश्चापानश्च ॥५॥ [अर्धप्रपाठकः ६०] वाग्नि-
 न्द्रो बलम् । यदैन्द्रो भवति वाचमेवास्मिन्स्तद्वलन्दधात्यथो
 मनः समानः हि वाक्च मनश्च ॥ ६ ॥ आश्निवनीरजाः ।
 सारस्वतीरवीरैन्द्रीर्गाव ऽइत्याहुर्व्यदेते पशव ऽआलब्धन्त
 ऽएताभिरेव देवताभिरेतान्पशून्वरुद्धे ॥ ७ ॥ वृडवानु-
 शिशुर्भवति । यश ऽएवैकशफमवरुद्ध ऽआरण्याना-
 म्पशूनाँल्लोमानि भवन्त्यारण्यानाम्पशूनामवरुद्धै वृक-
 लोमानि भवन्त्योज ऽएव जूतिमारण्यानाम्पशूनामवरुद्धे
 व्याघ्रलोमानि भवन्ति मन्थुमेव राज्यमारण्यानाम्पशूना-
 मवरुद्धे सिंहलोमानि भवन्ति सह ऽएवेशामारण्याना-
 म्पशूनामवरुद्धे ॥ ८ ॥ व्रीहयश्च श्यामाकाश्च भवन्ति ।
 गोधुमाश्च कुवलानि (A) चोपवाकाश्च बदराणि (B) च
 यवाश्च कर्कन्धूनि च शष्पाणि * च तोक्मानि † चोभयमेव

(A) स्थूलानि बदरीफलानि ।

(१) उपवाका इन्द्रयवाः ।

(B) सूक्ष्मबदरीफलानि ।

(२) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः 'च' इति नास्ति ।

* विरूढा व्रीहयः शष्पाणि । † विरूढा यवाः तोक्माः ।

ग्राम्यञ्चान्नमारण्यञ्चावरुद्धेऽथो ऽउभयेनैवाग्नेन यथारू-
 पमिन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते ॥ १ ॥ सीसेन शृष्पाणि
 क्रीणाति । उर्णाभिस्तोक्वमानि सूत्रैर्वीहीनुभयोर्वा ऽए-
 तद्रूपमयसश्च हिरण्यस्य च यत्सीसमुभयः सौत्रा-
 मणीष्टिश्च पशुबन्धश्चोभयस्यावरुद्धे ॥ १० ॥ उर्णा-
 सूत्रेण क्रीणाति । तद्वा ऽएतस्त्रीणाङ्गर्म यदूर्णासूत्रङ्गर्म
 वा ऽइन्द्रियं वीर्यन्तदेतदुत्सन्नं स्त्रीषु तद्यदेवेन्द्रियं वी-
 र्यमुत्सन्नं स्त्रीषु तदेवावरुद्धे ॥ ११ ॥ तद्धेतुद-
 न्येऽद्धैर्यवः । सीसेन क्लीबाच्छृष्पाणि क्रीणन्ति
 तत्तदिति न वा ऽएष स्त्री न पुमान्यत्क्लीबो नेष्टिर्न
 पशुबन्धः सौत्रामणीति वदन्तस्तदु तथा न कुर्यादु-
 भयं वै सौत्रामणीष्टिश्च पशुबन्धश्च व्यृद्धमु वा ऽएत-
 न्मनुष्येषु यत्क्लीबो यज्ञमुख ऽएव ते यज्ञस्य व्यृद्धिन्द-
 धति ये तथा कुर्वन्ति सोमविक्रयिण ऽएव क्रीणीया-
 त्सोमो वै सौत्रामणी यज्ञमुख ऽएव तत्सोमरूपङ्करोति यज्ञस्य
 समृद्धौ ॥ १२ ॥ शतातृण्णा कुम्भी भवति । बहुधेव हि
 स व्यस्रवदुथो शतोऽमानो वै यज्ञो यज्ञमेवावरुद्धे
 सतम्भवति सदेवावरुद्धे चप्यम्भवत्यन्नाद्यस्यैवावरुद्धे
 पवित्रम्भवति पुनन्ति ह्येनं ब्रालो भवति पाप्मनो व्य्यावृत्यै
 सुवर्णः हिरण्यम्भवति रूपस्यैवावरुद्धे शतमानम्भवति
 शतायुर्वै पुरुषः शतेन्द्रिय ऽआयुरेवेन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते
 ॥ १३ ॥ आश्वत्थम्पात्रम्भवति । अपचितिमेवावरुद्ध
 ऽऔदुम्बरम्भवत्यूर्जमेवावरुद्धे नैयग्रोधम्भवति स्वधामेवा-

वरुन्धे स्थाल्ल्यो भवन्ति पृथिव्या ऽएवान्नाद्यमवरुन्धे
 ॥ १४ ॥ पालाशाश्व्युपशयानि भवन्ति । ब्रह्म वै पलाशो
 ब्रह्मणैव स्वर्गल्लोकजयत्यपाष्टिहस्य पत्रे भवतस्त्रिषिमेव
 राज्ञ्यं वयसामवरुन्धे षट्त्रिंशदेतानि भवन्ति षट्त्रिं-
 शदक्षरा वै बृहती बार्हताः पशवो बृहत्स्यैवास्मै पशून्वरुन्धे
 ॥ १५ ॥ तदाहुः । अन्यदेवत्याः पशवो भवन्त्यन्यदेवत्याः
 पुरोडाशा विलोमैतत्क्रियते कथमेतत्सलोम भवतीत्यैन्द्रः
 पशूनामुत्तमो भवत्यैन्द्रः पुरोडाशानाम्प्रथम ऽइन्द्रियं
 वै वीर्यमिन्द्र ऽइन्द्रियेणैवास्मा ऽइन्द्रियं वीर्यं
 सन्दधातीन्द्रियेणेन्द्रियं वीर्यमवरुन्धे ॥ १६ ॥ सावित्रः
 पुरोडाशो भवति । सवितृप्रसूततायै वारुणो भवति
 वरुणो वा ऽएतद्गृह्णाति यः पाप्मना गृहीतो भवति
 वरुणेनैवेन वरुणयाऽमुञ्चत्यन्त्यो भवत्यन्तत ऽएवैनं
 वरुणपाशात्प्रमुञ्चति ॥ १७ ॥ एकादशकपाल ऽऐन्द्रो
 भवति । एकादशाक्षरा वै त्रिष्टुबिन्द्रियमु वै
 वीर्यन्त्रिष्टुबिन्द्रियस्यैव वीर्यस्यावरुन्धे ॥ १८ ॥ द्वादश-
 कपालः सावित्रो भवति । द्वादश वै मासाः सँवत्सरस्य
 सँवत्सरं वा ऽअन्नाद्यमग्न्यायत्तः सँवत्सरादेवास्मा ऽअन्ना-
 द्यमवरुन्धे ॥ १९ ॥ दशकपालो वारुणो भवति । दशा-
 क्षरा वै विराडन्नं विराड्वरुणोऽन्नपतिर्वरुणेनैवास्मा ऽअन्न-
 मवरुन्धे मद्ध्यत ऽएतैः पुरोडाशैः प्रचरति मद्ध्यं वा
 ऽएतेषां योनिः स्वादेवैनान्योनेः प्रजनयति ॥ २० ॥
 ब्रह्मवानुशिगुर्दक्षिणा भवति । उभयं वा ऽएषा जनय-

त्यश्चवच्चाश्चवत्तुओभयः सौत्रामणीष्टिश्च पशुबन्धश्चो-
भयस्यैवावरुद्धौ ॥ २१ ॥

सप्तमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[सौत्रामणीग्रहग्रहणादि]

इन्द्रस्येन्द्रियमन्नस्य रसम् । सोमस्य भक्षः सुरया-
सुरो नमुचिरहरत्सोऽश्विनौ च सरस्वतीओपाधावच्छे-
पानोऽस्मि नमुचये न त्वा दिवा न नक्तः हनानि न
दण्डेन न धन्वना न पृथेन न मुष्टिना न शुष्केण नार्हेणाथ
मऽइदमहर्षीदिदुम्मऽअजिहीर्षथेति ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् ।
अस्तु नोऽत्राप्यथाहरामेति सह नऽएतदथाहरतेत्यब्र-
वीदिति ॥ २ ॥ तावदश्विनौ च सरस्वती च । अपाम्फेनं
वृज्जमसिञ्चन्न शुष्को नार्हऽइति तेनेन्द्रो नमुचेरासुरस्य
व्युष्टायाथ रात्रावनुदितऽआदित्ये न दिवा न नक्त-
मिति शिरऽउदवासयत् ॥ ३ ॥ तस्मादेतद्विषणाभ्यनु-
क्तम् । 'अपाम्फेनेन नमुचेऽशिरऽइन्द्रोदवर्त्तयः ॥
विश्वः यदुजय स्पृध' इति पाप्मा वै नमुचिऽपाप्मानं
वाव तद्विषन्तमभ्रातृव्यऽहत्वेन्द्रियं वीर्यमस्यावृङ्क्त
स यो अभ्रातृव्यवान्स्यात्स सौत्रामण्या यजेत पाप्मान-
मेव तद्विषन्तमभ्रातृव्यऽहत्वेन्द्रियं वीर्यमस्य वृङ्क्ते
तस्य शीर्षश्छिन्ने लोहितमिश्रऽसोमोऽतिष्ठत्तस्मादबी-
भत्सन्त तऽएतदुन्धसोर्विपानमपश्यन्त्सोमो राजामृतः

सुत, ऽहुति तेनैनं स्वदयित्वात्मन्नदधत ॥४॥ 'स्वाद्दीन्त्वा
स्वादुने'ति सुरां सन्दधाति । स्वदयत्येवैनान्तीर्व्रान्ती-
व्वेणे'तीन्द्रियमेवास्मिन्दधात्य'मृताममृतेने'त्यायुरेवास्मि-
न्दधाति 'मधुमतीम्मधुमते'ति रसमेवास्यान्दधाति 'सृजामि
सः सोमेने'ति सोमरूपमेवैनाङ्करोति ॥ ५ ॥ 'सोमोऽ-
स्यश्चिद्वबभ्यास्पच्यस्व । सरस्वत्यै पच्यस्वेन्द्राय सुत्राम्णे
पच्यस्वे'त्येता वा ऽएतन्देवता ऽअग्रे यज्ञः समभरंस्ता-
भिरैवैनः सम्भरत्यथो ऽएता ऽएवैतद्देवता भागधेयेन
समर्द्धयत्यासुनोति सुत्यायै तिस्रो रात्रीर्वसति तिस्रो
हि रात्रीः सोमः क्रीतो वसति सोमरूपमेवैनाङ्करोति
॥ ६ ॥ द्वे वेदी * भवतः । द्वौ वाव लोकावित्याहुर्देवलो-
कश्चैव पितृलोकश्चेत्युत्तरान्या भवति दुक्षिणान्योत्तरो
वै देवलोको दुक्षिणः पितृलोक ऽउत्तरयैव देवलोकमव-
रुद्धे दुक्षिणया पितृलोकम् ॥ ७ ॥ पयश्च सुरा च
भवतः । सोमो वै पयोऽन्नः सुरा पयसैव सोमपीथमव-
रुद्धे सुरयान्नायं क्षत्रं वै पयो विद् सुरा सुराम्पूत्वा पयः
पुनाति विशो ऽएव तत्क्षत्रञ्जनयति विशो हि क्षत्रञ्जायते
॥ ८ ॥ 'वाँयोः पूतः पवित्रेण । प्रत्यङ्गसोमो ऽअतिद्रुत,
ऽहुति सोमातिपूतस्य पुनाति यथारूपमेवैनम्पुनाती'न्द्रस्य

(१) शु० य० सं० १९. १ । (२) शु० य० सं० १९. १ । (३) शु० य० सं० १९. १ । (४) शु० य० सं० १९. १ । (५) शु० य० सं० १९. १ । (६) शु० य० सं० १९. १ ।

* का० श्री० सू० १९. २. १ ।

(७) शु० य० सं० १९. ३ ।

† मुखेतरच्छिद्रसोममग्निं इत्यर्थः । (८) शु० य० सं० १९. ३ ।

युज्यः सखे'ति यदेवास्य तेनेन्द्रियं वीर्यमतिक्रान्तम्भवति
तदस्मिन्पुनर्दधाति ॥ ९ ॥ 'वायोः पूतः पवित्रेण ।
प्राङ्क्वसोमो ऽतिद्रुत' ऽइति सोमवामिनः पुनाति यथा-
रूपमेवैनम्पुनातीन्द्रस्य युज्यः सखे'ति यदेवास्य तेनेन्द्रियं
वीर्यमतिक्रान्तम्भवति तदस्मिन्पुनर्दधाति ॥ १० ॥
'पुनाति ते परिस्रुत'मिति । समृद्धिकामस्य पुनाति
समृद्धौ 'सोमैः सूर्यस्य दुहिते'ति इश्रद्धा वै सूर्यस्य
दुहिता इश्रद्धयैष सोमो भवति इश्रद्धयैवैनः सोमङ्करोति
'द्वारेण शशवता तने'ति बालेन ह्येषा पूयते ॥ ११ ॥
'ब्रह्म क्षत्रम्पवत' ऽइति पयः पुनाति । ब्रह्मण ऽएव तत्क्ष-
त्रजनयति ब्रह्मणो हि क्षत्रजायते 'तेजं ऽइन्द्रिय'मिति
तेज ऽएवास्मिन्निन्द्रियं वीर्यन्दधाति 'सुरया सोम' ऽइति
सुरया हि सोमः 'सुतं ऽआसुत' ऽइत्यासुताद्धि स्यूते
'मदाये'ति मदाय वाव सोमो मदाय सुरोभावेव सोमम-
दुश्च सुरामदञ्चावरुद्धे 'शुक्लेण देव देवताः पिष्टग्धी'ति
शुक्लेण देव देवताः प्रीणीहीत्येवैतदाह 'रसेनान्नं यज-
मानाय धेही'ति रसमेवान्नं यजमाने दधाति पूर्वं पयो-
ग्रहा गृह्यन्तेऽपरे सुराग्रहा विशन्तक्षत्रस्यानुवर्तमानिङ्क-
रोति ॥ १२ ॥ 'कुविर्दङ्ग यवमन्तो यवञ्चि'दिति । पयो-
ग्रहान्गृह्णाति * सोमाथंशवो वै यवाः सोमः पयः

(१) शु० य० सं० १९. ३ । (२) शु० य० सं० १९. ३ । (३) शु० य० सं० १९. ४ । (४) शु० य० सं० १९. ४ । (५) शु० य० सं० १९. ४ । (६-१२) शु० य० सं० १९. ५ । (१३) शु० य० सं० १९. ६ ।

* का० श्रौ० सू० १९. २. १४ ।

सोमेनैवैनं सोमङ्करोत्येकया गृह्णात्येकधैव यजमाने
 शिश्रयन्दधाति शशीर्हि पयः ॥ १३ ॥ 'नाना हि वान्देव-
 हितः सदस्कृत'मिति । सुराग्रहाद्वृह्णाति नाना हि सोमश्च
 सुरा च देवहितमिति देवहिते ह्येते नाना सदस्कृतमिति द्वे
 हि वेदी भवतो 'मा सः सृक्षाथाम्परमे व्योम'न्निति पाप्म-
 नैवैनं व्यावर्त्तयति 'सुरा त्वमसि शुष्मिणी'ति सुरामेव
 सुराङ्करोति 'सोम एष'ऽद्विति सोममेव सोमङ्करोति 'मा मा
 हिंसीः स्वां व्योनिमाविशन्ती'ति यथायोज्येवैनानां व्याव-
 र्त्तयत्यात्मनोऽहिंसाया एकया गृह्णात्येकधैव यजमाने
 यशो दधाति यशो हि सुरा ॥ १४ ॥ क्षत्रं वै पयोग्रहाः
 विट् सुराग्रहा यद्व्यतिषक्ताद्वृह्णीयाद्विशं क्षत्राद्व्यवच्छि-
 न्द्यात्क्षत्रं विशः पापवस्यसङ्कुर्व्याद्यज्ञस्य व्यृद्धिं व्यति-
 षक्तान्गृह्णाति विशमेव क्षेत्रेण सन्दधाति क्षत्रं विशा
 पापवस्यस्य व्यवृत्तयै यज्ञस्य समृद्ध्यै ॥ १५ ॥ प्राणा वै
 पयोग्रहाः । शरीरः सुराग्रहा यद्व्यतिषक्तान्गृह्णीया-
 च्छरीरम्प्राणेभ्यो व्यवच्छिन्द्यात्प्राणाञ्छरीरात्प्रमायुको
 यजमानः स्याद्व्यतिषक्तान्गृह्णाति शरीरमेव प्राणैः
 सन्दधाति प्राणाञ्छरीरेणाथो आयुरेवास्मिन्दधाति
 तस्मात्सौत्रामण्येजानः सर्वमायुरेत्यथो य एवमेतद्वेद
 ॥ १६ ॥ सोमो वै पयोग्रहाः । अन्नः सुराग्रहा यत्पयो-
 ग्रहाश्च सुराग्रहाश्च गृह्यन्ते सोमपीथञ्चैवान्नाद्यश्चावरुन्दे

॥ १७ ॥ पशवो वै पयोग्रहाः । अन्नं सुराग्रहा यत्पयो-
ग्रहाश्च सुराग्रहाश्च गृह्यन्ते पशुश्चैवान्नाद्यश्चावरुन्दे
॥ १८ ॥ ग्राम्या वै पशवः पयोग्रहाः । आरण्याः
सुराग्रहा यत्पयोग्रहाश्च सुराग्रहाश्च गृह्यन्ते ग्राम्या-
श्चैव पशूनारण्याश्चावरुन्दे ग्राम्येण चान्नेनारण्येन
च पयोग्रहाञ्छ्रीणाति तस्माद्ग्राम्याणाम्पशूना-
द्ग्राम्यश्चैवान्नाद्यमारण्यश्चावरुद्धम् ॥ १९ ॥ तदाहुः ।
एतस्यै वा ऽएतदघलायै देवतायै रूपं यदेते घोरा
ऽआरण्याः पशवो यदेतेषाम्पशूनाल्लोमभिः पयोग्र-
हाञ्छ्रीणीयाद्रुद्रस्यास्ये पशूनपिदह्यादपशुर्भुजमानः स्या-
द्यन्न इश्रीणीयादनवरुद्धा ऽअस्य पशवः स्यू रुद्रो हि
पशूनामीष्ट ऽडुति सुराग्रहानेवैतेषाम्पशूनाल्लोमभिः
श्रीणाति सुरायामेव तद्रौद्रन्दधाति तस्मात्सुराम्पीत्वा
रौद्रमना ऽअथो ऽआरण्येष्ण्वेव पशुषु रुद्रस्य हेति-
न्दधाति ग्राम्याणाम्पशूनामहिःसाया ऽअवरुद्धा ऽअस्य
पशवो भवन्ति न रुद्रस्यास्ये पशूनपिदधाति ॥ २० ॥
‘यौ ळ्याग्रं विषूचिका । उभौ ळ्वृकश्च रक्षति ॥ इत्येनम्प-
तत्रिणः सिद्धः सेमम्पात्रहसः’ ॥ ‘यदापिपेष मात-
रम्पुत्रः प्रमुदितो धयन् ॥ एतत्तदग्रे ऽअनृणो भवाम्यहतौ
पितरौ मये’ति ॥ २१ ॥ अङ्कशुश्च प्रतिप्रस्थाता च ।
जघनेन वेदिम्प्राश्चमावृत्तं यजमानं इत्येनपञ्चाब्ध्या-
मूर्द्धञ्चावाञ्च पावयतः प्राणोदानयोस्तद्रूपम्प्राणोदाना-

वेवावरुन्ध ऽऊर्द्धश्च ह्ययमवाङ् च प्राण ऽआत्मानमनु-
सञ्चरति 'सम्पृच स्थ सम्मा भट्रेण पृङ्क्ते'ति पयोग्रहा-
न्तसम्मृशति श्रियैवैनं व्यशसा समर्द्धयति 'विपृच स्थ वि
मा पाप्मना पृङ्क्ते'ति सुराग्रहान्पाप्मनैवैनं व्यवावर्त्त-
यति ॥ २२ ॥

सप्तमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

[ग्रहभक्षणसुरापावनादि]

इन्द्रस्य वै यत्र । इन्द्रियाणि वीर्याणि व्युदक्ता-
मस्तानि देवा एतेनैव यजेन पुनः समदधुर्यत्पयोग्रहाश्च
सुराग्रहाश्च गृह्यन्त ऽइन्द्रियाण्येवास्मिंस्तु वीर्याणि
पुनः सन्दधत्युत्तरेऽग्नौ पयोग्रहाञ्जुह्वति शुक्लेणैवैनन्तत्सो-
मपीथेन समर्द्धयन्ति ॥ १ ॥ स जुहोति 'सुरावन्तम्बर्हिषदः
सुवीर'मिति सुरावान्वा एष बर्हिषद्यज्ञो यत्सौत्रामणी
बर्हिषैवैनं व्यजेन समर्द्धयति 'यज्ञः हिन्वन्ति महिषा
नमोभिरित्थृत्विजो वै महिषा यज्ञो नम ऽऋत्विग्भिरेव
यज्ञः समर्द्धयति यजेन यजमान'न्दुधानाः सोम'मिति सोम-
पीथमेवास्मिन्दधति 'दिवि देवतास्वि'ति दिव्येवैनन्दे-
वतासु दधति 'मदेमेन्द्र'मिति मदाय वाव सोमो मदाय
सुरोभावेव सोममदुश्च सुरामदश्चावरुन्दे 'यजमानाः

(३) शु० य० सं० १९. ११ । (४) शु० य० सं० १९. ११ । (५) शु० य० सं०
१९. ३२ । (६) शु० य० सं० १९. ३२ । (७) शु० य० सं० १९. ३२ । (८) शु० य०
सं० १९. ३२ । (९) शु० य० सं० १९. ३२ । (१०) शु० य० सं० १९. ३२ ।

स्वर्का' ऽदृत्यर्को * वै देवानामन्नमन्नं व्यजो यजेनैवैनम-
 न्नायेन समर्द्धयति हुत्वा भक्षयन्ति समृद्धमेवास्य तद्वर्द्ध-
 यन्ति ॥ २ ॥ स भक्षयति । 'यमश्शिवना नमुचेरासुरा-
 दधी'त्यश्शिवनौ ह्येतन्नमुचेरद्ध्याहरताथं 'सरस्वत्यसुनोदि-
 न्द्रियाये'ति सरस्वती ह्येतमसुनोदिन्द्रियाये'मन्तः शुक्ल-
 मधुमन्तमिन्दु'मिति शुक्लो वा ऽएष मधुमानिन्दुर्धत्सोमः
 'सोमँः राजानमिह भक्षयामी'ति सोम ऽएवास्य राजा
 भक्षितो भवति दक्षिणेऽग्नौ सुराग्रहाञ्जुहति पाप्मनैवैन-
 न्तद्वयावर्त्तयन्ति ॥ ३ ॥ स जुहोति । 'यस्ते रसः
 सम्भृत ऽओषधीष्व'त्यपाञ्च वा ऽएष ऽओषधीनाञ्च
 रसो यत्सुरापाञ्चैवैनमेतदोषधीनाञ्च रसेन समर्द्धयति
 'सोमँस्य शुष्मः सुरया सुतस्ये'ति य ऽएव सोमे शुष्मो
 यः सुरायान्तमेवावरुद्धे 'तेन जिन्व यजमानम्मदेने'ति तेन
 प्प्रीणीहि यजमानम्मदेनेत्येवैतदाह 'सरस्वतीमश्शिवनावि-
 न्द्रमग्नि'मिति देवताभिरेव यजः समर्द्धयति देवताभिर्ध्वजेन
 यजमानः हुत्वा भक्षयन्ति ऋषृद्धमेवास्य तत्समर्द्धयन्ति
 ॥४॥ स भक्षयति । 'यदुँत्र रिप्तः रसिनः सुतस्ये'ति सुता-
 सुतयोरेव रसमवरुद्धे 'यदिन्द्रो ऽअपिबच्छीभि'रितीन्द्रो
 ह्येतदपिबच्छीभिर्'हन्तुँदस्य मनसा शिवेने'त्यशिव ऽइव वा

* 'अर्कमन्नं भवत्यर्चति भूतानि' (निरु० नै० का० ५. ४) ।

(१) शु० य० सं० १९. ३४ । (२) शु० य० सं० १९. ३४ । (३) शु० य० सं० १९. ३४ । (४) शु० य० सं० १९. ३४ । (५) शु० य० सं० १९. ३३ ।

(६) 'सुरापाञ्चन०' इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः पाठः ।

(७) शु० य० सं० १९. ३३ ।

(८) शु० य० सं० १९. ३३ । (९) शु० य० सं० १९. ३३ । (१०) शु० य० सं० १९. ३५ । (११) शु० य० सं० १९. ३५ । (१२) शु० य० सं० १९. ३५ ।

ऽएष भक्षो यत्सुरा ब्राह्मणस्य शिवमेवैनमेतत्कृत्वात्स-
न्धत्ते 'सोमं६ राजानमिह भक्षयामी'ति सोम ऽएवास्य
राजा भक्षितो भवति ॥ ५ ॥ तद्वैतदुन्न्येऽद्धर्षवः ।
राजन्न्यं वा वैश्यं वा परिक्रीणन्ति स ऽएतद्भक्षयिष्यतीति
तदु तथा न कुर्याद्यो ह वा ऽएतद्भक्षयति तस्य हैव-
म्पितृन्पितामहानेष सोमपीथोऽन्वेति दक्षिणस्यैवाग्नेस्त्री-
नङ्गारान्निर्वृत्त्य बहिष्परिधि तदेताभिर्व्याहृतिभिर्जुहुयात्
॥ ६ ॥ 'पितृभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधा नम' ऽइति ।
पितृनेव पितृलोके स्वधायान्दधाति 'पितामहेभ्यः स्वधा-
यिभ्यः स्वधा नम' ऽइति पितामहानेव पितामहलोके
स्वधायान्दधाति 'प्रपितामहेभ्यः स्वधायिभ्यः स्वधा
नम' ऽइति प्रपितामहानेव प्रपितामहलोके स्वधायान्द-
धाति ॥ ७ ॥ अप ऽआनीय निनयति । 'अक्षेन्पितर'
ऽइत्यन्नाद्यमेवेषु दधात्य'मीमदन्त पितर' ऽइति मद-
यत्येवैनान'तीतृपन्त पितर' ऽइति तर्पयत्येवैना'न्पितरः
शुन्धद्ध'मित्यनुपूर्वमेवैनान्तस्वार्न्पावयति पवित्रं वै सौत्रा-
मणी ॥ ८ ॥ त्रिभिः पवित्रैः पावयन्ति । त्रयो वा ऽइमे
लोका ऽएभिरेवैनल्लोकैः पुनन्ति ॥ ९ ॥ पावमानीभिः
पावयन्ति । पवित्रं वै पावमान्यः पवित्रेणैवैनस्पुनन्ति
॥ १० ॥ तिसृभिस्तिसृभिः पावयन्ति । त्रयो वै प्राणाः

(१) शु० य० सं० १९. ३५ । (२) शु० य० सं० १९. ३६ । (३) शु० य० सं० १९. ३६ । (४) शु० य० सं० १९. ३६ । (५) शु० य० सं० १९. ३६ । (६) शु० य० सं० १९. ३६ । (७) शु० य० सं० १९. ३६ । (८) शु० य० सं० १९. ३६ ।

प्राण उदानो व्यानस्तैरेवैनम्पुनन्ति ॥ ११ ॥ नवभिः
 पावयन्ति । नव वै प्राणा प्राणैरेवैनम्पुनन्ति प्राणेषु
 पुनः पूतम्प्रतिष्ठापयन्ति ॥ १२ ॥ पवित्रेण पावयन्ति ।
 अजाविकस्य वा एतद्रूपं व्यत्पवित्रमजाविकेनैवैनम्पुनन्ति
 ॥ १३ ॥ बालेन पावयन्ति । गोऽश्श्वस्य वा एतद्रूपं
 व्यद्बालो गोऽश्श्वेनैवैनम्पुनन्ति ॥ १४ ॥ हिरण्येन
 पावयन्ति । देवानां वा एतद्रूपं व्यद्धिरण्यन्देवाना-
 मेवैनः रूपेण पुनन्ति ॥ १५ ॥ सुरया पावयन्ति । सुरा
 हि पूता पूतयैवैनम्पुनन्ति तद्यथा सुरा पूयमाना बल्कसेन
 विविच्यत एवमेवैतद्यजमानः सर्वस्मात्पाप्मनो
 निर्मुच्यते य एव विद्वान्सौत्रामण्या यजते यो वैतदेवं
 वेद ॥ १६ ॥ तदाहुः । याजयितव्यः सौत्रामण्या न
 याजयितव्या इमित्यनन्तरायं ह्येवास्य सर्वम्पाप्मान-
 मपग्नन्तीति तदु ह स्माह रेवोत्तरा स्थपतिः पाटवश्चा-
 क्कोऽपि प्रदानम्प्रदाय याजयितव्यमेवात्मा वै यज्ञस्य यज-
 मानोऽङ्गान्मृत्विजो यत्र वा एतास्मा पूतः पूतानि तत्रा-
 ङ्गान्युभय एव पुनत एतभ्ये पाप्मानमपग्नते तस्मा-
 दपि प्रदानम्प्रदाय याजयितव्यमेवेति ॥ १७ ॥ पितृलोकं
 वा एतेऽन्ववयन्ति । ये दक्षिणेऽग्नौ चरन्त्याज्याहुति-
 जुहोति यज्ञो वा एताज्यं व्यज्ञादेव यज्ञे प्रतितिष्ठन्ति
 ॥ १८ ॥ स जुहोति । 'ये समानाः समनसः पितरो यम-
 राज्ञे ॥ तेषाँल्लोकः स्वधा नमो यज्ञो देवेषु कल्पता'मिति

पितृनेव यमे परिददात्यथो पितृलोकमेव जयति सर्वे
यज्ञोपवीतानि कृत्वोत्तरमग्निमुपसमायन्त्ययं वै लोक
ऽउत्तरोऽग्निरस्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठन्त्याज्याहुतिञ्जु-
होति यज्ञो वा ऽआज्यं व्यज्ञादेव यज्ञे प्रतितिष्ठन्ति
॥ १९ ॥ स जुहोति । 'ये समानाः समनसो जीवा जीवेषु
मामकाः ॥ तेषां श्रीर्मयि कल्पतामस्मिंल्लोके शतः
समा' ऽइति स्वानामेव विश्रयमवरुन्हेऽथो ज्योग्मिजीवातु-
मेवैषु दधाति पयः समन्वारब्धेषु जुहोति प्राणो वा
ऽअन्नम्पयः प्राण ऽएवान्नाद्येऽन्ततः प्रतितिष्ठन्ति ॥२०॥
स जुहोति । 'द्वे सृती ऽअश्रुणवम्पितृणामह'मिति द्वे वा
सृती ऽइत्याहुर्देवानाञ्चैव पितृणाञ्चेति 'ताभ्यामिदं विश्व-
मेजत्समेती'ति ताभ्यां हीदः सर्वमेजत्समेति 'यदन्तरा
पितरम्मातरञ्चे'त्यसौ वै पितेयम्माताभ्यामेव पितृन्देव-
लोकमपिनयत्येकाकी हुतोच्छिष्टम्भक्षयत्येकधैव विश्रय-
मात्मन्धत्ते इश्रीर्हि पयः ॥ २१ ॥ स भक्षयति । 'इदुः
हविः प्रजननम्मे ऽअस्त्विति प्रजननः हि यदि पयो
यदि सोमो 'दुशवीर'मिति प्राणा वै दुश वीराः प्राणा-
नेवात्मन्धत्ते 'सर्वगण'मित्यङ्गानि वै सर्वे गणा ऽअङ्गा-
न्येवात्मन्धत्ते 'स्वस्त्य ऽआत्मसनी'त्यात्मानमेव सनोति

(१) शु० य० सं० १९. ४६ । (२) शु० य० सं० १९. ४७ । (३) शु० य०
सं० १९. ४७ । (४) शु० य० सं० १९. ४७ । (५) शु० य० सं० १९. ४८ ।
(६) शु० य० सं० १९. ४८ । (७) शु० य० सं० १९. ४८ । (८) शु० य०
सं० १९. ४८ । (९) शु० य० सं० १९. ४८ ।

‘प्रजासनी’ति प्रजामेव सनोति ‘पशुसनी’ति पशून्वेव-
सनोति ‘लोकैसनी’ति लोकाय वै यजते तमेव जयत्यभ्य-
सनी’ति स्वर्गो वै लोकोऽभयश्च स्वर्ग एव लोकेऽन्ततः
प्रतितिष्ठत्यग्निः प्रजाम्बहुलाम्मे करोत्त्रन्नम्पयो रेतो
ऽअस्मासु धत्ते’ति तद्य एवैनमेते याजयन्ति तानेतदाहै-
तन्मयि सर्वन्धत्तेति हिरण्येन मार्जयन्तेऽमृतं वै हिरण्य-
ममृत एवान्ततः प्रतितिष्ठन्ति ॥ २२ ॥

अष्टमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या १२० ॥

[सुरानिर्माणादि]

प्रजापतिर्यज्ञमसृजत । तमाहरत्तेनायजत तेनेष्ट्वा
रिरिचान् इवामन्यत स एतं व्यज्ञकृतमपश्यत्सौत्रा-
मणीन्तेनायजत ततो वै स पुनराप्स्यायत रिच्यत इव
वा एष यः सोमेन यजते वीव ह्यस्य वित्तं वेदो हरन्ति
॥ १ ॥ सोमेनेष्ट्वा सौत्रामण्या यजेत । यथा धेनुर्दुग्धा
पुनराप्स्यायेतैव ह वै पुनराप्स्यायत आ प्रजया पशुभिः
प्स्यायते प्रत्यस्मिँल्लोके तिष्ठत्यभि स्वर्गल्लोकञ्जयति य
एवं विद्वान्सौत्रामण्या यजते यो वैतदेवं वेद ॥ २ ॥
तद्धैतत्प्रच्छ । सुप्ला सार्जयः प्रतीदर्शमैभावतं व्यन्न

दीक्षयेव दीक्षते न सोमांशव ऽइव न्युप्यन्तेऽथ कथं
 सौत्रामणी सोमयज्ञो भवतीति ॥ ३ ॥ स होवाच । शिरो
 वा ऽएतद्यज्ञस्य यद्व्रतमात्मा दीक्षैतत्खलु वै व्रतस्य रूपं
 व्यत्सत्यमेतद्दीक्षायै यच्छ्रद्धा मनो यजमानस्य रूपं वाग्य-
 ज्ञस्येति ॥ ४ ॥ स यद्वाचा व्रतमुपैति । आत्मन्येवैतद्य-
 ज्ञस्य शिरः प्रतिदधाति सत्यं श्रद्धायान्दधाति यजमानं
 व्यज्ञे ॥ ५ ॥ तस्मादेतस्य यज्ञस्य । व्रतमेव दीक्षा वृषो
 वै व्रतं व्योषा दीक्षा वृषा सत्यं व्योषा श्रद्धा वृषा मनो
 व्योषा वाग्वृषा पत्यै यजमानस्तस्माद्यत्रैव पतिस्तत्र
 जायाथो यज्ञमुख ऽएव तन्मिथुनानि करोति प्रजात्यै
 ॥ ६ ॥ एते खलु वा ऽएतस्य यज्ञस्य । सोमांशव ऽइत्या-
 हुर्व्यच्छृष्पाणि तोक्वमानि लाजा ऽइति ॥ ७ ॥ प्रातः-
 सवनस्यैतद्रूपम् । यच्छृष्पाण्ययं वै लोकः प्रातःसवनः
 स ऽआश्विनः ऽआश्विनेन पयसा प्रथमां रात्रिम्प-
 रिषिञ्चति स्वेनैवैनमेतल्लोकेन स्वया देवतया स्वेन रूपेण
 प्रातःसवनेन समर्द्धयति ॥ ८ ॥ माध्यन्दिनस्यैतत्सव-
 नस्य रूपम् । यत्तोक्वमान्यन्तरिक्षं वै माध्यन्दिनः
 सवनन्तत्सारस्वतः सारस्वतेन पयसा द्वितीयां रात्रि-
 म्पेरिषिञ्चति स्वेनैवैनमेतल्लोकेन स्वया देवतया स्वेन रूपेण
 माध्यन्दिनेन सवनेन समर्द्धयति ॥ ९ ॥ तृतीयसवनस्यै-
 तद्रूपम् । यल्लाजा द्यौर्वै तृतीयसवनः सैन्द्रयैन्द्रेण पयसा
 तृतीयां रात्रिम्पेरिषिञ्चति स्वेनैवैनमेतल्लोकेन स्वया
 देवतया स्वेन रूपेण तृतीयसवनेन समर्द्धयति ॥ १० ॥

एकस्यै दुग्धेन । प्रथमां रात्रिम्परिषिञ्चति द्वयोर्दुग्धेन
द्वितीयान्तिसृणान्दुग्धेन तृतीयां व्यथारूपमेवैनं व्यथा-
देवतः सवनैः समर्द्धयति ॥ ११ ॥ 'परीतो षिञ्चता सुत'-
मिति परिषिञ्चति सुत्यायै 'सोमो य उत्तमः हवि'-
रित्युत्तमं वा एतद्धविष्यत्सोम उत्तममेवैनः हविष्क-
रोति 'दधेन्वा यो नख्योऽअप्स्वन्तरे'त्यद्भिश्च हेषोऽ-
न्तरेण च सूयते 'सुषाव सोममद्रिभि'रित्यद्भिर्वै सोमः
सूयतेऽद्रिभिरेवैनः सुनोति सोमसुत्यायै ॥ १२ ॥ तदाहुः ।
उभयोर्वा एतद्रूपः सुतस्य चासुतस्य च यत्सौत्रामण्य-
पामेष ओषधीनां रसो यत्पयस्तत्सुतस्य रूपमन्नस्यै-
ष रसो यत्परिस्तुत्तदासुतस्य रूपमुभाब्भ्यामेवैनः सवा-
ब्भ्यां सुनोत्युभाब्भ्यां सवाब्भ्यामवरुद्धे ॥ १३ ॥
तदाहुः । यद्ग्रावभिः सोमः सूयतेऽथ कथं सौत्राम-
णीति प्रैषाप्त्रीभिरिति ब्रूयाद्बार्हता वै प्रैषा बार्हता
ग्रावाणो ग्रावभिर्वै सोमः सूयते ग्रावभिरेवैनः सुनोति
सोमसुत्यायै ॥ १४ ॥ सर्वे पयस्वन्तो भवन्ति । पयसा
हि सूयते सर्वे सोमवन्तो भवन्ति सोमरूपतायै सर्वे
परिब्रुन्मन्तो भवन्ति परिब्रुता हि सूयते सर्वे घृतवन्तो
भवन्त्येतद्वै प्रत्यक्षाद्यज्ञरूपं व्यद्घृतम्प्रत्यक्षादेवैनं व्यज्ञरू-
पङ्करोति सर्वे मधुमन्तो भवन्त्येतद्वै प्रत्यक्षात्सोमरूपं
व्यन्मधु प्रत्यक्षादेवैनः सोमरूपपङ्करोति ॥ १५ ॥ *

(१) शु० य० सं० १९. २ । (२) शु० य० सं० १९. २ । (३) शु० य०
सं० १९. २ । (४) शु० य० सं० १९. २ ।

सर्वं ऽआश्विना भवन्ति । भैषज्याय सर्वं सारस्वता
 ऽअन्नाद्यस्येवावरुद्ध्यै सर्वं ऽऐन्द्रा इन्द्रियस्येव वीर्यस्या-
 वरुद्ध्यै ॥ १६ ॥ यद्वेव सर्वं ऽआश्विना भवन्ति । सर्वं
 सारस्वताः सर्वं ऽऐन्द्रा ऽएता वा ऽएतन्देवता ऽअग्रे
 यज्ञः समभरस्ताभिरेवैनः सम्भरत्यथो ऽएता एवैतद्देवता
 भागधेयेन समर्द्धयति ॥ १७ ॥ सन्तता याज्यापुरोऽनु-
 वाक्या भवन्ति । समानदेवत्याः प्रजानां सन्तत्या
 ऽअव्यवच्छेदाय सर्वा ऽआश्विन्यो भवन्ति सर्वाः सार-
 स्वत्याः सर्वा ऽऐन्द्र्यः समानी बन्धुता ॥ १८ ॥ अनुष्टुभ
 ऽआप्प्रियो भवन्ति । वाग्वा ऽअनुष्टुब्वाचो वै सोमः
 सूयते वाचैवैनः सुनोति सोमसुत्यायै सर्वा ऽआश्विन्यो
 भवन्ति सर्वाः सारस्वत्याः सर्वा ऽऐन्द्र्यः समानी बन्धुता
 ॥ १९ ॥ जागता ऽअनुप्रैषा भवन्ति । इयं वै जगत्यनया
 वै सोमः सूयतेऽनयैवैनः सुनोति सोमसुत्यायै सर्वं
 ऽआश्विना भवन्ति सर्वं सारस्वताः सर्वं ऽऐन्द्राः समानी
 बन्धुता ॥ २० ॥ स वा ऽएष प्रत्यक्षात्सोमयज्ञ एव
 यत्सौत्रामणी तं यद्येकाकी यजमानो भक्षयेद्विष्ट्वैव
 स्यात्पशुबन्धो वा सर्वं ऽऋत्विजो भक्षयन्ति सर्वे वा
 ऽऋत्विजः सोमम्भक्षयन्ति सोमरूपतायै ॥ २१ ॥ आश्वि-
 नमद्धर्षवो भक्षयन्ति । अश्विनौ वै देवानामद्धर्ष-
 स्वमेवैतद्भागधेयं स्व ऽआयतने भक्षयन्ति ॥ २२ ॥
 सारस्वतः होता ब्रह्मा मैत्रावरुणः । वाग्वै यज्ञस्य होता
 हृदयम्ब्रह्मा मनो मैत्रावरुणः स्वमेवैतद्भागधेयं स्व

ऽआयतने भक्षयन्ति ॥ २३ ॥ ऐन्द्रं व्यजमानो भक्ष-
यति । ऐन्द्रो वा ऽएष यज्ञो यत्सौत्रामणीन्द्रायतन ऽएष
ऽएतर्हि यो यजते स्वमेवैतद्भागधेयः स्व ऽआयतने भक्षयति
॥ २४ ॥ चक्षुर्वा ऽआश्विनो ग्रहः । प्राणः सारस्वतो वागैन्द्र
ऽआश्विनात्सारस्वतेऽवनयति चक्षुरेवास्य तत्प्राणैः
सुन्दधाति सारस्वतादैन्द्रे प्राणानेवास्य तद्वाचा सुन्द-
धात्यथो प्राणानेवास्य तद्वाचि प्रतिष्ठापयति तस्मा-
त्सर्वे प्राणा वाचि प्रतिष्ठिताः ॥ २५ ॥ त्रय आश्विनम्भ-
क्षयन्ति । अद्धर्युः प्रतिप्रस्थाताग्नीद्धस्त्रिवृद्वा ऽइदञ्चक्षुः
शुक्लं कृष्णङ्गनीनका यथारूपमेवास्मिंश्चक्षुर्दधति ॥ २६ ॥
त्रयः सारस्वतम् । होता ब्रह्मा मैत्रावरुणस्त्रेधाविहितो
वा ऽअयम्प्राणः प्राण उदानो व्यान ऽइति यथारूप-
मेवास्मिन्प्राणन्दधति ॥ २७ ॥ एकाक्वयैन्द्रं व्यजमानो
भक्षयति । एकधा वा ऽएषा प्राणानां श्रीर्यद्वागेकधैव
वाचः श्रियमात्सन्धत्ते तस्मात्सौत्रामण्येजान् एकधा
स्वानां श्रेष्ठो भवत्यथो य ऽएवमेतद्वेद ॥ २८ ॥ ऋतवो
वा ऽऋत्विजः मासा भक्षाः षडृत्विजो भक्षयन्ति षड्वा
ऽऋतव ऽऋत्विग्भिरेवऽर्त्तनवरुन्दे ॥ २९ ॥ द्वादश भक्षा
भवन्ति । द्वादश वै मासा भक्षैरेव मासानवरुन्दे पुनः पुनर-
भिनिवर्त्तमृत्विजो भक्षयन्ति तस्मादृतवश्च मासाश्चा-
न्योऽन्यमभिनिवर्त्तन्ते ॥ ३० ॥ त्रयोदशं व्यजमानो भक्ष-
यति । यो ह वा ऽएष त्रयोदशो मास ऽएष ऽएव प्रत्य-

क्षात्सँवत्सर ऽएतमेवाप्त्वावरुन्धे स वा ऽएष सँवत्सर
 ऽएव यत्सौत्रामणी तेन सर्वञ्जयति सर्वमवरुन्धे ॥ ३१ ॥
 त्रयोऽपशवो भवन्ति । त्रयो वा ऽइमे लोका ऽइमानेव
 तैर्लोकानवरुन्धे ऽइममेव लोकमाशिश्वनेनान्तरिक्षः सार-
 स्वतेन दिवमैन्द्रेण यथारूपमेव यथादेवतमिमल्लोकाञ्जयति
 चाव च रुन्धे ॥ ३२ ॥ त्रयोऽपुरोडाशा भवन्ति । त्रयो
 वा ऽऋतव ऽऋतूनेव तैरवरुन्धे ग्रीष्ममेवैन्द्रेण वर्षाः
 सावित्रेण हेमन्तं वारुणेन यथारूपमेव यथादेवतमृतूञ्जयति
 चाव च रुन्धे ॥ ३३ ॥ षड्ग्रहा भवन्ति । षड्वा ऽऋतव
 ऽऋतूनेव तैरवरुन्धे वसन्तग्रीष्मावेवाशिश्वनाब्भ्यां वर्षा-
 शरदौ सारस्वताब्भ्यां हेमन्तशिशिरावैन्द्राब्भ्यां यथारूप-
 मेव यथादेवतमृतूञ्जयति चाव च रुन्धे ॥ ३४ ॥ सन्तता
 याज्यापुरोऽनुवाक्या भवन्ति । समानदेवत्या ऽऋतूनां
 सन्तत्या ऽअव्यवच्छेदाय सर्वाः पुरोऽनुवाक्या भवन्ति
 सर्वा याज्यास्तस्मादृतवः सर्वे पराश्वः सर्वे प्रत्यश्वः
 सर्वाः प्रथमा भवन्ति सर्वा मध्यमाः सर्वा ऽउत्तमास्त-
 स्मादृतवः सर्वे प्रथमाः सर्वे मध्यमाः सर्वे ऽउत्तमाः
 सर्वेषाङ्ग्रहाणान्धे याज्यापुरोऽनुवाक्ये भवतोऽहोरात्र-
 योस्तद्रूपमहोरात्रे ऽएवावरुन्धे तस्मादृतवश्च मासा-
 इच्चाहोरात्रयोरेव प्रतिष्ठिताः ॥ ३५ ॥ स वा ऽएष
 सँवत्सर ऽएव यत्सौत्रामणी । चन्द्रमा ऽएव प्रत्यक्षादा-
 दित्यो यजमानस्तस्येयमेव पृथिवी वेदिरन्तरिक्षमुत्तरवेदि-

द्यौर्बर्हिर्दिश ऽऋत्विजो वनस्पतय ऽइध्म ऽआप
 ऽआज्यमोषधय ऽआहुतयोग्निरेवाग्निः सँवत्सरः सथंस्था
 तद्वा ऽइदः सर्वः सँवत्सर एव यदिदङ्किञ्च तस्मात्सौ-
 त्रामण्येजानः सर्वञ्जयति सर्वमवरुद्धे ॥ ३६ ॥

अष्टमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[राज्ञोऽभिषेकादि]

त्वष्टा हतपुत्रः । अभिचरणीयमपेन्द्रः सोममाह-
 रत्तस्येन्द्रो यज्ञवेशसङ्कृत्वा प्रासहा सोममपिवत्स विष्वङ्
 व्याच्छत्तस्य मुखात्प्राणेभ्यः श्रीयशसाङ्गूर्द्धाङ्गुदक्कामै-
 स्तानि पशून्प्राविशस्तस्मात्पशवो यशो यशो ह भवति
 य एव विद्वान्तसौत्रामण्याभिषिच्यते ॥ १ ॥ ततोऽस्मा
 एतमग्निं वनौ च सरस्वती च । यज्ञः समभरन्तसौत्रा-
 मणीम्भैषज्याय तयैनमभ्यषिञ्चन्ततो वै स देवानां
 श्रेष्ठोऽभवच्छ्रेष्ठः स्वानाम्भवति य एनयाभिषिच्यते ॥ २ ॥
 कृष्णाजिनेऽभिषिञ्चति । यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञ एवै-
 नमेतदभिषिञ्चति लोमतश्छुदाथसि वै लोमानि च्छन्दः
 स्वेवैनमेतदभिषिञ्चति ॥ ३ ॥ आसन्ध्यामभिषिञ्चति । आस-
 न्दी सदैव साम्राज्यः साम्राज्येनैवैनः साम्राज्यङ्गमवति
 ॥ ४ ॥ औदुम्बरी भवति । ऊर्ग्वं ऽउदुम्बर ऽऊर्ज्येवाद्ध्यभि-
 षिच्यते जानुसम्मिता भवति जानुसम्मिता वा ऽअयं
 लोकोऽस्मा ऽउ वै लोकाय क्षत्रियोऽभिषिच्यते क्षत्रमु

वा ऽएष भवति यद् सौत्रामण्याभिषिच्यते तस्मा-
ज्जानुसम्मितापरिमिता तिरश्ची ॥ ५ ॥ राष्ट्रं वा ऽआ-
सन्दी । अपरिमितसमृद्धमु वै राष्ट्रमुञ्जविवयना भवति
यज्ञिया हि मुञ्जा द्वा ऽउत्तरस्यां वेद्याम्पादौ भवतो द्वौ
दक्षिणस्यामयं वै लोक ऽउत्तरा वेदिर्दक्षिणा पितृलोकस्त-
देनमुभयोर्लोकयोरद्वयमिषिञ्चति ॥ ६ ॥ एतद्ध स्म वै
तद्विद्वानाह । गौरीवितिः शाक्त्यः क्षत्रमिवाह किल वय-
ममुष्मिँल्लोके भविता स्म ऽहुति शश्वद्धास्मा ऽऋषभो
याज्ञतुरः प्रोवाच शश्वक्कनानाथं राजा ॥ ७ ॥ स ऽआस-
न्दीमास्तृणाति * । 'क्षत्रस्य योनिरसि क्षत्रस्य नाभिर-
सी'ति क्षत्रस्य वा ऽएषा योनिः क्षत्रस्य नाभिः ॥ ८ ॥ अथै-
नाङ्गण्णाजिनेनास्तृणाति † । 'मा त्वा हिंस्रीहमा मा
हिंस्री'रिति यज्ञो वै कृष्णणाजिनं खजस्य चैवात्मनश्चा-
हिंसायै ॥ ९ ॥ अथाधिरोहति । वारुण्यर्चा वरुणो वै
देवानाथं राजा स्वयैवैनमेतद्देवतयाभिषिञ्चति 'निषसाद
धृतव्रतो वरुणः पुस्त्यास्वा ॥ साम्राज्याय सुकृतु'रिति ॥ १० ॥
अथ सुवर्णरजतौ रुक्मौ ‡ व्युपास्यति । 'मृत्योः पाहि
विद्योत्पाही'ति वृष्टिर्वै विराट् तस्या ऽएते घोरे तद्वौ विद्युच्च

* का० श्रौ० सू० १९. ४. ७ ।

(१) शु० य० सं० २०. १ ।

† का० श्रौ० सू० १९. ४. ८ ।

(२) शु० य० सं० २०. १ । (३) शु० य० सं० २०. २

‡ मण्डलाकारो भूषणविशेषो रुक्मः । (म० भा०)

(४) शु० य० सं० २०. २ ।

ह्रादुनिश्च ततः सुवर्ण एव रुक्मो विद्युतो रूपः रजतो
ह्रादुनेस्ताभ्यामेवास्मै देवताभ्यां शर्म यच्छति तस्मा-
त्सौत्रामण्येजानस्वैताभ्यान्देवताभ्यान्न शङ्का भवत्यथो
य एवमेतद्वेद ॥ ११ ॥ पशूनां वसयाभिषिञ्चति । श्रीर्वै
पशूनां वसा * शिष्यैर्वैनमेतत्पशूनां रसेनाभिषिञ्चत्यथो
परमं वा एतदन्नाद्यं यद्वसा परमेणैर्वैनमेतदन्नाद्येनाभि-
षिञ्चति ॥ १२ ॥ शफग्रहा भवन्ति । शफैर्वै पशवः प्र-
तिष्ठन्ति प्रतिष्ठामेवैनङ्गमयति त्रयस्त्रिंशद्ग्रहा भवन्ति
त्रयस्त्रिंशद्वै सर्वा देवताः सर्वाभिरैर्वैनमेतद्देवताभिरभि-
षिञ्चति जगतीभिर्जुहोति जागता वै पशवो जगत्यैवास्मै
पशून्वरुद्धे षोडशभिर्ऋग्भिर्जुहोति षोडशकला वै पशवोऽनु-
कलमेवास्मिञ्छ्रियन्दधाति ॥ १३ ॥ 'सीसेने तन्त्रम्नसा
मनीषिण' ऽहुति । द्वौ द्वौ समासः हुत्वा सते सत्तन्त्रवान्त्स-
मवनयत्यहोरात्राण्येवैतद्वर्द्धमासाऽमासानृतन्तसंवत्सरे प्र-
तिष्ठापयति तानीमान्यहोरात्राण्यवर्द्धमासा मासा ऽऋतवः
संवत्सरे प्रतिष्ठिताः ॥ १४ ॥ वैतसः सतो भवति । अप्सु-
योनिर्वै वैतस ऽआपो वै सर्वा देवताः सर्वाभिरैर्वैनमेतद्देवता-
भिरभिषिञ्चति ॥ १५ ॥ सर्वसुरभ्युन्मर्दनम्भवति परमो वा
ऽएष गन्धो यत्सर्वसुरभ्युन्मर्दनङ्गन्धेनैर्वैनमेतदभिषिञ्चति
॥ १६ ॥ पुरस्तात्प्रत्यङ्ङभिषिञ्चति । पुरस्ताद्धि प्रत्यगन्न-
मयते शीर्षतः शीर्षतो ह्यन्नमयत ऽआ मुखादन्ववस्त्रावयति

* मांसपाकभाण्डे स्थितः स्नेहात्मको द्रवविशेषो वसाशब्देनोच्यते ।

† "द्वौ द्वौ हुत्वा शेषान्स्ते करोति" (का० श्रौ० सू० १९. ४. १३)

(१) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः "दधति" इति । (२) शु० य० सं० १९. ८० ।

मुखेन ह्यन्नमद्यते सर्वतः परिक्रामः सर्वाभ्यऽएवास्मिन्ने-
तद्दिग्भ्योऽन्नाद्यन्दधाति तस्मात्सौत्रामण्येजानस्य सर्वासु
दिक्ष्वन्नाद्यमवरुद्धम्भवत्यथो य एवमेतद्वेद ॥ १७ ॥
आश्विनेन प्रथमेन यजुषाभिषिञ्चति । अथ सारस्वते-
नाथैन्द्रेणैताभिरैवैनमेतद्देवताभिरभिषिञ्चति तः हैक एता-
भिश्च देवताभिरभिषिञ्चन्ति भूर्भुवः स्वरित्येताभिरु-
च व्याहृतिभिरेता वै व्याहृतय इदः सर्वन्तदेनमनेन
सर्वेणाभिषिञ्चाम इति न तथा कुर्यादेताभिरैवैनन्देवता-
भिरभिषिञ्चेदेता इति ह्येव देवता इदः सर्वम् ॥ १८ ॥
पुरस्तात्स्विष्टकृतोऽभिषिञ्चति । क्षत्रं वै स्विष्टकृतक्ष-
त्रेणैवैनमेतदभिषिञ्चत्यन्तरा वनस्पतिञ्च स्विष्टकृतञ्चा-
भिषिञ्चति सोमो वै वनस्पतिरग्निः स्विष्टकृतदग्नीषो-
माभ्यामेवैनमेतत्परिगृह्याभिषिञ्चति तस्माद्ये चैतद्विदुष्ये
च न त आहुः क्षत्रियो वाव क्षत्रियस्याभिषेक्तेति
॥ १९ ॥ अथैनजानुमात्रे धारयन्ति । अथ नाभिमात्रेऽथ
मुखमात्र एण्वेवास्मा एतल्लोकेण्वायतनानि कल्पयत्य-
भिषेको वा एष यद्वाजपेयमभिषेकः सौत्रामणी तद्यथैवाद्गो-
वाजपेये यूपः रोहति तदेवैतद्रूपङ्कियते ॥ २० ॥ [अर्थः प्रपाठकः
॥ ५६ ॥] तदाहुः । प्रेव वा एषोऽस्माल्लोकाच्च्यवते यः
सौत्रामण्याभिषिञ्च्यत इति कृष्णाजिने प्रत्यवरोहति
यज्ञो वै कृष्णाजिनं यज्ञ एवान्ततः प्रतितिष्ठति
॥ २१ ॥ 'प्रति क्षत्रे प्रतितिष्ठामि राष्ट्र' इति । क्षत्र

एव राष्ट्रे प्रतितिष्ठति क्षत्राद्राष्ट्रादुप्रब्रह्मशाय 'प्रत्य-
 श्वेषु प्रतितिष्ठामि गोष्वि'ति गोऽश्व एव प्रतिति-
 ष्टति गोऽश्वदुप्रब्रह्मशाय 'प्रत्यङ्गेषु प्रतितिष्ठाम्या-
 त्म'न्नित्यङ्गेष्वेवात्मन्प्रतितिष्ठत्यङ्गेष्वभ्यऽआत्मनोऽप्रब्रह्म-
 शाय 'प्रति प्राणेषु प्रतितिष्ठामि पुष्ट' इति प्राणे-
 ष्वेव पुष्टे प्रतितिष्ठति प्राणेष्वभ्यः पुष्टादुप्रब्रह्मशाय
 'प्रति द्यावापृथिव्योः प्रतितिष्ठामि यज्ञ' इति तदनयो-
 र्यावापृथिव्योः प्रतितिष्ठति ययोरिदं सर्वमधि ॥ २२ ॥
 अथ साम गायति । क्षत्रं वै साम क्षत्रेणैवैनमेतदभिषि-
 ष्यत्यथो साम्राज्यं वै साम साम्राज्येनैवैनं साम्राज्य-
 ङ्गमयति सर्वेषां वा एष वेदानां रसो यत्साम सर्वेषा-
 मेवैनमेतद्वेदानां रसेनाभिषिष्यति ॥ २३ ॥ बृहत्याङ्गा-
 यति । बृहत्यां वा असौवादित्यः श्रियाम्प्रतिष्ठायाम्प्रतिष्ठि-
 तस्तपति बृहत्यामेवैनमेतच्छ्रियाम्प्रतिष्ठायाम्प्रतिष्ठापयति
 ॥ २४ ॥ ऐन्द्रयाम्बृहत्याङ्गायति * । ऐन्द्रो वा एष यजो यत्सौ-
 त्रामणीन्द्रायतन एष एतर्हि यो यजते स्व एवैनमेत-
 दायतनेऽभिषिष्यति ॥ २५ ॥ अथ यस्मात्संशानानि
 नाम । एतैर्वै सामभिर्देवा इन्द्रमिन्द्रियाय वीर्याय
 समश्नयन्त्यथो एवैतमृत्विजो यजमानमेतैरेव सामभिरि-
 न्द्रियाय वीर्याय सन्श्नयन्ति सन्श्नवसे विश्ववसे सत्य-

(१) शु० य० सं० २०. १० । (२) शु० य० सं० २०. १० । (३) शु० य० सं० २०. १० । (४) शु० य० सं० २०. १० ।

* का० श्रौ० सू० १९. ५. २ ।

इश्रवसे इश्रवस ऽइति सामानि भवन्त्येष्वेवैनमेतल्लोकेषु
 इश्रावयन्ति चतुर्भिधनम्भवति चतस्रो वै दिशः सर्वास्वे-
 वैनमेतद्दिक्षु प्रतिष्ठापयन्ति सर्वे निधनमुपावयन्ति संवि-
 दाना ऽएवास्मिज्जिह्वयन्दधति ॥ २६ ॥ तदाहुः । यदेत-
 त्साम गीयतेऽथ क्वैतस्य साम्न ऽउक्त्वथङ्का प्रतिष्ठा-
 ळ्वृद्धः हि तद्यस्तुतमननुशस्तमिति ॥ २७ ॥ त्रया देवा
 ऽएकादशेति । एतद्वा ऽएतस्य साम्न ऽउक्त्वथमेषा
 प्रतिष्ठा ॥ २८ ॥ अथो 'त्रया देवा ऽएकादशे'ति ।
 त्रयस्त्रिंशद्गृहञ्जुहोति त्रया हि देवा ऽएकादश 'त्रयस्त्रिं-
 शाः सुराधस' ऽइति त्रयस्त्रिंशद्धि देवा 'बृहस्पतिपुरो-
 हिता' ऽइति ब्रह्म वै बृहस्पतिर्ब्रह्मपुरोहिता ऽइत्येवैतदाह
 'देवस्य सवितुः सव' ऽइति देवेन सवित्रा प्रसूता ऽइत्ये-
 वैतदाह 'देवा देवैरवन्तु मे'ति देवा ह्येतन्देवैरभिषिञ्चन्ति
 ॥ २९ ॥ 'प्रथमा द्वितीयै'रिति । प्रथमा ह्येतन्द्वितीयैर-
 भिषिञ्चन्ति 'द्वितीयास्तृतीयै'रिति द्वितीया ह्येतन्तृतीयै-
 रभिषिञ्चन्ति 'तृतीयाः सत्येने'ति तृतीया ह्येतः सत्ये-
 नाभिषिञ्चन्ति 'सत्यं व्यज्ञेने'ति सत्यं ह्येतं व्यज्ञेना-
 भिषिञ्चति 'यज्ञो यजुर्भि'रिति यज्ञो ह्येतं यजुर्भिभर-
 भिषिञ्चति 'यजूंषि सामभि'रिति यजूंषि ह्येतः साम-

- (१) शु० य० सं० २०. ११ । (२) शु० य० सं० २०. ११ । (३) शु० य० सं० २०. ११ । (४) शु० य० सं० २०. ११ । (५) शु० य० सं० २०. ११ ।
 (६) शु० य० सं० २०. १२ । (७) शु० य० सं० २०. १२ । (८) शु० य० सं० २०. १२ । (९) शु० य० सं० २०. १२ । (१०) शु० य० सं० २०. १२ ।
 (११) शु० य० सं० २०. १२ ।

भिरभिषिञ्चन्ति 'सामान्मृग्भि'रिति सामानि ह्येतन्मृग्भि-
 रभिषिञ्चन्त्यृचः पुरोऽनुवाक्क्याभिरित्यृचो ह्येतम्पुरोऽनु-
 वाक्क्याभिरभिषिञ्चन्ति 'पुरोऽनुवाक्क्या याज्याभिरिति
 पुरोऽनुवाक्क्या ह्येतं याज्याभिरभिषिञ्चन्ति 'याज्या
 वषट्कारैरिति याज्या ह्येतं वषट्कारैरभिषिञ्चन्ति 'वषट्-
 काराऽआहुतिभिरिति वषट्कारा ह्येतमाहुतिभिरभिषिञ्च-
 न्त्याहुतयो मे कामान्समर्द्धयन्तु भूः स्वाहे'ति तदेनमेता-
 भिर्देवताभिः परोऽवरमभिषिच्छयाथास्माऽआहुतिभिः
 सर्वान्कामान्समर्द्धयत्यथऽर्त्विक्षूपहवमिष्ट्वा भक्षयत्यृतवो
 वा ऽऋत्विज ऽऋतुष्पेवैतदुपहवमिच्छते ॥ ३० ॥ स भक्ष-
 यति । 'लोमानि प्रयतिर्मम त्वञ्च ऽआनतिरागतिः ॥
 माथ्सम्म ऽउपनतिर्वस्वस्थि मज्जाम ऽआनतिरिति प्रेव
 वा ऽएष लोकाँश्च देवताश्च विशति यः सौत्रामण्या-
 भिषिच्यते तदेतदवान्तरामात्मानमुपह्वयते तथा कृत्स्न ऽएव
 सर्वतनूः सान्नाः सम्भवति ॥ ३१ ॥

अष्टमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इत्यष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

[सौत्रामणीशेषः]

एतस्माद्वै यज्ञात्पुरुषो जायते । स यद्ध वा ऽअ-
 स्मिँल्लोके पुरुषोऽन्नमत्ति तदेनममुस्मिँल्लोके प्रत्यति स

- (१) शु० य० सं० २०. १२ । (२) शु० य० सं० २०. १२ । (३) शु०
 य० सं० २०. १२ । (४) शु० य० सं० २०. १२ । (५) शु० य० सं० २०. १२ ।
 (६) शु० य० सं० २०. १२ । (७) शु० य० सं० २०. १३ ।

वा ऽएष परिस्त्रुतो यज्ञस्तायतेऽनाद्या वै ब्राह्मणेन परि-
 स्त्रुत्स ऽएतस्ममादनाद्याजायते तद् हामुष्मिँल्लोकेऽन्नन्न
 प्प्रत्यत्ति तस्ममादेश ब्राह्मणयज्ञ ऽएव यत्सौत्रामणी ॥ १ ॥
 तस्य लोमाद्वेव शृष्पाणि । त्वक्तोक्त्वमानि माथ्सँल्लाजा
 ऽअस्थि कारोतरो मज्जा मासरः रसः परिस्त्रुन्नग्रहुल्लो-
 हितः रेतः पयो मूत्रः सुरोवद्धं बल्कसम् ॥ २ ॥ हृदय-
 मेवास्यैन्द्रः पुरोडाशः । यकृत्सावित्रः क्वलोमा वारुणो
 मतस्त्रे ऽएवास्याश्श्वत्थश्च पात्रमौदुम्बरश्च पित्तत्रैयग्रोध-
 मान्त्राणि स्थाल्ल्यो गुदा ऽउपशयानि श्वेनपत्रे प्लीहा-
 सन्दी नाभिः कुम्भो बनिष्ठुः श्लाशिः शतातृण्णा तद्यत्सा
 बहुधा वितृण्णा भवति तस्मात्श्लाशिर्बहुधा विकृतो
 मुखः सतञ्जिह्वा पवित्रश्चप्यम्पायुर्वस्तिर्बालः ॥ ३ ॥
 अङ्गान्येवास्याश्श्वनः पशुः । आत्मा सारस्वतो रूपमैन्द्र
 ऽऋषभस्तस्मादाहुर्गावः पुरुषस्य रूपमित्यायुर्हिरण्य-
 न्तच्छतमानम्भवति तस्माच्छतायुः पुरुषः ॥ ४ ॥ चक्षुषी
 ऽएवास्याश्श्वनौ ग्रहौ । पक्ष्माणि गोधूमसक्तवश्च
 कुवलसक्तवश्च नासिके ऽएवास्य सारस्वतौ ग्रहावथ
 यानि नासिकयोर्ल्लोमानि ताद्वयुपवाकसक्तवश्च बदरसक्त-
 वश्च श्रोत्रे ऽएवास्यैन्द्रौ ग्रहावथ यानि कर्णयोर्ल्लोमानि
 यानि च बभ्रुवोस्तानि यवसक्तवश्च कर्कन्धुसक्तवश्च
 ॥ ५ ॥ अथ यान्युपस्थे लोमानि । यानि चाधस्तात्तानि

वृकलोमान्यथ यान्युरसि लोमानि यानि च निकक्ष-
 योस्तानि व्याग्रलोमानि केशाश्च श्मश्रूणि च सिद्ध-
 हलोमानि ॥ ६ ॥ त्रयः पञ्चो भवन्ति । त्रेधाविहितो
 वा ऽअथम्पुरुषस्यात्मानमेवास्य तै स्पृणोति षट्वाङ्ना-
 भेस्तदाश्वनेन यदूर्ध्वान्नाभेरवाचीनः शीर्ष्णस्तत्सारस्वतेन
 शिर ऽएन्द्रेण यथारूपमेव यथादेवत्मात्मानम्मृत्यो स्पृत्वा-
 मृतङ्कुरुते ॥ ७ ॥ त्रयः पुरोडाशा भवन्ति । त्रेधाविहितं वा
 ऽइदम्पुरुषस्य वयो वय ऽएवास्य तै स्पृणोति पूर्ववयसमे-
 वैन्द्रेण मध्यमवयसः सावित्रेणोत्तमवयसं वारुणेन यथा-
 रूपमेव यथादेवत्वं वयो मृत्यो स्पृत्वामृतङ्कुरुते ॥ ८ ॥
 षडग्रहा भवन्ति । षड्वा ऽइमे शीर्ष्णप्राणाः प्राणानेवास्य
 तै स्पृणोति चक्षुषी ऽएवाश्वनाभ्यान्नासिके सारस्व-
 ताभ्यां श्रोत्रे ऽएन्द्राभ्यां यथारूपमेव यथादेवत्-
 म्प्राणान्मृत्यो स्पृत्वामृतान्कुरुते ॥ ९ ॥ सन्तता याज्या-
 पुरोऽनुवाक्या भवन्ति । समानदेवत्याः प्राणानां
 सन्तत्या ऽअव्यवच्छेदाय सर्वाः पुरोऽनुवाक्या भवन्ति
 सर्वा याज्यास्तस्मात्प्राणाः सर्वे पराश्च सर्वे प्रत्यञ्चः
 सर्वाः प्रथमा भवन्ति सर्वा मध्यमाः सर्वा ऽउत्तमास्त-
 स्मात्प्राणाः सर्वे प्रथमाः सर्वे मध्यमाः सर्वे ऽउत्तमाः
 सर्वेषाङ्गहणान्द्रे याज्यापुरोऽनुवाक्ये भवतः प्राणो-
 दानयोस्तद्रूपप्राणोदानावेवावरुन्दे तस्मात्सर्वे प्राणाः
 प्राणोदानयोरेव प्रतिष्ठिताः ॥ १० ॥ स वा एष ऽआ-

स्मैव यत्सौत्रामणी । मन एव प्रत्यक्षाद्वाग्यजमानस्त-
स्यास्मैव वेदिः प्रजोत्तरवेदिः पशवो बर्हिरङ्गान्धृत्विजो-
ऽस्थिनीर्धम आज्यम्मजा मुखमग्निरन्नमाहुतिर्व्य-
संस्था तस्मात्सौत्रामण्येजानो व्य उपगच्छति ॥११॥
तद्यौ ह वा इमौ पुरुषाविवाक्ष्योः । एतावेवाश्विनावथ
यत्कृष्णन्तत्सारस्वतं यच्चलुक्कृन्तदैन्द्रन्तद्यदाश्विने पशौ
सत्यथैता देवताः सह यजत्येतान्येवैतत्सार्द्धङ्कत्वात्मन्धत्ते
॥ १२ ॥ मन एवेन्द्रः । वाक्सरस्वती इथोत्रे अश्विनौ
यद्वै मनसा व्यायति तद्वाचा वदति यद्वाचा वदति
तत्कृष्णोऽभ्याथ शृणोति तद्यत्सारस्वते पशौ सत्यथैता
देवताः सह यजत्येतान्येवैतत्सार्द्धङ्कत्वात्मन्धत्ते ॥ १३ ॥
प्राण एवेन्द्रः । जिह्वा सरस्वती नासिके अश्विनौ
यद्वै प्राणेनान्नमात्मन्प्रणयते तत्प्राणस्य प्राणत्वञ्जिह्वया
वा अन्नस्य रसं विजानाति नासिके उ वै प्राणस्य
पन्थास्तद्यदैन्द्रे पशौ सत्यथैता देवताः सह यजत्येता-
न्येवैतत्सार्द्धङ्कत्वात्मन्धत्ते ॥ १४ ॥ हृदयमेवेन्द्रः । य-
त्सविता क्वलोमा वरुणस्तद्यदैन्द्रे पुरोडाशे सत्यथैता
देवताः सह यजत्येताद्येवैतत्सार्द्धङ्कत्वात्मन्धत्ते ॥ १५ ॥
प्राण एव सविता । व्यानो वरुणः शिश्नमिन्द्रो यद्वै
प्राणेनान्नमत्ति तद्वथानेन व्यनिति शिश्नेन वा अन्नस्य
रसः रेतः सिञ्चति तद्यत्सावित्रे पुरोडाशे सत्यथैता
देवताः सह यजत्येताद्येवैतत्सार्द्धङ्कत्वात्मन्धत्ते ॥ १६ ॥
योनिरेव वरुणः । रेत इन्द्रः सवितैव रेतसः प्रजनयिता

तद्यद्धारुणे पुरोडाशे सत्यथैता देवताः सह यजत्येताङ्ग्ये-
वैतत्सार्द्धं कृत्वा तन्मन्त्रे स य ऽएवमेतद्वेदैता ऽएव देवता
अनुसम्भवत्येता देवता ऽअनु प्रजायत ऽआ प्रजया
पशुभिः प्यायते प्रत्यस्मिँल्लोके तिष्ठत्यभि स्वर्गल्लो-
कञ्जयति य ऽएवं विद्वान्सौत्रामण्या यजते यो वैत-
देवं वेद ॥ १७ ॥

नवमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अवभृथेष्टिः]

अवभृथमिष्ट्वा यन्ति । अवभृथं वै सोमनेष्ट्वा यन्ति
सोम ऽएष यत्सौत्रामणी ॥ १ ॥ 'यद्देवा देवहेडन'मिति ।
देवकृतादेवैनमेनसो मुञ्चति 'यदि दिवा यदि नक्त'मिति
यद्देवाहोरात्राभ्यामेनः करोति तस्मादेवैनम्मुञ्चति
'यदि जाग्रद्यदि स्वप्न' ऽडुति मनुष्या वै जागरितम्पितरः
सुप्तम्मनुष्यकिल्बिषाञ्चैवैनम्पितृकिल्बिषाञ्च मुञ्चति ॥ २ ॥
'यद्र्यामे यदुरण्य' ऽडुति । ग्रामे वा ह्यरण्ये वैनः
क्रियते तस्मादेवैनम्मुञ्चति 'यत्सर्भाया'मिति सन्ध्या-
देवैनमेनसो मुञ्चति 'यदिन्द्रिय' ऽडुति देवादेवैनमेनसो
मुञ्चति 'यच्छूद्रे यदुर्ये यदेनश्चक्रमा वयं यदेकस्याधि-
धर्मणि तस्यावयजनमसी'ति सर्वस्मादेवैनमेतस्मादे-
नसो मुञ्चति ॥ ३ ॥ 'यर्द्वापो ऽअग्न्या ऽडुति । वरुणेति

(१) शु० य० सं० २०. १४ । (२) शु० य० सं० २०. १५ । (३) शु० य०
सं० २०. १६ । (४) शु० य० सं० २०. १७ । (५) शु० य० सं० २०. १७ । (६)
शु० य० सं० २०. १७ । (७) शु० य० सं० २०. १७ । (८) शु० य० सं० २०. १८ ।

शपामहे ततो वरुण नो मुञ्चे'ति वरुण्यादेवैनमेनसो मुञ्चत्य-
 'वभृथ निचुम्पुण निचेरुरसि निचुम्पुण' ऽइति यो ह वा ऽअ-
 यमपामावर्त्तः स हावभृथः स हैष वरुणस्य पुत्रो वा भ्राता
 वा तमेवैतत्स्तौत्य'वै देवैर्देवकृतमेनो यक्षी'ति देवकृतमेवैनो-
 ऽवयजते ऽव मर्त्यैर्मर्त्यकृत'मिति मर्त्यकृतमेवैनो ऽवयजते
 'पुरुर्वाङ्मणो देव रिषस्पाही'ति सर्वाङ्मण्यो मार्त्तिङ्मण्यो
 गोपायेत्येवैतदाह ॥ ४ ॥ 'समुद्रे ते हृदयमप्स्वन्त'रिति ।
 आपो वै समुद्रो रसो वा ऽआपस्तदेनमेतेन रसेन
 सः सृजति 'सन्त्वा विशन्त्वोषधीरुताप' ऽइति तदेन-
 मेतेनोभयेन रसेन सः सृजति यश्चोषधिषु यश्चाप्सु
 द्वौ विक्रमा ऽउदङ्कुत्क्रामत्येतावती वै मनुष्ये जूति-
 र्यावान्निवक्त्रमस्तद्यावत्येवास्मिञ्जूतिस्तथैव पाप्मानं विज-
 हाति ॥ ५ ॥ 'सुमित्रियां न ऽआप ऽओषधयः सन्ति'ति ।
 अञ्जलिनाप ऽउपाचति वृज्जौ वा ऽआपो वृज्जेणैवैतन्मि-
 त्रधेयङ्कुरुते 'दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान्द्वेष्टि
 यश्च वयन्दिष्म' ऽइति यामस्य दिशन्द्वेष्ट्यः स्यात्तान्दि-
 शम्परासिञ्चेत्तेनैव तम्पराभावयति ॥ ६ ॥ 'दुपट्टादिव
 मुमुचानः । स्विन्नः स्नातो मलादिव ॥ पूतम्पवित्रेणैवाज्य-
 मापः शुन्धन्तु मैनस' ऽइति वासोऽपप्लावयति यथे-
 षीकाम्मुञ्जाद्विवृहेदेवमेनः सर्वस्मात्पाप्मनो विवृहति

(१) शु० य० सं० २०. १८ । (२) शु० य० सं० २०. १८ । (३) शु० य० सं० २०. १८ । (४) शु० य० सं० २०. १८ । (५) शु० य० सं० २०. १९. (६) शु० य० सं० २०. १९ । (७) शु० य० सं० २०. १९ । (८) शु० य० सं० २०. १९ । (९) शु० य० सं० २०. २० ।

स्त्राति तम ऽएवापहते ॥ ७ ॥ 'उद्वयन्तमसस्परी'ति ।
पाप्मा वै तमः पाप्मानमेव तमोऽपहते 'स्वः पश्यन्त
ऽउत्तर'मित्ययं वै लोकोऽद्भ्यः ऽउत्तरोऽस्मिन्नेव लोके
प्रतितिष्ठति 'देवन्देव'त्रा सूर्यमग्नमज्योतिरुत्तम'मिति
स्वर्गो वै लोकः सूर्यो ज्योतिरुत्तमः स्वर्गः ऽएव
लोकेऽन्ततः प्रतितिष्ठत्यनपेक्षमेत्याहवनीयमुपतिष्ठते
॥ ८ ॥ 'अपोऽअर्वाङ्वाचारिष'मिति । अपामेव रसमव-
रुद्धे 'रसेन समसृक्षमही'त्यपामेव रसमात्सन्धत्ते 'पय-
स्वानग्नः ऽआगमन्तस्मा सः सृज वर्चसा प्रजया च
धनेन चे'त्याशिषमेवैतदाशास्ते ॥ ९ ॥ 'एधोऽस्येधिषी-
मही'ति समिधमादत्ते * । एधो ह वा ऽअग्नेः समि'त्स-
मिदसि तेजोऽसि तेजो मयि धेही'त्याहवनीये समिधम-
ब्ध्यादधात्यग्निमेवैतया समिन्दे स ऽएनदः समिद्धस्ते-
जसा समिन्दे ॥ १० ॥ आदित्यश्चरुं व्यक्ष्यमाणो निर्वृ-
पति । आदित्यमीजान ऽइयं वा अदितिरस्यामेव यज-
न्तनुतेऽस्यामिष्ठा प्रतितिष्ठति धेनुर्दक्षिणेयं वै धेनुरिमा-
मेव सर्वाङ्कामान्दुहे वत्सम्पूर्वस्यान्दुदाति मातरमुत्तरस्यां
व्यदा वै वत्सो मातरन्धयत्यथ सा प्रप्ता दुहे प्रप्तामेवेमाः
सर्वाङ्कामान्दुहे ॥ ११ ॥ तदाहुः । प्रेव वा ऽएषोऽस्मा-

(१) शु० य० सं० २०. २१ । (२) शु० य० सं० २०. २१ । (३) शु० य०
सं० २०. ११ । (४) शु० य० सं० २०. २१ । (५) शु० य० सं० २०. २२ ।
(६) शु० य० सं० २०. २२ । (७) शु० य० सं० २०. २३ । (८) शु० य०
सं० २०. २३ ।

* का० श्रौ० सू० १९. ५. १९ ।

ल्लोकाच्च्यवते योऽपोऽवभृथमभ्यवैतीत्यवभृथादुदेत्य मैत्रा-
वरुणया पयस्यया यजतेऽयं वै लोको मित्रोऽसौ
वरुणो यदेवेदमन्तरेण तत्पयस्या तद्यन्मैत्रावरुणया पय-
स्यया यजत ऽएण्वेवैतल्लोकेषु प्रतितिष्ठति प्राणो वै
मित्रोऽपानो वरुणोऽन्नमेव पयस्या तद्यन्मैत्रावरुणया
पयस्यया यजते प्राण ऽएवान्नाद्येऽन्ततः प्रतितिष्ठति ॥१२॥

नवमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[सौत्रामण्यर्थवादः]

दुष्टरीतुर्ह पौंसायनः । दशपुरुषः राज्यादुपरुद्ध
ऽआस रेवोत्तरसमु ह पाटवश्चाकूथं स्थपतिः सृञ्जया
ऽअपरुधुः ॥ १ ॥ स होवाच । दुष्टरीतुम्पौंसायनः
सौत्रामण्यया त्वा याजयानि यदिदः सृञ्जयेषु राष्ट्रन्त-
त्वयि धास्यामीति तथेति तयैनमयाजयत् ॥ २ ॥ तदु ह
बल्हिकः प्रातिपीयः शुश्राव । कौरव्यो राजा यो ह
वा ऽअयन्दुष्टरीतुः पौंसायनो दशपुरुषः राज्यादुप-
रुद्धोऽभूत्तमयश्चावक्रं स्थपतिः सौत्रामण्यया याजयिष्यति
यदिदः सृञ्जयेषु राष्ट्रन्तद्धास्मिन्धास्यतीति ॥ ३ ॥ स
होवाच । तन्वा ऽअहन्तं वेदिष्यामि यदि स तस्मि-
न्नाष्ट्रन्धास्यति बहिर्द्धा वैनः राष्ट्राद्धास्यतीति स
ऽआजगाम यस्यां वेलायाङ्गहा गृह्यन्ते ॥ ४ ॥ स
होवाच । स्थपते चाकू नाहवनीये सुरा होतव्येत्या-

हु॒र्ना॒न्य॒त्रा॒हव॒नी॒याद्य॒द्याह॒वनी॒ये सु॒रा॒थं हो॒ष्य॒सि पा॒प॒-
 व॒स्य॒स॒ङ्करि॒ष्यसि॒ जामि॒ य॒ज्ञस्य॒ य॒द्यन्य॒त्रा॒हव॒नी॒याद्व॒हि॒-
 र्द्धे॒न॒६ रा॒ष्ट्रा॒द्धा॒स्यसि॒ नैन॒६ रा॒ष्ट्रे धा॒स्यसि॒ नास्मि॒-
 न्ना॒ष्ट्र॒न्धा॒स्यसी॒ति ॥ ५ ॥ स॒ हो॒वाच । ना॒हव॒नी॒ये सु॒रा॒थं
 हो॒ष्यामि॒ नान्य॒त्रा॒हव॒नी॒यान्न॒ पा॒पव॒स्य॒स॒ङ्करि॒ष्यामि
 न॒ जामि॒ य॒ज्ञस्य॒ नैन॒म्ब॒हिर्द्धा॒ रा॒ष्ट्रा॒द्धा॒स्यामि॒ रा॒ष्ट्र॒-
 ऽए॒नन्धा॒स्यामि॒ रा॒ष्ट्र॒मस्मि॒न्धा॒स्यामी॒ति ॥ ६ ॥ स॒
 हो॒वाच । कथ॒६ हि॒ करि॒ष्यसी॒३ ऽडु॒ति स॒ है॒त॒दु॒वा॒-
 चा॒सुरे॒षु वा॒ ऽए॒षोऽग्ने॒ य॒ज्ञ आ॒सीत्सौ॒त्राम॒णी स॒
 दे॒वानु॒प॒प्रैत्सोऽप॒ ऽआ॒गच्छ॒त्त॒माप॒६ प्र॒त्यन॒न्द॑स्त॒स्मादु॒
 श्रे॒या॒थं॒स॒मा॒गत॒म॒प्रत्ये॒व न॒न्दन्ति॒ त॒६ हो॒चुरे॒ह्ये॒व
 भ॒गव॒ ऽडु॒ति ॥ ७ ॥ स॒ हो॒वाच । वि॒भे॒मि वै प्र॒णय॒त
 मे॒ति क॒स्माद्भ॒गवो॒ वि॒भेषी॒त्य॒सुरे॒भ्य ऽडु॒ति तथे॒ति त॒माप॒६
 प्रा॒णय॑स्त॒स्माद्यो॒ व॒ध॒त्रो भ॒वति॒ स वि॒भ्यत॒म॒प्र॒ण॒-
 य॒ति य॒दाप॒६ प्रा॒णय॑स्त॒स्मादा॒प॒६ प्र॒णी॒तास्त॒प्र॒णी॒ताना॒म॒प्र॒-
 णी॒ता॒त्त्व॒म॒प्रति॒ ह ति॒ष्ठ॒ति य॒ ऽए॒वमे॒तत्प्र॒णी॒ताना॒म॒प्र॒णी॒ता॒त्वं
 वे॒द ॥ ८ ॥ त॒दि॒ष्टा॒६ प्र॒या॒जा ऽआ॒सु॒६ । अ॒प॒र्य॒ग्नि॒कृ॒त॒-
 म॒था॒सुरा॒ ऽअ॒न्वा॒ज॒ग्मु॒स्ते दे॒वा॒६ प॒र्य॒ग्नि॒नै॒वा॒सुरा॒न्त॒स॒-
 प॒त्नान्भ्रा॒तृ॒व्या॒न्य॒ज्ञा॒दन्त॒राय॑स्त॒थो ऽए॒वैष॒ ऽए॒तत्प॒र्य॒-
 ग्नि॒नै॒व द्वि॒षन्त॒भ्रा॒तृ॒व्यं य॒ज्ञा॒दन्त॒रेति॒ ॥ ९ ॥ दे॒वयो॒-
 नि॒र्वा ऽए॒ष य॒दा॒हव॒नी॒य॒६ । त॒स्यै॒ता॒व॒मृ॒त॒प॒क्षौ या॒वे॒ता॒व॒-
 भि॒तोऽग्नी॒ तद्य॒दा॒हव॒नी॒ये य॒ज्ञन्त॒न्व॒ते दे॒वयो॒ना॒वे॒वै॒त॒दे॒वे॒-
 ष्यो॒ य॒ज्ञन्त॒न्व॒त ऽउ॒प है॒न॒म्पुन॑र्य॒ज्ञो न॒मति॒ नास्मा॒द्य॒ज्ञो

व्यवच्छिद्यते य एवमेतद्वेद यस्य वैवं विदुष एतत्कर्म
 विक्रयते ॥ १० ॥ उत्तरेऽग्नौ पयोग्रहाञ्जुहति । उत्तरेऽग्नौ
 पशूञ्छुपयन्ति पशूनेव तन्मर्त्यान्तसतोऽमृतयो नौ दधाति
 मर्त्यान्तसतोऽमृतयोनेः प्रजनयत्यप ह वै पशूनाम्पुन-
 र्मृत्युञ्जयति नास्माद्यज्ञो व्यवच्छिद्यते य एवमेतद्वेद
 यस्य वैवं विदुष एतत्कर्म विक्रयते ॥ ११ ॥ दक्षिणेऽग्नौ
 सुराग्रहाञ्जुहति । दक्षिणेऽग्नौ पावयन्ति पवित्राभिस्त्रिषं-
 श्युक्ताभिः पितृनेव तन्मर्त्यान्तसतोऽमृतयो नौ दधाति
 मर्त्यान्तसतोऽमृतयोनेः प्रजनयत्यप ह वै पितृणाम्पुनर्मृ-
 त्युञ्जयति नास्माद्यज्ञो व्यवच्छिद्यते य एवमेतद्वेद
 यस्य वैवं विदुष एतत्कर्म विक्रयते ॥ १२ ॥ तद्यदेता-
 वग्नी ऽआहवनीयाद्विहितेते । तेनाहवनीयावथ यदाहव-
 नीयम्पुनर्नाश्नुवाते तेनानाहवनीयौ तेनोभौ होमा ऽउपा-
 प्नोति यश्चाहवनीये यश्चानाहवनीये यच्च हुतं यश्चाहुत-
 म्पुनर्हायमित्त्वोवाच न तदस्ति यत्सृञ्जयानां राष्ट्रन्दुष्टरी-
 तोस्तदद्य तथायश्चाकू स्थपतिर्यज्ञेऽकरिति ॥ १३ ॥ उत्तरेऽग्नौ
 पशुभिः पुरोडाशैः पयोग्रहैरिति चरन्ति । यदु चान्यत्तेन
 देवानेव तद्देवलोके प्रीणाति त एनम्प्रीताः प्रीणन्त्यथो
 देवलोकमेव जयति ॥ १४ ॥ दक्षिणेऽग्नौ सुराग्रहाञ्जु-
 हति । दक्षिणेऽग्नौ पावयन्ति पवित्राभिस्त्रिषंश्युक्ताभिः
 पितृनेव तत्पितृलोके प्रीणाति त एनम्प्रीताः प्रीण-
 न्त्यथो पितृलोकमेव जयति ॥ १५ ॥ स वा एष
 आत्मेव यत्सौत्रौमणी । तस्मात्सा निरुक्ता निरुक्तो ह्यात्मा

लोको वयोधास्तस्मात्सोऽनिरुक्तोऽनिरुक्तो हि लोक
 ऽआत्मा वै यज्ञस्य सौत्रामणी बाहू ऽऐन्द्रश्च वयोधाश्च
 तद्यदेतावभितः पशू भवतस्तस्मादिमावात्मानमभितो
 बाहू यथो वै पशुरेवं ऋषस्तद्यदेतः सौत्रामणिकं ऋषमेतौ
 शूपावभितो भवतस्तस्माद्विमावात्मानमभितो बाहू ॥ १६ ॥

नवमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥ कण्डिकासंख्या ११२ ॥

इति नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

मध्यमनाम द्वादशं काण्डं समाप्तम्* ॥ १२ ॥

अथाश्वमेधनाम त्रयोदशं काण्डम्

[अस्मिन्काण्डे प्रतिपाद्या विषयाः—अश्वमेधः, तद्रतं प्रायश्चित्तम्,
पुरुषमेधः, सर्वमेधः, दशरात्रः, पितृमेधः]

[ब्रह्मौदनपाकः]

॥ ॐ ॥* ब्रह्मौदनम्पचति । रेत ऽएव तद्धत्ते यद्वाज्य-
मुच्छिष्यते तेन रशनामबभ्यज्यादत्ते तेजो वा ऽआज्य-
म्प्राजापत्योऽश्वः प्रजापतिमेव तेजसा समर्द्धयत्पूतो
वा ऽएषोऽमेध्यो यदश्वः ॥ १ ॥ दर्भमयी रशना भवति ।
पवित्रं वै दर्भाः पुनात्येवैनम्पूतमेवैनम्मेध्यमालभते ॥ २ ॥
अश्वस्य वा ऽआलब्धस्य । रेत ऽउदक्रामत्तत्सुवर्णः
हिरण्यमभवद्यत्सुवर्णः हिरण्यन्ददात्यश्वमेव रेतसा
समर्द्धयति ॥ ३ ॥ † प्रजापतिर्ष्वजमसृजत । तस्य महि-
मापाक्रीमत्स महर्त्विजः प्राविशत्तम्महर्त्विग्भिर्न्वैच्छत्त-
म्महर्त्विग्भिर्न्वविन्दद्यन्महर्त्विजो ब्रह्मौदनम्प्राश्नन्ति
महिमानमेव तद्यज्ञस्य यजमानोऽवरुद्धे ब्रह्मौदने सुव-
र्णः हिरण्यन्ददाति रेतो वा ऽओदनो रेतो हिरण्यः
रेतसैवास्मिँस्तद्रेतो दधाति शतमानम्भवति शतायुर्वै
पुरुषः शतेन्द्रिय आयुरेवेन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते चतुष्टयीरपो

* ब्राह्मणेभ्य ऋत्विग्भ्यो देय ओदनः ब्रह्मौदनः ।

† अत्र शतम् ६४०० ।

(१) 'क' इति 'ज' पुस्तके ।

वसतीवरीर्मर्द्धमायाहे गृह्णाति ता दिग्भ्यः समाहृता
भवन्ति दिक्षु वा ऽअन्नमन्नमापोऽन्नेनैवास्मा ऽअन्न-
मवरुन्दे ॥ ४ ॥

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[अश्वस्य बन्धनप्रोक्षणादि]

वृद्धमु वा ऽएतद्यज्ञस्य । यदयजुष्केण क्रियत 'ऽईमा-
मगृब्णन्नरशनामृतस्ये'त्यश्वभिधानीमादत्ते यजुष्कृत्यै
यज्ञस्य समृद्ध्यै द्वादशारत्निर्भवति द्वादश मासाः सँवत्सरः
सँवत्सरमेव यज्ञमाप्नोति ॥ १ ॥ तदाहुः । द्वादशारत्नी
रशना कार्ष्याः त्रयोदशारत्नीः रित्यृषभो वा ऽएष
ऽऋतूनां सँवत्सरस्तस्य त्रयोदशो मासो विष्टप
वृषभ ऽएष यज्ञानां सँवत्सरमेवो यथा वा ऽऋषभस्य
विष्टपमेवमेतस्य विष्टपन्त्रयोदशमरत्निः रशनायामुपाद
क्ष्यात्तद्यथर्षभस्य* विष्टपः संस्क्रियते तादृक्त ॥ २ ॥
'अभिधा ऽअसी'ति । तस्मादश्वमेधयाजी सर्वा दिशोऽभि-
जयति 'भुवनमसी'ति भुवनन्तजयति 'यन्तासि धत्ते'ति
यन्तारमेवैनन्धत्तारङ्करोति 'स त्वमग्नि वैश्वानर'मित्यग्नि-
मेवैनं वैश्वानरङ्गमयति 'सप्रथसङ्गच्छे'ति प्रजयै-
वैनस्पशुभिः प्रथयति 'स्वाहाकृत' ऽहुति वषट्कार

(१) शु० य० सं० २२. २ ।

* '०थ ऽऋषभस्य' इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः ।

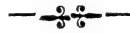
(२) शु० य० सं० २२. ३ । (३) शु० य० सं० २२. ३ । (४) शु०
य० सं० २२. ३ । (५) शु० य० सं० २२. ३ । (६) शु० य० सं० २२. ३ ।
(७) शु० य० सं० २२. ३ ।

ऽएवास्यैष 'स्वगां त्वा देवेभ्य' ऽहुति देवेभ्य ऽएवैन-
 नथं स्वगा करोति 'प्रजापतये' ऽहुति प्राजापत्योऽश्वः
 स्वयैवैनन्देवतया समर्द्धयति ॥ ३ ॥ ईश्वरो वा ऽएषः ।
 आर्त्तिमार्त्तोभ्यो ब्रह्मणे देवेभ्योऽप्रतिप्रोच्याश्वम्ब-
 द्धनाति 'ब्रह्मन्नश्वम्भन्त्स्यामि देवेभ्यः प्रजापतये तेन
 राक्ष्यास'मिति ब्रह्माणमामन्त्रयते ब्रह्मण ऽएवैनम्प्रति-
 प्रोच्य बद्धनाति नार्त्तिमार्च्छति 'तम्बधानं देवेभ्यः
 प्रजापतये तेन राद्धुही'ति ब्रह्मा प्रसौति स्वयैवैनन्देवतया
 समर्द्धयत्यथ प्रोक्षत्यसावेव बन्धुः ॥ ४ ॥ स प्रोक्षति ।
 'प्रजापतये त्वा जुष्टम्प्रोक्षामी'ति प्रजापतिर्वै देवानां वीर्य-
 वत्तमो वीर्यमेवास्मिन्दधाति तस्मादश्वः पशूनां वीर्य-
 वत्तमः ॥ ५ ॥ 'इन्द्राग्निभ्यान्त्वा जुष्टम्प्रोक्षामी'ति । इन्द्राग्नी
 वै देवानामोजस्वितमा ऽओज ऽएवास्मिन्दधाति तस्मा-
 दश्वः पशूनामोजस्वितमः ॥ ६ ॥ 'वायवे त्वा जुष्टम्प्रो-
 क्षामी'ति । वायुर्वै देवानामाशिष्टो जवमेवास्मिन्दधाति
 तस्मादश्वः पशूनामाशिष्टः ॥ ७ ॥ 'विश्वेभ्यस्त्वा
 देवेभ्यो जुष्टम्प्रोक्षामी'ति । विश्वे वै देवा देवानां
 यशस्वितमा यश ऽएवास्मिन्दधाति तस्मादश्वः पशूनां
 यशस्वितमः 'सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टम्प्रोक्षामी'ति
 ॥ ८ ॥ तदाहुः । यत्प्राजापत्योऽश्वोऽथ कथाप्यन्याभ्यो

(१) शु० य० सं० २२. ४ । (२) शु० य० सं० २२. ४ । (३) शु० य०
 सं० २२. ४ । (४) शु० य० सं० २२. ४ । (५) शु० य० सं० २२. ५ ।
 (६) शु० य० सं० २२. ५ । (७) शु० य० सं० २२. ५ । (८) शु० य० सं०
 २२. ५ । (९) शु० य० सं० २२. ५ ।

देवताभ्यः प्रोक्षतीति सर्वा वै देवता ऽअश्वमेधेऽन्वायत्ता
 यदाह सर्वेभ्यस्त्वा देवेभ्यो जुष्टम्प्रोक्षामीति सर्वा ऽएवा-
 स्मिन्देवता ऽअन्वायातयति तस्मादश्वमेधे सर्वा देवता
 ऽअन्वायत्ताः पाप्मा वा ऽएतम्भ्रातृव्य ऽईप्सति योऽ-
 श्वमेधेन यजते वज्जोऽश्वः 'परो मूर्त्तः परः श्वे'ति
 श्वानञ्चतुरक्षः हत्वाधस्पदमश्वस्योपप्लावयति वज्जै-
 वैनमवक्रामति नैनम्पाप्मा भ्रातृव्य ऽआप्नोति ॥ १ ॥

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[सहस्रमाहुतयः]

यथा वै हविषोऽहुतस्य स्कन्देत । एवमेतत्पशो
 स्कन्दति यन्निक्तमनालब्धमुत्सृजन्ति यत्स्तोकीया जुहोति
 सर्वहुतमेवैनञ्जुहोत्यस्कन्दायास्कन्नः हि तद्यद्हुतस्य स्क-
 न्दति सहस्रञ्जुहोति सहस्रसम्मितो वै स्वर्गो लोकः
 स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै ॥ १ ॥ तदाहुः । यश्मिता
 जुहुयात्परिमितमवरुन्धीतेत्यमिता जुहोत्यपरिमितस्यैवा-
 वरुक्ष्या ऽउवाच ह प्रजापति स्तोकीयासु वा ऽअहम-
 श्वमेधः स्रंस्थापयामि तेन स्रंस्थितेनैवात ऽऊर्द्ध-
 चरामीति ॥ २ ॥ 'अग्नये स्वाहे'ति । अग्नय ऽएवैनञ्जु-
 होति 'सोमाय स्वाहे'ति सोमायैवैनञ्जुहोत्यपाम्मोर्दाय

स्वाहे'त्यद्भ्य ऽएवैनञ्जुहोति 'सवित्रे स्वाहे'ति सवित्र
 ऽएवैनञ्जुहोति 'वायवे स्वाहे'ति वायव ऽएवैनञ्जुहोति
 'विष्णवे स्वाहे'ति विष्णव ऽएवैनञ्जुहोती'न्द्राय स्वाहे'-
 तीन्द्रायैवैनञ्जुहोति 'बृहस्पतये स्वाहे'ति बृहस्पतय ऽएवै-
 नञ्जुहोति 'मित्राय स्वाहे'ति मित्रायैवैनञ्जुहोति 'वरुणाय
 स्वाहे'ति वरुणायैवैनञ्जुहोत्येतावन्तो वै सर्वे देवास्तेभ्य
 ऽएवैनञ्जुहोति पराचीर्जुहोति पराडिव वै स्वर्गो लोकः
 स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै ॥ ३ ॥ ईश्वरो वा ऽएषः ।
 पराङ् प्रदुघोर्यः पराचीराहुतीर्जुहोति पुनरावर्ततेऽस्मि-
 न्नेव लोके प्रतितिष्ठत्येतां ह वाव स यज्ञस्य स स्थिति-
 मुवाचास्कन्दायास्कन्नः हि तद्यदुतस्य स्कन्दति ॥ ४ ॥
 यथा वै हविषोऽहुतस्य स्कन्देत् । एवमेतत्पशो स्कन्दति
 यम्प्रोक्षितमनालब्धमुत्सृजन्ति यद्रूपाणि जुहोति सर्व-
 हुतमेवैनञ्जुहोत्यस्कन्दायास्कन्नः हि तद्यदुतस्य स्कन्दति
 'हिङ्गाराय स्वाहा हिङ्गताय स्वाहे'त्येतानि वा ऽअश्वस्य
 रूपाणि तादृयेवावरुन्दे ॥ ५ ॥ तदाहुः । अनाहुतिर्वै
 रूपाणि नैता होतव्या ऽइत्यथो खल्ल्वाहुरन्न वा ऽअश्व-
 मेधः सन्तिष्ठते यद्रूपाणि जुहोति होतव्या ऽएवेति
 बहिर्द्धा वा ऽएतमायतनात्करोति भ्रातृव्यमस्मै जन-
 यति यस्यानायतनेऽद्यत्राग्नेराहुतीर्जुहोति ॥ ६ ॥ सावित्र्या

- (१) शु० य० सं० २२. ६ । (२) शु० य० सं० २२. ६ । (३)
 शु० य० सं० २२. ६ । (४) शु० य० सं० २२. ६ । (५) शु० य० सं० २२. ६ ।
 (६) शु० य० सं० २२. ६ ।
 (७) शु० य० सं० २२. ६ । (८) शु० य० सं० २२. ७ ।

ऽएवेष्टेः । पुरस्तादनुदुत्य सकृदेव रूपाण्याहवनीये
 जुहोत्यायतन ऽएवाहुतीर्जुहोति नास्मै बभ्रातृव्यञ्जनयति
 यज्ञमुखे यज्ञमुखे जुहोति यज्ञस्य सन्तत्या ऽअव्यवच्छे-
 दाय ॥ ७ ॥ तदाहुः । यद्यज्ञमुखे यज्ञमुखे जुहुयात्पशु-
 भिर्यवृद्धयेत पापीयान्स्यात्सकृदेव होतव्या न पशुभि-
 र्यवृद्धयेत न पापीयान्भवत्यष्टाचत्वारिंशदञ्जुहोत्य-
 ष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती जागताः पशवो जगत्यै-
 वास्मै पशून्वरुद्ध ऽएकमतिरिक्तञ्जुहोति तस्मादेकः
 प्रजास्वर्दुकः ॥ ८ ॥

प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

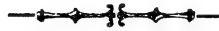

[सावित्र्य इष्टयः]

प्रजापतिरश्श्वमेधमसृजत् । सोऽस्मात्सृष्टः प्राडैत्स
 दिशोऽनुप्राविशत्तन्देवाः प्रैषमैच्छंस्तमिष्टिभिरनुप्रा-
 युञ्जत तमिष्टिभिरन्वैच्छंस्तमिष्टिभिरन्वविन्दन्त्यदिष्टि-
 भिर्यजतेऽश्श्वमेव तन्मेध्यं यजमानोऽन्विच्छति ॥ १ ॥
 सावित्र्यो भवन्ति । इयं वै सविता यो वा ऽअस्यान्नि-
 लयते योऽन्न्यत्रैत्यस्यां वाव तमनुविन्दन्ति न वा ऽइमा-
 ङ्कश्चन तिर्यङ्नोद्धोऽत्येतुमर्हति यत्सावित्र्यो भवन्त्यश्श्व-
 स्यैवानुवित्यै ॥ २ ॥ तदाहुः । प्र वा ऽएतदुश्श्वो मीयते
 यत्प्राडेति न ह्येन्नम्प्रत्यावर्त्तयन्तीति यत्सायन्धृतीर्जुहोति
 क्षेमो वै धृतिः क्षेमो रात्रिः क्षेमेणैवैनन्दाधार तस्मा-
 त्सायन्मनुष्याश्च पशवश्च क्षेम्या भवन्त्यथ यत्प्रातरिष्टि-

भिर्यजत ऽइच्छत्येवैनन्तत्तस्माद्दिवा नष्टैष ऽएति यद्वव
सायन्धृतीर्जुहोति प्रातरिष्टिभिर्यजते योगक्षेममेव तद्यज-
मानः कल्पयते तस्माद्यत्रैतेन यजेन यजन्ते क्वलृप्सुः
प्रजानां व्योगक्षेमो भवति ॥ ३ ॥

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[गाथागानम्]

अप वा ऽएतस्मात् । श्री राष्ट्रङ्कामति योऽश्वमे-
धेन यजते यदा वै पुरुषः श्रियङ्गच्छति वीणास्मै वाद्यते
ब्राह्मणौ वीणागाथिनौ सँवत्सरङ्गायतः श्रियै वा ऽएत-
द्रूपं व्यद्वीणा श्रियमेवास्मिँस्तद्धत्तः ॥ १ ॥ तदाहुः ।
यदुभौ ब्राह्मणौ गायेतामपास्मात्क्षत्रङ्कामेद्रह्मणो वा
ऽएतद्रूपं व्यद्राह्मणो न वै ब्रह्मणि क्षत्रः रमत ऽइति
॥ २ ॥ यदुभौ राजन्न्यौ । अपास्माद्ब्रह्मवर्चसङ्कामेक्ष-
त्रस्य वा ऽएतद्रूपं व्यद्राजन्न्यो न वै क्षत्रे ब्रह्मवर्चसः
रमत ऽइति ब्राह्मणोऽन्न्यो गायति राजन्न्योऽन्न्यो ब्रह्म
वै ब्राह्मणः क्षत्रः राजन्न्यस्तदस्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण
चोभयतः श्रीः परिग्रहीता भवति ॥ ३ ॥ तदाहुः । यदुभौ
दिवा गायेतामप्रब्रह्मशुकास्माच्छ्रीः स्याद्ब्रह्मणो वा
ऽएतद्रूपं यदुहर्षदा वै राजा कामयतेऽथ ब्राह्मणजिनाति
पापीयाँस्तु भवति ॥ ४ ॥ यदुभौ नक्तम् । अपास्माद्ब्रह्म-
वर्चसङ्कामेक्षत्रस्य वा ऽएतद्रूपं व्यद्रात्रिर्न वै क्षत्रे

ब्रह्मवर्चसः रमत ऽइति दिवा ब्राह्मणो गायति नक्तः
 राजन्न्यस्तथो हास्य ब्रह्मणा च क्षत्रेण चोभयतः श्रीः
 परिग्रहीता भवतीति ॥ ५ ॥ अयजतेत्यददादिति ब्राह्मणो
 गायतीष्टापूर्त्तं वै ब्राह्मणस्येष्टापूर्त्तं नैवैनः स समर्द्धय-
 तीत्ययुध्यतेत्यमुः सङ्गाममजयदिति राजन्न्यो युद्धं वै
 राजन्न्यस्य वीर्यं वीर्येणैवैनः स समर्द्धयति तिस्रोऽन्न्यो
 गाथा गायति तिस्रोऽन्न्यः षट् सम्पद्यन्ते षट्पतवः
 सँवत्सर ऽऋतुष्वेव सँवत्सरे प्रतितिष्ठति ताभ्यां
 शतन्ददाति शतायुर्वै पुरुषः शतेन्द्रिय ऽआयुरेवेन्द्रियं
 वीर्यमात्मन्धत्ते ॥ ६ ॥

प्रथमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[अश्वकर्णे जपः, धृतिहोमश्च]

‘विभूर्मात्रा प्रभुः पित्रे’ति । इयं वै मातासौ
 पिताभ्यामेवैनम्परिददात्यश्वेवोऽसि हयोऽसी’ति शास्त्ये-
 वैनन्तत्तस्माच्छिष्टाः प्रजा जायन्तेऽस्योऽसि मयो
 ऽसीत्यस्येवैनन्नयति तस्मादुश्श्वः पशूनत्येति तस्मा-
 द्दुश्श्वः पशूनां श्रेष्ठ्यङ्गच्छत्यर्वांसि सप्तिरसि वाज्य-
 सी’ति यथायजुरेवैतद्रूपांसि नृमणा ऽअसी’ति मिथुनत्वाय
 ‘व्युन्नार्मांसि शिशुर्नामासी’त्येतद्वा ऽअश्वस्य प्रियन्नाम-

- (१) शु० य० सं० २२. १९ । (२) शु० य० सं० २२. १९ । (३) शु० य० सं० २२. १९ । (४) शु० य० सं० २२. १९ । (५) शु० य० सं० २२. १९ । (६) शु० य० सं० २२. १९ ।

धेयस्त्रिगुणैर्वैनन्नाम्नाभिवदति तस्मिन्मादुष्यामित्रौ सङ्गत्य
नाम्ना चेदभिवदतोऽन्योऽन्यः समेव जानाते ॥ १ ॥
‘आदित्यानाम्पत्नान्विही’ति । आदित्यानेवैनङ्गमयति ‘देवा
ऽआशापाला ऽएतन्देवेभ्योऽश्वमेधाय प्रोक्षितः रक्ष-
ते’ति शतं वै तल्पा राजपुत्रा ऽआशापालास्तेभ्य ऽएवै-
नम्परिददातीह रन्तिरिह रमतामिह धृतिरिह स्वधृतिः
स्वाहे’ति सैवत्सरमाहुतीर्जुहोति षोडश नवतीरेता वा ऽअ-
श्वस्य बन्धनन्ताभिरेवैनम्बद्धनाति तस्मिन्मादुश्वः प्रमुक्तो
बन्धनमागच्छति षोडश नवतीरेता वा ऽअश्वस्य बन्धन-
न्ताभिरेवैनम्बद्धनाति तस्मिन्मादुश्वः प्रमुक्तो बन्धन-
जहाति ॥ २ ॥ राष्ट्रं वा ऽअश्वमेधः । राष्ट्र एते व्याय-
च्छन्ते येऽश्वः रक्षन्ति तेषां य ऽउदृचङ्गच्छन्ति राष्ट्रे-
णैव ते राष्ट्रम्भवन्त्यथ ये नोदृचङ्गच्छन्ति राष्ट्रात्ते व्यव-
च्छिद्यन्ते तस्माद्राष्ट्रश्वमेधेन यजेत परा वा ऽएष
सिच्यते योऽबलोऽश्वमेधेन यजते यमित्रा ऽअश्वं
विन्देरम्यज्ञोऽस्य विच्छिद्येत प्रापीयान्स्याच्छतङ्गवचिनो
रक्षन्ति यज्ञस्य सन्तत्या ऽअव्यवच्छेदाय न प्रापीयाद्भव-
त्यथान्यमानीय प्रोक्षेयुः सैव तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ३ ॥

प्रथमाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

[औद्ग्रभणहोमः]

प्रजापतिरकामयत । अश्वमेधेन यजेयेति सोऽश्व-
 म्यत्स तपोऽतप्यत तस्य श्रान्तस्य तप्तस्य सप्तधा-
 त्मनो देवता ऽअपाक्क्रामन्त्सा दीक्षामवत्स ऽएतानि
 वैश्वदेवान्यपश्यत्तान्यजुहोतैर्वै स दीक्षामवारुद्ध यद्वै-
 श्वदेवानि जुहोति दीक्षामेव तैर्यजमानोऽवरुद्धेऽन्व-
 हुजुहोत्यन्वहुमेव दीक्षामवरुद्धे सप्त जुहोति सप्त वै
 ता देवता ऽअपाक्क्रामन्ताभिरेवास्मै दीक्षामवरुद्धे ॥ १ ॥
 अप वा ऽएतेऽभ्यः प्राणाः क्क्रामन्ति । ये दीक्षामति-
 रेचयन्ति सप्ताहम्प्रचरन्ति सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः
 प्राणा दीक्षा प्राणैरेवास्मै प्राणान्दीक्षामवरुद्धे त्रेधा
 विभज्य देवताञ्जुहोति व्यावृतो वै देवास्त्यावृत ऽइमे लोका
 ऽऋद्ध्यामेव वीर्यं ऽएषु लोकेषु प्रतितिष्ठति ॥ २ ॥
 एकविंशतिः सम्पद्यन्ते । द्वादश मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रय
 ऽइमे लोका ऽअसावादित्य ऽएकविंशस्तदैवं क्षत्रः सा
 श्शीस्तदाधिपत्यन्तद्ब्रध्नस्य विष्टपन्तत्स्वाराज्यमश्नुते
 ॥ ३ ॥ त्रिंशतमौद्ग्रभणानि जुहोति । त्रिंशदक्षरा
 विराड्विराडु कृत्स्नमन्नङ्कृत्स्नस्यैवान्नायस्यावरुद्ध्यै चत्वा-
 र्यौद्ग्रभणानि जुहोति त्रीणि वैश्वदेवानि सप्त सम्पद्यन्ते
 सप्त वै शीर्षण्याः प्राणाः प्राणा दीक्षा प्राणैरेवास्मै
 प्राणान्दीक्षामवरुद्धे पूर्णाहुतिमुत्तमाञ्जुहोति प्रत्यु-
 त्तभ्यै सयुक्त्वाय ॥ ४ ॥

प्रथमाध्याये सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

प्रजापतिरश्श्वमेधमसृजत । स सृष्टः प्रऽर्चमब्ली-
नात्प्र साम तं वैश्श्वदेवान्नुदयच्छन्न्यद्वैश्श्वदेवानि जुहो-
त्यश्श्वमेधस्यैवोद्यत्यै ॥ १ ॥ 'काय स्वाहा । कस्मै
स्वाहा कतमस्मै स्वाहे'ति प्राजापत्यम्मुख्यङ्करोति प्रजा-
पतिमुखाभिरेवैनन्देवताभिरुद्यच्छति ॥ २ ॥ 'स्वाहाधिमा-
धीताय स्वाहा । मनः प्रजापतये स्वाहा चित्तं विज्ञाता-
ये'ति ऋदेव पूर्वसाम्ब्राह्मणन्तदन्न ॥ ३ ॥ 'अदित्यै स्वाहा ।
अदित्यै मध्वै स्वाहादित्यै सुमृडीकायै स्वाहे'तीयं वा
ऽअदितिरन्यैवैनमुद्यच्छति ॥ ४ ॥ 'सरस्वत्यै स्वाहा ।
सरस्वत्यै पावकायै स्वाहा सरस्वत्यै बृहत्यै स्वाहे'ति वाग्वै
सरस्वती वाचैवैनमुद्यच्छति ॥ ५ ॥ 'पूष्णवे स्वाहा । पूष्णवे
प्रपत्न्याय स्वाहा पूष्णवे नरन्धिषाय स्वाहे'ति पशवो
वै पूषा पशुभिरेवैनमुद्यच्छति ॥ ६ ॥ 'त्वंष्ट्रे स्वाहा ।
त्वंष्ट्रे तुरीपाय स्वाहा त्वंष्ट्रे पुरुषपाय स्वाहे'ति त्वंष्ट्रा
वै पशूनाम्मिथुनानाथं रूपकृद्रूपैरेवैनमुद्यच्छति ॥ ७ ॥
'विष्णवे स्वाहा । विष्णवे निभूयपाय स्वाहा विष्णवे
शिपिविष्टाय स्वाहे'ति यज्ञो वै विष्णुर्ध्वजैरेवैनमुद्यच्छति
'विश्श्वो देवस्य नेतु'रिति पूर्णाहुतिमुत्तमाञ्जुहोतीयं वै
पूर्णाहुतिरस्यामेवान्ततः प्रतितिष्ठति ॥ ८ ॥

प्रथमाध्यायेऽष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

(१) शु० य० सं० २२. २० । (२) शु० य० सं० २२. २० । (३) शु० य० सं० २२. २० । (४) शु० य० सं० २२. २० । (५) शु० य० सं० २२. २० । (६) शु० य० सं० २२. २० । (७) शु० य० सं० २२. २० । (८) शु० य० सं० २२. २१ ।

[अध्वर्युकर्तृकजपः]

‘आँ ब्रह्मन् । ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायता’मिति
 ब्राह्मण एव ब्रह्मवर्चसन्दधाति तस्मात्पुरा ब्राह्मणो
 ब्रह्मवर्चसी जज्ञे ॥ १ ॥ ‘आँ राष्ट्रे राजन्न्यः । शूर
 ऽइषव्योऽतिव्याधी महारथो जायता’मिति राजन्न्य
 एव शौर्यम्महिमानन्दधाति तस्मात्पुरा राजन्न्यः शूर
 ऽइषव्योऽतिव्याधी महारथो जज्ञे ॥ २ ॥ ‘दोग्ध्री धेनु’-
 रिति । धेन्वामेव पयो दधाति तस्मात्पुरा धेनुर्दोग्ध्री
 जज्ञे ॥ ३ ॥ ‘वोढानद्वा’निति । अनदुह्येव बलन्दधाति
 तस्मात्पुरानद्वान्वोढा जज्ञे ॥ ४ ॥ ‘आँशुः सप्ति’रिति ।
 अश्व एव जवन्दधाति तस्मात्पुराश्वः सप्ति जज्ञे
 ॥ ५ ॥ ‘पुरन्धिष्योषे’ति । योषित्येव रूपन्दधाति तस्मा-
 द्रूपिणी युवतिः प्रिया भावुका ॥ ६ ॥ ‘जिष्णू रथेष्टा’
 ऽहुति । राजन्न्य एव जैत्रम्महिमानन्दधाति तस्मात्पुरा
 राजन्न्यो जिष्णुर्जज्ञे ॥ ७ ॥ ‘सभेयो युवे’ति । एष वै
 सभेयो युवा यः प्रथमवयसी तस्मात्प्रथमवयसी स्त्रीणा-
 म्प्रियो भावुकः ॥ ८ ॥ ‘आँऽस्य यजमानस्य वीरो जायता’-
 मिति । यजमानस्यैव प्रजायां वीर्यन्दधाति तस्मात्पुरेजा-
 नस्य वीरो जज्ञे ॥ ९ ॥ [अर्थः प्रपाठकः ॥ १५ ॥] ‘निकामे-निकामे
 नः पर्जन्यो वर्षत्वि’ति । निकामे-निकामे वै तत्र पर्जन्यो

(१) शु० य० सं० २२. २२ । (२) शु० य० सं० २१. २२ । (३) शु० य० सं० २२. २२ । (४) शु० य० सं० २२. २२ । (५) शु० य० सं० २२. २२ । (६) शु० य० सं० २२. २२ । (७) शु० य० सं० २२. २२ । (८) शु० य० सं० २२. २२ । (९) शु० य० सं० २२. २२ । (१०) शु० य० सं० २१. २२ ।

वर्षति यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते 'फलवत्यो न ऽओषधयः
पच्यन्ता'मिति फलवत्यो वै तत्रौषधयः पच्यन्ते यत्रैतेन
यज्ञेन यजन्ते 'योगक्षेमो नः कल्पता'मिति योगक्षेमो
वै तत्र कल्पते यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते तस्माद्यत्रैतेन यज्ञेन
यजन्ते कल्पस्य प्रजानां योगक्षेमो भवति ॥ १० ॥

प्रथमाध्याये नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

[आज्यसक्तुधानालाजहोमः]

प्रजापातर्देवेभ्यो यज्ञान्वयादिशत् । स ऽआत्मन्न-
श्श्वमेधमधत्त ते देवाः प्रजापतिमब्रुवन्नेष वै यज्ञो यद-
श्श्वमेधोऽपि नोऽत्रास्तु भाग ऽद्वुति तेभ्य एतानन्न-
होमानकल्पयद्यदन्नहोमाज्जुहोति देवानेव तत्प्रीणाति ॥ १ ॥
आज्येन जुहोति । तेजो वा ऽआज्यन्तेजसैवास्मिंस्तत्तेजो
दधात्याज्येन जुहोत्येतद्वै देवानाम्प्रियन्धाम यदाज्य-
म्प्रियेणैवैनान्धाम्ना समर्द्धयति ॥ २ ॥ सक्तुभिर्जुहोति ।
देवानां वा ऽएतद्रूपं स्यत्सक्तवो देवानेव तत्प्रीणाति ॥ ३ ॥
धानाभिर्जुहोति । अहोरात्राणां वा ऽएतद्रूपं स्यद्धाना
ऽअहोरात्राण्येव तत्प्रीणाति ॥ ४ ॥ लाजैर्जुहोति ।
नक्षत्राणां वा ऽएतद्रूपं स्यल्लाजा नक्षत्राण्येव तत्प्रीणाति
'प्राणाय स्वाहापानाय स्वाहे'ति नामग्राहज्जुहोति नाम-

ग्राहमेवैनँस्तत्प्रीणात्येकस्मै स्वाहा द्वाभ्यां स्वाहा
 शताय स्वाहैकशताय स्वाहेत्यनुपूर्वञ्जुहोत्यनुपूर्वमेवैनँस्त-
 त्प्रीणात्येकोत्तरा जुहोत्येकवृद्धै स्वर्गो लोक ऽएकधैवैनं
 स्वर्गल्लोकङ्गमयति पराचीर्जुहोति पराडिव वै स्वर्गो लोकः
 स्वर्गस्य लोकस्याभिजित्यै ॥ ५ ॥ ईश्वरो वा ऽएषः । पराङ्
 प्रदुघोर्यः पराचीराहुतीर्जुहोति नैकशतमस्येति षट्के-
 शतमतीयाद्यायुषा यजमानं व्यर्द्धयेदेकशतञ्जुहोति शता-
 युर्वै पुरुष ऽआत्मैकशत आयुष्येवात्मनप्रतितिष्ठति 'व्येष्ट्यै
 स्वाहा स्वर्गाय स्वाहे'त्युत्तमे ऽआहुती जुहोति रात्रिर्वै
 व्युष्टिरहः स्वर्गोऽहोरात्रे ऽएव तत्प्रीणाति ॥ ६ ॥
 तदाहुः । यदुभे दिवा वा नक्तं वा जुहुयादहोरात्रे मोहये-
 द्युष्ट्यै स्वाहेत्यनुदित ऽआदित्ये जुहोति स्वर्गाय स्वा-
 हेत्युदितेऽहोरात्रयोरव्यतिमोहाय ॥ ७ ॥

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[पर्यङ्गपशुनिरूपणम्]

राजा वा ऽएष यज्ञानां यदश्वमेधः । यजमानो
 वा ऽअश्वमेधो यजमानो यज्ञो यदश्वे पशुन्नियुनक्ति
 यज्ञ ऽएव तद्यज्ञमारभते ॥ १ ॥ अश्वन्तूपरङ्गोमृगमिति ।
 तान्मद्वयमे यूप ऽआलभते सेनामुखमेवास्यैतेन सत्यं इयति
 तस्माद्वाज्ञः सेनामुखम्भीष्मम्भावुकम् ॥ २ ॥ कृष्ण-
 ग्नीवमाग्नेयः रराटे पुरस्तात् । पूर्वाग्निमेव तद्धरते

तस्माद्वाजः पूर्वाग्निर्भावुकः ॥ ३ ॥ सारस्वतीस्मेधीम-
धस्ताद्धन्वोः । स्त्रीरेव तदनुगाः कुरुते तस्मात्स्त्रियः
पुंसोऽनुवर्त्मानो भावुकः ॥ ४ ॥ आश्विनावधो-
रामौ बाह्वोः । बाह्वोरेव बलन्धत्ते तस्माद्वाजा बाहु-
बली भावुकः ॥ ५ ॥ सौमापौष्णथं श्यामन्नाभ्याम् ।
प्रतिष्ठा मेव ताङ्कुरुत इयं वै पूषास्यामेव प्रतितिष्ठति
॥ ६ ॥ सौम्ययामौ श्वेतश्च कृष्णश्च पाश्वर्ययोः ।
क्वचे ऽएव ते कुरुते तस्माद्वाजा सन्नद्धो वीर्यङ्करोति
॥ ७ ॥ त्वाष्ट्रौ लोमशसक्वथौ सक्वथ्योः । ऊर्वोरेव बलन्धत्ते
तस्माद्वाजोरुबली भावुकः ॥ ८ ॥ वायव्यथं श्वेतम्पुच्छे ।
उत्सेधमेव तङ्कुरुते तस्मादुत्सेधम्प्रजा भयेऽभिसथंश्रय-
न्तीन्द्राय स्वपस्याय वेहतं व्यजस्य सेन्द्रतायै वैष्णवो
वामनो यजो वै विष्णुर्म्यज ऽएवान्ततः प्रतितिष्ठति
॥ ९ ॥ ते वा ऽएते । पञ्चदश पृथङ्गयाः पशवो भवन्ति
पञ्चदशो वै वज्रो वीर्यं वज्रो वज्ज्रेणैवैतद्वीर्येण यजमानः
पुरस्तात्पाप्मानमपहते ॥ १० ॥ पञ्चदश—पञ्चदशो ऽएवे-
तरेषु । पञ्चदशो वै वज्रो वीर्यं वज्रो वज्ज्रेणैवैतद्वी-
र्येण यजमानोऽभितः पाप्मानमपहते ॥ ११ ॥ तदाहुः ।
अपहैवैतैः पाप्मानं हता इत्यकृत्स्नश्च त्वै प्रजापतिः
संस्करोति न चेदं सर्वमवरुद्धे ॥ १२ ॥ सप्तदशैव *
पशुमद्वयमे यूष ऽआलभेत । सप्तदशो वै प्रजापतिः

* त्रयोऽश्वतूपरगोमृगाः द्वौ चाग्नेयावेकादशिनौ द्वादश रोहितादयः, एवं सप्तदश पशवो मध्यमे यूषे भवन्ति ।

प्रजापतिरश्श्वमेधोऽश्श्वमेधस्यैवाप्स्यै षोडश-षोडशेतरेषु
 षोडशकलं वा ऽइदं सर्वन्तदिदं सर्वमवरुद्धे ॥ १३ ॥
 तादृक्थमाप्प्रीणीयादित्याहुः । 'समिद्धो ऽअञ्जंकृदरम्मती-
 ना'मिति बार्हदुक्कथीभिराप्प्रीणीयाद्वृहदुक्कथो ह वै
 वामदेव्योऽश्श्वो वा सामुद्रिरश्श्वस्याप्प्रीर्द्दर्श ता
 ऽएतास्ताभिरेवैनमेतदाप्प्रीणीम ऽइति वदन्तो न तथा
 कुर्याज्जामदग्नीभिरेवाप्प्रीणीयात्प्रजापतिर्वै जमदग्निः सोऽ-
 श्वमेधः स्वयैवैनन्देवतया समर्द्धयति तस्माज्जामदग्नी-
 भिरेवाप्प्रीणीयात् ॥ १४ ॥ तद्वैके । एतेषाम्पृष्वङ्ग्याणा-
 न्नाना याज्यापुरोऽनुवाक्याः कुर्वन्ति बिन्दुम ऽएतेषा-
 मवित्येतेषान्न कुर्म ऽइति न तथा कुर्यात्क्षत्रं वा
 ऽअश्श्वो विडितरे पशवः प्रतिप्रतिनीथं ह ते प्रत्युद्या-
 मिनीह्वत्राय विशङ्कुर्वन्त्यथो ऽआयुषा यजमानं व्यर्द्ध-
 यन्ति ये तथा कुर्वन्ति तस्मात्प्राजापत्य ऽएवाश्श्वो देव-
 देवत्या ऽइतरे क्षत्रायैव तद्विशङ्कतानुकरामनुवर्त्मानङ्करो-
 त्यथो ऽआयुषैव यजमानं समर्द्धयति ॥ १५ ॥ हिरण्यमयो-
 श्वस्य शासो भवति । लोहमयाः पृष्वङ्ग्याणामायसा
 ऽइतरेषाज्ज्योतिर्वै हिरण्यः राष्ट्रमश्श्वमेधो ज्योतिरेव
 तद्राष्ट्रे दधात्यथो हिरण्यज्योतिषैव यजमानं स्वर्ग-
 ल्लोकमेत्यथो ऽअनूकाशमेव तङ्कुरुते स्वर्गस्य लोकस्य
 समष्ट्यै ॥ १६ ॥ अथो क्षत्रं वा ऽअश्श्वः । क्षत्रस्यैतद्रूपं
 यद्वहिरण्यं क्षत्रमेव तत्क्षत्रेण समर्द्धयति ॥ १७ ॥ अथ

यल्लोहमयाऽऽर्च्यङ्ग्याणाम् । यथा वै राज्ञोऽराजानो राज-
कृतः सूतग्रामण्य एव वा एतेऽश्वस्य यत्पर्वङ्ग्या
एवमु वा एतद्विरण्यस्य यल्लोहं स्वेनैवैनौस्तद्रूपेण
समर्द्धयति ॥ १८ ॥ अथ यदायसा ऽइतरेषाम् । विद्धा
ऽइतरे पशवो विश एतद्रूपं यदयो विशमेव तद्विशा
समर्द्धयति वैतस ऽइतसून ऽउत्तरतोऽश्वस्यावद्यन्त्या-
नुष्टुभो वा ऽअश्व ऽआनुष्टुभैषा दिक्स्वायामेवैनन्तद्दिशि
दधात्यथ यद्वैतस ऽइतसूनेऽप्सुयोनिर्वा ऽअश्वोऽप्सुजा
वैतसः स्वयैवैनं योन्या समर्द्धयति ॥ १९ ॥

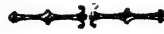
द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[उद्गात्रन्वारम्भः]

देवा वा ऽअश्वमेधे पवमानम् । स्वर्गल्लोकत्र
प्राजानंस्तमश्वः प्राजानाद्यदश्वमेधेऽश्वेन पवमानाय
सर्पन्ति स्वर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै पुच्छमन्वारभन्ते
स्वर्गस्यैव लोकस्य समष्ट्यै न वै मनुष्यः स्वर्गल्लोक-
मञ्जसा वेदाश्वो वै स्वर्गल्लोकमञ्जसा वेद ॥ १ ॥ यदुद्गा-
तोद्गायेत् । यथाक्षेत्रज्ञोऽह्येन पथा नयेत्तादृक्तदुथ यदु-
द्गातारमर्षरुद्ध्याश्वमुद्गीथाय वृणीते यथा क्षेत्रज्ञोऽञ्जसा
नयेदेवमेवैतद्यजमानमश्वः स्वर्गल्लोकमञ्जसा नयति
हिङ्करोति सामैव तद्विङ्करोत्युद्गीथ एव स ब्रुवा ऽउप-

रुन्धन्ति स॒ष्टिशिञ्जते य॒थोपगाता॒र ऽउपगा॒यन्ति तादृक्त्त-
द्विरण्यन्द॒क्षिणा सुव॒र्ण॑ः शत॒मानन्त॒स्योक्त॒म्ब्राह्मण॑म् ॥ २ ॥

द्वितीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[ग्राम्यपञ्चालम्भः, आरण्यपशूनामुत्सर्गश्च]

प्रजा॒पति॒रकाम॑यत । उ॒भौ लोका॒वभिज॑येयन्दे॒वलो-
कश्च॑ मनु॒ष्यलो॒कश्चेति॑ स॒ ऽए॒तान्प॒शून्पश्य॑द्ग्राम्याँश्चा-
रण्याँश्च॑ ता॒नाल॑भत तैरि॒मौ लोका॒ववारु॑द्ध ग्रा॒म्यै-
रेव॑ पशु॒भिरिमँल्लो॒कम॒वारु॑द्धारण्यैर॒मुम॑यं वै लो॒को मनु॒-
ष्यलो॒कोऽथा॒सौ दे॒वलो॒को य॒द्ग्राम्या॑न्पशूना॒लभ॑त
ऽइ॒ममे॒व तैल्लो॑कं य॒जमा॑नोऽवरु॑द्धे य॒दार॑ण्यान॒मुन्तैः॑ ॥ १ ॥
स य॒द्ग्राम्यैः॑ स॒थं॒स्थाप॑येत् । स॒म॒द्धानः॑ क्रा॒मेयुः॑ स॒म-
न्तिक॑ङ्ग्रामयोर्ग्रा॒मान्तौ॑ स्या॒तान्न॑ऽक्षी॒काः पु॒रुष॑व्याघ्राः
परि॒मोषि॑ण ऽआ॒व्याधि॑न्यस्त॒स्करा॑ ऽअ॒रण्ये॑ष्वा॒जाये॒र-
य॒दार॑ण्यैर्व्य॒द्धानः॑ क्रा॒मेयुर्वि॒दूर॑ङ्ग्रामयोर्ग्रा॒मान्तौ॑ स्या॒-
तामृ॒क्षी॒काः पु॒रुष॑व्याघ्राः परि॒मोषि॑ण ऽआ॒व्याधि॑न्य-
स्त॒स्करा॑ ऽअ॒रण्ये॑ष्वा॒जाये॒रन् ॥ २ ॥ त॒दाहुः॑ । अ॒पशु॒र्वा
ऽए॒ष य॒दार॑ण्यो नै॒तस्य॑ हो॒तव्यं॑ य॒ज्जुहु॑यात्क्षिप्रं य॒-
ज॑मान॒मरण्य॑ममृ॒तः ह॒रेयु॑र॒रण्य॑भा॒गा ह्यार॑ण्यः पश॒वो
यन्न॑ जुहु॒याद्यज्ञ॑वेश॒सथ॑ स्या॒दिति॑ प॒र्यग्नि॑कृताने॒वोत्सृ॑जन्ति
तन्नै॒व हु॑तन्नाहु॒तन्न॑ य॒ज॑मान॒मरण्य॑ममृ॒तः ह॒रन्ति॑ न
यज्ञ॑वेश॒सम्भव॑ति ॥ ३ ॥ ग्रा॒म्यैः स॒थं॒स्थाप॑यति । वि॒-
पि॒तापु॒त्राव॑वस्यतः स॒म॒द्धानः॑ वक्रा॒मन्ति॑ स॒मन्तिक॑ङ्ग्राम॒-

योग्रामान्तौ भवतो नऽर्क्षीकाः पुरुषव्याघ्राः परिमोषिण
ऽआव्याधिन्न्यस्तस्करा ऽअरण्येष्वाजायन्ते ॥ ४ ॥

द्वितीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[पश्चेकादशिनी]

प्रजापतिरश्वमेधमसृजत् । सोऽस्मात्सृष्टः परा-
दैत्स पङ्क्तिर्भूत्वा सँवत्सरम्प्राविशत्तेऽर्द्धमासा ऽअभवं-
स्तम्पश्चदशिभिरनुप्रायुङ्क्त तमाप्नोत्तमाप्त्वा पश्चदशिभि-
रवारुन्द्धार्द्धमासानां वा ऽएषा प्रतिमा यत्पश्चदशिनो
यत्पश्चदशिन ऽआलभतेऽर्द्धमासानेव तैर्ष्यजमानोऽवरुन्धे
॥ १ ॥ तदाहुः । अनवरुद्धो वा ऽएतस्य सँवत्सरो भवति
योऽन्न्यत्र चातुर्मास्येभ्यः सँवत्सरन्तनुत ऽद्वित्येष वै
साक्षात्सँवत्सरो यच्चातुर्मास्यानि यच्चातुर्मास्यान्पशुना-
लभते साक्षादेव तत्सँवत्सरमवरुन्धे वि वा ऽएष प्रजया
पशुभिर्ऋक्ष्यतेऽप स्वर्गल्लोकः राद्धनोति योऽन्न्यत्रैकाद-
शिनेभ्यः सँवत्सरन्तनुत ऽद्वित्येष वै सम्प्रति स्वर्गो लोको
यदेकादशिनी प्रजा वै पशव ऽएकादशिनी यदैकादशिन-
ान्पशुनालभते न स्वर्गल्लोकमपराद्धनोति न प्रजया
पशुभिर्ऋक्ष्यते ॥ २ ॥ प्रजापतिर्विराजमसृजत् । सास्मा-
त्सृष्टा पराच्यैत्साश्वमेधम्प्राविशत्तान्दशिभिरनुप्रा-
युङ्क्त तामाप्नोत्तमाप्त्वा दशिभिरवारुन्ध यद्दशिन ऽआल-
भते विराजमेव तैर्ष्यजमानोऽवरुन्धे शतमालभते शतायुर्वै
पुरुषः शतेन्द्रिय ऽआयुरेवेन्द्रियं वीर्ष्यमात्सन्धत्ते ॥ ३ ॥

ए॒काद॒श द॒शत॒ ऽआ॒लभ॒ते । ए॒काद॒शाक्ष॒रा वै त्रि॒ष्टुबि॒न्द्रि॒यमु॒ वै वी॒र्य॒न्त्रि॒ष्टुबि॒न्द्रि॒यस्यै॒व वी॒र्य॒स्याव॒रुह्या॒
 ऽए॒काद॒श द॒शत॒ ऽआ॒लभ॒ते द॒श वै प॒शोः प्रा॒णा ऽआ॒त्मै॒काद॒शः प्रा॒णैरे॒व प॒शून्त॒स्मर्द्ध॑यति वै॒श्वदे॒वा भ॒वन्ति॒
 वै॒श्वदे॒वो वा ऽअ॒श्वोऽश्व॑स्यै॒व सर्व॑त्वाय बहु॒रूपा भ॒वन्ति॒
 त॒स्मद्ब॒हुरूपाः प॒शवो॒ नाना॑रूपा भ॒वन्ति॒ त॒स्मान्ना॒नारू॒पाः प॒शवः॑ ॥ ४ ॥

द्वितीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[अश्वस्य नियोजनाञ्जनमणिवन्धनादि]

‘यु॒ञ्जन्ति॒ ब्र॒ह्म॒धन॒मरु॒षश्च॒रन्त॑’मिति । असौ वा ऽआ॒दि॒त्यो ब्र॒ह्म॒धनोऽरु॒षोऽमु॒मेवा॒स्मा ऽआ॒दि॒त्यं द्यु॒नक्ति॒
 स्वर्ग॑स्य लो॒कस्य॒ स॒मष्ट्यै॑ ॥ १ ॥ त॒दाहुः॑ । प॒राङ्वा ऽए॒त॒स्माद्य॒ज्ञ ऽए॒ति यस्य॒ पशु॑रु॒पाकृतोऽन्न्यत्र॑ ब॒देरे॒ती‘त्ये॒तत्
 स्तो॒त॒र॒णेन॑ प॒था पुन॑र॒श्वमा॒वर्त्त॑यासि न’ ऽइति॒ वायुर्वै॒
 स्तो॒ता त॒मेवा॒स्मा ऽए॒तत्प॒र॒स्ताद॑धाति त॒था ना॒त्येति॑ ॥ २ ॥
 अ॒प वा ऽए॒त॒स्मात् । ते॒ज ऽइ॒न्द्रि॒यम्प॒शवः॑ श्रीः॑ क॒ामन्ति॒
 योऽश्व॑मे॒धेन॒ य॒जते॑ ॥ ३ ॥ ‘ब्र॒ह्म॒स॒स्त्वाञ्ज॑न्तु । गाय॒त्रेण॒
 च॒छन्द॑से’ति म॒हिष्य॒बभ्य॑नक्ति ते॒जो वा ऽआ॒ज्यन्ते॒जो गाय॑त्री
 ते॒जसी॒ ऽए॒वास्मि॑न्त॒समी॒ची द॑धाति ॥ ४ ॥ ‘रुद्रा॑स्त्वा॒
 ञ्ज॑न्तु । त्रै॒ष्टुभे॑न च॒छन्द॑से’ति ब्रा॒वाता ते॒जो वा ऽआ॒ज्य-

मिन्द्रियन्त्रिष्टुप्तेजश्चैवास्मिन्निन्द्रियञ्च समीची दधाति
 ॥ ५ ॥ 'आदित्यास्त्वाञ्जन्तु । जागतेन च्छन्दसे'ति परि-
 वृक्ता तेजो वा ऽआज्यम्पशवो जगती तेजश्चैवास्मिन्-
 न्पशुञ्च समीची दधाति ॥ ६ ॥ पत्न्योऽबभ्यञ्जन्ति * ।
 श्रियै वा ऽएतद्रूपं व्यत्पत्न्यः श्रियमेवास्मिन्स्तद्वधति
 नास्मात्तेज ऽइन्द्रियम्पशवः श्रीरपक्कामन्ति ॥ ७ ॥ यथा
 वै हविषोऽहुतस्य स्कन्देत् । एवमेतत्पशो स्कन्दति यस्य
 निक्तस्य लोमानि शीयन्ते यत्काचानावयन्ति लोमान्ये-
 वास्य सम्भरन्ति हिरण्मया भवन्ति तस्योक्तम्ब्राह्मणमेक-
 शतमेकशतङ्काचानावयन्ति शतायुर्वै पुरुष ऽआत्मेकशत
 ऽआयुष्येवात्मन्प्रतितिष्ठति 'भूर्भुवः स्व'रिति प्राजा-
 पत्याभिरावयन्ति प्राजापत्योऽश्वः स्वयैवैनन्देवतया स-
 मर्द्धयन्ति 'लाजीश्छाचीश्न्यव्ये गव्ये' ऽइत्यतिरिक्त-
 मन्नमश्वायोपावहरति प्रजामेवान्नादीकुरुत 'एतदुन्नमत्त
 देवा ऽएतदुन्नमद्भि प्रजापत' ऽइति प्रजामेवान्नाद्येन
 समर्द्धयति ॥ ८ ॥ अप वा ऽएतस्मात् । तेजो ब्रह्म-
 वर्चसङ्कामति योऽश्वमेधेन यजते होता च ब्रह्मा च
 ब्रह्मोद्यं वदत ऽआग्नेयो वै होता बार्हस्पत्यो ब्रह्मा
 ब्रह्म बृहस्पतिस्तेजश्चैवास्मिन्ब्रह्मवर्चसञ्च समीची धत्तो
 यूपमभितो वदतो यजमानो वै यूपो यजमानमेवैतत्तेजसा

(१) शु० य० सं० २३. ८ ।

* का० श्रौ० सू० २०. ५. १५ ।

(२) शु० य० सं० २३. ८ । (३) शु० य० सं० २३. ८ । (४)

शु० य० सं० २३. ८ ।

च ब्रह्मवर्चसेन चोभयतः परिधत्तः ॥ ९ ॥ 'कः स्वदे-
काकी चरती'ति । असौ वा ऽआदित्य ऽएकाकी चरत्येष
ब्रह्मवर्चसम्ब्रह्मवर्चसमेवास्मिंस्तद्धत्तः ॥ १० ॥ 'कः ऽउ
स्विजायते पुन'रिति । चन्द्रमा वै जायते पुनरायुरेवा-
स्मिंस्तद्धत्तः ॥ ११ ॥ 'किं॑ स्वद्धिमस्य भेषज'मिति ।
अग्निर्वै हिमस्य भेषजन्तेज ऽएवास्मिंस्तद्धत्तः ॥ १२ ॥ *
'किं॑ वावपनम्मह'दिति । अयं वै लोक ऽआवपनम्महद-
स्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति ॥ १३ ॥ 'कां॑ स्वदासी-
त्पूर्वचित्ति'रिति । यौवै वृष्टिः पूर्वचित्तिर्हिमेव वृष्टि-
मवरुन्दे ॥ १४ ॥ 'किं॑ स्वदासीद्बृहद्वय' ऽइति ।
अश्वो वै बृहद्वय ऽआयुरेवावरुन्दे ॥ १५ ॥ 'कां॑ स्वदासी-
त्पिलिप्पिले'ति । श्रीर्वै पिलिप्पिला श्रियमेवावरुन्दे ॥ १६ ॥
'कां॑ स्वदासीत्पिशङ्गिले'ति अहोरात्रे वै पिशङ्गिले ऽअहो-
रात्रयोरेव प्रतितिष्ठति ॥ १७ ॥

द्वितीयाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १०८ ॥

(१) शु० य० सं० २३. ९। (२) शु० य० सं० २३. ९। (३) शु० य० सं० २३. ९।

* अत्र शतम् ६५०० ।

(४) शु. य. सं. २३. ९। (५) शु. य. सं. २३. ११। (६) शु. य. सं. २३. ११। (७) शु. य. सं. २३. ११। (८) शु. य. सं. २३. ११।

[अश्वस्य प्रोक्षणादि]

नियुक्तेषु पशुषु । प्रोक्षणीरद्धर्षुरादत्तेऽश्वमप्रोक्षि-
ष्यन्नन्वारब्धे यजमान ऽआद्धरिकं ऋजुरनुदुत्याश्वमे-
धिकं ऋजुः प्रतिपद्यते ॥ १ ॥ 'वायुर्षुष्वा पचतैरवत्ति'ति ।
वायुरेवैनम्पच'त्यसितं ग्रीवश्छागै'रित्यग्निर्वा ऽअसितग्री-
वोऽग्निरेवैनञ्छागैः पचति ॥ २ ॥ 'न्यग्रोधैश्चमसै'रिति ।
यत्र वै देवा यज्ञेनायजन्त त एताँश्चमसान्न्योब्जँस्ते न्य-
ञ्चोऽरोहँस्तस्मान्न्यञ्चो न्यग्रोधा रोहन्ति ॥ ३ ॥ 'श-
ल्मलिर्वृद्धे'ति । शल्मलौ वृद्धिन्दधाति तस्माच्छल्म-
लिर्वनस्पतीनां वर्षिष्टं वर्द्धते ॥ ४ ॥ 'एषे स्य रात्थ्यो वृषे'ति ।
अश्वेनैव रथः सम्पादयति तस्मादुश्वो नाश्वद्रुथा-
द्रहति ॥ ५ ॥ 'पडँभिश्चतुर्भिरेदग'न्निति । तस्मादुश्व-
स्त्रिभिस्तिष्ठँस्तिष्ठत्यथ युक्तः सवैः पद्भिः सममायुते
॥ ६ ॥ 'ब्रह्माँकृष्णश्च नोऽवत्ति'ति । चन्द्रमा वै ब्रह्मा-
कृष्णश्चन्द्रमस एवैनम्परिददाति 'नमोऽग्नय' ऽदुत्य-
ग्नय एव नमस्करोति ॥ ७ ॥ 'सँहशितो रश्मिना
रथ' ऽदुति । रश्मिनैव रथः सम्पादयति तस्माद्रथः
पर्युतो दर्शनीयतमो भवति ॥ ८ ॥ 'सँहशितो रश्मिना
हय' ऽदुति । रश्मिनैवाश्वः सम्पादयति तस्मादुश्वो
रश्मिना प्रतिहृतो भूयिष्ठः रोचते ॥ ९ ॥ 'सँहशितो

- (१) शु० य० सं० २३. १३ । (२) शु० य० सं० २३. १३ । (३) शु० य० सं० २३. १३ । (४) शु० य० सं० २३. १३ । (५) शु० य० सं० २३. १३ । (६) शु० य० सं० २३. १३ । (७) शु० य० सं० २३. १३ । (८) शु० य० सं० २३. १३ । (९) शु० य० सं० २३. १४ । (१०) शु० य० सं० २३. १४ । (११) शु० य० सं० २३. १४ ।

ऽअप्स्वप्सुजा' ऽइति । अप्सुयोनिर्वा ऽअश्नवः स्वयैवैनं
 श्वोऽया समर्द्धयति 'ब्रह्मा सोमपुरोगव' ऽइति सोमपुरोगव-
 मेवैनं स्वर्गल्लोकङ्गमयति ॥१०॥ 'स्वयं वाजिस्तंश्चङ्कल्पय-
 स्वे'ति । स्वयः रूपङ्कुरुष्व यादृशमिच्छसीत्येवैनन्तदाह 'स्वयं
 श्वजस्वे'ति स्वाराज्यमेवास्मिन्दधाति 'स्वयंशुषस्वे'ति स्वयं-
 ल्लोकः रोचयस्व यावन्तमिच्छसीत्येवैनन्तदाह 'महिमा तेऽ-
 ह्येन न सन्नश' ऽइत्यश्नवमेव महिम्ना समर्द्धयति ॥११॥
 'न वा ऽऽ ऽएतस्मिन् यसे न रिष्यसी'ति । प्रश्नवासय-
 त्येवैनन्तद्देवाँ२॥ ऽइँदेपि पथिभिः सुगेभि'रिति देवयाना-
 नेवैनम्पथो दर्शयति 'यत्रासते सुकृतो यत्र ते ययु'रिति
 सुकृद्भिरेवैनः सलोकङ्करोति 'तत्र त्वा देवः सविता दधा-
 त्वि'ति सवितैवैनं स्वर्गं लोके दधाति 'प्रजापंतये
 त्वा जुष्टम्प्रोक्षामी'त्युपाश्वथोपगृह्णाति ॥ १२ ॥ 'अग्निः
 पशुरासीत् । तेनायजन्त स ऽएतँल्लोकमजयद्यस्मिन्नग्निः
 स ते लोको भविष्यति तज्जेष्यसि पिबेता ऽअप' ऽइति
 यावानग्नेर्विजयो यावल्लोको यावदैश्श्वर्यन्तावाँस्ते विज-
 यस्तावल्लोकस्तावदैश्श्वर्यम्भविष्यतीत्येवैनन्तदाह ॥ १३ ॥
 'वार्युः पशुरासीत् । तेनायजन्त स ऽएतँल्लोकमजयद्य-
 स्मिन्वार्युः स ते लोको भविष्यति तज्जेष्यसि पिबेता

(१) शु० य० सं० २३. १४ । (२) शु० य० सं० २३. १५ । (३) शु० य० सं० २३. १५ । (४) शु० य० सं० २३. १५ । (५) शु० य० सं० २३. १५ । (६) शु० य० सं० २३. १६ । (७) शु० य० सं० २३. १६ । (८) शु० य० सं० २३. १६ । (९) शु० य० सं० २३. १६ । (१०) शु० य० सं० २२. ५ । (११) शु० य० सं० २३. १७ । (१२) शु० य० सं० २३. १७ ।

ऽअप' ऽइति यावान्वायोर्विजयो यावाँल्लोको यावदैश्वर्य-
न्तावाँस्ते विजयस्तावाँल्लोकस्तावदैश्वर्यम्भविष्यतीत्ये-
वैनन्तदाह ॥ १४ ॥ 'सूर्यः पशुरासीत् । तेनायजन्त स
ऽएतँल्लोकमजयद्यस्मिन्सूर्यः स ते लोको भविष्यति
तञ्जेष्यसि पिबेता ऽअप' ऽइति यावान्सूर्यस्य विजयो
यावाँल्लोको यावदैश्वर्यन्तावाँस्ते विजयस्तावाँल्लोकस्ता-
वदैश्वर्यम्भविष्यतीत्येवैनन्तदाह तर्पयित्वाश्वम्पुनः सं-
स्कृत्य प्रोक्षणीरितरात्रपशून्प्रोक्षति तस्यातः ॥ १५ ॥

द्वितीयाध्याये सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

[मृतस्याऽश्वस्य परिक्रमणादि]

देवा वा ऽउदञ्चः । स्वर्गँल्लोकं प्राजानँस्तमश्वः
प्राजानाद्यदश्वेनोदञ्चो यन्ति स्वर्गस्य लोकस्य प्रज्ञात्यै
वासोऽधिवासः हिरण्यमित्यश्वायोपस्तृणन्ति यथा
नाह्यस्मै पशवे तस्मिन्नेनमधि संज्ञपयन्त्यन्यैरेवैनन्तत्पशु-
भिर्व्याकुर्वन्ति ॥१॥ गन्ति वा ऽएतत्पशुम् । यदेनः संज्ञपय-
न्ति 'प्राणाय स्वाहापानाय स्वाहा व्यानाय स्वाहे'ति संज्ञ-
प्यमान ऽआहुतीर्जुहोति प्राणानेवास्मिन्नेतदधाति तथो
हास्यैतेन जीवतैव पशुनेष्टम्भवति ॥२॥ 'अम्बे * ऽअम्बिकेऽ-
म्बालिके । न मा नयति कश्चने'ति पत्नीरुदानयत्यहूतै-

(१) शु० य० सं० २३. १७ । (२) शु० य० सं० २३. १८ । (३) शु० य०
सं० २३. १८ ।

* 'आपो जुषाणो वृष्णो वर्षिष्ठेऽम्बेऽम्बालिकेऽम्बिके पूर्वे' (पा० सू० ६. १. १२८)
इति प्रकृतिभावः ।

वैना ऽएतदुथो मेद्ध्या ऽएवैनाः करोति ॥ ६ ॥ 'गणाना-
न्त्वा गणपतिः हवामह' ऽइति । पत्न्यः परियन्त्यपह्नव-
वत् ऽएवास्मा ऽएतदुतो न्येवास्मै ह्नवतेऽथो ध्रुवत
ऽएवैनन्त्रिः परियन्ति त्रयो वा ऽइमे लोका ऽएभिरेवैनै-
ल्लोकैर्ध्रुवते त्रिः पुनः परियन्ति षट् सम्पद्यन्ते षड्वा
ऽऋतव ऽऋतुभिरेवैनन्ध्रुवते ॥ ४ ॥ अप वा ऽएतेभ्यः
प्राणाः क्लामन्ति । ये यज्ञे ध्रुवनन्तन्वते नव कृत्वः परि-
यन्ति नव वै प्राणाः प्राणानेवात्मन्दधते नैबभ्यः प्राणा
ऽअपक्लामन्त्या 'हुमर्जानि गर्भधमात्त्वमजासि गर्भध'मिति
प्रजा वै पशवो गर्भः प्रजामेव पशूनात्मन्धत्ते 'ता
ऽउभौ चतुरः पदः सम्प्रसारयावे'ति मिथुनस्यावरुद्ध्यै
'स्वर्गे लोके प्रोर्णुवाथा'मित्येष वै स्वर्गो लोको यत्र
पशुः संजपयन्ति तस्मादेवमाह 'वृषो वाजी रेतोधा
रेतो दधात्वि'ति मिथुनस्यैवावरुद्ध्यै ॥ ५ ॥

द्वितीयाध्यायेऽष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

[संवादः]

अप वा ऽएतस्मात् । श्री राष्ट्रक्लामति योऽश्वमेधेन
यजते ॥ १ ॥ 'ऊर्द्ध्वमेनामुच्छ्रापये'ति । इश्रीर्वै राष्ट्रमश्व-
मेधः श्रियमेवास्मै राष्ट्रमूर्द्धमुच्छ्रयति ॥ २ ॥ 'गिरौ

(१) शु० य० सं० २३. १९ । (२) शु० य० सं० २३. १९ । (३) शु० य०
सं० २३. २० । (४) शु० य० सं० २३. २० । (५) शु० य० सं० २३. २० ।
(६) शु० य० सं० २३. २६ । (७) शु० य० सं० २३. २६ ।

भारः हुरन्निवे'ति । श्रीर्वै राष्ट्रस्य भारः श्रियमेवास्मै
 राष्ट्रः सन्नह्यत्यथो श्रियमेवास्मिन्नाष्ट्रमधिनिदधाति
 ॥ ३ ॥ 'अथास्यै मद्ध्यमेधता'मिति । श्रीर्वै राष्ट्रस्य
 मद्ध्यथं श्रियमेव राष्ट्रे मद्ध्यतोऽन्नाद्यन्दधाति ॥ ४ ॥
 'शीते वृते पुनन्निवे'ति । क्षेमो वै राष्ट्रस्य शीतं क्षेम-
 मेवास्मै करोति ॥ ५ ॥ 'यैकासकौ शकुन्तिके'ति । विड्वै
 शकुन्तिका'हलंगिति वञ्चती'ति विशो वै राष्ट्राय वञ्च-
 न्त्या'हन्ति गभे पसो निगल्गलीति धारके'ति विड्वै
 गभो राष्ट्रम्पसो † राष्ट्रमेव विदश्याहन्ति तस्माद्राष्ट्री
 विशङ्घातुकः ॥ ६ ॥ 'माता च ते पिता च त' ऽहुति ।
 इयं वै मातासौ पिताभ्यामेवैनः स्वर्गल्लोकङ्गमय-
 त्य'ग्रं वृक्षस्य रोहत' ऽहुति श्रीर्वै राष्ट्रस्याग्रथं श्रिय-
 मेवैनं राष्ट्रस्याग्रङ्गमयति 'प्रतिर्लामीति ते पिता गभे
 मुष्टिमतःसय'दिति विड्वै गभो राष्ट्रमुष्टी राष्ट्रमेव
 विदश्याहन्ति तस्माद्राष्ट्री विशङ्घातुकः ॥ ७ ॥ 'युद्ध-
 रिणो यवमत्ती'ति विड्वै यवो राष्ट्रः हरिणो विशमेव राष्ट्रा-
 याद्याङ्करोति तस्माद्राष्ट्री विशमत्ति 'न पुंष्टम्पशु मन्यत'
 ऽहुति तस्माद्राजा पशून् पुण्यति 'शूद्रौ यदुर्व्यजारा *

(१) शु० य० सं० २३. २६ । (२) शु० य० सं० २३. २६ । (३) शु० य०
 सं० २३. २९ । (४) शु० य० सं० २३. २२ । (५) शु० य० सं० २३. २२ ।

† 'पस इति पसतेः स्पृशतिकर्मणः' (निरु० ५. १६) इति यास्कः ।

(६) शु० य० सं० २३. २४ । (७) शु० य० सं० २३. २४ । (८) शु० य०
 सं० २३. २४ । (९) शु० य० सं० २३. ३० ।

(१०) शु० य० सं० २३. ३० । (११) शु० य० सं० २३. ३० ।

* 'अर्थः स्वामिवैश्ययोः' (पा० ३. १. १०३) इति निपातनादर्थो वैश्यो जार उपपत्ति-
 र्यस्याः सा अर्थजारा ।

न पोषाय धनायती'ति तस्माद्वैशीपुत्रान्नाभिषिञ्चति ॥ ८ ॥
 अप वा ऽएतेऽभ्यः प्राणाः क्रामन्ति । ये यज्ञेऽपूतां
 वाचं वदन्ति 'दधिक्राव्णो ऽअकारिष'मिति सुरभिमती-
 मृचमन्ततोऽन्वाहुर्वाचमेव पुनते नैऋत्यः प्राणा ऽअ-
 पक्क्रामन्ति ॥ ९ ॥

द्वितीयाध्याये नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

[अश्वशरीरे सूचीभिर्वितोदः]

यदसिपथान्कल्पयन्ति । सेतुमेव तः सङ्क्रमणं
 व्यजमानः कुरुते स्वर्गस्य लोकस्य समष्ट्यै ॥१॥ सूचीभिः
 कल्पयन्ति । विशो वै सूच्यो राष्ट्रमश्वमेधो विशश्चैवा-
 स्मिन्नाष्ट्रश्च समीची दधति हिरण्यमग्न्यो भवन्ति
 तस्योक्तम्ब्राह्मणम् ॥ २ ॥ त्र्यस्यः सूच्यो भवन्ति । लोह-
 मग्न्यो रजता हरिण्यो दिशो वै लोहमग्न्योऽवान्तर-
 दिशो रजता ऽऊर्द्धा हरिण्यस्ताभिरेवैनङ्कल्पयन्ति तिर-
 श्चीभिश्चोर्द्धाभिश्च बहुरूपा भवन्ति तस्माद्बहुरूपा दिशो
 नानारूपा भवन्ति तस्मान्नानारूपा दिशः ॥ ३ ॥

द्वितीयाध्याये दशमं ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

(३) शु० य० सं० २३. ३२ ।

(४) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः "हिरण्यमग्न्यो" इति पाठः

[परिपशव्याहुती]

प्रजापतिरकामयत् । महान्भूयान्त्स्यामिति स ऽएता-
वश्श्वमेधे महिमानौ ग्रहावपश्यत्तावजुहोत्ततो वै स महा-
न्भूयानभवत्स यः कामयेत् महान्भूयान्त्स्यामिति स
ऽएतावश्श्वमेधे महिमानौ ग्रहौ जुहुयान्महान्हैव भूया-
न्भवति ॥ १ ॥ वषामभितो जुहोति । यजमानो वा
ऽअश्श्वमेधो राजा महिमा राज्येनैवैनमुभयतः परि-
गृह्णाति पुरस्तात्स्वाहाकृतयो वा ऽअन्ये देवा ऽउपरिष्ठा-
त्स्वाहाकृतयोऽन्ये तानेवैतत्प्रीणाति 'स्वाहा देवेभ्यो
देवेभ्यः स्वाहे'ति राजा वषाम्परियजति ये चैवास्मिँल्लोके
देवा य ऽउ चामुष्मिँस्तानेवैतत्प्रीणाति त ऽएनमुभये देवाः
प्रीताः स्वर्गल्लोकमभिवहन्ति ॥ ३ ॥

द्वितीयाध्याये एकादशं ब्राह्मणम् ॥ ११ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[अश्वस्यावदानम्]

प्रजापतेरक्षयश्श्वयत् । तत्परापतत्ततोऽश्श्वः समभव-
द्यदुश्श्वयत्तदुश्श्वस्याश्श्वत्वन्तद्देवा ऽअश्श्वमेधेनैव प्रत्यद-
धुरेष ह वै प्रजापतिः सर्वङ्करोति योऽश्श्वमेधेन यजते सर्व
ऽएव भवति सर्वस्य वा ऽएषा प्रायश्चित्तिः सर्वस्य भेषजः
सर्वं वा ऽएतेन पाप्मानन्देवा ऽअतरन्नपि वा ऽएतेन
ब्रह्महत्यामतरँस्तरति सर्वम्पाप्मानन्तरति ब्रह्महत्यां

व्योऽश्नमेधेन यजते ॥ १ ॥ उत्तरं वै तत्प्रजापतेरक्ष्य-
 श्नवयत् । तस्मादुत्तरतोऽश्नस्यावयन्ति दक्षिणतोऽन्येषा-
 म्पशूनाम् ॥ २ ॥ वैतसः कटो भवति । अप्सुयोनिर्वा
 ऽअश्नवोऽप्सुजा वैतसः स्वयैवैनं व्योह्या समर्द्धयति
 ॥ ३ ॥ चतुष्टोम स्तोमो भवति । सरद्धा ऽअश्नस्य
 सक्थ्याबृहत्तदेवाश्नचतुष्टोमेनैव स्तोमेन प्रत्यदधुर्ष्यच्च-
 तुष्टोम स्तोमो भवत्यश्नस्यैव सर्वत्वाय सर्वस्तोमोऽति-
 रात्र ऽउत्तममहर्भवति सर्वं वै सर्वस्तोमोऽतिरात्रः सर्व-
 मश्नमेधः सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै ॥ ४ ॥

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[वपाप्रचारः]

परमेण वा ऽएष स्तोमेन जित्वा । चतुष्टोमेन कृते-
 नायानामुत्तरेऽहन्नेकविंशे प्रतिष्ठायाम्प्रतितिष्ठत्येकविं-
 शात्प्रतिष्ठाया ऽउत्तरमहर्द्धतुनश्वारोहत्यृतवो वै पृष्ठा-
 न्यृतवः सँवत्सर ऽऋतुष्णवेव सँवत्सरे प्रतितिष्ठति ॥ १ ॥
 शक्नुर्ष्यः पृष्ठम्भवन्ति । अन्यदप्यच्छन्दोऽन्येऽन्ये वा
 ऽअत्र पशव ऽआलब्ध्यन्ते ऽउतेव ग्राम्या ऽउतेवारण्या
 यच्छक्नुर्ष्यः पृष्ठम्भवन्त्यश्नस्यैव सर्वत्वाथान्ये पशव
 ऽआलब्ध्यन्तेऽन्येऽन्ये हि स्तोमाः क्रियन्ते ॥ २ ॥
 तदाहुः । नैते सर्वे पशवो यदजावयश्चारण्याश्चैते वै
 सर्वे पशवो यद्गव्या ऽहुति गव्यानुत्तमेऽहन्नालभत

ऽएते वै सर्वे पशवो यद्वव्याः सर्वानेव पशूनालभते वैश्व-
देवा भवन्ति वैश्वदेवो वा ऽअश्वोऽश्वस्यैव सर्वत्वाय
बहुरूपा भवन्ति तस्माद्बहुरूपाः पशवो नानारूपा भवन्ति
तस्मान्नानारूपाः पशवः ॥ ३ ॥

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

—०—

[यूपैकविंशतिः]

यत्तिस्त्रोऽनुष्टुभो भवन्ति । तस्मादुश्वस्त्रिभिस्ति-
ष्ठंस्तिष्ठति यच्चतस्त्रो गायत्र्यस्तस्मादुश्वः सर्वैः पद्भिः
प्रतिदुधत्पलायते परमं वा ऽएतच्छन्दो यदनुष्टुप्परमोऽ-
श्वः पशूनाम्परमश्चतुष्टोम स्तोमानाम्परमेणैवैनम्पर-
मताङ्गमयति ॥ १ ॥ शक्ववर्यः पृष्टुम्भवन्ति । अन्य-
दन्यच्छन्दोऽन्न्येऽन्न्ये हि स्तोमाः क्रियन्ते यच्छक्ववर्यः
पृष्टुम्भवन्त्यश्वस्यैव सर्वत्वाय ॥ १ ॥ एकविंशम्भक्ष-
ममहर्भवति । असौ वा ऽआदित्य ऽएकविंशः सोऽश्व-
मेधः स्वेनैवैनं स्तोमेन स्वायान्देवतायाम्प्रतिष्ठापयति
॥ ३ ॥ वामदेव्यम्मेत्रावरुणसाम भवति । प्रजापतिर्वै
वामदेव्यम्प्राजापत्योऽश्वः स्वयैवैनन्देवतया समर्द्धयति
॥ ४ ॥ पार्थुरश्मम्ब्रह्मसाम भवति । रश्मिना वा ऽअश्वो
यत् ईश्वरो वा ऽअश्वोऽयतोऽधृतोऽप्रतिष्ठितः परा-
म्परावतङ्गन्तोर्ष्यत्पार्थुरश्मम्ब्रह्मसाम भवत्यश्वस्यैव धृत्यै
॥ ५ ॥ सङ्गत्यच्छावाकसाम भवति । उत्सन्नयज्ञ ऽइव वा
ऽएष यदश्वमेधः किं वा ह्येतस्य क्रियते किं वा न यत्स-

ङ्कत्यच्छावाकसाम भवत्यश्वस्यैव सर्वत्राय सर्वस्तोमोऽ-
 तिरात्र ऽउत्तममहर्भवति सर्वं वै सर्वस्तोमोऽतिरात्रः
 सर्वमश्वमेधः सर्वस्यापत्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै ॥ ६ ॥ एक-
 विंशोऽग्निर्भवति । एकविंश स्तोम ऽएकविंशति-
 र्युपा यथा वा ऽऋषभा वा ऽवृषाणो वा सधंस्फुरेरन्नेव-
 मेते स्तोमाः समृच्छन्ते यदेकविंशस्तान्यत्समर्पयेदा-
 र्त्तिमाच्छेद्यजमानो हव्येतास्य यज्ञः ॥ ७ ॥ द्वादश ऽए-
 वाग्निः स्यात् । एकादश युपा यद्वादशोऽग्निर्भवति द्वादश
 मासाः संवत्सरः संवत्सरमेव यज्ञमाप्नोति यदेकादश
 युपा विराड्वा ऽएषा सम्मीयते यदेकादशिनी तस्यै य
 ऽएकादश स्तन ऽएवास्यै स दुहु ऽएवैनान्तेन ॥ ८ ॥
 तदाहुः । यद्वादशोऽग्निः स्यादेकादश युपा यथा स्थुरिणा
 यायात्तादृक्तदित्येकविंश ऽएवाग्निर्भवत्येकविंश स्तोम
 ऽएकविंशतिर्युपास्तद्यथा प्रष्टिभिर्वायात्तादृक्तत् ॥ ९ ॥
 शिरो वा ऽएतद्यज्ञस्य यदेकविंशः । यो वा ऽअश्वमेधे
 ऋषिणि शीर्षाणि वेद शिरो ह राज्ञाम्भवत्येकविंशोऽग्नि-
 र्भवत्येक विंश स्तोम ऽएकविंशतिर्युपा ऽएतानि वा
 ऽअश्वमेधे ऋषिणि शीर्षाणि तानि य ऽएवं वेद शिरो
 ह राज्ञाम्भवति यो वा ऽअश्वमेधे तिस्रः ककुदो वेद
 ककुद्ध राज्ञाम्भवत्येकविंशोऽग्निर्भवत्येकविंश स्तोम
 ऽएकविंशतिर्युपा ऽएता वा ऽअश्वमेधे तिस्रः ककुदस्ता
 य ऽएवं वेद ककुद्ध राज्ञाम्भवति ॥ १० ॥

तृतीयाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[अश्वस्य लोहितश्रपणादि]

सर्वाब्भ्यो वै देवताब्भ्योऽश्वऽलभ्यते । यत्प्रा-
जापत्यङ्कुर्वाद्या देवताऽपिभागास्ताः भागधेयेन व्य-
र्द्धये 'च्छोदन्दद्भिरवकान्दन्तमूलै'रित्याज्यमवदाना कृत्वा प्र-
त्याख्यायन्देवताब्भ्यऽआहुतीर्जुहोति या एव देवता
ऽपिभागास्ताः भागधेयेन समर्द्धयत्यरण्येऽनुच्छयान्हुत्वा
द्यावापृथिव्यामुत्तमामाहुतिञ्जुहोति द्यावापृथिव्योर्वै सर्वा
देवताः प्रतिष्ठितास्ताऽएवैतत्प्रीणाति देवासुराः संख्यता
ऽआसन् ॥ १ ॥ तेऽब्रुवन् । अग्नयः स्विष्टकृतोऽश्वस्य
वयमुद्धारमुद्धरामहै तेनासुरानभिभविष्यामऽहुति ते
लोहितमुदहरन्त ब्रातृव्याभिभूत्यै यस्स्विष्टकृद्भ्यो लो-
हितञ्जुहोति ब्रातृव्याभिभूत्यै भवत्यात्मना परास्य
द्विषन्ब्रातृव्यो भवति य एव वेद ॥ २ ॥ गोमृग-
कण्ठेन प्रथमामाहुतिञ्जुहोति । पशवो वै गोमृगा रुद्रः
स्विष्टकृत्पशूनेव रुद्रादन्तर्द्धाति तस्माद्यत्रैषाश्वमेध
ऽआहुतिर्हूयते न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते ॥ ३ ॥ अश्व-
शफेन द्वितीयामाहुतिञ्जुहोति । पशवो वा एकशफा रुद्रः
स्विष्टकृत्पशूनेव रुद्रादन्तर्द्धाति तस्माद्यत्रैषाश्वमेध
ऽआहुतिर्हूयते न तत्र रुद्रः पशूनभिमन्यते ॥ ४ ॥
अयस्मयेन चरुणा तृतीयामाहुतिञ्जुहोति । आर्यस्या वै
प्रजा रुद्रः स्विष्टकृत्प्रजा एव रुद्रादन्तर्द्धाति तस्माद्य-

(१) शु० य० सं० २५. १ ।

(२) "आयस्यो" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः पाठः ।

त्रैषांश्वमेध ऽआहुतिर्ह्युते न तत्र रुद्रं प्रजा ऽअभि-
मन्यते ॥ ५ ॥

तृतीयाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[अश्वमेधेनापमृत्युनिरासः]

सर्वेषु वै लोकेषु । मृत्यवोऽन्वायत्तास्तेऽभ्यो यदा-
हुतीर्न जुहुयाल्लोके लोक ऽएनम्मृत्युर्विन्देद्यन्मृत्युऽभ्य
ऽआहुतीज्जुहोति लोके लोक ऽएव मृत्युमपजयति ॥ १ ॥
तदाहुः । यदमुष्मै स्वाहामुष्मै स्वाहेति जुहत्सञ्क्षीत बहु-
म्मृत्युममिन्नङ्कुर्वीत मृत्यव ऽआत्मानमपिदद्ध्यादिति 'मृत्यवे
स्वाहे'त्येकस्मा ऽएवैकामाहुतिञ्जुहोत्येको ह वा ऽअमुष्मि-
ल्लोके मृत्युरशनायैव तमेवामुष्मिल्लोकेऽपजयति ॥२॥ [अर्धः
प्रपाठकः कण्डिकाः ५६] 'ब्रह्महत्यायै स्वाहे'ति द्वितीयामाहुति-
अहोति । अमृत्युर्ह वा ऽअन्यो ब्रह्महत्यायै मृत्युरेष ह वै
साक्षान्मृत्युर्व्यद्ब्रह्महत्या साक्षादेव मृत्युमपजयति ॥ ३ ॥
एतां ह वै मुण्डिभ ऽऔदन्त्यः । ब्रह्महत्यायै प्रायश्चित्तिं
विदाश्चकार यद्ब्रह्महत्याया ऽआहुतिञ्जुहोति मृत्युमेवाहुत्या
तर्पयित्वा परिपाणङ्क्त्वा ब्रह्मघ्ने भेषजङ्करोति तस्मा-
द्यस्यैषांश्वमेध ऽआहुतिर्ह्युतेऽपि योऽस्यापरीषु प्रजाया-
म्ब्राह्मणः हुन्ति तस्मै भेषजङ्करोति ॥ ४ ॥

तृतीयाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[अश्वस्तोमीयहोमः]

अश्वस्य वा ऽआलब्धस्य । मेध ऽउदकामत्तदश्व-
स्तोमीयमभवद्यदश्वस्तोमीयञ्जुहोत्यश्वमेव मेधसा सम-
र्द्धयति ॥ १ ॥ आज्येन जुहोति । मेधो वा ऽआज्य-
स्मेधोऽश्वस्तोमीयस्मेधसैवास्मिस्तन्मेधो दधात्याज्येन
जुहोत्येतद्वै देवानाम्प्रियन्धाम यदाज्यम्प्रियेणैवैनान्धाम्ना
समर्द्धयति ॥ २ ॥ अश्वस्तोमीयः हुत्वा द्विपदा जुहोति ।
अश्वो वा ऽअश्वस्तोमीयम्पुरुषो द्विपदा द्विपाद्वै पुरुषो
द्विप्रतिष्ठस्तदेनम्प्रतिष्ठया समर्द्धयति ॥ ३ ॥ तदाहुः ।
अश्वस्तोमीयम्पूर्वः होतव्यां३ द्विपदा३ ऽइति पशवो
वा ऽअश्वस्तोमीयम्पुरुषो द्विपदा यदश्वस्तोमीयः हुत्वा
द्विपदा जुहोति तस्मात्पुरुष ऽउपरिष्ठात्पशूनधितिष्ठति
॥ ४ ॥ षोडशाश्वस्तोमीया जुहोति । षोडशकला वै
पशवः सा पशूनाम्मात्रा पशूनेव मात्रया समर्द्धयति
यत्कृतीयसीर्वा भूयसीर्वा जुहुयात्पशून्मात्रया व्यर्द्धये-
त्षोडश जुहोति षोडशकला वै पशवः सा पशूनाम्मात्रा
पशूनेव मात्रया समर्द्धयति नात्रयामुत्तमामाहुतिञ्जुहोति
यदन्यामुत्तमामाहुतिञ्जुहुयात्प्रतिष्ठायै च्यवेत द्विपदा
ऽउत्तमा जुहोति प्रतिष्ठा वै द्विपदाः प्रत्येव तिष्ठति
'जुम्बकाय स्वाहे'त्यवभृथ ऽउत्तमामाहुतिञ्जुहोति वरुणो
वै जुम्बकः साक्षादेव वरुणमवयजते शुक्लस्य खलतेर्वि-
क्लधस्य पिङ्गाक्षस्य मूर्द्धनि जुहोत्येतद्वै वरुणस्य रूपः

रूपेणैव वरुणमवयजते ॥ ५ ॥ द्वादश ब्रह्मौदनानुत्थाय
 निर्वपति । द्वादशभिर्वेष्टिभिर्वयजते तदाहुर्वयजस्य वा ऽएत-
 द्रूपं यद्विष्टयो यद्विष्टिभिर्वयजेतोपनामुक ऽएनं यजः
 स्यात्पापीयास्तु स्याद्यातयामानि वा ऽएतदीजानस्य च्छ-
 न्दाशंसि भवन्ति तानि किमेतावदाशु प्रयुजीत सर्वा वै
 सथस्थिते यज्ञे वागाप्यते सात्राप्ता यातयाम्नी भवति
 ककरीकृतेव हि भवत्यरुणकृता वाग्वै यज्ञस्तस्मान्न प्रयु-
 जीतेति ॥ ६ ॥ द्वादशैव ब्रह्मौदनानुत्थाय निर्वपेत् ।
 प्रजापतिर्वा ऽओदनः प्रजापतिः सँवत्सरः प्रजापतिर्वयजः
 सँवत्सरमेव यजमाप्नोत्युपनामुक ऽएनं यज्ञो भवति न
 पापीयान्भवति ॥ ७ ॥

तृतीयाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

— ० —

[अश्वमेधमहिमा]

एष वै प्रभूर्नाम यज्ञः । यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते
 सर्वमेव प्रभूतम्भवति ॥ १ ॥ एष वै विभूर्नाम यज्ञः ।
 यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते सर्वमेव विभूतम्भवति ॥ २ ॥ एष
 वै व्यष्टिर्नाम यज्ञः । यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते सर्वमेव
 व्यष्टिम्भवति ॥ ३ ॥ एष वै विधृतिर्नाम यज्ञः । यत्रैतेन
 यज्ञेन यजन्ते सर्वमेव विधृतम्भवति ॥ ४ ॥ एष वै
 व्यावृत्तिर्नाम यज्ञः । यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते सर्वमेव
 व्यावृत्तम्भवति ॥ ५ ॥ एष वा ऽऊर्जस्वानाम यज्ञः ।
 यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते सर्वमेवोर्जस्वद्भवति ॥ ६ ॥ एष वै

पयस्वान्नाम यज्ञः । यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते सर्वमेव पय-
स्वद्भवति ॥ ७ ॥ एष वै ब्रह्मवर्चसी नाम यज्ञः । यत्रै-
तेन यज्ञेन यजन्त ऽआ ब्राह्मणो ब्रह्मवर्चसी जायते ॥ ८ ॥
एष वा ऽअतिव्याधी नाम यज्ञः । यत्रैतेन यज्ञेन यजन्त
ऽआ राजन्न्योऽतिव्याधी जायते ॥ ९ ॥ एष वै दीर्घो
नाम यज्ञः । यत्रैतेन यज्ञेन यजन्त ऽआ दीर्घारण्यञ्जा-
यते ॥ १० ॥ एष वै क्वलृप्तिर्नाम यज्ञः । यत्रैतेन यज्ञेन
यजन्ते सर्वमेव क्वलृप्तिर्भवति ॥ ११ ॥ एष वै प्रतिष्ठा
नाम यज्ञः । यत्रैतेन यज्ञेन यजन्ते सर्वमेव प्रतिष्ठित-
र्भवति ॥ १२ ॥

तृतीयाध्याये सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

— ० —

[अश्वमेधप्रायश्चित्तम्]

अथातः प्रायश्चित्तीनाम् । यद्यश्श्वो बृडवाथं स्क-
न्देद्वायव्यम्पयोऽनुनिर्वपेद्वायुर्वै रेतसां विकर्त्ता प्राणो वै
वायुः प्राणो हि रेतसां विकर्त्ता रेतसैवास्मिन्स्तद्रेतो
दधाति ॥ १ ॥ अथ यदि सामो बिन्देत् । पौष्णञ्चरुमनु-
निर्वपेत्पूषा वै पशूनामीष्टे स यस्यैव पशवो यः पशूना-
मीष्टे तमेवैतत्प्रीणात्यगदो हैव भवति ॥ २ ॥ अथ यद्य-
क्षतामयो बिन्देत् । वैश्वानरन्द्वादशकपालम्भूमिकपाल-
म्पुरोडाशमनुनिर्वपेदियं वै वैश्वानरः ऽइमामेवैतत्प्रीणात्य-
गदो हैव भवति ॥ ३ ॥ अथ यद्यक्ष्यामयो बिन्देत् । सौ-
र्यश्चरुमनुनिर्वपेत्सूर्यो वै प्रजानाञ्चक्षुर्गदा ह्येवैष ऽउ-

देत्यथेदं सर्वश्चरति चक्षुषैवास्मिंस्तच्चक्षुर्दधाति स यच्च-
 रुर्भवति चक्षुषा ह्ययमात्मा चरति ॥ ४ ॥ अथ यद्युदके
 स्मिंयेत । वारुणं स्ववमयश्चरुमनुनिर्विपेद्वरुणो वा एत-
 न्ब्रह्माति योऽप्सु स्मिंयते सा यैवैनन्देवता गृह्णाति तामे-
 वैतस्त्रीणाति सास्मै स्त्रीताद्वयमालम्भायानुमन्यते तया-
 नुमतमालभते स यद्यवमयो भवति वरुण्य हि यवाः
 ॥ ५ ॥ अथ यदि नश्येत् । त्रिहविषमिष्टिमनुनिर्विपेद-
 द्यावापृथिव्यमेककपालम्पुरोडाशं वायव्यम्पयः सौर्यश्चरुं
 स्वद्वै किञ्च नश्यत्यन्तरैव तद्यावापृथिवी नश्यति
 तद्वायुरुपवात्यादित्योऽभितपति नैताब्भ्यो देवताब्भ्य ऽऋते
 किञ्चन नश्यति सैषा पृथगेव नष्टवेदनी स यद्यस्याप्य-
 न्यन्नश्येदेतयैव यजेतानु हैवैनद्विन्दत्यथ यद्यमित्रा ऽअश्वं
 बिन्देरन्यदि वा स्मिंयेत यदि वाप्स्वन्नयमानीय प्रोक्षेयुः
 सैव तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ ६ ॥

तृतीयाध्यायेऽष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

—०—

[अश्वमेधारम्भकालादि]

प्रजापतिरकामयत । सर्वान्क्रामानाप्नुयात् सर्वं
 व्यष्टीर्व्यशन्नुवीयेति स एतमश्वमेधन्त्रिराश्वं स्वज्ञ-
 वक्तुमपश्यत्तमाहरत्तेनायजत तेनेष्ट्वा सर्वान्क्रामानाप्नो-
 त्सर्वं व्यष्टीर्व्याशन्नुत सर्वाश्न वै क्रामानाप्नोति सर्वं
 व्यष्टीर्व्यशन्नुते योऽश्वमेधेन यजते ॥ १ ॥ तदाहुः ।

कस्मिन्नृतवावभ्यारम्भ ऽइति ग्रीष्मेऽवभ्यारभेतेत्यु हैक
 ऽआहुर्ग्रीष्मो वै क्षत्रियस्यऽर्त्तुः क्षत्रिययज्ञ ऽउ वा ऽएष
 यदश्वमेध ऽइति ॥ २ ॥ तद्वै वसन्त ऽएवावभ्यारभेत ।
 वसन्तो वै ब्राह्मणस्यऽर्त्तुः ऽउ वै कश्च यजते ब्राह्मणी-
 भूयेवैव यजते तस्माद्वसन्त ऽएवावभ्यारभेत ॥ ३ ॥ सा
 यासौ फाल्गुनी पौर्णमासी भवति । तस्यै पुरस्तात्षडहे
 वा सप्ताहे वऽर्त्विज ऽउपसमायन्त्यद्वयुश्च होता च
 ब्रह्मा चोदाता चैतान्वा ऽअन्वन्त्य ऽऋत्विजः ॥ ४ ॥
 तेभ्योऽद्वयुश्चातुःप्राशयम्बह्मौदनन्निर्वपति । तस्योक्तम्ब्रा-
 ह्मणश्चतुरः पात्राँश्चतुरोऽञ्जलीँश्चतुरः प्रसृतान्द्वादशविध-
 न्द्वादश मासाः सँवत्सरः सर्वः सँवत्सरः सर्वमश्वमेधः
 सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै ॥ ५ ॥ तमेते चत्वार ऽऋत्विजः
 प्राश्नन्ति । तेषामुक्तम्ब्राह्मणन्तेभ्यश्चत्वारि सहस्राणि
 ददाति सर्वं वै सहस्रः सर्वमश्वमेधः सर्वस्याप्त्यै
 सर्वस्यावरुद्ध्यै चत्वारि च सुवर्णानि शतमानानि हि-
 रण्यानि तस्यो ऽएवोक्तम् ॥ ६ ॥ अथास्मा ऽअद्वयु-
 र्निष्क्रमप्रतिमुञ्चन्वाचयति * । 'तेजोऽसि शुक्क्रममृत'-
 मिति तेजो वै शुक्क्रममृतः हिरण्यन्तेज ऽएवास्मि-
 न्शुक्क्रममृतन्दधा'त्यायुष्पा ऽआयुर्मे पाही'त्यायुरेवा-
 स्मिन्दधात्यथैनमाह द्वाचं व्यच्छेति द्वाग्वै यजो यज्ञस्यै-

* 'निष्कं प्रतिमुञ्चन्वाचयति तेजोऽसीति' (का० श्रौ० सू० २०, १, ९) । चतुःसुवर्ण-
 निर्मित आभरणविशेषो निष्कः ।

वाभ्यारम्भाय ॥७॥ चतस्रो जाया ऽउपक्वल्प्ता भवन्ति ।
महिषी वावाता परिवृक्ता पालागली सर्वा निष्किंण्योऽल-
ङ्कता मिथुनस्यैव सर्वत्वाय तामिह सहाग्न्यगारम्प्रपद्यते
पूर्वया द्वारा यजमानो दक्षिणया पत्न्यः ॥ ८ ॥ साय-
माहुत्यां हुतायाम् । जघनेन गार्हपत्यमुदङ्वावातया
सह संविशति तदेवापीतराः संविशन्ति सोऽन्तरोरू ऽअसं-
वर्त्तमानः शेतेऽनेन तपसा स्वस्ति सँवत्सरस्योदृचः सम-
श्नवा ऽडुति ॥ ९ ॥ प्रातराहुत्यां हुतायाम् । अद्वर्ष्युः
पूर्णहुतिञ्जुहोति सर्वं वै पूर्णः सर्वमश्श्वमेधः सर्व-
स्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै तस्यां वरेण वाचं विस्तृजते * वर-
न्ददामि ब्रह्मण ऽडुति सर्वं वै वरः सर्वमश्श्वमेधः सर्व-
स्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै ॥ १० ॥ † अथ योऽस्य निष्कः
प्रतिमुक्तो भवति । तमद्वर्ष्यवे ‡ ददात्यद्वर्ष्यवे दददमृत-
मायुरात्मन्धत्तेऽमृतं ह्यायुर्हिरण्यम् ॥ ११ ॥ अथाग्ने-
यीमिष्टिर्निर्वपति । पथश्च कामाय यज्ञमुखस्य चाच्छ-
म्बदकारायाथो ऽअग्निमुखा ऽउ वै सर्वा देवताः सर्वे
कामा ऽअश्श्वमेधे मुखतः सर्वान्देवान्प्रीत्वा सर्वान्कामाना-
प्नवानीति ॥ १२ ॥ तस्यै पञ्चदश सामिधेद्व्यो भवन्ति ।
पञ्चदशो वै वज्रो वीर्यं वज्रो वज्रैर्वैतद्वीर्येण यजमानः

(१) महिषी = प्रथमपरिणीता स्त्री । वावाता = वल्लभा । परिवृक्ता = अवल्लभा । पालागली = दूतपुत्री

(२) 'निष्किंण्यो' इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः पाठः ।

* तथा चोक्तं सूत्रकृता—'आ वरदानाद्वाग्यमनम्' (का० श्रौ० सू० २०।१।११) ।

† शतम् ६६०० ।

‡ 'अध्वर्यवे च प्रतिमुक्तं निष्कम्' (का० श्रौ० सू० २०।१।२०) ।

पुरस्तात्पाप्मानमपहते वार्त्रग्धावाज्यभागौ पाप्मा वै वृत्रं
 पाप्मनोऽपहत्या 'ऽअग्निमूर्द्धा दिवः ककुद्भुवो यज्ञस्य
 रजसश्च नेते'त्युपा०शु हविषो याज्यानुवाक्ये मूर्द्धन्व-
 त्यन्या भवति सद्वत्यङ्गैष वै मूर्द्धा य ऽएष तपत्येतस्यैवा-
 वरुद्ध्या ऽअथ यत्सद्वती सदेवावरुद्धे विराजौ सँव्याज्ये
 सर्वदेवत्यं वा ऽएतच्छन्दो यद्विराट् सर्वे कामा ऽअश्वमेधे
 सर्वान्देवान्प्रीत्वा सर्वान्कामानाम्प्रवानीति हिरण्यन्दुक्षिणा
 सुवर्णः शतमानन्तस्योक्तम्ब्राह्मणम् ॥ १३ ॥ अथ पोष्णी-
 न्निर्वपति । पूषा वै पथीनामधिपतिरश्वार्यैवैतस्वस्त्ययनङ्क-
 रोत्यथो ऽइयं वै पूषेमामेवास्मा ऽएतद्गोप्त्रीङ्करोति
 तस्य हि नार्तिरस्ति न हला यमियमङ्कङ्गोपायतीमामे-
 वास्मा ऽएतद्गोप्त्रीङ्करोति ॥ १४ ॥ तस्यै सप्तदश
 सामिधेन्यो भवन्ति । सप्तदशो वै प्रजापतिः प्रजा-
 पतिरश्वमेधोऽश्वमेधस्यैवाप्त्यै वृधन्वन्तावाज्यभागौ
 यजमानस्यैव वृद्ध्यै 'पुषस्तुर्वे व्रते वयम्पथस्पथः परिपतिं
 वचस्ये'त्युपा०शु हविषो याज्यानुवाक्ये व्रतवत्यन्या
 भवति पथन्वत्यन्या वीर्यं वै व्रतं वीर्यस्याप्त्यै वीर्य-
 स्यवरुद्ध्या ऽअथ यत्पथन्वत्यश्वार्यैवैतस्वस्त्ययनङ्करोत्य-
 नुष्टुभौ सँव्याज्ये वाग्वा ऽअनुष्टुब्बाग्वै प्रजापतिः
 प्रजापतिरश्वमेधोऽश्वमेधस्यैवाप्त्यै वासः शतन्दुक्षिणा
 रूपं वा ऽएतत्पुरुषस्य यद्वासस्तस्माद्यमेव कञ्च सुवास-
 समाहुः को न्वयमिति रूपसमृद्धो हि भवति रूपेणैवः

समर्द्धयति शतम्भवति शतायुर्वै पुरुषः शतेन्द्रिय ऽआयु-
रेन्द्रियं द्वीर्ष्यमात्मन्धत्ते ॥ १५ ॥

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

—०—

[ब्राह्मणद्वयेन सावित्र्य इष्टयः, पारिप्लवाशंसनादि च निरूप्यन्ते]

एतस्यान्तायमानायाम् । अश्वन्निक्त्वोदानयन्ति य-
स्मिन्सर्वाणि रूपाणि भवन्ति यो वा जवसमृद्धः सह-
स्त्रार्हस्पृच्छ्यं व्यो दुक्षिणायान्धुर्ष्यप्रतिधुरः ॥ १ ॥ तद्य-
त्सर्वरूपो भवति । सर्वं वै रूपः सर्वमश्वमेधः सर्वस्याप्त्यै
सर्वस्यावरुद्ध्या ऽअथ यज्जवसमृद्धो द्वीर्ष्यं वै जत्रो द्वीर्ष्य-
स्याप्त्यै द्वीर्ष्यस्यावरुद्ध्या ऽअथ यत्सहस्त्रार्हः सर्वं वै
सहस्त्रः सर्वमश्वमेधः सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्या ऽअथ
यत्स्पृच्छ्यं ऽएष वा ऽअपरिमितं द्वीर्ष्यमभिवर्द्धते यत्स्पृच्छ्योऽ-
परमितस्यैव द्वीर्ष्यस्यावरुद्ध्या ऽअथ यदुक्षिणायान्धुर्ष्य-
प्रतिधुर ऽएष वा ऽएष य ऽएष तपति न वा ऽएतङ्कश्चन
प्रतिप्रतिरेतस्यैवावरुद्ध्यै ॥ २ ॥ तदु होवाच भाल्लवेयः ।
द्विरूप ऽएवैषोऽश्वः स्यात्कृष्णसारङ्गः प्रजापतेर्वा ऽएषोऽ-
क्षः समभवद्द्विरूपं वा ऽइदञ्चक्षुः शुक्लञ्चैव कृष्णञ्च
तदेनं स्वेन रूपेण समर्द्धयतीति ॥ ३ ॥ अथ होवाच
सात्ययज्ञिः । त्रिरूप ऽएवैषोऽश्वः स्यात्तस्य कृष्णः
पूर्वार्द्धः शुक्लोऽपरार्द्धः कृत्तिकाञ्जिः पुरस्तात्तद्यत्कृष्णः
पूर्वार्द्धो भवति यदेवेदङ्कृष्णमक्षस्तदस्य तदथ यच्छु-
क्लोऽपरार्द्धो यदेवेदुः शुक्लमक्षस्तदस्य तदथ यत्कृत्ति-

काञ्चिद् पुरस्तात्सा कनीनका स ऽएव रूपसमृद्धोऽतो
यतमोऽस्योपकल्पेत बहुरूपो वा द्विरूपो वा त्रिरूपो वा
कृत्तिकाञ्चिस्तमालभेत जवेन त्वेव समृद्धः स्यात् ॥ ४ ॥
तस्यैते पुरस्ताद्रक्षितार ऽउपक्वलृप्ता भवन्ति । राजपुत्राः
कवचिनः शतः राजन्या निषङ्गिनः शतः सूतग्राम-
ण्याम्पुत्रा ऽइषुपर्षिनः शतं क्षात्रसङ्गहीतृणाम्पुत्रा द-
ण्डिनः शतमश्वशतन्निरष्टन्निरमणं व्यस्मिन्नेनमपिसृज्य
रक्षन्ति ॥ ५ ॥ अथ सावित्रीमिष्टिन्निर्वपति । सवित्रे
प्रसवित्रे द्वादशकपालम्पुरोडाशः सविता वै प्रसविता
सविता म ऽइमं व्यज्ञम्प्रसुवादिति ॥ ६ ॥ तस्यै पञ्चदश सा-
मिधेन्यो भवन्ति । वार्त्रग्न्वावाज्यभागौ 'य ऽइमो विश्वा
जाताया देवो यातु सविता सुरत्न' ऽइत्युपांशु हविषो
वाज्यानुवाक्ये विराजौ संव्याज्ये हिरण्यन्दुक्षिणा सुव-
र्णः शतमानन्तस्योक्तम्ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥ तस्यै प्रयाजेषु
तायमानेषु । ब्राह्मणो वीणागाथी दीक्षणत ऽउत्तरम-
न्द्रामुदाग्न्स्तिस्रः स्वयः सम्भृता गाथा गायतीत्ययजते-
त्यददादिति तस्योक्तम्ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥ अथ द्वितीयान्निर्वपति ।
सवित्र ऽआसवित्रे द्वादशकपालम्पुरोडाशः सविता वा ऽआ-
सविता सविता म ऽइमं व्यज्ञमासुवादिति [* काण्डस्यार्धम्
२१६] ॥ ९ ॥ तस्यै सप्तदश सामिधेन्यो भवन्ति । सद्रन्तावा-
ज्यभागौ सदेवावरुद्धे 'विश्वानि देव सवितः' 'स यो नो

(१) ऋ० सं० ४. ४. २६ ।

* इयं काण्डार्धसंख्याऽत्र 'क' पुस्तक एवास्ति ।

(२) ऋ० सं० ४. ४. २६ । (३) ऋ० सं० ५. ४. १२ ।

देवः सविता सहावेत्युपांशु हविषो याज्यानुवाक्ये
 ऽअनुष्टुभौ सँख्याज्ये रजतः हिरण्यन्दुक्षिणा नानारूप-
 ताया ऽअथो ऽउत्क्रमायानपक्रमाय शतमानम्भवति शता-
 युर्वै पुरुषः शतेन्द्रिय ऽआयुरेवेन्द्रियं वीर्यमात्मन्धत्ते ॥१०॥
 तस्यै प्रयाजेषु तायमानेषु । ब्राह्मणो वीणागाथी दक्षिणत
 ऽउत्तरमन्द्रामुदाग्नँस्तिस्त्रः स्वयः सम्भृता गाथा गायती-
 त्ययजतेत्यददादिति तस्योक्तम्ब्राह्मणम् ॥ ११ ॥ अथ
 तृतीयान्निर्वपति । सवित्रे सत्यप्रसवाय द्वादशकपाल-
 म्पुरोडाशमेष ह वै सत्यः प्रसवो यः सवितुः सत्येन मे
 प्रसवेनेमं व्यज्ञमप्रसुवादिति ॥ १२ ॥ तस्यै सप्तदशैव
 सामिधेन्न्यो भवन्ति । रयिमन्तावाज्यभागौ वीर्यं वै
 रयिर्वीर्यस्याप्स्यै वीर्यस्यावरुद्ध्या 'ऽआ विश्वदेवः
 सत्पति'न्न प्रमिये सवितुर्देव्यस्य तदित्युपांशु हविषो
 याज्यानुवाक्ये नित्ये सँख्याज्ये नेद्यज्ञपथादयानीति क्लृप्त
 ऽएव यज्ञेऽन्ततः प्रतितिष्ठति त्रिष्टुभौ भवत ऽइन्द्रियं वै
 वीर्यन्त्रिष्टुबिन्द्रियस्यैव वीर्यस्यावरुद्ध्यै हिरण्यन्दुक्षिणा
 सुवर्णः शतमानन्तस्योक्तम्ब्राह्मणम् ॥ १३ ॥ तस्यै प्रया-
 जेषु तायमानेषु । ब्राह्मणो वीणागाथी दक्षिणत ऽउत्तर-
 मन्द्रामुदाग्नँस्तिस्त्रः स्वयः सम्भृता गाथा गायतीत्यय-
 जतेत्यददादिति तस्योक्तम्ब्राह्मणम् ॥ १४ ॥ एतस्यां
 सत्स्थितायाम् । उपोत्थायाद्ध्वर्युश्च यजमानश्चाश्वस्य

दक्षिणे कर्णं ऽआजपतो 'विभूर्मात्रा प्रभूः पित्रेति
तस्योक्तब्राह्मणमथैनमुदश्वम्प्राश्वम्प्रसृजत ऽएषा होभये-
षान्देवमनुष्याणान्दिग्यदुदीची प्राची स्वायामेवैनन्तद्दिशि
धत्तो न वै स्व ऽआयतने प्रतिष्ठितो रिष्यत्यरिष्यै
॥ १५ ॥ स ऽआह 'देवा ऽआशापालाः । एतन्देवेभ्योऽ-
श्वमेधाय प्रोक्षितः रक्षते'त्युक्ता मानुषा ऽआशापाला
ऽअथैते देवा ऽआप्याः साह्या ऽअन्वाह्या मरुतस्तमेत
ऽउभये देवमनुष्याः संविदाना ऽअप्रत्यावर्त्तयन्तः सँव-
त्सरः रक्षन्ति तद्यत्र प्रत्यावर्त्तयन्त्येष वा ऽएष य ऽएष
तपति क ऽउ ह्येतमर्हति प्रत्यावर्त्तयितुं स्थद्धयेनम्प्रत्याव-
र्त्तयेयुः परागेवेदः सर्वं स्यात्तस्मादुप्रत्यावर्त्तयन्तो रक्षन्ति
॥ १६ ॥ स ऽआहाशापालाः । ये वा ऽएतस्योदृचङ्गमि-
ष्यन्ति राष्ट्रन्ते भविष्यन्ति राजानो भविष्यन्त्यभिषे-
चनीया ऽअथ य ऽएतस्योदृचन्न गमिष्यन्त्यराष्ट्रन्ते भवि-
ष्यन्त्यराजानो भविष्यन्ति राजन्न्या विशोऽनभिषेचनी-
यास्तस्मान्मा प्रमदत स्नात्वाच्चैवैनमुदकान्निरुन्धीद्धं
ब्रह्मवाग्भ्यश्च ते यद्यद्ब्राह्मणजातमुपनिगच्छेत तत्तत्पृच्छेत
ब्राह्मणाः कियद्युमश्वमेधस्य वित्थेति ते ये न विद्युर्जिनी-
यात तान्तसर्वं वा ऽअश्वमेधः सर्वस्यैष न वेद यो ब्राह्मणः
सन्नश्वमेधस्य न वेद सोऽब्राह्मणो ज्येय ऽएव स पानङ्क-
रवाथ खादन्नविपाथाथ यत्किञ्च जनपदे कृतान्नः सर्वं

वस्तुत्सुतन्तेषां रथकारकुल * ऽएव वो वसुतिस्तद्व्यश्व-
स्यायतनमिति ॥ १७ ॥

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ ११७ ॥

—०—

प्रमुच्छयाश्चन्द्रक्षिणेन वेदिम् । हिरण्मयङ्कशिपूप-
स्तृणाति तस्मिन् होतोपविशति दक्षिणेन होतारः हिर-
ण्मये कूर्चं † यजमानो दक्षिणतो ब्रह्मा चोद्गाता च
हिरण्मयोः कशिपुनोः ‡ पुरस्तात्प्रत्यङ्मूर्ध्वर्ध्वहिरण्मये
वा कूर्चं हिरण्मये वा फलके ॥ १ ॥ समुपविष्टेष्व-
र्ध्वर्ध्वः सम्प्रेष्यति । होतर्भूतान्न्याचक्ष्व भूतेष्वमं यज-
मानमद्व्यहेति सम्प्रेषितो होतार्ध्वर्ध्वमामन्त्रयते पारिप्ल-
वमाख्यानमाख्यास्यन्नर्ध्वविति हवै होतरित्यर्ध्वर्ध्वः ॥ २ ॥
मनुर्व्ववस्वतो राजेत्याह । तस्य मनुष्या विशस्त ऽइम
ऽआसत ऽइत्यश्रोत्रिया गृहमेधिन ऽउपसमेता भवन्ति
तानुपदिशत्पृचो वेदः सोऽयमित्पृचां सूक्तं व्याचक्षाण
ऽइवानुद्रवेद्वीणागणगिन ऽउपसमेता भवन्ति तानर्ध्वर्ध्वः
सम्प्रेष्यति वीणागणगिन ऽइत्याह पुराणैरिमं यजमानः
राजभिः साधुकृद्भिः सङ्गायतेति तन्ते तथा सङ्गायन्ति
तद्यदेनमेवः सङ्गायन्ति पुराणैरेवैनन्तद्राजभिः साधुकृद्भिः

* 'रथकारगृहवासाश्च' (का० श्रौ० सू० २०।१।१६)

† सपादमासनं कूर्चः ।

‡ कशिपुशब्देन गृह्णासनं मसूरक उच्यते ।

सलोककुर्वन्ति ॥ ३ ॥ सम्प्रेष्याद्धर्षुः प्रकूमाञ्जुहोति ।
 अन्वाहार्यपचने वाश्वस्य वा पदम्परिलिख्य यतरथास्य
 तत्रावृद्धवति पूर्वा स्वेव स्थितिः ॥ ४ ॥ सावित्र्या ऽएवेष्टेः ।
 पुरस्तादनुदुत्य सकृदेव रूपाण्यहवनीये जुहोत्यथ साय-
 न्धृतिषु हूयमानासु राजन्न्यो वीणागाथी दक्षिणत ऽउत्तरम-
 न्द्रामुदागृह्णस्तिस्त्रः स्वयः सम्भृता गाथा गायतीत्ययुद्धपते-
 त्यमुः सङ्गाममजयदिति तस्योक्तम्ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥ अथ
 शश्वोभूते द्वितीयेऽहन् । एवमेवैतासु सावित्रीष्विष्टिषु
 स॒थ॒स्थितास्वैषैवावृद्धर्षविति हवै होतरित्येवाद्धर्षुर्ष्वमो
 वैवस्वतो राजेत्याह तस्य पितरो विशस्त ऽइम ऽआसत
 ऽइति स्थविरा ऽउपसमेता भवन्ति तानुपदिशति यजू॒थ॒षि
 वेदुः सोऽयमिति यजुषामनुवाकं व्याचक्षाण ऽइवानुद्रवे-
 देवमेवाद्धर्षुः सम्प्रेष्यति न प्रकूमाञ्जुहोति ॥ ६ ॥ अथ
 तृतीयेऽहन् । एवमेवैतास्त्रिष्टिषु स॒थ॒स्थितास्वैषैवावृद्धर्ष-
 विति हवै होतरित्येवाद्धर्षुर्वरुण ऽआदित्यो राजेत्याह तस्य
 गन्धर्वा विशस्त ऽइम ऽआसत ऽइति युवानः शोभना ऽउप-
 समेता भवन्ति तानुपदिशत्यथर्वाणो वेदुः सोऽयमित्यथर्व-
 णामेकम्पर्व व्याचक्षाण ऽइवानुद्रवेदेवमेवाद्धर्षुः सम्प्रे-
 ष्यति न प्रकूमाञ्जुहोति ॥ ७ ॥ अथ चतुर्थेऽहन् ।
 एवमेवैतास्त्रिष्टिषु स॒थ॒स्थितास्वैषैवावृद्धर्षविति हवै
 होतरित्येवाद्धर्षुः सोमो वैष्णवो राजेत्याह तस्याप्सरसो
 विशस्ता ऽइमा ऽआसत ऽइति युवतयः शोभना ऽउप-
 समेता भवन्ति ता ऽउपदिशत्यङ्गिरसो वेदुः सोऽयमि-

त्यङ्गिरसामेकम्पर्वं व्याचक्षाण ऽइवानुद्रवेदेवमेवाद्धर्ष्युः
 सम्प्रेष्यति न प्रवक्रमाञ्जुहोति ॥ ८ ॥ अथ पञ्चमेऽहन् ।
 एवमेवैतास्विष्टिषु स॒थ॒स्थितास्वे॒षैवावृ॒द्धर्ष्य॑विति हवै
 होतरित्येवाद्धर्ष्युरब्बुदः काद्रवेयो राजेत्याह तस्य सर्पा
 विशस्त ऽइम ऽआसत ऽइति सर्पाश्च सर्पविदश्चोपस-
 मेता भवन्ति तानुपदिशति सर्पविद्या वेदः सोऽयमिति
 सर्पविद्याया ऽएकम्पर्वं व्याचक्षाण ऽइवानुद्रवेदेवमेवाद्धर्ष्युः
 सम्प्रेष्यति न प्रवक्रमाञ्जुहोति ॥ ९ ॥ अथ षष्ठेऽहन् ।
 एवमेवैतास्विष्टिषु स॒थ॒स्थितास्वे॒षैवावृ॒द्धर्ष्य॑विति हवै हो-
 तरित्येवाद्धर्ष्युः कुबेरो वैश्रवणो राजेत्याह तस्य रक्षाथसि
 विशस्तानीमान्यासत ऽइति सेलगाः पापकृत ऽउपसमेता
 भवन्ति तानुपदिशति देवजनविद्या वेदः सोऽयमिति देव-
 जनविद्याया ऽएकम्पर्वं व्याचक्षाण ऽइवानुद्रवेदेवमेवाद्धर्ष्युः
 सम्प्रेष्यति न प्रवक्रमाञ्जुहोति ॥ १० ॥ अथ सप्तमेऽ-
 हन् । एवमेवैतास्विष्टिषु स॒थ॒स्थितास्वे॒षैवावृ॒द्धर्ष्य॑विति
 हवै होतरित्येवाद्धर्ष्युरसितो धान्वो राजेत्याह तस्यासुरा
 विशस्त ऽइम ऽआसत ऽइति कुसीदिन ऽउपसमेता
 भवन्ति तानुपदिशति माया वेदः सोऽयमिति काञ्चिन्मा-
 याङ्कुर्ष्यादेवमेवाद्धर्ष्युः सम्प्रेष्यति न प्रवक्रमाञ्जुहोति
 ॥ ११ ॥ अथाष्टमेऽहन् । एवमेवैतास्विष्टिषु स॒थ॒स्थिता-
 स्वे॒षैवावृ॒द्धर्ष्य॑विति हवै होतरित्येवाद्धर्ष्युर्मत्स्यः साम्मदो
 राजेत्याह तस्योदकेचरा विशस्त ऽइम ऽआसत ऽइति
 मत्स्याश्च मत्स्यह्नश्चोपसमेता भवन्ति तानुपदिशतीति-

हासो वेदः सोऽयमिति कश्चिदितिहासमाचक्षीतैवमेवा-
 द्ध्वर्युः सम्प्रेष्यति न प्रवक्रमाञ्जुहोति ॥ १२ ॥ अथ
 नवमेऽहन् । एवमेवैतास्विष्टिषु स॒थ॒स्थितास्वे॒षैवावृ॒द्ध्वर्य॒-
 विति हवै होतरित्येवाद्ध्वर्युस्ताक्षर्यो वैपश्यतो राजेत्याह
 तस्य वया॒थ॒सि विश॒स्तानी॒मान्या॒सत ऽइति वया॒थ॒सि
 च वायोविद्विकाश्चोपसमेता भवन्ति तानुपदिशति पुराणं
 वेदः सोऽयमिति किञ्चित्पुराणमाचक्षीतैवमेवाद्ध्वर्युः स-
 म्प्रेष्यति न प्रकूमाञ्जुहोति ॥ १३ ॥ अथ दशमेऽहन् ।
 एवमेवैतास्विष्टिषु स॒थ॒स्थितास्वे॒षैवावृ॒द्ध्वर्य॒विति हवै हो-
 तरित्येवाद्ध्वर्युर्द्धर्म ऽइन्द्रो राजेत्याह तस्य देवा विशस्त
 ऽइम ऽआसत ऽइति इ॒श्रोत्रिया अ॒प्रति॒ग्राह॒का ऽउप-
 समेता भवन्ति तानुपदिशति सामानि वेदः सोऽयमिति
 साम्नान्दशतम्ब्रूयादेवमेवाद्ध्वर्युः सम्प्रेष्यति न प्रवक्रमा-
 ञ्जुहोतीति ॥ १४ ॥ एतत्पारिप्लवम् । सर्वाणि राज्यान्त्या-
 चष्टे सर्वा विशः सर्वान्वेदान्सर्वान्देवान्सर्वाणि भूतानि
 सर्वेषां ह वै स ऽएतेषां राज्यानां सायुज्यः सलो-
 कतामश्नुते सर्वासां विशामैश्वर्यमाधिपत्यङ्गच्छति सर्वा-
 ऋवेदानवरुद्धे सर्वान्देवान्प्रीत्वा सर्वेषु भूतेष्वन्ततः प्र-
 तितिष्ठति यस्यैवंविदेतद्धोता पारिप्लवमाख्यानमाचष्टे
 यो वैतदेवं वेदैतदेव समानमाख्यानम्पुनः पुनः सँवत्सर-
 म्परिप्लवते तद्यत्पुनः पुनः परिप्लवते तस्मात्पारिप्लवः
 षट्त्रिंशतन्दशाहानाचष्टे षट्त्रिंशदक्षरा बृहती बार्हताः
 पशवो बृहत्स्यैवास्मै पशून्वरुद्धे ॥ १५ ॥

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[यूपकाष्ठादि]

सँवत्सरे प॒र्यवेते दीक्षा । प्रजापत्यमालम्ब्योत्सी-
 दन्तीष्टयः पुरोहितस्याग्निषु यजेतेत्यु हैक ऽआहुः किमु
 दीक्षितो यजेत द्वादश दीक्षा द्वादशोपसदस्तिन्नः सुत्या-
 स्तन्निणवमभिसम्पद्यते वज्जो वै निणवः क्षत्रमश्वः
 क्षत्रः राजन्न्यो वज्ज्रेण खलु वै क्षत्रः स्पृतन्तद्वज्ज्रेणैव
 क्षत्रः स्पृणोति ॥ १ ॥ दीक्षणीयायां स्थितायाम् ।
 सायं वाचि विसृष्टायां वीणागणगिन ऽउपसमेता भवन्ति
 तानद्धर्षुः सम्प्रेष्यति वीणागणगिन ऽइत्याह देवैरिमं
 यजमानः सङ्गायतेति तन्ते तथा सङ्गायन्ति ॥ २ ॥ अह-
 रहर्वाचि विसृष्टायाम् । अग्नीषोमीयाणामन्ततः सन्स्थाया-
 म्परिहृतासु वसतीवरीषु तद्यदेनदैवैः सङ्गायन्ति देवैरे-
 नैवन्तस्लोकङ्कुर्वन्ति ॥ ३ ॥ प्रजापतिना सुत्यासु । एव-
 मेवाहरहः परिहृतास्वेव वसतीवरीषूदवसानीयायामन्ततः
 सन्स्थायां तद्यदेनम्प्रजापतिना सङ्गायन्ति प्रजापति-
 नैवन्तदन्ततः स्लोकङ्कुर्वन्ति ॥ ४ ॥ एकविंशतिर्यूपः ।
 सर्व ऽएकविंशत्यरत्नयो राज्जुदालोऽग्निष्टो भवति पैतु-
 दारवावभितः षड्वैल्वास्त्रय ऽइत्थास्त्रय ऽइत्थात्षट् खादि-
 रास्त्रय ऽएवेत्थास्त्रय ऽइत्थात्षट् पालाशास्त्रय ऽएवेत्थास्त्रय
 ऽइत्थात् ॥ ५ ॥ तद्यदेत ऽएवं र्यूपा भवन्ति । प्रजापतेः
 प्राणेषूत्क्रान्तेषु शरीरं श्वयितुमद्वियत तस्य यः
 श्लेष्मासीत्ससार्द्धः समवद्रुत्य मध्यतो नस्त ऽउदभि-
 नत्स ऽएष वनस्पतिरभवद्रज्जुदालस्तस्मात्स श्लेष्मणः

श्रेष्ठस्मणो हि समभवत्तेनैवैनन्तद्रूपेण समर्द्धयति तद्य-
त्सोऽग्निष्टो भवति मर्द्धं वा ऽएतद्यूपानां यद्यग्निष्टो*
मर्द्धमेतत्प्राणानां यद्यन्नासिके स्वं ऽएवैनन्तदायतने दधाति
॥ ६ ॥ अथ यदापोमयन्तेज ऽआसीत् । यो गन्धः स
सार्द्धः समवद्रुत्य चक्षुष्टु ऽउदभिनत्स ऽएष वनस्पति-
रभवत्पीतुदारुस्तस्मात्स सुरभिर्गन्धाद्धि समभवत्तस्मादु
ज्वलनस्तेजसो हि समभवत्तेनैवैनन्तद्रूपेण समर्द्धयति तद्य-
त्तावभितोऽग्निष्टुम्भवतस्तस्मादिमे ऽअभितो नासिकाञ्च-
क्षुषी स्वं ऽएवैनौ तदायतने दधाति ॥ ७ ॥ अथ यत्कु-
न्तापमासीत् । यो मज्जा स सार्द्धः समवद्रुत्य श्रोत्रत
ऽउदभिनत्स ऽएष वनस्पतिरभवद्विल्वस्तस्मात्तस्यान्तरतः
सर्वमेव फलमायम्भवति तस्मादु हारिट्र ऽइव भवति
हारिट्र ऽइव हि मज्जा तेनैवैनन्तद्रूपेण समर्द्धयत्यन्तरे पैतुदा-
रवौ भवतो बाह्वे बैल्लवा ऽअन्तरे हि चक्षुषी बाह्वे श्रोत्रे
स्वं ऽएवैनौस्तदायतने दधाति ॥ ८ ॥ अस्थिबन्धु ऽएवास्य
खदिरः समभवत् । तस्मात्स दारुणो बहुसारो दारुणमिव
ह्यस्थि तेनैवैनन्तद्रूपेण समर्द्धयत्यन्तरे बैल्लवा भवन्ति
बाह्वे खादिरा ऽअन्तरे हि मज्जानो बाह्याश्रयस्थीनि स्वं
ऽएवैनौस्तदायतने दधाति ॥ ९ ॥ माथसेबन्धु ऽएवास्य
पलाशः समभवत् । तस्मात्स बहुरसो लोहितरसो लोहि-
तमिव हि माथ्सन्तेनैवैनन्तद्रूपेण समर्द्धयत्यन्तरे खादिरा
भवन्ति बाह्वे पालाशा ऽअन्तराणि ह्यस्थीनि बाह्यानि

* अग्निसमीपे तिष्ठतीति-अविनष्टः=मध्यमो यूप इत्यर्थः ।

(१) 'पैतुदारवौ' इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः पाठः ।

मा०१०सानि स्व ऽएवैनौस्तदायतने दधाति ॥ १० ॥ अथ
 षट्केकविंशतिर्भवन्ति । एकविंशत्यरत्नय ऽएकविंशो
 वा ऽएष य ऽएष तपति द्वादश मासाः पञ्च ऽर्त्तवस्त्रय ऽइमे
 लोका ऽअसावादित्य ऽएकविंशः सो ऽश्श्वमेध ऽएष
 प्रजापतिरेवमेतम्प्रजापतिं व्यजङ्कत्स्नः संस्कृत्य तस्मिन्-
 त्रेकविंशतिमग्नीषोमीयापशूनालभते तेषां समान-
 ङ्गमर्त्येतत्पूर्वेद्युः कर्म ॥ ११ ॥

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

—०—

[सवनीयाः पशवः]

अथ प्रातर्गोतमस्य । चतुरुत्तर स्तोमो भवति तस्य
 चतसृषु बहिष्पवमानमष्टास्वष्टास्वाज्यानि द्वादशसु माह्व-
 न्दिनः पवमानः षोडशसु पृष्ठानि विंशत्यामावर्भवः
 पवमानश्चतुर्विंशत्यामग्निष्टोमसाम* ॥ १ ॥ तस्य हैके ।
 अग्निष्टोमसाम चतुःसाम कुर्वन्ति नाग्निष्टोमो नोक्वथ्य
 ऽइति वदन्तस्तद्यदि तथा कुर्युः सार्द्धं स्तोत्रियः शस्त्वा
 सार्द्धमनुरूपः शःसेद्रथन्तर्मृष्टः राथन्तरः शस्त्रमग्नि-
 ष्टोमो यज्ञस्तेनेमल्लोकमृद्ध्नोति ॥ २ ॥ एकविंशतिः सव-
 नीयाः पशवः । सर्व ऽआग्नेयास्तेषां समानङ्गमर्त्यु
 हैक ऽआहुर्वै त्वेवैते ऽएकादशिद्व्यावालभेत य ऽएवैकाद-

शिनेषु कामस्तस्य कामस्याप्त्यै ॥ ३ ॥ स॒थंस्थितेऽग्नि-
ष्टोमे । परिहृतासु वसतीवरीण्वद्धर्चुरन्नहोमाञ्जुहोति
तेषामुक्तम्राह्मणं 'प्रा॒णाय स्वाहापानाय स्वाहे'ति द्वादशभि-
रनुवाकैर्द्वादश मासाः सँवत्सरः सर्वः सँवत्सरः सर्वमश्वमेधः
सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुध्यै ॥ ४ ॥ एकविंशस्मिन्महर्भ-
वति । असौ वा ऽआदित्य ऽएकविंशः सोऽश्वमेधः
स्वेनैवैनं स्तोमेन स्वायान्देवतायाम्प्रतिष्ठापयति तस्मा-
देकविंशम् ॥ ५ ॥ यद्वैकविंशम् । एकविंशो वै पुरुषो
दश हस्त्या ऽअङ्गलयो दश पाद्या ऽआत्मैकविंशस्तदने-
नैकविंशेनात्मनैतस्मिन्नेकविंशे प्रतिष्ठायाम्प्रतितिष्ठति
तस्मादेकविंशम् ॥ ६ ॥ यद्वैकविंशम् । एकविंशो वै
स्तोमानाम्प्रतिष्ठा बहु खलु वा ऽएतदेतस्मिन्नहर्द्युच्चा-
वचमिव कर्म क्रियते तद्यदेतदेतस्मिन्नहर्द्युच्चावचम्बहु
कर्म क्रियते तदेतस्मिन्नेकविंशे प्रतिष्ठायाम्प्रतिष्ठित-
क्रियाता ऽइति तस्माद्वैतदेकविंशमहः ॥ ७ ॥ तस्य
प्रातःसवनम् । 'अग्निंन्तस्मिन्ने यो वसु'रिति होता
पाङ्क्तमाज्यः शस्त्वैकाहिकमुपसदःशःसति बार्हतश्च प्रऽउग-
म्माधुच्छन्दसश्च त्रिचश ऽउभे सदःशःसति यश्च बार्हते
प्रऽउगे कामो य ऽउ च माधुच्छन्दसे तयोरुभयोः काम-
योराप्त्यै क्वलृप्त्तम्प्रातःसवनम् ॥ ८ ॥ अथातो माध्य-
न्दिनः सवनम् । अतिच्छन्दाः प्रतिपन्नरुत्त्वतीयस्य 'त्रिक-

दुकेषु महिषो यवाशिरमित्यतिष्ठ्वा वा ऽएषा च्छन्दसां
 व्यदुतिच्छन्दा ऽअतिष्ठ्वा ऽअश्वमेधो यज्ञानामश्वमेधस्यै-
 वाप्स्यै सैषैव त्रिः शस्ता त्रिचः सम्पद्यते तेनो तङ्काममा-
 प्नोति यस्त्रिच 'ऽइदं वसो सुतमन्ध' ऽइत्यनुचर ऽएष
 ऽएव नित्य ऽएकाहातान 'ऽइत्थां हि सोम ऽइन्मदे' ऽवि-
 तांसि सुश्वतो वृक्तबर्हिष' ऽइति पङ्क्तीश्च षट्पदाश्च
 शस्त्वैकाहिके निविदन्दधातीति मरुत्वतीयम् ॥ ९ ॥ अथातो
 निष्केवल्यम् । महानाम्मन्यः पृष्टुम्भवन्ति सानुरूपाः
 सप्प्रगाथाः शःसति सर्वे वै कामा महानाम्मनीषु सर्वे
 कामा ऽअश्वमेधे सर्वेषाङ्गामानामाप्य्या 'ऽइन्द्रो मदाय
 ब्रावृधे' 'प्रेदम्ब्रह्म वृत्रतुर्व्येष्वाविथे'ति पङ्क्तीश्च षट्-
 पदाश्च शस्त्वैकाहिके निविदन्दधाति क्वलृप्तम्राड्यन्दि-
 नः सवनम् ॥ १० ॥ अथातस्तृतीयसवनम् । अतिच्छन्दा
 ऽएव प्रतिपद्वैश्वदेवस्याभि त्यन्देवः सवितारमो-
 ण्यो'रिति तस्या ऽएतदेव ब्राह्मणं व्यत्पूर्वस्या 'ऽअभि
 त्वां देव सवित'रित्यनुचरोऽभिवानभिभूत्यै रूपमुर्दु ण्य
 देवः सविता दुमूना' ऽइति सावित्रः शस्त्वैकाहिके
 निविदन्दधाति 'मही द्यावापृथिवी ऽइह ज्येष्ठे' ऽइति
 चतुर्लक्षन्यावापृथिवीयः शस्त्वैकाहिके निविदन्दधात्यृभु-
 र्विर्भ्वां ब्राज ऽइन्द्रो नो ऽअच्छे'त्यार्भवः शस्त्वैकाहिके

(१) ऋ० सं० ५. ७. १७ । (२) ऋ० सं० १. ५. २९ । (३) ऋ० सं० ६.
 ३. १८ । (४) ऋ० सं० १. ६. १ । (५) ऋ० सं० ६. ३. १६ । (६) शु० य० सं०
 ४. २५ । (७) ऋ० सं० १. २. १३ । (८) ऋ० सं० ५. ४. ५ । (९) ऋ० सं०
 ३. ८. ८ । (१०) ऋ० सं० ३. ७. ३ ।

निविदन्दधाति 'को नु वाम्मिन्नावरुणावृताय'न्निति वैश्व-
देवः शस्त्वैकाहिके निविदन्दधातीति वैश्वदेवम् ॥ ११ ॥
अथातऽआग्निमारुतम् । 'भूर्ध्वानन्दिवोऽअरतिमृथिव्या'
ऽइति वैश्वानरीयः शस्त्वैकाहिके निविदन्दधा'त्या रुद्रास
ऽइन्द्रवन्तः सजोषस' ऽइति मारुतः शस्त्वैकाहिके निवि-
दन्दधाती'ममूँ षु वो ऽअतिथिमुषर्बुध'मिति नवर्चाजात-
वेदसीयः शस्त्वैकाहिके निविदन्दधाति तद्यदैकाहिकानि
निविद्धानानि भवन्ति प्रतिष्ठा वै ज्योतिष्टोमः प्रतिष्ठाया
ऽअप्रच्छयुत्यै ॥ १२ ॥ तस्यैते पशवो भवन्ति । 'अश्व-
स्तूपरो* गोमृग,† ऽइति पञ्चदश पृथङ्गन्थास्तेषामुक्तम्ब्राह्मण-
मथैतऽआरण्ये 'वसन्ताय कपिञ्जलानालभते ग्रीष्माय
कलविङ्गावर्षावभ्यस्तित्तिरी'न्निति तेषाम्भवेोक्तम् ॥ १३ ॥
अथैतानेकविंशतये । चातुर्मास्यदेवताव्यऽएकविंशति-
मेकविंशतिस्पशूनालभतऽएतावन्तो वै सर्वे देवा यावत्य-
श्चातुर्मास्यदेवताः सर्वे कामा ऽअश्वमेधे सर्वान्देवा-
न्प्रीत्वा सर्वान्कामानाप्नवानीति न तथा कुर्यात् ॥ १४ ॥
सप्तदशैव पशून्मद्व्यमे यूपऽआलभेत । प्रजापतिः
सप्तदशः सर्वः सप्तदशः सर्वमश्वमेधः सर्वस्याप्यै
सर्वस्यावरुद्ध्यै षोडश षोडशेतरेषु षोडशकलं वा ऽइदः सर्वः

(१) ऋ० सं० ४. २. १३ । (२) ऋ० सं० ४. ५. ९ । शु० य० सं० ७.
२५।३३. ८ । (३) ऋ० सं० ४. ३. ११ । (४) ऋ० सं० ४. ५. १७ । (५) शु०
सं० य० २४. १ ।

* 'श्रुतोत्पत्तिकालेऽतीतेऽपि शृङ्गहीनश्चागः = तूपरः ।

† गोमृगः = गवयः ।

(६) शु० य० सं० २४. २० ।

सर्वमश्श्वमेधः सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै त्रयोदश त्रयो-
 दशारण्यानाकाशेष्वालभते त्रयोदश मासाः सँवत्सरः
 सर्वः सँवत्सरः सर्वमश्श्वमेधः सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै
 ॥ १५ ॥ अथ पुरा बहिष्पवमानात् । अश्श्वन्निक्तवोदान-
 यन्ति तेन पवमानाय सर्पन्ति तस्योक्तम्ब्राह्मणं स्तुते
 बहिष्पवमानेऽश्श्वमास्तावमाक्रमयन्ति स यद्यव वा
 जिघ्रेद्वि वा वृत्तेत समृद्धो मे यज्ञ इति ह विद्यात्तमुपा-
 कृत्याङ्कर्षुराह होतरभिष्टुहीति तमेकादशभिर्होताभिष्टौति
 ॥ १६ ॥ 'यदुक्कन्दः प्रथमञ्जायमान' इति । त्रिः
 प्रथमया त्रिरुत्तमया ताः पञ्चदश सम्पद्यन्ते पञ्चदशो वै
 वृज्जो वीर्यं वृज्जो वृज्जेणैवैतद्वीर्येण यजमानः पुरस्ता-
 त्पाप्मानमपहते तद्वै यजमानायैव वृज्जः प्रदीयते योऽस्य
 स्तुत्यस्तं स्तुतवः उप प्रागाच्छसनं वाज्यवोप प्रागा-
 त्परमं व्यत्सधस्थमिति ॥ १७ ॥ एतेऽउद्धृत्य । 'मो नो
 मित्रो वरुणो ऽअर्ष्यमायु'रित्येतत्सूक्तमद्विगावावपति 'चतु-
 स्त्रिःशद्वाजिनो देवबन्धो'रित्यु हैक एतां वृङ्गीणाम्पुर-
 स्तादधति नेदुनायतने प्रणवन्दुधामेत्यथो नेदेकवचनेन
 बहुवचनं व्यवायामेति न तथा कुर्यात्सार्वमेव सूक्तमा-
 वपेदुपै प्रागाच्छसनं वाज्यवोप प्रागात्परमं व्यत्सध-
 स्थमिति ॥ १८ ॥

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[संवादः]

एते ऽउक्तवा । यदुद्भिगोः परिशिष्टम्भवति तदाह
 वासोऽधिवासः हिरण्यमित्यश्वायोपस्तृणन्ति तस्मिन्-
 न्नमधि संज्ञपयन्ति संज्ञप्तेषुः पशुषु पत्न्यः पान्नेजनैरुदा-
 यन्ति चतस्रश्च जायाः कुमारी पञ्चमी चत्वारि च शता-
 न्यनुचरीणाम् ॥ १ ॥ निष्ठितेषु पान्नेजनेषु । म
 श्वायोपनिपादयन्त्यथैनावधिवासेन * सम्प्रोर्णुवन्ति † 'स्व-
 र्गो लोके प्रोर्णुवाथा'मित्येष वै स्वर्गो लोको यत्र पशुः
 संज्ञपयन्ति निरायत्याश्वस्य शिञ्जन्नमहिष्युपस्थे निधत्ते ‡
 'वृषा बाजी रेतोधा रेतो दधात्वि'ति मिथुनस्यैव सर्व-
 त्वाय ॥ २ ॥ तयोः शयानयोः । अश्वं खजमानोऽभि-
 मेथ'त्युत्सक्कथा ऽअव गुदन्धेही'ति तन्न कश्चन प्रत्य-
 भिमेथति नेयजमानम्प्रतिप्रतिः कश्चिदुसदिति ॥ ३ ॥
 अथाद्धर्ष्यः कुमारीमभिमेथति । कुमारि ह्ये ह्ये कुमारि
 'यकौसकौ शकुन्तिके'ति तङ्कुमारी प्रत्यभिमेथत्यद्धर्ष्यो
 ह्ये ह्येऽद्धर्ष्यो 'यकोऽसकौ शकुन्तक' ऽइति ॥ ४ ॥
 अथ ब्रह्मा महिषीमभिमेथति । महिषि ह्ये ह्ये महिषि
 'माता च ते पिता च तेऽग्रं वृक्षस्य रोहत' ऽइति तस्यै
 शतः राजपुत्रयोऽनुचर्यो भवन्ति ता ब्रह्माणम्प्रत्यभिमेथ-

* अथ उपरिष्ठाच्चाद्वनक्षमं वासोऽधिवासः ।

† का० श्रौ० सू० २०. ६. १५ ।

(१) शु० य० सं० २३. २० ।

‡ 'अश्वशिश्नमुपस्थे कुरुते' (का० श्रौ० सू० २०. ६. १६) ।

(२) शु० य० सं० २३. २० । (३) शु० य० सं० २३. २१ । (४) शु० य० सं० २३. २२ ।

(५) शु० य० सं० २३. २३ । (६) शु० य० सं० २३. २४ ।

न्ति ब्रह्मन्हुये हये ब्रह्म'न्माता च ते पिता च तेऽग्रे
 वृक्षस्य क्रीडत' ऽइति ॥ ५ ॥ अथोद्गाता ब्रावातामभि-
 मेथति । ब्रावाते हुये हये ब्रावात 'ऽऊर्द्ध्वामेनामुच्छ्रापये'ति
 तस्यै शत६ राजन्न्या ऽअनुचर्यो भवन्ति ता ऽउद्गातार-
 म्प्रत्यभिमेथन्त्युद्गातर्हये हय ऽउद्गात'रूर्द्ध्वमेनमुच्छ्रयता'-
 दिति ॥ ६ ॥ अथ होता परिवृक्तामभिमेथति । परिवृक्ते
 हुये हये परिवृक्ते 'यर्दस्या अ६हुमेद्या' ऽइति तस्यै शत६
 सूतग्रामण्यान्दुहितरोऽनुचर्यो भवन्ति ता होतारम्प्रत्य-
 भिमेथन्ति होतर्हये हये होत'र्यर्ध्वेवासो ललामगु'मिति
 ॥ ७ ॥ अथ क्षत्ता पालागलीमभिमेथति । पालागलि
 हुये हये पालागलि 'यर्द्धरिणो यवमत्ति न पुष्टम्पशु
 मृश्यत' ऽइति तस्यै शत६क्षात्रसङ्गहीतृणान्दुहितरोऽनुचर्यो
 भवन्ति ता६ क्षत्तारम्प्रत्यभिमेथन्ति क्षत्तर्हये हये क्षत्त-
 'र्यर्द्धरिणो यवमत्ति न पुष्टम्बहु मृन्नयत' ऽइति ॥ ८ ॥
 सर्वाप्तिर्वा ऽएषा वाच६ । यदभिमेथिका६ सर्वे कामा
 ऽअश्वमेधे सर्वया वाचा सर्वान्कामानाम्प्रवामेत्युत्थाप-
 यन्ति महिषीन्तस्तता यथेतम्प्रतिपरायन्त्यथेतरे सुरभिमती-
 मृचमन्ततोऽन्वाहु'र्ध्विर्क्कावणो ऽअकारिष'मिति ॥ ९ ॥
 [अर्धप्रपाठकः ॥५३॥] अप वा ऽएतेभ्य ऽआयुर्देवता६ क्राम-
 न्ति । ये यजेऽपूतां वाचं वृदन्ति वाचमेवैतत्पुनते देवयज्यायै
 देवतानामनपक्रमाय या च गोमृगे वपा भवति या चाजे तूपरे

(१) शु० य० सं० २३. २५ । (२) शु० य० सं० २३. २६ । (३) शु० य० सं०
 २३. २७ । (४) शु० य० सं० २३. २८ । (५) शु० य० सं० २३. २९ । (६) शु०
 य० सं० २३. ३० । (७) शु० य० सं० २३. ३१ । (८) शु० य० सं० २३. ३२ ।

ते ऽअश्वे प्रत्यवधायान्तरन्ति नाश्वस्य वपास्तीति वदन्तो
न तथा कुर्यादश्वस्यैव प्रत्यक्षम्मेद ऽआहरेत्प्रज्ञाता
ऽइतराः ॥ १० ॥ श्रुतासु वपासु । स्वाहाकृतिभिश्चरित्वा
प्रत्यञ्चः प्रतिपरेत्य सदसि ब्रह्मोद्यं वदन्ति पूर्व्या द्वारा
प्रपद्य यथाधिष्ण्यं ऋष्युपविशन्ति ॥ ११ ॥ स होताङ्घ्र्यु-
मृच्छति । 'कः स्वदेकाकी चरती'ति तम्प्रत्याह 'सूर्य-
ऽएकाकी चरती'ति ॥ १२ ॥ अथाङ्घ्र्युर्होतारमृच्छति ।
'किं स्वित्सूर्यसमज्ज्योति'रिति तम्प्रत्याह ब्रह्म 'सूर्य-
समज्ज्योति'रिति ॥ १३ ॥ अथ ब्रह्मोद्गातारमृच्छति ।
'पृच्छामि त्वा चितये देवसखे'ति तम्प्रत्याह 'पि तेषु त्रिषु
पदेष्ण्वस्मी'ति ॥ १४ ॥ अथोद्गाता ब्रह्माणमृच्छति ।
'केष्ण्वन्तः पुरुष ऽआविवेशे'ति तम्प्रत्याह 'पञ्चस्वन्तः
पुरुष ऽआविवेशे'ति ॥ १५ ॥ एतस्यामुक्तायामुक्ताय ।
सदसोऽधि प्राञ्चो यजमानमभ्यायन्त्यग्रेण हविर्दाने
ऽआसीनमेत्य यथायतनम्पृष्युपविशन्ति ॥ १६ ॥ स होता-
ङ्घ्र्युमृच्छति । 'कां स्वदासीत्पूर्वचित्ति'रिति तम्प्रत्याह
'द्यौरीसीत्पूर्वचित्ति'रिति ॥ १७ ॥ अथाङ्घ्र्युर्होतारमृच्छ-
ति । 'कां ईमरे पिशङ्गिले'ति तम्प्रत्याह 'जारे पिशङ्गि-
ले'ति ॥ १८ ॥ अथ ब्रह्मोद्गातारमृच्छति । 'कर्त्यस्य

(१) शु० य० सं० २३. ४५ । (२) शु० य० सं० २३. ४६ । (३) शु० य०
सं० २३. ४७ । (४) शु० य० सं० २३. ४८ । (५) शु० य० सं० २३. ४९ ।
(६) शु० य० सं० २३. ५० । (७) शु० य० सं० २३. ५१ । (८) शु० य० सं०
२३. ५२ । (९) शु० य० सं० २३. ५३ । (१०) शु० य० सं० २३. ५४ । (११) शु०
य० सं० २३. ५५ । (१२) शु० य० सं० २३. ५६ । (१३) शु० य० सं० २३. ५७ ।

विष्टाः कृत्यक्षराणी'ति तम्प्रत्याह 'षडस्य विष्टाः शतम-
क्षराणी'ति ॥ १९ ॥ अथोद्गाता ब्रह्माणम्पृच्छति । 'को
ऽस्य वेद भुवनस्य नाभि'मिति तम्प्रत्याह 'वेदाहुमस्य
भुवनस्य नाभि'मिति ॥ २० ॥ अथाद्धर्षुं व्यजमानः
पृच्छति । 'पृच्छामि त्वा परमन्तम्पृथिव्या' ऽइति तम्प्र-
त्याह 'यं वेदिः पुरो ऽअन्तः पृथिव्या' ऽइति ॥ २१ ॥
सर्वाप्तिर्वा एषा वाचः । यद्ब्रह्मोद्यः सर्वे कामा ऽअश्व-
मेधे सर्वया वाचा सर्वान्कामानाम्प्रवामेति ॥ २२ ॥ उदिते
ब्रह्मोद्ये । अप्रपद्याद्धर्षुर्हिरण्मयेन पात्रेण प्राजापत्यम्म-
हिमानङ्गहङ्गहाति तस्य पुरोरु'ग्धिरण्यगर्भः समवर्त्तताग्र'
ऽइत्यथास्य पुरोऽनुवाक्या 'सुभूः स्वयम्भूः प्रथम' ऽइति
'होता यक्षत्प्रजापति'मिति प्रैषः 'प्रजापते न त्वदेतान्य-
न्य' ऽइति होता यजति वषट्कृते जुहोति 'यंस्तेऽहन्तसं-
वत्सरे महिमा सम्बभूवे'ति नानुवषट्करोति सर्वहुतः हि
जुहोति ॥ २३ ॥

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[वषाहोमः]

अथातो वषाना० होमः । नानैव चरेयुरा वैश्व-
देवस्य वषायै वैश्वदेवस्य वषाया० हुतायान्तदन्वितरा

- (१) शु० य० सं० २३. ५८. । (२) शु० य० सं० २३. ५९. । (३) शु० य०
२३. ६०. । (४) शु० य० सं० २३. ६१. । (५) शु० य० सं० २३. ६२. । (६) शु०
य० सं० २३. ९१. । (७) शु० य० सं० २३. ६३. । (८) शु० य० सं० २३. ६४. ।
(९) शु० य० सं० २३. ६५. । (१०) शु० य० सं० २३. २

जुहुयुरिति ह स्माह सत्यकामो जाबालो विश्वे वै सर्वे
 देवास्तदेनान्यथादेवतम्प्रीणातीति ॥ १ ॥ ऐन्द्राग्रस्य
 वपायां हुतायाम् । तदन्वितरा जुहुयुरिति ह स्माहतुः
 सौमापौ मानुतन्तव्याविन्द्राग्नी वै सर्वे देवास्तदेनान्य-
 थादेवतम्प्रीणातीति ॥ २ ॥ कायस्य वपायां हुतायाम् ।
 तदन्वितरा जुहुयुरिति ह स्माह शैलालिः प्रजापतिर्वै
 कः प्रजापतिमु वा ऽनु सर्वे देवास्तदेनान्यथादेवत-
 म्प्रीणातीति ॥ ३ ॥ एकविंशतिश्चातुर्मास्यदेवता ऽअ-
 नुदुत्य । एकविंशतिधा कृत्वा प्रचरेयुरिति ह स्माह
 भाल्लवेय ऽएतावन्तो वै सर्वे देवा यावत्त्यश्चातुर्मास्यदेवता-
 स्तदेनान्यथादेवतम्प्रीणातीति ॥ ४ ॥ नानैव चरेयुः ।
 इतीन्द्रोतः शौनकः किमुत त्वरेरस्तदेनान्यथादेवतम्प्री-
 णातीत्येतदह तेषां वचोऽन्या त्वेवात स्थितिः ॥ ५ ॥
 अथ होवाच याज्ञवल्क्यः । सकृदेव प्राजापत्याभिः प्र-
 चरेयुः सकृदेवदेवत्याभिस्तदेनान्यथादेवतम्प्रीणात्यञ्जसा
 यज्ञस्य स० स्थामुपैति न हलतीति ॥ ६ ॥ हुतासु वपासु ।
 प्रपद्याद्धर्ष्यं रजतेन पात्रेण प्राजापत्यम्महिमानमुत्तरङ्गह-
 ङ्गहति तस्य पुरोरुग्म्यः प्राणतो निमिषतो महित्वेति
 विपर्यस्ते याज्यानुवाक्ये ऽयातयामताया ऽएष ऽएव
 प्रैषो वषट्कृते जुहोति 'यस्ते रात्रौ सँवत्सरे महिमा
 सम्बभूवे'ति नानुवषट्करोति तस्योक्तम्ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥
 नान्येषाम्पशूनान्तेदन्या ऽअवद्यन्ति । अवद्यन्त्यश्चस्य

दक्षिणतोऽन्येषाम्पशूनामवद्यन्त्युत्तरतोऽश्वस्य प्लक्षशा-
 खास्वन्येषाम्पशूनामवद्यन्ति वेतसशाखास्वश्वस्य ॥ ८ ॥
 तदु होवाच सात्ययज्ञिः । इतरथैव कुर्युः पथ एव ना-
 पोदित्यमिति पूर्वा त्वेव स्थितिरुक्थ्यो यज्ञस्तेनान्तरिक्ष-
 लोकमृद्धनोति सर्वस्तोमोऽतिरात्र उत्तममहर्भवति सर्वं
 वै सर्वस्तोमोऽतिरात्रः सर्वमश्वमेधः सर्वस्याप्त्यै सर्व-
 स्यावरुद्ध्यै ॥ ९ ॥ तस्य त्रिवृद्धिष्पवमानम् * । पञ्चदशा-
 न्याज्यानि सप्तदशो माध्यन्दिनः पवमान एकविंशानि
 पृष्ठानि त्रिणवस्तृतीयः पवमानस्त्रयस्त्रिंशमग्निष्टोमसा-
 मैकविंशान्न्युक्थान्येकविंशः षोडशी पञ्चदशी रात्रि-
 स्त्रिवृत्सन्धिर्यद्वितीयस्याहः पृथ्व्यस्य षडहस्य तच्छस्त्रम-
 तिरात्रो यज्ञस्तेनामुँल्लोकमृद्धनोति ॥ १० ॥ एकविंशतिः
 सवनीयाः पशवः । सर्वं आग्नेयास्तेषां समानङ्गर्मेत्यु-
 हैक आहुश्चतुर्विंशतिन्त्वेवैतान्गव्यानालभेत द्वादशभ्यो
 देवताभ्यो द्वादश मासाः सँवत्सरः सर्वः सँवत्सरः सर्व-
 मश्वमेधः सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै ॥ ११ ॥ †

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

* सामगानासुत्तरार्थिके तृचात्मकानि सूक्तान्याम्नातानि (साम० उ० १. १. १-९) ।
 तत्र 'उपास्मै' इत्याद्यं सूक्तम् । 'देवि युतत्या' इति द्वितीयम् । 'पवमानस्य ते' इति तृतीयम् ।
 प्रातःस्वनानुष्ठाने तेषु त्रिषु सूक्तेषु गायत्रं साम गीयते । तदिदं सूक्तत्रयगानसाध्यं स्तोत्रं
 वहिष्पवमानमित्युच्यते । तत्र स्थितानामृचां पवमानार्थत्वाद्बहिःसम्बन्धाच्च ।

[प्रत्यृतुपश्चालम्भः]

एतेन हेन्द्रोतो दैवापः शौनकः । जनमेजयम्पारि-
क्षितं ख्याजयाश्चकार तेनेष्ट्वा सर्वाम्पापकृत्याथं सर्वाम्ब्रह्म-
हत्यामपजघान सर्वाथं ह वै पापकृत्याथं सर्वाम्ब्रह्महत्या-
मपहन्ति योऽश्वमेधेन यजते ॥ १ ॥ तदेतद्वाथयाभिगी-
तम् । आसन्दीवति धान्न्यादुहः रुक्मिमणः हरितस्रजम् ॥
अवद्धनादुश्वदः सारङ्गन्देवेभ्यो जनमेजय ऽइति ॥ २ ॥
एते ऽएव पूर्वं ऽअहनी । ज्योतिरतिरात्रस्तेन भीमसेन-
मेते ऽएव पूर्वं ऽअहनी गौरतिरात्रस्तेनोग्रसेनमेते ऽएव
पूर्वं ऽअहनी ऽआयुरतिरात्रस्तेन श्रुतसेनमित्येते पारि-
क्षितीयास्तदेतद्वाथयाभिगीतम्पारिक्षिता यजमाना ऽअ-
श्वमेधैः परोऽवरम् ॥ अजहुः कर्म पापकम्पुण्यः पुण्येन
कर्मणेति ॥ ३ ॥ एते ऽएव पूर्वं ऽअहनी । अभिजिदति-
रात्रस्तेन ह पर ऽआट्णार ऽईजे कौसल्यो राजा तदेत-
द्वाथयाभिगीतमट्णारस्य परः पुत्रोऽश्वमेधेऽध्यमबन्धयत् ॥
हैरण्यनाभः कौसल्यो दिशः पूर्णा अमदहतेति ॥ ४ ॥
एते ऽएव पूर्वं ऽअहनी । विश्वजिदतिरात्रस्तेन ह पुरुकुत्सो
दौर्गहेणेज ऽऐक्ष्वाको राजा तस्मादेतद्विषिणाभ्यनूक्त'म-
स्माकमत्र पितरस्त ऽआसन्त्सप्त ऽऋषयो दौर्गहे बध्य-
मान' ऽइति ॥ ५ ॥ एते ऽएव पूर्वं ऽअहनी । महाव्रतम-
तिरात्रस्तेन ह मरुत ऽआविक्षित ऽईज ऽआयोगवो राजा
तस्य ह ततो मरुतः परिवेष्टारोऽग्निः क्षत्ता विश्वे देवाः

सभासदो बभूवुस्तदेतद्वाथयाभिगीतम्मरुतः परिवेष्टारो
 मरुत्तस्यावसन्नृहे ॥ आविक्षितस्याग्निः क्षत्ता विश्वे देवाः
 सभासद ऽडुति मरुतो ह वै तस्य परिवेष्टारोऽग्निः क्षत्ता
 विश्वे देवाः सभासदो भवन्ति योऽश्श्वमेधेन यजते
 ॥ ६ ॥ एते ऽएव पूर्वे ऽअहनी । अप्तोर्यामोऽतिरात्रस्तेन
 हैतेन कक्रैव्य ऽईजे पाञ्चालो राजा किक्रवय ऽडुति ह वै
 पुरा पञ्चालानाचक्षते तदेतद्वाथयाभिगीतमश्श्वमेध्या-
 मालभत किक्रवीणामतिपूरुषः ॥ पाञ्चालः परिवक्क्रायाथं
 सहस्रशतदक्षिणमिति ॥ ७ ॥ अथ द्वितीयया । सहस्रमास-
 न्नयुता शता च पञ्चविंशतिः ॥ दिक्तोदितः पञ्चालाना-
 म्ब्राह्मणा या विभेजिर ऽडुति ॥ ८ ॥ त्रिवृदग्निष्टोमः ।
 पञ्चदश ऽउक्क्थ्यः सप्तदशन्तृतीयमहः सोक्क्थकमेकविं-
 शः षोडशी पञ्चदशी रात्रिस्त्रिवृत्सन्धिरित्येषोऽनुष्टुप्सम्प-
 न्नस्तेन हैतेन द्वासा द्वैतवन ऽईजे मात्स्यो राजा यत्रैत-
 द्द्वैतवनः सरस्तदेतद्वाथयाभिगीतञ्चतुर्दश द्वैतवनो राजा
 सङ्गामजिह्वयान् ॥ इन्द्राय वृत्रघ्नेऽवध्नात्तस्माद्द्वैतवनः
 सर ऽडुति ॥ ९ ॥ चतुर्विंशः पवमानाः । त्रिवृदब्ध्या-
 वर्त्तञ्चतुश्चत्वारिंशः पवमाना ऽएकविंशमब्ध्यावर्त्तम-
 ष्टाचत्वारिंशः पवमानास्त्रयस्त्रिंशमब्ध्यावर्त्तमाग्निष्टोम-
 सामाद्द्वात्रिंशान्युक्क्थान्येकविंशः षोडशी पञ्चदशी
 रात्रिस्त्रिवृत्सन्धिरिति ॥ १० ॥ एतद्विष्णोः क्रान्तम् ।
 तेन हैतेन भरतो द्रौक्षन्तिरीजे तेनेष्टेमां व्यष्टिं व्ययानशे
 येयम्भरतानान्तदेतद्वाथयाभिगीतमष्टासप्ततिम्भरतो द्रौक्ष-

षन्तिर्ष्वमुनामनु ॥ गङ्गायां वृत्रघ्नेऽवन्धनात्पञ्चपञ्चाशतः
हयानिति ॥ ११ ॥ अथ द्वितीयया । त्रयस्त्रिंशदशतः
राजाश्श्वान्बद्धाय मेढ्यान् ॥ सौद्युम्भिनरत्यष्टादन्यान्मा-
यान्मायवत्तर इति ॥ १२ ॥ अथ तृतीयया । शकुन्तला
नाडपितृप्सरारा भरतन्दधे ॥ परः सहस्रानिन्द्रायाश्श्वान्मे-
ढ्यान्त्रयऽआहरद्विजित्य पृथिवीं सर्वामिति ॥ १३ ॥ अथ
चतुर्थ्या । महदय भरतस्य न पूर्वं नापरे जनाः ॥ दि-
वम्मर्त्य इव बाहुभ्यान्नोदापुः पञ्च मानवा इति ॥ १४ ॥
एकविंशस्तोमेन ऋषभो याज्ञतुर ईजे शिवक्वनानां
राजा तदेतद्वाथयाभिगीतं याज्ञतुरे यजमाने ब्रह्माण
ऋषभे जनाः ॥ अश्श्वमेधे धनंल्लब्ध्वा विभजन्ते स्म
दक्षिणा इति ॥ १५ ॥ त्रयस्त्रिंशस्तोमेन । शोणः
सात्रासाह ईजे पाञ्चालो राजा तदेतद्वाथयाभिगीतः
सात्रासाहे यजमानेऽश्श्वमेधेन तौर्वशाः ॥ उदीरते त्रय-
स्त्रिंशदशः षट् सहस्राणि वर्म्मणामिति ॥ १६ ॥ अथ
द्वितीयया । षट् षट् षड्ढा सहस्राणि यज्ञे कोकपितुस्तुव ॥
उदीरते त्रयस्त्रिंशदशः षट् सहस्राणि वर्म्मणामिति ॥ १७ ॥
अथ तृतीयया । सात्रासाहे यजमाने पाञ्चाले राज्ञि सुस्रजि ॥
अमाद्यदिन्द्रः सोमेनातृप्यन्ब्राह्मणा धनैरिति ॥ १८ ॥
गोविनतेन शतानीकः । सात्राजित ईजे काश्यस्याश्श्व-
मादाय ततो हैतदर्वाक्काशयोऽग्नीन्नादधत आत्तसोमपीथाः
स्म इति वृन्दतः ॥ १९ ॥ तस्य विधा चतुर्विंशदशः पव-

मानाः । त्रिवृद्बभ्यावृत्तञ्चतुश्चत्वारिंशः पञ्चमाना ऽएक-
विंशत्याज्यानि तृणवान्युक्थन्न्येकविंशानि पृष्ठानि
षट्त्रिंशः पञ्चमानास्त्रयस्त्रिंशमभ्यावृत्तमाग्निष्टोमसा-
मादेकविंशान्युक्थन्न्येकविंशः षोडशी पञ्चदशी रात्रि-
स्त्रिवृत्सन्धिः ॥ २० ॥ तदेतद्गाथयाभिगीतम् । शतानीकः
समन्तासु मेद्ध्यः सात्राजितो ह्यमः ॥ आदत्त यज्ञङ्काशीनाम्भ-
रतः सत्त्वतामिवेति ॥ २१ ॥ अथ द्वितीयया । श्वेतः सम-
न्तासु वशश्चरन्तः शतानीको धृतराष्ट्रस्य मेद्ध्यम् ॥ आदाय
सह्या दशमास्यमश्श्वः शतानीको गोविनतेन हेज ऽइति
॥ २२ ॥ अथ चतुर्थ्या । महदय भरतानान्न पूर्वं नापरे
जनाः ॥ दिवम्मर्त्य ऽइव पक्षाभ्यान्नोदापुः सप्त मानवा
ऽइति ॥ २३ ॥ अथातो दक्षिणानाम् । मद्ध्यमप्रति राष्ट्रस्य
यदन्यद्भुमेश्च पुरुषेभ्यश्च ब्राह्मणस्य च वित्तात्प्राची
दिग्धोतुर्दक्षिणा ब्रह्मणः प्रतीच्यद्वर्षोरुदीच्युद्गातु-
स्तदेव होतृका ऽअन्वाभक्ताः ॥ २४ ॥ उदयनीयायां
स्थितायाम् । एकविंशतिं वशा ऽअनूबन्ध्या ऽआल-
भते मैत्रावरुणीर्वैश्वदेवीर्बाहस्पत्या ऽएतासान्देवतानामा-
प्यै तद्यद्बार्हस्पत्या ऽअन्त्या भवन्ति ब्रह्म वै बृहस्पतिस्तदु
ब्रह्मण्येवान्ततः प्रतितिष्ठति ॥ २५ ॥ अथ षट्केकविंश-
तिर्भवन्ति । एकविंशो वा ऽएष य ऽएष तपति द्वादश
मासाः पञ्चर्त्तवस्त्रय ऽइमे लोका ऽअसावादित्य ऽएक-
विंश ऽएतामभिसम्पदम् ॥ २६ ॥ उदवसानीयायां

स॒थ्र॑स्थितायाम् * । च॒त॒स्र॑श्च जा॒याः॑ कु॒मा॒री॒म्प॒ञ्च॒मी॒ञ्च॒-
त्वा॒रि च श॒त॒ान्य॒नुच॑रीणां व्य॒था॒स॒मु॒दि॒त॒न्दु॒क्षि॒णान्द॑दाति
॥ २७ ॥ अ॒थो॒त्त॒र॑ः सँव॒त्स॒र॒मृ॒तु॒प॒शु॒भि॒र्य॒ज॒ते† । षड्भि॒रा॒-
ग्ने॒यैर्व॑सन्ते षड्भि॒रैन्द्रै॒र्ग्री॒ष्मे षड्भिः॑ पा॒र्जन्यै॒र्वा मा॒रु॒तैर्वा
व॒र्षा॒सु षड्भि॒र्मैत्रा॑वरुणैः शर॒दि षड्भि॒रैन्द्रा॑वैष्ण॒णवै॒र्हेम॑न्ते
षड्भि॒रैन्द्रा॑बा॒र्ह॒स्प॒त्यैः शि॒शिरे॑ षड्भू॒त॒वः सँव॒त्स॒र॒ऽऋ॒तु॒ष्ण॒वे॒व
सँव॒त्स॒रे प्र॒ति॒ति॒ष्ठ॒ति षट्त्रिं॑श॒दे॒ते प॒श॒वो भ॑वन्ति षट्त्रिं॑-
श॒दक्ष॑रा बृ॒हती॑ बृ॒ह॒त्याम॒धि स्व॑र्गो लो॒कः प्र॒ति॒ष्ठि॒तस्त॒द्र-
न्त॒तो बृ॒ह॒त्यै॒व च॒न्द्र॒सा स्व॑र्गे लो॒के प्र॒ति॒ति॒ष्ठ॒ति ॥ २८ ॥

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १०६ ॥

इति पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

[पुरुषमेधः]

पुरु॒षो ह॒ ना॒रा॒य॒णोऽका॑मयत । अ॒ति॒ति॒ष्ठे॒यः स॒र्वा॒णि
भू॒ता॒न्य॒ह॒मे॒वे॒दः स॒र्वं॑ स्या॒मि॒ति स॒ ऽए॒त॒म्पुरु॑षमेध॒म्प-
ञ्च॒रात्रं॑ व्य॒ज्ञ॒क॒क्र॒तु॒म॒प॒श्य॒त्त॒मा॒हर॑त्ते॒ना॒य॒ज॒त ते॒नेष्ट्वा॑त्य॒ति॒ष्ठ-
त्स॒र्वा॒णि भू॒ता॒नी॒दः स॒र्व॒म॒भ॒व॒द॒ति॒ति॒ष्ठ॒ति स॒र्वा॒णि भू॒ता॒-
नी॒दः स॒र्व॒म॒भ॒व॒ति य॒ ऽए॒वं वि॒द्वान्पुरु॑षमे॒धेन॑ य॒ज॒ते यो
वै॒त॒दे॒वं वे॒द ॥ १ ॥ त॒स्य त्र॒यो॒वि॒ंश॒तिर्दी॒क्षाः ‡ । द्वा॒-

* 'उदवसानीयान्ते भार्या ददाति यथासंवादः सानुचरीः' (का० श्रौ० सू० २०. ८. २४) इति ।

† तथा च सूत्रितं कात्यायनमहर्षिणा 'प्रत्युतु पशुनालभते षट् षड्वसन्तायाग्नेयानैन्द्रा-
न्यार्जन्यान्मारुतान्वा मेत्रावरुणानैन्द्राबा॒र्ह॒स्प॒त्यान्' (का० श्रौ० सू० २०. ८. ३०) इति ।

‡ 'पुरुषमेधस्योविंशतिदीक्षोऽतिष्ठाकामस्य' (का० श्रौ० सू० २१. १. १) इति ।

दशोपसदः पञ्च सुत्याः स ऽऽष चत्वारिंशद्वात्रः सदी-
 क्षोपसत्कश्चत्वारिंशदक्षरा विराट् तद्विराजमभिसम्प-
 द्यते 'ततो विराडजायत विराजो ऽअधि पुरुष' ऽइत्येषा
 वै सा विराडेतस्या ऽएवैतद्विराजो यज्ञम्पुरुषञ्जनयति
 ॥ २ ॥ ता वा ऽएताः । चतस्रो दशतो भवन्ति तद्यदेता-
 श्चतस्रो दशतो भवन्त्येषाञ्चैव लोकानामाप्यै दिशाञ्चे-
 ममेव लोकम्प्रथमया दशताप्नुवन्नन्तरिक्षन्दितीयया
 दिवन्तृतीयया दिशश्चतुर्थ्या तथैवैतद्यजमान ऽइममेव
 लोकम्प्रथमया दशताप्नोत्यन्तरिक्षन्दितीयया दिवन्तृती-
 यया दिशश्चतुर्थ्यैतावद्वा ऽइदः सर्वं ध्यावदिमे च लोका
 दिशश्च सर्वम्पुरुषमेधः सर्वस्याप्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै ॥ ३ ॥
 एकादशाग्नीषोमीयाः † पञ्च ऽउपवसथे । तेषां समान-
 नङ्कर्मैकादश यूपः ऽएकादशाक्षरा त्रिष्टुब्जस्त्रिष्टु-
 ब्वीर्यन्त्रिष्टुब्जज्जेणैवैतद्वीर्येण यजमानः पुरस्तात्पाप्मान-
 नमुपहते ॥ ४ ॥ एकादशिनाः सुत्यासु पञ्चो भवन्ति ।
 एकादशाक्षरा त्रिष्टुब्जस्त्रिष्टुब्वीर्यन्त्रिष्टुब्जज्जेणैवैतद्वीर्येण
 यजमानः पुरस्तात्पाप्मानमुपहते ॥ ५ ॥ येद्वैवकादशिना
 भवन्ति । एकादशिनी वा ऽइदः सर्वम्प्रजापतिर्ह्येकादशिनी
 सर्वः हि प्रजापतिः सर्वम्पुरुषमेधः सर्वस्याप्यै सर्व-
 स्यावरुद्ध्यै ॥ ६ ॥ स वा ऽएष पुरुषमेधः पञ्चरात्रो यज्ञ-

(१) शु० य० सं० ३१. ५ ।

(२) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः "एकादशाग्निषोमीयाः" इति पाठो दृश्यते, स तु ग्रामादिक
 एव, 'इदग्नेः सोमवरुणयोः' (पा० ६. ३. २७) इति सूत्रेण—ईद्विधानात् ।

† का० श्रौ० सू० २१. १. ५ ।

कृतुर्भवति । पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पञ्चर्त्तवः सँव-
त्सरो यत्किञ्च पञ्चविधमधिदेवतमद्व्यात्मन्तदेनेन सर्व-
माप्नोति ॥ ७ ॥ तस्याग्निष्टोमः प्रथममहर्भवति ।
अथोक्थ्योऽथातिरात्रोऽथोक्थ्योऽथाग्निष्टोमः स वा
ऽएष ऽउभयतोज्योतिरुभयतऽउक्थ्यः ॥ ८ ॥ यवमद्व्यः
पञ्चरात्रो भवति । इमे वै लोकाः पुरुषमेध ऽउभयतो-
ज्योतिषो वा ऽइमे लोका ऽअग्निनेत ऽआदित्येनामुतस्त-
स्मादुभयतोज्योतिरन्नमुक्थ्य ऽआत्मातिरात्रस्तद्यदेता ऽउ-
क्थ्यावतिरात्रमभितो भवतस्तस्मादयमात्मानेन परि-
वृढोऽथ यदेष वर्षिष्टोऽतिरात्रोऽहन्नाथ स मद्व्ये तस्मा-
द्यवमद्व्यो युते ह वै द्विषन्तम्भ्रातृव्यमयमेवास्ति नास्य
द्विषन्भ्रातृव्य ऽइत्याहुर्ष्य एव वेद ॥ ९ ॥ तस्याय-
मेव लोकः प्रथममहः । अयमस्य लोको वसन्त ऽऋ-
तुर्ष्यदूर्द्ध्वमस्माल्लोकादवाचीनमन्तरिक्षात्तद्वितीयमहस्तद्वस्य
ग्रीष्म ऽऋतुरन्तरिक्षमेवास्य मद्व्यममहरन्तरिक्षमस्य
वर्षाशरदावृतू यदूर्द्ध्वमन्तरिक्षादवाचीनन्दिवस्तच्चतुर्थमह-
स्तद्वस्य हेमन्त ऽऋतुर्द्यौरेवास्य पञ्चममहर्द्यौरस्य शिशिर
ऽऋतुरित्यधिदेवतम् ॥ १० ॥ अथाद्व्यात्मम् । प्रतिष्टौ-
वास्य प्रथममहः प्रतिष्टो ऽअस्य वसन्त ऽऋतुर्ष्यदूर्द्ध्व-
प्रतिष्टाया ऽअवाचीनमद्व्यात्तद्वितीयमहस्तद्वस्य ग्रीष्म
ऽऋतुर्मद्व्यमेवास्य मद्व्यममहर्मद्व्यमस्य वर्षाशरदावृतू
यदूर्द्ध्वमद्व्यादवाचीनः शीर्ष्णस्तच्चतुर्थमहस्तद्वस्य हेमन्त
ऽऋतुः शिर ऽएवास्य पञ्चममहः शिरोऽस्य शिशिर ऽऋतु-

रेवमिमे च लोकाः सँवत्सरश्वात्मा च पुरुषमेधमभिसम्प-
द्यन्ते सर्वं वा ऽहमे लोकाः सर्वं सँवत्सरः सर्वमात्मा
सर्वम्पुरुषमेधः सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै ॥ ११ ॥

षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

— ० —

[ब्राह्मणादीनामष्टाचत्वारिंशत्संख्यकानामग्निष्टे यूपे नियोजनादि]

अथ यस्मात्पुरुषमेधो नाम । इमे वै लोकाः पुरय-
मेव पुरुषो योऽयम्पवते सोऽस्याम्पुरि शेते तस्मात्पुरुष-
स्तस्य यदेषु लोकेष्वन्नन्तदस्यान्नमेधस्तद्यदस्यैतदन्नमे-
धस्तस्मात्पुरुषमेधोऽथो यदस्मिन्मेधयान्पुरुषानालभते
तस्माद्वेव पुरुषमेधः ॥ १ ॥ तान्नै मद्धयमेऽहन्नालभते ।
अन्तरिक्षं वै मद्धयममहरन्तरिक्षमु वै सर्वेषाम्भूतानामायत-
नमथो ऽन्नं वा ऽएते पशव ऽउदरम्मद्धयममहरदुरे तदन्न-
न्दधाति ॥ २ ॥ तान्नै दुश दशालभते । दुशाक्षरा विरा-
ड्विराडु कृत्स्नमन्नङ्कृत्स्नस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्ध्यै ॥ ३ ॥ एका-
दश दशत ऽआलभते । एकादशाक्षरा त्रिष्टुब्जस्त्रि-
ष्टुब्वीर्धन्त्रिष्टुब्जज्ञैर्वैतद्वीर्धेण यजमानो मद्धयतः पाप्मान-
नमपहते ॥ ४ ॥ अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती जागताः पशवो
जगत्यैवास्मै पशूनवरुद्धे ॥ ५ ॥ एकादशैकादशेतरेषु । एका-
दशाक्षरा त्रिष्टुब्जस्त्रिष्टुब्वीर्धन्त्रिष्टुब्जज्ञैर्वैतद्वीर्धेण
यजमानोऽभितः पाप्मानमपहते ॥ ६ ॥ अष्टा ऽउत्तमाना-
लभते । अष्टाक्षरा गायत्री ब्रह्म गायत्री तद्ब्रह्मैवैतदस्य

सर्वस्योत्तमङ्करोति तस्माद्ब्रह्मास्य सर्वस्योत्तममित्याहुः
 ॥ ७ ॥ ते वै प्राजापत्या भवन्ति । ब्रह्म वै प्रजापति-
 ब्राह्मो हि प्रजापतिस्तस्मात्प्राजापत्या भवन्ति ॥ ८ ॥
 स वै पशुनुपाकरिष्यन् * । एतास्तिलः सावित्री-
 राहुतीर्जुहोति 'देवं सवितस्तत्सवितुर्वरेण्यं विश्वानि देव
 सवित'रिति सवितारम्प्रीणाति सोऽस्मै प्रीत एतान्पु-
 रुषान्प्रसौति तेन प्रसूतानालभते ॥ ९ ॥ ब्रह्मणे ब्राह्म-
 णमालभते । ब्रह्म वै ब्राह्मणो ब्रह्मैव तद्ब्रह्मणा समर्द्ध-
 यति क्षत्राय राजन्न्यं क्षत्रं वै राजन्न्यः क्षत्रमेव तत्क्षत्रेण
 समर्द्धयति मरुद्ग्रथो वैश्वं विशो वै मरुतो विशमेव
 तद्विशा समर्द्धयति तपसे शूद्रन्तपो वै शूद्रस्तप एव तत्त-
 पसा समर्द्धयत्येवमेता देवता यथारूपम्पशुभिः समर्द्धयति
 ता एनदः समृद्धाः समर्द्धयन्ति सर्वैः कामैः ॥ १० ॥
 आज्येन जुहोति । तेजो वा आज्यन्तेजसैवास्मिन्त-
 तेजो दधात्याज्येन जुहोत्येतद्वै देवानांस्प्रियन्धाम यदाज्य-
 स्प्रियेणैवैनान्धाम्ना समर्द्धयति त एनदः समृद्धाः सम-
 र्द्धयन्ति सर्वैः कामैः ॥ ११ ॥ नियुक्ताः पुरुषान् । ब्रह्मा
 दक्षिणतः पुरुषेण नारायणेनाभिष्टौति 'सहस्रशीर्षा पुरुषः
 सहस्राक्षः सहस्रपा'दित्येतेन षोडशर्चेन षोडशकलं वा ऽइदं
 सर्वं सर्वम्पुरुषमेधः सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्या ऽइत्थमसी-
 त्थमसीत्युपस्तौत्येवैनमेतद्मह्यत्येवाथो यथैष तथैनमेतदाह

* 'पशुनुपाकरिष्यन्नतिरात्रेण देव सवितरिति प्रत्युचं जुहोति' (का० श्रौ० सू०
 २१. १. ६) इति ।

(१) शु० य० सं० ३० । १-३ । (२) शु० य० सं० ३१. १ ।

तत्प॒र्यग्नि॒कृताः॑ प॒शवो॑ बभूवु॒ःसंज्ञ॑प्ताः॑ ॥ १२ ॥ अ॒थ
 है॒नं ब्रा॒ह्म॒भ्यु॒वाद । पुरु॑ष मा स॒न्तिष्टि॑पो य॒दि स॒ंस्थाप॑-
 यि॒ष्य॒सि पुरु॑ष ऽए॒व पुरु॑षमत्स्यतीति ता॒न्प॒र्यग्नि॒कृता-
 ने॒वोद॑सृजत्तद्दे॒वत्या ऽआ॒हुती॑रजुहो॒त्ताभि॑स्ता दे॒वता ऽअ॒प्री-
 णा॒त्ता ऽए॒न॒म्री॒ता ऽअ॒प्री॒णन्त॑स॒र्वैः का॒मैः ॥ १३ ॥
 आ॒ज्ये॒न जु॒होति । ते॒जो वा ऽआ॒ज्यन्ते॒जसै॒वास्मिँ॑स्त॒त्तेजो॑
 द॒धाति ॥ १४ ॥ ऐ॒काद॑शिनैः स॒ंस्था॑पयति । ए॒काद॑शा-
 क्षरा त्रि॒ष्टु॒ब्ज॒स्त्रि॒ष्टु॒ब्वी॒र्य॒न्त्रि॒ष्टु॒ब्ज॒ज्ञै॒वैत॑द्बी॒र्येण॑ य॒ज-
 मा॒नो म॒द्ध्य॒तः पा॒प्म॒नम॑प॒हते ॥ १५ ॥ उ॒दय॑नीयायां
 स॒ंस्था॑याम् । ए॒काद॑श व॒शा ऽअ॒नू॒ब॒न्ध्या ऽआ॒ल॒भते॑
 मै॒त्राव॑रुणी॒र्वै॒श्वदे॒वीर्बा॒र्हस्प॑त्या ऽए॒तासा॑न्दे॒वता॒नामा॑प्त्यै
 तद्य॒द्बा॒र्हस्प॑त्या ऽअ॒न्त्या भ॑वन्ति ब्र॒ह्म वै वृ॒हस्प॑तिस्त॒दु
 ब्र॒ह्म॒ण्ये॒वान्त॑तः प्॒रति॑तिष्ठति ॥ १६ ॥ अ॒थ य॒दे॒काद॑श
 भ॑वन्ति । ए॒काद॑शाक्षरा त्रि॒ष्टु॒ब्ज॒स्त्रि॒ष्टु॒ब्वी॒र्य॒न्त्रि॒ष्टु॒ब्ज॒-
 ज्ञै॒वैत॑द्बी॒र्येण॑ य॒जमा॑नोऽन्त॑तः पा॒प्म॒नम॑प॒हते त्रै॒धा-
 त॒व्युद॑वसानीयासा॒वेव॑ ब॒न्धुः ॥ १७ ॥ अथा॒तो दु॒क्षि-
 णा॒नाम् । म॒द्ध्य॒म॒प्रति॑ रा॒ष्ट्रस्य॑ य॒द॒न्यद्भु॑मेश॒श्च ब्रा॒ह्म॒णस्य॑
 च वि॒त्तात्स॑पुरु॒षम॑प्राची दि॒ग्घोतु॑र्दक्षिणा ब्र॒ह्म॒णः प्॒रती-
 च्य॒द्वर्षो॑रुदी॒च्युद्वा॒तुस्त॑दे॒व हो॒तृका ऽअ॒न्वा॒भक्ताः ॥ १८ ॥
 अ॒थ य॒दि ब्रा॒ह्म॒णो य॒जेत । स॒र्व॒वेद॑स॒न्दद्यात्स॑र्वं वै ब्रा॒ह्म॒णः
 स॒र्व॒दः स॒र्व॒वेद॑सः स॒र्व॒म्पुरु॑षमे॒धः स॒र्व॒स्या॑प्त्यै स॒र्व॒स्या॑वरु॒क्ष्यै

॥१९॥ अथात्मन्नग्नी समारोह्य * । उत्तरनारायणेनादित्यमुप-
स्थायानपेक्षमाणोऽरण्यमभिप्रेयात्तदेव मनुष्येभ्यस्तिरो
भवति यद्यु ग्रामे विवत्सेदरुण्योरग्नी समारोह्योत्तरनारा-
यणनैवादित्यमुपस्थाय † गृहेषु प्रत्यवस्येदथ तान्न्यज्ञकू-
तूनाहरेत यानभ्याप्नुयात्स वा ऽएष न सर्वस्मा ऽअनु-
वक्तव्यः सर्वः हि पुरुषमेधो नेत्सर्वस्मा ऽइव सर्वम्ब्र-
वाणीति यो न्वेव ज्ञातस्तस्मै ब्रूयादथ योऽनूचानोऽथ
योऽस्य प्रियः स्यान्नेत्स्वेव सर्वस्मा ऽइव ॥ २० ॥

षष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

[सर्वमेधः]

ब्रह्म वै स्वयम्भु तपोऽतप्यत । तदैक्षत न वै तप-
स्यानन्त्यमस्ति हन्ताहम्भूतेष्वारत्मानञ्जुह्वानि भूतानि
चात्मनीति तत्सर्वेषु भूतेष्वारत्मानः हुत्वा भूतानि चात्मनि
सर्वेषाम्भूतानां श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यम्पर्यैत्तथै-
वैतद्यजमानः सर्वमेधे सर्वान्मेधान्हुत्वा सर्वेषाम्भूतानां

* का० श्रौ० सू० २१. १. १७ । 'गार्हपत्येऽधरारणिमनुप्रहृत्याहवनीय उत्तरारणिमात्म-
न्यग्नी समारोप्यारण्यं व्रजेत्' इति शाङ्खायनोक्तिः । तथा च मनुः 'आत्मन्यग्निं समारोप्य
ब्राह्मणः प्रव्रजेद् गृहात्' (मनु० ६. ३८) इति ।

† त्रैधातव्यन्ते समारोह्यात्मन्नग्नी सूर्यमुपस्थायाद्भ्यः सम्भृत इत्यनुवा केनानपेक्षमाणोऽप्यं
गत्वा न प्रत्यवेयात् 'ग्रामे वा विवत्सन्नरथ्योः' (का० श्रौ० सू० २१. १. १७-१८) इति
कात्यायनोक्तिः ।

(१) "अद्भ्यः सम्भृतः" इत्यादिषणां कण्डिकानामुत्तरनारायणमिति संज्ञा ।

(२) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः 'सर्वेषाम्भूतानाम्' इत्यस्य स्थाने 'सर्वाणि भूतानि' इति
पाठः समुपलभ्यते ।

श्रैष्ठ्यं स्वाराज्यमाधिपत्यम्पुनर्हति ॥ १ ॥ स वा ऽएष
 सर्वमेधो दशरात्रो यज्ञकृतुर्भवति । दशाक्षरा विराड्वि-
 राडु कृत्स्नमन्नङ्कृत्स्नस्यैवान्नाद्यस्यावरुद्ध्यै तस्मिन्नग्नि-
 म्पराद्धयञ्चिनोति परमो वा ऽएष यज्ञकृतूनां व्यत्सर्वमेधः
 परमेणैवैनम्परमताङ्गमयति ॥ २ ॥ तस्याग्निष्टुदग्निष्टोमः
 प्रथममहर्भवति । अग्निर्वा ऽअग्निष्टुदग्निष्टोमोऽग्निमुखा
 ऽउ वै सर्वे देवाः सर्वेषान्देवानामाप्यै तस्याग्नेया ग्रहा
 भवन्त्याग्नेयः पुरोरुचः सर्वमाग्नेयमसदिति ॥ ३ ॥
 इन्द्रस्तुदुक्थ्यो द्वितीयमहर्भवति । इन्द्रो वै सर्वे
 देवाः सर्वेषान्देवानामाप्यै तस्यैन्द्रा ग्रहा भवन्त्यैन्द्रयः
 पुरोरुचः सर्वमैन्द्रमसदिति ॥ ४ ॥ सूर्यस्तुदुक्थ्यस्तृ-
 तीयमहर्भवति । सूर्यो वै सर्वे देवाः सर्वेषान्देवानामा-
 प्यै तस्य सौर्या ग्रहा भवन्ति सौर्यः पुरोरुचः सर्वः
 सौर्यमसदिति ॥ ५ ॥ वैश्वदेवश्चतुर्थमहर्भवति । विश्वे
 वै सर्वे देवाः सर्वेषान्देवानामाप्यै तस्य वैश्वदेवा ग्रहा
 भवन्ति वैश्वदेव्यः पुरोरुचः सर्वं वैश्वदेवमसदिति
 ॥ ६ ॥ आश्वमेधिकम्मद्ध्यमम्पञ्चममहर्भवति । तस्मिन्न-
 श्वम्मेद्धयमालभतेऽश्वमेधस्यैवाप्यै ॥ ७ ॥ पौरुषमे-
 धिकम्मद्धयमः षष्ठमहर्भवति । तस्मिन्मेद्धयान्पुरु-
 षानालभते पुरुषमेधस्यैवाप्यै ॥ ८ ॥ अप्सोर्यामः सप्त-
 ममहर्भवति । सर्वेषां व्यज्ञकृतूनामाप्यै तस्मिन्सर्वा-
 न्मेद्धयानालभते यच्च प्राणि यच्चाप्राणं वपावपावताञ्जुहोति

त्वच ऽउत्कर्त्तमवपाकानां । संव्रश्चमोषधिवनस्पतीनाम्प्र-
 किरन्ति शुष्काणाञ्चार्द्राणाञ्चान्नमन्नञ्जुहोत्यन्नस्यान्नस्याप्त्यै
 सर्वञ्जुहोति सर्वस्मै जुहोति सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै
 प्रातःसवने हुतासु वपास्वेवमेव तृतीयसवने हुतेषु
 हविषु ॥ ९ ॥ त्रिणवमष्टममहर्भवति । वृज्जो वै त्रिणवो
 वृज्जेण खलु वै क्षत्रं स्पृतन्तद्वृज्जेणैव क्षत्रं स्पृणोति
 ॥ १० ॥ त्रयस्त्रिंशन्नवममहर्भवति । प्रतिष्ठा वै त्रय-
 स्त्रिंशः प्रतिष्ठित्यै ॥ ११ ॥ विश्वजित्सर्वपृष्ठोऽति-
 रात्रो दशममहर्भवति । सर्वं वै विश्वजित्सर्वपृष्ठोऽति-
 रात्रः सर्वः सर्वमेधः सर्वस्याप्त्यै सर्वस्यावरुद्ध्यै ॥ १२ ॥
 अथातो दुक्षिणानाम् । मद्धयम्प्रति राष्ट्रस्य यदय्यद्ब्रा-
 ह्मणस्य वित्तात्सभूमि सपुरुषम्प्राची दिग्घोतुर्दक्षिणा
 ब्रह्मणः प्रतीच्यद्वर्ष्योरुदीच्युद्गातुस्तदेव होतृका
 ऽअग्वाभक्ताः ॥ १३ ॥ तेन हैतेन विश्वकर्म्म भौवन
 ऽईजे । तेनेष्टात्यतिष्ठत्सर्वाणि भूतानीदं सर्वमभवदति-
 तिष्ठति सर्वाणि भूतानीदं सर्वमभवति य ऽएवं विद्वा-
 न्सर्वमेधेन यजते यो वैतदेवं वेद ॥ १४ ॥ तं ह कश्यपो
 याजयाश्चकार । तदपि भूमिः श्लोकज्जगौ न मा मर्त्यः
 कश्चन दातुमर्हति विश्वकर्म्मभौवन मन्दु ऽआसिथ ॥
 उपमङ्क्ष्यति स्या सलिलस्य मध्ये मृषैष ते सङ्गरः
 कश्यपायेति ॥ १५ ॥

सप्तमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

[ब्राह्मणचतुष्टयेन पि० मेधनिरूपणम्]

* अथास्मै श्मशानं कुर्वन्ति । गृहान्वा प्रज्ञानं वा यो वै कश्च म्रियते स शवस्तस्मा ऽएतदन्नङ्करोति तस्माच्छवान्नः शवान्नः ह वै तच्छ्मशानमित्याचक्षते परोक्षं श्मशा ऽउ हैव नाम पितॄणामन्तारस्ते हामुष्मिँल्लोके ऽकृतश्मशानस्य साधुकृत्यामुपदम्भयन्ति तेभ्य ऽएतदन्नङ्करोति तस्माच्छ्मशान्नं श्मशान्नः ह वै तच्छ्मशानमित्याचक्षते परोक्षम् ॥ १ ॥ तद्वै न क्षिप्रं कुर्व्यात् । नेन्नवमघङ्करवाणीति चिर ऽएव कुर्व्यादघमेव तत्तिरु करोति यत्र समा नानु चन स्मरेयुरश्रुतिमेव तदघङ्कमयति यद्यनुस्मरेयुः ॥ २ ॥ अयुङ्गेषु संवत्सरेषु कुर्व्यात् । अयुङ्गः हि पितॄणामेकनक्षत्र ऽएकनक्षत्रः हि पितॄणाममावास्यायाममावास्या वा ऽएकनक्षत्रमेको हि यद्वेतां रात्रिः सर्वाणि भूतानि संवसन्ति तेनो तङ्काममाप्नोति यः सर्वेषु नक्षत्रेषु ॥ ३ ॥ शरदि कुर्व्यात् । स्वधा वै शरस्त्रधो वै पितॄणामन्नन्तदेनमन्ने स्वधायान्दधाति माघे वा मा नोऽघमभूदिति निदाघे वा नि नोऽघन्धीयाता ऽइति ॥ ४ ॥ [अर्धप्रपाठकः ॥ ५ ॥] चतुःस्रक्ति । देवाश्चासुराश्चोभये प्राजापत्या दिक्ष्वस्पृष्टन्त ते देवा ऽसुरान्तपत्नान्भ्रातृव्यान्दिग्भ्योऽनुदन्त तेऽदिकाः पराभवस्तस्माद्या दैव्यः प्रजा-

* अत्राध्यायारम्भे 'अथास्मै कल्याणं कुर्वन्ति' इत्यधिकः पाठः 'ग' 'ज' पुस्तकयोरुपलभ्यते । स तु प्रामादिक एव प्रतीयते, प्राचीनतमहस्तलिखितपुस्तकेष्वदर्शनात् ।

इच्छतुःसक्तीनि ताः श्मशानानि कुर्वतेऽथ या ऽआसुर्व्यः
 प्राच्यास्त्वये त्वत्परिमण्डलानि तेऽनुदन्त ह्येनान्दिग्भ्य
 ऽउभे दिशावन्तरेण विदधाति प्राचीञ्च दक्षिणाञ्चैत-
 स्याथं ह दिशि पितृलोकस्य द्वारन्द्वारैर्वैनम्पितृलोकम्प्रपाद-
 यति सक्तिभिर्दिक्षु प्रतितिष्ठतीतरेणात्मनावान्तरदिक्षु
 तदेनः सर्वासु दिक्षु प्रतिष्ठापयति ॥ ५ ॥ अथातो
 भूमिजोषणस्य । उदीचीनप्रवणे करोत्युदीची वै मनु-
 ष्याणान्दिक्तदेनम्मनुष्यलोक ऽआभजत्येतद्ध वै पितरो
 मनुष्यलोक ऽआभक्ता भवन्ति यदेषाम्प्रजा भवति प्रजा
 हास्य श्रेयसी भवति ॥ ६ ॥ दक्षिणाप्रवणे * कुर्वा-
 दित्याहुः । दक्षिणाप्रवणो वै पितृलोकस्तदेनम्पितृलोक
 ऽआभजतीति न तथा कुर्वादामीवद्ध नाम तच्छ्मशान-
 करणद्विष्टे हैषामपरोऽनुष्प्रैति ॥ ७ ॥ दक्षिणाप्रवणस्य
 प्रत्यर्षे कुर्वादित्यु हैक ऽआहुः । तत्प्रत्युच्छ्रितमघम्भव-
 तीति नो ऽएव तथा कुर्वाद्यद्वा ऽउदीचीनप्रवणे करोति
 तदेव प्रत्युच्छ्रितमघम्भवति ॥ ८ ॥ यस्यैव समस्य सतः ।
 दक्षिणतः पुरस्तादाप ऽएत्य सथंस्थायाप्रग्नत्य ऽएता-
 न्दिशमभिनिष्पद्याक्षर्या ऽअपोऽपिपद्येरस्तत्कुर्वादुन्नं वा
 ऽआपोऽन्नाद्यमेवास्मा ऽएत्त्परस्तात्प्रत्यग्दधात्यमृतमु
 वा ऽआप ऽएषो ह जीवानान्दिगन्तरेण सप्तऽर्षीणाञ्चो-
 दयनमादित्यस्य चास्तमयनममृतमेव तज्जीवेषु दधाति
 तद्धैतत्प्रतिमीवन्नाम श्मशानकरणजीवेभ्यो हितं यद्वाव

जीवेऽभ्यो हितन्तत्पितृभ्यः । १ ॥ कम्बति * कुर्व्यात् ।
 कम्मेऽसदित्यथो शम्बति शम्मेऽसदिति नाधिपथङ्कुर्व्या-
 न्नाकाशे नेदाविरघङ्करवाणीति ॥ १० ॥ गुहा सदवतापि
 स्यात् । तद्यद्गुहा भवत्यघमेव तद्गुहा करोत्यथ सदव-
 ताप्यसौ वा ऽआदित्यः पाप्मनोऽपहन्ता स ऽएवास्मा-
 त्पाप्मानमपहन्त्यथो ऽआदित्यज्योतिषमेवैनङ्करोति ॥ ११ ॥
 न तस्मिन्कुर्व्यात् । यस्येत्यादनूकाशः स्याद्याचमानः
 ह नाम तत्क्षिप्त्रे हैषामपरोऽनुप्प्रैति ॥ १२ ॥ चित्र-
 म्पञ्चात्स्यात् । प्रजा वै चित्रश्चित्रः हास्य प्रजा
 भवति यदि चित्रन्न स्यादापः पञ्चाद्वोत्तरतो वा स्युरापो
 ह्येव चित्रश्चित्रः हैवास्य प्रजा भवति ॥ १३ ॥ ऊषरे
 करोति । रेतो वा ऽऊषाः प्रजननन्तदेनम्प्रजनन ऽआभ-
 जत्येतद्ध वै पितरः प्रजनन ऽआभक्ता भवन्ति यदेषा-
 म्प्रजा भवति प्रजा हास्य श्रेयसी भवति ॥ १४ ॥
 समूले समूलः हि पितॄणां वीरिणमिश्र ऽएतद्धास्याः
 पित्र्यमनतिरिक्तमथो ऽअघमेव तद्बद्ध करोति ॥ १५ ॥ न
 भूमिपाशमभिविदध्यात् । न शरन्नाश्मगन्धान्नाख्याण्डान्
 पृश्निपणीन्नाश्वत्थस्यान्तिकङ्कुर्व्यान्न विभीतकस्य न तिल्व-
 कस्य न स्फूर्जकस्य न हरिद्रोर्न न्यग्रोधस्य ये चान्ये पाप-
 नामानो मङ्गलोपेक्षया नाम्नामेव परिहाराय ॥ १६ ॥
 अथात ऽआवृदेव । अग्निविध्याग्निचितः श्मशानङ्करोति

* 'शम्बति कम्बति वा' (का० श्रौ० सू० २१. ३. २२.) इति ।

(१) 'वीरिणमिश्रमेतद्धास्याः' इति 'ग' पुस्तके । 'वीरिणमिश्रमेतद्धास्याः' इति
 च 'ज' पुस्तके ।

यद्वै यजमानोऽग्निञ्चिनुतेऽर्गुष्मै तल्लोकाय यजेनात्मानं
संस्कुरुत एतदु ह यज्ञियङ्गम्मांसंस्थितमा इम्मशान-
करणात्तद्यदग्निविधयाग्निचितं इमशानङ्करोत्यग्निचित्यामेव
तत्संस्थापयति ॥१७॥ तद्वै न महत्कुर्यात् । नेन्महदघङ्कर-
वाणीति यावानपक्षपुच्छोऽग्निस्तावत्कुर्यादित्यु हैक आहुः
समानो ह्यस्यैष आत्मा यथैवाग्नेस्तथेति ॥ १८ ॥ पुरुष-
मात्रन्त्वेव कुर्यात् । तथापरस्मा आकाशं करोति
पश्चाद्वरीयः प्रजा वै पश्चात्प्रजामेव तद्वरीयसीङ्कुरुत
उत्तरतो वर्षीयः प्रजा वा उत्तराः प्रजामेव तद्वर्षीयसी-
ङ्कुरुते तद्विधायापसलविष्टृष्टाभि स्पन्द्याभिः पर्यातनो-
त्यपसलवि पित्र्यः हि कर्म ॥ १९ ॥ अथोद्धन्तवा आह ।
स यावत्येव निवप्स्यन्त्स्यात्तावदुद्धन्यात्पुरुषमात्रन्त्वेवो-
द्धन्यात्तथापरस्मा आकाशं करोत्यथो ओषधिलोको
वै पितर ओषधीनां ह मूलान्युपसर्पन्त्यथो नेदस्या
अन्तर्हितोऽसदिति ॥ २० ॥

अष्टमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

—०—

अन्तर्द्वायो हैके निवपन्ति । देवाश्चासुराश्चोभये
प्राजापत्या अस्मिँल्लोकेऽस्पृहन्त ते देवा असुरान्तस-
पत्नान्भ्रातृव्यानस्माल्लोकादनुदन्त तस्माद्या दैव्यः
प्रजा अनन्तर्हितानि ता इमशानानि कुर्वतेऽथ या
आसुर्यः प्राच्यास्त्वये त्वदन्तर्हितानि ते चम्वान्त्वद्य-
स्मिँस्त्वत् ॥ १ ॥ अथैनत्परिश्रद्धिः परिश्रयति ।

या ऽएवामूः परिश्श्रतस्त॒ता ऽएता य॒जुषा ताः परिश्श्रयति
तूष्णीमिमा दैवश्चैव तत्पि॒त्र्यश्च व्याकरोत्य॒परिमिता-
भिर॒परमितो ह्यसौ लोकः ॥ २ ॥ अथैन॒त्पलाशशाख॒या
व्युदूहति * । यदे॒वादो व्युदूह॒नन्तदे॒तदुपे॒तो यन्तु
पण॒योऽसु॒म्ना दे॒वपी॒यव, ऽइति प॒णीने॒वैतदु॒सुम्ना॒न्दे॒व-
पी॒यूनसुर॒रक्षसा॒व्यस्मा॒ल्लोकादु॒पहन्त्य॒स्य लोकः सु॒तावत'
ऽइति सु॒तवान्नि॒ह य ऽई॒जानो 'द्या॒भिर॒होभि॒रक्तु॒भिर्व्य॒क्त'-
मि॒ति तदे॒नमृ॒तुभि॒श्चाहो॒रात्रैश्च स॒लोक॒ङ्करो॒ति ॥ ३ ॥
'य॒मो द॒दात्व॒वसान॒मस्मा' ऽइति । य॒मो ह वा ऽअ॒स्या-
म॒वसान॒स्येष्टे त॒मेवा॒स्मा ऽअ॒स्याम॒वसानं॒ व्याच॒ति तान्द-
क्षि॒णोद॒स्यत्यु॒दगि॒तरान्दै॒वश्चैव तत्पि॒त्र्यश्च व्याक॒रोति
॥ ४ ॥ अथ दक्षि॒णतः सी॒रं गृ॒ह्णन्ति । उत्तर॒त ऽइत्यु
हैक ऽआहुः स यथा का॒मये॒त तथा कु॒म्यार्थु॒ङ्क्तेति
सम्प्रे॒ष्याभि॒मन्त्र॒यते 'स॒वि॒ता ते शरी॒रेभ्यः पृथि॒व्याँ-
ल्लो॒कमि॒च्छ॒त्वि'ति स॒वि॒तैवा॒स्यैत॒च्छरी॒रेभ्यः पृथि॒व्याँ-
ल्लो॒कमि॒च्छ॒ति 'त॒स्मै यु॒ज्यन्ता॒मु॒त्रिया' ऽइत्ये॒तस्मा ऽउ
हि क॒र्मण ऽउ॒त्रिया यु॒ज्यन्ते ॥ ५ ॥ षड्ग॒वम्भ॒वति ।
षड्ग॒तवः सँव॒त्सर ऽऋ॒तुष्णै॒वैनमे॒तत्सँव॒त्सरे प्र॒तिष्ठा॒या-
म्प्र॒तिष्ठा॒पय॒ति तद॒पस॒लवि॒ प॒र्याहृत्यो॒त्तरतः प्र॒तीची॒म्प्र-
थमा॑थं सी॒ताङ्क॒षति 'वा॒युं पु॒ना॒त्वि'ति 'स॒वि॒ता

* का० श्रौ० सू० २१. १. ३१ ।

(१) शु० य० सं० ३५. १ । (२) शु० य० सं० ३५. १ । (३) शु० य० सं० ३५. १ । (४) शु० य० सं० ३५. १ । (५) शु० य० सं० ३५. २ । (६) शु० य० सं० ३५. २ । (७) शु० य० सं० ३५. ३ । (८) शु० य० सं० ३५. ३ ।

पुनात्वि'ति जघनाद्धेन दक्षिणा'ग्नेर्भ्राजसे'ति दक्षिणा-
द्धेन प्राची॥ 'सूर्यस्य वृर्चसे'त्यग्नेणोदीचीम् ॥ ६ ॥ *
चतस्रः सीता यजुषा कृषति † । तद्यच्चतसृषु दिक्ष्वन्नन्त-
स्मिन्नेवैनमेतत्प्रतिष्ठापयति तद्वै यजुषाद्वा वै तद्यद्यजुरद्धो
तद्यदिमा दिशः ॥ ७ ॥ अथात्मानं विकृषति । तद्यदेव
संवत्सरेऽन्नन्तस्मिन्नेवैनमेतत्प्रतिष्ठापयति तूष्णीमपरि-
मिताभिरपरिमितो ह्यसौ लोकः ॥ ८ ॥ अथैनद्विमुञ्चति ।
कृत्वा तत्कर्म यस्मै कर्मण ऽएनद्युङ्क्ते 'विमुच्चयन्ता-
मुस्त्रिया' ऽइत्येतस्मा ऽउ हि कर्मण ऽउस्त्रिया युज्यन्ते
तदक्षिणोदस्यत्युदगितरद्वैवश्चैव तत्पित्र्यश्च व्याकरोति ॥ ९ ॥

अष्टमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

—०—

अथ सर्वोषधं वपति । यदेवादुः सर्वोषधन्तदेतद्बह्वी-
भिस्तद्वपत्येकयेदन्दैवश्चैव तत्पित्र्यश्च व्याकरो'त्यश्श्वत्थे
वो निषदनम्पणं वो वसतिष्कृते'ति ज्योग्जीवातुमेवैबभ्य
ऽएतद्दाशास्ते तथो हैषामेकैकोऽपरो जरसानुष्प्रेति ॥ १ ॥
अथैनन्निवपति । इयं वै पृथिवी प्रतिष्ठास्यामेवैनमेतत्प्रति-
ष्ठायाम्प्रतिष्ठापयति पुरादित्यस्योदयात्तिर ऽइव वै पितर-
स्तिर ऽइव रात्रिस्तिर ऽएव तत्करोति यथा कुर्वतोऽब्भ्यु-

(१) शु० य० सं० ३५. ३ । (२) शु० य० सं० ३५. ३

* अत्र शतम् ६००० ।

† का० श्रौ० सू० २१. ४. १ ।

(३) शु० य० सं० ३५. ३ । (४) शु० य० सं० ३५. ४ ।

दियात्तदेनमुभयोरहोरात्रयोऽप्सतिष्ठापयति ॥२॥ 'सविता
 ते शरीराणि । मातुरुपस्थ ऽआवपत्वि'ति सवितैवास्यैतच्छ-
 रीराण्यस्यै पृथिव्यै मातुरुपस्थ ऽआवपति 'तैस्यै पृथिवि
 शम्भवे'ति यथैवास्मा ऽइयः शः स्यादेवमेतदाह
 'प्रजापतौ त्वा देवतायामुपोदके लोके निदधाम्यसा'विति
 नाम गृह्णात्ययं वै लोक ऽउपोदकस्तदेनम्प्रजापतौ देवता-
 यामुपोदके लोके निदधाति ॥ ३ ॥ अथ कश्चिदाह ।
 एतान्दिशमनवानन्तस्त्वा कुम्भम्प्रक्षीयानपेक्षमाण ऽएहीति
 तत्र जपति 'परम्पृत्यो ऽअनु परोहि पन्थां व्यस्ते ऽअन्य
 ऽद्वितरो देवयानात् ॥ चक्षुष्मते शृण्वते ते ब्रवीमि मा नः
 प्रजाः रीरिषो मोत वीरा'निति ज्योग्जीवातुमेवैभ्य
 ऽएतद्वाशास्ते तथो हैषामेकैकोऽपरो जरसानुष्येति ॥ ४ ॥
 अथैनं व्यथाङ्गङ्गल्पयति । 'शं वातः शः हि ते घृणिः शन्ते
 भवन्तिवष्टकाः ॥ शन्ते भवन्त्वग्नयः पार्थिवासो मा त्वाभि-
 शूशुचन्' ॥ 'कल्पन्तान्ते दिशस्तुभ्यमापः शिवतमास्तु-
 भ्यम्भवन्तु सिन्धवः ॥ अन्तरिक्षः शिवन्तुभ्यङ्गल्पन्तान्ते
 दिशः सर्वा' ऽइत्येतदेवास्मै सर्वङ्गल्पयत्येतदस्मै शिव-
 ङ्करोति ॥ ५ ॥ अथ त्रयोदश पादमान्य ऽद्वष्टका ऽअल-
 क्षणाः कृता भवन्ति । या ऽएवामुरगनाविष्टकास्ता ऽएता
 यजुषा ता ऽउपदधाति तूष्णीमिमा दैवञ्चैव तत्पित्र्यञ्च
 व्याकरोति ॥ ६ ॥ त्रयोदश भवन्ति । त्रयोदश मासाः

(१) शु० य० सं० ३५. ५। (२) शु० य० सं० ३५. ५। (३) शु० य० सं०
 ३५. ६। (४) शु० य० सं० ३५. ७। (५) शु० य० सं० ३५. ८। (६) शु०
 य० सं० ५३. ९।

संवत्सरः ऽऋतुष्वेवैनमेतत्संवत्सरे प्रतिष्ठायां प्रतिष्ठाप-
यति ॥ ७ ॥ पादमात्रयो भवन्ति । प्रतिष्ठा वै पादः
प्रतिष्ठामेवास्मै करोत्यलक्षणा भवन्ति तिरऽइव वै
पितरस्तिरऽइव तद्यदलक्षणन्तिरऽएव तत्तिरः करोति
॥ ८ ॥ तासामेकाम्मुख्ये प्राचीमुपदधाति । स ऽआत्मा
तिस्रः पुरस्तान्मूर्धसः हितास्तच्छिरस्तिष्ठो दक्षिणतः स
दक्षिणः पक्षस्तिस्त्रऽउत्तरतः स ऽउत्तरः पक्षस्तिस्त्रः
पश्चात्तत्पुच्छः सोऽस्यैष पक्षपुच्छवानात्मा यथैवाग्नेस्तथा
॥ ९ ॥ अथ प्रदरात्पुरीषमाहर्त्तवा ऽआह । एतद्धास्याः
पित्र्यमनतिरिक्तमथो ऽअघमेव तद्वद्ध करोत्यस्मिन्नु हैकेऽ-
वान्तरदेशे कर्षुञ्चात्वा ततोऽब्भ्याहारङ्कुर्वन्ति परिकृषन्त्यु हैके
दक्षिणतः पश्चादुत्तरतस्ततोऽब्भ्याहारङ्कुर्वन्ति स यथा
कामयेत तथा कुर्यात् ॥ १० ॥ तद्वै न महत्कुर्यात् ।
नेन्महदघङ्करवाणीति यावानुद्वाहुः पुरुषस्तावत्क्षत्रियस्य *
कुर्यान्मुखदग्धम्ब्राह्मणस्योपस्थदग्धं स्त्रिया ऽऊरुदग्धं
वैश्यस्याष्टीवद्दग्धः शूद्रस्यैवं वीर्या हेतुऽइति ॥ ११ ॥
अधोजानु त्वेव कुर्यात् । तथापरस्मा ऽअवकाशन्न करोति
तस्य विक्रयमाणस्य तेजनीमुत्तरतो धारयन्ति प्रजा ह सा
प्रजामेव तदुत्तरतो धारयन्ति तान्न न्यस्येद्धत्वा वैनामूद्वा
वा गृहेषूच्छयेत्प्रजामेव तद्गृहेषूच्छयति ॥ १२ ॥ कृत्वा
यवान्त्वपति । अघम्मे यवयानित्यवकाभिः प्रच्छादयति
कम्मेऽसदिति दर्भैः प्रच्छादयत्यरुक्षतायै ॥ १३ ॥

अष्टमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

अथैनञ्छङ्कुभिः परिणिहन्ति । पालाशम्पुरस्ताद्ब्रह्म
 वै पलाशो ब्रह्मपुरोगवमेवैनं स्वर्गल्लोकङ्गमयति शमी
 मयमुत्तरतः शम्मेऽसदिति वारणम्पश्चादघम्मे वारयाता
 ऽइति वृत्रशङ्कुन्दक्षिणतोऽघस्यैवानत्ययाय ॥ १ ॥ अथ
 दक्षिणतः परिवक्त्रे खनन्ति । ते क्षीरेण चोदकेन च
 पूरयन्ति ते हैनममुष्मिँल्लोकेऽक्षिते कुल्लये ऽउपधावतः
 सप्तोत्तरतस्ता ऽउदकेन पूरयन्ति न ह वै सप्त स्रवन्ती-
 रघमत्येतुमर्हत्यघस्यैवानत्ययाय ॥ २ ॥ अश्मनस्त्रीस्त्रीन्प्र-
 किरन्ति । ता ऽअभ्युत्तरन्त्य'श्मन्न्वती रीयते सहरभ-
 ङ्गमुत्तिष्ठत प्रतरता सखायः ॥ अत्रा जहीमोऽशिवा ये
 ऽअसञ्छिवान्वयमुत्तरेमाभि वाजानिति यथैव यजुस्तथा
 बन्धुः ॥ ३ ॥ अपामार्गैरपमृजते । अघमेव तदपमृजतेऽ-
 'पार्धमप किल्विषमप कृत्यामपो रपः ॥ अपामार्गं त्व-
 मस्मदप दुःष्वप्न्यदः सुवे'ति यथैव यजुस्तथा बन्धुः
 ॥ ४ ॥ यत्रोदकम्भवति तत्सनान्ति । 'सुमित्रिया न ऽआप
 ऽओषधयः सन्ति'त्यञ्जलिनाप ऽउपाचति वृज्जो वा ऽआ-
 पो वृज्जेणैवैतन्मित्रधेयङ्कुरुते 'दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽ-
 स्मान्द्वेष्टि यश्च वयन्दिष्यम्' ऽइति ग्रामस्य दिशन्द्वेष्ट्यः
 स्यात्तान्दिशम्परासिञ्चेत्तेनैव तम्पराभावयति ॥ ५ ॥ स यदि
 स्थावरा ऽआपो भवन्ति । स्थापयन्त्येषाम्पाप्मानमथ
 यदि ब्रह्मन्ति ब्रह्मन्त्येवैषाम्पाप्मानं स्नात्वाहतानि वा-

* 'उरः क्षत्रियस्योर्ध्वबाहु वा' (का० श्री० सू० २१. ४. १३) इति ।

(१) शु० य० सं० ३५. १० । (२) शु० य० सं० ३५. ११ । (३) शु० य०
 सं० ३५. १२ । (४) शु० य० सं० ३५. १२ ।

सांशंसि परिधायानडुहः पुच्छमन्वारब्ध्यायन्त्याग्नेयो वा
 ऽअनड्वानग्निमुखा ऽएव तत्पितृलोकाजीवलोकमब्ध्या-
 यन्त्यथो ऽअग्निर्वै पथोऽतिवोढा स ऽएनानतिवहति ॥ ६ ॥
 'उद्वयन्तमसस्परी'ति । एतामृचञ्जपन्तो यन्ति तत्तमसः
 पितृलोकादादित्यज्योतिरब्ध्यायन्ति तेभ्य ऽआगतेभ्य
 ऽआञ्जनाभ्यञ्जने प्रयच्छन्त्येष ह मानुषोऽलङ्कारस्तेनैव
 तम्मृत्युमन्तर्दधते ॥ ७ ॥ अथ गृहेष्वग्निः समाधाय ।
 वारणान्परिधीन्परिधाय वारणेन स्तुवेणाग्नय ऽआयुष्मत
 ऽआहुतिञ्जुहोत्यग्निर्वा ऽआयुष्मानायुष ऽईष्टे तमेवैभ्य
 ऽआयुर्ध्याचत्य'ग्ने ऽआयूँषि पवस' ऽइति पुरोऽनुवा-
 क्यभाजनम् ॥ ८ ॥ अथ जुहोति । 'आयुष्मानग्ने ह-
 विषा वृधानो घृतप्रतीको घृतयोनिरेधि ॥ घृतम्पीत्वा
 मधु चारु गव्यमपि तेव पुत्रमभिरक्षतादिमान्त्वाहे'ति
 यथैवैनानभिरक्षेद्यथाभिगोपायेदेवमेतदाह ॥ ९ ॥ तस्य पुरा-
 णोऽनद्वान्दक्षिणा * । पुराणा यवाः पुराण्यासन्दी सोप-
 बर्हुणैषा न्वादिष्टा दक्षिणा कामं यथाश्रद्धम्भूयसी-
 र्दद्यादिति न्वग्निचितः ॥ १० ॥ अथानग्निचितः । एतदेव
 भूमिजोषणमेतत्समानकर्म यदन्यदग्निकर्मणः कुर्यादा-
 हिताग्नेः शर्करा ऽइत्यु हैक ऽआहुर्ध्या ऽएवामूरग्न्याधे-
 यशर्करास्ता ऽएता ऽइति न कुर्यादित्येक ऽईश्वरो हैता
 ऽअनग्निचितः सन्तप्सोरिति स यथा कामयेत तथा

(१) शु० य० सं० ३५. १४। (२) शु० य० सं० ३५. १६। (३) शु० य० सं० ३५. १७।

* तथा च कात्यायनः "आसन्दी सोपधाना दक्षिणाऽनड्वान्यवाश्च सर्वे पुराणम् (का०

श्रौ० सू० २१. ४. २९) इति ।

कुर्ष्यात् ॥ ११ ॥ मर्ष्यादाया ऽएव लोष्टृमाहृत्य । अन्तरेण
निदधाती'मञ्जीवे'भ्यः परिधिन्दधामि मैषान्नु गादुपरो
ऽअर्थमेतम् ॥ शतजीवन्तु शरदः पुरुचीरन्तु'मृत्त्युन्दध-
ताम्पर्वतेने'ति जीवे'भ्यश्चैवैताम्पितृ'भ्यश्च मर्ष्यादाङ्क-
रोत्यसम्भेदाय तस्मादु हैतज्जीवाश्च पितरश्च न सन्दृ-
श्यन्ते ॥ १२ ॥

अष्टमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥ कण्डिकासंख्या ॥१००॥

इत्यष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

अश्वमेधनाम त्रयोदशं काण्डं † समाप्तम् ॥ १३ ॥

अथोपनिषन्नाम* चतुर्दशं काण्डम्

— ० —

काण्डेऽस्मिन्प्रतिपाद्या विषयाः—धर्मः, प्रवर्ग्यः, महावीरः, प्रवर्ग्योत्सा-
दनम्' प्रवर्ग्यकर्तृनियमः, बृहदारण्यकम्, काम्यहवनादि, गर्भा-
धानादि, जातकर्म, वंशब्राह्मणमिति ।

[धर्मोपक्रमः]

॥ ॐ ॥ दे॒वा ह॒ वै स॒त्रन्नि॒षेदुः । अ॒ग्निरिन्द्रः॑ सो॒मो
मु॒खो वि॒ष्णुर्वि॒श्वे दे॒वा ऽअ॒न्यत्रै॒वाग्नि॒व॒ब्ध्याम् ॥ १ ॥
तेषा॑ङ्कुरु॒क्षेत्र॑न्दे॒वय॒जन॑मास । त॒स्मादाहुः॑ कुरु॒क्षेत्र॑न्दे॒-
वाना॑न्दे॒वय॒जन॑मिति त॒स्माद्य॒त्र क च॑ कुरु॒क्षेत्र॑स्य निग॒-
च्छति॑ तदे॒व म॒न्यत॑ ऽइदु॒न्दे॒वय॒जन॑मिति तद्धि दे॒वाना॑-
न्दे॒वय॒जन॑म् ॥ २ ॥ त॒ ऽआ॑सत । श्रिय॑ङ्गच्छेम॒ यशः॑
स्यामा॑न्नादाः स्या॒मेति॑ तथो ऽए॒वेमे॑ स॒त्रमा॑सते ये' स॒त्रमा॑सते
श्रिय॑ङ्गच्छेम॒ यशः॑ स्यामा॑न्नादाः स्या॒मेति॑ ॥ ३ ॥ ते हो॒चुः । यो
नः श्र॒मेण॑ त॒पसा॑ श्रद्ध॒या यज्ञे॑नाहुतिभिर्ऋ॒जस्यो॑हुच॒-
म्पूर्वो॑ऽवग॒च्छात्स नः॑ श्रेष्ठो॑ऽस॒त्तदु नः॑ स॒र्वेषां॑ सहेति
तथेति॑ ॥ ४ ॥ तद्वि॒ष्णुः प्रथ॑मः प्रा॒प । स॒ दे॒वानां॑-
श्रेष्ठो॑ऽभवत्त॒स्मादाहुर्वि॒ष्णुर्दे॒वानां॑ श्रेष्ठ॒ ऽइति॑ ॥ ५ ॥
स यः॑ स वि॒ष्णुर्ऋ॒जः स । स यः॑ स॒ यज्ञो॑ऽसौ स॒
ऽआ॑दित्यस्तद्धेदं य॒शो वि॒ष्णुर्न॑ शशाक सँ॒न्यन्तु॑न्तदिद॒-

* उपनिषच्छब्देन मुख्यया वृत्त्या ब्रह्मविद्यैवोच्यते । उप समीपस्थं प्रत्यगात्मैकत्वं नीति
निश्चितं सत् तत्पराणं सहेतुं संसारं सादयतीत्युपनिषदिति व्युत्पत्तेः । ग्रन्थस्तु विद्यासमर्थकत्वे-
नोपचारादुपनिषदित्युच्यते ।

(१) 'ये सत्रमासते' इति पाठः 'ग' 'ज' पुस्तकयोर्न दृश्यते ।

म॒प्येत॒र्हि नैव॒ स॒र्व ऽइव॒ य॒शः श॒क्नोति॒ सँख्यन्तुम् ॥ ६ ॥
 स॒ तिसृ॒ध॒न्व॒मादा॒याप॒चक्राम॑ । स॒ ध॒नुरा॒न्त्या शि॒र ऽउ॒प-
 स्त॒ब्भ्य त॒स्त्यौ त॒न्देवा॒ ऽअ॒नभि॒धृ॒ण्णुव॒न्तः स॒मन्त॒स्प-
 रि॒ण्यवि॒शन्त॑ ॥ ७ ॥ ता॒ ह व॒म्प्रथ॑ ऽउ॒चुः । इ॒मा वै
 व॒म्प्रथो॑ य॒दुप॒दी॒का योऽस्य॑ ज्य॒ामप्य॑द्या॒त्कि॒मस्मै प्र॒यच्छे॒ते-
 त्य॒न्नाद्य॑म॒स्मै प्र॒यच्छे॒मापि॑ ध॒न्वन्न॒पोऽधि॑गच्छे॒त्तथा॑स्मै
 स॒र्वम॒न्नाद्य॑म॒प्रय॒च्छेमे॒ति तथे॒ति ॥ ८ ॥ त॒स्योप॑परा॒सृ॒त्य ।
 ज्य॒ामपि॑ज॒क्षुस्त॒स्याञ्छि॒न्नायान्ध॑नुरा॒न्त्यौ वि॒ष्फुर॑न्त्यौ वि॒-
 ण्णोः शि॒रः प्र॒चिच्छि॑दतुः ॥ ९ ॥ तद्गृ॒डि॒डति॑ प॒पात॑ ।
 त॒त्पति॑त्वासा॒वादि॒त्योऽभ॒वदथे॒तरः॑ प्रा॒डेव॑ प्रा॒वृज्य॑त तद्य-
 द्गृ॒डि॒डत्य॑प॒तत्त॒स्माद्घ॒र्मोऽथ॑ य॒त्प्रावृ॑ज्यत त॒स्मात्प्र-
 व॒र्ग्यः ॥ १० ॥ ते दे॒वा ऽअ॒ब्रुव॑न् । म॒हान्ब॒त नो वी॒रोऽ-
 पा॒दीति॑ त॒स्माद्म॒हावी॒रस्त॒स्य यो र॒सो व्य॑क्षर॒त्तम्पा-
 णि॒भिः स॒म्ममृ॑जुस्त॒स्मात्स॒म्राट् ॥ ११ ॥ त॒न्देवा॒ ऽअ॒ब्भ्य-
 मृ॒ज्यन्त॑ । य॒था वि॒त्तिं वे॒त्स्य॒माना॑ ऽए॒वन्त॒मिन्द्रः॑ प्रथ॒मः
 प्रा॒प त॒मन्व॒ङ्गम॒नु॒ष्यप॑द्यत त॒मपर्य॑गृह्णा॒त्तम्प॑रिगृह्णेदं य॒शोऽ-
 भ॒वद्य॑दिद॒मिन्द्रो॑ य॒शो य॒शो ह भ॒वति॑ य॒ ऽए॒वं वे॒द ॥ १२ ॥
 स॒ ऽउ ऽए॒व म॒खः स॒ वि॒ण्णुः । त॒त ऽइन्द्रो॑ म॒ख॒वान॒भ॒व-
 ण्म॒ख॒वाह॑ वै त॒म्मघ॒वानि॒त्याच॑क्षते प॒रोऽक्ष॑म॒रोऽक्ष॑कामा
 हि दे॒वाः ॥ १३ ॥ ता॒ब्भ्यो व॒स्मी॒ब्भ्योऽन्ना॑द्य॒मप्रा॑यच्छन् ।
 आ॒पो वै स॒र्वम॒न्नन्ता॒भिर्ही॒दुम॑भिक्क॒नूय॑मिवा॒दुन्ति॑ य॒दिद-
 ङ्कि॒ञ्चा॒दन्ति॑ ॥ १४ ॥ अ॒थेमं॑ वि॒ण्णुं य॒ज्ञन्त्रे॒धा व्य॑भजन्त ।

ब्रुसवः प्रातःसवनम् रुद्रा. माद्व्यन्दिनः सवनमादित्या-
स्तृतीयसवनम् ॥ १५ ॥ अग्निः प्रातःसवनम् । इन्द्रो
माद्व्यन्दिनः सवनं विश्वे देवास्तृतीयसवनम् ॥ १६ ॥
गायत्री प्रातःसवनम् । त्रिष्टुप्माद्व्यन्दिनः सवनञ्जगती
तृतीयसवनन्तेनापशीर्ष्णा यज्ञेन देवा ऽअर्चन्तः श्राम्य-
न्तश्चेरुः ॥ १७ ॥ तद्व्यङ् ह वा ऽआथर्वणः । एतः शुक्-
मेतं व्यजं विद्वाञ्चकार यथा यथैतद्यज्ञस्य शिरः प्रति-
धीयते यथैष कृत्स्नो यज्ञो भवति ॥ १८ ॥ स हेन्द्रेणोक्त
ऽआस । एतञ्चेदन्यस्मा ऽअनुब्रूयास्तत ऽएव ते
शिरश्छिन्द्यामिति ॥ १९ ॥ तदु हाश्श्वनोरनुश्रुतमास ।
दद्व्यङ्ङु ह वा ऽआथर्वण ऽएतः शुक्मेतं व्यजं वेद यथा
यथैतद्यज्ञस्य शिरः प्रतिधीयते यथैष कृत्स्नो यज्ञो भवतीति
॥ २० ॥ तौ हेत्योचतुः । उप त्वायावेति किमनुवक्ष्यमाणा-
वित्येतः शुक्मेतं व्यजं यथा यथैतद्यज्ञस्य शिरः प्रति-
धीयते यथैष कृत्स्नो यज्ञो भवतीति ॥ २१ ॥ स होवाच ।
इन्द्रेण वा ऽउक्तोऽस्म्येतञ्चेदन्यस्मा ऽअनुब्रूयास्तत ऽएव
ते शिरश्छिन्द्यामिति तस्माद्वै बिभेमि यद्वै मे स शिरो
न च्छिन्द्यान्न वामुपनेष्य ऽडुति ॥ २२ ॥ तौ होचतुः ।
आवान्त्वा तस्मात्त्रास्यावहे ऽडुति कथम्मा त्रास्येथे
ऽडुति यदा ना ऽउपनेष्यसेऽथ ते शिरश्छित्त्वान्यत्राप-
निधास्यावोऽथाश्श्वस्य शिरः ऽआहृत्य तत्ते प्रतिधास्या-
वस्तेन नावनुवक्ष्यसि स यदा नावनुवक्ष्यस्यथ ते तदिन्द्रः

शिरश्छेत्स्यत्यथ ते स्वः शिरऽआहृत्य तत्ते प्रतिधास्याव
 ऽडुति तथेति ॥२३॥ तौ होपनिन्त्ये । तौ यदोपनिन्त्येऽथास्य
 शिरश्छित्त्वान्न्यत्रापनिदधतुरथाश्चस्य शिरऽआहृत्य तद्धास्य
 प्रतिदधतुस्तेन हाभ्यामनूवाच स यदाभ्यामनूवाचा-
 थास्य तदिन्द्रः शिरश्चिच्छेदाथास्य स्वः शिरऽआहृत्य
 तद्धास्य प्रतिदधतुः ॥२४॥ तस्मादेतदुषिणाभ्यनूक्तम् ।
 दक्ष्यङ् ह यन्मद्धाथर्वणो वामश्चस्य शीष्णोऽप्र यदी-
 मुवाचेत्ययतन्तदुवाचेति हैव तदुक्तम् ॥ २५ ॥ तन्न सर्वस्मा
 ऽअनुब्रूयात् । एनस्यः हि तदथो नेन्म ऽइन्द्रः शिरश्छि-
 नददिति यो न्वेव ज्ञातस्तस्मै ब्रूयादथ योऽनूचानोऽथ
 योऽस्य प्रियः स्यान्न त्वेव सर्वस्मा ऽइव ॥ २६ ॥ सँव-
 त्सरवासिनेऽनुब्रूयात् । एष वै सँवत्सरो य एष तपत्येष
 ऽउ प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्रीणाति तस्मात्सँवत्सरवासिनेऽ-
 नुब्रूयात् ॥ २७ ॥ तिस्रो रात्रीर्व्रतश्चरति । त्रयो वा ऽऋ-
 तवः सँवत्सरस्य सँवत्सर एष य एष तपत्येष ऽउ
 प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्रीणाति तस्मात्तिस्रो रात्रीर्व्रतश्चरति
 ॥२८॥ तप्तमाचामति । तपस्यनुब्रवा ऽइत्यमांसाश्चय-
 नुब्रूते तपस्यनुब्रवा ऽइति ॥ २९ ॥ अमृन्मयपायी ।
 अस्ति वा ऽअस्यां सः सृष्टमिव यदस्यामनृतं वृदति
 तस्मादमृन्मयपायी ॥ ३० ॥ अशूद्रोच्छिष्टी । एष वै
 घर्मो य एष तपति सैषा श्रुः सत्यज्ज्योतिरनृतं
 स्त्री शूद्रः श्वा कृष्णः शकुनिस्तानि न प्रेक्षेत नेच्छियञ्च
 पाप्मानञ्च नेज्ज्योतिश्च तमश्च नेत्सत्यानृते सः सृजा-

नीति ॥ ३१ ॥ अथैष वाव.यशः । य ऽएष तपति तद्य-
त्तदादित्यो यशो यज्ञो हैव तद्यशस्तद्यत्तद्यज्ञो यशो यज-
मानो हैव तद्यशस्तद्यत्तद्यजमानो यश ऽऋत्विजो हैव
तद्यशस्तद्यत्तदृत्विजो यशो दक्षिणा हैव तद्यशस्तस्माद्या-
मस्मै दक्षिणामानयेयुर्न तांथं सद्योऽन्यस्मा ऽअति-
दिशेन्नेद्यन्मेदं यश आगँस्तत्सद्योऽन्यस्मा ऽअतिदिशा-
नीति इवो वैव भूते द्रथहे वा तदात्मन्येवैतद्यशः कृत्वा
यदेव तद्भवति तत्स ददाति हिरण्यङ्गां वासोऽश्नं वा
॥ ३२ ॥ अथैतद्वै । आयुरेतज्ज्योतिः प्रविशति य ऽएत-
मनु वा ब्रूते भक्षयति वा तस्य व्रतचर्या नातपति
प्रच्छादयेत नेदेतस्मात्तिरोऽसानीति नातपति निष्टी-
वेन्नेदेतमभिनिष्टीवानीति नातपति प्रस्त्रावयेत नेदेतमभि-
प्रस्त्रावया ऽइति यावद्वा ऽएष ऽआतपति तावानेष नेदेत-
मेतैर्हिंसानीत्यवज्योत्य रात्रावश्नीयात्तदेतस्य रूपङ्कियते
य ऽएष तपति तद्दु होवाचासुरिरिकः ह वै देवा व्रतश्च-
रन्ति यत्सत्यन्तस्मादु सत्यमेव वदेत् ॥ ३३ ॥

प्रथमाध्याये प्रथमं ब्रह्मणम् ॥ १ ॥

[प्रवर्ग्यः *]

स वै सम्भारान्सम्भरति । स यद्वा ऽएनानित्थाच्चे-
त्थाच्च सम्भरति तत्सम्भाराणां सम्भारत्वः स वै यत्र

(१) 'ता ऽइत्सद्यो' इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः ।

(२) "अथैतद्वा" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः ।

(३) "तदस्य" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः पाठः ।

❧ तप्ते घृते पयःप्रक्षेपादिना प्रणीयते 'धर्मः' खाद्यविशेषः । स एव प्रक्षेपः प्रवृज्जन-

यत्र यज्ञस्य न्यक्तन्तस्ततः सम्भरति ॥ १ ॥ कृष्णा-
जिने सम्भरति । यज्ञो वै कृष्णाजिनं स्वज्ञ एवैन-
मेतत्सम्भरति लोमतश्छन्दाशंसि वै लोमानि च्छन्दः
स्वेवैनमेतत्सम्भरत्युत्तरतः उदीची हि मनुष्याणा-
न्दिक्प्राचीनग्रीवे तद्धि देवत्रा ॥ २ ॥ अब्या । वज्रो वा
ऽअभिभ्रवीर्यं वै वज्रो वीर्येणैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्न-
ङ्करोति ॥ ३ ॥ औदुम्बरी भवति । ऊर्ग्वै रसः उदुम्बर
ऽऊर्जैवैनमेतद्रसेन समर्द्धयति कृत्स्नङ्करोति ॥ ४ ॥
अथो वैकङ्कती । प्रजापतिर्याम्प्रथमामाहुतिमजुहोत्स
हुत्वा यत्र न्यमृष्ट ततो विकङ्कतः समभवद्यज्ञो वा
ऽआहुतिर्यज्ञो विकङ्कतो यजेनैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्न-
ङ्करोति ॥ ५ ॥ अरस्तिमात्री भवति । बाहुर्वा अरस्ति-
र्बाहुनो वै वीर्यङ्कियते वीर्यसम्मिच्चैव तद्भवति वीर्य-
णैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नङ्करोति ॥ ६ ॥ तामादत्ते ।
'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्याम्पूष्णो
हस्ताभ्यामाददे नारिरसी'त्यसावेव बन्धुः ॥ ७ ॥ तां
सव्ये पाणौ कृत्वा । दक्षिणोनाभिमुद्ग्य जपति 'युञ्जते
मनः उत युञ्जते धियो विप्रा विप्रस्य बृहतो विप-
श्चितः । वि होत्रा दधे वयुनाविदेकः ऽइन्मही देवस्य
सवितुः परिष्टुति'रित्यसावेव बन्धुः ॥ ८ ॥ अथ मृत्पिण्डं

मुच्यते । तादृशप्रवृजनिबन्धनैवास्य कर्मणः समाख्या प्रवर्ग्ये इति । तत्र घर्मपाकाय मृत्पिण्डं
उल्लुखलाकारपात्रविशेषो महावीरः । गौण्या तु वृत्त्या घर्मः, प्रवर्ग्यः, महावीरः इति त्रीण्येव
पदानि समानार्थानीति विवेकः । (तै० साय० भा० ५. ११. १. । शत० ब्रा० १४. १. १-११)

(१) 'य' 'ज' पुस्तकयोः '०जिनः स०' इति पाठः ।

(२) शु० य० सं० ३७. १ । (३) शु० य० सं० ३७. २ ।

परिगृह्णाति * । अ॒भ्या च दक्षिणतो ह॒स्तेन च ह॒स्ते-
नै॒वोत्तरतो 'दे॒वी द्यावा॑पृथि॒वी' ऽडुति य॒ज्ञस्य शी॒र्षच्छि-
न्नस्य र॒सो व्य॑क्षरत्स ऽइमे द्यावापृथि॒वी ऽअगच्छद्य-
न्मृ॒दियन्तद्य॑दापोऽसौ तन्मृ॒दश्चापा॑श्च महावीराः कृ॒ता
भव॑न्ति तेनै॒वैनमेत॑द्र॒सेन स॒मर्द्धय॑ति कृ॒त्स्नङ्करो॑ति तस्मा॒-
दाह दे॒वी द्यावा॑पृथि॒वी ऽडुति 'म॒खस्य॑ वामद्य शि॒रो रा॒क्ष्यास'-
मि॒ति य॒ज्ञो वै म॒खो य॒ज्ञस्य वामद्य शि॒रो रा॒क्ष्यासमि॒त्ये-
वैत॑दाह 'दे॒वय॑जने पृथि॒व्या' ऽडुति दे॒वय॑जने हि पृथि॒व्यै
सम्भ॑रति 'म॒खाय॑ त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण' ऽडुति य॒ज्ञो वै म॒खो
य॒ज्ञाय॑ त्वा य॒ज्ञस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण ऽडुत्ये॒वैत॑दाह ॥ ९ ॥ अ॒थ
ब॒ल्मीक॑वपाम् । 'दे॒व्यो ब॒म्भय॑' ऽडुत्येता वा ऽएत॑द-
कुर्व॑त य॒था यथै॒तद्य॒ज्ञस्य शि॒रोऽच्छि॑द्यत ताभिरे॒वैनमेत॑-
त्स॒मर्द्धय॑ति कृ॒त्स्नङ्करो॑ति 'भू॒तस्य॑ प्रथमजा' ऽडुती॒यं
वै पृथि॒वी भू॒तस्य॑ प्रथमजा त॒दन्यै॒वैनमेत॑त्स॒मर्द्धय॑ति
कृ॒त्स्नङ्करो॑ति 'म॒खस्य॑ वोऽद्य शि॒रो रा॒क्ष्यास॑न्दे॒वय॑जने
पृथि॒व्या म॒खाय॑ त्वा म॒खस्य॑ त्वा शी॒र्ष्ण' ऽडुत्य॒सावे॒व
ब॒न्धुः ॥ १० ॥ अ॒थ ब॒राह॑विहतम् । 'इ॒र्य॑त्य॒ग्न्य ऽआसी॑'-
दिती॒यती॒ ह वा ऽइ॒यम॒ग्न्ये पृथि॒व्यास॑ प्रादेशमा॒त्री
तामे॒मूष ऽडुति ब॒राह ऽउ॒ज्जघा॑न सोऽस्याः प॒तिः प्र॒जा-
प॒तिस्तेनै॒वैनमेत॑न्नि॒मथु॑नेन प्रि॒येण धा॑म्ना स॒मर्द्धय॑ति
कृ॒त्स्नङ्करो॑ति 'म॒खस्य॑ तेऽद्य शि॒रो रा॒क्ष्यास॑न्दे॒वय॑जने

* 'मृदमादत्ते पिण्डवद्देवी द्यावापृथिवी' (का० श्री० सू० २६. १. ४) इति ।

- (१) शु० य० सं० ३७. ३ । (२) शु० य० सं० ३७. ३ । (३) शु० य० सं० ३७. ३ ।
(४) शु० य० सं० ३७. ३ । (५) शु० य० सं० ३७. ४ । (६) शु० य० सं० ३७. ४ ।
(७) शु० य० सं० ३७. ४ । (८) शु० य० सं० ३७. ५ । (९) शु० य० सं० ३७. ५ ।

पृथिव्या मखाय त्वा मखस्य त्वा शीर्ष्ण' ऽदृत्यसावेव बन्धुः ॥ ११ ॥ अथादारान् । 'इन्द्रस्यौज स्थे'ति यत्र वा ऽएनमिन्द्र ऽओजसा पर्वगृह्णात्तदस्य परिगृहीतस्य रसो व्यक्षरत्स पूयन्निवाशेत सोऽब्रवीदादीर्घेव बत म ऽएष रसोऽस्तौषीदिति तस्मादादारा ऽअथ यत्पूयन्निवाशेत तस्मात्पूतीकास्तस्मादग्भावाहुतिरिवाभ्याहिता ज्वलन्ति तस्मादु सुरभयो यज्ञस्य हि रसात्सम्भूता ऽअथ यदे-
नन्तदिन्द्र ऽओजसा पर्वगृह्णात्तस्मादाहेन्द्रस्यौज स्थेति 'मखस्य वोऽय शिरो राद्ध्यासन्देवयजने पृथिव्या मखाय त्वा मखस्य त्वा शीर्ष्ण' ऽदृत्यसावेव बन्धुः ॥ १२ ॥ अथाजा-
क्षीरम् । यज्ञस्य शीर्षच्छिन्नस्य शुगुदक्कामत्ततोऽजा समभवत्त-
यैवैनमेतच्छुचा समर्द्धयति कृत्स्नङ्करोति 'मखाय त्वा मखस्य त्वा शीर्ष्ण' ऽदृत्यसावेव बन्धुः ॥ १३ ॥ तान्वा ऽएतान्पञ्च
सम्भारात्सम्भरति । पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पञ्चर्त्तवः
संवत्सरस्य संवत्सर ऽएष य ऽएष तपत्येष ऽउ प्रवर्ग्य-
स्तदेतमेवैतत्प्रीणाति तान्सम्भृतानभिमृशति 'मखाय त्वा
मखस्य त्वा शीर्ष्ण' ऽदृत्यसावेव बन्धुः ॥ १४ ॥ अथोत्तरतः
परिश्रितसम्भवति । तदभिप्रयन्तो जपन्ति 'प्रैतु ब्रह्मण-
स्पतिरित्येष वै ब्रह्मणस्पतिर्व्य ऽएष तपत्येष ऽउ
प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्रीणाति तस्मादाह प्रैतु ब्रह्मण-
स्पतिरिति 'प्रै देव्येतु सूनृते'ति देवी ह्येषा सूनृता-

(१) शु० य० सं० ३७. ६ । (२) शु० य० सं० ३७. ६ । (३) शु० य० सं० ३७. ६ ।
(४) शु० य० सं० ३७. ६ । (५) शु० य० सं० ३७. ७ । (६) शु० य० सं० ३७. ७ ।

‘च्छा वीरन्नर्थम्पङ्क्ति राधस’मित्युपस्तौत्येवैनमेतद्मह-
यत्येव ‘देवा यज्ञयन्तु न’ ऽइति सवर्निवास्मा ऽएतद्देवा-
नभिगोप्सुन्करोति ॥ १५ ॥ परिश्रितम्भवति । एतद्वै
देवा ऽअविभयुर्ष्वद्वै न ऽइममिह रक्षांस्ति नाष्ट्रा न
हन्त्युरिति तस्मा ऽएताम्पुरम्पर्ष्यश्रयंस्तथैवास्मा ऽअय
मेताम्पुरम्परिश्रयति ॥ १६ ॥ अथ खरे सादयति । ‘म-
खाय त्वा मखस्य त्वा शीष्ण’ ऽइत्यसावेव बन्धुरथ प्रयौति
मखाय त्वा मखस्य त्वा शीष्ण ऽइत्यसावेव बन्धुरथ मृत्पि-
ण्डमुपादाय महावीरङ्करोति ‘मखाय त्वा मखस्य त्वा
शीष्ण’ ऽइत्यसावेव बन्धुः प्रादेशमात्रम्प्रादेशमात्रमिव
हि शिरो मध्ये सङ्गहीतम्मध्ये सङ्गहीतमिव हि शिरोऽथा-
स्योपरिष्ठात्त्र्यङ्गुलम्मुखमुन्नयति नासिकामेवास्मिन्नेतद्दधा-
ति तन्निष्ठितमभिमृशति ‘मखस्य शिरोऽसी’ति मखस्य
हेतत्सौम्यस्य शिर ऽएवमितरौ तूष्णीम्पिन्वने तूष्णीं
रौहिणकपाले ॥ १७ ॥ प्रजापतिर्वा ऽएष यज्ञो भवति ।
उभयं वा ऽएतत्प्रजापतिर्निरुक्तश्चानिरुक्तश्च परिमित-
श्चापरिमितश्च तद्यद्युषा करोति यदेवास्य निरुक्तम्परि-
मितः रूपन्तदस्य तेन संस्करोत्यथ यत्तूष्णीं यदेवा-
स्यानिरुक्तम्परिमितः रूपन्तदस्य तेन संस्करोति स
ह वा ऽएतः सर्वङ्गस्नम्प्रजापतिः संस्करोति य
ऽएवं विद्वानेतदेवङ्करोत्यथोपशयायै पिण्डम्परिशिनष्टि
प्रायश्चित्तिभ्यः ॥ १८ ॥ अथ गवेधुकाभिर्हिञ्चति ।

यज्ञस्य शीर्षच्छिन्नस्य रसो व्यक्षरत्त एता ऽओषधयो
 जज्ञिरे तेनैवैनमेतद्रूपेण समर्द्धयति कृत्स्नङ्करोति 'मखाय
 त्वा मखस्य त्वा शीर्ष्ण' ऽदृत्यसावेव बन्धुरेवमितरौ तूष्णी-
 म्पिन्वने तूष्णीं रौहिणकपाले ॥ १९ ॥ अथैनान्धूपयति ।
 'अश्श्वस्य त्वा ववृष्णः शक्नना धूपयामी'ति ववृषा वा
 ऽअश्श्वो वीर्यं वै ववृषा वीर्येणैवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्न-
 ङ्करोति 'देवयजने पृथिव्या मखाय त्वा मखस्य त्वा
 शीर्ष्ण' ऽदृत्यसावेव बन्धुरेवमितरौ तूष्णीम्पिन्वने
 तूष्णीं रौहिणकपाले ॥ २० ॥ अथैनाञ्छूपयति । शृतः हि
 देवानामिष्टकाभिः श्रपयत्येता वा ऽएतदकुर्वत यथा
 यथैतद्यज्ञस्य शिरोऽच्छिद्यत ताभिरेवैनमेतत्समर्द्धयति
 कृत्स्नङ्करोति तदु येनैव सुश्रुताः स्युस्तेन श्रपयेदथ
 पचनमवधाय महावीरमवदधाति 'मखार्यं त्वा मखस्य
 त्वा शीर्ष्ण' ऽदृत्यसावेव बन्धुरेवमितरौ तूष्णीम्पिन्वने
 तूष्णीं रौहिणकपाले तान्दिवैवोपवपेद्विवोद्वपेदहर्हि
 देवानाम् ॥ २१ ॥ स ऽउद्वपति । 'ऋजवे त्वे'त्यसौ
 वै लोक ऽऋजुः सत्यं ह्यजुः सत्यमेष य एष तपत्येष
 ऽउ प्रथमः प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्रीणाति तस्मादाह ऽर्जवे
 त्वेति ॥ २२ ॥ 'साधवे त्वे'ति । अयं वै साधुर्व्योऽयम्पवत
 एष हीमाल्लोकान्तिस्सद्धोऽनुपवत एष ऽउ द्वितीयः प्रव-
 र्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्रीणाति तस्मादाह साधवे त्वेति ॥ २३ ॥

(१) शु० य० सं० ३७. ८ । (२) शु० य० सं० ३७. ९ । (३) शु० य०
 सं० ३७. ९ । (४) शु० य० सं० ३७. ९ । (५) शु० य० सं० ३७. १० ।
 (६) शु० य० सं० ३७. १० ।

‘सुक्षित्यै त्वे’ति । अयं वै लोकः सुक्षितिरस्मिन्निह लोके
सर्वाणि भूतानि क्षियन्त्यथो ऽभग्निर्वै सुक्षितिरग्निर्ह्येवा-
स्मिन्लोके सर्वाणि भूतानि क्षियन्त्येष ऽउ तृतीयः प्रव-
र्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्रीणाति तस्मादाह सुक्षित्यै त्वेति तूष्णी-
म्पिन्वने तूष्णीं रौहिणकपाले ॥ २४ ॥ अथैनानाच्छृ-
णत्ति । अजायै पयसा ‘मखाय त्वा मखस्य त्वा शीर्ष्ण’
ऽइत्यसावेव बन्धुरेवमितरौ तूष्णीम्पिन्वने तूष्णीं
रौहिणकपाले ॥ २५ ॥ अथैतद्वै । आयुरेतज्ज्योतिः प्रवि-
शति य ऽएतमनु वा ब्रूते भक्षयति वा तस्य व्रतचर्या
या सृष्टौ ॥ २६ ॥

प्रथमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

— ० —

[महावीरसंस्काराः]

स यदैतदातिस्थेन प्रचरति । अथ प्रवर्ग्येण चरि-
ष्यन्पुरोपसदोऽग्नेण गार्हपत्यम्प्राचः कुशान्तसंस्तीर्य
द्वन्द्वम्पात्राण्युपसादयत्युपयमनीम्महावीरम्परीशासौ पि-
न्वने रौहिणकपाले रौहिणहवन्न्यौ स्तुचौ यदु चान्य-
द्भवति तद्दश दशाक्षरा वै विराड्विराड्वै यज्ञस्तद्विराजमेवैत
यज्ञमभिसम्पादयत्यथ यद्द्वन्द्वन्द्वं वै वीर्यं यदा
वै द्वौ सदरभेते ऽअथ तौ वीर्यङ्कुरुतो द्वन्द्वं वै
मिथुनम्प्रजननस्मिथुनेनैवैनमेतत्प्रजननेन समर्द्धयति कृत्स्न-
ङ्करोति ॥ १ ॥ अथाद्द्विर्युः । प्रोक्षणीरादायोपोत्तिष्ठन्नाह

ब्रह्मन्प्रचरिष्यामो होतरभिष्टुहीति ब्रह्मा वै यज्ञस्य
 दक्षिणतः ऽआस्तेऽभिगोप्ता तमेवैतदाहाप्रमत्त ऽआस्व
 यज्ञस्य शिरः प्रतिधास्याम ऽहुति होतरभिष्टुहीति यज्ञो
 वै होता तमेवैतदाह यज्ञस्य शिरः प्रतिधेहीति प्रतिपद्यते
 होता ॥ २ ॥ 'ब्रह्म जज्ञानमप्रथमम्पुरस्तादिति' । असौ वा
 ऽआदित्यो ब्रह्माहरहः पुरस्ताज्जायत ऽएष ऽउ प्रवर्ग्यस्त-
 देतमेवैतत्प्रीणाति तस्मादाह ब्रह्म जज्ञानमप्रथमम्पुरस्ता-
 दित्यथ प्रोक्षत्यसावेव बन्धुः ॥ ३ ॥ स प्रोक्षति ।
 'यमाय त्वे'त्येष वै यमो य ऽएष तपत्येष हीदः सर्वं
 व्यमयत्येतेनेदः सर्वं व्यतमेष ऽउ प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्री-
 णाति तस्मादाह यमाय त्वेति ॥ ४ ॥ 'मखाय त्वे'ति ।
 एष वै मखो य ऽएष तपत्येष ऽउ प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्री-
 णाति तस्मादाह मखाय त्वेति ॥ ५ ॥ 'सूर्यस्य त्वा
 तपस' ऽहुति । एष वै सूर्यो य ऽएष तपत्येष प्रवर्ग्यस्त-
 देतमेवैतत्प्रीणाति तस्मादाह सूर्यस्य त्वा तपस ऽहुति
 ॥ ६ ॥ पूर्व्या द्वारा स्थुणान्निर्हृत्य । दक्षिणतो निमि-
 न्वन्ति यथैनाथं होताभिष्टुवन्नपरापश्येद्यज्ञो वै होता स
 ऽएवास्यामेतद्यज्ञमप्रतिदधाति तथैषा घर्ममपि न्वन्ते ॥ ७ ॥
 [अर्धः प्रपाठकः ॥६६॥] अग्रेणाहवनीयः सम्म्राडासन्दीम्पर्ष्या-
 हृत्य दक्षिणतः प्राचीमासादयत्युत्तराथं राजासन्धौ ॥ ८ ॥
 औदुम्बरी भवति । ऊर्ग्वै रस ऽउदुम्बर ऽऊर्ज्वैनमेतद्रसेन स-
 मर्दयति कृत्स्नङ्करोति ॥९॥ अहसदग्ना भवति । अहसयोर्वा

ऽइदं शिरः प्रतिष्ठितन्तदुःसयोरेवैतच्छिरः प्रति-
 ष्टापयति ॥ १० ॥ बाल्लवजीभी रज्जुभिर्व्युता भवति ।
 यज्ञस्य शीर्षच्छिन्नस्य रसो व्यक्षरत्त एता ऽओषधयो
 जज्ञिरे तेनैवैनमेतद्रसेन समर्द्धयति कृत्स्नङ्करोति ॥ ११ ॥
 अथ यदुत्तरत ऽआसादयति । यज्ञो वै सोमः शिरः
 प्रवर्ग्य ऽउत्तरं वै शिरस्तस्मादुत्तरत ऽआसादयत्यथो
 राजा वै सोमः सम्भ्राद् प्रवर्ग्य ऽउत्तरं वै राज्यात्साम्भ्रा-
 ज्यन्तस्मादुत्तरत ऽआसादयत्युत्तरो वै प्रजा तस्मादुत्तरत
 ऽआसादयति ॥ १२ ॥ स यत्रैतां होतांन्वाह ।
 'अञ्जन्ति यम्प्रथयन्तो न विप्रा' इति तदेतम्प्रचरणी-
 यम्महावीरमाज्येन समनक्ति 'देवस्त्वा सविता मद्भान-
 नक्ति'ति सविता वै देवानाम्प्रसविता सर्वं वा ऽइद-
 म्मधु यदिदङ्किञ्च तदेनमनेन सर्वेण समनक्ति तदस्मै
 सविता प्रसविता प्रसौति तस्मादाह देवस्त्वा सविता
 मद्भानक्तिवति ॥ १३ ॥ * अथोत्तरतः सिकता ऽउपकीर्णा
 भवन्ति । तद्रजतः हिरण्यमधस्तादुपास्यति 'पृथिव्याः
 सत्स्पृशस्पाही'त्येतद्वै देवा ऽअविभयुर्म्यद्वै न ऽइममध-
 स्ताद्रक्षांसि नाष्ट्रा न हन्युरित्यग्नेर्वा एतद्रेतो यद्धि-
 रण्यन्नाष्ट्राणां रक्षसामपहत्या ऽअथो पृथिव्यु ह वा
 एतस्माद्विभयाञ्चकार यद्वै मायन्तस्तः शुशुचानो न

(१) "आसादयत्युत्तरो वै प्रजा तस्मादुत्तरत" इति पाठः 'ग' ज' पुस्तकयोर्न दृश्यते ।

(२) ऋ० सं० ४. २. २१ । (३) शु० य० सं० ३७. ११ ।

* शतम् ६६०० ।

(४) शु० य० सं० ३७. ११ ।

हि॒थंस्यादिति॑ तदे॒वास्या॑ ऽए॒तदन्तर्द्धा॑ति रज॒तम्भव॑ति
 रज॒तैव॑ ही॒यम्पृथि॑वी ॥ १४ ॥ स य॒त्रैता॑थं हो॒तान्वा॑ह ।
 'स॒द॒सीद॑स्व म॒हां२॥ ऽअ॒सी'ति॑ तदु॒भय॑त ऽआ॒दीप्ता॑
 मौ॒ञ्जाः प्र॒ल॒वा भ॑वन्ति तानु॒पास्य॑ तेषु प्र॒वृण॑क्ति य॒ज्ञस्य॑
 शी॒र्षच्छि॒न्नस्य॑ र॒सो व्य॑क्षर॒त्तत॑ ऽए॒ता ऽओष॑धयो ज॒ज्ञिरे॑
 तेनै॒वैनमे॑तद्र॒सेन॑ स॒मर्द्ध॑यति कृ॒त्स्न॒ङ्करो॑ति ॥ १५ ॥ अ॒थ
 यदु॒भय॑त ऽआ॒दीप्ता॑ भ॑वन्ति । स॒र्वा॒न्भ्य ऽए॒वैत॑द्दिग्भ्यो
 र॒क्षा॑थं॒सि ना॒ष्ट्रा ऽअ॒प॒ह॒न्ति त॒स्मिन्प्र॑वृ॒ज्यमा॑ने प॒त्नी
 शि॒रः प्रो॑र्णुते त॒प्तो वा ऽए॒ष शु॒शु॒चानो॑ भ॒वति ने॒न्मेऽय॑-
 न्त॒प्तः शु॒शु॒चानश्च॑क्षुः प्र॒मु॒ष्णादि॑ति ॥ १६ ॥ स प्र॒वृ-
 ण॑क्ति । 'अ॒र्चि॒रसि॑ शो॒चि॒रसि॑ त॒पोऽसी॑'त्येष वै घ॒र्मो
 य ऽए॒ष त॒पति॑ स॒र्वं वा ऽए॒तदे॒ष तदे॒तमे॒वैत॑त्प्रीणाति त॒स्मा-
 दा॒हा॒र्चि॒रसि॑ शो॒चि॒रसि॑ त॒पोऽसी॑ति ॥ १७ ॥ अ॒थास्या॑मा-
 शि॒ष ऽआ॒शास्ते॑ । इ॒यं वै य॒ज्ञोऽस्या॑मे॒वैत॑दाशि॒ष ऽआ॒शास्ते॑
 ता ऽअ॒स्मा ऽइ॒यः स॒र्वाः स॒मर्द्ध॑यति ॥ १८ ॥ 'अ॒ना॑-
 धृ॒ष्टा पु॒रस्ता॑'दि॒ति । अ॒नाधृ॑ष्टा ह्येषा पु॒रस्ता॑द्र॒क्षो-
 भि॒न्नाष्ट्रा॑भि॒'रग्ने॑राधि॒पत्य॑' ऽइ॒त्यग्नि॑मे॒वास्या॑ ऽअ॒धिप॑-
 ति॒ङ्करो॑ति ना॒ष्ट्राणा॑थं र॒क्षसा॑म॒प॒ह॒त्या 'ऽआ॒यु॒र्मे॒ दा'
 ऽइ॒त्यायु॑रे॒वात्स॑न्ध॒त्ते त॒थो ह स॒र्वमा॑युरेति ॥ १९ ॥
 'पु॒त्र॒वती॑ दक्षि॒णत॑' ऽडु॒ति । ना॒त्र ति॒रोहि॑तमि॒वा-
 स्ती॑'न्द्रस्य॑ाधि॒पत्य॑' ऽइ॒तीन्द्र॑मे॒वास्या॑ ऽअ॒धिप॑ति॒ङ्करो॑ति

(१) ऋ० सं० १. ३. ९। (२) शु० य० सं० ३७. ११। (३) शु० य० सं० ३७. १२। (४) शु० य० सं० ३७. १२। (५) शु० य० सं० ३७. १२। (६) शु० य० सं० ३७. १२। (७) शु० य० सं० ३७. १२।

नाष्ट्राणां रक्षसामपहत्यै 'प्रजाम्मे दा' ऽइति प्रजामेव
पशुनात्मन्धत्ते तथो ह पुत्री पशुमान्भवति ॥ २० ॥
'सुषेदा पश्चा'दिति । नात्र तिरोहितमिवास्ति 'देवस्य
सवितुराधिपत्य' ऽइति देवमेवास्यै सवितारमधिपतिङ्करोति
नाष्ट्राणां रक्षसामपहत्यै 'चक्षुष्मे दा' ऽइति चक्षुरेवा-
त्मन्धत्ते तथो ह चक्षुष्मान्भवति ॥ २१ ॥ 'आश्रुतिरु-
त्तरत' ऽइति । आश्रावयन्नुत्तरत ऽइत्येवैतदाह 'धातुराधि-
पत्य' ऽइति धातारमेवास्या ऽअधिपतिङ्करोति नाष्ट्राणां
रक्षसामपहत्यै 'रायस्पोषम्मे दा' ऽइति रयिमेव पुष्टि-
मात्मन्धत्ते तथो ह रयिमान्पुष्टिमान्भवति ॥ २२ ॥
'विधृतिरुपरिष्टा'दिति । विधारयन्नुपरिष्टादित्येवैतदाह
'बृहस्पतेराधिपत्य' ऽइति बृहस्पतिमेवास्या ऽअधिपतिङ्क-
रोति नाष्ट्राणां रक्षसामपहत्या 'ऽ'ओजो मे दा' ऽइ-
त्योज ऽएवात्मन्धत्ते तथौजस्वी बलवान्भवति ॥ २३ ॥
अथ दक्षिणत उत्तानेन पाणिना निहृते । 'विश्वेवाभ्यो
मा नाष्ट्राभ्यस्पाही'ति सर्वाभ्यो मार्त्तिभ्यो गोपा-
येत्येवैतदाह यज्ञस्य शीर्षच्छिन्नस्य * पितृनगच्छत्त्रया
वै पितरस्तैरेवैनमेतत्समर्द्धयति कृत्स्नङ्करोति ॥ २४ ॥
अथेमामभिमृश्य जपति । 'मनोरश्वासी'त्यश्वा ह

(१) शु० य० सं० ३७. १२ । (२) शु० य० सं० ३७. १२ । (३) शु० य० सं० ३७. १२ । (४) शु० य० सं० ३७. १२ । (५) शु० य० सं० ३७. १२ । (६) शु० य० सं० ३७. १२ । (७) शु० य० सं० ३७. १२ । (८) शु० य० सं० ३७. १२ । (९) शु० य० सं० ३७. १२ । (१०) शु० य० सं० ३७. १२ । (११) शु० य० सं० ३७. १२ ।

* अत्र "रसो व्यक्षरत्स" इत्यधिकः पाठः । 'ग' 'ज' पुस्तकयोः [] इति चिह्नान्तर्गत उपलभ्यते ।

(१२) शु० य० सं० ३७. १२ ।

वा ऽइयम्भूत्वा मनुमुवाहु सोऽस्याः पतिः प्रजापति-
 स्तेनैवैनमेतन्निमथुनेन प्रियेण धाम्मना समर्द्धयति कृत्स्न-
 क्करोति ॥ २५ ॥ अथ वैकङ्कतौ शकलौ परिश्रयति
 प्राञ्चौ । 'स्वाहा मरुद्भिः परिश्रयीयस्वे'त्यवरत्नं स्वाहाकार-
 रोति परान्देवतामेष वै स्वाहाकारो य एष तपत्येष
 ऽउ प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्रीणाति तस्मादुवरत्नं स्वाहाकार-
 क्करोति परान्देवताम् ॥ २६ ॥ मरुद्भिः परिश्रयीयस्वेति ।
 विशो वै मरुतो विशैवैतत्क्षत्रम्परिवृढहति तदिदुक्क्षत्रमु-
 भयतो विशा परिवृढन्तूष्णीमुदञ्चौ तूष्णीम्प्राञ्चौ तूष्णी-
 मुदञ्चौ तूष्णीम्प्राञ्चौ ॥ २७ ॥ त्रयोदश सम्पादयति ।
 त्रयोदश वै मासाः सँवत्सरस्य सँवत्सर एष य एष तपत्येष
 ऽउ प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्रीणाति तस्मात्त्रयोदश सम्पादयति
 ॥ २८ ॥ अथ सुवर्णः हिरण्यमुपरिष्टान्निदधाति ।
 'दिवः सत्नस्पृशस्पाही'त्येतद्वै देवा ऽअविभयुर्ष्वद्वै न
 ऽइममुपरिष्टाद्रक्षात्नसि नाष्ट्रा न हन्युरित्यग्नेर्वा एत-
 द्देतो यद्धिरण्यन्नाष्ट्राणात्नं रक्षसामपहत्या ऽअथो द्यौर्ह
 वा एतस्माद्विभयाञ्चकार यद्वै मायन्तप्तः शुशुचानो न
 हिन्स्यादिति तदेवास्या एतदन्तर्हधाति हरितम्भवति
 हरिणीव हि द्यौः ॥ २९ ॥ अथ धवित्रैराधूनोति । 'मधु
 मद्धि'ति त्रिः प्राणो वै मधु प्राणमेवास्मिन्नेतद्दधाति त्रीणि
 भवन्ति त्रयो वै प्राणाः प्राण ऽउदानो व्यानस्तानेवा-

स्मिन्नेतद्दधाति ॥ ३० ॥ . अथापसलवि त्रिर्द्ध्वन्ति ।
यज्ञस्य शीर्षच्छिन्नस्य * पितृनगच्छन्नया वै पितरस्तैरेवै-
नमेतत्समीरयति ॥ ३१ ॥ अप वा ऽएतेब्भ्यः प्राणाः
क्रामन्ति । य यज्ञे ध्रुवनन्तव्रते पुनः प्रसलवि त्रिर्द्ध्वन्ति
षट् सम्पद्यन्ते षड्वा ऽइमे शीर्षन्प्राणास्तानेवास्मिन्नेतद्द-
धाति श्प्रपयन्ति रौहिणौ स यदार्चिर्जायतेऽथ हिरण्य-
मादत्ते ॥ ३२ ॥ स यत्रैतां^१ होतान्वाह । ‘अप्सर्वतीम-
श्श्वना वाचमस्मे’ ऽहुति तदङ्कुर्यु^२रुपोत्तिष्ठन्नाह रुचितो
घर्म ऽहुति स यदि रुचितः स्याच्छ्रेयाजमानो भविष्य-
तीति विद्यादथ यद्वरुचितः पापीयाद्भविष्यतीति विद्या-
दथ यदि नैव रुचितो नारुचितो नैव श्श्रेयान्न पापी-
यान्भविष्यतीति विद्याद्यथा त्वेव रुचितः स्यात्तथा
धवितुर्व्यम् ॥ ३३ ॥ अथैतद्वै । आयुरेतज्ज्योतिः प्रविशति य
ऽएतमनुवा ब्रूते भक्षयति वा तस्य व्रतचर्या या सृष्टौ ॥ ३४ ॥
प्रथमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

स यदैतदङ्कुर्युः । उपोत्तिष्ठन्नाह रुचितो घर्म ऽहुति
तदुपोत्थायावकाशैरुपतिष्ठन्ते प्राणा वा ऽअवकाशाः
प्राणानेवास्मिन्नेतद्दधाति षडुपतिष्ठन्ते षड्वा ऽइमे शीर्ष-
न्प्राणास्तानेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥ १ ॥ ‘गैर्भो देवाना’मिति ।

* अत्र “रसो ष्यक्षरस्स” इत्यधिकः पाठः [] इति चिह्नान्तर्गतः ‘ग’ ‘ज’ पुस्तकयो-
रुपलभ्यते ।

(१) शु० य० सं० ३४. २९ । (२) “मेव” इति ‘ग’ ‘ज’ पुस्तकयोः ।
(३) “धवितुर्व्यः” इति ‘ग’ ‘ज’ पुस्तकयोः । (४) शु० य० सं० ३७. १४ ।

एष वै ग॒र्भो दे॒वानां॑ स॒वः ऽएष॑ त॒पस्ये॑ष॒ हीद॑ः स॒र्वङ्ग॑र्भ॒णा-
 त्येते॑नेद॑ः स॒र्वङ्ग॑भीत॒मेष॑ ऽउ॒ प्रव॑र्ग्यस्तदे॒तमे॒वैतत्प्री॑णाति
 तस्मा॑दाह॒ ग॒र्भो दे॒वानामि॑ति ॥ २ ॥ 'पि॒ता म॒तीना'-
 मि॒ति । पि॒ता ह्येष॑ म॒तीना'स्पै॑ति॒ः प्र॒ज्ञाना'मि॑ति प॒तिह्ये॑ष
 प्र॒ज्ञाना॑म् ॥ ३ ॥ 'स॒न्दे॒वो दे॒वेन॑ सवि॒त्रा ग॒ते'ति स॑ः हि
 दे॒वो दे॒वेन॑ सवि॒त्रा ग॒त 'स॑ः स॒ूर्येण॑ रोच॒त' ऽइ॒ति स॑ः
 हि स॒ूर्येण॑ रोच॒ते ॥ ४ ॥ 'स॒मग्नि॑रग्नि॒ना ग॒ते'ति । स॒थं
 ह्यग्नि॑रग्नि॒ना ग॒त 'स॒न्दै॒वेन॑ सवि॒त्रे'ति स॑ः हि दै॒वेन॑
 सवि॒त्रा ग॒त 'स॑ः स॒ूर्येणारो॑चि॒ष्टे'ति स॑ः हि स॒ूर्येणारो॑-
 चि॒ष्ट ॥ ५ ॥ 'स्वा॒हा स॒मग्नि॑स्त॒पसा॑ ग॒ते'ति स॒थं
 ह्यग्नि॑स्त॒पसा॑ ग॒तावर॑थं स्वा॒हाका॑र॒ङ्करो॑ति प॒रान्दे॒वता॑मसा-
 वे॒व ब॒न्धुः 'स॒न्दै॒व्येन॑ सवि॒त्रे'ति स॑ः हि दै॒व्येन॑ सवि॒-
 त्रा ग॒त 'स॑ः स॒ूर्येणारू॑रुच॒ते'ति स॑ः हि स॒ूर्येणारू॑रुच॒त
 ॥ ६ ॥ ते वा ऽए॒ते त्र॒योऽव॑काशा भव॒न्ति । त्र॒यो वै
 प्रा॒णाः प्रा॒ण ऽउ॒दानो॑ व॒यान॑स्तो॒नेवास्मि॑न्नेत॒द्दधा॑ति
 ॥ ७ ॥ 'ध॒र्त्ता दि॒वो वि॒भाति॑ त॒पस॑स्पृथि॒व्या'मि॑ति । ध॒र्त्ता
 ह्येष॑ दि॒वो वि॒भाति॑ त॒पस॑स्पृथि॒व्या'न्ध॒र्त्ता दे॒वो दे॒वाना॑म॒-
 मर्त्य॑स्त॒पोजा॑' ऽइ॒ति ध॒र्त्ता ह्येष॑ दे॒वो दे॒वाना॑म॒मर्त्य॑स्त॒पोजा॑
 'वा॒चम॑स्मि॒न्ने नि॒यच्छ॑ दे॒वायु॑व'मि॒ति यज्ञो॑ वै वा॒ग्यज्ञ॑मस्म-

(१) 'गृह्णा०' इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः । (२) शु० य० सं० ३७. १४ । (३) शु० य० सं० ३७. १४ । (४) शु० य० सं० ३७. १४ । (५) शु० य० सं० ३७. १४ । (६) शु० य० सं० ३७. १५ । (७) शु० य० सं० ३७. १५ । (८) शु० य० सं० ३७. १५ । (९) शु० य० सं० ३७. १५ । (१०) शु० य० सं० ३७. १५ । (११) शु० य० सं० ३७. १५ । (१२) "०स्तेनै" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः । (१३) शु० य० सं० ३७. १६ । (१४) शु० य० सं० ३७. १६ । (१५) शु० य० सं० ३७. १६ ।

बभ्यम्प्रयच्छ येन देवान्प्रीणामेत्येवैतदाहु ॥ ८ ॥ 'अपश्य-
 ज्ञोपामनिपद्यमान'मिति । एष वै गोपा य एष तपत्येष
 हीदः सर्वज्ञोपायत्यथो न निपद्यते तस्मादाहुपश्यज्ञोपा-
 मनिपद्यमानमिति ॥ ९ ॥ 'आ च परा च पथिभिश्चरन्त'-
 मिति । आ च ह्येष परा च देवैः पथिभिश्चरन्ति 'स
 सद्गीचीः स विषूचीर्वसान' इति सद्गीचीश्च ह्येष विषू-
 चीश्च दिशो वस्तेऽथो रश्मी'नावरीर्वर्त्ति भुवनेष्वन्त'रिति
 पुनः पुनर्ह्येष एषु लोकेषु वरीवर्त्यमानश्चरन्ति ॥ १० ॥
 'विश्वसांभुवाम्पते । विश्वस्य मनसस्पते विश्वस्य
 वचसस्पते सर्वस्य वचसस्पत' इत्येतस्य सर्वस्य पत
 इत्येतद्देवश्श्रुत्वन्देव घर्म देवो देवान्पाही'ति नात्र
 तिरोहितमिवास्ति ॥ ११ ॥ 'अत्र प्रावीरनु वान्देववीतय'
 इति । अश्विनावेवैतदाहाश्विनौ वा एतद्यज्ञस्य शिरः
 प्रत्यधत्तान्तावेवैतत्प्रीणाति तस्मादाहुत्र प्रावीरनु वान्दे-
 ववीतय इति ॥ १२ ॥ 'मधु माद्धीब्भ्याम्मधु माधूचीब्भ्या'-
 मिति । दध्यङ् ह वा आब्भ्यामार्थवर्णो मधु नाम ब्राह्म-
 णमुवाच तदेनयोः प्रियन्धाम तदेवैनयोरेतेनोपगच्छति
 तस्मादाह मधु माद्धीब्भ्याम्मधु माधूचीब्भ्यामिति
 ॥ १३ ॥ 'हृदे त्वा मनसे त्वा दिवे त्वा सूर्याय त्वा ।
 ऊर्ध्वोऽअद्भरन्दिवि देवेषु धेही'ति नात्र तिरोहितमि-

- (१) शु० य० सं० ३७. १७ । (२) शु० य० सं० ३७. १७ । (३) शु० य० सं०
 ३७. १७ । (४) शु० य० सं० ३७. १७ । (५) शु० य० सं० ३७. १८ । (६) शु०
 य० सं० ३७. १८ । (७) शु० य० सं० ३७. १८ । (८) शु० य० सं० ३७. १८ ।
 (९) शु० य० सं० ३७. १९ ।

वास्ति ॥ १४ ॥ 'पिता नोऽसि पिता नो बोधी'ति ।
 एष वै पिता यः ऽएष तपत्येष ऽउ प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैत-
 त्प्रीणाति तस्मादाह पिता नोऽसि पिता नो बोधीति
 'नमस्ते ऽअस्तु मा मा हिंसी'रित्याशिषमेवैतदाशास्ते
 ॥ १५ ॥ अथ पत्न्यै शिरोऽपौवृत्य । महावीरमीक्षमाणां
 वाचयति 'त्वष्ट्रमन्तस्त्वा सपेमे'ति वृषा वै प्रवर्ग्यो
 योषा पत्नी मिथुनमेवैतत्प्रजननङ्क्रियते ॥ १६ ॥ अथै-
 तद्वै । आयुरेतज्ज्योतिः प्रविशति यः ऽएतमनु वा ब्रूते
 भक्षयति वा तस्य व्रतचर्या या सृष्टौ ॥ १७ ॥

प्रथमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

इति प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

—०—

[रौहिणहोमः, महावीरेषु अजापयस आसेकश्च]

अथातो रौहिणौ जुहोति । 'अहः केतुना जुषतां
 सुज्योतिर्ज्योतिषा स्वाहे'त्युभावेतेन यजुषा प्राता 'रात्रिः
 केतुना जुषतां' सुज्योतिर्ज्योतिषा स्वाहे'त्युभावेतेन
 यजुषा सायम् ॥ १ ॥ तद्यद्रौहिणौ जुहोति । अग्निश्च ह
 वा ऽआदित्यश्च रौहिणावेताब्भ्यां हि देवताब्भ्यां यज-
 मानाः स्वर्गलोकं रोहन्ति ॥ २ ॥ अथो ऽअहोरात्रे वै
 रौहिणौ । आदित्यः प्रवर्ग्योऽमुन्तदादित्यमहोरात्राब्भ्या-

(१) शु० य० सं० ३७. २० । (२) शु० य० सं० ३७. २० । (३) "०५०" इति
 'ग' 'ज' पुस्तकयोः । (४) शु० य० सं० ३७. २० । (५) शु० य० सं० ३७. २१ ।
 (६) शु० य० सं० ३७. २१ ।

म्परिगृह्णाति तस्मादेवोऽहोरात्राब्ध्याम्परिगृहीतः ॥ ३ ॥
 अथोऽइमौ वै लोकौ रौहिणौ आदित्यः प्रवर्ग्योऽमुन्तदा-
 दित्यमाभ्याँल्लोकाब्ध्याम्परिगृह्णाति तस्मादेवोऽआभ्याँ-
 ल्लोकाब्ध्याम्परिगृहीतः ॥ ४ ॥ अथो चक्षुषी वै रौहिणौ ।
 शिरः प्रवर्ग्यः शीर्षस्तच्चक्षुर्दधाति ॥ ५ ॥ अथ रज्जुमादत्ते ।
 'देवस्य त्वा सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्याम्पूष्णो हस्ता-
 भ्यामाददेऽदित्यै रास्त्रासी'त्यसावेव बन्धुः ॥ ६ ॥ अथ गामा-
 ह्वयति । जघनेन गार्हपत्यं स्व'न्निडं ऽण्हदित ऽण्हि सर-
 स्वत्येही'तीडा हि गौरदितिर्हि गौः सरस्वती हि गौरथो-
 चैराह्वयति नाम्ना'सावेह्यसावेही'ति त्रिः ॥ ७ ॥ तामा-
 गतामभिदधाति । 'अदित्यै रास्त्रासीन्द्राण्या ऽउष्णीष'
 ऽइतीन्द्राणी ह वा ऽइन्द्रस्य प्रिया पत्नी तस्या ऽउष्णीषो
 विश्वरूपतमः सोऽसीति तदाह तमेवैनमेतत्करोति ॥ ८ ॥
 अथ वत्समुपार्जति । 'पूषासी'त्ययं वै पूषा योऽयन्पवत
 ऽएष हीदः सर्वम्पुण्यत्येष ऽउ प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्री-
 णाति तस्मादाह पूषासीति ॥ ९ ॥ अथोन्नयति । 'घम्मार्थ
 दीण्वे'त्येष वा ऽअन्न घर्मो रसो भवति यमेषा पिन्वते
 तस्यै दयस्वेत्येवैतदाह ॥ १० ॥ अथ पिन्वने पिन्वयति ।
 'अश्विनोर्बाहुभ्याम्पिन्वस्वे'त्यश्विनावेवैतदाहाश्विनौ वा ऽए-
 तद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्तान्तावेवैतत्प्रीणाति तस्मादाहा-

(१) शु० य० सं० ३८. १ । (२) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः "ऽदित्यै" इति पाठो न दृश्यते । (३) शु० य० सं० ३८. २ । (४) "तै" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः । (५) शु० य० सं० ३८. २ । (६) शु० य० सं० ३८. ३ । (७) शु० य० सं० ३८. ३ । (८) शु० य० सं० ३८. ३ । (९) शु० य० सं० ३८. ४ ।

शि॒श्व॒ब्भ्या॒म्पि॒न्वस्वे॒ति ॥ ११ ॥ 'स॒र॒स्व॒त्यै पि॒न्वस्वे॒'ति ।
 बा॒ग्वै स॒र॒स्व॒ती वा॒चा वा॒ ऽए॒त॒द॒शि॒श्व॒नौ य॒ज्ञ॒स्य शि॒रः
 प॒र॒त्य॒ध॒त्ता॒न्ता॒वे॒वैत॒त्प्री॒णा॒ति त॒स्मा॒दा॒ह स॒र॒स्व॒त्यै पि॒न्व॒
 स्वे॒ति ॥ १२ ॥ 'इ॒न्द्रा॒य पि॒न्वस्वे॒'ति । इ॒न्द्रो वै य॒ज्ञ॒स्य
 दे॒व॒ता सा॒ यैव॒ य॒ज्ञ॒स्य दे॒व॒ता त॒यैवै॒त॒द॒शि॒श्व॒नौ य॒ज्ञ॒स्य शि॒रः
 प॒र॒त्य॒ध॒त्ता॒न्ता॒वे॒वैत॒त्प्री॒णा॒ति त॒स्मा॒दा॒हे॒न्द्रा॒य पि॒न्वस्वे॒ति
 ॥ १३ ॥ अ॒थ वि॒ष्णु॒षोऽभि॒मन्त्र॑यते । 'स्वा॒हे॒न्द्र॒वत्स्वा॒हे॒न्द्र॒व॒'
 दि॒ती॒न्द्रो वै य॒ज्ञ॒स्य दे॒व॒ता सा॒ यैव॒ य॒ज्ञ॒स्य दे॒व॒ता ता॒मे॒वै॒
 त॒त्प्री॒णा॒ति त॒स्मा॒दा॒ह स्वा॒हे॒न्द्र॒वत्स्वा॒हे॒न्द्र॒व॒दि॒ति त्रि॒ष्कृ॒त्
 ऽआ॒ह त्रि॒वृ॒द्धि॒ य॒ज्ञोऽव॑र॒थं स्वा॒हा॒का॒र॒ङ्क॒रो॒ति प॒रा॒न्दे॒व॒ता॒
 म॒सा॒वे॒व ब॒न्धुः ॥ १४ ॥ अ॒था॒स्यै स्त॒नम॑भि॒पद्य॑ते । 'य॒स्ते
 स्त॒नः श॒श॒यो यो म॒योभू॑'रि॒ति य॒स्ते स्त॒नो नि॒हि॒तो गु॒हा॒
 या॒मि॒त्ये॒वै॒त॒दा॒ह 'यो र॑त्न॒धा व॒सु॒वि॒द्यः सु॒दु॒त्र' ऽइ॒ति यो
 ध॒ना॒ना॒न्दा॒ता व॒सु॒वि॒त्प॒णा॒ख्य ऽइ॒त्ये॒वै॒त॒दा॒ह 'ये॒न वि॒श्वा
 पु॒ष्य॒सि वा॒र्या॒णी'ति ये॒न स॒र्वा॒न्दे॒वा॒न्स॒र्वा॒णि भू॒ता॒नि
 वि॒भर्षी॑त्ये॒वै॒त॒दा॒ह 'स॒र॒स्व॒ति त॒मिह॑ धा॒तवे॑ऽक॑'रि॒ति बा॒ग्वै
 स॒र॒स्व॒ती सै॒षा घ॑र्म॒दु॒घा य॒ज्ञो वै बा॒ग्य॒ज्ञम॑स्म॒भ्यम्प्र॑य॒
 च्छ ये॒न दे॒वा॒न्प्री॒णा॒मे॒त्ये॒वै॒त॒दा॒हाथ॑ गा॒र्ह॒प॒त्य॒स्या॒र्द्ध॒मै॒त्यु॒र्व॒न्त॒
 रि॒क्षम॑न्वे॒मी॒त्य॒सा॒वे॒व ब॒न्धुः ॥ १५ ॥ अ॒थ श॒फा॒वा॒द॒त्ते ।
 'गा॒र्य॒त्र॒ञ्छ॒न्दो॑ऽसि त्रै॒ष्टु॒भ॒ञ्छ॒न्दो॑ऽसी॒ति गा॒य॒त्रेण॑ चै॒वैना॒

(१) शु० य० सं० ३८. ४। (२) शु० य० सं० ३८. ४। (३) शु०
 य० सं० ३८. ४। (४) शु० य० सं० ३८. ५। (५) शु० य० सं० ३८. ५।
 (६) शु० य० सं० ३८. ५। (७) शु० य० सं० ३८. ५। (८) शु० य० सं०
 ३८. ५। (९) शु० य० सं० ३८. ६।

वेतत्रैष्टुभेन च च्छन्दसादत्ते 'द्यावापृथिवीब्भ्यान्त्वा परि-
 गृह्णामी'तीमे वै द्यावापृथिवी परीशासावादित्यः प्रवर्ग्योऽ-
 मुन्तदादित्यमाब्भ्यान्त्यावापृथिवीब्भ्याम्परिगृह्णात्यथ मौञ्जेन
 वेदेनोपमाष्टर्यसावेव बन्धुः ॥ १६ ॥ अथोपयमन्योपगृह्णणा-
 ति । 'अन्तरिक्षेणोपयच्छामी'त्यन्तरिक्षं वा ऽउपयमन्य-
 न्तरिक्षेण हीदः सर्वमुपयतमथो ऽउदरं वा ऽउपयमन्युद-
 रेण हीदः सर्वमन्नाद्यमुपयतन्तस्मादाहान्तरिक्षेणोपयच्छा-
 मीति ॥ १७ ॥ अथाजाक्षीरमानयति । तप्तो वा ऽएष
 शुशुचानो भवति तमेवैतच्छमयति तस्मिञ्छान्ते गोक्षी-
 रमानयति ॥ १८ ॥ 'इन्द्राश्वने'ति । इन्द्रो वै यज्ञस्य
 देवता सा यैव यज्ञस्य देवता तामेवैतत्प्रीणात्यश्वनेत्य-
 श्वनोवैवैतदाहाश्वनौ वा ऽएतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्ता-
 न्तावेवैतत्प्रीणाति तस्मादाहेन्द्राश्वनेति ॥ १९ ॥ 'मधुर्नैः
 सारघस्ये'ति । एतद्वै मधु सारघ'ह्वर्मम्पाते'ति रसम्पातेत्ये-
 वैतदाह 'वसव' ऽइत्येते वै वसव ऽएते हीदः सर्वं वास-
 यन्ते 'यजत वा'डिति तद्यथा वषट्कृतः हुतमेवमस्यैतद्भवति ॥ २० ॥ 'स्वाहा सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनय' ऽइति ।
 सूर्यस्य ह वा ऽएको रश्मिवृष्टिवनिर्नाम येनेमाः
 सर्वाः प्रजा बिभर्ति तमेवैतत्प्रीणाति तस्मादाह स्वाहा
 सूर्यस्य रश्मये वृष्टिवनय ऽइत्यवरुणं स्वाहाकारङ्करोति
 परान्देवतामसावेव बन्धुः ॥ २१ ॥ अथैतद्वै । आयुरेतज्ज्योतिः

(१) शु० य० सं० ३८. ६ । (२) शु० य० सं० ३८. ६ । (३) शु० य० सं० ३८. ६ । (४) शु० य० सं० ३८. ६ । (५) शु० य० सं० ३८. ६ । (६) शु० य० सं० ३८. ६ । (७) शु० य० सं० ३८. ६ । (८) शु० य० सं० ३८. ६ ।

प्रविशति य एतमनु वा ब्रूते भक्षयति वा तस्य व्रत-
चर्या वा सृष्टौ ॥ २२ ॥

द्वितीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे प्रथमः प्रपाठकः ॥ १ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १३२ ॥

— ० —

[प्रवर्ग्यानुष्ठानम्]

स यत्रैतां होतांन्वाह । ‘प्रैतुं ब्रह्मणस्पतिः प्र
देव्येतु सूनृते’ति तदङ्क्युः प्राहुदायन्वातनामानि
जुहोत्येतद्वै देवा ऽअविभयुर्ष्यद्वै न ऽइममन्तरा रक्षांस्सि
नाष्ट्रा न हन्युरिति तमेतत्पुरैवाहवनीयात्स्वाहाकारेणा-
जुह्वुस्तद् हुतमेव सन्तमग्नावजुह्वुस्तथो ऽएवैनमेष एत-
त्पुरैवाहवनीयात्स्वाहाकारेण जुहोति तद् हुतमेव सन्त-
मग्नौ जुहोति ॥ १ ॥ ‘समुद्राय त्वा वाताय स्वाहे’ति ।
अयं वै समुद्रो योऽयम्पवत एतस्माद्वै समुद्रात्सर्वे देवाः
सर्वाणि भूतानि समुद्रवन्ति तस्मा एवैनञ्जुहोति तस्मा
दाह समुद्राय त्वा वाताय स्वाहा ॥ २ ॥ ‘सरिरोय त्वा
वाताय स्वाहे’ति । अयं वै सरिरो योऽयम्पवत एत-
स्माद्वै सरिरात्सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि सहेरते तस्मा
एवैनञ्जुहोति तस्मादाह सरिरोय त्वा वाताय स्वाहा
॥ ३ ॥ ‘अनाधृष्याय त्वा वाताय स्वाहा प्रतिधृष्याय त्वा

वाताय स्वाहे'ति । अयं वा ऽअनाधृष्योऽप्प्रतिधृष्यो योऽ-
यम्पवते तस्मा ऽएवैनञ्जुहोति तस्मादाहानाधृष्याय त्वा
वाताय स्वाहा प्रतिधृष्याय त्वा वाताय स्वाहेति ॥ ४ ॥
'अवस्यवे त्वा वाताय स्वाहाशिमिदाय त्वा वाताय
स्वाहे'ति । अयं वा ऽअवस्युरशिमिदो योऽयम्पवते तस्मा
ऽएवैनञ्जुहोति तस्मादाहावस्यवे त्वा वाताय स्वाहा-
शिमिदाय त्वा वाताय स्वाहेति ॥ ५ ॥ 'इन्द्राय त्वा
वसुमते रुद्रवते स्वाहे'ति । अयं वा ऽइन्द्रो योऽयम्पवते
तस्मा ऽएवैनञ्जुहोति तस्मादाहेन्द्राय त्वेति वसु-
मते रुद्रवत ऽइति तदिन्द्रमेवानु वसूँश्च रुद्राँश्चाभजत्यथो
प्रातःसवनस्य चैवैतन्माध्यन्दिनस्य च सवनस्य रूप-
ङ्क्रियते ॥ ६ ॥ 'इन्द्राय त्वादित्यवते स्वाहे'ति । अयं
वा ऽइन्द्रो योऽयम्पवते तस्मा ऽएवैनञ्जुहोति तस्मा-
दाहेन्द्राय त्वेत्यादित्यवत ऽइति तदिन्द्रमेवावादित्याना-
भजत्यथो तृतीयसवनस्यैवैतद्रूपङ्क्रियते ॥ ७ ॥ 'इन्द्राय
त्वाभिमातिगन्धे स्वाहे'ति । अयं वा ऽइन्द्रो योऽयम्पवते
तस्मा ऽएवैनञ्जुहोति तस्मादाहेन्द्राय त्वेत्यभिमातिगन्ध
ऽइति सपत्नो वा ऽअभिमातिरिन्द्राय त्वा सपत्नगन्ध
ऽइत्येवैतदाह सोऽस्योद्धारो यथा इष्टस्योद्धार ऽएवमस्यैष
ऽऋते देवेभ्यः ॥ ८ ॥ 'सवित्रे त्व ऽऋभुमते विभुमते
वाजवते स्वाहे'ति । अयं वै सविता योऽयम्पवते तस्मा

ऽएवैनञ्जुहोति तस्मादाह सवित्रे त्वेष्टृभुमते विभुमते
 ब्राजवत ऽहुति तदस्मिन्निवृत्तश्वान्देवानन्वाभजति ॥ ९ ॥
 'बृहस्पतये त्वा विश्वदेव्यावते स्वाहे'ति । अयं वै
 बृहस्पतिर्व्योऽयम्पवते तस्मा ऽएवैनञ्जुहोति तस्मादाह
 बृहस्पतये त्वेति विश्वदेव्यावत ऽहुति तदस्मिन्निवृ-
 त्तश्वान्त्सर्वान्देवानन्वाभजति ॥ १० ॥ 'यमाय त्वाङ्गि-
 रस्वते पितृमते स्वाहे'ति । अयं वै यमो योऽयम्पवते
 तस्मा ऽएवैनञ्जुहोति तस्मादाह यमाय त्वेत्यङ्गिरस्वते
 पितृमत ऽहुति यज्ञस्य शीर्षच्छिन्नस्य * पितृनगच्छन्नया
 वै पितरस्तानेवैतदन्वाभजति ॥ ११ ॥ द्वादशैतानि ना-
 मानि भवन्ति । द्वादश वै मासाः सँवत्सरस्य सँव-
 त्सर ऽएष य ऽएष तपत्येष ऽउ प्रवर्ग्यस्तदेतमेवै-
 तत्प्रीणाति तस्माद्द्वादश भवन्ति ॥ १२ ॥ अथोपयुमन्या
 महावीर ऽआनयति । 'स्वाहा घर्माये'त्येष वै घर्मो य
 ऽएष तपत्येष ऽउ प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्रीणाति तस्मा-
 दाह स्वाहा घर्मायेत्यवरथं स्वाहाकारुङ्करोति परान्देवता-
 मसावेव बन्धुः ॥ १३ ॥ आनीते जपति । 'स्वाहा
 घर्मः पित्र' ऽहुति यज्ञस्य शीर्षच्छिन्नस्य * पितृनग-
 च्छन्नया वै पितरस्तानेवैतत्प्रीणात्यवरथं स्वाहाकारुङ्क-
 रोति परान्देवतामसावेव बन्धुः ॥ १४ ॥ नानुवाक्या-

(१) शु० य० सं० १८. ८ । (२) शु० य० सं० ३८. ९ ।

* अत्र "रसे व्यक्षरत्स" इत्यधिकः पाठः 'ग' 'ज' पुस्तकयोः [] इति
 चिह्नान्तर्गत उपलभ्यते ।

(३) शु० य० सं० ३८. ९ । (४) शु० य० सं० ३८. ६ ।

मन्वाह । सकृदु ह्येव पराञ्चः पितरस्तस्मान्नानुवाक्या-
मन्वाहातिक्रम्याश्चाव्याह घर्मस्य यजेति वषट्कृते
जुहोति ॥ १५ ॥ 'विश्वं आशा दक्षिणस'दिति । सर्वा
आशा दक्षिणसदित्येवैतदाह 'विश्वान्देवानयादिहे'ति
सर्वान्देवानयाक्षीदिहेत्येवैतदाह 'स्वाहाकृतस्य घर्मस्य
मधोः पिबतमश्निवने'त्यश्निवनावेवैतदाहाश्निवनौ ह्येतद्य-
ज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्तान्तावेवैतत्प्रीणात्यवरथं स्वाहाकार-
ङ्करोति परान्देवतामसावेव बन्धुः ॥ १६ ॥ अथ हुत्वो-
र्द्धमुत्कम्पयति । 'दिवि धा इमं व्यजमिमं व्यजन्दिवि धा'
इत्यसौ वा आदित्यो घर्मो यजो दिवि वा एष हितो
दिवि प्रतिष्ठितस्तमेवैतत्प्रीणाति तस्मादाह दिवि धा
इमं व्यजमिमं व्यजन्दिवि धा इत्यनुवषट्कृते जुहोति
॥ १७ ॥ 'स्वाहाग्नये यज्ञियाये'ति । तस्विष्टकृद्भ्राजन-
मग्निर्हि स्विष्टकृच्छं व्यजुर्भ्य' इति यजुर्भिर्ह्येषोऽ-
स्मिँल्लोके प्रतिष्ठितस्तान्येवैतत्प्रीणात्यवरथं स्वाहा-
कारङ्करोति परान्देवतामसावेव बन्धुः ॥ १८ ॥ अथ ब्रह्मा-
नुमन्त्रयते । ब्रह्मा वा ऋत्विजाम्भिषक्तमस्तद्य एवऽ-
र्त्विजाम्भिषक्तमस्तेनैवैतद्यज्ञम्भिषज्यति ॥ १९ ॥ 'अ-
श्निवना घर्मम्पात'मिति । अश्निवनावेवैतदाहाश्निवनौ
ह्येतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्तान्तावेवैतत्प्रीणाति ॥ २० ॥

- (१) शु० य० सं० ३८. १० । (२) शु० य० सं० ३८. १० । (३) शु० य०
सं० ३८. १० । (४) शु० य० सं० ३८. ११ । (५) शु० य० सं० ३८. ११ ।
(६) शु० य० सं० ३८. ११ । (७) "स्तेनैवैनमेत०" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः पाठः ।
(८) शु० य० सं० ३८. १२ ।

‘हाद्वर्निमहर्द्दिवाभिरूतिभि’रिति । अनिरुक्तमनिरुक्तो वै
 प्रजापतिः प्रजापतिर्यज्ञस्तत्प्रजापतिमेवैतद्यज्ञम्भिषज्यति
 ॥ २१ ॥ ‘तन्त्रायिण’ ऽहुति । एष वै तन्त्रायी य ऽएष
 तपत्येष हीमाँल्लोकाँस्तन्त्रमिवानुसञ्चरत्येष ऽउ प्रवर्ग्य-
 स्तदेतमेवैतत्प्रीणाति तस्मादाह तन्त्रायिण ऽहुति ॥ २२ ॥
 ‘नमो द्यावापृथिवीभ्या’मिति । तदाभ्यान्द्यावापृथि-
 वीभ्यान्निहुते ययोरिदं सर्वमधि ॥ २३ ॥ अथ यज-
 मानः । यज्ञो वै यजमानो यज्ञेनैवैतद्यज्ञम्भिषज्यति ॥ २४ ॥
 ‘अपोतामश्निवना घर्म’मिति । अश्निवनावैतदाहाश्निवनौ
 ह्येतद्यज्ञस्य शिरः प्रत्यधत्तान्तावेवैतत्प्रीणाति ॥ २५ ॥
 ‘अनु द्यावापृथिवी ऽअमदसाता’मिति । तदिमे द्यावा-
 पृथिवी ऽआह ययोरिदं सर्वमधी‘हैव रातयः सन्त्विती-
 हैव नो धनानि सन्त्वित्येवैतदाह ॥ २६ ॥ अथ पिन्व-
 मानमनुमन्त्रयते * । ‘इषे पिन्वस्वे’ति वृष्ट्यै तदाह
 यदाहेषे पिन्वस्वेत्यू‘ज्जे पिन्वस्वे’ति यो वृष्ट्यादूर्गसो
 जायते तस्मै तदाह ‘ब्रह्मणे पिन्वस्वे’ति तद्ब्रह्मण ऽआह
 ‘क्षत्राय पिन्वस्वे’ति तत्क्षत्रायाह ‘द्यावापृथिवीभ्याम्पिन्व-
 स्वे’ति तदाभ्यान्द्यावापृथिवीभ्यामाह ययोरिदं सर्वमधि
 ॥ २७ ॥ स यदूर्द्धं पिन्वते । तद्यजमानाय पिन्वते

(१) शु० य० सं० ३८. १२ । (२) शु० य० सं० ३८. १२ । (३) शु० य० सं० ३८. १२ । (४) शु० य० सं० ३८. १३ । (५) शु० य० सं० ३८. १३ । (६) शु० य० सं० ३८. १३ ।

* का० श्रौ० सू० २६. ६. ८ ।

(७) शु० य० सं० ३८. १४ । (८) शु० य० सं० ३८. १४ । (९) शु० य० सं० ३८. १४ । (१०) शु० य० सं० ३८. १४ । (११) शु० य० सं० ३८. १४ ।

यत्प्राङ् तद्देवेभ्यो षुद्धक्षिणा तत्पितृभ्यो यत्प्रत्यङ् तत्पशु-
 भ्यो षदुदङ् तत्प्रजाया ऽनपराङ्मन्वेव यजमानस्योद्धौ
 ह्येव पिन्विताथ यान्दिशम्पिन्वते ताम्पिन्वते यदा
 शाम्यन्ति विष्णुषः ॥ २८ ॥ अथ प्राङ्विदङ्कुत्क्रामति* ।
 'धर्मासि सुधर्मे'त्येष वै धर्मो य एष तत्पत्येष हीदः
 सर्वन्धारयत्येतेनेदः सर्वन्धृतमेष ऽउ प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्री-
 णाति तस्मादाह धर्मासि सुधर्मेति ॥ २९ ॥ अथ खरे
 सादयति । 'अमेन्न्यस्मे नृम्णानि धारये'त्यक्कुक्ष्यन्नो
 धनानि धारयेत्येवैतदाह 'ब्रह्म धारय क्षत्रन्धारय विशन्धा-
 रये'त्येतत्सर्वन्धारयेत्येवैतदाह ॥ ३० ॥ अथ शाकलैर्जुहोति ।
 प्राणा वै शाकलाः प्राणानेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥ ३१ ॥
 'स्वाहा पूष्णे शरस' इति । अयं वै पूषा योऽयम्पवत
 एष हीदः सर्वम्पूष्ण्यत्येष ऽउ प्राणः प्राणमेवास्मिन्ने-
 तद्दधाति तस्मादाह स्वाहा पूष्णे शरस ऽइत्यवरथं
 स्वाहाकारङ्करोति परान्देवतामसावेव बन्धुर्हुत्वा मन्त्र्यमे
 परिधा ऽउपश्रयति ॥ ३२ ॥ 'स्वाहा ग्रावन्भ्य' ऽइति ।
 प्राणा वै ग्रावाणः प्राणानेवास्मिन्नेतद्दधाति हुत्वा
 मन्त्र्यमे परिधा ऽउपश्रयति ॥ ३३ ॥ 'स्वाहा प्रतिरवेभ्य'
 ऽइति । प्राणा वै प्रतिरवाः प्राणान्हीदः सर्वम्प्रतिरत-

(१) "न्वेव" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः । (२) "पिन्विताथ" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः ।

* 'धर्मासीत्युत्क्रामत्युत्तरपूर्वार्द्धम्' का० श्रौ० सू० २६. ६. ९ इति ।

(३) शु० य० सं० ३८. १४ । (४) शु० य० सं० ३८. १४ । (५) शु० य०
 सं० ३८. १४ । (६) शु० य० सं० ३८. १५ ।

(७) शु० य० सं० ३८. १५ । (८) शु० य० सं० ३८. १५ ।

प्राणानेवास्मिन्नेतद्दधाति हुत्वा मर्त्यमे परिधा ऽउप-
 श्रयति ॥ ३४ ॥ 'स्वाहा पितृभ्य ऽऊर्द्धवर्हिभ्यो घर्म-
 पावभ्य' ऽइति । अहुत्वैवोदङ्डीक्षमाणो दक्षिणाह्ने
 वर्हिष ऽउपगूहति यज्ञस्य शीर्षच्छिन्नस्य * पितृनगच्छ-
 त्रया वै पितरस्तानेवैतत्प्रीणात्यथ यन्न प्रेक्षते सकृदु-
 ह्येव पराञ्चः पितरः ॥ ३५ ॥ 'स्वाहा द्यावापृथिवी-
 भ्या'मिति । प्राणोदानौ वै द्यावापृथिवी प्राणोदाना-
 वेवास्मिन्नेतद्दधाति हुत्वा मर्त्यमे परिधा ऽउपश्रयति
 ॥ ३६ ॥ 'स्वाहा विश्वेभ्यो देवेभ्य ऽइति । प्राणा वै
 विश्वे देवाः प्राणानेवास्मिन्नेतद्दधाति हुत्वा मर्त्यमे
 परिधा ऽउपश्रयति ॥ ३७ ॥ 'स्वाहा रुद्राय रुद्रहूतय'
 ऽइति । अहुत्वैव दक्षिणेक्षमाणः प्रतिप्रस्थात्रे प्रय-
 च्छति तः स ऽउत्तरतः शालाया ऽउदञ्चन्निरस्यत्येषा
 ह्येतस्य देवस्य दिक्स्वायामेवैनमेतद्दिशि प्रीणात्यथ यन्न
 प्रेक्षते नेदमा रुद्रो हिनसदिति ॥ ३८ ॥ सप्तैता ऽआहु-
 तयो भवन्ति । सप्त वा ऽइमे शीर्षंप्राणास्तानेवास्मि-
 न्नेतद्दधाति ॥ ३९ ॥ अथ महावीरादुपयमन्याम्प्रत्यानयति ।
 'स्वाहा सज्ज्योतिषा ज्योति'रिति ज्योतिर्वा ऽहुतरस्मि-
 न्नप्यो भवति ज्योतिरितरस्यान्ते ह्येतदुभे ज्योतिषी सङ्ग-
 च्छेते ऽअवरथं स्वाहाकारङ्करोति परान्देवतामसावेव बन्धुः

* अत्र "रसो व्यक्षरत्स" इत्यधिकः पाठः 'ग' 'ज' पुस्तकयोः [] इति
 विहान्तर्गत उपलभ्यते ।

(१) शु० य० सं० ३८. १५ । (२) शु० य० सं० ३८. १५ । (३) शु० य० सं०
 ३८. १५ । (४) शु० य० सं० ३८. १६ । (५) शु० य० सं० ३८. १६ ।

॥ ४० ॥ * अथ रौहिणौ जुहोति । 'अर्हः केतुना जुषतां
सुज्योतिज्योतिषा स्वाहे'त्यसावेव बन्धू 'रौत्रिः केतुना
जुषतां सुज्योतिज्योतिषा स्वाहे'त्यसावेव बन्धुः ॥ ४१ ॥
अथ यजमानाय घर्मोच्छिष्टम्प्रयच्छति । स उपहवमिष्ट्वा
भक्षयति 'मधु हुतमिन्द्रतमे ऽअग्नाविति मधु हुतमिन्द्र-
यवत्तमे ऽअग्नावित्येवैतदाहा'श्रयाम ते देव घर्म नमस्ते
ऽअस्तु मा मा हिंसी'रित्याशिषमेवैतदाशास्ते ॥ ४२ ॥
अथ दक्षिणतः सिकता उपकीर्णा भवन्ति । तन्मार्ज-
यन्ते य एव मार्जालीये बन्धुः सोऽत्रानुप्रहरति शाक-
लानथोपसदा चरन्त्येतदु यज्ञस्य शिरः संस्कृतं व्यथा
यथैनन्तदश्विनौ प्रत्यधत्ताम् ॥ ४३ ॥ तन्न प्रथमयज्ञे
प्रवृज्यात् । एनस्य हि तदथो नेन्म ऽहुन्द्रः शिरश्छिनद-
दिति द्वितीये वै तृतीये वापशीर्ष्णा ह्येवाग्रे यज्ञेन देवा
ऽअर्चन्तः श्राम्यन्तश्चेरुस्तस्माद्वितीये वै तृतीये वाथो
तप्तो वा एष शुशुचानो भवति ॥ ४४ ॥ तं व्यप्रथम-
यज्ञे प्रवृज्यात् । एषोऽस्य तप्तः शुशुचानः प्रजाञ्च
पशूँश्च प्रदहेदथो ऽआयुः प्रमायुको यजमानः स्यात्त-
स्माद्वितीये वै तृतीये वा ॥ ४५ ॥ तन्न सर्वस्मा ऽइव
प्रवृज्यात् । सर्वं वै प्रवर्ग्यो नेत्सर्वस्मा ऽइव
सर्वङ्करवाणीति यो न्वेव ज्ञातस्तस्मै प्रवृज्याद्यो वास्य-
प्रियः स्याद्यो वानूचानोऽनूकेनैनम्प्राप्नुयात् ॥ ४६ ॥

* अत्र शतम् ७००० ।

(१) शु० य० सं० ३८. १६ । (२) शु० य० सं० ३८. १६ । (३) शु० य०
सं० ३८. १६ । (४) शु० य० सं० ३८. १६ ।

सहस्रे ष्वृज्यात् । सर्वं वै सहस्रं सर्वमेष सर्व-
वेदसे ष्वृज्यात्सर्वं वै सर्ववेदसः सर्वमेष विश्व-
जिति सर्वपृष्टे ष्वृज्यात्सर्वं वै विश्वजित्सर्वपृष्टं
सर्वमेष वाजपेये राजसूये ष्वृज्यात्सर्वं हि तत्सत्रे
ष्वृज्यात्सर्वं वै सत्रं सर्वमेष एतान्यस्य प्रवर्जना-
न्यतो नान्यत्र ॥ ४७ ॥ तदाहुः । यदुपशिरा ऽअप्रव-
ग्योऽथ केनास्याग्निहोत्रं शीर्षणवद्भवतीत्याहवनीयेनेति
ब्रूयात्कथं न दर्शपूर्णमासावित्याज्येन च पुरोडाशेन चेति
ब्रूयात्कथं चातुर्मास्यानीति पयस्ययेति ब्रूयात्कथं पशु-
बन्ध इति पशुना च पुरोडाशेन चेति ब्रूयात्कथं
सौम्योऽद्भिर इति हविर्दानेनेति ब्रूयात् ॥ ४८ ॥ अथो
ऽआहुः । यज्ञस्य शीर्षच्छिन्नस्य शिर एतद्देवाः प्रत्य-
दधुर्म्यदातिथ्यन्न ह वा ऽअस्यापशीर्ष्णा केन चन यज्ञेनेष्ट-
म्भवति य एवमेतद्देव ॥ ४९ ॥ तदाहुः । यत्प्रणीताः
प्रणयन्ति यज्ञेऽथ कस्मादुत्र न प्रणयतीति शिरो वा
एतद्यज्ञस्य यत्प्रणीताः शिरः प्रवग्यो नेच्छिरसा शिरो-
भ्यारोह्याणीति ॥ ५० ॥ तदाहुः । यत्प्रयाजानुयाजा
ऽअन्यत्र भवन्त्यथ कस्मादुत्र न भवन्तीति प्राणा वै
प्रयाजानुयाजाः प्राणा ऽअवकाशाः प्राणाः शाकला
नेत्प्राणैः प्राणानभ्यारोह्याणीति ॥ ५१ ॥ तदाहुः ।
यदाज्यभागावन्यत्र जुह्वत्यथ कस्मादुत्र न जुहोतीति
चक्षुषी वा एते यज्ञस्य यदाज्यभागौ चक्षुषी रौहिणौ
नेच्चक्षुषा चक्षुरभ्यारोह्याणीति ॥ ५२ ॥ तदाहुः । यद्वा-

नस्पत्यैर्देवैर्बभूवो जुह्वत्यथ कस्मादेतस्मिन्मयेनैव जुहोतीति
यज्ञस्य शीर्षच्छिन्नस्य रसो व्यक्षरत्स ऽइमे द्यावापृथिवी
ऽअगच्छद्यन्मृदियन्तद्यदापोऽसौ तन्मृदुश्चापाश्च महा-
वीराः कृता भवन्ति तेनैवेनमेतद्रसेन समर्द्धयति कृत्स्न-
ङ्करोति ॥ ५३ ॥ स यद्वानस्पत्यः स्यात् । प्रदह्येत यद्धि-
रणमयः स्यात्प्रलीयेत यल्लोहमयः स्यात्प्रसिच्येत यद-
यस्मयः स्यात्प्रदहेत्परीशासावथैष ऽएवैतस्मा ऽअतिष्ठत
तस्मादेतस्मिन्मयेनैव जुहोति ॥ ५४ ॥ अथैतद्वै । आयु-
रेतज्ज्योतिः प्रविशति य ऽएतमनु वा ब्रूते भक्षयति वा
तस्य व्रतचर्या वा सृष्टौ ॥ ५५ ॥

द्वितीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

इति द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥

[प्रवर्ग्योत्सादनम्]

स वै तृतीयेऽहन् । षष्ठे वा द्वादशे वा प्रवर्ग्योप-
सदौ समस्य प्रवर्ग्यमुत्सादयत्युत्सन्नमिव हीदः शिर-
स्तद्यदेतमभितो भवति तत्सर्वः समादायाग्रेण शाला-
मन्तर्वेद्युपसमायन्ति ॥ १० ॥ अथाग्नीद्धः । आहवनीये*
त्रीञ्छालाकानुपकल्पयते तेषामेकमुज्ज्वल्य मुखदग्ध्रे धार-
यमाणो जुहोति यज्ञस्य शीर्षच्छिन्नस्य शुगुदक्कामत्सेमाँ-

* तथा च कात्यायनः—‘आहवनीये त्रीञ्छालाकान्प्रदीप्य प्रदीप्याग्नीध्रो धारयति शतरु-
द्रियवत्प्रतिलोमं प्रमाणेषु’ (का० श्रौ० सू० ३६. ७. ३) इति ।

ल्लोकानविशत्तयैवैनमेतच्छुचा समर्द्धयति कृत्स्नङ्करोति
 ॥ २ ॥ अथ यन्मुखदग्धे । उपरीव वै तद्यन्मुखदग्ध-
 मुपरीव तद्यदसौ लोकस्तद्यामुँल्लोकः शुगाविशत्तयैवैनमे-
 तच्छुचा समर्द्धयति कृत्स्नङ्करोति ॥ ३ ॥ 'यै ते घर्म-
 दिव्या शु'गिति । यैव दिव्या शु'ग्या गायत्र्याऽं हवि-
 र्द्धाने' इति यैव गायत्र्याऽं हविर्द्धाने 'सा त ऽआप्या-
 यतान्निष्ठयायतान्तस्यै ते स्वाहे'ति नात्र तिरोहितमिवास्ति
 ॥ ४ ॥ अथ द्वितीयमुज्ज्वल्य । नाभिदग्धे धारयमाणो
 जुहोति मध्यमिव वै तद्यन्नाभिदग्धममध्यमिवान्तरिक्षलोक-
 स्तद्यान्तरिक्षलोकः शुगाविशत्तयैवैनमेतच्छुचा समर्द्धयति
 कृत्स्नङ्करोति ॥ ५ ॥ 'यै ते घर्मान्तरिक्षे शु'गिति । यैवा-
 न्तरिक्षे शु'ग्या त्रिष्टुब्भ्याग्नीद्धे' इति यैव त्रिष्टुब्भ्याग्नीद्धे
 'सा त ऽआप्यायतान्निष्ठयायतान्तस्यै ते स्वाहे'ति नात्र तिरो-
 हितमिवास्ति ॥ ६ ॥ [अर्थः प्रपाठकः ॥ ६१ ॥] अथ तृतीयम-
 भ्याधाय । तस्मिन्नासीनो जुहोत्यध ऽइव वै तद्यदासीनोऽध
 ऽइव तद्यदयँल्लोकस्तद्येमँल्लोकः शुगाविशत्तयैवैनमेतच्छुचा
 समर्द्धयति कृत्स्नङ्करोति ॥ ७ ॥ 'यै ते घर्म पृथिव्याऽं
 शु'गिति । यैव पृथिव्याऽं शु'ग्या जगत्याऽं सदस्ये'ति
 यैव जगत्याऽं सदस्या 'सा त ऽआप्यायतान्निष्ठयायता-
 न्तस्यै ते स्वाहे'ति नात्र तिरोहितमिवास्ति ॥ ८ ॥ अथो-

(१) शु० य० सं० ३८. १८ । (२) शु० य० सं० ३८. १८ । (३) शु० य० सं० ३८. १८ । (४) शु० य० सं० ३८. १८ । (५) शु० य० सं० ३८. १८ । (६) शु० य० सं० ३८. १८ । (७) शु० य० सं० ३८. १८ । (८) शु० य० सं० ३८. १८ । (९) शु० य० सं० ३८. १८ ।

पनिष्कामति । 'क्षत्रस्य त्वा. परस्पाये'त्येतद्वै द्वैवं क्षत्रं ख्य
 ऽएष तपत्यस्य त्वा मानुषस्य क्षत्रस्य परस्पायेत्येवैतदाह
 'ब्रह्मणस्तद्वस्पाही'ति ब्रह्मण ऽआत्मानङ्गोपायेत्येवैतदाह
 'विशस्वो धर्मणा वय'मिति यज्ञो वै विध्यज्ञस्य त्वारिष्ट्या
 ऽइत्येवैतदाह 'नुक्कामाम सुविताय नव्यस' ऽइति यज्ञस्य-
 त्वारिष्ट्या ऽअहलाया ऽइत्येवैतदाह ॥ ९ ॥ अथाह साम
 गायेति । साम ब्रूहीति वा गायेति त्वेव ब्रूयाद्गायन्ति हि
 साम तद्यत्साम गायति नेदिमाव्वहिर्द्धा यज्ञाच्छरीरान्नाष्ट्रा
 रक्षाथंसि हिनसन्निति साम हि नाष्ट्राणाथं रक्षसामप-
 हुन्ता ॥ १० ॥ आग्नेय्याङ्गायति । अग्निर्हि रक्षसामपह-
 न्तातिच्छन्दसि गायत्येषा वै सर्वाणि छन्दांसि यदु-
 तिच्छन्दास्तस्मादुतिच्छन्दसि गायति ॥ ११ ॥ स गायति ।
 अग्निष्टपति प्रतिदहत्यहावोऽहाव ऽइति तन्नाष्ट्रा ऽएवै-
 तद्रक्षाथंस्यतोऽपहन्ति ॥ १२ ॥ त ऽउदञ्चो निष्कामन्ति ।
 जघनेन चात्वालमग्नेणाग्नीद्धमेघा हि यज्ञस्य द्वाह स
 यस्यान्ततो दिश्यापो भवन्ति तद्यन्ति ॥ १३ ॥ तं
 वै परिण्यन्द ऽउत्सादयेत् । तप्तो वा ऽएष शुशुचानो
 भवति तं खदस्यामुत्सादयेदिमामस्य शुशुच्छेद्यदुप्सूत्सा-
 दयेदुपोऽस्य शुशुच्छेद्यथ यत्परिण्यन्द ऽउत्सादयति तथो
 ह नैवापो हिनस्ति नेमां खदुहाप्सु न प्रास्यति तेनापो
 न हिनस्त्यथ यत्समन्तमापहं परियन्ति शान्तिर्वा ऽआप-

(१) शु० य० सं० ३८. १९ । (२) "परस्पाये०" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः ।
 (३) शु० य० सं० ३८. १९ । (४) शु० य० सं० ३८. १९ । (५) शु० य० सं०
 ३८. १९ । (६) "वै तद्र०" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः ।

स्तेनो ऽहमान्नं हिनस्ति तस्मात्परिण्यन्द ऽउत्सादयेत्
 ॥ १४ ॥ उत्तरवेदो त्वेवोत्सादयेत् । यज्ञो वा ऽउत्तरवेदिः
 शिरः प्रवर्ग्यो यज्ञ ऽएवैतच्छिरः प्रतिदधाति ॥ १५ ॥
 उत्तरनाभ्या स॒थ्सृष्टम् । प्रथमम्प्रवर्ग्यमुत्सादयति
 बाग्वा ऽउत्तरनाभिः शिरः प्रवर्ग्यः शीर्षस्तद्वाचन्दधाति
 ॥ १६ ॥ 'चतुःसक्ति'रिति । एष वै चतुःसक्तिर्य एष
 तपति दिशो ह्येतस्य सक्तयस्तस्मादाह चतुःसक्तिरिति
 ॥ १७ ॥ 'नोभिर्ऋतस्य सप्रथा' ऽइति । सत्यं वा ऽऋतः
 सत्यस्य नाभिः सप्रथा ऽइत्येवैतदाह 'स नो विश्वायुः
 सप्रथा' ऽइति स नः सर्वायुः सप्रथा ऽइत्येवैतदाह
 ॥ १८ ॥ 'अपे द्वेषो ऽअप ह्वर' ऽइति । नात्र तिरोहित-
 मिवास्त्य'इयव्रतस्य सश्चिमे'त्यन्यद्वा ऽएतस्य व्रतमन्यन्नम-
 नुष्याणान्तस्मादाहाइयव्रतस्य सश्चिमेत्यवमितरौ प्राञ्चौ
 तत्त्रिवृत्त्रिवृद्धीदः शिरः ॥ १९ ॥ पुरस्तादुपशयाम्मृदम् ।
 मा॒थ्समेवास्मिन्नेतद्दधाति तदभितः परीशासौ * बाहू
 ऽएवास्मिन्नेतद्दधात्यभितः परे रौहिणहवन्यौ सुचौ
 हस्तावेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥ २० ॥ उत्तरतोऽब्धिम् † । तद्धि
 तस्या ऽआयतनन्दक्षिणतः सम्प्राडासन्दीन्तद्धि तस्या
 ऽआयतनमुत्तरतः कृष्णणाजिनन्तद्धि तस्यायतनः सर्वतो
 धवित्राणि ‡ प्राणा वै धवित्राणि प्राणानेवास्मिन्नेतद्द-

(१) शु० य० सं० ३८. २० । (२) शु० य० सं० ३८. २० । (३) शु० य० सं० ३८. २० । (४) शु० य० सं० ३८. २० । (५) शु० य० सं० ३८. २० ।

* 'परीशासावभितः' (का० श्रौ० सू० २६. ७. १७) इति ।

† 'अभिमुसरतः' (का० सू० २६. ७. १९) इति ।

‡ का० श्रौ० सू० २६. ७. २२ ।

धाति त्रीणि भवन्ति त्रयोऽवै प्राणाः प्राण उदानो
 व्यानस्तानेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥२१॥ अथैतद्रज्जुसन्दानम् ।
 उपयमन्यामाधाय पश्चात्प्राचीमासादयत्युदरमेवास्मि-
 न्नेतद्दधाति तदभितः पिन्वने ऽआण्डावेवास्मिन्नेतद्दधा-
 त्याण्डाभ्यां हि वृषा पिन्वते पश्चात्स्थूणामयूखमूरू
 ऽएवास्मिन्नेतद्दधाति पश्चाद्रौहिणकपाले जानुनी ऽएवा-
 स्मिन्नेतद्दधाति ते यदेककपाले भवत ऽएककपाले ऽइव
 हीमे जानुनी पश्चाद्धृष्टी पादावेवास्मिन्नेतद्दधाति पादा-
 भ्यां हि धृष्टम्प्रहरत्युत्तरतः खरौ प्रचरणीयौ तद्धि
 तयोरायतनन्दक्षिणतो मार्जालीयन्तद्धि तस्यायतनम् ॥२२॥
 अथास्मिन्नप्य ऽआनयति । 'घर्मैतत्ते पुरीष'मित्यन्नं वै
 पुरीषमन्नमेवास्मिन्नेतद्दधाति 'तेनै बर्द्धस्व चा च प्या-
 यस्वे'ति नात्र तिरोहितमिवास्ति 'वर्द्धिषीमहि च वयमा
 च प्यासिषीमही'त्याशिषमेवैतद्दाशास्ते ॥ २३ ॥ स वै
 न सर्वमिवानयेत् । नेद्यजमानात्परागन्नमसदित्यर्द्धं वा
 भूयो वा परिशिनष्टि तस्मिन्नपराह्णे यजमानाय ब्रत-
 मभ्युत्तिच्छय प्रयच्छति तद्यजमान ऽएवैतद्ब्राह्मण-
 दधाति तथो ह यजमानान्न परागन्नम्भवति ॥ २४ ॥ अ-
 थैनमन्निः परिषिञ्चति । शान्तिर्वा ऽआपः शमयत्येवैन-
 मेतत्सर्वतः परिषिञ्चति सर्वत ऽएवैनमेतच्छमयति
 त्रिष्वृत्तः परिषिञ्चति त्रिवृद्धि यज्ञः ॥ २५ ॥ अथाह

वार्षाहरः साम गायेति । एष वै ऋषा हरिष्य ऽएष
 तपत्येष ऽउ प्रवर्ग्यस्तदेतमेवैतत्प्रीणाति तस्मादाह
 वार्षाहरः साम गायेति ॥ २६ ॥ अथ चात्वाले मार्जयन्ते ।
 'सुमित्रिया न ऽआप ऽओषधयः सन्तिव'त्यञ्जलिनाप
 ऽउपाचति वज्रो वा ऽआपो वज्जेणैवैतन्मित्रधेयङ्कुरुते
 'दुर्मित्रियास्तस्मै सन्तु योऽस्मान्द्रेष्टि यश्च वयन्दिष्म'
 ऽइति यामस्य दिशन्द्रेष्यः स्यात्तान्दिशम्परासिञ्चेत्तेनैव
 तम्पराभावयति ॥ २७ ॥ अथ प्राडिवोदङ्कुत्क्रामति ।
 'उद्वयन्तमसस्परी'ति पाप्मा वै तमः पाप्मानमेव तमोऽ-
 पहते 'स्वैः पश्यन्त ऽउत्तर'मित्ययं वै लोकोऽद्भ्य ऽउत्तरोऽ-
 स्मिन्नेव लोके प्रतितिष्ठति 'देवन्देवन्ना सूर्यमगन्म
 ज्योतिरुत्तम'मिति स्वर्गो वै लोकः सूर्यो ज्योतिरुत्तमः
 स्वर्गः ऽएव लोकेऽन्ततः प्रतितिष्ठत्यनपेक्षमेत्याहवनीये
 समिधमब्ध्यादधाति 'समिदसि तेजोऽसि तेजो मयि
 धेही'त्याशिषमेवैतदाशास्ते ॥ २८ ॥ अथ प्रसुते दधि-
 घर्मेण चरन्ति । यज्ञो वै सोमः शिरः प्रवर्ग्यो यज्ञ
 ऽएवैतच्छिरः प्रतिदधाति माध्यन्दिने सवन ऽएतद्वा
 ऽइन्द्रस्य निष्केवल्ल्यः सवनं ऋग्माध्यन्दिनः सवनं
 स्व ऽएवैनमेतद्भागो प्रीणाति स्तुते माध्यन्दिने पवमाने
 प्राणो वै माध्यन्दिनः पवमानः प्राणमेवास्मिन्नेतद्-
 धात्यग्निहोत्रहवणया मुखं वा ऽएतद्यज्ञानां ऋदग्निहोत्रः

(१) शु० य० सं० ३८. २३ । (२) शु० य० सं० ३८. २३ । (३) शु०
 य० सं० ३८. २४ । (४) शु० य० सं० ३८. २४ । (५) शु० य० सं० ३८. २४ ।
 (६) शु० य० सं० ३८. २५ ।

शीर्षस्तन्मुखन्दधाति ॥ २९.॥ स ऽआनीयमान ऽआह ।
 होतवृदस्व यत्ते वाद्यमिति वृदते ह्यत्र होताथोपोत्तिष्ठन्नाह
 'श्रूतः हवि'रिति श्रातः हि भवत्यतिक्रम्याश्राव्याह
 दधिघर्मस्य यजेति वषट्कृते जुहोत्यनुवषट्कृत ऽआह-
 रति भक्षन्तं यजमानाय प्रयच्छति ॥ ३० ॥ स ऽउप-
 हवमिष्ट्वा भक्षयति । 'मयि त्यदिन्द्रियम्बृह'दित्येतद्वा
 ऽइन्द्रियम्बृहद्य ऽएष तपति 'मयि दुक्षो मयि कृतु'रिति
 कृतुदक्षावेवात्मन्धत्ते 'घर्मस्त्रिशुग्विराजती'ति घर्मो
 ह्येष त्रिशुग्विराजति 'विराजा ज्योतिषा सह'ति विराजा
 ह्येष ज्योतिषा सह 'ब्रह्मणा तेजसा सह'ति ब्रह्मणा
 ह्येष तेजसा सह 'पयसो रेत ऽआभृत'मिति पयसो ह्येत-
 द्रेत ऽआभृत'न्तस्य दोहमशीमह्युत्तरामुत्तराथं समा'मित्या-
 शिषमेवैतद्दाशास्तेऽथ चात्वाले मार्जयन्तेऽसावेव वन्धुः
 ॥ ३१ ॥ अथातो दुक्षिणानाम् । सुवर्णः हिरण्यः
 शतमानम्ब्रह्मणे ददात्यासीनो वै ब्रह्मा यशः शयानः
 हिरण्यन्तस्मात्सुवर्णः हिरण्यः शतमानम्ब्रह्मणे ददाति
 ॥ ३२ ॥ अथ यैषा घर्मदुघा । तामद्धर्षवे ददाति तप्त
 ऽइव वै घर्मस्तप्तमिवाद्धर्षुर्निष्क्रामति तस्मात्तामद्ध-
 र्षवे ददाति ॥ ३३ ॥ अथ यैषा यजमानस्य व्रतदुघा ।
 ताथं होत्रे ददाति यज्ञो वै होता यज्ञो यजमानस्तस्मा-
 त्ताथं होत्रे ददाति ॥ ३४ ॥ अथ यैषा पत्न्यै व्रतदुघा ।

(१) ऋ० सं० ८. ८. ३७ । (२) शु० य० सं० ३८. २७ । (३) शु० य० सं० ३८. २७ । (४) शु० य० सं० ३८. २७ । (५) शु० य० सं० ३८. २७ । (६) शु० य० सं० ३८. २७ । (७) शु० य० सं० ३८. २८ । (८) शु० य० सं० ३८. २८ ।

तामुद्गातृबभ्यो ददाति पत्नीकस्मैव वा ऽएतेऽत्र कुर्वन्ति
 षुद्गातास्तस्मात्तामुद्गातृबभ्यो ददाति ॥ ३५ ॥ अथैतद्वै ।
 आयुरेतज्ज्योतिः प्रविशति यः ऽएतमनु वा ब्रूते भक्ष-
 यति वा तस्य व्रतचर्या या सृष्ट्वौ ॥ ३६ ॥

तृतीयाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

—०—

[धर्मभेदे प्रायश्चित्तम्, प्रवर्ग्यप्रशंसा च]

सर्वेषां वा ऽएष भूतानाम् । सर्वेषान्देवानामात्मा
 यद्यज्ञस्तस्य समृद्धिमनु यजमानः प्रजया पशुभिर्ऋद्धयते
 वि वा ऽएष प्रजया पशुभिर्ऋद्धयते यस्य घर्मो वि-
 दीर्यते तत्र प्रायश्चित्तिः ॥ १ ॥ पूर्णोद्गुतिः शुहो-
 ति । सर्वं वै पूर्णः सर्वेणैवैतद्भिषज्यति यत्किञ्च वि-
 वृढं व्यज्ञस्य ॥ २ ॥ 'स्वाहा प्राणेभ्यः साधिपति-
 केभ्यः' ऽहुति । मनो वै प्राणानामधिपतिर्मनसि हि
 सर्वे प्राणाः प्रतिष्ठितास्तन्मनसैवैतद्भिषज्यति यत्किञ्च
 विवृढं व्यज्ञस्य ॥ ३ ॥ 'पृथिव्यै स्वाहे'ति । पृथिवी वै
 सर्वेषान्देवानामायतनन्तस्सर्वाभिरेवैतद्देवताभिर्भिषज्यति य-
 त्किञ्च विवृढं व्यज्ञस्य ॥ ४ ॥ 'अग्नेये स्वाहे'ति । अ-
 ग्निर्वै सर्वेषान्देवानामात्मा तत्सर्वाभिरेवैतद्देवताभिर्भिष-
 ज्यति यत्किञ्च विवृढं व्यज्ञस्य ॥ ५ ॥ 'अन्तरिक्षाय
 स्वाहे'ति । अन्तरिक्षं वै सर्वेषान्देवानामायतनन्तस्सर्वाभि-

रेवैतद्देवताभिर्बिभषज्जयति यत्किञ्च विवृढं व्यञ्जस्य ॥ ६ ॥
 'वायवे स्वाहे'ति । वायुर्वै सर्वेषान्देवानामात्मा तत्सर्वा-
 भिरेवैतद्देवताभिर्बिभषज्जयति यत्किञ्च विवृढं व्यञ्जस्य ॥ ७ ॥
 'दिवे' स्वाहे'ति । द्यौर्वै सर्वेषान्देवानामायतनन्तत्सर्वाभि-
 रेवैतद्देवताभिर्बिभषज्जयति यत्किञ्च विवृढं व्यञ्जस्य ॥ ८ ॥
 'सूर्याय स्वाहे'ति । सूर्यो वै सर्वेषान्देवानामात्मा तत्सर्वा-
 भिरेवैतद्देवताभिर्बिभषज्जयति यत्किञ्च विवृढं व्यञ्जस्य ॥ ९ ॥
 'दिग्भ्यः स्वाहे'ति । दिशो वै सर्वेषान्देवानामायतनन्त-
 त्सर्वाभिरेवैतद्देवताभिर्बिभषज्जयति यत्किञ्च विवृढं व्यञ्जस्य
 ॥ १० ॥ 'चन्द्राय स्वाहे'ति । चन्द्रो वै सर्वेषान्देवानामात्मा
 तत्सर्वाभिरेवैतद्देवताभिर्बिभषज्जयति यत्किञ्च विवृढं व्यञ्जस्य
 ॥ ११ ॥ 'नक्षत्रेभ्यः स्वाहे'ति । नक्षत्राणि वै सर्वेषा-
 न्देवानामायतनन्तत्सर्वाभिरेवैतद्देवताभिर्बिभषज्जयति यत्किञ्च
 विवृढं व्यञ्जस्य ॥ १२ ॥ 'अद्भ्यः स्वाहे'ति । आपो
 वै सर्वेषान्देवानामायतनन्तत्सर्वाभिरेवैतद्देवताभिर्बिभषज्जयति
 यत्किञ्च विवृढं व्यञ्जस्य ॥ १३ ॥ 'वृक्षेभ्यः स्वाहे'ति ।
 वृक्षो वै सर्वेषान्देवानामात्मा तत्सर्वाभिरेवैतद्देवताभिर्बिभ-
 षज्जयति यत्किञ्च विवृढं व्यञ्जस्य ॥ १४ ॥ 'नाभ्यै स्वाहा
 पूताय स्वाहे'ति । अनिरुक्तमनिरुक्तो वै प्रजापतिः
 प्रजापतिर्यज्ञस्तत्प्रजापतिमेवैतद्यज्ञमिभषज्जयति ॥ १५ ॥

(१) शु० य० सं० ३९. १ । (२) शु० य० सं० ३९. १ । (३) शु० य० सं०
 ३९. १ । (४) शु० य० सं० ३९. २ । (५) शु० य० सं० ३९. २ । (६) शु०
 य० सं० ३९. २ । (७) शु० य० सं० ३९. २ । (८) शु० य० सं० ३९. २ ।
 (९) शु० य० सं० ३९. २ ।

त्रयोदशैता ऽआहुतयो भवन्ति । त्रयोदश वै मासाः
 सँवत्सरस्य सँवत्सरः प्रजापतिः प्रजापतिर्व्यज्ञस्तत्प्रजा-
 पतिमेवैतद्यज्ञमिषज्ज्यति ॥ १६ ॥ 'वाँचे स्वाहे'ति । मु-
 खमेवास्मिन्नेतद्दधाति 'प्राणाय स्वाहा प्राणाय स्वा-
 हे'ति नासिके ऽएवास्मिन्नेतद्दधाति 'चक्षुषे स्वाहा चक्षुषे
 स्वाहे'त्यक्षिणी ऽएवास्मिन्नेतद्दधाति 'श्रोत्राय स्वाहा
 श्रोत्राय स्वाहे'ति कर्णावेवास्मिन्नेतद्दधाति ॥ १७ ॥
 सप्तैता ऽआहुतयो भवन्ति । सप्त वा ऽइमे शीर्षन्प्राणा-
 स्तानेवास्मिन्नेतद्दधाति पूर्णाहुतिमुत्तमाञ्जुहोति सर्वं वै
 पूर्णः सर्वेणैवैतद्भिषज्ज्यति यत्किञ्च विवृढं व्यज्ञस्य
 ॥ १८ ॥ 'मनसः काममाकूति'मिति । मनसा वा ऽइदः
 सर्वमाप्सन्तन्मनसैवैतद्भिषज्ज्यति यत्किञ्च विवृढं व्यज्ञस्य
 ॥ १९ ॥ 'वाँचः सत्यमशीये'ति । वाचा वा ऽइदः सर्व-
 माप्सन्तद्वाचैवैतद्भिषज्ज्यति यत्किञ्च विवृढं व्यज्ञस्य 'पशू-
 नां रूपमन्नस्य रसो यशः श्रीः श्रयताम्मयि स्वाहे'-
 त्याशिषमेवैतद्दाशास्ते ॥ २० ॥ अथ तच्चोपशयाञ्च पिष्ट्वा ।
 मार्त्स्येया मृदा सःसृज्यावृता करोत्यावृता पचत्युत्सा-
 दनार्थमथ य ऽउपशययोर्ददः स्यात्तेन प्रचरेत् ॥ २१ ॥
 सँवत्सरो वै प्रवर्ग्यः । सर्वं वै सँवत्सरः सर्वम्प्रवर्ग्यः
 स यत्प्रवृक्तस्तद्वसन्तो यद्रुचितस्तद्दीप्सो यत्पिन्वितस्त-

(१) शु० य० सं० ३९. ३ । (२) शु० य० सं० ३९. ३ । (३) शु० य० सं०
 ३९. ३ । (४) शु० य० सं० ३९. ३ । (५) शु० य० सं० ३९. ४ । (६) शु० य०
 सं० ३९. ४ । (७) शु० य० सं० ३९. ४ ।

द्वर्षा यदा वै वर्षाः पिन्वन्तेऽथैनः सर्वे देवाः सर्वाणि
भूतान्युपजीवन्ति पिन्वन्ते ह वा ऽअस्मै वर्षा य ऽएव-
मेतद्वेद ॥ २२ ॥ इमे वै लोकाः प्रवर्ग्यः । सर्वं वा ऽइमे
लोकाः सर्वम्प्रवर्ग्यः स यत्प्रवृक्तस्तदयँल्लोको यद्ब्रुचित-
स्तदन्तरिक्षलोको यत्पिन्वितस्तदसौ लोको यदा वा ऽअसौ
लोकः पिन्वतेऽथैनः सर्वे देवाः सर्वाणि भूतान्युपजी-
वन्ति पिन्वते ह वा ऽअस्मा ऽअसौ लोको य ऽएवमे-
तद्वेद ॥ २३ ॥ एता वै देवताः प्रवर्ग्यः । अग्निर्वायुरा-
दित्यः सर्वं वा ऽएता देवताः सर्वम्प्रवर्ग्यः स यत्प्रवृक्त-
स्तदग्निर्ब्रुचितस्तद्वायुर्ब्रुचितस्तदसावादित्यो यदा
वा ऽअसावादित्यः पिन्वतेऽथैनः सर्वे देवाः सर्वाणि
भूतान्युपजीवन्ति पिन्वते ह वा ऽअस्मा ऽअसावादित्यो
य ऽएवमेतद्वेद ॥ २४ ॥ यजमानो वै प्रवर्ग्यः । तस्या-
त्मा प्रजा पशवः सर्वं वै यजमानः सर्वम्प्रवर्ग्यः स
यत्प्रवृक्तस्तदात्मा यद्ब्रुचितस्तत्प्रजा यत्पिन्वितस्तत्पशवो
यदा वै पशवः पिन्वन्तेऽथैनान्सर्वे देवाः सर्वाणि भूता-
न्युपजीवन्ति पिन्वन्ते ह वा ऽअस्मै पशवो य ऽएवमेत-
द्वेद ॥ २५ ॥ अग्निहोत्रं वै प्रवर्ग्यः । सर्वं वा ऽअ-
ग्निहोत्रः सर्वम्प्रवर्ग्यः स यदुधिश्रितन्तत्प्रवृक्तो यदुन्नी-
तन्तद्ब्रुचितो यद्ब्रुतन्तत्पिन्वितो यदा वा ऽअग्निहोत्र-
म्पिन्वतेऽथैनान्सर्वे देवाः सर्वाणि भूतान्युपजीवन्ति पि-
न्वते ह वा ऽअस्मा ऽअग्निहोत्रं य ऽएवमेतद्वेद ॥ २६ ॥
दर्शपूर्णमासौ वै प्रवर्ग्यः । सर्वं वै दर्शपूर्णमासौ सर्व-

म्प्रवर्ग्यः स यदधिश्रितन्तत्प्रवृक्तो यदासन्नन्तद्द्रुचितो
 यद्धुतन्तत्पिन्वितो यदा वै दर्शपूर्णमासौ पिन्वेते ऽअथैनौ
 सर्वे देवाः सर्वाणि भूतान्युपजीवन्ति पिन्वेते ह वा
 ऽअस्मै दर्शपूर्णमासौ य ऽएवमेतद्वेद ॥ २७ ॥ चातु-
 र्मास्यानि वै प्रवर्ग्यः । सर्वं वै चातुर्मास्यानि सर्वम्प्र-
 वर्ग्यः स यदधिश्रितन्तत्प्रवृक्तो यदासन्नन्तद्द्रुचितो यद्धु-
 तन्तत्पिन्वितो यदा वै चातुर्मास्यानि पिन्वन्ते ऽथैनानि
 सर्वे देवाः सर्वाणि भूतान्युपजीवन्ति पिन्वन्ते ह वा
 ऽअस्मै चातुर्मास्यानि य ऽएवमेतद्वेद ॥ २८ ॥ पशु-
 बन्धो वै प्रवर्ग्यः । सर्वं वै पशुबन्धः सर्वम्प्रवर्ग्यः स
 यदधिश्रितस्तत्प्रवृक्तो यदासन्नस्तद्द्रुचितो यद्धुतस्तत्पिन्वि-
 तो यदा वै पशुबन्धः पिन्वते ऽथैनः सर्वे देवाः सर्वाणि
 भूतान्युपजीवन्ति पिन्वते ह वा ऽअस्मै पशुबन्धो य
 ऽएवमेतद्वेद ॥ २९ ॥ सोमो वै प्रवर्ग्यः । सर्वं वै सोमः
 सर्वम्प्रवर्ग्यः स यदभिषुतस्तत्प्रवृक्तो यदुन्नीतस्तद्द्रुचितो
 यद्धुतस्तत्पिन्वितो यदा वै सोमः पिन्वते ऽथैनः सर्वे
 देवाः सर्वाणि भूतान्युपजीवन्ति पिन्वते ह वा ऽअस्मै
 सोमो य ऽएवमेतद्वेद न ह वा ऽअस्या प्रवर्ग्येण केन
 चन यजेनेष्टम्भवति य ऽएवमेतद्वेद ॥ ३० ॥ अथैतद्वै ।
 आयुरेतज्ज्योतिः प्रविशति य ऽएतमनु वा ब्रूते भक्षयति
 वा तस्य व्रतचर्या वा सृष्टौ ॥ ३१ ॥

तृतीयाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे द्वितीयः प्रपाठकः ॥२॥ कण्डिकासंख्या ॥१२२॥

इति तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥

[बृहदारण्यकम् *]

(कोऽसौ पाप्मा मृत्युः, कुतो वा तस्योद्भवः, केन वा तस्यातिक्रमणम्,
कथं चेत्येतत्सर्वं स्पष्टयति)

द्वया ह प्राजापत्याः । देवाश्चासुराश्च ततः कानी-
यसा ऽएव देवा ज्यायसा ऽअसुरास्त ऽएषु लोकेष्वस्पर्-
द्धन्त ॥ १ ॥ ते ह देवा ऽउचुः । हन्तासुराण्यज्ञ ऽउद्गी-
थेनात्ययामेति ॥ २ ॥ ते ह वाचमूचुः । त्वन्न ऽउद्गायेति
तथेति तेबभ्यो वागुदगायद्यो वाचि भोगस्तन्देवेबभ्य ऽआ-
गायद्यत्कल्ल्याणं वृदति तदात्मने तेऽविदुरनेन वै न
ऽउद्गात्रात्येण्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाविद्ध्यन्तस यः
स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपं वृदति स ऽएव स पाप्मा
॥ ३ ॥ अथ ह प्राणमूचुः । त्वन्न ऽउद्गायेति तथेति
तेबभ्यः प्राण ऽउदगायद्यः प्राणे भोगस्तन्देवेबभ्य ऽआगा-
यद्यत्कल्ल्याणञ्जिघ्रति तदात्मने तेऽविदुरनेन वै न
ऽउद्गात्रात्येण्यन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाविद्ध्यन्तस यः स
पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपञ्जिघ्रति स ऽएव स पाप्मा ॥ ४ ॥
अथ ह चक्षुरुचुः । त्वन्न ऽउद्गायेति तथेति तेबभ्यश्चक्षुरुद-
गायद्यश्चक्षुषि भोगस्तन्देवेबभ्य ऽआगायद्यत्कल्ल्याणम्पश्य-
ति तदात्मने तेऽविदुरनेन वै न ऽउद्गात्रात्येण्यन्तीति तमभि-
द्रुत्य पाप्मनाविद्ध्यन्तस यः स पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूप-
म्पश्यति स ऽएव स पाप्मा ॥ ५ ॥ अथ ह श्रोत्र-
मूचुः । त्वन्न ऽउद्गायेति तथेति तेबभ्यः श्रोत्रमुदगायद्यः

* बृहत्त्वं चास्य ब्रह्मविद्याहेतुनामन्तरङ्गबहिरङ्गभूतानां बहूनामिहोपदेशात्, अर्थतो ग्रन्थ-
परिमाणतश्च बहुत्वात् । आरण्यकत्वं चास्य नियमपूर्वकमरण्येऽनूच्यमानत्वात् ।

श्रोत्रे भोगस्तन्देवेभ्य ऽआगायद्यत्कल्याणः शृणोति
तदात्मने तेऽविदुरनेन वै न ऽउद्गात्रात्येष्मन्तीति
तमभिद्रुत्य पाप्मनाविद्व्यन्त्स यः स पाप्मा यदेवेद-
मप्रतिरूपः शृणोति स ऽएव स पाप्मा ॥ ६ ॥ अथ
ह मन ऽऊचुः । त्वन्न ऽउद्गायेति तथेति तेभ्यो
मन ऽउदगायद्यो मनसि भोगस्तन्देवेभ्य ऽआगायद्यत्क-
ल्याणः सङ्कल्पयति तदात्मने तेऽविदुरनेन वै न ऽउद्गा-
त्रात्येष्मन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाविद्व्यन्त्स यः स
पाप्मा यदेवेदमप्रतिरूपः सङ्कल्पयति स ऽएव स पाप्मै-
वमु खल्लवेता देवताः पाप्मभिरुपासृजन्नेवमेनाः पाप्मना-
विद्व्यन् ॥ ७ ॥ अथ हेममासन्न्यम्प्राणमूचुः । त्वन्न ऽउ-
द्गायेति तथेति तेभ्य ऽएष प्राण ऽउदगायत्तेऽविदुरनेन
वै न ऽउद्गात्रात्येष्मन्तीति तमभिद्रुत्य पाप्मनाविद्व्यन्त्स-
न्त्सं यथाश्मानमृत्वा लोष्टो विद्वः सेतैवः हैव विद्वः-
समाना विष्ण्वश्चो विनेशुस्ततो देवा ऽअभवन्परासुरा भव-
त्यात्मना परास्य द्विषन्भ्रातृव्यो भवति य ऽएवं वेद
॥ ८ ॥ ते होचुः । क नु सोऽभूद्यो न ऽइत्थमसक्तेत्यय-
मास्येऽन्तरिति सोऽयास्य ऽआङ्गिरसोऽङ्गानाथं हि रसः
॥ ९ ॥ सा वा ऽएषा देवता । दूर्न्नाम दूरथं ह्यस्या
मृत्युर्दूरः ह वा ऽअस्मान्मृत्युर्भवति य एवं वेद ॥ १० ॥
सा वा ऽएषा देवता । एतासान्देवतानाम्पाप्मानमृत्यु-
मपहत्य यत्रासान्दिशामन्तस्तद्गमयाश्चकार तदासाम्पाप्म-

नो विन्त्यदधात्तस्मान्न जूनमियान्नान्तमियान्नेत्पाप्मान-
 मृत्युमन्ववायानीति ॥ ११ ॥ सा वा ऽएषा देवता ।
 एतासान्देवतानाम्पाप्मानमृत्युमपहत्याथैना मृत्युमत्यव-
 हत् ॥ १२ ॥ स वै वाचमेव प्रथमामत्यवहत् । सा यदा
 मृत्युमत्यमुच्यत सोऽग्निरभवत्सोऽयमग्निः परेण मृत्यु-
 मतिक्क्रान्तो दीप्यते ॥ १३ ॥ अथ प्राणमत्यवहत् । स
 यदा मृत्युमत्यमुच्यत स वायुरभवत्सोऽयं वायुः परेण
 मृत्युमतिक्क्रान्तः पवते ॥ १४ ॥ अथ चक्षुरत्यवहत् ।
 तद्यदा मृत्युमत्यमुच्यत स ऽआदित्योऽभवत्सोऽसावा-
 दित्यः परेण मृत्युमतिक्क्रान्तस्तपति ॥ १५ ॥ अथ श्रोत्र-
 मत्यवहत् । तद्यदा मृत्युमत्यमुच्यत ता दिशोऽभवत्सा
 ऽइमा दिशः परेण मृत्युमतिक्क्रान्ताः ॥ १६ ॥ अथ
 मनोऽत्यवहत् । तद्यदा मृत्युमत्यमुच्यत स चन्द्रमा
 ऽअभवत्सोऽसौ चन्द्रः परेण मृत्युमतिक्क्रान्तो भात्येव
 ह वा ऽएनमेषा देवता मृत्युमतिवहति य ऽएवं वेद ॥ १७ ॥
 अथात्मनेऽन्नाद्यमागायत् । यद्धि किञ्चान्नमद्यतेऽनेनैव तद-
 द्यत ऽइह प्रति तिष्ठति ॥ १८ ॥ * ते देवा ऽअब्रुवन् ।
 एतावद्वा ऽइदं सर्वं व्यदन्नन्तदात्मन ऽआगासीरनु नोऽ-
 स्मिन्नन्न ऽआभजस्वेति ते वै माभिसँविशतेति तथेति
 तः समन्तम्परिण्यविशन्त तस्ममाद्यदनेनान्नमत्ति तेनै-
 तास्तृप्यन्त्येव ह वा ऽएनथ स्वा ऽअभिसँविशन्ति
 भर्ता स्वानाथ श्रेष्ठः पुर ऽएता भवत्यन्नादोऽधिपतिर्य

ऽएवं वेद ॥ १९ ॥ य ऽउ हैवंविदम् । स्वेषु प्रतिप्रति-
 ब्बुभूषति न हैवालम्भार्येभ्यो भवत्यथ य ऽएवैतमनु
 भवति यो वैतमनु भार्यान्बुभूषति स हैवालम्भार्येभ्यो
 भवति ॥ २० ॥ सोऽयास्य ऽआङ्गिरसः । अङ्गानां हि
 रसः प्राणो वा ऽअङ्गानां रसः प्राणो हि वा ऽअङ्गानां
 रसस्तस्माद्यस्मात्कस्माच्चाङ्गात्प्राण ऽउत्क्रामति तदेव
 तच्छ्रुष्यत्येष हि वा ऽअङ्गानां रसः ॥ २१ ॥ एष ऽउ ऽएव
 बृहस्पतिः । वाग्वै बृहती तस्या ऽएष पतिस्तस्मादु
 वृहस्पतिः ॥ २२ ॥ एष ऽउ ऽएव ब्रह्मणस्पतिः । वाग्वै
 ब्रह्म तस्या ऽएष पतिस्तस्मादु * ब्रह्मणस्पतिः ॥ २३ ॥
 एष ऽउ ऽएव साम । वाग्वै सामैष सा चामश्चेति
 तत्साम्नः सामत्वं यद्वेव समः प्लुषिणा समो मशकेन
 समो नागेन सम ऽएभिस्त्रिभिर्ह्येकैः समोऽनेन सर्वेण
 तस्माद्वेव सामाश्नुते साम्नः सायुज्यः सलोकतां य
 ऽएवमेतत्साम वेद ॥ २४ ॥ एष ऽउ वा ऽउद्रीथः ।
 प्राणो वा ऽउत्प्राणेन हीदः सर्वमुत्तब्धं वागेव गीथोच्च
 गीथा चेति स ऽउद्रीथः ॥ २५ ॥ तद्वापि ब्रह्मदत्तश्चै-
 कितानेयः । राजानम्भक्ष्यन्नुवाचायन्त्यस्य राजा मूर्ध्नि
 विपातयताद्यदितोऽयास्य ऽआङ्गिरसोऽन्येनोदगायदिति वा-
 चा च ह्येव स प्राणेन चोदगायदिति ॥ २६ ॥ तस्य हैतस्य
 साम्नो यः स्वं वेद । भवति हास्य स्वन्तस्य वै स्वर
 ऽएव स्वन्तस्मादात्विज्यङ्करिष्यन्वाचि स्वरमिच्छेत तया

वाचा स्वरसम्पन्नयार्त्विज्यङ्कुर्व्यात्तस्माद्यज्ञे स्वरवन्त-
 न्दिदृक्षन्त ऽएवाथो यस्य स्वम्भवति भवति हास्य स्वं
 व्य ऽएवमेतत्साम्मनः स्वं वेद ॥ २७ ॥ तस्य हैतस्य
 साम्मनो यः सुवर्णं वेद । भवति हास्य सुवर्णन्तस्य
 वै स्वर ऽएव सुवर्णम्भवति हास्य सुवर्णं व्य ऽएवमेत-
 त्साम्मनः सुवर्णं वेद ॥ २८ ॥ तस्य हैतस्य । साम्मनो
 यः प्रतिष्ठां वेद प्रति ह तिष्ठति तस्य वै वागेव प्रतिष्ठा
 वाचि हि खल्वेष ऽएत्तप्राणः प्रतिष्ठितो गीयतेऽन्न ऽइत्यु
 हैक ऽआहुः ॥ २९ ॥ अथातः पवमानानामेवाब्भ्यारोहः ।
 स वै खलु प्रस्तोता साम प्रस्तौति स यत्र प्रस्तुयात्त-
 देतानि जपेदुसतो मा सद्गमय तमसो मा ज्योतिर्गमय
 मृत्योर्मा मृतङ्गमयेति ॥ ३० ॥ स यदाहासतो मा सद्गम-
 येति । मृत्युर्वा ऽअसत्सदमृतमृत्योर्मा मृतङ्गमयामृतम्मा
 कुर्वित्येवैतदाह ॥ ३१ ॥ तमसो मा ज्योतिर्गमयेति ।
 मृत्युर्वै तमो ज्योतिरमृतमृत्योर्मा मृतङ्गमयामृतम्मा कु-
 र्वित्येवैतदाह मृत्योर्मा मृतङ्गमयेति नात्र तिरोहितमिवास्ति
 ॥ ३२ ॥ अथ यानीतराणि स्तोत्राणि । तेष्वात्मनेऽन्नाद्यमा-
 गायेत्तस्मादु तेषु वरं वृणीत यङ्गामङ्गामयेत तः स ऽएष
 ऽएवंविदुद्रातात्मने वा यजमानाय वा यङ्गामङ्गामयते तमा-
 गायति तद्धैतल्लोकजिदेव न हैवालोक्क्यताया ऽआशास्ति
 य ऽएवमेतत्साम वेद ॥ ३३ ॥

चतुर्थाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[ज्ञानकर्मणोः स्तुत्यर्थं तत्फलभूतस्य प्रजापतेर्जगत्सृष्ट्यादौ
स्वातन्त्र्यविभूतिवर्णनेन फलोत्कर्षवर्णनम्]

आत्मैवेदमग्र ऽआसीत् । पुरुषविधः सोऽनुवीक्ष्य
नाड्यदात्मनोऽपश्यत्सोऽहमस्मीत्यग्रे व्याहरत्ततोऽहन्ना-
माभवत्तस्मादुप्येतर्ह्यामन्त्रितोऽहमयमित्येवाग्र ऽउक्त्वा-
थाड्यन्नाम प्रव्रूते यदस्य भवति ॥ १ ॥ स यत्पूर्वोऽ-
स्मात्सर्वस्मात् । सर्वान्पाप्मन ऽओषत्तस्मात्पुरुष
ऽओषति ह वै स तं व्योऽस्मात्पूर्वो बुभूषति य ऽएवं
वेदु ॥ २ ॥ सोऽविभेत् । तस्मादेकाकी विभेति स हायमी
क्षाञ्चक्रे यद्वदद्यन्नास्ति कस्मान्नु विभेमीति तत ऽएवास्य
भयं वीयाय कस्माद्व्यभेष्यद्वितीयाद्वै भयम्भवति ॥ ३ ॥
स वै नैव रमे । तस्मादेकाकी न रमते स द्वितीयमैच्छत्स
हैतावानास यथा स्त्रीपुमांस्तौ सम्परिष्वक्तौ ॥ ४ ॥ स
ऽइममेवात्मानन्द्रेधापातयत् । ततः पतिश्च पत्नी चाभव-
तान्तस्मादिदमर्द्धवृगलमिव स्व ऽइति ह स्माह याज्ञवल्क्य-
स्तस्मादयमाकाश स्त्रिया पूर्यत एव तां समभवत्ततो
मनुष्या ऽअजायन्त ॥ ५ ॥ सो हेयमीक्षाञ्चक्रे । कथन्नु मात्मान
ऽएव जनयित्वा सम्भवति हुन्त तिरोऽसानीति ॥ ६ ॥
सा गौरभवत् । वृषभ ऽद्वुतरस्तां समेवाभवत्ततो गावोऽ-
जायन्त ॥ ७ ॥ वृडवेतराभवत् । अश्ववृष ऽद्वुतरो गर्ह-
भीतरा गर्हभ ऽद्वुतरस्तां समेवाभवत्तत ऽएकशफमजा-
यत ॥ ८ ॥ अजेतराभवत् । वस्त इतरोऽविरितरा मेष
ऽद्वुतरस्तां समेवाभवत्ततोऽजावयोऽजायन्तैवमेव यदि-

दङ्किश्च मिथुनमा पिपीलिकाभ्यस्तत्सर्वमसृजत् ॥ ९ ॥
 सोऽवेत् । अहं वाव सृष्टिरस्म्यहः हीदः सर्वमसृक्षीति
 ततः सृष्टिरभवरसृष्ट्याऽं हास्यैतस्याम्भवति य एव
 वेद ॥ १० ॥ अथेत्यभ्यमन्थत् । स मुखाच्च योनेर्हस्ता-
 ब्याश्चाग्निमसृजत् तस्मादेतदुभयमलौकिकमन्तरतोऽलो-
 मका हि योनिरन्तरतः ॥ ११ ॥ तद्यदिदमाहुः । अमुं
 व्यजामुं व्यजेत्येकैकन्देवमेतस्यैव सा विस्त्रष्टिरेष ऽउ
 ह्येव सर्वे देवाः ॥ १२ ॥ अथ यत्किञ्चेदुमार्द्रम् । तद्वेतसोऽ-
 सृजत् तदु सोम एतावद्वा ऽइदः सर्वमन्नञ्चैवान्नादुश्च
 सोम एवान्नमग्निरन्नादुः ॥ १३ ॥ सैषा ब्रह्मणोऽति-
 सृष्टिः । यच्छेयसो देवानसृजताथ यन्नमर्त्यः सन्नमृतान-
 सृजत् तस्मादुतिसृष्टिरुतिसृष्ट्याऽं हास्यैतस्याम्भवति
 य एव वेद ॥ १४ ॥ तद्धेदन्तर्ह्यव्याकृतमासीत् । तन्ना-
 मरूपाभ्यामेव व्याक्रियतासौनामायमिदः रूप ऽइति
 तदिदमुप्येतर्हि नामरूपाभ्यामेव व्याक्रियतेऽसौनामा-
 यमिदः रूप ऽइति ॥ १५ ॥ स एष ऽइह प्रविष्टः ।
 आ नखाग्नेभ्यो यथा क्षुरः क्षुरधानेऽवहितः स्याद्विश्व-
 म्भरो वा विश्वम्भरकुलाये तन्न पश्यन्त्यकृत्स्नो हि सः ॥ १६ ॥
 प्राणन्नेव प्राणो नाम भवति । वदन्वाक्पश्यँश्चक्षुः शृण्व-
 ज्जोत्रम्मन्वानो मनस्ताड्यस्यैतानि कर्मनामान्येव स योऽत
 ऽएकैकमुपास्ते न स वेदाकृत्स्नो ह्येषोऽत ऽएकैकेन भवति
 ॥ १७ ॥ [अर्धः प्रपाठकः ॥ ५० ॥] आत्मेत्येवोपासीत् । अत्र ह्येते
 सर्वे ऽएकम्भवन्ति तदेतत्पदनीयमस्य सर्वस्य यदयमात्मा-

नेन ह्येतत्सर्वं वेद यथा ह वै पदेनानुविन्देदेवङ्कीर्त्तिः
 श्लोकं विन्दते य एव वेद ॥ १८ ॥ तदेतत्प्रेयः पुत्रात् ।
 प्रेयो वित्तात्प्रेयोऽन्यस्मात्सर्वस्मादुन्तरतरं व्यदयमात्मा
 स योऽन्यमात्मनः प्रियम्ब्रुवाणम्ब्रूयात्प्रियः रोत्स्य-
 तीतीश्वरो ह तथैव स्यादात्मानमेव प्रियमुपासीत स य
 आत्मानमेव प्रियमुपास्ते न हास्य प्रियम्प्रमायुकम्भ-
 वति ॥ १९ ॥ तदाहुः । यद्ब्रह्मविद्यया सर्वम्भविष्यन्तो
 मनुष्या म्रियन्ते किमु तद्ब्रह्मावेद्यस्मात्तत्सर्वमभवदिति
 ॥ २० ॥ ब्रह्म वा ऽदमग्र ऽआसीत् । तदात्मानमेवावेदह-
 म्ब्रह्मास्मीति तस्मात्तत्सर्वमभवत्तद्यो यो देवानाम्प्रत्य-
 बुध्यत स एव तदभवत्तथर्षीणान्तथा मनुष्याणाम्
 ॥ २१ ॥ तद्धैतत्पश्यन्तृषिर्वाग्देवः प्रतिपेदे । अहम्मनुर-
 भवः सूर्यश्चेति तदिदमप्येतर्हि य एव वेदाहम्ब्रह्मा-
 स्मीति स इदं सर्वमभवति तस्य ह न देवाश्चानाभूत्या
 ऽईशत ऽआत्मा ह्येषां स भवत्यथ योऽन्यान्देवतामुपा-
 स्तेऽन्योऽसावन्योऽहमस्मीति न स वेद यथा पशुरेव
 स देवानां व्यथा ह वै बहुवः पशवो मनुष्यम्भुज्युरेव-
 मेकैकः पुरुषो देवान्भुनक्त्येकस्मिन्नेव पशावादीयमानेऽ-
 प्रियम्भवति किमु बहुषु तस्मादेषान्तन्न प्रियं व्यदे-
 तन्मनुष्या विद्युः ॥ २२ ॥ ब्रह्म वा ऽइदमग्र ऽआसीत् ।
 एकमेव तदेकः सन्न व्यभवत्तच्छ्रेयो रूपमत्यसृजत
 क्षत्रं श्रान्त्येतानि देवत्रा क्षत्राणीन्द्रो वरुणः सोमो रुद्रः
 पर्जन्यो यमो मृत्युरीशान ऽइति तस्मात्क्षत्रात्परन्नास्ति

तस्माद्ब्राह्मणः क्षत्रियमधस्तादुपास्ते राजसूये क्षत्र
 ऽएव तद्यशो दधाति सैषा क्षत्रस्य योनिर्धद्वद्ब्रह्म तस्मा-
 द्यद्यपि राजा परमताङ्गच्छति ब्रह्मैवान्ततः ऽउपनिश्श्रयति
 स्वां योनिं यः ऽउ एनः हिनस्ति स्वां स योनिमृच्छति
 स पापीयान्भवति यथा श्रेयांस्तदः हिंसित्वा ॥ २३ ॥
 स नैव व्यभवत् । स विशमसृजत यान्येतानि देवजातानि
 गणशः ऽआख्यायन्ते वसवो रुद्रा ऽआदित्या विश्रवे देवा
 मरुत ऽडुति ॥ २४ ॥ स नैव व्यभवत् । स शौद्रं वृष्ण-
 मसृजत पूषणमियं वै पूषेयः हीदः सर्वम्पुष्यति यदि
 दङ्किञ्च ॥ २५ ॥ स नैव व्यभवत् । तच्छ्रेयो रूपमत्यसृजत
 धर्मन्तदेतक्षत्रस्य क्षत्रं यद्धर्मस्तस्माद्धर्मात्परन्नास्त्यथो
 ऽअबलीयान्बलीयांस्तमाशदः सते धर्मेण यथा राज्ञेवं
 यो वै स धर्मः सत्यं वै तत्तस्मात्सत्यं वदन्तमाहुर्द्धर्मं
 वदतीति धर्मं वा वदन्तः सत्यं वदतीत्येतद्व्येवैतदुभय-
 म्भवति ॥ २६ ॥ तदेतद्ब्रह्म क्षत्रं विद् शूद्रः । तदग्नि-
 नैव देवेषु ब्रह्माभवद्ब्राह्मणो मनुष्येषु क्षत्रियेण क्षत्रियो
 वैश्येन वैश्यः शूद्रेण शूद्रस्तस्मादग्नावेव देवेषु लोकमि-
 च्छन्ते ब्राह्मणे मनुष्येण्वेताभ्यां हि रूपाभ्याम्ब्र-
 ह्माभवत् ॥ २७ ॥ अथ यो ह वा ऽअस्माल्लोकास्वँल्लो-
 कमदृष्ट्वा प्रैति । स एनमविदितो न भुनक्ति यथा वेदो
 वाननूक्तोऽन्यद्वा कर्माकृतं यदु ह वा ऽअप्यनेवंविधम-
 हत्पुण्यकर्म करोति तद्धास्यान्ततः क्षीयत ऽएवात्मान-

मेव लोकमुपासीत स यऽआत्मानमेव लोकमुपास्ते न
 हास्य कर्म क्षीयतेऽस्माद्धेवात्मनो यद्यत्कामयते तत्त-
 स्तृजते ॥ २८ ॥ अथोऽअयं द्वाऽआत्मा । सर्वेषाम्भूता-
 नाँल्लोकः स यजुहोति यद्यजते तेन देवानाँल्लोकोऽथ यदनु-
 ब्रूते तेनऽर्षीणामथ यत्प्रजामिच्छते यत्पितृभ्यो निष्ट-
 णाति तेन पितृणामथ यन्मनुष्यान्वासयते यदेभ्योऽ-
 शनन्ददाति तेन मनुष्याणामथ यत्पशुभ्यस्तृणोदकं
 विन्दुति तेन पशूनां यदस्य गृहेषु श्वापदा वया०स्या
 पिपीलिकाभ्यऽउपजीवन्ति तेन तेषाँल्लोको यथा ह वै
 स्वाय लोकारिष्टिमिच्छेदेवः हैवविदे सर्वदा सर्वाणि
 भूतान्यरिष्टिमिच्छन्ति तद्वा एतद्विदितस्मीमांशसितम्
 ॥ २९ ॥ आत्मेवेदमग्र आसीत् । एक एव सोऽ-
 कामयत जाया मे स्यादथ प्रजायेयाथ वित्तमे
 स्यादथ कर्म कुर्वीत्येतावान्नवै कामो नेच्छँश्चनातो
 भूयो विन्देत्तस्मादुप्येतर्ह्येकाकी कामयते जाया मे स्या-
 दथ प्रजायेयाथ वित्तमे स्यादथ कर्म कुर्वीयेति स यावदु-
 प्येतेषामेकैकन्न प्राप्नोत्यकृत्स्न एव तावन्मन्यते तस्यो
 कृत्स्नता ॥ ३० ॥ मन एवास्यात्मा । वाग्जाया प्राणः
 प्रजा चक्षुर्मानुषं वित्तञ्चक्षुषा हि तद्विन्दुति श्रोत्र-
 न्दैवञ्च श्रोत्रेण हि तच्छृणोत्यात्मेवास्य कर्मात्मना हि
 कर्म करोति स एष पाङ्क्तो यज्ञः पाङ्क्तः पशुः पाङ्क्तः
 पुरुषः पाङ्क्तमिदः सर्वं यद्विदद्विदः तदिदः सर्व-
 माप्नोति यद्विदद्विदः य एव वेद ॥ ३१ ॥

चतुर्थाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[अद्यमानत्वेन सृष्टस्यन्नभूतस्य जगत उपासनार्थं
विभागेन सप्तधा निरूपणम्]

यत्सप्सान्नानि मेधया तपसाजनयत्पिता ॥ एकमस्य
साधारणन्दे देवानभाजयत् ॥ त्रीण्यन्तस्मिन्नेऽकुरुत पशुबभ्य
ऽएकम्प्रायच्छत् ॥ तस्मिन्तत्सर्वम्प्रतिष्ठितं यच्च प्राणिति
यच्च न ॥ कस्मात्तानि न क्षीयन्तेऽद्यमानानि सर्वदा ॥
यो वै तामक्षितिं वेद सोऽन्नमत्ति प्रतीकेन ॥ स देवानपि-
गच्छति स ऽऊर्जमुपजीवतीति श्लोकाः ॥ १ ॥ यत्सप्सा-
न्नानि मेधया तपसाजनयत्पितेति । मेधया हि तपसाजन-
यत्पितैकमस्य साधारणमितीदमेवास्य तत्साधारणमन्नं
यदिदुमद्यते स य ऽएतदुपास्ते न स पाप्मनो व्यवा-
र्त्तते मिश्रश्च ह्येतत् ॥ २ ॥ द्वे देवानभाजयदिति । हुतश्च
प्रहुतश्च तस्मादेवेभ्यो जुहति च प्र च जुहत्यथो ऽआहु-
र्दृशपूर्णमासाविति तस्मान्नेष्टियाजुकः स्यात् ॥ ३ ॥
पशुबभ्य ऽएकम्प्रायच्छदिति । तत्पयः पयो ह्येवाग्रे मनु-
ष्याश्च पशवश्चोपजीवन्ति तस्मात्कुमारजातङ्घृतं वैवाग्रे
प्रतिलेहयन्ति स्तनं वानुधापयन्ति ॥ ४ ॥ अथ वत्स-
जातमाहुः । अतृणाद ऽद्विति तस्मिन्तत्सर्वम्प्रतिष्ठितं
यच्च प्राणिति यच्च नेति पयसि हीदः सर्वम्प्रतिष्ठितं
यच्च प्राणिति यच्च न ॥ ५ ॥ तद्यदिदुमाहुः । संवत्सर-
म्पयसा जुहदप पुनर्मृत्युञ्जयतीति न तथा विद्याद्यदहरेव
जुहोति तदहः पुनर्मृत्युमपजयत्येवं विद्वान्तत्सर्वं हि
देवेभ्योऽन्नाद्यम्प्रयच्छति कस्मात्तानि न क्षीयन्तेऽद्य-

मानानि सर्वदेति ॥ ६ ॥ पुरुषो वा ऽअक्षितिः । स
 हीदमन्नस्पुनः पुनर्जनयते यो वै तामक्षितिं वेदेति पुरुषो
 वा ऽअक्षितिः स हीदमन्नन्धिया धिया जनयते कर्मभि-
 र्यद्वैतन्न कुर्यात्क्षीयेत ह सोऽन्नमत्ति प्रतीकेनेति मुख-
 म्प्रतीकमुखेनेत्येतस्स देवानपि गच्छति स ऽऊर्जमुपजीव-
 तीति प्रशङ्सा ॥ ७ ॥ त्रीण्यात्मनेऽकुरुतेति । मनो
 वाचम्प्राणन्तान्यात्मनेऽकुरुतान्यत्रमना ऽअभूवन्नादर्शम-
 न्यत्रमना ऽअभूवन्नाश्रौषमिति मनसा ह्येव पश्यति
 मनसा शृणोति ॥ ८ ॥ कामः सङ्कल्पः । विचिकित्सा
 श्रद्धाऽश्रद्धा धृतिरधृतिर्हीर्द्धीर्ब्भीरित्येतत्सर्वममन ऽएव
 तस्मादपि पृष्ठुत ऽउपस्पृष्टो मनसा विजानाति ॥ ९ ॥
 यः कश्च शब्दो वागेव सा । एषा ह्यान्तमायत्तैषा हि न
 प्राणोऽपानो व्यान ऽउदानः समानोऽन इत्येतत्सर्व-
 म्प्राण ऽएवैतन्मयो वा ऽअयमात्मा वाङ्मयो मनोमयः
 प्राणमयः ॥ १० ॥ त्रयो लोका एत एव । वागेवायँल्लोको
 मनोऽन्तरिक्षलोकः प्राणोऽसौ लोकः ॥ ११ ॥ त्रयो वेदा
 एत एव । वागेवऽर्ग्वेदो मनो यजुर्वेदः प्राणः सामवेदः
 ॥ १२ ॥ देवाः पितरो मनुष्या एत एव । वागेव देवा
 मनः पितरः प्राणो मनुष्याः ॥ १३ ॥ पिता माता
 प्रजैत एव । मन एव पिता वाङ्माता प्राणः प्रजा
 ॥ १४ ॥ विज्ञातं विजिज्ञास्यम् । अविज्ञातमेत एव
 यत्किञ्च विज्ञातं वाचस्तद्रूपं वाग्धि विज्ञाता वागेनन्तद्रू-
 त्वावति ॥ १५ ॥ यत्किञ्च विजिज्ञास्यम् । मनसस्तद्रूपममनो

हि विजिज्ञास्यम्मन ऽएनेन्तद्भूत्वावति ॥ १६ ॥ यत्किञ्चा-
विज्ञातम् । प्राणस्य तद्रूपम्प्राणो ह्यविज्ञातः प्राण ऽएने-
न्तद्भूत्वावति ॥ १७ ॥ तस्यै वाचः पृथिवी शरीरम् । ज्योती
रूपमयमग्निस्तद्यावत्येव वाक्तावती पृथिवी तावानयमग्निः
॥ १८ ॥ अथैतस्य मनसः । द्यौः शरीरञ्ज्योती रूप-
मसावादित्यस्तद्यावदेव मनस्तावती द्यौस्तावानसावा-
दित्यस्तौ मिथुनः समैतान्ततः प्राणोऽजायत स ऽहुन्द्रः
स एषोऽसपत्नो द्वितीयो वै सपत्नो नास्य सपत्नो
भवति य ऽएवं वेद ॥ १९ ॥ अथैतस्य प्राणस्यापः ।
शरीरञ्ज्योती रूपमसौ चन्द्रस्तद्यावानेव प्राणस्तावत्य
ऽआपस्तावानसौ चन्द्रः ॥ २० ॥ त ऽएते सर्व ऽएव समाः ।
सर्वेऽनन्ताः स यो हैतानन्तवत ऽउपास्तेऽन्तवन्तः स
लोकञ्जयत्यथ यो हैताननन्तानुपास्तेऽनन्तः स लोकञ्ज-
यति ॥ २१ ॥ स ऽएष सँवत्सरः । प्रजापतिः षोडश-
कलस्तस्य रात्रय ऽएव पञ्चदश कला द्रुवैवास्य षोडशी
कला स रात्रिभिरेवा च पूर्यतेऽप च क्षीयते सोऽमा-
वास्याथ रात्रिमेतया षोडश्या कलया सर्वमिदम्प्राणभृद-
नुप्रविश्य ततः प्रातर्जायते तस्मादेताथ रात्रिम्प्राण-
भृतः प्राणन्न विच्छिन्द्यादपि कृकलासस्यैतस्या ऽएव
देवताया ऽअपचित्यै ॥ २२ ॥ यो वै स सँवत्सरः ।
प्रजापतिः षोडशकलोऽयमेव स योऽयमेवंवित्पुरुषस्तस्य
वित्तमेव पञ्चदश कला ऽआत्मैवास्य षोडशी कला स

वित्तेनैवा च पूर्व्यतेऽप च क्षीयते तदेतन्नभ्यं व्यदयमात्मा
 प्रधिर्वित्तन्तस्माद्यद्यपि सर्वज्यानिञ्जीयत ऽआत्मना चेज्जी-
 वति प्रधिनागादित्याहुः ॥ २३ ॥ अथ त्रयो वाव लोकाः ।
 मनुष्यलोकाः पितृलोको देवलोक ऽइति सोऽयम्मनुष्य-
 लोकाः पुत्रेणैव जस्यो नान्येन कर्मणा कर्मणा पितृ-
 लोको विद्यया देवलोको देवलोको वै लोकानां श्रेष्ठस्त-
 स्माद्विद्यामप्रशंसन्ति ॥ २४ ॥ अथातः सम्प्रतिः । यदा
 प्रैष्यन्मन्यतेऽथ पुत्रमाह त्वम्ब्रह्म त्वं व्यज्ञस्त्वंलोक ऽइति
 स पुत्रः प्रत्याहाहम्ब्रह्माहं व्यज्ञोऽहंलोक ऽइति ॥ २५ ॥
 यद्वै किञ्चानूक्तम् । तस्य सर्वस्य ब्रह्मेत्येकता ये वै के च
 यज्ञास्तेषां सर्वेषां व्यज्ञ ऽइत्येकता ये वै के च लोका-
 स्तेषां सर्वेषांलोक ऽइत्येकतैतावद्वा ऽइदं सर्वमेतन्मा
 सर्वं सन्नयमितोऽभुनजदिति तस्मात्पुत्रमनुशिष्टंलोक-
 क्वयमाहुस्तस्मादेनमनुशासति स यदैवंविदस्माल्लोका-
 त्प्रैत्यथैभिरेव प्राणैः सह पुत्रमाविशति स यद्यनेन
 किञ्चिदक्षण्या कृतम्भवति तस्मादेनः सर्वस्मात्पुत्रो
 मुञ्चति तस्मात्पुत्रो नाम स पुत्रेणैवास्मिंल्लोके प्रति-
 तिष्ठत्यथैनमेते दैवाः प्राणा ऽअमृता ऽआविशन्ति ॥ २६ ॥
 पृथिव्यै चैनमग्नेश्च । दैवी वागाविशति सा वै दैवी
 वाग्यया यद्यदेव वृद्धति तत्तद्भवति ॥ २७ ॥ दिवश्चैन-
 मादित्याच्च । दैवम्न ऽआविशति तद्वै दैवम्नो येना-
 नन्द्येव भवत्यथो न शोचति ॥ २८ ॥ अद्भ्यश्चैनश्चन्द्र-
 मसश्च । दैवः प्राण ऽआविशति स वै दैवः प्राणो यः

सञ्चरँश्चासञ्चरँश्च न व्यथतेऽथो न रिष्यति स
 ऽएष ऽएवँवित्सर्वेषाम्भूतानामात्मा भवति यथैषा देव-
 तैवः स यथैतान्देवतां सर्वाणि भूतान्यवन्त्येवः हैवं-
 विदः सर्वाणि भूतान्यवन्ति यदु किञ्चेमाः प्रजाः
 शोचन्त्यमैवासान्तद्भवति पुण्यमेवामुङ्गच्छति न ह वै
 देवान्पापङ्गच्छति ॥ २९ ॥ अथातो व्रतमीमांसा । प्रजा-
 पतिर्ह कर्माणि ससृजे तानि सृष्ट्वान्यन्योऽन्येनास्प-
 र्द्धन्त वदिष्याम्येवाहमिति वाग्दद्रे द्रक्ष्याम्यहमिति
 चक्षुः श्रोष्याम्यहमिति श्रोत्रमेवमन्यानि कर्माणि
 यथाकर्म ॥ ३० ॥ तानि मृत्युः श्रमो भूत्वोपयेमे ।
 तान्याप्नोत्तान्याप्त्वा मृत्युरवारुन्ध तस्माच्छ्राम्यत्येव
 वाक्श्राम्यति चक्षुः श्राम्यति श्रोत्रमथेममेव नाप्नोद्योऽ-
 यम्मर्क्ष्यमः प्राणः ॥ ३१ ॥ तानि ज्ञातुन्दद्विरे । अयं वै
 नः श्रेष्ठो यः सञ्चरँश्चासञ्चरँश्च न व्यथतेऽथो न रिष्यति
 हुन्तास्यैव सर्वे रूपम्भवामेति त ऽएतस्यैव सर्वे रूपम्भवं-
 स्तस्मादेत ऽएतेनाख्यायन्ते प्राणा ऽइति तेन ह वाव
 तत्कुलमाख्यायते यस्मिन्कुले भवति य ऽएवं वेद य
 ऽउं हैवंविदा स्पर्द्धतेऽनुशुष्य हैवान्ततो स्मियत ऽइत्य-
 क्ष्यात्मम् ॥ ३२ ॥ अथाधिदेवतम् । ज्वलिष्याम्येवाह-
 मित्यग्निर्दद्रे तप्स्याम्यहमित्यादित्यो भास्याम्यहमिति
 चन्द्रमा ऽएवमन्या देवता यथादेवतः स यथैषाम्प्राणाना-
 म्मर्क्ष्यमः प्राण ऽएवमेतासान्देवतानां वायुम्लोचन्ति
 ह्यन्या देवता न वायुः सैषानस्तमिता देवता यद्वायुः

॥ ३३ ॥ अथैष श्लोको भवति । यतश्चोदेति सूष्योऽस्तं
 यत्र च गच्छतीति प्राणाद्वा ऽएष ऽउदेति प्राणेऽस्तमेति
 तन्देवाश्चक्रिरे धर्मः स ऽएवाय स ऽउ इव ऽद्वुति यद्वा
 ऽएतेऽमुर्द्धाद्विन्यन्त तदेवाप्यय कुर्वन्ति तस्मादेकमेव व्रत-
 श्चरेत्प्राणयाज्ञैवापान्याच्च नेन्मा पाप्मा मृत्युरापन्नवदिति
 यद्यु चरेत्समापिपयिषेत्तेनो ऽएतस्यै देवतायै सायुज्यः
 सलोकताञ्जयति य ऽएवं वेद ॥ ३४ ॥

चतुर्थाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

— ० —

[प्रपञ्चितस्याविद्याकार्यस्य संक्षेपेणोपसंहारः]

त्रयं वा ऽइदन्नान्म रूपङ्गमर्म । तेषान्नाम्नां वाग्नि-
 त्येतदेषामुक्त्वथमतो हि सर्वाणि नामान्युत्तिष्ठन्त्येतदेषां
 सामैतद्धि सर्वैर्नानामभिः सममेतदेषाम्ब्रह्मैतद्धि सर्वाणि
 नामानि विभर्ति ॥ १ ॥ अथ रूपाणाम् । चक्षुरित्येत-
 देषामुक्त्वथमतो हि सर्वाणि रूपाण्युत्तिष्ठन्त्येतदेषां
 सामैतद्धि सर्वै रूपाः सममेतदेषाम्ब्रह्मैतद्धि सर्वाणि रूपाणि
 विभर्ति ॥ २ ॥ अथ कर्मणाम् । आत्मेत्येतदेषामुक्त्वथ-
 मतो हि सर्वाणि कर्मण्युत्तिष्ठन्त्येतदेषां सामैतद्धि
 सर्वैः कर्मभिः सममेतदेषाम्ब्रह्मैतद्धि सर्वाणि कर्माणि
 विभर्ति तदेतन्नयः सदेकमयमात्मात्मो ऽएकः सन्नेतन्न-

यन्तदेतदमृतः सत्येन च्छन्नम्प्राणो वा ऽअमृतन्नामरूपे
सत्यन्ताब्ध्यामयम्प्राणश्छन्नः ॥ ३ ॥

चतुर्थाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे तृतीयः प्रपाठकः ॥ ३ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १०१ ॥

इति चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

—०—

[अविद्याविषयमेव आत्मत्वेनोपगतवन्तं गार्ग्यं पूर्वपक्षिणं
तद्विपरीतात्मदर्शिनमजातशत्रुं सिद्धान्तिनं चोपस्थाप्य
आख्यायिकाप्रदर्शनम्]

दृप्तबालाकिर्हानूचानो गार्ग्यः ऽआस । स होवाचा-
जातशत्रुङ्काश्शयम्ब्रह्म ते ब्रवाणीति स होवाचाजातशत्रुः
सहस्रमेतस्यां वाचि दद्यो जनको जनक ऽइति वै जना
धावन्तीति ॥ १ ॥ स होवाच गार्ग्यः । य ऽएवासावादित्ये
पुरुष ऽएतमेवाहम्ब्रह्मोपास ऽइति स होवाचाजातशत्रुर्मा
मैतस्मिन्संबदिष्टा ऽअतिष्टाः सर्वेषाम्भूतानाम्मूर्द्धा
राजेति वा ऽअहमेतमुपास ऽइति स य ऽएतमेवमुपास्तेऽ-
तिष्टाः सर्वेषाम्भूतानाम्मूर्द्धा राजा भवति ॥ २ ॥ स
होवाच गार्ग्यः । य ऽएवासौ चन्द्रे पुरुष ऽएतमेवाह-
म्ब्रह्मोपास ऽइति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्संब-
दिष्टा बृहन्पाण्डरवासाः सोमो राजेति वा ऽअहमेतमुपास
ऽइति स य ऽएतमेवमुपास्तेऽहरहर्ह सुतः प्रसुतो भवति
नास्यान्नं क्षीयते ॥ ३ ॥ स होवाच गार्ग्यः । य ऽएवायं

विद्युति पुरुष ऽएतमेवाहम्ब्रह्मोपास ऽइति स होवाचाजात-
 शत्रुर्मा मैतस्मिन्सँवदिष्टास्तेजस्वीति वा ऽअहमेतमुपास
 ऽइति स य ऽएतमेवमुपास्ते तेजस्वी ह भवति तेजस्विनी
 हास्य प्रजा भवति ॥ ४ ॥ स होवाच गार्ग्यः । य ऽएवा-
 यमाकाशे पुरुष ऽएतमेवाहम्ब्रह्मोपास ऽइति स होवाचाजात-
 शत्रुर्मा मैतस्मिन्सँवदिष्टाः पूर्णमप्रवर्त्तीति वा ऽअह-
 मेतमुपास ऽइति स य ऽएतमेवमुपास्ते पूर्यते प्रजया
 पशुभिर्नास्यास्माल्लोकात्प्रजोद्वर्त्तते ॥ ५ ॥ स होवाच
 गार्ग्यः । य ऽएवायं वायौ पुरुष ऽएतमेवाहम्ब्रह्मोपास
 ऽइति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्सँवदिष्टा ऽइन्द्रो
 वैकुण्ठोऽपराजिता सेनेति वा ऽअहमेतमुपास ऽइति स
 य ऽएतमेवमुपास्ते जिष्णुर्हापराजिष्णुर्वभवत्यद्वयतस्त्य-
 जायी ॥ ६ ॥ स होवाच गार्ग्यः । य ऽएवायमग्नौ पुरुष
 ऽएतमेवाहम्ब्रह्मोपास ऽइति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैत-
 स्मिन्सँवदिष्टा विषासहिरिति वा ऽअहमेतमुपास ऽइति
 स य ऽएतमेवमुपास्ते विषासहिर्ह भवति विषासहिर्हास्य
 प्रजा भवति ॥ ७ ॥ स होवाच गार्ग्यः । य ऽएवा-
 यमप्सु पुरुष ऽएतमेवाहम्ब्रह्मोपास ऽइति स होवाचा-
 जातशत्रुर्मा मैतस्मिन्सँवदिष्टाः प्रतिरूप ऽइति वा
 ऽअहमेतमुपास ऽइति स य ऽएतमेवमुपास्ते प्रतिरूपः
 हैवैनमुपगच्छति नाप्रतिरूपमथो प्रतिरूपोऽस्माज्जायते
 ॥ ८ ॥ स होवाच गार्ग्यः । य ऽएवायमादर्शे पुरुष ऽएत-
 मेवाहम्ब्रह्मोपास ऽइति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मि

न्त्सँवदिष्ट्वा रोचिष्णुरिति वा ऽअहमेतमुपास ऽइति स
य ऽएतमेवमुपास्ते रोचिष्णुर्ह भवति रोचिष्णुर्हास्य
प्रजा भवत्यथो यैः सन्निगच्छति सर्वास्तानतिरोचते
॥ ९ ॥ स होवाच गार्ग्यः । य ऽएवायन्दिक्षु पुरुष ऽएत-
मेवाहम्ब्रह्मोपास ऽइति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मि-
न्त्सँवदिष्ट्वा द्वितीयोऽनपग ऽइति वा ऽअहमेतमुपास
ऽइति स य ऽएतमेवमुपास्ते द्वितीयवाह भवति नास्मा-
द्वणश्छिद्यते ॥ १० ॥ स होवाच गार्ग्यः । य ऽएवायं
अन्तम्पश्चाच्छब्दोऽनूदैत्येतमेवाहम्ब्रह्मोपास ऽइति स
होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्त्सँवदिष्ट्वा ऽअसुरिति वा
ऽअहमेतमुपास ऽइति स य ऽएतमेवमुपास्ते सर्वः हैवा-
स्मिँल्लोक ऽआयुरेति नैनम्पुरा कालात्प्राणो जहाति
॥ ११ ॥ स होवाच गार्ग्यः । य ऽएवायञ्छायामयः पुरुष
ऽएतमेवाहम्ब्रह्मोपास ऽइति स होवाचाजातशत्रुर्मा मैत-
स्मिन्त्सँवदिष्ट्वा मृत्युरिति वा ऽअहमेतमुपास ऽइति स
य ऽएतमेवमुपास्ते सर्वः हैवास्मिँल्लोक ऽआयुरेति नैन-
म्पुरा कालान्मृत्युरागच्छति ॥ १२ ॥ स होवाच गार्ग्यः ।
य ऽएवायमात्मनि पुरुष ऽएतमेवाहम्ब्रह्मोपास ऽइति स
होवाचाजातशत्रुर्मा मैतस्मिन्त्सँवदिष्ट्वा ऽआत्मन्वीति वा
ऽअहमेतमुपास ऽइति स य ऽएतमेवमुपास्त ऽआत्मन्वी
ह भवत्यात्मन्विनी हास्य प्रजा भवति स ह तूष्णीमास
गार्ग्यः ॥ १३ ॥ स होवाचाजातशत्रुः । एतावन्नृ३ ऽइत्ये-

तावद्धीति नैतावता विदितम्भवतीति स होवाच गार्ग्य
 ऽउप त्वायानीति ॥ १४ ॥ स होवाचाजातशत्रुः । प्रति-
 लोमं वै तद्यद्ब्राह्मणः क्षत्रियमुपेयाद्ब्रह्म मे वक्ष्यतीति
 व्येव त्वा ज्ञपयिष्यामीति तम्पाणावादायोत्तस्थौ तौ ह
 पुरुषः सुप्तमाजग्मतुस्तमेतैर्नामभिरामन्त्रयाञ्चक्रे बृह-
 ण्पाण्डरवासः सोम राजन्निति स नोत्तस्थौ तम्पाणिना-
 पेष्ं बोधयाञ्चकार स होत्तस्थौ ॥ १५ ॥ स होवाचा-
 जातशत्रुः । यत्रैष ऽएतत्सुप्तोऽभूद्य ऽएष विज्ञानमयः
 पुरुषः कैष तदाभूत्कुत ऽएतदागादिति तदु ह न मेने
 गार्ग्यः ॥ १६ ॥ स होवाचाजातशत्रुः । यत्रैष ऽएतत्सुप्तोऽ-
 भूद्य ऽएष विज्ञानमयः पुरुषस्तद्देशाम्प्राणानां विज्ञानेन
 विज्ञानमादाय य ऽएषोन्तर्हृदय ऽआकाशस्तस्मिञ्छेते
 ॥ १७ ॥ * तानि यदा गृह्णाति । अथ हैतत्पुरुषः स्वपिति
 नाम तद्गृहीत ऽएव प्राणो भवति गृहीता वागृहीतञ्च-
 क्षुर्गृहीतं श्रोत्रङ्गृहीतम्नः ॥ १८ ॥ स यत्रैतत्स्वप्न्य-
 याचरति । ते हास्य लोकास्तदुतेव महाराजो भवत्युतेव
 महाब्राह्मण ऽउतेवोच्चावचन्निगच्छति ॥ १९ ॥ स यथा
 महाराजो ज्ञानपदागृहीत्वा स्वे जनपदे यथाकामम्परि-
 वर्त्ततेवमेवैष ऽएतत्प्राणागृहीत्वा स्वे शरीरे यथाकामम्प-
 रिवर्त्तते ॥ २० ॥ अथ यदा सुषुप्तो भवति । यदा न कस्य
 चन वेद हिता नाम नाज्यो द्वासप्ततिः सहस्राणि हृदयात्पु-
 रीततमभिप्रतिष्ठन्ते ताभिः प्रत्यवसृप्य पुरीतति शेते

॥२१॥ स यथा कुमारो वा महाब्राह्मणो वा । अतिग्रीमा-
नन्दस्य गत्वा शयीतैवमेवैष ऽएतच्छेते ॥ २२ ॥ स यथो-
र्णवाभिस्तन्तुनोच्चरेत् । यथाग्नेः क्षुद्रा विष्फुलिङ्गा
व्युच्चरन्त्येवमेवास्मादात्मनः सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः
सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि सर्व ऽएत ऽआत्मानो व्यु-
च्चरन्ति तस्योपनिषत्सत्यस्य सत्यमिति प्राणा वै सत्यन्ते-
षामेष सत्यम् ॥ २३ ॥

पञ्चमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[प्राणा वै सत्यमित्यंशेनोक्तायाः प्राणोपनिषदो व्याख्यानम्]

यो ह वै शिशुम् । साधानः सप्रत्याधानः
सस्थूणः सदामं वेद सप्त ह द्विषतो बभ्रातृव्यानवरु-
णद्धि ॥ १ ॥ अयं वाव शिशुर्ष्योऽयम्मह्यमः प्राणः ।
तस्येदमेवाधानमिदुमप्रत्याधानम्प्राण स्तूणान्नन्दाम तमेताः
सप्ताक्षितय ऽउपतिष्ठन्ते ॥ २ ॥ तया ऽइमा ऽअक्ष-
होहिन्यो राजयः । ताभिरेनः रुद्रोऽन्वायतोऽथ या
ऽअक्षन्नापस्ताभिः पर्जन्यो या कनीनका तयादित्यो य-
च्छुक्लन्तेनाग्निर्धृक्कृष्णन्तेनेन्द्रोऽधर्यैनं वर्त्तन्त्या पृथि-
व्यन्वायता यौरुत्तरया नास्यान्नं क्षीयते य ऽएवं वेद
॥ ३ ॥ तदेष श्लोको भवति । अर्वाग्विलश्चमस ऽऊर्द्ध-
बुद्धनस्तस्मिन्न्यशो निहितं विश्वरूपम् ॥ तस्यासत
ऽऋषयः सप्त तीरे बाणद्धमी ब्रह्मणा सँविदानेति ॥ ४ ॥

अर्वाग्विलश्चमस ऽऊर्द्धबुद्धन ऽइति । इदन्तच्छिर ऽएष
 ह्यर्वाग्विलश्चमस ऽऊर्द्धबुद्धनस्तस्मिन्न्यशो निहितं वि-
 श्वरूपमिति प्राणा वै यशो निहितं विश्वरूपप्राणानेत-
 दाह तस्यासत ऽऋषयः सप्त तीर ऽइति प्राणा वा ऽऋषयः
 प्राणानेतदाह वागष्टमी ब्रह्मणा सँविदानेति वाग्ध्यष्टमी
 ब्रह्मणा सँवित्ते ॥ ५ ॥ इमावेव गोतमभरद्वाजौ । अयमेव
 गोतमोऽयम्भरद्वाज ऽइमावेव विश्वामित्रजमदग्नी ऽअय-
 मेव विश्वामित्रोऽयञ्जमदग्निरिमावेव वसिष्ठकश्यपावय-
 मेव वसिष्ठोऽयङ्कश्यपो वागेवात्रिर्वाचा ह्यन्नमद्यतेऽत्तिर्ह वै
 नामैतद्यदुन्निरिति सर्वस्यात्ता भवति सर्वमस्यान्नम्भवति य
 ऽएवं वेद ॥ ६ ॥

पञ्चमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

ब्रह्मण उपाधिभूतयोर्मृतामूर्तयोः कार्यकरणविभागेनाध्यात्माधि-
 दैवतयोः विभागप्रदर्शनम्]

द्वे वाव ब्रह्मणो रूपे । मूर्त्तञ्चैवामूर्त्तञ्च मर्त्यञ्चामृतञ्च
 स्थितञ्च यच्च सच्च त्यञ्च ॥ १ ॥ तदेतन्मूर्त्तम् । यदन्न्य-
 द्वायोश्चान्तरिक्षाच्चैतन्मर्त्यमेतत्स्थितमेतत्सत् ॥ २ ॥ त-
 स्यैतस्य मूर्त्तस्य । एतस्य मर्त्यस्यैतस्य स्थितस्यैतस्य सत्
 ऽएष रसो य ऽएष तपति सतो ह्येष रसः ॥ ३ ॥ अथा-
 मूर्त्तम् । वायुश्चान्तरिक्षञ्चैतदमृतमेतद्यदेतस्यम् ॥ ४ ॥
 तस्यैतस्यामूर्त्तस्य । एतस्यामृतस्यैतस्य यत् ऽएतस्य त्यस्यैष
 रसो य ऽएष ऽएतस्मिन्नमण्डले पुरुषस्तस्य ह्येष रस

ऽइत्यधिदेवतम् ॥ ५ ॥ अथाद्ध्यात्मम् । इदमेव मूर्त्तं ख्य-
दध्यत्प्राणाच्च यश्चायमन्तरात्मन्नाकाशऽएतन्मर्त्यमेतत्स्थि-
तमेतत्सत् ॥ ६ ॥ तस्यैतस्य मूर्त्तस्य । एतस्य मर्त्यस्यै-
तस्य स्थितस्यैतस्य सत् ऽएष रसो यच्चक्षुः सतो ह्येष
रसः ॥ ७ ॥ अथामूर्त्तम् । प्राणश्च यश्चायमन्तरात्मन्ना-
काशऽएतदमृतमेतद्यदेतत्स्यम् ॥ ८ ॥ तस्यैतस्यामूर्त्तस्य ।
एतस्यामृतस्यैतस्य यत् ऽएतस्य त्स्यैष रसो योऽयन्द-
क्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तस्य ह्येष रसः ॥ ९ ॥ तस्य हैतस्य
पुरुषस्य रूपम् । यथा माहारजनं वासो यथा पाण्डूवाविकं
ख्यथेन्द्रगोपो यथागन्यर्त्विर्ष्वथ पुण्डरीकं ख्यथा सकृद्वि-
द्युत्तः सकृद्विद्युत्तेव ह वा ऽअस्य श्रीर्भवति य एव
वेद ॥ १० ॥ अथातऽआदेशः । नेति नेति न ह्येतस्मा-
दिति नेत्यन्यत्परमस्त्यथ नामधेयः सत्यस्य सत्यमिति
प्राणा वै सत्यन्तेषामेष सत्यम् ॥ ११ ॥

पञ्चमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[प्रस्तुताया ब्रह्मविद्याया अङ्गत्वेन संन्यासविधानार्थं याज्ञवल्क्य-
मैत्रेयीसंवादरूपाख्यायिका]

मैत्रेयीति होवाच याज्ञवल्क्यः । उद्यास्यन्वा ऽअरेऽ-
हमस्मात्स्थानादस्मि हन्त तेऽनया कात्यायन्न्यान्त-
ङ्करवाणीति ॥ १ ॥ सा होवाच मैत्रेयी । यन्म ऽइयम्भगोः
सर्वा पृथिवी वित्तेन पूर्णा स्यात्कथन्तेनामृता स्यामिति
नेति होवाच याज्ञवल्क्यो यथैवोपकरणवताजीवितन्तथैव

ते जीवित॑ऽ स्यादमृतत्व॑स्य तु न॒शास्ति वित्तेने॑ति ॥ २ ॥
 सा होवाच मैत्रेयी । येनाहुन्नामृता स्याङ्किमहन्तेन कुर्ष्या
 व्यदेव भगवान्न्वेद तदेव मे ब्रूहीति ॥ ३ ॥ स होवाच
 याज्ञवल्क्यः । प्रिया वतारे नः सती प्रियम्भाषस
 ऽएह्यास्व व्याख्यास्यामि ते व्याचक्षाणस्य तु मे निदि-
 द्ध्यासस्वेति ब्रवीतु भगवानिति ॥ ४ ॥ स होवाच याज्ञ-
 वल्क्यः । न वा ऽअरे पत्युः कामाय पतिः प्रियो भवत्या-
 त्मनस्तु कामाय पतिः प्रियो भवति न वा ऽअरे जायायै
 कामाय जाया प्रिया भवत्यात्मनस्तु कामाय जाया प्रिया
 भवति न वा ऽअरे पुत्राणाङ्कामाय पुत्राः प्रिया भवन्त्या-
 त्मनस्तु कामाय पुत्राः प्रिया भवन्ति न वा ऽअरे
 वित्तस्य कामाय वित्तम्प्रियम्भवत्यात्मनस्तु कामाय वित्त-
 म्प्रियम्भवति न वा ऽअरे ब्रह्मणः कामाय ब्रह्म प्रियम्भ-
 वत्यात्मनस्तु कामाय ब्रह्म प्रियम्भवति न वा ऽअरे
 क्षत्रस्य कामाय क्षत्रम्प्रियम्भवत्यात्मनस्तु कामाय क्षत्र-
 म्प्रियम्भवति न वा ऽअरे लोकानाङ्कामाय लोकाः प्रिया
 भवन्त्यात्मनस्तु कामाय लोकाः प्रिया भवन्ति न वा ऽअरे
 देवानाङ्कामाय देवाः प्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय देवाः
 प्रिया भवन्ति न वा ऽअरे भूतानाङ्कामाय भूतानि प्रियाणि
 भवन्त्यात्मनस्तु कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्ति न वा
 ऽअरे सर्वस्य कामाय सर्वम्प्रियम्भवत्यात्मनस्तु कामाय सर्व-
 म्प्रियम्भवत्यात्मा वा ऽअरे द्रष्टव्यः श्रोतव्यो मन्तव्यो
 निदिद्ध्यसितव्यो मैत्रेय्यात्मनो वा ऽअरे दर्शनेन श्रवणेन

मत्या विज्ञानेनेदः सर्वं विद्वितम् ॥ ५ ॥ ब्रह्म तम्परादात् ।
योऽयत्रात्मनो ब्रह्म वेद क्षत्रन्तम्परादाद्योऽयत्रात्मनः
क्षत्रं वेद लोकास्तम्परादुर्ध्वोऽयत्रात्मनो लोकावेद देवा-
स्तम्परादुर्ध्वोऽयत्रात्मनो देवावेद भूतानि तम्परादुर्ध्वोऽ-
न्यत्रात्मनो भूतानि वेद सर्वन्तम्परादाद्योऽन्यत्रात्मनः
सर्वं वेदेदम्ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे लोका इमे देवा इमानि
भूतानीदः सर्वं यदयमात्मा ॥ ६ ॥ स यथा दुन्दुभेर्हन्य-
मानस्य । न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्वनुयाद्ग्रहणाय दुन्दुभेस्तु
ग्रहणेन दुन्दुब्ध्याघातस्य वा शब्दो * गृहीतः ॥ ७ ॥
स यथा वीणायै वाद्यमानायै । न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्वनुया-
द्ग्रहणाय वीणायै तु ग्रहणेन वीणावादस्य वा शब्दो
गृहीतः ॥ ८ ॥ स यथा शङ्खस्य दध्मायमानस्य । न
बाह्याञ्छब्दाञ्छक्वनुयाद्ग्रहणाय शङ्खस्य तु ग्रहणेन शङ्ख-
द्धमस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ९ ॥ स यथाहैर्धाग्नेरब्ध्या-
हितस्य । पृथग्धूमा विनिश्चरन्त्येवं वा अरेऽस्य महतो
भूतस्य निश्श्वसितमेतद्यद्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वा-
ङ्गिरस इतिहासः पुराणं विद्या उपनिषदः श्लोकाः
सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानान्यस्यैवैतानि सर्वाणि
निश्श्वसितानि ॥ १० ॥ स यथा सर्वासामपां समुद्र
एकायनम् । एवः सर्वेषां स्पर्शानन्वगेकायनमेवः
सर्वेषाङ्गन्धानान्नासिके एकायनमेवः सर्वेषां रसानाञ्जि-
ह्वैकायनमेवः सर्वेषां रूपाणाञ्चक्षुरेकायनमेवः सर्वेषां

* अत्र 'ग' 'ज' पुस्तकयोः 'भवति' इत्यधिकः पाठ उपलभ्यते ।

शब्दानां श्रोत्रमेकायनमेवः सर्वेषां सङ्कल्पानाम्मुन
 ऽएकायनमेवः सर्वेषां वेदानां हृदयमेकायनमेवः सर्वे-
 षाङ्गमर्मणां हस्तावेकायनमेवः सर्वेषामद्धनाम्पादावेका-
 यनमेवः सर्वेषामानन्दानामुपस्थ ऽएकायनमेवः सर्वेषां
 विसर्गाणाम्पायुरेकायनमेवः सर्वासां विद्यानां वागेकायनम्
 ॥ ११ ॥ स यथा सैन्धवखिल्यः । उदके प्रास्त ऽउद-
 क्रमेवानुविलीयेत नाहास्योद्ग्रहणायेव स्याद्यतो यतस्त्वादु-
 दीत लवणमेवैवं वा ऽअरु ऽइदुम्महद्भूतमनन्तमपारं
 विज्ञानघनं ऽएवैतेऽभ्यो भूतेऽभ्यः समुत्थाय तान्येवानु-
 विनश्यति न प्रेत्य संज्ञास्तीत्यरे ब्रवीमीति होवाच याज्ञ-
 वल्क्यः ॥ १२ ॥ [अर्थः प्रपाठकः ॥ १२ ॥] सा होवाच मैत्रेयी ।
 अत्रैव मा भगवानममुहन्न प्रेत्य संज्ञास्तीति ॥ १३ ॥ स
 होवाच याज्ञवल्क्यः । न वा ऽअरेऽहम्मोहम्ब्रवीम्यलं वा
 ऽअरु ऽइदं विज्ञानाय ॥ १४ ॥ यत्र हि द्वैतमिव भवति । तदि-
 तर ऽदुतरम्पश्यति तदितरं ऽदुतरञ्जिघ्रति तदितरं दुतरम-
 भिवदति तदितरं ऽदुतरः शृणोति तदितरं ऽदुतरम्मनुते
 तदितरं ऽदुतरं विजानाति ॥ १५ ॥ यत्र त्वस्य सर्वमात्मै-
 वाभूत् । तत्केन कम्पश्येत्तत्केन कञ्जिघ्रेत्तत्केन कमभिव-
 देत्तत्केन कः शृणुयात्तत्केन कम्मन्वीत तत्केन कं विजानी-
 याद्येनेदः सर्वं विजानाति तङ्केन विजानीयाद्विज्ञातारमरे
 केन विजानीयादिति ॥ १६ ॥

पञ्चमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[उक्तस्याध्यायद्वयस्यार्थोपसंहारः, आचार्यपरम्पराक्रमरूपवंशकथनञ्च]

इयम्पृथिवी । सर्वेषाम्भूतानाम्मद्भ्यै पृथिव्यै
 सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्याम्पृथिव्यान्तेजोमयोऽ-
 मृतमयः पुरुषो यश्चायमद्व्यात्मः शरीरस्तेजोमयोऽमृत-
 मयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदुममृतमिदम्ब्रह्मेदः
 सर्वम् ॥ १ ॥ इमा ऽआपः । सर्वेषाम्भूतानाम्मद्भ्यासाम-
 पांश्च सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमास्वप्सु तेजोमयोऽमृ-
 तमयः पुरुषो यश्चायमद्व्यात्मः रैतस्तेजोमयोऽमृत-
 मयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदुममृतमिदम्ब्रह्मेदः
 सर्वम् ॥ २ ॥ अयमग्निः । सर्वेषाम्भूतानाम्मद्भ्यस्याग्नेः
 सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नग्नौ तेजोमयोऽमृत-
 मयः पुरुषो यश्चायमद्व्यात्मं वाङ्मयस्तेजोमयोऽमृतमयः
 पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदुममृतमिदम्ब्रह्मेदः सर्वम्
 ॥ ३ ॥ अयमाकाशः । सर्वेषाम्भूतानाम्मद्भ्यस्याकाशस्य
 सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नाकाशे तेजोमयोऽमृ-
 तमयः पुरुषो यश्चायमद्व्यात्मः हृद्याकाशस्तेजोमयोऽमृत
 मयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदुममृतमिदम्ब्रह्मेदः सर्वम्
 ॥ ४ ॥ अयं वायुः । सर्वेषाम्भूतानाम्मद्भ्यस्य वायोः
 सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्न्वायौ तेजोमयोऽ-
 मृतमयः पुरुषो यश्चायमद्व्यात्मप्राणस्तेजोमयोऽमृतमयः
 पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदुममृतमिदम्ब्रह्मेदः सर्वम्
 ॥ ५ ॥ अयमादित्यः । सर्वेषाम्भूतानाम्मद्भ्यसादित्यस्य
 सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नादित्ये तेजोमयोऽ-

मृतमयः पुरुषो यश्चायमद्व्यात्सञ्चाक्षुषस्तेजोमयोऽमृत-
 मयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदुममृतमिदम्ब्रह्मेदः सर्वम्
 ॥ ६ ॥ अयञ्चन्द्रः । सर्वेषाम्भूतानाम्मद्वस्य चन्द्रस्य
 सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिँश्चन्द्रे तेजोमयोऽ-
 मृतमयः पुरुषो यश्चायमद्व्यात्सम्मानसस्तेजोमयोऽमृत-
 मयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदुममृतमिदम्ब्रह्मेदः सर्वम्
 ॥ ७ ॥ इमा दिशः । सर्वेषाम्भूतानाम्मद्व्यासान्दिशां
 सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमासु दिक्षु तेजोमयोऽमृत-
 मयः पुरुषो यश्चायमद्व्यात्सं श्रौत्रः प्रातिश्रुत्स्तेजो-
 मयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदुममृतमिद-
 म्ब्रह्मेदः सर्वम् ॥ ८ ॥ इयं विद्युत् । सर्वेषाम्भूतानाम्मद्वस्यै
 विद्युतः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्यां विद्युति
 तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमद्व्यात्सन्तैजसस्तेजो-
 मयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदुममृतमिद-
 म्ब्रह्मेदः सर्वम् ॥ ९ ॥ अयं स्तनयित्नुः । सर्वेषाम्भू-
 तानाम्मद्वस्य स्तनयित्नुः सर्वाणि भूतानि मधु यश्चा-
 यमस्मिन्स्तनयित्नुः तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चा-
 यमद्व्यात्सः शाब्दः सौवरस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव
 स योऽयमात्मेदुममृतमिदम्ब्रह्मेदः सर्वम् ॥ १० ॥ अयन्धर्मः ।
 सर्वेषाम्भूतानाम्मद्वस्य धर्मस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चा-
 यमस्मिन्धर्मे तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमद्व्या-
 त्सन्धर्मस्तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मे-
 दुममृतमिदम्ब्रह्मेदः सर्वम् ॥ ११ ॥ इदुः सत्यम् । सर्वेषाम्भूता-

नाम्मद्धस्य सत्यस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्तस-
त्ये तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमद्ध्यात्मः सात्यस्तेजो-
मयोऽमृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदुममृतमिद-
म्ब्रह्मेदः सर्वम् ॥ १२ ॥ इदुस्मानुषम् । सर्वेषाम्भूतानाम्मद्धस्य
मानुषस्य सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्मानुषे तेजो-
मयोऽमृतमयः पुरुषो यश्चायमद्ध्यात्मानुषस्तेजोमयोऽ-
मृतमयः पुरुषोऽयमेव स योऽयमात्मेदुममृतमिदम्ब्रह्मेदः
सर्वम् ॥ १३ ॥ अयमात्मा । सर्वेषाम्भूतानाम्मद्धस्यात्मनः
सर्वाणि भूतानि मधु यश्चायमस्मिन्नात्मनि तेजोमयोऽमृ-
तमयः पुरुषो यश्चायमात्मा तेजोमयोऽमृतमयः पुरुषोऽ-
यमेव स योऽयमात्मेदुममृतमिदम्ब्रह्मेदः सर्वम् ॥ १४ ॥
स वाऽअयमात्मा । सर्वेषाम्भूतानामधिपतिः सर्वेषाम्भू-
तानां राजा तद्यथा रथनाभौ च रथनेमौ चाराः सर्वे
समर्पिताऽएवमेवास्मिन्नात्मनि सर्वे प्राणाः सर्वे लोकाः
सर्वे देवाः सर्वाणि भूतानि सर्वे ऽएत ऽआत्मानः सम-
र्पिताः ॥ १५ ॥ इदं वै तन्मधु । दक्ष्यङ्ङाथर्वणोऽश्वि-
ब्भ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् ॥ 'तद्वान्नरा सनये
दुहसऽउग्रमाविष्कृणोमि तन्न्यतुर्न वृष्टिम् ॥ दक्ष्यङ् ह
यन्मद्धाथर्वणो वामश्वस्य शीष्णां प्र यदीमुवाचे'ति
॥ १६ ॥ इदं वै तन्मधु । दक्ष्यङ्ङाथर्वणोऽश्वि-
ब्भ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् ॥ 'आथर्वणायाश्विना
दधीचेऽश्वयः शिरः प्रत्यैरयतम् ॥ स वाममधु प्रवोचदृता-

यन्त्वाष्ट्रं ष्यदस्त्रावपि कक्ष्यं वा'मिति ॥ १७ ॥ इदं वै तन्मधु । दक्ष्यङ्ङाथर्वणोऽश्निवब्भ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् ॥ पुरश्चक्रे द्विपदः पुरश्चक्रे चतुष्पदः ॥ पुरः स पक्षी भूत्वा पुरः पुरुषः ऽआविशदिति स वा ऽअयम्पुरुषः सर्वासु पूर्षु पुरिशयो नैनेन किञ्चनानावृतन्नैनेन किञ्चनानासंवृतम् ॥ १८ ॥ इदं वै तन्मधु । दक्ष्यङ्ङाथर्वणोऽश्निवब्भ्यामुवाच तदेतदृषिः पश्यन्नवोचत् ॥ 'रूपः रूपम्प्रतिरूपो बभूव तदस्य रूपम्प्रतिचक्षणाय ॥ इन्द्रो मायाभिः पुरुरूप ईर्यते युक्ता ह्यस्य हरयः शता दशे'त्ययं वै हरयोऽयं वै दश च सहस्राणि बहूनि चानन्तानि च तदेतद्ब्रह्मापूर्वमनपरमनन्तरमवाह्यमयमात्मा ब्रह्म सर्वानुभूरित्यनुशासनम् ॥ १९ ॥ अथ ब्रह्मशः । तदिदं वयः शौर्षणाश्याच्छौर्षणाश्यो गौतमाद्वौतमो वात्स्याह्वात्स्यो वात्स्याच्च पाराशर्याच्च पाराशर्यः साङ्ख्यश्चाच्च भारद्वाजाच्च भारद्वाजः ऽऔदवाहेश्च शाण्डिल्याच्च शाण्डिल्यो वैजवापाच्च गौतमाच्च गौतमो वैजवापायनाच्च वैष्टपुत्र्याच्च वैष्टपुत्र्यः शाण्डिल्याच्च रौहिणायनाच्च रौहिणायनः शौनकाच्चात्रेयाच्च रैबभ्याच्च रैबभ्यः पौतिमाळ्यायणाच्च कौण्डिन्यायनाच्च कौण्डिन्यायनः कौण्डिन्यात्कौण्डिन्यः कौण्डिन्यात्कौण्डिन्यः कौण्डिन्याच्चाग्निवेश्याच्च ॥ २० ॥ अग्निवेश्यः सैतवात् । सैतवः पाराशर्यात्पाराशर्यो जातूकण्याज्जातूकण्यो भारद्वाजा-

[तत्त्वज्ञाने आगमोपपत्त्योरावश्यकत्वप्रतिपादनम्]

(तत्र च ब्रह्मविद्यास्तुत्यर्थाऽऽख्यायिका)

जनको ह वैदेहः । बहुदक्षिणेन * यज्ञेनेजे तत्र
ह कुरुपञ्चालानाम्ब्राह्मणा ऽअभिसमेता बभूवुस्तस्य ह
जनकस्य वैदेहस्य विजिज्ञासा बभूव कः स्विदेषाम्ब्राह्म-
णानामनूचानतम ऽइति ॥ १ ॥ स ह गवां सहस्रमव-
रोध । दश दश पादा ऽएकैकस्याः शृङ्गयोरावद्धा बभू-
वुस्तान्होवाच ब्राह्मणा भगवन्तो यो वो ब्रह्मिष्ठः स
ऽएता गा ऽउदजतामिति ते ह ब्राह्मणा न दधृषुः ॥ २ ॥
अथ ह याज्ञवल्क्यः । स्वमेव ब्रह्मचारिणमुवाचैताः सौ-
म्योदज सामश्रवाः ऽइति ता होदाचकार ते ह ब्राह्मणा-
श्चुक्कुधुः कथन्नु नो ब्रह्मिष्ठो ब्रुवीतेति ॥ ३ ॥ अथ
ह जनकस्य वैदेहस्य होताश्वलो बभूव । स हैनम्प्रपच्छ
त्वनु खलु नो याज्ञवल्क्य ब्रह्मिष्ठोऽसीः ऽइति स होवाच
नमो वयम्ब्रह्मिष्ठाय कुर्मो गोकामा ऽएव वयं स्म ऽइति
तः ह तत ऽएव प्रष्टुन्दद्रे होताश्वलः ॥ ४ ॥ याज्ञ-
वल्क्येति होवाच । यदिदः सर्वमृत्युनाप्तः सर्वमृत्यु-
नाभिपन्नङ्गेन यजमानो मृत्योराप्तिमतिमुच्यत ऽइति
होत्रऽर्त्विजाग्निना वाचा वाग्वै यज्ञस्य होता तद्येयं वाक्कसोऽ-
यमग्निः स होता सा मुक्तिः सातिमुक्तिः ॥ ५ ॥ याज्ञवल्क्येति
होवाच । यदिदः सर्वमहोरात्राभ्यामाप्तः सर्वमहोरात्रा-
भ्यामभिपन्नङ्गेन यजमानोऽहोरात्रयोराप्तिमतिमुच्यत

ऽइत्यद्वैतं ऋणं ऽर्त्विजा चक्षुषादित्येन चक्षुर्वै यज्ञस्याद्वैतं
 स्तद्यदिदं चक्षुः सोऽसावादित्यः सोऽद्वैतः सा मुक्तिः
 सातिमुक्तिः ॥ ६ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच । यदिदं
 सर्वम्पूर्वपक्षापरपक्षाभ्यामाप्तं सर्वम्पूर्वपक्षापरपक्षाभ्या-
 मभिपन्नङ्गेन यजमानः पूर्वपक्षापरपक्षयोरप्राप्तिमतिमुच्यत
 ऽइति ब्रह्मण ऽर्त्विजा मनसा चन्द्रेण मनो वै यज्ञस्य ब्रह्मा
 तद्यदिदम्मनः सोऽसौ चन्द्रः स ब्रह्मा सा मुक्तिः साति-
 मुक्तिः ॥ ७ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच । यदिदमन्तरिक्षमनारम्ब-
 णमिवाथ केनाक्रमेण यजमानः स्वर्गलोकमाक्रमत ऽइत्यु-
 द्गात्र ऽर्त्विजा वायुना प्राणेन प्राणो वै यज्ञस्योद्गाता
 तद्योऽयम्प्राणः स वायुः स उद्गाता सा मुक्तिः साति-
 मुक्तिरित्यतिमोक्षा ऽअथ सम्पदः ॥ ८ ॥ याज्ञवल्क्येति
 होवाच । कृतिभिरयमद्यऽर्गिर्होतास्मिन्न्यज्ञे करिष्यतीति
 तिसृभिरिति कतमास्तास्तिस्त्र ऽइति पुरोऽनुवाक्यया च
 याज्या च शस्यैव तृतीया किन्ताभिर्जयतीति पृथिवीलोक-
 मेव पुरोऽनुवाक्यया जयत्यन्तरिक्षलोकं द्याज्यया द्यौ-
 र्लोकः शस्यया ॥ ९ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच । कृत्ययमद्याद्वै-
 तं ऋणं स्मिन्न्यज्ञे ऽहुतीर्होष्यतीति तिस्रः ऽइति कत-
 मास्तास्तिस्त्र ऽइति या हुता ऽउज्ज्वलन्ति या हुता ऽअ-
 तिनेदन्ति या हुता ऽअधिशेरते किन्ताभिर्जयतीति या हुता
 ऽउज्ज्वलन्ति देवलोकमेव ताभिर्जयति दीप्यत ऽइव हि
 देवलोको या हुता ऽअतिनेदन्ति मानुष्यलोकमेव ताभि-

(१) “मनुष्यलोकः” इति ‘ग’ ‘ज’ पुस्तकयोः । काण्वशाखायामपि “मनुष्यलो-”
 इत्येव पाठ उपलभ्यते ॥

र्जयत्यतीव हि मनुष्यलोको वा हुता ऽअधिशेरते पितृ-
 लोकमेव ताभिर्जयत्यध ऽइव हि पितृलोकः ॥ १० ॥
 याज्ञवल्क्येति होवाच । कृतिभिरयमय ब्रह्मा यज्ञन्दक्षि-
 णतो देवताभिर्गोपायिष्यतीत्येकयेति कतमा सैकेति मन
 ऽएवेत्यनन्तं वै मनोऽनन्ता विश्वे देवा ऽअनन्तमेव स
 तेन लोकञ्जयति ॥ ११ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच । कृत्यय-
 मद्योद्वातास्मिन्मन्यजे स्तोत्रिया स्तोष्यतीति तिस्र ऽहुति
 कतमास्तास्तिस्र ऽहुति पुरोऽनुवाक्या च याज्या च
 शस्यैव तृतीयाधिदेवतमथाद्ध्यात्सङ्गतमास्ता वा ऽअद्ध्या-
 त्समिति प्राण ऽएव पुरोऽनुवाक्यापानो याज्या व्यानः
 शस्या किन्ताभिर्जयतीति यत्किञ्चेदुस्प्राणभृदिति ततो
 ह होताश्चल ऽउपरराम ॥ १२ ॥

षष्ठाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

— . —

[ग्रहातिग्रहविषये आर्तभागयाज्ञवल्क्यसंवादः]

अथ हैनञ्जारत्कारव ऽआर्तभागः पप्रच्छ । याज्ञ-
 वल्क्येति होवाच कृति ग्रहाः कृत्यतिग्रहा ऽहुत्यष्टौ ग्रहा
 ऽअष्टावतिग्रहा ये तेऽष्टौ ग्रहा ऽअष्टावतिग्रहाः कतमे
 त ऽहुति ॥ १ ॥ प्राणो वै ग्रहः । सोऽपानेनातिग्रहेण
 गृहीतोऽपानेन हि गन्धाञ्जिग्रति ॥ २ ॥ जिह्वा वै ग्रहः ।
 स रुसेनातिग्रहेण गृहीतो जिह्वया हि रसान्विजानाति

॥ ३ ॥ वाग्वै ग्रहः । स नाम्नातिग्रहेण गृहीतो वाचा
 हि नामान्यभिवदति ॥ ४ ॥ चक्षुर्वै ग्रहः । स रूपेणाति-
 ग्रहेण गृहीतश्चक्षुषा हि रूपाणि पश्यति ॥ ५ ॥ श्रोत्रं
 वै ग्रहः । स शब्देनातिग्रहेण गृहीतः श्रोत्रेण हि शब्दा-
 ञ्छृणोति ॥ ६ ॥ मनो वै ग्रहः । स कामेनातिग्रहेण गृहीतो
 मनसा हि कामान्कामयते ॥ ७ ॥ हस्तौ वै ग्रहः । स कर्म-
 नातिग्रहेण गृहीतो हस्ताभ्यां हि कर्म करोति ॥ ८ ॥
 त्वग्वै ग्रहः । स स्पर्शेनातिग्रहेण गृहीतस्त्वचा हि स्पर्श-
 न्ववेदयत ऽदृत्यष्ट्रौ ग्रहा ऽअष्ट्रावतिग्रहाः ॥ ९ ॥
 याज्ञवल्क्येति होवाच । यदिदं सर्वमृत्योरन्नङ्कास्वित्सा
 देवता यस्या मृत्युरन्नमित्यग्निर्वै मृत्युः सोऽपामन्नमप पुन-
 र्मृत्युञ्जयति ॥ १० ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच । यत्रा-
 यम्पुरुषो म्रियते किमेनन्न जहातीति नामेत्यनन्तं वै ना-
 मानन्ता विश्वे देवा ऽअनन्तमेव स तेन लोकञ्जयति
 ॥ ११ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच । यत्रायम्पुरुषो म्रियत
 ऽऽदस्मत्प्राणाः क्लामन्त्याहो३ नेति नेति होवाच
 याज्ञवल्क्योऽत्रैव समवनीयन्ते स ऽऽच्छ्वेत्याद्ध्मायत्या-
 द्ध्मातो मृतः शेते ॥ १२ ॥ याज्ञवल्क्येति होवाच । यत्रास्य
 पुरुषस्य मृतस्याग्निं वागप्येति वातम्प्राणश्चक्षुरादित्य-
 स्मनश्चन्द्रन्दिशः श्रोत्रमृथिवी० शरीरमाकाशमात्मौष-
 धीर्ल्लोमानि वनस्पतीन्केशा ऽअप्सु लोहितञ्च रेतश्च
 निधीयते क्लायन्तदा पुरुषो भवतीत्याहर सौम्य हस्तम्
 ॥ १३ ॥ आर्त्तभागेति होवाच । आवमेवैतद्वेदिष्यावो न

नावेतत्सजन ऽइति तौ होत्क्रम्म्य मन्त्रयाञ्चक्रतुस्तौ ह
 यदूचतुः कर्म हैव तदूचतुरथ ह यत्प्रशशःसतुः कर्म
 हैव तत्प्रशशःसतुः पुण्यो वै पुण्येन कर्मणा भवति
 पापः पापेनेति ततो ह जारत्कारव ऽआर्त्तभाग ऽउप-
 रराम ॥ १४ ॥

षष्ठाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे चतुर्थः प्रपाठकः ॥ ४ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १०४ ॥

[कर्मफलानां संसारत्वप्रदर्शनायैव भुज्युयाज्ञवल्क्यसंवादः]

अथ हैनम्भुज्युर्ह्यायनिः पप्प्रच्छ । याज्ञवल्क्येति
 होवाच मट्रेषु चरकाः पर्यव्रजाम ते पतञ्जलस्य काप्य-
 स्य गृहानैम तस्यासीद्गृहिता गन्धर्वगृहीता तमपृच्छाम
 कोऽसीति सोऽब्रवीत्सुधन्वाङ्गिरस ऽइति तं व्यद्रा
 लोकानामन्तानपृच्छामाथैनमब्रूम क्व पारिक्षिता ऽअभ-
 वन्क्व पारिक्षिता ऽअभवन्निति तत्त्वा पृच्छामि याज्ञव-
 ल्क्य क्व पारिक्षिता ऽअभवन्निति ॥ १ ॥ स होवाच ।
 उवाच वै स तदुगच्छन्वै ते तत्र यत्राश्श्वमेधयाजिनो
 गच्छन्तीति क्व ऋश्श्वमेधयाजिनो गच्छन्तीति द्वात्रिंश-
 शतं वै देवरथाह्वयान्न्ययँल्लोकस्तः समन्तँल्लोकन्दिस्ताव-
 त्पृथिवी पृथ्वेति ताम्पृथिवीन्दिस्तावत्समुद्रः पृथ्वेति
 तद्यावती क्षुरस्य धारा यावद्वा मक्षिकायाः पन्नन्तावानन्त-
 रेणाकाशस्तानिन्द्रः सुपण्णो भूत्वा द्वायवे प्रायच्छत्तान्वा-

युरात्मानि धित्वा तत्रागमयद्यत्र पारिक्षिता ऽअभवन्नित्ये-
वमिव वै स वायुमेव प्रशशंस तस्माद्वायुरेव व्यष्टि-
र्वायुः समष्टिरप पुनर्म्मृत्युञ्जयति सर्वमायुरेति य ऽएवं
वेद ततो ह भुज्ज्युर्ल्लाह्यायनिरुपरराम ॥ २ ॥

षष्ठाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

— ० —

[ससंन्यासात्मज्ञानविषये कहोडयाज्ञवल्क्यसंवादः]

अथ हैनङ्कहोडः कौषीतकेयः पप्रच्छ । याज्ञवल्क्येति
होवाच यत्साक्षादुपरोक्षाद्ब्रह्म य ऽआत्मा सर्वान्तरस्तम्मे
व्याचक्ष्वेत्येष त ऽआत्मा सर्वान्तरः कतमो याज्ञवल्क्य
सर्वान्तरो योऽशनायापिपासे शोकम्मोहञ्जराम्मृत्युमत्येत्येतं
वै तमात्मानं विदित्वा ब्राह्मणाः पुत्रैषणायाश्च वित्तैषणाया-
श्च लोकैषणायाश्च व्युत्थायाथ भिक्षाचर्य्यञ्चरन्ति या ह्येव
पुत्रैषणा सा वित्तैषणा या वित्तैषणा सा लोकैषणोभे ह्येते
ऽएषणे ऽएव भवतस्तस्मात्पण्डितः पाण्डित्यन्निर्विद्य
बाल्येन तिष्ठ्वासेद्बाल्यञ्च पाण्डित्यञ्च निर्विद्याथ मुनि-
रमौनञ्च मौनञ्च निर्विद्याथ ब्राह्मणः स ब्राह्मणः केन
स्याद्येन स्यात्तेनेदृश ऽएव भवति य ऽएवं वेद ततो ह
कहोडः कौषीतकेय ऽउपरराम ॥ १ ॥

षष्ठाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

— ० —

[आत्मविषये उषस्तयाज्ञवल्क्यसंवादः]

अथ हैनमुषस्तश्चाक्रायणः पप्रच्छ । याज्ञवल्क्येति होवाच यत्साक्षादुपरोक्षाद्ब्रह्म य ऽआत्मा सर्वान्तरस्तम्मे व्याचक्ष्वेत्येष त ऽआत्मा सर्वान्तरः कतमो याज्ञवल्क्य सर्वान्तरो यः प्राणेन प्राणिति स त ऽआत्मा सर्वान्तरो योऽपानेनापानिति स त ऽआत्मा सर्वान्तरो यो व्यानेन व्यनिति स त ऽआत्मा सर्वान्तरो य ऽउदानेनोदनिति स त ऽआत्मा सर्वान्तरो यः समानेन समनिति स त ऽआत्मा सर्वान्तरः स होवाचोषस्तश्चाक्रायणो यथा वै ब्रूयादसौ गौरसावश्श्व ऽइत्येवमेवैतद्व्यपदिष्टम्भवति यदेव साक्षादुपरोक्षाद्ब्रह्म य ऽआत्मा सर्वान्तरस्तम्मे व्याचक्ष्वेत्येष त ऽआत्मा सर्वान्तरः कतमो याज्ञवल्क्य सर्वान्तरो न दृष्टेर्दृष्टारम्पश्येर्न श्रुतेः श्रोतारः शृणुया न मतेर्मन्तारम्मन्वीथा न विज्ञातेर्विज्ञातारं विजानीया एष त ऽआत्मा सर्वान्तरोऽतोऽन्यदुर्तन्ततो होषस्तश्चाक्रायण ऽउपरराम ॥ १ ॥

षष्ठाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[सर्वान्तरस्यात्मनः स्वरूपाधिगमाय गार्गीयाज्ञवल्क्यसंवादः]

अथ हैनङ्गार्गी वाचक्वन्वी पप्रच्छ । याज्ञवल्क्येति होवाच यदिदं सर्वमप्स्वोतश्च प्रोतश्च कस्मिन्वाप ऽओताश्च प्रोताश्चेति वायौ गार्गीति कस्मिन् वायुरोतश्च प्रोतश्चेत्याकाश एव गार्गीति कस्मिन्वाकाश

ऽओतश्च प्रोतश्चेत्यन्तरिक्षलोकेषु गार्गीति कस्मिन्व-
न्तरिक्षलोका ऽओताश्च प्रोताश्चेति द्यौर्लोकेषु गार्गीति
कस्मिन्नु द्यौर्लोकं ऽओताश्च प्रोताश्चेत्यादित्यलोकेषु
गार्गीति कस्मिन्वादित्यलोका ऽओताश्च प्रोताश्चेति
चन्द्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु चन्द्रलोका ऽओताश्च
प्रोताश्चेति नक्षत्रलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु नक्षत्र-
लोका ऽओताश्च प्रोताश्चेति देवलोकेषु गार्गीति क-
स्मिन्नु देवलोका ऽओताश्च प्रोताश्चेति गन्धर्वलोकेषु
गार्गीति कस्मिन्नु गन्धर्वलोका ऽओताश्च प्रोताश्चेति
प्रजापतिलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु प्रजापतिलोका ऽओ-
ताश्च प्रोताश्चेति ब्रह्मलोकेषु गार्गीति कस्मिन्नु
ब्रह्मलोका ऽओताश्च प्रोताश्चेति स होवाच गार्गी
मातिप्राक्षीमर्मा ते मुर्द्धा व्यपप्तदनतिप्रद्व्या वै देवता
ऽअतिपृच्छसि गार्गी मातिप्राक्षीरिति ततो ह गार्गी
वाचक्वन्व्युपरराम ॥ १ ॥

षष्ठाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

[ब्रह्मलोकानामन्तरतमं सूत्रं दर्शयितुमुद्दालकयाज्ञवल्क्यसंवादः]

अथ हैनमुद्दालक ऽआरुणिः पप्रच्छ । याज्ञवल्क्येति
होवाच मट्रेष्ववसाम पतञ्जलस्य काप्यस्य गृहेषु यज्ञ-
मधीयानास्तस्यासीद्भार्या गन्धर्वगृहीता तमपृच्छाम कोऽ-

(१) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः "द्यौर्लोकं" इति पाठो दृश्यते ।

(२) "द्यौर्लोकं" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः । तथैव तद्विशेषणीभूतौ ओतप्रोतशब्दावप्येक-
वचनान्तावेवोक्तपुस्तकयोरुपलभ्येते ।

सीति सोऽब्रवीत्कबन्ध ऽआथर्वण ऽइति ॥ १ ॥ सोऽ-
 ब्रवीत् । पतञ्चलङ्काप्यं व्याजिकाँश्च वेत्थ नु त्वङ्काप्य
 तत्सुत्रं स्यस्मिन्नयञ्च लोकः परश्च लोकः सर्वाणि च
 भूतानि सन्दृब्धानि भवन्तीति सोऽब्रवीत्पतञ्चलः काप्यो
 नाहन्तद्भगवन्वेदेति ॥ २ ॥ सोऽब्रवीत् । पतञ्चल-
 ङ्काप्यं व्याजिकाँश्च वेत्थ नु त्वङ्काप्य तमन्तर्यामिणं
 स्य ऽइमञ्च लोकम्परञ्च लोकः सर्वाणि च भूतान्यन्तरो
 यमयतीति सोऽब्रवीत्पतञ्चलः काप्यो नाहन्तम्भगवन्वे-
 देति ॥ ३ ॥ सोऽब्रवीत् । पतञ्चलङ्काप्यं व्याजिकाँश्च
 यो वै तत्काप्य सुत्रं विद्यात्तञ्चान्तर्यामिणः स ब्रह्म-
 विस् लोकविस् देवविस् वेदविस् यज्ञविस् भूतविस्
 ऽआत्मविस् सर्वविदिति तेभ्योऽब्रवीत्तदहं वेद
 तच्चेत्वं व्याज्ञवल्क्य सुत्रमविद्वाँस्तञ्चान्तर्यामिणम्ब्रह्मग-
 वीरुदजसे मूर्द्धा ते विपतिष्यतीति ॥ ४ ॥ वेद वा ऽअहु-
 ङ्गौतम । तत्सुत्रन्तञ्चान्तर्यामिणमिति यो वा ऽइदङ्कश्च
 ब्रूयाद्वेद वेदेति यथा वेत्थ तथा ब्रूहीति ॥ ५ ॥ वायुर्वै
 गौतम तत्सुत्रम् । वायुना वै गौतम सूत्रेणायञ्च लोकः
 परश्च लोकः सर्वाणि च भूतानि सन्दृब्धानि भवन्ति
 तस्माद्वै गौतम पुरुषम्प्रेतमाहुर्व्यस्रःसिषतास्याङ्गानीति
 वायुना हि गौतम सूत्रेण सन्दृब्धानि भवन्तीत्येवमेवैत-
 द्याज्ञवल्क्यान्तर्यामिणम्ब्रूहीति ॥ ६ ॥ यः पृथिव्यान्ति-
 ष्टुन् । पृथिव्या ऽअन्तरो यमृथिवी न वेद यस्य पृथिवी
 शरीरं स्यः पृथिवीमन्तरो यमयति स त ऽआत्मान्तर्याम्य-

मृतः ॥ ७ ॥ योऽप्सु तिष्ठन् । अद्भ्योऽन्तरो यमापो
न विदुष्यस्यापः शरीरं योऽपोऽन्तरो यमयति स त
ऽआत्मान्तर्धाम्म्यमृतः ॥ ८ ॥ * योऽग्नेौ तिष्ठन् । अग्ने-
रन्तरो यमग्निर्न वेद यस्यग्निः शरीरं योऽग्निमन्तरो
यमयति स त ऽआत्मान्तर्धाम्म्यमृतः ॥ ९ ॥ य ऽआकाशे
तिष्ठन् । आकाशादन्तरो यमाकाशो न वेद यस्यकाशः
शरीरं य ऽआकाशमन्तरो यमयति स त ऽआत्मान्त-
र्धाम्म्यमृतः ॥ १० ॥ यो वायौ तिष्ठन् । वायोरन्तरो यं
वायुर्न वेद यस्य वायुः शरीरं यो वायुमन्तरो यमयति
स त ऽआत्मान्तर्धाम्म्यमृतः ॥ ११ ॥ य ऽआदित्ये
तिष्ठन् । आदित्यादन्तरो यमादित्यो न वेद यस्यदित्यः
शरीरं य ऽआदित्यमन्तरो यमयति स त ऽआत्मान्तर्धाम्म्य-
मृतः ॥ १२ ॥ यश्चन्द्रतारके तिष्ठन् । चन्द्रतारका-
दन्तरो यश्चन्द्रतारकन् वेद यस्य चन्द्रतारकः शरीरं
यश्चन्द्रतारकमन्तरो यमयति स त ऽआत्मान्तर्धाम्म्य-
मृतः ॥ १३ ॥ यो दिक्षु तिष्ठन् । दिग्भ्योऽन्तरो यन्दिशो
न विदुष्यस्य दिशः शरीरं यो दिशोऽन्तरो यमयति स
त ऽआत्मान्तर्धाम्म्यमृतः ॥ १४ ॥ यो विद्युति तिष्ठन् ।
विद्युतोऽन्तरो यं विद्युन्न वेद यस्य विद्युच्छरीरं यो विद्यु-
तमन्तरो यमयति स त ऽआत्मान्तर्धाम्म्यमृतः ॥ १५ ॥
य स्तनयित्नुौ तिष्ठन् । स्तनयित्नोरन्तरो यश्च स्तनयि-
त्नुर्न वेद यस्य स्तनयित्नुः शरीरं य स्तनयित्नुमन्तरो

यमयति स त ऽआत्मान्तर्ध्याम्म्यमृत ऽद्वित्यधिदेवतमथा-
 धिलोकम् ॥ १६ ॥ यः सर्वेषु लोकेषु तिष्ठन् । सर्वेभ्यो
 लोकेभ्योऽन्तरो यः सर्वे लोका न विदुर्धस्य सर्वे लोकाः
 शरीरं यः सर्वल्लोकानन्तरो यमयति स त ऽआत्मान्त-
 र्ध्याम्म्यमृत ऽद्वित्यु ऽएवाधिलोकमथाधिवेदम् ॥ १७ ॥
 यः सर्वेषु वेदेषु तिष्ठन् । सर्वेभ्यो वेदेभ्योऽन्तरो यः
 सर्वे वेदा न विदुर्धस्य सर्वे वेदाः शरीरं यः सर्वान्वे-
 दानन्तरो यमयति स त ऽआत्मान्तर्ध्याम्म्यमृत ऽद्वित्यु
 ऽएवाधिवेदमथाधियज्ञम् ॥ १८ ॥ यः सर्वेषु यज्ञेषु तिष्ठन् ।
 सर्वेभ्यो यज्ञेभ्योऽन्तरो यः सर्वे यज्ञा न विदुर्धस्य
 सर्वे यज्ञाः शरीरं यः सर्वान्यज्ञानन्तरो यमयति स त
 ऽआत्मान्तर्ध्याम्म्यमृत द्वित्यु ऽएवाधियज्ञमथाधिभूतम्
 ॥ १९ ॥ यः सर्वेषु भूतेषु तिष्ठन् । सर्वेभ्यो भूतेभ्योऽ-
 न्तरो यः सर्वाणि भूतानि न विदुर्धस्य सर्वाणि भूतानि
 शरीरं यः सर्वाणि भूतान्यन्तरो यमयति स त ऽआत्मा-
 न्तर्ध्याम्म्यमृत ऽद्वित्यु ऽएवाधिभूतमथाध्यात्मम् ॥ २० ॥
 यः प्राणे तिष्ठन् । प्राणादन्तरो यम्प्राणो न वेद यस्य
 प्राणः शरीरं यः प्राणमन्तरो यमयति स त ऽआत्मान्त-
 र्ध्याम्म्यमृतः ॥ २१ ॥ यो वाचि तिष्ठन् । वाचोऽन्तरो यं वाङ्मन
 वेद यस्य वाक् शरीरं यो वाचमन्तरो यमयति स
 त ऽआत्मान्तर्ध्याम्म्यमृतः ॥ २२ ॥ यश्चक्षुषि तिष्ठन् ।
 चक्षुषोऽन्तरो यश्चक्षुर्न वेद यस्य चक्षुः शरीरं यः
 चक्षुरन्तरो यमयति स त ऽआत्मान्तर्ध्याम्म्यमृतः ॥ २३ ॥

यः श्रोत्रे तिष्ठन् । श्रोत्रादन्तरो यः श्रोत्रन्न वेद यस्य
 श्रोत्रः शरीरं व्यः श्रोत्रमन्तरो यमयति स तऽआत्मान्त-
 र्वर्धाम्यमृतः ॥ २४ ॥ यो मनसि तिष्ठन् । मनसोऽन्तरो
 यम्मनो न वेद यस्य मनः शरीरं व्यो मनोऽन्तरो
 यमयति स तऽआत्मान्तर्वर्धाम्यमृतः ॥ २५ ॥ यस्त्वचि
 तिष्ठन् । त्वचोऽन्तरो यन्त्वङ् न वेद यस्य त्वक् शरीरं
 यस्त्वचमन्तरो यमयति स तऽआत्मान्तर्वर्धाम्यमृतः
 ॥ २६ ॥ यस्तेजसि तिष्ठन् । तेजसोऽन्तरो यन्तेजो न
 वेद यस्य तेजः शरीरं व्यस्तेजोऽन्तरो यमयति स तऽ
 आत्मान्तर्वर्धाम्यमृतः ॥ २७ ॥ यस्तमसि तिष्ठन् । तम-
 सोऽन्तरो यन्तमो न वेद यस्य तमः शरीरं व्यस्तमोऽ-
 न्तरो यमयति स तऽआत्मान्तर्वर्धाम्यमृतः ॥ २८ ॥
 यो रेतसि तिष्ठन् । रेतसोऽन्तरो यः रेतो न वेद यस्य
 रेतः शरीरं व्यो रेतोऽन्तरो यमयति स तऽआत्मा-
 न्तर्वर्धाम्यमृतः ॥ २९ ॥ यऽआत्मनि तिष्ठन् । आत्मनोऽ-
 न्तरो यमात्मा न वेद यस्यात्मा शरीरं व्यऽआत्मानमन्तरो
 यमयति स तऽआत्मान्तर्वर्धाम्यमृतः ॥ ३० ॥ अदृष्टो
 द्रष्टा । अश्रुतः श्रोतामतो मन्ताविजातो विज्ञाता
 नाड्योऽस्ति द्रष्टा नाड्योऽस्ति श्रोता नाड्योऽस्ति मन्ता
 नाड्योऽस्ति विज्ञातैष तऽआत्मान्तर्वर्धाम्यमृतोऽतोऽन्य-
 दुर्त्तन्ततो होद्दालकऽआरुणिरुपरराम ॥ ३१ ॥

षष्ठाध्याये सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

[अशनायादिविनिर्मुक्तं निरुपाधिकं सर्वान्तरं ब्रह्म
वर्णयितुं गार्गीयाज्ञवल्क्यसंवादः]

अथ ह वाचक्वन्व्युवाच । ब्राह्मणा भगवन्तो हुन्ता-
हमिमं व्याज्ञवल्क्यन्द्रौ प्रश्नौ प्रक्ष्यामि तौ चेन्मे विव-
क्ष्यति न वै जातु शुष्माकमिमङ्गदिच्छद्ब्रह्मोद्यजेतेति तौ
चेन्मे न विवक्ष्यति मूर्द्धास्य विपतिष्यतीति पृच्छ
गार्गीति ॥ १ ॥ सा होवाच । अहं वै त्वा याज्ञवल्क्य यथा
काश्यो वा वैदेहो वोग्रपुत्र उद्यन्धनुरधिज्यङ्कृत्वा द्वौ
बाणवन्तौ सपत्नातिव्याधिनौ हस्ते कृत्वोपोत्तिष्ठेदेवमेवा-
हन्त्वा द्वाब्ध्याम्प्रश्नान्वाभ्यामुपोदस्थान्तौ मे ब्रूहीति पृच्छ
गार्गीति ॥ २ ॥ सा होवाच । यदूर्ध्वं व्याज्ञवल्क्य दिवो
यदवाक्पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी ऽइमे यद्भूतञ्च
भवञ्च भविष्यच्चेत्याचक्षते कस्मिँस्तदोतञ्च प्रोतञ्चेति
॥ ३ ॥ स होवाच । यदूर्ध्वं गार्गी दिवो यदवाक्पृथि-
व्या यदन्तरा द्यावापृथिवी ऽइमे यद्भूतञ्च भवञ्च भवि-
ष्यच्चेत्याचक्षत ऽआकाशे तदोतञ्च प्रोतञ्चेति ॥ ४ ॥
सा होवाच । नमस्ते याज्ञवल्क्य यो म ऽएतं व्यवोचोऽ-
परस्मै धारयस्वेति पृच्छ गार्गीति ॥ ५ ॥ सा होवाच ।
यदूर्ध्वं व्याज्ञवल्क्य दिवो यदवाक्पृथिव्या यदन्तरा द्यावा-
पृथिवी ऽइमे यद्भूतञ्च भवञ्च भविष्यच्चेत्याचक्षते कस्मि-
न्नेव तदोतञ्च प्रोतञ्चेति ॥ ६ ॥ स होवाच । यदूर्ध्वं गार्गी
दिवो यदवाक्पृथिव्या यदन्तरा द्यावापृथिवी ऽइमे

यद्भूतञ्च भवञ्च भविष्यच्चेत्याचक्षत ऽआकाश ऽएव तदो-
तञ्च प्रोतञ्चेति कस्मिन्न्वाकाश ऽओतश्च प्रोतश्चेति
॥ ७ ॥ स होवाच । एतद्वै तदक्षरङ्गार्गि ब्राह्मणा ऽअभि-
वदन्त्यस्थूलमनण्वहस्वमदीर्घमलोहितमस्नेहमच्छायमत-
मोऽवाय्वनाकाशमसङ्गमस्पर्शमगन्धमरसमचक्षुष्कमश्मश्रोत्र-
मवागमनोऽतेजस्कमप्राणममुखमनामागोत्रमजरममरमभ-
यममृतमरजोऽशब्दमविवृतमसंवृतमपूर्वमनपरमनन्तरमबा-
ह्यन्न तदश्नोति कश्चन न तदश्नोति कश्चन ॥ ८ ॥
एतस्य वा ऽअक्षरस्य । प्रशासने गार्गि द्यावा-
पृथिवी विधृते तिष्ठत ऽएतस्य वा ऽअक्षरस्य प्रशा-
सने गार्गि सूर्याचन्द्रमसौ विधृतौ तिष्ठत ऽएतस्य वा
ऽअक्षरस्य प्रशासने गार्ग्यहोरात्राण्यर्द्धमासा मासा
ऽऋतवः सैवत्सरा विधृतास्तिष्ठन्त्येतस्य वा ऽअक्षरस्य
प्रशासने गार्गि प्राच्योऽन्या नद्यः स्यन्दन्ते श्वेतेऽभ्यः
पर्वतेऽभ्यः प्रतीच्योऽन्या यां ययाञ्च दिशमेतस्य वा
ऽअक्षरस्य प्रशासने गार्गि दुदतम्मनुष्याः प्रशंसन्ति
यजमानन्देवा दुर्व्यम्पितरोऽन्वायत्ताः ॥ ९ ॥ यो वा
ऽएतदक्षरमविदित्वा गार्गि । अस्मिन्लोके जुहोति ददाति
तपस्यत्यपि बहूनि वर्षसहस्राण्यन्तवानेवास्य स लोको
भवति यो वा ऽएतदक्षरमविदित्वा गार्ग्यस्माल्लोकात्प्रैति
स कृपणोऽथ य ऽएतदक्षरङ्गार्गि विदित्वास्माल्लोकात्प्रैति
स ब्राह्मणः ॥ १० ॥ तद्वा ऽएतदक्षरङ्गार्गि । अदृष्टेन्द्र-
ष्टृश्रुतं श्रोत्रमतम्मन्त्रविज्ञातं विज्ञातृ नाश्रयदस्ति

द्रष्टु नान्यदस्ति श्रोतु नाद्यदस्ति मन्तु नान्यदस्ति
 विज्ञाञ्चेतद्वै तदक्षरङ्गार्गि यस्मिन्नाकाश ऽओतश्च प्रो-
 तश्चेति ॥ ११ ॥ सा होवाच । ब्राह्मणा भगवन्तस्तदेव
 बहु मय्यद्धं यदस्मान्नमस्कारेण मुच्याद्धै न वै जातु
 युष्माकमिमङ्कश्चिद्ब्रह्मोद्यजेतेति ततो ह वाचक्वनव्यु-
 परराम ॥ १२ ॥

षष्ठाध्यायेऽष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

[ब्रह्मणो नियन्तव्यदेवताभेदसंकोचविकासद्वारेणाधिगन्तव्यं साक्षाद-
 परोक्षत्वं वर्णयितुं शाकल्ययाज्ञवल्क्यसंवादः]

अथ हैनं विदग्धः शाकल्यः पप्रच्छ । कति देवा
 याज्ञवल्क्येति स हैतयैव निविदा प्रतिपेदे यावन्तो वैश्व-
 देवस्य निविद्युच्छ्यन्ते त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री च
 सहस्रेत्योमिति होवाच ॥ १ ॥ कस्येव देवा याज्ञवल्क्येति ।
 त्रयस्त्रिंशदित्योमिति होवाच कस्येव देवा याज्ञवल्क्येति
 षडित्योमिति होवाच कस्येव देवा याज्ञवल्क्येति त्रय
 ऽइत्योमिति होवाच कस्येव देवा याज्ञवल्क्येति द्वावित्यो-
 मिति होवाच कस्येव देवा याज्ञवल्क्येत्युच्यर्द्धं ऽइत्योमिति
 होवाच कस्येव देवा याज्ञवल्क्येत्येक ऽइत्योमिति होवाच
 कतमे ते त्रयश्च त्री च शता त्रयश्च त्री च सहस्रेति
 ॥ २ ॥ स होवाच । महिमान ऽएवैषामेते त्रयस्त्रिंशत्त्वेव
 देवा ऽइति कतमे ते त्रयस्त्रिंशदित्यष्टौ वसव ऽएकादश

रुद्रा द्वादशादित्यास्त ऽएकत्रिंशदिन्द्रश्चैव प्रजापतिश्च
 त्रयस्त्रिंशाविति ॥ ३ ॥ कतमे वसव ऽइति । अग्निश्च
 पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षादित्यश्च द्यौश्च चन्द्रमाश्च
 नक्षत्राणि चैते वसव ऽएतेषु हीदः सर्वं वसु हितमेते हीदः
 सर्वं वासयन्ते तद्यदिदः सर्वं वासयन्ते तस्माद्वसव ऽइति
 ॥ ४ ॥ कतमे रुद्रा ऽइति । दुशमे पुरुषे प्राणा ऽआत्मैकाद-
 शस्ते यदास्मान्मर्त्याच्छरीरादुत्क्रामन्त्यथ रोदयन्ति तद्य-
 द्रोदयन्ति तस्माद्रुद्रा ऽइति ॥ ५ ॥ कतम ऽआदित्या
 ऽइति । द्वादश मासाः सवत्सरस्यैत ऽआदित्या ऽएते हीदः
 सर्वमादुदाना यन्ति तद्यदिदः सर्वमादुदाना यन्ति तस्मा-
 दादित्या ऽइति ॥ ६ ॥ [अर्धः प्रपाठकः ॥ ५४ ॥] कतम
 ऽइन्द्रः कतमः प्रजापतिरिति । स्तनयित्नुरेवेन्द्रो यज्ञः
 प्रजापतिरिति कतम स्तनयित्नुरित्यशनिरिति कतमो यज्ञ
 ऽइति पशव ऽइति ॥ ७ ॥ कतमे षडिति । अग्निश्च
 पृथिवी च वायुश्चान्तरिक्षादित्यश्च द्यौश्चैते षडि-
 त्येते ह्येवेदः सर्वः षडिति ॥ ८ ॥ कतमे ते त्रयो देवा
 ऽइति । इम ऽएव त्रयो लोका ऽएषु हीमे सर्वे देवा ऽइति
 कतमौ तौ द्वौ देवावित्यन्नश्चैव प्राणश्चेति कतमोऽद्वयर्द्ध
 ऽइति योऽयम्पवत ऽइति ॥ ९ ॥ तदाहुः । यदयमेक ऽएव
 पवतेऽथ कथमद्वयर्द्ध ऽइति यदस्मिन्निदः सर्वमद्वयाद्धर्नो-
 त्तेनाद्वयर्द्ध ऽइति कतम ऽएको देव ऽइति स ब्रह्म त्यदि-
 त्याचक्षते ॥ १० ॥ पृथिव्येव यस्यायतनम् । चक्षुर्लोको
 मनोज्योतिष्यो वै तम्पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणः

स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहन्तम्पुरुषः सर्व-
 स्यात्मनः परायणं व्यमार्थं य एवायं शारीरः पुरुषः
 स एष ब्रह्मैव शाकल्य तस्य का देवतेति स्त्रिय इति
 होवाच ॥ ११ ॥ रूपाण्येव यस्यायतनम् । चक्षुर्लोको
 मनोज्योतिष्यो वै तम्पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणः
 स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहन्तम्पुरुषः
 सर्वस्यात्मनः परायणं व्यमार्थं य एवासावादित्ये पुरुषः
 स एष ब्रह्मैव शाकल्य तस्य का देवतेति चक्षुरिति
 होवाच ॥ १२ ॥ आकाश एव यस्यायतनम् । चक्षुर्लोको
 मनोज्योतिष्यो वै तम्पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणः
 स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहन्तम्पुरुषः सर्व-
 स्यात्मनः परायणं व्यमार्थं य एवायं वायौ पुरुषः स
 एष ब्रह्मैव शाकल्य तस्य का देवतेति प्राण इति
 होवाच ॥ १३ ॥ काम एव यस्यायतनम् । चक्षुर्लोको
 मनोज्योतिष्यो वै तम्पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणः
 स वै वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहन्तम्पुरुषः सर्व-
 स्यात्मनः परायणं व्यमार्थं य एवासौ चन्द्रे पुरुषः स
 एष ब्रह्मैव शाकल्य तस्य का देवतेति मन इति होवाच
 ॥ १४ ॥ तेज एव यस्यायतनम् । चक्षुर्लोको मनोज्यो-
 तिष्यो वै तम्पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणः स वै
 वेदिता स्याद्याज्ञवल्क्य वेद वा अहन्तम्पुरुषः सर्वस्या-
 त्मनः परायणं व्यमार्थं य एवायमग्नौ पुरुषः स एष
 ब्रह्मैव शाकल्य तस्य का देवतेति वागिति होवाच ॥ १५ ॥

तम ऽएव यस्यायतनम् । चक्षुर्लोको मनोज्ज्योतिष्यो वै
तम्पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणः स वै वेदिता स्या-
द्याज्ञवल्क्य वेद वा ऽअहन्तम्पुरुषः सर्वस्यात्मनः परायणं
व्यमात्थ य ऽएवायञ्छायामयः पुरुषः स ऽएष ब्रुदैव
शाकल्य तस्य का देवतेति मृत्युरिति होवाच ॥ १६ ॥
आप ऽएव यस्यायतनम् । चक्षुर्लोको मनोज्ज्योतिष्यो वै
तम्पुरुषं विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणः स वै वेदिता स्या-
द्याज्ञवल्क्य वेद वा ऽअहन्तम्पुरुषः सर्वस्यात्मनः परायणं
व्यमात्थ य ऽएवायमप्सु पुरुषः स ऽएष ब्रुदैव शाकल्य
तस्य का देवतेति वरुण ऽइति होवाच ॥ १७ ॥ रेत ऽएव
यस्यायतनम् । चक्षुर्लोको मनोज्ज्योतिष्यो वै तम्पुरुषं
विद्यात्सर्वस्यात्मनः परायणः स वै वेदिता स्याद्याज्ञ-
वल्क्य वेद वा ऽअहन्तम्पुरुषः सर्वस्यात्मनः परायणं
व्यमात्थ य ऽएवायम्पुत्रमयः पुरुषः स ऽएष ब्रुदैव
शाकल्य तस्य का देवतेति प्रजापतिरिति होवाच
॥ १८ ॥ शाकल्येति होवाच याज्ञवल्क्यः । त्वांश्च
स्विदिमे ब्राह्मणा ऽअङ्गारावक्षयणमकूता इति ॥ १९ ॥
याज्ञवल्क्येति होवाच शाकल्यः । यदिदङ्कुरुषञ्चालाना-
म्ब्राह्मणानत्यवादीः किम्ब्रह्म विद्वानिति दिशो वेद सदेवाः
सम्प्रतिष्ठा इति यदिशो वेत्थ सदेवाः सम्प्रतिष्ठाः
॥ २० ॥ किन्देवतोऽस्याम्प्राच्यान्दिश्यसीति । आदि-
त्यदेवत इति स ऽआदित्यः कस्मिन्प्रतिष्ठित इति
चक्षुषीति कस्मिन्नु चक्षुः प्रतिष्ठितम्भवतीति रूपेण्विति

चक्षुषा हि रूपाणि पश्यति कस्मिन्नु रूपाणि प्रति-
 ष्ठितानि भवन्तीति हृदय ऽहुति हृदयेन हि रूपाणि
 जानाति हृदये ह्येव रूपाणि प्रतिष्ठितानि भवन्तीत्येवमे-
 वैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २१ ॥ किन्देवतोऽस्यान्दुक्षिणायान्दुश्य-
 सीति । यमदेवत ऽहुति स यमः कस्मिन्प्रतिष्ठित ऽहुति
 दुक्षिणायामिति कस्मिन्नु दक्षिणा प्रतिष्ठिता भवतीति
 श्रद्धायामिति यदा ह्येव श्रद्धत्तेऽथ दुक्षिणान्ददाति श्रद्धा-
 याऽं ह्येव दक्षिणा प्रतिष्ठिता भवतीति कस्मिन्नु श्रद्धा
 प्रतिष्ठिता भवतीति हृदय ऽहुति हृदयेन हि श्रद्धत्ते हृदये
 ह्येव श्रद्धा प्रतिष्ठिता भवतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य
 ॥ २२ ॥ किन्देवतोऽस्याम्प्रतीच्छ्यान्दुश्यसीति । वरुण-
 देवत ऽहुति स वरुणः कस्मिन्प्रतिष्ठित ऽहुत्यप्स्विति
 कस्मिन्वापः प्रतिष्ठिता भवन्तीति रेतसीति कस्मिन्नु
 रेतः प्रतिष्ठितम्भवतीति हृदय ऽहुति तस्मादपि प्रतिरूप-
 आत्माहुर्हृदयादिव सृप्तो हृदयादिव निर्मित ऽहुति हृदये
 ह्येव रेतः प्रतिष्ठितम्भवतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २३ ॥
 किन्देवतोऽस्यामुदीच्छ्यान्दुश्यसीति । सोमदेवत ऽहुति
 स सोमः कस्मिन्प्रतिष्ठित ऽहुति दीक्षायामिति कस्मिन्नु
 दीक्षा प्रतिष्ठिता भवतीति सत्य ऽहुति तस्मादपि
 दीक्षितमाहुः सत्यं वदेति सत्ये ह्येव दीक्षा प्रतिष्ठिता
 भवतीति कस्मिन्नु सत्यम्प्रतिष्ठितम्भवतीति हृदय ऽहुति
 हृदयेन हि सत्यजानाति हृदये ह्येव सत्यम्प्रतिष्ठितम्भव-
 तीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ २४ ॥ किन्देवतोऽस्यान्द्रधुवाया-

न्दिश्यसीति । अग्निदेवत इति सोऽग्निः कस्मिन्प्रति-
 ष्ठित इति वाचीति कस्मिन्नु वाक्प्रतिष्ठिता भवतीति
 मनसीति कस्मिन्नु मनः प्रतिष्ठितम्भवतीति हृदय
 इति कस्मिन्नु हृदयम्प्रतिष्ठितम्भवतीति ॥ २५ ॥ अह-
 ल्लिकेति होवाच याज्ञवल्क्यः । यत्रैतदन्यत्रास्मिन्मन्यासै
 यत्रैतदश्यत्रास्मत्स्याच्छ्वानो वैनदद्युर्वयाशंसि वैनद्विमत्स्थनी-
 रन्निति ॥ २६ ॥ कस्मिन्नु त्वञ्चात्मा च प्रतिष्ठितौ स्थ
 इति । प्राण इति कस्मिन्नु प्राणः प्रतिष्ठित इत्य-
 पान इति कस्मिन्नुवपानः प्रतिष्ठित इति व्यान
 इति कस्मिन्नु व्यानः प्रतिष्ठित इत्युदान इति
 कस्मिन्नुदानः प्रतिष्ठित इति समान इति ॥ २७ ॥
 स एष नेति नेत्यात्मा । अगृह्यो न हि गृह्यतेऽशीर्यो न
 हि शीर्यतेऽसङ्गोऽसितो न सज्यते न व्यथत इत्येता-
 न्यष्टावायतनान्यष्टौ लोकाऽअष्टौ पुरुषाः स यस्ता-
 न्पुरुषान्व्युदुह्य प्रत्युह्यात्यक्कामीत्तन्त्वौपनिषदम्पुरुषम्पृ-
 च्छामि तश्चेन्मे न विवक्ष्यसि मूर्द्धा ते विपतिष्यतीति
 तः ह शाकल्यो न मेने तस्य ह मूर्द्धा विपपात तस्य
 हाप्यन्यन्मन्मन्यमानाः परिमोषिणोऽस्थीन्यपजहुः ॥ २८ ॥
 अथ ह याज्ञवल्क्य उवाच । ब्राह्मणा भगवन्तो यो वः
 कामयते स मा पृच्छतु सर्वे वा मा पृच्छत यो वः काम-
 यते तं वः पृच्छानि सर्वान्वा वः पृच्छानीति ते ह
 ब्रह्मणा न दधृषुः ॥ २९ ॥ तान्हैतैः श्लोकैः पप्रच्छ ।

यथा वृक्षो वनस्पतिस्तथैव पुरुषोऽमृषा ॥ तस्य पर्णानि
लोमानि त्वगस्योत्पाटिका बहिः ॥ ३० ॥ त्वच ऽएवास्य
रुधिरम्प्रस्यन्दि त्वच ऽउत्पटः ॥ तस्मात्तद्वातुन्नात्प्रैति
रसो वृक्षादिवाहतात् ॥ ३१ ॥ माथ्सान्न्यस्य शक-
राणि किनाटथ्सनाव तस्तिथरम् ॥ अस्थीन्न्यन्तरतो दारुणि
मज्जा मज्जोपमा कृता ॥ ३२ ॥ यद्वृक्षो वृक्कणो रोहति
मूलान्नवतरः पुनः ॥ मर्त्यः स्विन्नमृत्युना वृक्कणः
कस्मान्नमूलात्प्ररोहति ॥ ३३ ॥ रेतस ऽइति मा वोचत
जीवतस्तत्प्रजायते ॥ जात ऽएव न जायते को न्वेन-
अनयेत्पुनः ॥ धानारुह ऽउ वै वृक्षोऽन्न्यतः प्रेत्य सम्भवः ॥
यत्समूलमुद्धृहेयुर्वृक्षन्न पुनराभवेत् ॥ मर्त्यः स्विन्नमृत्यु-
ना वृक्कणः कस्मान्नमूलात्प्ररोहति । विज्ञानमानन्द-
म्ब्रह्म रातेर्हानुः परायणम् ॥ तिष्ठमानस्य तद्विद ऽइति ॥ ३४ ॥

षष्ठाध्याये नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

[उपदिष्टस्यैव ब्रह्मणोऽधिगमने उपायान्तरस्य प्रदर्शनं ब्राह्मणद्वयेन]

जनको ह वैदेह ऽआसाञ्चक्रे । अथ ह याज्ञवल्क्य
ऽआवव्राज स होवाच जनको वैदेहो याज्ञवल्क्य किमर्थ-
मचारीः पशुनिच्छन्नपणवन्तानित्युभयमेव सम्प्राडिति
होवाच यत्ते कश्चिदब्रवीत्तच्छृण्वामेति ॥ १ ॥ अब्र-
वीन्म ऽउदङ्कः शौल्लवायनः ॥ प्राणो वै ब्रह्मेति यथा
मातृमान्पितृमानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तच्छौल्लवायनोऽ-

ब्रवीत्प्राणो वै ब्रह्मेत्यप्राणतो हि किञ्च स्यादित्यब्र-
वीत्तु ते तस्यायतनमप्रतिष्ठान्न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा ऽएत-
त्सम्प्राडिति ॥ २ ॥ स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य । प्राण ऽएवा-
यतनमाकाशः प्रतिष्ठुः प्रियमित्येनदुपासीत का
प्रियता याज्ञवल्क्य प्राण ऽएव सम्प्राडिति होवाच प्रा-
णस्य वै सम्प्राट्कामायायाज्यं व्याजयत्यप्रतिष्ठस्य
प्रतिष्ठत्वात्यपि तत्र बधेशङ्का भवति यान्दिशमेति प्राण-
स्यैव सम्प्राट्कामाय प्राणो वै सम्प्राट् परमम्ब्रह्म नैन-
म्प्राणो जहाति सर्वाण्येनम्भूतान्न्यभिक्षरन्ति ॥ ३ ॥ देवो
भूत्वा देवानुप्येति । य ऽएवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभः
सहस्रन्ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच
याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति क
ऽएव ते किमब्रवीदिति ॥ ४ ॥ अब्रवीन्मे जित्वा शै-
लिनः । वाग्वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचार्यवा-
न्ब्रूयात्तथा तच्छैलिनोऽब्रवीद्वाग्वै ब्रह्मेत्यवदतो हि किञ्च
स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनमप्रतिष्ठान्न मेऽब्रवीदित्येक-
पाद्वा ऽएतत्सम्प्राडिति ॥ ५ ॥ स वै नो ब्रूहि याज्ञव-
ल्क्य । वागेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठुः प्रजेत्येनदुपासीत
का प्रजता याज्ञवल्क्य वागेव सम्प्राडिति होवाच वाचा
वै सम्प्राड्वन्धुः प्रजायत ऽऋग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽ-

(१) “स ऽएवायत०” इति ‘ग’ ‘ज’ पुस्तकयोः ।

(२) “वधाशङ्का” इत्युक्तपुस्तकयोः ।

(३) “स्यादब्रवीत्तु” इति ‘ग’ ‘ज’ पुस्तकयोः ।

थर्वाङ्गिरस ऽइतिहासः पुराणं विद्या ऽउपनिषदः श्लोकाः
 सूत्राण्यनुव्याख्यानानि व्याख्यानानि वाचैव सम्म्राट्
 प्रजायन्ते वाग्वै सम्म्राट् परमम्ब्रह्म नैनं वाग्जहाति सर्वाण्ये-
 नम्भूतान्यभिक्षरन्ति ॥ ६ ॥ देवो भूत्वा देवानप्येति । य ऽएवं
 विद्वानेतदुपास्ते हस्तृषभः सहस्रन्ददामीति होवाच जनको
 वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य
 हरेतेति क ऽएव ते किमब्रवीदिति ॥ ७ ॥ अब्रवीन्मे
 ब्रह्मैवाष्णः । चक्षुर्वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमानाचा-
 र्यवान्ब्रूयात्तथा तद्वाष्णोऽब्रवीच्छ्रुर्वै ब्रह्मेत्यपश्यतो हि
 किञ्च स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनम्प्रतिष्ठात्त मेऽब्रवीद्वि-
 त्येकपाद्वा ऽएतत्सम्म्राडिति ॥ ८ ॥ स वै नो ब्रूहि याज्ञ-
 वल्क्य । चक्षुरेवायतनमाकाशः प्रतिष्ठा सत्यमित्येनदु-
 पासीत का सत्यता याज्ञवल्क्य चक्षुरेव सम्म्राडिति होवाच
 चक्षुषा वै सम्म्राट् पश्यन्तमाहुरद्राक्षीरिति स ऽआहाद्रा-
 क्षमिति तत्सत्यम्भवति चक्षुर्वै सम्म्राट् परमम्ब्रह्म नैन-
 ञ्चक्षुर्जहाति सर्वाण्येनम्भूतान्यभिक्षरन्ति ॥ ९ ॥ देवो
 भूत्वा देवानप्येति । य ऽएवं विद्वानेतदुपास्ते हस्तृषभः
 सहस्रन्ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञ-
 वल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति क ऽएव
 ते किमब्रवीदिति ॥ १० ॥ अब्रवीन्मे गर्हभीविपीतो
 भारद्वाजः । श्रोत्रं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृमाना-
 चार्यवान्ब्रूयात्तथा तद्भारद्वाजोऽब्रवीच्छ्रोत्रं वै ब्रह्मेत्य-
 शृण्वतो हि किञ्च स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनम्प्रति-

ष्टान्न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा . ऽएतत्सम्प्राडिति ॥ ११ ॥ स
 वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य । श्रोत्रमेवायतनमाकाशः प्रति
 ष्टानन्त ऽदृत्येनदुपासीत कानन्तता याज्ञवल्क्य दिश
 ऽएव सम्प्राडिति होवाच तस्माद्वै सम्प्राड्याङ्गाश्च
 दिशङ्गच्छति नैवास्या ऽअन्तङ्गच्छत्यनन्ता हि दिशः
 श्रोत्रं हि दिशः श्रोत्रं वै सम्प्राद् परमम्ब्रह्म नैनं
 श्रोत्रञ्जहाति सर्वाण्येनम्भूतान्न्यभिक्षरन्ति ॥ १२ ॥ देवो
 भूत्वा देवानप्येति । य ऽएवं विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभः
 सहस्रन्ददामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञ-
 वल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति क ऽएव ते
 किमब्रवीदिति ॥ १३ ॥ अब्रवीन्मे सत्यकामो जावालः ।
 मनो वै ब्रह्मेति यथा मातृमाद्रिपुत्रमानाचार्यवान्ब्रूया-
 त्तथा तत्सत्यकामोऽब्रवीन्मनो वै ब्रह्मेत्यमनसो हि
 किं स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनम्प्रतिष्टान्न मेऽब्रवी-
 दित्येकपाद्वा ऽएतत्सम्प्राडिति ॥ १४ ॥ स वै नो ब्रूहि
 याज्ञवल्क्य । मन ऽएवायतनमाकाशः प्रतिष्टानन्द ऽदृत्ये-
 नदुपासीत कानन्दता याज्ञवल्क्य मन ऽएव सम्प्राडिति
 होवाच मनसा वै सम्प्राद् स्त्रियमभिहर्षति तस्याम्प्र-
 तिरूपः पुत्रो जायते स ऽआनन्दो मनो वै सम्प्राद् परम-
 म्ब्रह्म नैनम्मनो जहाति सर्वाण्येनम्भूतान्न्यभिक्षरन्ति
 ॥ १५ ॥ देवो भूत्वा देवानप्येति । य ऽएवं विद्वानेतदु-
 पास्ते हस्त्यृषभः सहस्रन्ददामीति होवाच जनको वैदेहः
 स होवाच याज्ञवल्क्यः पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य

हरेतेति क एव ते किमब्रवीदिति ॥ १६ ॥ अब्रवीन्मे
 विदग्धः शाकल्यः हृदयं वै ब्रह्मेति यथा मातृमान्पितृ-
 मानाचार्यवान्ब्रूयात्तथा तच्छाकल्योऽब्रवीद्दृढं वै ब्रह्मे-
 त्यहृदयस्य हि किं स्यादित्यब्रवीत्तु ते तस्यायतनम्प्र-
 तिष्ठान्न मेऽब्रवीदित्येकपाद्वा एतत्सम्प्राडिति ॥ १७ ॥
 स वै नो ब्रूहि याज्ञवल्क्य । हृदयमेवायतनमाकाशः
 प्रतिष्ठ्वा स्थितिरित्येनदुपासीत का स्थितिता याज्ञवल्क्य
 हृदयमेव सम्प्राडिति होवाच हृदयं वै सम्प्राद् सर्वेषा-
 म्भूतानाम्प्रतिष्ठ्वा हृदयेन हि सर्वाणि भूतानि प्रतिति-
 ष्टन्ति हृदयं वै सम्प्राद् परमम्ब्रह्म नैनः हृदयञ्जहाति
 सर्वाण्येनम्भूतान्यभिक्षरन्ति ॥ १८ ॥ देवो भूत्वा देवा-
 नुप्येति । य एव विद्वानेतदुपास्ते हस्त्यृषभः सहस्रन्द-
 दामीति होवाच जनको वैदेहः स होवाच याज्ञवल्क्यः
 पिता मेऽमन्यत नाननुशिष्य हरेतेति ॥ १९ ॥

षष्ठाध्याये दशमं ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

अथ ह जनको वैदेहः कूर्चादुपावसर्पन्नुवाच ।
 नमस्ते याज्ञवल्क्यानु मा शाधीति स होवाच यथा वै
 सम्प्राणमहान्तमद्भानमेण्यन्नृथं वा नावं वा समादृदी-
 तैवमेवैताभिरुपनिषद्भिः समाहितात्मास्येवं वृन्दारकऽआ-
 द्यः सन्नधीतवेदऽउक्तोपनिषत्कऽइतो विमुच्यमानः
 क्व गमिष्यसीति नाहन्तद्भगवन्वेद यत्र गमिष्यामीत्यथ

वै तेऽहन्तद्वक्ष्यामि यत्र गमिष्यसीति ब्रवीतु भगवा-
निति ॥ १ ॥ स होवाच । इन्धो वै नामैष योऽयन्दक्षिणेऽ-
क्षन्पुरुषस्तं वा एतमिन्धः सन्तमिन्द्र इत्याचक्षते
परोऽक्षेणेव परोऽक्षप्रिया इव हि देवाः प्रत्यक्षद्विषः
॥ २ ॥ अथैतद्वामेऽक्षिणि पुरुषरूपम् । एषास्य पत्नी
विराट् तयोरेष सथंस्तावो य एषोऽन्तर्हृदय एकाकाशोऽ-
थैनयोरेतदन्नं य एषोऽन्तर्हृदये लोहितपिण्डोऽथैनयो-
रेतत्प्रावरणं यदेतदन्तर्हृदये जालकमिवाथैनयोरेषा सृतिः
सती सञ्चरणी येषा हृदयादूर्द्धा नाड्युच्चरति ॥ ३ ॥
ता वा अस्यैताः । हिता नाम नाड्यो यथा केशः
सहस्रधा भिन्न एताभिर्वा एतमास्त्रवदास्त्रवति तस्मा-
देष प्रविविक्ताहारतर इव भवत्यस्माच्छारीरादात्मनः
॥ ४ ॥ तस्य वा एतस्य पुरुषस्य । प्राची दिक्प्राञ्चः
प्राणा दक्षिणा दिग्दक्षिणाः प्राणाः प्रतीची दिक्प्रत्यञ्चः
प्राणा उदीची दिगुदञ्चः प्राणा ऊर्द्धा दिगूर्द्धाः प्राणा
अवाची दिग्वाञ्चः प्राणाः सर्वा दिशः सर्वे प्राणाः ॥ ५ ॥
स एष नेति नेत्यात्मा । अगृह्यो न हि गृह्यतेऽशीर्ष्यो
न हि शीर्ष्यतेऽसङ्गोऽसितो न सज्ज्यते न व्यथतेऽभयं
वै जनक प्राप्तोऽसीति होवाच याज्ञवल्क्यः स होवाच
जनको वैदेहो नमस्ते याज्ञवल्क्याभयन्त्रागच्छताद्यो नो
भगवन्नभयं वेदयस इमे विदेहा अयमहुमस्मीति ॥ ६ ॥

षष्ठाध्याय एकादशं ब्राह्मणम् ॥ ११ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे पञ्चमः प्रपाठकः ॥ ५ ॥ कण्डिकासंख्या ॥ १०७ ॥

इति षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥

[प्रस्तुतस्य ब्रह्मणो व्यतिरिक्तत्वशुद्धत्वाद्वैतत्वादिकप्रदर्शनम्]

जनकः ह वैदेहं याज्ञवल्क्यो जगाम । समेनेन
 वदिष्य ऽइत्यथ ह यजनकश्च वैदेहो याज्ञवल्क्यश्चा-
 ग्निहोत्रे समूदतुस्तस्मै ह याज्ञवल्क्यो वरन्ददौ स ह
 कामप्प्रश्नमेव वव्रे तः हास्मै ददौ तः ह सम्मूडेव पूर्वः
 पप्प्रच्छ ॥ १ ॥ याज्ञवल्क्य किञ्ज्योतिरयम्पुरुष ऽइति ।
 आदित्यज्योतिः सम्म्राडिति होवाचादित्येनैवायज्ज्योति-
 षास्ते पल्लययते कर्म कुरुते विपर्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञ-
 वल्क्य ॥ २ ॥ अस्तमित ऽआदित्ये याज्ञवल्क्य । किञ्ज्यो-
 तिरेवायम्पुरुष ऽइति चन्द्रज्योतिः सम्म्राडिति होवाच च-
 न्द्रेणैवायज्ज्योतिषास्ते पल्लययते कर्म कुरुते विपर्ये-
 तीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ ३ ॥ अस्तमित ऽआदित्ये याज्ञ-
 वल्क्य । चन्द्रमस्यस्तमिते किञ्ज्योतिरेवायम्पुरुष ऽइत्यग्नि-
 ज्योतिः सम्म्राडिति होवाचाग्निनैवायज्ज्योतिषास्ते पल्लय-
 यते कर्म कुरुते विपर्येतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य ॥ ४ ॥
 अस्तमित ऽआदित्ये याज्ञवल्क्य । चन्द्रमस्यस्तमिते शान्तेऽ-
 ग्नौ किञ्ज्योतिरेवायम्पुरुष ऽइति वाग्ज्योतिः सम्म्रा-
 डिति होवाच वाचैवायज्ज्योतिषास्ते पल्लययते कर्म
 कुरुते विपर्येतीति तस्माद्वै सम्म्राडपि यत्र स्वः पाणिर्न
 विनिर्जायतेऽथ यत्र वागुच्चरत्युपैव तत्र न्येतीत्येवमेवैतद्या-
 ज्ञवल्क्य ॥ ५ ॥ अस्तमित ऽआदित्ये याज्ञवल्क्य । चन्द्र-

मस्यस्तमिते शान्तेऽग्नौ शान्तायां वाचि किञ्ज्योतिरेवाय-
म्पुरुष ऽद्विद्यात्मज्योतिः सम्प्राडिति होवाचात्मनैवाय-
ज्ज्योतिषास्ते पल्लययते कर्म कुरुते विपश्येतीति ॥ ६ ॥ *
कतम् ऽआत्मेति । योऽयं विज्ञानमयः पुरुषः प्राणेषु
हृद्यन्तज्योतिः स समानः सन्नुभौ लोकौ सञ्चरति
ध्यायतीव लेलायतीव सधीः स्वप्नो भूत्वेमँल्लोकमतिक्रामति
॥ ७ ॥ स वा ऽअयम्पुरुषो जायमानः । शरीरमभिस-
म्पद्यमानः पाप्मभिः सः सृज्यते स ऽउत्क्रामन्मि-
माणः पाप्मनो विजहाति मृत्यो रूपाणि ॥ ८ ॥ तस्य
वा ऽएतस्य पुरुषस्य । द्वे ऽएव स्थाने भवत ऽइदञ्च
परलोकस्थानञ्च सन्ध्यन्तृतीयं स्वप्नस्थानन्तस्मि-
न्तसन्ध्ये स्थाने तिष्ठन्नुभे स्थाने पश्यतीदृञ्च परलोक-
स्थानञ्च ॥ ९ ॥ अथ यथाकूमोऽयम्परलोकस्थाने भवति ।
तमाकूममाकूम्योभयान्पाप्मन ऽआनन्दाँश्च पश्यति
स यत्रायम्प्रस्वपितीत्यस्य लोकस्य सर्वावतो मात्रामपादाय
स्वयं विदुत्य स्वयन्निर्माय स्वेन भासा स्वेन ज्योतिषा
प्रस्वपित्यत्रायम्पुरुषः स्वयज्ज्योतिर्वभवति ॥ १० ॥ न
तत्र रथा न रथयोगा न पन्थानो भवन्ति । अथ रथान्-
थयोगान्पथः सृजते न तत्रानन्दा मुदः प्रमुदो भवन्त्यथा-
नन्दाः प्रमुदः सृजते न तत्र वेशान्ताः स्रवत्यः
पुष्करिण्योः भवन्त्यथ वेशान्ताः स्रवन्तीः पुष्करिणीः

* शतम् ७४०० ।

(१) “प्रस्वपित्यस्य” इति ‘ग’ ‘ज’ पुस्तकयोः ।

(२) “स्रवन्त्यः” इत्युक्तपुस्तकयोः ।

सृजते स हि कर्त्ता ॥ ११ ॥ तदुप्येते श्लोकाः ।
 स्वप्नेन शरीरमभिप्रहत्यासुप्तः सुप्तानभिचाकशीति ॥
 शुक्लमादाय पुनरैति स्थानः हिरण्मयः पौरुष एकहंसः
 ॥ १२ ॥ प्राणेन रक्षन्नपरङ्कुलायम्बहिष्कुलायादमृतश्च-
 रित्वा ॥ स ऽईयते ऽअमृतो यत्र कामः हिरण्मयः पौरुष
 एकहंसः ॥ १३ ॥ स्वप्नान्तं ऽउच्चावचमीयमानो रूपाणि
 देवः कुरुते बहूनि ॥ उतेव स्त्रीभिः सह मोदमानो जक्षदु-
 तेवापि भयानि पश्यन् ॥ १४ ॥ आराममस्य पश्यन्ति ।
 न तङ्कश्चन पश्यतीति तन्नायतम्बोधयेदित्याहुर्दुर्भि-
 षज्यः हास्मै भवति यमेष न प्रतिपद्यते ॥ १५ ॥
 अथो खल्ल्वाहुः । जागरितदेशे ऽएवास्यैष यानि ह्येव
 जाग्रत्पश्यति तानि सुप्त ऽइत्यत्रायम्पुरुषः स्वयञ्ज्यति-
 र्भवतीत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य सोऽहम्भगवते सहस्रन्ददा-
 म्यत ऽऊर्द्धं विमोक्षायैव ब्रूहीति ॥ १६ ॥ स वा एष
 एतस्मिन्स्वप्नान्ते । रत्वा चरित्वा द्वैव पुण्यश्च
 पापश्च पुनः प्रतिश्यायम्प्रतियोश्याद्रवति बुद्धान्तायैव स
 यदत्र किञ्चित्पश्यत्यनन्वागतस्तेन भवत्यसङ्गो ह्ययम्पुरुष
 ऽइत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य सोऽहम्भगवते सहस्रन्ददाम्यत
 ऽऊर्द्धं विमोक्षायैव ब्रूहीति ॥ १७ ॥ तद्यथा महामत्स्यः ।
 उभे कुले ऽअनुसञ्चरति पूर्वञ्चापरञ्चैवमेवायम्पुरुष एता
 ऽउभावन्तावनुसञ्चरति स्वप्नान्तञ्च बुद्धान्तञ्च ॥ १८ ॥
 तद्यथास्मिन्नाकाशे श्येनो वा सुपण्णो वा विपरिपत्य
 श्रान्तः स हृत्य पक्षौ सल्लयायैव ध्रियत एवमेवायम्पुरुष

ऽएतस्मा ऽअन्ताय धावति यत्र सुप्तो न कञ्चन काम-
 ङ्कामयते न कञ्चन स्वप्नम्पश्यति ॥१९॥ ता वा ऽअस्यैताः ।
 हिता नाम नाड्यो यथा केशः सहस्रधा भिन्नस्तावताणि-
 म्मना तिष्ठन्ति शुक्लस्य नीलस्य पिङ्गलस्य हरितस्य
 लोहितस्य पूर्णा ऽअथ यत्रैनङ्घ्रन्तीव जिनन्तीव हस्तीव
 विच्छाययति गर्त्तमिव पतति यदेव जाग्रद्भयम्पश्यति
 तदत्राविद्यया भयम्मन्यतेऽथ यत्र राजेव देव ऽइवाह-
 मेवेदः सर्वमस्मीति मन्यते सोऽस्य परमो लोकोऽथ
 यत्र सुप्तो न कञ्चन कामङ्कामयते न कञ्चन
 स्वप्नम्पश्यति ॥ २० ॥ तद्वा ऽअस्यैतत् । आत्मकाममा-
 प्तकाममकामः रूपन्तद्यथा प्रियया स्त्रिया सम्परिण्वक्तो
 न बाह्यङ्किञ्चन वेद नान्तरमेवमेवायः शरीर ऽआत्मा
 प्राज्ञेनात्मना सम्परिण्वक्तो न बाह्यङ्किञ्चन वेद नान्त-
 रम् ॥ २१ ॥ तद्वा ऽअस्यैतत् । अतिच्छन्दोऽपहतपाप्मा-
 भयः रूपमशोकान्तरमत्र पितापिता भवति मातामाता
 लोका ऽअलोका देवा ऽअदेवा वेदा ऽअवेदा यज्ञा
 ऽअयज्ञा ऽअत्र स्तेनोऽस्तेनो भवति भ्रूणहाब्भ्रूणहा
 पौलकसोऽपौलकसश्चाण्डालोऽचाण्डालः श्रमणोऽश्रमण-
 स्तापसोऽतापसोऽनन्वागतम्पुण्येनानन्वागतम्पापेन ती-
 र्णो हि तदा सर्वाञ्छोकान्नुदयस्य भवति ॥ २२ ॥
 यद्वै तन्न पश्यति । पश्यन्वै तद्दृष्टव्यन्न पश्यति
 न हि द्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्दि-

तीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं व्युत्पश्येत् ॥ २३ ॥ यद्वै तन्न
 जिग्घति । जिग्घन्वै तद्घ्रातव्यन्न जिग्घति न हि घ्रातु-
 र्घ्राणाद्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति
 ततोऽन्यद्विभक्तं व्यजिग्घेत् ॥ २४ ॥ यद्वै तन्न रसयति ।
 विजानन्वै तद्रसन्न रसयति न हि रसयित् रसाद्विपरि-
 लोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽन्य-
 द्विभक्तं यद्रसयेत् ॥ २५ ॥ यद्वै तन्न वदति । वदन्वै
 तद्वक्तव्यन्न वदति न हि वक्तुर्वचो विपरिलोपो विद्यतेऽवि-
 नाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं व्यद्वदेत्
 ॥ २६ ॥ यद्वै तन्न शृणोति । शृण्वन्वै तच्छ्रोतव्यन्न
 शृणोति न हि श्रोतुः श्रुतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न
 तु तद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं व्यच्छृणुयात् ॥ २७ ॥
 यद्वै तन्न मनुते । मन्वानो वै तन्मन्तव्यन्न मनुते न
 हि मन्तुर्मन्तेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्विती-
 यमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं व्यन्मन्वीत ॥ २८ ॥ यद्वै तन्न
 स्पृशति । पृश्नन्वै तत्स्पृष्टव्यन्न स्पृशति न हि स्पृष्टु स्पृष्टे-
 र्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽ-
 न्यद्विभक्तं व्यत्स्पृशेत् ॥ २९ ॥ यद्वै तन्न विजानाति ।
 विजानन्वै तद्विज्ञेयन्न विजानाति न हि विज्ञातुर्विज्ञाना-
 द्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽ-
 न्यद्विभक्तं व्यद्विजानीयात् ॥ ३० ॥ सलिल एको
 द्रष्टाद्वैतो भवति । एष ब्रह्मलोकः सम्प्राडिति हैनमुवा-

चैषास्य परमा सम्पदेषोऽस्य परमो लोकऽएषोऽस्य परमऽ
 आनन्दऽएतस्यैवानन्दस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजी-
 वन्ति ॥ ३१ ॥ स यो मनुष्याणां राद्धः समृद्धो भवति ।
 अन्येषामधिपतिः सर्वैर्मानुष्यकैः कामैः सम्पन्नतमः
 स मनुष्याणाम्परमऽआनन्दः ॥ ३२ ॥ अथ ये शत-
 मनुष्याणामानन्दाः । स एकः पितृणाञ्जितलोकाना-
 मानन्दः ॥ ३३ ॥ अथ ये शतपितृणाञ्जितलोकानामा-
 नन्दाः । स एकः कर्मदेवानामानन्दो ये कर्मणा देव-
 त्वमभिसम्पद्यन्ते ॥ ३४ ॥ अथ ये शतकर्मदेवानामा-
 नन्दाः । स एकऽआज्ञानदेवानामानन्दो यश्च श्रोत्रियोऽ-
 वृजिनोऽकामहतः ॥ ३५ ॥ अथ ये शतमाज्ञानदेवानामा-
 नन्दाः । स एको देवलोकऽआनन्दो यश्च श्रोत्रियोऽ-
 वृजिनोऽकामहतः ॥ ३६ ॥ अथ ये शतन्देवलोकऽआ-
 नन्दाः । स एको गन्धर्वलोकऽआनन्दो यश्च श्रोत्रियोऽ-
 वृजिनोऽकामहतः ॥ ३७ ॥ अथ ये शतङ्गन्धर्वलोकऽ
 आनन्दाः । स एकः प्रजापतिलोकऽआनन्दो यश्च
 श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतः ॥ २८ ॥ अथ ये शतप्रजा-
 पतिलोकऽआनन्दाः । स एको ब्रह्मलोकऽआनन्दो
 यश्च श्रोत्रियोऽवृजिनोऽकामहतऽएष ब्रह्मलोकः सम्मा-
 ङ्गिति हैनमनुशशासैतदमृतः सोऽहम्भगवते सहस्रन्द-
 दाम्म्यतऽऊर्ध्वं विमोक्षायैव ब्रूहीति ॥ ३९ ॥ स वा एष
 एतस्मिन्सम्प्रसादे । रत्वा चरित्वा दुष्टैव पुण्यञ्च
 पापञ्च पुनः प्रतिन्यायप्रतियोन्याद्रवति बुद्धान्तायैव

स षट्त्रिंशत्पश्यत्यनन्वावगतस्तेन भवत्यसङ्गो ह्य-
 म्पुरुष ऽदृत्येवमेवैतद्याज्ञवल्क्य सोऽहम्भगवते सहस्र-
 दाम्भ्यत ऽऊर्द्ध्वं विमोक्षायैव ऋहीति ॥ ४० ॥ अत्र ह या-
 ज्ञवल्क्यो विभयाञ्चकार । मेधावी राजा सर्वेभ्यो
 मान्तेभ्य ऽउदरौत्सीदिति स यत्राणिमानन्त्येति जरया
 वोपतपता वाणिमानन्निगच्छति यथाम्भं वोदुम्बरं वा
 पिप्पलं वा बन्धनात्प्रमुच्येतैवमेवायः शरीर ऽआत्मेभ्योऽ-
 ङ्गेभ्यः सम्प्रमुच्य पुनः प्रतिन्यायम्प्रतियोऽयाद्रवति
 प्राणायैव ॥ ४१ ॥ तद्यथा नः सुसमाहितम् । उत्सर्ज्या-
 यादेवमेवायः शरीर ऽआत्मा प्राज्ञेनात्मनान्वारूढ
 ऽउत्सर्ज्याति ॥ ४२ ॥ तद्यथा राजानमायन्तम् । उग्राः
 प्रत्येनसः सूतग्रामण्योऽन्नैः पानैरावसथैः प्रतिकल्पन्तेऽ-
 यमायात्यमागच्छतीत्येवः हैवंविदः सर्वाणि भूतानि
 प्रतिकल्पन्त ऽदुद्रस्त्रह्यायातीदमागच्छतीति ॥ ४३ ॥
 तद्यथा राजानम्प्रयियासन्तम् । उग्राः प्रत्येनसः सूत-
 ग्रामण्य ऽउपसमायन्त्येवः हैवंविदः सर्वे प्राणा ऽउप-
 समायन्ति यत्रैतदूर्ध्वोच्छासी भवति ॥ ४४ ॥

सप्तमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

— ० —

[उक्तस्यात्मनोऽङ्गेभ्यः संप्रमोक्षणस्य विस्तेरणोपपादनम्]

स यत्रायः शरीर ऽआत्माबल्यन्तीत्य । सम्मोह-
 मिव न्येत्यथैनमेते प्राणा ऽअभिसमायन्ति स ऽएता-

स्तेजोमात्राऽसमबभ्यादुदानो हृदयमेवाववक्रामति ॥ १ ॥
 स यत्रैष चाक्षुषः । पुरुषः पराङ् पर्व्यावर्त्ततेऽथारूपज्ञो
 भवत्येकीभवति न पश्यतीत्याहुरेकीभवति न जिघ्रतीत्या-
 हुरेकीभवति न रसयतीत्याहुरेकीभवति न वदतीत्याहुरेकी-
 भवति न शृणोतीत्याहुरेकीभवति न मनुत ऽदृत्याहुरेकी-
 भवति न स्पृशतीत्याहुरेकीभवति न विजानातीत्याहुः
 ॥ २ ॥ तस्य हैतस्य । हृदयस्याग्रमप्रद्योतते तेन प्रद्योते-
 नैष ऽआत्मा निष्क्रामति चक्षुष्टो वा मूद्धर्णो वा न्येबभ्यो वा
 शरीरदेशेबभ्यस्तमुत्क्रामन्तम्प्राणोऽनुत्क्रामति प्राणमनुत्क्रा-
 मन्तः सर्वे प्राणा ऽअनुत्क्रामन्ति संज्ञानमेवान्ववक्रामति स
 ऽएष ज्ञः सविज्ञानो भवति तं विद्याकर्मणी समन्वारभेते
 पूर्वप्रज्ञा च ॥ ३ ॥ तद्यथा तृणजलायुका । तृणस्यान्तङ्गत्वा-
 त्मानमुपसहृरत्येवमेवायम्पुरुष ऽइदः शरीरन्निहत्याविद्या-
 ङ्गमयित्वात्मानमुपसहृरति ॥ ४ ॥ तद्यथा पेशस्कारी । पेशसो
 मात्रामपादायान्यन्नवतरङ्गल्ल्याणतरः रूपन्तनुत ऽएवमेवा-
 यम्पुरुष ऽइदः शरीरन्निहत्याविद्याङ्गमयित्वाव्यन्नवतरङ्ग-
 ल्ल्याणतरः रूपन्तनुते पित्र्यं वा गान्धर्वं वा ब्राह्मं वा
 प्राजापत्यं वा दैवं वा मानुषं वान्येबभ्यो वा भूतेबभ्यः ॥ ५ ॥
 स वा ऽअयमात्मा । ब्रह्म विज्ञानमयो मनोमयो वाङ्म-
 यः प्राणमयश्चक्षुर्मयः श्रोत्रमय ऽआकाशमयो वायुमय-
 स्तेजोमय ऽआपोमयः पृथिवीमयः क्रोधमयोऽक्रोधमयो हर्ष-
 मयोऽहर्षमयो धर्ममयोऽधर्ममयः सर्वमयस्तद्यदेदम्मयोऽ-

दोमय ऽइति यथाकारी यथाचारी तथा भवति साधु-
 कारी साधुर्भवति पापकारी पापो भवति पुण्यः पुण्येन
 कर्मणा भवति पापः पापेनेति ॥ ६ ॥ अथो खल्व्वाहुः ।
 काममय ऽएवायम्पुरुष ऽइति स यथाकामो भवति तथा-
 कृतुर्भवति यथाकृतुर्भवति तत्कर्म कुरुते यत्कर्म कुरुते
 तदभिसम्पद्यत ऽइति ॥ ७ ॥ तदेष श्लोको भवति ।
 तदेव सत्तत्सह कर्मणैति लिङ्गम्मनो यत्र निषक्तमस्य ॥
 प्राप्स्यान्तङ्गर्मणस्तस्य यत्किञ्चेह करोत्ययम् ॥ तस्मा-
 ल्लोकात्पुनरैत्यस्मै लोकाय कर्मण ऽइति नु कामयमानोऽ-
 थाकामयमानो योऽकामो निष्काम ऽआत्मकाम ऽआप्त-
 कामो भवति न तस्मात्प्राणा ऽउत्क्रामन्त्यत्रैव समवनी-
 यन्ते ब्रह्मैव सन्ब्रह्माप्स्येति ॥ ८ ॥ तदेष श्लोको
 भवति । यदा सर्वे प्रमुच्यन्ते कामा येऽस्य हृदि
 श्रिताः ॥ अथ मर्त्योऽमृतो भवत्यत्र ब्रह्म समश्नुत
 ऽइति ॥ ९ ॥ तद्यथाहिनिल्लर्वयनी । बल्मीके मृता
 प्रत्यस्ता शयीतैवमेवेदः शरीरः शेतेऽथायमनस्थि-
 कोऽशरीरः प्राज्ञ ऽआत्मा ब्रह्मैव लोक ऽएव सम्प्रा-
 ङ्गिति होवाच याज्ञवल्क्यः सोऽहम्भगवते सहस्रन्ददा-
 मीति होवाच जनको वैदेहः ॥ १० ॥ तदुप्येते श्लोकाः ।
 अणुः पन्था द्वितरः पुराणो माथ् स्पृष्टोऽनुवित्तो
 मयैव । तेन धीरा ऽअपियन्ति ब्रह्मविद ऽउत्क्रम्य
 स्वर्गलोकमितो विमुक्ताः ॥ ११ ॥ तस्मिञ्छुक्कलमुत

नीलमाहुः पिङ्गलः हरितैल्लोहितञ्च ॥ एष पन्था ब्रह्मणा
हानुवित्तस्तेनैति ब्रह्मवित्तैजसः पुण्यकृच्च ॥ १२ ॥ अन्ध-
न्तमः प्रविशन्ति येऽसम्भूतिमुपासते ॥ ततो भूय इव ते
तमो यः ऽउ सम्भूत्यां रताः ॥ १३ ॥ असुर्या नाम ते
लोकाः । अन्धेन तमसावृताः ॥ तैस्ते प्रेत्यापिगच्छन्त्य-
विद्वाथ्सोऽबुधा जनाः ॥ १४ ॥ तदेव सन्तः । तदु तद्भवामो
न चेदुवेदी महती विनष्टिः ॥ ये तद्विदुरमृतास्ते भवन्त्यथे-
तरे दुःखमेवोपयन्ति ॥ १५ ॥ आत्मानञ्चेद्विजानीयात् । अयम-
स्मीति पुरुषः ॥ किमिच्छन्कस्य कामाय शरीरमनु सञ्चरेत्
॥ १६ ॥ यस्यानुवित्तः प्रतिबुद्धऽआत्मा । अस्मिन्सन्देहे
गहने प्रविष्टः ॥ स विश्वकृत्स हि सर्वस्य कर्ता तस्य
लोकः स ऽउ लोकऽएव ॥ १७ ॥ यदैतमनुपश्यति । आ-
त्मानन्देवमञ्जसा ॥ ईशानम्भूतभव्यस्य न तदा विचि-
कित्सति ॥ १८ ॥ यस्मिन्पञ्च पञ्चजनाः । आकाशश्च
प्रतिष्ठितः ॥ तमेव मुन्यऽआत्मानं विद्वान्ब्रह्मामृतोऽमृतम्
॥ १९ ॥ यस्मादुर्वार्क्सर्वतरः । अहोभिः परिवर्तते ॥ तद्देवा
ज्योतिषाज्ज्योतिरायुर्होपासतेऽमृतम् ॥ २० ॥ प्राणस्य प्राणम् ।
उत्त चक्षुषश्चक्षुरुत श्रोत्रस्य श्रोत्रमन्नस्यान्नमनसो ये मनो
विदुः ॥ ते निचिक्युर्ब्रह्म पुराणमग्रधम्मनसैवाप्तव्यन्नेह
नानास्ति किञ्चन ॥ २१ ॥ [अर्थः प्रपाठकः ॥ ६४ ॥] मृत्योः
स मृत्युमाप्नोति यः इह नानेव पश्यति ॥ मनसैवानुद्रष्ट-

(१) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः "पुरुषः" इति पाठो दृश्यते । स तु प्रामादिक एव प्रतीयते
'पुरुषोऽवसाने' (शु० य० प्रा० शा० ३. १२०) इति शीघ्रनिपातनात् ।

व्यमेतदप्रमयन्धुवम् ॥ २२ ॥ द्विरजः परऽआकाशात् । अजः
 ऽआत्मा महान्धुवः ॥ तमेव धीरो विज्ञाय प्रज्ञाङ्गुर्वीत ब्रा-
 ह्मणः ॥ नानुद्ध्यायाद्वहूञ्छब्दान्वाचो विग्लापनः हि तदिति
 ॥ २३ ॥ स वा ऽअयमात्मा । सर्वस्य वृशी सर्वस्येशानः सर्व-
 स्याधिपतिः सर्वमिदम्प्रशास्ति यदिदङ्किञ्च स न साधुना
 कर्मणा भूयान्नो ऽएवासाधुना कनीयानेष भूताधिपतिरेष
 लोकेऽश्वरऽएष लोकपालः स सेतुर्विधरण ऽएषाँल्लोका-
 नामसम्भेदाय ॥ २४ ॥ तमेतं वेदानुवचनेन विविदि-
 षन्ति । ब्रह्मचर्येण तपसा श्रद्धया यज्ञेनानाशकेन
 चैतमेव विदित्वा मुनिर्भवत्येतमेव प्रव्राजिनो लोकमी-
 ष्सन्तः प्रव्रजन्ति ॥ २५ ॥ एतद्ध स्म वै तत्पूर्वे
 ब्राह्मणा ऽअनूचाना विद्वाँसः प्रजान्न कामयन्ते किम्प्र-
 जया करिष्यामो येषान्नोऽयमात्मायँल्लोक ऽइति ते ह
 स्म पुत्रैषणायाश्च वित्तैषणायाश्च लोकैषणायाश्च व्यु-
 तथायाथ भिक्षाचर्यश्चरन्ति या ह्येव पुत्रैषणा सा वित्तै-
 षणा या वित्तैषणा सा लोकैषणोभे ह्येते ऽएषणे ऽएव भवतः
 ॥ २६ ॥ स ऽएष नेति नेत्यात्मा । अगृह्यो नहि गृह्यतेऽ-
 शीर्ष्यो न हि शीर्ष्यतेऽसङ्गोऽसितो न सज्यते न व्यथत
 ऽइत्यतः पापमकरवमित्यतः कल्याणमकरवमित्युभे ऽउभे
 ह्येष ऽएते तरत्यमृतः साद्धसाधुनी नैनङ्कृताकृते तपतो
 नास्य केन चन कर्मणा लोको मीयते ॥ २७ ॥ तदेत-
 द्ब्रुवाब्भ्युक्तम् । एष नित्यो महिमा ब्राह्मणस्य न कर्मणा

वर्द्धते नो कनीयान् ॥ तस्यैव स्यात्पदवित्तं विद्वित्वा न
कर्मणा लिप्यते पापकेनेति तस्मादेवंविच्छान्तो दान्त
ऽऽपरतस्तितिक्षुः श्रद्धावित्तो भुत्वात्सन्न्येवात्मानम्पश्ये-
त्सर्वमेनम्पश्यति सर्वोऽस्यात्मा भवति सर्वस्यात्मा भवति
सर्वम्पाप्मानन्तरति नैनम्पाप्मा तरति सर्वम्पाप्मानन्त-
पति नैनम्पाप्मा तपति विपापो विजरो विजिघत्सोऽपि-
पासो ब्राह्मणो भवति य एषं वेद ॥ २८ ॥ स वा ऽएष
महानज् ऽआत्मा । अत्रादो वसुदानः स यो हैवमेतस्म-
हान्तमज्मात्मानमन्नादुं वसुदानं वेद विन्दते वसु ॥ २९ ॥
स वा ऽएष महानज् ऽआत्मा । अजरोऽमरोऽभ्योऽ-
मृतो ब्रह्माभयं वै जनकं प्राप्नोतीति होवाच याज्ञ-
वल्क्यः सोऽहम्भगवते विदेहान्ददामि माञ्चापि सह
दास्यायेति ॥ ३० ॥ स वा ऽएष महानज् ऽआत्मा । अज-
रोऽमरोऽभ्योऽमृतो ब्रह्माभयं वै ब्रह्माभयः हि वै ब्रह्म
भवति य एषं वेद ॥ ३१ ॥

सप्तमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[आत्मज्ञाने आगमेनाधिगतस्यामृतत्वसाधनत्वस्य तर्केणापि प्रतिपादनम्,
याज्ञवल्क्यकाण्डस्याचार्यपरम्परोपदेशश्च]

अथ ह याज्ञवल्क्यस्य द्वे भार्ये बभूवतुः । मैत्रेयी
च कात्यायनी च तयोर्ह मैत्रेयी ब्रह्मवादिनी बभूव
स्त्रीप्रज्ञेव कात्यायनी सोऽन्न्यद्वृत्तमुपाकरिष्यमाणः ॥ १ ॥
याज्ञवल्क्यो मैत्रेयीति होवाच । प्रव्रजिष्यन्वा ऽअरेऽ-

ह॒मस्मात्स्थानादस्मि॑ ह॒न्त तेऽन॒या का॒त्याय॒न्यान्त-
 ङ्क॒र॒वाणी॑ति ॥ २ ॥ सा॒ होवाच॑ मै॒त्रेयी॑ । य॒न्नु म॒ ऽइ॒य-
 म्भगो॑ऽ सर्वा॑ पृथि॒वी वि॒त्तेन॑ पू॒र्णा स्यात्स्यान्व॑हन्तेना-
 मृ॒ताहो॑३ नेति॑ नेति॑ होवाच॑ याज्ञ॒वल्क्यो यथै॒वोप॑करण॒वता-
 जी॒वित॑न्तथै॒व ते जी॒वित॑न्त् स्याद॒मृत॑त्व॒स्य तु ना॒शास्ति॑
 वि॒त्तेने॒ति ॥ ३ ॥ सा॒ होवाच॑ मै॒त्रेयी॑ । येना॒हुन्नामृ॑ता स्या-
 ङ्कि॒मह॑न्तेन॒ कुर्म्या॑ ऋ॒देव॑ भ॒गवान्ने॒द तदे॒व मे ब्रू॑हीति
 ॥ ४ ॥ स॒ होवाच॑ याज्ञ॒वल्क्यः॑ । प्रि॒या खलु॑ नो भवती
 सती॑ प्रि॒यम॒वृत॑द्धन्त॒ खलु॑ भ॒वति तेऽह॑न्त॒द्रक्ष्या॑मि ळ्या-
 र॒ख्यास्या॑मि ते वाच॑न्तु मे ळ्याच॒क्षाण॑स्य नि॒दि॒द्ध्यास॑स्वेति
 ब्रू॒वीतु॑ भ॒गवानि॑ति ॥ ५ ॥ स॒ होवाच॑ याज्ञ॒वल्क्यः॑ । न
 वा ऽअ॑रे प॒त्युः॑ क॒ामाय॑ प॒तिः॑ प्रि॒यो भव॑त्यात्म॒नस्तु॑ क॒ामाय॑
 प॒तिः॑ प्रि॒यो भव॑ति न वा ऽअ॑रे जा॒यायै॑ क॒ामाय॑ जा॒या
 प्रि॒या भव॑त्यात्म॒नस्तु॑ क॒ामाय॑ जा॒या प्रि॒या भव॑ति न
 वा ऽअ॑रे पु॒त्राणा॑ङ्क॒ामाय॑ पु॒त्राः॑ प्रि॒या भव॑न्त्यात्म॒नस्तु॑
 क॒ामाय॑ पु॒त्राः॑ प्रि॒या भव॑न्ति न वा ऽअ॑रे वि॒त्तस्य॑ क॒ामाय॑
 वि॒त्त॒म्प्रि॒यम्भ॑वत्यात्म॒नस्तु॑ क॒ामाय॑ वि॒त्त॒म्प्रि॒यम्भ॑वति न
 वा ऽअ॑रे ब्र॒ह्मणः॑ क॒ामाय॑ ब्र॒ह्म प्रि॒यम्भ॑वत्यात्म॒नस्तु॑
 क॒ामाय॑ ब्र॒ह्म प्रि॒यम्भ॑वति न वा ऽअ॑रे क्ष॒त्रस्य॑ क॒ामाय॑ क्ष॒त्र-
 म्प्रि॒यम्भ॑वत्यात्म॒नस्तु॑ क॒ामाय॑ क्ष॒त्र॒म्प्रि॒यम्भ॑वति न वा ऽअ॑रे
 लो॒काना॑ङ्क॒ामाय॑ लो॒काः॑ प्रि॒या भव॑न्त्यात्म॒नस्तु॑ क॒ामाय॑ लो॒काः॑
 प्रि॒या भव॑न्ति न वा ऽअ॑रे दे॒वाना॑ङ्क॒ामाय॑ दे॒वाः॑ प्रि॒या
 भव॑न्त्यात्म॒नस्तु॑ क॒ामाय॑ दे॒वाः॑ प्रि॒या भव॑न्ति न वा ऽअ॑रे

वेदानाङ्गामाय वेदाऽप्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय वेदाऽप्रिया भवन्ति न वा ऽअरे यज्ञानाङ्गामाय यज्ञाऽप्रिया भवन्त्यात्मनस्तु कामाय यज्ञाऽप्रिया भवन्ति न वा ऽअरे भूतानाङ्गामाय भूतानि प्रियाणि भवन्त्यात्मनस्तु कामाय भूतानि प्रियाणि भवन्ति न वा ऽअरे सर्वस्य कामाय सर्वम्प्रियम्भवत्यात्मनस्तु कामाय सर्वम्प्रियम्भवत्यात्मा त्वरे द्रष्टृव्यो श्रोतृव्यो मन्तृव्यो निदिच्छासितृव्यो मैत्रेय्यात्मनि वा ऽअरे दृष्टे श्रुते मते विज्ञातु ऽइदं सर्वं विदितम् ॥ ६ ॥ ब्रह्म तम्परादात् । योऽन्यत्रात्मनो ब्रह्म वेद क्षत्रन्तम्परादाद्योऽन्यत्रात्मनः क्षत्रं वेद लोकास्तम्परादुख्योऽन्यत्रात्मनो लोकान्वेद देवास्तम्परादुख्योऽन्यत्रात्मनो देवान्वेद वेदास्तम्परादुख्योऽन्यत्रात्मनो वेदान्वेद यज्ञास्तम्परादुख्योऽन्यत्रात्मनो यज्ञान्वेद भूतानि तम्परादुख्योऽन्यत्रात्मनो भूतानि वेद सर्वन्तम्परादाद्योऽन्यत्रात्मनः सर्वं वेदेदम्ब्रह्मेदं क्षत्रमिमे लोका ऽइमे देवा ऽइमे वेदा ऽइमे यज्ञा ऽइमानि भूतानीदं सर्वं व्यदयमात्मा ॥ ७ ॥ स यथा दुन्दुभेर्हन्यमानस्य न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्वनुयाद्ग्रहणाय दुन्दुभेस्तु ग्रहणेन दुन्दुब्ध्याघातस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ८ ॥ स यथा वीणायै वाद्यमानायै । न बाह्याञ्छब्दाञ्छक्वनुयाद्ग्रहणाय वीणायै तु ग्रहणेन वीणावादस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ ९ ॥ स यथा शङ्खस्य ध्मायमानस्य । न

ब्राह्माऽलुब्दाऽलुक्वनुयाद्ग्रहणाय शङ्खस्य तु ग्रहणेन शङ्ख-
 द्धमस्य वा शब्दो गृहीतः ॥ १० ॥ स यथाहैधाग्रेरब्भ्या-
 हितस्य । पृथग्धूमा विनिश्चरन्त्येवं वा ऽअरेऽस्य महतो भूतस्य
 निश्श्वसितमेतद्यदृग्वेदो यजुर्वेदः सामवेदोऽथर्वाङ्गिरस
 ऽइतिहासः पुराणं विद्या ऽउपनिषदः श्लोकाः सूत्राण्य-
 नुव्याख्यानानि व्याख्यानानि दत्तः हुतमाशि-
 तम्पायितमयञ्च लोकः परञ्च लोकः सर्वाणि च
 भूतान्यस्यैवैतानि सर्वाणि निश्श्वसितानि ॥ ११ ॥
 स यथा सर्वासामपां समुद्र एकायनम् । एवः
 सर्वेषां स्पर्शानान्त्वगेकायनमेवः सर्वेषाङ्गन्धानान्ना-
 सिके एकायनमेवः सर्वेषां रसानाञ्जिह्वेकायनमेवः
 सर्वेषां रूपाणाञ्चक्षुरेकायनमेवः सर्वेषां शब्दानां
 श्रोत्रमेकायनमेवः सर्वेषां सङ्कल्पानाम्मन एकायन-
 मेवः सर्वेषां वेदानाः हृदयमेकायनमेवः सर्वेषाङ्गर्मणां
 हस्तावेकायनमेवः सर्वेषामङ्गनाम्पादावेकायनमेवः सर्वेषा-
 मानन्दानामुपस्थ एकायनमेवः सर्वेषां विसर्गाणा-
 म्पायुरेकायनमेवः सर्वासां विद्यानां वागेकायनम् ॥ १२ ॥
 स यथा सैन्धवघ्नः । अनन्तरोऽबाह्यः कृत्स्नो रस-
 घ्न एव स्यादेवं वा ऽअरु ऽइदुम्महद्भूतमनन्तम-
 पारङ्कृत्स्नं प्रज्ञानघ्नं एवैतेऽभ्यो भूतेऽभ्यः समुत्थाय
 तान्येवानुविनिश्चरति न प्रेत्य संज्ञास्तीत्यरे ब्रवीमीति
 होवाच याज्ञवल्क्यः ॥ १३ ॥ सा होवाच मैत्रेयी । अत्रैव
 मा भगवान्मोहान्तमापीपदन्न वा ऽअहमिदं विजानामि

न प्रेत्य संज्ञास्तीति ॥ १४ ॥ स होवाच याज्ञवल्क्यः । न
वा ऽअरेऽहम्मोहम्ब्रवीम्यविनाशी वा ऽअरेऽयमात्मान-
नुच्छित्तिधर्मा मात्रासःसर्गस्त्वस्य भवति ॥ १५ ॥
यद्वै तन्न पश्यति । पश्यन्वै तद्द्रष्टृव्यन्न पश्यति न हि
द्रष्टुर्दृष्टेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीय-
मस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं व्यत्पश्येत् ॥ १६ ॥ यद्वै तन्न
जिघ्रति । जिघ्रन्वै तद्घ्रातव्यन्न जिघ्रति न हि घ्रातुर्घ्रा-
णाद्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति
ततोऽन्यद्विभक्तं व्यजिघ्रेत् ॥ १७ ॥ यद्वै तन्न रसयति ।
विजानन्वै तद्रसन्न रसयति न हि रसयितू रसाद्विपरिलोपो
विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं
व्यद्रसयेत् ॥ १८ ॥ यद्वै तन्न वदति । वदन्वै तद्वक्तव्यन्न
वदति न हि वक्तुर्वचो विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न
तु तद्वितीयमस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं व्यद्वदेत् ॥ १९ ॥
यद्वै तन्न शृणोति । शृण्वन्वै तच्छ्रोतव्यन्न शृणोति न हि
श्रोतुः श्रुतेर्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीय-
मस्ति ततोऽन्यद्विभक्तं व्यच्छृणुयात् ॥ २० ॥ यद्वै तन्न
मनुते । मन्वानो वै तन्मन्तव्यन्न मनुते न हि मन्तुर्मते-
र्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽ-
न्यद्विभक्तं व्यन्मन्वीत ॥ २१ ॥ यद्वै तन्न स्पृशति ।
स्पृशन्वै तस्प्रष्टव्यन्न स्पृशति न हि स्पष्टुः स्पृष्टेर्वि-
परिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽ-
न्यद्विभक्तं व्यत्स्पृशेत् ॥ २२ ॥ यद्वै तन्न विजानाति ।

विजानन्वै तद्विज्ञेयन्न विजानाति न हि विज्ञातुर्विज्ञाना-
 द्विपरिलोपो विद्यतेऽविनाशित्वान्न तु तद्वितीयमस्ति ततोऽ-
 न्न्यद्विभक्तं खद्विजानीयात् ॥ २३ ॥ यत्र वा ऽअन्यदिव
 स्यात् । तत्रान्योऽन्यत्पश्येदुन्योऽन्यजिघ्रेदुन्योऽन्यद्र-
 सयेदुन्योऽन्यदभिवदेदुन्योऽन्यच्छृणुयादुन्योऽन्यन्मन्वी-
 तान्योऽन्यत्स्पृशेदुन्योऽन्यद्विजानीयात् ॥ २४ ॥ यत्र
 त्वस्य सर्वमात्मैवाभूत् । तत्केन कम्पश्येत्तत्केन कञ्जि-
 ग्धेत्तत्केन कः रसयेत्तत्केन कमभिवदेत्तत्केन कः शृणु-
 यात्तत्केन कम्मन्वीत तत्केन कथं स्पृशेत्तत्केन कं विजा-
 नीयाद्येनेदः सर्वं विजानाति तङ्केन विजानीयाद्विज्ञातारमरे
 केन विजानीयादित्युक्तानुशासनासि मैत्रेय्येतावदरे खल्व-
 मृतत्वमिति होक्त्वा याज्ञवल्क्यः प्रवव्राज ॥ २५ ॥ अथ
 ब्रह्मः । तदिदं वयः शौर्षणाश्याच्छौर्षणाश्वो गौतमाद्गौ-
 तमो वात्स्याद्वात्स्यो वात्स्याच्च पाराशर्याच्च पाराशर्यः
 साङ्कर्याच्च भारद्वाजाच्च भारद्वाज ऽऔदवाहेश्च शाण्डि-
 ल्याच्च शाण्डिल्यो वैजवापाच्च गौतमाच्च गौतमो वैज-
 वापायनाच्च वैष्टपुरेयाच्च वैष्टपुरेयः शाण्डिल्याच्च रौहि-
 णायनाच्च रौहिणायनः शौनकाच्च जैवन्तायनाच्च रैबभ्याच्च
 रैबभ्यः पौतिमाण्यायणाच्च कौण्डिन्यायनाच्च कौण्डिन्या-
 यनः कौण्डिन्याब्भ्याङ्गौण्डिन्या ऽऔर्णवाभेभ्य ऽऔ-
 र्णवाभाः कौण्डिन्यात्कौण्डिन्यः कौण्डिन्यात्कौण्डिन्यः
 कौण्डिन्याच्चाग्निवेदश्याच्च ॥ २६ ॥ आग्निवेदशयः सैत-
 वात् । सैतवः पाराशर्यात्पाराशर्यो जातूकण्यज्जातू-

कण्ण्यो भारद्वाजाञ्जारद्वाजो भारद्वाजाच्चासुरायणाच्च गौत-
माच्च गौतमो भारद्वाजाञ्जारद्वाजो बलाकाकौशिकाद्वला-
काकौशिकः काषायणात्काषायणः सौकरायणात्सौकरायण-
स्त्रैवणस्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्धनिः सायकायनात्सायका-
यनः कौशिकायनेः कौशिकायनिर्घृतकौशिकाद्घृतकौशिकः
पाराशर्यायणात्पाराशर्यायणः पाराशर्यात्पाराशर्यों जातू-
कण्ण्याजातूकण्ण्यो भारद्वाजाञ्जारद्वाजो भारद्वाजाच्चासुरा-
यणाच्च यास्काच्चासुरायणस्त्रैवणस्त्रैवणिरौपजन्धनेरौपजन्ध-
निरासुरेरासुरिर्भारद्वाजाञ्जारद्वाज ऽआत्रेयात् ॥ २७ ॥
आत्रेयो माण्डेः । माण्डिग्नौतमाद्रौतमो गौतमाद्रौतमो
वात्स्याद्यात्स्यः शाण्डिल्याच्छाण्डिल्यः कैशोर्यात्का-
प्यात्कैशोर्यः काप्यः कुमारहारितात्कुमारहारितो गाल-
वाद्गालवो विदवर्भीकौण्डिन्याद्विदवर्भीकौण्डिन्यो वत्स-
नपातो वाव्रवाद्दत्सनपाद्वाव्रवः पथः सौभरात्पन्थाः
सौभरोऽयास्यादाङ्गिरसाद्यास्य ऽआङ्गिरस ऽआभूतेस्त्वा-
ष्ट्रादाभूतिस्त्वाष्ट्रो विश्वरूपात्त्वाष्ट्राद्विश्वरूपस्त्वाष्ट्रोऽ-
दिश्वब्ध्यामदिश्वनौ दधीच ऽआथर्वणाद्दध्यङ्दथर्वणोऽ-
थर्वणो देवादुथर्वा देवो मृत्योः प्राद्धः सनान्मृत्युः
प्राद्धः सनः प्राद्धः सनात्प्राद्धः सन ऽएकषेरेकर्षिर्विप्र-
जित्तेर्विप्रजित्तिर्व्यष्टेर्व्यष्टिः सनारोः सनारुः सनात-
नात्सनातनः सनगात्सनगः परमेष्ठिनः परमेष्ठी ब्रह्मणो
ब्रह्म स्वयम्भु ब्रह्मणे नमः ॥ २८ ॥

सप्तमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

इति सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥

[सर्वोपनिषदर्थस्य ब्रह्मण उत्तरसम्बन्धार्थमनुवादः]

पू॒र्णम॒दुः पू॒र्णमि॒दम्पू॒र्णात्पू॒र्णमु॒दुच्छ॑यते ॥ पू॒र्णस्य
पू॒र्णमा॒दाय पू॒र्णमे॒वावशि॑ष्यत ऽओ३म् खम्ब्र॒ह्म खम्पु॒-
राणं॑ वा॒युरङ्ग॑मि॒ति ह स्म॑माह कौर॒व्याय॑णीपु॒त्रो वे॒दोऽय॒-
म्ब्राह्म॑णा वि॒दुर्वे॒दैने॑न य॒द्रेदि॑त॒व्यम् ॥ १ ॥

अष्टमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[दमदानदयानां सकलब्रह्मोपासनाङ्गत्वेन प्रतिपादनम्]

त्र॒याः प्र॒जाप॑त्याः । प्र॒जाप॑तौ पि॒तरि॑ ब्र॒ह्मच॑र्य॒मू-
षुर्दे॒वा मनु॑ष्या ऽअ॒सुराः ॥ १ ॥ उ॒षित्वा॑ ब्र॒ह्मच॑र्य॒न्दे॒वा
ऽऊचुः॑ । ब्र॒वीतु॑ नो भ॒वानि॑ति ते॒भ्यो है॒तद॑क्षरमुवाच द
ऽइति॑ व॒य॒ज्ञासि॑ष्टा३ ऽइति॑ व॒य॒ज्ञासि॑ष्मेति होचुर्दाम्भ्य-
ते॒ति न ऽआ॒त्थेत्योमि॑ति होवाच व॒य॒ज्ञासि॑ष्टेति ॥ २ ॥*
अ॒थ है॒नम्मनु॑ष्या ऽऊचुः॑ । ब्र॒वीतु॑ नो भ॒वानि॑ति ते॒भ्यो
है॒तदे॒वाक्षर॑मुवाच द ऽइति॑ व॒य॒ज्ञासि॑ष्टा३ ऽइति॑ व॒य॒ज्ञा-
सि॑ष्मेति होचुर्दत्तेति न ऽआ॒त्थेत्योमि॑ति होवाच व॒य॒ज्ञा-
सि॑ष्टेति ॥ ३ ॥ अ॒थ है॒नम॑सुरा ऽऊचुः॑ । ब्र॒वीतु॑ नो
भ॒वानि॑ति ते॒भ्यो है॒तदे॒वाक्षर॑मुवाच द ऽइति॑ व॒य॒ज्ञा-
सि॑ष्टा३ ऽइति॑ व॒य॒ज्ञासि॑ष्मेति होचुर्दय॒द्धमि॑ति न
ऽआ॒त्थेत्योमि॑ति होवाच व॒य॒ज्ञासि॑ष्टेति त॒दे॒तदे॒वैषा॑ द्वै॒वी
वा॒गनु॑वदति स्तनयि॒त्नुर्द द द ऽइति॑ दाम्भ्यत द॒त्त द॒य॒द्ध-
मि॑ति त॒दे॒तत्त्रय॑ः शि॒क्षेद्द॑म॒न्दान॑न्दयामि॒ति ॥ ४ ॥

अष्टमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[कृतोपासनस्य योगिनोऽन्तकाले प्रार्थना]

वायुरनिलमृतम्भस्मान्तः शरीरम् । ओ३म् । क्रतो
स्मरक्विलवे स्मराग्ने नय सुपथा राये ऽअस्मान्निव-
श्श्वानि देव वयुनानि विद्वान् ॥ युयोद्धवस्मज्जुहुराणमेनो
भुयिष्ठान्ते नम ऽउक्तिं विधेमिति ॥ १ ॥

अष्टमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[हृदयस्य ब्रह्मत्वेनोपासनम्]

एष प्रजापतिर्ब्रह्महृदयम् । एतद्ब्रह्मैतत्सर्वन्तदेत-
त्त्यक्षरः हृदयमिति ह ऽइत्येकमक्षरमभिहरन्त्यस्मै
स्वाश्चान्ये च य ऽएवं वेद द ऽइत्येकमक्षरन्दुदन्त्यस्मै
स्वाश्चान्ये च य ऽएवं वेद यमित्येकमक्षरमेति स्वर्ग-
लोकं य ऽएवं वेद ॥ १ ॥

अष्टमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

[हृदयाख्यस्य ब्रह्मणः सत्यत्वेनोपासनम्]

तद्वै तदेतदेव तदास । सत्यमेव स यो हैवमेतन्म-
हुंक्षम्प्रमजं वेद सत्यम्ब्रह्मेति जयतीमाँल्लोकाजित ऽहुन्व-
सावसद्य ऽएवमेतन्महुद्यक्षम्प्रथमजं वेद सत्यम्ब्रह्मेति
सत्यं ह्येव ब्रह्म ॥ १ ॥

अष्टमाध्याये पञ्चमं ब्राह्मणम् ॥ ५ ॥

[सत्यस्य ब्रह्मणः प्रथमजत्वप्रतिपादनम्]

आप ऽएवेदमग्र आसुः । ता ऽआपः सत्यमसृजन्त
 सत्यम्ब्रह्म ब्रह्म प्रजापतिम्प्रजापतिर्देवान् ॥ १ ॥ ते देवाः
 सत्यमित्युपासते । तदेतत्त्र्यक्षरः सत्यमिति स ऽइत्येक-
 मक्षरन्तीत्येकमक्षरमित्येकमक्षरम्प्रथमोत्तमे ऽअक्षरे सत्य-
 म्मध्यतोऽनृतन्तदेतदनृतः सत्येन परिगृहीतः सत्यभूय-
 मेव भवति नैवंविद्वा॑समनृतः हिनस्ति ॥ २ ॥ तद्य-
 त्सत्यम् । असौ स ऽआदित्यो य ऽएष ऽएतस्मिन्म-
 ण्डले पुरुषो यश्चायन्दक्षिणेऽक्षन्पुरुषस्तावेतावन्योऽ-
 न्यस्मिन्प्रतिष्ठितौ रश्मिभिर्वा ऽएषोऽस्मिन्प्रतिष्ठितः
 प्राणैरयममुष्मिन्तस्य यदोत्क्रमिष्यन्भवति शुद्धमेवै-
 तन्मण्डलम्पश्यति नैनमेते रश्मयः प्रत्यायन्ति ॥ ३ ॥
 य ऽएष ऽएतस्मिन्मण्डले पुरुषः । तस्य भूरिति शिर
 ऽएकः शिर ऽएकमेतदक्षरम्भुव ऽइति बाहू द्वौ बाहू द्वे
 ऽएते ऽअक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठा द्वे प्रतिष्ठे द्वे ऽएते
 ऽअक्षरे तस्योपनिषदहरिति हुन्ति पाप्मानञ्जहाति च य
 ऽएवं वेद ॥ ४ ॥ अथ योऽयन्दक्षिणेऽक्षन्पुरुषः । तस्य
 भूरिति शिर ऽएकः शिर ऽएकमेतदक्षरम्भुव ऽइति बाहू
 द्वौ बाहू द्वे ऽएते ऽअक्षरे स्वरिति प्रतिष्ठा द्वे प्रतिष्ठे
 द्वे ऽएते ऽअक्षरे तस्योपनिषदहमिति हुन्ति पाप्मानञ्ज-
 हाति च य ऽएवं वेद ॥ ५ ॥

अष्टमाध्याये षष्ठं ब्राह्मणम् ॥ ६ ॥

(१) 'ग' 'ज' पुस्तकयोः "ब्रह्म" इति नास्ति ।

(२) "न्स" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः ।

[विद्युद्ब्रह्मेत्युपासनविधानम्]

विद्युद्ब्रह्मेत्याहुः । विद्वानाद्विद्युद्विद्यत्येनः सर्वस्मा-
त्पाप्मनो य ऽएवं वेद विद्युद्ब्रह्मेति विद्युद्व्येव ब्रह्म ॥ १ ॥

अष्टमाध्याये सप्तमं ब्राह्मणम् ॥ ७ ॥

— ० —

[मनउपाधिविशिष्टस्य ब्रह्मण उपास्तिः]

मनोमयोऽयम्पुरुषः । भाः सत्यस्तस्मिन्नन्तर्हृदये
यथा व्रीहिर्वा यवो वैवमयमन्तरात्मन्पुरुषः स ऽएष
सर्वस्य वशी सर्वस्येशानः सर्वस्याधिपतिः सर्वमिदम्प्रशास्ति
यदिदङ्किञ्च य ऽएवं वेद ॥ १ ॥

अष्टमाध्यायेऽष्टमं ब्राह्मणम् ॥ ८ ॥

— ० —

[वाग्धेनुः ब्रह्मेत्युपास्तिः]

वाचन्धेनुमुपासीत । तस्याश्चत्वार स्तनाः स्वाहाकारो
वषट्कारो हन्तकारः स्वधाकारस्तस्यै द्वौ स्तनौ देवा ऽउप-
जीवन्ति स्वाहाकारश्च वषट्कारश्च हन्तकारम्मनुष्याः
स्वधाकारम्पितरस्तस्याः प्राण ऽऋषभो मनो वृत्सः ॥ १ ॥

अष्टमाध्याये नवमं ब्राह्मणम् ॥ ९ ॥

— ० —

[वैश्वानराग्न्युपाधिकस्य ब्रह्मण उपासनम्]

अयमग्निर्वैश्वानरः । योऽयमन्तः पुरुषे येनेदमन्न-
म्पच्यते यदिदमद्यते तस्यैष घोषो भवति यमेतत्कर्णा-

वपिधाय शृणोति स यदोत्क्रमिष्यन्भवति नैतद्द्वोषः
शृणोति ॥ १ ॥

अष्टमाध्याये दशमं ब्राह्मणम् ॥ १० ॥

[व्याधितस्तप्यमानस्य तापे तप इति दृष्टिः]

एतद्वै परमन्तपः । यद्ध्याहितस्तप्यते परमः हैव
लोकञ्जयति य एव वेदैतद्वै परमन्तपो यम्प्रेतमरण्यः
हरन्ति परमः हैव लोकञ्जयति य एव वेदैतद्वै परमन्तपो
यम्प्रेतमग्नावब्भ्यादुधति परमः हैव लोकञ्जयति य
एवं वेद ॥ १ ॥

अष्टमाध्याय एकादशं ब्राह्मणम् ॥ ११ ॥

[एतत्प्रकरणस्थानां सर्वेषामुपासनानां गतिकथनम्, अश्रुतफलोपासनानां
ब्रह्मलोकफलकथनञ्च]

यदा वै पुरुषः । अस्माल्लोकात्प्रैति स वायुमागच्छति
तस्मै स तत्र विजिहीते यथा रथचक्रस्य खन्तेन स
ऽऊर्द्धः ऽआक्रमते स ऽआदित्यमागच्छति तस्मै स तत्र
विजिहीते यथाऽम्बरस्य खन्तेन स ऽऊर्द्धः ऽआक्रमते स
चन्द्रमसमागच्छति तस्मै स तत्र विजिहीते यथा दुन्दुभेः
खन्तेन स ऽऊर्द्धः ऽआक्रमते स लोकमागच्छत्यशोकमहि-
मन्तस्मिन्वसति शश्वतीः समाः ॥ १ ॥

अष्टमाध्याये द्वादशं ब्राह्मणम् ॥ १२ ॥

[विरमितिगुणद्वयविशिष्टान्प्राणोपाधिकब्रह्मोपासनम्]

अन्नम्ब्रह्मेत्येक ऽआहुः । तन्न तथा पूयति वा ऽअन्न-
मृते प्राणात्प्राणो ब्रह्मेत्येक ऽआहुस्तन्न तथा शुष्यति
वै प्राण ऽऋतेऽन्नादेते हृत्वेव देवते ऽएकधाभूयम्भूत्वा
परमताङ्गच्छतः ॥ १ ॥ तद्ध स्माह प्रातृदः पितरम् ।
किं स्वदेवैवं विदुषे साधु कुर्ष्यात्किमेवास्मा ऽअसाधु
कुर्ष्यादिति स ह स्माह पाणिना सा प्रातृदकस्त्वेन-
योरेकधाभूयम्भूत्वा परमताङ्गच्छतीति ॥ २ ॥ तस्मा
ऽउ हैतदुवाच । वीत्यन्नं वै व्यन्नेहीमानि सर्वाणि भूतानि
विष्टानि रमिति प्राणो वै रम्प्राणे हीमानि सर्वाणि
भूतानि रतानि सर्वाणि ह वा ऽअस्मिन्भूतानि विशन्ते
सर्वाणि भूतानि रमन्ते य ऽएवं वेद ॥ ३ ॥

अष्टमाध्याये त्रयोदशं ब्राह्मणम् ॥ १३ ॥

[उक्तस्य ब्रह्मण उक्थादिगुणविशिष्टत्वेनोपासनम्]

उक्त्वथम् । प्राणो वा ऽउक्त्वथम्प्राणो हीदः सर्व-
मुत्थापयत्युद्धास्मा ऽउक्त्वथविद्वीरस्तिष्ठत्युक्त्वथस्य सा-
युज्यः सलोकताञ्जयति य ऽएवं वेद ॥ १ ॥ यजुः ।
प्राणो वै यजुः प्राणे हीमानि सर्वाणि भूतानि युज्यन्ते
युज्यन्ते हास्मै सर्वाणि भूतानि श्रेष्ठ्याय यजुषः सायु-
ज्यः सलोकताञ्जयति य ऽएवं वेद ॥ २ ॥ साम । प्राणो
वै साम प्राणे हीमानि सर्वाणि भूतानि सम्म्यञ्चि

सम्भ्यञ्चि हास्मिन्सर्वाणि भूतानि श्रेष्ठ्याय कल्प्यन्ते
 साम्भनः सायुज्यः सलोकताञ्जयति य एव वेद ॥ ३ ॥
 क्षत्रम् । प्राणो वै क्षत्रम्प्राणो हि वै क्षत्रन्त्रायते हैनम्प्राणः
 क्षणितोः प्र क्षत्रमात्रमाप्नोति क्षत्रस्य सायुज्यः सलोक-
 ताञ्जयति य एव वेद ॥ ४ ॥

अष्टमाध्याये चतुर्दशं ब्राह्मणम् ॥ १४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

कण्डिकासंख्या ॥ १२९ ॥

— ० —

[गायत्र्युपाधिकब्रह्मोपासनम्]

भूमिरन्तरिक्षन्द्यौरिति । अष्टावक्षराण्यष्टाक्षरः
 ह वा ऽएकङ्गायत्र्यै पदुमेतदु हास्या ऽएतत्स याव-
 देषु लोकेषु तावद्ध जयति योऽस्या ऽएतदेवम्पदं वेद ॥ १ ॥
 ऋचो यजूंषि सामानीति । अष्टावक्षराण्यष्टाक्षरः
 ह वा ऽएकङ्गायत्र्यै पदुमेतदु हैवास्या ऽएतत्स यावतीय-
 न्त्रयी विद्या तावद्ध जयति योऽस्या ऽएतदेवम्पदं वेद ॥ २ ॥
 प्राणोऽपानो व्यान इति । अष्टावक्षराण्यष्टाक्षरः ह
 वा ऽएकङ्गायत्र्यै पदुमेतदु हैवास्या ऽएतत्स यावदिदम्प्राणि
 तावद्ध जयति योऽस्या ऽएतदेवम्पदं वेद ॥ ३ ॥ अथा-
 स्या ऽएतदेव । तुरीयन्दर्शतम्पदम्परोरजा य एष तपति
 षड्वै चतुर्थन्तत्तुरीयन्दर्शतम्पदमिति ददृश इव ह्येष
 परोरजा इति सर्वमु ह्येष रज ऽउपर्युपरि तपत्येवः

हैव श्रिया यशसा तपति योऽस्या ऽएतदेवम्पदं वेद
 ॥ ४ ॥ सैषा गायत्री । एतस्मिँस्तुरीये दर्शते पदे परो-
 रजसि प्रतिष्ठिता तद्वै तत्सत्ये प्रतिष्ठिता चक्षुर्वै सत्य-
 चक्षुर्हि वै सत्यन्तस्माद्यदिदानीन्द्रौ विवदमानावेयाताम-
 हमद्राक्षमहमदश्रौषमिति य ऽएव ब्रूयादहमद्राक्षमिति
 तस्मा ऽएव श्रद्दयात् ॥ ५ ॥ तद्वै तत्सत्यम्बले प्रति-
 ष्ठितम् । प्राणो वै बलन्तप्राणे प्रतिष्ठितन्तस्मादाहु-
 र्व्वलः सत्यादोजीय ऽदुर्येवम्बेषा गायत्र्यद्व्यात्मम्प्रति-
 ष्ठिता ॥ ६ ॥ सा हैषा गयाँस्तत्रे । प्राणा वै गयास्तत्प्रा-
 णाँस्तत्रे तद्यद्गयाँस्तत्रे तस्माद्गायत्री नाम स ग्रामेवामू-
 मन्न्वाहैषैव सा स यस्मा ऽअन्वाह तस्य प्राणाँस्त्रायते
 ॥ ७ ॥ ताथै हैके । सावित्रीमनुष्टुभमन्न्वाहुर्वागनुष्टुबे-
 तवाचमनुब्रूम ऽइति न तथा कुर्याद्गायत्रीमेवानुब्रूया-
 द्यदि ह वा ऽअपि बह्विव प्रतिगृह्णाति न हैव तद्गायत्र्या
 ऽएकञ्चन पदुम्प्रति ॥ ८ ॥ स य ऽइमाँस्त्रील्लोकान् ।
 पूर्णाँप्रतिगृह्णीयात्सोऽस्या ऽएतत्प्रथमम्पदुमाप्नुयादुथ
 यावतीयन्त्रयी विद्या यस्तावत्प्रतिगृह्णीयात्सोऽस्या ऽएत-
 द्द्वितीयम्पदुमाप्नुयादुथ यावदिदम्प्राणि यस्तावत्प्रतिगृह्णी-
 यात्सोऽस्या ऽएतत्तृतीयम्पदुमाप्नुयादुथास्या ऽएतदेव
 तुरीयन्दर्शतम्पदम्परोरजा य ऽएष तपति नैव केन चना-
 प्यङ्कुत ऽउ ऽएतावत्प्रतिगृह्णीयात् ॥ ९ ॥ तस्या ऽउप-
 स्थानम् । गायत्र्यस्येकपदी द्विपदी त्रिपदी चतुष्पद्यप्रदसि

न हि प॒थसे नम॑स्ते तुरीयाय दर्श॑ताय प॒द्याय प॒रोरज॑सेऽ-
 सा॒वदो मा प्रा॑पदिति य॒न्दिष्य॑दादसावस्मै का॒मो मा
 स॒मर्द्धी॑ति वा न है॒वास्मै स का॒मः स॒मृद्ध्य॑ते य॒स्मा
 ऽए॒वमु॑पतिष्ठ॒तेऽह॑मदः प्रा॑पमिति वा ॥ १० ॥ ए॒तद्ध॑ वै
 त॒ज्जन॑को व॒ैदेह॑ । बु॒डिल॑मा॒श्वत॑रा॒श्वमु॑वाच य॒न्नु हो
 त॒द्वाय॑त्रीविदु॒ब्रूथा॑ ऽअ॒थ कथ॑ः ह॒स्ती भू॑तो ब॒हसी॑ति
 मु॒खं ह्य॑स्याः स॒म्प्राण॑ण न वि॒दाश्च॑क्रेति हो॒वाच ॥ ११ ॥
 त॒स्या ऽअ॒ग्निरे॒व मु॒खम् । य॒दि ह वा ऽअ॒पि ब॒ह्निवा॒ग्ना-
 व॒भ्यादु॑धति स॒र्वमे॒व तत्स॑न्द॒हस्ये॒व है॒वैव॑विद्य॒यपि॑ ब॒ह्वि॒व
 पा॒पङ्क॑रोति स॒र्वमे॒व तत्स॑म्प॒साय॑ शु॒द्धः पू॒तोऽज॑रोऽमृत॑ः
 स॒म्भव॑ति ॥ १२ ॥

अष्टमाध्याये पञ्चदशं ब्राह्मणम् ॥ १५ ॥

इत्यष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥

[विहितस्य केवलस्य कर्मणस्तत्सहितस्य च ज्ञानस्य निषिद्धयोश्च तयोः
 क्रमेण दक्षिणोदगधोमार्गकथनम्]

इ॒वेत॑केतुर्ह वा ऽआ॒रुणे॒यः । प॒ञ्चाला॑नाम्प॒रिष॑द॒मा-
 ज॑गाम स ऽआ॒जगाम॑ जै॒वलम्प॒वाह॑णम्प॒रिचा॑रयमाणन्त-
 मुदी॒क्ष्या॒भ्यु॒वाद॑ कु॒मारा॑ ऽइति स भो॑ ऽइति प॒ति-
 शु॒श्रा॒वानु॑शिष्टो न्वसि पि॒त्रेत्यो॑मिति हो॒वाच ॥ १ ॥
 वे॒त्थ य॒थे॒माः प्र॒जाः । प्र॒य॒त्यो वि॒प्रति॑प॒द्यान्ता॑ ऽइति
 नेति हो॒वाच वे॒त्थ य॒थे॒मँल्लो॑कम्पुनराप॒द्यान्ता॑ ऽइति
 नेति है॒वोवा॑च वे॒त्थ य॒थासौ॑ लो॒कः ऽए॒वम्ब॑हुभिः पुनः
 पुनः प्र॒य॒द्भिर्न॑ स॒म्पूर्य॑ता ऽइति नेति है॒वोवा॑च

॥ २ ॥ वेत्थ यतिस्थ्यामाहुत्याथं हुतायाम् । आपः
 पुरुषवाचो भूत्वा समुत्थाय वदन्ती३ ऽहुति नेति
 हैवोवाच वेत्थो देवयानस्य वा पथः प्रतिपदम्पितृयाणस्य
 वा यत्कृत्वा देवयानं वा पन्थानम्प्रतिपद्यते पितृयाणं वा
 ॥ ३ ॥ अपि हि न ऽऋषेर्वचः श्रुतम् । 'द्वे सृती ऽअशृण-
 वम्पितृणामहुन्देवानामुत मर्त्यानाम् ॥ ताब्भ्यामिदं विश्व-
 मेजत्समेति यदन्तरा पितरम्मातरश्चे'ति नाहमत ऽएक-
 श्वन वेदेति होवाच ॥ ४ ॥ अथ हैनं वसत्योपमन्त्रया-
 श्वक्ने । अनाहुत्य वसतिङ्कुमारः प्रदुद्राव स ऽआजगाम
 पितरन्तः होवाचेति वाव किल नो भवाङ्पुरानुशिष्टान-
 वोच ऽहुति कथः सुमेध ऽहुति पञ्च मा प्रश्नान्नाज्ज्य-
 बन्धुरप्राक्षीत्ततो नैकश्वन वेदेति होवाच कतमे त ऽहुतीम्
 ऽइति ह प्रतीकान्युदुजहार ॥ ५ ॥ स होवाच । तथा
 नस्त्वन्तात् जानीथा यथा यदहङ्किञ्च वेद सर्वमहन्तनुब्भ्य-
 मवोचम्प्रेहि तु तत्र प्रतीत्य ब्रह्मचर्यं वत्स्याव ऽहुति भवा-
 नेव गच्छत्विति ॥ ६ ॥ स ऽआजगाम गौतमः । यत्र
 प्रवाहणस्य जैवलेरास तस्मा ऽआसनमाहार्योदकमाहा-
 र्याञ्चकाराथ हास्मा ऽअर्घ्यञ्चकार ॥ ७ ॥ स होवाच ।
 वरम्भवते गौतमाय दद्य ऽहुति स होवाच प्रतिज्ञातो म
 ऽएष वरो यान्तु कुमारस्यान्ते वाचमभाषथास्ताम्मे ब्रूहीति
 ॥ ८ ॥ स होवाच । दैवेषु वै गौतम तद्वरेषु मानुषाणा-
 म्ब्रूहीति ॥ ९ ॥ स होवाच । विज्ञायते हास्ति हिरण्य-

स्यापात्तङ्गो ऽअश्श्वानान्दासीनाम्प्रवराणाम्परिधानानाम्मा
 नो भवान्बहोरनन्तस्यापर्थ्यन्तस्याभ्यवदाद्वयो भूदिति स
 वै गौतम तीर्थेनेच्छासा ऽद्वत्युपैम्यहम्भवन्तमिति वाचा ह
 स्मैव पूर्वं ऽउपयन्ति ॥१०॥ स होपायनकीर्त्ता ऽउवाच ।
 तथा नस्त्वङ्गौतम मापराधास्तव च पितामहा यथेयं वि-
 द्येतः पूर्व्वन्न कस्मिँश्चन ब्राह्मण ऽउवास तान्त्वहन्तुभ्यं
 वक्ष्यामि को हि त्वैवम्ब्रुवन्तमर्हति प्रत्याख्यातुमिति ॥११॥
 असौ वै लोकोऽग्निर्गौतम । तस्यादित्य ऽएव समिद्र-
 श्मयो धूमोऽहरर्चिश्चन्द्रमा ऽअङ्गारा नक्षत्राणि विष्फु-
 लिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः श्रद्धाञ्जुह्वति तस्या ऽआ-
 हुतेः सोमो राजा सम्भवति ॥१२॥ पर्जन्यो वा ऽअग्निर्गौ-
 तम । तस्य सँवत्सर ऽएव समिदबभ्राणि धूमो विद्युदर्चिरश-
 निरङ्गारा ह्यादुनयो विष्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः
 सोमञ्जुह्वति तस्या ऽआहुतेर्वृष्टिः सम्भवति ॥ १३ ॥ अयं
 वै लोकोऽग्निर्गौतम । तस्य पृथिव्येव समिद्रायुर्धूमो रात्रि-
 रर्चिर्दिशोऽङ्गारा ऽअवान्तरदिशो विष्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेत-
 स्मिन्नग्नौ देवा वृष्टिञ्जुह्वति तस्या ऽआहुतेरन्नः
 सम्भवति ॥ १४ ॥ पुरुषो वा ऽअग्निर्गौतम । तस्य
 व्यात्तमेव समित्प्राणो धूमो वागर्चिश्चक्षुरङ्गाराः श्रोत्रं
 विष्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा ऽअन्नञ्जुह्वति
 तस्या ऽआहुते रेतः सम्भवति ॥ १५ ॥ योषा वा ऽअग्नि-
 र्गौतम । तस्या ऽउपस्थ ऽएव समिल्लोमानि धूमो योनि-
 रर्चिर्व्यदन्तः करोति तेऽङ्गारा ऽअभिनन्दा विष्फुलिङ्गास्त-

स्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवा रेतो जुह्वति तस्या ऽआहुतेः
 पुरुषः सम्भवति स जायते स जीवति यावज्जीवत्यथ
 यदा स्मियतेऽथैनमग्नये हरन्ति ॥ १६ ॥ तस्याग्निरेवाग्नि-
 र्भवति । समित्समिद्धमो धूमोऽर्चिरर्चिरङ्गारा ऽअङ्गारा
 विष्फुलिङ्गा विष्फुलिङ्गास्तस्मिन्नेतस्मिन्नग्नौ देवाः पुरु-
 षजुह्वति तस्या ऽआहुतेः पुरुषो भास्वरवर्णः सम्भवति
 ॥ १७ ॥ ते य एवमेतद्विदुः । ये चामी ऽअरण्ये श्रद्धां
 सत्यमुपासते तेऽर्चिरभिसम्भवन्त्यर्चिषोऽहरहः ऽआपूर्य-
 माणपक्षमापूर्यमाणपक्षाद्यान्षणमासानुदङ्ङादित्य ऽएति
 मासेभ्यो देवलोकन्देवलोकानादित्यमादित्याद्वैद्युतन्ताद्वैद्यु-
 तात्पुरुषो मानस ऽएत्य ब्रह्मलोकागमयति ते तेषु ब्रह्म-
 लोकेषु पराः परावतो वसन्ति तेषामिह न पुनरावृत्तिरस्ति
 ॥ १८ ॥ अथ ये यज्ञेन दानेन । तपसा लोकञ्जयन्ति ते
 धूममभिसम्भवन्ति धूमाद्रात्रिः रात्रेरपक्षीयमाणपक्षम-
 पक्षीयमाणपक्षाद्यान्षणमासान्दक्षिणादित्य ऽएति मासे-
 ब्यः पितृलोकम्पितृलोकाच्चन्द्रन्ते चन्द्रम्प्राप्यान्नम्भवन्ति
 ताँस्तत्र देवा यथा सोमः राजानमाप्यायस्त्रापक्षीयस्वे-
 त्येवमेनाँस्तत्र भक्षयन्ति तेषां यदा तत्पूर्य्वैत्यथेममे-
 वाकाशमभिनिष्पद्यन्त ऽआकाशाद्वायुं वायोर्वृष्टिं वृष्टेः
 पृथिवीन्ते पृथिवीम्प्राप्यान्नम्भवन्ति त एवमेवानुपरिवर्त्त-
 न्तेऽथ य एतौ पन्थानौ न विदुस्ते कीटाः पतङ्गा यद्विदुन्-
 न्दशुकम् ॥ १९ ॥

नवमाध्याये प्रथमं ब्राह्मणम् ॥ १ ॥

[ज्येष्ठत्वश्रेष्ठत्वादिगुणविशिष्टप्राणोपासनम्]

यो ह वै ज्येष्ठदृश्च श्रेष्ठदृश्च वेद । ज्येष्ठदृश्च श्रेष्ठदृश्च
 स्वानाम्भवति प्राणो वै ज्येष्ठदृश्च श्रेष्ठदृश्च ज्येष्ठदृश्च
 श्रेष्ठदृश्च स्वानाम्भवत्यपि च येषाम्बुभूषति य एव वेद
 ॥ १ ॥ यो ह वै वसिष्ठं वेद । वसिष्ठः स्वानाम्भवति
 वाग्वै वसिष्ठा वसिष्ठः स्वानाम्भवति य एव वेद ॥ २ ॥
 यो ह वै प्रतितिष्ठं वेद । प्रतितिष्ठति समे प्रतितिष्ठति
 दुर्गे चक्षुर्वै प्रतिष्ठा चक्षुषा हि समे च दुर्गे च प्रति-
 तिष्ठति प्रतितिष्ठति समे प्रतितिष्ठति दुर्गे य एव
 वेद ॥ ३ ॥ यो ह वै सम्पदं वेद । सः हास्मै पद्यते
 यङ्कामङ्कामयते श्रोत्रं वै सम्पच्छ्रोत्रे हीमे सर्वं वेदा
 ऽअभिसम्पन्नाः सः हास्मै पद्यते यङ्कामङ्कामयते य एव
 वेद ॥ ४ ॥ यो ह वा ऽआयतनं वेद । आयतनं स्वाना-
 म्भवत्यायतनञ्जनानाम्मनो वा ऽआयतनमायतनं स्वा-
 नाम्भवत्यायतनञ्जनानां य एव वेद ॥ ५ ॥ यो ह वै
 प्रजातिं वेद । प्रजायते प्रजया पशुभी रेतो वै प्रजा-
 तिः प्रजायते प्रजया पशुभिर्य एव वेद ॥ ६ ॥ ते हेमे
 प्राणाः । अहं श्रेयसे विवदमाना ब्रह्म जग्मुः को नो
 वसिष्ठ उवाच तद्धोवाच यस्मिन्व ऽउत्क्रान्त इदं
 शरीरम्पापीयो मन्यते स वो वसिष्ठ उवाच ॥ ७ ॥ वाग्यो-
 च्चक्राम । सा सैवत्सरम्प्रोष्यागत्योवाच कथमशकत मृते
 जीतितुमिति ते होचुर्वा कडा ऽअवदन्तो वाचा प्राणन्तः

प्राणेन पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाँसो
मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह
वाक् ॥ ८ ॥ चक्षुर्होच्चक्राम । तत्सँवत्सरम्प्रोष्यागृत्योवाच
कथमशक्त मृते जीवितुमिति ते होचुर्ष्वथान्धा ऽअप-
श्यन्तश्चक्षुषा प्राणन्तः प्राणेन वृदन्तो वाचा शृण्वन्तः ।
श्रोत्रेण विद्वाँसो मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीवि-
ष्मेति प्रविवेश ह चक्षुः ॥ ९ ॥ श्रोत्रं होच्चक्राम ।
तत्सँवत्सरम्प्रोष्यागृत्योवाच कथमशक्त मृते जीवितु-
मिति ते होचुर्ष्वथा बधिरा ऽअशृण्वन्तः श्रोत्रेण प्राण-
न्तः प्राणेन वृदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा विद्वाँसो
मनसा प्रजायमाना रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह
श्रोत्रम् ॥ १० ॥ मनो होच्चक्राम । तत्सँवत्सरम्प्रोष्या-
गृत्योवाच कथमशक्त मृते जीवितुमिति ते होचुर्ष्वथा
मुग्धा ऽअविद्वाँसो मनसा प्राणन्तः प्राणेन वृदन्तो
वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा शृण्वन्तः श्रोत्रेण प्रजायमाना
रेतसैवमजीविष्मेति प्रविवेश ह मनः ॥ ११ ॥ रेतो
होच्चक्राम । तत्सँवत्सरम्प्रोष्यागृत्योवाच कथमशक्त
मृते जीवितुमिति ते होचुर्ष्वथा क्लीबा ऽअप्रजायमाना
रेतसा प्राणन्तः प्राणेन वृदन्तो वाचा पश्यन्तश्चक्षुषा
शृण्वन्तः श्रोत्रेण विद्वाँसो मनसैवमजीविष्मेति प्र-
विवेश ह रेतः ॥ १२ ॥ अथ ह प्राण ऽउत्क्रमिष्यन् ।
यथा महासुहृदः सैन्धवः पङ्क्तीशशङ्कून्संवृहेदेवः हवै-
मान्प्राणान्सँववर्ह ते होचुर्मा भगव ऽउत्क्रमीर्ह वै

शक्षयामस्त्वद्वते जीवितुमिति तस्य वै मे बलिङ्कुरुतेति
 तथेति ॥ १३ ॥ सा ह वागुवाच । यद्वा ऽअहं वसिष्ठोऽस्मि
 त्वन्तद्वसिष्ठोऽसीति चक्षुर्ष्वद्वा ऽअहमप्रतिष्ठोऽस्मि त्वन्त-
 त्प्रतिष्ठोऽसीति श्रोत्रं यद्वा ऽअहं सम्पदोऽस्मि त्वन्त-
 त्सम्पदोऽसीति मनो यद्वा ऽअहमायतनमस्मि त्वन्तदाय-
 तनमसीति रेतो यद्वा ऽअहमप्रजातिरस्मि त्वन्तत्प्रजाति-
 रसीति तस्यो मे किमन्नङ्गिं वास ऽइति यदिदङ्गिञ्चा
 इवब्भ्य आ क्मिब्भ्य आ कीटपतङ्गेभ्यस्तत्तेऽन्नमापो
 वास ऽइति न ह वा ऽअस्यान्नञ्जगधम्भवति नानन्नम्प्र-
 तिग्रहीतं य एवमेतदनस्यान्नं वेद ॥ १४ ॥ तद्विद्वाथंसः
 श्रोत्रियाः । अशिष्यन्त ऽआचामन्त्यशित्वाचामन्त्येतमेव
 तदनमनग्नङ्कुर्वन्तो मन्त्यन्ते तस्मादेवंविदशिष्यन्नाचामे-
 दशित्वाचामेदेतमेव तदनमनग्नङ्कुरुते ॥ १५ ॥

नवमाध्याये द्वितीयं ब्राह्मणम् ॥ २ ॥

[श्रीमन्थाख्यं कर्म]

स यः कामयेत । महत्प्राप्नुयामित्युदगयन् ऽआपू-
 र्यमाणपक्षे पुण्याहे द्वादशाहमुपसद्ब्रती भुत्वौदुम्बरे
 कक्षे चमसे वा सर्वौषधस्फलानीति सम्भृत्य परिसमुह्य
 परिलिप्याग्निमुपसमाधायावृताज्यः संस्कृत्य पुष्टा
 नक्षत्रेण मन्थः सन्नीय जुहोति ॥ १ ॥ यावन्तो देवा-
 स्त्वयि जातवेदः । तिर्यञ्चो घ्नन्ति पुरुषस्य कामान् ॥
 तेभ्योऽहम्भागधेयञ्जुहोमि ते मा तृप्ताः कामैस्तुर्ष्यन्तु

स्वाहा ॥२॥ या तिरश्ची निपद्यसे ऽअहं विधरणी ऽइति ।
तान्त्वा घृतस्य धारया यजे स॒द॒राधनीमह॑त्वं स्वाहा ॥
‘प्रजोपते न त्वदेताव्यव्य’ ऽइति तृतीयाञ्जुहोति ॥ ३ ॥
ज्येष्ठाय स्वाहा श्रेष्ठाय स्वाहेति । अग्नौ हुत्वा मन्थे
स॒थं॑स्रवम॒वनय॑ति प्राणाय स्वाहा वसिष्ठायै स्वाहेत्यग्नौ
हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒वनय॑ति वाचे स्वाहा प्रतिष्ठायै
स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒वनय॑ति चक्षुषे स्वाहा
सम्पदे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒वनय॑ति श्रोत्राय
स्वाहायतनाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒वनय॑ति
मनसे स्वाहा प्रजात्यै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रव-
म॒वनय॑ति रेतसे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒वनय॑ति
॥ ४ ॥ भूताय स्वाहेति । अग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒व-
नय॑ति भविष्यते स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒व-
नय॑ति विश्वाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒वनय॑ति
सर्वाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒वनय॑ति ॥ ५ ॥
[अर्घः प्रपाठकः ॥५१॥] पृथिव्यै स्वाहेति । अग्नौ हुत्वा मन्थे
स॒थं॑स्रवम॒वनय॑त्यन्तरिक्षाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑-
स्रवम॒वनय॑ति दिवे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒वनय॑ति
दिग्भ्यः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒वनय॑ति
ब्रह्मणे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒वनय॑ति क्षत्राय
स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे स॒थं॑स्रवम॒वनय॑ति ॥ ६ ॥ भूः

(१) “निपद्यसेऽहं” इति ‘ग’ ‘ज’ पुस्तकयोः ।

(२) ऋ० सं० ८. ७. ४ । शु० य० सं० १०. २० ।

स्वाहेति । अग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति भुवः
 स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति स्वः स्वाहे-
 त्यग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति भूर्भुवः स्वः स्वाहे-
 त्यग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति ॥ ७ ॥ अग्नये
 स्वाहेति । अग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति
 सोमाय स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति
 तेजसे स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति
 श्रियै स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति लक्ष्म्यै
 स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति सवित्रे
 स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति सरस्वत्यै
 स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति विश्वेभ्यो
 देवेभ्यः स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति
 प्रजापतये स्वाहेत्यग्नौ हुत्वा मन्थे सथ्स्रवमवनयति
 ॥ ८ ॥ अथैनमभिमृशति । भ्रमसि ज्वलदसि
 पूर्णमसि प्रस्तब्धमस्येकसभमसि हिङ्कृतमसि हि-
 ङ्क्रियमाणमस्युद्गीथमस्युद्गीयमानमसि श्रावितमसि प्र-
 त्याश्रावितमस्याद्द्रं सन्दीप्तमसि विभूरसि प्रभूरसि
 ज्योतिरस्यन्नमसि निधनमसि संवर्गोऽसीति ॥ ९ ॥ अथै-
 नमुद्यच्छति । आमोऽस्यामः हि ते मयि ॥ स हि राजेशा-
 नोऽधिपतिः स मा राजेशानोऽधिपतिङ्करोत्विति ॥ १० ॥
 अथैनमाचामति । 'तत्सवितुर्वरेण्यम्' ॥ 'मधुं वाता ऽऋता-
 यते मधु क्षरन्ति सिन्धवः ॥ माद्धीर्नः सन्त्वोषधीः' ॥ भूः

स्वाहा ॥११॥ 'भृगो देवस्य धीमहि' ॥ 'मधु नक्तमुतोषसो
मधुमत्पार्थिवः रजः ॥ मधु द्यौरस्तु नः पिता' भुवः
स्वाहा ॥ १२ ॥ 'धियो यो नः प्रचोदयात्' । 'मधुमान्नो
वनस्पतिर्मधुमाँ२॥ ऽअस्तु सूर्यः ॥ माद्वीर्गावो भवन्तु
नः' स्वः स्वाहेति सर्वाश्च सावित्रीमन्वाह सर्वाश्च मधु-
मतीः सर्वाश्च व्याहृतीरहुमेवेदः सर्वम्भूयासम्भूवः
स्वः स्वाहेत्यन्तत् ऽआचम्य प्रक्षाल्य पाणी जघनेनाग्नि-
म्प्राक्शिराः संविशति ॥ १३ ॥ प्रातरादित्यमुपतिष्ठते ।
दिशामेकपुण्डरीकमस्यहुम्मनुष्याणामेकपुण्डरीकम्भूयासमि-
ति यथेतमेत्य जघनेनाग्निमासीनो वदशञ्जपति ॥ १४ ॥
तः हैतमुद्दालकः ऽआरुणिः । वाजसनेयाय याज्ञवल्क्याया-
न्तेवासिनः ऽउक्त्वोवाचापि यः ऽएनः शुष्के स्थाणौ
निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ १५ ॥
एतमु हैव वाजसनेयो याज्ञवल्क्यः । मधुकाय पैङ्ग्याया-
न्तेवासिनः ऽउक्त्वोवाचापि यः ऽएनः शुष्के स्थाणौ निषि-
ञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ १६ ॥ एतमु
हैव मधुकः पैङ्ग्यः । चूडाय भागवित्तयेऽन्तेवासिनः ऽउ-
क्त्वोवाचापि यः ऽएनः शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेर-
ञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ १७ ॥ एतमु हैव चूडो
भागवित्तिः । जानक्यः ऽआयस्थूणायान्तेवासिनः ऽउक्त्वो-
वाचापि यः ऽएनः शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः

प्ररोहेयुः पलाशानीति ॥ १८ ॥ एतमु हैव ज्ञानकिराय-
 स्तथूणः । सत्यकामाय जाबालायान्तेवासिनः ऽउक्त्वोवाचापि
 यः ऽएनदः शुष्के स्थाणौ निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः
 पलाशानीति ॥ १९ ॥ एतमु हैव सत्यकामो जाबालः ।
 अन्तेवासिभ्यः ऽउक्त्वोवाचापि यः ऽएनदः शुष्के स्थाणौ
 निषिञ्चेज्जायेरञ्छाखाः प्ररोहेयुः पलाशानीति तमेतन्ना-
 पुत्राय वानन्तेवासिने वा ब्रूयात् ॥ २० ॥ चतुरौदुम्बरो
 भवति । औदुम्बरश्चमसः ऽऔदुम्बरः सुवः ऽऔदुम्बरः
 ऽदुद्धमः ऽऔदुम्बर्याः ऽउपमन्थव्यौ ॥ २१ ॥ दश ग्राम्याणि
 धान्यानि भवन्ति । व्रीहियवास्तिलमाषाः ऽअणुप्रियङ्गवो
 गोधूमाश्च मसूराश्च खल्लवाश्च खलकुलाश्च तान्त्सार्द्ध-
 म्पिष्ट्वा दद्धा मधुना घृतेनोपसिञ्चत्याज्यस्य जुहोति ॥ २२ ॥

नवमाध्याये तृतीयं ब्राह्मणम् ॥ ३ ॥

[पुत्रमन्थार्यं कर्म, आचार्यपरम्परोपदेशश्च]

एषां वै भूतानाम्पृथिवी रसः । पृथिव्या ऽआपोऽ
 पामोषधयः ऽओषधीनाम्पुष्पाणि पुष्पाणाम्फलानि फला-
 नाम्पुरुषः पुरुषस्य रेतः ॥ १ ॥ स ह प्रजापतिरीक्षाश्चक्रे ।
 हुन्तास्मै प्रतिष्ठाङ्कल्पयानीति स स्त्रियः ससृजे
 तांश्च सृष्ट्वाधः ऽउपास्त तस्मात्स्त्रियमधः ऽउपासीत
 श्रीर्ह्येषा स ऽएतम्प्राञ्चङ्ग्रावाणमात्मनः ऽएव समु-
 द्पारयत्तेनैनामभ्यसृजत् ॥ २ ॥ तस्या द्वेदिरुपस्थः ।
 लोमानि बर्हिश्चर्माधिषवणे समिद्धो मद्ध्यतस्तौ मुष्कौ

स यावाह वै वाजपेयेन यजमानस्य लोको भवति
तावानस्य लोको भवति य एवं विद्वानधोपहासश्चरत्या
स स्त्रीणां सुकृतं वृद्धेऽथ य इदमविद्वानधोपहास-
श्चरत्यास्य स्त्रियः सुकृतं वृजते ॥ ३ ॥ एतद्ध स्म वै
तद्विद्वानुद्दालकऽआरुणिराह । एतद्ध स्म वै तद्विद्वान्नाको
मौद्गल्यऽआहैतद्ध स्म वै तद्विद्वान्कुमारहारितऽआह
बहुवो मर्या ब्राह्मणायना निरिन्द्रिया विसुकृतोऽस्मा-
ल्लोकात्प्रयन्ति य इदमविद्वांसोऽधोपहासश्चरन्तीति ॥ ४ ॥
बहु वा इदं सुप्तस्य वा जाग्रतो वा रेत स्कन्दति ।
तदभिमृशेदनु वा मन्त्रयेत यन्मेऽद्य रेतः पृथिवीमस्का-
न्त्सीद्यदोषधीरप्यसरद्यदुपः ॥ इदमहन्तद्वेत्ताऽआददे पुन-
र्ममैत्विन्द्रियम्पुनस्तेज पुनर्भगः पुनरग्नयो धिष्ण्या यथा-
स्थानङ्कल्पन्तामित्यनामिकाङ्गुष्ठाभ्यामादायान्तरेण स्तनौ
वा भ्रुवौ वा निमृज्यात् ॥ ५ ॥ अथ यद्युदकं
ऽआत्मानम्पश्येत् । तदभिमन्त्रयेत मयि तेज इन्द्रियं
यशो द्रविणः सुकृतमिति ॥ ६ ॥ श्रीर्ह वा एषा
स्त्रीणाम् । यन्मलोद्वासास्तस्मान्मलोद्वाससं यशस्वि-
नीमभिवक्रम्योपमन्त्रयेत सा चेदस्मै न दद्यात्काममेना-
मपक्वक्रीणीयात्सा चेदस्मै नैव दद्यात्काममेनां यषष्ट्या वा
पाणिना वोपहृत्यातिक्वामेदिन्द्रियेण ते यशसा यश
ऽआदद इत्ययशा एव भवति ॥ ७ ॥ स यामिच्छेत् ।
कामयेत मेति तस्यामर्थं निष्ठाप्य मुखेन मुखः सन्धायो-
पस्थमस्याऽअभिमृश्य जपेदुद्गादङ्गात्सम्भवसि हृदयादधि

जायसे ॥ स त्वमङ्गकषायोऽसि दिग्धविद्धामिव मादयेति
 ॥ ८ ॥ अथ यामिच्छेत् । न गर्भन्दधीतेति तस्यामर्थ-
 निष्ठुप्य मुखेन मुखे सन्धायाभिप्राणण्यापान्यादिन्द्रि-
 येण ते रेतसा रेतऽआददऽइत्यरेता एव भवति ॥ ९ ॥
 अथ यामिच्छेत् । गर्भन्दधीतेति तस्यामर्थनिष्ठुप्य
 मुखेन मुखे सन्धायापान्याभिप्राणण्यादिन्द्रियेण ते
 रेतसा रेतऽआदधामीति गर्भिण्येव भवति ॥ १० ॥
 अथ यस्य जायायै जारः स्यात् । तञ्चेद्दिष्यादामपात्रेऽग्नि-
 मुपसमाधाय प्रतिलोमः शरबर्हिं स्तीर्त्वा तस्मिन्नेतास्तिस्त्रः
 शरभृष्टीः प्रतिलोमाः सर्पिषाक्त्वा जुहुयान्मम समिद्धेऽ-
 हौषीराशापराकाशौ तऽआददेऽसाविति नाम गृह्णाति
 मम समिद्धेऽहौषीः पुत्रपशूस्तऽआददेऽसाविति नाम
 गृह्णाति मम समिद्धेऽहौषीः प्राणापानौ तऽआददेऽसा-
 विति नाम गृह्णाति स वा एष निरिन्द्रियो विसुकृदस्मा-
 ल्लोकार्त्तैति यमेवंविद्ब्राह्मणः शपति तस्मादेवंविच्छ्रोत्रियस्य
 जायायाऽउपहासन्नेच्छेदुत ह्येवंवित्परो भवति ॥ ११ ॥
 अथ यस्य जायामार्त्तं विन्देत् । व्यहङ्गसे न पिबेदुहत्-
 वासा नैनां वृषलो न वृषल्ल्युपहन्यात्रिरात्रान्तः
 आप्लूय व्रीहीनवघातयेत् ॥ १२ ॥ स यऽइच्छेत् । पुत्रो
 मे गौरो जायेत वेदमनुब्रवीत सर्वमायुरियादिति क्षीरौ-
 दनम्पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवै
 ॥ १३ ॥ अथ यऽइच्छेत् । पुत्रो मे कपिलः पिङ्गलो

जायेत द्वौ वेदावनुब्रवीत सर्वमायुरियादिति दक्ष्योदन-
 म्पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवै
 ॥ १४ ॥ अथ य ऽइच्छेत् । पुत्रो मे श्यामो लोहिताक्षो
 जायेत त्रीन्वेदानुब्रवीत सर्वमायुरियादित्युदौदनम्पा-
 चयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवै ॥ १५ ॥
 अथ य ऽइच्छेत् । दुहिता मे पण्डिता जायेत सर्वमायुरि-
 यादिति तिलौदनम्पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयाता-
 मीश्वरौ जनयितवै ॥ १६ ॥ अथ य ऽइच्छेत् । पुत्रो मे
 पण्डितो विजिगीथः समितिङ्गमः शुश्रूषितां वाचम्भाषिता
 जायेत सर्वान्वेदानुब्रवीत सर्वमायुरियादिति माथ्सौदन-
 म्पाचयित्वा सर्पिष्मन्तमश्नीयातामीश्वरौ जनयितवा
 ऽऔक्षणेन वार्षभेण वा ॥ १७ ॥ अथाभिप्रातरेव । स्थाली-
 पाकावृताज्यञ्चेष्टित्वा स्थालीपाकस्योपघातञ्जुहोत्यग्नये स्वा-
 हानुमतये स्वाहा देवाय सवित्रे सत्यप्रसवाय स्वाहेति
 हुत्वोद्धृत्य प्राश्नाति प्राश्नयेतरस्याः प्रयच्छति प्रक्षाल्य
 पाणी ऽउदपात्रम्पूरयित्वा तेनैनान्त्रिभ्युक्षत्युत्तिष्ठतो
 विशद्वावसोऽन्यामिच्छ प्रफर्व्यम् ॥ सञ्जायाम्पत्या सहेति
 ॥ १८ ॥ अथैनामभिपद्यते । अमोऽहमस्मि सा त्वः सा
 त्वमस्यमो ऽअहम् ॥ सामाहमस्मि ऽऋक्कुन्द्यौरहमृथिवी
 त्वम् ॥ तावेहि सहरभावहै सह रेतो दधावहै पुःसे
 पुत्राय वित्तय ऽइति ॥ १९ ॥ अथास्या ऽऊरू विहापयति ।
 विजिहीथान्यावापृथिवी ऽइति तस्यामर्थन्निष्टुप्य मुखेन
 मुखः सन्धाय त्रिरेनामनुलोमामनुमार्ष्टि 'विष्णुर्ब्रह्मो-

निङ्कल्प्पयतु त्वष्टा रूपाणि पिङ्शतु ॥ आसिञ्चतु
 प्रजापतिर्द्धाता गर्भन्दधातु ते ॥ गर्भन्धेहि सिनी-
 वालि गर्भन्धेहि पृथुष्टुके ॥ गर्भन्ते ऽअश्विनौ देवा-
 वाधत्ताम्पुष्करस्त्रजौ ॥ २० ॥ हिरण्ययी ऽअरणी । याभ्या-
 न्निर्मन्थतामश्विनौ देवौ तन्ते गर्भन्दधामहे दुशमे मासि
 सूतवे ॥ यथाग्निगर्भा पृथिवी यथा द्यौरिन्द्रेण गर्भिणी ॥
 वायुर्दिशां यथा गर्भ ऽएवङ्गर्भन्दधामि तेऽसाविति नाम
 गृह्णाति ॥ २० ॥ सोष्यन्तीमद्भिरब्भ्युक्षति । 'यथा वातः
 पुष्करिणीं समीक्यति सर्वतः ॥ एवा ते गर्भ ऽएजतु'
 सहावैतु जरायुणा ॥ इन्द्रस्यायं व्रजः कृतः सार्गडः सप-
 रिश्रयः ॥ तमिन्द्र निर्जहि गर्भेण सावरः सहेति ॥ २२ ॥
 जातेऽग्निमुपसमाधाय । अङ्क ऽआधाय कःसे पृषदाज्य-
 मानीय पृषदाज्यस्योपघातञ्जुहोत्यस्मिन्सहस्रम्पुण्यास-
 मेधमानः सैवे गृहे ॥ अस्योपसद्याम्माच्छैत्सीत्प्रजया च पशुभि-
 श्च स्वाहा ॥ मयि प्राणास्त्वयि मनसा जुहोमि स्वाहा ॥ २३ ॥
 यत्कर्मणात्यरीरिचम् । यद्वा न्यूनमिहाकरम् ॥ अग्निष्टृत्स्वि-
 ष्टकृद्विद्वान्तिस्वष्टः सुहुतङ्करोतु स्वाहेति ॥ २४ ॥ अथास्यायु-
 ष्यङ्करोति । दक्षिणङ्कर्णमभिनिधाय वाग्वागिति त्रिरथास्य
 नामधेयङ्करोति 'वेदोऽसी'ति तदस्यैतद्ब्रह्ममेव नाम स्यादथ
 दुधि मधु घृतः सःसृज्यानन्तर्हितेन जातरूपेण प्राशयति

(१) ऋ० सं० ८. ८. ४१ । (२) ऋ० सं० ४. ४. २० ।

(३) "स्वगृहे" इति 'ग' 'ज' पुस्तकयोः । (४) शु० य० सं० २. २१

भूस्त्वयि दधामि भुवस्त्वयि दधामि स्वस्त्वयि दधामि
 भूबर्भुवः स्वः सर्वन्त्वयि दधामीति ॥ २५ ॥ अथैनमभि-
 मृशति । अद्ममा भव परशुर्भव हिरण्यमस्तु तम्भव ॥ आत्मा
 वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतमिति ॥ २६ ॥
 अथास्य मातरमभिमन्त्रयते । इडासि मैत्रावरुणी वीरे
 वीरमजीजनथाः ॥ सा त्वं वीरवती भव यास्मान्नीरवतोऽ-
 करदिति ॥ २७ ॥ अथैनम्मात्रे प्रदाय स्तनम्प्रयच्छति ।
 'यस्ते स्तनः शशयो यो मयोभूष्यो रत्नधा वसुविद्यः
 सुदत्तः ॥ येन विश्वा पुण्यसि वार्षाणि सरस्वति
 तमिह धातवेऽक'रिति ॥ २८ ॥ तं वा ऽएतमाहुः । अति-
 पिता बतभूरतिपितामहो बतभूः परमाम्बत काष्ठाम्प्राप
 श्रिया यशसा ब्रह्मवर्चसेन य ऽएवंविदो ब्राह्मणस्य
 पुत्रो जायत ऽइति ॥ २९ ॥ अथ बह्वशः । तदिदं वय-
 म्भारद्वाजीपुत्राद्भारद्वाजीपुत्रो वात्सीमाण्डवीपुत्राद्वात्सी-
 माण्डवीपुत्रः पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रो गागीपुत्रा-
 द्गागीपुत्रः पाराशरीकौण्डिनीपुत्रात्पाराशरीकौण्डिनीपुत्रो
 गागीपुत्राद्गागीपुत्रो गागीपुत्राद्गागीपुत्रो वाडेयीपुत्रा-
 द्वाडेयीपुत्रो मौषिकीपुत्रान्मौषिकीपुत्रो हारिकर्णीपुत्रा-
 द्हारिकर्णीपुत्रो भारद्वाजीपुत्राद्भारद्वाजीपुत्रः पैङ्गीपुत्रा-
 त्पैङ्गीपुत्रः शौनकीपुत्राच्छौनकीपुत्रः ॥ ३० ॥ काश्यपी-
 बालाक्कयामाठरीपुत्रात् । काश्यपीबालाक्कयामाठरीपुत्रः

कौत्सीपुत्रात्कौत्सीपुत्रो बौधीपुत्राद्बौधीपुत्रः शालङ्काय-
 नीपुत्राच्छालङ्कायनीपुत्रो द्वार्षगणीपुत्राद्द्वार्षगणीपुत्रो गौ-
 तमीपुत्राद्गौतमीपुत्रः आत्रेयीपुत्रादात्रेयीपुत्रो गौतमी-
 पुत्राद्गौतमीपुत्रो वात्सीपुत्राद्वात्सीपुत्रो भारद्वाजीपुत्रा-
 द्भारद्वाजीपुत्रः पाराशरीपुत्रात्पाराशरीपुत्रो बार्क्यरुणीपुत्रा-
 द्बार्क्यरुणीपुत्रः आर्त्तभागीपुत्रादार्त्तभागीपुत्रः शौङ्गी-
 पुत्राच्छौङ्गीपुत्रः साङ्कृतीपुत्रात्साङ्कृतीपुत्रः ॥ ३१ ॥ आ-
 लम्बीपुत्रात् । आलम्बीपुत्रः आलम्बायनीपुत्रादालम्बा-
 यनीपुत्रो जायन्तीपुत्राज्जायन्तीपुत्रो माण्डूकायनीपुत्रा-
 न्माण्डूकायनीपुत्रो माण्डूकीपुत्रान्माण्डूकीपुत्रः शा-
 ण्डिलीपुत्राच्छाण्डिलीपुत्रो राथीतरीपुत्राद्राथीतरीपुत्रः
 क्रौञ्चिकीपुत्राब्भ्याङ्गौञ्चिकीपुत्रौ वैदभृतीपुत्राद्वैदभृतीपुत्रो
 भालुकीपुत्राद्भालुकीपुत्रः प्राचीनयोगीपुत्रात्प्राचीन-
 योगीपुत्रः साञ्जीवीपुत्रात्साञ्जीवीपुत्रः कार्शकेयीपुत्रा-
 त्कार्शकेयीपुत्रः ॥ ३२ ॥ प्राश्नीपुत्रात् । आसुरिवासिनः
 प्राश्नीपुत्रः आसुरायणादासुरायणः आसुरेरासुरिर्व्याज्ञ-
 वल्क्याद्याज्ञवल्क्यः उद्दालकादुद्दालकोऽरुणादरुणः उपवेशे-
 रुपवेशिः कुश्रेः कुश्रिर्वाजश्श्रवसो वाजश्श्रवा जिह्वावतो
 बाद्धयोगाजिह्वावान्बाद्धयोगोऽसिताद्वार्षगणादसितो द्वार्ष-
 गणो हरितात्कश्यपाद्हरितः कश्यपः शिल्पात्कश्यपा-
 च्छिल्पः कश्यपः कश्यपाद्भैद्रवेः कश्यपो नैद्रविर्वाचो

व्वागम्भिण्ण्या ऽअम्भिण्ण्यादित्यादादित्यानीमानि शुक्क्ला-
नि षज्जूंषि द्वाजसनेयेन याज्ञवल्क्येनाख्यायन्ते ॥ ३३ ॥

नवमाध्याये चतुर्थं ब्राह्मणम् ॥ ४ ॥

माध्यन्दिनीये शतपथब्राह्मणे सप्तमः प्रपाठकः ॥७॥ कण्डिकासंख्यका ॥१०१॥

इति नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥

उपनिषन्नाम चतुर्दशं काण्डं * समाप्तम् ॥ १४ ॥

समासञ्चेदं माध्यन्दिनीयं शतपथब्राह्मणम् † ।

* अस्मिन्काण्डे कण्डिकासंख्या ७९६ ।

† अत्र शतमध्यायाः १०० ।

